

forbrytersaker. 25 av de førstnevnte ble fullbyrdet, 1 av de dømte avgikk ved døden for fullbyrdelsen, og 4 ble benådet. Av dødsdommene over krigsforbryterne ble 12 dommer fullbyrdet, 1 krigsforbryter begikk selvmord og 2 ble benådet. Den siste dødsdom ble fullbyrdet 28. august 1948.

De tre siste kapitler i innstillingen omhandler oppryddingen i den offentlige tjeneste og blant sakførere, administrasjonen av landssvikoppgjøret og debatten omkring landssvikoppgjøret. I det sistnevnte kapittel er samlet både ordskifter fra Stortinget og det som kan henføres under «angrepene på rettsoppgjøret». Videre er en betenkning fra «Institut for offentlig og internasjonell Rätt» behandlet i dette kapittel. Utvalget har her som ellers i innstillingen ikke foretatt noen vurdering av de forskjellige synspunkter som er

kommet til uttrykk, men har lagt fram stoffet og søkt å systematisere de forskjellige synspunkter.

I tabellen på side 19 i innstillingen er tallene for Telemark falt ut. De er følgende:

Kvote	1.12.41	1.2.42	1.4.42
4 550	1 836	1 883	1 985
	(40.4 %)	(41.3 %)	(43.6 %)

Departementet viser for øvrig til utvalgets innstilling.

Justisdepartementet

tilrår:

Avtrykk av tilråding fra Justisdepartementet av 9. november 1962 om landssvikoppgjøret med vedlegg blir sendt Stortinget.

Stortingetsmelding nr. 17-1962/63

Om landssvikoppgjøret

Innstilling fra et utvalg nedsatt for å skaffe tilveie materiale til en innberetning fra Justisdepartementet til Stortinget

Utvalget oppnevnt 22. desember 1955

Innstilling avgitt 11. januar 1962

114587

TRYKT I MARIENDALS BOKTRYKKERI A/S
GJØVIK

St. meld. nr. 17.

(1962-63)

Om landssvikoppgjøret.

Tilråding fra Justis- og politidepartementet av 9. november 1962, godkjent ved kongelig resolusjon samme dag.

(Foredratt av statsråd Andreas Cappelen.)

Den 22. januar 1952 bad Stortinget Regjeringen om å sette ned et sakkyndig og allsidig sammensatt utvalg for å bearbeide det materiale og vurdere de erfaringer som var samlet under rettsoppjøret. Saken ble også i 1953 tatt opp i Stortinget, og den 8. oktober 1954 nedsatte Justisdepartementet et utvalg til å legge fram en plan for det arbeid som den fremtidige komité ville få i oppdrag å utføre. Dette planutvalget besto av høyesterettsdommer O. C. Gundersen, formann, riksadvokat Andreas Aulie, lagmann John H. Lyng, professor Sverre Steen og ekspedisjonssjef G. Sverdrup-Thygeson.

Planutvalget avga sin innstilling 30. juni 1955, og 22. desember s. å. oppnevnte Justisdepartementet medlemmene av Planutvalget som et utvalg for å lede arbeidet med å skaffe til veie materiale til departementets innberetning om landssvikoppjøret. Som sekretær for utvalget ble først oppnevnt førstesekretær i Justisdepartementet Fredrik Beichmann, som fratrådte 1. januar 1957. Fra samme dag overtok juridisk sekretær i Høyesterett Jacob Walnum vervet som utvalgets sekretær. Utvalget avga sin innstilling 11. januar 1962. Innstillingen følger som vedlegg til denne melding.

Utvalget har stort sett fulgt det opplegg som ble foreslått av Planutvalget, som i sin innstilling uttalte bl. a.:

«Utvalget har drøftet om det til dette arbeid er mulig å skaffe et antall sakkyndige som er tilstrekkelig uhildet til å gi en fremstilling hvis objektivitet ikke kan trekkes i tvil. Dette har utvalget ikke ansett gjørlig. Man er etter utvalgets oppfatning henvist til

å benytte seg av personer som har hatt befattning med landssvikoppjøret. Noen virkelig vurdering av landssvikoppjøret kan vanskelig tenkes før man kan se oppjøret i historisk lys. Utvalget antar at det ved nedsettelsen av komiteen bør presiseres at den ikke er noe granskingsutvalg og at den så vidt mulig bør innskrenke seg til å gi en fremstilling av det som faktisk fant sted under landssvikoppjøret. Helt vurderingsfri vil en slik fremstilling imidlertid ikke kunne bli, — blant annet vil det selvsagt bero på et skjønn hva man skal ta med i fremstillingen og hva som kan utelates.»

Innstillingen, som er på 544 sider, inneholder først en historisk oversikt skrevet av professor Magne Skodvin. Deretter følger en oversikt over de lovgivningstiltak som gjaldt landssvikoppjøret. Videre behandler utvalget de prinsipielle rettsspørsmål og hvorledes disse ble løst av Høyesterett. Så følger et kapittel om registrering av landssvikforbrytelsene med gjerningsbeskrivelse og statistikk. Det fremgår av statistikken at landssvikregisteret i dag omfatter saker mot i alt 54 241 personer. 20 972 personer har fått sine saker avgjort ved dom, og av disse er 1 445 frifunnet. 27 944 personer har vedtatt forelegg, herav 2 893 på frihetsstraff. 5 325 er meddelt påtaleunndatelse. I alt er 18 319 personer ilagt frihetsstraff, hvorav 17 219 har fått ubetinget straff. De henlagte saker er ikke registrert. Tallet på disse er ca. 37 000.

Innstillingen inneholder deretter et kapittel om varetekt, straffullbyrdelse og benådning. Avsnittet om benådning innledes med en oversikt over dødsdommene. Det ble avsagt 30 dødsdommer i landssviksaker og 15 i krigs-

Særskilt vedlegg: Om landssvikoppjøret. Innstilling fra et utvalg nedsatt for å skaffe til veie materiale til en innberetning fra Justisdepartementet til Stortinget.

INNHOLDSFORTEGNELSE

	side		side	
Kap. I. Innledning.		jfr. også landssvikloven av 21. februar 1947		
1. Utvalgets sammensetning og mandat	1	3. Landssvikoppgjøret i forhold til utenlandske statsborgere	99	
2. Om bakgrunnen for utvalgets oppnevning og nærmere om utvalgets mandat	1	4. Noen folkerettslige spørsmål	103	
3. Oversikt over utvalgets innstilling	5	a) Forholdet norsk rett — folkerett	103	
		b) De økonomiske landssviksaker	104	
Kap. II. Historisk innleiing.		5. Domsregister	106	
Innledningsmerknad	8	Kap. V. Registrering av landssvikforbrytelsene med gjerningsbeskrivelse og statistikk.		
Allment oversyn	8	1. Oversikt over statistiske orienteringer	107	
Landssvik	13	Kvartalsoppgave (s. 107). Publikasjonen «Statistikk over landssvik 1940—45» (s. 107). Landssvikarkivet og landssvikregisteret (s. 108).		
Medlemskap	15	2. Beregninger over landssvikoppgjørets omfang og progresjon	109	
Militær og halvmilitær hjelp til okkupasjonsmakta	20	Statistisk Sentralbyrås totaloversikt (s. 109).		
Inntrengning i styringverk og organisasjonsliv	28	3. Sammenligning av Statistisk Sentralbyrås talloversikt og Landssvikregisterets når det gjelder rettsoppgjørets omfang	112	
Andre tilfelle av kollaborasjon	32	4. Handlingstypene	115	
		5. Gjennomgåelse av handlingstypene	119	
Kap. III. Lovgivningstiltak vedkommende landssvikoppgjøret.		<i>Gruppe 1. Offentlige stillinger og verv</i> 119		
1. Førkrigslovgivningen	36	Prinsipper for registreringene (s. 119). Oversikt (s. 119). Rettsstridig ansettelse eller forfremmelse i stats- og kommunedministrasjonen (s. 120). Kommissariske verv og stillinger blokkert av hjemmefronten (s. 120). Oppnevning som ordfører rammes ikke uten videre av strl. § 98. Overtagelse av stilling hvis rette innehar var ulovlig fjernet (s. 120). Sjefen for Arbeidstjenesten (s. 120). Prestestemmer under kirkestriden (s. 121). Politikommandører og politipresidenter (s. 121). Lederen av ordenspolitiet (s. 122). Folkedomstolen, dommere og meddommere (s. 123). Treuhänder (s. 125). De kommissariske høyesterettsdommere (s. 125). De kommissariske statsråder og ministrene i den «nasjonale» regjering (s. 127).		
a) Borgerlig straffelovgivning	36	<i>Gruppe 2. Aktiv virksomhet i NS</i> 139		
b) Militær straffelovgivning	37	Talloppgaver med forklaring (s. 139). Oversikt over NS-organisasjonene og deres tillitsmenn (s. 139). Særskilt om gruppelederne og lagførerne (s. 141). Kretsorganisasjonene (s. 142). Fylkesorganisasjonene (s. 142). Fylkesførerne (s. 143). Rikslederne (s. 144). Rikspropagandalederen, Willy T. Klevenberg (s. 145). Lederen av NSUO, Olaf Willy Fermann (s. 149). Riksorganisasjonssjefen, Johan ledelsens rikspropagandaavdeling (s. 148). NS' generalsekretær R. J. Fuglesang (s. 149). Riksorganisasjonssjefen, Johan Andreas Lippestad (s. 151). Riksøkonomisjefen, John Thronsdon (s. 153), Ralph Fossum (s. 155). Partiretten, og dens medlemmer (s. 156). Riksfullmektigen for Arbeidsinnsatsen (s. 156). Direktoratet for		
c) Rettergangsløvgivning	37			
d) Suspensjon og avskjedigelse av offentlige tjenestemenn	38			
e) Tap av statsborgerlige rettigheter m.v.	39			
2. Tidsrommet inntil frigjøringen (Londonanordningene)	39			
a) Straffe- og politilovgivningen	39			
b) Rettergangsløvgivningen	50			
c) Bestemmelser om opprydding i den offentlige tjeneste	54			
3. Etterkrigslovgivningen	57			
a) Straffelovgivningen	58			
1. Dødsstraffen	57			
2. Bestemmelser om straff, inndragning, erstatning m.v.	61			
3. Bestemmelser om straff-fullyrdelse, lempninger i idømt straff m.v.	68			
b) Rettergangsløvgivningen	73			
c) Bestemmelser om opprydding i den offentlige tjeneste	77			
Kap. IV. De prinsipielle rettsspørsmål som landssvikoppgjøret reiste, og deres avgjørelse i Høyesterett.				
1. Grunnlovsmessigheten av de anvendte bestemmelser	80			
a) Utstrekningen av Kongens lovgivningsmyndighet i okkupasjonstiden	80			
b) Forbudet i Grunnlovens § 97 mot å gi lover tilbakevirkende kraft	83			
c) Krigsforbrytersakene — Grunnlovens §§ 96 og 97	90			
2. Straffbarheten av medlemskap i Nasjonal Samling i okkupasjonstiden	94			
a) Straffbarheten i medhold av straffelovens § 86	94			
b) Straffbarheten etter straffelovens § 98	97			
c) Straffbarheten etter provisoriske anordninger av 22. januar 1942 og 15. desember 1944 (landssvikanordningen)				

<p>Arbeidsformidling og Arbeidsløshetstrygd (s. 157). Virksomhet i NS' særorganisasjoner og nazifiserte yrkesorganisasjoner m. v. (s. 161). NS' Faggruppeorganisasjon (NSFO) (s. 161). NS-ombudsmannen for næringslivet og Norges Arbeidssamband (s. 162). Dommen over NS-ombudsmann for næringslivet «minister» Alf Larsen for Whist (s. 163). — Landsleder i NS' Faggruppeorganisasjon og kommissarisk leder av Landsorganisasjonen, Odd Jarmann Fossum (s. 164). — Riksbondeleder «minister» Torstein John Ohnstad Fretheim (s. 166). — Kommisariiske verv i Håndverkerforbundet, Lærersambandet, Norges Tannlegeforbund og i fiskerieringen m. v. (s. 166). Passivt medlemskap i organisasjoner etterat de er blitt nazifisert ikke ansett straffbart (s. 167). — Kulturtinget (s. 168).</p> <p>Gruppe 3. Propaganda for partiet eller for fronttjeneste, herunder virksomhet i pressen ..... 169</p> <p>Taloppgaver (s. 169). — De forskjellige metoder (s. 169). Fra dommen over Quisling (s. 169). Dommer over propaganda for og verving til fronttjeneste (s. 170). Rikstalerne (s. 171). Presseleder ved Arbeidernes faglige landsorganisasjon og sjefredaktør for «Fritt Folk» (s. 172). Journalist i «Fritt Folk» (s. 172). — «Morgenpostdommen» (s. 173). Deltagelse i NS' idrettsstevner (s. 175). Brosjyrer, artikler og andre NS-publikasjoner (s. 175).</p> <p>Gruppe 4. Aktivt medlemskap eller tilslutning til hirden og i væpnede hirdavdelinger. Germanske SS, Teknisk Nødhjelp, arbeidstjenesten, serbervakter, Werk-schutz og lign. ..... 175</p> <p>Taloppgaver (s. 175). Rikshirden og dens oppdrag (s. 176). Utdannelsen og opprettelsen av hirdavdelinger: Våpenhird, SS Wachtbataljon Norge, Hirdens bedriftsvern (s. 176). Hirdens Alarmerhet (s. 176). Rikshirdens oppsetning i hirdstab, divisjon, regiment, fylking, sveit, tropp og lag (s. 176). Politisk hird og væpnede avdelinger (s. 177). Dom over en sjef for Rikshirden (s. 178). Dom over en divisjonssjef i Rikshirden (s. 179). Fylkingsførere (s. 180). Sveitførere (s. 180). Dommer over medlemmer av HAE og HBV med deltagelse i våpenkurs m. v. (s. 180). Medlemmer av Germanske SS med deltagelse i razziaer, væpnede aksjoner m. v. (s. 181). Vaktavdelinger: Teknisk Nødhjelp, Werk-schutz, Vaktbataljonen og Føregarden (s. 181). Rettslig vurdering av virksomhet i AT (s. 181). Nærmere om Werk-schutz (s. 184). Lov av 13. mai 1943 nr. 2 om Teknisk Nødhjelp (s. 184). Vaktbataljonen (SS Vaktbataljon 6) (s. 188). Mis-handlinger av jugoslaviske fanger i serberleirene nordpå (s. 187). Noen dommer over vaktmannskaper (s. 190).</p> <p>Gruppe 5. Frontkjemper, militær opplæring, sabotasje, sykepleiersker i tyske Røde Kors ..... 192</p> <p>Oversikt over de oppsatte avdelinger av</p>	<p>frontkjemper og deres innsats (s. 192). Statistikk (s. 194). Dommer over befalingsmenn (s. 194). Straffen for «rene» frontkjemper (s. 195). Sanitetsoldater og front søstre (s. 196). Tjenestegjoring i FAK-avdelinger (s. 198). Sabotasjegrupper og trening i «Zer-kurs» (s. 198). En sak mot sabotører som deltok i «Blumenpflücken» (s. 199). Dom som gir opplysninger om organisasjonen «Silberfuchs» (s. 200). Utdannelse til «Invasionsnachrichtendienst» (s. 201).</p> <p>Gruppe 6. Tysk sikkerhetspoliti, statspoliti, grensepoliti ..... 201</p> <p>Taloppgaver (s. 201). Organisasjonene Sipo, Gestapo, SS og SD (s. 202). Sipo-tolkere som har vært med på fangemishandling (s. 204). Rinnan-banden (s. 205). Dommer over norske Sipo-agenter som tjenstgjorde ved forskjellige avdelinger i landet (s. 207). Statspolitiet (s. 208). Dommer over befalingsmenn i Statspolitiet (s. 209). Oslo-avdelingen av Stapo og dens organisering (s. 210). Drap under væpnet politiaksjon og terrordrap (s. 210). Politiets særdomstoler (s. 211). Arrestasjon av gisler (s. 211) og represalier overfor disse. Statspolitiets etterforskningsvirksomhet. Provosierende metoder (s. 211). Jødeaksjonen i november 1942 (s. 212). Sikringsbeslutninger (s. 212). Politiets innsatsstab (s. 212).</p> <p>Gruppe 7. Tortur, vold, drap, ulovlig frihetsberøvelse, deltagelse i eksekusjoner .. 213</p> <p>Taloppgaver og oversikt (s. 213). Henvisning til dødsdommer avspagt over nazistiske torturister og drapsmenn (s. 213). Grovere former for tortur (s. 213). Grensepolitiets medvirkning til fangemishandlingene (s. 214). NS-folk som opptrer brutalt overfor sovilebefolkningen (s. 216). Pryling, straffegymnastikk o. l., straffekseris i fangeleirene (s. 216). Prylestraff overfor tvangsutskrevne arbeidere (s. 216). Fangemishandling på Berg interneringsleir (s. 217). Medvirkning til ulovlig frihetsberøvelse (s. 220). Eksempler på drap under væpnet aksjon, ved eksekusjon av dødsdom m. v. (s. 221), drap av flyktinger (s. 222), ved virksomhet som dommer eller aktor i særdomstol (s. 222). Medvirkning til eksekusjon av dødsdom uten selv å løse skudd (s. 224). — «Blumenpflücken» (terrordrap) (s. 225).</p> <p>Gruppe 8. Angiveri, agent i sikkerhetstjenesten ..... 225</p> <p>Straffbarheten avhenger av at angiveriet er forsettlig utført. Disciplinerende tvang (s. 225). Talloversikt (s. 225). Forskjellige typer: «Sipo-agenter», provokatører, NS-tillitsmennenes virksomhet, «jössinglister» (s. 226). «Rinnan-bandens» opprettelse av «negative kontakter» (s. 227). Eksempler på dom over «Sipo-agenter» (s. 227). Dom over «lokkeduer» (s. 228). Provokatører i fengslene (s. 230). Provokasjonsvirksomhet som førte til dødsstraff (s. 231). Straffen for å ha forfattet «jössinglister» (s. 231). Straffen for angiveri under særlig formildende omstendigheter (s. 231).</p>	<p>Gruppe 9. Spionasje. Abwehr ..... 232</p> <p>Organiseringen av Abwehr i Norge (s. 232). Tallet på domte Abwehr-agenter (s. 233). Dom for offensiv spionasje til fordel for fienden (s. 233). Abwehragenter som spionerte på hjemmefrontens organisasjoner (s. 234). Islandsk statsborger som Abwehr-agent (s. 235). Dom over en «GV-mann» (s. 236). Utpioneringen av «Kvarstad-båtene» (s. 237).</p> <p>Gruppe 10. Økonomisk landssvik ..... 239</p> <p>Taloppgaver. Den nærmere fremstilling henvises til s. 276 fig.</p> <p>Gruppe 11. Reichskommissariat, Org. Todt, tyskerarbeidere, kontorstillinger, NSKK, brevrensurs, tolk ..... 239</p> <p>Taloppgaver (s. 239). Tyskerarbeidernes forhold, som vil bli nærmere behandlet i en senere sammenheng (s. 239). — Utdannelse og tjenestgjoring i NSKK og Legion Speer (s. 240). — Rettsavgjørelser (s. 241). — Virksomhet i kontorstilling og som tolk for okkupasjonsmaktens administrasjon (s. 242) og ved tysk militærkontor (s. 243). Tolk i det tyske sikkerhetspoliti (s. 243). Toik- og kontortjeneste i Reichskommissariat (s. 244). Kontorstillinger ved Den norske legions kontor og ved statspolitiet (s. 244). Den tyske postensens (s. 244) og nordmenns straffbare virksomhet i denne (s. 245).</p> <p>Gruppe 12. Medlemskap i NS eller tilsvarende organisasjoner, økonomisk bidrag ..... 245</p> <p>Taloppgaver (s. 245). Noen representative avgjørelser ang. straffutmålingen for medlemskap i NS (s. 245). Talloversikt over fordelingen av de forskjellige rettslige reaksjoner (s. 247). Bruken av landssviklovens § 5 a. Rehabilitering ved handlinger «til gagn» for landet (s. 248). Dommer over tillitsmenn i politiets organisasjoner (s. 255). Økonomisk støtte til NS-formål (s. 256). Medlemskap i NSH (s. 257). Oversikt over reaksjonene mot de såkalte passive NS-medlemmer (s. 258).</p> <p>Gruppe 13. Tyske krigsforbrytere ..... 258</p> <p>Generel om påtalemyndighetens behandling av disse saker (s. 258). Talloversikt (s. 258). Eksempler på dødsdommer (s. 259). Lovhjemmelen for straffesakene (s. 259). — Prinsipielle rettsavgjørelser (s. 260). Organiseringen av sikkerhetspoliti i Norge (s. 261). Torturhandlinger. Skjerpet forhold (s. 262). «Dauernvernehmung» med døden til følge (s. 262). Ordre fra overordnet disiplinerte ikke ved tortur (s. 263). Overordnede Sipo-folks ansvar (s. 263). Om drap (s. 264). «Blumenpflücken (likvidasjon) godtas ikke som represaliehandlinger (s. 264). Eksekusjon av fanger uten dom (s. 265). Minstekravene til okkupasjonsmyndighetenes rettergang (s. 265). Henrettelse av russiske krigsfanger uten rettergang (s. 265). Frifinnelse av tyske Sipo-offiserer som har ledet eksekusjoner som ikke var besluttet i dom (s. 266). Jødeaksjonen i Norge (s. 267). Tyske dommere i standrett (s. 267). Tysk standrett over «intellektuelle opp-</p>	<p>havsmenn» til likvidasjonen av en Stapo-sjef (s. 268). — De tyske dødsdommer over Viggo Hansten og Rolf Wickstrøm (s. 269). «Gefangenenlager Grini» (s. 270). Dom over leirlederen Zeidler (s. 270) og over andre krigsforbrytere på Grini (s. 271).</p> <p>Gruppe 14. Andre former for landssvik og andre straffbare handlinger ..... 272</p> <p>Talloversikt (s. 272). Kjøp og salg av konfiskert eiendom (s. 272). «Likvidasjonsstyret for inndratte formuer», dettes virksomhet og enkeltpersoners landssvik i forbindelse dermed (s. 273). Auktsjonssalg av flyktningegods (s. 274). Innflytting i konfiskert bolig (s. 275). Overtreddelse av NS-medlemmers oppgaveplikt og disposisjonsforbud (s. 275). Tyverier fra hjemmestyrkens depoter (s. 275). Noen «politiske anmeldelser» (s. 275). Trusler om anmeldelse til tyskerne (s. 276). Dom for å ha mottatt Abwehragenter i et hjem som var Abwehrs Anlaufstelle (s. 276).</p> <p>6. Økonomisk landssvik. Utilbørlig ervervsmessig forbindelse med fienden ..... 276</p> <p>Inledning (s. 276). Påtalemyndighetens og ED's tilretteleggelse av oppgjør med de økonomiske landssvikere (s. 277). Etterforskning i økonomiske landssviksaker (s. 278). Prognose over oppgjørets omfang (s. 278).</p> <p>Rettsavgjørelsene i profitør-sakene (s. 279). Noen sammenfattende synsmåter ved vurderingen av sakene (s. 279).</p> <p>Anleggs- og byggevirksomhet (s. 280). Bransjeundersøkelser (s. 281). Virksomheten i den første tid etter 8. april 1940 (s. 281). Frifinnelse for entreprenører som bygget barakker på Fornebu flyplass i 1940 (s. 281). Trusler fra tyskerne om represalier og henstilling fra kommunale myndigheter i 1940 tillegges vekt. Spørsmålet om rettsvillfarelse fra entreprenørers side for senere år (s. 282). Generelle straffutmålingsbetraktninger (s. 287). Betydningen i en entreprenørsak av bl. a. de stedlige norske myndigheters holdning til de tyske krav (s. 287). Utnyttelsen av de konjunkturner den tyske byggevirksomhet skapte (s. 289). Utmålingen av frihetsstraff ved grovere profitørvirksomhet (s. 290). Betydningen av at byggevirksomhet er klart krigsviktig (s. 290). Straffen skjerpes for en entreprenør som viser stor villighet til å bygge for tyskerne — bl. a. fangeleire — og dessuten påtar seg vareleveranser utenfor sitt felt (s. 291). Utvidelse av bedriften og start av nytt firma (s. 292). Frifinnelse hvor tiltalte hadde søkt å begrense byggevirksomheten mest mulig (s. 293). — betydningen av at innsatsen fra entreprenørens side er energisk i et nystartet firma (s. 294). — Rettsavgjørelse som drofter betydningen av Haag-konv. art. 52 (s. 296). — En bygningsarbeiders virksomhet som selvstendig entreprenør (s. 298). — Hvilken konkret nytte tyskerne fikk av et anleggsarbeide tillegges ikke avgjørende vekt for skyldspørsmålet (s. 298). «Trondheimsopporet» (s. 300) og frifinnelse av entreprenører som fulgte</p>
---	---	--	--

side
det, dels fordi virksomheten ikke har vært rettsstridig utaktet den var krigsviktig, dels p.g.a. rettsvillfarelse (s. 301). Om det tyske selskap A/S Nordag, dets byggeprogram i Norge og dets forhold til norske bedrifter (s. 307).
Håndverk (s. 309). Krigsviktig og frivillig utført malerarbeide (s. 319). — Uten å ha fagutdannelse (s. 310). — Eyrrettsdom oppheves av Høyesterett p.g.a. utilstrekkelige domsgrunner (s. 310). — Høyesterett drøfter betydningen av momenter for vurderingen (s. 312). — Virksomhet av ringe omfang, uten selv å ha innledet forbindelsen med fienden, uten å ha søkt å utvide eller påskynde virksomheten (s. 313). — Elektrisk installasjon, bl.a. på flyplass. Disciplinerende omstendigheter: Virksomheten innenfor tiltalte bransje og forretningens geografiske område hvor arbeidet for fienden — utført etter pålegg i mai 1940 — ikke var betydelig i forhold til arbeidet for norske kunder (s. 313).

Trevareindustri. Barakke- og flylemmer, barakke møbler m.v. (s. 314). Kvotereguleringen av trelast (s. 314). Retningslinjer (s. 314). Saken mot Fredrikstadbrukene og beslutningen om henleggelse av saken (s. 315). Den største sak innen trelastbransjen (s. 316). Domsresultatet i saken (s. 320). Bedriftsutvidelser ved konsernets bruk og fabrikker (s. 322). Råstoffutførsel med bistand av tyskerne (s. 323). Tvangshogst av tømmer til fordel for konsernet (s. 323). Tiltak fra bedriften for å hindre at arbeiderne sluttet eller skoffet (s. 324). Gjenoppbygging av et nedlagt bruk (s. 324). Møbelsalg (s. 326). Betydningen av nyetablering og omlegging av produksjonen for tyske formål (se. 327). Høyesteretts vurdering av kriteriene på utilbørighet i en del typiske barakkebyggsaker (s. 328).

Annen produksjon (s. 335). Madrasser og soveposser produsert av råstoff kjøpt på svartebørs (s. 335). Pelsfôrete klesplagg (s. 336). Knekkebrødproduksjon. Iver i tjenesten overfor tyskerne tillegges vekt (s. 337). Glimmerproduksjonen (s. 338). Verfter og båtbygging (s. 339). Produsent av barakkeovner finnes tross utpreget «kontraheringsvilje» (s. 341).

Transportvirksomhet (s. 345). Lastebilkjøring (s. 345). Et «bussformidlingskontra» (s. 346). Frifinnelse hvor transportvirksomheten ikke ble ansett rettsstridig bl.a. fordi tiltalte drev samme virksomhet for krigen og ikke utvidet den (s. 348). Sjøtransport. «Tyskerføring» som var rettsstridig (s. 349). Skøyte som var rekvirert av tyskerne (s. 350). Foring for «Fischereikaufgemeinschaft» (s. 351).

Omsetning, agenturer, formidling m.v. (s. 353). Utilbørilig virksomhet som enleverandør av fisk til tyskerne (s. 354). Oppkjøpervirksomhet og eksport til tyskerne og kvoteavtale behandlet i flere dommer (s. 355). Overtagelse av leveranse

side
til tyskerne utenfor egen bransje (s. 359). Rettsstridig virksomhet som oppkjøper av landbruksvarer (s. 360). En dom angående meget omfattende omsetning i jernvarebransjen (s. 361). Oppkjøp av tømmer og bygningstykker for Wehrmacht (s. 364). Rettsstridig meglervirksomhet (s. 365). Mellommenn som organiserer omfattende leveranser utenfor deres tidligere ervervsvirksomhet og til dels ved hjelp av tysk press (s. 365). Frifinnelse for innkjøp og salg til tyskerne av pelsverrettingsområde (s. 366). Dom for organisering av kull- og sementforsyning til Wehrmacht ved lossing, omlasting og videre dirigering i nær forståelse med fienden (s. 367).

Tyskerarbeidere (s. 369). Tallet på tyskerarbeiderne, og forutsetningene for virksomhetens omfang (s. 268). Retningslinjene for påtalemyndigheten (s. 369). Subsumsjonsspørsmålene (s. 370). Prinsipielle rettsavgjørelser (s. 371). 5-mannslag og 3-mannslag (s. 373). Virksomhet som arbeidsformann ved tyske anlegg etter omstendighetene utilbørilig (s. 374). Utilbørilig virksomhet som båtfører for tyskerne (s. 374). Selvstendig funksjon med innkjøp av materialer og verktøy samt avlønning av arbeidere ved militært anlegg (s. 375). En lærer tar ekstraarbeid bl.a. med regnskapsførsel ved tysk anlegg (s. 375). Frifinnelser etter landsvikl. § 5 II b (s. 376). Dommer angående arbeid for fienden i overordnet stilling (s. 379).

Straffutmålingen i økonomiske landssviksaker (s. 381). En summarisk oversikt over 127 fellende rettsavgjørelser (s. 382).

Kap. VI. Varetekt. Straffullbyrdelse. Benådning.

1. Varetekt og straffullbyrdelse	392
a) Den første tiden	392
b) Retningslinjer for straffullbyrdelsen	393
c) Den videre utvikling	394
1. Fordelingen av fangene	394
2. Personellspørsmålet	395
3. Omskolering, undervisning og yrkesopplæring, velferdsarbeid	395
4. Sysselsetting	396
d) Helseforholdene og kostholdet	398
e) De enkelte anstalter	402
2. Benådninger og løslatelse m.v.	410
a) Innledning	411
b) Dødsstraff	411
1. Landssvikere	411
3. Krigsforbrytere	412
c) Frihetsstraff	412
1. Fangetallet	413
2. Soningsreglene	413
3. Oversikt over benådningene	413
4. Grunnlaget for benådningene	416
5. Benådning av domfelte med straff på over 8 år	419
6. Benådning av livstidsfanger	422
7. Krigsforbrytere	424
d) Rettighetstap	425
e) Bøter	429

Kap. VII. Oppryddingen i den offentlige tjeneste og blant sakførere.

1. Omfanget av nazifiseringen i statstjenesten	431
2. Gjennomføringen av oppryddingen i den offentlige tjeneste	432
3. Fortolkningen av utrenskingsloven	434
4. Spørsmålet om lønn i suspensjonstiden	435
5. Lønnstap på grunn av ulovlig avskjed under okkupasjonen	437
6. Behandlingen av avskjedssakene	437
7. Resultatet av domstolsbehandlingen	438
8. Oppryddingen blant sakførere	439

Kap. VIII. Administrasjonen av landssvikoppgjøret.

1. Innledning	441
2. Justisdepartementet	443
3. Domstolens utbygging og organisasjon	444
4. Påtalemyndigheten	449
5. Politiet	456
a) Innledning. Politiet under okkupasjonen	456
b) Politiets beredskapsplaner under krigen	456
c) Rikspolitistjefen	459
d) Virksomheten etter frigjøringen	460
e) Ekstraordinære politioppgaver i forbindelse med landssvikoppgjøret. «Administrativ» fengsling og «sikringsarrest»	461
f) Rikspolitistjefinstitusjonen reguleres og avvikles	463
6. Erstatningsdirektoratet	464
a) Opprettelse og oppgave	464
b) Nedleggelsen av Erstatningsdirektoratet	467
c) Ettergivelse av inndragning og erstatning i landssviksaker	468

Kap. IX. Debatten omkring landssvikoppgjøret.

1. Innledning	471
2. Spredte trekk av debatten	471
Spørsmål fra Moseid, Stort.møte 12.7.1945	471
Innlegg fra Versto, Stort.møte 18.12.1945	472
Hensstilling fra Vogt, Stort.møte 12.4.1946	472
Interpellasjon fra Hognestad, Stort.møte 13.11.1946.	
Spørsmål fra Wikborg, Stort.møte 9.7.1947	473

Interpellasjon fra Løberg, Stort.møte 27. 1.1948	474
Interpellasjoner fra Skogen og Ingvald- sen, Stort.møte 19.5.1949	477
Spørsmål fra Ramndal, Stort.møte 15.3 1950	478
Stortingsmeldingen om angrepene på rettspøtjøret	479
Innberetningen fra kst. riksadvokat Thommessen	479
Beretningen fra riksadvokat Aulie	479
Justiskomiteens innstilling	483
Debatten i Stortinget	485
Utfallet av injuriersakene	490
Betenkningen fra «Institutet för offentlig- och internationell Rätt»	491
Kritikken mot betenkningen	498
Den svenske regjerings syn på betenkningen	503
3. Forholdet til folkeretten	503
a) Krigstilstandens varighet	503
b) Den lovlige regjerings lovgivnings- myndighet under folkerettslig synsvinkel. Troskapsplikt og lydighetsplikt	506
c) Okkupasjonsmaktens forhold til administrasjonen	510
d) Motstandsbevegelsens rettsstilling	512
4. Grunnlovsmessige synspunkter	513
a) Kongens lovgivningsmyndighet	513
b) Forbudet mot tilbakevirkende lov (grl. § 97)	513
5. Strafferettslige synspunkter	517
a) Bistand til fienden	517
b) Angrep på statsforfatningen	521
c) De subjektive straffbarhetsbetingelser	523
6. Økonomisk ansvar	529
a) Inndragning	529
b) Erstatning	530
c) Adgangen til å søke dekning hos den skyldiges ektefelle	535
7. Rettergangen i landssviksaker	535
8. Gjennomføringen av landssvikoppgjøret	537
a) Motiveringen for oppgjøret	537
b) Omfanget av oppgjøret	538
c) Egalitetsprinsippet	540
d) Utmålingen av straff og økonomisk ansvar	541
e) Andre klagemål over gjennomføringen	541
9. Periodiske skrifter med tilknytning til landssvikoppgjøret	543

Vedlegg 1. Planutvalgets innstilling.
» 2. Litteraturen om landssvikoppgjøret.

Kap. I. Innledning

1. Utvalgets sammensetning og mandat.

Stortinget vedtok den 22. januar 1952 å oversende Regjeringen bl. a. følgende forslag fra representanten Lyng :

«Stortinget ber regjeringen om å sette ned et sakkyndig og allsidig sammensatt utvalg for å bearbeide det materiale og vurdere de erfaringer som er samlet under rettsopp-gjøret».

I forbindelse med en interpellasjon den 9. mars 1953 fra formannen i Justiskomiteén, stortingsmann Lars Ramndal, ble spørsmålet igjen omtalt i Stortinget, og den 8. oktober 1954 nedsatte Justisdepartementet det såkalte planutvalg. Dette planutvalg besto av høyesteretsdommer O. C. Gundersen, formann, riksadvokat Andreas Aulie, lagmann John Lyng, professor Sverre Steen og ekspedisjonssjef G. Sverdrup-Thygeson. Utvalget skulle «fremlegge en plan for det arbeide som den fremtidige komité vil få i oppdrag å utføre».

Planutvalgets innstilling ble avgitt 30. juni 1955, og den 22. desember 1955 ble komitéen oppnevnt. Det heter i Justisdepartementets brev av 22. desember 1955 blant annet:

«Under henvisning til konferanse 19. desember d.å. med planutvalget ber departementet utvalgets medlemmer, høyesteretsdommer O. C. Gundersen, riksadvokat Andreas Aulie, lagmann John Lyng, professor Sverre Steen og ekspedisjonssjef G. Sverdrup-Thygeson om å nedsette seg som arbeidsutvalg med førstnevnte som formann, for å lede arbeidet med å skaffe tilveie materialet til departementets innberetning om landssvikoppjøret. Det er forutsetningen at arbeidet blir utført i samsvar med det opplegg som planutvalget har gitt i sitt brev av 30. juni d.å. til departementet.»

Utvalget har hele tiden hatt den sammensetning som er nevnt i departementets brev. Formannen var fra 1958—1961 ambassadør i Moskva, og under hans fravær fungerte ekspedisjonssjef G. Sverdrup-Thygeson som formann.

Som sekretær for utvalget ble først oppnevnt førstesekretær i Justisdepartementet Frederik Beichmann, som fratradte 1. januar 1957 for å tiltre en stipendiareise. Fra samme dag overtok juridisk sekretær i Høyesterett Jacob Walnum vervet som utvalgets sekretær.

2. Om bakgrunnen for utvalgets oppnevning og nærmere om utvalgets mandat.

Stortinget behandlet den 21. og 22. januar 1952: Innstilling fra Justisnemnda om an-grepene på rettsoppjøret med landssvikerne (Innst. S.n.r. 341/1951), jfr. St. forh. 1952, s. 71—160.

I den nevnte innstilling hadde et mindretall, stortingsmann Stavang, en tilleggsbemerkning hvor det bl. a. heter:

«Nemndflertalet bed likeins at det som stenger for at domde kan koma med i arbeidslivet, må verta bort-teke. Eg er heilt samd i dette. Men det er ikkje nok. Det må òg gjevast høve til å få brigda alle avgjerder som er urimelege eller tvilsame, og de ikkje berre så langt domane går ut på fridomsstraffer og rettstap, men like mykje om nokon er frådømt teneste eller er pålagt økonomisk ansvar.

Det er lite rimeleg at oppatt-takingsreglane i den vanlege straffesøksmålslova strekk til her, slik at det må gjevast serlege reglar. Men sidan det har vore gjeve så mange andre serreglar for rettargangen i landssviksakane — ankeretten vart såleis mykje avgrensa — skulde det ikkje vera noko unaturlegt i at det vart gjeve serlege reglar for oppatt-taking av slike saker heller. Eg hadde difor tenkt at eg skulde ha gjort dette framlegget:

Stortinget bed Riksstyret greida ut spørsmålet om det trengst serlege reglar for oppatt-taking av straffesaker domde etter landssvik-opp-gjerslovene eller om oppatt-takingsreglane i straffesøksmålslova og andre tiltak gjer det moeleg å få retta både ulikskapen i og andre misheve som hefter ved oppgjerda.

Om så er bed Stortinget at det vert lagt fram opplegg til turvande ser-reglar.

Eg let likevel framlegget liggja sidan eg står aleine i nemnda om det, og vil i staden stå framlegget frå nemndmannen Bunkholt.»

Stortingsmann Bunkholt uttalte bl. a. i tilknytning til Stavangs uttalelse:

«Derimot kan mindretallet ikke slutte seg til hans konklusjon. Om Stavangs antydede forslag skulle bli vedtatt, vil dette føre til en ny alvorlig belastning på rettsapparatet, og det er fare for at det vil ta atskillige år før det hele kunne bli avviklet. Det vil føre til at det ikke blir ro omkring rettsoppjøret. Dette er hverken samfunnet som helhet eller domfelte tjent med. På den annen side er jeg selv sagt enig i at i den utstrekning det er gjort noen urett bør der finnes en praktisk løsning for å få gjort uretten god igjen. Har det forekommet tilfelle da noen er blitt dømt for handlinger, som andre — medlemmer av N.S.

eller ikke medlemmer — er gått fri for, bør en slik ulikskap for loven rettes, men det bør skje på en slik måte at man får en snarlig avslutning på rettsoppgjøret. Det er dette mindretallets oppfatning at så vidt floket som det hele nå er, vil det beste være å få en kommisjon valgt av Stortinget etter innstilling fra valgmennda til å utrede og avgi innstilling om følgende spørsmål:

1. Om det må anses nødvendig å få en bedømmelse av rettsoppgjørets historiske og rettslige grunnlag, og på hvilken måte dette i tilfelle bør skje.
2. Om det anses hensiktsmessig å få en eventuell revisjon av enkelte landssvikdommer og hvordan dette praktisk kan gjennomføres.
3. Om det i tilfelle kan og bør gjøres noe for å avbøte eventuelle uheldige økonomiske og sosiale følger av rettsoppgjøret.

Det er mindretallets håp at en slik nedsett parlamentarisk kommisjon vil kunne bringe mere ro omkring rettsoppgjøret. Hvis mindretallet får noen tilslutning til det syn som her er framholdt, forbeholder mindretallet seg å oppta nevnte forslag.»

For øvrig kan bemerkes at de øvrige medlemmer i Justisnemnda bl. a. uttalte i innstillingen:

«I anledning av uttalelsene fra mindretallet Stavang og Bunkholt vil flertallet tilføye at det har søkt å finne en rimelig begrensning i sin innstilling så den vesentlig omfatter de nye spørsmål som er reist i stortingsmeldingen. Flertallet finner ikke nå noen grunn til å gå utenfor denne grense. Medlemmene av flertallet, som i og for seg kan ha forskjellige syn på spørsmålet om rettsgrunnlaget for rettsoppgjøret og likeså på spørsmålet om hvilket omfang oppgjøret burde ha fått, vil derfor avholde seg fra på ny å ta disse problemer opp til inngående drøftelse i selve innstillingen. Flertallet er for øvrig enig med mindretallets medlem Bunkholt i at det ennå er for tidlig å foreta en endelig vurdering av rettsoppgjøret. Det er innlysende at en slik sammenfattende vurdering først lar seg gjennomføre når hele utviklingen til en viss grad kan sees i historisk perspektiv. Dette er en ytterligere grunn til at flertallet har begrenset sin uttalelse til de spørsmål stortingsmeldingen har reist.»

Under stortingsdebatten fastholdt stortingsmann Bunkholt sitt forslag fra innstillingen med en mindre endring, idet under punkt 2) ordet «hensiktsmessig» ble endret til «berettiget». Det ble videre fremsatt et forslag fra stortingsmann Bondevik, som lød slik:

«Stortinget bed Riksstyret ta opp til drøfting om det ikkje innan ei viss ramme bør gjevast amnesti for visse rettar tap når det gjeld personar som er dømde i samband med rettsoppgjerda etter krigen.»

Stortingsmann Lyng's fullstendige forslag hadde følgende ordlyd:

«1) Stortinget ber Regjeringen sette fram forslag til lov om å føre de statsborgerlige rettigheter tilbake til alle som under rettsoppgjøret er fratatt disse rettigheter, og som ikke er idømt fengselsstraff på over 3 år.
2) Stortinget ber Regjeringen om å sette ned et sakkynndig og allsidig sammensatt utvalg for å bearbeide det materiale og vurdere de erfaringer som er samlet under rettsoppgjøret.»

Stortingsmann Bunkholt's forslag ble forkastet mot 8 stemmer, mens forslagene fra Lyng og Bondevik ble oversendt Regjeringen. Vedtak herom ble gjort enstemmig etter forslag fra presidenten.

Stortingsdebatten den 21. og 22. januar 1952 gjaldt først og fremst angrepene på rettsoppgjøret. Utgangspunktet var den nevnte innstilling fra Justisnemnda, jfr. Stortingsmelding nr. 64/1950. De forslag som er nevnt ble bare rent sporadisk gjenstand for omtale. Det kan etter omstendighetene ha interesse å gjengi et par av de uttalelser som falt om Lyngs forslag i den utstrekning de gir uttrykk for hensikten med det. Forslagets innhold kom ikke under votering, idet som nevnt presidentens forslag om å oversende det til Regjeringen ble enstemmig vedtatt.

Forslagsstilleren, stortingsmann Lyng, uttalte innledningsvis bl. a.:

«Når det gjelder selve sakens realitet, er jeg helt enig med hr. Ramndal når han understreker at vi som sitter her i dag, har bare i betinget grad forutsetninger for å kunne gi en vurdering av hvorvidt rettsoppgjøret har vært vellykket eller mindre vellykket. Vi står ennå midt oppe i begivenhetene, vi er altfor preget av våre egne erfaringer fra okkupasjonen og våre egne erfaringer fra selve rettsoppgjøret. En endelig vurdering kan først foretas når rettsoppgjøret, denne veldige kraftanstrengelsen for vårt rettssamfunn, kan sees i virkelig historisk perspektiv.»

Om sitt forslag uttalte Lyng bl. a.:

«Til slutt vil jeg si noen ord om en side ved problemet som jeg anser som meget vesentlig: Hva har vi egentlig lært av rettsoppgjøret? Hvilke erfaringer har vi høstet for fremtiden? Hvordan skal vi forholde oss hvis vi en gang til kommer i samme eller lignende situasjon som vi var i perioden 9. april 1940 til mai dagene 1945. Jeg er ikke pessimist, og det er ikke slik å forstå at jeg tror den mulighet er særlig overhengende. Men det er ganske klart at så lenge risikoen for en ny væpnet verdenskonflikt består, så lenge består også denne spesielle risiko for oss. Vi var en del inne på disse spørsmål under debatten om de såkalte beredskapslover høsten 1950. Men jeg tror alle er klar over at det materiale som er samlet, og de erfaringer som er høstet un-

der rettsoppgjøret, er på mange måter enda ikke gjennomarbeidet, og de bør bearbeides nærmere både på juridisk, på politisk og på psykologisk grunnlag. Jeg vil antyde et forslag om at Stortinget henstiller til Regjeringen å sette dette arbeid i gang. Jeg kan tenke meg at det kanskje allerede er i gang. I så tilfelle går jeg ut fra at justisministeren vil opplyse om dette, og i så tilfelle har jeg selvfølgelig ingen grunn til å fastholde mitt forslag. Men jeg mener at dette arbeid bør settes i gang; for til syvende og sist er vel dette kanskje det viktigste av alle spørsmål: Hvilken lærdom kan vi trekke av den veldige anstrengelse som rettsoppgjøret har betegnet for vårt samfunn?

Jeg tillater meg da å konkludere med å fremsette følgende forslag:....»

Bondevik uttalte om sitt forslag:

«På eit punkt likar eg ikkje dette framlegget som hr. Bunkholt er komen med. Det står i punkt 2, at ein eventuell kommisjon skal røka etter om «det anses hensiktsmessig å få en eventuell revisjon.» Det er ikkje her spørsmål om kva som er hensiktsmessig, men kva som er rett. Eg skulle ynskja at dette ordet vart bytt ut med eit anna og betre, og under den føresetnaden har eg tenkt å røyste for mindretalsframlegget. Skulle dette falla, noko som ein vel må rekna med, så har eg i lang tid hatt i tanken å fremja eit slikt framlegg som det eg her skal få lov til å referera:

«Stortinget bed Riksstyret ta opp til drøfting om det ikkje innan ei viss ramme bør gjevast amnesti for visse rettar tap når det gjeld personar som er dømde i samband med rettsoppgjerda etter krigen.»

No har hr. Lyng i mellomtida sett fram eit framlegg i to punkt. Eg ser det slik at vi ikkje no bør koma med noko som kan likna eit direktiv for Riksstyret når det gjeld visse åremål og andre ting. I det stykket meiner eg at Riksstyret bør få arbeida fritt, og at ein ikkje gjennom eit vedtak her i Stortinget på førehand skal låsa det fast innan ei viss ramme. Difor vil eg beda presidenten om, at dersom det skulle gå slik at hr. Bunkholt sitt framlegg fell, må eg få lov til å koma med dette framlegget som eg her har sitert ordrett, og som eg sjølv tenkjer å koma med i si tid.»

Stortingsmann Wright bemerket om forslagene fra Lyng og Bunkholt:

«Jeg har ikke noen tro på nye kommisjoner og nye utredninger, og jeg kan derfor ikke stemme for forslaget fra mindretallet i komitéen. Men jeg har også vanskelig for å stemme for den annen del av hr. Lyngs forslag. I flertallets premisser sies det at det er for tidlig nå å se landssvikoppgjøret i det rette historiske perspektiv. Det tror jeg er helt riktig. Men skulle ikke følgen av det være at man ventet med kommisjonsutredninger om landssvikoppgjøret til man får anledning til å se det hele i et mer historisk perspektiv? Derimot vil jeg gi den første del av hr. Lyngs forslag min ubetingede støtte. Han forelår der at vi skal gå videre, og gi tilbake rettighetene til dem som har fått inntil tre

års fengsel. Jeg tror dette er den riktige måten å gå fram på, og jeg håper at den ærede statsråd i hvert fall i prinsippet vil være enig i hr. Lyngs forslag her.»

Daværende justisminister Gundersen redegjorde i sitt innlegg for det arbeid som allerede var gjort om endringer i lovbestemmelserne om rettighetstap. Da det allerede forelå en innstilling fra Straffelovrådet om de forhold som var omtalt i punkt 1) i Lyngs forslag, mente justisministeren at det nevnte punkt var overflødig. Om punkt 2) uttalte han:

«Når det gjelder punkt 2 i hr. Lyngs forslag, vil jeg si at han der peker på et arbeid og en oppgave av stor betydning, et arbeid som jeg er helt enig i bør tas opp. Jeg har i to eller tre år til stadighet drøftet dette spørsmål dels med mine embetsmenn i departementet, dels med riksadvokaten og dels med professorer ved universitetet, for å se om vi kunne få folk og arbeidskraft til å ta fatt på denne oppgave. Hittil har det ikke vært mulig, men det er en oppgave som interesserer meg overordentlig sterkt, og jeg vil prøve, så snart det overhodet er mulig å få tid og krefter til det, å ta opp oppgaven. Om det under disse omstendigheter kan være noe poeng ved å vedta den del av hr. Lyngs forslag, overlater jeg til Stortinget selv å vurdere.»

Ved interpellasjonsdebatten i Stortinget den 9. mars 1953 kom flere av talerne tilbake til Lyngs forslag.

Interpellasjonen var fremsatt av stortingsmann Ramndahl og gjaldt henvendelsen til det svenske rettsinstitut om granskning av rettsoppgjøret. Denne henvendelse var bl. a. underdelt også av flere stortingsmenn.

Justisminister Kai Knudsen sa i sitt svar til interpellanten bl. a.:

«Jeg kan ikke se at saken gir grunnlag for å ta opp en ny debatt om landssvikoppgjøret i dag. Stortinget har etter hvert som rettsoppgjøret skred fram, hatt anledning til å drøfte de forskjellige faser av det og vil etter hvert få melding om de områder som står igjen. Jeg skal derfor avholde meg fra en nærmere kommentar av landssvikoppgjøret ved denne anledning. Jeg tror at de fleste er enig i at en sammenfattende vurdering av rettsoppgjøret først kan foretas når utviklingen kan sees noe mer i historisk perspektiv. En slik objektiv vurdering kan ikke foretas her hjemme og enn mindre av folk i utlandet. Historiens dom hører fremtiden til.»

Stortingsmann Vatnaland uttalte bl. a.:

«At Stortinget sjølv er klår over at ein ikkje kjem unna ei inngående vurdering av rettsoppgjøret, viser dette framlegget som representanten Lyng, medlem av justisnemnda, sette fram i Stortinget den 22. januar i fjor, og som då samrøystes vart vedteki sendt Riksstyret:

«Stortinget ber Regjeringen om å sette ned et sakkynndig og allsidig sammensatt utvalg

for å bearbeide det materiale og vurdere de erfaringer som er samlet under rettsopp-gjøret.»

Skal dette utvalet som Stortinget då bad om, kunna fylla oppdraget sitt, kan eg ikkje skjønna anna enn at det òg lyt få utgreitt just det same som «henvendelsen til instituttet går ut på. Er det då nokon som verkeleg trur at vi kan få ei fullnøyande utgreiing om dette av våre eigne rettslærde, av slike som meir eller mindre har vori borte i det før? Det kan då henda at ei slikt utval, om det vert nedsett lyt gå fram på nokolunde same vegen som denne «henvendelsen.»»

Dette innlegg fikk støtte fra stortingsmann L a v i k som for øvrig mente at hvis Regjeringen hadde fulgt forslaget «så hadde ikkje denne «henvendelsen» vi diskuterer i dag fått alle dei underskrifter han fekk».

Stortingsmann H a m b r o var for så vidt inne på de samme tanker da han innleddingsvis uttalte i sitt innlegg:

«Den henvendelse som ble vedtatt av Stortinget, etter forslag for første ledds vedkommende av hr. Bondevik, for annet ledds av hr. Lyng, ble enstemmig besluttet oversendt Regjeringen. Det ble ikke realitetsbehandlet i Stortinget, det ble enstemmig besluttet oversendt Regjeringen den 22. januar i fjor. Hvis dette forslag var kommet under overveielse, og hvis den skrivelse som ble oversendt av Stortingets presidentskap i juli i fjor, var kommet under overveielse av Regjeringen, og man hadde fått en melding om at man akttet å etterkomme det ønske Stortinget uttalte, var vi muligens blitt forskånet for det vi har vært vidne til i denne siste tid. Men jeg går ut fra at etter det ordskifte som har funnet sted nu, vil Regjeringen se på disse henvendelser og gi Stortinget en meddelelse om hvorledes Regjeringen akter å handle etter å ha overveiet dem.»

Senere i sitt innlegg uttalte H a m b r o bl. a.:

«Hvis Regjeringen finner at det er klokt og riktig å oppnevne et slikt granskingsutvalg som nevnt, har jeg ingen tvil om at Stortinget vil følge Regjeringen. Jeg vil intet ha uttalt her om hvorvidt jeg personlig mener det er det beste og den eneste løsning av spørsmål som skulle få lov til ganske rolig å visne.»

Stortingsmann S t a v a n g hevdet at det var noe alle visste at det «har fylgt skadeverknader» med rettsoppgjøret «og at det hefter ymse veiler ved oppgjerd». Det var etter hans oppfatning et utbredt ønske om å få en granskning eller utredning av saken. I denne forbindelse uttalte S t a v a n g :

«Men skal ei utgreiing, som eg har nemnt, få ein verknad, få bort noko av kjensla av å ha lidi urett, då kan ikkje nokon av dei som har hatt med oppgjerd tidlegare, skriva den utgreinga eller gjera det arbeidet. Og å finna slike sakkunnige her i landet som det ikkje har hatt, reknar eg med er rådlaut. Difor

tykkjer eg slett ikkje at det er unaturleg at tanken om å få ei utgreiing av private sakkunnige frå nøytrale land er komen opp. Let det seg ikkje gjera, kan ein i det heile ikkje rekna med, må eg tru, at det er råd å få lagt fram ei slikt utgreiing som tener det formålet eg har tenkt meg.»

Justisministeren kom i et senere innlegg inn på det omhandlede forslag fra Lyng og henviste til det statsråd Gundersen hadde sagt i debatten 21. og 22. januar og som er gjengitt foran, og tilføyet at «et slikt samlet utvalg har man ennå ikke sett seg i stand til å få oppnevnt».

Stortingsmann Lyng avsluttet interpellasjonsdebatten og sitt innlegg slik:

«Når det gjelder mitt forslag for et par år siden, som er nevnt en rekke ganger i debatten, kan jeg nøye meg med å vise til det justisministeren sa. Av det han sa, vil det fremgå at det tar sikte på noe ganske annet, på en ganske annen form for undersøkelse enn å prøve rettsoppgjørets rettsgrunnlag. Det er spørsmål om en sosiologisk og kriminalpolitisk vurdering av det som er hendt, det er spørsmål om å nyttiggjøre seg de erfaringer vi har høstet i denne epoke av vår historie; og jeg er glad for at justisministeren lovet at det vil bli gjort fortgang med dette forslag og denne sak.»

En tid etter den sistnevnte stortingsdebatt innkalte Justisdepartementet til en konferanse om saken. Til stede var foruten utvalgets medlemmer representanter for påtalemyndigheten, Erstatningsdirektoratet, forsvarerne, Universitetets juridiske fakultet m. fl. Under møtet var det stort sett enighet om at et eventuelt utvalg ikke burde foreta noen vurdering av oppgjøret. Det ville således ikke være mulig å skaffe et antall sakkyndige hvis objektivitet ikke kunne trekkes i tvil. Derimot var det stort sett enighet om at det ville være en fordel om man kunne fremlegge en samlet redegjørelse om hele oppgjørets gang — om forarbeidene, lovgivningen, rettsavgjørelsene og straff-fulbyrdelsen — en redegjørelse som så vidt mulig skulle legge grunnlaget til rette for etterfølgende vurderinger og rettspolitiske overveielser. Etter møtet ble det foran under 1) nevnte planutvalg oppnevnt.

Planutvalgets innstilling ble avgitt 30. juni 1955, og et avtrykk av innstillingen følger som bilag 1 til denne innstilling.

Planutvalget gir i sin innstilling en oppstilling over hva innstillingen fra den fremtidige komité bør inneholde. For øvrig uttales i innstillingen bl. a.:

«Utvalget antar at dette arbeid bør ledes av en mindre komité på ca. 5 medlemmer. Utvalget har drøftet om det til dette arbeid er mulig å skaffe et antall sakkyndige som er tilstrekkelig uholdt til å gi en fremstilling

hvis objektivitet ikke kan trekkes i tvil. Dette har utvalget ikke ansett gjørlig. Man er etter utvalgets oppfatning henvist til å benytte seg av personer som har hatt befatning med landssvikoppgjøret. Noen virkelig vurdering av landssvikoppgjøret kan vanskelig tenkes for man kan se oppgjøret i historisk lys. Utvalget antar at det ved nedsettelsen av komitéen bør presiseres at den ikke er noe granskingsutvalg og at den så vidt mulig bør innskrenke seg til å gi en fremstilling av det som faktisk fant sted under landssvikoppgjøret. Helt vurderingsfri vil en slik fremstilling imidlertid ikke kunne bli, — blant annet vil det selvsagt bero på et skjønn hva man skal ta med i fremstillingen og hva som kan utelates.»

Om det eventuelle utvalgs innstilling og arbeidsmetode bemerkter planutvalget:

«Komitéen må, for å kunne løse sitt oppdrag, få adgang til å anta sakkyndig hjelp til arbeidet. Det antas mest praktisk at hver av de sakkyndige gjøres ansvarlig for sitt spesielle område. Da man her må benytte seg av folk som allerede på forhånd er sterkt opptatt, må disse få anledning til å engasjere den nødvendige underordnede hjelp. Det stoff som på denne måte kommer inn til komitéen, må bearbejdes og eventuelt suppleres av denne, slik at beretningen om landssvikoppgjøret fremtrer som en enhet.»

Det er som nevnt foran forutsatt i oppnevnesbrevet fra Justisdepartementet av 21. desember 1955 at «arbeidet blir utført i samsvare med det opplegg som planutvalget har gitt i sitt brev av 30. juni d. å.»

Utvalget har stort sett fulgt det opplegg som ble foreslått av planutvalget. Enkelte avsnitt har utvalget funnet å måtte la utgå. Dette gjelder først og fremst avsnittet om resosialiseringen av landssvikvikerne. Her har planutvalget forutsatt at man bl. a. skulle redegjøre for hvilke stengsler landssvikvikerne møtte i privat og offentlig arbeidsliv, de store organisasjoners stilling til gjenoptakelse i arbeidslivet og hva som for øvrig ble gjort for å få landssvikvikerne tilbake til samfunnet. Det gjelder her sider av landssvikoppgjøret hvor det offentlige bare indirekte kunne lede utviklingen. På dette område var det meget begrenset hva man kunne oppnå ved lovregulering, og staten kunne heller ikke gi bindende direktiver til de store organisasjoner i arbeidslivet. De spørsmål det her gjelder er for øvrig av en slik natur at utvalget har antatt at eventuelt Arbeidsdirektoratet bedre kan redegjøre for forholdene.

Utvalget har med unntak av den historiske innledning fulgt den arbeidsmetode som er nevnt foran i planutvalgets innstilling. Utvalget har gitt spesielle medarbeidere — til dels utenfor utvalget — i oppdrag å utarbeide utkast til de forskjellige avsnitt. Utvalget har

ved møter og konferanser hvor vedkommende har vært til stede gjennomgått utkastene for at arbeidet skal fremtre med en slik naturlig helhet som forutsatt i planutvalgets innstilling. Ved hvert avsnitt er ved noter angitt hvem som etter oppdrag har utarbeidet utkastet.

3. Oversikt over utvalgets innstilling.

Utvalgets mandat har medført at innstillingen er blitt meget omfattende, og en finner det derfor hensiktsmessig innleddingsvis å gi en kort oversikt over innstillingen.

Praktisk talt hele landssvikoppgjøret knytter seg til de historiske begivenheter som skjedde i tidsrommet 9. april 1940 til 7. mai 1945. I enkelte saker, herunder bl. a. Quisling-saken, ble også begivenheter forut for 9. april 1940 trukket fram, men dette hører til unntakene. Utvalget fant det, slik som antydning av planutvalget, ønskelig å ha en historisk innledning skrevet uavhengig av utvalgets innstilling for øvrig og av en historiker. Utvalget ba professor Magne Skodvin ved Universitetets Historiske Institutt skrive en slik innledning, bygget på det materiale som historieforskningen nu arbeider med og med særlig sikte på de sider ved okkupasjonstidens historie som fremtrer til rettslig bedømmelse under landssvikoppgjøret.

I kapitel III i innstillingen er gitt en oversikt over de lovgivningstiltak som gjaldt landssvikoppgjøret. Her innledes med en redegjørelse over førkrigslovgivningen på de felter som ble aktuelle under rettsoppgjøret. Det gjelder straffebestemmelsene — den borgerlige straffelovs §§ 86 og 98 m. fl., den militære straffelovgivning — rettergangslovgivningen, bestemmelser om suspensjon og avskjedigelse av offentlige tjenestemenn samt bestemmelser om rettighetstap m. v. Den samme systematikk er benyttet i de to øvrige avsnitt i dette kapitel som behandler henholdsvis tidsrommene inntil frigjøringen og lovgivningen etter frigjøringen. For det siste tidsroms vedkommende er det også redegjort for de lover som ble gitt for å lempe på straffullbyrdelsen og rettighetstapene m. v.

Forarbeidene til de provisoriske anordninger som ble gitt under krigen i medhold av Grunnlovens § 17 er forholdsvis fyldig gjengitt. Det var først og fremst i disse anordninger at rammen for landssvikoppgjøret ble trukket opp, og bestemmelsene i disse anordninger ble stort sett lagt til grunn ved den senere formelle lovgivning.

I kapitel IV er behandlet de prinsipielle rettsprospørsmål og hvorledes disse ble løst av

Høyesterett. Her er innledningsvis redegjort for de innsigelser som forsvaret reiste i høyesterettssakene på grunnlag av Grunnloven; således utstrekningen av Kongens lovgivningsmyndighet i okkupasjonstiden og forholdet til Grunnlovens §§ 96 og 97. Videre er behandlet straffbarheten av medlemskap i N.S. i medhold av straffelovens §§ 86 og 98 og etter de provisoriske anordninger av 22. januar 1942 og 15. desember 1944, jfr. landssvikloven av 21. februar 1947. Straffbarheten av andre bistandshandlinger er for øvrig behandlet i innstillingens kap. V, som også omfatter rettssspørsmål av vidtrekkende betydning under landssvikoppgjøret. I kapitel IV er også i egne avsnitt i omhandlet en del rettssspørsmål vedkommende krigsforbrytersakene og landssvikoppgjøret i forhold til utenlandske statsborgere. Til slutt er gitt en kort omtale av et par folkerettslige spørsmål, herunder forholdene vedrørende enkelte spørsmål i de økonomiske landssviksaker.

Neste kapitel i innstillingen (kap. V) er kalt «Registrering av landssvikforbrytelsene med gjerningsbeskrivelse og statistikk».

Etter samråd med Justisdepartementet har utvalget foranlediget at alle landssviksaker med unntak av henlagte saker ble samlet i Oslo. Foruten at sakene skulle gi utvalget den nødvendige oversikt over hele oppgjøret, har man ment at man på denne måte best har sikret materialet for fremtiden. Utvalget har dernest ved Oslo Politikammer, kriminalavdelingen, latt foreta en registrering av sakene. Registret er lagt opp med Speedexkort som tillater avmerking på alle 4 sider. Øverst på kortet er avmerket forbrytelsens art i 14 grupper, til høyre sakens avgjørelse i 7 grupper, til venstre frihetsstraffens størrelse i 8 grupper og nederst varetektsopphold i 7 grupper og prosentvis fengselopphold av ilagt straff i 10 grupper. Hver av disse grupper kan statistisk settes opp mot hverandre. På det enkelte kort er anført politikammerets kjennetegn, saksnummer og eventuelt doms- eller foreleggsnummer, slik at det er lett å finne fram til den aktuelle sak i arkivet. Selve registret tar liten plass og er plasert på et av Kriminalpolitietts kontorer. Det er en enkel sak å frigjøre de aktuelle kort. Ønsker en forsker å gjennomgå alle saker av en bestemt type, f. eks. frontkjempere, kan dette forholdsvis lett la seg gjøre.

Landssvikregistret omfatter i dag saker mot i alt 54 241 personer. 20 972 personer har fått sine saker avgjort ved dom, og av disse er 1445 frifunnet. 27 944 personer har vedtatt forelegg, herav 2893 på frihetsstraff og

5325 er meddelt påtaleunntatelse. De henlagte saker er som nevnt ikke registrert.

Som nevnt er sakene registrert i 14 grupper etter forbrytelsenes art, og i kapitel V er de forskjellige grupper gjennomgått og en rekke representative saker i hver gruppe er omtalt og nærmere gjengitt. På denne måte har utvalget ment å skaffe et bilde over hva landssvikoppgjøret egentlig omfattet.

Det er videre i dette kapitel ved hjelp av registreringskortene gitt en oversikt under hver av gruppene over soningsprosenten, dvs. over hvor stor del av den ilagte fengselsstraff som faktisk ble avsonet.

Det fremgår av landssvikregistrets statistikk at i alt 18 319 er ilagt frihetsstraff, hvorav 2893 ved fengselsforelegg, 17 219 personer er ilagt ubetinget frihetsstraff og 1100 betinget frihetsstraff.

Ved utregning av soningsprosenten er livsvarig fengsel omregnet til 20 år. For de ubetingede straffer utgjør fengseloppholdet varetekt + eventuell soning og for de betingede bare varetektsoppholdet. Det prosentvise fengselopphold varierer, som naturlig er, med straffens størrelse og blir stort sett mindre jo større straffen er. Hovedtallet ligger for det meste på fra 30 til 50 pst. for frihetsstraff over 8 år og med en jevn kurve opp til full soning for de minste frihetsstraffer. Det henvises for øvrig til de utarbeidede tabeller.

De prosenttall som er gjengitt for soning i dette kapitel kan for øvrig til dels sammenlignes med de tilsvarende tall som er gjengitt i kapitel VI, hvor utregningen er basert på benådningsmaterialet i Fengselsstyret.

I kapitel VI. — Varetekt. Straffullbyrdelse. Benådning — er samlet materiale fra Fengselsstyret. Det er her i korthet redegjort for forholdene forut for opprettelsen av landssvikavdelingen i Fengselsstyret. Denne tid var til dels preget av improvisasjon nødvendigjort av arrestasjoner i større omfang enn forutsatt og med til dels uøvet vakthold. Etter hvert normaliserte forholdene seg, og det blir i innstillingen redegjort for planene for gjennomføringen av straffullbyrdelsen med en kort omtale av de viktigste landssvikanstalter.

Avsnittet om benådnings innledes med en oversikt over dødsdommene. Det ble idømt 30 dødsdommer i landssviksaker og 15 i krigsforbrytersaker. 25 av de førstnevnte ble fullbyrdet, 1 avgikk ved døden før fullbyrdelsen og 4 ble benådet. Den siste dødsdom ble fullbyrdet 28. august 1948. Av krigsforbryterne ble 12 dommer fullbyrdet, 1 begikk selvmord og 2 ble benådet.

I avsnittet om benådning av frihetsstraff er gitt en oversikt over fangetallet i landssvikanstaltene fordelt på henholdsvis varetekt og soning. Det kan nevnes at den 1. juli 1945 var fangetallet tilsammen 13 883 fordelt på 13 872 i varetekt og 11 soningsfanger. 1. januar 1946 var varetektsfanger redusert til 7 510 og soningsfanger steget til 355. Det er så en hurtig stigning i soningsfangetallet mens varetektsfangetallet synker jevnt. Fra 1. juli 1947 synker også antall soningsfanger, og pr. 1. januar 1950 var det 12 varetektsfanger og 559 soningsfanger. Den 1. januar 1952 var det ingen varetektsfanger og kun 110 soningsfanger. Den 1. januar 1958 er avsoningen avsluttet. Også i dette kapitel er gitt en oversikt over gjennomsnittlig soningsstid.

I kapitel VII er omhandlet oppryddingen i den offentlige tjeneste. Her er innledningsvis redegjort for hvilket omfang nasifiseringen av statsadministrasjonen fikk under okkupasjonen. Deretter omhandles suspensjonen, gransking og eventuell utrensingen fra den offentlige tjeneste. På et senere stadium reiste det seg spørsmål om lønn i suspensjonstiden, og dette medførte flere høyesterettsavgjørelser før alle spørsmål ble løst. På grunn av de synspunkter flertallet i Høyesterett la til grunn måtte en rekke krav, som da var foreldet, gjenopptas til ny vurdering, og etter at saken var behandlet i Stortinget ble det foretatt en delvis utbetaling av kravene.

I kapitel VIII er behandlet administrasjonen av rettsoppgjøret. Her er redegjort for utbyggingen av de organer som medvirket ved landssvikoppgjøret samt avviklingen av de ekstraordinære organer. Videre prøver en å vise hvorledes sentraladministrasjonen (Justisdepartementet) og de andre medvirkende organer søkte å gjennomføre oppgjøret etter den til enhver tid gjeldende lovgivning og innen den ramme som de bestemmende myndigheter ga gjennom lovgivning, resolusjoner og bevilgninger.

En sentral stilling i oppgjøret innehadde rikspolisjefen og riksadvokaten. Spesielt ble

det fra riksadvokatembetet ved rundskriv, direktiver, meddelelser og konferanser søkt å tilrettelegge sakene slik at det ble størst mulig likhet i reaksjoner etc. i likeartede saker. Fordi en stor prosent av sakene enten ble henlagt eller avgjort ved forelegg uten domstolens medvirkning var det betydningsfullt at det også for slike saker var god overensstemmelse i praksis.

I det siste kapitel i innstillingen, kapitel IX, er behandlet debatten omkring rettsoppgjøret. Her er samlet både ordskifter fra Stortinget og det som kan henføres under «angrepene på rettsoppgjøret». Stoffet er her meget omfattende og utvalget har bare kunnet ta med et begrenset utvalg. Således har utvalget bare rent unntagelsesvis kunnet ta med innlegg fra dagspressen, mens litteraturen omkring oppgjøret er mer fyldig referert. **Betenkningen fra «Institutt för offentlig og internasjonell Rätt»** er behandlet i dette kapitel. I dette avsnitt, som i innstillingen for øvrig, har utvalget ikke foretatt noen vurdering av de forskjellige synspunkter som er kommet til uttrykk. Utvalget har her ansett det som sin oppgave å fremlegge stoffet og søkt å systematisere de forskjellige synspunkter.

Som vedlegg til innstillingen er foruten planutvalgets innstilling gitt et register over litteratur etc. vedkommende oppgjøret. Registret er utarbeidet av fakultetsbibliotekar **Kaare Haukaas**.

Til slutt kan i denne forbindelse nevnes at i innstillingen er på en rekke forskjellige steder gjengitt statistiske opplysninger og tall som ikke helt faller sammen. Dette skyldes at man, bortsett fra de tall som bygger på utvalgets egen registrering, jfr. kap. IV har lagt til grunn de statistiske beregninger som tidligere er offentliggjort og som er avgitt til dels til forskjellige tider og fra forskjellige hold. Det har vist seg at det ikke har vært mulig å skaffe en helt nøyaktig overensstemmelse mellom disse tall, men avvikelserne er ikke så store at de kan ha noen betydning for ettertidens vurdering av oppgjøret sett i sin helhet.

Kap. II. Historisk innleiing

Innleiingsmerknad.

Ei historisk utsyn over hendingar og verksemd som har kome inn under det juridiske samleomgrepet landssvik, kunne gjerast i reint refererande form, som ei samling representative døme. Mange grunnar kan tala for at ein skulle nøya seg med, som det heiter «å la kjensgjerningane tala».

Men dette ville òg ha sine uheldige sider. Mellom anna kunne det lett føra til ei formlaus opprekning av laust og fast, ofte meir eller mindre kjent frå før, og utan indre samanheng eller tydeleg tankeføring.

Difor er det her gjort ein freistnad på å samla framstillinga om slike emne som både er allmenne nok til å vedkoma mange, og viktige nok til å kunna studerast som del av ein større politisk samanheng, så godt det let seg gjera. Den største vansken er sjølvsgt den at det ennå ikkje finst noka samlande framstilling av okkupasjonspolitikken i okkupert Noreg. Difor må ein ofte slå seg til ro med stikkprøver, og i det heile gjera eit utval som kan verka vilkårleg, om ein legg opp andre hovudsynspunkt enn dei som her er tekne i bruk. Dette er vel slik i mange historiske utgreiingar, men det kjennest meir i ein samanheng som denne.

Nedanfor fylgjer først ei stutt framstilling av den politisk-historiske utviklinga.

Hovudinnhaldet fell i fire avsnitt: om medlemskap i Nasjonal Samling, om militær og halvmilitær stønad til okkupasjonsmakta, om politisk inntrengjing i stats- og samfunnsorganisasjon («nyordning»), og endeleg om andre former for kollaborasjon som kan ha krav på omtale, men ikkje finn naturleg plass i avsnitta framanfor.

Som andre liknande arbeid må dette òg lesast med det atterhald at det gjeld omstridde spørsmål som mange sterke kjensler knyter seg til, og som det kan framførast mange syn på. Dette er ein av grunnane til at framstillinga såpass ofte viser til aktstykkje og refererer dei. Ein annan grunn er den at dei viktigaste kjeldene ikkje er lett tilgjengelege i prenta form nokon annan stad.

Allment oversyn.

Invasjonen og utvidinga av det okkuperte området.

Dei tyske landgangane tok til i grålysninga 9. april 1940, samstundes som den tyske sen-

demannen, dr. Brüer, førde fram Tysklands ultimatum. Skotveksling hadde då vore i gang sidan litt før midnatt. Innan 24 timer hadde dei tyske styrkane nådd sine næraste mål og fått fotfeste i alle utvalde landgangspunkt. Dei vona ennå å gjennomføra okkupasjonen utan større strid, og freista tvinga fram ei politisk løysing ved militære kupp, serleg mot Konge og regjering (Elverum, Nybergssund). Men alt 12.—13. april vart det klart at okkupasjonen måtte gjennomførast med militære middel. Ein freistnad på å bryta sambandet Oslo—Trondheim med fallskjermstyrkar i traktene kring Dombås vart mislukka, og i staden trengde regulære infanteriavdelingar opp gjennom dalane frå landgangspunkta. I dei første dagane av mai var heile Sør-Noreg under tysk kontroll. I Nord-Noreg tok norske og allierte styrkar offensiven, tok att Gratangen, Bjerkvik og Elvegårdsmoen og dreiv tyskarane opp i fjellet. Den 28. mai trengde dei inn i Narvik. Derimot gjekk tyske styrkar nordover frå Trøndelag gjennom Hålogaland i første halvparten av mai. Den tyske offensiven på Vestfronten tvinga dei allierte til å dra styrkane sine ut av Nord-Noreg, og dermed var vidare norsk motstand umogleg. Ein freistnad på å få i stand ei demarkasjonsline med eit nøytralt belte kring Ofotfjorden førde ikkje fram. Frå 10. juni var heile det norske moderlandet under tysk kontroll.

Dei tyske planane for politisk ordning.

I desember 1939 fekk Hitler gjennom Rosenberg kjennskap til ein idé som gjekk ut på at Quisling skulle vinna politisk makt i Noreg og gjennomføra ei utanrikspolitisk nyordning i samarbeid med Tyskland. Tyske styrkar skulle i så fall vera klar til å yta stønad. Stortinget skulle reknaast for ulovleg frå januar 1940, sidan det hadde gjort vedtak om å lengja val-perioden frå 3 til 4 år, og nå gjekk inn i det fjerde året. På tysk side vart planen snart avvist som heilt urealistisk. I staden vart det planlagt eit strategisk overfall, i djupaste løynd. Den politiske delen av denne planen bygde på den føresetnad at Konge og regjering skulle bøya seg for overmakta og finna ein modus vivendi, slik som det òg verkeleg kom til å utvikla seg i Danmark. Denna planen stranda i Noreg på at regjeringa ved utanriksminister Koht avviste

Tysklands ultimatum natt til 9. april, og at Kongen, i samråd med utanriksminister og regjering, tok opp att dette avslaget den 10. april, etter nye tyske sonderingar som ei tid hadde gjort situasjonen uklår på begge sider. Tyskarane hadde ingen alternativ plan for dette tilfellet. Det kom truleg først og fremst av at Hitler hadde lagt heile planleggjinga, også den politiske, inn under sitt personlege tilsyn; berre nokre få personar deltok i stabsarbeidet, ingen av dei hadde nemnande politisk autoritet, og utanriksdepartementet var ikkje organisatorisk tilknytt planleggjinga. Då den politiske planen slo feil, vart det difor stor forvirring mellom tyske instansar i Oslo den 9. og 10. april. Dette er ein del av forklaringa på at Quislings kuppfreistnad i det heile kunne gå for seg.

Quislings 9. april-«regjering».

I desember 1939 var Quisling i Berlin, hadde nær samband med Rosenberg og kjende den tankegangen Rosenberg la fram for Hitler. Men han vart ikkje orientert om utviklinga vidare. Like før invasjonen vart han førd saman med ein tysk offiser i København og utspurd om norske forsvarstiltak. Han veik unna mange av spørsmåla, men fekk truleg eit sterkt inntrykk av at noko var i emning. Då det så kom meldingar om tyske flåterørslar den 8. april, tolka han dei ut frå sine føresetnader, og kom til at tida var inne då han måtte skipa regjering. I dette hadde han stønad frå Rosenbergs mann i Oslo, H. A. Scheidt, og mindre beinveges frå den tyske marineattaché, Richard Schreiber. Han sette opp ei ministerliste ut over dagen den 9. april, og med hjelp frå sine tyske sympatisørar slapp han fram til mikrofonen og las opp ein proklamasjon kl. 19.30. Han utropa si «nasjonale regjering» og åtvara mot motstand. Den tyske sendemannen hadde ingen instruks om å samarbeida med Quisling, heller ikkje den tyske militære leiinga i Oslo. Sendemann Brüer telefonerte til utanriksminister Ribbentropp, men til slutt kom Hitler sjølv i telefonen, og gav nå sendemannen pålegg om å insistera på Quisling som statsminister. Hitler sette altså nå, i harme over den norske motstanden, strengare vilkår enn det var gjort i ultimatumet. Sendemann Brüer såg med skepsis på Quisling som statsministerkandidat, men utførde oppdraget og møtte som alt nemnt klart avslag. Då han kom attende til Oslo, var det alt ein situasjon i utvikling som syntest opna nye utvegjar, og fredag 12. april tok den tankegangen form som seinare førde til at Administrasjonsrådet kom i stand.

Administrasjonsrådet.

I dagane 12.—14. april utvikla Administrasjonsrådet seg frå ein nokså unyansert idé til vel gjennomtenkt politisk realitet. Men så flokete som situasjonen nå var, let det seg ikkje unngå at mange impliserte instansar hadde heilt ulike meiningar om korleis det burde tenkjast å utvikla seg.

For Quisling var rådet utan vidare ein fiende, eit organ som skulle koma i staden for hans regjering. I ein ny proklamasjon 12. april kunngjorde han at «I henhold til Grunnlovens § 41 har den nasjonale regjering innvilgde vidare overtatt rikets styre». Men på dette tidspunktet var også den tyske militærleiinga i Noreg innstilt mot Quisling, fordi det kom inn rapportar som synta at Quislings kuppfreistnad styrkte norsk motstandsvilje. Quisling og hans «regjering» var ingen realpolitisk faktor. Jamvel NS-folk såg både då og seinare med tvil på kuppfreistnaden.

Sendemann Brüer såg rådet som eit representativt styringsorgan. Det ville ta hand om daglege problem i okkuperte område, og møta tillit. Han måtte rekna med at det okkuperte området ville veksa, og snart dekkja heile landet. Mogleg kunne Administrasjonsrådet utvikla seg til ei regjering, ja kanskje ei motregjering, dersom Kongen og hans råd stod fast på motstandslina. Det er uråd å avgjera kor presist Brüer forma desse framtidsspektiva for seg sjølv.

Dei norske forhandlarane — Paal Berg vart snart den sentrale personen mellom dei — ville avgrensa rådet til eit reint administrativt kriseorgan, og for å gjera dette heilt klart, ynskte dei samtykke frå Kongen til å skipa det. Sendemann Brüer sette seg ikkje mot at dette vart gjort; men det lukkast ikkje å få samband med Konge og regjering før etter rådet var skipa. Dei norske forhandlarane heldt fast på at dei berre prøvde å setja opp eit sivilt forvaltningsorgan.

Såleis hadde sendemann Brüer heilt andre målsetjingar enn dei som slo gjennom i krinsen kring Paal Berg. Denne motsetninga førde til Brüers fall. Gjennom denne utviklinga får vi og eit innsyn i Hitlers politikk.

I samsvar med den opphavlege planen var Brüer nå tysk riksfullmektig i Noreg, og høgaste sivile instans på tysk side i det okkuperte området. Men Hitler ville ikkje leggja avgjerdene i hans henderleine, så mange komplikasjonar som nå hadde meldt seg, og sende difor ein serutsending, Theo Habicht. Habicht hadde i si tid spela ei stor rolle innan den nasjonalsosialistiske rørsla i Østerrike. Brüer og Habicht var lett samde

om å la Quisling falla og godta Administrasjonsrådet. Men dei greidde ikkje å forlika motsetnaden mellom tysk og norsk syn på kva rolle rådet skulle spela. I dei meldingane som gjekk til Berlin, vart rådet omtala som *Regierungsausschuss* (regjeringsutval). Nordmennene insisterte på *Verwaltungsausschuss* (forvaltningsråd, administrasjonsråd). Bräuer og Habicht let dette passera i norske dokument. Quisling fekk pålegg om å dra seg attende, og Administrasjonsrådet vart proklamert den 15. april. Den same dobbeltonen kling i dei offisielle kunngjeringane. Den norske opplyser at Høgsterett har oppnemnt rådet, den tyske at riksfullmektigen har innvilga eit framlegg frå Høgsterett. I offisiell melding til Tyskland brukte Bräuer beintfram ordet «regjering» om rådet. Han reiste personleg til Berlin for å gje rapport om korleis han hadde løyst situasjonen. Men der vart han motteken med raseri, fall i djupaste unåde saman med Habicht, og gjekk til fronten. Grunnen er etter alt å døma den at Hitler nå hadde fått kjennskap til korleis administrasjonsrådet understreka sin lojalitet mot dei lovlege statsmakter i Noreg, og rasa over at tyske instansar skulle ha noko med den norske Konge og regjering å gjera. Denne harmen gjekk ikkje ut over rådet sjølv; det kom til å fungera over fem månader. Dette kjem av at Hitler nå på eigen hand gjekk i gang med å setja opp eit okkupasjonsstyre av heilt ny type; og då dette (Reichskommissariatet) kom i stand, forma den tyske riksrepresentanten Terboven snart sin eigen politikk. I påvente av at denne politikken kunne setjast ut i livet, let han sin mistillit til administrasjonsrådet vika for ynsket om ein ad hoc-instans som hadde tillit i landet.

Reichskommissariatet.

På seks døgn var fire politiske løysingar prøvde, og hadde stranda: samarbeid med regjeringa Nygaardsvold, kupp-regjering ved Quisling, prosjektet Quisling som statsminister med Kongens samtykke, og administrasjonsrådet som «regjering». Nå tok Hitler saka i egne hender og gav påbod om å skipa eit Reichskommissariat. Denne forma for spesiell maktdelegasjon var velkjend i Tyskland og hadde spela ei serleg rolle der som reiskap for riksautoriteten overfor dei tyske Länder. På liknande vis gjennomførde Hitler nyordninga i 1933 med hjelp av Reichskommissariat, i dei deler av Tyskland der spesielle vanskar stod i vegen. Då omveltinga seinare skulle legaliserast, vart kommissarane avløyste av Reichstatthalter. I det okkuperte norske området

vart på ein liknande framgangsmåte teken i bruk. Det var første gongen dette hende utanfor dei område som etter nasjonalsosialistisk språkbruk høyrde inn under tysk «Volkstum», og det vart gjort heilt improvisert. Reichskommissaren, partiveteranen Josef Terboven, fekk på aller stuttaste varsel vide og summariske fullmakter til å losa det norske området inn i ein meir varig skipnad som kunne tryggja innordninga i det Europa som skulle koma i stand etter den tyske sluttisgeren, dvs. kanskje alt før året 1940 var ende. I største hast tok Terboven ut ein stab. Innan dette Reichskommissariatet førde han saman folk både frå parti- og statsbyråkrati. Dette var eit sersyn i Tyskland, og det kan forklara mange indre spenningar som seinare kom til syne i Reichskommissariatet. Det vart offisielt instituert ved Erlass av 24. april 1940. Innleiinga viste til at det var krigstilstand mellom dei to landa. I den første norske versjonen vart denne passusen ikkje offentleggjort. Terboven gjekk straks i gang med å finna ei varig ordning av okkupasjonsstyret.

Riksrådet.

Terboven kom straks til å sjå Quisling som ein livsfjern drøymar, heilt uskikka til politisk førarskap, og fann vidare at Nasjonal Samling ikkje talde med som politisk kraft i landet. Eit effektivt samarbeidsorgan måtte på ein eller annan måte ta omsyn til dei verkelege politiske maktsentra. Terboven rådde seg til å la Stortinget verka med og såleis tok, frå tysk side, tanken om eit riksråd form. Ei utførelse framstilling av riksrådsforhandlingane (ved professor Sverre Steen) er å finna i bilag 9 til Innstilling fra Undersøkelseskomisjonen av 1945. Rådet skulle ha eit sterkt innslag av menn med allmenn tillit, og kunne etter kvart skifta karakter og først over i kollaborasjon, dels ved politisk press, dels ved personskiftingar. Men i første omgang fann Terboven grunn til å halda NS-innslaget nede. Dette vekte misnøye i krinsane kring Rosenberg og Raeder i Berlin. Dei kravde at Quisling skulle spela større rolle. Terboven hadde og skaffa seg uvenner ved sjølvrådig politikk og mange konflikhtar med sentrale tyske instansar. Etter ein siste freistnad på å få i stand eit riksråd i modifisert form, gav han opp, og frå 20. september 1940 tok eit nytt organ form.

Det kommissariske rådet.

Quisling hadde heile tida ynskt å skipa ei «regjering». Men Terboven valde eit råd oppnemnt av Reichskommissar og ansvarleg over-

for han, under direkte tilsyn av Reichskommissariatet («Aufsichtsverwaltung»). Quisling hadde ikkje sjølv sete i rådet, men heldt faste møte med dei medlemene som tilhørde NS. Terboven sytte for at nærings-, finans- og forsyningssaker vart lagde i hendene på sakkunnige som han fann å kunna godta utan medlemskap i partiet. Dei politiske parti vart oppløyste, like eins Stortinget. Dermed var okkupasjonsstyret samansatt av eit tysk tilsynsorgan og ein innfødd instans, den siste formelt og reelt avhengig av den første. Maktpolitisk vurdert stod denne skipnaden ved lag så lenge okkupasjonen varde. Formelt fekk dei kommissariske rådane tittelen «minister» frå 25. september 1941; rådet vart omorganisert og fekk namnet «regjering» frå 1. februar 1942 («statsakten»). Det kommissariske rådet var tenkt som ein overgangstilstand. Men av to hovudgrunnar kom det aldri noko avgjerande omskifte. For det første drog krigen i langdrag. For det andre vart NS aldri «regjeringsfåhig», etter Terbovens nøkterne vurdering.

Utforminga av okkupasjonsregimet i okkupert Noreg gjekk såleis i hovudsaka for seg innanfor dei første seks månadene av okkupasjonen, og ikkje etter ein klår plan, men som resultatet av mange bråe og heller tilfeldige avgjerder og improvisasjonar.

Opphavet til den organiserte motstanden.

Den norske motstandsørsla er i mange stykke sermerkt, og ulik den organiserte motstanden i området som det elles fell naturleg å samanlikna med. Til dømes kan ein heilt frå første stund skilja mellom ein militær og ein sivil sektor, som i prinsippet ikkje skulle gripa over i einannan. Vidare gjekk det etter kvart for seg ei sterk samordning og sentralisering som førde motstanden inn under ei allment godkjend sentralleiing, med tverrkontakt på toppen mellom sivil og militær førarskap. Dessutan var det gode tilhøvet mellom regjering og motstand, trass mange og stundom sterke friksjonar, i prinsippet klårt og uomtvisteleg, og motstandsørsla bygde på full godkjenning frå regjeringa.

Den militære motstandsørsla (MILORG) var grunnlagt i Noreg av nordmenn, mest slike som sjølv hadde vore med i krigen, og fører saga si beinveges attende til krigshandlingane. Oppbyggjinga tok fart frå hausten 1940, då spreidde grupper søkte saman, og etter eit års tid vart mannstyrken rekna til omlag 20 000 mann, men med dårleg utstyr og veik organisasjon. Frå 20. november 1941 var MILORG offisielt godkjend av regjeringa som ein del av dei norske stridskreftene, un-

der den norske overkommandoen i London. Organisasjonsarbeidet tok i første rekkje sikte på å skapa ein styrke som kunne haldast klar i tilfelle av nye stridar på norsk grunn, og hadde altså ikkje til formål å halda ved like ein stendig urottilstand, som det ofte kom til å bli tilfelle i andre tyskokkuperte område. Denne hovudlina stod ved makt også etter at planane for alliert invasjon på kontinentet hadde teke form. Den allierte overkommandoen (SHAEF) ynskte ikkje komplikasjonar på norsk grunn, og frå hausten 1943 vart dette avgjerande for MILORG, som kjende til at SHAEF ikkje ville ta på seg å stø eventuelle reisningar i okkupert Noreg, med mindre dei seinare skulle koma til å få ein funksjon innom den store invasjonsplanen. Mest utførelse kom SHAEFs tankegang til syne i eit direktiv frå juni 1944. Direktivet understreka først på ny at det ikkje var planlagt offensive operasjonar i denne delen av Europa, og at MILORG difor ikkje måtte gå til open aksjon. Når det tyske samanbrøtet i Noreg kom, skulle MILORG hindra øydeleggingar, syta for ro og orden, og utføra spesielle offensive aksjonar etter særskild ordre.

Visse typar av sabotasje hadde MILORG likevel fått hevd på å driva. Det galdt tiltak som serleg vende seg mot tysk skipsferdsle, krigsviktig industri, olje- og bensinlager o. l., mest frå 1943 og utover. Dette avviket frå hovudregelen var resultatet av ein aksjon som MILORG og regjeringa i samarbeid sette i verk overfor den allierte krigsleiinga, etter at det store luftkrigsprogrammet tok til å koma i gang ut på året 1943. Her i landet førte dette med seg bombing t.d. av Herøya, Rjukan og Vemork, med innsats av omlag 150 flygande festningar i kvart tilfelle. Dei norske instansane la nå største vekt på at dette valde store skadar også for sivilfolket, og at ein ved sabotasje kunne oppnå store resultat på tenlegare måte, framfor alt med mindre tap av liv og privat eigedom i det okkuperte området. Dette fekk dei etter kvart medhald i.

Hovudretninglinene for SHAEF vart endra i desember 1944. MILORG fekk då i oppdrag å gripa inn mot tyske trosskred og hindra overføring av store tyske stridskrefter frå norske hamner til Mellom-Europa. Dei tyske okkupasjonstropane i Noreg hadde heile tida vore påfallande mannsterke, mellom anna for di Hitler nærde større uro for alliert landgang på norskekysten enn mange av dei militære rådgjevarane hans. Frå oktober 1944 kom nye avdelingar til ved rettetten frå Finnland. Den norske aksjonen kulminerte natta mellom 14. og 15. mars 1945, då jarnvegssam-

bandet mellom nord og sør vart brote på omlag 1 000 punkt samstundes. Etter offisiøse britiske opplysningar (general Gubbins) vart den tyske transportkapasiteten redusert til $\frac{1}{4}$ (frå fire divisjonar på ein måned, til ein divisjon).

Stort sett lukkast det for MILORG å gjennomføra sine spesielle aksjonar og oppdrag utan å føra landet opp i småkrigstilstand. Eit par MILORG-basar kom like vel i regulær strid mot slutten av krigen, t.d. basen Bjørn West i indre Nordhordland. Men stort sett kunne SHAEF-direktivet etterlevast.

Operasjonar frå basar i Storbritannia er ikkje omtala her, utan for så vidt som dei hadde generell samanheng med den allmenne utviklinga i okkupert område.

MILORG hadde omlag 32 000 mann sommaren 1944, og mobiliserte omlag 40 000 i maidagane 1945.

Det grunnleggjande arbeidet om MILORG, og om militær motstand i Noreg i det heile, er Sverre Kjeldstadli: Hjemmestyrkene (Oslo 1959).

Den sivile motstanden

kan også føra si historie heilt attende til hendingane i 1940. Men det tok tid før dei spreidde gruppene kunne søkja saman, klårleggja sine praktiske arbeidsmål, skapa og byggja ut sine organisatoriske rammer. Sommaren 1940 var ein periode med spreidde tiltak på mange punkt av ein front som ennå ikkje teikna seg klårt, for di den tyske okkupasjonspolitikken ennå var på famlestadiet, og den allierte krigføringa redusert til ein strid for å halda den aller siste forsvarslina, øyriket England. Indrepolitisk klårna situasjonen hausten 1940, då det kommissariske rådet kom, den hardhendte politiske einsrettinga sette inn, og tyskarane måtte gjera seg i stand til å overvintra og setja seg fast meir permanent på norsk grunn. I grove drag kan ein karakterisera sommaren 1940 som dei små men energiske pressgruppers tid — det gjeld ikkje minst dei krinsane som motarbeidde kompromisstanken i Stortinget under riksrådsforhandlingane.

Den store opinionsvekkjaren i 1940 var Kongens avslag på framlegget om abdikasjon. Ingen andre einskildhendingar har etterlate seg så mange vitnemål om kraftig reaksjon frå landsende til landsende. Men denne folkeopinionen måtte leita seg fram til nye ytringsformer og søkja nye oppgaver for sin tiltaksvilje. Det politiske apparatet var rasert, presensensur innført, fritt ordskifte umogleg; før året 1940 var ute, kom det kommunale sjølvstyret under avvikling, og politisk einsretting

i offentlege stillingar vart sett i system. Den første okkupasjonsvinteren tok til med alvorlege masseurosymptom, men ei nokså uartikulert motstandsform: gatedemonstrasjonar, bråk og slagsmål, dei næraste og enklaste av reageringsmekanisamar. NS gjorde vondt verre ved å bruka same knyttnevepolitikk med den offisielle makt i ryggen.

For motstandsørsla vart det nå grunnleggjande at det lukkast å finna organisasjonsformer som kunne samla og kanalisera denne massereaksjonen. Det gjekk for seg gjennom dei friviljuge samskipnadene, store og små, oppbygde kring yrkesgruppeinteresser eller ideopolitiske mål. Då det politiske apparatet var sett ut av funksjon, viste samfunnet seg å vera gjennomorganisert også på andre måtar, og organisasjonssamfunnet var framifrå vel skikka til å gje ramma for ein motstandskamp, for di organisasjonane for det meste hadde sitt opphav i den demokratiske gjennombrøtstida, og beint fram stod som symbol for oppvakninga til aktiv medarbeiderskap i samfunn og statsliv, i vide krinsar.

Det vart sentrale og serleg aktive personar i organisasjonslivet som steig fram i førande motstandsroller, og ved dette vart også organisasjonane forplikta. Seinare fekk dei rikeleg høve til å demonstrera sin solidaritet med leiarane, då nyordningstiltaka kom.

Frå årsskiftet 1941—42 tok dette samarbeidet form, og det førde til dei to store protestaksjonane som kom til orde i brev til Reichskommissar, først 3. april og så 17. mai 1941, det siste underskreve av talsmenn for 43 organisasjonar med samanlagt bortimot $\frac{3}{4}$ million medlemmer. Etter dette vart det innført eit kontrollsystem med kommissarisk tilsyn administrert gjennom «Innenriksdepartementets foreningskontor». Dette førde stort sett til at organisasjonslivet offisielt avvika seg sjølv, men i realiteten gav det ramma for den organiserte motstanden.

Dei første sentrale motstandsgruppene hadde ein formlaus organisasjon og grep over i einannan. Dette førde og til komplikasjonar i London, der det av gode grunnar var vanskeleg å gjera seg opp ei meining om kven som med størst vekt representerte motstanden. «R-gruppen» og «Kretsen» var dei mest representative. Ein representant for norsk motstand vart offisielt kalla til London som konsultativ statsråd hausten 1941. Samarbeidet mellom regjeringa og dei sivile motstandsleiarane vart etter kvart både effektivt og intimt, og korrespondansen mellom dei to in-

stansane, frå 1942, er ei hovudkjelde til norsk motstands historie.

Koordinasjonskomiteén (KK) utvikla seg beinveges frå samarbeidet mellom dei store organisasjonane, og hadde representantar for viktige næringar og yrkesgrupper. KK tok førarskapen i dei praktiske antinazifiseringstiltaka som kom serleg tett i 1942 (lærarstrid, kyrkjestridd, striden med «rikstinget»), og bygde ut eit sekretariat av fulltids motstandsarbeidarar.

Ei rekkje spesielle motstandsorgan gjekk til slutt inn i den høgste leiinga, HL («Hjemmefrontens ledelse»). Under frigjeringa fekk HL vide fullmakter frå regjeringa. Då landet var fritt, oppløyste HL seg, og rekna si oppgave for fullført. I mange andre okkuperte land vart det gjort freistnader på å føra motstandsgruppene vidare i etterkrigspolitikken.

HL overtok i mange stykke sentrale statsfunksjonar, for di det formelle statsapparatet ikkje hadde folks lojalitet. Dei instruksar, pålegg eller råd som gjekk ut under namn av parole, gjev eit interessant døme på det. Dei hadde stor autoritet, og drog med kraft opp retningslinene for motstanden. Dei vart alltid forma i okkupert område, men kunn gjorde også ved den norske regjering. Eit stort administrasjonssystem og sambandsnett distribuerte paroler og anna orientering over heile landet.

Den første parolen frå KK gjekk ut i desember 1941.

I fullmakta frå statsministeren, 5. mai 1945, fekk HL i oppdrag å halda oppe ro og orden ved kapulasjonen, og setja lovleg norsk styringsverk i gang «på Regjeringens vegne».

Landssvik.

Ei lang rekkje handlingar av nokså ulike slag kom ved rettsoppgjeret inn under samlenamnet landssvik. Frå juridisk synsstad må dei vurderast i samsvar med gjeldande lovgjeving. I allmennhistorisk samanheng vil andre problemstillingar samla hovudinteresse. Til dømes vil ein måtte spørja kva formål handlingane har tent, eller korleis dei eventuelt kom til å verka med, i den politiske og militære maktstriden mellom nyordning og motstand. Med motstand er då meint både den sivile og militære, den siste også sett i sin vidare samanheng, som ei side av alliert krigføring i det heile.

Frå begge synssteder sett er like vel grunnproblemet det same: i kor høg grad har ulike handlingar verka med til å undergrava eller bryta ned den statsskipnad og samfunnsorden som hadde vakse fram i landet

under den norske form for folkestyre, fram til den tyske okkupasjonen.

Det seier seg sjølv at partiet Nasjonal Samling dermed kjem sterkt i framgrunnen. På den andre sida er det klårt at mange former for landssvik går på tvers av partigrensa, og at det innan partiet var store gradsskilnader i kollaborasjonslyst og -vilje. Nasjonal Samling var før okkupasjonen eit regulert politisk parti. Det kjem i ei serstilling ved sitt spesielle forhold til okkupasjonsmakta, som utvald medarbeidarformasjon, og som overordna samskipnad og politisk representasjon for dei som aktivt prøvde å gjennomføra ei nasjonalsosialistisk nyordning i Noreg.

Under dei første drøftingane av ein eventuell tysk militæroperasjon mot norske mål (før jul 1939) var Quisling og Hagelin tilstades ved rådleggingar på høgaste plan i Berlin, mellom anna hjå Hitler personleg, og kjende til kva som der vart omtala. Quislings tanke synest ha vore den at ei politisk omvelting i Noreg skulle føra han til makta eller setja han i stand til å spela ei førande politisk rolle; tysk hjelp, også militær, skulle verka med til å gjera denne omveltinga mogleg, og ein tyskorientert utanrikspolitikk skulle innleia. Men dei tyske planleggjarane kom snart til det resultatet at aksjonen lettare kunne gjennomførast som eit reint strategisk overfall, utan systematisk femtekolonneverksemd.

Quislings kuppfreistnad den 9. april kom difor uventa både på tyske instansar i Oslo (med eit par reint spesielle unntak) og på dei relativt få tilhengjarane han den gongen hadde. Ein del av dei gamle NS-folk tok seg like vel fram til Oslo 9. og 10. april, for å stilla seg til disposisjon. Det var truleg knapt eitt hundre i alt. Etter at administrasjonsrådet var oppnemnt, sette NS i gang eit energisk arbeid for å skapa mistillit til rådet, og sjølv koma til makta.

Straks sommaren 1940 tok okkupasjonsmakta til med militært byggje- og anleggsarbeid, som drog til seg store mengder arbeidskraft, til dømes på flyplassar. Det første store oppsvinget i denne verksemda tok til tidleg på hausten, etter at det ved månadsskiftet juli/august 1940 var avgjort i prinsippet at felttoget mot Sovjetsamveldet skulle førebuaast, og tyske avdelingar difor måtte ta meir permanent tilhald på okkupert norsk område. Tyskararbeidet heldt fram så lenge okkupasjonen varde. Det spenner over heile skalaen av friviljuge og ufriviljuge tenester, frå reint tvangsarbeid til den mest hemningslause profittjakt, og frå sentrale krigsviktige oppgaver i tysk teneste til den mest indirekte innspen-

ning i eit nærings- og produksjonsliv som i siste instans låg under uunngåeleg tysk kontroll.

Nasjonal Samling fekk pengestønad frå tyske kjelder både før og etter 9. april. Tyske tilsynsmenn var aktivt med i utbygginga av partiorganisasjonen frå mai 1940. I si rådgjeving var dei ofte så aktive og energiske at det skapte misnøye innan partikrinsar som tenkte seg å spela ei meir sjølvstendig rolle og få større makt over den norske form for nyordning. Partiet skaffa seg òg inntekter på annan måte. Ein innsamlingsaksjon sommaren 1940 gav relativt lite resultat. Etter 25. september vart partiutgifter til dels dekte over statsbudsjettet. I 1941 greip Reichskommissariatet inn mot dette, og slo fast at det skulle skiljast formelt mellom stats- og partiøkonomi.

Innmeldingane ut over sommaren 1940 kom stort sett frå folk som hadde vore medlemmer før partiorganisasjonen braut saman i 1936—37, og som nå stadfeste medlemskapet. Store nyinnmeldingar kom først i gang etter reichskommissar Terbovens tale den 25. september 1940, som syntest gje forebod om ny politisk makt for NS. Mange av dei nye medlemene vart seinare openlyst karakterisert som opportunistar og profitørar av folk frå den gamle partikjernen.

Hausten 1940 sette den politiske nyordninga inn med fullt kraft. Dei mest aktive kommissariske statsrådene tok sikte på full utskifting av folkevalde tillitsmenn og styringsorgan, slik at det vart utpeika nye, partiløje eller kollaborasjonsinnstilte personar. Når dette berre delvis lukkast, og tok lang tid, kom det berre av at det mange stader var skrikande mangel på politisk tilfredsstillande kandidater. Samstundes vart «førarprinsippet» gjennomført i styringsverket, også det lokale.

Den same einsrettingsmekanismen vart teken i bruk mot frivillige samskipnader, såleis svært tidleg mot det organiserte idrettslivet. Etter som organisasjonssamfunnet fram gjennom den første okkupasjonsvinteren klårare og klårare steig fram som berar av motstandspolitikken, vart heile komplekset av foreningar og samskipnader sett under NS-formyndarskap, og nye «kommissariske» formenn oppnemnde. Resultatet var som regel at den offisielle verksemda stoppa, og den reelle levde vidare i «illegality».

Offentlege tenestemenn fekk pålegg om å opplysa om dei var NS-medlemmer, når dei søkte stillingar.

Denne nyordningspolitikken kunne NS berre gjennomføra med hjelp av tysk stønad. Alle andre politiske parti var oppløyste, og all

avvikande politisk verksemd forboden av okkupasjonsmakta.

Hausten 1940 kom dei første alvorlege tilfelle av rein maktbruk mot politiske motstandarar av NS. Serleg var det hirdfolk som sette i verk reine straffeekspedisjonar, mellom anna til skular der dei trengde inn i klasserom. Gateslagsmål og rein mishandling gjekk for seg fleire stader i landet. At NS-folk straffritt kunne øva slik nevejustis, vart offisielt kunnngjort av den nyopnemnde «riksadvokaten».

Ei rekkje embets- og tenestemenn vart avsette av politiske grunnar. Andre vart «fråtekne norsk borgarskap».

Etter at Tyskland opna felttoget på austfronten, og særleg etter at den første store framgangsbølgja miste si kraft, auka bruken av terrortiltak i okkuperte område. Dette vart særleg tydeleg ved unntakstilstanden i Oslo, september 1941, med dei første standrettane. Unntakstilstanden var eit tysk tiltak. Nasjonal Samlings rolle var nærast å hengja seg på og nytta hovet til å få gjort opp med eigne motstandarar, og skaffa seg kontroll over nye posisjonar, samstundes med at okkupasjonsmakta slo til.

Vinteren 1941/42 var ei aktiv organiserings-tid for både sivil og militær motstandsrørse. NS samarbeidde energisk med tyskarane for å koma motstanden tillivs, og hadde dette som eitt av sine hovudmål like til den tyske kapitulasjonen. Partiet hadde skaffa seg sine eigne politiorgan, og hirdfolk var under okkupasjonen med på aksjonar saman med tyske politi- og militæravdelingar. Partitillitsmenn fekk pålegg om å utarbeida lister over motstandarar som i påkomande tilfelle skulle arresterast («jössinglister»).

Frå februar 1942 spela «den nasjonale regjering» formelt noko større rolle, og sette då i gang dei velkjende tiltaka for einsretting av barn og ungdom. Dei protestrørslene som mellom andre lærarar og prestar sette i verk, vart møtte med straffetiltak (avsetjing, fengsling, forvisning, tvangsarbeid). Det er nå på det reine at dette først og fremst var eit NS-tiltak, og at vedkomande tyske instansar såg med tvil på det; men dei greip ikkje inn før uroa i landet hadde fått slike dimensjonar at det kunne skapa problem for okkupanten.

Vervinga til tysk krigsteneste var ei sentral oppgåve for NS heilt frå januar 1941, og heldt fram med stor styrke gjennom heile okkupasjonsstida. Etter den allierte landgangen i Frankrike vart det utarbeidd reglar for kva oppgåver til dømes hirdorganisasjonen skulle overta, i samarbeid med okkupasjons-

styrkane, dersom det kom til ny krig på norsk grunn. Bedriftsvern skulle gjera vaktteneste mot sabotørar. NS-ordførarar gav løyvingar til styrkar i tysk militærtjeneste.

Folk både innan og utanfor NS gav i mange tilfelle opplysningar til det politiske politiet (NS eller tysk) om motstandsarbeid av ulike slag, opplysningar som ofte førde til arrestasjon, stundom til konsentrasjonsleir, og i somme tilfelle til tap av menneskeliv. Det vart ordna med politiske fengsel også i Nasjonal Samlings regi, ved sida av dei tyske, og på liknande vis var ein «norsk» folkedomstol i arbeid.

Samarbeidet mellom dei tyske instansane og den norske armen av okkupasjonsstyret gjekk ikkje for seg utan rivningar, som til dels, på sine premisser, kunne vera alvorlege nok. Men desse friksjonane galdt berre spørsmål som vedkom fordeling av arbeidsoppgåver, kompetanse, status og politisk makt innanfor det sjølvsgade samarbeidet, som hadde to hovudmål: å tryggja ein tysk siger i den store krigen, og å gjennomføra ei nasjonal-sosialistisk nyordning i statsskipnad og samfunnsniv.

Medlemskap.

Det kan ikkje først opp noko presist og påliteleg medlemstal for Nasjonal Samling i tida nærast før 9. april 1940. Partiorganisasjonen var så laus og tilhøva såpass uordna at ingen hadde full greie på kven som framleis kunne reknast for aktive medlemmer, om ein då ser bort frå eit par partilag med ein effektiv kjerne.

I fyrste omgang fell det naturleg å spørja kor mange som betalte kontingent. Men materialet strekk ikkje til for å gje svar på dette spørsmålet. Det gamle medlemskartoteket var truleg å jour til 1936. Men så kom det store skismaet i partiet. Etter den tid vart kartotekføringa forsømd. Utbrytarane vart stort sett ståande i kartoteket, like eins dei mange som kom heilt på avstand frå Nasjonal Samling i dei åra som fylgde. Partihovudkontoret i Oslo tok mot kontingent som kom inn ukravd, men hadde ikkje oversyn over tilhengarane kringom i landet på annan måte enn ved personleg, ofte heller tilfeldig kontakt. Partiapparatet makta ikkje å halda organisasjonsarbeidet oppe landet over.

Under samtalen i Berlin desember 1939 sette Quisling medlemstalet til ca. 15 000 innskrevne, og rekna med mellom 200 000 og 300 000 tilhengarar — dette er like vel ei indirekte opplysning. Generalsekretøren i partiet har nemnt eit kalkulert medlemstal på kring 10 000 pr. 9. april. Då skulle alle vera

medrekna som ikkje beint fram hadde sagt frå at dei melde seg ut, jamvel om dei ikkje hadde hatt samband med partiet på fleire år.

Difor kan ein knapt bruka kartoteket til opplysning om det effektive medlemstalet. Som kjennemerke på medlemskap måtte ein heller velja sjølve partiarbeidet, frå leiaraktivitet og propaganda nedover til eit minstemål av framme, eller liknande døme på aktiv sympati. På dette grunnlaget er det truleg uråd å nå fram til større presisjon enn at det synest ha vore eit par hundre aktive NS-folk, eller vel så det. Då må ein like vel leggja til at mange stader sat det einskilde, isolerte tidlegare medlemmer, som ikkje hadde nemnde samband med partikjernen, og var utanfor organisert partiarbeid, men framleis heldt på sine politiske sympatiar. Ein god del slike vart dregne inn i Nasjonal Samling att, fram gjennom åra 1940 og 1941.

Denne flytande tilstanden i partiet vart eit klårt, ja truleg avgjerande handicap, då NS i tida nærast etter 9. april prøvde å spela ei politisk hovudrolle. I den fyrste samtala med Reichskommissar Terboven kunne Quisling ikkje gjera greie for medlemstal og faktisk styrke. Han skildra utførelse sjølve organisasjonsskjemaet, men etter eit referat ved Dellbrügge (leiarer for Abteilung Verwaltung i Reichskommissariatet sommaren 1940), kunne han ikkje ein gong gje namn på fylkesførarar til alle fylkesorganisasjonane. Dette skapte straks ein sterk mistanke om at partiet hadde mindre politisk slagkraft enn førehandsopplysningane kunne tyda på — og endå hadde dei vore stort sett negative på det punkt. Reichskommissar let tyske sakkunnige saumfara partiorganisasjonen, og fekk dette inntrykket grunnfest. Den av dei tyske ekspertane som nærde klårast synpati for NS som politisk medspelar, fall i unåde, og vart send til Tyskland att.

Sommaren 1940 tok Reichskommissar som kjent sikte på å få i stand eit okkupasjonsstyre der Nasjonal Samling som parti skulle spela ei mindre rolle, i alle fall ei tid framover. Dette vil ikkje seia at partiet vart sett til side eller lagt i dvale. Det skulle tvert om få godt høve til å veksa og styrkjast. Terboven tenkte seg ei gjennomgripande om-møblering i partileiinga, og grundig tilsyn med partiverksemda i alle ledd. Formålet var å få bygt opp ei kollaborasjonsgruppe som kunne femna vidare og samla fleire enn NS syntest skikka til, slik som partiet til den tid tedde seg. Nasjonal Samling skulle ha tilsyn og handfast rettleiing, og måtte framfor alt strengt hindrast frå å gjera grove politiske

mistak. Difor greip Terboven hardt inn i fleire tilfelle, så lenge han rekna med å få i stand eit riksråd. Men alt i juni 1940 var det tydeleg at partiet drev systematisk rekrutterings- og nyreisingsarbeid, og ikkje berre med egne krefter. Det kom pengetilskot frå norske sympatisørar, men endå meir frå Reichskommis-sar. Reisetalarar drog ut for å setja gamle tilhengjarar i arbeid att, og verva nye. Nå gjekk det og etter kvart ut brev til personar som stod i det gamle kartoteket, med maning til å gå inn for partiet som før. Mange av mottakarane hadde godt som gløymt sin politiske Sturm og Drang, ikkje få vart fram-ståande motstandsmenn seinare. Alt i alt gav aksjonen lite resultat, og i slutten av august 1940 var partiet ennå mykje mindre enn det hadde vore før stortingsvalet i 1936.

Frå denne tida av finst det ein medlemsstatistikk, utarbeidd ved Nasjonal Samlings statistiske kontor, og justert av vedkomande tyske tenestemenn i Einsatzstab (den avde-linga innan Reichskommissariat som førde til-syn med NS).

Det fyrste talet som synest liggja nokolunde fast, er frå 27. august 1940, og syner ein mannstyrke på 4202. Medlemstalet nådde top-pen i november 1943, med 43 400, og gjekk så nedover att. Nedgangen fram til oktober 1944 var nokså nær 1000, på litt mindre enn eitt år. Desse tala gjeld hovudorganisasjonen. I tillegg kjem så ungdomsfylkingen og eit par særorganisasjonar. Dei siste er altfor små til å spela nemnande rolle statistisk. Ungdoms-fylkingen vart heller aldri serleg stor, og gav kvart år frå seg dei høgaste aldersgruppene til hovudorganisasjonen. Den tyske statistik-ken heldt strengt på oppstillinga: Hauptorga-nisation + Jugend = Gesamtpartei. Den same ordninga er gjennomført her, mellom anna av den tilleggsgrunnen at mange tilfeldige og apolitiske grunnar førde unge menneske inn i fylkingen, så det vil ofte reisa seg tvil om kor mykkje vekt ein skal leggja på medlem-skapet, dersom det er politisk holdning ein prøver å kartleggja.

I tabellen nedanfor kan ein fylgja utvik-linga fram til 1. mai 1942:

Dato	Medlemstal	Tilgang
1940 27.8	4 202	
9.10	6 943	+ 1 341
26.10	14 039	+ 7 096
10.11	16 905	+ 2 866
25.11	18 966	+ 2 061
10.12	21 615	+ 2 649
25.12	23 755	+ 2 140

Dato	Medlemstal	Tilgang
1941 10.1	25 169	+ 1 414
1.2	25 654	+ 485
15.2	25 732	+ 78
1.3	25 618	+ 114
15.3	25 712	+ 94
1.4	25 827	+ 115
15.4	25 914	+ 85
1.5	26 156	+ 242
15.5	26 362	+ 206
1.6	27 723	+ 361
15.6	28 302	+ 579
1.7	28 486	+ 184
15.7	28 942	+ 456
1.8	29 650	+ 708
15.8	30 013	+ 363
1.9	30 430	+ 417
15.9	30 554	+ 124
1.10	31 070	+ 516
15.10	31 773	+ 703
1.11	31 859	+ 86
15.11	32 565	+ 706
1.12	33 412	+ 847
15.12	33 988	+ 576
1942 1.1	34 434	+ 446
15.1	35 008	+ 574
1.2	35 800	+ 782
15.2	36 369	+ 569
1.3	36 689	+ 320
15.3	37 258	+ 569
1.4	37 933	+ 675
15.4	38 470 (?)	+ 540 (?)

Talet for 1. mai 1942 er kalkulert. Det kjem av at dei tyske sakkunnige reiste sterk kritikk på den tid, og meinte, på grunnlag av kontingentinnbetalingane, at ein god del personar som skulle vera overførde frå ungdomsfylkingen til hovudorganisasjonen, berre eksisterte på papiret. Det galdt omlag 600 i alt. Hovudorganisasjon og ungdomsfylking til-saman vart oppførde med 43 555 pr. 1. mai 1942, og tala i tabellen har kome fram ved å dela opp denne summen etter gjennomsnitts-tilveksten i månadene nærast før. I rapport frå vedkomande medarbeider i Einsatzstab 1. mai 1942 heiter det at talet for ungdomsfylkingen er så tvilsamt at han ikkje kan gå god for det. Etter dette kom det i gang kontrolltiltak, og det er ikkje rådeleg å fylgja medlemsstatistikken vidare med så mange detaljar, når det ikkje vert rom til å drøfta tala meir utførelg.

For «Gesamtpartei» (hovudorganisasjon + ungdomsfylking) har den tyske statistikken desse oppgåvene (her berre oppført i periodar på fire månader):

Dato	Ungdoms-fylking	Total (H.org. + Ungd.f.)
1940 25.12	2 423	26 178
1941 1.4	3 601	29 428
1.8	5 278	34 928
1.12	5 894	39 306
1942 1.4	4 987	42 920

Det beste materialet er nok medlemsstati-stikken for hovudorganisasjonen. Men jamvel den har sine klare lyte. Ved den kritiske ana-lysen i 1942 fann såleis dei tyske tilsynsmen-nene at oppgåvene for Stor-Oslo var «ikkje 100 % pålitelege» — Stor-Oslo hadde i april 1942 nokså nær 10 000 medlemmer, eller over ¼ av heile hovudorganisasjonen. Alt i alt skulle det like vel vera forsvarleg å ta mem-lemstilgangen på denne statistikken som eit brukeleg uttrykk for partivokstere.

Når ein ser bort frå dei tre første postane, kan ein på denne tabellen fylgja medlemstil-gangen over nokolunde jamstore periodar, og etter 1. februar 1941 kom statistikken i fast gjenge med oppgaver pr. 1. og 15. i kvar månad. Den rytmen som dermed kjem til syne, kunne kanskje fortelja noko om kva som fekk folk til å melda seg inn, eller mogleg ut — for på ein stad går medlemstalet ned, jamvel i denne vokstertida (sjå 1. mars 1941).

Ei grundig dansk etterrøking har synt at i Danmark var det klart samsvar mellom krigs-hendingane og innmeldingsrytmen. Til tysk framgang på frontane svara gjerne høgt inn-meldingstal. Dette var tvillaust i grove drag tilfelle her i landet òg. Medlemstalet auka så lenge krigslukka stort sett fylgd dei tyske herane, og vendepunktet kom etter slaget om Stalingrad. Men samanhengen er meir inn-fløkt og kjem meir omveges til syne her enn i Danmark, serleg for di den nasjonalsosialist-iske gruppa her var heilt annaleis plasert i politikken, og bygd inn i okkupasjonsstyret — partiet hadde sitt eige byråkrati, gjorde stendige framstøytar inn i statens styrings-verk, og heldt oppe ein fasade som kunne dekkja over mange pinlege røyndomar. Alt dette gjorde innmeldingskurven jamnare. Ein må vakta seg vel for å pressa skjemaet. Når ein kjem ned til så små tidbolkar som 15 dagar, eller mindre, vil reint tekniske og prak-tiske faktorar lett valda relativt store utslag. Såleis syner fyrste halvpart av desember 1941 større nettotilgang enn nokon annan til-svarande periode på tabellen ovanfor etter den store tilstrøyminga i slutten av 1940. Men grunnen er berre den at NS utanlandsorga-nisasjon vart rekna med i oppstillinga frå 1. desember 1941.

På eitt einaste punkt syner tabellen ned-

gang i medlemstalet: det var i andre halvpart av februar 1941. Det er lett å tenkja seg reint politiske grunnar som kunne forklara dette. Både motstandspolitikken og dei indre spen-ningane mellom NS og den tyske tilsynsfor-valtninga kveste seg til på den tid. Like eins fins det ting som tyder på at den store verve-aksjonen for «regiment Nordland» gjorde sitt til å bremsa på innmeldinga; det synest vera på det reine at mange som gjerne gjekk inn i eit politisk samarbeid med okkupasjonsmakta, veik tilbake for å solidarisera seg med rein militærtenevne på tysk side. Men nedgangen i februar 1941 skriv seg òg for ein stor del frå reint tekniske grunnar. Fyrst no vart det tid til kritisk prøving, og då kom det for dagen feil som hang saman med dårleg kontroll under den store medlemstilstrøyminga.

I samandrag kan ein då påvisa desse fasane: Stor tilstrøyming frå september 1940 til årsskiftet.

Klårt omslag på nyåret (mykje av tilveksten i januar 1941 var uekspererte innmeldings-skjema frå 1940).

Relativ stillstand i eit par månader. Nokså jamnt tilsig fram til midsommaren 1942 (omlag eitt tusen i månaden).

Vidare oppgang fram til hausten 1943, men med mindre auke (færre innmeldingar, og ein del utmelding, som like vel ikkje gjer serlege utslag på statistikken).

Nedgang frå november 1943 (litt over eitt tusen på eitt år).

For den siste krigsvinteren er tala lite opp-lysende, for di medlemsstatistikken truleg ikkje gjev noko godt bilete av politisk opinion i krinsen kring NS. Nedgangen heldt fram, men det reelle fråfallet var nok større, dels for di det vart lagt vanskar i vegen for dei som ville melda seg ut, dels for di mange i praksis løyste seg frå partiet utan å ta dei ulempene som fylgde med formell utmelding. Så lenge det vantar grundig politisk analyse av denne tida, kan ein ikkje trengja serleg langt inn i dette problemet heller.

Derimot skulle det vera råd å leita fram nokre moment til analyse av den sermerkte perioden frå september 1940 til kring årsskif-tet. Innmeldingane fall i mange grupper.

Der er ein tydeleg kjerne av gamle mem-lemmer som i dei siste åra hadde fått NS noko på avstand, men vende attende nå, då partiet venteleg ville få hove til å arbeida meir effek-tivt for sine politiske mål. Men den mot-sette tendensen var og tilstades. Folk som formelt hadde fylgt partiet også etter kløyv-inga i 1937, gjekk ut nå. Statistisk spelar dei like vel ikkje nemnande rolle.

Vidare gjekk det i desse månadene for seg ei nyrekuttering til partiet på eit grunnlag som vel må kallast prinsipielt. Folk melde seg inn, ut frå tiltru til Nasjonal Samlings program. Mellom dei ville ein venteleg finna ein god del politisk naivitet, og mykje vankunne om dei mørkaste sidene ved nasjonalsosialistisk teori og praksis. Nokre stikkprøver tyder på at denne gruppa talde relativt mange unge menneske som ikkje tidlegare hadde lagt for dagen nemnande politisk interesse. Men utvalet er så tilfeldig ennå, at ein knapt kjem lenger enn til reine arbeidshypotesar. Mellom desse innmeldingane finn ein mange tilfelle som kan reisa spørsmålet om såkalla idealistiske motiv. Ordet er her brukt utan positivt eller negativt innhald. Ein slik verdidom måtte i tilfelle gå fram av heilt andre premissar, og søkjast med andre metodar.

Det er liten tvil om kvar sjølv talstyrken ligg. Statistisk må ein serleg feste seg ved den store gruppa som melde seg inn ut frå heller avgrensa interesse-motiv, stundom reint situasjonsdikterte og opportunistiske, — folk som hadde økonomisk høpehav med okkupasjonsmakta, og såg innmelding som ein politisk konsekvens av det, for å ta eit serleg klårt tilfelle. Om dette fall det mange sterke ord innanfor Nasjonal Samling òg.

Reint spesiell interesse knyter seg til ei gruppe innmeldingar frå folk som ikkje sympatiserte med NS, men let seg leia av den tanken at dei kunne gjera nytte for seg i stillingane sine, endå om prisen var medlemskap, ja at det beintfram kunne vera eit mål å gå inn i partiet for å halda undan partimedlemmer som det syntest fårleg å sleppa til. Ein skjønar lett at slike tankar melde seg til dømes innan politiet. Det er vanskeleg å underbyggja og forma ei meining om korleis slike innmeldingar fordelar seg langs den vide skalaen frå umakredd opportunistisme til overtydd motstandsvilje. I dette tvilsmålet spela høge politiembetsmenn ei stor, ofte ei avgjerande rolle, og dette er nok ein av hovudgrunnane til at utfallet vart så ulikt på ulike stader, med langt større innmeldingstal i Oslo og Bergen til dømes, enn i Kristiansand S. Kort formulert må ein seia at denne forma for politisk motstand har vore svært lite brukt her i landet under okkupasjonen, som regel berre i reint spesielle og isolerte tilfelle. Det vanlege var å sjå motstand mot medlemskap som ei hovudform for motstand i det heile.

Det er naturleg at mange ville vika tilbake for medlemskap av slike grunnar, endå om det kunne tenkjast at ein som medlem ville

få høve til å ta brodden av offensive tiltak frå okkupasjonsregimet, og dermed vera landsmenn til hjelp. Som symbolsk handling og som politisk meiningstrynging ville ei innmelding altfor tydeleg føra ein over til den andre sida.

Men det kunne brukast andre mål på innmeldingane. Ein kunne spørja kor stor politisk vekt det bør leggjast på innmelding reint isolert, dersom medlemmet elles ikkje gjorde noko av seg i partiarbeid eller politisk verksamd til nokon kant. Her står vi andsynes såkalla passivt medlemskap.

Det kan hevdist at sidan Nasjonal Samling alltid vart ståande under formyndarskap og aldri fekk reell eller formell makt til å føra eigen politikk i viktige spørsmål, så spela partiet ei temmeleg uviktig rolle i den politiske hendingsserien. Individuelt medlemskap måtte då ha tilsvarande redusert vekt, og ville ofte koma under nedregrensa for dei politiske fenomen som det i det heile synest umaken verd å interessera seg for.

På den andre sida finst det utan tvil gode døme på at Nasjonal Samling var hovudkrafta i aksjonar som hadde stor politisk vekt, og fekk serleg tydeleg brodd mot landsmenn i motstand. Dette var tilfelle med så kvasse og vidfemmande konflikter som til dømes kyrkjestriden, og langt på veg lærarstriden, i 1942.

I reint lokale motsetningstilfelle kunne og medlemskapet lett føra med seg alvorlege konsekvensar, til dømes gjennom hirdplikt, og dermed plikt til å vera med på razzia, arresterasjon eller liknande — dette vert nærare omtala nedanfor.

Om ein nå like vel tenkjer seg å vurdere medlemskapet strengt avgrensa, utan omsyn til slike moment, så kunne ein stilla spørsmålet slik: var det å melda seg inn i Nasjonal Samling, reint isolert sett, ei politisk handling som aktivt verka med til oppbygging av eit nasjonalsosialistisk styre i landet?

Det er heilt på det reine at Nasjonal Samling, i sitt stendige strev for å få større del i styringsmakta, ustansaleg støyte på den innvendinga at partiet var for veik. At Terboven straks fekk dette inntrykket, og forma sin politikk deretter, er omtala ovanfor. At denne innvendinga stendig vart førd fram ut over vinteren 1941—42, og at Nasjonal Samling av den grunn gong etter gong møtte avslag på kravet om meir makt, treng knapt til dokumentasjon.

Då så partiet på ettersommaren 1941 fekk grunn til å nærja voner om eit omskifte, hang det mellom anna nettopp saman med at med-

lemstilgangen, sett frå tysk side, syntest tilfredstillande. Einsatzstab såg det slik, i august 1941, at partiet nå burde konsolidera seg, byggja ut administrasjonsapparatet sitt og inntil vidare ikkje ta inn fleire medlemmer.

I denne perioden var det eit hovudmål for Nasjonal Samling å få fleire medlemmer. Medlemstalet, i sin tur, var eit hovudargument for å få i stand ei NS-«regjering». Dette kjem til syne i kjeldene på mange stader, og er lett forståeleg ved rein common sense-tankegang. Her skal berre nemnast eit par serleg illustrerande tilfelle.

For å driva medlemstalet opp var det utarbeidd ein plan om korleis ein kunne nå fram til eit samla tal på 100 000 — «som første mål», heiter det. Einsatzstab fylgde nøye med i denne «Hunderttausenderplan», og grundige

oversyn vart framlagde. Vervinga var lagd opp på denne måten: Kvart fylke fekk pålegg om å fylla ein kvote med nye medlemmer. Kvoten var utrekna i forhold til folketallet, etter folketeljinga av 1930, ikkje etter den faktiske styrken partiet hadde i vedkomande landsdel. Inndelingane svarar ikkje heilt til den vanlege, partiet hadde serskild fylkesorganisasjon for Romerike og delte dessutan Møre og Romsdal etter bispedøme-grensa.

Tabellen nedanfor syner kva framgang den planen hadde i tida desember 1941 til april 1942, dvs. i det tidsrommet då det vart tydeleg at planen ikkje kunne gjennomførast. Kolonnane syner kvoten, og dessutan det faktiske resultatet på gjeven dag først i tal og så i prosent av kvoten.

Fylke	Kvoten	1/12.41	1/2.42	1/4.42
Østfold	5 950	2 442 (41 %)	2 568 (43,0 %)	2 706 (45,4 %)
Romerike	3 100	1 964 (63,4 %)	2 041 (65,8 %)	1 980 (64,0 %)
Stor-Oslo	14 400	8 642 (59,9 %)	9 286 (64,5 %)	9 843 (68,3 %)
Hedmark	5 600	ca. 2 700 ¹⁾	2 824 (50,3 %)	2 982 (53,2 %)
Oppland	4 900	ca. 2 350 ¹⁾	2 683 (54,6 %)	2 813 (57,3 %)
Buskerud	5 100	1 870 (36,5 %)	2 012 (39,4 %)	2 121 (41,6 %)
Vestfold	4 780	1 639 (34,3 %)	1 769 (36,9 %)	1 841 (38,5 %)
Aust-Agder	2 620	651 (24,8 %)	671 (26,2 %)	706 (28,3 %)
Vest-Agder	2 850	710 (24,7 %)	747 (26,2 %)	809 (28,3 %)
Rogaland	6 180	1 505 (24,4 %)	1 518 (24,6 %)	1 623 (26,2 %)
Bergen og Hordaland	9 300	1 475 (15,8 %)	1 583 (17,0 %)	1 712 (18,4 %)
Sogn og Fjordane	3 250	178 (5,4 %)	210 (16,4 %)	230 (7,0 %)
Sunnmøre	2 720	281 (10,3 %)	322 (11,8 %)	355 (13,0 %)
Romsdal og Nordmøre	3 140	464 (14,8 %)	488 (15,5 %)	559 (17,8 %)
Sør-Trøndelag	6 200	1 738 (27,9 %)	1 881 (30,4 %)	2 023 (32,6 %)
Nord-Trøndelag	3 400	948 (27,9 %)	1 088 (32,0 %)	1 164 (34,2 %)
Nordland	6 600	826 (12,5 %)	1 006 (15,1 %)	1 120 (17,0 %)
Troms	3 460	445 (12,9 %)	499 (14,4 %)	551 (15,9 %)
Finnmark	1 900	502 (26,4 %)	583 (30,7 %)	638 (33,6 %)

¹⁾ Kalkulert tal.

Prosenttalet syner då kor stor del av planen det hadde lukkast å utføra. Dersom kvoten hadde vorte fylt til 100 pst., ville Nasjonal Samling fått eit medlemstal på 100 000, som ville svara til 3,55 pst. av folketallet, på same uttrekningsgrunnlaget.

Slike oppstillingar vart det laga mange av, og dei skulle tena eit presist formål, nemleg å syna at partiet var sterkt nok til å overta makta. Mange sinnrike utrekningar vart oppsette til jamføring med tilsvarande framstillingar av medlemstalet i NSDAP, i kamptida. Her var det rom for både kløkt og omtanke. Som kjent svinga medlemstalet i det tyske partiet mykje meir i tida framover mot 1933, med store framgangar og klare bakslag, og mange samanstellingar kunne utførast, med tanke på

å syna at Nasjonal Samling nå var relativt like sterkt som det tyske partiet, då det stod klart til Machtübernahme. I brev til Lammers, dagsett 10. mars 1941, skreiv Quising til dømes: «Die Nasjonal Samling ist in dieser Zweischenzeit auf etwa 30 000 eingeschriebene Mitglieder angewachsen, was prozentual ungefahr der Starke der N.S.D.A.P. vor der Machtübernahme entspricht.»

Til same formål vart det òg nytta jamføringar frå norsk historie, og då visstnok utan unntak frå mindretalsparlamentarismen etter 1920. Poenget var å syna at Nasjonal Samling hadde like mange medlemmer bak seg som vedkomande regjeringsparti den gongen. I slike tilfelle opererte oppstillingane med verkelege partimedlemmer, ikkje med veljarar som hadde

gjeve partiet si røyst i stortingsvalet nærast før.

På denne bakgrunnen må ein sjå det brevet som sjefen for Einsatzstab, Wegener, fekk lagt fram for seg av medarbeidaren Wiese, tidleg i august 1941. I brevet skreiv Wiese mellom anna: «Die Nasjonal Samling hat gegenüber früherhen politischen Organisationen und Verbänden einen überraschenden Aufstieg genommen. Sie ist heute stärker als jede der ehemaligen Parteien.» Wiese konkluderte med at medlemsteikninga nå burde stoppast for ei tid, så partiorganisasjonen kunne få fastare grep på medlemsmassen. Dette vart ikkje gjort, men Wegener gav ord for at han òg tykte framgangen var tilfredsstillande.

Det kan knapt vera tvil om at dette er ein av hovudgrunnane til dei nye signal som nå vart tydelegare, og som kveikte så store voner om regjeringsmakt innan Nasjonal Samling. I så måte er det då heller ingen tvil om at innmelding beinvegges verka i same lei, og for så vidt er det då eit spørsmål om uttrykket «passivt medlemskap» i det heile kan brukast i politisk samanheng.

Derimot kunne ein seia at innmelding i Nasjonal Samling tente til å motverka den tyske politikken, for så vidt som det reiste seg tvistemål mellom den tyske tilsynsforvaltninga og Quislingstyret.

Dette skal drøftast nedanfor, i vidare samanheng.

Militær og halvmilitær hjelp til okkupasjonsmakta.

Når det gjeld handlingar som beinvegges tok sikte på å hjelpe Tyskland til å vinna krigen, fester ein seg fyrst ved rein militærtjeneste på tysk side.

I alt var det omlag fem tusen norske borgarar som gjorde frontteneste på tysk side. Mellom dei kan ein finna døme på eit slag de facto dobbeltborgarskap (barn av tyske foreldre, oppvaknen her i landet, formelt tysk statsborgar), men dette er særtilfelle.

Talet fem tusen er ein sluttsam — det var aldri så mange i teneste på ein gong. Etter eit overslag, utført av universitetsbibliotekar Rolf Haffner, var det i juni 1942 omlag 1 700 norske i tysk frontteneste, til dette kom nokre hundre i andre tenesteforhold. Mot slutten av krigen (mars 1945) var omlag 2 000 ved tyske frontar, og kring 1 700 var dimitterte.

Nasjonal Samlings årbok 1942 førde opp 170 falne. Etter den offisielle statistikken auka talet til 689. Det verkelege tapet låg nok ein del høgare, kanskje kring 1 000. I mange tilfelle er det vanskeleg å skaffa fullstendige opplys-

ningar, og statistikken er varsam med å føra opp slike.

Ein del norske kvinner, kring 350, var sjuke- og syster i tysk teneste. Av dei var det, etter offisielle oppgåver, 13 som miste livet.

Det vart i tur og orden skipa ei heil rekkje militære formasjonar som ramme for den norske militærtjenesta på tysk side. Dessutan vart det opna veg for nordmenn som ville gå direkte inn i reint tyske avdelingar innan den regulære heren. Denne tanken hadde Quisling teke opp alt før Administrasjonsrådet vart avsett, i eit brev til Hitlers kansellijef, Lammer, der han bad om at nordmenn måtte få «adgang til frivillig krigstjeneste i den tyske hær». Dette vart seinare gjort, men det melde seg ikkje serleg mange.

Dei særskilde avdelingane som meir beinvegges tok sikte på å verva nordmenn, kom òg i praksis til å bli tysk-dominerte.

Regiment Nordland (i tysk omtale: Standarte Nordland) vart instituert 12. januar 1941 ved offentlege kunnjingeringar. Den fyrste kunnjingeringa sende Quisling ut personleg, over Oslo-kringkastaren. Dette var for Sovjetsamveldet kom med i krigen, og appellen galdt derfor dels solidaritet med Tyskland reint generelt, dels krig mot Storbritannia. Quisling mana alle unge nordmenn til å gå med i krigen, som nå hadde «utviklet seg til en alminnelig europeisk frihets- og uavhengighetskamp mot det engelske verdensdespoti, en kamp som må ende med Englands nederlag... Tyskland har ikke bedt oss. Vi føler oss selv forpliktet til frivillig å gå konsekvent til siste slutt den vei som skjebnen har stukket ut for vårt folk. Norges og Tysklands interesser er blitt solidariske. Tysklands kamp er Norges kamp. Tysklands seier er Norges seier!» (referat etter Fritt Folk» 13. januar 1941).

Som namnet var meint å syna, skulle regimentet samla danske, svenske og norske friviljuge. Dei fekk tysk befall, og gjekk inn i SS-divisjonen Wiking. Det var SS som stod for vervinga òg, gjennom sin Ersatzkommando Nord. Ein kraftig vervepropaganda i januar 1941 gav til resultat at den fyrste kontingenten kunne mønstrast i slutten av månaden. Den tyske politisjefen, Reichsführer Heinrich Himmler var i Oslo på den tid, og var tilstades ved seremonien som vart halden på årsdagen for Hitlers Machtübernahme, 30. januar. Himmler interesserte seg spesielt både for «germanske» frivillige, av raseteoretiske grunnar — på innmeldingsskjemaet måtte dei friviljuge opplysa om dei var «arischer Abstammung» — og for dei militære SS-avdelingane (Waffen-SS) som det var hans mål å

byggja ut til ein frittståande militærformasjon jamsides Wehrmacht, og politisk meir påliteleg. Himmler tok dei friviljuge i eid, og den fyrste kontingenten reiste til Tyskland 5. februar 1941. Fleire fylgde etter i fyrste halvår 1941, tilsaman om lag 800. Den SS-divisjonen (Wiking) som Nordland gjekk inn i, stod ved lag så lenge krigen varde, og talde alltid ein del nordmenn. Divisjonen hadde store tap på midt- og sørfronten i Sovjetsamveldet.

Nordland kom aldri til å bli eit regiment. I Fritt Folk heitte det offisielt (17. januar 1941) at ein ikkje i denne samanhengen måtte tenkja på «regiment i vanlig betydning» — det burde rettare kallast «kompani Nordland». Avdelinga vart dimittert hausten 1943.

Ved vervinga var det kunnngjort at dei som forplikta seg til to års teneste, skulle få tysk statsborgarskap ved sida av det norske. Der- som dei i tenestetida var aktivt med i krigen, skulle dei få eigedomsrett til ein gard på «250—300 mål innmark med god jord», og gratis jordbruksopplæring, om dei trong det. Dessutan hadde dei rett til å bli tilsette i norsk statsteneste, om dei så ynskte.

Mange kom til å gjera teneste i fleire avdelingar, som etter kvart vart organiserte.

Den neste av dei, og truleg det største opplegget i sitt slag, var Den norske legion. Forhistoria på tysk side er uklår, men tanken synest ha dukka opp i forarbeidet til krigen mot Sovjetsamveldet, og i vervinga vart det nå «kampen mot bolsjevismen» som overdyvde alle andre tema. Sjølve legionen var skipa etter drøftingar mellom Quisling og tyske styremakter, men denne gongen var det Reichskommissar Terboven som kunnngjorde saka gjennom radio (29. juni 1941). Vervinga gjekk for seg med stor publisitet, mellom anna vart det sendt ut opprop med mange underskrifter av offiserar. Det må leggjast til at i ei rekkje tilfelle er det på det reime at dei ikkje hadde samtykt i å skriva under oppropet. Legionen fekk norsk leiar, og skulle ha norsk befall. På høgare trinn derimot var kommandoen sjølv- sagt i tyske hender, og legionæra måtte gjera faneeid til den høgaste krigsherren — Adolf Hitler. Nokre få nektar dette, og vart dimitterte. I slutten av juli reiste omlag 700 legionærar til Tyskland for å få vidare utdanning der. Dei hadde tysk SS-uniform med norsk flagg på armen og norsk løve på kragen. Legionen hadde store tap på Leningradfronten januar 1942. I alt var det kring 2 000 mann som passerte denne formasjonen, av dei kom eitt kompani frå dei såkalla SS- og politikompani (sjå nedanfor), og mange var på det næraste pressa inn frå hirdorganisasjonen. Legio-

nen vart oppleyst 10. mai 1943, og talde då ca. 700 mann. Eit fleirtal av dei melde seg til «SS-pansergrenaderregiment Norge».

Dette regimentet nådde heller aldri opp i den styrken namnet syntest lova. Det vart planlagt tidleg i 1943, og den fyrste verveaksjonen gjekk for seg 7. april 1943 på ein fest for permitterte legionærer. Offisielle kunnngjeringar kom så eit par dagar etter, den 9. april. Det var tanken at SS-pansergrenaderregiment Norge skulle bli «helt norsk», og koma opp i 3 000 mann. Det norske innslaget kom ikkje høgare enn til kring 700, og dei vart då supplerte med ungarske og romanske friviljuge. Regimentssjefen var tysk. Regimentet var i teneste på Austfronten til slutten av krigen.

Skijegerkompaniet var organisert vinteren 1942—43. Etter utdanning i Tyskland kom kompaniet til Finnland og gjorde teneste der under norsk befall. Hausten 1943 hadde kompaniet fått såpass tilsig at det kunne organisere ein bataljon (SS-skijegerbataljon Norge). Då Finnland søkte fred med Sovjetsamveldet, vart bataljonen dregen nordover inn i Finnmark, men dei fleste av mannskapet, som i alt kom opp i kring 700, vart tidleg i 1945 overførte til Mysen. Ein del kom til Holmestrand. Skijegerbataljonen skil seg ut frå dei andre militære formasjonane ved denne tenesta på norsk grunn. I Vestfold var folk frå bataljonen med på razzia etter motstandsorganisasjonar, og frå Nord-Noreg finst det døme på at ein norsk soldat frå heren i Storbritannia har stått overfor ein skijeger under militære operasjonar. Eit politikompani (det tredje) gjekk opp i skijegerbataljonen.

Politikompania var oppsette etter Jonas Lies initiativ, med tysk mønster. Dei tre fyrste kom til frontane, nummer 1 med Legionen, nummer 2 i Finnland, nummer 3 som kompani innan skijegerbataljonen. Det fjerde var ikkje ferdig oppsett då krigen slutta. Det var tenkt brukt i Finnmark.

SS-vaktbataljon Norge kan reknast som ein tysk formasjon, rekruttert mellom nordmenn. I kunnngjeringane då bataljonen kom i stand (september 1942) heitte det mellom anna: «Den norske vaktbataljon er stilt opp for å overvåke fanger innenfor Norges grenser». Dei som melde seg, skulle få våpenopplæring. Til slutt i den offisielle kunnngjeringa heitte det «Vaktbataljon Norge er politisk nøytral». Bataljonen gjorde vaktteneste ved tyske lager, ved fangelager for utanlandske fangar, til dømes i Rognan (serbiske deporterte), ved krigsviktige bedrifter som Knaben gruver, aluminiumsfabrikkane i Høyanger, Herøya, Svelgfoss

Innstilling fra Larvikutvalget av 1955
Stiftelsen for norsk Okkupasjonshistorie, 2014

utgangspunkt for ein ny politisk offensiv, var ein tanke som skreiv seg frå krinsen kring Rosenbergs. I praksis fall ideen bort, for di Quisling ikkje var interessert i dette opplegget, men gjorde det til sitt mål å skipa regjering att. Demobiliseringa kom til å liggja i hendene på personar som straks gav Administrasjonsrådet sin fulle lojalitet.

Men Quisling tok tidleg til å tenkja på å byggja opp ein ny her. I denne som i andre liknande saker var han meir oppteken av å skapa sjølv institusjonen enn av det politiske klimaet som ville avgjera om institusjonen skulle verta liv laga.

Norges SS frå mai 1941 var tenkt som ein litt meir sjølvstendig organisasjon i forhold til tyskarane, nærare knytt til NS-partiet, men vart for ein stor del slukt av legionen. Germaniske SS-Norge frå juli 1942 utvikla seg på liknande vis. Tidleg i 1943 kom så forebuingane i gang til å gjera pansergrenaderregimentet «rent norsk», men med same resultat: også denne formasjonen vart eit blanda regiment med eit norsk innslag i klårt mindretall, til tysk frontinnsats på austfronten.

Trass desse dårlege røynslene heldt Quisling fast på tanken om regulær mobilisering.

Frå hausten 1940 hadde han hatt samtaler med tyske militære om korleis den norske heren som han tenkte seg i framtida, skulle innbyggjast i den europeiske nyordninga, under tysk hegemoni, når Hitler hadde vunne krigen. Det var tyske marinefolk han hadde å gjera med i slike spørsmål, og det gjekk for seg på uformell, halvprivat måte. Reichskommissar Terboven tok det ille opp, og storadmiral Raeder gav vennskapeleg pålegg til generaladmiral Boehm i Oslo om å la saka kvila. Neste høve til å ta spørsmålet opp att med kraft, melde seg i samband med statsakta 1942, då det straks frå 1. februar av vart sett i gang utgreiingar om den skipnaden som Quisling tenkte seg å få i stand om kort tid, ved ein fredsavtale med Tyskland. I eit P.M. datert 10. februar 1942 tok han med eit avsnitt om «Samarbeid med den tyske verne-makt». Der heiter det mellom anna:

«Norge stiller frivillig til disposisjon for det i det germanske statsforbund førende tyske rike de nødvendige havner og flyplasser for det felles forsvar og for offensiv krigføring, for krigsmarinens og luftvåpenet er fremtidig i det germanske statsforbund en felles germansk forbundsmarine og luftvåpen. Under norsk befaling forblir kystbevoktningen og den norske nasjonale armé. Denne ordning som er tenkt som et mål etter krigen, må alt i dag forberedes. Det ville være ønskelig ved anvendelse av den bestående grunnlov om alminnelig verneplikt straks å begynne organi-

seringen av et norsk armékorps bestående av 3 divisjoner...»

I ein verveappell for pansergrenaderregimentet (mars 1943), også frå Quisling personleg, tok han fram det same programmet om verneplikt:

«Jeg minner også om at i henhold til Norges grunnlovs paragraf 109 er «enhver statens borger i alminnelighet like forpliktet til i en viss tid å verne om sitt fedreland» og årsklassene 21 til 32 «uten videre forpliktet til å gjøre tjeneste utenfor rikets grenser»

(dette siste etter § 25). Han heldt fram:

«Selv om vi ikke nå bruker disse bestemmelser, så inneholder de dog... en sterk moralsk forpliktelse og en bindende rettesnor for enhver nasjonalsinnet og tro nordmann.»

Ut etter året 1943 kom Quisling over til det synet at mobiliseringsapparatet nå måtte takast i bruk. Han tok tanken opp reint offisielt med rette vedkomande innan den tyske tilsynsadministrasjonen, SS-Obersturmbannführer Neumann, som då var leiar for Einsatzstab, og gjorde framlegg om å mobilisera 50 000 mann. Saka er kjend gjennom det utførlege skriftlege svaret som Neumann utarbeidde (datert 18. desember 1943), og av svaret går det fram at dei 50 000 eventuelt skulle setjast inn i aust, mot sovjetstyrkane.

Neumann avviste tanken med mange argument, tekniske, militærpolitiske og reint militære: det var uråd å organisera innkalling, transport, innkvartering osv.; dei innkalla kom berre til å dra til Sverige, tiltaket ville berre skapa uro i landet, og beinveges innby dei allierte til å gjennomføra ein invasjon; Quislings regjering ville stå att med ein stor fiasko, og den vesle sympati som ennå måtte finnast for Tyskland, ville vera spilt for godt. Desse, og ei lang rekkje andre argument viser så tydeleg som det berre kan krevjast, at Neumann på ein omstendeleg måte vil klårleggja det som burde vera tydeleg for alle: korleis kunne ein tenkja seg ein her på 50 000 mann, når partiet ikkje hadde 50 000 medlemmer ein gong? Ein stad kjem den lett kamuflerte, pedantisk-ironiske undertonen så nær overflata at brodden stikk fram: skal dette kunna gjerast, då må kvar av dei 50 000 hentast og leverast av ein påliteleg mann — og kva skal dei 50 000 pålitelege menn takast frå? («... hätte die Aktion nur Aussicht auf Erfolg, wenn der Einberufungsschein von verlässlichen Männern überrascht würde, die den Betroffenen nach Möglichkeit sofort mitnehmen. Diese für 50 000 Auszubehende verlässlichen Männer dürften aber nicht vorhanden sein.»)

Mobiliseringsframlegget var altså sett fram frå NS-hald, og avvist i Reichskommissariatet. Men det fekk ikkje falla.

På noko andre premissar hadde «justisminister» Riismæs alt frå nyåret 1942 meint at det burde gjennomførast heil eller delvis mobilisering i Noreg, og at dei mobiliserte styrkane måtte setjast inn på Austfronten. I eit brev til SS-Gruppenführer und Generalleutnant der Waffen-SS Gottlob Berger, dagsett 17. januar 1944, tok han nå tanken opp att. Berger var ein av dei som stod Himmler nærast, til dømes i spørsmålet om «germanske frivillige», som dei begge var sterkt opptekne av. Brevet inneheldt eit framlegg om mobilisering av fem årsklasser, omlag 75 000 mann. Med assistanse frå tyske sivile og militære styremakter skulle ein sperra grense og kystline best mogleg, og henta dei som ikkje måtte av eigen vilje. Dei norske rekruttane skulle setjast inn i tyske avdelingar, og måtte ikkje vera i fleirtal der. Brevet er optrykt i extenso i Kjeldstadli: Hjemmestyrkene I, 287 fg.

Like etter var Quisling i Tyskland. I samtaler med Himmler og seinare med Hitler tok han opp emnet på ny, både ein samgermansk forsvarsskipnad etter krigen, og ei norsk mobilisering snarast. Han tenkte seg at det skulle stillast tre norske divisjonar utanfor dei norske grensene. Terboven tala mot, med slike argument som vi kjenner frå Neumann. Samtalene førde ikkje til noko resultat, frå Quislings synstad. Men han heldt fast på tanken, i fleire utformingar, og bygde framtidsheren inn i den «Europapakt» han la fram utkast til på ettersommaren 1944. I Tyskland vart den ikkje teken alvorleg, og etter den negative innstilling Quisling møtte då han neste gong kom til Hitler, let han omsider all von fara, og slo inn på heilt andre tankegangar, meir og meir uventa etter som samanbrotet nærma seg: tyske styrkar under Quislings kommando, samarbeid mellom hird og Milorg, og andre idéar som ikkje skal framstillast utførleg her.

Det same Tysklandsopphaldet i januar 1945 sette og omsider punktum for ein annan plan som Quisling lenge hadde nært: å få i stand ein formell fredsavtale med Tyskland.

Var det krig eller fred mellom Tyskland og Noreg under okkupasjonen, eller var det ein mellomtilstand?

Om ein i ei reint historisk oversyn som denne skal ta opp det spørsmålet, må ein fyrst i grove drag peika ut skilnaden mellom krig som rettsleg kategori, og krig som historisk fenomen. Det er truleg vanskeleg nok å gje

ein nokolunde brukeleg definisjon på kva ein meiner med krig i historisk språkbruk. Men ein kan peika på visse hovudkjennermerke. Dei er ikkje formelle, slik som det langt på veg vil vera tilfelle i rettsterminologien. Dei er knytte til handlingar av ein viss type; når slike krigshandlingar faktisk vert utførde, så er dette primært, frå historisk synstad, — då er det krig. Kva kategoriar desse handlingane må sorterast inn i, ved ei folkerettsleg eller statsrettsleg drøfting, er eit spørsmål for andre disiplinær, men dersom krigen som historisk fenomen skifter karakter og kjennermerke, vil dei rettslege termini venteleg måtte justerast etter det historiske primærmaterialet.

Kva skulle ein då setja opp som hovudkjennermerke for krig, i historisk mening?

Nokre moment fell straks i auga:

Krig er ein væpna konflikt, med bruk av fysisk makt.

Partane i konflikten må ha ein politisk struktur (må vera statar eller andre politisk organiserte grupperingar).

Konflikten må vera innsikta på visse prinsipielle mål, som ein skjerp seg å nå gjennom krigshandlingane (politiske, sosiale eller andre særformål).

I vår tid er det dessutan karakteristisk for krigen at skiljet mellom sivile og militære er mykje mindre enn før. Dette får mellom anna den konsekvens at holdning og innstilling spelar stor rolle som faktor i krigføringa.

At ein slik de facto krig gjekk for seg i Noreg, er venteleg utanfor all diskusjon, og dermed kunne emnet for så vidt falla. Men eit par moment til opplysning om korleis partane såg på saka, skal like vel kort leggjast fram.

Dei allierte var utan vidare, som ein sjølv-sagd ting, klar over at dei førde krig med den norske regjering som alliert, og med okkupasjonsregimet i Noreg på den andre sida. Den norske regjeringa hadde same syn.

Tyskland handla utan vidare som krigførande makt overfor Noreg, utan å skilja mellom regjering og okkupasjonsregime, i saker som prisedomane (frå oktober 1940 av), ved å ta krigsfangar og stort sett gje dei krigsfangars kår (både soldater fanga i kamp og til dømes offiserane som vart arresterte august 1943), ved rekvisisjonar og i det heile ofte gjennom politisk åtfærd i landet. På den andre sida gjorde altså Tyskland bruk av okkupasjonsregimet mellom anna til propaganda og verving.

Dette var eit dilemma som Nasjonal Sam-

Stiftelsen norsk Okkupasjonshistorie, 2014

ling aldri kom ut av. Eit medlem av Quislings «regjering» (Prytz) skreiv i eit P.M. datert 25. september 1944 mellom anna:

«Nygaardsvoldregjeringen hevde for den forlot landet, at vi var i krig med Tyskland, og opprettholder det standpunkt som eksilregjering i London. Man må også erkjenne at storparten av det norske folk har samme oppfatning... Tyskland og dets representanter har tildels inntatt en temmelig uklar holdning til spørsmålet. Man kunne være fristet til å si at de i det givne øyeblikk inntok det standpunkt som tjente deres interesser best... Blant Nasjonal Samlings medlemmer er det vel også det overveiende antall som har ment at vi i 1940 kom i krig med Tyskland, men som i den totale okkupasjon, eksilregjeringens manglende grunnlovsmessige basis og den krigspolitiske utvikling med opprettelsen av fronten mot øst, har søkt å finne en nasjonal-historisk riktig basis for sin oppreden — også ut fra de ideelle hensyn som det nasjonal-sosialistiske grunnsyn skaper.»

Bortsett frå det elementet av formalprosedyrer som kjem fram her (var Elverumsfullmakta gyldig?), hadde Kongen konstitusjonell rett til å residere utanfor landegrensene?) er dette ei realistisk oppsummering som let seg høyra den dag i dag.

Quisling tok sikte på å få i stand ein fredsavtale, og avvikla den umoglege dobbelstiltinga på den måten.

Hausten 1940 meinte han å ha lovnad om at dette skulle skje innan eit halvt års tid. Han støtte ustanslegg på den innvendinga at partiet ikkje var slagkraftig og representativt. Fyrst mot slutten av 1941 syntest innvendingane å vika, og ei tid kring årsskiftet var det vanleg tru at den tyske tilsynsadministrasjonen skulle avviklast, og fredsavtale koma i stand. Det kom ikkje til å gå slik. «Statsakta» vart ein tom formalitet, av fleire grunnar: invasjonssfaren tillet ikkje politiske eksperiment; den norske motstanden hadde vakse og konsolidert seg fram gjennom 1941 og syntest vega opp den framgangen NS hadde fått, ja meir enn det. Eit spesielt omsyn gjorde seg òg sterkt gjeldande, ein måtte ikkje skapa nokon presedens som kunne komplisera forholdet til Vichy-Frankrike.

Quisling måtte gje avkall både på fredsavtale, og på sitt subsidiære ynske, preliminærfred. Eit symbolsk steg i den lei, mogleg med eit visst reelt innhald, syntest tenkjeleg i februar/mars 1942. Det var rett nok føresetnaden frå tysk side at det ikkje skulle skje ved avtale, men ved einzijdig tysk kunngjering. Då syntest lærar- og kyrkjestridenten kor politisk umogleg eit Quislingstyre ville vera, og tyskarane let alle slike planar falla. Tydelegast kom dette til orde i brev frå Reichskanzlei

til Quisling, dagsett 17. september 1942. Det må nærast karakteriserast som ei utolmodig avvisning. Brevet lyder slik:

Sehr verehrter Herr Ministerpräsident!

Mit Schreiben vom 22. Juni hatte ich Sie davon unterrichtet, dass der Führer die gegenwärtige Lage des Krieges noch nicht dafür angetan erachte, um die Beziehungen zwischen dem Grossdeutschen Reiche und Norwegen endgültig zu regeln. Der Führer hat mich beauftragt, Ihnen in Ergänzung hierzu mitzuteilen, dass die endgültige Regelung dieser Beziehungen erst nach Beedigung des Krieges erfolgen kann. Der Führer wünscht daher, dass während des Krieges keinerlei Verhandlungen und Erörterungen über den endgültigen oder einen vorläufigen Friedensschluss zwischen dem Grossdeutschen Reich und Norwegen oder über sonstige Massnahmen stattfinden die die Stellung Norwegens zum Reich nach Beedigung des Krieges irgendwie festlegen oder vorwegnehmen. Während der Dauer des Krieges soll es mithin bei dem gegenwärtigen Stande der staatspolitischen sowie der staats- und völkerrechtlichen Verhältnisse Norwegens bewenden, so dass im besonderen Vertretungen Norwegens im Auslande, auch blosse Handelsvertretungen, nicht in Frage kommen können. Infolge dessen sind die norwegischen Interessen ausserhalb des Landes durch die zuständigen Dienststellen des Reiches wahrzunehmen, der Reichsregierung gegenüber also durch den Herrn Reichskommissar, in den besetzten Gebieten durch die Chefs der deutschen Verwaltung in diesen Gebieten, in den befreundeten Ländern durch die bei diesen bestehenden diplomatischen Vertretungen des Reiches oder durch das Auswärtige Amt.

Der Führer lässt Sie daher bitten, alle Norwegen betreffenden politischen Fragen, die einer Erörterung mit dem Reich bedürfen, ausschliesslich mit dem Herrn Reichskommissar als dem für den norwegischen zivilen Sektor allein verantwortlichen Vertreter des Führers zu besprechen, und auch Anliegen, die Sie dem Führer persönlich zu unterbreiten wünschen, grundsätzlich über den Herrn Reichskommissar zu leiten. Bei der Wahrnehmung norwegischer Belange in den besetzten Gebieten und im Ausland möchte der Herr Reichskommissar durch die dafür zuständigen deutschen Dienststellen Norwegers, die der NS angehören oder nahehesten, als Berater zugezogen wissen. Sollte dies noch nicht so gehandhabt werden, so werde ich in diesem Sinne erforderlichenfalls das Nötige veranlassen.

Der Führer wäre Ihnen, sehr verehrter Herr Ministerpräsident, vor allem dafür dankbar, wenn Sie auch ihrerseits Vorsorge treffen würden, dass zumahl innerhalb Ihrer Bewegung alle Erörterungen unterbleiben, die auf eine Änderung der jetzigen staatspolitischen sowie staats- und völkerrechtlichen Stellung Norwegens abzielen, da solche Erörterungen unter den obwaltenden Verhältnissen den deutsch-norwegischen Beziehungen nur abträglich sein könnten.

Der Führer hofft, es ermöglichen zu kön-

nen, Sie in absehbarer Zeit einmal wieder zu einer persönlichen Aussprache zu sich zu bitten, und lässt Ihnen seine aufrichtigen Grüsse übermitteln.

Mit dem Ausdruck meiner ausgezeichneten Hochachtung verbleibe ich

Ihr sehr ergebener
Dr. Lammers (sign.)

Dette brevet avviser tanken om fredstraktat, og om preliminærfred. Det innprentar at Quislingregimet ikkje har høve til å føra forhandlingar med Tyskland utan gjennom Reichskommissar. Det slår fast at spørsmålet i det heile ikkje kan drøftast så lenge krigen varer, ikkje ein gong innanfor Nasjonal Samling bør dette skje. Det gjev ikkje ein gong noko haldepunkt for korleis skipnaden skulle bli etter krigen — på dette punktet hadde det då i alle fall kome fram ein del runde vendingar tidlegare.

I ein tale til eit representativt NS-møte («Førermøte») 26. september 1943 kom Reichskommissar Terboven inn på dette siste spørsmålet. Talen vart mangfoldiggjort i norsk omsetjing og utdelt til nokre utvalde, med stemplet Hemmelig. Sitatet nedanfor er henta frå denne stensilerte versjonen:

«Man anmoder inntrengende om avslutning av en fred, om inngåelse av et forbund, om bekjentgjørelse av et slags Europa-Charta (Europa-erklæring) og liknende — ønsker som skyter forbi denne tids avgjørende problemer, og som der Führer derfor foreløbig ikke formår å oppfylle ut fra vel overveide grunner som han klarla for Ministerpresidenten under hans siste besøk.» Målet «at Norge skal bli fritt og selvstendig etter denne krigen» var, sa Terboven, «hentet fra den gamle demokratiske jargon». Med nasjonal-sosialismen som fundament, ville «de germaniske folk vokse sammen til et eneste stort og veldig rike... Men da kan dere sette deres dybeste lit til der Führers enestående storhet, at han gir det Norge for hvilket det nasjonal-sosialistiske og storgermanske tankesett er blitt øverste lov, tid og fri vilje til litt etter litt å vokse seg inn i det enige store germanske rike gjennom en sunn utvikling og under en omhyggelig bibeholdelse av sin nasjonale egenart.»

Dermed var det òg gjeve autoritativt svar på tanken om eit sjølvstendig norsk rike etter ein tysk siger.

Men nettopp i denne tida, då Quislings prinsipielle mål så tydelig vart avvist, hadde han knytt sitt regime endå tydelegare til Hitlers Tyskland.

Dette gjekk for seg på ein indirekte, og for mange nokså uventa måte, nemleg i innleiinga til «Midlertidig lov til opprettholdelse av ro og orden i krigstid» av 14. august 1943. Der heiter det mellom anna:

«Det har rådet og råder krigstid i Norge på grunn av Sovjetsamveldets og de med dette forbundne staters angrepshandlinger mot norsk territorium og norske statsborgere. Disse stater har således opptrådt og er i lovens forstand å anse som Norges fiender. Det Stortyske rike og dets forbundsfeller som med Norge forbundne stater.»

Denne «lova» hadde ikkje vore drøfta på «regjeringsmøte». «Minister» Irgens opplyste i brev til Quisling like etter, at han lærde saka å kjenne gjennom morgonavisene den 17. august, dagen etter at politifullmektig Eilifsen var skoten etter dødsdom ved ein særdomstol som hadde heimel i denne «lova». Eilifsen var for resten alt arrestert før «lov» av 14. august var kunngjort.

Dette førde til indre motsetningar i Quislings «regjering», der Irgens gjorde seg til talsmann for sterk kritikk, dels mot denne måten å gje «lov» på, dels mot det synet som vart hevda i innleiinga og er sitert ovanfor. «Det forbund som påberopes i loven er en rettslig nullitet, og eksisterer heller ikke i praksis» heiter det i eitt av fleire aktstykket frå Irgens' hand om dette. Aksjonen førde ikkje fram. Quisling sa frå i «regjeringsmøte» at han såg den politiske leiinga som sitt område, og «ministrane» skulle greia kvar med sine departement. «Ministrane» slo seg til ro med dette.

Hausten 1944 vart det på ny tale om freds-traktat. Det er vanskeleg å sjå noko realistisk grunnlag for den aktivitet og optimisme som dermed vart utløyst. Utgangspunktet var at Quisling nå fekk lovnad om ei samtale med Hitler att, og dei mange forarbeid, med fullstendig traktatutkast i mange variantar fram til den endelege utforminga, fortel vel meir om kva voner ein sette til denne ferda, enn om det tenkjelege og sannsynlege. Av fleire grunnar kom ikkje ferda i stand før januar 1944, som alt nemnt. Kor fullstendig og avgjerande negativt utfallet vart, kjem tydelegast fram i eit brev som Finn Støren sende Quisling etterpå. Støren var med Quisling til Tyskland som politisk rådgjevar. Brevet er dagsett 5. mars 1945. Det er her sitert i utdrag:

«De erfaringer jeg har høstet under de senere måneders forhandlinger med de tyske myndigheter og særlig under vår reise i januar og deretter Reichskommissar Terbovens tale under førertinget i Oslo 13. januar har i så høy grad påvirket min innstilling at jeg anser det korrekt og nødvendig å gjøre rede for min oppfatning. Det kan heller ikke unnåes at denne blir påvirket av de krigsbegivenheter som finner sted, og da særlig av den endrede situasjon som er inntrådt siden den russiske offensiv satte inn 12. januar.

Kort sammenfattet må jeg si at jeg tåler meg ført bak lyset. En slik følelse har lenge truet meg å komme opp, men jeg har trengt den tilbake, fordi jeg alltid på ny trodde at det ville være mulig å oppnå resultater som kunne være såvel til folkets og landets fordel, som til styrkelse av Nasjonal Samlings regime. Som stillingen no er har jeg følelsen av at de tyske myndigheter bevisst holder såvel Dem, herr Ministerpresident, som Nasjonal Samling og det norske folk for narr. Mitt eget arbeid har i hovedsaken vært forgjeves, og jeg tror ikke en fortsatt, aldri så energisk og optimistisk virksomhet etter den samme linje vil føre til noe annet enn nye skuffelser og nederlag.

Som De selv har konstatert det: Norge befinner seg de jure i krig med Tyskland, og denne tilstand rammer ikke alene exilregjeringen i London, men også Deres regjering, tross alle forsøk på å bringe denne tilstand til opphør og tross all den støtte Norge under denne regjering har ydet Tyskland. De jure krigstilstanden har vært nyttig og vil — etter Reichskommissar Terbovens uttalelser — fortsatt bli nyttig til en krigsbeskatning av vårt folk som i mange tilfeller har karakter av plyndring og som med de stadig stigende vanskeligheter i landet mer og mer vil få karakter av plyndring av et krigsherjet folk. Til denne plyndring og belastning av vårt folk krever de tyske myndigheter fortsatt full støtte av den regjering de befinner seg i krig med. Herigjennom — som gjennom den stadig mere vilkårlige rettstilstand som de tyske myndigheter etablerer — undergraver og kompromitterer disse Dem og Deres regjering og alle norske myndigheter. Og under skinn av vennskap og samarbeid gjør de dermed våre norske myndigheter til medansvarlige plyndrere og undertrykkere av vårt eget folk...

Inntrengning i styringsverk og organisasjonsliv.

Det var eit av Nasjonal Samlings hovudmål å overta full regjeringsmakt i det okkuperte området. Dette spørsmålet heng nær saman med frontinnsats og medlemsverving. Begge var vilkår og føresetnad for å skipa regjering. Dette er omtala ovanfor.

I tillegg skal det her berre nemnast at meiningane innan partiet var delte, i spørsmålet om kor snøgt ein skulle gå tilverks, og kor beinveges ein skulle stila på formell regjeringsstatus. Desse motsetningane kom klårt tilsyne i 1940—41, både i vanleg politisk drøfting mellom informerte partifolk, og innan det kommissariske rådet. Ordskiftet gjaldt i hovudsaka to syn som samla seg kring den slagordforma programsetningane «den korte linje» og «den lange linje».

Begge linene sikta sjølvstendig fram mot same mål: å byggja opp ein nasjonalsosialistisk stat i Nasjonal Samlings regi. Men dei skilde seg på spørsmålet om korleis ein best skulle gå tilverks i praksis for å nå dette målet. Skulle

pågangen vera kort og kraftig, eller lengre og lempelegare?

Talsmenn for «den lange linje» — mellom dei var til dømes dei kommissariske statsrådene Meidell og Irgens — ville gå varsamt til verks i mange stykke, styra utanom vanskelege konflikhtar, syna sin styrke ved konstruktiv politikk, så langt dei makta med den handlefridomen tyskarane måtte gje dei og eit nasjonalsosialistisk prinsipp-program måtte tillata. Difor var dei ofte innstilt på å gå mindre drastisk fram i akutte konflikhtar.

«Den korte linje» ville gjera mest mogleg snarast mogleg, «sette seg gjennom», som Quisling stundom sa med ei beinveges omsetjing frå tysk. Det kunne gjerast ved å ta over institusjonar, setja inn pålitelege folk i nøkkelstillingar, bruka makt om det trngst. Når dette vart gjort til system, førde det til ei nyordning frå toppen av, i styringsverk og organisasjonsliv. Målet vart å setja inn politisk pålitelege leiara, og la dei byggja ut eit underlag for si leiarmakt etter kvart. I så fall må ein i prinsippet tenkja seg politisk organisasjon som eit kommandoforhold ovanfrå og nedover. Dette kunne det heller ikkje vera strid om mellom tilhengjarar av førerprinsippet. Men spørsmålet var om ein ikkje burde gå fram med lempe, når partiet hadde den dobbelte ulempa å stå i konflikt med eit stort fleirtal i folket, og i samarbeid med okkupasjonsmakta.

Quisling valde sjølv den korte linja, eller gjorde vel knapt noko val i det heile. Dette var hans måte å ta ting på, og han hadde berre ein måte. Når det gjaldt spørsmålet om ei NS-«regjering», kom til dømes Terboven til å hevda dette synet: gjer partiet sterkt, så kan det med tida makta å skipa regjering. For Quisling var det naturleg, ja sjølvstendig å tenkja annleis: la oss få skipa regjering, så partiet kan bli sterkt.

Han heldt alltid fast på den tanken at dersom det på ein eller annan formelt nokolunde forsvarleg måte vart skipa eit NS-styre på regjeringsplanet, så ville folk godta det. I praksis tenkte han seg dette som eit spørsmål om disiplin. Overfor tyskarane ordla han det ofte noko annleis. Nordmennene, sa han, var lovlidige. Frå tysk side fall det mange ironiske ytringar om dette.

Men i praksis hadde tyskarane dermed visse føremuner. Dei kunne lettare halda ukvalifisert NS-folk utanfor dei delar av styringsverket som dei fylgde særleg nøye, den som hadde med næringsliv og finansar å gjera. Innan det kommissariske rådet fekk Irgens og Meidell alvorlege vanskar i mellomværet

med den tyske administrasjonen, nettopp fordi dei førde ein sjølvstendig politikk med sikte på å dra viktige sektorar inn under NS-kontroll. Quisling stod ikkje bak dei, når det bar i herdinga. Både Meidell og Irgens kom i så tydeleg konflikt at dei ynskte å gå ut av det kommissariske rådet. Quisling kunne då ha valt å stå solidarisk med dei, i ein freistnad på å halda sin politikk meir uavhengig av Reichskommissariat. I staden la han hovudvekt på å halda oppe ei «regjering» med fasaden i orden. Han nekta til dømes å godta avskilssøknad frå Meidell i mars 1941, viste til partidisciplinen og kravde at Meidell skulle bli ståande — som Meidell òg gjorde.

Den same politikken vart gjennomført når det gjaldt ytre greiner av styringsverket, både i riks- og kommunestyring. Den vanlege framgangsmåten vart å overta frå toppen av. Den vanlege komplikasjonen vart at NS-leiinga dermed kom til å stå utan handlekraft, og NS-styringsverket ofte som ei innhaldslaus form. Den vanlege måten å møte denne komplikasjonen på, vart ofte berre å «halda fasaden i orden».

Dette kom tydeleg fram mellom anna i kommunestyringa.

Undersøkelseskommissjonen av 1945 gav ei utgreiing om korleis NS-kommunalordninga vart til (i avsnittet Fylkesmennene og nyordning av kommunene 1940, Innstilling fra Undersøkelseskommissjonen av 1945, frå side 343 og utover).

Hovudlinene i denne utviklinga er vél kjende for alle politisk interesserte som har opplevd okkupasjonen. Denne forma for nyordning gjekk stort sett heilt offentleg for seg, og det ligg i sjølve saka at omveltinga måtte verta kjend i vide krinsar.

Kommunalnyordninga tok til straks det kommissariske rådet var oppnemnt. Reichskommissar Terboven gav dei kommissariske rådane rett til å avsetja offentlege tenestemenn, eller overføra dei til andre stillingar, dersom det var grunn til å rekna med at dei ikkje ville gå inn for nyordninga. Denne forordninga, av 4. oktober 1940, gav heimel for dei tiltaka som kommissarisk statsråd Hagedal til å sette i gang, gjennom «Innenriksdepartementet».

Dermed kunne ein til dømes avsetja ein ordførar — og det vart straks gjort i Trondheim — eller eit heilt kommunestyre. Dette sette vart fyrst gjort i Brandbu, og denne gongen med ei grunngeving: «Når departementet har funnet å burde oppnevne nytt styre for Brandbu kommune, skyldes dette følgende: Det gamle herredstyre har vist en pas-

siv og uvillig holdning overfor den nye folkebevegelse, og har ikke vist seg handlekraftig nok under de nye forhold. Det var for øvrig et vippestyre...»

I oktober og november kom det ei rekkje forordningar frå «Innenriksdepartementet». Dei drog mange kommunale tenestemenn inn under departementet: rådmenn, kommunerevisorar og andre. Vidare vart det tydeleg at kommunale tillitsmenn heretter ikkje skulle veljast, men utpeikast av sentraladministrasjonen. Dei skulle òg få instruks frå departementet om tenesteføringa. Ordføraren vart i tysk tekst omtala som «kommissarischer Gemeindefeiler».

Den nye skipnaden vart sett i system ved forordning av 21. desember 1940, som gjorde ende på det kommunale sjølvstyret i tilvand form.

Heradstyre og fylkesting miste all autoritet. Fylkesmann og ordførar skulle «gjøre vedtak» aleine. Ved sida av seg hadde dei rådgjevarar med tittelen formenn. Desse kunne ikkje binda ordførar eller fylkesmann. Alle tillitsmenn var oppnemnde, alle val avskaffa.

På liknande vis gjekk andre «departement» tilverks. Under «Justisdepartementet» sorterte til dømes lagrettemenn, forliksmenn, domsmenn, skjønnsmenn, rettsvitne. I dei tilfelle der det før var vanleg å velja, skulle nå oppnemning koma i staden.

I skulesektoren — det vart då fyrst og fremst tale om skulestyret i kommunane — samarbeidde fagdepartement med det nye «Kultur- og folkeopplysningsdepartementet» under Gulbrand Lunde. I Stavanger vart det gamle skulestyret avsett alt 15. oktober 1940. I Østfold vart det halde stor nyordning av skulestyra i desember same året. Den nye «sjefinspektøren» var på veritabel nyordningsturné i fylket. Midt i september kom det ei samanfatande forordning om skulestyringa òg.

Avisene fekk lange lister over nye kommunale tillitsmenn som vart oppnemnde. Om ein kunne arbeida grundigt gjennom listene og hadde den personalkunnskap som trengst, ville ein få tryggare kunnskap om kor langt på veg dei kommissariske rådane makta å nyordna styringsverket. Stikkprøver tyder på at i hastverket kring årsskiftet 1940—41 (mandata gjekk ut 1. januar) måtte dei svært ofte utnemna folk som dei kunne hatt god grunn til å la avløysa. I mange kommunar var det lenge vanskeleg å finna NS-ordførar i det heile, og fleire stader måtte det setjast inn folk frå andre kommunar.

Fordi den aggressive nasjonalsosialismen ofte gjorde mindre av seg i kommunalsaker, og for-

di mange SS-aktivistar lett vart dregne til sentraladministrasjonen, ut av lokalpolitikken, kom ordførarane tidt i ei merkeleg mellomstilling. Dels kunne det lett tenkjast at den gamle ordføraren fann grunn til å bli ståande, jamvel om han formelt gjekk inn i det nyordna apparatet, dersom han meinte seg før til å halda kontroll over viktige gjeremål i kommunen. Dette galdt ikkje berre små kommunar. I Bergen kom det ikkje ordførarskifte før mars 1942. Dels kunne det og nemnast døme på at ordførarar som stod i partiet, i mange stykke lempa på den politikken partiet venta at dei skulle føra. Somme kjende utan tvil til, og såg gjennom fingrane med, regulært motstandsarbeid. Alternativet — å melda frå offisielt, det vil seia på kanalar som lett ville føra rett til Sicherheitspolizei, kunne rett nok ikkje vera mykje taltalande.

Den norske regjeringa gav ingen retningslinjer for korleis ein skulle møta nyordninga i kommunen. Det vil ikkje seia at der var tvil. Det var berre ein sjølvsgd konsekvens av hovudregelen, at dei heime, som skulle ta konsekvensane av motstandspolitikken og bera eventuelle straffetiltak, dei måtte òg ta avgjerdene. Eit halvt år etter nyordninga, den 20. juni 1941, skreiv Norsk Tidend: «I dag burde det stå klart for alle at det var den konsekvente opposisjon som så rett i denne sak». Artikkelen stod under denne overskrifta: «De gjorde det i god tro. Men de gjorde ikke Norges sak noen tjeneste.»

Det er ikkje utført nokon inntrengjande analyse av kor langt det lukkast å gjera den kommunale nyordninga til røyndom, det vil seia, kor stor lut av kommunistyring og andre lokale styringsverk med folkevalde tillitsmenn som verkeleg vart gjort om i fullt samsvar med både bokstav og ånd i den nye «lov-gjevinga». Det er utanfor tvil at mange nyoppnemnde aldri vart politisk pålitelege frå NS-synstad, at mange formelt tilfredsstillande nyoppnemnde, partimedlemmer og sympatisørar, aldri skaffa seg full greie på kva nasjonal-socialisme eigenleg er i politisk teori og praksis, dessutan at regimet ofte måtte ta tiltakke med folk som syntest lite skikka til så viktige gjeremål, bortsett frå reint politiske kvalifikasjonar. Men endå om ein held seg til ytre og formelle kjennemerke som medlemskap, er det like vel eit stort og vanskeleg spørsmål å svara på.

Som ein nokolunde representativ stikkprøve fylgjer her ein analyse av skulestyra i landet (formenn og rådgjevarar) våren 1942. Det kan ikkje garanterast at tilstanden var akkurat slik på nokon presis dag, for det er svært

vanskeleg å skaffa tilvegar oppgåver ein presis stikkdag frå alle kommunar. Men det trengst heller ikkje å driva presisjonen så langt. Til grunn for oppstillinga ligg dei tilgjengelege data som kjem nærast inn til 1. mars 1942.

Bykte	Skule- styre medl.	NS- for- menn	NS- råd- gjev.	NS- medl. i alt	NS- medl. i %
Østfold	99	14	11	25	25,3
Akershus	99	30	28	58	58,5
Buskerud	84	13	11	24	28,6
Vestfold	81	8	15	23	28,4
Hedmark	96	15	10	25	26,0
Oppland	108	13	8	21	19,4
Telemark	105	15	20	35	33,3
Aust-Agder	108	8	22	30	27,8
Vest-Agder	123	6	10	16	13,0
Rogaland	168	6	8	14	8,3
Hordaland med Bergen	186	6	0	6	3,2
Sogn og Fjordane	114	0	0	0	0
Sunnmøre	78	2	0	2	2,5
Nordmøre og Romsdal	30	5	5	10	33,3
Sør-Trønde- lag	168	7	11	18	10,7
Nord-Trønde- lag	144	12	16	28	19,4
Nordland	177	7	28	35	19,8
Troms	105	5	12	17	16,2
Finnmark	51	5	7	12	23,6
Heile landet	2124	177	222	399	18,8

Prosenttala må takast med alle dei atterhald som er sjølvsgde når ein arbeider med så små tal. Det kan vera vel mogleg at ein ville få eit betre mål for kor sterkt NS stod i skulestyra, om ein heldt seg til formennene åleine. Tankegangen måtte i så fall vera den at så sant det fanst ein brukeleg kandidat, ville han venteleg bli formann, og at det difor er formannstalet som klårast syner kva NS verkeleg makta å yta. Dette var truleg ofte tilfelle, men ein kan ikkje sjå bort frå andre moment som spela inn.

Spredde stikkprøver tyder på at NS heldt fram med å trengja inn i styringsverket så lengre krigen varde, i nokolunde jamnt tempo, kurven synest gå oppover like til 1945, og er altså ikkje i samsvar med medlemstalet. Det er visst ingen fare med å gå ut frå dette, utan grundige drøftingar, det synest fylgja av heile oppnemningssystemet. Kor langt denne inntrengjinga var komen, og kor effektiv overtakinga var ved slutten av krigen, er det

vanskeleg å finna noko brukeleg mål for. Etter eit skjøn kunne ein truleg, som ein fortløpsleg arbeidshypotese, tenkja seg at dess meir det leid mot samanbrot på frontane, dess meir retta kommunestyringa seg i praksis etter politiske konjunkturar, — dess mindre grep fekk NS med andre ord på reint lokal politikk i mange kommunar.

Ved sida av sjølv styringsverket kjem frivillige samskipnader meir og meir til å samla interessa om seg. Dei spela grunnleggjande rolle då den organiserte motstanden vart til, og det var den andre parten langt på veg klar over. Både tyske og norske organ innanfor okkupasjonsstyret sette mykje inn på å overta organisasjonsleiinga, eller setja organisasjonane ut av spelet.

Denne politikken tok form straks i haustmånadene 1940 og vende seg mot samskipnader av mange slag, yrkesorganisasjonar, næringsorganisasjonar, organisasjonar med idé-program. Difor kunne det òg vera ulike mål for pågangen, i fyrste omgang. Mange organisasjonar rådde over store verdjar, Røderforbundet til dømes; andre sat i nøkkeltstillingar når det galdt opplæring og forming, — alle kunne tenkjast som reiskapar for politisk, økonomisk og åndeleg nyordning. Frå årsskiftet 1941—41 vart det klart at dei søkte saman til vern om interesser og verdjar som dei hadde å ta vare på. Samstundes tok den politiske offensiven mot organisasjonane til med kraft. Dr. Th. Chr. Wyller har gjort dette til einne for ei avhandling: «Nyordning og motstand».

I januar 1941 arbeidde «Innenriksdepartementet» med planar for korleis samskipnader av alle slag kunne førest inn under departemental kontroll. Den 13. mars sende kommissarisk statsråd Hagelin utkast til forordning om «foreningsvesenet», til drøfting i Reichskommissariatet. Etter dei to store protestaksjonane, då fyrst 22 organisasjonar (den 8. april) og seinare 43 (den 15. mai) i utførelg brev til Reichskommissariatet hadde protestert mot politiske tilsetjingar og vilkårlig framferd med press mot tenestemenn og liknande, vart forordninga førd fram til endeleg form, ved drøftingar mellom «Innenriksdepartementet» og forvaltningsavdelinga i Reichskommissariatet. Den 17. juni var forordninga klar, og godkjend av Reichskommissar. Dagen etter vart det halde eit møte i stortingsbygningen, — eller, som det i denne samanheng burde heita, — i Reichskommissars rekvirerte kontorbygg. Terboven tala først, refsa protestunderskrivarane strengt og let seks av dei arreterera. Hagelin fekk så ordet og kunngjor-

de den nye forordninga. Nokre samskipnader vart oppløyse, andre fekk vita at valde tillitsmenn var avsette, og vart for framtida sette under tilsyn av ein utpeika person, som gjekk under nemninga kommissar.

Korleis dette førde til utmeldingar og andre mottiltak, høyrer ikkje hit, heller ikkje den grunnleggjande utviklinga som gjorde samskipnad-strukturen til ramme for det organiserte motstandsarbeidet. For så vidt som foreningskontrollen tok sikte på å skipla og hindra denne utviklinga, var kommissarstyret ei regulær politisk kampform i den konflikten som krigen utløyste.

Men frå Nasjonal Samlings side var striden om organisasjonane dessutan ein strid for den politiske nyordninga, for den nasjonalsosialistiske styreskipnaden; alle inngrep mot valde formenn, styre, tillitsmenn og andre organ, sikta også på dette. Det fyrste opplegget til organisasjonskontroll (januar 1941) kom frå Rikstingskontoret i «Innenriksdepartementet», og det var alltid ei hovudsak — få nytta organisasjonane som grunnlag for eit Riksting, til avlysing av dei parlamentariske institusjonane, Stortinget fyrst og fremst. Dette hadde både ein prinsipiell grunn — det nye styret skulle vera korporativt, ikkje parlamentarisk — og ein praktisk — kommissarane og dei nye formennene skulle opptre på vegner av medlemsflokkene og gjera teneste som folke-meining, når «folket» skulle ta standpunkt til nyordninga. Etter kvart som tida gjekk, vart dette siste viktigare og viktigare, og på dette skjeret stranda rikstingsplanen. Det vart tydeleg at tanken var umogleg. Noka positiv «folke-meining» som verkeleg hadde vekt, let seg i det helle ikkje organisera, og meir enn det, det var ikkje ein gong tenkjeleg at NS kunne oppnå passivt, stilleande samtykke. Striden om organisasjonane vart til ein strid mot organisasjonane, og enda med nederlag for den politiske nyordninga. Rikstingsplanen måtte skrinleggjast hausten 1942, og let seg ikkje meir kalla til live. Det som vart tenkt og sagt om same sak i 1943, verkar som ynskjetenkjing.

Lærar- og kyrkjestriden var utan samanlikning dei viktigaste faktorane i denne hendingsgangen. Dette var begge partane klår over, medan hendingane gjekk for seg. Det finst ikkje mange situasjonar under okkupasjonen, der så sterke krefter vart sette inn frå begge sider, i ei så sentral politisk sak, og der den politiske målsetjinga var så klart gjenomtenkt frå begge sider. Det finst knapt nokon konflikt som femde så vidt og reiv så sterkt med, og der klårtenkt politisk motstand

smelta så tydeleg saman med kallskjensle, etisk overtvinging og tru.

Om ein ikkje kan vera blind for den politiske naivitet som kom for dagen i Nasjonal Samlings draum om å byggja opp eit «fritt og selvstendig» nasjonalsosialistisk styre i landet, all den stund partiet berre fungerte av tysk nåde og ved tysk maktdelegasjon, så kan ein heller ikke lata auga att for den tyngjande nederlags- og vanlagnadskjensla som motgangen skapte innan Nasjonal Samling, om ein mæler parti og menn med deira eigne mål. På denne bakgrunnen må ein òg sjå dei harde straffetiltaka som vart sette i verk, serleg mot lærarane, anten dei nå gjekk for seg i tysk-norsk regi, som forvisninga til Finnmark, eller kom frå den norske greina av okkupasjonsstyret, som til dømes den velkjende episoden med Quisling, Schanckes og Jonas Lie's politiaksjon mot lærarane på Stabekk. Denne kjensla av tragisk mistyding var utan tvil ein del av Quislings tunge lagnad. Det er eit drag som høyrer med i biletet, men ikkje endrar det.

På den andre sida synest det nå tydeleg at nettopp desse tiltaka i høgare grad enn vanleg var Nasjonal Samlings eige verk. Det gjeld framfor alt striden mot kyrkja. Dette var nemleg eit spørsmål som den politiske leinga i Tyskland kjende frå sin eigen indrepolitikk, og hadde lært å fara varsamt med.

Nå ville det seg slik, at nett då kyrkje-striden kveste seg til her i landet, braut det ut ein ny konflikt i Tyskland. I Berlin var nokre kyrkjebygningar rekvirerte, visst nok i strid med gjeldande føresegnar, på politisk initiativ. Göbbels, som ottast heldige kløyvingar i folkemeininga, no då det nettopp gjaldt å halda oppe ein samla opinion bak krigsinn-satsen, tok saka opp med Hitler og fekk med-hald i at oppgjeret med kyrkja burde utsetjast til etter krigen (i samtale 20. mars 1942). Då den norske kyrkje-striden fekk slike dimensjonar at spørsmålet måtte drøftast i Berlin òg, fall saka såleis inn i ei indre tysk utvikling og vart vurdert på slike premissar. Det var «Kirkens grunn» (opplese i kyrkjene frå 1. påskedag, 5. april) som innleidde denne fasen. Nasjonal Samlings politikk vekte innvendingar i Berlin. Göbbels noterte den 9. april «Quisling gibt in einem Artikel seine Stellung zum Kirchenstreit bekannt. Sie ist alles andere als logisch». I Göbbel's dagbok (desse fragmenta er ikkje med i den trykte utgåva) går det att som hovudtema at denne striden burde ikkje fått loga opp. Göring, som tidlegare hadde vore aktivist i kyrkje-spørsmål, svinga òg over til dette synet nå.

Göbbels hadde to lange samtaler om kyrkje-striden med Quislings propagandaminister, Gulbrand Lunde, og refererte desse for Hitler den 26. april 1942. Ved dette høvet fekk han på ny stadfest at Hitler ikkje ynskte nokon open konflikt så lenge krigen var i gang. Altså, noterte Göbbels, må vi for tida teia om desse ting, finna oss i alt så langt råd er, utan reaksjon, og utsetja oppgjeret til etter krigen, til ein heldigare situasjon, som då tvillaust vil koma.

Quisling sjølv hevde med kraft at då statsakta 1. februar 1942 ikkje gav han nokon reell makttauke, fekk han lovnad om at nye drøftingar skulle koma i gang med det fyrste. I april greip så Reichskommissar initiativet til nye drøftingar om «fredsavtale», men let snart tanken falla att, fordi han meinte at situasjonen ikkje låg vel til rette. Dette hang saman med lærar- og kyrkje-striden.

Eit anna moment må òg stutt omtalest. Det tredje store korporative sambandet som Nasjonal Samling ville ha i stand, skulle samla alle som hadde med arbeidslivet å gjera, etter mønster av «Deutsche Arbeitsfront», under namnet Norges Arbeidssamband. Det var tanken at denne nye korporasjonen skulle utropast 1. mai 1942. Men alt midt i april hadde Reichskommissar kome til at planane måtte skrinleggjast, vel helst for di han rekna med like store komplikasjonar i denne saka, om ikkje større. Dermed var også denne delen av Rikstingsopplegget kassert av tyskarane.

Frå 1943 av var organisasjonane ikkje lenger nokon verkeleg fare. Formelt var dei stort sett nyordna, reelt var dei stort sett ute av drift i si vanlege verksemd, men hovudsaka var at dei meir og meir voks saman innanfor den folkerørsla og kring den organisasjonskjernen som no femde over heile landet og heile motstandspolitikken, den militære og sivile motstanden.

Kommissariske oppdrag i styringsverk eller innan dei frivilljuge samskipnadene står på mange måtar i same stilling som medlemskap. Isolert sett ruvar dei ofte ikkje mykje, kanskje ikkje noko nemnande ein gong. Men sett i politisk samanheng har kvart enkelt tilskot sin klåre plass i det heile. Kor mykje kvar einiskild har forstått, eller burde ha forstått av dette, er eit spørsmål for seg, og fell utanfor siktet for denne utgreiinga.

Andre tilfelle av kollaborasjon.

Økonomisk hopehav med fienden kan det vanskeleg gjevast ei knapp og nokolunde dekkjande framstilling av i denne samanhengen. Det ville krevjast særskild sakkunnskap.

grundige spesialstudiar, og framfor alt betre kjennskap til vekselverknaden mellom økonomisk politikk og allmenn politikk innan okkupasjonsstyret. Endå om desse føresetnadene var til stades — og det er dei ikkje for tida — ville ein rett ofte stå andsynes vanskelege spørsmålsflokke.

Der er til dømes spørsmålet om kor mykje økonomisk hopehav ein kan tenkja seg å ha med okkupanten, for å tryggja seg at landsmenn kan få arbeid, eller oppnå at det blir produkt til overs for dei etter at okkupanten har teke sitt, stutt sagt det problemet at grunnleggjande velferdsspørsmål til tider berre kunne løysast i samband med det ein strengt teke måtte kalla økonomisk kollaborasjon eller arbeid for okkupasjonsmakta.

Dei studiar som er gjort i andre land over liknande emne, fører vanskane endå tydelegare fram i dagen. Eit grundig arbeid frå det nederlandske Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie — eit førande sentrum for studiet av okkupasjonshistorie under andre verdskrigen — tek for seg ei vel avgrensa grein av nederlandske produksjon, nemlig sko- og lærindustrien (A. J. van der Leeuw: *Huiden en Leder 1939—1945*). Emnet er serleg vel skika til å studera isolert, mellom anna for di kjeldene var rikelege, både frå nederlandsk og tysk side.

I konklusjonen utviklar forfatteren denne tankegangen:

Kollaborasjonsproblemet kom ikkje fram i si skarpaste form i tilfelle som dette. I økonomisk mellomvær er det alltid eit moment av å gje med den eine handa og ta med den andre. Om ein nederlandsk politimann gav si hjelp til Sicherheitspolizei, kunne det tyda døden for ein landsmann. Å spreida propaganda ville strida mot samvetet for ein journalist. Men i handel og industri vart problemet ofte borte bak material og produkt. Når til dømes eit par redaksjonsartiklar i veka var skrivne av nasjonalsosialistar, vart vedkomande blad rekna for nazifisert, men når fire par sko av ti vart eksporterte til Tyskland, var det framleis seks gode par att i landet. Jamvel tilverking av militærstøvlar — som tok til i 1940 — kunne mogleg reknast for ein del av den prisen som måtte betalast, endå dette nok ville vekkja større ulyst. Nederlandarane oppnådde for resten at frå 1942 vart det ikkje laga militærstøvlar der i landet, men grunnen var serleg den at produksjonen hadde lite vern mot krigshandlingar der, altså eit reint praktisk omsyn.

I mange andre sektorar av nærings- og arbeidsliv er det like vanskeleg å dra grensa

mellom det ein kan måtta finna seg i, og det ein burde tenkjast å vika tilbake for. Men jamvel om denne grensa kunne dragast, ville ikkje sjølve den objektive framstillinga av ei hending gje fullt grunnlag for eit skjøn om kva som verkeleg gjekk for seg. Til dømes vil det venteleg vera så at det som på eitt hald har kosta mykje samvetsstrid, på anna hald er gjort utan skruplar eller tvil i det heile, — men målt etter resultatet står dei to tilfelle omlag likt.

Når økonomisk kollaborasjon i grove tilfelle verka serleg støyande, er det mellom anna for di ein der har å gjera med profit som er nær samanknytt med andre menneskesulukke, og handlingsmatar som vitnar om uvanleg lita evne til samskjensle og solidaritet. Også dette finst det mange døme på frå okkupasjonstida i Noreg, og serleg brutalt verkar det når slikt etterpå vert framstelt i eit forsonande lys som ein tvilar på at dei impliserte hadde sans for, i den tid då hendingane bar til. Men av grunnar som alt er nemnde, kan dette vanskeleg drøftast annaleis enn reint i det abstrakte ennå.

Å gje opplysningar til militær- eller politiorgan som tilhøyrd okkupanten, eller samarbeidde med okkupasjonsmakta, høyrer òg til dei brotsverk som har vekt størst harme. Det er eit vidt spenn av handlingar ein her har å gjera med, frå det mest opprørande til det halvkomiske. Nordmenn har gjeve opplysningar om rømde krigsfangar, om fallskjermhopparar og flyslepp, om Milorg-folk, om våpenlager, om avisdistribusjon, om radiosendarar og mottakarar, om flyktningstransport, om passiv motstand i sine mange former, om ei lang rekke liknande ting, ofte med alvorlege konsekvensar som arrest, tortur, dødsstraff, konsentrasjonsleir, NN-leir med døden til fylgje. Stundom er det gjort av vilje til å knekkja motparten, stundom av ulyst til sjølv å ta ein risk som medvitar, eller av otte for straffetiltak, stundom av motiv som synest personlege eller vitnar om liten sans for kva slike handlingar kunne føra til.

Det er tolleg lett å skilja ut ei relativt lita gruppe av personar som ber hovudansvaret for ein svært stor del av dei grove brotsverk: torturistar, yrkesagentar for okkupanten, profesjonelle og betalte hjelperar for Sicherheitspolizei. Dette opplyser i og for seg ikkje anna enn ein vel måtte venta: at det her i landet som i andre land fanst menneske med slike tendensar, som under vanlege tilhøve ville heldast på plass av konvensjonar og sosialt trykk, eller vanskeleg kunne hevda seg, for

di dei kom til kort på andre område. Når stengslene fall bort, og slike menneske jamvel systematisk vart leita fram, syntte dei desse eigenskapane i praksis, som dei fleste ennå vil vita om.

På dette området ligg nokre av dei vanskelegaste problem for dei historiske framstillingar som i framtida mellom anna må ta pedagogiske omsyn. Ein kan nærare eit sterkt ynskje om at slik uverdigg åtferd må gløymast. Ein kan på den andre sida meina at slikt nettopp ikkje bør få gå i gløymeboka hjå nye ættledarar — det er alt i ferd med å skje — for dette er den skrift på veggen som framtida vil ha mest bruk for å halda seg for auga.

Den nøkterne, systematiske bruk av sinnrik, pinefull og stundom drepende tortur, som ofte ikkje berre tok sikte på å gå akkurat til grensa av den fysiske lidning eit menneske kan tola, til randa av død eller vanvit, men som ut over dette kunne setja seg til mål å bryta ned all kjensle av menneskeverd i offeret, den var òg ein del av systemet, og det må ikkje deljast.

Mange som hadde heilt andre funksjonar bak den same fronten, trudde ikkje på forteljingar om at slikt fann stad, eller visste beint fram ikkje om det. Om dette gjer bora tyngre eller lettare å bera, er eit spørsmål for seg.

Kollektive straffer, som ofte vart brukte, måtte som regel gå meir offentleg for seg. I så måte er lærardepotasjonen og dei såkalla jøssinglistene gode døme.

Lærardepotasjonen hadde til føremål å verka skremmande i så vide krinsar som mogleg, og vart difor utført med stor publisitet. Transporten med «Skjerstad» vart på somme hald innan NS skildra utførelg, nettopp med det formål å syna kor streng straffa kunne bli for den som nekta å samarbeida. Andre var etter alt å døma ærlig ulukkelege over saka, men ho gjekk då sin gang. At så og så mange lærarar var innkalla til «kroppsarbeid» vart jamvel offisielt kunngjort gjennom Norsk Telegrambyrå (6. mars 1942), under tittelen «Til norske foreldre». Framlegg om kven som burde deporterast, var i mange tilfelle utarbeidde av lokale parti- eller yrkeslag. Lærarsambandet gjorde sitt til å setja dette i system, og forma mellom anna dette telegrammet til fylkesforarar i NS og fylkesleiarar i Lærersambandet:

«Flere lærere som endnu protesterer mot lov om sambandet, skal sendes til Nordnorge fore-slå 20 fra Deres fylke dessuten skal 30 lærer-inner fra Deres fylke innstilles til avskjed og flytning fra fylket send navneliste over disse

til Norges Lærersamband innen 5. mai konferer med fylkeslederen for sambandet...»

Telegrammet er datert 29. april 1942. Denne utvidinga av depotasjonen vart stort sett stoppa av tyskarane.

Det fyrste telegrammet i same saka gjekk ut 5. mars 1942 og lydde meir ordknapt slik:

«Telegrafer snarest navn og adresse på de lærere i Deres fylke som bør sendes i arbeidstjeneste.»

Dette telegrammet gjekk og ut frå «Norges Lærersamband». I tida framover til 17. mars kom det inn lister frå ei rekkje fylkes-, krets- og lagorganisasjonar.

Ordet «jøssinglister» kom i vanleg bruk ved årsskiftet 1941—42. Samanhengen går fram av dette rundskrivet frå Nasjonal Samlings generalsekretariat til alle fylkesforarar:

«Under henvisning til de siste britiske strandhugg, hvor jøssinger har medvirket til bortførelse av NS-medlemmer, er det truffet følgende bestemmelse:

Jøssinglister.

1. På grunnlag av den foretatte politiske kartlegging skal for hver by og for hvert herred oppstilles en jøssingliste over en (1) prosent av byens (herredets) samlede befolkning.
2. Denne liste skal omfatte personer av begge kjønn over 16 år som gjennom sin opp-treden og sine uttalelser fremtrer som av-gjorte jøssinger, derunder også marxister.
3. Hvor antallet av slike personer er mindre enn en prosent av befolkningen, omfatter lis-ten samtlige.
4. På listen oppføres personene med navn, stilling, alder og nøyaktig adresse. Personene graderes etter sin farlighet og fiendtlige inn-stilling, slik at de farligste og mest fiendtlig innstilte settes øverst på listen.
5. Listen oppstilles av lagledelsen hvor byen og herredet omfatter bare ett lag. Er det flere lag, oppstilles listen av kretsledelsen.
6. Av listen sendes et eksemplar til fylkes-organisasjonen og et til riksledelsen (general-sekretariatet). Gjenpart beror i laget resp. kretsen.
7. Listene holdes løpende à jour ved inn-melding fra vedkommende som har oppstillet listen.
8. Oppstillingen av listen skal for Sør-Nor-ge være avsluttet innen 1. februar 1942, for Nord-Norge innen 15. mars 1942.
9. Listene benevnes «jøssinglister», og den-ne betegnelsen benyttes ved referering og bruk av disse lister.
10. Listene skal inntil videre betraktes som hemmelige.

Dette rundskrivet gjekk ut den 16. januar 1942.

Stikkprøver for ein krets syner at noko over halvparten av laga sette opp lister.

Frå den andre enden av skalaen kunne ein henta døme som desse: Eit NS-medlem melder fiskehandlaren sin til lensmannen for di han forfordelar henne så ho får for lite fisk; ho bed om at saka vert ekspedert til Statspolitiet.

Eit medlem (kretsfører) melder handels-mann og meieristyrar for di dei heldt stengt bededag 1943 — dette måtte tolkast som de-monstrasjon.

Ein mann vart meld for demonstrasjon mot politiforbodet mot å stå i vognene på Holmenkollbanen (dvs. han ville ikkje ta den ledige plassen ved sida av ein NS-mann, eller mogleg ein tyskar).

Ein trikkekonduktør vart meld for di han ikkje ville tøya seg fram for å ta trikkekortet ut av handa på ein NS-mann.

Mange NS-folk ville sjølvsgagt, ikkje berre nå, men jamvel under okkupasjonen finna slike ting ukloke. Men på den andre sida var det fleire store aksjonar, ikkje minst av hird-folk, som nettopp hadde brodd mot relativt uskyldige ting: bruk av toppluer (som vart konfiskerte), binders i knappholet (utlagt som symbol for «samhald»), blomrar i jakke-slag o. l. på Kongens fødselsdag, og anna slikt. I somme tilfelle førde desse aksjonane til alvorleg mishandling.

Slike tiltak var ikkje reint sporadiske på-funn eller uheldige episodar i vanskelege situa-sjonar — dei hadde prinsipiell stønad frå par-tiet. I ei offisiell fråsegn om provokasjon og retorsjon, og i samforstand med den kommis-sariske statsråden for «Justisdepartementet» uttala «riksadvokaten» i mars 1941 mellom anna: «Jeg vil unnlate påtale overfor medlemmer av NS som har gjort seg skyldig i legems-fornærmelser mot andre, dersom handlingen ble utført for å gjengjelde en fornærmelse mot NS eller partiets medlemmer.»

Dei mange og mangslungne små og større episodar som det myldrar av, og som på ein eller annan måte kjem inn under samleom-grepet landssvik, er det uråd å gje oversyn over. Det ville berre verta ei kaleidoskopisk oppramsing. Av grunnar som er framførde i innleiingsmerknaden, er slikt halde utanfor her, og framstillinga er i staden samla om hovudpunkt. Det skal berre reint alment seiast at medan dei store og skilsetjande hovuddraga i den store striden ofte lettast let seg gripa kring året 1942, då det vart bygt opp til

kraftprøve i stort mål, så fell dei mange spreidde sakene tettare etter som krigen skreid vidare fram, og folk hadde låst seg meir fast i sine politiske posisjonar. Mot slutten av krigen var det derimot ein tydeleg tendens til avviking av den politiske guerillaen, så snart ein kom utanfor hovudstridsemna og det som kunne utleiast av dei.

Eitt spørsmål skal til slutt omtalast her: dei velkjende motsetningane mellom den tyske og den norske armen av okkupasjonsstyret, som for mange av deltakarane, ikkje minst i attersyn, har fått karakter av ein nasjonal sjølvhevdingsstrid.

Det er ingen tvil om at det ofte stod strid mellom personar og instansar innan Quisling-regimet på den eine sida, og motsvarande instans i Reichskommissariatet på den andre.

Det er heller ingen tvil om at det ofte reiste seg kvasse motsetningar, saklege og person-lege, av den grunn.

Det er vidare heller ingen tvil om at det frå Nasjonal Samlings side ofte var eit mål å auka si eiga makt i politiske saker, og redu-sera den tyske.

Alt dette kan trygt slåast fast. Då står endå hovudspørsmålet att: kor stor rolle spelar denne spenninga, jamført med hovudskiljet i den politiske og militære konflikten som rasa i og utanfor landet?

Om ein gjer spørsmålet meir konkret, kunne det til dømes lyda slik: kor stor skillnad ville det gjera, om styrkar som deltok i krigen på motsatt side av dei norske regjerings-styrkane, var under rein tysk kontroll, eller i høgare grad lagt inn under Nasjonal Sam-ling? Kva rolle ville det spela om landet vart nyordna i Hitlers eller i Quislings regi, der-som denne nyordninga bygde på nasjonal-sosialistiske prinsipp?

Endeleg må ein òg spørja kor store prak-tiske sjangsar ein i det heile vågar tenkja seg at ein avvikande NS-politikk kunne ha til å lukkast, all den stund maktforholdet var som det var.

Ut frå slike problemstillingar kan ein van-skeleg sjå dei velkjende motsetningane som anna enn rivingar mellom allierte, av det slaget ein til vanleg må vera førebudd på i politiske alliansar, ein indre strid bak ein fel-les front.

Magne Skodvin.

Kap. III. Lovgivningstiltak vedkommende landssvikoppgjøret¹⁾

1. Førkrigslovgivningen.

De lovregler av strafferettslig, prosessuell og forvaltningsrettslig art som med sikte på landssvikoppgjøret ble utferdiget under krigen og i løpet av de nærmeste år deretter, må sees på bakgrunn av den allerede gjeldende lovgivning. Først og fremst Grunnloven, men også de hovedprinsipper som lå til grunn for vår gjeldende straffe- og prosesslovgivning m. v., angav en ramme for de nye lovbestemmelser som bare kunne fravikes med hjemmel i nødrett eller av lignende tungveiende årsaker. Det nye lovverk kom visstnok i atskillig utstreking faktisk til å endre eller avløse viktige deler av førkrigslovgivningen for så vidt rettsoppgjøret angår, men dette ble av de lovgivende myndigheter alltid oppfattet som nødsforanstaltninger som måtte være særskilt begrunnet i de spesielle forhold, — den helt ekstraordinære situasjon som lovgivningen fra før krigen ikke hadde kunnet forutse, jfr. bl. a. Ot. prp. nr. 92 (1945—46) hvor det heter (s. 8): «Den alminnelige borgerlige straffelov, som ble vedtatt 1902, er ikke skrevet med et slikt masseforræderi for øye som det landet opplevde under tyskernes okkupasjon. De handlinger som i straffelovens forskjellige bestemmelser er belagt med straff, var i og for seg treffer karakterisert, men de straffer som disse handlinger er belagt med, hadde mangler i to retninger, idet de i enkelte henseender var for strenge, i andre for milde. . . .»

Som utgangspunkt for fremstillingen angående de nye lovgivningstiltak skal nedenfor gis en summarisk oversikt over den del av førkrigslovgivningen som har særlig interesse i den foreliggende sammenheng.

a. Borgerlig straffelovgivning.

Ved krigsutbruddet fantes de alminnelige bestemmelser om straff for lands- og høyforræderi i den borgerlige straffelov av 22. mai 1902, kap. 8 om forbrytelser mot statens selvstendighet og sikkerhet, og kap. 9 om forbrytelser mot Norges statsforfatning og statsoverhode. Kap. 8 omfatter fortrinnsvis forbrytelser som faller inn under kategorien landsforræderi, dvs. angrep på statens ytre sikkerhet. Det inneholder bl. a. straffebudet rettet mot handlinger som tar sikte på å bringe

¹⁾ Dette kapittel er utarbeidet på grunnlag av et utkast fra høyesterettsdommer Finn Hiorthøy.

Norge under fremmed herredømme eller å bevirke at riket påføres krig, handlinger som går ut på å yte bistand til fienden, åpenbaring av statshemmeligheter, inngåelse av forbund med formål å begå landsforræderi m. v. I forbindelse med rettsoppgjøret etter krigen²⁾ har hovedbestemmelsen her vært strl. § 86:

«Med hefte i minst 3 Aar eller med Fængsel fra 3 Aar indtil paa Livstid straffes den som rettsstridig bærer Vaaben med Norge, eller som under en Krig, hvori Norge deltager, eller med saadan Krig for Øie yder Fienden Bistand i Raad eller Daad eller svækker Norges eller nogen med Norge forbunden Stats Stridsevne.

Straf kommer ikke til Anvendelse paa nogen i Udlandet bosiddende norsk Statsborger for Handling, hvortil han efter Bostedets Lov er pligtig.»

Også andre, mere spesielle bestemmelser i strl. kap. 8 har vært anvendt under oppgjøret, bl. a. § 83:

«Den, som retsstridig søger at bevirke eller at medvirke til, at Norge eller nogen Del af Riget bringes under fremmed Herredømme eller indlemmes i anden Stat, eller at nogen Del af Riget løsrives, straffes med hefte i minst 8 Aar eller med Fængsel fra 8 Aar indtil paa Livstid.»

og § 84:

«Den, som retsstridig søger at bevirke eller virker til, at Norge eller nogen med Norge under en udbrudt Krig forbunden Stat paaføres Krig eller Fiendtligheder, straffes med Hefte i minst 5 Aar eller med Fængsel fra 5 Aar indtil paa Livstid.»

Strl. kap. 9 tar særlig sikte på å ramme det interne politiske forræderi (høyforræderi) og setter straff for angrep på forfatningen og statsmaktene, drap, voldsforbrytelser osv. overfor konge eller regent m. v. Hovedbestemmelsen i dette kapittel, som også er den som har særskilt interesse i forbindelse med rettsoppgjøret, er strl. § 98:

«Den, som søger at bevirke eller at medvirke til, at Rigets Statsforfatning ved ulovlige Midler forandres, straffes med Hefte i minst 5 Aar.»

Hovedbestemmelsene i straffelovens kap. 8 og 9 viser at det særlig var de meget grove tilfelle av forræderi lovgivningen la vekt på å søke motvirket. Den fri straffutmåling er

²⁾ Begge kapitler har undergått en omfattende revisjon ved lov av 15. desember 1950 som utgjør et ledd i den såkalte beredskapslovgivning.

i samsvar med dette innskrenket ved særdeles høye minimumsstraffer, og det er i vid utstrekning adgang til å idømme fengsel på livstid. Dødsstraff for lands- eller høyforræderi var etter førkrigslovgivningen ikke hjemlet i borgerlige saker.

b. Militær straffelovgivning.

Den militære straffelov av 22. mai 1902, tredje del (Krigsartikler), har i kap. 8 bestemmelser om «Krigsforræderi og Blotstillelse af Krigsmagten». De viktigste av de straffbare forhold som omhandles her, er forbrytelser som i alminnelighet bare kan tenkes forøvet av militærpersoner eller andre i umiddelbar tilknytning til krigsoperasjoner. Det nevnes imidlertid også til hovedbestemmelsene om landsforræderi i den borgerlige straffelov og fastsettes en særskilt straffskjerpelse for tilfelle av at de der nevnte forgåelser er forøvet under omstendigheter som bringer forholdet inn under militær jurisdiksjon (§ 81). Den strengeste straff for det egentlige krigsforræderi er døden som ifølge den militære rettergangslov av 29. mars 1900 § 228 skulle fullbyrdes ved skyting fra en sluttet tropp av minst ti menige under ledelse av en offiser. «Dødsstraf kan», heter det imidlertid i mil. strl. § 14, «kun anvendes i Krigstid, dog ikke efter Krigens Ophør og ikke paa Personer under 18 Aar. Idømt Dødsstraf, som ikke er fuldbyrdet før Krigens Ophør, overgaar til Fængsel paa Livstid.»

En spesiell bestemmelse om straff for landsforræderi begått av konstitusjonelt ansvarlige personer fantes i lov av 5. februar 1932 (nr. 1) om straff for handlinger som påtales ved riksrett (§ 15)¹⁾:

«Dersom et medlem av Statsrådet eller av Stortinget i krigstid gjør seg skyldig i nogen forbrydelse som nevnt i den almindelige borgerlige straffelovs § 83, § 84 eller § 86, kan dødsstraff idømmes.

Dødsstraff kan ikke anvendes efterat krigen er ophørt. Idømt dødsstraff som ikke er fullbyrdet før krigens ophør, går over til fengsel på livstid.»

Saker av den sistnevnte art ble i tilfelle å fremme for riksrett, jfr. Grl. §§ 86 og 87 og lov av 5. februar 1932 (nr. 2) om rettergangsmaaten i riksrettssaker.

c. Rettergangslovgivning.

For så vidt angår prosessmåten gjaldt før krigen ingen særregler for alminnelige borgerlige forræderisaker. De var på like linje med andre straffesaker undergitt de vanlige bestemmelser i lov om rettergangsmaaten i

¹⁾ Bestemmelsen er opphevet ved lov av 15. desember 1950 (nr. 6).

straffesaker av 1. juli 1887. En viss særbehandling fulgte imidlertid etter loven i alminnelighet av handlingenes egen beskaffenhet; således ble saker angående forbrytelser mot den borgerlige straffelovs kap. 8 og 9 som hovedregel å innbringe for lagmannsrett som første instans, fordi det straffbare forhold her oftest var så grovt at fengsel i 5 år kunne komme til anvendelse, jfr. lovens § 19.

Med hensyn til lagmannsrettens sammenheng ved behandlingen av forræderisaker gjaldt heller intet særskilt. Retten var her ellers sammensatt av tre juridiske dommere og en jury — lagretten — bestående av 10 legmenn, jfr. strprl. § 306. Lagretten avgjorde i prinsippet med endelig virkning spørsmålet om tiltaltes skyld, mens fastsettelsen av straffen hørte under de juridiske dommere (retten), jfr. lovens kap. 25. Dommen kunne påankes til Høyesterett på grunn av feil i saksbehandling, rettsanvendelsen eller straffutmålingen, men aldri på det grunnlag at noe under skyldspørsmålet hørende bevissspørsmål var uriktig avgjort. Var saken i første instans behandlet av herreds- eller byretten, kunne den i sin helhet, herunder også skyldspørsmålets faktiske og rettslige side, prøves på nytt ved fornyet behandling for lagmannsrett (kap. 28).

Herreds- og byretten var i den enkelte sak sammensatt av en juridisk dommer og to legede domsmenn. De tre dommere deltok på like linje i alle avgjørelser angående skyld- og straffespørsmål.

Militære forræderisaker var på samme måte som andre saker angående overtredelse av den militære straffelov i fredstid undergitt borgerlig jurisdiksjon, jfr. lov av 6 mai 1921 (nr. 1) om rettergangsmaaten i militære straffesaker i fredstid. Med visse uvesentlige avvik skulle de ifølge loven i fredstid behandles etter de for borgerlige straffesaker gjeldende regler.

I krigstid skulle militære straffesaker i første instans pådømmes av krigsretten, som var sammensatt av en juridisk utdannet krigsdommer som formann og fem militærpersoner som domsmenn, jfr. lov av 29. mars 1900 om rettergangsmaaten i militære straffesaker §§ 19 og 20. Saksbehandling, avstemning m. v. foregikk i hovedsaken etter de samme regler som gjaldt for herreds- og byretten i borgerlige saker. Dommen kunne angripes ved anke eller begjæring om fornyet behandling, som begge hørte under Høyesterett, jfr. lovens kap. 24 og 25. I krigstid kunne under særlige omstendigheter visse grovere forbrytelser mot den militære straffelov behandles og pådømmes ved standrett, jfr. lovens kap. 33. Reglene om standrettsbehand-

ling tok imidlertid sikte på andre forhold enn egentlige landsforræderske handlinger. Det er først og fremst nødvendigheten av å opprettholde mannstukten under kritiske kampsituasjoner som ligger til grunn for disse bestemmelser. Forbrytelser mot mil. strl. § 81, jfr. den borgerlige straffelovs §§ 83, 84 og 86, kunne overhodet ikke gi anledning til standrettsbehandling, idet de ikke var belagt med dødsstraff.

(Ved lovendringer under og etter krigen er reglene om den militære rettspleie i krigstid forandret slik at ordningen er lagt nærmere opp til den borgerlige. En militær lagmannsrett, sammensatt med domsmenn, er innført som første instans når det gjelder grovere forbrytelser, og som appellinstans når krigsrettens dommer begjæres tatt under fornyet behandling.)

d. Suspensjon og avskjedigelse av offentlige tjenestemenn.

Adgangen til å fjerne offentlige tjenestemenn foreløpig (suspensjon) eller endelig (avskjedigelse) som følge av straffbart eller uverdigg forhold, gikk etter de lovregler som gjaldt ved krigsutbruddet, i hovedtrekkene ut på følgende:

1) Tap av offentlig stilling som straff kunne ifølge den borgerlige straffelovs § 15 og 16 idømmes enten som hovedstraff eller som tilleggssstraff. I det førstnevnte tilfelle krevdes det særskilt hjemmel i vedkommende straffebud, og de bestemmelser som forelå på dette område har liten interesse i tilknytning til forræderforbrytelser, muligens bortsett fra bestemmelsen i strl. § 325 nr. 5 som i gjentagelsestilfelle eller under særdeles skjerpene omstendigheter gir adgang til å fradømme en embets- eller bestillingsmann hans stilling når han «udenfor tjenesten udviser et forhold, som gjør ham uværdig til eller virker nedbrydende paa den for stillingen fornødne tillid eller agtelse.»

Bestemmelser om fradømmelse av offentlig stilling om tilleggssstraff var gitt i strl. § 30 nr. 1, som hadde følgende innhold:¹⁾

«Dom paa fængsel i 6 maaneder eller derover medfører tab af enhver offentlig tjeneste, som den skyldige indehar. Til kortere tids fængsel saavel som til hefte og fradømmelse af (annen) offentlig tjeneste bliver at knytte tab af offentlig tjeneste, hvortil den skyldige ved den straffbare handling har vist seg uskikket eller uværdig.»

Disse bestemmelser innebar at domfellelse etter de typiske forræderparagrafer i den borgerlige straffelov (§§ 83, 84, 86 og 98)

¹⁾ Bestemmelsene om rettighetstap i den borgerlige og militære straffelov er inngående revidert ved lov av 22. mai 1953 nr. 3.

alltid automatisk ville medføre tap av offentlig stilling.

Den militære straffelovs § 12, jfr. § 20, inneholdt i hovedsaken tilsvarende bestemmelser, bortsett fra at det automatiske tjenestetap først ble utløst når det ble idømt straff av fængsel i minst 1 år.

2) Fradømmelse av offentlig stilling ved sivil dom kunne ifølge strl. ikrl. § 10 skje når en embets- eller bestillingsmann «vedvarende viser sig ude af stand til forsvarlig at røgte sin tjeneste, eller hvor ellers nogen af de for tjenestens indehavelse nødvendige eller gyldige foreskrevne betingelser ikke findes at være tilstede.» Bestemmelsen kunne trolig i en viss utstrekning brukes når en offentlig tjenestemann hadde gjort seg skyldig i grovt uverdigg forhold, f. eks. unasjonal opptreden. Den omfattet imidlertid ikke alle offentlige tjenestemenn, idet ombudsmenn var holdt utenfor.

Avskjedigelse ved straffedom eller i sivil sak etter strl. ikrl. § 10 var den eneste vei som stod åpen når det gjaldt de såkalte uavsettelige embetsmenn, dvs. alle andre embetsmenn enn statsråder, embetsmenn i regjeringskontorene, diplomatiet og konsulatvesenet, overøvrighetspersoner (dvs. biskoper og fylkesmenn) samt de høyere militære sjefer, jfr. Grl. § 22 første ledd. De sistnevnte «avsettelige embetsmenn», kan avskjediges ved kgl. resolusjon forutsatt at det foreligger saklig grunn til å fjerne dem fra stillingen.

3) Offentlige tjenestemenn som gikk inn under tjenestemannsloven av 15. februar 1918, dvs. i hovedsaken alle funksjonærer og arbeidere som var fast ansatt i statens tjeneste, kunne avskjediges administrativt bl. a. på grunn av uverdigg forhold, jfr. lovens § 22 b som oppstiller som avskjedgrunn at en tjenestemann «ved usømmelig adferd i eller utenfor tjenesten viser sig uværdig til sin stilling eller nedbryter den agtelse eller tillid, som stillingen kræver.»

Loven har i § 21 bestemmelser om forskjellige ordensstraffer som en mildere reaksjon, bl. a. i anledning av usømmelig eller uverdigg adferd i eller utenfor tjenesten.

Lignende regler om adgang til administrativ avskjed av offentlige tjenestemenn forekommer enkelte steder i spesiallovgivningen, særlig i folkeskolelovene av 16. juli 1936 nr. 8 og 9¹⁾

4) Regler om adgang til suspensjon av offentlige tjenestemenn finnes — foruten i Grl. § 22 — særlig i tjenestemannsloven av 1918 § 25 som har følgende innhold:

¹⁾ Nå lov om folkeskolen av 10. april 1959 nr. 1.

«En offentlig tjenestemand kan av den nærmest foresatte tjenestemyndighet midlertidig fjernes fra tjenesten, naar det antages, at der foreligger en gyldig grunn til at gi ham avsked, og tjenestens tarv kræver, at han straks fjernes. Beslutningen skal uten opphold meldes til ansættelsesmyndigheten. Vedkommende tjenestemand kan kræve sin løn, til ansættelsesmyndighetens bestemmelse om avsked er truffet.»

Bestemmelser om adgang til suspensjon (med full lønn) inneholdes videre i folkeskolelovens § 32 nr. 2¹⁾

Særskilt for embetsmenn gjaldt ifølge Grl. § 22 at uavsettelige embetsmenn kunne suspenderes av Kongen, men i så fall straks skulle tiltales for domstolene. For de øvrige embetsmenn innskrenker Grunnloven seg til å fastsette at de for tilfelle av avskjedigelse uten dom skal oppebære 2/3 av sin tidligere gasje inntil pensjonsspørsmålet er avgjort av Stortinget. Bestemmelser om lønn for suspenderte embetsmenn fantes hverken i Grunnloven eller annetsteds. Men det var alminnelig praksis at de ble tilstått full eller delvis lønn.

e. Tap av statsborgerlige rettigheter m. v.

I den borgerlige straffelov, slik som den led ved krigsutbruddet, var tap av stemmerett i offentlige anliggender og av adgang til å oppnå offentlig tjeneste knyttet sammen og betegnet som statsborgerlige rettigheter, jfr. §§ 29 og 30, begge nr. 2. Dom på fængsel i 1 år eller derover medførte automatisk tap av disse rettigheter. Til dom på kortere tids fængsel eller på hefte i 3 år eller derover eller på tjenestens tap ble å knytte tap av statsborgerlige rettigheter for så vidt den skyldige ved den straffbare handling hadde vist seg uverdigg til dem. Under samme betingelser kunne det til en dom knyttes tap av retten til tjenestegjøring i rikets krigsmakt, jfr. §§ 29 og 30, begge nr. 3. Så vel dette rettighetstap som tap av statsborgerlige rettigheter omfattet alltid et begrenset tidsrom av 10 år.

Med hensyn til tap av retten til å utøve visse næringer eller yrker gjaldt følgende: Etter straffelovs § 30 nr. 4, jfr. § 29 nr. 4, kunne det til dom på fængsel eller tjenestens tap, knyttes tap av retten til å inneha stilling som sakfører, læge, dyrlæge, apoteker, jordmor, prest eller menighetsforstander, bestyrer av eller lærer ved undervisningsanstalt, oppdragsanstalt eller barnehjem eller som skipsfører. Vilkår var at vedkommende hadde vist seg uverdigg til den for stillingen fornødne tillit, eller at han hadde krænket sine tjenesteplikter og det var fare for gjentagelse. Tapet kunne enten gjelde for

¹⁾ Nå lov av 10. april 1959 nr. 1, § 21 nr. 2.

bestandig eller begrenses til en tid av inntil 5 år.

Retten til å ha andre stillinger eller yrker kunne bare fradømmes når det var særskilt hjemlet i vedkommende straffebud; fradømmelse kunne i tilfelle også her skje for bestandig eller for inntil 5 år, jfr. §§ 29 og 30, begge nr. 5.

Bestemmelsene om rettighetstap i den militære straffelov henviser til reglene i den borgerlige lov og faller i prinsippet sammen med disse, jfr. mil. strl. § 12 nr. 2 og § 20.

Om oppholdsforbud (forvisning) hadde man en bestemmelse i strl. § 33, jfr. mil. strl. § 12 nr. 2 f. Det var her et vilkår at domfelles nærvær på et bestemt sted var forbundet med særlig fare for person eller eiendom.

2. Tidsrommet inntil frigjøringen.

(Londonanordningene)

a. Straffe- og politilovgivning.

Få dager etter krigsutbruddet ble det i statsråd på Otta i Gudbrandsdalen 14. april 1940 vedtatt en provisorisk anordning om særlige rådgjerd under krig (Krigsanordningen). Anordningen falt i hovedsaken sammen med et forslag til lov om «særlige rådgjerd under krig, krigsfare og lignende forhold» som var forelagt Stortinget ved O. t. p. r. p. nr. 64 (1940), men ikke rakk fram til behandling før det tyske overfall. Den tok sikte på å legge til rette det rettslige grunnlag for de særskilte tiltak som krigssituasjonen nødvendiggjorde, herunder først og fremst å effektivisere etterforskning og straff-forfølgning for å sikre forsvarets interesser. Med hjemmel i den omfattende myndigelse til å utferdige særskilte forskrifter som var gitt Justisdepartementet ved anordningens § 6, ble det 15. og 17. april 1940 gitt forskrifter om visse rådgjerd mot statsfiendtlig virksomhet. Forskriftene gikk ut på at personer som mistenkes for å ha foretatt eller å være i ferd med å foreta eller forberede noen overtredelse av straffelovens kapitler 8, 9, 13 eller 14, eller loven om forsvarshemmeligheter, eller loven av 14. mai 1917 (nr. 1) § 5 (handelsopplysninger i strid med norske interesser), kunne pågripes av politiet og holdes i fengslig forvaring i opptil 30 dager eller med samtykke fra Justisdepartementet i opptil 60 dager, uten at straffeprosesslovens regler kom til anvendelse. Under de samme betingelser og med samme tidsfrist kunne politiet på egen hånd foreta ransaking og beslag.

Som følge av at Regjeringen allerede 7. juni 1940 ble nødt til å forlate Norge og ta opphold i Storbritannia, fikk anordningen og forskriftene liten betydning i praksis. Krigsan-

Stiftelsen norsk Okkupasjonshistorie, 2014

ordningen ble senere delvis avløst av prov. anordning av 26. februar 1943 om polititjenesten i Norge under krig. Begge anordninger trådte ut av kraft ved demobiliseringen 1. januar 1946, eller senest ved utgangen av nevnte år, jfr. nærmere Ot. pr.p. nr. 78 (1950) med vedlegg.

Vår forkrigslovgivning hjemlet som nevnt under avsnitt I, bare dødsstraff for de groveste forbrytelser mot den militære straffelov og bare i krigstid. Etter krigens opphør kunne dødsstraff ikke lenger idømmes, og idømt dødsstraff ikke fullbyrdes, jfr. mil. strl. § 14.

Ved to provisoriske anordningen,¹⁾ henholdsvis om tillegg til den militære og til den borgerlige straffelov, utferdiget av Regjeringen i London 3. oktober 1941, ble dette forholdet forandret.

Det ble således for det første åpnet adgang til å idømme og fullbyrde dødsstraff for militære forbrytelser også etter krigens opphør uten hinder av mil. strl. § 14. Som begrunnelse for dette anførte departementet bl. a. (l. c. s. 23):

«Slik som forholdene ligger an, er man nødt til å regne med den mulighet at der ikke kan holdes oppgjør med militære forrædere før etter krigens opphør. . . . At § 14, således som den nå lyder, skulle medføre at dødsstraff ikke skal kunne fullbyrdes, kan ikke forrædere ha noe rimelig krav på. De bør ikke nyte noen fordel av at — kanskje ved deres egne handlinger — situasjonen er blitt slik at strafforfølgning ikke kan finne sted under krigen.»

Departementet gav i tilslutning til dette uttrykk for en forutsetning om at Grl. § 97 ikke var til hinder for at den nye bestemmelse ble anvendt på eldre forhold.

Dernest ble dødsstraff nå også innført i borgerlige forhold, idet det ble fastsatt at «i de tilfeller hvor der for forbrytelser mot kapittel 8 og 9 i den alminnelige borgerlige straffelov kan idømmes fengsel inntil på livstid, kan dødsstraff idømmes.»

I departementets begrunnelse heter det bl. a. (l. c. s. 3):

«Alle vil formentlig være enig i at disse forbrytelser er av en så særegen karakter, at det vil være fullt berettiget at der blir adgang til også å idømme dødsstraff. I de mest graverende tilfeller vil den skyldige nemlig på en sådan måte ha satt seg utenfor de forpliktelser som påhviler en borger av en rettsstat, at der for alle vil være naturlig at dødsstraff kan idømmes. Dette er sikkert den rådende oppfatning hos alle loyale borgere i alle lag av folket, og man må være enig i at dette gir uttrykk for en sunn og riktig rettsoppfatning. Når de lovlige myndigheter igjen

¹⁾ Anordningene med departementets tilråding er trykt i Ot. pr.p. nr. 141 (1945—46) s. 2 fig.

har overtatt styret, må der naturlig finne sted en opprydning hvilket ikke bare vil være i Statens interesse, men også et absolutt forlangende av alle lag i det norske folk.

Når dødsstraff ikke finnes for disse forbrytelser, kan dette kanskje ha sin grunn i at man, da den borgerlige straffelov ble gitt, neppe hadde for øye i hvilken grad skjendig forræderi kan være, og hvilke følger dette kan ha for det hele folk. Det vil sikkert i dag føles som en mangel om man ikke nå skulle ha adgang til å idømme dødsstraff særlig da den militære straffelov har bestemmelser om det, og det blir gitt adgang til å anvende sådan straff også etter krigens opphør. . . . Å gi adgang hertil etter disse kapitler i den Borgerlige straffelov vil bare være et utslag av den setning at likeverdige forbrytelser skal dømmes likt.»

Ved de samme anordninger ble tvangsarbeid innført som egen straff. I forarbeidene antydes i denne forbindelse (l. c. s. 3) at det trolig bør bli spørsmål om å opprette en særegen tvangsarbeidsanstalt for de som dømmes til denne form for straff.

Tap av stemmerett og av adgang til å oppnå offentlig tjeneste (statsborgerlige rettigheter) samt av retten til å tjenestgjøre i rikets krigsmakt hadde hittil vært begrenset til en varighet av 10 år, jfr. strl. § 29 nr. 2 og 3 og mil. strl. § 12 nr. 2 b og c. Etter de nye anordninger skulle disse rettigheter for fremtiden kunne fradømmes for bestandig når det ble idømt straff av fengsel, hefte eller tvangsarbeid for noen forgåelse mot den borgerlige straffelovs kap. 8 og 9 eller den militære straffelovs 3dje del.

I sluttbemerkningene til tilrådingen anførte departementet at det hadde vært inne på tanken om å foreslå inntatt i tilleggsløvene også bestemmelser om landsforvisning, og i forbindelse hermed tap av norsk statsborgerrett; videre bestemmelser om en utvidet adgang til formuesinndragning når noen var dømt etter den her omhandlede del av den borgerlige eller militære straffelov. Departementet hadde imidlertid funnet ikke å burde oppta noe forslag herom (l. c. s. 5).

Ved en noe senere provisorisk anordning av 22. januar 1942²⁾ ble adgangen til å anvende dødsstraff i borgerlige saker ytterligere utbygget. De nye bestemmelser betegnet seg som «tillegg til den alminnelige Borgerlige straffelovs kapitler 19, 21 og 22» og gikk ut på følgende:

«For forbrytelser foretatt så lenge Norge er i krig kan dødsstraff idømmes når det for handlingene kan idømmes fengsel inntil på livstid etter noen bestemmelse i den alminnelige borgerlige straffelovs kapittel 19 angående forbrytelser mot sedeligheten, kapittel 21

¹⁾ Anordningen med departementets tilråding er trykt i Ot. pr.p. nr. 141 (1945—46) s. 5.

angående forbrytelser mot den personlige frihet og kapittel 22 angående forbrytelser mot liv, legeme og helbred.»

I en kringkastingsstale 23. januar 1942 uttalte departementets sjef, statsråd Wold, om anordningen bl. a.:

«Da dødsdommen ble avskaffet ved straffeloven av 1902 anså vi det som et fremskritt i humanistisk retning. Straffeloven regnet imidlertid med det norske samfunnet slik som det var dengang og senere har utviklet seg på lovens og rettens grunn. I dag under den tyske okkupasjon er det forbrytere og gangstere som har makten i Norge. Nazistene har ingen respekt hverken for liv, legeme eller den personlige frihet. Vi har beviser for at Gestapo i Norge mishandler fanger og at de anvender tortur. Mot disse krigsforbrytere som er blottet for all samvittighet og æresfølelse, er ingen straff streng nok. Det ville være en mangel ved vår lov dersom det ikke skulle være adgang til å anvende dødsstraff overfor dem. . . .»³⁾

Allerede 12. mars 1941 hadde Justisdepartementet nedsatt en straffelovkomité med professor W. Keilhau som formann for å behandle spørsmålet om hvorvidt de gjeldende straffebestemmelser om forræderi m.v. var tilstrekkelige under den foreliggende situasjon. Komitéen kom enstemmig til det resultat at nye lovtiltak var påkrevd, og fremla 5. desember 1941 innstilling med forslag til provisoriske anordning om tillegg til straffelovgivningen om forræderi og krigsforbrytere.²⁾ Med forskjellige forandringer ble visse deler av forslaget lagt til grunn for provisorisk anordning av 22. januar 1942 om tillegg til straffelovgivningen om forræderi (Den opprinnelige landssvikanordning³⁾ Anordningen har følgende innhold:

«§ 1. Den som opprettholder medlemskap i, søker om eller samtykker i å bli medlem av N.S., nazistisk hird eller annen organisasjon som yder fienden bistand eller som medvirker hertil straffes med tap for bestandig eller for et bestemt antall år av almen tillit.

Som tilleggsstraff kan anvendes bøter på inntil 1 million kroner.

Denne bestemmelse anvendes ved siden av Straffelovens kap. 8 om forbrytelser mot Statens selvstendighet og sikkerhet og kap. 9 om forbrytelser mot Norges statsforfatning og statsvernhode og den militære straffelovs krigsartikler.

§ 2. Tap av almen tillit omfatter tap av den offentlige tjeneste som den skyldige måtte

¹⁾ Sittet fra Justisdepartementets melding i «Den norske regjeringens virksomhet», bind I, s. 196.

²⁾ Innstillingen er trykt som vedlegg til Ot. pr.p. nr. 92 (1945—46) s. 70 fig.

³⁾ Justisdepartementets tilråding til anordningen er trykt som vedlegg 1 til Ot. pr.p. nr. 92 (1945—46) s. 65 fig.

inneha, tap av stemmerett i offentlige anliggender, tap av rett til å tjenestgjøre i rikets krigsmakt, tap av rett til å utøve næring som er betinget av offentlig autorisasjon eller bevilling, tap av sjefsstilling eller lønnet eller ulønnet tillitsverv i selskaper, pengeinretninger, foreninger eller andre sammenslutninger, samt tap av adgang til å oppnå stilling, tjeneste eller tillitsverv som foran nevnt.

§ 3. Tap av almen tillit kan også idømmes alene eller ved siden av fengselsstraff som straff for forbrytelser mot Straffelovens kap. 8 og 9 og den militære straffelovs krigsartikler. For de samme forbrytelser kan bøter på inntil 1 million kroner idømmes som tilleggsstraff.

§ 4. Denne anordning trer i kraft straks.»

I den førnevnte kringkastingsstale av 23. januar 1942 uttalte statsråd Wold bl. a.:

«Denne anordning er i første rekke rettet mot Nasjonal Samlings medlemmer. Det forhold som rammes er å være medlem av Nasjonal Samling. Det er ikke nødvendig for straffeskyld at man har deltatt i Nasjonal Samlings møter eller har vært med i Nasjonal Samlings demonstrasjoner eller i det hele som medlem av Nasjonal Samling på noen måte har opptrådt aktivt. Det formelle medlemskap, selv om det har vært helt passivt, rammes av loven og medfører straff. Jeg vil imidlertid sterkt understreke at ved den anordning som nå er vedtatt mot Nasjonal Samling er det ikke gjort noen endring i de bestemmelser vi har i den borgerlige og militære straffelov angående landsforræderi og andre landsskadelige og landsfiendtlige handlinger. Nasjonal Samlings medlemmer vil rammes også av disse straffebestemmelser. Den som i dag yter tyskerne i Norge bistand i råd eller dåd er en forræder. Etter loven (strl. § 86) er det likegyldig på hvilken måte bistanden ytes. Det som kreves er at bistanden er skikket til å bedre fiendens makt. Bistanden kan ytes den tyske krigsmakt direkte eller indirekte, således f. eks. også ved å søke å bedre fiendens økonomiske eller politiske stilling. Nasjonal Samling har som parti åpent tatt parti for tyskerne og har under sin fører Quislings ledelse aktivt gått inn for fiendens seier. Dette krever ingen nærmere påvisning. Hele det norske folk er i dag klar over det. Nasjonal Samling er derfor en organisasjon eller et parti som i straffelovens forstand yter fienden bistand. Alle medlemmer av Nasjonal Samling er forrædere. Deres forhold rammes av straffelovens § 86. Ved sitt medlemskap i partiet er de med på å yte fienden bistand «i råd eller dåd» som det heter i loven.

Når det likevel ved siden av denne alminnelige straffebestemmelse om forræderi har vært nødvendig å gi en egen anordning rettet mot Nasjonal Samling, er grunnen den at det bør være et særskilt straffbart forhold å tilhøre et politisk parti som under krig går over til fienden. Dette innebærer en større fare for samfunnet enn hvor den forræderske bistand ytes enkeltvis uten at forræderen er organisert i et parti. Derfor bør det komme til klart uttrykk i loven at partiet er ulovlig og at dets medlemmer vil bli å straffe med

særskilt straff ved siden av den straff som idømmes etter de alminnelige forræderbestemmelser. Det er det som nå er skjedd.»¹⁾

Med sikte på de ulovlige konfiskasjoner og andre rettsstridige formuestransaksjoner som man var kjent med hadde funnet og fremdeles stadig fant sted i det okkuperte Norge, ble det 18. desember 1942 utferdiget en provisorisk anordning om ugyldigheten av rettshandler m. v. som har sammenheng med okkupasjonen.²⁾ Anordningen slo bl. a. fast at rette eier uten hensyn til besitterens gode eller onde tro kunne kreve tilbake fast og løs eiendom som var fratatt ham av tyskerne eller av myndigheter eller institusjoner som var innsatt eller godkjent av dem (§ 2). Den som rettsstridig rådet over formuesverdier som han visste eller burde forstå hadde vært gjenstand for konfiskasjon, ble pålagt erstatningsplikt for ethvert tap som følge herav. Var handlingen begått med forsett, kunne den skyldige straffes med bøter inntil kr. 100 000 eller fengsel inntil 3 år eller med begge deler (§ 3). Angående den sistnevnte bestemmelse uttales i departementets tilråding (l. c. s. 29):

«Straffebestemmelsen for rettsstridig medvirkning til ulovlig konfiskasjoner antas bare å burde omfatte den forsettlige forgåelse. Hvor gjerningsmannen har vist uaktsomhet, tør det være tilstrekkelig med erstatningsplikt. De handlinger det her dreier seg om vil i alminnelighet være motivert av ønsket om å berike seg på andres bekostning. Av hensyn til dette har man forhøyet grensen for den maksimale bøtestraff fra 10 000 til 100 000 kroner samt åpnet adgang til å ilegge bøter ved siden av fengselsstraff.»

På bakgrunn av de alminnelige strafferettslige lovtiltak som er gjengitt i det foregående, ble det 26. februar 1943 utferdiget flere viktige provisoriske anordninger med henblikk på den politimessige, prosessuelle og administrative gjennomføring av det forestående rettsoppgjør: 1) Prov. anordning av 26. februar 1943 om gjenoppretning av lovlige forhold i den offentlige tjeneste i Norge. 2) Prov. anordning av s. d. om rettergangsmåten i visse forræderisaker. 3) Prov. anordning av s. d. om polititjenesten i Norge under krig og

¹⁾ Sitert fra Justisdepartementets melding i «Den norske regjeringens virksomhet», bind I s. 195.

²⁾ Anordningen er trykt i Ot. prp. n. r. 72 (1945—46) og departementets tilråding som vedlegg til samme proposisjon. Anordningens §§ 2 og 3 ble 21. september 1945 avløst av en særskilt provisorisk anordning om konfiskert eiendom som igjen ble avløst av midlertidig lov av 13. desember 1946 (nr. 27).

4) Prov. anordning av s. d. om midlertidig tillegg til lov om politiet av 13. mars 1936.

De to førstnevnte anordninger, som allerede under krigen ble erstattet av nye bestemmelser, vil bli gjort til gjenstand for nærmere behandling i de følgende avsnitt. I den foreliggende forbindelse skal man derfor innskrenke seg til å redegjøre for de to sistnevnte, — i alminnelighet betegnet som politianordningene.¹⁾

I Justisdepartementets tilråding til politianordningene heter det bl. a. (l. c. s. 40):

«Det tør bli den mest presserende oppgave for politiet å innlede rettsoppgjøret med landsforræderne med hurtige etterforskningsmessige forføyninger. Sen eller usikker opptreden fra politiets side vil kunne føre til at befolkningen tar straffejustisen i sin egen hånd, med skjebnesvangre følger. Forutsetningen for at politiaksjonene blir gjennomført med den nødvendige presisjon, er at de blir planmessig ledet. Det blir nødvendig å sette i system et praktisk samarbeid så vel mellom rikspolitiet og de allierte styrkers militærpolitier, som spesielt mellom de forskjellige distrikters lokale politistyrker innbyrdes. Men spesielt gjelder det i hvert enkelt distrikt å få etablert et passende utvalg av kriminaltjenestemenn, som kan ta hånd om forræderisakene.»

I samsvar med dette ble ledelsen av rikets politi lagt til en Rikspolitistjef som sorterte direkte under Justisdepartementet. Ordningen skulle gjelde «så lenge Norge er i krig og så lang tid deretter som Kongen bestemmer», jfr. avsnitt I i prov. anordning av 26. februar 1943 om midlertidig tillegg til lov om politiet av 13. mars 1936. Ved kgl. res. av s. d. om instruks for Rikspolitistjefen ble dennes myndighetsområde nærmere avgrenset.

Samtidig ble det i anordningen om polititjenesten i Norge under krig foretatt en vesentlig utvidelse av området for den adgang til summarisk fengsling m. v. som var innført ved Justisdepartementets forskrifter av 15. og 17. april 1940.

De straffebestemmelser som etter disse forskrifter kunne gi anledning til slik fengsling, er således supplert med den mil. straffelovs §§ 80, 81, 84, 86, 88, 89 og 91 samt den prov. anordning av 22. januar 1942 om tillegg til straffelovgivningen om forræderi; dessuten er det gjort en tilføyelse om at adgangen til fengsling også skal kunne brukes overfor personer som mistenkes for å ha foretatt eller være i ferd med å foreta eller forberede rettsstridig angrep på noens liv, legeme eller helse. Fristene for fengslingen er i første om-

¹⁾ Anordningene og departementets tilråding er trykt i «Samling av div. prov. anordninger», kgl. res., m. v. 1945 s. 35 fig., vedlegg til Ot. prp. n. r. 66 (1945—46).

gang de samme som før (30 og 60 dager), men det er kommet til et tillegg om at Justisdepartementet kan bestemme at fengslingen skal vedvare, dog ikke utover tilsammen 120 dager (§ 6).

Videre er det gitt hjemmel for å anvende en slags «beskyttelsesarrest», idet anordningen fastsetter at personer som må befryktes å ville bli utsatt for overløst fra befolkningens side på grunn av formodning om unasjonalt sinnelag, kan tas i forvaring av politiet på slik måte og for så lang tid som anses nødvendig av hensyn til deres egen sikkerhet, dog ikke utover 30 dager. Justisdepartementet kan bestemme at forvaringen skal vedvare, dog ikke utover tilsammen 120 dager (§ 6).

Departementet bemerker i tilrådingen angående denne bestemmelse (l. c. s. 42):

«Denne ordning innføres ikke spesielt av hensyn til disse personer, til tross for at en jo må regne med at en på denne måte kan komme til å verge uskyldig mistenkte mennesker mot forulempelse. Det viktigste hensyn er å kunne fjerne foranledningen til mulige opptøyer og å forebygge uroligheter.»

Et lignende formål har bestemmelsen i anordningens § 5 om adgang for politiet til å foreta midlertidig frihetsberøvelse av løsgjengere og vaneforbrytere.

Politiets adgang til beslag og ransaking ble opprettholdt i samme form som i Justisdepartementets forskrifter av 1940, men utvidet i samsvar med de endrede regler om fengsling.

Ved provisorisk anordning av 28. mars 1945 ble det foretatt visse endringer i politianordningen. Den viktigste forandring var at Justisdepartementet ble bemyndiget til på ubegrenset tid, men bare for 4 måneder ad gangen, å fastsette at forvaring av mistenkte personer skulle vedvare ytterligere eller at andre sikringsmidler skulle anvendes, forutsatt at det var nødvendig for rikets sikkerhet eller for å fremme og trygge militære tiltak.

Justisdepartementet sier i sine motiver:

«En har ikke funnet å burde sette noen annen tidsgrense for adgangen til å holde i forvaring enn den som ligger i at Politianordningen bare gjelder så lenge Norge er i krig. Men den forlengede forvaring etter det nye 2. ledd foreslås bare å kunne gi virkning for 4 måneder av gangen, slik at vedkommendes forhold minst hver 4de måned skal måtte tas opp til revisjon i lys av den aktuelle situasjon.»

Det var alminnelig kjent at NS-medlemmer og andre som på forbrytersk måte hadde samarbeidet med tyskerne, i stor utstrekning hadde krenket offentlige og private økonomiske interesser ved utilbørlig å utnytte de ekstraordinære forhold under okkupasjonen til egen fordel. For så vidt mulig å søke

hindret at noen fikk beholde urettmessig vinning som var ervervet ved straffbart landsforræders forhold, ble det 3. september 1943 utferdiget en provisorisk anordning om endring i og tillegg til alminnelig borgerlig straffelov av 22. mai 1902 kapitel 2.)

Men hensyn til det alminnelige formål med anordningen heter det i departementets tilråding (l. c. s. 1—2):

«Egentlig burde overhodet ingen tillates å tjene penger på den ulykke som er overgått vårt land gjennom krigen og okkupasjonen. Moralsk sett vil slik vinning aldri kunne være daddelfri. Hvor krigsgevinsten er rent tilfeldig og ikke skyldes utilbørlig, ennså straffbart forhold, er det imidlertid ikke grunn for samfunnet til å gripe inn med represjonsmidler. Her er det andre utveier som naturlig melder seg, f. eks. utskrivning av krigskonjunkturskatt. Annerledes når det gjelder Quislinger og andre krigsforbrytere. I forhold til dem tilsier et tvingende rettferdighetskrav at alle midler blir brukt for å hindre at de får beholde noe som helst av den urettmessige ervervede vinning. Ja det er grunn til å gå videre; det økonomiske oppgjør med landsforrædere må ha et dobbelt mål for øye: For det første å frata dem ulovlig gevinst, for det annet å tvinge dem til å erstatte i hvert fall en del av den skade de har voldt.»

Den opprinnelige maksimumsgrense for bøter, — kr. 10 000,— i saker angående forbrytelser, — var ved provisorisk anordning av 22. januar 1942 hevet til en million for de der omhandlede forgåelser. Nå ble enhver overgrense for bøtestraffen opphevet, samtidig som ordlyden i strl. § 27 ble endret derhen, at det ved fastsettelse av botens størrelse skulle tas hensyn til «det straffbare forhold, den dømtes formuesforhold og den ved handlingen forvoldte økonomiske skade». Bestemmelsen om at det skulle tas særlig hensyn til hva domfelte etter «sine livsforhold antas å kunne utrede», ble strøket. Bøtestraff skulle alltid kunne idømmes i tillegg til dødsstraff, frihetsstraff eller fradømmelse av offentlig tjeneste som hovedstraff. Inndrivelsen av botene kunne etter rettens beslutning skje uten hensyn til reglene om unntaksrett i tvangsfullbyrdeelsesloven, og med hjemmel i dommen kunne det tas utlegg for bøter hos selskap eller forening som domfelte hadde handlet på vegne av. Bestemmelsene om inndragning i straffelovens § 36 ble utvidet til å omfatte «enhver inntekt, formuesfordel eller vinning som må antas foranlediget ved

¹⁾ Anordningen med departementets tilråding er trykt i Ot. prp. n. r. 97 (1945—46) s. 1 fig. Enkelte av dens bestemmelser er senere innarbeidet i straffeloven, jfr. lov 19. juli 1946 (nr. 10).

handlingen eller det ved denne tilkjennegitte forbryterske sindelag.»

Den sistnevnte bestemmelse tok ifølge departementets motiver (l. c. s. 3) bl. a. sikte på tilfelle hvor en person som følge av medlemskap i N.S. hadde oppnådd en vel avlønnet stilling, fordelaktige kontrakter med tyskerne ell. lign.

Fra omkring årsskiftet 1942—43 var forbindelsen mellom Regjeringen i London og Hjemmefronten blitt organisert på en mere tilfredsstillende måte enn tidligere.¹⁾ Våren 1943 sendte Justisdepartementet til Hjemmefrontens ledelse alle de provisoriske anordninger med motiver som var av betydning i forbindelse med landets frigjøring og rettsoppgjøret med landsforræderne. På bakgrunn av dette utviklet det seg etter hvert et nøye samarbeid mellom Regjeringen (Justisdepartementet) og Hjemmefrontledelsen med hensyn til det lovgivningsmessige grunnlag for rettsoppgjøret. Således bygget bl. a. allerede den førstnevnte provisoriske anordning av 3. september 1943 om endringer i straffeloven i vesentlige deler på et utkast hjemmefra. I løpet av året 1944 mottok Regjeringen en rekke viktige lovforslag som var utarbeidet etter tiltak av ledelsen for Hjemmefronten i Norge. En særstilling blant disse inntar det med brev av 3. mai 1944 mottatte «Utkast med motiver til provisorisk anordning om straff og andre åtgjørelser mot N.S.-medlemmer og andre landssvikere, utarbeidet av en komité nedsatt av Hjemmefrontledelsen.»²⁾ Utkastet ble med endel mindre vesentlige endringer lagt til grunn for den provisoriske anordning av 15. desember 1944 om tillegg til straffelovgivningen om forræderi (Landssvikanordningen). Hjemmefrontforlaget omfattet 62 paragrafer, fordelt på fem kapitler, nemlig: Kap. I. Straffebestemmelser. Kap. II. Bestemmelser om inndragning og erstatning m. v. Kap. III. Bestemmelser om Erstatningsdirektoratet. Kap. IV. Bestemmelser om fjerning av offentlige tjenestemenn. Kap. V. Forskjellige bestemmelser.

Bestemmelsene i kapitel IV om fjerning av offentlige tjenestemenn ble ikke tatt med i Landssvikanordningen, men fremmet som særskilt sak, jfr. provisorisk anordning av 24. november 1944 om endring i provisorisk an-

1) Jfr. «Den norske Regjeringens virksomhet», bind I s. 202.

2) Utkastet med motiver er trykt i «Samling av div. prov. anordninger, kgl. res. m. v. 1945» — vedlegg til Ot. p. p. n. r. 66 (1945—46) — s. 132 flg. Landssvikanordningen med Justisdepartementets tilråding er trykt samme sted s. 99 flg.

ordning av 26. februar 1943 om gjenoppretning av lovlige forhold i den offentlige tjeneste i Norge (avsnitt 3 nedenfor). For øvrig faller landssvikanordningen i alle hovedpunkter sammen med forslaget kap. I—III og V.¹⁾

Motivene til Hjemmefrontforlaget innledes med følgende bemerkninger (l. c. s. 132):

«En av de første oppgavene som melder seg så snart okkupasjonen er slutt, er oppgjøret med medlemmene av Nasjonal Samling og de andre som under krigen har sveket sitt land. Her vil en møte store vanskeligheter.

Dette skyldes først og fremst at selve mengden av saker blir helt overveldende. Noen nøyaktig oppgave over antallet av N.S.-medlemmer er ikke tilgjengelig, men anslagsvis kan en vel regne med ca. 25 000 à 30 000. Dette anslag er kanskje i snaueste laget. Utenom sakene mot N.S.-medlemmer kommer sakene mot ervervsdrivende og andre som uten å være med i N.S. har bistått fienden på straffbar vis eller hjulpet N.S. med rettsstridig styre av landet.... Alt i alt må en være forberedt på at oppgjøret kan komme til å omfatte 30 000 à 40 000 personer.

Det veldige arbeid som en så uoverskuelig sakmengde fører med seg, blir ytterligere øket fordi okkupasjonen med sin utelukkelse av rettsforfølgning for disse saker har vart så lenge at det i mange tilfelle blir vanskelig å fastslå hvilke forbrytelser den enkelte har gjort seg skyldig i og hvilken del han har i den skade som er voldt. Vanskeligheter vil også oppstå som følge av det hat mot landssvikernes som under okkupasjonen har bredt seg i store kretser av vårt folk.... Rundt om i landet er det sikkert mange som har merket seg ut noen, som de selv vil gjøre opp med. Dersom en ikke forebygger det, vil slike private oppgjør når frigjøringen kommer, kunne tre i rettsåndhevelsens sted. Det må imidlertid ikke skje.

Alle vanskeligheter til tross må og skal det gjøres fullt opp med landssvikernes, men dette oppgjør må bli et rettslig oppgjør, et oppgjør foretatt av rettslige myndigheter i samsvar med rettens regler. Det er vår rettsbevissthet som har bestemt vår innstilling under krigen, og denne rettsbevissthet må prege våre handlinger i tiden etterpå. Det er kanskje da den vil bli satt sterkest på prøve.»

Departementet uttalte i sine alminnelige bemerkninger bl. a. følgende (l. c. s. 119—20):

«For så vidt angår realiteten i forslaget tør det i vesentlige deler råde enighet. En rekke av de lovbestemmelser som Regjeringen har gitt under krigen, spesielt angående det nye rettighetstap (tap av almen tillit) høye bøtестraffer, mer effektive inndragningsbestemmelser osv., er opptatt og videre utbygd i forslaget. Om ønskeligheten av den ytterligere lovordning som er foreslått, særlig reglene om vidtgående inndragning, erstat-

1) Før saken ble fremmet av Regjeringen ble Hjemmefrontforlaget gjennomgått og bearbejdet av et særskilt utvalg med advokat Annæus Schjødt som formann (Londonutvalg II).

ning og omstøtelse, kan det ikke godt råde meningsforskjell. Spørsmålet om hvor langt man skal gå og hvilke former restitusjonen bør anta, er imidlertid mer omtvistelig, jfr. avsnitt IV p. 2) og 3). Noen prinsipielle innvendinger mot de materelle bestemmelser om straff, erstatning m. v. som er opptatt i forslaget, antas ikke å kunne gjøres gjeldende. Den forståelse av vår straffelovgivnings forræderbestemmelser i strl. kap. 8 og 9 og den militære straffelovs krigsartikler som forslaget bygger på og forholdet på dette område mellom den lovgivning vi hadde 8. april 1940 og senere gitte straffebestemmelser, stemmer helt med den oppfatning dette departement den hele tid har gitt uttrykk for. Det samme gjelder erstatnings- og inndragningsbestemmelsene.»

Bakgrunnen for landssvikanordningen er den forutsetning at medlemskap i N.S. og de øvrige former for landsforræderi som anordningen omhandler, i og for seg faller inn under den alminnelige borgerlige og militære forrederilovgivning, spesielt strl. §§ 86 og 98. Minstestrafen etter de anførte paragrafer var henholdsvis 3 og 5 års frihetsberøvelse. En så streng straff fant man imidlertid hverken rimelig eller praktisk gjennomførlig overfor den store hop av småforredere. Det uttales angående dette punkt i Hjemmefrontforlagets motiver (l. c. s. 134):

«Disse strenge straffer kan være nødvendige når det gjelder de grovere former for forbrytelser av det slag som det her er tale om. Men under en langvarig okkupasjon, som den Norge nå er gjenstand for, vil det være mange som har overtrådt bestemmelsene, men ikke så grovt at det ville være forsvarlig å straffe så hårdt. Dette gjelder således for den store masse av N.S.-medlemmer og også for de fleste andre som i denne tid har forbrutt seg mot bestemmelser i den borgerlige straffelovs kapitel 8 og 9, men på mindre graverende måte. I slike tilfelle vil det være uholdbart å opprettholde de fastsatte lavmål for frihetsstraff. Rettferdshensyn tilsier at det for slike mindre grove forbrytelser åpnes adgang til å idømme vesentlige mildere straffer enn straffeloven gir anvisning på.»

I samsvar med denne forutsetning om at den store mengde av overtredelser skulle følges etter de nye, mildere bestemmelser, uttales i § 1 at anordningen får anvendelse «når det på grunn av tiltaltes forhold og sakens beskaffenhet finnes forsvarlig og almene hensyn ikke tilsier at handlingen pådømmes etter strengere bestemmelser i den borgerlige straffelovs kap. 8 eller 9 eller i den militære straffelovs krigsartikler.»

Spørsmålet om hvilket sett av lovregler som skulle anvendes i den enkelte sak, ble etter samme paragraf å avgjøre av retten, ubundet av de nedlagte påstander.

Avgrensningen av det straffbare område er foretatt i anordningens § 2 som har følgende innhold:

«Etter denne anordning kan straffes:

1. Den som etter 8. april 1940 har vært medlem eller søkt om eller samtykket i å bli medlem av:

a) Nasjonal Samling eller organisasjon knyttet til den.

b) Annen organisasjon som har virket i strid med noen bestemmelse i straffelovens kap. 8 eller 9 eller i krigsartiklene i den militære straffelov.

2. Den som etter 8. april 1940 har støttet slik organisasjon som nevnt under nr. 1 eller straffbare tiltak som den har satt i verk.

3. Den som etter 8. april 1940 har utført eller deltatt i ervervsmessig virksomhet for fienden på slik måte eller under slike omstendigheter at forholdet må anses utilberlig. Som utilberlig bør forholdet i alminnelighet anses bl. a. dersom den ervervsdrivende selv har innledet forbindelsen med fienden eller arbeidet i nær forståelse med ham eller har søkt å påskynde eller utvide virksomheten uten å være tvunget til det eller har søkt fiendtlig hjelp for å hindre eller vanskeliggjøre kontroll eller rettsforfølgning eller har skaffet seg eller andre utilberlig pris eller fortjeneste eller andre utilberlige fordeler.

4. Den som etter 8. april 1940 har foretatt noen handling som, uten å gå inn under bestemmelsene under nr. 1—3, rammes av noen bestemmelse i straffelovens kap. 8 eller 9 eller i krigsartiklene i den militære straffelov.

På den som har handlet av uaktsomhet får bestemmelsene i denne paragraf bare anvendelse når den uaktsomme handling kan straffes etter straffelovens kapitel 8 eller 9 eller etter krigsartiklene i den militære straffelov.»

Med hensyn til de straffer som kan anvendes, fastsetter anordningens § 3 at forbrytelse mot § 2 straffes med fengsel eller tvangsarbeid inntil 3 år, bøter, tap av almen tillit (tillitstap) eller begrenset rettighetstap eller med flere av disse straffer. Dessuten kan forbud mot å oppholde seg i bestemte områder (oppholdsforbud) fastsettes som tilleggsstraff.

I paragrafens annet ledd gis regler for straffutmålingen som dels har karakter av bindende bestemmelser, dels bare inneholder direktiver. De går bl. a. ut på at dom på fengsel eller tvangsarbeid alltid skal kombineres med bøter og enten tillitstap eller begrenset rettighetstap. Ved dom på fengsel eller tvangsarbeid i minst 6 måneder skal alltid tillitstap anvendes. Overordnede medlemmer av N.S. m. v. og andre aktive landssvikere skal idømmes så vel fengsel eller tvangsarbeid som bøter og tillitstap. Tillitstap eller begrenset rettighetstap skal i alminnelighet idømmes ved siden av bøtestraff. Medlemmer av N.S. og andre nazistiske organisasjoner skal alltid fradømmes de i § 11 nr. 1—4 nevnte rettigheter, nemlig: 1) Tap av stemmerett i offentlig anliggender; 2) tap av retten til å gjøre tjeneste i rikets krigsmakt; 3) tap av

tredje punktum, får tilsvarende anvendelse. Har et medlem bare vært knyttet til organisasjonen i kortere tid uten å ha tatt aktiv del i dens virksomhet eller foreligger det ellers særdeles formildende omstendigheter, kan ansvaret ytterligere begrenses. I de tilfelle som er nevnt i § 5, 1. ledd og 2. ledd litra a, kan vedkommende helt fritas for ansvar etter første ledd.»

Med formål å sikre krav på bøter, inndragning og erstatning oppstiller anordningen omfattende regler om adgang til å omstøte gaver, avhendelser, kjøp m. v. som domfelte har foretatt etter 8. april 1940 (§§ 27—31). Inndragnings- og erstatningsansvar kan etter rettens bestemmelse søkes dekket hos ektefellen dersom den skyldige mangler midler og ektefellen har levet sammen med domfelte etter at han fikk kjennskap til det straffbare forhold (§ 32). Ubetalte bøter og udekket inndragnings- eller erstatningsansvar kan gjøres gjeldende mot arvingene om domfelte er død (§ 33). Har domfelte opptrådt på vegne av et selskap, en stiftelse eller en sammenslutning, kan retten bestemme at selskapet m. v. kan oppløses eller omdannes (§ 34).

Reglene om inndrivning av bøter er langt mer effektive enn etter tidligere gjeldende rett, og området for de verdier som det kan tas utlegg i, er utvidet. Bøter kan etter bestemmelse i dommen foruten hos den skyldige også inndrives hos selskap, stiftelse eller sammenslutning som han har handlet på vegne av eller til fordel for. Dersom en arbeidsforbøtelagt ikke betaler, kan han settes i offentlig arbeid eller i tvangsarbeid inntil boten er opptjent, dog ikke for lengere tid enn ett år; er unnlatelsen forsettlig eller uaktsom, kan han straffes med fengsel eller tvangsarbeid inntil 3 år (§§ 6—9).

Til sikring av bøter, inndragning eller erstatning kan påtalemyndigheten foreta beslag av ting eller andre formuesverdier som tilhører:

- a) noen som med skjellig grunn mistenkes for overtredelse av anordningens § 2,
- b) noen som det må anses sannsynlig at det vil bli reist sak mot til inndragning, erstatning eller omstøtelse.

Dersom det må anses påkrevd å ta sikkerhet i hele vedkommendes formue, kan påtalemyndigheten sette formuen under forvaltning av en tilsynsmann.

Beslag og bestemmelse om forvaltning har samme rettsvirkning som utlegg (§§ 36—40).

For at bestemmelsene om økonomisk ansvar for landssvikene skulle bli effektive, ble det ansett nødvendig at det fantes et særskilt organ som kunne konsentrere seg om de økonomiske oppgaver. Man regnet nemlig med at påtalemyndighetens tjenestemenn ville bli så

belastet med selve straffesakene, at de ikke fikk tid til å ofre synderlig arbeid på dette område. Av denne grunn er det i anordningens kap. III, §§ 41—47, gitt bestemmelser om opprettelse av et midlertidig direktorat (Erstatningsdirektorat) under ledelse av en direktør og et råd.

Angående Erstatningsdirektoratets stilling og funksjoner heter det i motivene til Hjemmefrontforslaget (l. c. s. 138):

«Erstatningsdirektoratet forutsettes å skulle utføre den vesentlige del av arbeidet med det økonomiske oppgjør med landssvikene. Direktoratet skal ha til oppdrag å sørge for at de midler som skal tjene til dekning for ansvar, ikke blir stukket til side. Det skal som regel forberede og føre saker om inndragning, erstatning etter § 25, omstøtelse og om selskapsoppløsning m. v. for så vidt disse saker ikke blir behandlet av påtalemyndigheten. Mange av disse saker vil være ytterst vidløftige og vanskelige. Det vil nok derfor bare bli i de færreste tilfelle at påtalemyndigheten kan ta seg av dem. Direktoratet skal også medvirke ved beslag og særlig ved tilsynet med eller forvaltningen av de verdier som er beslaglagt. Også forvaltningen av bøter, inndragningsbeløp og de midler som kommer inn som erstatning etter § 25, foreslås lagt til direktoratet. En annen hovedoppgave ved siden av den å sørge for eller medvirke til å gjøre økonomisk ansvar gjeldende mot dem som har forbrutt seg, er behandlingen av erstatningskrav fra den som er blitt påført skade.»

Som tidligere nevnt var det forutsetningen at de strengere bestemmelser i straffelovens kap. 8 og 9 og i den militære straffelovs krigsartikler skulle anvendes når det gjaldt så alvorlige forbytter at det ble spørsmål om dødsstraff eller om en lengere frihetsstraff enn Landssvikanordningen gav adgang til å idømme. Landssvikanordningen er imidlertid delvis gjort anvendelig også i slike saker, idet § 51 fastsetter at det ved siden av de vanlige straffer kan idømmes bøter og tillitstap eller begrenset rettighetstap i samsvar med anordningens §§ 6, 11 og 12. Likeledes kan det fastsettes oppholdsforbud etter § 13.

Også reglene om inndrivning av bøter (§§ 7—10) og om inndragning, erstatning m. v. (§§ 14—49) er uttrykkelig gitt tilsvarende anvendelse i saker som forfølges etter bestemmelser i straffelovens kap. 8 eller 9 eller i krigsartiklene i den militære straffelov.

Landssvikanordningen måtte nødvendigvis i en rekke henseender reise grunnlovsmessig tvil, og spørsmålet om forholdet til Grunnloven er da også ofret betydelig oppmerksomhet under det forberedende arbeid, så vel hjemme som i Justisdepartementet i London, jfr. departementets tilråding avsnitt II (l. c. s. 112—114) og IV, 2) (l. c. s.

117—118) samt Hjemmefrontforslagets motiver, særlig avsnitt A, VII, (l. c. s. 139—141). Det ble også av den av Hjemmefrontledelsen nedsatte komité utarbeidet en særskilt utredning angående «Anvendelsen av Grunnlovens §§ 97, 105 og 96 under oppgjøret etter okkupasjonen.»¹⁾

Hjemmefrontforslaget hadde tatt med en egen paragraf (§ 61) om anordningens forhold til Grunnlovens § 97. Den gav uttrykk for at for straffbare handlinger, foretatt før anordningens ikrafttreden, måtte det «for så vidt det følger av Grunnlovens § 97, ikke idømmes strengere straff enn det ville ha vært adgang til å idømme etter de straffebestemmelser som gjaldt på handlingstiden.» Departementet erklærte seg i hovedsaken enig i den grunnlovforståelse forslaget bygget på, men fant det mindre naturlig å reservere seg ved en bestemmelse av det anførte innhold, idet dette spørsmål helt ut burde overlates til domstolene. Paragrafen ble derfor utelatt i anordningen.

Fra Hjemmefrontens ledelse mottok Justisdepartementet i førstningen av 1945 et utkast til provisorisk anordning om straff for ødelegging m. v. av offentlige regnskap og andre arkivsaker. Hjemmefrontledelsen skriver i sin begrunnelse bl. a.:

«Det er av den største viktighet at de offentlige regnskap og andre arkivsaker er i behold og orden straks ved frigjøringen. Det er imidlertid adskillig fare for at de vil bli bragt til side eller ødelagt før de lovlige myndigheter etter frigjøringen kan få tatt hånd om dem. Nazistene har en nærliggende interesse av å få bragt til side alle bevis som kan belyse deres virksomhet i okkupasjonstiden, og selv om arkivsaker ikke inneholder kompromitterende opplysninger, vil både de og tyskerne være interessert i at de lovlige myndigheter får flest mulig vanskeligheter å kjempe med i den første tiden. Kan de skape kaos i administrasjonen, vil de regne det for en stor fordel.»

Justisdepartementet erklærte seg enig i at de gjeldende straffebestemmelser ikke var særlig tilfredsstillende i den foreliggende situasjon. Resultatet av henvendelsen hjemmefra ble en provisorisk anordning av 13. april 1945 om tillegg til den borgerlige straffelovs § 93. Paragrafen fikk et nytt annet og tredje ledd som setter straff for å ødelegge, forfalske eller bringe til side offentlige regnskap eller andre arkivsaker eller for ikke å gi bekjendelse om hvor slike arkivsaker er bragt hen til tross for at man har kjennskap til dette.

Ved provisorisk anordning av 4. mai 1945 ble det gitt særskilte bestemmelser om straff for utenlandske krigsforbytter.

¹⁾ Denne utredning er trykt som vedlegg 3 til Ot. prp. nr. 92 (1945—46) s. 78 flg.

re.¹⁾ Angående bakgrunnen for anordningen uttales i departementets tilråding bl. a. (l. c. s. 23):

«Folkeretten fastslår at overtredelser av krigens lover og sedvaner er forbytter og straffbare. Det består med andre ord en folkerettslig straffesanksjon som trer i virksomhet i og med krigstilstanden. Som følge herav kan det ikke bli spørsmål om straff med tilbakevirkende kraft, uansett om de nasjonale straffebestemmelser som måtte bli bragt i anvendelse overfor krigsforbytterne, er utferdiget etter at forbytteren var forøvet. Folkeretten inneholder ingen nærmere bestemmelser av prosessuell eller materiellrettslig art angående straffforfølgning mot krigsforbyttere. Den overlater dette til de nasjonale lovgivninger med de begrensninger som følger av alment anerkjente grunnsetninger for sivilisert rettspleie. Folkeretten tillater anvendelse av dødsstraff og enhver annen straff som ikke er uforenlig hermed.»

Formålet med anordningen var dels å slå fast at krigsforbytter ble rammet av norsk straffelov, dels å angi hvilke straffebestemmelser som kom til anvendelse. Hovedformålet var imidlertid å innføre en skjerpelse av de ellers gjeldende straffesatser.

Anordningen innleder med å fastsette at handlinger som etter sin art går inn under norske straffebestemmelser, straffes etter norsk lov når de i strid med krigens lover og sedvaner er begått av fiendtlige borgere eller andre utlendinger som har stått i fiendens tjeneste eller hørt under ham, og handlingen er forøvet i Norge eller er rettet mot nordmenn eller norske interesser. Under nærmere angitte vilkår gjelder det samme for handlinger foretatt i utlandet som er rettet mot allierte eller dermed likestilte rettsgoder (§ 1).

Reglene om straffskjerpelse inneholdes i § 3 som i første ledd åpner en alminnelig adgang til å forhøye straff av fengsel og hefte inntil det dobbelte når det gjelder krigsforbytter.

Samme paragrafs annet ledd fastsetter at livsvarig frihetsstraff eller dødsstraff alltid kan anvendes:

- a) når det ved handlingen er voldt betydelig skade på legeme eller helse, betydelig lidelse, langvarig frihetsberøvelse eller utstrakt ødeleggelse av fremmed eiendom;
- b) når handlingen har hatt døden til følge selv om dette ligger utenfor gjerningsmannens forsett;
- c) når det foreligger gjentagne overtredelser av straffelovens kap. 21, 22 og 25;
- d) når det foreligger særdeles skjerpene omstendigheter.»

¹⁾ Anordningen og departementets tilråding er trykt i Ot. prp. nr. 96 (1945—46) s. 1 flg.

Stiftelsen norsk Okkupasjonshistorie, 2014

Som § 5 er gitt en spesiell bestemmelse om at nødtilstand og overordnets befaling ikke kan påberopes som straff-frihetsgrunn. Men retten kan ta forholdet i betraktning til nedsettelse av straffen under det for handlingens bestemte lavmål og til en mildere straffart. Under særdeles formildende omstendigheter kan straff helt bortfalle. I tilrådingen (l. c. s. 7—8) henvises til at ordningen i denne henseende stort sett faller sammen med det som har vunnet alminnelig internasjonal tilslutning.

b. Rettergangslovgivningen.

Våre rettergangsregler for borgerlige straffesaker daterer seg fra 1887 og er preget av en rolig utvikling under en lang fredsperiode. Det var ikke å vente at disse prosessregler og den bestående domstolsordning skulle være skikket til å møte det omfattende straffereettslige oppgjør med landsforræderne som foresto. Regeringen i London var forholdsvis tidlig blitt klar over dette, og for å bøte på forholdet ble det 26. februar 1943 vedtatt en provisorisk anordning om rettergangsmåten i visse forræderisaker. Om de hensyn som herunder hadde vært bestemmende, uttaler Justisdepartementet i sin tilråding¹⁾:

«Skal privatjustis kunne hindres under gjenerobringen av Norge, må man ha et rettsapparat som virker raskere og sikrere enn de vanlige domstoler kan påregnes å ville gjøre under de forhold som kommer til å råde. Lagmannsrettene og herreds- og byrettene vil antakelig være fullt opptatt med de daglige løpende forretninger som av mange grunner vil bli mere byrdefulle enn ellers. De kan ikke utelukkende eller hovedsakelig ofre seg for en bestemt gruppe av saker. Opprettes derimot en særdomstol, vil denne kunne beramme saker av den omhandlede art etter hvert som de kommer inn uten å behøve å ta hensyn til andre gjøremål. Ennu større betydning har det at konsentrasjonen av saksbehandlingen ved en egen domstol best vil skape grunnlag for erfaring om hvordan disse særegne saker på hensiktsmessigste måte bør behandles og avvikles.

Ved å organisere en særdomstol får en full frihet med hensyn til valget av dommere. Våre nåværende embetsdommere er utvilsomt gjennomgående høyt kvalifisert både faglig og moralsk. Under hensyn til alder og arbeidsforhet må en imidlertid regne med at mange vil være ute av stand til å klare påkjenningen ved å behandle og pådømme disse krevende saker under forhold som forutsetter en særlig grad av sinnsro, karakterstyrke og sterke nerver.

Det vil antagelig virke beroligende på befolkningen at det så snart som forholdene tillater det blir opprettet særdomstoler hvis dommere handlekraftig og hurtig tar fatt på

¹⁾ Gjengitt i utdrag i «Samling av div. prov. anordninger, kgl. res. m. v. av 1945» s. 174 flg., vedlegg til Ot. prp. nr. 66 (1945—46).

sakene mot landsforræderne. Et slikt skritt fra Regeringens side vil vise almenheten at gjenoppsettelsen av rettsordenen og gjennomføringen av rettsoppgjøret står først på programmet. Like overbevisende vil det ikke virke om de vanlige domstoler tar sakene opp i tur og orden sammen med allehånde andre gjøremål. Almenheten får inntrykk av at det blir grepet effektivt inn overfor Quislingene, kan ha avgjørende betydning som motvekt mot lynchjustis og lignende utskielser.

Foranstående taler for at de groveste tilfeller av landsforræderi blir henvist til behandling ved særdomstol. Det samme gjelder derimot ikke enhver straffesak som angår straffbar, unasjonal oppreden under okkupasjonstiden, særlig medlemskap i Nasjonal Samling. Når en tar i betraktning at N.S. for tiden lavt regnet, teller 30 000 medlemmer, inseees det lett at en slik fremgangsmåte forbyr seg selv. De mindre betydningsfulle saker bør derfor fremmes for de vanlige herreds- og byretter....

På grunnlag av de betraktninger som er anført ovenfor, vil departementet foreslå at det blir opprettet en særdomstol (eller eventuelt flere slike), som i første instans skal behandle de grovere tilfeller av politiske forbrytelser og i en viss utstrekning fungere som appellinstans i forhold til de vanlige underretters behandling av mindre graverende saker.»

Særdomstolen, den såkalte Rikslagmannsrett, var forutsatt organisert som en vanlig lagmannsrett med tre fagdommere, beskikket av Kongen, ti lagrettemenn, uttatt ved loddtrekning av særskilte utvalg, valgt av kommunestyret. Saksbehandlingen for Rikslagmannsretten skulle i hovedsaken følge de ordinære regler i straffeprosessloven av 1. juli 1887.

Ved rikslagsmannsrett som første instans skal etter anordningen behandles grovere forræderisaker, således alle saker angående forbrytelser mot straffelovens kap. 8 og 9, samt saker angående forbrytelser mot den militære straffelovs §§ 81, 83 og 85 i den utstrekning de ikke blir besluttet fremmet for krigsrett.

Videre kunne alle saker angående forbrytelser som etter straffeprosesslovens kap. 3 hørte under lagmannsrett, etter bestemmelse av påtalemyndigheten innbringes for rikslagmannsrett når den straffbare handling «antas begått under utnyttelse av krigsfrykten eller er skjedd under samarbeid eller i forståelse med fienden eller organisasjon som rettsstridig har samvirket med denne, eller for å fremme fiendens eller den nevnte organisasjons formål.»

Rikslagmannsretten var tillagt kompetens som appellinstans etter begjæring om fornyet behandling i saker hvori dom var avsagt av herreds- eller byrett. Vilkår var at saken gjaldt overtredelse av forræderianordningen av 22. januar 1942 eller forbrytelser som

var begått under utnyttelse av krigsfrykten eller på annen måte var preget av krigssituasjonen. Når den idømte straff ikke oversteg 6 måneders fengsel ubetinget, eller gikk ut på fradømmelse av offentlig tjeneste eller tap av almen tillit, krevdes samtykke av Høyesteretts kjøremålsutvalg til fornyet behandling etter begjæring av tiltalte.

Anordningen inneholdt ikke bestemmelser om organisering av særskilte herreds- eller byretter i forræderisaker, men bygget på forutsetningen om at mindre grove tilfelle av landssvik skulle behandles av de vanlige underretter.

Noen tid etter vedtagelsen av den prov. anordningen av 26. februar 1943 ble det fra forskjellige hold i London gitt uttrykk for en viss utilfredshet med de nye bestemmelser. Særlig ble det fremholdt at kravet om en hurtig rettergang ikke var tilstrekkelig tilgodesett, og det ble antydnet innføring av en slags borgerlig standrett. For om mulig å imøtekomme de reiste klagemål, ble det i februar 1944 nedsatt et særskilt utvalg (Londonutvalg I) med advokat Annæus Schjødt som formann med oppdrag å overveie hvilke foranstaltninger som kunne treffes for å påskynde behandlingen av straffesaker ved Rikslagmannsretten. Utvalgets innstilling¹⁾ datert 19. februar 1944, inneholdt forslag til en rekke viktige endringer, men flertallet fastholdt ellers i prinsippet ordningen av 26. februar 1943. Det videre arbeid med saken ble imidlertid stillet i bero i påvente av et bebudet forslag til nye straffeprosessuelle regler utarbeidet på foranledning av Hjemmefrontens ledelse.²⁾ Dette forslag ble mottatt med sålydende brev, datert Oslo 13. juni 1944:

«Vi oversender vedlagt et utkast til straffeprosessordning i saker vedrørende landssvik. Utkastet er utarbeidet av en nemnd av de samme som laget utkastet til straffelov i disse saker og gjennomgått og godkjent av oss.»

Bakgrunnen for Hjemmefrontledelsens foreslåtte bestemmelser fremgår av følgende uttalelse i motivene (l. c. s. 208):

«Formålet har vært å få i stand et rettsapparat som kan føre til et hurtig og effektivt oppgjør med krigsforbryterne og dem som utilberlig har utnyttet okkupasjonstiden til å skaffe seg økonomisk vinning ved arbeid for eller annen forbindelse med fienden. I de gjeldende rettergangsregler er det bare foretatt de endringer som er nødvendige for å fremme dette formål. Rettergangslovene får

¹⁾ Et resyme av innstillingen er gjengitt i «Samling av div. prov. anordninger, kgl. res. m. v. 1945» s. 175 flg., vedlegg til Ot. prp. nr. 66 (1945—46).

²⁾ Hjemmefrontledelsens forslag med motiver trykt sammesteds s. 202 flg.

derfor anvendelse også i de sakene som behandles etter utkastets regler, men med de endringer som følger av særbestemmelsene i utkastet.»

Justisdepartementet uttaler bl. a. følgende om forslaget i sin tilråding til prov. anordning av 16. februar 1945¹⁾ om rettergang i landssviksaker (s. 184):

«Etter departementets oppfatning kan det neppe være meningsforskjell om at det er tvingende behov for nye straffeprosessuelle regler etter de retningslinjer som er fulgt i forslaget hjemmefra. Vedtakelsen 15. desember 1944 av nye, omfattende bestemmelser om straff, inndragning, erstatning m. v. i anledning av landssvik gjør dette til en nødvendighet. Den utvidelse av rammen for det forestående rettsoppgjør med landssvikerne som på denne måte har funnet sted, medfører at den prov. anordning av 26. februar 1943 om rettergangsmåten i visse forræderisaker ikke lenger strekker til. Som det fremgår av avsnitt I ovenfor (Innstilling av 19. februar 1944 fra Londonutvalg I), har anordningen for øvrig allerede for lengre tid siden vært tatt opp til revisjon av departementet, idet en nærmere overveieelse av disse spørsmål har gjort det klart at den trenger utbygning og bearbeidelse. På enkelte punkter går forslaget hjemmefra for langt: Hensynet til en rask og effektiv rettergang er tillagt vekt til fortregningssaker av interesse som etter departementets mening bør beskyttes. Om andre deler av forslaget gjelder at de rører ved så viktige prinsippsspørsmål at det må overveies på det nyeste hvorvidt de kan aksepteres. Endelig er forslaget i enkelte henseender ufullstendig. Det må for så vidt med fordel antas å kunne suppleres med de resultater man er kommet til under arbeidet med revisjon av anordningen av 26. februar 1943, jfr. innst. fra Londonutvalg I.»

Hovedpunktene i forslaget hjemmefra ble først gjort til gjenstand for gjennomgåelse av et særskilt utvalg (Londonutvalg II,²⁾ også dette med advokat Annæus Schjødt som formann. Resultatet av utvalgsarbeidet og departementets endelige gjennomgåelse var den provisoriske anordning av 16. februar 1945 om rettergang i landssviksaker, som avløste den tidligere anordning av 26. februar 1943.

I Hjemmefrontforslaget tas det sterkt til orde mot opprettelse av særdomstoler til behandling av forræderisakene. Det anføres at den norske befolkning på grunn av erfaringene fra okkupasjonstiden ser på enhver særdomstol med utpreget mistillit og uttales i denne forbindelse bl. a. (l. c. s. 204):

«Den ordning som bringes i stand nå ikke på noe punkt kunne mistenkes for å ha den skjulte hensikt for enhver pris å få domfelt

¹⁾ Trykt sammesteds s. 173 flg.

²⁾ Innstillingen er gjennomgått og gjengitt i utdrag i departementets tilråding, jfr. «Samling av div. prov. anordninger, kgl. res. m. v. 1945» s. 182 flg.

de tiltalte. Under hele okkupasjonstiden har vi kjempet for rettens idé mot maktvilkårligheten. Og denne har virket mest opprørende, når den har søkt å dekke seg med en domstolsbehandling som bare har vært spillflekteri.»

I stedet anbefales det å utbygge de bestående domstoler, slik at særskilt oppnevnte embetsdommere, eller om nødvendig egne avdelinger av domstolen, får til oppgave å ta seg av saker etter anordningen. Samtidig foreslås en viktig endring i lagmannsrettens sammensetning ved behandlingen av landssviksaker. I stedet for den vanlige ordning i lagmannsrettssaker etter straffe-prosesslovens kap. 25, foreslås retten etter mønster av ordningen i herreds- og byrettsaker sammensatt av tre juridiske dommere og fire domsmenn. Til felende avgjørelse i skyldspørsmålet forutsettes at minst fem dommere finner tiltalte skyldig. Andre avgjørelser forutsettes truffet med alminnelig flertall.

Som begrunnelse for forslaget om å innføre en domsmannsordning i lagmannsrettssaker, anføres i forslaget motiver (l. c. s. 206):

«Domsmannsordningen betyr en sterk utvidelse av legmennes deltagelse i sakene da de også får avgjørende innvirkning på straffutmålingen. Og i disse saker vil regelmessig selve skyldspørsmålet — om tiltalte har foretatt de handlinger som tiltalen gjelder — være på det rene. At legdommerne også får være med i og ta ansvaret for straffutmålingen, er så meget mer påkrevet, fordi det her delvis kommer til anvendelse nye straffer som ikke er vedtatt av Stortinget, men gjennomført ved provisoriske anordninger (dødsstraff, tvangsarbeid, tillitstap, oppholdsforbud). Det som interesserer folk er i fremtredende grad den straff forræderne og andre landssvikere kan bli idømt. Det ville ikke være riktig å holde de folkevalgte dommere borte fra denne meget viktige side av oppgjøret med okkupasjonstidens forbrytere.»

Hjemmefrontledelsens forslag til domstolsordning og rettergangsmaatet ble i alt vesentlig godtatt og lagt til grunn for bestemmelsene i anordningens kap. 4 (Domstolene. Rettergangen i straffesaker). Dette gjaldt også forslaget om å organisere lagmannsrettene i landssviksaker som store meddomsretter, et forslag som for øvrig var anbefalt av Londonutvalg II med følgende bemerkninger (l. c. s. 183):

«Utvalgets flertall finner at forslaget herom er meget vel begrunnet og bør godtas. Spesielt legger en vekt på at legdommere bør være med ved straffutmålingen i disse viktige saker hvor man ikke har noen praksis å bygge på. Det vil ikke virke heldig at anvendelse av dødsstraff og andre strengere straffer alene står for juristenes regning. Videre at den foreslåtte ordning vil lede til en ras-

kere behandling og gir adgang til en domsbegrunnelse som ikke alene vil ha betydning for ankeinstansen, men også vil klarlegge de anvendte prinsipper for det hele folk.»

Departementet antok at regelen om kvalifisert flertall burde utvides til å gjelde vedtak om dødsstraff og begrunner dette således (l. c. s. 200):

«Under hensyn til denne straffarts særstilling og til at dødsstraff ikke har vært anvendt i Norge siden 1870-årene, antar departementet at det bør stå den sterkeste mulige autoritet bak eventuelle utslag om dødsstraff. Ved å kreve at en slik avgjørelse skal treffes med minst 5 stemmer, oppnår man at både dommerne og domsmennene må være med slik at det ikke oppstår noe uheldig skille mellom de to elementer i retten.»

Med hensyn til rettergangsordningens virkeområde (kap. 1) er likeledes forslaget hjemmefra lagt til grunn. Ifølge anordningens § 1 får den anvendelse i alle egentlige forræderisaker samt i saker mot utenlandske krigsforbrytere; videre i saker om inndragning, erstatning, utrenskning av offentlige tjenestemenn o.l. som utspringer av okkupasjonen. Unntak er gjort for militære forbrytelser som etter sin art naturlig hører under krigsrett, men også disse kan behandles etter rettergangsordningens regler såfremt den militære og den borgerlige påtalemyndighet kommer overens om dette.

Hjemmefrontledelsen hadde opprinnelig foreslått opprettet en særskilt politi- og påtalemyndighet for landssviksaker. Forslaget ble senere tatt tilbake og har ikke gitt anledning til særskilte bestemmelser i anordningen, bortsett fra forskjellige bestemmelser i kap. 2. (Påtale og forelegg) om teknisk utbygning av den bestående ordning.

Anvendelsen av forelegg var gitt en fremtredende plass i forslaget hjemmefra. Mens det etter straffeprosesslovens §§ 287—288 bare kan forelegges bøtestraff, inndragning og erstatning, foreslås her åpnet adgang til å utferdige forelegg om «bøter», frihetsstraff inntil 6 måneder, tillitstap, begrenset rettighetstap og oppholdsforbud. (Hertil kom en meget omfattende adgang til å utferdige forelegg angående andre krav enn straff.) Motivene begrunner utvidelsen i straffesaker med at en slik adgang var nødvendig p. g. a. den store sakmengde og nevner i tilslutning til dette at det «er grunn til å tro at en stor masse av de skyldige, etter at de i noen saker har sett domsavgjør med den offentlighet som dermed hører, vil foretrekke å få saken avgjort ved forelegg.» For så vidt angår den grunnlovsmessige side henvises det til Castbergs uttalelse om at det for forholdet til GrL. § 96 må spille en vesentlig rolle at

den som vedtar straffen alltid har hatt anledning til i stedet å velge rettergang og dom (l. c. s. 211).

Forslagets bestemmelser om forelegg går videre ut på at passivitet skal anses som vedtagelse:

«Forelegg skal anses som vedtatt såfremt siktede ikke ved forkynnelsen eller innen 14 dager etter at han har fått kunnskap om forelegget, har gitt uttrykkelig melding om at han ikke vedtar det.»

Departementet fant — på samme måte som Londonutvalg II — at disse forslag gikk for langt.

Utvalget anførte bl. a. (l. c. s. 183):

«I spørsmålet om vedtagelse eller ikke vedtagelse av et forelegg vil de som er siktet for landssvik ikke finne noen veiledning i prejudikater og praksis. Det vil derfor være uskikkelig risiko for at de engstelige vil vedta raskt og at de mindre engstelige, som nekter å vedta, kanskje senere vil bli frifunnet eller idømt mindre straff for tilsvarende overtredelser ...

Hvor stor eller liten utvidelsen av adgangen til forelegg enn blir, må det være en forutsetning at denne adgang benyttes med forsiktighet og at en så langt forenlig med andre hensyn venter med utferdigelse av forelegg inntil en gjennom et tilstrekkelig antall domsavgjørelser har fått et visst grunnlag å bygge på.»

Departementet kunne i meget slutte seg til det som var fremholdt av utvalget og tilføyet (l. c. s. 189):

«Bestemmelsen om forelegg av frihetsstraff finner man... ikke å burde godtas. Dels fordi den rent alminnelige sett er betenkelig, dels fordi den neppe er ubetinget nødvendig. Man kan ikke regne med at fengsel eller tvangsarbeid i større utstrekning vil bli brukt overfor menige partimedlemmer eller mer beskjedne kollaboratører; og det er disse som vil utgjøre den store mengde av eventuelle siktede.»

I samsvar med dette fastsetter anordningens § 8 at forelegg kan utferdiges når det antas å burde anvendes «straff av bøter, inndragning (strl. § 34), tillitstap, begrenset rettighetstap, oppholdsforbud eller flere av de nevnte straffer.» Forelegget må overensstemme med de ellers gjeldende regler uttrykkelig vedtas.

Når det gjelder forelegg angående andre krav enn straff, uttaler departementet (l. c. s. 189) at det finner forslaget «ikke uten betenkelighet», dog uten at prinsipielle innvendinger kan anføres mot bestemmelsene. Forslaget ble derfor i det alt vesentlige lagt til grunn for bestemmelsene i anordningens kap. 6 (Saker som ikke gjelder straff). Bestemmelsene går i hovedsaken ut på at krav om inndragning, erstatning, avskjed osv. som

er hjemlet i landssvikanordningen eller i tjenestemannsordningen av 26. februar 1943, kan avgjøres ved forelegg.

Forelegg angående avskjedigelse av offentlige tjenestemenn utferdiges av påtalemyndigheten, de øvrige av Erstatningsdirektoratet som også forutsettes å være rette vedkommende når det gjelder økonomiske krav som fremmes for domstolene uten forbindelse med straffesak. Saker etter anordningens kap. 6 skal med visse begrensninger behandles etter reglene i tvistemålsloven av 13. august 1915.

Med sikte på å påskynde saksbehandlingen mest mulig har anordningen fra hjemmefrontforslaget opp tatt en rekke bestemmelser som i vid utstrekning — fra etterforskningen til rettsmiddelstadiet — lemper på de strenge krav etter straffeprosessloven av 1887. Under kap. 3 (Etterforskning m. v.) kan merkes bestemmelsen om at beslag og ransaking alltid kan foretas uten beslutning av retten. Beslutning av retten er heller ikke nødvendig når det gjelder pågripelse, og fristen for å fremstille pågrepene for forhørsretten er forlenget til 14 dager. Vitner og sakkyndige er pålagt samme plikt til å møte og forklare seg for tjenestemenn ved påtalemyndigheten under utrennslig etterforskning som for forhørsretten. I domstolskapitlet (kap. 4) er bl. a. fastsatt at forutgående rettslig forundersøkelse ikke er nødvendig i lagmannsrettssaker. Under hovedforhandlingen ved herreds- og byrett og lagmannsrett kan bevisførsel alltid avskjæres når føring av beviset antas uten betydning for sakens utfall; adgangen til å lese opp rettslige eller utenrettslige forklaringer og erklæringer er betydelig utvidet. Reglene i kap. 5 (Rettsmidler) innsnevrer meget sterkt adgangen til judisiell overprøvelse. Fornytt behandling ved lagmannsrett er i alle tilfelle avhengig av samtykke fra Høyesteretts kjøremålsutvalg. «Samtykke skal», heter det i § 25, «bare gis når det er sannsynlig at skyldspørsmålet er uriktig avgjort eller særlige grunner ellers tilsier det. Ved anke fra domfeltes side over dom av sagt av forhørsrett, herredsrett eller byrett trenges samtykke av kjøremålsutvalget når det ikke er idømt strengere straff enn ubetinget frihetsstraff i 1 år. Det samme gjelder ved anke over lagmannsrettsdom når det ikke er idømt eller påstått dødsstraff eller ubetinget frihetsstraff over 6 år.

Om saker som ikke gjelder straff (kap. 6) er bl. a. fastsatt at domsmenn bare tilkalles når retten på grunn av sakens art finner det nødvendig. Saker om formuesverdier over kr. 100 000 reises ved lagmannsrett, andre saker ved herreds- eller byrett. Adgangen til

anke uten særskilt samtykke er begrenset, således kreves ved anke til Høyesterett samtykke av kjeremålsutvalget når verdien er under kr. 100 000.

Departementets utkast til anordning om rettergang i landssviksaker inneholdt i § 10 en bestemmelse om at siktelse mot personer som med skjellig grunn mistenkes for landssvik, skal skje ved særskilt vedtak av påtalemyndigheten når det må anses overveiende sannsynlig at strafforfølgningen vil medføre tap av stemmerett i offentlige anliggender. Paragrafen var foranlediget ved en betenkning, «Utrensning av landssvikere fra mann-tallet for stortingsvalget», som var utarbeidet etter tiltak av Hjemmefrontens ledelse, jfr. departementets tilråding (s. 193—197) der betenkningen er inntatt. Formålet var å legge til rette grunnlaget for at kravet i Grl. § 52 a om offentlig tiltale som vilkår for suspensjon av stemmerett, skulle kunne anses oppfylt. Bestemmelsen ble foreløpig utsatt, og spørsmålet overgitt til behandling av en særskilt komité (Valglovkomitéen) som samtidig var nedsatt for å utrede og avgi forslag om hvilke lovgivningsmessige tiltak burde treffes for at stortingsvalg kunne holdes såsnart som mulig etter frigjøringen av Norge. I samsvar med forslag fra komitéen ble § 10 ved provisorisk anordning av 4. mai 1945¹⁾ utformet derhen, at når påtalemyndigheten fant det godtgjort at noen hadde overtrådt straffelovgivningen om forræderi «skal den snarest mulig utferdige erklæring om at han er under offentlig tiltale.» Samtidig ble loven av 28. mars 1912 om suspensjon av statsborgerlig stemmerett gitt et tillegg om at suspensjon av stemmerett i landssvikforhold skulle inntre ved utferdigelsen av den foran nevnte erklæring.

c. Bestemmelser om opprydding i den offentlige tjeneste.

De tyske okkupasjonsmyndigheter og deres norske hjelpere forårsaket tidlig ved sin rettsstridige fremferd uorden og rettløshet innenfor den offentlige tjeneste. Allerede ved kunnngjøring av 8. januar 1941 hadde Londonregjeringen tilkjennegitt sitt standpunkt til okkupasjonsstyrets overgrep på dette området. Det heter her:

«Besettelser av tidligere eksisterende eller nyopprettede stillinger i statens og i kommunal tjeneste som har funnet sted i det okkuperte Norge uten hjemmel i gjeldende lov, er ugyldige. Det samme gjelder avskjedigelser uten lovlig grunn. Når det lovlig styre

¹⁾ Anordningen og departementets tilråding er trykt som vedlegg 1 til Ot. prp. nr. 128 (1945—46) s. 34 flg.

blir gjenopprettet i Norge, vil offentlige og kommunale tjenestemenn, som ikke har misbrukt den for stillingen nødvendige tillit, bli ansett som rette innehavere av de stillinger som de beklede den 8. april 1940. Besettelser som er foretatt etter denne dato av Administrasjonsrådet, eller som den lovlige Norske Regjering ellers måtte finne berettigede, vil bli opprettholdt, og utnevnelsen vil da finne sted i lovlige former. Derimot vil besettelser som skyldes politiske motiver eller forøvrig må anses for ubeføydte bli annullert, og det vil bli gjort ansvar gjeldende like overfor innehaverne av sådanne stillinger og også overfor de personer som har foretatt utnevelsener eller avskjedigelser, eller som har medvirket hertil.»

Den 29. juli s. å. ble det vedtatt en provisorisk anordning om gjenopptagelse og revisjon av judisielle og administrative avgjørelser og forvaltningsmessige dekreter truffet i Norge under den tyske okkupasjon. Etter sin omfattende form fikk denne anordning visstnok også anvendelse på politiske ansettelser og avskjedigelser innen statens og den kommunale tjeneste. Det ble imidlertid antatt at det ved siden herav var behov for spesielle bestemmelser med sikte på den situasjon som ville foreligge innenfor den offentlige tjeneste når okkupasjonen opphørte. Den 26. februar 1943¹⁾ ble det derfor gitt en særskilt provisorisk anordning om gjenoppretning av lovlig forhold i den offentlige tjeneste i Norge. Justisdepartementet anfører i sin tilråding bl. a. (l. c. s. 19):

«Hovedsynspunktet er at alle tjenestemenn i stat eller kommune som er gått i tyskernes tjeneste ved å slutte opp om Nasjonal Samling, øyeblikkelig må fjernes.»

I anordningens § 1 heter det at enhver tjenestemann i Statens, en kommunes eller en offentlig innretnings tjeneste straks skal fjernes fra tjenesten «såfremt det er grunn til å anta at han i strid med prov. anordning av 22. januar 1942 om tillegg til straffelovgivningen om forræderi har opprettholdt medlemskap i, søkt om eller samtykket i å bli medlem av Nasjonal Samling, nazistisk hird eller annen organisasjon som yder fienden bistand». Det siktes her bare til virkelige tjenestemenn, dvs. personer som er utnevnt, beskikket osv. av lovlig ansettelsesmyndighet og i lovlige former. Tilsvarende skal imidlertid ifølge § 2 gjelde for personer som av ulovlig myndighet eller i strid med gjeldende regler er ansatt i offentlig tjeneste under okkupasjonen (Da disse ansettelser ansås for ugyldige, unngår anordningen her å bruke betegnelsen tjenestemann). Pålegget

¹⁾ Anordningen med Justisdepartementets tilråding er trykt som vedlegg 1 og 2 til Ot. prp. nr. 91 (1945—46) s. 16 flg.

om fjernelse omfatter alle i offentlig stilling, såvel embets- og bestillingsmenn som kommunale funksjonærer. Også arbeidere ansatt i stat eller kommune går ifølge uttrykkelig bestemmelse inn under anordningen. De egentlige ombudsmenn er derimot holdt utenfor, idet de forutsattes å skulle gå inn under reglene i provisorisk anordning av 5. mars 1943 om foreløpig ordning av det kommunale styre i Norge (Kommunalanordningen).

For så vidt angår forholdet vedkommende tjenestemenn ansatt før og under okkupasjonen, uttales det i tilrådingen (l. c. s. 19):

«Hvorvidt en tjenestemann er ansatt av lovlig ansettelsesmyndighet — en tenker her på tjenestemenn som fremdeles sitter i den stilling de innehadde den 9. april 1940 — eller om de er ansatt senere av «det nye styres» menn og i samsvar med de av disse utferdigede bestemmelser, er likegyldig. Som nærmere omhandlet nedenfor... vil det imidlertid til dels medføre følger for tjenestemannens rettslige stilling med hensyn til lønnskrav o. lign. hvorvidt han hører til den ene eller den annen gruppe.

Kunnngjøringen av 8. januar 1941 fremholder at besettelse av tidligere eksisterende eller nyopprettede stillinger i Statens eller kommunal tjeneste som har funnet sted i det okkuperte Norge uten hjemmel i gjeldende lov, er ugyldige. Dette er selvsagt riktig og det er åpenbart at man må legge dette standpunkt til grunn ved en kommende granskning av alt som i okkupasjonstiden har vært foretatt i Norge på dette område. I umiddelbar forbindelse med frigjøringen av landet er det imidlertid hverken påkrevd eller overhodet mulig å ta alle ulovlige ansettelser opp til behandling. Forholdet er her at det også etter 25. september 1940 har funnet sted et meget stort antall nyansettelser og befordringer på helt saklig grunnlag.... Når de tjenestemenn det her dreier seg om ikke har gjort seg skyldig i landsforræderisk eller annet dadelverdig forhold, bør de inntil videre fortsette i sitt arbeid med mindre særskilte grunner tilsier noe annet.»

Anordningen bygger på forutsetningen om at offentlige tjenestemenn som er ulovlig satt ut av stilling av okkupasjonsstyret, eller som av politiske eller samvittighetsmessige grunner ikke har funnet å kunne fortsette, har et rettferdskrav på oppreisning. Kravet om gjeninnsettelse er imidlertid ikke gjort ubetinget, idet Kongen eller den han bemyndiger kan treffe annen bestemmelse. Reservasjonen er tatt med for å hindre pågang fra personer som har vært medlem av N.S. eller på annen måte anses upålitelige, eller som har utvist slikt forhold at de må antas å ville være blitt avskjediget også av de lovlige myndigheter.

Anordningen inneholder ingen bestemmelse om tjenestemanns krav på lønn eller annen godtgjørelse for tiden etter fjernelsen. I tilrådingen uttales det herom (l. c. s. 21):

«Det synes her å stemme best med vår gjeldende rettsorden at disse spørsmål blir henvist til løsning på grunnlag av tjenestemannsloven og lovgivningen for øvrig. Rettslig sett må fjernelsen sees som en suspensjon. Blir den bekreftet av domstolene, enten ved at tjenestemannen blir straffet med tap av almen tillit (hvilket som for nevnt automatisk medfører tap av offentlig tjeneste) eller ved at han blir fradømt sin stilling etter en av de andre forræderiparagrafer, er det klart at han ikke har noe å kreve for tidsrommet etter domsavsigelsen. Derimot synes det å måtte følge av Grl. § 22 og lov om offentlige tjenestemenn av 15. februar 1918 § 25 at embetsmenn samt bestillingsmenn som går inn under den sistnevnte lov, har krav på lønn i suspensjonstiden. Ut fra alminnelige rettsgrunnsetninger må en antagelig anta at det samme gjelder for andre offentlige tjenestemanns vedkommende.»

I henhold til denne anordning og Kommunalordningen av 5. mars 1943 ble det ved kgl. res. 24. mars 1944 utferdiget instruks for de midlertidige ordførere, kommunestyre og fylkesvalg angående den første opprydding i kommuner og fylkeskommuner. Instruksene inneholder pålegg til de kommunale myndigheter om å sørge for at alle kommunale ombudsmenn som har vært medlem av N.S. etter 9. april 1940, øyeblikkelig nedlegger sine verv. Likeledes skal alle nazistiske elementer innen den kommunale tjeneste fjernes, avskjediges eller suspenderes, hva enten vedkommende er lovlig ansatt eller ikke. Kommunale tjenestemenn som på ulovlig vis har mistet sin stilling, skal så vidt mulig snarest gjeninnsettes.

Tjenestemannsanordningen av 26. februar 1943 var i flere henseender ufullstendig og også av andre grunner mindre tilfredsstillende. Spørsmålet om revisjon ble derfor forholdsvist snart tatt opp av Justisdepartementet som ble tilskyndet hertil ved forskjellige henvendelser hjemmefra. Revisjonsarbeidet resulterte i en i vesentlige deler helt ny anordning av 24. november 1944 om endring i provisorisk anordning av 26. februar 1943 om gjenoppretting av lovlig forhold i den offentlige tjeneste i Norge.²⁾ I alle viktigere spørsmål bygger denne på forslag og utredninger utarbeidet hjemme. Hjemmefrontens ledelse hadde i sitt utkast av 3. mai 1944 til provisorisk anordning om «straff og andre åtgjørelser mot N.S.-medlemmer og andre landssvikere» et eget kapittel (Kap. IV): «Bestemmelser om fjerning av offentlige tjenestemenn». I en tilleggssinnstilling, datert Oslo 2. oktober 1944,³⁾ er det gjort nærmere rede for en rek-

¹⁾ Anordningen og departementets tilråding er trykt i «Samling av div. prov. anordninger, kgl. res. m. v.» (1945—46) s. 69 flg., vedlegg til Ot. prp. nr. 66 (1945—46).

²⁾ Det opprinnelige utkast med bemerkninger og tilleggssinnst. av 2. oktober 1944 er inntatt eller gjengitt i depets tilråding (s. 71 flg.).

Stiftelsen norsk Okkupasjonshistorie, 2014

ke av de spørsmål som utkastet reiser. Samtidig er det gitt forslag til forskjellige nye formuleringer i tilknytning til et utkast som var utarbeidet av Justisdepartementet, og som deretter var sendt hjem til uttalelse.

Hjemmefrontledelsens kritikk av den provisoriske anordning av 26. februar 1943 retter seg bl. a. mot det forhold at anordningens bestemmelser ikke rammer de tjenestemenn som har vært med i Nasjonal Samling etter 8. april 1940, men har kommet seg ut før 22. januar 1942. Heller ikke omfatter anordningen tjenestemenn som på straffbar vis har bistått fienden eller Nasjonal Samling uten å være tilsluttet organisasjonen. Det kritiseres også at tjenestemenn tilsatt før og under okkupasjonen stilles på like linje.

Hjemmefrontledelsen uttaler herom (l. c. s. 72):

«Det er heller ikke heldig at anordningen av 26. februar 1943 stiller tjenestemenn som er tilsatt før og under okkupasjonen på like linje. Det er nødvendig her å trekke en skarp grense. De første har krav på å bli sittende i sine stillinger eller gjeninntre i dem dersom de ulovlig er avsatt — for så vidt de ikke har gjort seg skyldig i forhold som gir grunn til avskjedigelse. De som er tilsatt under okkupasjonen, har ikke noe slikt krav. Alle disse ansettelse må anses som midlertidige, og det må være overlatt de norske myndigheter etter okkupasjonens opphør å bestemme om de skal fortsette i sine stillinger eller tre tilbake....»

Det tas også avstand fra forutsetningen om uttalelse av lønn i suspensjonstiden og uttalses herom (l. c. s. 77):

«Det må gjelde samme regel for alle fentlige tjenestemenn som suspenderes på grunn av mistanke for landssvik og regelen bør være at lønn ikke tilstås i suspensjonstiden. Viser det seg at mistanken ikke var begrunnet, vil tjenestemannen selvsagt ha krav på full oppreisning. Blir han derimot funnet skyldig, oppstår spørsmål også om inndragning av lønn for den forutgående tid. Noen grunnlovsmessig hindring for en slik ordning er det ikke.

Annerledes stiller saken seg med hensyn til tjenestemenn som suspenderes fordi det reises sak mot dem etter § 1. En fradømmelse etter denne paragraf forutsetter ikke noe straffbart forhold. Her kan det derfor være grunn til å innrømme lønn i suspensjonstiden i den utstrekning det følger av gjeldende bestemmelser.»

Den nye anordningen innledes med en bestemmelse om at offentlig tjenestemann som er tilsatt før okkupasjonen, kan avskjediges ved dom når han ved sitt forhold til okkupasjonsmyndighetene eller deres hjelpere har vist seg uverdigg til sin stilling, selv om forholdet ikke finnes å gi grunn til straff. Bestemmelsen gjør ingen innskrenkning i ad-

gangen til avskjedigelse etter andre lovbestemmelser eller i henhold til ansettelsesvilkår.

Sak om avskjedigelse skal reises av påtalemyndigheten etter begjæring av den lovlige ansettelsesmyndighet for så vidt ikke Kongen har bestemt noe annet (§ 1).

Bestemmelsene om midlertidig fjerning (suspensjon) finnes i § 2 og går ut på at en offentlig tjenestemann som er tilsatt før okkupasjonen, straks skal midlertidig fjernes fra sin stilling dersom det «er skjellig grunn til å anta at han etter 8. april 1940 på straffbar måte har vært medlem eller søkt om eller samtykket i å bli medlem av Nasjonal Samling eller at han har gjort seg skyldig i annet straffbart landsforrædersk forhold.» Det samme gjelder dersom tjenestemannen for øvrig har utvist et slikt forhold i okkupasjonstiden at man må regne med at han vil bli fradømt eller avskjediget fra sin stilling. Tjenestemann som blir fjernet i henhold til § 2 første punktum (straffbart forhold), kan ikke kreve lønn i suspensjonstiden med mindre det blir godtgjort at han ikke har gjort seg skyldig i straffbart forhold som der nevnt. Skjer fjerningen i henhold til § 2 annet punktum (uverdigg forhold), kan det kreves lønn i den utstrekning dette følger av gjeldende rettsregler (§ 5). Den som er ansatt i offentlig stilling under okkupasjonen, kan bare fortsette i sin stilling dersom ansettelsen blir godkjent av de lovlige ansettelsesmyndigheter (§ 3).

Bestemmelsene om hvem som skal anses som rette tjenesteinnehaver (§§ 6—7), svarer i alt vesentlig til bestemmelsene i anordningen av 26. februar 1943. Reglene om tilbakeføring til tidligere offentlig tjeneste (hvor vedkommende ikke får beholde den stilling han er forfremmet eller forflyttet til) er imidlertid utbygget slik at den som fortrenses av stillings legitime innehaver, får et rettskrav på å gå tilbake til sin tidligere stilling, selvsagt under forutsetning av at han har vist nasjonal holdning under krigen (§ 8).

Også den nye anordningen omfatter, foruten alle tjenestemenn, også arbeidere, ansatt i stat, kommune eller en offentlig innretning. Ombudsmenn er fremdeles holdt utenfor, mens man derimot har tatt med medlemmer av utvalg, styrer, råd o. lign. som er oppnevnt av en statsmyndighet. Kongen avgjør hvilke innretninger skal anses som offentlige. Han kan bestemme at anordningen skal få anvendelse på innretninger som drives av private dersom de mottar bidrag fra stat eller kommune, står under særskilt tilsyn av offentlig myndighet eller er av fremtredende samfunnsmessig betydning (§ 9).

I departementets bemerkninger heter det herom (l. c. s. 78):

«Bestemmelsen i siste punktum er ny. Den tar bl. a. sikte på private undervisningsanstalter og sykehus hvor det i mange tilfelle kreves at ansettelse skal godkjennes av vedkommende departement eller av annen offentlig myndighet. Ved innretninger av «fremtredende» samfunnsmessig betydning har man særlig hatt for øye banker og større industrielle bedrifter.»

Ved to kgl. resolusjoner av 15. desember 1944¹⁾ ble det gitt instruks for fylkesmennene angående den første opprydning i statstjensten og foretatt endring i kommunalinstruksen av 24. mars 1944.

Instruksen gir detaljerte bestemmelser om gjennomføringen i praksis av tjenestemannsordningen, slik som den lød etter endringene av 24. november 1944. Den reviderte instruks for den kommunale tjeneste ble i formell henseende utformet slik at den i størst mulig utstrekning kom til å bli konform med instruks for statstjenesten. Om den sistnevnte heter det i departementets tilråding (l. c. s. 80 flg.):

«Forslaget følger i alle hovedpunkter anordningens system, slik som dette foreligger etter den revisjon av tjenestemannsordningen som er foretatt ved provisorisk anordning av 24. november 1944. Det sondres på samme måte som i anordningens §§ 2 og 3 mellom to hovedgrupper: a) Tjenestemenn (og arbeidere) som er tilsatt før okkupasjonen og b) tjenestemenn (og arbeidere) som er ansatt, forfremmet eller forflyttet under okkupasjonen.

Det ledende synspunkt har vært at fjernelse av unasjonale elementer — bortsett fra utrensning av personer som har gjort seg skyldig til straff for landsforræderi — så vidt mulig bør effektueres av den foresatte tjeneste- eller ansettelsesmyndighet som etter lov, reglement eller annen bindende bestemmelse i denne henseende normalt er rette vedkommende. Man må imidlertid regne med muligheten av at det i mange tilfelle ikke vil finnes noen slik myndighet. Av hensyn hertil er det foreslått at fylkesmannen (eller den han gir fullmakt) subsidiært skal gripe inn og foreta det fornødne.

Når det gjelder fjerning av personer som har gjort seg skyldig til straff for landsforræderi, bør fylkesmannen ha alminneligg myndighet overfor samtlige tjenestemenn hvis virksomhet er begrenset til fylket, selv om vedkommende etter den forvaltningsrettslige

¹⁾ Resolusjonene med departementets tilråding er trykt i «Samling av div. prov. anordninger, kgl. res. m. v.» (1945—46) s. 78—89, vedlegg til Ot. prp. nr. 66 (1945—46).

ordning ikke sorterer under ham, men er ledd i et av fylkesmannen uavhengigg særskilt administrativt apparat (f. eks. geistligheten)...¹⁾

3. Etterkrigslovgivningen.

Hjemmelen for Regjeringens myndighet under krigen til å gi lovbestemmelser ved provisorisk anordning var Grl. § 17 og konstitusjonell nødrett, slik som den hadde fått uttrykk i den såkalte Elverumsfullmakt av 9. april 1940. Med hensyn til gyldighetstiden for provisoriske anordninger foreskriver den anførte grunnlovsbestemmelse at de «gjælde provisorisk til neste Storting.» Dette er slik å forstå at anordningene, hvis ingen motsatt bestemmelse treffes, beholder sin gyldighet inntil oppløsningen av det første Storting som trer sammen etter nye valg. Situasjonen etter frigjøringen av Norge var den at den 89. ordentlige Storting, som var utgått av stortingsvalgene 1936 og følgelig normalt skulle ha opphørt å fungere 10. januar 1941, etter innkalling fra Presidentskapet gjenopptok sine forhandlinger 14. juni 1945. Dette Storting ble først oppløst i november måned 1945 etter å ha vært innkalt til kortvarige samlinger i månedene juni—juli, september og november dette år. Det nyvalgte 90. ordentlige Storting ble åpnet 11. desember 1945 og satt sammen til 14. desember det påfølgende år.

Med foranledning i en henvendelse fra statsminister Nygaardsvold gjorde det gamle Storting 13. juli 1945 følgende vedtak:

«De under 16. juni 1945 overleverte provisoriske anordninger som inntil de er behandlet av Stortinget er gjeldende lov, utstår til behandling av neste Storting.»

I den tid da dette Storting ikke var samlet og likeledes etter dets oppløsning i november 1945, ble det ytterligere utferdiget en rekke nye provisoriske anordninger, herunder flere som angikk det strafferettslige og økonomiske oppgjør med landssvikkerne.

I St. meld. nr. 11 (1945—46) ved hvilken Regjeringen bragte de provisoriske anordninger til det nyvalgte Stortingskunnskap, ble det gitt uttrykk for at så vel de sistnevnte som tidligere gitte anordninger som ikke var uttrykkelig opphevet eller etter sitt innhold måtte anses bortfalt, hadde fortsatt gyldighet inntil oppløsningen av det 90. ordentlige Storting.

I løpet av Stortingssesjonen 1945—46 ble det etter tilråding fra Justisdepartementet fremsatt Ot. proposisjoner med forslag til lover til avløsning av det overveidende antall provisoriske anordninger av betydning for rettsoppgjøret. En rekke av anordningene ble

¹⁾ For politiet gjaldt særskilte bestemmelser i. h. t. politianordningen av 26. februar 1943 og instruks for Rikspolitisjefen av s. d.

også i henhold til dette under perioden erstattet av formelle lovbestemmelser, — av midlertidlig eller varig karakter. Som følge av Stortingets overveldende arbeidsbyrde i den første overgangstid etter krigen viste det seg imidlertid ugjørkelig å få avsluttet behandlingen av alle disse lovsaker innen fristens utløp 14. desember 1946. Flere viktige anordninger måtte derfor gis forlenget gyldighet ved særskilt lov. Dette var bl. a. tilfelle med landssvikanordningen av 15. desember 1944 og anordningen om rettergang i landssviksaker av 16. februar 1945 som i forbindelse med en rekke andre provisoriske anordninger, ved lov av 14. desember 1946 (nr. 1) ble gitt gyldighet inntil videre, dog ikke utover 1. juli 1947.

a. Straffelovgivningen.

1. Dødsstraffen.

En av de første lovsaker Stortinget fikk til behandling etter at det var trådt sammen igjen etter frigjøringen, angikk spørsmålet om å opprettholde dødsstraffen. I henhold til de provisoriske anordninger av 3. oktober 1941 om tillegg til den militære og borgerlige straffelov, anordningen av 22. januar 1942 om tillegg til den borgerlige straffelovs kap. 19, 21 og 22 og anordningen av 4. mai 1945 om straff for utenlandske krigsforbrytere kunne dødsstraff idømmes for visse grovere forræderi- og krigsforbrytelser. Stortinget hadde i den anledning henstilt til Regjeringen at spørsmålet om adgangen til å anvende dødsstraff ble innbragt som proposisjon for Odelstinget. Henstillingen ble etterkommet ved Ot. pr.p. nr. 1 (1945) der de gitte bestemmelser ble foreslått stadfestet ved en midlertidig lov om adgang til å anvende dødsstraff for forbrytelser som kunne medføre denne straff etter de nevnte provisoriske anordninger.

Justiskomiteén gav enstemmig forslaget sin tilslutning og uttalte bl. a. (Innst. O. nr. 4 (1945) s. 7—8):

«Selv om komitéen er prinsipielt mot dødsstraff under normale forhold, ville det etter komitéens mening være stridende mot den alminnelige rettsbevissthet i vårt folk hvis det ikke skulle være adgang til å anvende dødsstraff når det gjelder de mest graverende tilfeller av landssvik og like overfor personer som under krigen har gjort seg skyldig i de mest opprørende og avskyelige forbrytelser mot patriotiske nordmenn. Det ville være ytterst betenkelig å sette seg ut over denne etter komitéens mening riktige og sunne rettsfølelse. At dødsstraff virkelig kan være en rettfærdig reaksjon like overfor de mest straffskyldige lar seg neppe bestride. Noen nærmere vurdering av de forskjellige strafferettslige teorier om formålet med straff har ikke komitéen under de foreliggende forhold

funnet grunn til å innlate seg på. Komitéen vil bare tilføye som sin oppfatning at det for å verge vitale samfunnsmessige hensyn er berettiget og påkrevet å slå med hardest mulig hånd ned på de verste foreteelser som fant sted mens landet var i krig.»

Forslaget ble vedtatt av Odelsting og Lagting med stort flertall¹⁾ — tilsammen stemte bare 6 representanter imot — og midlertidig lov om adgang til å anvende dødsstraff ble sanksjonert 6. juli 1945 (nr. 8).

Det nye Storting tok standpunkt til spørsmålet om anvendelse av dødsstraff under rettsoppgjøret ved behandlingen av Ot. pr.p. nr. 141 (1945—46) om midlertidig lov om bruk av dødsstraff. Bakgrunnen for denne lovproposisjon var at loven av 6. juli 1945 forutsatte at bestemmelsene om dødsstraff i de provisoriske anordninger av 3. oktober 1941, 22. januar 1942 og 4. mai 1945 fortsatt var i kraft. Loven ville derfor ikke lenger få noe reelt innhold når anordningene i samsvar med Grl. § 17 falt bort ved oppløsningen av det sittende Storting. Av denne grunn og under hensyn til sakens viktighet i og for seg antok Regjeringen at bestemmelsene om dødsstraff nå i sin helhet burde gjentas i lovs form. Det fremlagte lovforslag omfattet imidlertid bare bestemmelsene i de to førstnevnte anordninger, idet bestemmelsene om dødsstraff i provisorisk anordning av 4. mai 1945 om straff for utenlandske krigsforbrytere forutsattes avløst av tilsvarende bestemmelser i en lov om samme emne, jfr. Ot. pr.p. nr. 96 (1945—46).

Departementet anførte i sin tilråding bl. a. (s. 5—6):

«Loven er betegnet som midlertidig og knytter adgangen til å bruke dødsstraff til det vilkår at overtredelsen er begått under krigen, dvs. i tiden mellom 8. april 1940 og 9. mai 1945. Departementet finner ikke å burde tilrå at en gir de foreliggende bestemmelser om dødsstraff varig gyldighet. Det råder som kjent en sterk og utbredt uvilje mot dødsstraff her i landet. Flertallet av folket er sikkert enig i at bruken av dødsstraff under den nåværende situasjon er berettiget overfor krigsforbryterne og de grove landssvikere. Men ettersom krigen kommer mer på avstand, er det sannsynlig at den alminnelige reaksjon mot dødsstraffen vil øke. Det er under disse omstendigheter neppe tilstrekkelig grunn til nå å ta standpunkt til spørsmålet om hvorvidt en — med en fremtidig krigssituasjon for øye — bør forlate ordningen fra før krigen etter den alm. borgerlige og militære straffelov. Dette spørsmålet bør i tilfelle tas opp til utredning i forbindelse med en eventuell revisjon av vedkommende bestemmelser i den borgerlige og militære straffelovgivning.

¹⁾ Ot. forh. (1945) s. 14—35 og Lagt. forh. (1945) s. 2—4.

Departementet har under arbeidet med de lover som er foranlediget av rettsoppgjøret med landssvikere og krigsforbrytere tatt sikte på å foreslå en bestemt tidsfrist for gyldigheten av nærværende lov om dødsstraff. En hadde håpet å kunne sette denne fristen til utgangen av året 1946, idet en regnet med at alle de store landssvik- og krigsforbrytersaker ville være avviklet innen den tid.

Slik som forholdene for tiden ligger an, kan en imidlertid ikke bygge på at denne forventning vil slå til. Departementet vil på ny innskjerpe viktigheten av å påskynde behandlingen av saker hvor påstand om dødsstraff er eller vil bli nedlagt. Men det ville ikke være forsvarlig å se bort fra muligheten for at en del slike saker ennå ikke er endelig avgjort eller at fullbyrdelsen ennå ikke har funnet sted ved årsskiftet 1946—47. For rettsoppgjøret i sin helhet er det av avgjørende betydning at loven rammer like tilfeller likt under hele den tid oppgjøret pågår, og det ville virke støtende for den alminnelige rettsfølelse om det med rette skulle kunne bli sagt at de dødsdømte hvis saker først kom under behandling, ville blitt spart dersom deres saker var kommet opp på et senere tidspunkt.

Departementets standpunkt er altså på den ene side at en ikke bør sette noen bestemt tidsfrist for lovens gyldighet, men at en på den annen side heller ikke bør innføre dødsstraff med virkning utover det nå pågående rettsoppgjøret. Dødsdommer vil kunne avsies og fullbyrdes til rettsoppgjøret er ferdig, men bare for handlinger som er begått under krigen.»

Justiskomiteéns flertall var i det vesentlige enig med departementet, men foreslo tidspunktet 9. mai 1945 endret til 1. juni s. å. Situasjonen var, anførte flertallet, overordentlig spent og ustabil gjennom den første periode etter tyskernes kapitulasjon, og et landsforræderi som ble begått i denne kritiske periode, kunne være like skadelig objektivt sett og like lastverdig subjektivt sett som et forræderi begått før 9. mai.

Flertallet bemerket bl. a. følgende (Innst. O. nr. 265 (1946) s. 357):

«Adgangen til å anvende dødsstraff for forbrytelser i fredstid ble avskaffet i vår ordinære rettspleie i 1902. Den militære straffelov som ble vedtatt samme år ga imidlertid fremdeles uttrykk for det syn at anvendelse av dødsstraff kunne rettfærdiggjøres overfor landsforræderi under krig. Denne lov retter seg ikke bare mot militærpersoner, men også mot sivile. Lovens § 80 jfr. § 9 nr. 5 gir således en utstrakt adgang til å anvende dødsstraff overfor sivile som har gjort seg skyldig i kvalifisert forræderi «på krigsskueplassen». I 1902, da den militære straffelov ble utformet, var krigføringen relativt statisk, og lokalt begrenset til bestemte områder. Når loven ville beholde adgangen til å anvende dødsstraff overfor krigsforræderi, var det derfor rimelig at man begrenset regelen til å gjelde handlinger begått «på krigsskueplassen». Senere er forholdene imidlertid blitt radikalt forandret. For det første har den mo-

derne krigføring gjennom luftkrigen, og ved operasjoner av fallskjermssoldater, commandos-avdelinger, partisaner og sabotører i okkuperte distrikter m. v. faktisk utvidet og sprengt det strategiske begrep «krigsskueplassen». For det annet er helt nye kampmidler tatt i bruk som f. eks. oppløsning av motstanderens kampporaler gjennom psykologisk krigføring, femtekolonnevirksomhet, organisert provokasjon og angiveri m. v. Handlinger av denne art er ikke knyttet til «krigsskueplassen», når dette ord tas i sin snevrettede betydning, men de representerer ikke desto mindre nettopp en innsats av den art den militære straffelovs § 80 jfr. § 9 nr. 5 har ment å ramme med dødsstraff.

Flertallet har pekt på disse forhold for å vise at de provisoriske anordninger om dødsstraff av 1941 og 1942 og loven av 6. juli 1945 ikke betegner et rettspolitisk brudd på det grunnsyn som preget vår lovgivning før krigen, men tvert om prøver å gi dette grunnsyn en lovteknisk utforming som rammer landsforræderi i de spesielle former det nødvendiggjør må få under en okkupasjon.»

Et mindretall i komitéen på to medlemmer (Skogen og Stavang) forbeholdt seg av prinsipielle grunner å stemme mot loven.

I Stortinget ble forslaget vedtatt med stort flertall; et forslag om henleggelse (ikke-bifall) fikk henholdsvis 10 stemmer i Odelstinget og 3 stemmer i Lagtinget, jfr. Ot. forh. (1945—46) s. 723—30 og Lagt. forh. (1945—46) s. 229—31.

Loven ble sanksjonert 13. desember 1946 (nr. 26) og trådte i kraft straks. Ved lovens ikrafttreden bortfalt: Lov av 6. juli 1945 om adgang til å anvende dødsstraff § 1 nr. 1—3; provisorisk anordninger av 8. oktober 1941 om tillegg til den militære og den borgerlige straffelov av 22. mai 1902, begges § 1; provisorisk anordning av 22. januar 1942 om tillegg til den borgerlige straffelovs kapitler 19, 21 og 22.

I den følgende tid var spørsmålet om dødsstraff under rettsoppgjøret ved forskjellige anledninger gjenstand for debatt i Stortinget; det innkom også til statsmyndighetene en rekke henstillinger fra privatfolk, foreninger, institusjoner m. v. angående opphevelse av bestemmelsene om dødsstraff overfor landssvikere og krigsforbrytere.

Den 26. februar 1948 ble det for Odelstinget av representantene Moseid og Haldorsen fremsatt et forslag til «lov um at visse straffebod held opp å gjelda» som gikk ut på opphevelse av dødsstraffeloven av 13. desember 1946 og sløyfing av bestemmelsene om dødsstraff i loven av samme datum om straff for utlandske krigsbrottsmenn. Forslaget ble referert i Odelstinget 2. mars 1948 og der besluttet oversendt Regjeringen. Saken gav anledning til Ot. meld. nr. 2 (1948) om revisjon av den midlertidige lovgiv-

ning om dødsstraff. Her ble det gitt en fyldig fremstilling angående sakens stilling og bakgrunn som munnet ut i at det var Regeringens standpunkt at de midlertidige regler om dødsstraff inntil videre burde opprettholdes. Når man hadde funnet å burde legge saken frem for Stortinget var det — anføres det i departementets tilråding — fordi behandlingen av spørsmålet om dødsstraff, ikke bare i Stortinget, men innenfor vide kretser av folket ble fulgt med den største oppmerksomhet. Av hensyn til de saker om dødsstraff som ennå gjenstod, var det derfor meget om å gjøre at det ble skapt full trygghet for at den linje som statsmyndighetene fulgte og i tilfelle fortsatt måtte følge, stemte med Stortingets og folkets vilje (s. 1).

Departementet henviste for øvrig i tilrådingen til sine uttalelser om spørsmålet i Ot. prp. nr. 141 (1945—46) og gav uttrykk for at det fremdeles hadde den samme alminnelige innstilling til spørsmålet om dødsstraff som disse uttalelser bygget på. I tilslutning til dette uttales bl. a. (s. 6—7):

«På den ene side er det departementets oppfatning — og denne oppfatning deles utvilsomt av et overveldende flertall i folket — at det ikke kan være tale om å gå til å gjeninnføre dødsstraffen i vår alminnelige fredslovgivning. På den annen side fastholder man at det var riktig og nødvendig å bruke dødsstraff overfor de verste forbrytere fra krigstiden, og man kan heller ikke se bort fra muligheten for at en med sikte på krigsforhold i fremtiden vil måtte utbygge bestemmelsen om dødsstraff i vår førkrigslovgivning noenlunde etter samme linjer som ble fulgt under den siste krig. Dette spørsmål må ellers ses i sammenheng med vår beredskapslovgivning i sin alminnelighet og er under denne synsvinkel allerede tatt opp til forberedende behandling av departementet.

Den oppfatning at dødsstraff under ingen omstendigheter bør anvendes, hverken i krig eller fred, må en gå ut fra har liten tilslutning i vårt folk, og i Stortinget har den hatt meget få talsmenn. Men en annen oppfatning gjør seg nå gjeldende med adskillig styrke: Det hevdes at selv om man mener at anvendelsen av dødsstraff under rettsoppjøret etter krigen har vært berettiget og hittil har vært nødvendig, hindrer ikke dette at en nå kan ha det syn at dødsstraff ikke lenger bør idømmes eller fullbyrdes. I et samfunn hvor en er avgjort motstander av dødsstraff i sin alminnelighet, men nødtvunget godtar den under krig, er det klart at fredsinnstillingen før eller senere må slå igjennom etter hvert som forholdene blir normale. Det er innlysende at den dag vil komme — hevdes det — da en dødsdom, selv over den mest avskyelige krigsforbryter eller landssviker, ikke vil kunne fullbyrdes i Norge. Spørsmålet er derfor bare om tiden allerede er inne i dag.

Departementet har nøye prøvet det foreliggende lovforslag og de spørsmål som reiser

seg i denne forbindelse. Departementet må erkjenne at nå, flere år etter landets frigjøring — et tidsrom hvor utviklingen i vårt samfunn har vært rolig og harmonisk — krever ikke lenger hensynet til rikets ytre og indre sikkerhet at de groveste former for krigsforbrytelser og landsforræderi straffes med døden. Generalpreventive hensyn med sikte på fremtiden er heller ikke avgjørende etter at det så tydelig har vært fastslått i lovgivningen og ved domstolene at disse forbrytelser medfører dødsstraff. Heller ikke er en blind for at anvendelse av dødsstraff under fredsforhold kan ha skadelige følger for samfunnet — den kan virke forrående og den kan i utrengsmål holde vedlike følelsesspenning og sinnsuro som samfunnet måtte ta i arv fra krigens tid.

Disse forhold kan imidlertid etter departementets oppfatning ikke begrunne noe annet eller mer enn at statsmyndighetene viser stor varsomhet når de, etter våre gjeldende lover, skal avgjøre om en idømt dødsstraff bør fullbyrdes eller i tilfelle omgjøres til frihetsstraff på livstid. Å oppheve lovgivningen om dødsstraff og dermed å stenge domstolenes adgang til å avsi den dom som de alle forhold tatt i betraktning finner rettfærdig og nødvendig, kan departementet ikke være med på. Ennå gjenstår et ikke ubetydelig antall forbrytere fra krigstiden, hvis handlinger kvalifiserer til dødsstraff, og det er riktig og i samsvar med sunn rettsfølelse at påtalemyndigheten og domstolene fortsatt har anledning til å treffe sine avgjørelser under rettsoppjøret som ledd i en ubrutt sammenheng. Et brudd nå vil måtte føles som et urettferdig og på mange måter vilkårlig inngrep i et rettsoppgjør hvor enhet og sammenheng er nødvendige ledd i dets indre rettfærdighet. En annen sak er det at også for domstolenes avgjørelser vil det nok ha sin betydning at så lang tid er gått siden forbrytelsen ble begått og siden straffefølgningen begynte. Også domstolene kan, etter departementets skjønn, ta i betraktning under straffutmålingen at det å være under straffefølgning i årevis for en forbrytelse som kan medføre dødsstraff i seg selv er en hård og dypt alvorlig påkjenning. Delvis kan domstolene for såvidt finne tilknytning til gjeldende lovgivning, jfr. straffeprosessloven av 1. juli 1887 § 85 og straffeloven av 22. mai 1902 § 52.»

Justiskomiteén gav tilråding om saken i Innst. O. nr. 119 (1948). Flertallet i komiteén gikk inn for å anbefale at forslaget om å oppheve dødsstraffen ble vedtatt, dog slik at dette, når det gjaldt utenlandske krigsforbrytere, bare skulle gjelde for handlinger som var forøvet i tidsrommet 9. april 1940 — 8. mai 1945. (Endringen var foranlediget ved en opplysning fra departementet om at krigsforbryterloven var gitt varig karakter og for så vidt også tok sikte på fremtidige krigssituasjoner).

To av komiteéns medlemmer (Skogen og Stavang) begrunnet sitt standpunkt slik (s. 173):

«Det er norsk retts- og moralsyn, at i fredstid skal ein ikkje ha livsstraff her i landet. No er det over tri år sidan krigen slutta og det er på tide, at også lovverket og rettsstellet vender tilbake til det retts- og moralsyn som gjeld i fredstid.»

De øvrige medlemmer av flertallet (L yng og Ramndal) uttalte (s. 173):

«Vort prinsipielle syn på bruken av dødsstraff overfor forbrytelser under krigen og okkupasjonen er gitt en utførlig begrunnelse i Innst. O. nr. 265 — 1946.

Det er fremdeles vår mening at det har vært nødvendig og uunngåelig å anvende dødsstraff under rettsoppjøret. Vi understreker også at denne straff hos oss har vært brukt med moderasjon og måtehold.

Vi mener imidlertid at de generalpreventive virkninger som kan rettfærdiggjøre anvendelse av dødsstraff i saker av denne art, blir suksessivt svekket jo lenger tid der går mellom forbrytelsen og straffens fullbyrdelse. På den annen side vil de skadevirkninger for samfunnet som alltid følger med bruken av dødsstraff, stige tilsvarende. Det er derfor beklagelig at der ennå står igjen atskillige dødsdomsaker som ennå ikke er sluttbehandlet. Utviklingen er nå etter vår mening kommet så langt at det ikke lenger kan være nødvendig å foreta fullbyrdelse av flere dødsdommer.»

Et mindretall i komiteén på 4 medlemmer sluttet seg til departementet og foreslo i samsvare med dette Ot. meld. nr. 2 (1948) vedlagt protokollen. Det ville etter mindretallets mening ikke være riktig å gå til en opphevelse av de gjeldende lover for på det daværende tidspunkt. På den annen side ønsket mindretallet å understreke departementets uttalelse om at det måtte utvises stor varsomhet når myndighetene skulle avgjøre om en idømt dødsstraff burde fullbyrdes eller i tilfelle omgjøres til frihetsstraff på livstid (s. 174).

Behandlingen i Odelstinget ledet til at mindretallets forslag ble vedtatt med 62 mot 43 stemmer, jfr. Ot. forh. (1948) s. 362—381.

Den midlertidige lov om bruk av dødsstraff av 13. desember 1946 ble etter dette stående ved lag inntil den ble opphevet ved lov av 15. desember 1950 (nr. 6) om endringer i straffelovens kap. 8 og 9 m. v. Denne lov, som utgjør et ledd i den såkalte beredskapslovgivning, har opprettholdt dødsstraff for lands- og høyforræderi under krigs- og kriseforhold ved å innføre hertil siktede bestemmelser i den militære straffelov, jfr. dennes § 81 a og § 9 nr. 5.

2. Bestemmelser om straff, inndragning, erstatning m. v.

Etter at landssvikanordningen av 15. desember 1944 var satt ut i livet etter frigjøringen, hadde det vist seg at den på enkelte

punkter var mindre tilfredsstillende. Dette gjaldt først og fremst visse bestemmelser om straffutmålingen som oppstillet bindende direktiver for domstolene. Det hadde vist seg i praksis at ordningen med slike forskrifter virket for stivt, idet retten herved undertiden ble hindret i å treffe de avgjørelser som var best skikket til å møte behovet i de enkelte tilfelle. Videre var det forskjellige bestemmelser i anordningen som hadde fått en for omfattende form eller var ufullstendig og følgelig burde rettes. Under henvisning til disse betraktninger ble det utfærdiget en provisorisk anordning av 3. august 1945¹⁾ om endring i landssvikanordningen av 15. desember 1944 m. v. Endringen gikk i første rekke ut på å fjerne de tvingende bånd som landssvikanordningen i § 3 annet ledd hadde lagt, på domstolenes straffutmåling. Departementet anførte i tilrådingen (l. c. s. 83) at det ikke var uenig i de retningslinjer for straffutmålingen som inneholdtes i den nevnte bestemmelse. Tvert imot antok man at de i svært mange tilfelle ville ramme det rette og at de derfor gav nyttig veiledning for rettsutøvelsen. Særlig gjaldt dette reglene i nr. 2 om at innehavere av overordnede stillinger i N. S.-organisasjoner burde idømmes både frihetsstraff og tillits-tap samt reglene i nr. 3 om at straffbart medlemskap i N. S. m. v. burde kvalifisere til tap av visse «statsborgerlige rettigheter» (§ 11 nr. 1—3, derimot neppe ubetinget § 11 nr. 4, jfr. § 11 nettsiste ledd). Allikevel fant departementet det uheldig at de omhandlede regler nesten unntaksfritt var bindende, og foreslo under hensyn til dette at bestemmelsen i § 3 annet ledd i sin helhet ble sløyfet.

En annen viktig forandring ble gjort i «beredningsklausulen» i landssvikanordningens § 5 annet ledd litr. a. Departementet pekte på som en mangel ved bestemmelsen at det var satt som vilkår for straffsettelse eller straffrihet at medlemskap i N. S. bare hadde vart «en kortere tid». «Man har imidlertid», heter det i tilrådingen (l. c. s. 84), «eksempler på at folk som var medlem fra før krigen eller kom inn i N. S. i den første forvirrede tid, senere er blitt stående uten at de på noen som helst måte har hatt befattning med partiet. I mange tilfelle har de gjort fedrelandet betydelige tjenester ved en illegal innsats og har ofte opprettholdt sitt medlemskap nettopp av hensyn til dette, kanskje etter råd fra personer hvis mening de måtte tillegge vekt. I alminnelighet har de på alle hold vært ansett som gode nordmenn.

1) Anordningen og departementets tilråding er trykt som bilag 4 til Ot. prp. nr. 92 (1945—46) s. 83 fig.

Stiftelsen norsk Okkupasjonshistorie, 2014

Disse «papirmedlemmer» er det etter departementets mening grunn til å komme til hjelp.» — Det var videre etter departementets oppfatning en feil som burde rettes, når bestemmelsen bare la vekt på fortjenester innlagt etter at medlemskapet var opphørt, jfr. ordet «senere».

I samsvar med dette ble § 5 annet ledd litr. a gitt følgende endrede lydelse:

«Ved overtredelse av § 2 nr. 1 overfor den som ikke har tatt aktiv del i organisasjonens straffbare virksomhet og som under krigen har innlagt seg fortjenester ved handling til gagn for landet.»

Landssvikanordningen § 12 fastsatte at fradømmelse av de i § 11 nr. 5 flg. omhandlede rettigheter til å inneha visse stillinger, utøve visse næringer osv. alltid måtte skje for minst 5 år. Departementet innvendte mot dette (l. c. s. 84) at når en person ble satt ut av stilling for et så vidt langt tidsrom som 5 år, ville han gjerne bli nødt til å søke seg annen varig beskjeftigelse. Dommen ville altså ha samme virkning som om han for bestandig var fradømt retten. Det ble i denne forbindelse henvist til at den alminnelige straffelovs § 29 nr. 4 og 5 hadde lagt et annet synspunkt til grunn og begrenset det tilsvarende tidsbestemte rettighetstap til høyst 5 år.

I overensstemmelse med dette utgikk ordene «dog for minst 5 år» i § 12 i. f.

Også reglene om det solidariske erstatningsansvar i anordningens § 25 ble gjort til gjenstand for revisjon. I tilknytning til dette anfører departementet i tilrådingen bl. a. (l. c. s. 85—86):

«Det har etter frigjøringen fra forskjellig hold vært reist innvendinger mot bestemmelsen om solidaransvar for N. S.-medlemmer i landssvikanordningens § 25 første ledd. Dels har man henvist til grunnlovsmessige betenkeligheter, idet det anses tvilsomt om solidaransvaret — som fremholdt i motivene til Hjemmefrontens utkast — følger av alminnelige erstatningsregler. Dels har man pekt på de store og uoverskuelige sosiale følger av at en befolkningsgruppe på ca. 40 000 mennesker (eksklusive familie og pårørende) blir redusert til forsorgsnivået.

Departementet er klar over vekten av de betenkeligheter som på denne måte har gjort seg gjeldende. De var selvsagt alle gjenstand for grundig overveielse da anordningen i sin tid ble fremmet, jfr. departementets innstilling av 15. desember 1944 avsnitt III B og IV 2. Den endrede situasjon etter okkupasjonens opphør er imidlertid egnet til å kaste nytt lys over de hithørende spørsmål. Og det er etter departementets mening i og for seg intet å bemerke til at saken nå blir tatt opp til ny overveielse på fritt grunnlag.

Departementet er allikevel kommet til at en på det nåværende tidspunkt ikke bør fra-

vike hovedgrunnsetningen om et solidaransvar for så vidt som det enkelte medlem anses ansvarlig for den skade organisasjonen og dens medlemmer har voldt ved rettsstridig adferd. Regelen må antas å ha støtte i rettsoppfatningen hos et overveiende flertall av landets befolkning. Og tiden til anmeslignende forholdsregler er neppe ennå inne. Den grunnlovsmessige tvil antas å burde overlates til løsning av domstolene. Spørsmålet om holdbarheten av heromhandlede solidaransvar er allerede innbrakt for retten; og en må regne med at en endelig avgjørelse kan foreligge i den nærmeste fremtid. Mulig urimelighet under gjennomføringen i de enkelte tilfelle bør søkes avbøtet gjennom Erstatningsdirektoratets og Påtalemyndighetens praksis.

Enkelte endringer i landssvikanordningens § 25 antas dessuaktet å være på sin plass. Det gjelder for det første med hensyn til utstrekningen av ansvaret i tiden. Slik som anordningen nå lyder må den visstnok forstås derhen at solidaransvaret omfatter all skade som Nasjonal Samling har voldt ved medvirkning til rettsstridig styre av landet osv. Om skaden er av eldre datum enn det erstatningsforpliktende medlemskap, synes ikke å ha vært ment tillagt betydning. Departementet finner en slik ordning mindre rimelig; det er også fare for at den vil kunne anfektes ut fra hensynet til Grunnloven. Man har derfor antatt at en ved å innskytte ordet «deretter» i første ledd mellom «organisasjonen» og «har voldt» bør gjøre det klart at ansvaret alene refererer seg til senere inntråd skade.

Paragrafens annet og tredje ledd inneholder regler om adgang til begrensnings av ansvaret. Annet ledd fastsetter at ansvaret kan begrenses etter rettens skjønn «dog ikke til lavere beløp enn det medlemmet etter sine økonomiske forhold og sine ervervsmuligheter antas å kunne utrede.» Tredje ledd sier at ansvaret kan ytterligere begrenses når det gjelder medlemmer som bare har vært knyttet til organisasjonen i kortere tid uten å ha tatt aktiv del i dens virksomhet eller når det ellers foreligger særdeles formildende omstendigheter. I de tilfelle som er nevnt i § 3 første ledd og annet ledd litra a, kan vedkommende helt fritas for ansvar.

Etter de erfaringer som hittil er høstet, er de gjengitte bestemmelser for stive. Det har vist seg behov for en mer smidig og elastisk ordning som gir myndighetene høve til å avpasse erstatningsansvaret etter omstendighetene i det enkelte tilfelle.

Etter departementets mening er det ønskelig at en får en forandring på dette punkt. Man vil derfor anbefale at de omhandlede regler utgår og erstattes av en bestemmelse sålydende:

«Erstatningsansvaret for det enkelte medlem fastsettes under hensyn til det forbryterske forhold, den utviste skyld, den skyldiges økonomiske stilling samt omstendighetene for øvrig. Når det finnes rimelig kan ansvaret helt bortfalle.»

Bestemmelsen gir retten, påtalemyndigheten og Erstatningsdirektoratet størst mulig bevegelsesfrihet når det gjelder fastsettelsen av erstatningsansvaret. Ved siden av dette er

av betydning at den understreker tilknytningen til erstatningsretten. Utformningen er delvis skjedd etter mønster av erstatningsreglene i straffelovens ikrl. kap. III.»

I henhold til landssvikordningens § 32 kunne retten bestemme at domfeltes inndragnings- og erstatningsansvar skulle kunne søkes dekket av ektefellens rådhetsdel av fellesboet eller av dennes særreiemidler. Dette ble det tidlig reist innvending mot, bl. a. av Norske Kvinners Nasjonalråd, og departementet fant at bestemmelsen etter omstendighetene burde utgå. Samtidig ble det tatt inn en ny § 32 som tok sikte på å yte særskilt beskyttelse for den ektefelle som selv hadde vist god nasjonal holdning under krigen. I tilrådingen (l. c. s. 87—88) anførte departementet bl. a.:

«Departementet er tilbøyelig til å anta at det kan være grunn til å ta opp til revisjon bestemmelsen i § 32 om en utvidet dekningsadgang i forhold til den annen ektefelle. Som det fremgår av det gjengitte avsnitt av Hjemmefrontens motiver, ligger det vektige reelle betraktninger til grunn for regelen. At det er praktisk behov for bestemmelsen, fremgår videre av Erstatningsdirektoratets uttalelse. Det kan imidlertid neppe antas å være absolutt påkrevd for formålet, jfr. anordningens bestemmelser om omstøtelse av gaver o. l. Da den betegner en betenkelig avvikelser fra ellers gjeldende rettsregler samtidig som den i grunnlovsmessig henseende kan være gjenstand for tvil, er departementet etter dette kommet til at den helst bør utgå.

På den annen side antar man at det er grunn til å imøtekomme Nasjonalrådets henstilling om en viss særbeskyttelse for nasjonalsinnede kvinner som er eller har vært gift med landssvikere. Man antar at en bestemmelse herom kan erstatte den nåværende § 32 og bør utformes i samsvar med Erstatningsdirektoratets forslag til nytt 2net ledd i § 32.»

Anordningens § 32 kom etter dette til å lyde slik:

«Dersom ektefellen under krigen har inntrått en fast nasjonal holdning og har gitt uttrykk for dette i ord og handling, kan inndragnings- og erstatningsansvaret mot den som har overtrådt § 2, begrenses slik at ektefellen helt eller delvis får beholde sin halvpart av fellesboet uansett om det er den skyldige ektefelle som har rådhetsdel over midlene.»

Landssvikanordningens vidtrekkende bestemmelser om bøter, inndragning og erstatning ville i alminnelighet føre til at landssvikere ble ute av stand til å dekke sine forpliktelser. Som følge av regelen om solidaransvaret i anordningens § 25 ville alle som etter 8. april 1940 på straffbar måte hadde vært medlem av N. S. være insolvente, og det samme ville i stor utstrekning være tilfelle med andre som hadde gjort seg skyldig i

straffbar landsforrædersk virksomhet. For å hindre at verdier tilhørende landssvikere ble stukket til side og for å sikre Erstatningsdirektoratet arbeidsro, var det allerede 12. juni 1945 gitt en kgl. res.¹⁾ om oppgaveplikt og disposisjonsforbud for midler tilhørende N. S.-organisasjoner, medlemmer av N. S. m. fl. Forskriftene inneholder bl. a. forbud mot at personer som rammes av disposisjonsforbudet, betaler gjeld. Landssvikerens insolvens reiste imidlertid en rekke spesielle problemer som gjorde det nødvendig å treffe særskilt lovgivningstiltak. For å forberede disse ble det av Erstatningsdirektoratet oppnevnt en komité («Prioritetskomitéen») med direktør Rolf Thorsteinsen som formann med oppdrag å legge frem forslag med sikte på:

1. Så vidt mulig å hindre kreditorforfølgning i konkurranse med Erstatningsdirektoratets og påtalemyndighetens krav etter landssvikanordningen av 15. desember 1944.
2. å avbryte løpende frister for utleggsforretninger som måtte være holdt, og
3. å ordne prioritetsforholdet mellom eldre kreditorer og Erstatningsdirektoratets og påtalemyndighetens krav.

Senere ble mandatet utvidet til også å omfatte forslag til regler om likvidasjon av boer under forvaltning uten at konkurs åpnes, men under anvendelse av konkursmessige prinsipper.

Punkt 1 og 2 ble behandlet i komitéens innstilling av 26. juni 1945, og denne innstilling ble i hovedsaken lagt til grunn for en provisorisk anordning om forholdet, utferdiget 10. august 1945.²⁾ Ifølge landssvikanordningens § 40 hadde beslag samme rettsvirkning som utlegg, og bestemmelse om forvaltning etter § 39 skulle anses som beslag av alle de ting og verdier som til enhver tid hørte med i den formue eller virksomhet som var under forvaltning. Det var imidlertid en nærliggende fare for at andre fordringshavere enn Erstatningsdirektoratet og påtalemyndigheten ville forlange skyldneren satt under konkurs for å hindre at beslaget fikk rettsvern. For å forebygge en slik pågang av utenforstående fordringshavere bestemmer anordningen at konkurs og offentlig akkordforhandling ikke kan åpnes uten samtykke av tilsyns mannen når boet er satt under forvaltning i medhold av landssvikanordningens bestemmelser.

I tilslutning til dette inneholder anordningens bestemmelser med sikte på å hindre at

¹⁾ Ved kgl. res. av 31. august 1945 ble det foretatt visse endringer i forskriftene.
²⁾ Anordningen med departementets tilråding er trykt som bilag 5 til Ot. prp. nr. 92 (1945—46) s. 90 flg.

konkurs ble åpnet uten at Erstatningsdirektoratet hadde fått anledning til å ta standpunkt til om boet burde settes under forvaltning. For å hindre at konkursboets eller kreditorens rettsstilling forrykkes for det tilfelle at forvaltningen går over til konkursbehandling, er videre forvaltningen likestilt med konkursåpning i de henseender som har betydning for boets, skyldnerens eller tredjemanns rettsstilling; dette gjelder også med hensyn til søksmål m. v. Anordningen inneholder endelig bestemmelser om begrensning i adgangen til tvangssalg eller annen dekningsforfølgning og om behandling av visse forpliktelser som massekrav. Den sistnevnte bestemmelse tilsiktet å skape grunnlag for kreditt, slik at verdier ikke ble lagt øde ved at bedrifter måtte innstille.

Angående de øvrige deler av mandatet — prioritetsforholdet og likvidasjonsreglene — avga komiteén innstilling 5. oktober 1945.¹⁾ Det forslag til nye lovbestemmelser som ble lagt frem ved innstillingen, ble imidlertid ikke fremmet som særskilt lovsak, men innarbeidet i forslaget til landssviklov, jfr. nedenfor.

De alminnelige retningslinjer for rettsoppgjøret med landssvikene ble ikke gjort til gjenstand for noen mer generell debat i Stortinget i 1945 eller i den første tid av 1946. I forbindelse med behandlingen av en spesiell lovsak (Innst. O. nr. 24 (1946) om lov om tillegg til straffeprosessloven av 1. juli 1887) fant det imidlertid 7. februar 1946 sted en debatt i Odelstinget som delvis kom inn på visse prinsipielle synspunkter, jfr. Ot. forh. (1945—46) s. 33—77. Sakens ordfører i Justiskomiteén, stortingsmann Lyng, reiste under ordskiftet spørsmålet om hvorvidt rettsoppgjøret hadde fått det naturlige og riktige omfang, og uttalte bl. a. (s. 33—34):

«Dette spørsmål har vært atskillig diskutert offentlig, og det er særlig to sett av faktorer, to problemstillinger, som der har vært drøftet. For det første hvorvidt man på dette område har funnet den rette grense mellom det straffbare på den ene side og det rettsmessige på den annen side, altså om vi på en riktig måte har avgjort samfunnets rett vis-à-vis de skyldige til å straffe. Og det annet er det rettspolitiske: om det lønner seg for samfunnet å følge de juridiske og logiske linjer helt ut til siste konsekvens og straffe alle de som rammes av disse rettsregler. Jeg skal ikke ta disse problemer opp til noen nærmere drøftelse. Jeg vil bare gjerne si for mitt eget vedkommende, at jeg tilhører dem som mener at oppgjøret er gitt et for vidt omfang. Jeg mener ikke at vi mangler juridisk og moralsk rett til å straffe alle de som vi nå straffer, og jeg mener ikke at vi skal unnlate å ta deres

¹⁾ Trykt som bilag 6 til Ot. prp. nr. 92 (1945—46) s. 96 flg.

sak opp av hensyn til de skyldige selv. Men det er min mening, at ved å gjennomføre et rettsoppgjør av de dimensjoner som vi nå har påtatt oss, har vi påført samfunnet en såpass stor belastning, at det ikke lønner resultatet.

Det ble under trontalen oppgitt endel tall. Det ble nevnt at man regner at ca. 63 500 personer rammes av straffebestemmelsene, om landssvik. Av disse 63 500 regner man at ca. 5 500 har begått så grove forbrytelser at de skal bringes for lagmannsrett, 18 000 forutsettes innbrakt for herredsrett, og 40 000 forutsettes å få sin sak avgjort ved forelegg. Det er meget store tall. . . . Og det er klart at det er en veldig belastning for hele rettsapparatet, ja for samfunnet som helhet, å avvikle alle disse saker. Personlig mener jeg man ville ha stått seg på å foreta et utsnitt, som det f. eks. er gjort i Danmark, å ta de stores forhold opp til en grundig behandling og la de små gå, ikke fordi vi mangler rett til å straffe dem, men fordi det etter min mening ikke har noen direkte hensikt. Når man engang kommer til å se dette rettsoppgjøret i historisk perspektiv, blir det de store saker, sakene mot de store politiske ledere, mot angivere og provokatører, mot de store profitorer, det blir disse saker som kommer til å stå som et varsel for historien om at landssvik fører til fordervelse. De titusener og atter titusener av små saker har etter min mening ikke den samme betydning.

Jeg har derfor undersøkt spørsmålet om hvorvidt det på det nåværende tidspunkt kan være hensiktsmessig å ta opp et forslag om begrensning av oppgjøret. Jeg har imidlertid funnet at et slikt forslag vil ha så forsvinnende små sjanser til å føre fram, at jeg ikke vil oppta det. Dertil kommer at det jo utvilsomt er en viktig innvending mot det at man allerede har ført rettsoppgjøret så langt fram etter de linjer myndighetene nå har valt, at et systemskifte midt i oppgjøret vil være uheldig.»

Lyngs antydning om en begrensning av rettsoppgjøret fikk liten eller ingen tilslutning under debatten. De fleste av dem som kom inn på spørsmålet, tok avstand fra tanken i skarpe ordelag. Således uttalte representanten Burull bl. a. (l. c. s. 56):

«A gripe til det middel å redusere tallet av saker gjennom et — om man vil amnesti — overfor en del av dem som i mindre grad har forbrutt seg, ville være helt forkastelig både juridisk, moralsk og samfunsmessig sett. Det ville være en urettferdighet mot dem som holdt sin sti ren, mot dem som deltok i kampen mot våre nazistiske undertrykkere, og jeg drister meg til å si at det ville være svik mot alle dem som under krigen stolte på forsikringen om at retten og domstolene skal og må gjøre opp forholdet med dem som svek oss og gikk fiendens ærender. De holdt sin del av avtalen, de tok seg ikke til rette i de kritiske dager i annen uke av mai i fjor. Vi som var mot NS under krigen, tok alle konsekvenser av denne vår holdning den gang, og NS-medlemmer får nå ta konsekvensen av sin.»

I samme retning fremholdt representanten Watnebyrn (l. c. s. 70—71):

«Jeg er dypt uenig i hr. Lyngs prinsipielle oppfatning med hensyn til omfanget av rettsoppgjøret, at antallet av dem som skulle komme inn under landssvikanordningen, skulle vært begrenset sterkt. . . . Jeg synes det ville være meget beklagelig og farlig hvis en slik oppfatning skulle vinne tilslutning i Stortinget.»

Justisministeren, statsråd Gundersen, anførte bl. a. (l. c. s. 42—47):

«Ved de endringer som ble innført ved provisorisk anordning av 3. august i fjor, ble domstolene gitt en friere stilling. Vi kan nå i hvert enkelt tilfelle gi domsutslag som imøtekommer kravene om individuell behandling og konkret rettferdighet. Dermed er det generelle spørsmål om landssvikanordningen er en strengere lov enn straffelovens opprinnelige bestemmelser, ryddet av veien.

Regjeringen vil ikke på noe vesentlig punkt foreslå lempninger av de rettsregler som nå gjelder. Det lovforslag som, forhåpentlig om kort tid, vil bli forelagt for Stortinget, kommer til å begrense seg til en rent teknisk gjennomgåelse av landssvikanordningen og rettergangsordenningen. Regjeringen ser det slik at vi her står overfor en saneringsoppgave som vi ikke kan komme forbi. Det gjelder å gjenreise vår rettsstat, og det er en gjenreisningsoppgave like viktig som den å rette opp den materielle skade krigen voldte. Vi har her i landet vært fullt klar over at denne gjenreisningsoppgave ikke hadde kunnet gjenneføres dersom vi hadde søkt å ta oppgjøret i former som var fremmede for vår rettsopfatning, for da ville vi ha brukt midler som i virkeligheten ville ha fjernet oss fra målet. Men vi får også være klar over at denne gjenreisningsoppgaven ville være like truet om vi nå vek tilbake fra å ta oppgjøret i dets fulle tyngde og bredde. En aktiv levende rettsstat som kjenner sine verdier, må forsvare dem. Lot vi nå våre lover bli stående som papirbestemmelser, ville vi stå i fare for å miste de verdier som de skal verne. Men med dette er også oppgjørets omfang gitt.

Rettsoppgjøret har nå en fast opptrukket ramme. Alle vesentlige rettsproblemer er løst, de forskjellige forbrytelseskategorier som rammes av betegnelsen «landssvik» har fått faste normer, og de straffnormer som vil bli anvendt, er trukket opp ved endelige dommer og kjennelser. Dermed er også som jeg sa, oppgjørets omfang gitt. Den proposisjon som foreligger, tar ikke sikte på å begrense dette omfang og innfører ikke noe nytt syn på landssvikforbrytelsenes straffverdighet. Den tar bare sikte på en forenkling som vil gjøre det mulig å komme hurtigere gjennom oppgjøret enn vi ellers kan. Den forsøker å forene de sterke samfunnsmessige interesser som gjør det nødvendig å påskynde oppgjøret, med de hensyn til siktete som vi som rettsstat vil og må ta.»

Arbeidet med å forberede den kommende landssviklov ble innledet ved at Justisdepartementet 2. februar 1946 oppnevnte et særskilt utvalg som fikk i oppdrag å gi uttalelse om og forslag til nye lovregler som skulle avløse landssvikanordningens bestemmelser. Utvalget, som var sammensatt av representanter for departementets lovavdeling, domstolene, Erstatningsdirektoratet m. v., avga sin innstilling 16. mars 1946.¹⁾ Innstillingen ble med få og uvesentlige endringer lagt til grunn for det forslag til lov om straff og økonomisk ansvar for landssvikere som ble lagt frem ved Ot. prp. nr. 92 (1945—46). Proposisjonen ble fremsatt ved kgl. res. 16 mai 1946, Justiskomiteén avga innstilling i saken 29. november samme år (Innst. O.I (1947) og lovsaken ble behandlet i Odelstinget og Lagting i første halvdel av februar 1947 (Ot. forh. (1947) s. 6—64, Lagt. forh. (1947) s. 2—14). Lov om straff og økonomisk ansvar for landssvikere (Landssviklova) ble deretter sanksjonert 21. februar 1947 (nr. 1). Fra lovens ikrafttreden 15. mars 1947 bortfalt alle de eldre, materielle bestemmelser om rettsoppgjøret som fremdeles stod ved makt, nemlig §§ 2—4 i de to prov. anordninger av 3. oktober 1941, kap. I og II og §§ 48, 50 og 51 i landssvikanordningen av 15. desember 1944 samt den særskilte provisoriske anordning av 10. august 1945 om tillegg til denne anordning.

Som bebudet av Justisministeren under debatten i Odelstinget 7. februar 1946 representerte forslaget til landssviklov i alt vesentlig en rent teknisk revisjon, idet man unngikk å røre ved de mer grunnleggende prinsippene i landssvikanordningen. Revisjonsutvalget gav uttrykk for at anordningens bestemmelser om straff og inndragning, slik som de lod etter endringene av 3. august 1945, stort sett hadde vist seg tilfredsstillende. Da det også måtte fremstille seg som betenkelig å foreta endringer i regler som hadde vært anvendt under oppgjøret med tusenvis av landssvikere, fant utvalget det riktig at landssvikanordningens bestemmelser så vidt mulig ble lagt til grunn både med hensyn til systematikk og avfatning (Prp. s. 17). Bare på et enkelt punkt foreslo utvalget forandringer av mer prinsipiell betydning, nemlig når det gjaldt reglene om NS-medlemmers solidariske ansvar i landssvikanordningens § 25, jfr. innst. kap. V (Prp. s. 18—22). Dette endringsforslag ble imidlertid ikke opptatt av departementet, som antok at reglene om erstatningsansvaret i hovedsaken burde opprettholdes

¹⁾ Trykt i Ot. prp. nr. 92 (1945—46) s. 8—51.

(Prp. s. 51—52). For øvrig ble det foreslått visse endringer i reglene om tillitstap, særlig med sikte på å lette gjeninntagelsen av dømte landssvikere i arbeidslivet.

Ellers ble reglene om prioritet for inndragningskrav foreslått endret. Landssviklovens kap. III om Erstatningsdirektoratet ble utelatt, idet det var meningen at disse regler skulle tas inn i loven om rettergang i landssviksaker. Bestemmelsene i provisorisk anordning av 10. august 1945 om tillegg til landssvikanordningen ble innarbeidet i utkastets kap. III om beslag og forvaltning m. v., og det ble tilføyet et eget kap. IV om utvikling bygget på Prioritetskomiteéns forslag av 5. oktober 1945.

Med hensyn til behovet for en særskilt straffelov på dette område fremkom utvalget, etter å ha pekt på adgangen til straffenedsettelse i henhold til den alminnelige straffelovs § 58, med følgende bemerkninger (Prp. s. 10):

«Fra et rent juridisk synspunkt skulle det således ikke ha vært nødvendig å innføre bestemmelsene i landssvikanordningen for å få rimelige strafferammer for de små forrædere. Utvalget er av den oppfatning at landssvikanordningens bestemmelser mer har hatt betydning som et uttrykk for i hvilken omfang det organ som da utøvet lovgivningsmakten ønsket landssvikoppgjøret gjennomført. Det har vært av overordentlig stor betydning at landssvikanordningen med sine spesifiserte straffebud ga et klart uttrykk for at det var lovgiverens vilje å landssvikoppgjøret skulle utstrekkes også til de alminnelige menige medlemmer av Nasjonal Samling, og til de andre forrædere som står i klasse med disse. Derved har oppgjøret fra første stund kunnet legges an etter en noenlunde fast opptrukket ramme, og man har unngått å måtte stille oppgjøret i bero inntil dette vesentlige spørsmål var klarlagt. Meget kostbar tid er på den måte blitt spart. Ved siden herav har man oppnådd visse fordeler av rent retsteknisk art som imidlertid i forhold til hva der nettopp er anført, står i bakgrunnen.»

Justiskomiteén var ikke helt ut enig i dette syn, idet den bl. a. uttalte følgende (Innst. s. 1—2):

«Nemda meiner, at når det gjeld dei materielle ansvar- og straffespørsmåla, hadde lovverket frå tida fyrr krigen vore vel brukande og fullt ut tenlegt til grunnlag for rettsuppgjøret. Straffeboda i strl. kap. 8 og 9 og § 330 attåt krigsartiklane i den militære straffelova rårar visseleg alle eller dei aller fleste tilfelle av landssvikkjeningar som gjekk for seg i krigstida. Og i strl. § 58 er det lovheimel for mildare domar i dei tilfelle då den vanlege strafferåma i landssvikparagrafane kunne verke urimeleg.

Um dei vanlege skadebotsreglane i norsk rett soleis som dei galdt frå fyrr, kan ein visseleg og slå fast, at dei hadde vore fullt ut tenlege.

«Og når nemda ser på saka no — med den røyndle og etterpåklokskap som tida har gjeve — er ho kome til den meining at det hadde vore likso greidd for ettertida og for rettsuppgjøret i dag um straffe- og ansvarparagrafane frå 15. desember 1944 hadde vore uskrivne.»

Komiteén kritiserte også erstatningsreglene og uttalte herom i tilknytning til forstaaende:

«Det som no er sagt um det strafferettslege, kan nemda ikkje segja um den skadebotsrettslege sida av oppgjøret. Som det lenger ute skal gjerast nøgjlare greide for, er det på det reine at § 25, andre leden, i «landssvikanordninga» soleis som ho lyder sidan 3. august 1945, bryt med elles gjeldande norsk rett og med prinsippet um likkap for lovene.»

Flertallet i komiteén fant likevel å måtte godta den omhandlede bestemmelse fordi den hadde vært lagt til grunn for rettsoppgjøret inntil da og derfor også burde gjelde for den gjestående del av oppgjøret.

Et mindretall på to medlemmer (Berg og Skogen) forbeholdt seg å stemme imot. Etter deres mening kunne det ikke «vera rettfærdigt å gjeva domfelde skadebotskyldige landssvikarar serfyremuner framfor alle andre norske borgarar.» (Innst. s. 6).

Komiteéns innstilling gikk i alle hovedpunkter ut på tilslutning til proposisjonen. Av de endringer som ble foreslått, kan bl. a. nevnes følgende:

Oppregningen i § 2 n r. 3 av forskjellige former for utilbørlig ervervsvirksomhet for fienden ble sloyet med følgende begrunnelse (Innst. s. 4):

«Proposisjonen reknar upp ei rekkje dème på kva som bør reknast for lastverdigt. Desse døma er strokne i tilrådinga — ikkje for di nemnda er usamd i dei, men for di ho meiner dei ikkje bør stå der. Hadde lova — som ellers vanleg — vore skrivi med tanke på framtidige tilfelle kunde kanskje slik peikpinn vore på sin plass. Men her gjeld det berre domen over gjeringar som alt er gjorde. Då må det vera rettast, at lovgjeveren ikkje freistar å leggja band på domstolane i spørsmålet um kva som skal reknast for lastverdigt i dei einiskilde tilfelle.»

Fritagelsesregelen i § 5 a ble noe utvidet. Komiteén bemerker herom (Innst. s. 4):

«Nemnda meiner, at når ein har vore med i — eller gjeve studnad til — ein samskipnad som hjelpte fienden, men etterpå gjort landet så store tenester i krigen at han alt i hop lagt har gjort landet meir til gagn enn skade, så bør domstolen ha høve til å frikjenna. Dette likesovel når det gjeld ein som har vore aktiv med i ulovlege samskipnader.»

Bestemmelsene om inndragning i §§ 14 og 15 er etter samråd med departementet gjort

fakultative ved at «skal» er bytte ut med «kan».

Behandlingen i Stortinget ledet til at loven ble vedtatt i alt vesentlig i samsvar med Justiskomiteéns innstilling.

Spørsmålet om å supplere landssviklovgivningen med en særskilt lov om inndragning av tyskerfortjeneste utenfor landssvikforhold ble tatt opp etter tiltak av riksadvokat Arntzen høsten 1945. På grunnlag av et foreløpig lovutkast, utarbeidet av professor John A. Andersen som dengang var knyttet til Riksadvokatembetet, var saken gjenstand for overveielse i Justis- og Finansdepartementet, men resultatet av behandlingen var at saken inntil videre ble stilt i bero. Grunnen til dette fremgår av Ot. prp. nr. 128 (1945—46) om lov om rettergang i landssviksaker, der Justisdepartementet bl. a. uttalte (s. 26):

«Man føler seg .... ikke overbevist om at det vil være ubetinget hellig å søke fremmet en sørløv av den omhandlede karakter, som vil kunne gripe forstyrrende inn i det pågående rettsoppgjør med de økonomiske landssvikere. Det er meget mulig at det kan vise seg uomgjengelig nødvendig å gå til et slikt skritt. Men departementet antar at en foreløpig bør se tiden an, bl. a. for å vinne større erfaring om hvordan domstolene stiller seg til profitorsakene. Av disse har som kjent hittil bare et fåtall kunnet fremmes for retten.»

Krav om en lov om inndragning av tyskerfortjeneste på «objektivt grunnlag» ble imidlertid ut på høsten 1946 bragt frem i pressen og på annen måte. Bl. a. gikk Riksadvokaten sterkt inn for tanken i et foredrag i Dommerforeningen 5. september 1946. I anledning av dette fant departementet grunn til å la spørsmålet utrede av et særskilt utvalg. Utvalget som ble oppnevnt 7. september 1946, var sammensatt av representanter for departementets lovavdeling, Riksadvokatembetet, Erstatningsdirektoratet, Riksskattestyret m. v. Innstillingen fra utvalget ble avgitt 17. oktober a. å. og konkluderte med at man ikke kunne tilrå at landssviklovgivningen ble utbygget med særskilte lovregler om inndragning av tyskerfortjeneste på sivilrettslig grunnlag.¹⁾ Som begrunnelse for resultatet anførte utvalget i hovedsaken følgende (l. c. s. 37—38):

«1) Det er utelukket å legge beslag på all den pengefortjeneste som i anledning av virksomhet for tyskerne er tilflytt norske ervervsdrivende, arbeidere og funksjonærer. En eventuell inndragning måtte i tilfelle bare ta sikte på a) de strafferettslige grensetilfeller, b) ervervsdrivende som har opptært ukorrekt, om enn ikke utilbørlig, c) ervervs-

¹⁾ Utvalgets innstilling er i sin helhet inntatt i Ot. meld. nr. 2 (1945—46).

drivende som har opptært uklanderlig, men som på grunn av særlige forhold har fått en ufortjent og urimelig vinning gjennom arbeid for tyskerne.

Det antas ugjørlig å utforme lovregler om inndragning overfor de nevnte persongrupper som fører til rettferdige og rimelige resultater. Det er også overveiende grunn til å anta at domstolene vil finne en slik inndragningsordning er i strid med Grunnlovens § 97.

2) Under hensyn til den strenge beskatning under krigen og særlig til den forestående engangsbekatning antar utvalget at det eventuelle merutbytte gjennom inndragning neppe vil bli så betydelig at det kan rettferdiggjøre igangsetting av et nytt stort forvaltningsapparat. Man har da lagt vekt på at en ved inndragning utenfor det straffbares område må følge noe lempeligere regler enn ellers, spesielt tilstå fradrag for en rimelig arbeidsgodtgjørelse.

3) Utvalget finner at det kan forsvares å avvente om ikke den inndragningsreaksjon som nå er hjemlet i landssviklovgivningen vil vise seg å være tiltrekkelig. Nyere rettspraksis tyder på at det vil bli anlagt en mer rommelig fortolkning av vedkommende bestemmelser, jfr. særlig Eidsivating lagmannsretts dom av 5. oktober 1946 i inndragningssaken mot «Morgenposten».

4) Utvalget har pekt på visse tiltak i tilknytning til loven om engangsskatt som hvis de blir iverksatt, kan medføre at betydelige beløp som er lagt opp av tyskerfortjeneste inngår i statskassen.

5) En utvidet inndragningsadgang på et bestemt skjønnsmessig grunnlag må etter utvalgets mening befryktes å kunne ha skadelige følger for næringslivet og herigjennom for samfunnet som helhet.»

Justisdepartementet sluttet seg til utvalget og la saken frem for Stortinget ved Ot. meld. nr. 2 (1945—46). I tilrådingen anførte departementet bl. a. (s. 38):

«Riktig tolket går landssvikanordningen etter departementets mening langt nok når det gjelder inndragning av gevinst ved ervervsvirksomhet for fienden. De någjeldende bestemmelser har neppe særlig sterkt behov for egentlig utvidelse. Det må antas at kravet om inndragning på sivilrettslig (objektivt) grunnlag stort sett er fremkommet som følge av at en ikke har hatt tilstrekkelig oversikt over innholdet og rekkevidden av det problem som er reist. I noen grad tør kravet også være diktert av ønsket om å «avkriminalisere» en del av det tyskerarbeid som allerede ligger innenfor det straffbares område. Dette finner departementet at en på det nåværende tidspunkt ikke bør gå med på.»

Saken ble av Stortinget uten bemerkninger besluttet vedlagt protokollen, jfr. Innst. O. nr. 297 (1946), Innst. O. nr. 3 (1947) og Ot. forh. (1947) s. 73.

Av andre lovbestemmelser med tilknytning til den strafferettslige side av rettsoppgjøret — bortsett fra lover angående straff-fullybr-

Stiftelsen norsk Okkupasjonshistorie, 2014

Stiftelsen norsk Okkupasjonshistorie, 2014
 Lov om straff for utlendske krigsbrottsmenn av 13. desember 1946 (nr. 14). Loven avløser den provisoriske anordning av 4. mai 1945 om straff for utenlandske krigsforbrytere. I sin tilråding om saken anførte Justisdepartementet bl. a. (Ot. prp. nr. 96 (1945—46) s. 9):

«Etter at det rettslige tvilsspørsmål om anordningens grunnlovsmessighet således er løst,¹⁾ antar departementet at anordningen bør avløses av lov og tillater seg herved å legge fram forslag til slik lov. Riksadvokaten har gitt uttalelse om at han intet har å bemerke ved at anordningen legges fram for Stortinget i uforandret form. Bortsett fra at det foreslås en endring i § 3, er bestemmelsene i utkastet gitt samme form som i anordningen. Da de foreslåtte lovregler utfyller et hull i vår gjeldende strafferettslige ordning, antar en at loven ikke bør gis midlertidig gyldighet.»

Det henvises for øvrig til Innst. O. nr. 259 (1946) og Ot. forh. (1946) s. 730—734, Lagt. forh. (1946) s. 231. Lov om endring i § 27 i alminnelig borgerlig straffelov av 22. mai 1902, dat. 19. juli 1946 (nr. 10). Loven opphever den provisoriske anordning av 3. september 1943 om endring i og tillegg til alminnelig borgerlig straffelov av 22. mai 1902 kapittel 2. Anordningen tok særskilt sikte på rettsoppgjøret med landssvikene, men de fleste av bestemmelsene i den var blitt uten selvstendig betydning etter vedtagelsen av landssvikanordningen av 15. desember 1944. Bare bestemmelsen om adgang til å anvende ubegrenset botestrafte hadde fremdeles selvstendig interesse. Denne ordning som gikk ut på opphevelse av ethvert maksimum og minimum når det gjelder bøter, ble nå gjort permanent; anordningens regler om inndrivelse av bøter og om inndragning ble antatt ikke å egne seg for varig innarbeidelse i straffeloven og ble sløyfet som overflødige ved siden av landssvikanordningens omfattende regler på disse punkter. Jfr. Ot. prp. nr. 97 (1946), Innst. O. nr. 177 (1946), Ot. forh. (1946) s. 402—403 og Lagt. forh. (1946) s. 138

3. Bestemmelser om straff-fullbyrdelse, lempninger i idømt straff m. v.

Før krigen kjente vår gjeldende lovgivning bare bruken av tvangsarbeid som administrativt forføyning særlig beregnet på arbeidssky eller drikkfeldige individer. Ved provisoriske anordninger av 3. oktober 1941, 15.

¹⁾ Det siktes til plenumskjennelse i Høyesterett 27. februar 1946 i straffesak mot Karl-Hans Hermann Klinge (Rt. 1946 s. 198), jfr. under kap. VI. De prinsipielle retsspørsmål, side 90.

desember 1944 og 4. mai 1945 var imidlertid tvangsarbeid innført som alternativ frihetsstraff for landssvik og krigsforbrytelser. Det var som følge av dette påkrevet å fastsette etter hvilke regler denne nye form for tvangsarbeid skulle avløses. Slike regler ble utviklet ved provisorisk anordning om fullbyrdelse av straffen tvangsarbeid av 14. september 1945¹⁾ som bygger på en innstilling av 19. juli s. a. fra et utvalg med direktør Hartvig Nissen som formann. Anordningen fastsetter bl. a. at tvangsarbeid, idømt som straff skal fullbyrdes etter de bestemmelser i fengselsloven av 12. desember 1903²⁾ som gjelder for tvangsarbeid, dog med visse avvikelser, således skal adgangen til løslatelse på prøve være den samme som for fanger i landsfengslene. Anordningen ble avløst av lov om fullbyrdelse av straffen tvangsarbeid av 25. april 1947 (nr. 1) som gjentar de tidligere bestemmelser i uforandret form, bortsett fra en særbestemmelse angående arbeidspenger. Det fremgår av opplysninger i forarbeidene til loven at praksis i landssviksaker etter hvert hadde festnet seg slik at tvangsarbeid som hovedregel ble valgt når straffetiden var 1½ år eller derover, forutsatt at domfeltes helbredstilstand var slik at han tålte å settes til arbeid. Etter opplysninger sammesteds hadde man imidlertid som følge av det store fangetall vært henvist til å fullbyrde landssvikstraff på fengsel og tvangsarbeid i felles leirer hvor de forskjellige kategorier av fanger arbeidet sammen og med samme slags arbeid, jfr. Ot. prp. nr. 148 (1945—46), Innst. O. nr. 32 (1947), Ot. forh. (1947) s. 129—130 og Lagt. forh. (1947) s. 46.

Som følge av den store mengde saker som skulle etterforskes og fremmes for retten i forbindelse med oppgjøret med landssvikene, var det ikke til å unngå at varetektsoppholdet for de fleste fanger, også ordinære kriminelle, ble betydelig lenger enn vanlig i straffesaker. Ifølge straffelovens § 60 og straffeprosesslovens § 475 får fangene som alminnelig regel fradrag i den idømte fengselsstraff for den tid de har sittet i varetekt. Ved løslatelse på prøve blir derimot ikke varetektsoppholdet tatt i betraktning, jfr. fengselsloven av 12. desember 1903 § 21 som fastsetter:

«Den som er idømt fengsel i 6 måneder eller mer, og som etter fradrag av varetekt skal

¹⁾ Anordningen med departementets tilråding er trykt i Ot. prp. nr. 148 (1945—46) s. 1—2. Utvalgets innstilling er trykt som særskilt bilag til proposisjonen.

²⁾ Loven er avløst av lov om fengselsvesenet av 12. desember 1958 (nr. 7).

avsoner minst 5 måneder, blir å løslate på prøve, når han har avsonet $\frac{2}{3}$ av den etter varetektsfradraget gjenstående straffetid, og minst 4 måneder. Omsetning til skjerpet fengsel medfører ingen forkortelse av denne frist. Løslatelse på prøve tilstås dog ikke, hvis det er grunn til å anta at fangen ikke vil oppfylle prøvevilkårene, eller andre særlige omstendigheter gjør løslatelsen utilrådelig, eller hans forhold i fengslet gjør ham ufortjent til den. De nærmere regler for løslatelse på prøve gis av Kongen.»

Disse regler virket lite rimelige overfor de mange fanger som p.g.a. rettsoppgjøret hadde måttet sitte uforholdsmessig lenge i varetekt uten at dette skyldtes deres eget forhold. Ved midlertidig lov av 10. mai 1946 (nr. 1) om tillegg til § 21 i lov om fengselstellet og om tvangsarbeid av 12. desember 1903, ble det derfor lempet på ordningen med virkning for fanger som var dømt i tiden 1. juli 1945 til 31. mars 1947. De nye bestemmelser gikk ut på at fanger som når soningen begynte hadde krav på større varetektsfradrag enn 90 dager, skulle få det overskytende tatt i betraktning ved beregningen av den dag da løslatelsen på prøve kunne finne sted. Videre kunne løslatelse på prøve av disse fanger finne sted selv om de etter fradrag av varetekt skulle sone mindre enn 5 måneder og før de hadde sonet 4 måneder av den etter varetektsfradraget gjenstående straffetid, jfr. Ot. prp. nr. 45 (1945—46), Innst. O. nr. 75 (1946), Ot. forh. (1946) s. 164 og Lagt. forh. (1946) s. 64.

Ved midlertidig lov av 28. mars 1947 (nr. 3) ble ordningen gitt forlenget gyldighet slik at den også fikk virkning for fanger som var dømt i tiden inntil 31. mars 1949. Under behandlingen av forslaget til forlengelseslov (Ot. prp. nr. 9 (1947)) uttalte et medlem av justiskomiteén (Stavang) at han mente «at som tilhøva er i dag, må reglane for utslepping på prøve vera meir elastiske enn dei er no. Når fengselsfolki meiner at det er det mest tenlege bør ein fange kunna sleppast ut på prøve endå om han ikkje har sona so mykje som $\frac{2}{3}$ partar av straffa, likevel ikkje mindre enn $\frac{1}{2}$ parten. Han vil oppmoda styresmaktene til å sjå nøyare på spursmålet som er nevnt.» Fler-tallet i komiteén fant ikke å kunne ta stilling til dette prinsipielle spørsmål, jfr. Innst. O. nr. 30 (1947). I Stortinget ble innstillingen vedtatt enstemmig og uten debatt.

Ved midl. lov av 15. juli 1949 (nr. 2) ble det gitt ytterligere forlengelse til 30. juni 1950, jfr. Ot. prp. nr. 22 (1949), Innst. O. nr. 73 og 141 (1949), Ot. forh. (1949) s. 430—437 og Lagt. forh. (1949) s. 172.

Med tilknytning i reglene om løslatelse på

prøve kom i 1948 den første lov som alminnelig ble oppfattet og karakterisert som en alminnelig lov, — lov av 9. juli 1948 (nr. 11) om endring av reglene om fullbyrdelse av frihetsstraff for landssvik. At saken ble tatt opp var nærmest foranlediget ved en henvendelse til Justisdepartementet fra 9 stortingsmenn (Einar Stavang, Henrik Robberstad, Anders Noddeland, L. Grønland, Lars Breie, Nils Trædal, Gudbr. B. Tandberg, Erling Wikborg og E. Fredriksfryd). Henvendelsen som gikk ut på å foreslå lovregler om utvidet adgang til løslatelse av landssvikfanger, var grunnlagt slik:

«Med rette har det vore¹⁾ sagt at det er naudsynleg å freiste få bort nokre av dei vanhøve som ymse sider av rettsoppgjøret har ført med seg.

Sume har halde fram at ein ikkje bør gå til slike tiltak før rettsoppgjøret er ferdig. Det ville og vera naturleg å vente til dess, dersom oppgjøret snart var kome så langt, men etter opplysninger som nylig er gjevne, ser det ikkje ut til at det kan skjje før langt ut i året 1949.

So lenge er det ikkje tilrådelig å vente, meiner me, om oppgjøret ikkje skal få stor skadeverknad i mange tilfelle.»

Etter at saken var bearbejdet i departementet ble det ved Ot. prp. nr. 72 (1948) fremlagt forslag til nye lovbestemmelser som i hovedsak ble opptatt uforandret i den endelige vedtatte lov.

I tilrådingen uttalte departementet bl. a. (s. 2—3):

«Rettsoppgjøret med landssvikene er gjennomført med fasthet og konsekvens i samsvar med lovgivningen og etter de linjer som er kommet til uttrykk i Stortinget og i den offentlige meningstilkjennegivelse.

Det har imidlertid ikke kunnet unngås at rettsoppgjøret har fått et større omfang og er trukket lengre ut enn man hadde ventet. Mange landssvikere har derfor først på et forholdsvis sent tidspunkt fått sin dom og kommet inn til soning, og de skadelige bivirkninger som følger med straffen er for disse blitt større enn for de andre.

Den store belastning rettsoppgjøret betyr er herved blitt ytterligere øket for samfunnet fordi landssvikernes tilpasning til arbeidslivet og samfunnslivet for øvrig er blitt forsinket. Med den stramning av arbeidslivet som nå til en viss grad begynner å gjøre seg gjeldende, vil det etter hvert som tiden går formentlig bli vanskeligere for landssvikene etter endt soning å finne en plass i arbeidslivet. Det fører til en forverring av det sosiale problem som tilpasningen betyr.

Belastningen er også blitt større for den enkelte landssvik og hans pårørende, som gjennom den lange ventetid har hatt en stor gjenkjenning, og som etter å ha skapt seg et midlertidig grunnlag for sitt og familiens liv, rykkes bort fra dette ved nå å skulle settes

¹⁾ Jfr. Ot. prp. nr. 72 (1948) s. 1.

inn til soning, og som derfor ser seg nødt til etter endt soning for annen gang å måtte starte på nytt. Det er derfor for landssvikkerne åpenbart tyngre å underkaste seg straffens fullbyrdelse på det nåværende tidspunkt, tre år etter frigjøringen, enn om de var kommet inn til soning på et tidligere tidspunkt.

Både ut fra alminnelige samfunnsmessige hensyn og av hensyn til den økede belastning for de grupper av landssvikere det her er tale om, må det antas å være et meget sterkt behov for de foreslåtte endringer. Departementet anser det heller ikke betenkelig å gå til et sådant skritt.

En mer elastisk løslatelsesregel rokker ikke ved rettsoppgjørets kjerne, de idømte straffer har for alle tider slått fast samfunnets syn på landssvikforbrytelsene, og hverken den alminnelige rettsbevissthet eller de generalpreventive hensyn kan lide ved at det i noen grad gis anledning til å bøte på de særlige vanskeligheter som er sterkt fremtredende i rettsoppgjøret med landssvikkerne.

Saken gav under stortingsbehandlingen anledning til atskillig debatt og meningsbrytning. Foruten representantene for proposisjonens standpunkt, som fikk tilslutning av flertallet, var det én fraksjon som var imot enhver lempning i soningsreglene, mens en annen — og betydligere — mindretallsfraksjon ønsket å gå noe lenger enn foreslått av Regjeringen og tok opp forslag om sløyfning eller vesentlig lempning i de særskilte begrensninger, spesielt når det gjaldt økonomiske landssvikere, som var oppstilt i proposisjonen, jfr. Innst. O. nr. 112 (1948), Ot. for h. (1948) s. 325—362 og 388—403. Lagt. for h. (1948) s. 126—142 og s. 144—149.

Loven går i hovedtrekkene ut på at landssvikere som ved dom eller forelegg er ilagt straff av fengsel eller tvangsarbeid i mer enn 6 måneder, men ikke over 8 år, skal kunne løslates på prøve når halvparten av den tid som står igjen etter fradrag av varetekt, er sonet. Unntatt herfra er økonomiske landssvikere, personer som etter 8. mai 1945 ved rømning eller på annen måte har søkt å unndra seg straffefølgningen eller straffens fullbyrdelse samt personer som er ilagt straff for grovere forbrytelser mot liv, legeme og helbred (Det siste unntak, som særlig tar sikte på torturister, kom inn ved et benkeforslag i Odelstinget).

Når det gjelder landssvikere som er ilagt frihetsstraff i 6 måneder eller mindre, fastsetter loven at fullbyrdelsen av denne straff, derimot ikke tilleggsstraffer som bøter, rettighetstap osv., skal utstå med en prøvetid av 3 år etter reglene for betingede dommer. Også her er økonomisk landssvik (landssvikl. § 2 nr. 3) holdt utenfor. Unntak gjelder videre for visse tidligere straffedømte personer, for personer som samtidig er dømt eller har ved-

tatt forelegg for andre forbrytelser, samt for rømling.

Endelig fastsettes det at ved avsigelse av dom eller utferdigelse av forelegg i landssviksaker etter lovens ikrafttreden, skal frihetsstraffen gjøres betinget i den utstrekning det følger av de ovenfor gjengitte regler.

Medlemmer av NS og andre som på utilbørlig vis hadde samarbeidet med tyskerne, ble etter frigjøringen i stor utstrekning satt ut av stilling i offentlig eller privat tjeneste. Forholdsvis tidlig under rettsoppgjøret fikk man klart for seg at det var en oppgave av vesentlig samfunnsmessig betydning så snart som gjørlig å få brakt flest mulig av disse tilbake i arbeidslivet, og forskjellige tiltak med dette formål ble truffet både av det offentlige og av organisasjoner innenfor næringslivet. Norsk Arbeidsgiverforening og Arbeidernes Faglige Landsorganisasjon traff således 12. april 1946 avtale om visse retningslinjer¹⁾ for inntak på arbeidsplassene og i bedriftene av tidligere NS-medlemmer og andre som var ferdige med sitt rettslige oppgjør. Statens Personaldirektorat anmodet senere i et rundskriv departementene og offentlige institusjoner om å følge retningslinjene i avtalen.

Særskilte vanskeligheter forelå imidlertid i forhold til en ikke ubetydelig krets av personer som ved at de hadde mistet én eller flere av de i landssviklovens § 10 omhandlede rettigheter, var utelukket fra på ny å oppnå passende arbeid. Spørsmålet om lovtiltak for å råde bot på dette forhold ble tatt opp av Justisdepartementet omkring årsskiftet 1948/49. Saken ble forberedt av et sakkyndig utvalg bestående av professor Johs. Andersen, riksadvokat Andreas Aulie og høyesterettsdommer Erik Solem, og i hovedsaken i samsvar med et utkast som var utarbeidet av utvalget, ble det ved Ot. pr.p. nr. 14 (1949) fremlagt forslag til lov om endring i landssviklovgivningens regler om rettighetstap. Som alminnelig begrunnelse for denne nye «amnestilov» anførte departementet i tilrådingen bl.a. (s. 3—4):

«Et særskilt problem utgjør de landssvikere som på grunn av lovgivningens bestemmelser om rettighetstap²⁾ er hindret fra å gjeninntre i ervervs livet på den plass hvor de etter utdannelse og evner er best kvalifisert. Det

1) Retningslinjene er gjengitt i Ot. pr.p. nr. 14 (1949) s. 2.

2) Bestemmelser om rettighetstap finnes i landssviklovens §§ 10 og 11 som lyder:

§ 10.

Den som vert dømt til tap av almen tillit (tillitstap) mister:

1. Røysterretten i offentlige saker.
2. Retten til å gjera tenest i landsforsvaret.
3. Offentleg tenest som han har.

dreier seg her til dels om personer som på grunn av sin alder har vanskelig for å få arbeid i andre yrker. Departementet er av den oppfatning at tiden nå er inne til å foreta lempninger i reglene om rettighetstap i landssviklovgivningen slik at man i noen grad fjerner de skadevirkninger som slikt tap fører med seg for den enkelte landssvikker i økonomisk henseende. En slik endring i lovreglene er ikke — og vil heller neppe bli oppfattet som — uttrykk for noen endret oppfatning når det gjelder de rettsprinsipper som landssvikoppgjøret bygger på, eller samfunnets syn på strafferverdigheten av de handlinger landssvikkerne har gjort seg skyldig i. Foruten de sosiale hensyn som taler for en endring i de gjeldende regler på dette område, kan det anføres at det ikke er noe ukjent prinsipp i strafferettspleien at selve tidsforløpet mildner den strafferettslige reaksjon. Tidsforløpet har også brakt begivenhetene fra okkupasjonstiden noe på avstand.»

Justiskomiteén delte seg under behandlingen av saken i 3 fraksjoner, jfr. Innst. O. 185 (1949). Flertallet sluttet seg til proposisjonen og anbefalte i samsvar med dette vedtatt en lov om brigde i rettstapreglene i landssviklovene av følgende innhold:

§ 1.

Ingen kan dømast til rettstap som nemnt i landssviklova § 10 nr. 4, 8 eller 9, minder han

1. Retten til å få offentlig tenest.
  2. Retten til å ha yrke eller drive verksemd som treng offentlig autorisasjon eller godkjenning.
  3. Retten til å drive onnor slik sjølvstendig næringsverksemd som det vert fastsett i domen.
  4. Leiddartenes og lønte og ulønte tillitspostar i selskap, stiftingar og samskipnader.
  5. Retten til å få tenest eller post som under 7 nemnt.
  6. Retten til å ha eller få
    - a) eigeomsrett til fast gods eller norsk registreringspliktig skip,
    - b) slik rett i fast gods som det etter lovene til kvar tid krevst konsesjon til,
    - c) aksiar eller andre partar i norske næringsdrivande selskap eller samskipnader,
- alt so langt det vert fastsett i domen.
- Retstap etter nr. 2 er ikkje til hinder for at den domfelte vert pålagd å gjera arbeid for forsvarsmakta etter fyresegnar i andre lover.
- Nr. 3 i denne paragrafen gjeld og tenest eller arbeid som gjeng inn under fyresegnene um utreinsking i den offentlege tenesta.
- Tillitstap etter dom kan vera livsvarigt eller på aremal, men ikkje stuttare enn 10 år. Tap av tenest post eller yrke som nemnt i nr. 3 og 7 gjeld for alltid, like fullt um tillitstapet er på aremal.

§ 11.

Dom på rettstap kan gå ut på fradoming av ein eller fleire av dei rettane som er nemnde i § 10. Retten kan fastsetja at rettstap etter § 10, nr. 5, 7 og 8 berre skal gjelda tenest, ålag eller leveveg av det eller dei slag som domen nemner. Dei rettane som er nemnde i § 10, nr. 1, 2 og 4 kan fradomast for 10 år eller for alltid, dei som er nemnde i § 10, nr. 5, 6, 8 og 9 for alltid eller for so lang tid som retten fastset.

vert dømd til fridomsstraff på meir enn 8 år. Det same gjeld frådoring av rettar som nemnt i landssviklova § 10 nr. 5 når dei ikkje er medtekne i straffelova § 29 nr. 4.

§ 2.

Rettstap som nemnt i «landssvikanordningen» § 11 nr. 4, 5, 8 og 9 eller landssviklova § 10 nr. 4, 5, 8 og 9, fell burt for dei som er dømde til slikt rettstap etter fyresegn i landssviklova, den almenne straffelova kap. 8 eller 9 eller etter krigsartiklane i den militære straffelova, når domen ikkje gjeng ut på fridomsstraff i meir enn 8 år. Dette gjeld ikkje dei rettane som er opprekte i straffelova § 29 nr. 4.

§ 3.

Serlege fylgjur som lovene har knytt til tap av røysterrett i offentlege saker, gjeld ikkje den som er dømd etter fyresegn som nemnt i § 2 fyrste punktum, minder domen gjeng ut på fridomsstraff i meir enn 8 år.

Ett medlem (Berg) var imot enhver forandring og tok opp forslag om at proposisjonen ikke skulle tas under behandling. Et annet mindretall på to medlemmer (Lyn og Stavang) mente at proposisjonen ikke gikk langt nok og formulerte et forslag som gikk ut på ytterligere lempninger, særlig m. h. t. stemmerett, vernerett og de i strl. § 29 nr. 4 nevnte rettigheter.

Behandlingen i Stortingens ledet til at flertallsinnstillingen ble vedtatt, dog slik at det ble tilføyet en ny § 4 sålydende:

«Etter 8. mai 1950 kan ingen dømast til rettstap som nemnt i landssviklova § 10 nr. 1 eller 2, minder domen gjeng ut på fridomsstraff i meir enn 1 år.

For dei som er dømde til rettstap som nemnt i «landssvikanordningen» § 11 nr. 1 eller 2, eller landssviklova § 10 nr. 1 eller 2, fell rettstapet burt frå og med 9. mai 1950, når domen ikkje gjeng ut på fridomsstraff i meir enn 1 år.»

Det vises til Ot. for h. (1949) s. 38—73 og Lagt. for h. (1949) s. 7—18.

Loven ble sanksjonert 28. juli 1949 (nr. 25) og medførte følgende virkning:

Tap av rett til å oppnå offentlig tjeneste eller til å få sjefstilling eller tillitsverv i selskaper m.v. kan bare idømmes når hovedstraffen er fengsel eller tvangsarbeid i over 8 år. Det samme gjelder tap av rett til å eie eller erverve fast eiendom, norsk registrert skip m.v. Fradømmelse av rett til å inneha yrke eller utøve virksomhet som krever offentlig autorisasjon eller bevilling, kan likeledes bare skje i forbindelse med dom på frihetsstraff i over 8 år, med mindre det gjelder stillinger som nevnt i strl. § 29 nr. 4, dvs. stilling som sakfører, lege, dyrlege, apoteker, jordmor, prest eller menighetsforstander, bestyrer av eller lærer ved undervisningsan-

Stiftelsen norsk Okkupasjonshistorie 2014
 eller barnehjem eller som skipsfører.

For landssvikere som er dømt til frihetsstraff i 8 år eller mindre, faller rettighetstapene bort i den utstrekning det for fremtiden ikke vil være adgang til å idømme slikt rettighetstap.

Etter 8. mai 1950 skal det heller ikke kunne idømmes tap av stemmerett i offentlige anliggender og rett til å gjøre tjeneste i rikets krigsmakt med mindre frihetsstraffen er over 1 år. Tap av disse rettigheter faller bort fra 9. mai 1950 for landssvikere som ikke er dømt til fengsel eller tvangsarbeid i mer enn 1 år.

Ved frigjøringen ble det ansett nødvendig å ha regler som utelukket NS-medlemmer og andre landssvikere fra å avgi stemme ved stortings- og kommunevalg, og tap av stemmerett i forbindelse med annet rettighetstap ble senere i stor utstrekning idømt under rettsoppgjøret. Tap av rett til å stemme i offentlige anliggender kunne imidlertid iblant virke urimelig hårdt, fordi spesiallovgivningen i flere tilfelle knytter særskilte følger til tap av såkalte «statsborgerlige rettigheter», dvs. tap for en tid av 10 år av stemmerett i offentlige anliggender og av adgang til å oppnå offentlig tjeneste (strl. § 29 nr. 2). Den domfelte er bl. a. utelukket fra alderstrygd, han kan ikke få handelsbrev, håndverksbrev eller hotellfagbrev og han skal automatisk reageres fra Universitetet og høyskoler. Loven bestemmer derfor at spesiallovgivningens regler om virkningen av fradømt stemmerett, ikke skal komme til anvendelse på dømte landssvikere, med mindre dommen går ut på frihetsstraff i over 8 år.

Sluttstenen i utviklingen ble lagt ved lov av 22. mai 1953 (nr. 3) om endringer i lovgivningen om rettighetstap. Denne lov, som representerer en generalrevisjon av straffelovens og spesiallovgivningens bestemmelser om rettighetstap, inneholder i avsnitt XI overgangsbestemmelser med særskilt sikte på landssvikere.

Innledningsvis fastsettes her at tidligere idømt tap av retten til å oppnå offentlig tjeneste i alle tilfelle skal falle bort fra lovens ikrafttreden. Det samme skal gjelde tap av stemmerett i offentlige anliggender som er idømt for overtredelse av andre bestemmelser enn de som inneholdes i strl. kap. 8, 9 eller 10, den militære strl.s krigsartikler, landssvikanordningen av 15. desember 1944 eller landssvikloven av 21. februar 1947.

Stemmerettstap som er idømt for overtredelse i tiden før 9. mai 1945 av de sist anførte bestemmelser, dvs. i landssvikforhold, skal falle bort når dommen ikke går ut på frihetsstraff i mer enn 3 år. Ved frihetsstraff

over 3 år faller stemmerettstapet bort etter 5 år regnet fra den dag frihetsstraffen er utstøtt eller domfelte er løslatt på prøve eller straffen er foreldet, ettergitt eller utsatt ved benådning m. v. For den som er idømt frihetsstraff over 5 år, faller likevel stemmerettstapet ikke i noe tilfelle bort før 8. mai 1955.

Rettighetstap etter landssvikanordningens § 11 (lovens § 10) nr. 5, 8 og 9 skal falle bort fra lovens ikrafttreden, dog ikke når det gjelder de i strl. § 29 nr. 4 omhandlede stillinger eller yrker.

For fremtiden skal rettighetstap etter landssviklovens § 10 bare kunne idømmes i samsvar med de nye regler i strl. §§ 29—31. Slikt rettighetstap skal likevel ikke kunne idømmes i større utstrekning enn hjemlet i tidligere lovgivning, og adgangen til å anvende stemmerettstap (§ 10 nr. 1) er betinget av at det samtidig idømmes frihetsstraff i mer enn 3 år.

Endelig fastsettes det at særlige følger som lovgivningen har knyttet til straffedom eller straffesoning, ikke inntreffer ved dom etter landssviklovgivningen i anledning av handling begått før 9. mai 1945, med mindre dommen går ut på frihetsstraff i mer enn 8 år.

I tilrådingen anførte departementet bl. a. (Ot. prp. nr. 39 (1952) s. 30—31:

«Under debatten i Stortinget 21. januar 1952 (St. forh. 1952 s. 71 flg.) angående justisnemndas innstilling om angrepene på rettsoppgjøret med landssvikkerne (Innst. S. nr. 341—1951) kom flere talere inn på spørsmål som har forbindelse med landssvikernes rettighetstap, jfr. særlig uttalelser av representantene Bunkholt (s. 82), Lyng (s. 98—100 og s. 154—55), Bondevik (s. 102—3 og s. 104), Granum (s. 105), Berthelsen (s. 118—19), Christie (s. 120) og Ramndal (s. 151). Flere av disse talere understreket at myndighetene burde bidra til å påskynde resosialiseringen av landssvikkerne, og at det på bakgrunn av dette formål burde overveies om det ikke kunne gis ytterligere amnesti for idømte rettighetstap.

Representanten Lyng fremsatte følgende forslag:

«Stortinget ber Regjeringen sette fram forslag til lov om å føre de statsborgerlige rettigheter tilbake til alle som under rettsoppgjøret er fradømt disse rettigheter, og som ikke er idømt fengselsstraff på over 3 år.»

Som begrunnelse anførte han bl. a. (s. 99): «Det er først og fremst de rent psykologiske følger av et slikt tiltak jeg tenker på. Jeg tror det vil lette den samfunnsmessige assimilering av dem som ellers har slett sin straff. At en slik assimilering i seg selv er i høyeste grad ønskelig, er vel noe vi alle er enige om. Jeg tror også at et slikt tiltak fra de offentlige myndigheters side kanskje på mange måter vil lette de vansker som er til

stede for å komme tilbake i arbeidslivet for disse folk. Det er andre av talerne som allerede har vært inne på de hindringer som der finnes. Stortinget kan ikke ved lovvedtak eller andre vedtak direkte rydde disse hindringer vekk, men ved et lovvedtak som gir de statsborgerlige rettigheter tilbake i større utstrekning enn tidligere, kan Stortinget iallfall symbolsk gi uttrykk for at myndighetene ønsker å ta disse folk opp i samfunnet som fullverdige medborgere igjen.

Jeg vil gjerne understreke så sterkt jeg kan, at dette forslag inneholder ingen desavuering av beslutninger eller avgjørelser som tidligere er tatt. Det bunner ikke i det syn at det på dette område er skjedd noen urett, men det er ment som en imøtekommenhet og som et uttrykk for ønsket om og viljen til i praksis å utjevne motsetningene mest mulig.»

Representanten Bondevik fremsatte følgende forslag:

«Stortinget bed Riksstyret ta opp til drøfting om det ikke innen ei viss ramme bør gjevast amnesti for visse rettartap når det gjeld personer som er dømte i samband med rettsoppgjøret etter krigen.»

Forslagene er i henhold til vedtak av Stortinget oversendt Regjeringen.

Departementet antar at men ved å fremsette nærværende proposisjon imøtekommer det ønske som ligger til grunn for Bondeviks forslag.»

Særskilt når det gjaldt tap av stemmerett i offentlige anliggender bemerket departementet:

«Alle hensyn tatt i betraktning er man blitt stående ved å anbefale stortingsmann Lyngs forslag om at tapet skal falle bort fra lovens ikrafttreden for alle som ikke er dømt til frihetsstraff i mer enn 3 år, jfr. avsnitt IV nr. 1b i departementets utkast. Man kan også tiltre de ovenfor gjengitte avsnitt av Lyngs begrunnelse. Departementet understreker på samme måte som ham at forslaget ikke inneholder noen desavuering av beslutninger eller avgjørelser som er tatt tidligere. Det dreier seg om et sosialt og humanitært begrunnet amnesti-tiltak.

Man har overveiet spørsmålet om hvorvidt det også bør treffes bestemmelse om gjenerverv, i så fall fra et senere tidspunkt, for så vidt angår personer som er idømt frihetsstraff i mer enn 3 år. Bl. a. under hensyn til at mange av disse har gjort seg skyldig i meget graverende forbrytelser, og at et relativt stort antall av dem er fradømt stemmeretten for bestandig, er man imidlertid kommet til at det for tiden ikke er tilstrekkelig grunn til dette. Spørsmålet vil i tilfelle kunne tas opp til ny overveielse på et senere tidspunkt.»

Justiskomiteén fant å kunne gå noe lenger når det gjaldt tilbakeføring av stemmerett ved dom for landssvik, og Stortinget sluttet seg til dette, jfr. Innst. O. III (1953) s. 3. Ot. forh. (1953) s. 296—308 og Lagt. forh. (1953) s. 113.

b. Rettergangslovgivningen.

Den provisoriske anordning om rettergang i landssviksaker av 16. februar 1945 bygget i stort mulig utstrekning på den gjeldende domstols- og prosessordning, jfr. anordningens § 40. Således var det ikke gjort noe unntak fra regelen i straffeprosesslovens § 19 om at «ved lagmannsrett behandles saker angående forbrytelser som kan medføre strengere straff enn fengsel i 5 år, samt saker angående forsøk på sådanne forbrytelser». Etter at man fikk bedre oversikt over mengden og arten av landssviksaker, viste det seg imidlertid at denne ordning vanskelig lot seg opprettholde, særlig som følge av det store antall (ca. 4—5 000) såkalte «frontkjempere». Disse ble blant annet satt under tiltale etter strl. § 86, en bestemmelse som kunne medføre straff av livsvarig fengsel eller dødsstraff, og deres saker skulle følgelig etter straffeprosessloven behandles ved lagmannsrett. Regjeringen tok saken opp overfor Stortinget allerede i september 1945 ved Ot. prp. 12 (1945), der det i tilrådingen bl. a. uttales (s. 1):

«Departementet er kommet til at det er tvungende behov for snarest mulig å utvirke en forandring i dette forhold, og legger med dette fram forslag til midlertidig lov om tillegg til straffeprosessloven som går ut på at straffesaker mot landssvikere kan anlegges ved herreds- eller byrett når påtalemyndigheten ikke vil nedlegge påstand på høyere frihetsstraff enn fengsel eller tvangsarbeid i 8 år. Bestemmelsen vil av tekniske grunner vanskelig kunne begrenses bare til å omfatte saker mot frontkjempere; men det er forutsetningen at den bare skal brukes når det gjelder saker av denne kategori, og at Riksadvokaten skal gi påtalemyndighetens tjenestemenn instruks om dette. Disse saker har bevismessig og rettslig en så enkel og ensartet karakter at det etter departementets mening ikke kan reises noen reelle innvendinger mot at de blir anlagt ved herreds- eller byrett som første instans.»

Overensstemmende med forslaget, som uten vesentlige bemerkninger ble tiltrådt av Stortinget ble det 29. september 1945 utferdiget en midlertidig lov om tillegg til straffeprosessloven av 1. juli 1887. Loven inneholdt ytterligere en bestemmelse om at saker om straff etter § 17 i provisorisk anordning av 21. september 1945 om konfiskert eiendom skulle behandles etter reglene i rettergangslovgivningen.

Anvendelse av de ellers gjeldende regler i prosesslovene hadde vist seg uhensiktsmessig også med hensyn til ankeordningen i landssviksaker hvor det i forbindelse med straffekravet var pådømt og samtidig ble anket over borgerlige rettskrav, f. eks. erstatning, omstøtelse av gaver o. l. Ved provisorisk anord-

Stiftelsen norsk Okkupasjonshistorie, 2014
 nings av 31. august 1945¹⁾ ble et innført mer formålstjenlige regler på dette punkt samtidig som det ble utviklet en del andre endringer i rettergangsordningen som hadde vist seg påkrevd i praksis.

I utkast til rettergangsordning for landssviksaker, oversendt til Justisdepartementet i London med brev av 13. juni 1944 fra Hjemmefrontens ledelse, var som § 18 første ledd foreslått følgende bestemmelse:

«Forelegg kan utferdiges om bøter, frihetsstraff inntil 6 måneder, tillitstap, begrenset rettighetstap og oppholdsforbud.»

Under behandlingen av forslaget i departementet kom man imidlertid til at betenkelighetene ved å legge frihetsstraff ved forelegg var for store, og at det dessuten neppe var ubetinget behov for en slik ordning. I rettergangsordningen av 16. februar 1945 ble det i samsvar med dette ikke åpnet adgang til å utferdige forelegg om frihetsstraff.

På grunnlag av de erfaringer som var høstet i tiden etter frigjøringen, fant Regjeringen det likevel nødvendig å fremme forslag for Stortinget om at forelegg i landssviksaker også skulle kunne omfatte frihetsstraff jfr. Ot. prp. nr. 1 (1945—46). Forslaget var foranlediget ved en henstilling fra riksadvokaten av 26. oktober 1945 og begrenset i samsvar med denne adgangen til å gjelde frihetsstraff inntil ett år. Slike forelegg skulle etter forslaget i proposisjonen utferdiges av statsadvokaten, ikke av politiet og skulle vedtas overfor forhørsdommeren eller den dommer som var særskilt oppnevnt til å behandle landssviksaker. Dommeren skulle forvisse seg om at siktede hadde den fulle forståelse av foreleggets innhold og virkningene av vedtakelsen. I departementets tilråding heter det bl. a. (s. 2):

«Det er, ikke minst av hensyn til de siktede selv, et avgjort behov for tiltak som så vidt mulig kan påskynde rettsoppgjøret med landssvikkerne. Bestemmelser som åpner adgang til å forelegge frihetsstraff av kortere varighet, vil være et effektivt ledd i disse tiltak. Det har etterhånden vist seg at behovet for en slik adgang er større enn departementet antok da rettergangsordningen ble utarbeidet. Man må etter den foreliggende domspraksis regne med et betydelig antall landssviksaker hvor det vil bli tale om anvendelse av kortere frihetsstraff. Og en gjennomføring av forslaget vil sikkert medføre en påtagelig avlastning i domstolens arbeid. Når man tidligere — under forberedelsen av rettergangsordningen — fant et slikt forslag betenkelig, skyldtes det i vesentlig grad hensynet til at bedømmelsen av landssvikernes forhold kun-

¹⁾ Anordningen med departementets tilråding er trykt som vedlegg 2 til Ot. prp. nr. 128 (1945—46) s. 36 fig.

ne by på en del usikkerhet. Denne betenkelighet kan ikke lenger tillegges avgjørende vekt. Ved domstolenes omfattende praksis under rettsoppgjøret hittil har det dannet seg faste linjer både med hensyn til lovanvendelsen og straffutmålingen i landssviksaker av den art som forslaget vil vedrøre. Også når det er spørsmål om anvendelse av en kortvarig frihetsstraff, kan det i mange tilfelle fremstille seg som en lempelig og ubetenkelig ordning for domstolene. Siktete vil i disse tilfelle som ellers være fritt stillet og kan alltid få saken under domstolsbehandling.»

Justiskomiteéns flertall sluttet seg til proposisjonen og anbefalte lovutkastet vedtatt uten forandringer, men med et tillegg om at hvis siktede ikke vedtok forelegget, skulle det beskikkes offentlig forsvarer for ham ved hovedforhandlingen. (Dette tillegg var foranlediget ved en skrivelse fra departementet av 11. januar 1946).

Et mindretall på to medlemmer (Lyng og Stavang) var enig i at det var nødvendig å finne frem til en forenklet behandlingsmåte for visse grupper av landssviksaker slik at rettsoppgjøret kunne bringes til en raskere avslutning. De fant imidlertid at proposisjonen betegnet et så sterkt brudd med hevduvne norske rettsprinsipper, at de ikke kunne tiltre forslaget. De innstilte derfor på at proposisjonen ikke ble bifalt.

Lyng forbeholdt seg subsidiært å oppta forslaget om at utkastet ble gitt en slik utforming at vedtakelsen for forhørsretten ble bekreftet ved en summarisk dom.

Et medlem (Berg) fant at den foreslåtte ordning var praktisk ubetyrsggende og ville svekke rettsoppgjørets effektivitet. En lang rekke, til dels viktige saker, ville bli trukket bort fra domstolene og ville finne sin avgjørelse ved påtalemyndigheten uten å bli tilstrekkelig belyst og uten adgang til full og åpen kontroll. Han var dertil av den oppfatning at forslaget stred mot Grl. § 96 og foreslo proposisjonen forkastet (Innst. O. nr. 24 (1946)).

Saken gav anledning til en meget omfattende debatt i Odelsting og Lagting, der de forskjellige synspunkter som var kommet frem i komitéen, ble supplert og nærmere utdypet. Resultatet av behandlingen var at flertallsinnstillingen ble vedtatt (med 67 mot 33 stemmer i Odelstinget, 22 mot 13 i Lagtinget), jfr. Ot. forh. (1946) s. 33—70 og Lagt. forh. (1946) s. 7—30.

Lov om tillegg til straffeprosessloven av 1. juli 1887 ble sanksjonert 22. februar 1946 (nr. 2).

Rettergangsordningen for landssviksaker hadde i det første år etter frigjøringen — foruten ved de bestemmelser som er omhandlet i det foregående — undergått enkelte endrin-

ger ved provisorisk anordning av 3. august 1945 og midl. lov av 28. juni 1946 (nr. 13) om tillegg til straffeprosesslovgjevinga. Men bortsett fra disse, forholdsvis mindre inngripende forandringer, var det bestemmelsene i Londonanordningen av 16. februar 1945 som gjaldt og ble lagt til grunn av påtalemyndighet og domstoler. Som følge av tidsbegrensningen i Grl. § 17 var det nødvendig å søke anordningen avløst av lov, og Justisdepartementet tok opp arbeidet med dette omkring årsskiftet 1945—46. Arbeidet ble forberedt av et særskilt utvalg som var sammensatt av representanter for departementets lovavdeling, Riksadvokatembetet, Erstatningsdirektoratet og domstolene. Utvalgets innstilling av 29. juni 1946¹⁾ ble med få og lite betydningsfulle endringer lagt til grunn for det lovforslag som deretter ble lagt frem for Stortinget ved Ot. prp. nr. 128 (1945—46).

Forslaget til lov om rettergang i landssviksaker betegner, sammenlignet med rettergangsordningen slik som den etter de foretatte endringer var kommet til å lyde, en utpreget teknisk revisjon. Sett fra et formelt og prosess teknisk synspunkt var de hittil gjeldende bestemmelser gjort til gjensstand for en dyptgående omformning. Men få eller ingen av de foreslåtte forandringer kan sies å være av egentlig prinsipiell karakter i forhold til rettsoppgjøret som sådant.

Av de mer vesentlige endringer kan merkes:

Reglene om Erstatningsdirektoratet, som tidligere hadde plass i landssvikanordningen,²⁾ er overført til den nye lov fordi man fant at de naturlig hørte hjemme i en rettergangslov. Samtidig er Erstatningsdirektoratet i loven gitt en videre utbygning ved bestemmelser om fylkes- og distriktsrepresentasjon. Denne ordning var for øvrig allerede etablert i praksis. I tilslutning til dette er det tatt med regler om den myndighet som kan legges til fylkes- og distriktsrepresentantene og om adgangen til å omgjøre deres beslutninger.

Overensstemmende med § 22 i straffeprosessloven — som etter anordningen var utelukket fra anvendelse — skal det også i landssviksaker være adgang for påtalemyndigheten til å innbringe en sak direkte for lagmannsrett. Samtidig er sløyfet bestemmelsen om at saker om erstatning m. v. som angår formuesverdier over kr. 100 000 skal reises

¹⁾ Innstillingen er i sin helhet inntatt i Ot. prp. nr. 128 (1945—46) s. 5—24.

²⁾ Ved lov av 4. juli 1952 (nr. 1) ble Erstatningsdirektoratet nedlagt fra 1. juli s. a. For så vidt ikke Kongen traff annen bestemmelse, skulle direktoratets oppgave fra samme tidspunkt overtas av påtalemyndigheten, dog slik at skifteretten overtok de oppgaver som er nevnt i landssviklovens §§ 49, 50, 51 og 53.

for lagmannsrett i første instans. Ettersom påtalemyndigheten nå hadde fått myndighet til å innbringe en sak direkte for lagmannsrett, fant man at denne bestemmelse måtte være tilstrekkelig også med hensyn til saker om formueskrav.

Med hensyn til rettergangen i saker som ikke gjelder straff, er det av praktiske og prosessøkonomiske grunner gjort ganske vidtgående endringer. For så vidt disse saker reises av staten, dvs. enten Erstatningsdirektoratet eller påtalemyndigheten, skal kravene forfølges etter reglene for rettergangsmåten i straffesaker. Reises saken av private, kommer tvistemålslovens regler til anvendelse eller i tilfelle de vanlige regler for påtalen av borgerlige krav i forbindelse med straffesak. Reglene om rettsmidler i landssviksaker angående andre krav enn straff har vært gjenstand for en mer eller mindre fullstendig omstøpping, delvis av prinsipielt betonet karakter.

Utvalget hadde overveiet spørsmålet om hvorvidt det burde åpnes adgang til frivillig betaling av erstatning o. l. uten at forelegg ble utferdiget. Fra enkelte av Erstatningsdirektoratets fylkesrepresentanter var det for så vidt blitt fremholdt at den tvungne bruk av forelegg i ganske stor utstrekning var til hinder for at ansvaret ble oppgjort. Utvalget fant imidlertid at en slik adgang var forbundet med vesentlige betenkeligheter. Departementet var enig i at det burde fastholdes som det vanlige og normale at krav om inndragning, erstatning m. v. skulle fastslås ved dom eller forelegg, men antok at det likevel burde være en viss begrenset adgang til frivillig oppfyllelse.

Behandlingen i Stortinget gav ikke anledning til bemerkninger eller endringsforslag av vesentlig betydning, og den endelig vedtatte lov om rettergang i landssviksaker av 21. februar 1947 (nr. 2) stemmer stort sett med lovforslaget i proposisjonen.

Det vises til Innst. O. XXI (1946), Innst. O. II (1947), Ot. forh. (1947) s. 64—72 og Lagt. forh. (1947) s. 14.

Ved lovens ikrafttreden 15. mars 1947 bortfalt den provisoriske anordning av 16. februar 1945 om rettergang i landssviksaker og de særbestemmelser av betydning for denne rettergang som var utferdiget i 1945 og 1946. Likeledes ble nå også opphevet kap. III og § 49 i landssvikanordningen av 15. desember 1944.

De særskilte regler om påtalemyndighetens utferdigelse av erklæring om offentlig tiltale var opprettholdt i rettergangslovens § 18. I tilknytning til denne bestem-

Stiftelsen norsk Okkupasjonshistorie, 2014

melse ble det 21. februar 1947 gitt en midlertidig lov om tillegg til lov av 28. mars 1912 om suspensjon av statsborgerlig stemmerett. Loven avløser avsnitt II i den prov. anordning av 4. mai 1945 om tiltak for å hindre at landssvikere avgir stemme ved offentlige valg.

I tiden inntil mai 1947 var det avsagt dødsdom i Høyesterett mot tilsammen 32 personer. Bortsett fra 2 saker som var avgjort i plenum, hadde samtlige saker på vanlig måte vært behandlet i avdelingene av 5 dommere. Hertil kom 4 saker der Kjæremålsutvalget hadde avvist anker fra tiltalte som var dømt til døden av lagmannsretten.

Det overveiende antall av dommene — 23 av de 30 som hadde vært avdelingsbehandlet — var enstemmige. Av de øvrige var 5 avsagt med 4 mot 1 stemme og 2 med 3 mot 2 stemmer.

I anledning av de to sistnevnte dommer¹⁾ var det kommet til uttrykk en oppfatning om at et så knapt flertall for dødsstraff gav et usikkert grunnlag for å fullbyrde dommen, og at denne usikkerhet ville kunne bli en hård belastning på den alminnelige rettsbevissthet og på innstillingen til rettsoppgjøret i sin helhet.

Justisdepartementet mente at det var nødvendig å søke å rette på forholdet ved særskilte lovtiltak, og forela saken for Høyesterett, idet departementet samtidig nevnte som en mulig løsning en eller annen form for plenumsbehandling. Det fremgikk av Høyesteretts svar av 14. mai 1947 at retten enstemmig var imot henvisning av dødsdomsaker til plenum, men ellers var meningen sterkt delte. Av rettens medlemmer var 11 av den oppfatning at Høyesterett burde forsterkes i dødsdomsaker og at det burde innføres kvalifisert flertall for dødsstraff; 4 medlemmer fant at Høyesterett ikke burde forsterkes men at det burde innføres kvalifisert flertall; ett medlem var av den mening at det ikke burde gjøres noen forandring i gjeldende lov.

Flertallet, 7 medlemmer, holdt på at Høyesterett i saker hvor lagmannsretten hadde dømt tiltalte til døden, eller hvor påtalemyndigheten hadde påstått dødsdom for lagmannsretten eller erklært å ville påstå dødsstraff i Høyesterett, skulle bestå av 9 medlemmer, hvorav det krevdes 6 stemmer for dødsdom. De 9 medlemmer skulle uttas på den måten at begge avdelinger trådte sammen, idet det yngste medlem trådte ut ved voteringen. Av de andre dommere stemte 4 for at retten skulle bestå av 7 medlemmer med et

¹⁾ Sakene mot Finn Knutninge Kaas (Riksadv.s Medd.blad nr. 31 s. 60) og Arne Brænd (Do. nr. 36 s. 37). Begge disse ble benådet.

flertall på 5 for dødsstraff, mens 4 stemte for at Høyesterett som før skulle settes med 5 medlemmer, men at det skulle kreves 4 stemmer for dødsstraff. Samtlige dommere var enige om at hvis noen av de nevnte forslag ble lov, burde de tiltalte som var dømt til døden med 3 mot 2 stemmer, benådes til livsvarig fengsel og tap av almen tillit.

Ved Ot. prp. nr. 84 (1947) om midl. lov om tillegg til lovgivningen av Høyesterett ble det fremlagt forslag for Stortinget i hovedsaken i samsvar med de retningslinjer som var antydnet av flertallsfraksjonen i Høyesterett. Dessuten ble det tatt med en bestemmelse om at vedtak av Høyesteretts kjæremålsutvalg om å avvise anke fra en tiltalt som var dødsdømt, krevde enstemmighet. (Den sistnevnte bestemmelse kunne forøvrig neppe påregnes å ville få særlig praktisk betydning, idet Kjæremålsutvalgets avgjørelser av denne art hittil alle hadde vært enstemmige, hvilket også måtte forutsettes å ville bli tilfelle i fremtiden.)

I tilrådingen anførte departementet bl. a. (s. 2):

«Departementet er for sitt vedkommende fremdeles av den mening at den mest tilfredsstillende løsning ville være om alle saker angående dødsstraff kunne bringes inn for plenum. Dette ville imidlertid åpenbart bety en sterkt øket belastning for Høyesterett og føre til ytterligere forsinkelse i behandlingen av det store antall saker som er eller vil bli innbrakt for siste instans. Under hensyn til dette og i betraktning av det standpunkt Høyesterett selv har inntatt, finner departementet ikke å burde søke fremmet forslag om plenumsbehandling i livssaker.

Valget synes etter dette å måtte stå mellom den nåværende 5-mannsdømstol og den 9-mannsdømstol som er foreslått av den sterkeste av de fraksjoner som høyesterettsdommerne har delt seg i. (Mellomforslaget om en 7-mannsdømstol finner departementet etter forholdene har lite for seg og derfor bør kunne settes ut av betraktning.) Forutsetningen er at det i begge tilfelle skal kreves kvalifisert flertall for dødsdom, henholdsvis minst 4 og minst 6 stemmer.

Det må erkjennes at det er atskillig som taler for at en beholder den nåværende regel om at Høyesterett i den enkelte sak settes med 5 dommere. Det er ønskelig at de forandringer som gjøres blir innskrenket til det minst mulige, og lovteknisk sett har det også utvilsomme fordeler å holde fast ved det antall dommere en nå har. En viss betydning må det dessuten tillegges at Høyesterett i noen tilfelle har avsagt dødsdom med 4 mot 1 stemme, og at enkelte av disse dommer er fullbyrdet.

Allikevel har departementet funnet å burde slutte seg til forslaget om en 9-mannsdømstol. Bare på denne måte kan en i vesentlig grad få ryddet bort den tilfeldighet som nå kan synes å gjøre seg gjeldende, uten å ta skrittet helt ut og påby plenumsbehand-

ling. Dette er etter departementets mening så viktig at det ikke kan tillegges avgjørende vekt at ordningen blir noe mer komplisert og betegner en mer vidtgående avvikelse fra de någjeldende lovbestemmelser.»

Flertallet i Justiskomiteén sluttet seg til forslaget i proposisjonen, jfr. Innst. O. nr. 126 (1947). Et mindretall (Stavang) opptok forslag om at man skulle beholde den nåværende 5-mannsdømstol, men krevde et flertall for dødsstraff på 4 medlemmer. Han begrunnet særlig forslaget med at innføringen av en 9-mannsdømstol måtte forutsettes å ville sinke rettsoppgjøret, kanskje med henimot ½ år.

Saken gav anledning til en vidtloftig debatt i Odelsting og Lagting. Det fremgikk av denne at det — foruten tilhengerne av de standpunkter som var representert i Justiskomiteén — var et betydelig mindretall som ønsket forslaget henlagt ut fra den betraktning at oppgjøret nå burde gå sin gang uten ytterligere inngrep i de gjeldende regler. Resultatet av behandling var imidlertid at innstillingen ble vedtatt; i samsvar med en endret komiteinnstilling ble det gjort den forandring at anke fra en som var dømt til dødsstraff, overhodet ikke skulle kunne avvises som grunnløs i henhold til straffeprosesslovens § 387 fjerde ledd, jfr. Ot. forh. (1947) s. 335—358 og Lagt. forh. (1947) s. 130—144.

Lov om tillegg til lovene om Høyesteretten ble sanksjonert 19. juni 1947 (nr. 8).

c. Bestemmelser om opprydding i den offentlige tjeneste.

De lovbestemmelser om opprydding i den offentlige tjeneste som forelå ved frigjøringen, var provisorisk anordning av 26. februar 1943 om gjenoppbygging av lovlig forhold i den offentlige tjeneste i Norge, jfr. endringsanordning av 24. november 1944. (En tilleggsanordning av 18. mai 1945¹⁾ var foranlediget ved den spesielle situasjon i overgangstiden og hadde ingen tilknytning til de forhold som er omhandlet i tjenestemannsordningen).

Oppryddingen ble i tiden 1945—1946 satt i verk og i stor utstrekning gjennomført på grunnlag av tjenestemannsordningen og de administrative bestemmelser som var utferdige med hjemmel i den, særlig kgl. res. av 12. desember 1944 om instruks for fylkesmennene angående den første opprydding i tjenestemenn og kgl. res. av 24. mars 1944, om endring ved kgl. res. av 15. desember s. å.,

¹⁾ Anordningen og departementets tilråding trykt i Ot. prp. nr. 91 (1945—46) s. 2 s. 9.

om instruks for de midlertidige ordførere, kommunestyre og fylkesutvalg angående den første opprydding i kommuner og fylkeskommuner.

Som følge av tidsbegrensningen i Grl. § 17 var det nødvendig å søke tjenestemannsordningen avløst av lov, og med dette formål ble det ved Ot. prp. nr. 91 (1945—46) fremlagt forslag til lov om opprydding i offentlig tjeneste.

Angående de alminnelige synspunkter som var lagt til grunn for lovforslaget, heter det i Justisdepartementets tilråding (s. 9):

«Det utkast til lov om opprydding i offentlig tjeneste som herved fremlegges, bygger på tjenestemannsordningen slik som den lyder etter revisjonen av 24. november 1944, og gjenstår i det vesentlige anordningens bestemmelser. Etter departementets mening vil det virke uheldig om de regler det her gjelder blir gjenstand for mere vidtgående endringer av prinsipiell natur etter at en lang rekke tjenestemenn allerede har fått sine saker avgjort. Slike forandringer bør derfor ikke gjøres uten at særlig tungtveiende grunner taler for det. Avgjørende grunner for å forlate den ordning som ble satt ut i livet ved frigjøringen i mai i fjor, foreligger etter departementets oppfatning ikke. Det er nok spørsmål som en nå kunne ha ønsket var blitt løst annerledes, men stort sett har bestemmelsene i tjenestemannsordningen svart til sitt formål. De endringer som er foreslått i utkastet, tar derfor i det vesentlige bare sikte på å gjøre klart hva som er meningen med bestemmelser hvis tolking har vært gjenstand for tvil eller på å imøtekomme behov som man er blitt oppmerksom på ved anvendelsen av anordningens regler i praksis.»

Av nye bestemmelser kan særlig merkes følgende:

Det hadde delvis forekommet at det i saker mot offentlige tjenestemenn om straff for landssvik var nedlagt påstand om avskjed som straff uten at denne påstand var tatt til følge og uten at det samtidig var nedlagt påstand om avskjed etter tjenestemannsordningen. For å unngå nytt saksanlegg i lignende tilfelle er det i lovtkastet tilføyet en bestemmelse om at påstand om avskjed på grunn av uverdighet og om tjenestens tap som straff i alminnelighet bør avgjøres under én sak (Utk. § 1 annet ledd).

Helt nye i forhold til tjenestemannsordningen er reglene om at «når det anses for enlig med tjenestens tarv, kan vedkommende myndighet, istedenfor å begjære sak reist om avskjed etter første ledd, legge tjenestemannens ordensstraff. Ordensstraffer er overføring til en annen tjenestestilling av samme eller lavere grad eller suspensjon uten lønn i inntil 2 år. (Utk. § 1 tredje ledd.) Om grunnelsen for dette heter det i departementets tilråding (s. 11):

Stiftelsen norsk Okkupasjonshistorie 2014

«... Ordningen har det ofte vist seg behov for å kunne tilby en tjenestemann, som må avskjediges fra sin gamle stilling, en rettstilling når hans forhold ikke er særlig graverende. En mann som anses for å ha vist seg uverdig til å bli sittende i en sjefstilling, kan f. eks. plasseres i en underordnet stilling hvor han ikke i samme utstrekning representerer det offentlige utad, og hvor han ikke er overordnet tjenestemann som selv har vist en uklanderlig holdning. På denne måte oppnår en på den ene side at det offentlige fortsatt får nytte godt av tjenestemannens innsikt og erfaring og på den annen side å bøte på de personlige og sosiale ulemper som avskjeden fører med seg i tilfelle hvor tjenestemannens forhold er mindre graverende og avskjed derfor vil virke hardt. En ordning som den nevnte er underhånden brakt i stand i mange høve, men det har vist seg behov for å ha hjemmel i lov for en slik lempeligere reaksjon. Samtidig har en ment å burde innføre suspensjon i inntil 2 år som et annet alternativ til avskjed.»

For å lette adgangen for tjenestemann som avskjediges administrativt til å få lovligheten av avskjeden prøvet for domstolene, er det gitt bestemmelser om at disse tjenestemann kan bringe saken inn for domstolene ved en enkel begjæring til påtalemyndigheten om å reise sak på deres vegne. Denne rett ble også gitt de tjenestemann som var avskjediget uten dom før lovens ikrafttreden (Utk. § 1, femte ledd).

Ifølge tjenestemannsordningen kunne en tjenestemann som ble fjernet fra sin stilling på grunn av mistanke om landsforrædersk forhold, ikke kreve lønn i suspensjonstiden med mindre det ble godtgjort at han ikke hadde begått noe straffbart. I praksis hadde imidlertid vedkommende fagdepartement innrømmet hel eller delvis lønn i visse tilfelle hvor særlige hensyn talte for det. Denne praksis ble nå foreslått lovfestet (Utk. § 5 annet punktum).

Tjenestemannsordningens § 6 var i praksis blitt tolket slik at en tjenestemann med ansettelse fra før okkupasjonen som på ulovlig måte var satt ut av stilling av okkupasjonsmyndighetene, uten videre var å anse som rette innehaver av sin gamle stilling. Motsatt bestemmelse kunne ikke treffes rent diskresjonært, men bare hvis det forelå en avskjedsgrunn, og da etter den vanlige fremgangsmåte ved meddelelse av suspensjon eller avskjed. Bestemmelsen er omformet i utkastet for å gi utvetydig uttrykk for denne forståelse (Utk. § 6).

Prester som fradømmes sitt embete eller får avskjed i unåde, taper etter gjeldende regler retten til å bære prestedrakt og til å utføre gudstjeneste, kirkelige handlinger og annen prestedtjeneste i henhold til deres ordi-

nasjon. Saken står annerledes når det gjelder ordinerte prester som ikke innehar embete eller stilling i kirken, og for hvem det derfor ikke blir spørsmål om fradømmelse av offentlig tjeneste. Med henblikk på disse prester ble det etter henstilling fra Kirkedepartementet tatt med en bestemmelse om at «ordinert prest som ikke har stilling i kirken, kan fradømmes retten til å bære prestedrakt og til å utføre prestedtjeneste i henhold til ordinasjonen når han ved forhold som nevnt i § 1 første ledd har gjort seg uverdige til prestejerning» (Utk. § 10).

Saken ble behandlet av den forsterkede administrasjonskomité i Innst. O. nr. 181 (1946). Komitéen gav enstemmig forslaget sin tilslutning uten særlige bemerkninger. Også i Stortinget ble lovforslaget uten endringer enstemmig vedtatt, jfr. Ot. forh. (1946) s. 430—435 og Lagt. forh. (1946) s. 148—150.

Lov om utreinsking i offentlig teneste ble sanksjonert 19. juli 1946 (nr. 14).

Visse bestemmelser i den nye lov viste seg under anvendelsen i praksis mindre hensiktsmessige, og etter forslag i Ot. prp. nr. 19 (1947) ble det derfor ved lov av 16. mai 1947 (nr. 3) foretatt en del endringer, jfr. Innst. O. nr. 73 (1947), Ot. forh. (1947) s. 273—276 og Lagt. forh. (1947) s. 82—83. De forandringer som ble gjort, gikk i det vesentlige ut på følgende:

Ordningen med ileggelse av ordensstraff ble gjort smidigere ved at domstolene — i stedet for å avsi avskjedsdom — fikk adgang til å gi dom på fullmakt for vedkommende ansettelsesmyndighet til å nytte ordensstraff, — enten generell fullmakt eller myndighet til å ilegge en bestemt angitt ordensstraff. Bakgrunnen for denne utbygning av loven var at det i praksis hadde vist seg uheldig at domstolene ingen innflytelse hadde når det gjaldt valget mellom avskjed og ordensstraff.

Domstolenes adgang til å prøve administrasjonens vedtak om avskjed ble utvidet. Det heter herom i departementets tilråding (s. 2):

«Når det reises sak etter utreinskingslovens § 1 annet ledd med påstand om avskjed ved dom, prøver retten kravet fullt ut både hva den rettslige og den skjønnsmessige side angår. Hvis tjenestemannen blir avskjediget eller ilagt ordensstraff ved administrativt vedtak, jfr. § 1 tredje og fjerde ledd, og han selv (eller påtalemyndigheten på hans vegne) reiser sak for å få vedtaket kjent ulovlig, er derimot retten avskåret fra å prøve den skjønnsmessige side av vedtaket.... Denne forskjell i domstolenes kompetanse etter saken kommer opp på den ene eller annen måte finner man ikke tilstrekkelig grunn til å opprettholde. Rettens forutsetninger for å

kunne bedømme også den skjønnsmessige side, er de samme i begge tilfelle. Og det kan virke urimelig at en tjenestemann skal være avskåret fra å få saken prøvet for domstolene i sin fulle bredde fordi ansettelsesmyndigheten har valgt å gå veien om avskjed ved administrativt vedtak.»

En tilsvarende adgang til å prøve så vel den skjønnsmessige som den rettslige side ble domstolene samtidig gitt i saker etter § 8, dvs. i tilfelle hvor ansettelsesmyndigheten hadde besluttet at en tjenestemann som var forflyttet eller forfremmet under okkupasjonen, ikke skulle få gå tilbake til sin gamle stilling.

I henhold til loven av 1946 kunne tjenestemann som var avskjediget eller ilagt ordensstraff av administrasjonen, henvende seg til påtalemyndigheten og be denne reise sak på deres vegne om lovligheten av avgjørelsen. I praksis hadde det imidlertid i mange tilfelle vist seg mindre naturlig at påtalemyndigheten optrådte som tjenestemannens representant. Ordningen ble derfor forlatt, og den avskjedigete tjenestemann ble for fremtiden henvist til å reise sak selv; rettergangsordningens § 38 ble imidlertid gitt tilsvarende anvendelse, slik at retten kunne oppnevne en prosessfullmektig for saksøkeren.

Kap. IV. De prinsipielle rettsspørsmål som landssvikoppjøret reiste, og deres avgjørelse i Høyesterett.¹⁾

1. Grunnlovsmessigheten av de anvendte bestemmelser.

Av de prinsipielle rettsspørsmål som ble reist i forbindelse med landssvikoppjøret skal man her først behandle de innvendinger mot oppjøret som søkte sitt grunnlag i Grunnloven.

a) Utstrekningen av Kongens lovgivningsmyndighet i okkupasjonstiden.

Etter Grunnlovens § 17 har Kongen adgang til å gi provisoriske anordninger på visse bestemte felter og for et visst tidsrom. Spørsmålet var om de provisoriske anordninger utferdiget i okkupasjonstiden var hjemlet i Grunnlovens § 17 eller om det også forelå annen hjemmel og i tilfelle hvor langt denne gikk.

Spørsmålet ble reist første gang for Høyesterett i straffesaker mot Reidar Haaland, og det ble prøvd i forhold til flere provisoriske anordninger i denne sak. Høyesterett reiste av eget tiltak spørsmålet i forhold til provisorisk anordning av 26. januar 1945 som bestemte at medlemmer av Høyesterett utnevnt før 9. april 1940 «kan uten hensyn til oppnådd aldersgrense fortsette i stillingen inntil 30. juni 1946». På denne tid var dommerne Hanssen, Larssen og Næss fylt 70 år, og dommer Alten fylte 70 år innen 30. juni 1946. Disse fire dommerne var derfor ikke med under behandlingen av spørsmålet.

Haaland-saken ble behandlet i plenum, og i en beslutning av 6. august 1945 sier førstvoterende, dommer Schjelderup, med tilslutning av alle de øvrige voterende dommere:

«Jeg finner det lite tvilsomt at selve den situasjon som ble skapt for vårt land ved det tyske overfall den 9. april 1940 måtte gi den utøvende makt en vid adgang til fra den nevnte dag å gi bestemmelser av lovgivningsmessig innhold. Uten en slik myndighet ville Kongen — den eneste av våre lovlig statsorganer som, fordi han ikke befant seg i okkupert område, fortsatt hadde sin fulle handlefrihet — vært avskåret fra å kunne vareta landets interesser, bl. a. ved tiltak som

¹⁾ Dette kapittel er utarbeidet på grunnlag av et utkast fra sekretær Jacob Walnum. Et register over de dommer som er omtalt er innlagt på s. 106.

i normale tider i første rekke tilligger Stortinget. Denne ekstraordinære myndighet måtte Kongen ha for å kunne lede Norges deltagelse i krigen og forberede frigjøringen.

De tiltak på lovgivningens felt som det etter 9. april 1940 har vært nødvendig for Kongen å kunne treffe, ligger visstnok i stor utstrekning utenfor rammen av Grunnlovens § 17. Derimot kan den av selve situasjonen i 1940 skapte tvinginger nødvendighet for ekstraordinære konstitusjonelle beføyelser sies å ha en nærliggende parallell i lovgrunnen for den ved § 17 hjemlede myndighet.

Hva angår Stortingets vedtak av 9. april 1940 viser forskjellige uttalelser under debatten på Elverumsmøtet at det til dels, særlig i begynnelsen, gjorde seg gjeldende en noe uklær oppfatning av Grunnlovens § 17 og dens nødvendighet som hjemmel for fullmakten. Men også den helt riktige og avgjørende oppfatning kom til uttrykk: at det var en helt ekstraordinær og av grunnlovgiverne uforutsett situasjon — Norges okkupasjon av fiender under krig — som innebar all den hjemmel som trengtes. Dette fremgår også klart av det forslag som Stortingets president fremsatte: «Stortinget bemyndiger Regjeringen til, inntil det tidspunkt kommer da Regjeringen og Stortingets presidentskap etter konferanse innkaller Stortinget til neste ordinære møte, å vareta rikets interesser og treffe de avgjørelser og beføyelser på Stortingets og Regjeringens vegne, som må anses for påkrevd av hensyn til landets sikkerhet og framtid.» Forslaget må anses vedtatt av Stortinget.

Jeg mener etter dette at Kongen fra 9. april 1940 har hatt adgang til å treffe de av krigen og krigsforholdene betingede tiltak for å verge landets frihet og selvstendighet og for ørig på enhver måte å verne eller vareta norske interesser, deriblant også å forberede gjenopføringen av det rettsoppgjør som måtte komme når krigen engang var slutt. Under dette sitt arbeid måtte Kongen ha adgang til å treffe de tiltak som han etter sitt beste skjønn måtte finne nødvendige eller hensiktsmessige — ut fra de forhold som forelå ved anledningen eller som måtte ventes å skulle eller kunne inntre. Å gå nærmere inn på hvor langt denne Kongens lovgivende myndighet i krigsårene strekker seg, finner jeg ved denne anledning ikke nødvendig.

Hva utstedelsen av anordningen av 26. januar 1945 angår, kan jeg nemlig ikke skjønne at Kongen skulle ha gått utenfor rammen for den lovgivningsmyndighet som den ekstraordinære situasjon måtte hjemle ham. Når det fantes ønskelig at også de medlemmer av Høyesterett, som under okkupasjonstiden hadde nådd lovens aldersgrense, tross dette

skulle fortsette i sin stilling i noen tid, må dette antas å ha vært begrunnet i at antallet av dommere i okkupasjonstiden var blitt sterkt redusert og at arbeidsforholdene derfor gjorde det nevnte tiltak nødvendig.»

Beslutningen er ikke i sin helhet inntatt i Norsk Retstidende, men i det vesentlige siteret i Rt. 1945 s. 14 og hele beslutningen referert i RM.¹ h. 3 s. 1.

Den 16. juli 1945 (jfr. RM. h. 2 s. 3 flg.) avsa Eidsivating lagmannsrett dødsdom over Reidar Haaland for forbrytelser mot strl. §§ 86, 228 og 229, jfr. § 232 og provisorisk anordning av 3. oktober 1941 og lov av 6. juli 1945 sammenholdt med strl. § 62. Det var under saken av forsvareren nedlagt påstand om at saken skulle avvises bl. a. fordi rettergangs anordningen av 16. februar 1945 lå utenfor den ramme som Grunnlovens § 17 trekker for Kongens lovgivningsmyndighet. Heller ikke konstitusjonell nødrett eller Elverumsfullmakten kunne etter forsvarerens oppfatning gi adgang til å endre rettergangsordningen. I sin kjennelse av 12. juli 1945 (se RM. h. 2 s. 1) sier lagmannsretten bl. a.:

«Etter rettens oppfatning må en søke hjemmelen for Kongens lovgivningsvirksomhet under okkupasjonstiden i den nødsituasjon som da forelå. Det var faktisk umulig for det normale lovgivningsorgan — Stortinget — å tre sammen og på fritt grunnlag fatte gyldige vedtak.

Det såkalte «Elverumsvedtak» må etter rettens mening sees som en konstatering fra Stortingets side av at en slik nødsituasjon alt forelå den 9. april 1940, og måtte formodes å vare en tid. Under disse omstendigheter har Kongen støttet seg til den lovgivningsmyndighet som han har etter Grunnlovens § 17, men på grunn av forholdene har han vært tvunget til å gå ut over den grense som § 17 har satt for den normale utøving av den provisoriske lovgivningsmyndighet.

Det måtte under de ekstraordinære forhold som forelå være avhengig av et skjønn hvor langt Kongen i hvert enkelt tilfelle kunne og burde gå. Ved vurderingen må en bl. a. legge vekt på hvordan forholdene måtte formodes å ville utvikle seg på det tidspunkt da hvert enkelt lovvedtak ble gitt.

Retten kan ikke finne at grensen for denne Kongens ekstraordinære lovgivningsvirksomhet er overskredet ved rettergangs anordning av 16. februar 1945. Det måtte framstille seg som nødvendig å ha ferdig forenklede rettergangsregler for at det omfattende rettsoppgjør kunne bli satt i gang straks ved frigjøringen og bringes til avslutning så snart som mulig.»

Riksdoktoren nedla i straffesaken påstand om dødsstraff med hjemmel i provisorisk anordning av 3. oktober 1941, jfr. lov av 6. juli 1945. Forsvareren

¹⁾ Riksdoktorens Meddelelsesblad.

anførte mot denne påstand at det lå utenfor Grunnlovens ramme i § 17 å gi anordning om dødsstraff og at dette heller ikke var hjemlet i konstitusjonell nødrett. Om dette heter det i lagmannsrettens dom:

«Retten kan vise til den kjennelse som er gitt 12. ds. Det er alt der tatt stilling til de innsigelsers forsvareren har framsatt. Retten skal til supplerer av kjennelsen bemerke at den finner at det av generalpreventive hensyn og for å fremme et rettsoppgjør på lovlig grunnlag uten lunsj var nødvendig at Kongen på det tidspunkt innførte dødsstraff for de groveste forbrytelser som landssvikene foretok.»

Domfelte anket bl. a. over saksbehandlingen til Høyesterett, og gjorde de samme innsigelsers gjeldende som nevnt foran. I sin avgjørelse (jfr. Rt. 1945 s. 13) henviste førstvoterende, dommer Næss, i det vesentlige til det votum som ble avgitt i Høyesteretts beslutning om gyldigheten av den provisoriske anordning av 26. januar 1945, jfr. foran, og for øvrig bemerket han med tilslutning av samtlige høyesterettsdommere at grensene for Kongens anordningsmyndighet ikke antokes overskredet ved anordningen av 3. oktober 1941 eller ved den provisoriske anordning av 16. februar 1945.

Spørsmålet om utstrekningen av Kongens anordningsmyndighet er videre behandlet i høyesterettsdom av 19. september 1945 i straffesak mot Ottar Lie Motland, Odd Olsen, Omund Kristoffersen (Rt. 1945 s. 61).

Førstvoterende, dommer Klæstad, sier bl. a.:

«Hva tiltalte nr. 1, Ottar Lie Motland, angår fremgår det av domsgrunnene at lagmannsretten har henført hans medlemskap i NS ungdomsfylking under landssvikanordningens § 3, jfr. § 2, og ikke under straffelovens §§ 86 og 98, således som påstått i tiltalebeslutningen. Jeg har forstått domsgrunnene derhen at retten ikke har funnet at de subjektive betingelser for straff etter disse paragrafer i straffeloven har vært til stede for så vidt angår innmeldelsen i N.S.U.F. Under prosedyren for Høyesterett har aktor gjort oppmerksom på at der her foreligger et tilfelle hvor straff for medlemskap i NS etter landssvikanordningen, jfr. anordning av 22. januar 1942, er anvendt på et forhold som tidligere var straffritt. Aktor har reist spørsmål om de nevnte provisoriske anordninger har ligget innenfor Kongens ekstraordinære lovgivningsmyndighet for så vidt som de på denne måte har satt straff for et tidligere straffritt forhold — et spørsmål som Høyesterett ikke tidligere har tatt standpunkt til. Jeg er enig med aktor i at dette spørsmål må besvares bekreftende. Således som forholdene i Norge utviklet seg under okkupasjonen, må det ha fremstillet seg som nødvendig å utferdige nye bestemmelser om straff for medlemskap i NS.»

Stiftelsen norsk Okkupasjonshistorie 2014

De øvrige voterende dommere — Grette, Alten, Evensen og justitiarius Berg — slutte seg enstemmig til førstvoterende.

I en plenumsdom av 23. august 1945 i straffesak mot Carl Stephanson (jfr. Rt. 1945 s. 26) ble gyldigheten av landssvikanordningen prøvd i forhold til Kongens ekstraordinære lovgivningsmyndighet. Det ble her stort sett henvisning til de betraktninger som var avgjørende i Haaland-saken. Derimot fant ikke flertallet i Høyesterett grunn til å ta standpunkt til spørsmålet om landssvikanordningens § 11 nr. 9 om tillitstap lå innenfor grensen for Kongens anordningsmyndighet, fordi flertallet ikke opprettholdt lagmannsrettens dom på dette punkt. Dommer Alten fant dog grunn til å si følgende:

«Tillitstap etter landssvikanordningens § 11 nr. 9 omfatter retten til å eie eller erverve fast eiendom, rettigheter i fast eiendom som er avhengig av konsesjon, norsk registreringspliktig skip og aksjer eller andre andeler i norske ervervsdrivende selskaper eller sammenslutninger. Dette gjelder også ervervelse ved arv eller gave. Selv om andre formerettigheter som f.eks. eiendomsrett til løsøre, obligasjoner, patentrettigheter, opphavsrett til litterære og kunstneriske verk m. v. ikke er tatt med, betegner denne bestemmelse en vidtgående innskrenkning i den domfeltes rettsevne, som er ukjent i vår eldre lovgivning. Inndragning av jord og boskodd etter Christian Vs lov — en straff som Grunnlovens § 104 forbyr — omfattet iallfall ikke fremtidig erverv. Den komité som har utarbeidet utkastet, har som grunn for bestemmelsen anført at det er blitt «et sterkt og alminnelig krav her i landet» at landssvikere skal fradømmes de nevnte rettigheter (se Samling av diverse provisoriske anordninger 1945, I—V s. 107 og 108). Men selv om visse kretser under krigen har vært inne på en slik tanke, er det etter min mening ikke grunn til å tro at et rettsinngrep av denne art stemmer med den alminnelige rettsbevissthet. Det har heller ikke som de andre arter av rettighetstap noe å gjøre med «almen tillit», dvs. den tillit en mann bør ha i samfunnet. En straff av denne art er, såvidt vites, ukjent i andre siviliserte land, og den strider mot alminnelige strafferettsprinsipper. For den som intet eier og ikke har utsikt til å erverve noen av de rettigheter som nevnes i nr. 9, vil inngrepet ikke ha reell betydning og følgelig også være virkningsløst som straff. Men for andre kan det få langt alvorligere følger enn en fengselsstraff. Jeg kan ikke innse at det har vært noen rimelig grunn til å utferdige en straffebestemmelse som § 11 nr. 9. Jeg kommer således til det resultat at anordningen for så vidt angår denne bestemmelse faller utenfor området for Kongens lovgivningsmyndighet under krigen, og at følgelig § 11 nr. 9 overhodet ikke kan anvendes av domstolene.»

Derimot tok Høyesterett i dom av 1. september 1945 i straffesak mot Ragnar Omberg

m. fl. (jfr. Rt. 1945 s. 43) standpunkt til dette spørsmål. De tiltalte var av lagmannsretten bl. a. idømt tillitstap. Førstvoterende, dommer Grette, sier her under henvisning til dommer Altens bemerkninger referert foran bl. a.:

«Men jeg kan for min del ikke se at den utbygning av de tidligere strafferettslige regler om rettighetstap som bestemmelsen i § 11 nr. 9 betegner, er så vidtgående, eller at den på en sådan måte avviker fra festede rettsforestillinger at den kan ansees for å ligge utenfor den ekstraordinære lovgivningsmyndighet Kongen hadde under krigen. Det finnes etter min mening ikke tilstrekkelig holdepunkt for den oppfatning at Kongen ved å utferdige en bestemmelse som den der er gitt i landssvikanordningens § 11 nr. 9 har gått ut over det område for en skjønsmessig vurdering som måtte være Kongen forbeholdt, når det i okkupasjonstiden gjaldt å ta standpunkt til hvilke bestemmelser av lovgivningsmessig innhold var nødvendige eller hensiktsmessige for å forberede rettsoppjøret etter krigen.»

Det jeg her har nevnt er for meg avgjørende for at bestemmelsen i landssvikanordningens § 11 nr. 9 må anerkjennes som rettsgyldig.»

Annenvoterende, dommer Alten, sier i samme dom følgende om spørsmålet:

«Jeg er ikke enig med førstvoterende i at landssvikanordningens § 11 nr. 9 er en gyldig utferdiget straffebestemmelse. Der kan ikke trekkes noen slutning fra de provisoriske anordninger som innfører dødsstraff for landsforræderi og andre grove forbrytelser. Dødsstraff er ennå i vår tid en overalt anerkjent straff, som også har vært opprettholdt i vår militære straffelov av 22. mai 1902 og i loven om straff for handlinger som påtales ved riksrett av 5. februar 1932. I en helt annen stilling står det inngrep i domfeltes rettsevne og livsmuligheter som landssvikanordningen vil innføre gjennom § 11 nr. 9. Jeg henviser til mitt votum i saken mot Carl Stephanson. Av de grunner jeg der har nevnt, finner jeg at bestemmelsen faller utenfor grensen for Kongens ekstraordinære lovgivningsmyndighet.»

Dommer Hanssen sluttet seg til foranstående votum fra dommer Alten, mens de andre — dommerne Stang, Næss, Schjelderup, Evensen, Klæstad og Bonnevie — sluttet seg til førstvoterende.

Til slutt skal i denne forbindelse nevnes at i høyesterettsdom av 8. september 1945 i sak mellom Carl Stephanson og Erstatningsdirektoratet (Rt. 1945 s. 52) uttalte dommerne Fougner, Alten og Hanssen at de under noen tvil var kommet til at erstatningsbestemmelsen i landssvikanordningens § 25 ikke i og for seg falt utenfor rammen for Kongens ekstraordinære lovgivningsmyndighet under okkupasjonen. Det ble i den forbindelse pekt på at bestemmelsen «knesetter et nytt

og innen sitt område vidtrekkende erstatningsprinsipp.» Flertallet i saken, dommerne Stang, Larssen, Næss, Schjelderup, Evensen, Klæstad, Grette og Bonnevie behøvede ikke å ta standpunkt til dette spørsmål fordi det fant erstatningsansvaret hjemlet i alminnelige erstatningsgrunnsetninger.

b) Forbudet i Grunnlovens § 97 mot å gi lover tilbakevirkende kraft.

Et spørsmål som har en viss tilknytning til anvendelsen av Grunnlovens § 97 og som ble gjenstand for drøftelse og avgjørelse under landssvikoppjøret, var fra hvilket tidspunkt en ny lov eller anordning kan virke. Spørsmålet var om en anordning kunne virke fra det øyeblikk den er vedtatt eller om den først kan virke fra et senere tidspunkt knyttet til kunnngjøringen av anordningen. De spesielle forhold under krigen reiste også spørsmålet om hvilke krav man må stille til kunnngjøringen.

I den tidligere omtalte Haaland-sak (jfr. Rt. 1945 s. 13) ble Haaland av lagmannsretten idømt dødsstraff i medhold av provisorisk anordning av 3. oktober 1941. Forsvareren påsto at det ikke var anledning til å benytte dødsstraff bl. a. fordi nevnte anordning ikke var kunnngjort slik som bestemt i lov av 1. april 1876 om Udgivelse af en Lovtidende og Bekjendtgjørelse af Lovene m. v. Herom sier lagmannsretten:

«Det er sikker rettspraksis at en lov kan tre i kraft og anvendes uten kunnngjøring i samsvar med loven av 1876. Dette gjelder også om loven setter straff for et tidligere straffritt forhold. For så vidt er det tilstrekkelig å henvisse til høyesterettsdom i Rt. 1937 s. 42. Den bestemmelse det her gjelder er for øvrig kunnngjort på den måten og i den utstrekning som det, hensett til forholdene, var mulig. Den er meddelt i radio og illegale aviser, likesom den er inntatt i Norsk lovtidend som utkom i London. Denne form for kunnngjøring må etter rettens oppfatning, alle forhold tatt i betraktning, ansees som tilstrekkelig.»

Endelig finner retten å burde bemerke at en person, der som tiltalt under krigsforhold innlater seg på handlinger av den art det her gjelder, landsforræderi i forbindelse med torturering av landsmenn, må være forberedt på at straffen herfor skjerpes, således at det også blir adgang til å anvende dødsstraff.»

I Høyesterett uttalte førstvoterende, dommer Næss, om dette spørsmål:

«Når anken videre går ut på at anordningen av 3. oktober 1941 ikke er blitt kunnngjort på behørig måte, kan jeg heller ikke finne at denne ankegrunn fører frem. Jeg tiltrer for så vidt i det vesentlige det som er sagt i lagmannsrettens domsgrunner, idet jeg dog fin-

ner det unødendig å uttale noe om hvordan forholdet ville være å bedømme når en lov setter straff for et tidligere straffritt forhold.»

To av de voterende dommere, dommerne Alten og Hanssen, stemte for at straffen skulle nedsettes til 20 års fengsel, og tok derfor ikke standpunkt til spørsmålet om anvendelse av anordningens adgang til dødsstraff, mens de øvrige voterende sluttet seg til førstvoterende på dette punkt.

Ytterligere ble spørsmålet behandlet i straffesaken mot Carl Stephanson (jfr. foran og i Rt. 1945 s. 26). Her gjaldt spørsmålet i relasjon til landssvikanordningen av 15. desember 1944, som ikke var kunnngjort før etter frigjøringen. Førstvoterende, dommer Klæstad, uttalte herom bl. a.:

«Det er visstnok så at anordningen overhodet ikke er kunnngjort og at den heller ikke på annen måte kom til almenhetens kunnskap før en tid etter Tysklands kapitulasjon. Jeg kan imidlertid, i betraktning av de helt ekstraordinære forhold for lovgivningsmakten, ikke tillegge dette noen avgjørende betydning for spørsmålet om anordningens rettsgyldighet. Vi har ingen grunnlovsbestemmelse som gjør en lovs gyldighet avhengig av kunnngjøring eller annen bekjentgjørelse. I årenes løp er det gitt en rekke lover som bestemmer at de trer i kraft straks. Dette må bety at de får anvendelse på alle senere handlinger som omfattes av lovens bestemmelser, uansett om kunnngjøring eller annen bekjentgjørelse har funnet sted på handlingstiden. Grunnlovens § 97 er etter min mening ikke til hinder for dette. Den forbyr alene at loven virker tilbake på tidligere handlinger, ikke at den virker fremover på senere handlinger, selv om de måtte være begått før den handlende har hatt anledning til å gjøre seg kjent med loven. Jeg nevner for øvrig at det i Høyesteretts kjennelse i Rt. 1919 s. 307 er uttalt at bestemmelsen i lov av 1. april 1876 § 1 d om kunnngjøring av anordninger og bestemmelser hvis overtredelse kan pådra private ansvar eller tap av rettigheter, bare kan oppfattes som et påbud til administrasjonen og ikke som en betingelse for bestemmelsens forbindende kraft.»

Angående forsvarerens innsigelse at kunnngjøring i hvert fall må være en nødvendig betingelse i det foreliggende tilfelle da anordningen setter straff for et tidligere straffritt forhold, skal jeg bemerke at det forhold den foreliggende sak gjelder var straffbart også etter anordningen av 22. januar 1942 og som nevnt etter vår alminnelige straffelov. Det blir da ikke nødvendig å uttale noe om hvordan forholdet ville være å bedømme om anordningen hadde satt straff for et tidligere straffritt forhold.

Etter min mening kan det ikke med rette sies at denne løsning vil virke urettferdig. For anordningen av 15. desember 1944 var der flere ganger utferdiget anordninger som innførte skjerpede straffer mot dem som sveket sitt land. Disse anordninger var bekjentgjort

Stiftelsen norsk Okkupasjonshistorie, 2014

på den måte og i den utstrekning som det etter forholdene var mulig. I likhet med andre sak som svek sitt land, måtte tiltalte være forbedret på at forholdet ville bli ytterligere regulert ved andre straffebestemmelser.»

Annenvoterende, dommer Hanssen, uttalte følgende om det samme spørsmål:

«Derimot er jeg av en annen mening enn han med hensyn til betydningen av at den nevnte anordning ikke er kunngjort. Etter hva det er opplyst var forholdet ikke bare det at anordningen ikke er kunngjort på den måten som er foreskrevet i loven av 1. april 1876. Den ble overhodet ikke søkt gjort bekjent for almenheten, tvertom ble anordningen holdt hemmelig helt til etter landets befrielse. Inntil dette tidspunkt var således anordningen ukjent for alle andre enn noen få innvierte. Under disse omstendigheter følger det etter min oppfatning av Grunnlovens § 97, at anordningen ikke kunne ansees som den på gjerningstiden gjeldende lov for handlinger foretatt før befrielsen av personer, som ikke kjente den og ikke hadde anledning til å kjenne den.

Grunnlovens § 97 som fortrinnsvis tar sikte på straffebestemmelser, forbyr å gi lover tilbakevirkende kraft. Den tilsikter å beskytte borgerne mot vilkårlighet fra lovgivernes side, idet den bl. a. er til hinder for at en lov setter straff eller en strengere straff for en eldre handling. Etter min mening vil en ny straffelov imidlertid virke tilbake i Grunnlovens forstand ikke bare når den gis anvendelse på en handling foretatt før dens utferdigelse, men også når den anvendes på en handling som er foretatt før loven er blitt kunngjort, såfremt den handlende heller ikke på annen måte hadde anledning til å bli bekjent med den. Når tilbakevirkningen etter sin art rammes av forbudet i Grunnlovens § 97, er det etter min mening uten avgjørende betydning, om den i det enkelte tilfelle vil virke mer eller mindre urettferdig. At tanken med påbudet i loven av 1. april 1876 om innrykkelse i Norsk lovtidend av lover m. v. har vært at almenheten skal ha anledning til å bli bekjent med dem, anser jeg ikke tvilsomt. I den av førstvoterende særlig påberopte avgjørelse i Rt. 1919 s. 307, var forholdet visstnok at de fastsatte maksimalpriser ikke var inntatt i lovtidenden, men det var dog inntatt en meddelelse om at det var fastsatt maksimalpriser.

Den oppfatning jeg her har fremholdt, stemmer med hva der har vært lært av våre statsrettslige forfattere, se Aschehoug: Norges nåværende statsforfatning (2. utg.) III s. 87—88 og Castberg: Norges Statsforfatning I s. 377—379 og II s. 256—285 og 292. Derimot lar den seg visstnok vanskelig forene med den av førstvoterende nevnte dom i Rt. 1937 s. 42. I voteringen i denne sak er imidlertid spørsmålet ikke gjort til gjenstand for noen virkelig drøftelse. Begrunnelsen av resultatet består bare i en henvisning til de to også av førstvoterende nevnte kjennelser i Rt. 1918 II s. 287 og 1919 s. 307. Disse kjennelser angikk imidlertid særegne tilfelle og kan ikke ansees avgjørende for den foreliggende sak. Heller ikke Høyesteretts kjennelse av 9. august i år

i sak mot Reidar Haaland har etter min oppfatning noen avgjørende betydning for den sak vi nå behandler. Det gjaldt der anvendelsen av anordning av 3. oktober 1941 om tillegg til straffeloven. Om denne anordning sier lagmannsretten at den var kunngjort på den måte og i den utstrekning som det var mulig, idet den var meddelt i radio og illegale aviser og inntatt i «Norsk Lovtidend» som utkom i London.

Konsekvensen av min oppfatning er at straffebestemmelsene i anordningen av 15. desember 1944 ikke kan ansees som gjerningstidens lov i forhold til handlinger foretatt før befrielsen av personer der således som Stephanson var ukjent med den.»

Dommer Hanssen kom dog til det resultat at anordningen allikevel kunne anvendes fordi domfeltes forhold i tidsrommet før anordningen hadde vært av en slik art at det ble rammet av en strengere straffebestemmelse (strl. § 86). Dommerne Alten og Fougner sluttet seg til disse synspunkter. (Se nedenfor s. 86.)

Det syn som mindretallet la til grunn fikk i denne relasjon ingen direkte betydning for resultatet, idet også mindretallet som nevnt allikevel la landssvikanordningens bestemmelse til grunn. Anderledes stilte det seg i den sivile sak Erstatningsdirektoratet reiste mot Carl Stephanson og som Høyesterett avgjorde 8. september 1945. (Rt. 1945 s. 52). Her gjaldt spørsmålet anvendelsen av landssvikanordningens § 25 om erstatningsansvar. Mens flertallet — dommerne Stang, Larssen, Næss, Schjelderup, Evensen, Klæstad, Grette og Bonnevie — mente at erstatningsansvaret var hjemlet i norsk retts alminnelige erstatningsgrunnsetninger, kunne mindretallet — dommerne, Fougner, Alten og Hanssen — ikke støtte dette syn. Flertallet behøvde således ikke ta standpunkt til kunnngjøringsspørsmålet fordi det som nevnt fant Stephanson erstatningspliktig etter alminnelige rettsgrunnsetninger og fordi landssvikanordningens § 25, slik den lød etter provisorisk anordning av 3. august 1945, ikke førte til noen skjerpning av dette erstatningsansvar. Mindretallet, som mente at de erstatningsregler som var gjeldende før landssvikanordningen trådte i kraft ikke påla Stephanson noe erstatningsansvar, måtte derimot vurdere grunnlovsmessigheten av landssvikanordningens § 25. Det heter i dommer Fougners votum bl. a.:

«Jeg mener nemlig at erstatningsbestemmelsene i § 25 ikke her kan bringes i anvendelse — enn ikke for så vidt angår det tidsrom hvori Stephanson etter anordningens utferdigelse, nemlig fra anordningens datum den 15. desember 1944 og inntil kapitulasjonen, fortsatt sto som medlem — fordi anordningen ikke var kunngjort eller kan antas på

annen måte å være blitt Stephanson bekjent. Idet jeg om betydningen av den manglende kunnngjøring henviser til hva der er uttalt av minoriteten i den av Høyesterett under 27. august d. å. pådømte straffesak mot Stephanson, se dommer Hanssens votum, bemerker jeg:

Hva der i straffesaken var spørsmål om anvendelsen av landssvikanordningens varferettslige bestemmelser. I nærværende sak spørres det om anvendelsen av bestemmelser som iallfall etter ordlyden gjelder plikten til å erstatte økonomisk skade. Helt eller vesentlig de samme hensyn som etter min mening tilsa at nye og strengere straffebestemmelser ikke kunne bringes i anvendelse, når de ikke da den straffbare handling ble begått, var kunngjort (eller på annen måte var blitt den handlende bekjent), gjør seg imidlertid gjeldende også like overfor en ny lovbestemmelse innenfor erstatningsrettens felt. Særlig gjelder dette når den nye lovbestemmelse til den handling som den nye lov gjør erstatningsbegrunnende — her innmeldelsen og opprettholdelsen av medlemskap i Nasjonal Samling — knytter et, som jeg ser det, nytt erstatningsansvar av så vidtrekkende, for ikke å si ubønnhørlig, tilsnitt som omhandlet i landssvikanordningens § 25, framfor alt slik som paragrafen lød i anordningens opprinnelige skikkelse, før endringer ble gjort ved den provisoriske anordning av 3. august 1945. Jeg er oppmerksom på at Høyesteretts flertall i den av den samlede rett pådømte straffesak mot Stephanson har forkastet den innsigelse fra hans side som støttes til at landssvikanordningen ikke var kunngjort. Denne avgjørelse gjaldt imidlertid bare anordningens strafferettslige bestemmelser eller rettere den gruppe av strafferettslige bestemmelser som ble anvendt i den nevnte sak. I den sak som her drøftes, har vi å gjøre med bestemmelser som lovgiverne i hvert fall har ikledd formen av erstatningsregler. Og jeg kan derfor ikke anse spørsmålet om betydningen av den manglende kunnngjøring som bindende avgjort ved dommen i straffesaken også i relasjon til bestemmelsene i § 25.»

Dommen ble som nevnt avsagt med 8 mot 3 stemmer.¹⁾

Det avgjørende spørsmål om Grunnlovens § 97 under landssvikoppgjøret er om det ble satt straff for et straff-fritt forhold som i tid lå forut for vedkommende straffebestemmelse.

Dette spørsmål var for så vidt angår anordningen av 15. desember 1944 gjenstand for avgjørelse i den tidligere omtalte straffesak mot Carl Stephanson, jfr. Rt. 1945 s. 26. Førstvoterende, dommer Klæstad, sier herom:

«Forsvareren hevder videre at anordningen av 15. desember 1944 er i strid med Grunnlovens § 97 for så vidt som den setter straff

¹⁾ De erstatningsrettslige spørsmål i dommen er for øvrig omtalt og gjengitt nedenfor under kap. IX. Debatten om landssvikoppgjøret under avsnitt 6, punkt b, s. 530 fig.

for et forhold som ligger forut for anordningens utferdigelse.

Anordningen setter straff for visse forhold og handlinger som knytter seg til tiden etter 8. april 1940. Den virker med hensikt tilbake. Den komité som utarbeidet utkastet, uttaler i sine motiver s. 109 at de straffebestemmelser den foreslår, er mildere enn bestemmelsene i straffelovens kapitel 8 og 9 og i den militære straffelovs krigsartikler, og at Grunnlovens § 97 derfor ikke er til hinder for at de anvendes på tidligere handlinger. Til denne oppfatning har Justisdepartementet sluttet seg i sin innstilling s. 91—92.

Grunnlovens § 97 er etter min oppfatning til hinder for at en lov setter straff for tidligere rettsmessige handlinger, og i prinsippet også for at loven skjærer straffen for tidligere straffbare handlinger. Men den hindrer ikke at nye strafferegler anvendes på tidligere handlinger, når de nye regler kan antas å lede til et resultat som ikke er ugunstigere for tiltalte enn de strafferegler som gjaldt på gjerningstiden. Spørsmålet blir da om resultatet for tiltalte vil bli strengere når hans forhold bedømmes etter landssvikanordningen enn om det bedømmes etter den straffelovgivning som gjaldt på gjerningstiden.

Hertil skal jeg bemerke at jeg er enig med herredsretten i at tiltaltes medlemskap i NS er straffbart etter straffelovens § 86, og jeg kan for så vidt henholde meg til Høyesteretts kjennelse i Haaland-saken. Hva særlig de subjektive betingelser for straff angår, henviser jeg til at herredsretten har ansett det bevist at tiltalte forsto at partiet ytet bistand til fienden, og at han ved sitt medlemskap selv ga sitt bidrag til denne bistand. Han har der-etter etter min mening selv ytet fienden bistand «i rådet eller dåd». Om han har ytet denne bistand direkte eller gjennom en annen, må for så vidt være likegyldig. Jeg tror derfor ikke at hans forhold kan betraktes som en blott og bar medvirkning i straffelovens forstand.

Hva nå forholdet mellom landssvikanordningen og straffelovens § 86 angår, tror jeg ikke det kan sies at anordningen, slik som den lyder etter anordningen av 3. august i år, alltid vil medføre mildere straff enn straffelovens § 86, jfr. § 58 og anordningene av 22. januar 1942 og 3. september 1943. Det beror på omstendighetene i hvert enkelt tilfelle hvilken straffebestemmelse vil lede til det gunstigste resultat for tiltalte. Det kan lett tenkes tilfelle hvor en straff etter anordningen omfattende foruten fengselsstraff eller tvangsarbeid, tap for alltid av adgang til å eie eller erverve hus og jord, skib og aksjer i forbindelse med utelukkelse fra selvstendig ervervsvirksomhet og andre rettigheter og med tillegg av en høy bot, vil føles langt hardere enn en straff utmålt etter den eldre lovgivning. I mange tilfelle vil det vel overhodet ikke være mulig med sikkerhet å foreta en sammenligning mellom de resultater de to grupper av straffebestemmelser kan føre til. Således som jeg ser på straffutmålingen i den foreliggende sak, antar jeg imidlertid at tiltalte ikke vil være ugunstigere stillet med en straff utmålt etter landssvikanordningen enn om hans straffbare forhold skulle bedømmes

Stiftelsen norsk Okkupasjonshistorie, 2014

Stiftelsen norsk Okkupasjonshistorie, 2014. Fra Grunnlovens side skulle det derfor ikke være noe til hinder for at landssvikanordningen anvendes på hans hele straffbare forhold. Hvorledes forholdet til Grunnlovens § 97 ville stillet seg dersom landssvikanordningen ville ført til et strengere resultat for tiltalte enn den eldre lovgivning, behøver jeg ikke uttale noen mening om.

Ved anvendelsen av landssvikanordningen må Høyesterett etter provisorisk anordning av 10. august 1945 avsnitt III, uten hensyn til bestemmelsen i straffelovens § 3, annet ledd, anvende de lempeligere bestemmelser i provisorisk anordning av 3. august i år. Under hensyn hertil og til de faktiske forhold, således som de er beskrevet i herredsrettens domsgrunner, finner jeg at det ikke er tilstrekkelig grunn til å fravike herredsrettens fastsettelse av fengselsstraffen og boten.»

Annenvoterende i Stephanson-saken, dommer Hanssen, sa i sitt votum i tilslutning til sitt syn om manglende kunnngjøring (jfr. ovenfor s. 84):

«Grunnlovens § 97 er imidlertid ikke til hinder for at en mildere straffebestemmelse ogsa anvendelse på eldre handlinger og straffelovens § 3, 2. ledd foreskriver, at de ved pådommelsen gjeldende straffebestemmelser får anvendelse, når de fører til en for siktede gunstigere avgjørelse enn de som gjaldt ved handlingens foretagelse. Spørsmålet blir da, hvorledes Stephansons forhold var å bedømme etter den lovgivning som ligger forut for anordningen av 15. desember 1944. I så henseende er det å merke, at herredsretten uttaler at det må antas at tiltalte har vært klar over, at han ved sin innmeldelse i NS og senere opprettholdelsen av medlemskapet, ga sitt bidrag til den bistand partiet ytet fienden. Det fremgår av min stemmegivning i saken mot Reidar Haaland, at jeg anser det uriktig å oppfatte innmeldelse i NS og passivt medlemskap i dette parti som en bistand ytet fienden. Jeg finner imidlertid for så vidt å burde bøye meg for den avgjørelse i motsatt retning, som ble truffet av den samlede Høyesterett. Jeg går således ut fra at Stephansons forhold rammes av straffelovens § 86. Etter straffelovens § 3, 2. ledd, som må ansees stemmende med Grunnlovens § 97, blir da spørsmålet om en anvendelse av anordningen av 15. desember 1944 således som den lyder etter endringen av 3. august i år, vil føre til et for Stephanson gunstigere resultat enn anvendelsen av straffelovens § 86, jfr. anordningen av 22. januar 1942 og 3. september 1943. Jeg mener at anvendelsen av disse bestemmelser ville ha ført til illeggelse av en strengere straff enn den jeg finner vil være passende, når man anvender anordningen av 15. desember 1944, jfr. anordningen av 3. august i år. Ut fra disse betraktninger mener jeg at denne anordning bør anvendes på Stephansons forhold og det uansett om forholdet ligger før eller etter 15. desember 1944.»

Dette syn sluttet dommerne Alten og Fougner seg til. Disse mente således at landssvikanordningens bestemmelser på

grunn av manglende kunnngjøring ikke var «gjerningstidens lov i forhold til handlinger før befrielsen av personer der således som Stephanson var ukjent med den». På den annen side var de enige med de øvrige dommere i at når det straffbare forhold ble rammet av en gjeldende straffebestemmelse på den tid handlingen ble begått, kunne anordningen få anvendelse når de subjektive betingelser forelå og anvendelsen i det konkrete tilfelle førte til en mildere straff. Denne rettsoppfatning har Høyesterett konsekvent lagt til grunn under landssvikoppgjøret. Det kan i den forbindelse bl. a. vises til kjennelse i straffesak mot Magnus Værnes Eide og Johannes Lervik (Rt. 1945 s. 263 og 264). Her uttales i rettens enstemmige premisser (s. 263):

«De faktiske forhold som ligger til grunn for tiltalen er i tiltalebeslutningen angitt således: «Tiltalte søkte 12. januar 1941 om å bli opptatt i NS, ble medlem og sto som sådan til sin arrestasjon 12. mai 1945. I 1942 samtykket tiltalte stilltende i ved partiordre å bli overført til rikshirden, og i denne egenskap lot han seg innkalle til og avtjente et tre ukers instruksjonskurs i Holmestrand i mars 1944.»

Herredsrettens redegjørelser for de handlinger den har ansett bevisst, stemmer med tiltalebeslutningen, men om de subjektive straffebestemmelser anføres bare følgende: «Tiltaltes forhold rammes av de straffebestemmelser som er nevnt i tiltalebeslutningen. Hans forhold er forsettlig, og alle subjektive straffbarhetsbetingelser foreligger.»

De straffebestemmelser som er nevnt i tiltalebeslutningen er de samme som dommen har anvendt. Det fremgår således av domsgrunnene at retten i strid med Grunnlovens § 97 og straffelovens § 3 har ansett landssvikanordningen anvendelig også på forhold som ligger forut for utferdigelsen, uansett om tiltaltes handlinger, da de ble foretatt, var straffbare etter straffebestemmelser som kunne ha ført til anvendelse av en strengere straff. Retten har av den grunn latt det stå helt åpent om tiltaltes forhold kunne ha vært pådømt etter straffelovens § 86, og for det tilfelle at betingelsene herfor manglet, har den ikke uttalt seg om anvendeligheten av den provisoriske anordning av 22. januar 1942 om opprettholdelse av medlemskap m. v., hvorefter straffen bare er bøter og begrenset tiltiltap. At retten ikke har vært oppmerksom på at det for å felle tiltalte etter tiltalebeslutningen, var nødvendig å ta standpunkt til spørsmålet om hans forhold gikk inn under § 86, fremgår også av dens redegjørelse for straffutmålingen, hvor den bl. a. sier at tiltalte mente krigen var endt i og med at landet ble okkupert. Rettens feilaktige forståelse av landssvikanordningen har også medført en ufullstendighet i domsgrunnene, som gjør at Høyesterett er avskåret fra å avsi ny dom i saken.»

I kjennelsen referert i Rt. 1945 s. 264 sies det samme på følgende måte:

«Det fremgår av disse at herredsretten har henført tiltaltes forhold også for den tid som ligger forut for landssvikanordningens utferdigelse den 15. desember 1944, under denne anordnings straffebestemmelser, uten å undersøke om det falt inn under et strengere straffebud, som var i kraft på den tid da handlingen ble foretatt, herfra gjelder dog en unntagelse for det forhold som er henført under landssvikanordningens § 2 nr. 4, sammenkallelse av vervingsmøter, som herredsretten har funnet å falle inn under straffelovens § 86. Dette er en feil ved lovanvendelsen som må føre til dommens opphevelse, ...»

I de kjennelser som er referert i Rt. 1947 s. 25 og s. 86 i straffesaker mot Finn Knutinge Kaas og Ole Udengen måtte Høyesterett ta standpunkt til om det ved idømmelse av dødsstraff etter provisorisk anordning av 3. oktober 1941 var anledning til som skjerpene omstendighet å ta hensyn til handlinger begått forut for anordningen. Dette spørsmål har for så vidt ingen direkte tilknytning til Grunnlovens § 97, men problemstillingen kan i en viss utstrekning sees under den samme synsvinkel. Tiltalte var ved lagmannsrettens dom idømt dødsstraff i henhold til nevnte anordning og anket bl. a. over straffutmålingen. Førstvoterende, dommer Thrap, sa bl. a. følgende om straffutmålingen:

«Jeg mener at domfeltes forbryterske handlinger i tiden etter forordning av 3. oktober 1941 er av den art og har et slikt omfang at de betinger en særdeles høy straff, om jeg enn ikke ville ha funnet det nødvendig å idømme dødsstraff såfremt jeg skulle ha utmålt straffen alene for disse handlinger. Når jeg imidlertid skal utmåle straffen for alle de handlinger domfelte har gjort seg skyldig i, finner jeg at han ikke kan unngå dødsstraff. Jeg er med lagmannsrettens flertall enig i at domfeltes handlinger «før 3. oktober 1941 er overmåte skjerpene omstendigheter og kaster et slikt lys over de etterfølgende meget grove forbrytelser at det etter rettens mening gjør det nødvendig å bruke lovens strengeste straff overfor denne karakterløse landsforræder.» Jeg tilføyer at hvis domfelte den 3. oktober 1941 hadde gjort et fullstendig brudd med sin fortid og etter det nevnte tidspunkt hadde innskrenket seg til bistandshandlinger av mindre graverende art enn omhandlet, ville jeg ikke ha ansett det nødvendig eller hensiktsmessig å gå til dødsstraff. Men da domfelte etter å ha gjort seg skyldig i de handlinger som er nevnt i tiltalens post II fortsatt yter fienden en så omfattende og ondartet bistand som han har gjort, da mener jeg at den av lagmannsretten fastsatte straff bør opprettholdes.»

Annenvoterende, dommer Fougner, som ville ta domfeltes anke over straffutmålingen til følge, sa bl. a.

«Jeg er blitt stående ved at tiltalte for sin virksomhet i det tyske sikkerhetspoliti i 1941

bare kan felles etter straffelovens § 86, ikke etter bestemmelsen om dødsstraff i den senere anordning av 3. oktober 1941, dette heller ikke om han samtidig dommes etter anordningen for sin virksomhet i sikkerhetspoliti i årene 1944—45. Noe annet er at det visstnok kan være adgang til, når tiltalte felles etter anordningens bestemmelser for hva han har å svare for i tiden etter anordningens ikrafttreden, å ta i betraktning som skjerpene omstendigheter de alvorlige forbrytelser som domfelte forut for den 3. oktober 1941 hadde gjort seg skyldig i. Jeg antar imidlertid ikke at de eldre forbrytelser, betraktet som straffskjerpene moment, kan eller i det foreliggende tilfelle bør tillegges den overordentlige betydning, at de skulle gi grunnlag for å heve straffen for de forbrytelser som etter min mening med føye pådommes etter anordningen, men som ikke i seg selv begrunner dødsstraff, opp til denne straffelovgivningens høyeste straff.

Hva angår spørsmålet om det er rettslig tilstedelig under gitte forhold å tillegge eldre forbrytelser en slik vekt som nevnt, mener jeg at adskillig kan tale for at man derved ville komme i strid med den alminnelige bestemmelse i straffelovens § 3, første ledd. Men selv om en slik skjerpelse av straffen ikke ansees prinsipielt avskåret, er jeg i det foreliggende tilfelle ikke tilbøyelig til å gå til en slik forhøyelse. Vi står nemlig etter min mening her overfor en tiltalt som vel har en rekke skjendige forræderihandlinger på samvittigheten, men som dog ikke i samme grad som mange andre landssvikere systematisk har hengitt seg til rekker av umenneskelige og opprørende torturhandlinger.

Jeg tilføyer at hvis man først finner at det, hva de sist drøftede spørsmål angår, i den ene eller den annen henseende gjør seg begrunnet tvil gjeldende, bør tvilen, her som ellers, komme den tiltalte til gode.»

Lagmannsrettens dødsdom ble stadfestet med 3 mot 2 stemmer. Domfelte ble senere benådet.

I de sistnevnte saker gjaldt spørsmålet straffutmålingen og var således ikke et spørsmål om tilbakevirkning i den forstand at det ble gitt en strengere straff for et forhold alene forut for dødsstraffanordningen. Et annet straffutmålingsspørsmål var bl. a. oppe til avgjørelse i straffesaken mot Ferdinand O. C. Anker (jfr. RM. h. 49 s. 29). Anker var av lagmannsretten dømt for overtredelse av landssvikanordningens § 3, jfr. § 2 nr. 3 og strl. § 86 og § 49 til fengsel i ett år og bot til statskassen på 3 000 000 kroner samt rettingstap. I Høyesterett ble fra Ankers side bl. a. gjort gjeldende at han ikke kunne idømmes bot over 1 000 000 kroner da de fleste av forbrytelsene falt før den provisoriske anordning av 3. september 1943 som opphevet grensen for bøter. Om dette grunnlovsspørsmål uttalte førstvoterende, dommer Bahr, med tilslutning av de øvrige voterende, dommerne Skau, Stener-

Stiftelsen norsk Okkupasjonshistorie, 2014

sen, Johannessen og justitiarius Stang (Rt. 1949 s. 191):

«For forbrytelser mot straffelovens § 86 kunne det opprinnelig bare idømmes frihetsstraff (med rettighetstap som tilleggsstraff), ikke bøtestraff. Ved provisorisk anordning av 22. januar 1942 ble det åpnet adgang til å idømme bøter på inntil 1 million kroner som tilleggsstraff. For andre forbrytelser kunne det den gang etter straffelovens § 27 ikke fastsettes høyere bot enn 10 000 kroner. Ved provisorisk anordning av 3. september 1943 ble straffelovens § 27 endret slik at det for forbrytelser kunne idømmes bøter fra 3 kroner og oppover. Dermed bortfalt også den begrensning på 1 million kroner som var fastsatt i anordningen av 22. januar 1942. Etter landssvikanordningens § 3 kunne bøter idømmes ved siden av frihetsstraff og rettighetstap. Noe maksimumsbeløp ble ikke fastsatt. Samme regel gjelder nå etter landssviklovens § 3. Straffelovens § 27 ble endret på ny ved lov av 19. juli 1946; sloyfingen av maksimumsbeløpet ble da oppretholdt.

Anker gjør gjeldende at det ikke er lovlig adgang til å idømme så høy bot som 3 millioner kroner i dette tilfelle. De viktigste av de handlinger han er dømt for, ligger nemlig forut for anordningen av 3. september 1943, til dels også forut for anordningen av 22. januar 1942. Således ble kontrakten om marinelageret inngått 8. januar 1942. Monierjernlageret ved Trondheim ble overtatt i april 1942. Schreiners arbeid med tinninnsamlingen ble påbegynt i begynnelsen av 1943 og var praktisk tatt fullført da anordningen av 3. september 1943 ble gitt.

Jeg antar at det i dette tilfelle er rettslig adgang til å sette boten høyere enn 1 million kroner da Ankers straffbare virksomhet er fortsatt også etter 3. september 1943, iallfall for så vidt angår 2 av de viktigste forhold, nemlig marinelageret og monierjernlageret ved Trondheim. Som tidligere nevnt ble marinelageret drevet helt til frigjøringen og monierjernlageret til 1. januar 1945.

Selv om det forhold Anker her har påberopt, ikke danner noen rettslig skranke ved fastsettelsen av boten, må det imidlertid komme i betraktning som et straffutmålingsmoment.»

Et spesielt spørsmål i forhold til Grunnlovens § 97 ble avgjort i Quisling-saken. Forsvareren hevdet at det ikke kunne idømmes dødsstraff etter den militære straffelovs § 80, jfr. den militære straffelovs § 14, hvorefter idømt dødsstraff som ikke er fullbyrdet før krigens opphør overgår til fengsel på livstid. Herom uttaler førstvoterende, dommer Fougner, med tilslutning av de øvrige voterende, dommerne Bahr, Klæstad, Stang og justitiarius Berg: (Rt. 1945 s. 109):

«Jeg finner det unødvendig å avgjøre hvorledes uttrykket «krigens opphør» i § 14 er å forstå. Ved den provisoriske anordning av 3. oktober 1941 om tillegg til den militære straffelov er det nemlig bestemt at dødsstraff

uten hinder av den militære straffelovs § 14 «kan... idømmes og fullbyrdes etter krigens opphør». Fra domfeltes side gjøres imidlertid gjeldende at denne bestemmelse ikke kan bringes i anvendelse for så vidt angår forbrytelser begått før den provisoriske anordnings ikrafttreden, nemlig fordi det ville bety å gi anordningens bestemmelse tilbakevirkende kraft, hvis man anvendte den på eldre handlinger.

Heri er jeg ikke enig. Den der for anordningen gjorde seg skyldig i en forbrytelse mot f. eks. den militære straffelovs § 80 av den art at den i og for seg kunne kvalifisere for dødsstraff, kunne visstnok, så lenge en ny lovbestemmelse ikke var vedtatt, etter omstendighetene sies å ha en viss utsikt til å gå klar av dødsstraffen, nemlig for tilfelle av at man før krigens opphør ikke måtte nå så langt som til å få ham dømt og dommen eksekvert. Men å se saken slik at forbryteren også var tilsikret en beskyttet rett i så henseende, ville etter min oppfatning være unaturlig. Det er alminnelig lært i den juridiske teori og er visstnok sikker rett at en ny lov uhindret av Grunnlovens § 97 kan oppheve en adgang til preskripsjon av et straffansvar eller forlenge preskripsjonsfristen med virkning også for eldre handlinger, dette så lenge den tidligere gjeldende preskripsjonsfrist ennå ikke er utløpt (Aschehoug Statsforfatning 2. utg. III s. 217, Morgenstjerne Statsforfatningsrett 3. utg. II s. 367, Skeie Strafferett I s. 215). På tilsvarende måte må da også en ny lov kunne sette ut av kraft de nevnte bestemmelser i den militære straffelovs § 14 med virkning for eldre forbrytelser, for så vidt den nye lovbestemmelse, som her, kommer forinnan fritagelsen for dødsstraff i og med «krigens opphør» er blitt endelig. For nærværende sak blir bestemmelsen i den militære straffelovs § 14 etter dette uten betydning.»

Noe senere under landssvikoppkjøret ble det reist et par spesielle spørsmål om grunnlovsmessigheten av inndragningsbestemmelser i landssvikloven og landssvikanordningen.

I en kjennelse av 22. august 1947 i straffesak mot Halvor H. Askildt og Karl Melin (Rt. 1947 s. 409) erklarte Høyesterett seg enstemmig enig i Oslo byretts oppfatning at landssviklovens § 15, tredje ledd, jfr. landssvikanordningens § 16 «i overensstemmelse med Grunnlovens § 97 må forstås således at den ikke kan anvendes på inndragning på grunn av forhold som ligger før utferdigelsen av landssvikanordningen». Byretten uttalte bl.a. følgende:

«Landssvikanordningen av 15. desember 1944 har i § 16, 1. ledd, gjentatt og utdypet regelen om handlinger på andres vegne (straffelovens § 36). Ved siden herav har paragrafen i 2. ledd en helt ny bestemmelse om solidarisk ansvar for flere som har samvirket. Denne regel kan ikke naturlig utledes av inndragningens begrep. Det er en positiv nydannelse som anvendt i heromhandlede tilfelle og lignende tilfelle åpenbart vil virke støtende

på rettsfølelsen. Det vil i virkeligheten medføre en ofte uforholdsmessig forøkelse av straffen for en eller flere av de medskyldige. Det kan derfor ikke antas at bestemmelsen kan eller må anvendes på forhold som ligger forut for anordningens ikrafttreden, jfr. Grunnlovens § 97.»

Spørsmålet om inndragningsbestemmelsen i landssviklovens § 29, jfr. § 2 og § 14, kunne anvendes i forhold til Grunnlovens § 97 når arvefallet var inntrådt før landssvikanordningen ble utferdiget den 15. desember 1944, var gjenstand for prøvelse i en høyesterettsdom 16. oktober 1948 i en sak mot Trygve Åros dødsbo (Rt. 1948 s. 928). Førstvoterende, dommer Berger, peker på at spørsmålet har vært ansett for tvilsomt fordi Høyesterett i en dom i Rt. 1926 s. 898 har fortolket straffelovens § 36, derhen at utbyttet av en straffbar handling ikke kan inndras hos den skyldiges arvinger. Landssviklovens § 29, som avløste landssvikanordningens § 33, skiller seg fra straffelovens § 36 derved at den uttrykkelig sier at slikt krav kan gjøres gjeldende overfor arvingene.

Dommer Berger drøfter deretter hvorvidt straffelovens § 36 er å forstå, og erklærer seg uenig i den tidligere rettsoppfatning. Han uttaler videre:

«Jeg mener også at avgjørende reelle hensyn taler for at inndragningskravet må kunne rettes mot den skyldiges bo og arvinger, idet det ville være støtende om disse skulle berikes ved arvelaterens forbrytelser. Jeg peker i denne forbindelse på at et sådant krav kan rettes mot den på hvis vegne den skyldige har handlet og mot dennes bo og arvinger uten hensyn til den skyldiges død.

Etter det resultat jeg således er kommet til med hensyn til forståelsen av straffelovens § 36 kan Grunnlovens § 97 ikke være til hinder for at landssviklovens § 29 anvendes overfor den skyldiges arvinger også når arvefallet er inntrefft før 15. desember 1944. Om Grunnlovens § 97 ville ha vært til hinder dersom arvingenes stilling var blitt ugunstigere enn etter straffelovens § 36, er et spørsmål som jeg etter min forståelse av denne paragraf ikke behøver å gå inn på.»

Saken ble behandlet i plenum og var enstemmig på dette punkt.

Et ytterligere inndragningsspørsmål på bakgrunn av Grunnlovens § 97 ble behandlet av Høyesterett i plenum ved kjennelse av 16. februar 1949. I medhold av § 3 i lov av 25. juni 1926 var besluttet forelagt for den samlede Høyesterett følgende to rettsspørsmål: Er Grunnlovens § 97 til hinder for:

- 1) Inndragning etter landssviklovens § 17 av en gave som overdrageren har gitt noen av sine nærmeste før landssvikanordningen av 15. desember 1944 ble utferdiget, eller

- 2) omstøtelse etter landssviklovens § 23 av en gave som nevnt i punkt 1, når gaven er gitt etter at overdrageren gjorde seg skyldig i det forhold som har medført ansvaret?

Høyesterett besvarte begge spørsmål be-
nektende med 13 mot 2 stemmer.

Førstvoterende, dommer Schei, peker innledningsvis på at det har vært landssviklovens forutsetning at disse bestemmelser skal kunne anvendes også på det tilfelle hvor gaven var gitt før landssvikanordningen trådte i kraft. Det er ikke her spørsmål om straff, og forbudet i Grunnlovens § 97 kan ikke ha den samme absolutte karakter her som når det gjelder straff. Dommer Schei legger vesentlig vekt på at bestemmelsene ikke betyr noen markert forandring i den rettsorden som gjaldt tidligere, men må ansees som en perifer utbygging. Det heter videre (Rt. 1949 s. 224):

«Med hensyn til det forhold landssviklovens § 17 omhandler, — gaver som skriver seg fra slik vinning som landssviklovens §§ 14 og 15 nevner, står det for meg slik at en gavemottager som hører til overdragerens nærmeste, ikke med støtte i Grunnloven bør kunne motsette seg at en etterfølgende lov fratir ham vinningen. Selv om han kan sannsynliggjøre at han var i god tro da verdiene ble overført, ville det være i høy grad støtende om han, når forholdet er klarlagt, skulle kunne kreve å få beholde et utbytte som hans pårørende har vunnet ved landssvik. Nettopp fordi han står den skyldige så nær, må alminnelige renslighetshensyn i særlig grad tilsi at han legger fra seg en vinning av dette slag.

Når det gjelder bestemmelsen i landssviklovens § 23, er forholdet for så vidt et annet som gaven ikke behøver å skrive seg fra utbytte av straffbar virksomhet. Bestemmelsen slutter seg imidlertid naturlig til inndragningsregelen i § 17, og de samme hensyn som har diktert bestemmelsen i § 17 gjør seg i vid utstrekning gjeldende også her. Og når situasjonen, som spørsmål nr. 2 forutsetter, er den at givener har overført verdier til «nærfolket» sitt etter at hans økonomiske ansvar for straffbart forhold var oppstått, ville det etter min oppfatning virke umiddelbart urimelig om den skyldige — fordi han har rukket å foreta overføringen før landssvikanordningen ble utferdiget — skulle kunne oppnå å se verdiene unndratt fra å tjene til dekning av ansvaret. Hva hensynet til mottageren angår, kan jeg heller ikke se at noen som hører til den skyldiges nærmeste, med rimelighet bør kunne kreve Grunnlovens beskyttelse for et gave-ervert av denne art, til fordel for Statens eldre krav. Som jeg tidligere har berørt, er bestemmelsen også i god overensstemmelse med prinsippet i våre eldre bestemmelser om omstøtelse av gaver mellom nære pårørende.

Jeg nevner endelig at det for meg har veiet tungt at våre lovgivningsmyndigheter under krigen var hemmet i sitt arbeid på en slik

Stiftelsen norsk Okkupasjonshistorie 2011

bestemmelser i stor utstrekning først kunne gis kanskje lenge etter at behovet for dem var oppstått. Ikke minst på et område som det vi her har å gjøre med, gjelder det vel at våre myndigheter utenlands var avskåret fra å følge utviklingen så nøye at de i tide kunne vite hvilke bestemmelser som trengtes. Rent faktisk gjorde behovet for tilbakevirkende bestemmelser seg derfor under disse forhold sterkere gjeldende enn ellers. Og dertil kommer at både dette hensyn og de tilstander som hersket her hjemme i høy grad måtte gjøre det påregnelig at det ville bli spørsmål om bestemmelser som ville ta sikte på hele okkupasjonstiden. En gavemottager kunne derfor neppe ha en like sterk og berettiget forventning som under normale forhold om å få beholde de verdier han fikk seg overdratt.

Jeg peker for øvrig på at bestemmelsene i landssviklovens §§ 17 og 23 er fakultative, og at det således ikke er påbudt at de i alle tilfelle skal gis virkning også på gaver eldre enn landssvikanordningen. Domstolene vil her ha å avgjøre spørsmålet om inndragning eller omstøtelse konkret, ut fra hva der er rimelig i den enkelte sak.

Mindretallets oppfatning var at man ikke kunne besvare spørsmålene ubetinget benevolent, idet man måtte foreta en konkret vurdering i hvert enkelt tilfelle. Dommer Berge formulerer dette slik:

«De resultater som tilsiktes ved landssviklovens § 17 og § 23 (landssvikanordningens § 18 og § 27) kunne man i meget stor utstrekning kommet frem til ved å anvende de før gjeldende bestemmelser, og i den utstrekning som er tilfelle kan isteden landssviklovens bestemmelser anvendes. Men landssviklovens § 17 og ennå mer § 23 omfatter også en rekke tilfelle som ikke dekkes av tidligere gjeldende rett. Det samme vil — om enn i meget liten utstrekning — kunne gjelde innenfor den ramme som er trukket opp ved de stillede spørsmål. Hvor anvendelsen av disse bestemmelser leder til resultater som ikke kunne oppnåes ved før gjeldende rettsregler mener jeg at Grunnlovens § 97 forbyr at de gis tilbakevirkende kraft. Jeg tror heller ikke at det er noe behov for å tillegge den tilbakevirkende kraft, for i den slags tilfelle vil det neppe være rimelig å bruke de fakultative bestemmelser i landssviklovens § 17 og § 23.»

c) Krigsforbrytersakene — Grunnlovens §§ 96 og 97.

I en spesiell stilling under oppgjøret står de såkalte krigsforbrytersaker. Dette er straffesaker som ble reist mot «fiendtlige borgere eller andre utlendinger som har stått i fiendens tjeneste eller har hørt under ham», jfr. provisorisk anordning av 4. mai 1945 om straff for utenlandske krigsforbrytere. Det gjelder her et sterkt begrenset antall saker som må sees som et selvstendig hele uavhengig av rettsoppgjøret for øvrig. På den annen side reiste disse saker konstitusjonelle og folke-

rettslige spørsmål som i korthet bør nevnes.

Den første av disse saker ble behandlet av lagmannsretten i desember 1945 og gjaldt Karl-Hans Herman Klinge. Retten fant ham skyldig i en rekke mishandlinger og henførte forholdene dels under den alminnelige borgerlige straffelovs § 228 (legemsfornærmelse) og dels under § 229 (legemsbeskadigelse). I medhold av provisorisk anordning av 4. mai 1945 ble han enstemmig dømt til døden. Det er på det rene at den gang handlingene ble begått, ga den norske borgerlige straffelov bare adgang til å idømme tidsbegrenset fengsel for disse forbrytelser. Den strengere bestemmelse i anordningen av 4. mai 1945 ble således gitt tilbakevirkende kraft. Dette ble av forsvareren påberopt som ankegrunn. Videre ble det hevdet at anordningen streid mot Grunnlovens § 96 om at ingen kan dømmes uten etter lov.

Saken ble pådømt av Høyesterett i plenum 27. februar 1946 (jfr. Rt. 1946 s. 198). Med 9 av 13 voterende dommeres stemmer ble domfeltes anke forkastet.

Førstvoterende, dommer Skau, hvis votum dommerne Schjelderup, Larsen, Alten, Grette, Evensen, Stang, Bahr, og justitiarius Berg sluttet seg til, gikk ut fra at dødsstraffen allerede gjaldt som folkerettslig sanksjon på den tid handlingen ble begått, og at det da ikke ble tale om noen egentlig tilbakevirkning. Det heter i hans votum bl.a.:

«Jeg er enig i at de hensyn som ligger til grunn for bestemmelsen i § 97 i alminnelighet vil føre til at den faktisk får virkning som et absolutt forbud. Og jeg erkjenner også fullt ut styrken av de betenkeligheter som forsvareren har fremholdt mot en innsnevring av den slagvidde som bestemmelsen som nevnt er antatt å ha. Jeg er videre enig med forsvareren i at en ekstraordinær situasjon i og for seg ikke vil gjøre det berettiget — eller overhodet gi adgang til — å foreta noen lemping i anvendelsen av denne Grunnlovens bestemmelse. Tvertom — nettopp i slike situasjoner kan bestemmelsen ha sin største misjon. Jeg anser det således utvilsomt at om en større eller mindre fraksjon av borgerne, som måtte komme til å overtta styremakten — det være seg på lovlig eller ulovlig vis — skulle ville vedta lover som kriminaliserte tidligere handlinger av motstanderne, handlinger som etter den nye styremakts oppfatning er straffverdige, så ville Grl. § 97 være en absolutt hindring mot slike tiltak, og det uansett hvor stor tilslutning de måtte ha.

Når jeg likevel er kommet til det resultat at domfeltes anke på dette punkt ikke fører frem, er det fordi jeg mener at det foreliggende tilfelle i virkeligheten ikke skaper noen konflikt med § 97 og at det for øvrig ligger utenfor rammen av det område som denne grunnlovsbestemmelse har til hensikt å regulere.

Tiltalte er dømt for en rekke grove tilfelle av tortur. Tortur er ikke bare uttrykkelig forbudt ifølge norsk lov — Grl. § 96, 2. punktum. Den er også i strid med «menneskelighets lover» og «det offentlige samvittighetskrav» (Haag-konvensjonen IV, innledningen, landkriksreglementet art. 46 og krigsfangekonvensjonen art. 61). De handlinger som tiltalte i denne sak er dømt for, er derfor etter «krigens lover og sedvaner» krigsforbrytelser. I den listen over krigsforbrytelser som ble utarbeidet til bruk for fredskonferansen i Versailles i 1919 er tortur oppført under III. Men for krigsforbrytelser kan ifølge de samme krigens lover og sedvaner de strengeste straffer — også dødsstraff — anvendes. Jeg viser herom til bl. a. Oppenheim — Lauterpacht: «International Law» (6. utg. 1940) s. 459 og til Verdross: Die Völkerrechtswidrige Kriegshandlung und der Straaauspruch der Staate, Berlin 1920, side 12, 20—33 og 98, hvor det er redegjort for statenes praksis under den forrige verdenskrig, og hvori det er gjengitt de britiske krigshåndbøker fra 1884 og 1911. Med andre ord: For handlinger som de som domfelte gjorde seg skyldig i, var såvel straffbarheten som rammen for straffereaksjonen på forhånd gitt i folkerettens regler om «krigens lover og sedvaner». Og folkerettens regler om «krigens lover og sedvaner» gjelder også for Norge som krigførende.

Om en norsk domstol på grunn av bestemmelsen i Grl. § 96 om at ingen kan dømmes uten etter lov», under disse omstendigheter skulle være avskåret fra å dømme for forbrytelser av denne art umiddelbart med hjemmel i de nevnte folkerettsregler, anser jeg det etter mitt syn på saken ikke nødvendig å gå inn på. Avgjørende for så vidt er det at en eventuell slik hindring i og for seg er fjernet ved anordningen av 4. mai 1945. Ved denne anordning er de folkerettslige regler om krigsforbrytelser inkorporert i norsk rett i den utstrekning som det av den da lovgivende myndighet ble funnet nødvendig.

Spørsmålet blir så om bestemmelsen i Grl. § 97 er til hinder for at denne inkorporasjon får virkning for de før anordningen begåtte krigsforbrytelser. Jeg mener at svaret på dette spørsmål må bli nei. De utenlandske krigsforbrytere som dømmes i Norge vil ikke bli dømt for et forhold som ikke tidligere var straffbart eller bli idømt en straff som ikke tidligere kunne idømmes — selv om en antar at norsk domstol ikke uten anordningen av 1945 kunne gjøre det. Men her legger jeg den avgjørende vekt på det karakteristiske ved de handlinger det her dreier seg om ikke er at de er forbrytelser etter norsk lov, men at de er krigsforbrytelser, forbrytelser mot «menneskelighetens lover», mot «krigens lover og sedvaner». Og jeg understreker videre den tilsvarende internasjonale karakter av oppgjøret med — avstraffelsen av — krigsforbryterne. Dette i motsetning til oppgjøret med de enkelte allierte nasjoners Quislinger, et moment som jeg senere kommer tilbake til.

At oppgjøret med krigsforbryterne gikk inn som et viktig ledd i de allierte nasjoners krigsmål ga president Roosevelt og premier-

minister Churchill uttrykk for allerede i erklæringen av 25. oktober 1941. En høytidelig erklæring om avstraffelse av krigsforbryterne ble den 13. januar 1942 avgitt av regjeringene i de allierte land hvis territorium var besatt av fienden, deriblant også den norske regjering (St. James-erklæringen). Jeg nevner videre Moskva-deklarasjonen av 1. november 1943 som gir klart uttrykk for det samme. Endelig minner jeg om det arbeid som har vært utført av de forente nasjoners krigsforbryterkomisjon til forberedelse av oppgjøret med krigsforbryterne og de avtaler som er inngått mellom de allierte nasjoner om hvorledes oppgjøret skal fordeles mellom de enkelte stater.

Etter dette må jeg erklære meg enig med lagmannsretten i at det her ikke foreligger noen grunnlovstridig tilbakevirkning. Tiltalte i denne sak er blitt dømt for handlinger, som på det tidspunkt da de ble foretatt, etter folkeretten var forbrytelser og kunne straffes med den strengeste straff. Jeg kan da ikke se at det i realiteten oppstår noen konflikt med Grunnlovens § 97 — eller de hensyn som ligger til grunn for denne bestemmelse. Uferdigelsen av anordningen av 1945 var et ledd i — eller en konsekvens av — Norges avtale med de allierte nasjoner om avstraffelse av krigsforbryterne og om fordelingen av dette oppgjør. Selve straffekravet for de allierte krigførende nasjoner — derunder Norge — oppsto i kraft av folkerettens regler om krigens lover og sedvaner, og med et av disse bestemt innhold i og med at krigsforbrytelse ble begått. Virkningen av anordningen av 1945 blir i realiteten da bare den at den under hensyntagen til bestemmelsen i Grl. § 97, åpner adgang for de norske domstoler til — i samsvar med de derom inngåtte avtaler — å gjøre det allerede ervervede straffekrav gjeldende.»

Fjerdevoterende, dommer Schjelderup, understreket dette ved å si:

«... nøyer jeg meg med å uttale at det for meg er tilstrekkelig, og for så vidt avgjørende, at det tiltalte i realiteten er dømt for, ikke er for en krenkelse av norsk lov i engere forstand, men for å ha krenket de ved universell sedvanerett fastslåtte landkriks lover og sedvaner, som for forholdet mellom Norge og Tyskland og for deres borgere trådte i kraft 9. april 1940, og vil vedbli å være gjeldende inntil fred blir avsluttet. Anordningen av 4. mai 1945 og de i dens § 1 første punktum nevnte eldre norske straffebestemmelser er altså etter min mening i forhold til krigens lover og sedvaner ikke å oppfatte som annet og mer enn rene tolkningsregler på lignende måte som landssvikanordningens innledende bestemmelser er tolkende og utfyllende rettsregler i forhold til straffelovens § 86. I kraft av de nevnte universelle rettsregler som jeg altså mener var umiddelbart bindende for tiltalte, var hans handlinger dengang de ble foretatt forbrytelser som kunne straffes med døden. Noe spørsmål om å anvende straff som er strengere enn dem som på gjerningstiden var knyttet til de begåtte handlinger, er det således etter min mening ikke spørs-

Stiftelsen norsk Okkupasjonshistorie, 2014

form for krigsførsel som Tyskland har brakt i anvendelse under den siste krig. § 97 er ikke skrevet for bestemte situasjoner, men som uttrykk for et rettsprinsipp som etter grunnlovgivernes mening hørte hjemme i en fri rettsforfatning. Og man skal etter min mening være varsom med å innsvevre bestemmelsens rekkevidde fordi om situasjonen er ekstraordinær. I normale tider har bestemmelsen mindre betydning, iallfall på strafferettens område, fordi den bare sier det som allikevel ville følge av folkets rettsfølelse. Det er i urolige tider at bestemmelsen har sin betydning. Og i en henseende kan man si at den foreliggende situasjon nettopp er en slik som § 97 er skrevet for, eller hvor bestemmelsen iallfall har sin naturlige anvendelse: Den rettsfølelse som, for å tale med landssvikankordningens motiver, «har vokset seg fram i vårt folk i denne tid», den har vokset fram under inntrykket av forferdelse og harme over de skjenselgjerninger som er begått, og av uro og bekymring. Om rettsfølelsen, som av førstvoterende fremholdt, ville ha vært den samme før okkupasjonen, tør jeg ikke ha noen mening om. Hvor sterkt jeg, som alle, føler at de forbrytelser som er begått mot vårt folk krever streng straff, kan jeg dog ikke se bort fra den erfaringsetning, at en atmosfære som den jeg har nevnt, er egnet til å vanskeliggjøre en rolig og rettfærdig overveelse. Den omstendighet at folkeretten tillater dødsstraff for forbrytelser av den heromhandlede art, kan ganske visst sies å tale for at den foreliggende anordning i og for seg ikke er urimelig. Men denne faktiske omstendighet kan etter min mening ikke gjøre det berettiget, i strid med vår Grunnlov, å bruke anordningens bestemmelser på tidligere handlinger. Jeg kan heller ikke slutte meg til den av førstvoterende nevnte betraktning, at det ville være urimelig om § 97 skulle kunne påberopes av fremmede voldsmenn, borgere av en stat som har gått til angrep på Norge. Her er det for meg avgjørende at § 97 inneholder et bud som er rettet direkte til landets myndigheter, først til lovgiveren, men også til dommeren, et bindende bud om hvorledes retten skal pleies i vårt land. Men i sin virkning blir bestemmelsen selvsagt også et vern for forbryteren, og det uten hensyn til forbrytelsens art eller grovhet. Og jeg vil tillike peke på at man ikke kan trekke den enkelte tysker til ansvar for at han er kommet hit til landet — hvor folkerettsstridig det tyske angrep enn var. Det kan han straffes for er de misgjerninger han har foretatt under sitt opphold her. De er i dette tilfelle svære, men det forhindrer ikke at hans forhold — av norske domstoler — helt ut skal bedømmes etter norsk lov og grunnlov.»

Et annet mindretall, dommerne Bonnevie og Berger, sluttet seg for så vidt til dommer Holmboes syn, men ville oppheve lagmannsrettens dom fordi det ikke var tatt standpunkt til om det straffbare forhold kunne henføres under straffelovens § 86.

Høyesteretts flertall (13—4) la således til grunn at tiltaltes handlinger var krigsforbrytelser etter folkeretten og som det kunne an-

vendes dødsstraff for den gang de ble begått. Ved anordning av 4. mai 1945 var disse folkerettslige regler inkorporert i norsk rett. Noen tilbakevirkning i den forstand at nevnte anordning lovfestet dødsstraff for handlinger som på handlingstiden var straffrie, forelå således ikke.

Ved denne dom ble rammen for krigsforbryteroppjøret trukket. En annen kjennelse i straffesak mot Otto Suhr og Josef Schamper avgrenset det antall personer som gikk inn under anordningen av 4. mai 1945, jfr. Rt. 1947 side 69. Ved lagmannsrettens dom var i dette tilfelle en i Norge fra 1927 bosatt tysk statsborger frifunnet for overtredelse av str. § 86, men var domfelt etter anordningen av 4. mai 1945. Høyesterett opphevet dommen med hovedforhandling da § 86 kan anvendes også på utenlandske statsborgere som er bosatt i Norge, mens anordningen på den annen side ikke kunne anvendes på her i riket hjemmehørende utlendinger.¹⁾

2. Straffbarheten av medlemskap i Nasjonal Samling i okkupasjonstiden.

a). Straffbarheten i medhold av straffelovens § 86.

Ved frigjøringen (jfr. nå lov av 15. desember 1950) hadde str. § 86 følgende innhold:

«Med hefte i mindst 3 Aar eller med Fængsel fra 3 Aar indtil paa Livstid straffes den som retsstridig bærer Vaaben mod Norge eller som under en Krig, hvor Norge deltager, eller med saadan Krig for Øie yder Fienden Bistand i Raad eller Daad eller svækker Norges eller nogen med Norge forbunden Stats Stridsevne.

Straf kommer ikke til Anvendelse paa nogen i Udlandet bosiddende norsk Statsborger for Handling, hvortil han efter Bostedets love er pligtig.»

Forat en person skal kunne straffes for en forbrytelse mot str. § 86 må domstolene finne bevisst at den handling vedkommende er tiltalt for, objektivt sett går inn under den beskrivelse av den straffbare gjerning som § 86 gir. Retten må således finne bevisst at vedkommende i et tidsrom hvor Norge er deltager i en krig, har ydet fienden bistand i «Raad eller Daad».

Det er tidligere flere ganger henvist til Haaland-saken (Rt. 1945 s. 13). Det var den første landssviksak som ble behandlet av Høyesterett, og den fikk derved stor betydning som prinsippsak. Haaland var tiltalt for og ble funnet skyldig i en rekke torturhandling. Han var videre tiltalt for medlemskap i N.S. fra 6 desember 1940 og medlemskap i hirden fra kort tid etter 6. desember 1940, og dette var medtatt under tiltalebeslutningens punkt I a og b.

¹⁾ Se nedenfor s. 101.

Lagmannsretten sier følgende om tiltalebeslutningens I a og b:

«Retten mener at innmeldelse og medlemskap i NS etter 8. april 1940 må karakteriseres som bistand til fienden i råd og dåd. I den forbindelse er det tilstrekkelig å nevne følgende noteriske kjensgjerninger: I sin tale i radioen den 9. april 1940 erklærte Quisling seg som statsminister uten hensyn til at Kongen, Regjeringen og Stortinget satt samlet på Elverum. Quisling tilbakekalte også i radioen den mobiliseringsordre som Regjeringen hadde utstedt for å samle landets stridskrefter til kamp mot fienden. Quisling opptrådte i egenskap av fører for NS som etter det han sa, var det eneste parti som hadde rett til å ta makten. Det var som fører av NS han opptrådte og la vansker i veien for de lovlige myndigheters kamp mot fienden. Terbovens tale 25. september 1940 da han innmætte de kommissariske statsråder tilkjennevir at han hadde oppløst alle andre politiske partier og at NS var det eneste politiske parti som fienden kunne samarbeide med.

Etter rettens oppfatning viser dette tydelig at NS fra å være et alminnelig politisk parti gikk over til å bli en organisasjon som støttet fienden og samarbeidet med ham for at han skulle vinne krigen. Dette måtte være tydelig for enhver. Den som meldte seg inn i NS, måtte forstå at NS var til hjelp for tyskernes krigsførsel, og at hver enkelts medlemskap her var av betydning.

Det er ikke bare hjelp til de rent militære operasjoner som rammes av straffelovens § 86, men enhver hjelp som styrker fiendens eller svekker landets stridsevne. Hjelpen kan således ytes økonomisk, ved propaganda for fienden og særlig ved å svekke motstandsevnen i landet.

Den hjelp som NS og de enkelte medlemmer således har ytet tyskerne ble gitt under en krig som Norge deltok i.

Fra de krigerske operasjoner tok til, var Norge i krig med Tyskland. Den omstendighet at landtroppene etter hvert måtte kapitulere og hele landområdet ble okkupert, avsluttet ikke krigen som ble fortsatt av Kongen og Regjeringen fra dens sete i London. Dette var alminnelig kjent.

Retten anser det bevisst at tiltalte ved å melde seg inn i NS var seg bevisst at han fremmet Tysklands krigsinteresse og det må så meget mer gjelde hans deltagelse i den norske legion som kjempet på Østfronten på Tysklands side. Uten hensyn til om han kjempet for den ene eller andre av Tysklands frontar, ytet han hjelp til å fremme Tysklands militære krigsmål som også omfattet endelig besetning av Norge. Hirden var en kampporganisasjon for NS i dens arbeid for nasifisering av landet og derved til fremme av fiendens krigsinteresse. Medlemskap i den står derfor i samme klasse som alminnelig medlemskap i NS.

Dette mener retten tiltalte har forstått. Om han har ment også å fremme Norges interesser ved å yte fienden bistand, kan det ikke fritta ham for straffskyld etter straffelovens § 86.

Førstvoterende i Høyesterett, dommer Næss, sa om dette spørsmål med tilslutning av dommerne Stang, Grette, Klæstad, Evensen, Schjelderup og kst. justitarius Bonnevie:

«Jeg finner for disse ankegrunners vedkommende å kunne henvise til lagmannsrettens domsgrunner, som jeg i det vesentlige tiltrer. Hva spesielt angår spørsmålet om domfeltes innmeldelse i Nasjonal Samling i 1940 og hans senere medlemskap i NS rammes av bestemmelsen i straffelovens § 86, har forsvareren under prosedyren for Høyesterett bl. a. henvist til at medvirkning ikke er nevnt i denne paragraf. Jeg kan imidlertid ikke finne at dette kan tillegges betydning da gjerningsinnholdet i § 86 er således beskrevet at det etter min oppfatning omfatter et sådant faktisk forhold som det det her er tale om.»

De fire dissenterende dommere — Alten, Fougner, Larssen og Hanssen — mente at tiltaltes medlemskap i NS ikke kunne karakteriseres som straffbar bistand til fienden. To av mindretallet, dommerne Fougner og Larssen, var dog enige med flertallet i at medlemskap i hirden var straffbar bistand til fienden. Annenvoterende, dommer Alten, som formet dissensen for så vidt angikk medlemskapet i NS, sa herom følgende:

«Mens medvirkning er tatt med i de andre paragrafer i kap. 8 og likeså i § 98 om angrep på statsforfatningen, er det ikke gjort i § 86. Etter lovens system ligger da medvirkning utenfor paragrafens område. Dette er også antatt i Kjerschows kommentar og Skeies Strafferett II side 545, og det er forutsatt i lovens § 87 nr. 3, som setter en særskilt lavere straff for medvirkning, bl. a. til visse grovere forbrytelser mot § 86, nemlig de som faller inn under den militære straffelovs § 81, jfr. § 9. Til straff etter § 86 kreves at man selv har båret våpen mot Norge eller at man selv på annen måte har ytet fienden bistand i råd eller dåd. Det vil igjen si at man i ord eller gjerning, altså ved en positiv virksomhet, har skaffet den fiendtlige krigsmakt eller den fiendtlige stat en påviselig fordel. Om denne fordel er av direkte militær eller annen art, er uten betydning, når den er egnet til å styrke fiendens eller svekke Norges stilling under krigen. At virksomheten må være rettsstridig er en selvfølge.

Spørsmålet blir da om de positive handlinger som omhandles i tiltalens post I under a og b som lagmannsretten har ansett bevisst, kan anses som selvstendige forbrytelser mot straffelovens § 86. Handlingene består i at tiltalte den 6. desember 1940 meldte seg inn i Nasjonal Samling og betalte en rimeligvis ubetydelig medlemskontingent inntil mai 1941, og at han som følge av medlemskapet trådte inn i partiets hirdorganisasjon og deltok i noen hirdmøter. Om deltagelsen i andre partimøter, sier retten intet. Hirden betegner lagmannsretten som en «kampporganisasjon», men om dens stilling og oppgave på den tid

Stiftelsen norske Okkupasjonshistorie 2014

Det opplyst i dommen. I subjektiv henseende har lagmannsretten ansett det bevist at tiltalte var seg bevist at han ved å melde seg inn i Nasjonal Samling fremmet Tysklands krigsinteresse, m. a. o. at han har handlet forsettlig. Der er imidlertid objektivt sett en vesentlig forskjell mellom den direkte understøttelse av fienden som lederne og andre medlemmer av partiet som har gjort seg skyldig i, og de handlinger som omhandles i denne del av tiltalen. Partiorganisasjonen som helhet var uten tvil en sterk støtte for ledernes samarbeid med fienden, men de nevnte handlinger av tiltalte har ikke hatt annen følge enn at partiet har fått et enkelt nytt medlem. De kan ikke inneholde en medvirkning til forræderforbrytelser som allerede var utført, og de har en så fjern og indirekte sammenheng med ledernes fortsatte forbrterske virksomhet at det etter min mening ikke ville være rimelig å regne dem som medvirkning. Enda mindre kan jeg finne det riktig å betrakte handlingene som selvstendige forbrytelser mot § 86, selv om straffelovens § 58 og den senere landssvikanordning i så fall ville åpne adgang til å nedsette straffen fordi de har vært av liten betydning. Hvis sådanne handlinger gikk inn under § 86, ville det også ha vært overflødig — som det senere ble gjort ved provisorisk anordning av 22. januar 1942 — å utferdige en særskilt straffebestemmelse for å opprettholde medlemskap i partiet og for å melde seg inn eller søke opptagelse i partiet eller dets underorganisasjoner. Jeg må etter dette stemme for at tiltalte frifinnes for tiltalen etter post I a og b.»

De to av mindretallet som mente at tilslutningen til hirden var straffbar etter § 86, la avgjørende vekt på at «hirden var og fremtrådte som en Nasjonal Samling tilsluttet kamporganisasjon, og at medlemskap i hirden derfor på annen måte enn medlemskap i Nasjonal Samling pekte mot en aktiv opptreden fra medlemmens side i Nasjonal Samlings interesse». Spørsmålet om medlemskapets straffbarhet ble også omtalt i premissene i straffesaken mot Carl Stephanson (Rt. 1945 s. 26), hvor dommer Klæstad bl. a. sier:

«... jeg er enig med herredsretten i at tiltaltes medlemskap i NS er straffbart etter straffelovens § 86, og jeg kan for så vidt henholde meg til Høyesteretts kjennelse i Haaland-saken. Hva særlig de subjektive betingelser for straff angår, henviser jeg til at herredsretten har ansett det bevist at tiltalte forsto at partiet ytet bistand til fienden og at han ved sitt medlemskap selv ga sitt bidrag til denne bistand. Han har derved etter min mening selv ytet fienden bistand «i råd eller dåd». Om han har ytet denne bistand direkte eller gjennom en annen må for så vidt være likegyldig. Jeg tror derfor ikke at hans forhold kan betraktes som en blott og bar medvirkning i straffelovens forstand.»

Som det fremgår av lagmannsrettens og Høyesteretts foranstående premisser, ble krigstilstandens varighet drøftet allerede i Haaland-saken. Det var på dette punkt ingen

dissens i Høyesterett. I alle senere dommer er den samme oppfatning lagt til grunn uten noen dissens, og i enkelte saker hvor forsvarer på ny har tatt spørsmålet opp, har Høyesterett uttrykkelig fremhevet at krigstilstanden også fortsatte etter 10. juni 1940.

Senere ble de nærmere omstendigheter ved kapitulasjonen trukket frem og påberopt som grunnlag for at det ikke besto krig mellom Norge og Tyskland etter 10. juni 1940. Det kan her i denne forbindelse vises til høyesterettsdom av 6. mars 1948 i straffesak mot Olaf Five (Rt. 1948 s. 164), hvor førstvoterende, dommer Eckhoff, som de øvrige voterende dommere sluttet seg til, sier følgende:

«Domfelte hevder her at han ikke kan dommes for forbrytelse mot strl. § 86, fordi det etter hans oppfatning ikke var krigstilstand mellom Norge og Tyskland etter 10. juni 1940, da den norske overkommando kapitulerte.

Dette spørsmål er kort behandlet i Eidsivating lagmannsretts dom mot Reidar Haaland 12. juli 1945 (RM 2 s. 1) og i Høyesteretts plenums kjennelse 9. august s. å. (RM 3 s. 3), men da der fra domfeltes side hevdes at kapitulasjonsoverenskomstens bestemmelser ikke var kjent på det tidspunkt, skal jeg gå noe nærmere inn på saken:

Utgangspunktet er at det inntrådte krigstilstand mellom Norge og Tyskland 9. april 1940. Det tyske angrep var innledet med landstigning over sjøen og i luften, det norske forsvar hadde satt seg til motverge, og det tyske ultimatum var blitt avvist av den norske regjering. Da Stortinget ble samlet på Hamar samme dag, ble det avgitt en kongelig resolusjon i henhold til Grunnlovens § 68 som også fastslo den inntrufne krigstilstand.

Da senere fortsatt motstand i Norge syntes hensiktsløs, besluttet Kongen i statsråd 7. juni 1940 etter anbefaling av forsvarssjefen, general Ruge, at Kongen, Kronprinsen og Regjeringen, Stortingets president samt embetsmenn og offiserer skulle flytte til et alliert land for derfra å opprettholde den lovlige regjeringsmakt for Norge. Dagen etter, 8. juni, innledet forsvarssjefen forhandlinger over Stockholm med den tyske overkommando. Den 9. juni om ettermiddagen ble Regjeringens proklamasjon til det norske folk kringkastet fra Tromsø. I denne ble det sagt at kampen foreløbig var oppgitt innenlands, men at den ikke ble oppgitt for øvrig. Tvert imot — de ville holde frem med den utenfor landets grenser. Umiddelbart etter kom forsvarssjefens kunnngjøring. Og i denne ble det gjen tatt at det første avsnitt i striden var forblimen krigen fortsatte på andre fronter og nordmenn var med der. Umiddelbart før kunnngjøringen ble sendt ut, hadde forsvarssjefen fått melding fra den tyske overkommando om at norske forhandlere ville bli mottatt og fiendtlighetene ville bli innstillet også fra tysk side kl. 12 natt til mandag 10. juni. Denne dag ble det så undertegnet to overenskomster: en mellom general Dietl som leder av den tyske divisjon i Narvik-området og en representant for den norske overkommando på

Bjørnefjell, og en mellom representanter for de to overkommandoer i Trondheim. Denne siste overenskomst er hovedoverenskomsten.

Det sies der at: «I betraktning av den norske 6. divisjons tapre holdning gis det følgende ærefulle betingelser for nedleggning av våpnene: § 1. De samlede norske stridskrefter nedlegger våpnene og vil så lenge den nåværende krig varer, ikke atter gripe dem mot Tyskland og dets forbundne» ... Forøvrig inneholder avtalen alminnelige bestemmelser om utlevering av våpen, forråd og transportmidler, løslatelse av soldater, internering av offiserer o. l. i hovedtrekk som de tidligere kapitulasjonsoverenskomster fra Ser-Norge og den samtidige på Bjørnefjell.

Selv om det er på det rene at de kjensgjerninger som her er nevnt til dels har vært misforstått, kan jeg ikke finne det tvilsomt at det også etter 10. juni 1940 fortsatt var krig mellom Norge og Tyskland. Det som da skjedd var at de gjenværende stridskrefter i Nord-Norge innstillet fiendtlighetene og overga seg, men den norske regjering fortsatte som ansvarlig leder av landets utenriks- og forsvarspolitikk utvisomt krigen. Dette viste seg ved at det i juni 1940 umiddelbart etter ankomsten til London ble tatt skritt til gjenoppbygging av hær, flåte og flyvåpen. Det førte videre til at det i mai 1941 ble inngått militæravtale med Storbritania, og at Regjeringen i juni s. å. sammen med Storbritannia og en rekke tyskokkuperte land avga høytidelig erklæring om at krigen skulle fortsette inntil seiren var vunnet.

Etter dette må domfeltes anke over lovanvendelsen forkastet.¹⁾

* Som foran sitert fra Haaland-saken (jfr. Rt. 1945 s. 13) mente lagmannsretten og Høyesterett at det var alminnelig kjent at «den omstendighet at landtroppene etter hvert måtte kapitulere og hele landområdet ble okkupert avsluttet ikke krigen som ble fortsatt av Kongen og Regjeringen fra dens sete i London.» Her ble således kjennskap til disse omstendigheter ansett som tilstrekkelig i subjektiv henseende for så vidt angikk krigstilstandens varighet. I en uttrykket kjennelse av 1. april 1950 i en straffesak mot Hans Solgaard Jakobsen ble dette subjektive moment nærmere drøftet, og førstvoterende, dommer Eckhoff, sier bl. a.:

«Forsvareren har påstått dommen opphevet med den begrunnelse at tiltaltes skyld når det gjelder overtredelsen av strl. § 86 ikke er klarlagt. Det er således pekt på at retten fastsår at Jakobsen har vært klar over at det hersket krigstilstand i hele tidsrommet fra 1940 til 1945, skjente den tidligere i dommen

¹⁾ Denne sak og et par andre er senere bejgjørt gjenopptatt p.g.a. at det ikke skulle bestå krigstilstand mellom Norge og Tyskland etter 10. juni 1940. Samtlige begjæringer er forkastet. Jfr. bl. a. Rt. 1959 s. 697. Jfr. R.M.h. 59 s. 25 og under kap. IX. Debatten om landssvikoppkjøret, avsnitt 5, punkt c, s. 523 flg.

synes å ha godtatt tiltaltes forklaring om at han mente at krigen mellom Norge og Tyskland ble avsluttet ved kapitulasjonen. 10. juni 1940. Jeg finner ikke at domfeltes påstand kan føre frem på dette punkt. Jeg forstår forholdet slik at retten forutsetter at Jakobsen har vært klar over hvorledes situasjonen faktisk utviklet seg og at retten har satt til side Jacobsens vurdering av forholdet som uriktig i relasjon til strl. § 86, hvilket jeg er enig i. Jeg nevner i denne forbindelse følgende noteriske kjensgjerninger: at tyskerne 9. april 1940 iværksatte en militæraksjon mot Norge, at den utløste militære tiltak fra norsk side, at den politiske ledelse, Konge og Regjering ikke oppga kampen, men deltok i de alliertes krigsanstrebinger helt frem til 1945. Jeg finner også grunn til å fremholde at Nasjonal Samlings ledelse, selv etter 1940, offentlig ga uttrykk for at det fortsatt var krig mellom Norge og Tyskland.»

Det kan videre henvises til en kjennelse av Høyesteretts kjøremålsutvalg referert i RM. h. 18 s. 17. Det heter følgende i den enstemmige kjennelse:

«Det synes etter dette å måtte antas at dommen legger den uriktige rettsoppfatning til grunn at det i subjektiv henseende kreves mer til fellelse etter strl. § 86 enn at tiltalte forsto at Norge fortsatte krigen fra utlandet også etter at hele landet var okkupert.

Når det i dommen heter at tiltalte «trodde krigen mot Tyskland sluttet i 1940 for Norges vedkommende», kan det neppe legges mer heri enn at tiltalte siktet til at all organisert militær motstand innen Norges grenser var opphørt. Det måtte være uttrykkelig nevnt i dommen om det hadde vært meningen at tiltalte var ube kjent med at Kongen og Regjeringen på Norges vegne fortsatte krigen fra utlandet. Praktisk talt ingen nordmenn med normale åndsevner var ube kjent med dette forhold på et så sent tidspunkt som i juli 1942 da tiltalte meldte seg inn i NS.»

b. *Straffbarheten etter straffelovens § 98.*

Ved frigjøringen (jfr. nå lov av 15. desember 1950) hadde straffelovens § 98 følgende innhold:

«Den som søker å bevirke eller å medvirke til at rikets statsforfatning ved ulovlige midler forandres, straffes med hefte i minst 5 år.»

Spørsmålet om medlemskapets straffbarhet etter straffelovens § 98 ble avgjort av Høyesterett ved dom av 20. september 1945 i straffesak mot Bjarne H. Knudsen (jfr. Rt. 1945 s. 71). Førstvoterende, dommer Alten, uttalte med tilslutning av dommerne Evensen, Klæstad, Grette og Berg:

«Under § 98 har lagmannsretten videre henført de i domsgrunnene under I (tiltalens litra a og e) omhandlede forhold, nemlig medlemskap i Nasjonal Samling og hirden, til dels som fylkesungsleder og lagfører, og medlemskap i Germanske SS Norge, hvor tiltalte som såkalt stormmester hadde sekretær-

Stiftelsen norske okkupasjonshistorie 2014

Om den sistnevnte organisasjon har statsadvokaten opplyst at den sto under ledelse av okkupasjonsmaktens politimester Jonas Lie med den tyske politisjef Himmler som øverste leder. Organisasjonen hadde her i landet til oppgave å støtte Nasjonal Samlings virksomhet. Tiltalte har selv forklart at man på møtene drev «ideologisk opplæring i Nasjonal Samlings ideer». At Nasjonal Samlings ledere under krigen søkte å forandre rikets statsforfatning ved ulovlige midler, er fullt på det rene. Men straffelovens § 98 setter også straff for medvirking, og jeg antar derfor at den også må ramme alminnelige medlemmer av Nasjonal Samling og Germanske SS Norge, når de har vært seg bevisst at de gjennom sitt medlemskap deltok i arbeidet med å omstøte statsforfatningen ved ulovlige midler.»

c. *Straffbarheten etter provisoriske anordninger av 22. januar 1942 og 15. desember 1944 (landssvikanordningen), jfr. også landssvikloven av 21. februar 1947.*

Som nevnt foran i kapitlet om lovgivnings-tiltak vedkommende landssvikoppgjøret ble det ved provisorisk anordning av 22. januar 1942 gitt et tillegg til lovgivningen om forræderi (den opprinnelige landssvikanordning). Det het i § 1 første ledd:

«Den som opprettholder medlemskap i, søker om eller samtykker i å bli medlem av NS, nazistisk hird eller annen organisasjon som yter fienden bistand eller som medvirker her til, straffes med tap for bestandig eller for et bestemt antall år av almen tillit.»

I henhold til § 4 skulle anordningen tre i kraft straks.

I landssvikanordningens § 2 nr. 1 het det:

«Etter denne anordning kan straffes:

1. Den som etter 8. april 1940 har vært medlem, eller søkt om, eller samtykket i å bli medlem av:
  - a. Nasjonal Samling eller organisasjon knyttet til den.
  - b. Annen organisasjon som har virket i strid med noen bestemmelse i straffelovens kap. 8 eller 9, eller i krigsartiklene i den militære straffelov.»

Landssvikanordningen trådte i kraft straks og opphevet den provisoriske anordning av 22. januar om tillegg til straffelovgivningen om forræderi.

Anordningene gjør selve medlemskapet i Nasjonal Samling til et straffbart forhold. I subjektivt henseende er det tilstrekkelig at forsettet omfatter selve medlemskapet. Det er således ikke nødvendig at vedkommende har vært seg bevisst at han ved sitt medlemskap yter fienden bistand (jfr. foran under forholdet til straffelovens § 86) eller at han har bevirket eller medvirket til endring av rikets statsforfatning (jfr. foran under forholdet til straffelovens § 98). Det kan i denne forbindelse

henvises til høyesterettsdom av 11. september 1946 i straffesak mot Kristi Wassendrud (jfr. MB. h. 24, side 108), hvor førstvoterende, dommer Andenæs, bl. a. sier:

«Ankeerklæringen nevner ikke lovanvendelsen, men forsvareren for Høyesterett har hevdet at tiltalte etter straffelovens § 42 burde ha vært frifunnet, idet det fremgår av herredsrettens domsgrunner at tiltalte ikke har vært seg bevisst at hun ved sin innmeldelse i NS ydet fienden bistand. Denne påstand beror på en misforståelse. Det fremgår av domsgrunnene at tiltalte ikke er dømt etter landssvikanordningen sammenholdt med straffelovens § 86, men etter landssvikanordningen sammenholdt med den provisoriske anordning av 22. januar 1942, som setter straff for «den som opprettholder medlemskap i, søker om eller samtykker i å bli medlem av NS, nazistisk hird eller annen organisasjon som ydet fienden bistand». Anordningen av januar 1942 og senere landssvikanordningens § 2 nr. 1 gjør selve medlemskapet i NS til straffbart forhold, og i subjektivt henseende er det da tilstrekkelig at forsettet omfatter selve medlemskapet. Lovgrunnen for denne straffetruelsen er selvsagt at partiet ydet fienden bistand, men dette moment er ikke gjort til ledd i gjerningsinnholdet. Etter det herredsretten har anført, om tiltaltes forhold, antar jeg også at det er riktig når herredsretten ikke har frifunnet tiltalte etter straffelovens § 57.»

Selv om lovtekstene ikke er identiske i de to anordninger for så vidt angår straffbarheten av medlemskap i Nasjonal Samling, er betingelsene i objektivt og subjektivt henseende de samme. Det kan i denne forbindelse vises til høyesterettsdom av 7. desember 1945 i straffesak mot Alf M. Dahlberg (jfr. Rt. 1945 s. 304). Førstvoterende, dommer Evensen, sier med tilslutning av de øvrige voterende dommere bl. a. følgende:

«Etter dommens beskrivelse består de faktiske forhold som tiltalte ble dømt for i

- 1) at tiltalte søkte om å bli medlem av NS og deretter som medlem «fra 15. juni 1942 og iallfall til sommeren 1943» og
- 2) at tiltalte sommeren 1943 betalte kr. 25.— til støtte for NS.

Påstanden om opphevelse av dommen er begrunnet med at retten har anvendt landssvikanordningen av 15. desember 1944 på forhold som i tid ligger forut for landssvikanordningen uten å drøfte og avgjøre om forholdene har vært straffbare etter den alminnelige straffelovens regler, eller for medlemskapets vedkommende — eventuelt den provisoriske anordning av 22. januar 1942. Forsvareren har i så henseende henvist til og påberopt Høyesteretts avgjørelser i to dommer av 25. november 1945 i straffesaker henholdsvis mot Magnus Værnes Eide og Alfred Lervik.¹⁾

Jeg er enig i at dommen av nevnte grunn må oppheves for så vidt angår domfellelsen for det foran under post 2 nevnte forhold. Derimot står saken i en annen stilling med hen-

¹⁾ Omtalt foran side 86.

syn til det under post 1) nevnte forhold. Søknad om å bli medlem av og medlemskap i Nasjonal Samling var straffbart allerede etter den provisoriske anordning av 22. januar 1942, og straffbarhetsbetingelsene for medlemskap i NS er i subjektivt og objektivt henseende så vidt skjønnes de samme etter nevnte anordning som etter landssvikanordningen av 15. desember 1944. Herredsretten har heller ikke anvendt annen straffart eller strengere straff enn anordningen av 22. januar 1942 hjemler. I så henseende står saken i en annen stilling enn de 2 før nevnte saker. Under disse omstendigheter må det etter min mening være uten betydning at dommen ikke uttrykkelig har drøftet og henvist til anordningen av 22. januar 1942.»

Det vil av dette, jfr. også det som er sagt foran under grunnlovsmessigheten av de anvendte bestemmelser, spesielt høyesterettsdom av 19. september 1945 i straffesaken mot Ottar Motland, Odd Olsen og Ommund Kristoffersen (Rt. 1945 s. 61 jfr. foran s. 81), fremgå at medlemskap i NS etter 22. januar 1942 var straffbart selv om det ikke ble rammet av straffelovens §§ 86 og 98. I sistnevnte dom var det av underretten ikke funnet bevisst at han støttet fienden, og han ble derfor ikke domfelt etter § 86. Derimot ble han dømt for overtredelse av nevnte anordning, og Høyesterett uttalte at utferdigelsen av anordningen lå innenfor den ekstraordinære lovgivningsmyndighet som Kongen hadde under krigen. Nevnte dom var enstemmig.

3. Landssvikoppgjøret i forhold til utenlandske statsborgere.

Straffeloven av 1902 gir i § 12 bestemmelser om den norske strafferetts stedlige virkeområde. Bestemmelsen var ikke gjenstand for noen endring i okkupasjonstiden, og rettsoppgjøret bygger således på bestemmelsen slik den led før krigen. (Ved lover av 15. desember 1950 og 11. mai 1951 er bestemmelsen endret.)

§ 14 i straffeloven begrenser anvendelsen av § 12 «ved de i Folkereetten anerkjente prinsipper». Denne bestemmelse tar først og fremst sikte på reglene om immunitet for visse personer som fremmede lands diplomatiske utsendinger og f. eks. besetninger på fremmede krigsskip på besøk her i riket. (Jfr. Andenæs, *Strafferett* s. 500.) En fiendtlig soldat kan naturligvis heller ikke rammes av straffelovens § 86 for handlinger i Norge, idet han er beskyttet av folkerettslige regler. En viser for øvrig til det som er sagt i neste avsnitt om enkelte folkerettslige spørsmål i forbindelse med rettsoppgjøret.

Landssvikoppgjøret var selvsagt først og fremst et oppgjør med norske borgere for

handlingar begått i riket og delvis utenfor riket, men i enkelte tilfelle ble det også reist straffesak overfor utenlandske statsborgere. Etter straffelovens § 12 stilles personer hjemmehørende i Norge straffeansvarlige på like linje med norske statsborgere. Noe klart kriterium å bygge på har en ikke når en skal avgjøre om en utenlandsk statsborger eller statsløs person er «hjemmehørende i Norge», men i sin alminnelighet har en lagt avgjørende vekt på om vedkommende har fast bopel i Norge. Det kan her vises til høyesterettsdom av 12. januar 1946 i straffesak mot Ansgar J. Thompson og Roar Amundsen (jfr. Rt. 1946 s. 35). Førstvoterende, dommer Holmboe, uttalte med tilslutning av de øvrige voterende dommere bl. a.:

«For domfelte nr. 1 Thompsons vedkommende har forsvareren for Høyesterett reist spørsmål om lagmannsretten har anvendt loven riktig, når den har ansett domfeltes arbeid i Tyskland som rettsstridig og således straffbart etter strl. § 86, uten å ta standpunkt til domfeltes påstand om at han ikke var norsk statsborger. At § 86 i og for seg kan anvendes på handlinger foretatt i utlandet av fremmede statsborgere som er hjemmehørende her i riket, er uttrykkelig sagt i strl. § 12. Spørsmålet er bare om det konkrete forhold, å arbeide for fienden i utlandet, under de foreliggende omstendigheter er å betrakte som rettsstridig. Det er oplyst at domfelte er født i Norge av norsk mor. Faren var av norsk ætt, men amerikansk statsborger. I 1908 da domfelte var ca. 13 år gammel, reiste han med moren til Amerika, hvor faren var bosatt. Han kom tilbake til Norge i 1931 med hustru og barn, og har siden vært bosatt her, hvor han har hatt forskjellige stillinger som verkemester og arbeidsformann. Mens han i 1941—42 i 11 måneder oppholdt seg i Tyskland, hvor han hadde arbeid, ble hustruen igjen i Norge. Etter hjemkomsten er han blitt boende her. Under disse omstendigheter antar jeg at det for bedømmelsen av det rettsstridige i at han tok arbeid for fienden, er likegyldig om han var norsk borger eller ikke. Jeg antar således ikke at lagmannsretten har gått ut fra en uriktig lovforståelse.»

Spørsmålet om straffbarheten etter § 86 i relasjon til en svensk statsborger var gjenstand for prøvelse i høyesterettsdom av 14. februar 1946 i straffesak mot Thure Karlsson (Rt. 1946 s. 157). Her uttalte førstvoterende, dommer Bahr, i en enstemmig dom bl. a.:

«Med hensyn til lovanvendelsen anfører tiltalte i ankeerklæringen at hans fronttjeneste ikke kan rammes av strl. § 86, idet han er svensk statsborger, og fronttjeneste ble foretatt i utlandet. Under prosedyren for Høyesterett har forsvareren gjort gjeldende at tiltalte på grunn av sitt svenske statsborgerskap overhodet ikke kan straffes etter § 86, og forsvareren har på grunnlag herav nedlagt påstand om at tiltalte frifinnes.

Stiftelsen norsk Okkupasjonshistorie, 2014

Jeg finner at anken over lovanvendelsen må forkastes. Spørsmålet om tiltale utenlandske statsborgerskap er til hinder for at han dømmes etter § 86, og som er begått i utlandet. Denne siste bestemmelsen stiller uttrykkelig en i Norge hjemmehørende person i klasse med norske statsborgere. Hva strl. § 86, 2. ledd angår, så dekreterer denne i virkeligheten at under en norsk okkupasjon av Tyskland mens krig ennå står på, kan en i Tyskland hjemmehørende norsk statsborger, som militært eller på annet vis støtter bostedslandet, ikke straffes for landssvik mot Norge. Om hans bistand finner sted i Tyskland eller i Norge er for så vidt likegyldig. Også lovgrunnen til denne bestemmelsen synes å være klar: Overfor dem som uten på annet særlig vis å være knyttet til statsborgerlandet, har bosatt seg i et annet land, ville det være lite rimelig å regne det som svik mot statsborgerlandet når de, til fullgjøring av sine lovmessige plikter mot bostedslandet også oppfyller den ytterste av disse, nemlig å delta i krig, også mot statsborgerlandet. Noen sikker folkerettsregel som skulle hindre statsborgerlandet i å stille krav som krenker disse tungtveiende hensyn, lar seg dessverre ikke påvise. (Se Hagerup, Folkeretten i fredstid (1932) side 236—37). Og det nazistiske Tyskland har som kjent satt seg ut over dem ved å stille meget store krav også til disse «utenlands-tyskere», samtidig som det ved ny lovgivning har forsøkt å gjøre utvandrede tyskere til tyske statsborgere, til tross for at deres statsborgerskap etter den tidligere tyske lovgivning var falt bort.

I en kjennelse av 16. oktober 1946 i straffesak mot Erna Thronsen (jfr. Rt. 1946, s. 1074) forkastet Høyesterett enstemmig en anke over lovanvendelsen som bygget på at domfelte som tysk statsborger ikke kunne straffes for forbrytelse mot landssvikanordningens § 3, jfr. § 2 nr. 1, jfr. straffelovens § 86. Førstvoterende, dommer Gaarder, sier bl. a.:

«I flere dommer har Høyesterett lagt til grunn at straffelovens § 86 er anvendelig også på utenlandske statsborgere når de har fast bopel her i landet....

.... At den fremmede statsborgerrett er den tyske, slik som påstått i dette tilfelle, kan jeg ikke skjønne kan bringe denne sak i noen annen stilling. Domfelte er født og oppvokst her i landet. Hennes foreldre ble faktisk separert i 1933 da domfelte var 12 år gammel, og hun har siden fulgt sin mor som var norsk. Det er heller ikke påstått at hun noen gang har mottatt pålegg eller anmodninger fra okkupasjonsmakten basert på det angivelige tyske statsborgerskap.»

Mer utførlig er spørsmålet diskutert i høyesteretsdom av 2. november 1946 i straffesak mot Alf Drechsler (jfr. Rt. 1946 s. 1185). Anken over lovanvendelsen var den samme som i den foran siterte avgjørelse. Her ble også anken enstemmig forkastet, og førstvoterende, dommer Schjelderup, uttalte bl. a.:

«Som grunnlag for sin frifinnelsepåstand har domfelte påberopt seg straffelovens § 86, 2. ledd. Denne bestemmelse står imidlertid i

beste samsvar både med hovedbestemmelsen i paragrafens første ledd, og med bestemmelsen i § 12, 3 om forbrytelser mot straffelovens kap. 8, og som er begått i utlandet. Denne siste bestemmelsen stiller uttrykkelig en i Norge hjemmehørende person i klasse med norske statsborgere. Hva strl. § 86, 2. ledd angår, så dekreterer denne i virkeligheten at under en norsk okkupasjon av Tyskland mens krig ennå står på, kan en i Tyskland hjemmehørende norsk statsborger, som militært eller på annet vis støtter bostedslandet, ikke straffes for landssvik mot Norge. Om hans bistand finner sted i Tyskland eller i Norge er for så vidt likegyldig. Også lovgrunnen til denne bestemmelsen synes å være klar: Overfor dem som uten på annet særlig vis å være knyttet til statsborgerlandet, har bosatt seg i et annet land, ville det være lite rimelig å regne det som svik mot statsborgerlandet når de, til fullgjøring av sine lovmessige plikter mot bostedslandet også oppfyller den ytterste av disse, nemlig å delta i krig, også mot statsborgerlandet. Noen sikker folkerettsregel som skulle hindre statsborgerlandet i å stille krav som krenker disse tungtveiende hensyn, lar seg dessverre ikke påvise. (Se Hagerup, Folkeretten i fredstid (1932) side 236—37). Og det nazistiske Tyskland har som kjent satt seg ut over dem ved å stille meget store krav også til disse «utenlands-tyskere», samtidig som det ved ny lovgivning har forsøkt å gjøre utvandrede tyskere til tyske statsborgere, til tross for at deres statsborgerskap etter den tidligere tyske lovgivning var falt bort.

Domfelte i denne sak er født og vokset opp i Norge, hvor hans tyskfødte far ved krigsutbrudet hadde bodd i 44 år. Like så litt som hans tilknytning til bostedslandet, Norge, som altså i bokstavelig forstand var hans «fosterland», faktisk ble brudt, falt hans troskapsplikt bort av den grunn at våre militære styrker for et lengre tidsrom ikke maktet å hindre statsborgerlandets tropper i å holde Norge besatt. Jeg viser til Høyesteretts dom av 16. oktober i år i straffesak mot Erna Katharina Thronsen, og nevner til sammenligning også en engelsk Privy Council dom i sak de Jager — The Attorney General of Natal, referert i «Law Quarterly Review» for 1907 side 364. Saken skrev seg fra den tidligere Sydafrikanske Republikks (Transvaals) okkupasjon av Natal og gjaldt et med vår sak analogt forhold. I domstolens fellesbegrunnelser heter det: «Det ville være meningsløst og måtte uunnagelig lede til restriksjoner i de overalt innrømmede internasjonale lettelsene, dersom forholdet skulle være det at så snart en fiende hadde klart å gjennomføre en militær okkupasjon av et distrikt, skulle de som inntil da som fredelige utlendinger hadde bodd der, straffritt kunne gripe til våpen på invasjonshærens side. Det foreligger ingen presedens som kan tvinge oss til å komme til et så forunderlig resultat.» Jfr. også en amerikansk høyesteretsdom i sak, Carlisle U.S.A. og Hall International Law 3, utgave side 468. — Domfeltes anke over lovanvendelsen kan således ikke føre frem.

Da domfeltes forhold etter min mening er straffbart etter straffelovens § 86, selv om

han skulle være tysk statsborger, behøver jeg ikke å uttale meg om det omtvistede spørsmål om han virkelig var dette, eller om han var statsløs, eller norsk statsborger.»

Det kan i denne forbindelse være naturlig også å sitere førstvoterendes votum i samme sak angående anken over straffutmålingen. I underretten var han dømt til tvangsarbeid i 3 år og 6 mndr. og rettighetstap. Førstvoterende sa:

«Hva straffutmålingen angår mener jeg det er åpenbart misforhold mellom domfeltes forbrytelser og den straff han er idømt. I motsetning til byretten finner jeg det nemlig klart at han på grunn av sin tyske avstamning, og den nevnte tyske lovgivning ble satt i en overordentlig vanskelig stilling da tyskerne kom hit til landet. Uten at jeg finner det nødvendig å gjennomgå de mange tyske aksjoner siktede til å få domfeltes eldre brødre og ham selv i militærets makt som soldater, må jeg anta at også domfelte i det lengste har strittet imot, selv om riktignok hans lodd, i motsetning til brødrenes, til slutt ble at han satt i saksen. Å unngå dette ved å komme seg over grensen til Sverige ville neppe vært så lett for en ung mann med utelukkende tyske papirer. Jeg mener derfor at bestemmelsen i straffelovens § 56 om den som har handlet under tvang eller overhengende fare, rettelig her bør medføre nedsettelse av straffen under det bestemte lavmål. At domfelte etter opphold i München og Dresden, henholdsvis under og etter de voldsomme bombingene disse byene ble utsatt for, skrev et privatbrev som er farvet av det inntrykk disse krigsbegivenheter gjorde på ham, legger jeg liten vekt på. Jeg finner etter dette at en frihetsstraff av ett år kan være passende.»

Domfelte ble av Høyesterett dømt til ett års frihetsstraff og rettighetstap som også ble minsket i forhold til byrettens dom.

Det kan videre henvises til Høyesteretts kjennelse av 18. februar 1947 i straffesak mot Otto Suhr og Josef Schamper (Rt. 1947 s. 69). Høyesterett opphevet her enstemmig en avgjørelse av lagmannsretten som hadde frifunnet tiltalte for overtredelse av straffelovens § 86, men dømt ham etter den provisoriske anordning av 4. mai 1945 om straff for utenlandske krigsforbrytere. Førstvoterende, dommer Fougner, sa bl. a.:

«Det er ved en rekke tidligere avgjørelser av Høyesterett slått fast at strl. § 86 kan anvendes, ikke bare mot norske statsborgere, men også mot utenlandske statsborgere som bosittende i Norge. Og det er videre av Høyesterett fastslått at dette gjelder også i forhold til her bosittende tyske statsborgere. Jeg viser for så vidt til Høyesteretts kjennelse av 7. november 1946 i sak mot Anna Helene Hattner og de der siterte tidligere høyesterettsavgjørelser, særlig dommen av 2. november 1946 i sak mot Alf Kjell Drechsler. Disse

a) Se foran s. 100.

høyesterettsavgjørelser, fremfor alt dommen mot Drechsler, må etter min mening tillegges avgjørende betydning for den sak som vi her har under behandling. Tiltalte Suhr kom til Norge som fullvoksen mann så langt tilbake som i 1927. Han har fra denne tid hatt sitt faste arbeid her i landet og hatt sitt opphold her bare med unntak for enkelte ferier som han har tilbrakt i Tyskland. Etter at han i 1931 ble gift — med en tysk kvinne — er han opplyst å ha hatt sitt hjem i egen leilighet i Oslo. Etter dette finner jeg det klart at tiltalte må anses allerede gjennom en lengre årrekke forut for Norges okkupasjon å ha vært «hjemmehørende» her i landet, jfr. strl. § 12, p. 3: «noen i Norge hjemmehørende persons», eller for å låne et uttrykk fra strl. § 86, 2. ledd, en bestemmelse som i øvrig gjelder ganske andre forhold: At tiltalte har vært «bosittende» her i landet.

Og er først bostedsforholdet på det rene — kan det først fastslås at tiltalte i en årrekke forut for okkupasjonen har hatt sitt hjem i Norge, nærmere bestemt Oslo — kan etter min mening de momenter lagmannsretten bygger på, når den er blitt stående ved å erklære strl. § 86 å være uavendelig i det foreliggende tilfelle, ikke tillegges noen avgjørende vekt. Den norske lovgivnings krav til de her hjemmehørende personer utenfor kretsen av de norske statsborgere om lojalitet og troskap mot bostedslandet, må i hvert fall prinsipielt oppfattes som absolutt. Kravet gjelder uavhengig av hvor meget eller hvor lite den enkelte måtte ha opprettholdt av tilknytning til statsborgerlandet. Ting som dette om vedkommende har hatt sin oppvekst og fått sin utdannelse i det ene eller det annet land, — om han har en norsk hustru eller er gift med en kvinne som ikke er norsk statsborger — og om hans følelser knytter ham nærmere til det ene eller det annet land, har i og for seg ingen vekt. Jeg medgir at momenter av denne art muligens i et grensetilfelle kan tenkes å få en viss betydning for avgjørelsen av spørsmålet om bostedsforholdet. Men er det — som etter min mening i det foreliggende tilfelle — på det rene, at en fremmed statsborger er hjemmehørende i Norge, får slike forhold ingen betydning for subsumjonsspørsmålet. Noe helt annet er at momenter av den omhandlede art etter omstendighetene kan bli å tillegge en endog vesentlig betydning ved straffutmålingen.

Under den alminnelige vurdering som lagmannsretten ved drøftelsen av subsumjonsspørsmålet undergir tiltaltes forhold, nevner retten også at tiltalte ble «tvangstskrevet til tjeneste i det tyske sikkerhetspolitiet av den tyske okkupasjonsmakt i Norge i kraft av den makt og myndighet, som tyskerne her i landet rådet over med hensyn til tvangstskrivning overfor de her i landet bosatte tyske statsborgere». Heller ikke denne betraktning kan imidlertid etter min mening føre til at tiltaltes tjeneste i det tyske sikkerhetspolitiet blir å bedømme som ikke rettsstridig. Den plikt til troskap og lojalitet som norsk lov pålegger også dem som Norge, uansett deres fremmede statsborgerskap, har gitt adgang til å slå seg ned i vårt land og her å finne sitt virke, feies ikke prinsipielt til side

Stiftelsen norsk Okkupasjonshistorie 2014

fordi om det lykket statsborgerlandet å okkupere Norge. Selvsagt kan slike begivenheter bringe her boende utlendinger som har statsborgerskap i okkupertlandet, i en meget vanskelig stilling. Og det er ikke utenkelig at den her boende fremmede statsborger, som av sitt eget lands myndigheter tvinges til å yte sitt land — Norges fiende — bistand mot Norge, under gitte omstendigheter ville kunne påberope seg strl. § 47 til sin frifinnelse. Lagmannsretten antyder imidlertid, det jeg ser, ikke — og dette visstnok med god grunn — at denne sistnevnte lovbestemmelse skulle være av betydning for spørsmålet om forholdets henføring under strl. § 86. Og jeg behøver da ikke å gå nærmere inn herpå.

Jeg finner etter dette at det foreligger en feil i lagmannsrettens lovanvendelse, når retten har funnet å måtte frifinne Suhr for tiltalens post I fordi forholdet ikke rammes av strl. § 86.»

Enkelte norske frontkjempere fikk under krigen tysk statsborgerskap, men at dette ikke kunne medføre noen endring i deres straffettslige ansvar fremgår av høyesterettskjennelse av 5. februar 1947 i straffesak mot Finn Knutninge-Kaas (jfr. Rt. 1947 s. 25). Førstvoterende dommer Thrap, sa om anken over lovanvendelsen på dette punkt med tilslutning av de øvrige voterende dommere bl. a.:

«Anken over lovanvendelsen går ut på at lagmannsretten med urette har bygget sin avgjørelse på at domfelte — etter at han «var blitt tysk statsborger» — fortsatte å bo i Norge, og derfor ikke ble løst fra sitt norske statsborgerskap, jfr. lov av 8. august 1924 § 8. Domfelte hevder at han allerede høsten 1941, da han meldte seg til frontinnsats og reiste til Tyskland, flyttet ut av Norge og siden ikke har bodd her. Han mener at han siden høsten 1941 eller i ethvert fall fra det tidspunkt da hans tyske statsborgerforhold var formelt brakt i orden, ikke har vært norsk statsborger og at han fullt ut må behandles som en rikstysker hjemmehørende i Tyskland. Jeg kan ikke finne at lagmannsrettens lovforståelse er uriktig når den bygger på at domfelte i hele okkupasjonstiden har bodd i riket. Den omstendighet at han på grunn av fronttjenesten og annet arbeid i Tyskland midlertidig i kortere eller lengre perioder har vært borte fra landet, kan ikke betraktes som utflytning. Heller ikke de øvrige anførsler som domfelte gir i ankeerklæringen kan hverken hver for seg eller samlet medføre at bostedsforholdet kan anses som forrykket. At domfelte den hele tid har hatt en ikke uvesentlig tilknytning til riket, fremgår blant annet av at han i løpet av sin tjenstgjøring på Østfronten og i Tyskland i alt har vært fire ganger hjemme i Norge på permisjon, nemlig en gang i 1942, to ganger i 1943 og en gang i 1944, den siste gang for å gifte seg. Størsteparten av 1944 har han for øvrig oppholdt seg i Norge. Jeg antar derfor at domfelte ikke har tapt sin norske statsborgerrett, og at det ikke kan reises noen innvending mot at han

er domfelt etter strl. § 86 på dette grunnlag. Jeg tilføyer at det i og for seg ikke er noe til hinder for å anvende straffelovens § 86 også overfor tyske statsborgere, forutsatt at de er bosatt i Norge, eller kan anses som hjemmehørende her.»

Dommer Evensen, som for øvrig sluttet seg til førstvoterende, fant grunn til å tilføye:

«En i Norge bosatt norsk statsborger som under krigen ervervet fiendtlig statsborgerrett, kan etter min mening ikke påberope seg den fiendtlige statsborgerrett i sin favør, uansett senere bostedsforhold. Selve søknaden om og ervervelsen av den fiendtlige statsborgerrett er nemlig i seg selv et brudd på den troskaps- og lydighetsplikt enhver skylder sitt fedreland.»

Det kan til slutt i denne forbindelse være grunn til å nevne Høyesteretts kjennelse av 8. mai 1948 i straffesak mot Jarl Anker Sæther (Rt. 1948 s. 380).

Her gjaldt det en straffesak mot en norsk statsborger som var bosatt i Danmark. Byretten frifant tiltalte etter landssviklovens § 3, jfr. § 2 nr. 4.

Om påtalemyndighetens anke sa førstvoterende dommer Holmboe, med tilslutning av de øvrige voterende bl. a.:

«Jeg finner at anken bør forkastes. Byretten har funnet det bevist at tiltalte har gått i tysk krigstjeneste i 1943, at han var klar over at han var norsk statsborger og over at det hersket krigstilstand mellom Norge og Tyskland på den tid det her gjelder og at han også ved sin krigstjeneste ydet Norges fiende Tyskland bistand i råd eller dåd slik som strl. § 86 omhandler.

Men retten frifinner ham fordi den finner at tiltalte til tross for sitt norske statsborgerskap ikke har vært klar over at han i kraft derav hadde en slik troskapsplikt overfor Norge at han ved å forholde seg som omhandlet, ydet Norges fiende Tyskland bistand på en rettsstridig måte.

Retten tilføyer: «Det er derfor rimelig at det norske statsborgerskap har fremstillet seg for tiltalte bare som noe formelt uten å medføre noen reelle konsekvenser.»

Jeg finner det her tilstrekkelig klart uttrykt at byretten finner at tiltalte har vært i villfarelse med hensyn til handlingenes rettsstridige beskaffenhet — hvilket er et bevissspørsmål som Høyesterett ikke kan prøve — og at den har funnet at dette bør lede til frifinnelse. Dette siste spørsmål må Høyesterett prøve, og jeg er enig med byretten i at tiltaltes villfarelse er så unnskyldelig at den bør føre til frifinnelse. Tiltalte er født i Danmark i 1925 av norsk far og danskfødt mor, og har levet hele sitt liv i Danmark hvor han har gått på skole og fått sin utdannelse. Foreldrene ble skilt omkring 1931, og tiltalte ble boende hos moren som senere har gjenervenst sitt danske statsborgerskap. Etter den danske statsborgerlov, som for så vidt avviker fra den norske, medførte ikke dette at tiltalte

ble dansk statsborger, det ville han derimot ha blitt dersom han hadde blitt i Danmark til han ble 19 år, i 1944. Han opptrådte under sin krigstjeneste som dansk borger, og da han ble krigsfange, søkte han først de danske myndigheters bistand for å bli fri. Først da han ikke fikk noen hjelp fra dansk hold, henvendte han seg til de norske myndigheter, med sikte på å komme hjem til Danmark, men ble til slutt sendt til Norge på grunn av at han var norsk borger.

Tiltalte har således gjennom hele sitt liv ikke hatt noen tilknytning til Norge. At han fremdeles var norsk statsborger har lett kunne komme til å stå for ham som et rent juridisk-teknisk forhold uten reell betydning. Jeg finner det naturlig at en 17 års gutt under disse omstendigheter ikke har hatt noen forståelse av at han skyldte Norge troskap eller at han handlet rettsstridig overfor Norge ved å gå i tysk tjeneste.

Om han ville kunne straffes i Danmark for brudd på sine plikter mot dette land, er et spørsmål som etter min mening ikke kan få noen betydning for spørsmålet om å straffe ham etter norsk lov.»

4. Noen folkerettslige spørsmål.

a. Forholdet norsk rett—folkerett.

Det prinsipielle utgangspunkt i forhold mellom intern norsk rett og folkerett er at norsk rett gir sine bestemmelser gyldighet fremfor en folkerettsregel som strider mot den interne rett.

Det kan i den forbindelse vises til Eidsivating-lagmannsretts kjennelse av 12. juli 1945 i Haaland-saken, jfr. Rt. 1945 s. 13, hvor det bl. a. heter om rettergangsordeningen av 16. februar 1945:

«Retten finner heller ikke at rettergangsordeningen kan settes til side som stridende mot Folkeretten. Det er nemlig sikker norsk rett at de norske myndigheter må bøye seg for en lov selv om den er folkerettsstridig, f. eks. om den strider mot en traktat. Dette må gjelde enhver materiel lovforskrift, enten den har form av lov eller anordning. Selv om rettergangsordeningen var folkerettsstridig, måtte den derfor følges av myndighetene, men etter rettens mening er den ikke folkerettsstridig.

Ganske visst har okkupasjonsmakten etter Haag-reglene — landskrigsreglementet art. 43 — en viss lovgivningsmyndighet over det besatte område, men så lenge landets lovlige myndighet fra sitt sete utenfor det besatte område ikke gjør lovvedtak som kommer inn på det lovgivningsfelt som er tillagt okkupasjonsmakten, kan det ikke oppstå noen konkurranse mellom de to myndigheters virksomhet. Rettergangsordeningen kunne faktisk først tre i virksomhet etter at okkupasjonsmakten var opphørt, og i samme øyeblikk falt okkupasjonsmaktens lovgivningsmyndighet bort, så her foreligger iallfall ikke noe konkurrerende forhold.»

Førstvoterende i Høyesterett, dommer Møss, uttalte om dette spørsmål:

«Jeg anser det upåkrevd å gå inn på det spørsmål i sin alminnelighet i hvilken utstrekning folkeretten setter skranker for en fordrøven regjeringens lovgivning, gjeldende for det av fienden okkuperte hjemland. Heller ikke finner jeg det nødvendig, således som lagmannsretten har gjort, å uttale noe om hvorvidt våre domstoler ubetinget må legge til grunn alle provisoriske anordninger som er vedtatt på konstitusjonelt gyldig måte, uten hensyn til om de måtte være utferdiget i strid med folkerettslige regler. For å kunne ta stilling til den refererte ankegrunn anser jeg det tilstrekkelig å fastslå at anordningens rettergangsregler først kunne gjennomføres her i landet etter at den tyske okkupasjon av Norge var opphørt. Det finnes etter min mening ingen folkerettsregel som skulle være til hinder for at Kongen utferdiger anordninger av denne art.»

At også tyskerne fulgte dette prinsipielle syn i forholdet mellom intern rett kontra folkerett, fremgår for øvrig også av straffesaken mot Hans Paul Latza m. fl. Det heter her i Eidsivating lagmannsretts dom av 29. januar 1948 (se Rt. 1948 s. 1091 følgende) bl. a.:

«Da retten således finner at hverken saksbehandlingen eller straffeutmålingen kan betegnes som folkerettsstridig eller at de tiltalte som det heter i loven har forbrote seg mot lovene eller sedvanene for krigsførsel, vil de bli frifunnet.

De tiltalte har bestemt hevdet at selv om behandlingen for standretten ikke har vært i samsvar med folkerettens regler, må de frifinnes fordi fremgangsmåten har vært i overensstemmelse med den nasjonale tyske lov, og den nasjonale rett går foran folkeretten. Da retten har funnet at fremgangsmåten ved standretten ikke er folkerettsstridig, kan den om dette spørsmål innskrenke seg til å bemerke at selv om den nasjonale rett går foran folkerett under normale forhold, kan etter rettens oppfatning ikke det samme gjelde helt ut for okkupasjonsmaktens dommere innen det okkuperte område når de sitter til doms over innvånere i dette. De minimale rettigheter som er levnet disse ved folkerettsreglene kunne da bli helt utthulet.

Retten er imidlertid ikke i tvil om at de tiltalte selv har ment å være bundet av den nasjonale rett også i dette tilfelle, og da standrettsbehandlingen tilfredsstiller de krav som den tyske krigsprosess oppstiller, antar retten at de under enhver omstendighet har vært i en rettsvillfarelse som er så vidt unnskyldelig at den ville lede til frifinnelse.»

Høyesterett forkastet påtalemyndighetens anke over lagmannsrettens frifinnelsesdom.

På den annen side henviser norsk intern rett ofte til folkeretten, f. eks. den forannevnte bestemmelse i strl. § 14 om at lovreglene om den norske strafferetts stedlige virkekrets «begrænses ved de i Folkeretten anerkjendte Undtagelser». Straffelovens bestemmelser viker med andre ord etter lovens uttrykkelige bud for folkeretten, men de viker ikke for

Stiftelsen norsk Okkupasjonstings 1945-1946 rettsbestemmelser. At f. eks. tyske standrettsdommere har handlet etter sitt eget lands nasjonale rett, kan være en i høy grad formildende omstendighet og føre til frifinnelse på grunn av rettsvillfarelse, men det gjør ikke deres handlinger rettmessige i relasjon til den norske straffelov hvis de er rettsstridige etter folkeretten.

Selv om således den norske interne rett går foran folkeretten, presumeres den norske rett å stemme med folkeretten så sant den ikke utvetydig bestemmer noe som er folkerettsstridig (jfr. Castberg, Studie i Folkerett 1952 s. 30). I rettsoppgjøret har således domstolene ofte måttet legge en folkerettslig bedømmelse til grunn for sin avgjørelse i en norsk straffesak. Klarest ser en dette i de såkalte krigsforbrytersaker, jfr. foran s. 90 flg. Ved anordning av 4. mai 1945 ble de folkerettslige regler om krigsforbrytelser inkorporert i norsk rett, og dette nødvendiggjorde at domstolene ved spørsmålet om en handlings rettsstridighet måtte løse disse ved en folkerettslig bedømmelse. Når således flere tyskere ble frifunnet for anklagen som krigsforbryter (jfr. Rt. 1947 s. 416 og Rt. 1948 s. 1088), var det fordi domstolene fant at de henrettelser de tiltalte hadde medvirket til, enten var hjemlet i folkeretten eller iallfall ikke var så vidt klart i strid med folkeretten at det kunne være rimelig å dømme de tiltalte som hadde handlet etter sitt eget lands rettsbestemmelser. På den annen side ble andre tyskere funnet skyldige som krigsforbrytere fordi retten fant at de handlinger tiltalen gjaldt var krigsforbrytelser etter folkerettens regler. Av den grunn måtte de norske straffebestemmelser ramme disse handlinger som var rettsstridige og straffbare etter norsk rett uten at folkeretten kunne lede til noe annet resultat. Således uttaler førstvoterende, dommer Soelseth, i Høyesteretts kjennelse av 12. februar 1948 i straffesak mot Gerhard Flesch (Rt. 1948 s. 80), hvor Høyesterett enstemmig forkastet domfeltes anke:

«Domfelte gjør for det første gjeldende at det er uriktig når lagmannsretten for så vidt angår drapene av de i tiltalens post I, b, e, f og g nevnte nordmenn har antatt at der måtte foreligge en rettsavgjørelse for at henrettelsene skulle være berettiget. Disse personer var etter domfeltes oppfatning franktirører, og deres virksomhet folkerettsstridig, og de hadde da, så vidt jeg har forstått domfelte, ikke krav på å bli behandlet etter folkerettens vanlige regler.

Denne oppfatning er uriktig. Det er etter min mening klart at motstandsbevegelsens kamp som sådan mot tyskerne under de forhold som forelå, ikke var folkerettsstridig.

Men spørsmålet om hvorvidt en sådan motstand mot okkuperen var folkerettsstridig eller folkerettmessig har ingen betydning for løsningen av det spørsmål det her gjelder, nemlig om på hvilken måte okkuperen etter folkeretten plikter å opptre mot en som han vil straffe for å ha reist seg til motstand. Og jeg anser det ikke tvilsomt at det etter folkerettens regler ikke kan anvendes straff uten at hans skyld er fastslått ved en rettslig behandling. Jeg henviser for så vidt til Røed: Fra krigens folkerett, side 109, og Kunz: Kriegsrecht und Neutralitätsrecht, side 97. At der må foreligge en rettslig avgjørelse forutsettes også i Høyesteretts dommer mot Hans (Rt. 1947 s. 416) og Latza (Rt. 1947 s. 468). Det kan være noe uklart hvilke krav der kan stilles til den domstol eller den myndighet som treffer avgjørelsen, men som uttalt av førstvoterende i Latza-saken, må minstekravet til saksbehandlingen være at den anklagede ikke skal kunne dømmes uten at hans forhold er prøvet på en redelig måte. For at så skal kunne skje, er det etter min oppfatning nødvendig at tiltalte blir meddelt hva siktelsen gjelder og de bevisligheter som foreligger mot ham, og at han så får anledning til å forsvare seg og til herunder å føre motbevis.

Lagmannsretten er kommet til at der for de drepte nordmenns vedkommende ikke har funnet sted noen etter folkerettens regler gyldig rettergang. Etter det som lagmannsretten har funnet bevist, er det ikke tvilsomt at den behandlingsmåte som er anvendt, ikke tilfredsstiller de minstekrav som folkeretten stiller til den rettergang som må anvendes for at en borger i okkupert land kan straffes. For Barres, Eys, Troøens og Kvernøds vedkommende er det oppløst at de ikke en gang var arrestert da beslutningen om å drepe dem ble truffet, og at de overhodet ikke har vært avhørt.

Jeg kan derfor ikke finne at der på dette punkt foreligger en feil ved lagmannsrettens lovanvendelse.

Heller ikke kan domfeltes forhold, slik som det er beskrevet i lagmannsrettens dom, anses rettmessig som represalier. Jeg finner det tilstrekkelig å henvise til lagmannsrettens domsgrunner som jeg er enig i. Og jeg henviser også til Høyesteretts dom i sak mot Bruus m. fl. R.M.B. nr. 21 s. 3. »

b. De økonomiske landssviksaker.

Foruten i forholdet til krigsforbrytersakene var det først og fremst i oppgjøret med de økonomiske landssvikere at folkerettslige vurderinger ble aktuelle.

I oppgjøret med de økonomiske landssvikere var det avgjørende hvorvidt domstolene fant virksomheten «utilbørlig». Det ville regelmessig være helt klart at vedkommende hadde drevet en virksomhet som kom fienden til gode, men for at virksomheten skulle være rettsstridig og straffbar, måtte den kunne karakteriseres som utilbørlig. I dette vurderingsspørsmål måtte også i mange tilfelle folkerettslige synspunkter trekkes inn. Det prinsipielle utgangspunkt fremgår av det

som er sagt i Ot.meld. nr. 2 1945—46, hvor det på s. 12, annen spalte, bl. a. heter:

«De største vanskeligheter av vurderingsmessig art knytter seg til karakteristikkene «utilbørlig». Her kan det spille inn en rekke momenter av rettslig og faktisk, individuell og almen art som influerer på bedømmelsen. Utgangspunktet må være at bistand til fienden i form av ervervsmessig virksomhet er forbudt (og straffbar) med mindre særskilte omstendigheter tilsier noe annet. Fra det utilbørliges område kan en da med én gang skjære ut forhold hvor det har foreligget behørig rekvisisjon i samsvar med Haag-regulenes art. 52. Det vil ikke kunne dædes at man ved ytelse av leveranser eller tjenester har etterkommet krav som fienden har stilt med støtte i folkeretten. Tilsvarende må visstnok gjelde selv om en formell rekvisisjon ikke er utferdiget, når det dreier seg om ytelser som etter folkeretten kunne ha vært rekvirert og tyskerne ved fremsettelsen av kravet har skapt grunnet formodning om at rekvisisjon ville skje dersom kravet ikke ble imøttekommet. Det er likevel mulig at man i det siste tilfelle må gjøre en reservasjon, idet en ikke sjelden bør kunne stille krav om en viss motstand fra vedkommende ervervsdrivendes side. Tvang av annen art enn militær rekvisisjon vil ofte medføre at straff ikke blir anvendt, men vil i alminnelighet ikke ha til følge at virksomheten taper sin utilbørlige karakter. Særlig gjelder dette når det handles om virksomhet som har en nær tilknytning til tyske militære anlegg eller andre tiltak av fremtredende betydning for den tyske krigsinnsats.»

Av frifinnende dommer hvor domstolene har frifunnet på folkerettslig basis ved vurderingen av spørsmålet om utilbørlighet, kan vises til Rt. 1947 s. 717, 1948 s. 470 og 1949 s. 139. I dommen fra 1947 sier førstvoterende, dommer Kruse-Jensen, bl. a.:

«Jeg finner at anken må tas til følge og at tiltalte må bli å frifinne, idet det her gjelder utakrivning til arbeid som okkupasjonsmakten etter folkerettens regler hadde adgang til å foreta utskrivning til.»

Tilsvarende synspunkter gjøres gjeldende i de andre nevnte dommer.

Under betegnelsen økonomiske landssviksaker kan henføres en ikke uvesentlig del av hele rettsoppgjøret. I de fleste saker har folkerettslige betraktninger kommet i bakgrunnen først og fremst fordi de tiltalte, selv om de opprinnelig har vært pålagt arbeidet av tyskerne, etter hvert har utvidet arbeidet til dels på felter hvor de tidligere ikke har drevet og i en slik grad at domstolene etter en samlet vurdering mente at hele virksomheten under ett måtte sies å være utilbørlig. Det kan her nevnes som eksempel en høyesterettsdom i

straffesak mot David Nilsen og Håkon Nilsen (Rt. 1946 s. 1035), jfr. også T.f.R. 1946 s. 270 og Rt. 1946 s. 65. I lagmannsrettens premisser heter det bl. a.:

«Fra forsvarerens side er det gjort gjeldende at de tiltaltes forhold ikke er straffbart da nemlig Haager-regulene (Landkrigsreglementet art. 52) gir okkupasjonsmakten rett til å rekvirere naturalier og tjenester av det okkuperte områdes innbyggere når det skjer til dekning av okkupasjonstroppenes behov. Det arbeid de tiltalte har utført var utelukkende til okkupasjonstroppenes behov, og det var de således etter folkeretten forpliktet til å utføre.

Retten er ikke enig i denne oppfatning. Ganske visst har okkupasjonsmakten meget store rettigheter over det okkuperte område, men det er ikke derfor gitt at befolkningen innen det okkuperte område straffritt kan hjelpe okkupasjonsmakten i å gjennomføre sine rettigheter. Det vil være avhengig av om hjelpen i tilfelle kan gis uten at den strider mot troskapsplikt som skyldes fedrelandet og dets lovlige myndigheter.»

Videre heter det i premissene:

«Det avgjørende er om de tiltaltes forhold har vært utilbørlig. Retten er av den oppfatning at det var utilbørlig av de tiltalte å påta seg byggingen av de ti første brakkeene og danne et interessentskap for å få gjennomført dette arbeid. Tiltalte nr. 1 var ikke i den stilling at han var tvunget til å overta brakkebyggingen, og det var enn mindre tilfellet med de to andre tiltalte. Etter rettens mening var også dannelsen av interessentskapet Nilsen, Kirkeby og Sønju for å fremme arbeid for tyskerne ved Aukra utilbørlig. Tiltalte kunne sikkert motsatt seg å utføre ethvert arbeid der.

Det må anses på det rene at de tiltalte aldri har søkt tyskerne om arbeid eller inngitt noe anbud på arbeid hos dem. Hvert enkelt arbeid er pålagt de tiltalte. Selv om det erfaringsmessig var vanskelig å komme vekk fra forretninger med tyskerne, når en først var kommet i forbindelse med dem, måtte de tiltalte, såfremt de hadde anstrengt seg, kunne begrense forbindelsen. I de siste år fikk de også begrenset arbeidet en del, idet arbeidsstokken gikk ned fra omlag 100 til 60 mann.»

Høyesterett skjerpet frihetsstraffen, og i førstvoterendes dommer Ba h r s, votum heter det bl. a.:

«Det som etter min mening særlig må bebreides de domfelte, er at de i mars 1941 stiftet interessentskapet murmester David Nilsen, Entreprenørforretning, for å utføre det oppdrag om bygging av 10 brakker som David Nilsen da hadde mottatt fra tyskerne. De skapte her ved frivillig en ny bedrift med det formål å produsere for tyskerne. Dette første tiltak trakk med seg hele den fortsatte virksomhet for fienden, idet det som lagmannsretten bemerket var vanskelig å komme vekk fra forretninger med tyskerne når man først var kommet i forbindelse med dem. Det kan ikke

Stiftelsen norsk Okkupasjonshistorie. Uten av dem hadde tidligere drevet entreprenørforetning. De hadde således ingen eldre bedrift som det gjaldt å holde i gang eller en arbeidsstokk som de måtte søke beskjefte. Jeg nevner videre at på det tidspunkt da de domfelte begynte sin virksomhet — mars 1941 — var situasjonen her i landet slik at det burde være klart for enhver at det var landsforræderi å påta seg arbeid for fienden under slike omstendigheter som det her er tale om.»

Som et annet eksempel kan nevnes høyesterettsdom av 8. februar 1947 i straffesak mot Louis Sørensen (Rt. 1947 s. 49), hvor førstvoterende, dommer Eckhoff, bl. a. sier:

«Det er opplyst at etter en bestemmelse fra Forsyningsdepartementet var ølølget til tyskerne strengt rasjonert. Tyskerne leverte råstoff til bryggeriene, og fikk et tilsvarende kvantum øl, som ble fordelt på de forskjellige avdelinger og tjenestesteder. Disse kunne alene mot merker (Schein) overta sin del av det samlede kvantum. Det hevdes da at hele ordningen dekket av Haag-regulenes § 52, og at den også er legalisert av de norske myndigheter. Det er derfor, sies det, ikke straffbart å medvirke som et nødvendig omsetningsledd i den ordning som er etablert. Bryggeriene ville, er det hevdet, også i egen interesse av hensyn til levering, regnskap og kontroll måtte erstatte Lindø, som tyskerne ikke ville ha, med en ny mann.

Jeg ser saken fra en annen side. Mitt utgangspunkt er at jeg ikke finner det tvilsomt at leveranse av øl — enten det betraktes som et nærings- eller nytelsesmiddel — objektivt sett og i alminnelighet er en bistand til fienden. Men straffbar vil bistanden for dem som i dette tilfelle drev sin næring ikke være, fordi man kan si at ordningen er en rekvisisjon av ytelse til okkupasjonshærens behov, og at den etter hva det er opplyst, også er sanksjonert av myndighetene på et saklig grunnlag. Dette fører etter min mening til at det må være rettmessig for de allerede eksisterende produsenter og omsetningsorganer å fortsette sin virksomhet. Det må også føre til, at hvis en agent av en eller annen grunn må slutte, må bryggeriene kunne ansette en ny.

Men det kan ikke føre til at nordmenn straffritt kan vise initiativ — eller som i dette tilfelle, mangel på tilbakeholdenhet — for å tjene penger på fiendehandel på en måte som etter norsk tankegang er utilbørlig og usømmelig. Tiltalte gjør intet forsøk på å si nei da tyskerne vil ha ham, han sier intet om at han som ansatt i en herreekviperingsforretning ikke hadde noen naturlig tilknytning til bransjen, og at det var de norske bryggerier som hadde ansettelsesretten, tvert om han går med iver og virkelyst inn for sin nye oppgave. Et forhold som dette må etter min mening rammes av straffelovens § 86.»

Til s. kan i denne forbindelse pekes på at i mange profittørsaker foreligger ikke formell rekvisisjon, men de tiltalte har hevdet at arbeidet er utført under «et visst press» eller fordi han har befundet seg i ei. «tvangssituasjon». En kommer derved over i forhold hvor spørsmålene om de alminnelige strafferettslige begreper som tvang, jfr. straffelovens § 56, og nødrett i straffelovens § 47, kommer i forgrunnen. I hvilken utstrekning tvang (trusler) og nødtilstand (økonomisk sådan) samt plikt kollisjon kan tenkes å diskulperer, vises til foredrag av Riksadvokaten inntatt i RM. h. 32 s. 18. Det kan også vises til Riksadvokatens foredrag om problemstillingen i krigsprofittørsaker og daværende lagmannsretts-sakfører Ole Thorleif Røeds foredrag om rekvisisjoner etter Landskriksreglementet, art. 52, begge foredrag er inntatt i RM. h. 32.

5. Domsregister.

Rt. 1945 s.	13 omtalt foran s.	80, 81, 83, 94, 97, 103.
» — »	26 —»—	» 82, 83, 85, 96.
» — »	43 —»—	» 82.
» — »	52 —»—	» 82, 84.
» — »	61 —»—	» 81.
» — »	71 —»—	» 97.
» — »	109 —»—	» 88.
» — »	263 —»—	» 86.
» — »	264 —»—	» 86.
» — »	304 —»—	» 98.
Rt. 1946 s.	35 omtalt foran s.	99.
» — »	157 —»—	» 99.
» — »	198 —»—	» 90.
» — »	1035 —»—	» 105.
» — »	1074 —»—	» 100.
» — »	1185 —»—	» 100.
Rt. 1947 s.	25 omtalt foran s.	87, 102.
» — »	49 —»—	» 106.
» — »	69 —»—	» 94, 101.
» — »	86 —»—	» 87.
» — »	409 —»—	» 88.
» — »	416 —»—	» 104.
» — »	717 —»—	» 105.
Rt. 1948 s.	80 omtalt foran s.	104.
» — »	164 —»—	» 96.
» — »	380 —»—	» 102.
» — »	470 —»—	» 104.
» — »	928 —»—	» 89.
» — »	1088 —»—	» 104.
Rt. 1949 s.	191 omtalt foran s.	87.
» — »	139 —»—	» 105.
» — »	224 —»—	» 89.

Kap. V. Registrering av landssvikforbrytelsene med gjerningsbeskrivelse og statistikk¹⁾

I. Oversikt over statistiske orienteringer.

I løpet av de år da rettsoppkjøret pågikk søkte myndighetene — i første rekke påtalemyndigheten og fengselsvesenet — å holde oversikt over saksmengden, både den del som til enhver tid forelå til behandling og den som etter hvert var sluttbehandlet. Dette skjedde for påtalemyndighetens vedkommende ved å sørge for at talloppgaver ble sendt inn fra politidistriktene, samlet og i løpende fremstillinger avgitt til Justisdepartementet. Disse såkalte kvartalsoppgaver har vært fremlagt under forberedelsen av forskjellige lovforslag og har ellers fulgt de årlige budsjettinnstillinger fra Justisdepartementet gjennom årene 1945 til 1952. Når det gjelder de talloppgaver som fulgte lovproposisjonene, vises spesielt til bilag 7—14 til Ot. prp. nr. 92 (1945—1946) om lov om straff og økonomisk ansvar for landssvikere (Landssvikloven). Til bruk for budsjettinnstillingene lot Justisdepartementet utarbeide oppgaver som fulgte dets redegjørelser i årene 1945 til 1952 i St. prp. nr. 1. Videre kan vises til påtalemyndighetens oversikter således som de i en samlet fremstilling fra Justisnemnda er gjengitt i Innst. S. nr. 341, 1951, om angrepene på rettsoppkjøret. Det dreier seg om landsoversikter som var fremkommet ved oppsummering av talloppgaver fra politikamrene uten å være basert på individuelle meldeskjemaer for de enkelte personer som sakene gjaldt. Dette er en mer summarisk fremgangsmåte som den som brukes av Statistisk Sentralbyrå når byrået utarbeider den ordinære kriminalstatistikk. Fremgangsmåten er da den at der fra domstolene, fra påtalemyndigheten og fra fengselsvesenets anstalter sendes inn til byrået individuelle meldeskjemaer for hver person som det er reagert mot på grunn av lovbrudd i løpet av det år som statistikken omfatter. På grunnlag av disse skjemaer utarbeider så byrået sine talloppgaver. Noenlunde tilsvarende meldeskjemaer er for øvrig også mens rettsoppkjøret pågikk blitt

utfyllt av de respektive myndigheter til bruk for Statistisk Sentralbyrå for de personer som er kommet under forfølgning for landssvik eller krigsforbrytelser. Men byrået utarbeidet ikke på grunnlag av dette materiale oppgaver hvert år således som det skjer med statistikken over den alminnelige kriminalitet. Derimot utga byrået i 1954 en avsluttende publikasjon «Statistikk over landssvik 1940—1945». Om innholdet av det arbeidsskjema som da ble benyttet, vises til side 9 i den omhandlede utredning. I et forord til publikasjonen introduseres statistikken således:

«Statistisk Sentralbyrå legger med dette fram det rettsstatistiske materiale om landssvikoppkjøret. Som bakgrunn for statistikken er det tatt med en oversikt over lovgrunnlaget, de forhold landssvikoppkjøret gjelder, opplysninger om rettsoppkjørets omfang og begrensningen av oppkjøret».

Byrået gjør oppmerksom på at dets beretning gir en ren personstatistikk. Det er således både for de straffelte og for lovovrettedere som fikk påtaleunnlattelse sørget for at samme person ikke går igjen flere ganger, altså uansett om samme person måtte være straffet flere ganger eller om den enkelte dom omfatter flere selvstendige forbrytelser. De personer som på denne måte er kommet med i statistikkene er i de forskjellige tabeller gruppert etter de lovparagrafer deres forhold er henført under i straffedommene eller foreleggene eller i de respektive beslutninger om å unnlate påtale i henhold til strpl. § 85. Grupperingen etter det straffbare forhold er da gjennomført således:

Straffelovens kap. 8 og 9.

Landssviklovens § 2,

nr. 4 — aktiv landssvikvirksomhet.

nr. 3 — økonomisk landssvik.

nr. 2 — støtte av NS.

nr. 1 — medlemsskap.

I enkelte tabeller forekommer ytterligere:

Andre forbrytelser,

dvs. overtredelse av straffebud som finnes utenfor den egentlige landssviklovgivning, men som i rettsavgjørelser er kombinert med landssvikersk forhold.

¹⁾ Dette kapitel er utarbeidet på grunnlag av et utkast fra riksadvokat Andr. Aulie. Et register over de utrykte rettsavgjørelser som er nevnt i dette avsnitt beror ved riksadvokatembetet.

Stiftelsen norsk Okkupasjonshistorie, 2014
 Statistisk Sentralbyrå, bemerkninger om de 4 grupperinger.

«En må imidlertid ta et nokså sterkt forbehold ved denne fordeling etter de lovparagrafer straffene refererer seg til. I den vanlige kriminalstatistikk kan en av vedkommende lovparagraf se arten av det forbyrteriske forhold. Her hvor det gjelder en aktiv virksomhet, en økonomisk vinning i sammenheng med okkupasjonen, støtte av NS og medlemskap i NS og de forskjellige kombinasjoner av disse forhold, må oppdelingen bli noe skjønnesmessig. Paragrafene gir ofte ikke noe godt uttrykk for arten av det straffbare forhold. Domstolenes subsumpsjon har heller ikke alltid vært helt konsekvent. I skjemaet ble som i skjemaet for kriminalstatistikken spurt om forbrytelser (lovparagrafer) som den endelige dom eller det vedtatte forelegg gjaldt. A utvide skjemaet for landssvikstatistikken med mer konkrete opplysninger om landssvikforholdets art etter det som er oppgitt i dommene ville utvilsomt gitt et mer tilfredsstillende grunnlag for statistikken. Men en slik utvidelse av skjemaet ville ført til adskillig mer arbeid for påtalemyndigheten i en tid da arbeidsbyrden på forhånd var usedvanlig stor. En har gått ut fra at en oppdeling etter lovparagrafene likevel gir atskillig av verdi selv om en må være klar over dens mangler.»

Etter at landssvikoppgjøret var avsluttet har Justisdepartementet funnet grunn til å søke landssvikstatistikken utfyllt med slike opplysninger som Sentralbyrået her peker på. I nærværende oversikt er det under avsnitt 4 nedenfor stillet opp endel talloppgaver med kommentarer som i noen utstrekning supplerer Sentralbyråets statistikk. De fremkommer ved optelling av ett i løpet av årene 1957—1959 utarbeidet sentralt kartotek (i det følgende kalt L. reg.). I dette er der satt ned ett Speedexkort for hver enkelt lovovertreder. Ved hjelp av et forenklet hullkortsystem ordnes grupperingen etter de varierende handlingstyper som landssviket omfatter. Ved grupperingen har man denne gang satt de lovparagrafer som er brakt i anvendelse ut av betraktning. Registreringen er utført ved Oslo politikammer samtidig med at man der har samlet alle landssviksakers dokumenter så vel fra Oslo som fra rikets øvrige politidistrikter således at det er blitt opprettet et sentralarkiv, (i det følgende betegnet som Landssvikarkivet eller forkortet L.ark.). Det skjema som er valgt for registrets gruppeinndeling ser således ut:

1. Stillinger (embeter) i stat, fylke og kommuner. Offentlige verv.
2. Aktiv virksomhet i tillitsverv og stillinger i NS, virksomhet i nazifiserte bedrifter og organisasjoner.

3. Pro, anda for partiet eller for fronttjeneste, herunder virksomhet i pressen.
4. Aktivt medlemskap eller tillitsverv i hirden og i væpnede hirdavdelinger (hirdens alarmerhet, bedriftsvern, førergarden), Germanske SS, teknisk nødhjelp, arbeidstjenesten, serbervakter, Werkschutz og lign.
5. Frontkjempere, militær opplæring, sabotasje, sykepleiersker i tysk Røde Kors.
6. Tysk sikkerhetspoliti, statspoliti, grensepoliti.
7. Tortur, vold, drap, ulovlig frihetsberøvelse, deltagelse i eksekusjoner.
8. Angiveri, agent i sikkerhetspolitiet.
9. Spionasje, Abwehr.
10. Økonomisk landssvik.
11. Reichskommissariat, Org. Todt, tyskerarbeidere, kontorstillinger, N.S.K.K., brev-sensur, tolk.
12. Medlemskap i NS eller tilsluttede organisasjoner, økonomisk bidrag.
13. Tyske krigsforbrytere.
14. Andre former for landssvik og andre straffbare handlinger.

- A. Ubetinget frihetsstraff, dødsstraff.
- B. Betinget frihetsstraff.
- C. Bot.
- D. Rettighetstap og/eller inndragning som eneste straff.
- E. Frifunet.
- X. Forelegg.
- Y. Påtaleunntatelse.

I. Varetekt.

1. til og med 90 dager
2. fra over 90 dager til og med 6 mndr.
3. » » 6 mndr. » » » 1 år
4. » » 1 år » » » 2 »
5. » » 2 » » » » 3 »
6. » » 3 » » » » 4 »
7. over 4 år.

II. Straffens størrelse ved frihetsstraff.

- a. fra 21 dager til og med 90 dager
- b. » over 90 dager til og med 6 måneder
- c. » » 6 mndr. » » » 1 år
- d. » » 1 år » » » 3 »
- e. » » 3 » » » » 5 »
- f. » » 5 » » » » 8 »
- g. over 8 år
- h. livsvarig

III. Fængselsopphold i % av dømt straff.

I.	0 %
II.	til og med 20 %
III.	fra og med 20 til og med 30 %
IV.	» » » 30 » » » 40 %
V.	» » » 40 » » » 50 %
VI.	» » » 50 » » » 60 %
VII.	» » » 60 » » » 70 %
VIII.	» » » 70 » » » 80 %
IX.	» » » 80 » » » 100 %
X.	Over 100 %

Man vil være oppmerksom på at de hovedtall som fremkommer ved summering av sluttsummene for gruppene 1—12 og 14 ikke vil stemme med total-tallet for personer som er straffedømt, har vedtatt forelegg eller har fått påtaleunntatelse. Det kommer av at den enkelte landssvik i meget stor utstrekning har gjort seg skyldig i en rekke forskjellige overtredelser som inngår under flere av de handlingstyper som ovenfor er nevnt. En optelling av kortene skulle derimot prinsipielt stemme med de totale tall på personer som iflg. Statistisk Sentralbyrås oppgaver har fått sine saker avgjort med henholdsvis påtaleunntatelse og straff. Helt nøyaktig overensstemmelse er det imidlertid ikke blitt, og det ville heller ikke kunne påregnes. Dels er nok endel saksdokumenter kommet på avveie i de forløpne år, ved utlån, som følge av feilekspedering og på annen måte, dels er det som også påpekt i Statistisk Sentralbyrås statistikk over landssvik forekommet feil i meldeskjemaer som er sendt byrået fra de lokale påtalemyndigheter. Dessuten må en være oppmerksom på at også i årene etter 1954, da byråets publikasjon utkom, er en del avgjørelser blitt endret ved gjennopptagelser. Det gjelder så vel avsagte dommer som vedtatte forelegg og tidligere besluttede påtaleunntatelser. En sammenligning av totaltallene fra byråets statistikk og fra landssvikarkivets sentralregister vil bli foretatt nedenunder under avsnitt 3. Først vil imidlertid en del talloversikter som viser rettsoppgjørets forløp bli fjengitt fra byråets statistikk under avsnitt 2. Under avsnitt 4 og 5 vil det bli gitt en så vidt mulig sammentrengt fremstilling av de handlingstyper (gruppene 1—14) som landssvikoppgjøret har beskjefteget seg med. Den bygger på dommenes gjerningsbeskrivelser. En tabell over frihetsstraffene (utmålt i dommer og fængselsforelegg) og straffenes avgjøring er tatt med på side 118 og 119.

2. Beregninger over landssvikoppgjørets omfang og progresjon.

I Statistisk Sentralbyrås «Statistikk over landssvik 1940—1945» på side 12—14 er det

gitt en fremstilling av de beregninger over saksmengden som har blitt foretatt før landssvikoppgjøret tok til og de justeringer av beregningene som forekom etter hvert som rettsoppgjøret pågikk. Det heter her:

«Etter de opplysninger som forelå før frigjøringen, regnet en opprinnelig med landssviksaker mot vel 50 000 personer. En bygde på NS' egen statistikk som da medlemstallet var på det høyeste pr. 1. oktober 1944 viste vel 43 000 medlemmer eksklusive ungdomsfylkingen og kvinneorganisasjonen. En tysk statistikk viste at ca. 9 000 nordmenn pr. 1. mai 1944 hadde meldt seg til tysk kristjeneste (derav var ca. 5 000 blitt antatt). De fleste av disse måtte antas å være medlemmer av NS og det samme gjaldt et ukjent tall av torturister og angivere. Profitørerne hadde en ingen oppgave over, men en regnet med minst 7—8 tusen personer, heri ikke regnet med alminnelige «tyskerarbeidere». Etter hvert som man etter frigjøringen fikk bedre oversikt bl. a. på grunn av de beslaglagte NS-kartotek m. v., viste det seg at de opprinnelige anslag var for lave. Høsten 1945 regnet en med rettsforfølgning mot 60—70 tusen personer (ca. 63 000 saker ifølge Ot.prp. nr. 92 1945/46). Pr. 1. oktober 1947 meddelte Riksadvokaten at tallet på personer under etterforskning for landssvik antakelig i alt ville bli vel 87 000, et tall som senere ble økt så det endelige tall av saker som måtte etterforskes ble vel 92 000. Det er flere grunner til at oppgjøret ble større enn opprinnelig regnet med. Arbeidet med en enkelt etterforskning førte ofte til avsløring av en hel gruppe medskyldige. Særlig gjaldt dette saker mot nordmenn som hadde virket som spioner for tyskerne (Abwehragenter, provokatorer o.l.). Videre fant politiet ved å gjennomgå arkivene ofte større grupper av landssvikere.

Før krigen var tallet på straffelte for forbrytelser under 4 000 pr. år. Nå sto en overfor den oppgave — i tillegg til de ordinære straffesaker — å etterforske og behandle et mange ganger større tall av landssviksaker. Gjennomgåelsen og etterforskningen i de alvorligste og mest kompliserte landssviksaker var et meget krevende og sent arbeid, likeså stilte de økonomiske landssviksaker store krav til etterforskningen. For mange av de siste måtte man først vente på Høyesterettsdommer for en rekke betydningsfulle profitørsaker høsten 1946. Flere andre saker måtte også ligge lengre tid til observasjon av særlige grunner: sykdom, fravær o.l. Det fulgte videre meget arbeid både for politiet og påtalemyndigheten med avsluttede saker, benådningssaker, begjæringer om gjenopptakelse, krav om erstatning for frifunne m. v. Lov nr. 25 av 28. juli 1949 om bortfall av idømte rettighetstap førte dessuten til mye arbeid, bare for Oslo politikammer ca. 7 500 tilfelle.

Rettsoppgjøret tok av disse grunner meget lengre tid enn en fra først av hadde regnet med.

Etter de siste oppgaver (St.prp. nr. 1 1952) får en følgende totaltall (ca.):

Stiftelsen norsk Okkupasjonshistorie, 2014

	Landsvik-saker	Saker om utenlandske krigsforbrytersaker
Dømt til døden	30	15
Dømt til frihetsstraff	17 000 ¹⁾	66
Dømt til annen straff	3 450	0
Vedtatt forelegg på frihetsstraff	3 120	0
Vedtatt forelegg på annen straff	25 180	0
Frifunnet ved endelig dom	1 375	5
Påtaleunnlatelse	5 500	0
Henlagt etter bevisets stilling	37 150	261
Sum	92 805	347

«Av de personer som ble dømt til døden for landssvik, ble 4 benådet og 1 døde av sykdom etter at dommen ble endelig. Av de som ble dømt til døden for krigsforbrytelser, ble 2 benådet.

Av økonomiske landssviksaker regnet en med ca. 16 400. Pr. 1. juli 1950 var det avgjort i alt 16 267 slike saker (St.prp. nr. 1 for 1951). Helt avsluttet kan ikke rettsoppgjøret være før lovens foreldelsesfrister er utløpet.»

Statistisk Sentralbyrås egne beregninger er stillet opp således over personer som er straffelte eller har fått påtaleunnlatelse:

	Straffbare	Straffelte	Påtaleunnlatelser
Menn	34 205	30 002	4 203
Kvinner	17 179	16 083	1 096
Tilsammen	51 384	46 085	5 299

Det opplyses i publikasjonen at Riksadvokatens tall for personer som fikk påtaleunnlatelse er noe høyere, ca. 5 500, men bygger delvis på skjønsmessige oppgaver. Følgende tabell viser at det var 415 menn og 405 kvinner av de straffelte som var født i utlandet.

1) Tabellen bygger på summariske oppgaver mens rettsoppjøret pågikk. Den største avvikelse fra Stat. Sentralbyrås egne beregninger viser seg i antallet for «dømt til frihetsstraff» — 17 000. Byråets egne beregninger fører til 15 101. Landssvikregistrets tall er 15 427.

Tabell a. De straffelte født i utlandet etter fødested.

	I alt	Menn	Kvinner
Sverige	162	82	80
Danmark	88	57	31
Finland	11	9	2
Tyskland	329	153	176
Østerrike	18	11	7
Italia	15	15	—
U.S.A.	81	31	50
Andre land	116	57	59
Tilsammen	820	415	405

«Tallet på fødte i Tyskland viser seg å være størst, ialt vel 40 % av alle.

Ser en på det de er dømt for, så var det av dem som var dømt etter straffelovens kap. 8 og 9 og etter landssviklovens § 2 nr. 4 — aktiv landssvikvirksomhet — i alt 258 født i utlandet. Av disse var 111 eller vel 43 % født i Tyskland.»

Når det gjelder landssvikoppjørets progresjon gjennom årene 1945—1952 har Sentralbyrået gitt følgende oppgaver, b—d, i publikasjonen s. 16 og 17:

Tabell b. Straffelte fordelt etter tiden for dom eller vedtatt forelegg.

	Riket	Bygder	Byer	Oslo
1945	3 153	1 866	1 287	303
1946	25 938	14 926	11 012	5 242
1947	11 510	6 389	5 121	2 825
1948	3 984	2 067	1 917	1 011
1949	1 104	528	576	358
1950—52	396	132	264	182
I alt	46 085	25 908	20 177	9 921

«Undersøkelsen ble avsluttet høsten 1952. En del oppgaver kom inn etter at statistikken var avsluttet, men da tallet på disse var ubetydelig er de ikke innarbeidet i statistikken. (Etter den siste optelling — juni 1954 — 17 straffelt og 20 med påtaleunnlatelse.)

Storparten av sakene ble avgjort i de to første år, i alt 29 091 eller 63 %, i bygdene 16 792 eller ca. 65 %, i byene 12 299 eller ca. 60 %, og i Oslo en forholdsvis mindre del, 5 545 eller ca. 56 %. Byene og særlig Oslo har hatt relativt flere av de mest omfattende saker som krever lengre etterforskning og sakbehandling. Spesielt i byene i større utstrekning enn i landdistriktene etterforsket man store sakskomplekser som det først lyktes å avgjøre etter lang tid.

Til jamføring har en for alle straffelte for alle årene under ett satt opp en tilsvarende fordeling etter hva de er straffelt for:

Tabell c. Alle straffelte 1945—52.

Straffelte for:	Riket	Bygder	Byer	Oslo
Straffelovens kap. 8 og 9	5 091	2 282	2 809	1 328
Landssviklovens § 2				
nr. 4. Aktiv landssvikvirksomhet	12 711	7 203	5 508	2 828
» 3. Økonomisk landssvik	3 355	1 498	1 857	578
» 2. Støtte av NS	2 938	1 773	1 165	558
» 1. Medlemskap	21 897	13 092	8 805	4 620
Andre forbrytelser	93	60	33	9
I alt	46 085	25 908	20 177	9 921

«For de alvorligste former for landssvik dømt etter straffelovens kap. 8 og 9 og landssviklovens § 2 nr. 4 var det i alt straffelt 17 802 eller ca. 39 %, i bygdene 9 485 eller ca. 37 %, i byene 8 317 eller vel 41 % og i Oslo 4 156 eller ca. 42 %. For økonomisk landssvik var straffelt 7,3 % i alt (8,4 når også de som var dømt for økonomisk landssvik sammen med annet landssvikforhold er tatt med). I bygdene ca. 5,8 %, i byene ca. 9,2 % og i Oslo ca. 5,8 %. Storparten faller altså på byene utenfor Oslo, i alt 1 279 eller ca. 12,5 % av de straffelte der. For medlemskap alene, i alt ca. 48 %, i bygdene vel 50 %, i byene ca. 44 % og i Oslo ca. 47 %

«Av straffbare i alt var det i hvert av årene følgende tall:»

Tabell d. De straffbare hvert år.

År	Straffbare	Straffelte	Påtaleunnlatelse
1945	4 608	3 153	1 455
1946	28 604	25 938	2 666
1947	12 278	11 510	768
1948	4 221	3 984	237
1949	1 186	1 104	82
1950—52	487	396	91
I alt	51 384	46 085	5 299

På grunnlag av Riksadvokatens oversikter, gjengitt i St. prp. nr. 1, Justisdepartementet, for 1948—1952, har Statistisk Sentralbyrå (s. 18) gitt en tabell, hvor tallene betegnes som omtrentlige:

Tabell e. Oversikt over forløpet av rettsoppjøret.

Tidspunkt for opp-telling	Personer hvis saker er avgjort ved						Personer		I alt
	Lagmannsrett ¹⁾	Herreds- og byrett ²⁾	Tilsammen	Vedtatt forelegg på			mot hvem påtale er unnlatte	hvis sak er henlagt ³⁾	
				frihetsstraff	annen straff	Tilsammen			
1/4 1946	924	3 812	4 736	3	5 832	5 835	2 490	6 599	19 660
1/1 1947	1 535	10 558	12 093	1 431	18 057	19 488	4 494	17 594	53 669
1/10 1947	1 981	14 939	16 920	2 286	23 118	25 404	5 267	28 006	75 597
1/4 1948	2 234	16 560	18 794	2 702	24 241	26 943	5 493	32 258	83 488
1/10 1948	2 363	18 031	20 394	3 052	24 966	28 018	5 567	35 430	89 409
1/10 1949	2 497 ⁴⁾	19 105	21 602	3 089	25 146	28 235	5 613	36 271	91 721
1/7 1950	2 520 ⁵⁾	19 314	21 834	3 113	25 100	28 213	5 520	37 119	92 686
1/11 1951	2 530	19 320	21 850	3 130	25 180	28 310	5 500	37 150	92 810*

1) Inklusive frifunne og personer hvis saker er fornyet behandlet.

2) Inklusive frifunne og personer hvis saker er pådømt etter straffeprosesslovens § 377.

3) På grunn av bevisets stilling.

4) Fratrasket 169 hvis sak har vært til fornyet behandling.

5) Fratrasket 203 hvis sak har vært til fornyet behandling.

* I fotnoten s. 110.

Uten kommentarer viser en ytterligere til Statistisk Sentralbyrås publikasjon med følgende hovedtabeller som er tatt inn i publikasjonen side 47—64. Tabell 1 er ikke tatt med her idet dens tall blir gjengitt nedenunder under avsnitt 3 i sammenligning med det nyopprettede Landssvikregisters tilsvarende tall. De nedenstående tabellers kolonner er på grunn av praktiske vanskeligheter ikke søkt sammenstillet med L.reg.s

Tabell 2. Spesielt 2. og 3. del som viser antallet påtaleunntelser fordelt på årene 1945—52 og fordelt etter de lovbestemmelser som er brakt i anvendelse. Statistisk Sentralbyrås publikasjon	50
Tabell 3. Straffelte fordelt etter landssvikets art med oppgave over straffelte også for annen forbrytelse. Publikasjonen	51
Tabell 4. Straffelte landssvikere fordelt etter annen forbrytelse enn landssvik. Publikasjonen	52
Tabell 6. Landssvikere som fikk påtaleunntatelse fordelt etter landssvikets art med oppgave også over annen forbrytelse. Publikasjonen ..	53
Tabell 7. Straffelte fordelt etter straffens art og størrelse særskilt for hovedgrupper av landssvik. Publikasjonen	54—57
Tabell 8. Straffelte etter straffeloven fordelt etter straffens art og frihetsstraffens varighet. Bare landssvikforhold. Publikasjonen ..	58
Tabell 9. Straffelte etter landssvikloven fordelt etter straffens art og frihetsstraffens varighet. Publikasjonen	58—61
Tabell 10. Landssvikdomstolene. Summarisk oppgave over hørings- og byrettsaker, avsluttet etter hovedforhandling 1945 til 30. juni 1950. Publikasjonen	62
Tabell 11. Landssvikdomstolene. Summarisk oppgave over lagmannsrettssaker, avsluttet etter hovedforhandling 1945 til 30. juni 1950. Publikasjonen	63
Tabell 12. Høyesteretts avgjørelser i landssviksaker og andre straffesaker 1945—1951. Publikasjonen	64
Tabell 13. Anker til Høyesteretts Kjæremålsutvalg 1945—1951. Landssvik og andre straffesaker. Publikasjonen	64

3. Sammenligning av Statistisk Sentralbyrås talloversikt og Landssvikregistrets når det gjelder rettsoppgjørets omfang.

Det har interesse å kontrollere hovedtallene for så vidt angår de i byråets publikasjon såkalte «straffbare» og de derav «straffelte», m. a. o. å få så nøyaktig som mulig undersøkt hvor mange er straffet for landssvik og hvor mange som kunne ha vært straffet, men som har sluppet med påtaleunntatelse i henhold til strpl. § 85, 2. ledd:

Byråets samlede tall er disse:

Side	Forelegg	Dom	I alt
	—	30	30
	2 612	14 524	17 136
	415	577	992
	—	6	6
	16 594	3 545	20 139
	7 375	407	7 782
	26 996	19 089	46 085
	—	—	5 299

Straffbare i alt er etter denne oppgave 51 384. Landssvikregistret etter tilsammen 52 796. Derav er 57 471 straffet (dødsstraff, frihetsstraff eller bot), og 5 325 har fått påtaleunntatelse. Til tross for at justering er foretatt med de midler som praktisk har stått til rådighet under opprettelsen av Landssvikregistret, må en anta at der også er forekommet feil på samme måte som det kan ha forekommet feil i Sentralbyråets tallmateriale. Hva Landssvikregistret angår er det sannsynlig at det i noen utstrekning forekommer uriktig rubrisering eller uriktig feiltelling som kan ha bidratt til uoverensstemmelsen mellom de to talloppgaver. En mindre rolle spiller de relativt få tilfelle hvor rettsavgjørelsene er endret etter 1952, eller hvor avgjørelser er truffet etter at Sentralbyrået hadde avsluttet sin utredning.

Av frifinnelser viser Landssvikregistret 1 445. Påtaleunntatelsene utgjør ifølge Landssvikregistret et noe høyere tall enn byråets, nemlig 5 325 mot 5 299. En del av uoverensstemmelsene vil kunne forklares ved at saksdokumenter som har vært på avveie senere er kommet til rette og registrert. En kan vel også anta at der i noen meldeskjemaer innsendt fra politiet til Sentralbyrået uriktig er rubrisert henleggelse etter landssviklovens § 5 som påtaleunntatelse. Måten hvorpå beslutningen er formet vil nemlig i enkelte tilfelle ha kunnet gi anledning til misforståelser i den retning. Hvor mange personer som har fått forfølgningen innstillet i henhold til landssviklovens § 5 gir statistikken uheldigvis ingen opplysning om. Disse avgjørelser finnes uten spesifikkasjon i kartoteket blant de henlagte saker. Det ville nok hatt interesse om man kunne ha beregnet tallet. Det dreier seg her om en særegen form for påtaleunntatelse og således et bidrag til begrensningen av rettsoppjøret. § 5 gir adgang til straffbortfall når en ellers straffbar handling er foretatt under tvang, eller når gjerningsmannen ved forøvelsen var under 18 år, eller den skyldige hadde gjort et ellers straffbart forhold godt igjen «med gagns dåd for landet i krigstid».

eller når det dreiet seg om profitørvirksomhet og vedkommende hadde deltatt i denne som arbeider eller underordnet funksjonær. Domstolene hadde adgang til å frifinne på det grunnlag, og påtalemyndigheten har i atskillig utstrekning innstillet forfølgningen med samme hjemmel.

En annen optelling ved hjelp av Landssvikregistrets kort er foretatt for å sammenligne saksantallet med Statistisk Sentralbyrås kort. Byråets publikasjon (sidene 47—49) har en tabell som viser hvorledes de straffelte for-

delers seg på de forskjellige landsdeler, og (side 50) en lignende oversikt viser fordeling av personer mot hvem påtale er besluttet unnlatt. Nedenfor stiller tabell I avgjørelsen av landssviksakene opp fordelt på «påtaleunntatelse» og «straffelte» i de enkelte fylker i sammenligning med byråets tall og de tall som fra Landssvikkartoteket er satt opp etter oppgaver fra politiet. Oppgaven divergerer en del, men ikke tilstrekkelig til at man har satt i verk arbeide med å telle opp sakene fylkesvis.

Lreg.

Tabell I. Landssviksaker i de enkelte fylker.

	Påtaleunntatelser		Straffelte	
	Byråets tall	Landssvikregistrets	Byråets tall	Landssvikregistrets
Østfold	462	485	2 638	2 727
Halden				
Sarpsborg				
Fredrikstad				
Moss				
Oslo	1 324	1 437	9 921	10 397
Oslo				
Asker og Bærum				
Akershus	593	467	2 801	2 247
Follo				
Romerike				
Hedmark	304	304	3 542	3 496
Kongsvinger				
Hamar				
Østerdal				
Oppland	340	330	3 401	3 436
Gudbrandsdal				
Vestoppland				
Buskerud	328	303	2 268	2 625
Ringerike				
Drammen				
Kongsberg				
Vestfold	297	256	1 981	1 842
Nord-Jarlsberg				
Tønsberg				
Sandefjord				
Larvik				
Telemark	307	294	2 250	2 352
Skien				
Telemark				
Notodden				
Rjukan				
Kragers				

Stiftelsen norsk Okkupasjonshistorie, 2014

	Påtaleunntatelser		Straffelte	
	Byråets tall	Landssvik-registrets	Byråets tall	Landssvik-registrets
Aust- og Vest-Agder	167	154	2 128	2 294
Arendal				
Kristiansand				
Vest-Agder				
Rogaland	207	199	2 125	2 271
Sandnes				
Stavanger				
Haugesund				
Rogaland				
Bergen og Hordaland	215	208	2 576	2 699
Hardanger				
Hordaland				
Bergen				
Sogn og Fjordane	29	31	492	487
Sogn				
Fjordane				
Møre og Romsdal	80	78	1 492	1 576
Sunnmøre				
Romsdal				
Nordmøre				
Sør-Trøndelag	181	367	3 264	3 472
Trondheim og Strinda				
Uttrøndelag				
Nord-Trøndelag	77	75	1 785	1 844
Inn-Trøndelag				
Namdal				
Nordland	232	211	1 615	1 757
Bodø				
Narvik				
Helgeland				
Lofoten og Vesterålen				
Troms	79	66	1 010	1 076
Senja				
Troms				
Finnmark	77	60	796	873
Vest-Finnmark				
Vardø				
Vadsø				
Sør-Varanger				
I alt	5 299	5 325	46 085	47 471

Når det gjelder fellende reaksjoner blir det samlede hovedtall 52 796. De avgjørelser som er truffet for samtlige straffbare fordeler seg slik:

Fellende dommer	19 527
Fengselsforelegg	2 893
Bøteforelegg	25 051
Påtaleunntatelser	5 325

52 796

Frifinnende dommer 1 445.

Det vil i de følgende avsnitt bli påvist ved eksempler hvorledes hver enkelt rettsavgjørelse i svært mange tilfelle omfatter en serie ulike straffbare handlingstyper således som også tabell III viser. Her skal bare bemerkes at resultatet av en optelling av Landssvikregistrets kort med totalsummen 52 796 straffbare, viser at det langt overveiende antall av disse, nemlig 45 216, har vært medlemmer av NS, mens 7 580 av de straffbare ikke vites å ha vært medlemmer. Av de 45 216 NS-medlemmer er det ifølge samme optelling 25 848 som ikke er trukket til ansvar for annet straffbart forhold enn medlemskap.

4. Handlingstypene.

Som allerede nevnt på side 108 er det sentrale kartotek over rettsoppgjørets dokumenter blitt ordnet således at det ved hjelp av kortene lar seg gjøre å sette opp tabeller som mer detaljert og konkret viser karakteren av de varierende landssvikerske forhold — de konkrete gjerninger rettsavgjørelsene beskriver. Man har funnet det praktisk å registrere disse gjerninger under 13 forskjellige hovedtyper eller grupper som erfaringsmessig skulle være tilstrekkelig betegnende og samtidig

dekke alle forhold som under rettsoppgjøret er blitt karakterisert som landssvik. Hertil kommer krigsforbrytelsene som danner en gruppe for seg. Det har deretter vært mulig å foreta en optelling innen de enkelte handlingstyper således at man kan finne ut hvor mange personer er kjent skyldig i f. eks. fronttjeneste, i tortur, angiveri eller økonomisk landssvik osv. Som flere ganger nevnt er det mange av de registrerte personer som har fått flere ulike rettskrenkelser av landssvikersk karakter påført sitt kort.

På den måte vil nedenstående tabeller naturligvis komme til å omfatte langt høyere tall enn totaltallet på straffbare personer således som de fremkommer i tabellene på s. 110 —111. Samtidig som Landssvikregistrets beregninger i det følgende blir gjengitt tabellarisk, vil det også bli gitt verbalbeskrivelser av de forskjellige arter av rettskrenkelser med utdrag av representative straffedommer.

Da henleggelse og frifinnelse ikke er fordelt på de i kartoteket (og i tabellene) spesifiserte 14 handlingstyper, må en i nærværende fremstilling bare gi tallet på samtlige frifinnelser og henleggelse under ett. Det kunne i visse tilfelle kanskje hatt interesse å gjenomgå frifinnelsesgrunnlaget i de 1 445 frifinnende dommer. Således ville man hatt interesse av å kunne se hvor mange offentlige tjenestemenn, f. eks. polititjenestemenn, som er frifunnet under henvisning til landssviklovens § 5. Da imidlertid opprettelsen av Landssvikregistrets hullkort ikke fra begynnelsen av er innrettet med dette for øye, vil det bli for komplisert å foreta en slik gjenomgåelse av materialet nå, når en ser hen til den nytte en vil kunne trekke av undersøkelsene.

De to følgende tabeller bygger direkte på Landssvikregistrets beregninger.

Stiftelsen norsk Okkupasjonshistorie, 2014

Tabell II.

	Dommer	F.forelegg	Forelegg	Påt.unnl.	Sum
1	1	0	0	1	2
2	7	1	5	3	16
3	13	7	12	2	24
4	296	60	191	72	619
5	347	71	46	43	507
6	38	12	11	4	65
7	16	1	0	3	20
8	400	78	126	38	642
9	36	3	2	0	41
10	743	72	1 071	45	1 931
11	439	201	988	271	1 899
12	2 515	200	18 529	4 604	25 848
13	71	0	0	0	71
14	58	19	112	21	210
	4 980	725	21 093	5 107	31 905
	4 980	725	21 093	5 107	31 905
1	258	29	169	13	469
2	915	272	1 039	18	2 244
3	166	50	156	4	376
4	1 909	441	759	59	3 168
5	906	144	63	26	1 139
6	110	15	16	8	149
7	14	4	2	1	21
8	469	120	136	7	732
9	16	0	0	0	16
10	148	47	126	7	328
11	323	140	797	35	1 295
13	0	0	0	0	0
14	205	40	118	5	368
	5 439	1 302	3 381	183	10 305
	5 439	1 302	3 381	183	10 305
To forhold uten medlemskap	863	183	180	15	1 241
To forhold + medl.skap	4 306	510	360	16	5 192
Andre saker	3 939	173	37	4	4 153
Straffbare i alt	19 527	2 893	25 051	5 325	52 796
Frifinnelser	1 445				1 445
Saker i alt	20 972	2 893	25 051	5 325	54 241

Lreg.

Tabell III. Landssviksaker fordelt etter art.

	Landssvikets art														
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	13	14		
Medlemskap alene															25 848
Ett annet forhold ..	469	2 244	376	3 168	1 139	149	21	723	16	328	1 295	0	368	10 305	
To andre forhold ..	1	179	81	109	20	4	7	47	1	10	9	0	30	497	
	2		314	874	147	20	9	299	2	28	84	0	93	1 870	
	3			171	30	2	1	82	1	9	20	0	24	340	
	4				888	108	64	309	5	40	265	0	103	1 782	
	5					69	16	69	3	5	144	0	35	341	
	6						25	31	0	0	24	0	12	92	
	7							20	0	1	5	0	1	27	
	8								18	20	78	0	41	157	
	9									0	1	0	0	1	
	10										39	0	15	54	
	11											0	31	31	
	13												0	0	
	14													0	
Mer enn to andre forhold														3 871	
Ett forhold	2	16	34	619	507	65	20	642	41	1 931	1 899	71	211	6 058	
To forhold:	1	2	3	2	1	0	0	5	2	3	3	0	4	25	
	2		34	97	31	9	1	46	1	4	34	0	11	268	
	3			6	5	1	1	5	1	3	4	0	5	31	
	4				127	10	14	22	1	5	66	0	13	258	
	5					14	5	15	1	3	93	0	16	147	
	6						11	9	0	0	36	0	5	61	
	7							43	1	0	2	0	3	49	
	8								22	10	47	0	35	114	
	9									1	2	0	1	4	
	10										216	0	26	242	
	11											0	41	41	
	13												0	0	
	14													0	
Mer enn to forhold														282	
Straffbare saker i alt	471	2 441	842	5 046	2 895	451	195	2 376	116	2 401	4 366	71	1 124	52 796	

Forholdets art	Dommer	Fengselsforelegg	Forelegg	Påt.unnl.	Sum
1	1 635	112	224	16	1 987
2	5 149	727	1 270	27	7 173
3	2 228	234	322	12	2 796
4	7 489	966	1 194	151	9 800
5	4 272	364	180	78	4 894
6	1 173	73	49	13	1 308
7	1 024	15	4	4	1 047
8	4 037	381	347	53	4 818
9	284	3	3	0	290
10	1 742	161	1 305	54	3 262
11	2 409	560	2 045	316	5 330
12	15 870	2 123	22 079	4 806	44 878
13	71	0	0	0	71
14	1 495	133	279	44	1 951
Sum					98 765

Tallene i denne tabell blir sammenlagt langt større enn i oversikten på s. 112 fordi samme person i tabellen ofte er regnet med under flere kategorier av straffbare forhold.

De to følgende tabeller (V og VI) viser prosentvis fengselsoppholdet i relasjon til ilagt straff. Begge tabeller inneholder særskilt oppgave over dommer og fengselsforelegg. For de ubetingete frihetsstraffer angir prosenttallet varetekt + soning i relasjon til ilagt straff og for de betingede bare varetektsfor-

holdet. Livsvarig fengselsstraff er omregnet til 20 år. Dødsstraffene er ikke tatt med. Krigsforbrytersakene er også holdt utenfor denne statistikk.

Når summen av tallene på dommer og frihetsforelegg i tabell II overstiger sluttsummene i tabellene V og VI, er forklaringen den at tabell II for dommenes vedkommende også omfatter avgjørelser som bare går ut på bøter og/eller rettighetstap, mens tabellene V og VI jo alene skal omfatte frihetsstraffene.

Tabell V. Prosentvis beregning av fengselsopphold.

Ubetinget frihetsstraff. (Varetekt + soning i relasjon til ilagt straff).

Dommer	0 %	t.o.m.									over 100 %	Sum
		20 %	30 %	40 %	50 %	60 %	70 %	80 %	90 %	100 %		
21 dgr. t.o.m. 90 dgr.	98	10	1	9	5	11	16	11	432	58	651	
Over 90 dgr. — 6 mnd.	158	46	23	26	28	36	284	104	897	257	1 841	
» 6 mnd. — 1 år	77	49	35	50	105	135	612	878	699	170	2 810	
» 1 år — 3 år	36	95	109	111	261	691	1 314	1 944	258	15	4 834	
» 3 år — 5 år	4	68	64	102	197	682	1 693	192	51	4	3 057	
» 5 år — 8 år	0	12	21	88	178	478	112	56	13	0	958	
» 8 år	1	15	34	162	210	56	20	6	2	0	506	
Livsvarig	0	1	5	26	32	8	0	0	0	0	72	
Sum	374	296	292	574	1 016	2 097	4 051	3 191	2 334	504	14 729	

Fengselsforelegg	0 %	t.o.m.									over 100 %	Sum
		20 %	30 %	40 %	50 %	60 %	70 %	80 %	90 %	100 %		
21 dgr. t.o.m. 90 dgr.	53	2	2	1	1	3	10	10	347	53	482	
Over 90 dgr. — 6 mnd.	121	16	20	8	16	23	184	59	617	143	1 207	
» 6 mnd. — 1 år	36	12	4	10	23	36	196	206	215	62	800	
Sum	210	30	26	19	40	62	390	275	1 179	258	2 489	

Tabell VI. Prosentvis beregning av fengselsopphold. Betinget frihetsstraff. (Varetektsoppholdet i relasjon til ilagt straff).

Dommer	0 %	t.o.m.									over 100 %	Sum
		20 %	30 %	40 %	50 %	60 %	70 %	80 %	90 %	100 %		
21 dgr. t.o.m. 90 dgr.	110	11	6	4	1	1	0	0	3	0	136	
Over 90 dgr. — 6 mnd.	240	31	10	9	3	8	4	2	4	1	312	
» 6 mnd. — 1 år	112	38	23	9	15	9	6	2	2	0	216	
» 1 år — 3 år	8	8	7	6	4	0	0	0	0	0	33	
» 3 år — 5 år	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	
» 5 år — 8 år	0	—	—	—	—	—	—	—	—	—	0	
» 8 år	0	—	—	—	—	—	—	—	—	—	0	
Livsvarig	0	—	—	—	—	—	—	—	—	—	0	
Sum	470	88	46	28	23	18	10	4	9	1	697	

Fengselsforelegg	0 %	t.o.m.									over 100 %	Sum
		20 %	30 %	40 %	50 %	60 %	70 %	80 %	90 %	100 %		
21 dgr. t.o.m. 90 dgr.	91	3	2	2	0	2	0	0	0	0	100	
Over 90 dgr. — 6 mnd.	176	12	4	5	1	2	5	1	3	0	209	
» 6 mnd. — 1 år	68	13	3	3	2	3	2	0	0	0	94	
Sum	335	28	9	10	3	7	7	1	3	0	403	

5. Gjennomgåelse av handlingstypene.

Gruppe 1.

Stillinger (embeter i stat, fylker og kommuner. Offentlige verv.)

Frengangsmåten under registreringer av forhold som hører til denne gruppe har gått ut på å få med alle saker hvor det er reagert med straff eller påtaleunntatelse fordi vedkommende person har innehatt en bestemt offentlig stilling eller et bestemt offentlig verv under okkupasjonen, m. a. o. når det er konstatert i rettsavgjørelsen at selve det forhold å inneha vedkommende stilling eller verv har vært rettsstridig. I de tilfelle hvor en embetsmann, en tjenestemann eller ombudsmann har stått i vedkommende stilling fra før, og så under okkupasjonen er blitt medlem av NS eller på annen måte er kommet i strid med landssviklovgivningen, er vedkommende ikke registrert under gruppe 1, således ikke hvor det er en lensmann eller politimann mens han fortsatt har bekledd en stilling har misbrukt denne til frihetsberøvelse, angiveri eller lignende. I så fall er forholdet plasert under den tilsvarende handlingstype, altså under gruppe 1 eller 8 osv. Nedenstående oppgave viser m. a. o. ikke hvor mange offentlige tjenestemenn i det hele er rammet av rettsoppgjøret,¹⁾ men hvor mange personer på rettsstridig og straffbar måte har innehatt offentlig stilling eller verv. Tallene er dog neppe helt nøyaktige, idet enkelte stikkprøver har vist at registreringer på dette punkt ikke har vært gjennomført med absolutt konsekvens.

Forhold som kommer under gruppe 1 er registrert med følgende tall:

Fellende dommer	1635
Fengselsforelegg	112
Bøteforelegg	224
Påtaleunntatelser	16
1987	

Eksempler på at det å bekle en offentlig stilling er funnet straffbart forekommer bl. a. i de straffedommer som er avsagt over: Kommisariats ministre, kommisariats høyesterettsdommere, dommere ved Folkedomstolen og andre politiske særdomstoler, den kommisariats riksadvokat. Videre foreligger en rekke dommer over okkupasjonsansatte tjenestemenn i departementene og i de ytre etater som har hatt overordnet stilling ved nyanrettede statskontorer med rene partiformål. Andre avgjørelser gjelder tjenestemenn som har oppnådd avansement eller utnevnelse i høyere stillinger når utnevnelsen av domstolen er betraktet som en begunstigelse på grunn av fortjenester i partiet. Det er også atskillige eksempler på at polititjenestemenn under okkupasjonen er forfremmet til høye stillinger som er opprettet etter tysk mønster i forbindelse med «nyordningen», så som politipresidenter, politikommandører o.l. (En av politipresidentene ble for øvrig frifunnet i henhold til bestemmelsen i landssviklovens § 5 a.)

Det å inneha stillinger i statspolitiet eller grensepolitiet har på grunn av tjenestens art og åpenbare formål i seg selv, vært rettsstridig, men de tjenestemenn det her gjelder er

¹⁾ Herom kan vises til kap. VII. Oppryddingen i offentlige tjeneste.

Stiftelsen norsk Okkupasjonshistorie, 2014

særskilt rubrisert under gruppe 6 (som omfatter tysk sikkerhetspoliti, statspoliti og grensepoliti) og er derfor ikke kommet med også under gruppe 1.

Som et eksempel på at en ansettelse eller forfremmelse i staten eller kommunen ikke uten videre betraktes som landssvikersk forhold, kan vises til Høyesteretts dom, inntatt i Rt. 1946 s. 1268: Det at en sekretær i et departement, som etter å være blitt medlem av NS og etter å ha gått inn for «nyordningen» ble forfremmet til byråsjef, burde ikke betraktes som urettmessig og straffbart, fordi hans kvalifikasjoner berettiget ham til forfremmelse. På den annen side har man eksempler på at folk uten lovens kvalifikasjoner har latt seg innsette i statens embeter, — således en person som under kirkestriden lot seg ordinere som prest (Nord-Hedmark herredsrettsdom 11. juni 1948). Det kan også vises til R M¹) h. 51 s. 109, hvor en forfremmelse i et departement ble ansett som overgrep fordi vedkommende ble leder av et kontor som særskilt behandlet saker av politisk art, saker som hadde politisk betydning eller berørte politiske forhold. Kontoret hadde dessuten med vedkommende departements personalsaker å gjøre i en sådan forbindelse. Vedkommende NS-mann, som også var en dyktig departementsmann, gikk i sin stilling inn for en nasjonalsosialistisk rettsutvikling, og det anføres i dommen at han i stillingsmedfør medvirket til at bl. a. ledige dommerembeter ble besatt med medlemmer av NS. På samme måte som når det gjelder stats-tjeneste, har domstolene vurdert ansettelse eller forfremmelse i kommunale etater.

Som eksempel på offentlige verv som etter sin art var rettsstridige, nevnes vervet som styremedlemmer i likvidasjonsboer tilhørende nordmenn som var arrestert eller henrettet eller som hadde flyktet fra landet. En kan også nevne utallige verv som kommissariske medlemmer av foreninger og næringsorganisasjoner. Likeledes oppnevnelser som kommissarisk ansatte medlemmer av styrene for Norges Brannkasse, Statens pensjonskasse, Vinmonopolet osv. I relativt uskyldige tilfelle er dog i stor utstrekning saker av den art henlagt, iallfall når forholdet ikke har vært kombinert med annen straffbar virksomhet. Det vises til Riksadvokatens rundskriv av 11. august 1945, hvor der er gitt uttrykk for at medlemskap i forskjellige nazifiserte yrkesorganisasjoner, så som Lærersambandet²),

¹) Riksadvokatens Meddelelsesblad.

²) A ha deltatt i Lærersambandet har dog etter omstendighetene ført til avskjedigelse av endel lærere overensstemmende med utrenskningsloven. Se herom det nedenfor under gruppe 2 anførte.

Legedeforbundet eller Advokatforbundet, ikke bør anses som straffbart. Når det gjelder det forhold som under okkupasjonen ble breidert enkelte nyansatte tjenestemenn, at de lot seg befordre i offentlige stillinger eller ombud som var ledige, har domstolene vist liten tilbøyelighet til å karakterisere forholdet som straffbart. Dette gjelder også i tilfelle hvor slike stillinger var blokkert ved opprop fra hjemmefrontens ledelse. Det måtte påvises spesielle forhold vedrørende stillingen eller dens overtagelse som gjorde det klart at overtagelsen var rettsstridig. Som eksempel på at Høyesterett allerede tidlig under rettsoppgjøret tok et slikt standpunkt kan en vise til HR-dom inntatt i R M h. 7 s. 26, hvor det ble fastslått at «dette at en mann under naziregimet har mottatt oppnevning som er kommunes ordfører og virket i denne stilling, ikke i og for seg innebærer at han, som det heter i strl. § 98, har søkt å bevirke eller medvirket til at rikets statsforfatning ved ulovlige midler forandres». I samme retning går HR-dom, inntatt i R M h. 11 s. 44, i forbindelse med en NS-manns overtagelse av stillingen som fylkesmann. Derimot tok Høyesterett et annet standpunkt når det gjelder en kommissarisk høyesterettsdommer som overtok stillingen som lagmann i et distrikt etter at den rette innehaver av embetet var ulovlig suspendert (R M. h. 33, s. 86). Et annet eksempel på at retten har funnet overtagelsen av en stilling straffbar, finner man også i R M h. 54 s. 100 flg. særlig s. 105, hvor en offiser og NS-mann ble dømt for å ha latt seg ansette i stillingen som sjef for Arbeidstjenesten etter at den rette innehaver gikk av våren 1941 da det var blitt klart for ham at virksomheten i Arbeidstjenesten ikke lenger kunne organiseres som norsk og upolitisk, men åpenbart måtte bli en virksomhet i NS' og fiendens interesse.

Tabell III (s. 117) viser at 2 personer er funnet straffskyldig for å ha innehatt en stilling eller et verv som kommer under handlingstype 1 uten å ha vært medlem av NS og uten å ha gjort seg skyldig i annet landssvikersk forhold. Det gjelder en mekaniker som har fått påtaleunntatelse for overtakelse av landssviklovens § 2 nr. 4 ved å ha tatt stilling som bilreparatør med politibetjents lønn og grad ved statspolitiets garasje og en prest som etter anmodning av en NS-biskop overtok et soknekall etter den lovlige innehaver av embetet, da denne av politiske grunner var blitt avsatt, og på et tidspunkt da landets biskoper hadde nedlagt sine embeter som protest bl. a. mot loven om uanfdomstjenesten.

Personer som er dømt for medlemskap

NS, og for rettsstridig å ha innehatt offentlig stilling eller verv, uten at flere overtredelser av annen karakter omfattes av dommen, beregnes i tabellen til 469. Tilfeller hvor NS-medlemskap og ulovlig overtagelse av offentlig stilling er kombinert med ytterligere 1 straffbart forhold, finner man i mangfoldige kombinasjoner. Således er det 81 av disse NS-folk og offentlige tjenestemenn som er straffet for landssvikersk propaganda, 109 som har vært aktive medlemmer av hirden, Germaniske SS og lignende, 20 har gjort front-tjeneste, 4 har gjort tjeneste i Sipo, Stapo eller Grepo, 7 personer er straffet for voldsforbrytelser, frihetsberøvelse eller lignende, 47 er straffet for angiveri, 1 for å ha vært tilsluttet Abwehr, 10 har vært økonomiske landssvikere, 9 har innehatt stilling i Reichskommissariat, eller Org. Todt, eller har vært tolv eller lignende og 30 kommer inn under andre ikke spesifiserte former for landssvik (gruppe 14). Det vil ytterligere fremgå av tabellen at når et medlem av NS har gjort seg skyldig i mer enn ytterligere 1 forhold som inngår under noen av gruppene 1—14, er man kommet frem til et tall på 3871, altså omfattende tilfelle hvor spesifikasjonen ikke er ført videre. En del eksempler på rettsavgjørelser som gjelder okkupasjonsansatte i offentlig tjeneste som har gjort seg skyldig i eg kortere eller lengre serie ulike rettskrenkelser kan nevnes:

En forholdsvis beskjeden sak gjelder en person som har vedtatt frihetsforelegg for å ha vært medlem av NS under hele krigen foruten at han lot seg ansette i stilling som sekretær i Pressedirektoratet¹) samt fungerte som sjefssekretær ved den nazifiserte kringkasting. En sak av prinsipiell betydning som er inntatt i R M h. 41 s. 73 gjelder en prest som ble dømt til fengsel i 1 år og rettighetstap etter landssviklovens § 10 nr. 1 og 2. Foruten at han hadde vært medlem av NS fra oktober 1940 til 25. august 1941, ble han dømt for å ha overtatt konstitusjoner i prestembeter etter at kirkestriden i skjerp form var fortsatt fra påsketiden 1942 ved at prestene gikk til embetsnedleggelse i et overveldende antall. Høyesterett avgjorde samtidig at det ikke var landssvik at presten ikke hadde nedlagt et embete han allerede innehadde som sokneprest på lovlig måte. Han hadde for øvrig deltatt i flere stevner arrangeret av NS, hvorunder han hadde forrettet altertjeneste ved festgudstjenester hvor NS-folk og tyskerne samledes. I denne sak, som av Riksadvokaten på forhånd var annonsert som en prinsippsak, avgjorde Høyesterett for øvrig om Pressedirektoratet under gruppe 2.

rett at det ikke var en rettsstridig tilsettelse av troskapsplikten mot fedrelandet at tjenestemannen fortsatte i sin stilling selv om dette i og for seg var en bistand til fienden. Jfr. Riksadvokatens rundskriv L. 125 og 134 som begge omhandler saken. Det kan også vises til kapittel IX. Debatten om landssvikoppgjøret, avsnitt 3, c s. 510.

I R M h. 17 s. 6 refereres Høyesteretts dom av 21 mars 1946 over en lensmann som «i 1942 overtok stillingen som lensmann i....., etter at den tidligere lovlig ansatte lensmann var fjernet av NS fra lensmannstillingen». For øvrig ble han dømt for å ha fungert som fylkesøkonomileder (gruppe 2), for å ha bistått med å realisere boet etter en politisk flyktning (gruppe 2) og for medlemskap i NS under hele okkupasjonen (gruppe 12). Dommen ble 4 år og 6 mndrs. tvangsarbeid og tap av rettigheter som nevnt i landssvikanordningens § 11 nr. 1—4.

I R M h. 27 s. 43 er inntatt HR-dom av 5. november 1946 over en yngre jurist som under krigen ble ansatt i Kulturdepartementet som sekretær. Senere fungerte han i det nyopprettede nazistiske Teaterdirektorat, etter hvert som sekretær, byråsjef og sjef. Ved siden herav er han straffet for å ha fungert som gruppeleder i NS samt for å ha vært medlem av partiet fra 1940 til frigjøringen. Han ble dømt til 3 års tvangsarbeid og en bot på kr. 5 000 og ble fradømt rettigheter etter landssvikanordningens § 11 nr. 1, 2, 4 og 5.

I R M h. 18 s. 6 er inntatt Eidsivating lagmannsretts dom av 9 mars 1946. Det gjelder en tidligere sekretær i et fagforbund under Landsorganisasjonen som etter å ha meldt seg inn i NS overtok en stilling som departementssekretær for å bistå den kommissariske statsråd (Meidell) i faglige spørsmål angående lønninger tariffer etc. Dette ansees som bistand til fienden på grunn av den spesielle tilknytning til Meidells oppgave som kommissarisk statsråd. Ytterligere er han straffet for å ha overtatt vervet som kommissarisk leder av sitt eget tidligere fagforbund i forbindelse med unntakstilstanden i Oslo i september 1941 (gruppe 2). Han hadde også skrevet NS-propagandaartikler i forbindelse med arbeidernes organisasjon (gruppe 3), hadde deltatt i hirden (gruppe 4) og hadde vært medlem av NS fra juli 1941 til frigjøringen (gruppe 12). Dommen gikk ut på tvangsarbeid i 5 år og rettighetstap etter landssvikanordningens § 11 nr. 1—5, 7 og 8. Dessuten inndro retten hans lønn i de verv han ulovlig hadde overtatt med tilsammen kr. 25 000.— etter at skatter da var trukket fra.

HR-dom av 2. september 1947, inntatt i

Stiftelsen norsk Okkupasjonshistorie, 2014

R M h. 39 s. 156: En midlertidig politifullmektig straffes for å ha overtatt stillingen som politimester i et landdistrikt etter at innehaveren av embetet ulovlig var fjernet. Under okkupasjonen avanserte han til politikkommandør og politipresident. Dommen omfattet ellers at han hadde dannet en NS-politigruppe, hvor han ble «skoleringsleder» (gruppe 2), at han hadde holdt propagandaforedrag (gruppe 3), hadde gjort hirdtjeneste (gruppe 4), hadde meldt seg til fronttjeneste (SS politikkompani) uten dog å ha etterkommet innkallelsen til avdelingen, at han hadde foretatt ulovlig frihetsberøvelse ved arrestasjoner og ved utskrivning til «arbeidsinnsats» (gruppe 7), at han hadde forestått politisk kartlegging av politiet i sitt distrikt og at han personlig hadde inngitt rapporter vedrørende politifolk som ikke sluttet seg til nyordningen (gruppe 8). Domfelte hadde vært tilsluttet NS fra høsten 1940 til frigjøringen (gruppe 12).

Høyesterettsdommen gikk ut på tvangsarbeid i 6 år. Videre ble han fradømt stillingen som politifullmektig for alltid og dømt til rettighetstap etter landssvikanordningens § 11 i nr. 1, 2, 4, 5 og 8 i begrenset tid. Inndragning ble fastsatt til kr. 3 000.—.

I R M h. 24 s. 42 inntas en byrettsdom som angår en prest. Under okkupasjonen hadde han fungert som legionsprest og ble dertil dømt for å ha overtatt embetet etter en prest som var ulovlig fjernet. Han er ellers dømt for å ha deltatt i vervevirksomhet til fordel for Den norske legion, for å ha drevet propaganda i den forbindelse (gruppe 3), for å ha gjort tjeneste i Hirdmarinen (gruppe 4), for å ha forfulgt motstandere av NS med anmeldelser til daværende kirkemyndigheter og til politiet (gruppe 8) og for å ha vært medlem av NS fra sommeren 1940 til kapitulasjonen (gruppe 12).

Straffen ble satt til tvangsarbeid i 7 år og tap av rettigheter etter landssvikanordningens § 11 nr. 1—3. Domfeltes anke ble avvist av Høyesteretts Kjæremålsutvalg.

I R M h. 51 s. 109 er inntatt Høyesteretts kjennelse av 29. oktober 1948 som forkaster både domfeltes og påtalemyndighetens anke over Eidsivating lagmannsretts dom av 25. november 1947 over en landssvikdom på 12 års tvangsarbeid og rettighetstap. Det dreier seg om en tidligere advokatfullmektig som høsten 1941 lot seg ansette som byråsjef i en nyopprettet avdeling i Justisdepartementet (justisministerens kontor). Han ble videre oppnevnt som medlem av styret i et likvidasjonsbo. Det gjaldt en bedrift tilhørende en jøde som var arrestert og sendt til Tyskland. Ytterligere er han straffet for å ha fungert

som NS' sambandsmann i Justisdepartementet (gruppe 2), for under turnéer å ha holdt propagandaforedrag for partiet og nyordningen (gruppe 3), for å ha vært medlem av Riksledelsens Hirdsveit og Germanske SS (gruppe 4), for som aktor ved særdomstol å ha fremmet sak mot landsmenn som ble dømt til døden for å ha deltatt i motstandsbevegelsen (gruppe 7), for å ha inngitt politiske anmeldelser til politiet (gruppe 8), medlemskap i NS og NS' Kamporganisasjon under hele okkupasjonen (gruppe 12) og for å ha medvirket under en aksjon som hird og tysk politi satte i verk på Hardangervidda. Dessuten fremmet han tiltak for å få kontroll over et studentehjem ved å avsette det lovlige styre og innsette et nytt (gruppe 14). Han hadde endelig på rettsstridig måte kjøpt løsøre i konfiskasjonsbo.

Denne domfelte hadde, som det vil fremgå av det anførte, rykket inn i stillinger og verv som hadde direkte relasjon til nyordningen, foruten at han i atskillig utstrekning misbrukte stillingene. I samme forbindelse kan vises til R M h. 51 s. 42 som gjelder en offiser i høy stilling som rykket inn i stillinger som skulle ligge utenfor hans naturlige avansementskrets, og som han fikk på grunn av sin høye posisjon i NS. Han bekledte 2 verv som fylkesmann fra høsten 1943 til krigens slutt. I 1940—41 var han sjef for «Ordenspolitiets skoleavdeling» hvor han søkte å få politifolk utdannet etter tysk mønster og med vesentlig vekt på politisk utdanning i nazistisk retning. Ellers er han dømt for forsømmelig og pliktstridig forhold som offiser under kampene i Norge (gruppe 14), for å ha innehatt tillitsverv i NS som kretsfører og som «Rikstaler» (gruppe 2), for å ha drevet en utstrakt propaganda og holdt agitasjonsforedrag til fordel for NS og for krigsdeltagelse på tysk side (gruppe 3), for å ha gjort overordnet tjeneste i Den norske legion (gruppe 5), for å ha gjort seg skyldig i angiveri og oppfordring til angiveri (gruppe 8), for å ha vært medlem av NS under hele okkupasjonen (gruppe 12) og for ulovlig å ha disponert over konfiskert eiendom dels til fordel for «Rikssosialfondet», dels til egen fordel (gruppe 14). I Høyesterett ble dommen livsvarig fengsel og tidsbegrenset rettighetstap etter l. a. § 10 nr. 1, 2, 4, 5 og 8. Så vel i lagmannsretten som i Høyesterett var det dissens om straffutmålingen, idet et mindretall stemte for dødsstraff.

De forutsetningene under hvilke en tjenestemann ble befordret til en bestemt ellers lovlig stilling vil også kunne være avgjørende. Det vises til R M h. 57 s. 33: Høyesterett betraktet det som ulovlig bistand til fienden at

en NS-politiembetsmann i underordnet stilling overtok og inntil frigjøringen innehadde stilling som «Leder av ordenspolitiet». Det ble lagt vekt på den omordning av politiet som ble gjennomført av de nazistiske myndigheter for å få det til å svare til tysk mønster, tilpasset etter norske forhold. Det heter bl. a.: «Under de vanskelige forhold som oppsto under okkupasjonen, var det nødvendig å styrke politiet for å opprettholde ro og orden; det var også nødvendig å ha et visst samarbeid med okkupasjonsmakten og det politi som den hadde funnet det nødvendig å sette inn her i landet. Den organisasjon av politiet som Jonas Lie satte i verk, gikk imidlertid ut over de grenser som her er angitt. Den tok sikte på i størst mulig utstrekning å få nazifisert politiet ved å få stillingene både i administrasjonen og i den ytre etat besatt med partimedlemmer. Det var om å gjøre å få organisert politiet som et sikkert maktmiddel i partiets hånd. Det viste seg alt høsten 1940 ved den sterke pågang på politiets embets- og tjenestemenn for å få dem inn i partiet, og det kom tydelig til syne ved partiets stadige innblending i ansettelse og krav om avsettelse.»

I denne forbindelse kan også vises til den i R M h. 58 s. 8 inntatte kjennelse av Høyesterett. Domstolene har aldri vært i tvil om at det å la seg oppnevne som medlem av Folkedomstolen og virke som dommer i denne måtte betraktes som et forhold som inngikk under så vel strl. § 86 som § 98, og det har vært betegnet som et meget graverende forhold. Det vises til HR-dom 10. juni 1947, inntatt i R M h. 37 s. 73. En før krigen utnevnt politimester som i dette embete ved begynnelsen av krigen gjennomførte sin embetsvirksomhet på lovlig måte, blir høsten 1940 medlem av NS (gr. 12) og påvirker underordnede embetsmenn til å melde seg inn i NS (gr. 3). Han blir utnevnt til sorenskriver av Quisling-regjeringen og mottar deretter oppnevning til medlem av Folkedomstolen og fungerer i denne. Det siste betegnes både i lagmannsrettens dom og i Høyesteretts kjennelse som en meget alvorlig forbrytelse. Straffen fastsettes til tvangsarbeid i 4 år og rettighetstap etter l. a. § 11 nr. 1—4, 7 og 8, herunder tap av embetet som politimester.

Folkedomstolen var en særdomstol som ble opprettet i forbindelse med Reichskommissars forordning av 25. oktober 1940 som forbud mot politiske partier, og nærmere organisert 8. november 1940, jfr. lov av 5. mars 1942, hvorefter særdomstolen skal tjene som vern mot «folke- og statsfiendlig adferd». I den tale som formannen holdt ved domstolens første rettmøte er nevnt at domstolen er til-

lagt oppgaver av betydningsfull karakter som ellers ville påligge tyske myndigheter. Domstolen har selv i en kjennelse av 14. oktober 1941 i forbindelse med et spørsmål om inhabilitet karakterisert sin oppgave på følgende måte:

«Folkedomstolen er en politisk domstol for så vidt som den er et meget viktig ledd i den politiske nyordning som nå foregår også i vårt rettssamfunn. Veien til landets frihet og selvstendighet går gjennom en slik nasjonalsosialistisk nyordning, og det er NS som er kallet til å skape, trygge og til å bevare denne nyordning. Det sier da seg selv at nettopp Folkedomstolen sammensettes av nasjonalsosialistiske dommere for at nyordningen skal foregå i rette baner».

Domstolen besto av en fast formann og to faste meddommere, likesom der i alminnelighet ble tilkalt to domsmenn. Det er i alt ca. 60 domsmenn som har fungert i de forskjellige saker. Domstolen har etter det opplyste behandlet 111 saker med 83 fellende, 21 frifinnende og 7 blandede dommer. Enkelte dommer er referert i Rt. 1941 s. 763.

Så vel domstolens faste formann som de faste meddommere og de tilkalt domsmenn er dømt for sin virksomhet, idet Folkedomstolen karakteriseres som et eklatant brudd på norsk domstolsordning, en ren politisk domstol, opprettet for å slå ned den norske motstand mot okkupasjonsmakten og dens hjelpere. I dommene vedkommende domsmennene fastslåes det at disse var klar over domstolens karakter og hvor utpreget den virket i fiendens tjeneste. Det straffbare består i at vedkommende ved å delta i arbeidet har støttet NS og fienden uten hensyn til hvorledes han har votert i den enkelte sak.

Domstolens formann får for øvrig den attest at han har opptrådt relativt fornuftig, trass i sitt NS-standpunkt, og at hans hovedsynspunkt synes å ha vært å opprettholde ro og orden. I de siste år av okkupasjonen fikk Folkedomstolen mindre betydning.

Folkedomstolens formann, Olav Bjarne Aalvik Pedersen, fungerte i de siste år som dommer i den kommissariske Høyesterett. Ved Eidsivating lagmannsretts dom av 26. januar 1947 ble Folkedomstolens formann dømt til tvangsarbeid i 15 år og en av de øvrige dommere til tvangsarbeid i 12 år. Disse dommer ble ikke påanket.

Som eksempel på dommer som er avsagt over domsmenn i Folkedomstolen, kan vises til den som er gjengitt i R M h. 34 s. 57 hvor det også karakteriseres som en alvorlig forbrytelse å delta som domsmann. Straffen ble her satt til fengsel i 3 år og 6 mndr. for medlemskap i NS og for å ha møtt som domsmann i Folkedomstolen ved 5 forskjellige anledninger.

Stiftelsen norsk Okkupasjonshistorie, 2014

Virksomhet som dommer i annen særdomstol enn Folkedomstolen er derimot ikke uten videre betraktet som landssvik, nemlig ikke når vedkommende særdomstol behandlet saker angående forbrytelser av vanlig kriminell natur. Det vises til HR-dom R M h. 57 s. 60 og R M h. 59 s. 3, som vil bli nærmere behandlet under gruppe 14. Det er folkerettslige betraktninger som har ført til at de sistnevnte tilfelle er kommet under en annen synsvinkel enn dommervirksomhet ved Folkedomstolen, som jo bare behandlet såkalte politiske overtredelser, bedømt ut fra en nazistisk oppfatning. I en dom av prinsipiell rekkevidde som er inntatt i R M h. 57 s. 60 heter det:

«Etter Haag-reglene har okkupanten ikke bare rett, men også plikt til å sørge for at orden opprettholdes innen det okkuperte område og jeg kan ikke se at det av det som er opplyst i lagmannsrettens dom fremgår at det her dreier seg om tilfelle hvor okkupasjonsrett for så vidt er overskredet, eller hvor tiltalte som nordmann har ytet fienden rettsstridig bistand.»

Det dreier seg om «Politiets særdomstol for Oslo krets», og det er fastslått i dommen at de pådømte saker gjaldt personer som hadde forbrutt seg mot alminnelige bestemmelser i straffeloven, og deres handlinger har ikke hatt noe «politisk» tilslutt i den forstand at de hadde optrådt i strid mot tyskernes og deres hjelperes interesser. Lagmannsretten hadde i motsetning til Høyesterett funnet at også dette forhold rammes av strl. § 86.

Virksomheten som såkalt kommissarisk høyesterettsdommer er på samme måte som virksomheten som kommissarisk minister funnet å være forbrytelse mot så vel strl. § 86 som mot § 98. Som et eksempel kan foreløpig nevnes den i Rt. 1946 s. 1268 omhandlede dom over en tidligere sekretær i Justisdepartementet, Arnvid Birger Liljedahl Vassbotten, som både på grunn av sin dyktighet og som følge av sin nidkjærhet overfor NS og dets program gjorde stor karriere under okkupasjonen. Han avanserte først til byråsjef, hvilket under hensyn til hans kvalifikasjoner ikke betegnes som noe overgrep. Deretter blir han imidlertid kommissarisk medlem av Høyesterett og til slutt «minister» og sjef for Innenriksdepartementet. Av særlige verv nevnes deltagelse som medlem i en av Quisling i 1943 nedsatt protokollkomité (Rikskontrollen). Av andre forbrytelser nevnes virksomheten som landsleder i NS' Juristgruppe (gr. 2), propagandavirksomhet (gr. 3), innmeldelse i Germaniske SS (gr. 4), medlemskap i NS og aktiv og dyktig deltagelse i forberedelse av «Statsakten» februar 1942

og i «Folkerettsdommen» av 10. februar 1941. Videre nevnes domfeltes energiske innsats for å «utrenske» embetsmenn og tjenestemenn så vel av den sentrale administrasjon som fra kommuneadministrasjonen i den tid han var «minister» (gr. 14). Dommen går ut på tvangsarbeid i 20 år, rettighetstap og inndragning av vel kr. 71 000.—

Denne dom var for øvrig et medvirkning i de høyeste stillinger i den av nazistene besatte sentraladministrasjon, i gjennomføring av nyordningen, av lovtiltak i den retning og til opprensning innen administrasjonen for å fremme partiets interesser er blitt strengt bedømt. I og for seg er naturligvis ikke enhver medvirkning til utarbeidelsen av et lovtiltak under okkupasjonstiden straffbar. Høyesterett har her måttet ta standpunkt i enkelte tilfelle hvor meningsforskjell kan ha forekommet. I så henseende vises til HR-dom 4. november 1950, inntatt i R M h. 57 s. 127. Det dreier seg her om en departementsmann som etter å ha meldt seg inn i NS gjorde betydelig karriere i statens tjeneste. Som ekspedisjonssjef i Innenriksdepartementet deltok han i utarbeidelsen av utkastet til kommunalforordningen av 21. desember 1940. Denne virksomhet ble av Høyesterett underdissens bedømt som landssvik, idet kommunalordningen var et viktig ledd i de etapper på veien som NS arbeidet med for å etablere et førerstyre som skulle avløse folkestyret. Forholdet, som måtte betegnes som et meget farlig angrep på viktige norske institusjoner og et angrep som også savnet enhver folkerettslig hjemmel, ble henført så vel under strl. § 86 som under strl. § 98.

Et enda alvorligere eksempel på en tilsvarende virksomhet finnes i R M h. 59 s. 3. Det gjelder en departementssekretær, en jurist med særlig gode kvalifikasjoner, som gjorde følgende karriere: Fylkesmann, deretter prisdirektør, i begge tilfelle for å avløse embetets innehavere etter at disse var arrestert. Han ble så ekspedisjonssjef i nyopprettet stilling i Innenriksdepartementet. Hans plassering i NS-organisasjonen er forholdsvise beskjedne, idet han er lagfører (gr. 2). Ellers har han drevet energisk propagandavirksomhet i artikler og bokverk (gr. 3). Han har gjort hirdtjeneste (gr. 4). Videre har han en tid deltatt som formann i en særdomstol og har herunder dømt flere medlemmer av den norske motstandsbevegelse til døden (gr. 7). Det foreligger et tilfelle hvor han tvinger en midlertidig dommer til å utføre ulovlig og folkerettsstridig embetsutøvelse under trusler om at han ellers ville bli skutt (gr. 7). Det foreligger medlemskap i NS så lenge okkupasjonen varte (gr. 12). Som ekspedisjonssjef har

han hatt ansvaret for utarbeidelsen av farlige nazistiske lovverk (gr. 14). Og som fylkesmann, prisdirektør og ekspedisjonssjef har han blitt avskjediget et betydelig antall tjenestemenn. I lagmannsretten 26. juni 1947 ble han idømt livsvarig tvangsarbeid. De 3 juridiske dommere dissenterte og stemte for dødsstraff. I Høyesterett 16. mai 1951 ble den livsvarige fristrafteff enstemmig opprettholdt foruten at domfelte ble dømt til tap av almen tillit etter landssviklovens § 10 unntatt de i nr. 9 nevnte rettigheter. En samlet fremstilling av dommene over de kommissariske høyesterettsdommere finnes inntatt nedenfor, og dommene over de kommissariske ministre er referert på side 127 fig.

Under gjennomgåelsen av de dommer som gjelder stillinger i stat, fylker og kommuner samt offentlige verv, vil man ikke her gå inn på de rettsavgjørelser som alene er truffet i henhold til lov av 9. juli 1946 om utrenskning i offentlig tjeneste. Det spørsmål som saken i de tilfelle har dreiet seg om, er hvorvidt en tjenstemanns forhold, uten at han er trukket strafferettslig til ansvar, har vært uverdigg i nasjonal henseende, således at han av den grunn burde avskjediges eller legges ordensstraff. Om oppryddingen i den offentlige tjeneste vises til kap. VII.

Når det dreier seg om kommissariske offentlige verv, vil enkelte av disse naturlig henføres under gruppe 2, fordi de har hatt klar sammenheng med den nazistiske partiorganisasjon. Andre er i registret blitt henført under gruppe 1, således når det gjelder tillitsverv i faggruppeorganisasjoner under NS. Disse verv finnes det mest praktisk å behandle samlet nedenfor under gjennomgåelsen av gruppe 2.

I R M h. 57 s. 35 vurderer Høyesterett en offisers utførelse av vervet som «evakueringskommissær» etter tysk oppdrag i Bergensdistriktet. Vervet var utført på rettsstridig måte, idet han bl. a. i sitt energiske samarbeid med fienden hadde gått utenfor rammen av sitt oppdrag. I dommen heter det bl. a.:

«Særlig ved utarbeidningen av evakueringsplanene for Bergen tilgodeså han ut fra sine militære kunnskaper fiendens interesser i en utstrekning som gikk utover det som var nødvendig for å vareta sivilbefolkningens interesser.»

Høyesterett fremhever følgende bemerkning i lagmannsrettens dom:

«I den utførlige plan tiltalte utarbeidet, ga han nøyaktige opplysninger om de bedrifter som var av interesse for den tyske vernemakt, om varemengdene innen området og hvordan disse skulle sikres. Han gjorde rede for tran-

sportmidler landverts og sjøverts og ga fortegnelse over bedrifter som leverte varer til Tyskland og som hadde særlige interesser for den tyske vernemakt.»

Tiltalte hevdet at tyske myndigheter med hjemmel i Haag-reglementets § 52 kunne kreve denne ytelse av ham, og at hans overtagelse av vervet som evakueringskommissær derfor ikke var rettsstridig. Høyesterett tok ikke standpunkt til hvorvidt og okkupert lands offiserer overhodet kan pålegges et verv som det saken gjaldt. Det var tilstrekkelig å fastslå at tiltalte ikke var dømt for overtagelsen av vervet, men for den måte han som ovenfor nevnt hadde utført det på. Videre ble det lagt vekt på lagmannsrettens vurdering i følgende bemerkning:

«... at tiltalte etter hvert som han utførte oppdraget ble klar over at dette hadde fremtredende militær interesse for fienden. — — Selv om tiltalte fra først av muligens kan ha vært i villfarelse om ulovligheten av oppdraget og om den konflikt som her var til stede mellom hans plikt som offiser og okkupasjonsmaktens oppdrag, ble det meget snart klart for ham at han her gikk fiendens ærend i en utstrekning som var helt utilatelig.»

En kan på den annen side vise til Høyesteretts dom i R M h. 57 s. 5. Den gjaldt en sakfører som ble oppnevnt som Treuhänder for Reichskommissariatet ved forvaltningen av en engelsk eiendom i Norge under okkupasjonen. Her oppbevret Høyesterett den fellende lagmannsrettsdom fordi domspremissene ikke gjorde tilstrekkelig rede for forholdet. For at Høyesterett i det foreliggende tilfelle skulle kunne bedømme domfeltes forhold som Treuhänder, måtte det i domsgrunnene vært gjort rede både for omstendighetene ved vervets overtagelse og for domfeltes utførelse av dette. Videre savnet Høyesterett opplysninger om hvilke interesser som for tyskerne knyttet seg til den virksomhet det her gjaldt. Det dreier seg om et kvartsbrudd og en murstensfabrikk.

De kommissariske høyesterettsdommere.

Blant innehavere av de ulovlige offentlige stillinger kommer de av Quisling utpekte medlemmer av den kommissariske Høyesterett i en særstilling. En står her overfor en typisk og for partiet meget viktig nyordning på politisk grunnlag. Det som gikk forut for og skjedde i forbindelse med at Høyesterett nedla sine embeter i desember 1940, vil være vel kjent. Det vises i denne forbindelse til F. Schjelderup: Norges Kamp for Retten, til Undersøkelsskommissjonens innstilling (1946) s. 327 fig. og til den utførlige fremstilling i dom-

Stiftelsen norsk Okkupasjonshistorie, 2014

men over Jacob Andreas Mohr, Rt. 1946 s. 1140 flg.

Her ble det slått fast at det var straffbart å tre inn i den kommissariske Høyesterett. Det siteres fra dommen:

«Jeg er enig med lagmannsretten i at selve den ting å tre inn i Høyesterett og fortsette i denne stilling til kapitulasjonen, under de forhold som den gang forelå, er et eget straffbart forhold både etter straffelovens § 86 og § 98. Jeg henviser til lagmannsrettens begrunnelse, som jeg i det vesentlige tiltrer.

Lagmannsretten har fastslått at da domfelte i desember 1940 lot seg utnevne til medlem av og midlertidig justitiarius i den kommissariske høyesterett, skulle denne samarbeide med NS og tyskerne, og at dens nybesettelse derfor var et ledd — og et vesentlig ledd — i bekjempelsen av den norske motstand, og at domfelte var klar over dette. Den har derfor ansett ham straffskyldig etter straffelovens § 86, og jeg finner denne lovanvendelse riktig. Det fremgår av hva jeg her har sagt at jeg ikke er enig i forsvarerens anførsel om at det bare kunne være rettsstridig å overta stillingen dersom en tidligere innehaver var avskjediget eller dersom den som ble utnevnt hadde bunnset seg til å følge en bestemt rettsoppfatning.

Hva særlig angår anvendelse av straffelovens § 98 finner jeg det avgjørende at lagmannsretten har fastslått at den kommissariske høyesterett samarbeidet med NS. Dette partis hensikt å endre statsforfatningen ved ulovlige midler var på det tidspunkt helt klar. Jeg henviser herom til lagmannsrettens fremstilling av utviklingen etter Terbovens tale, som tydelig viser hvor dypt inngripende forandringer i statsforfatningen allerede var søkt gjennomført da høyesterettsdommerne nedla sine embeter. Ved å motta utnevne til og ved å fungere som høyesterettsdommer var domfelte med på å erstatte den lovlige Høyesterett som var fratrudd av konstitusjonelle og folkerettslige grunner med et kollegium som var et villig redskap i tyskernes og NS' hender. Jeg er enig med lagmannsretten i at han derved har forsøkt å medvirke til at rikets statsforfatning endredes ved ulovlige midler.»

«Hva angår tiltalens post b, forholdet med den kommissariske høyesteretts erklæring av 30. januar 1942¹⁾ i anledning Quislings forestående regjeringdannelse, er jeg likeledes enig med lagmannsretten i at domfelte ved å delta i erklæringens utarbeidelse og avgivelse, har gjort seg skyldig i forbrytelse så vel mot straffelovens § 86 som § 98. Når forsvareren for Høyesterett har fremhevet at erklæringen er forsiktig og negativt formet, så vil jeg peke på at det som erklæringsutsteder-

¹⁾ Erklæringen lyder slik: «Høyesterett finner under den foreliggende statsrettslige situasjonen avgjørende statsrettslig betenkelighet ved at Nasjonal Samlings fører Vidkun Quisling på ministrenes henstilling danner en norsk nasjonal riksregjering til overtagelse av regjeringmakten.»

ne ikke finner noen «avgjørende statsrettslig betenkelighet ved» er at «Nasjonal Samlings fører, Vidkun Quisling, på ministrenes henstilling danner en norsk nasjonal riksregjering til overtagelse av regjeringmakten». Ved på denne måte å stille seg og Høyesterett som juridisk garant for Quislings regjeringdannelse, har domfelte ikke bare direkte og selvstendig ytet fienden — hvis lydige redskap Quisling var — bistand, men han har også i fremtredende grad medvirket til det åpenbare og grove brudd på forfatningen som den såkalte statsakt innebar. Jeg finner det klart at domfeltes forbrytelse her ikke bare er en forberedende handling av den art som rammes av straffelovens § 104, hva forsvareren har hevdet.»

I HR-dom i Rt. 1946 s. 1205 over Leif Ragnvald Konstad, Birger Hjort Motzfeldt, Wilhelm Christie Hofgaard, Per Schie og Petter Nicolai Helseth fremholdes videre at den kommissariske Høyesterett var en «nazistisk Høyesterett opprettet for å bekjempe den norske motstand» og å gå inn som dommer i en slik domstol måtte være straffbart som bistand til fienden.

«Etter Høyesteretts avgang var den ting å overta en høyesterettsdommerstilling bistand til fienden som et bidrag til opprettholdelse av en tilstand som var i strid med norsk rett og et ledd i NS' og fiendens arbeid for å endre vår forfatning slik at den passet for NS og tyskerne.»

Det er selve det å overta stillingen som er straffbart og det uten hensyn til om det skjedde straks i desember 1940 eller først på et senere tidspunkt, da domstolen var etablert og i virksomhet. De forskjellige innsigelser som ble gjort gjeldende fra de tiltaltes side, så som tvangsinnsigelser, at de overtok ledige stillinger, at de ikke gikk inn med noe bundet mandat, m. v. ble alle forkastet. Varigheten av virksomheten er uten betydning for straffbarheten. En av de straffedømte dommere trådte ut etter to og en halv måned, mens en først trådte inn i februar 1945.

Den kommissariske Høyesteretts erklæring av 30. januar 1942 i forbindelse med «statsakten» er ansett som et særskilt straffbart forhold, og representerer betydningsfull bistand til fienden, selv om det måtte være så at statsakten ville blitt fremmet også uten Høyesteretts medvirking.

For øvrig er ikke trukket frem spesielle forhold ved de kommissariske høyesterettsdommeres virksomhet. En meget omtalt dom avsa den kommissariske Høyesterett den 10. februar 1941 (Rt. 1941 s. 63). Den ble spesielt omtalt i den ovenfor refererte sak mot Jacob Andreas Mohr. Dommen av 10. februar 1941 gjaldt okkupasjonsmaktens adgang til å utføre særlige rettergangsregler for prissaker

I dommen over Mohr uttalte lagmannsretten om dette forhold at den ikke betraktet den omtalte doms avgivelse og innhold som noe eget straffbart forhold men anså dommen som et symptomatisk trekk i utviklingen og en naturlig sluttstøt på denne. Den kommissariske Høyesterett hadde enstemmig kommet til det resultat som stemte med Riisnæs' og Terbovens ønsker når den benyttet anledningen til å komme med generelt formede uttalelser om norske domstolars adgang til å prøve lovligheten av okkupasjonsmaktens forordninger. De gikk ut på at domstolene savnet kompetanse til å prøve den folkerettslige og statsrettslige gyldighet av de forordninger som var utstedt av den tyske Reichskommissar, og de kommissariske statsråder han hadde utnevnt.

Deltagelse i den kommissariske Høyesterett er ansett som et meget alvorlig straffbart forhold. For «Justitiarius» Mohr, tidligere byrettsdommer, ble straffen fastsatt til fengsel på livstid, idet retten fant at en særlig måtte ha for øye den situasjon som forelå da han gikk med på å overta stillingen i Høyesterett, at han var i særlig grad orientert om den situasjon som forelå og var advart av en kollega, at han stilte seg til disposisjon tross sin særlige forpliktelse til å vise konstitusjonen og Kongen lydighet og troskap og fortsatte i sin stilling under hele okkupasjonen og ellers fortsatte sin bistand til fienden også på annen måte, til tross for at tyskernes og NS' overgrep og rettskrenkelser ble verre og verre. Han hadde begått så alvorlige og omfattende forbrytelser mot sitt land og i en så høy stilling spillet en fremtredende rolle ved gjennomføringen av NS' forræderiske virksomhet at straffen måtte bli livsvarig frihetsstraff. (Rt. 1946 s. 1140.)

I Rt. 1946 s. 1205 bemerkes at det gjelder menn som ved sin juridiske utdannelse har hatt særlige forutsetninger for å forstå det forfyrerske i sin oppreden. De har overtatt stillinger som hadde særlig betydning under den situasjon som forelå for tyskerne under innordningen av landet under det tyske styre, hvilket alt i alt måtte betegnes som et meget alvorlig angrep på rettsstatens idé og meget alvorlige forfyrerske forhold. Deres forhold ble dog vesentlig gunstigere en enn for «Justitiarius» og straffen ble, for 5 domfelte, satt til tvangsarbeid fra 6 til 9 år.

I dom i R M h. 33 s. 86 ble straffen for to dommere, Ottar Huuse og Edvard Andreas Asaksten, satt til tvangsarbeid i h. h. v. 15 og 12 år. Den førstnevnte trådte ut etter to og en halv måned. Christen Nicolay Endresen, Apenes ble i en påanket dom dømt til tvangsarbeid i 9 år.

For en av dommerne som senere ble minister, Arnvid Birger Liljedahl Vassbotten, og som fullt orientert var gått inn i Høyesterett allerede fra begynnelsen, og i det hele spillet en fremtredende rolle, ble straffen som tidligere nevnt, satt til tvangsarbeid i 20 år. (Rt. 1946 s. 1268.)

Ved Eidsivating lagmannsretts dom av 8. april 1946 ble Arthur Olai Middelthun Dahl dømt til tvangsarbeid i 8 år, og ved samme retts dom av 3. september 1949 ble Eigil Reichborn Kjennerud idømt tvangsarbeid i 10 år.

Ved den ovenfor nevnte i Rt. 1946 s. 1205 gjengitte dom ble som nevnt fem dommere idømt tvangsarbeid fra 6 til 9 år, nemlig Leif Ragnvald Konstad 8 år, Birger Hjort Motzfeldt 6 år, Wilhelm Christie Hofgaard 9 år, Per Schie 6 år og Petter Nicolai Helseth 7 år. Dertil kom for alle de domfelte rettingstap og likeledes innndragning av til dels store beløp.

I forbindelse med de kommissariske høyesterettsdommere bør også nevnes den under okkupasjonen konstituerte riksadvokat, Jørgen Kornelius Nordvik. Etter at riksadvokat Sund var avskjediget av politiske grunner og trådt tilbake, ønsket Riisnæs en NS-mann i stillingen. Det anføres om Nordvik at han foruten å ha møtt som aktor i Folkedomstolen, altså i rent politiske saker, som overbevist NS-mann fullt og helt gikk inn for de av partiet opptrukne retningslinjer og fremmet partiets interesser i den utstrekning det var mulig for ham. Han misbrukte sin stilling i politisk retning, unnlot påtale mot NS-medlemmer og lot lovene sove overfor partifeller når han derved gagnet partiets interesser. Han sto derved i første linje i kampen mot den nasjonale motstand.

Ved Eidsivating lagmannsretts dom av 12. mars 1949 ble han dømt til fengsel i 14 år. Dommen ble ikke påanket.

De kommissariske statsråder og Quislings «ministre».

Dommen over Vidkun Quisling er inntatt i Rt. 1945 s. 109. Hele saken er fremstilt og utgitt på offentlig bekostning i 1946 i bokform, «Straffesak mot Vidkun Abraham Lauritz Jonsson Quisling.»

Den 25. september 1940 ble det utnevnt 13 såkalte kommissariske statsråder som sjefer for hvert sitt departement. De kommissariske statsråder danner ingen samlet regjering, men handlet hver for seg og var ansvarlige overfor Reichskommissar. Bakgrunnen for oppnevningen var Terbovens velkjente tale samme dag. De fleste av statsrådene var fra tidligere medlemmer av NS, en meldte seg inn

Stiftelsen norske okkupasjonshistorie, 2014
ingen befattning hadde med NS.

Den 25. september 1941 fikk statsrådene tittel av ministre, uten at dette bevirket noen reell endring av deres stilling.

Ved statsakten 1. februar 1942 dannet Quisling angivelig etter henstilling fra ministrene, sin såkalte «nasjonale regjering» med ham selv som ministerpresident, og med ministre som sjef for hvert departement. Denne regjering tilla seg den myndighet som etter Grunnloven tillå Kongen og Stortinget, således også lovgivende myndighet i strid med Grunnloven. (Kunngjøring i Lovtidend 1942 s. 72.) Ordningen fortsatte til krigens slutt. Alle medlemmer av denne Quislings regjering var medlemmer av NS.

En nærmere vurdering av statsrådenes forhold med en del generelle betraktninger finnes i den første sak som ble behandlet, mot Kjeld Stub Irgens og Axel Heiberg Stang Dommen er inntatt i Rt. 1946 s. 75. hvorfra siteres:

«Det er overflødig å inngå på under hvilke forhold eller i hvilken utstrekning norske borgere i okkupasjonstiden kunne inntre som tyskernes hjelpere ved landets forvaltning eller gjøre tjeneste i slike stillinger uten å pådra seg straffansvar etter norsk lov. De stillinger Irgens gikk inn i, og den virksomhet som disse stillinger påla ham, hadde nemlig sin ganske bestemte og særegne karakter i kraft av de begivenheter og forhold som knyttet seg til Irgens' og hans kollegers innsettelse i stillingene. Det var ved Terbovens velkjente kringkastingtale av 25. september 1940, de kommissariske statsråders oppnevning ble kunngjort. Og ved denne samme tale erklærte Terboven at Kongehuset ikke mer hadde noen politisk betydning og ikke ville vende tilbake til Norge, — at det samme gjaldt «den likeledes emigrerte regjering Nygaardsvold» — at de gamle politiske partier, tydeligvis NS unntatt, var oppløst, — og at nye sammenslutninger med politisk formål ikke ville bli tålt. Talens og hele nyordningens tendens markertes også med full tydelighet ved en avsluttende tirade om at det nå bare gas én vei «til i vidt gående utstrekning å vinne frihet og selvstendighet tilbake for det norske folk», en vei som sas å «føre over Nasjonal Samling».

Det kan ikke være tvilsomt at denne tale, som forresten også rommet andre uverdige og usømmelige uttalelser om de norske statsmyndigheter, inneholdt eller proklamerte hva der folkerettslig måtte oppfattes som grove overgrep mot vårt land, jfr. Landkriksreglementets § 43, som pålegger en okkupant «å respektere de lover som gjelder i landet, med mindre der foreligger absolutte hindringer derfor». Og når Irgens som en av de oppnevnte kommissariske statsråder under disse forhold tiltrådte og opptok sin virksomhet i den stilling han ble oppnevnt til, står det for meg som utvilsomt, b å d e at han derved under den

krig som Norge var trukket inn i, «ylet fienden bistand i råd eller dåd», respektive «sviket Norges stridsevne», og at han «søkte å medvirke til at rikets statsforfatning ved ulovlige midler» ble forandret. Til gjennomføringen av den prosess som skulle innordne vårt land under det tyske regime, hadde okkupasjonen nemlig åpenbart det sterkeste behov for nordmenn som han kunne skilte med i tilsynelatende ledende stillinger, nemlig for å la det tre frem at han i sin nyordning hadde støtte og medvirken fra norske borgere med kjente navn. Og denne støtte har Irgens yter fienden når han i henhold til oppnevningen gikk inn som kommissarisk statsråd og vedvarende virket i denne stilling tross Terbovens tale, som han er opplyst å ha hatt kjennskap til da han den 26. september 1940 overtok stillingen. Hva spesielt angår domfellelsen etter § 98, tilføyer jeg at talen gir klart uttrykk for at det var Terbovens — okkupasjonsmaktens — mening at den nyordning som proklamert skulle bli varig, nemlig i den forstand at det angrep på den norske forfatning og statlige ordning som trådte i dagen gjennom kringkastingstalen, var å betrakte som noe det seirende Tyskland ikke ville gå tilbake på. At man utfra det «storsinn» hos okkupasjonsmakten som talen proklamerer, kunne tenke seg å tillate en fortsatt og bestemt utformning av den norske, nasjonal-sosialistiske stat er vel så, jfr. den bemerkning i talen som jeg alt har gjengitt om den «vei» som «førte over NS». Og at NS' fører og hans krets har sett på Terbovens tale av 26. september og dens ordning som da etablertes, som en revolusjonær endring i Norges gjeldende forfatning, og som en etappe på veien frem til den nasjonal-sosialistiske stat er utenfor tvil. Jeg viser til Quislings kringkastingstale den 26. september, hvor det bl. a. heter: «Vi er et fastgjorte, en foreliggende ordning inntil vi i Nasjonal Samling har sikret oss det faste grunnlag for den fulle maktovertagelse. Det er det første skritt på veien til gjenreisning av Norges selvstendighet.» Og Quisling uttaler videre: «Nasjonal Samling, vår bevegelse, er nå det eneste lovlige parti i Norge. Det er det eneste som kan drive politisk virksomhet i Norge. Våre ideer er det som nå skal danne grunnlaget for nybyggingen av det norske stat og det norske samfunn. Det betyr en nyordning av det norske folks livsformet av den norske stat, og det norske samfunn.»

«Hva jeg har sagt om Irgens fellelse etter straffelovens §§ 86 og 98 for overtagelse av stillingen som kommissarisk statsråd og hans virksomhet i denne stilling, gjelder like meget, også dette at han lot seg utnevne til «minister» i Quislings «nasjonale regjering», og hans virke i denne stilling. Det er her i første rekke Quislings tale under den såkalte «statsakt» på Akershus den 1. februar 1942, jfr. hans kunngjøring av samme dag til det norske folk og hans kunngjøring av 5. samme måned om «den nasjonale regjering», som tjener til å belyse hva ministerstillingen innebar. Med okkupasjonsmaktens godkjennelse og — hva bl. a. maktholdene gjorde innlysende — som dennes lydige tjener overtok Quisling formelt regjeringsmakten som ministerpres-

dent, og dannet deretter sin regjering. Og om denne «nasjonale regjering» bestemtes det at den stod under ledelse av ministerpresidenten, og at denne innehadde den myndighet som etter Grunnloven tillå Kongen og Stortinget. Det proklameres at «den samme NS-land nå bringes til å gjennomsyre hele det norske folk i stat og samfunn, i kulturlivet og næringslivet» osv. Og «fører- og ansvarsprinsippet» feires som det varige grunnlag for styre i stat og samfunn.

Det kan etter min mening ikke være tvilsomt at dette nye tiltak innebar et nytt fremstøt fra okkupasjonsmaktens og dens hjelpe-ress side til nedkjemping av den norske motstand og til fremme av tyskernes krigsmål. Og det synes videre klart at aksjonen var en fortsettelse og videre utbygging av det mot norsk lov og folkerett stridende angrep på den norske forfatning, som allerede hadde manifestert seg gjennom innsettelsen av de kommissariske statsråder og dermed sammenhengende begivenheter i september 1940. I begge henseender ga de kunngjøringer jeg har nevnt utvetydig og — jeg kunne si — autoritativt beskjed. Og Irgens har som de andre statsråd- eller ministerkolleger, fulgt disse begivenheter på nærmeste hold. Ja, de har også vært med på å undertegne den i lagmannsrettens dom omhandlede henvendelse (beslutning av 30. januar 1942) til Quisling, hvori de henstiller til «Nasjonal Samlings fører, Vidkun Quisling» å danne «en norsk nasjonal regjering til overtagelse av regjeringsmakten», en henvendelse som også umiddelbart ble publisert. De har derved endog gått med på å skilte som initiativtagere til og har stillet seg som moralske garanter for det fornyede og grove forræderi og forfatningsbrudd.»

På grunnlag av disse alminnelige retningslinjer er da de såkalte «statsrådsaker» blitt bedømt, enten funksjonstiden har vært i kortere eller lengre tid, og uten hensyn til om de tiltalte har tiltrådt sin stilling på et senere eller tidligere tidspunkt. I hvert fall en av de opprinnelige statsråder trådte ut før statsakten, og flere nye ble utnevnt etter 1. februar 1942 og deltok således ikke i statsakten eller i ministrenes henstilling til Quisling om å danne regjering.

Det straffbare er selve det forhold at de har latt seg utnevne til og har innehatt disse fremtredende stillinger av politisk art, jfr. Rt. 1947 s. 352, i saken mot Fretheim, hvoretter det å ha vært kommissarisk statsråd er en handling som objektivt sett er en forbrytelse mot strl. § 86. Om de tiltaltes virksomhet er i tiltalebeslutningen i alminnelighet anført at de har tatt ledende del i arbeidet for å fremme tyskernes og nazistenes planer med hensyn til Norge, derunder å bekjempe den norske motstand. De har i større eller mindre grad deltatt i slike tiltak og er ansvarlig for dette, således lovgivningstiltak som siktet på å fremme nyordningen og andre

tiltak i samme retning, som avskjedigelse av offentlige tjenestemenn.

Flere hadde dessuten fremtredende stillinger i partiet og har i noen utstrekning deltatt i propaganda. Enkelte har også selv gjort fronttjeneste, hvilket ble antatt å være av propagandemessig betydning.

En kort oversikt over de enkelte saker og hver enkeltets virksomhet gis i det følgende.

Av statsrådene og ministrene ble foruten Quisling selv, to dømt til døden (Rt. 1945 s. 109, 1946 s. 449 og 1947 s. 165), 6 ble dømt til tvangsarbeid på livstid, 5 til tvangsarbeid i 20 år og 1 til tvangsarbeid i 15 år. 2 avgikk ved døden under krigen, 1 tok sitt liv ved frigjøringen, og mot en av de tiltalte har straffesak ikke kunnet fremmes idet han under sakens gang er erklært sinnssyk.

I enkelte av sakene var det dissenser om straffutmålingen, men de fleste dommer er enstemmige.

Tre av de kommissariske statsråder står i en særstilling. De var ikke medlemmer av og hadde ingen befattning med NS. De trådte ut før statsakten den 1. februar 1942 og deltok ikke i henstillingen til Quisling om å danne regjering. De var bare tiltalt for å ha latt seg oppnevne som statsråder, idet det ikke var bebreidet dem spesielle forhold ved deres virksomhet. Denne hadde vært saklig og til gagn for landet. Disse tre er med noe forskjellig begrunnelse og under dissenss frifunnet, den ene i lagmannsrett, og de to andre som var dømt i lagmannsrett, ble frifunnet i Høyesterett. (Rt. 1947 s. 612 og 1949 s. 157.)

Kjeld Stub Irgens, f. 1879, tidligere skipsfører, var statsråd, senere minister og sjef for Sjøfartsdepartementet fra 25. september 1940 til 12. juni 1944, da han ble avskjediget og Sjøfartsdepartementet innlemmet i Innenriksdepartementet. Det er i tiltalen og dommen ikke nevnt spesielle tiltak vedkommende hans virksomhet som statsråd, som bebreides ham som straffbare forhold. Det han ble kjent skyldig i var at han hadde meldt seg inn i NS (i september 1940) og tiltrådte som kommissarisk statsråd og fortsatte som minister i den «nasjonale regjering», og ydet fienden bistand ved å låne sitt navn til dette. Det var anført fra forsvarers side at han gikk inn som statsråd for å redde den norske skipsfart, og at hovedmotivet utvilsomt var å ganne skipsfarten, hvilket han også i stor utstrekning har gjort, og det var tiltaltes avvissende holdning overfor tyskerne og NS som til slutt ledet til at han ble avsett.

Hans forhold ble tross det som er anført om hans virksomhet og motiver ansett straff-

Stiftelsen norsk Okkupasjonshistorie, 2014

part. Ved straffeforordningen ble det bl. a. lagt vekt på at han ikke hadde hørt til de ond-sinnede NS-medlemmer, at han under sitt virke hadde innlagt seg visse fortjenester, og i en rekke tilfelle gått i bresjen for norske interesser. Han hadde dog gjort seg skyldig i særdeles alvorlige og vidtrekkende forbrytelser, idet han gjennom den vesentlige del av okkupasjonen hadde stått i spissen for Sjøfartsdepartementet og derved ytet fienden overmåte verdifull bistand. Hans forhold innebar den alvorligste trusel mot norsk motstandsvilje.

Irgens ble ved Høyesterettsdom avsagt i plenum den 2. februar 1946 dømt til fengsel i 15 år. 7 dommere stemte for denne straff, mens 3 dommere ville stadfeste lagmannsrettens dom på fengsel i 7 år, og 3 dommere stemte for livsvarig fengsel. (Rt. 1946 s. 75.)

Jonas Lie, f. 1890, utrykningssjef i politiet, ble oppnevnt som kommissarisk statsråd, senere minister og sjef for Politidepartementet 25. september 1940 og fungerte i denne stilling til krigens slutt. Han tok sitt liv under frigjøringsdagene i mai 1945. Politidepartementet var nyopprettet i 1940, idet det ble skilt ut fra Justisdepartementet. Jonas Lie må ha ansvaret for nyordningen av politiet hvorom det i dommen over en «general» i rikspolitiet — inntatt i Rt. 1949 s. 935 — heter at omordningen ble foretatt etter tysk mønster for å skape et sterkt politi som kunne samarbeide best mulig med tyskerne, og organisasjonen gikk langt utover det okkupasjonen nødvendiggjorde, idet den tok sikte på å få politiet nazifisert ved å få stillingene besatt med partimedlemmer og ved sterk pågang på politiets embets- og tjenestemenn å få dem inn i partiet. Videre nevnes opprettelsen av det politiske statspoliti som vil bli behandlet i et senere avsnitt.

Jonas Lie har dessuten selv gjort tjeneste ved fronten og på forskjellig måte drevet propaganda for frontinnsats. Jonas Lie var leder av Germanske SS Norge. Etter de opplysninger som foreligger i andre saker må han dessuten ha hatt et vesentlig ansvar for særdomstolene og for de dødsdommer som der ble avsagt og senere fullbyrdet.

Gudbrand Lunde, f. 1901, dr. philos og direktør for Hermetikkindustriens laboratorium, fungerte som statsråd, senere minister og sjef for Folkeopplysnings- og kulturdepartementet fra 25. september 1940 til han omkom ved en ulykke 25. oktober 1942. Kulturdepartementet var nyopprettet i 1940. Lunde var dessuten propagandasjef i NS og det var et nært samarbeid mellom partiets propagandaaivdeling og departementet.

Departementet var under Lundes ledelse gått meget langt i sine forsøk på å nazifisere vårt åndsliv. Det kom en rekke lover og forordninger som søkte å ramme pressen, litteraturen m. v. Det kan i det hele tatt ikke være tvil om at Lunde var en av de drivende krefter i partiet, hadde et vesentlig ansvar for utformingen av og ledelsen av propogandaen, og selv aktivt deltok i denne.

Under dette departement sorterte «Direktoratet for Spesialorientering» med Finn Støren som leder. Støren som er blitt betegnet som «Quislings uoffisielle utenriksminister», flyktet til Argentina i 1948, før landssviksaken mot ham kom opp.

Axel Heiberg Stang, f. 1904, var fra 25. september 1940 og til krigens slutt kommissarisk statsråd, senere minister og sjef for det nyopprettede departement for Arbeidstjeneste og idrett. Han hadde i denne stilling ansvaret for en rekke forordninger og lover, bl. a. om idretten, om arbeidstjenesten, og om den nasjonale ungdomstjeneste, idet han på grunnlag av disse tok ledende del i nedbrytningen av idrettens frie organisasjon og i forsøket på å tvinge ungdommen inn i nazistisk tankegang og tjeneste. Han tjenestegjorde selv som frivillig ved fronten, og deltok i propogandaen for NS og for fronttjeneste. Ved straffutmålingen ble det lagt vekt på hans samlede innsats for NS, idet hans arbeid for frontinnsatsen er fremhevet som en særlig skjerpene omstendighet. Stang hadde etter rettens vurdering gjort seg skyldig i en lang rekke straffbare forhold av meget alvorlig og farlig karakter, ved at han støttet Quisling, ved å stille seg til disposisjon som kommissarisk statsråd, og at han som statsråd på mange måter er gått inn for å tjene fienden og dens norske hjelpers interesser. Hans departement stod i virkeligheten til tjeneste for tyskerne i disses arbeid for å føre den norske ungdom over i nazistisk tro og lære. Stang ble imidlertid ikke betegnet som ondssinnnet men som svak, villedet og ukritisk.

Stang ble ved Eidsivating lagmannsretts dom av 24. november 1945 dømt til tvangsarbeid på livstid. Høyesterett forkastet i plenum påtalemyndighetens anke, idet dødsstraff ikke ble ansett på sin plass i dette tilfelle. 9 dommere stemte for å opprettholde lagmannsrettens straffutmåling, 3 stemte for dødsstraff og 1 for tvangsarbeid i 20 år.

Inndragningen ble satt til kr. 147 000 og erstatningen til 2 millioner kroner. (Rt. 1946 s. 75 f.)

Av førstvoterende votum hitsettes:

«Dernest gjelder Stangs anke at det antas å være uriktig når lagmannsretten har ansett hans befatning med idretten, arbeidstjenesten og ungdomstjenesten

som straffbar overtredelse av straffelovens § 86.

Lagmannsretten har i domsgrunnene gjort rede for domfeltes arbeid eller virksomhet innenfor de tre felter som ankeklæringen her nevner, og har funnet det godtgjort at tiltalte ved de handlinger som domsgrunnene beskriver, har ytet fienden bistand under den pågående krig mellom Tyskland og Norge. Jeg kan ikke se at det for så vidt skulle foreligge noen uriktig lovanvendelse.

Hva posten i retten angår nevner lagmannsretten bl. a. at domfelte den 21. november 1940 med Reichskommissariatets samtykke utferdiget en «forordning om norsk idrettsorganisasjon», hvorved bl. a. de to bestående landsforbund for idrett ble oppløst og deres eiendommer overført til et ved forordningen nyopprettet «Norges Idrettsforbund». Og lagmannsretten uttaler at hensikten med hele aksjonen «utvilsomt var å få idretten nazifisert». Dette må — mener jeg — bety at nyordningen på idrettens felt tok sikte på å forme idrettens organisasjon etter nazistisk mønster og å innordne idrettens utøvere under nazistisk system og ideologi. Den ting som domsgrunnene nevner, at det straks ved det nyopprettede departements organisasjon ble ansatt tyske «beratere» for idretten taler også for så vidt et tydelig språk. Også bestemmelsen i forordningens § 3 gående ut på at alle sammenslutninger med idrettsformål, de to oppløste idrettsforbund alene unntatt, gjennom forordningen var tilsluttet det nye «Norges Idrettsforbund» med plikt til å følge forbundsløvene, bekrefter den nazistiske ensretning. Jeg antar etter dette at domfeltes her drøftede forhold er riktig henført under straffelovens § 86.

Det samme gjelder etter lagmannsrettens beskrivelse domfeltes forhold med hensyn til arbeidstjenesten. Jeg fremhever at det i følge domsgrunnene også her ble innsatt «beratere», som skulle ha tilsyn med ordningen. Og som et karakteristisk trekk fremhever jeg at det, som nevnt av lagmannsretten, for lederne i denne organisasjon, som var bestemt til å motta norsk ungdom i videste utstrekning, ble innført «tysk hilsen», det vil åpenbart si: den tyske (og norske) parti-hilsen. Lagmannsretten har da etter min mening med føye henført også dette forhold under samme lovparagraf.

Hva endelig angår domfeltes forhold til ungdomstjenesten er det allerede tilstrekkelig å fremheve at «loven» av 5. februar 1942, slik som lagmannsretten nærmere redegjør for, påla den norske ungdom i barne- og oppvekstårene «for sin nasjonale oppdragelses skyld» å tjenestegjøre i Nasjonal Samlings Ungdomsfylking. At dette betegnet et grovt og frastøtende tiltak for å lede den norske ungdom inn under nazilæren på et stadium av de unges utvikling, da de måtte forutsettes å være mest mottagelige for påvirkning og propaganda, er selvsagt. Og når domfelte har medvirket til utferdigelse av denne lov og til dens iverksetting, synes intet å kunne innvendes mot at også dette forhold er bedømt som forbrytelse mot straffelovens § 86.

Lagmannsretten nevner i sammenheng med sin omtale av Stangs forhold til ungdomstje-

nesten, at han til tross for sin interesse for speiderbevegelsen, 1941 gikk til å oppløse speiderorganisasjonen og inndra deres midler. For ordens skyld gjør jeg oppmerksom på at dette beror på en misforståelse. Det er for Høyesterett fra domfeltes side opplyst at det ikke var han eller overhodet noen norsk instans, men derimot det tyske sikkerhetspoliti som traff bestemmelsen i så henseende. Og dette er også bekreftet av Riksadvokaten.»

Albert Viljam Hagelin, f. 1882, forretningsmann, var kommissarisk statsråd, senere minister og sjef for Innenriksdepartementet fra 25. september 1940 til 8. november 1944. Han ble dessuten dømt etter strl. § 83 for å ha samarbeidet med Quisling før 9. april 1940 ved dennes forhandlinger med tyskerne for at Quisling skulle oppnå tysk bistand til å komme til makten i Norge, og for å ha vært medlem av Quislings «regjering» i april 1940. Innenriksdepartementet var nyopprettet under krigen og omfattet vesentlige deler av statsforvaltningen. Hagelin hadde ansvaret for en rekke viktige og vidtrekkende forordninger, således kommunalforordningen og bestemmelser om offentlige tjenestemenn. Retten anser bevist at tiltalte som leder av dette departement har ytet fienden bistand, ved et konsekvent og stort anlagt arbeid for å gjenomsyre administrasjonen og befolkningen med nazistiske ideer og metoder.

Han betegnes som nest etter Quisling den sterkeste mann, den mest innflytelsesrike og derfor også den farligste i okkupasjonsregjeringen. Han foresto det departement som hadde den mest omfattende virkekrets og var Quislings stedfortreder som fører for NS. I egenskap av minister har han utferdiget en rekke lover med det formål å bistå fienden, fremme nazifiseringen og bekjempe den nasjonale motstand, arbeidet for å få satt inn et riksting som ny nasjonalforsamling, grepet direkte inn i forvaltningen ved å ansette og avskjedige tjenestemenn av politiske grunner, bl. a. fylkesmennene. Videre har han søkt å bringe næringslivet under kontroll av Nasjonal Samlings myndigheter, deltatt i propoganda for NS og i arbeidet for å fremme norsk krigsdeltakelse på tysk side, og utferdiget to lover i 1942 som bl. a. ledet til arrestasjon og transport til Tyskland av ca. 1 000 jøder. Hagelin kom etter hvert i et motsetningsforhold til Terboven og trådte tilbake som minister 8. november 1944.

Ved dom av Eidsivating lagmannsrett 4. desember 1945 og Høyesteretts dom av 3. mai 1946 ble Hagelin dømt til døden. Begge dommer var enstemmige. (Rt. 1946 s. 449.) Dødsdommen er fullbyrdet.

Torstein John Ohnstad Fretheim, f. 1886, distriktsdyrlege, var fra 25. september 1940

Stiftelsen norsk Okkupasjonshistorie, 2014

kommissarisk statsråd, senere minister og sjef for Landbruksdepartementet til 21. april 1945. Han var da han ble utnevnt, ikke medlem av NS, men meldte seg inn i partiet 15. mai 1941. Han har under sin virksomhet som statsråd og senere minister på forskjellig vis arbeidet for å fremme tyskerne og NS' interesser, således ved å nazifisere administrasjonen og avskjedige en rekke embets- og tjenestemenn av politiske grunner og erstatte dem med partifeller. Han har ansvaret for forskjellige lover og forordninger på landbruksområde. I straffesaken er hans medvirkning til den politiske aksjon mot Norges Bondelag fremhevet i forbindelse med opprettelsen av det nazistiske Bondesamband som skulle være et ledd i Rikstinget, og hvor Frøheim ble oppnevnt som formann. Nedbrytningen av bøndernes faglige organisasjoner ble ansett som et viktig ledd i fiendens kamp. Frøheim har dessuten deltatt i Nasjonal Samlings propaganda. Ved straffutmålingen ble det lagt vekt på den fremskutte stilling han har hatt og den bistand han ytet fienden som statsråd. Det ble imidlertid også nevnt momenter i formildende retning, nemlig at han ikke var ondssinnert eller pågående, og at han viste sterk interesse for norsk landbruk og skogbruk. På disse områder kunne han være og var til nytte for landet. Hans mangel på iver når det gjaldt å støtte tyskerne og Nasjonal Samlings krav innbragte ham kritikk fra partiets pågående elementer og ledet til slutt til hans avskjed i april 1945.

Straffen ble ved Høyesteretts dom av 20. juni 1947 satt til tvangsarbeid i 20 år, men to dommere stemte for tvangsarbeid på livstid, overensstemmende med lagmannsrettens enstemmige dom. Han ble forpliktet å tåle inndragning av kr. 198 000 og erstatning overensstemmende med landssvikanordningens § 25 med kr. 50 000 (Rt. 1947 s. 352.)

Dommen er ytterligere omtalt på s. 166.

Johan Andreas Lippestad, f. 1902, fhv. soussjef ved Askim Gummivarefabrikk, medlem av NS fra august 1940, ble oppnevnt som minister og sjef for Sosialdepartementet 25. september 1941 og fortsatte i denne stilling til krigens slutt. Han var tidligere, 10. september 1941, oppnevnt som kommissarisk leder av Norsk Arbeidsgiverforening, og var dessuten «Riksorganisasjonssjef» i partiet.

Som sjef for Sosialdepartementet gikk han inn for å skaffe okkupasjonsmakten den nødvendige norske arbeidskraft. Han fremmet i 1943 loven om alminnelig nasjonal arbeidsinnsats og satte den i verk. Han har dessuten ved forskjellige andre tiltak som departementssjef og leder av arbeidsgiverforeningen støttet fienden.

Ved straffutmålingen fremhevet Eidsivating lagmannsretts dom av 29. november 1946 hans grove forbrytelser som aktivt partimedlem og kommissarisk minister, idet særlig vekt ble lagt på hans medvirkning til å skaffe arbeidskraft til fienden og hans medvirkning ved evakueringen av Finnmark i 1944.

Tiltalte ble dømt til tvangsarbeid på livstid. Påtalemyndighetens anke over straffutmålingen ble senere trukket tilbake, således at lagmannsrettens dom ble endelig.

Dommen er nærmere gjennomgått på s. 151 flg.

Ragnar Sigvald Skancke, f. 1890, professor ved Norges Tekniske Høyskole, var kommissarisk statsråd og senere minister og sjef for Kirke- og Undervisningsdepartementet fra 25. september 1940 og under hele okkupasjonen. Han var fra tidligere medlem av NS og fylkesfører i Trøndelag, og utnevnt som medlem av Quislings regjering i april 1940, men uten at han i den anledning på forhånd hadde vært i forbindelse med Quisling eller foretatt seg noe.

I forbindelse med Skanckes virksomhet som statsråd omfatter dommen det forhold at han etter hvert gjennomførte en omfattende nazifisering av Kirkedepartementet, og at han under hele okkupasjonen rettet iherdige og ondartede angrep mot kirken og dens menn for å gjennomføre oppnevning- og førerprinsippet og utnyttet kirken til politiske formål. Det er gitt eksempler på en rekke av hans tiltak vedkommende kirken, skolene, Universitetet og høyskolene. Kirkestriden endte med avskjedigelse av biskopene og med at presten nedla sine embeter. Som et ledd i aksjonen mot lærerne ble Norges Lærersamband opprettet i februar 1942, med etterfølgende arrestasjon av en rekke lærere. Tiltak mot Universitetet og høyskolene ble satt i verk med det formål å gi disse en nazistisk ledelse. Han har den hele tid samarbeidet med det tyske Sicherheitspolizei og det norske statspolitiliv. Selv om enkelte avgjørende aksjoner er avsluttet av andre, idet initiativ er kommet fra tysk hold, har tiltalte vært en villig hjelper og neppe vært uenig i det som ble satt i verk. Den måten han førte sin kamp på var meget graverende, og han drev også en omfattende propaganda.

Dommen fremhevet den viktige stilling tiltalte overtok, og at det var på farlige områder han gikk til angrep på det norske folk for å søke å gjennomføre nazifiseringen. De administrasjonsgrener som lå under Kirkedepartementet hadde tyskerne ingen rett til å blande seg bort i, tyskerne og tiltaltes inngrep på dette område siktet lagt videre enn det militære okkupasjon.

I dommen gis for øvrig en inngående frem-

stilling av hans virksomhet på de forskjellige felter.

Det ble i Høyesterett fremlagt endel nye opplysninger om at tiltalte ikke var noen personlig ondssinnert mann, og at initiativet til alvorlige aksjoner var tatt av andre, men det ble ikke lagt noen avgjørende vekt på dette. Førstvoterende i Høyesterett uttalte:

«Det som for meg er avgjørende er at domfelte, som var en vel utstyrt og vel utdannet moden mann, gikk til angrep på det norske folk ved å søke å gjennomføre nazifiseringen på de meget viktige områder som henhører under hans departement, og at han gikk inn for dette angrep med hele sin kraft uten noe hensyn til de alvorlige konsekvenser som han måtte forstå ville kunne bli følgen av de tiltak som han satte i verk eller fremmet. Noen formildende omstendigheter foreligger ikke.»

Skancke ble både i lagmannsrett og i Høyesterett 27. mars 1947 dømt til døden, idet dog en dommer i lagmannsretten stemte for tvangsarbeid på livstid. (Rt. 1947 s. 165.) Dommen er fullbyrdet.

Rolf Jørgen Fuglesang, f. 1909, cand. jur., var under hele okkupasjonen generalsekretær i NS, statsrådssekretær fra 25. september 1940 til 1. desember 1942, med tittel av minister fra 25. september 1941 og sjef for Kulturdepartementet fra 1. desember 1942.

Som generalsekretær i partiet hadde Fuglesang etter Gudbrand Lundes død 25. oktober 1942 propagandaapparatet under sin ledelse, men ellers er det kommet frem i straffesaken mot Fuglesang at han som generalsekretær kun utførte Quislings ordrer. Ved utnevnelsen som minister og sjef for Kulturdepartementet ble hans makt og myndighetsområde betydelig styrket. Kulturdepartementet var nyopprettet i 1940 og hadde gått meget langt i sine forsøk på å nazifisere vårt landsliv. Fuglesangs virksomhet som sjef for departementet betegnes som relativt beskjeden, idet han kun fortsatte den tidligere fastlagte linje. Fuglesang deltok i betydelig grad i propagandaen for NS og for frontinnsats ved taler og artikler. Han har med styrke og kraft fremholdt de nasjonalsosialistiske ideer og gått inn for den nye statsordning.

Fuglesang innehadde viktige og fremtredende stillinger, og overfor almenheten fremtrådte han som den der inntok en fremskutt stilling i partiet og gjorde en betydelig innsats i partiets landsforræderske virksomhet. Selv om han måtte betegnes som en leder, kunne han dog ikke karakteriseres som bestemmende i den forstand at han etter eget initiativ og personlig innsats har preget partiets virksomhet. Han var et villig og lydige redskap og under Quislings personlige innflytelse.

Fuglesang ble ved dom av Eidsivating lagmannsrett 26. februar 1946 dømt til tvangsarbeid på livstid, idet tre dommere stemte for dødsstraff. Påtalemyndighetens anke for å få straffen skjerpet ble enstemmig forkastet av Høyesterett 29. juni 1946. (Rt. 1946 s. 664.)

Dommen er nærmere omhandlet på s. 149 flg.

Tormod Kristoffer Hustad, f. 15. februar 1889, arkitekt, var medlem av NS fra før krigsutbruddet.

Han ble oppnevnt som medlem av Quislings regjering 9. april 1940 og fortsatte til 15. april 1940. Han ble 25. september 1940 utnevnt som kommissarisk statsråd og sjef for Arbeidsdepartementet og fortsatte i denne stilling til han ble avskjediget 1. februar 1944.

Hustad har i denne stilling ytet fienden bistand ved diverse tiltak og søkt å fremme NS' interesser og bekjempet motstandsbevegelsen, bl. a. ved å avskjedige offentlige tjenestemenn og gjennom propaganda.

Hans forbrytelser karakteriseres som grove og landsskadelige. Hustad var imidlertid ikke noen leder, men nærmest et redskap som stolte blindt på Quisling. Han ble til slutt avskjediget på grunn av uoverensstemmelser med tyskerne og med mer aggressive NS-kretser.

Ved Eidsivating lagmannsretts dom av 16. mars 1946 ble han dømt til tvangsarbeid på livstid. Dommen ble ikke påanket.

Per Einarsen v. Hirsch, f. 16. mai 1902, cand. jur., og kaptein og tidligere kontorsjef i Hadsel kommune, var fra 26. juli 1941 til 1. oktober 1942 fylkesmann i Nordland etter at den lovlige fylkesmann var avskjediget av politiske grunner, og var som sådan bl. a. ansvarlig for bevilgninger til NS-formål. Han var fra 1. oktober 1942 ekspedisjonssjef i Finansdepartementet i en nyopprettet politisk stilling, senere finansråd fra 15. mars 1943. Han ble etter minister Prytz's død 21. februar 1945 konstituert som finansminister inntil videre, idet han også tidligere hadde bestyrt departementet under Prytz's sykdom. Han fungerte så til krigens slutt. Hirsch sto imidlertid ikke på linje med de øvrige ministre, men hadde en mer beskjeden stilling og deltok ikke i ministermøtene.

Han gjøres ansvarlig for å ha søkt å få bankvesenet under nazistisk ledelse, ved en lov av 6. mars 1945, som imidlertid ikke ble satt i kraft. Han fortsatte Prytz's arbeide, og bortsett fra enkelte spredte tilfelle er ikke anført noe klanderverdig om hans arbeide i departementet.

Ved Eidsivating lagmannsretts dom av 7. juni 1946 ble han dømt til tvangsarbeid i 20 år. Domfeltes anke ble avvist.

Stiftelsen norsk Okkupasjonshistorie, 2014

Birger Meiden, f. 4. februar 1882, professor i forsikringsmatematikk ved Universitetet i Oslo, var fra tidligere medlem av NS og ble 9. april 1940 oppnevnt som medlem av Quislings såkalte «regjering» og fortsatte som sådan til 15. april s. å. Han ble 25. september 1940 utnevnt som kommissarisk statsråd og sjef for Sosialdepartementet og fortsatte som sådan til 25. september 1941, da han søkte avskjed. Senere ble han utnevnt til direktør for Norges Brannkasse.

Han har som statsråd deltatt i lovgivnings-tiltak til støtte for fienden, bl. a. ved forordning om aldersgrensen for offentlige tjenestemenn. Han har søkt å skaffe fienden arbeidskraft, og søkt å få kontroll over Arbeidernes Landsorganisasjon for å få slutt på den relativt selvstendige stilling denne ennå på det tidspunkt hadde. Han har i enkelte tilfelle deltatt i propaganda. Lagmannsretten nevner spesielt en tale i Kringkastingen 10. september 1941, etter henrettelsene under unntagelsestilstanden, hvor «tiltalte lot seg bruke til å stå i radioen og rose tyskerne for deres imøtekommethet og sjeldne langmodighet».

Han hadde etter rettens oppfatning ikke gjort seg skyldig i personlige overgrep, men hans forhold ansåes som så alvorlig, særlig ved at han hadde latt seg oppnevne som statsråd, at livsvarig tvangsarbeid måtte anvendes. (Eidsivating lagmannsretts dom av 10. september 1946.) Domfeltes anke over dommen ble avvist.

Hans Skarphagen, f. 1888, professor ved Norges Tekniske Høyskole var tidligere medlem av NS.

Han var fra 1. februar 1941 til 1. august 1941 ekspedisjonssjef i Kirkedepartementet, idet Skancke ønsket en pålitelig medarbeider etter to ekspedisjonssjefer som var avskjediget av politiske grunner. Fra 3. november 1941 til mai 1943 var han NS' sambandsmann i Arbeidsdepartementet og arbeidet bl. a. for å få Norges Statsbaner under nazistisk ledelse, og var senere også Generaldirektør for Norges Vassdrags- og Elektrisitetsvesen.

Fra 1. februar 1944 til krigens slutt var han minister og sjef for Arbeidsdepartementet. Han er medansvarlig i utferdigelsen av et tillegg til lov om offentlige tjenestemenn av 25. mai 1944, som betegner et ledd i nyordningen, og har også deltatt i propaganda og gjort seg skyldig i avskjedigelse av tjenestemenn av politiske grunner.

Ellers opptrådte han imidlertid som regel saklig og var ikke personlig ondskinn eller aggressiv. I visse henseender utførte han arbeid til gagn for landet.

Det karakteriseres som en alvorlig forbrytelse at han har stillet sin anseelse og dyktig-

het til rådighet for NS og da særlig ved å tre inn i den såkalte nasjonale regjering. Retten fant at det måtte reageres meget strengt overfor dem der som betrodde NS-menn hadde sittet i ledende stillinger under okkupasjonen. Skarphagen hadde dog alt i alt ikke opptrådt så landsskadelig som flere av de andre ministre.

Ved Eidsivating lagmannsretts dom av 8. november 1946 ble han dømt til tvangsarbeid i 20 år, og påtalemyndighetens anke over denne dom ble forkastet av Høyesterett 4. desember 1947.

Arnvid Birger Liljedahl Vassbotten, f. 1903, cand. jur., tidligere sekretær i Justisdepartementet, var minister og sjef for Innenriksdepartementet fra november 1944 til krigens slutt. Han hadde tidligere vært medlem av den kommissariske Høyesterett, og medvirket til statsakten 1. februar 1942 ved å utarbeide utkast til de kunnngjøringer m. v. som i den anledning ble utferdiget. Hans forhold i den forbindelse er for øvrig nærmere omtalt tidligere.

Som minister medvirket han ved avskjedigelsen av tjenestemenn av politiske grunner, men er ellers ikke bebreidet spesielle handlinger av aggressiv karakter, og det er anført at han søkte å lede departementet etter saklige hensyn. Det var dog et alvorlig straffbart forhold at han overtok stillingen som minister på et tidspunkt da de hjemlige nazisters mål og metoder var åpenbare, og at han måtte være klar over at han som minister i Quislings regjering i okkupasjonens siste desperate fase kunne komme til å måtte treffe drastiske disposisjoner for å undertrykke motstandsbevegelsen.

Ved straffutmålingen var det tiltaltes øvrige forhold som veiet tyngst. Han hadde i hele okkupasjonstiden konsekvent gått inn for å støtte NS og tyskerne, og ved sin dyktighet vært en nyttig mann for bevegelsen, dog ikke en av forgrunnsfigurene. Vassbotten ble i Høyesterett dømt til tvangsarbeid i 20 år, på samme måte som i lagmannsretten. mens en dommer i lagmannsretten og en i Høyesterett stemte for tvangsarbeid på livstid. (Rt. 1946 s. 1268.)

Eivind Stenersen Blehr, f. 1881, cand. jur. og gårdbruker, hadde tidligere inntil 1918 hatt forskjellige stillinger i Utenriksdepartementet og var tidligere medlem av NS.

Fra 1. september 1941 til 14. februar 1942 var han fylkesmann i Oslo og Akershus etter at embetet var blitt ledig og hadde igjen den samme stilling fra 1. juli 1944. I denne stilling er han ansvarlig for forskjellige bevilgninger som er ytet til NS-formål.

Han ble 1. februar 1942 utnevnt til minister

og sjef for Handelsdepartementet og fungerte til 12. juni 1944 og overtok også bestyrelsen av Forsyningsdepartementet. Han opprettet i departementet et NS-kontor spesielt for behandling av personalsaker, foretok avskjedigelser på politisk grunnlag, og tok på forskjellig vis del i tyskernes og de norske nazisters planer. Bl. a. er han ansvarlig for forskjellige nazistiske lover, således lover om gjennomføring av den alminnelige nasjonale arbeidsinnsats, og en forordning om Norges Nærings-samband og sammenlutning i næringsgrupper i mai 1943, hvilket betegnes som et alvorlig skritt på veien til en fullstendig nazifisering av næringslivet. Han gikk også inn for frontkjempersaken og har deltatt i NS-propaganda.

Retten fremhever den alvorlige karakter av flere av tiltaltes forbrytelser, særlig at han gikk inn i Quislings regjering på et tidspunkt da det ulovlige styre og dets videre planer med vårt land var åpenbare. Det fremheves imidlertid også at han på flere områder med dyktighet gikk inn for Norges interesser og inntok en fast og uredde holdning overfor tyskerne.

Han kom etter hvert i motsetningsforhold til Alf Whist og tyskerne og ble avskjediget 12. juni 1944.

Ved Eidsivating lagmannsretts dom av 21. november 1944 ble han dømt til tvangsarbeid i 20 år. Dommen ble ikke påanket.

Alf Larsen Whist, f. 1880, fhv. assuransedirektør, ble 4. november 1943 utnevnt til minister og ble 12. juni 1944 oppnevnt som sjef for Næringsdepartementet og fortsatte i denne stilling til krigens slutt.

Han hadde tidligere vært oppnevnt som NS' Ombudsman for Næringslivet, og hadde da bl. a. som oppgave å arbeide med omformingen og utbyggingen av næringslivets organisasjoner. Han medvirket til lovene om nasjonal arbeidsinnsats og om Norges Nærings-samband av 1. mai 1943. Næringsdepartementet var dannet ved en sammenslutning av kontorer fra andre departementer, bl. a. Handelsdepartementet og Sjøfartsdepartementet, og Whist fikk etter hvert i sine stillinger omfattende fullmakter og betydelig makt. Retten antar at tiltaltes innsats med omorganiseringen av næringslivet var å få koordinert størst mulig makt i sin hånd.

Ved straffutmålingen tas hensyn til at de handlinger han har innehatt har gitt ham en meget stor innflytelse som han har brukt til å fremme fiendens interesser.

Whist ble dømt til tvangsarbeid på livstid for forbrytelse mot strl. §§ 86 og 98, jfr. § 62 og provisorisk anordning av 3. oktober 1941. Han ble for alltid fradømt almen tillit, og i forbindelse med det offentlige ble han tilpliktet

å betale kroner tre millioner, likesom han i henhold til strl. § 36 måtte tåle inndragning av kr. 197 255 til fordel for statskassen. To av domsmennene stemte for dødsstraff idet de la særlig vekt på den sentrale og innflytelsesrike stilling som han inntok i rikets administrasjon og som han søkte å utnytte til NS' og fiendens interesser på en for landet skadelig måte.

Dommen vil bli nærmere omtalt flere steder i det følgende, særlig ved behandlingen av NS' særorganisasjoner på s. 163. fig.

Sverre Parelus Riisnæs, f. 1897, statsadvokat, var fra 25. september 1940 kommissarisk statsråd, senere minister og den hele tid inntil krigens slutt sjef for Justisdepartementet. Han var medlem av NS fra juli 1940.

Det heter i tiltalebeslutningen at han under okkupasjonen tok ledende del i arbeidet for å fremme tyskernes og nazistenes planer og nedkjempne den norske motstand, og at han har hovedansvaret for en rekke forordninger og lover på rettslivets område, således lov om Folkedomstolen, lov om oppnevning av domsmenn m. v., lov om vern mot visse angrep på staten og partiet og om formuesinndragning på grunn av folkefiendtlig virksomhet. Han har medvirket til tiltak med sikte på å svekke rettsvesenet, således aksjonen mot Høyesterett, og ved å etablere en nazistisk Høyesterett, ved å avskjedige dommere på politisk grunnlag m. v., og ved en rekke misbruk gjennom andre avgjørelser på politisk grunnlag. Han må også ha et vesentlig ansvar for særdomstolens virksomhet og de dødsdommer som der ble avsagt, bl. a. saken mot politifullmektig Eilifsen, og for særdomstolens virksomhet 8. og 9. februar 1945 hvorefter han selv deltok i eksekusjon av dødsdommen på Akershus. Han deltok ivrig i forfølgelsen av jødene og har i stor utstrekning deltatt i propagandavirksomhet med taler og artikler. Herunder har propagandaen for frivillig frontinnsats hatt hans særlige interesse. Riisnæs deltok også selv som frivillig på østfronten.

Etter frigjøringen ble Riisnæs arrestert. Hans oppreden i fengslet førte til at det ble ansett nødvendig å underkaste ham psykiatrisk undersøkelse. De første erklæringer gikk ut på at han ikke var sinnssyk, men måtte antas å ha varig svekkede sjelsevner. Tiltalebeslutning ble utferdiget 3. oktober 1945 og saken forsøkt berammet 3. juni 1947. En rekke vitner ble avhørt, tildels uten at tiltalte var til stede. Stenografisk referat ble opptatt. Det lyktes ikke å få noen ordnet forklaring av tiltalte, og hans oppreden var i det hele slik at retten var i tvil om hans sinnstilstand. Etter uttalelse fra Den Rettsmedisinske kom-

misjon besluttet derfor retten i medhold av straffeprosesslovens § 210 at tiltalte i asyl skulle undergis fortsatt observasjon, og sakens videre behandling ble utsatt. En ny erklæring ble avgitt 22. juni 1948. Denne konkluderte med at tiltalte nå var sinnssyk, men at han ikke hadde vært sinnssyk under okkupasjonen. Hans sinnssykdom antas å ha utviklet seg fra 1947. De sakkyndige pekte på at han under krigen hadde vist tegn på mangelfull dømmekraft og sans for virkeligheten, men han frembød ikke slike symptomer at han kunne ansees som sinnssyk på den tiden. Saken ble etter dette stillet i bero. Riisnæs ble erklært i sinnssykehus, og da han stadig er erklært sinnssyk, har det ikke senere vært gjort noe forsøk på å beramme og fremme saken. Han ble i 1960 utskrevet fra sykehuset, fortsatt som sinnssyk.

3 av statsrådene, de som hadde fungert som kommissariske statsråder fra oppnevningen 25. september 1940 til 1. februar 1942 uten å ha vært medlem av NS, ble frifunnet.

Oystein Ravner, f. 1893, tidligere direktør i Norsk Hydro, fungerte fra 26. september 1940 som kommissarisk statsråd, fra 25. september 1941 med tittel av minister, og til 1. februar 1942 som sjef for Forsyningsdepartementet.

Erling Sandberg, f. 1879, tidligere direktør i Christiania Bank og Kreditkasse, fungerte i det samme tidsrom som sjef for Finansdepartementet.

Begge trådte altså ut av regjeringen da Quisling dannet sin såkalte «nasjonale regjering» og ingen av dem hadde vært medlem av NS. Begge ble arrestert etter frigjøringen, og straffesak ble fremmet mot dem.

I Eidsivating lagmannsretts dom av 1. oktober 1947 gjøres det utførlig rede for begivenhetene i forbindelse med deres oppnevning.

Ravner og Sandberg var satt under tiltale for å ha latt seg oppnevne som kommissariske statsråder og derved å ha bidratt til å fremme Norges nazifisering og lette de tyske bestrebelsene med å svekke Norges motstandsevne, og videre for å ha tjenestegjort som statsråder og å ha blitt sittende i sine stillinger som foran nevnt. Det var i tiltalen ikke trukket frem noen spesielle rettskrenkelsener i tillegg hertil.

Lagmannsretten uttaler om Ravner at han den hele tid som kommissarisk statsråd arbeidet energisk for så vidt mulig å avverge de krav som ble stillet fra tysk hold. Den bemerket videre at den hadde inntrykk av at tiltalte som departementssjef til enhver tid har vist en rak og uforferdet holdning overfor tyskerne og NS. Han hadde gjort en ut-

merket innsats i det viktige og vanskelige arbeid med å sikre landets forsyninger.

Om Sandberg heter det at han under sin virksomhet som sjef for Finansdepartementet i meget stor utstrekning har gått inn for å vareta norske interesser, og det er godtgjort at han på forskjellig måte har motarbeidet planer og tiltak fra tyskerne og NS' side. Hans virksomhet var preget av en ærlig vilje til å motarbeide NS' forskjellige åtak særlig mot bank- og pengevesenet.

Selv om det var en vesentlig skillnad mellom denne sak og de tidligere pådømte saker mot Quisling-ministre, fant lagmannsretten etter en inngående vurdering, at de tiltalte hadde forstått at de ytet fienden bistand, nemlig ved å hjelpe fienden med å få i stand et styre med avgjort nazistiske statsråder. Bistanden måtte være rettsstridig. Retten kunne ikke godta at de tiltalte som privatpersoner etter sitt personlige skjønn kunne avgjøre om det var til gagn eller skade for landet at de stillet seg til tjeneste for fienden ved å få i stand et overveiende nazistisk preget styre. Derimot fant retten for begge vedkommende at de ikke hadde gjort seg skyldig i bevisst rettsstridig bistand til fienden ved å fortsette i sine stillinger. De ble også frifunnet etter straffelovens § 98 fordi retten fant at de ikke hadde latt seg oppnevne med bevissthet om at det skulle utnyttes til angrep på statsforfatningen.

Ved straffutmålingen tas hensyn til at det i og for seg var en alvorlig forgåelse å støtte fienden slik de hadde gjort, men det var mange særdeles formildende omstendigheter. Og forholdets spesielle art kom til uttrykk i straffutmålingen, idet straffen ble satt til fengsel i 6 måneder for Ravner, fengsel i 1 år for Sandberg, og uten at det ble foretatt inndragning av deres lønn som statsråder.

3 dommere stemte for en noe høyere straff.

I Høyesterett ble saken behandlet etter anke fra bare de domfelte. Det må presiseres at det Ravner og Sandberg er dømt for er at de lot seg oppnevne som kommissariske statsråder. Det var i lagmannsretten endelig og bindende avgjort av begge tiltaltes virksomhet for øvrig gjennom den tid de sto som kommissariske statsråder ikke innebar noe straffbart forhold. Det som forelå til avgjørelse var da bare om de tiltalte hadde gjort seg skyldige i noe straffbart forhold etter strl. § 86 ved sin overtagelse av stillingene eller nærmere bestemt, «innenfor et tidsrom regnet fra oppnevningen av de kommissariske statsråder på Skaugum den 25. september 1940 om ettermiddagen og til og med deres overtagelse av sine stillinger i vedkommende departement den følgende dag.»

Det anføres i Høyesteretts dom at de tiltalte står i en stilling som gjør at de i vesentlige punkter skiller seg fra de kommissariske statsråder hvis sak tidligere var pådømt, men det var ellers dissens om den strafferettslige bedømmelse.

Det var i Høyesterett enighet om at både Ravner og Sandberg måtte ansees å ha ytet fienden bistand etter straffelovens § 86.

«De gikk inn i fiendens tjeneste; overtok fremtredende stillinger som tyskerne hadde behov for å få besatt og som tyskerne ønsket besatt nettopp med dem. Og at de tiltalte selv har ment at de gjennom sitt virke i de tilbudte stillinger ville kunne ganne norske interesser mer enn fiendens, kan ikke endre det forhold at deres overtagelse av stillingene objektivt blir å bedømme som bistand til fienden.»

To dommere fant at denne bistand ikke var rettsstridig, idet følgende faktorer ble ansett avgjørende:

De tiltalte hadde, da de etterkom oppnevningen, utelukkende til hensikt å vareta norske interesser og herunder såvidt mulig motarbeide tyskerne og nazistene. De stillinger de overtok var rene fagstillinger, uten tilknytning til noen regjering, og de måtte med dette anse seg som særlig skikket som fagsjefer i sine departementer. De var stillet overfor valget mellom å gå inn som fagsjefer eller se på at det ble etablert et rent tysk styre eller en mer eller mindre fordekt Quislingregjering. Det ble lagt vekt på den høyst uklare situasjon på omhandlede tid og den ting at de i den akutte situasjon var avskåret fra å innhente forhåndsordre fra ordinære norske konstitusjonelle myndigheter. Videre nevnes den linje som hittil hadde vært fulgt av de hjemmeværende myndigheter. Omstendighetene måtte berettiggende de tiltalte til å vurdere det gode de kunne utrette i sine stillinger som særdeles betydelig i forhold til de skadevirkninger oppnevningen måtte medføre. Ved denne vurdering, som til syvende og sist er avgjørende, kunne en ikke unnlate å se på de tiltaltes hele forhold og virksomhet. De tiltalte måtte visstnok regne med skadevirkningene av selve oppnevningen, men måtte også være berettiget til å regne med at skaden i løpet av kort tid ville nøytraliseres og at skaden sett på lengre sikt ikke ville bli særlig tungtveiende. De tiltalte hadde under sin virksomhet oppnådd betydelige resultater på det politisk-nasjonale område.

Disse to dommere stemte på grunnlag herav for frifinnelse.

To dommere fant som lagmannsretten at bistanden var objektivt rettsstridig. De kom til dette resultat etter en drøftelse av de mo-

menter som var fremholdt i motsatt retning. Således tok de i betraktning at de tiltalte gikk inn som statsråder i den hensikt å motarbeide tyskerne og nazistene, at de har gjort en innsats som trygt tør betegnes som i høy grad fortjenstfull, at de var mer eller mindre presset og stillet overfor det tunge valg om de skulle samtykke eller ikke. Og de to dommere innrømmet at et vesentlig moment måtte bli: «Den nasjonale nordmanns egen samvittighetsfulle prøvelse av den foreliggende situasjon, så langt han ikke herved kom i strid med sunn rettskjensle». Likevel fant disse dommere ikke å kunne tilside sette den bedømmelse av forholdet som ligger til grunn for lagmannsrettens dom. Den bistand som de tiltalte ytet gjennom sin handlemåte innebar en viss nasjonal svikt av ikke helt uvesentlig karakter. Det at de stillet seg til disposisjon som statsråder var egnet til å utnyttes og ble utnyttet til støtte for nazismen. Den nasjonale fare eller risiko ligger da i dette at de utpekt av tyskerne til meget fremtredende stillinger, stillet seg i fiendens tjeneste på linje med opplagte landsforrædere. Nettopp dette var egnet til å vekke forestillinger om at det ikke lenger var noe avgjørende skille mellom gode nordmenn og aktive nazister. Uansett alt som kunne pekes på av praktisk-økonomisk art som talte for at Ravner og Sandberg påtok seg det utaknemlige verv, kunne dette ikke lede til at man bedømte deres inntreden som objektivt rettmessig. Det var i september 1940 av overordentlig betydning at den nasjonale front ble opprettholdt, og det var ikke plass for samarbeide med fiendens håndgagne menn i ledelsen av landets administrasjon.

Disse to dommere, som således erklærte seg enige med lagmannsretten i bedømmelsen av det objektive forhold, hadde et annet syn på de subjektive betingelser for straff. Lagmannsretten hadde funnet det bevisst at Ravner selv hadde ment at han handlet rettmessig. Denne bevisbedømmelse med hensyn til faktum var Høyesterett bundet av. Spørsmålet om hans forhold virkelig var rettsstridig fant de to dommere så vidt tvilsomt at de mente å burde akseptere den rettslige feilvurdering fra Ravners side om unnskyldelig. Følgen måtte bli frifinnelse etter straffelovens § 57.

For Sandberg lå forholdet, hva angår det subjektive noe annerledes an. Domsgrunnene hadde ikke positivt fastslått at han trodde på sin handlings rettmessighet, men kunne heller ikke oppfattes som en positiv og klar uttalelse om at retten fant det bevisst at Sandberg handlet med bevissthet om det rettsstridige i sin handlemåte. Domsgrunnene var således ikke tilstrekkelige til fellelse, og da det

Stiftelsen norsk Okkupasjonshistorie, 2014

ikke var flertall i Høyesterett for opphevelse, måtte resultatet bli frifinnelse.

Disse to dommere stemte derfor for frifinnelse for begge de tiltalte, for Sandberg dog som et subsidiært standpunkt.

En dommer sluttet seg til lagmannsretten både i det objektive og det subjektive, og stemte for forkastelse av anken. For Sandbergs vedkommende fant han det godtgjort at han ikke hadde vært i noen rettsvillfarelse og det var ingen uklarthet ved domsgrunnene. For Ravner fant han at denne hadde vært i rettsvillfarelse, men fant ikke denne unnskyldelig, idet det bl. a. ble vist til de særlige krav som under krig må stilles til aktsomhet og disiplin. Dommeren fant at Ravner hadde valgt et standpunkt i strid med den rettsoppfatning som var den herskende blant den den langt overveiende del av det norske folk, og han måtte ta de fulle konsekvenser av sitt standpunkt. (Dommen er inntatt i Rt. 1947 s. 612.)

Sigurd Johannessen, f. 1881, hadde siden 1927 vært knyttet til Handelsdepartementet som handelsråd for de østeuropeiske land. Han ble 25. september 1940 på samme måte som Ravner og Sandberg oppnevnt som kommissarisk statsråd, og fungerte som sjef for Handelsdepartementet til 1. februar 1942.

Saken mot Johannessen ble sammen med sakene mot Ravner og Sandberg behandlet av Eidsivating lagmannsrett 21. mars 1947. Retten gir en nærmere redegjørelse for det som var gått forut for hans oppnevning, og nevner bl. a. at Johannessen hadde stillet visse vilkår for å gå med. Under sin virksomhet i departementet hadde tiltalte søkt å fremme norske interesser på best mulig måte. Han hadde motarbeidet tiltak fra NS og søkt å hindre tyskernes utbytting av landet. Rettens samlede inntrykk av hans virksomhet som departementssjef er at han på en modig og dyktig måte varetok landets tarv overfor tyskernes og nazistenes anslag.

Tiltalte hadde ikke mottatt noen advarsel om ikke å gå inn, men hadde fått en uttalelse som han selv med god grunn gikk ut fra var en direkte oppfordring fra fylkesmann Christensen, og retten mener da at tiltalte hadde berettiget grunn til å tro at han ikke handlet rettsstridig ved å overta stillingen. Etter forskjellige uttalelser måtte han anse seg berettiget til å mene at han burde fortsette i stillingen, og hadde som nevnt under sin virksomhet arbeidet meget energisk og dyktig til landets gagn.

På dette grunnlag ble da Johannessen frifunnet av lagmannsretten for straff for å ha latt seg oppnevne som kommissarisk statsråd

og for sin virksomhet som sådan. Denne dom ble ikke påanket eller påtalemyndigheten.

Derimot ble reist sak etter lov om utrenking i offentlig tjeneste av 19. juli 1946 med påstand at han skulle fradømmes sitt embete som handelsråd, idet han ansås uverdigg til å fortsette i denne stilling.

Ved dom av Eidsivating lagmannsrett 5. januar 1948 ble påstanden tatt til følge. Dommen ble avsagt under dissens, idet 3 dommere stemte for frifinnelse. To domsmenn som hørte til flertallet, la avgjørende vekt på at han ikke hadde trådt tilbake etter unnagjeldelsestilstanden i september 1941. Det var således i og for seg et flertall i retten som mente at Johannessen ikke hadde gjort seg skyldig i uverdige forhold ved å la seg oppnevne som kommissarisk statsråd og overtatt denne stilling.

I Høyesterett ble saken behandlet i plenum 12. februar 1949. Med 11 mot 2 stemmer ble saksøkte frifunnet idet han ikke ansåes uverdigg til å beholde sitt embete, selv om der innen flertallet var noe delte meninger om bedømmelsen av hans forhold. Førstvoterende antok at Johannessen selv hadde ment at det var hans nasjonale plikt å overta stillingen, selv om dommeren måtte anse det for beklagelig at han ikke før han tok definitivt standpunkt hadde søkt personlig kontakt med ledende menn. Under omstendigheter som dommeren nærmere påpeker fant han det dog ikke nasjonalt uverdigg at Johannessen opptrådte som han gjorde. Men mer tvil voldt bedømmelsen av det forhold at Johannessen ikke unnlot å tre tilbake da han bragte i erfaring hvem hans kolleger var og hvorledes oppnevningen ble kunngjort. Den samlede vurdering ble imidlertid at Johannessens forhold sett under ett ikke berettiget til å si at han var uverdigg til å fortsette i sitt embete. Han hadde samtykket i å overtatt statsrådstillingen ut fra de beste motiver, i den tro at han kunne tjene norske interesser og motarbeide nazistiske anslag, og idet han gikk ut fra at hans samtykke var ønsket fra autoritativt norsk hold. Og han hadde i sin virksomhet innlagt seg store fortjenester nasjonalt og faglig. De ting han kunne bebreides fikk da ikke avgjørende betydning. Til denne begrunnelse for frifinnelsen sluttet en annen dommer seg i det vesentligste. En tredje dommer av flertallet erklærte uforbeholdent at han i samsvær med det standpunkt han hadde tatt i saken mot Ravner—Sandberg mente at Johannessen hadde handlet riktig. En fjerde dommer, som også tilhørte flertallet men som i og for seg hadde vært enig i mindretallets standpunkt i Ravner—Sandberg-saken, erklærte at han var ute av stand til å bebreide Johannes-

sen at han etter at riksrådsforhandlingene var brutt sammen, påtok seg det temmelig utakknemlige og alt annet enn behagelige verv som kommissarisk oppnevnt departementssjef, eller at han ikke reagerte på Terbovens tale ved straks å frasi seg vervet. Han mente det faktisk var i landets interesse at Johannessen fortsatte i stillingen så lenge han gjorde. Han pekte på at Johannessen uten et øyeblikks betenkning hadde nektet å tre inn i den såkalte «regjering» som Quisling fikk tysk tillatelse til å etablere 1. februar 1942. En av dommerne, som også stemte for frifinnelse med tilslutning av 6 av de øvrige dommere, kom til det resultat at overtakelsen av stillingene som kommissariske statsråder objektivt sett innebar rettsstridig bistand til fienden. Allikevel burde det at han stillet seg til disposisjon som kommissarisk statsråd og tiltrådte og fortsatte i stillingen ikke gjøre ham uverdigg til å fortsette i sitt embete som handelsråd. Den feilvurdering som dikterte hans handlinger var alvorlig, men under de gitte forhold i noen grad forståelig og også så vidt unnskyldelig, og Johannessens forhold hadde iøvrig i flere henseender vært så fortjenstfullt, at han burde beholde sitt embete.

Flertallet bygget altså sitt resultat dels på at selve oppnevningen var rettmessig og ikke kunne bebreides Johannessen, dels med noe forskjellig formulering på en samlet vurdering av hans forhold. Ingen av dommerne sluttet seg til de to av lagmannsrettens domsmenn som fant det avgjørende at Johannessen ikke trådte tilbake i september 1941.

De to dommere som sluttet seg til lagmannsrettens resultat og stemte for avskjed fremhevet at selve den ting å gå inn som kommissarisk statsråd var en bistand til fienden av særlig alvorlig art. At Johannessen på et tidspunkt da det var av særlig betydning å holde en ren nasjonal linje stillet seg til disposisjon, var en så alvorlig svikt at det måtte føre til at han ansåes uverdigg til å beholde sin stilling, uansett det som er påberopt til hans forsvar. Allerede ved å motta oppnevningen 25. september 1940 hadde han forspilt den tillit og aktelse som var nødvendig for at han skulle kunne beholde sitt embete, men helt avgjørende måtte det være at han tiltrådte og fortsatte etter at han var blitt kjent med hvorledes oppnevningen ble kunngjort. Han feilet stort når han allikevel fortsatte i stillingen, uansett at han ble møtt med tillit av departementets embetsmenn og at han utførte et i og for seg fortjenstfullt arbeid av dyktig og uredig måte. (Rt. 1949 s. 157.)

Resultatet ble altså at Sigurd Johannessen, med 10 stemmer ble frifunnet for kravet om

avskjed, mens lagmannsretten med 4 mot 3 stemmer var kommet til motsatt resultat.

De her nevnte dommer gir en inngående redegjørelse for de faktiske forhold og de hensyn det må legges vekt på ved avgjørelse om straff eller avskjed. Nærværende fremstilling gir et sterkt forkortet og sammentrengt referat spesielt av de tre frifinnende dommer.

Gruppe 2.

Aktiv virksomhet i tillitsverv og stillinger i NS, virksomhet i nazifiserte bedrifter og organisasjoner.

Av tabell L.reg. IV på s. 118 fremgår at fordelingen etter reaksjonenes art for personer hvis forhold kommer inn under denne gruppe stiller seg således:

Dommer	5149
Fengselsforelegg	727
Bøteforelegg	1270
Påtaleunntatelser	27
	7173

Som en kunne vente dominerer her straffedommene. Det motsatte er tilfelle når det gjelder f. eks. gruppe 12 hvor det dreier seg om de passive medlemmer av NS. I den gruppen er forelegg sterkest representert, og her er også de langt fleste av påtaleunntatelsene å finne. På samme måte som det ble nevnt under beskrivelsen av gruppe 1, ble de fleste av de personer som har innehatt tillitsverv i NS-partiet og er straffedømt herfor også funnet skyldig i andre landssvikerske forhold, således at de fordeler seg jevnt over samtlige handlings typer 1—12 og 14. Dette vil fremgå av tabell L.reg. II s. 116 og tabell III s. 117. Tabell III viser at bare 16 personer er registrert utelukkende under gruppe 2. Personer som har innehatt tillitsverv i partiet har naturligvis samtlige også vært medlemmer av NS. Men noen få personer har påtatt seg tillitsverv i nazifiserte organisasjoner på straffbar måte uten å ha vært medlemmer av partiet. Av samme tabell fremgår at 2 244 NS-medlemmer forekommer under gruppe 2 uten å være kjent skyldig i flere forbrytelser. 1870 har ved siden av medlemskap og aktiv tjeneste i tillitsverv etc. også gjort seg skyldig i ytterligere ett straffbart forhold, — herav således f. eks. propaganda eller verving (gruppe 3) 314, hirdtjeneste (gruppe 4) 874 osv. Når det dreier seg om enda flere kombinasjoner gir tabelene som før nevnt ikke mulighet for å avlese ytterligere spesifikasjon.

En oversikt over hvorledes tillitsvervene innen NS-partiet var fordelt og forgrenet vil man finne ved å studere NS' årbøker som under okkupasjonen utkom for årene 1942 og 1944. Man vil her kunne se hvorledes partiets ledelse er organisert sentralt gjennom en så-

Stiftelsen nordokkupasjonshistorie gjennom «Fylkesorganisasjonene». I begge tilfelle er «Førerprinsippet» konsekvent gjennomført etter nazistisk mønster. Riksledelsen besto av Førerens Kanselli, NS' Generalsekretariat, NS' Riksorganisasjonsavdeling, NS' Presse- og propagandaaavdeling, NS' Riksøkonomiavdeling, Partiretten, partiavisen «Fritt Folk», Nasjonal Samlings Rikstrykkeri og NS' Riksdépot, NS' Generalsekretariat er igjen inndelt i 6 underavdelinger med sine avdelingsledere, ekspedisjonskontorer osv.¹⁾ Disse avdelinger er Sentralavdelingen, Presse- og propagandaavdelingen, Personalavdelingen, Opplæringsavdelingen, Sambandskontoret og Kontoret for krigsvillige (Frontkjemperkontoret). På lignende måte er NS' Riksorganisasjonsavdeling fordelt på 4 avdelinger under en felles sjef.

I spissen for fylkesorganisasjonen står vedkommende fylkesfører med sin stab. Denne teller foruten føreren en organisasjonsleder, personalleder, økonomileder, propaganda- eller presseleder, opplæringsleder, NSK-leder, NSUF-leder, faggruppelider, bondeleder og NSH-leder samt fylkingsføreren for rikshirden som sambandsledd mellom hird og fylkesorganisasjon. Under hver fylkesorganisasjon kom det et visst antall kretsorganisasjoner — varierende i de forskjellige fylker. Hver av disse har også sin stab som med kretsføreren i spissen ytterligere omfatter organisasjonsleder, personalleder, økonomileder, propaganda- og presseleder, hirdleder, NSK-leder, NSUF-leder, faggruppelider, bondeleder og NSH-leder. Og under hver krets kommer så de forskjellige lag med sin lagfører og lagstab; herunder roder med sine rodeførere og til slutt gruppene med sine gruppeførere. Gruppen er ikke geografisk avgrenset, men omfatter et visst antall husstander. Det fremgår av dommene at de mer aktive tillitsmenn steg meget raskt gjennom gradene i løpet av okkupasjonsårene, og jo høyere de kom opp i gradene jo mer omfattende er deres straffbare virksomhet blitt. Dette vil særlig fremgå under gjennomgåelsen av fylkesførernes virksomhet. Fylkesførerne hadde i sitt distrikt en meget betydningsfull og for motstandsbevegelsen farlig stilling. Megen makt og myndighet var konsentrert hos dem. De var direkte underordnet NS-føreren. Fylkesførerne ble innkalt til personlig konferanse hos Quisling og mottok direkte fra ham sine instruksjoner som de satte ut i livet gjennom de dem underordnede partifolk. På denne måte søkte NS' Riksledelse å infiltrere sitt system og sin politikk i hele samfunnet, i alle distrikter og

¹⁾ Herom finnes nærmere opplysninger i bl. til Riksadvokatens rundskriv nr. 14 av 14. juli 1945: «Nasjonal Samlings organisasjon».

i alle grener av samfunnslivet i store og små samfunnsgrupper, bl. a. ved propaganda, ved angiverier, politiske anmeldelser, utskifting av offentlige tjenestemenn som ikke sluttet seg til nyordningen, trusler og frihetsberøvelser, tvungen arbeidstjeneste, forvisning av politiske motstandere og ved andre metoder som sto til partiets rådighet. Tiltakene ble gjennomført enten ved politiets hjelp, gjennom fylkes- og kretsorganisasjonene eller ved hjelp av hirden.

Av NS' årbok vil det fremgå at partiet også ved siden av fylkesorganisasjonen hadde en rekke særorganisasjoner som på lignende måte var innrettet etter nazistisk mønster. Her nevnes Rikshirden, Hirdmarinen, Hirdens flykorps og Førerens garde (som vil bli gjennomgått under gruppe 4), NS' Ungdomsfylking (NSUF), NS' Kvinneorganisasjon (NSK), NS' Kvinnehird (NSKH), NS' Faggruppeorganisasjon (NSFO), NS' Studentfylking (NSF), NS' Barnegruppe (NSBG), NS' Hjelpeorganisasjon (NSH), NS' Utenriksorganisasjon (NSUO). Videre bør nevnes Den norske legion og Regiment Nordland som vil bli behandlet under gruppe 5 og Germanske SS Norge som kommer under gruppe 4.

Vil man studere hvorledes de forskjellige tillitsmenn var innpasset i partiorganisasjonen, hvilke oppdrag de hadde og hvorledes de gjennomgående virket samt hvorledes deres forhold er blitt strafferettslig bedømt, vil det lønne seg å søke eksempler blant saker som er pådømt forholdsvis tidlig under rettsoppgjøret hvor vervene som regel er mest inngående beskrevet. I det følgende vil det bli henvisning til enkelte sådanne dommer, til dels med en kortfattet gjengivelse av deres innhold. I noen utstrekning vil det også bli henvisning til dommer som er forekommet senere i rettsoppgjøret, som regel da uten nærmere kommentering. Det finnes hensiktsmessig å begynne med de mer underordnede og beskjedne tillitsverv i partiet og fortsette gjennom de høyere grader.

I RM h. 6 s. 39 finnes en dom som angår en yngre kontorist som har fungert som gruppeleder ved noen boligkvartaler i en by på Vestlandet og deretter avanserte til personalleder i et lag inntil han meldte seg ut av partiet i august 1943. Som gruppeleder foretok han «politisk kartlegging» i sin gruppe og meddelte resultatet til organisasjonslederen. Som personalleder foretok han politisk bedømmelse av personer som sto utenfor partiet i vedkommende by — etter forlangende dels av partiet og dels av Sipo. Retten karakteriserte hans virksomhet som aktiv. Byretts dom av 5. oktober 1945 gikk ut på 2 års

tvangsarbeid, lot på kr. 1000.— og begrenset rettighetstap.

I RM h. 17 s. 32 finnes en dom over en person som betegnes som «Storgroupefører» for NS i en bygd på Vestlandet. Storgruppen besto dog bare av domfelte og 3 personer til.

I RM h. 17 s. 89 refereres straffesaken mot en gruppeleder for en studentfylking i Dresden.

Neste trinn i partiapparatet danner lagorganisasjonene. For lagføreres vedkommende kan vises til RM h. 7 s. 33, RM h. 8 s. 6, RM h. 11 s. 11, RM h. 17 s. 12, RM h. 18 s. 81, RM h. 28 s. 18. Den i RM h. 8 s. 6 nevnte dom beskriver lagførerenes virksomhet således:

«Lagførerne var, etter de opplysninger som foreligger for Høyesterett, de lokale partimyndigheter, en i hvert herred, i byene som regel flere, således i Bergen 11. De hadde en stab bestående av økonomileder, personalleder og leder for ungdomstjenesten og hjelpeorganisasjonene, og deres oppgave omfattet blant annet propaganda gjennom møter, foredrag og verving av medlemmer og innhenting av personalllysninger til bruk ved ansettelse i offentlig tjeneste og ved utskrivning til den såkalte «nasjonale arbeidsinnsats», hvis formål etter en Quislinglov av 22. februar 1943 var å støtte fienden.»

Se også RM h. 26 s. 104: Det ble ansett straffbart å inneha et tillitsverv i NS, uansett om det er utført arbeid i vervet og uansett arbeidets art.

Det fremgår av de fleste saker som er gjennomgått at selv om lagførernes stilling i partiapparatet var av de mer beskjedne, har deres kriminelle belastning i landssvikoppgjøret gjennomgående vært ganske omfattende, og mange av dem har vært både aggressive og farlige for sine landsmenn. Den nettopp nevnte dom i RM h. 8 s. 6 viser således at domfelte har inngitt anmeldelser med politisk bakgrunn til statspolitiet. Og statspolitiets oppgave var ifølge dommen i nært samarbeid med det tyske sikkerhetspolitiet å forfølge og motarbeide den nasjonale motstandsbevegelse. Denne lagførerenes forhold er således registrert under gruppene 2, 8 og 12. Politiske anmeldelser kan ofte føres tilbake til lagførerne.

I RM h. 7 s. 33 refereres en alvorlig sak mot en lagfører som er dømt foruten for medlemskap og tillitsverv for å ha gjort hirdtjeneste (gruppe 4), for å ha meldt seg til frontinnsats (gruppe 5), for å ha deltatt i en aksjon mot motstandsbevegelsen hvorunder skuddveksling og arrestasjoner er forekommet (gruppe 7). Han har dessuten foretatt angiverier til Sipo i egenskap av sekretær ved

et av de mange arbeidskontorene som hadde å sørge for utskrivning av arbeidskraft til tyskerne. Ytterligere har han gjort seg skyldig i økonomisk landssvik og har ytet bidrag til Frontkjemperkontoret. Straffen som omfattet denne samlede virksomhet var tvangsarbeid i 10 år og begrenset rettighetstap.

På tilsvarende måte som for lagførerne er det å inneha stillingen som lagleder i kvinneorganisasjonen (NSK) ansett straffbart. Det vises til RM h. 10 s. 36 og til RM h. 11 s. 16. De kvinner som her er dømt har ikke vist passivitet som NS-medlemmer, om enn deres forhold heller ikke har vært særlig graverende. Den førstnevnte sak viser således at vedkommende lagleder også hadde vært medlem av kamporganisasjonen, hadde ytet bidrag til Frontkjemperkontoret og hadde deltatt i oppryddingen av boliger tilhørende arresterte jøder, likesom hun selv hadde kjøpt effekter av jødeboene. Vedkommende ble idømt fengsel i 1 år og 6 måneder samt begrenset rettighetstap.

I Riksadvokatens Meddelelsesblad er det gjengitt en rekke rettsavgjørelser som omfatter andre tillitsverv innen lagorganisasjonen. Således kan vises til RM h. 17 s. 88 (lagorganisasjonsleder), RM h. 15 s. 3 (lagpropagandaleder), M R h. 8 s. 13 (lagpersonalleder) og RM h. 19 s. 16 (lagpersonalleder) og RM h. 9 s. 3 (lagøkonomileder). Om lagpersonallederne opplyses at de hadde å skaffe opplysninger om politisk innstilling og karakteregenskaper hos folk, særlig når de søkte stilling innen NS. De ville også, som det fremgår av en i RM h. 8 s. 25 gjengitt dom, kunne ha til oppgave å avgi uttalelse om hvorvidt bestemte politiske fanger burde frigis. Lagpropagandalederen var gjerne beskjeftiget med utdeling av propagandamateriell fra partiet. De forskjellige tillitsmenn selv i beskjedne stillinger har som før nevnt ofte hatt en betydelig kriminell belastning. Ofte har de vært medlemmer av hird og har gjort hirdtjeneste, bl. a. ved å delta i husundersøkelser, ettersøking og andre NS-aksjoner. I andre tilfelle har de ekspedert politiske anmeldelser, og enkelte har gjort mer eller mindre langvarig fronttjeneste på tysk side. Som følge av denne variasjonsbredde er også domsutslagene blitt meget varierende. For enkelte NS-tillitsmenn er vervet som sådant kommet til å spille en underordnet rolle for straffutmålingen. Således er i RM h. 11 s. 11 gjengitt dom over en lagøkonomileder som har gjort seg skyldig i angiverier og har deltatt i væpnet rassa for å arrestere folk av motstandsbevegelsen. Forholdet førte til tvangsarbeid i 9 år og begrenset rettighetstap. På lignende måte er det

Stiftelsen norsk Okkupasjonshistorie, 2014

et sammensatt av flere mng. Jerninger som har ført til 8 års tvangsarbeid for den organisasjonsleder ved lag hvis dom er sitert i R M h. 12 s. 10. På den annen side kan vises til en etter omstendighetene mild dom: fengsel i 6 måneder og bot samt rettighetstap for en lagpersonalleder som synes å ha røkket sitt verv på en ganske passiv måte, omhandlet i R M h. 8 s. 13. Se også R M h. 8 s. 4 hvor dommen over en lagpersonalleder som senere avanserte til kretspropagandaleder, ble fengsel i 1 år og 9 måneder, bot kr. 15 000, erstatning kr. 15 000.— og begrenset rettighetstap. Se ytterligere eksempler i R M h. 29, s. 6, 77, 96 og 135.

Når man kommer over til kretsorganisasjonen er bedømmelsen gjennomgående strengere p.g.a. den større innflytelse tillitsmennene har hatt på partiets oppbygging og dets bekjempelse av motstandsbevegelsen m. v., men også her er der en betydelig variasjonsbredde.

I R M h. 24 s. 81 refereres en høyesterettsdom av 6. september 1946 hvorved en NS-tillitsmann som avanserer gjennom gradene og gjør seg sterkt gjeldende med aggressive handlinger idømmes tvangsarbeid i 15 år. Den domfelte var i ca. 1½ år kretsfører og senere en tid stedfortredende fylkesfører. Han var medlem av hirden og Germanske SS og hadde gjort aktiv hirdtjeneste bl. a. ved husundersøkelser. Han deltok i krigshandlinger på tysk side og har deltatt i verving til fronttjeneste. Men særlig kriminelt belastende er en rekke farlige angiverier som har ført til at politiske motstandere er kommet i hendene på norsk Stapo eller tysk Sipo, opprettelsen av lister over «statsfiendtlige elementer som burde sikres» og hans direkte medvirkning under arrestasjoner av nordmenn som ble overlevert til Sipo. Hans forhold inngår under gruppene 2, 3, 4, 5, 7, 8 og 12. For kretsførernes vedkommende vises ytterligere til R M h. 9 s. 15, R M h. 13 s. 31 og R M h. 17 s. 101. Når det gjelder de øvrige medlemmer av kretsorganisasjonens stab vises til R M h. 10 s. 41 og R M h. 12 s. 12, R M h. 19 s. 108 og R M h. 24 s. 35 (kretsekonomiledere), R M h. 16 s. 63 (kretspresseledere), R M h. 10 s. 23 (kretspropagandaleder), R M h. 27 s. 112 (propagandaleder i NSK).

En høyesterettsdom over en kretsleder i Kvinneorganisasjonen (NSK) er gjengitt i R M h. 14 s. 4, og en lagmannsrettsdom over en kretsorganisasjonsleder i Ungdomsorganisasjonen (NSUF) er gjengitt i R M h. 9 s. 3. Denne var dessuten en aktiv hirdmann, og han hadde gitt seg av med politiske anmeldelser og foretatt arrestasjoner. Ellers

hadde han gjort tjeneste i tysk flyvåpen (bak ketjeneste). Det ble her en straff av tvangsarbeid i 6 år, bot og rettighetstap.

Kretsorganisasjonslederne innehadde en betydningstillig stilling ved oppbyggingen av partiets grupper og grener. En kan vise til R M h. 14 s. 60 og s. 78.

I R M h. 24 s. 19 vises til en sak hvor Høyesterett skjerp straffen fra tvangsarbeid i 3 år og 6 måneder, som herredsretten hadde fastsatt, til 5 år. Ved siden herav omfattet dommen inndragning av kr. 20 500.— og begrenset rettighetstap. Det gjelder en NS-tillitsmann som innehadde betydningsfulle verv dels i lag, dels i krets. Først avanserte han fra lagpersonalleder til kretspersonalleder. Deretter ble han lagfører da vedkommende krets ble oppløst. Han hadde ytterligere fungert som sosialleder og deretter fylkesleder i NSH, hadde gjort hirdtjeneste, meldt seg til fronttjeneste men ble kassert, og av kommunale midler bevilget han økonomisk støtte til legionen og til Frontkjemperkontoret.

Fylkesorganisasjonen teller visstnok bare tillitsmenn som har gjort seg særlig fortjent innen partiet. Det fremgår av dommene at de fleste av dem pådro seg en alvorlig kriminell belastning under okkupasjonen, og Høyesterett har da også i flere dommer betegnet de stillinger som de beklede som særlig betydningsfulle. Således kan vises til en dom i R M h. 24 s. 24 over en fylkesorganisasjonsleder som hadde avansert gjennom gradene fra lagpropagandaleder og lagfører. I alle tillitsverv hadde han utfoldet en energi og omfattende aktivitet med «sterk interesse for partiets oppbygging og partiarbeidets aktivisering». Han hadde personlig medvirket ved verving av medlemmer til partiet. Ved siden herav hadde han deltatt i hirdtjeneste og vært med på våpenkurs, hvilket uten hensyn til at han ikke kom til å gjøre bruk av våpenopplæringen av Høyesterett ble bedømt som fullbyrdet forbrytelse. Som NS-medlem av vedkommende herredsstyre hadde han positivt deltatt i bevilgning av kommunale midler til Frontkjemperkontoret. Herredsretten satte straffen til tvangsarbeid i 2 år og 6 måneder + inndragning og rettighetstap. Høyesterett skjerp til 16. august 1946 frihetsstraffen til 5 år.

Dommene over endel meget aktive fylkespersonalleder som har fått streng straff bør nevnes. I R M h. 8 s. 13 er det således referert en dom på tvangsarbeid i 9 år samt rettighetstap for en fylkespersonalleder hvis forhold kom inn under gruppene 2, 4, 5, 7, 12 og 14. I R M h. 9 s. 25 gjengis en dom over en fylkespersonalleder som fikk 8 år etter

bl. a. å være kjent skyldig i å ha foranlediget at et betydelig antall gisler ble arrestert ved å stille forslag herom til Sipo og Stapo, og i R M h. 11 s. 85 omhandles en fylkespersonalleder som har gjort seg skyldig bl. a. i angiverier og i straffbar tvang. Han hadde dessuten bestyrt konfiskasjonsboer og solgt bort effekter som hørte til disse. Her ble straffen tvangsarbeid i 6 år, rettighetstap, inndragning kr. 7 700 og erstatning kr. 25 000. Også høyere stillinger i NSH ble bekledd av ganske pågående NS-folk, og virksomheten har vært bedømt som straffbar bistand til fienden til tross for at denne institusjonsvirke egentlig var av en viss humanitær karakter. Det ble imidlertid lagt vekt på dens nære tilknytning til NS og den nytte NS gjorde seg av institusjonen i propagandaøymed. Det vises til dommene over endel fylkesøkonomiledere i NSH, gjengitt i R M h. 10 s. 11, R M h. 11 s. 57, R M h. 17 s. 6, og R M h. 24 s. 19. Dommen over en fylkesbondegruppeleder er gjengitt i R M h. 12 s. 13.

Fylkesførerne.

Den mest dominerende stilling innen partiorganisasjonens lokale forgreninger inntok fylkesføreren. I det tidligere nevnte rundskriv fra Riksadvokaten, L. nr. 14 av 14. juli 1945, gis nedenstående beskrivelse som bygger på opplysninger som politiet fikk av fremstående medlemmer av NS:

Fylkesorganisasjonen omfattet alle medlemmer av NS som var bosittende innenfor vedt. fylkesområde. Geografisk omfattet fylkesorganisasjonen i alm. det samme område som et fylke i landets sivile inndeling, men kunde også omfatte to fylker. Dette ble bestemt ut fra praktiske hensyn.

Fra 8. mai 1945 bestod Hovedorganisasjonen av følgende fylkesorganisasjoner:

- 1) Aust-Viken F.O. (omfattende Østfold fylke)
- 2) Stor-Oslo F.O. (omfattende Oslo og Akershus)
- 3) Oppland F.O.
- 4) Hedmark F.O.
- 5) Buskerud F.O.
- 6) Vestfold F.O.
- 7) Telemark F.O.
- 8) Agder F.O. (omfattende begge Agder fylker)
- 9) Rogaland F.O.
- 10) Bergen og Hordaland F.O.
- 11) Sogn og Fjordane F.O.
- 12) Møre og Romsdal F.O.
- 13) Sør-Trøndelag F.O.
- 14) Nord-Trøndelag F.O.
- 15) Nordland F.O.
- 16) Troms F.O.
- 17) Finnmark F.O.
- 18) NSU

NSU er riksgjerningsorganisasjon, som omfatter alle medlemmer av NS bosittende i utlandet.

Fylkesorganisasjonen stod under ledelse av en fylkesfører som hadde myndigheten når det gjaldt alt arbeid for og av NS innenfor fylkesområdet, undtatt de militære formasjonene. Fylkesføreren var direkte og umiddelbart underordnet Quisling som partiets fører og mottok sine ordre fra ham. Som utførende organ for fylkesføreren når det gjaldt arbeidet i fylket fungerte fylkesstaben. —

Fylkesledelsen dannet altså stort sett et speilbilde av Riksledelsen. De enkelte fylkesfagledere hadde hver sitt kontor med nødvendig kontorhjelp. Fylkeslederne for særorganisasjonene hadde sine fylkesmedarbeidere på de resp. områder (propaganda, organisasjon, økonomi etc.).»

Opplysningene om fylkesføreren dominerende stilling er også fremholdt i flere rettsavgjørelser. Således heter det i en lagmannsrettsdom, inntatt i R M h. 42 s. 31:

«Som fylkesfører var tiltalte ifølge «partiforordning» av 18. desember 1943 Quisling's og NS' øverste representant i sitt fylkesorganisasjonsområde, samt hadde den øverste myndighet over alle derværende partiorganisasjoner og kunne gi disse direkte ordre, og var ikke underordnet andre enn «Ministerpresidenten». Som fylkesfører deltok tiltalte i de såkalte «Førerting» under Quisling's ledelse, og avga der rapporter om situasjonen i sitt distrikt og deltok i de betydningsfulle drøftelser som foregikk på «Førertinget.»

I flere av de nedenfor refererte lagmannsretts- og høyesterettsdommer fremgår det ytterligere hvilke hovedoppgaver fylkesførerne etter partiets administrasjonsordning hadde å ta seg av. Således kan det vises til Gulating lagmannsretts dom av 11. januar 1947, inntatt i R M h. 42 s. 24. Først og fremst hadde fylkesføreren å forestå utbyggingen av NS' partiorganisasjon og lede partiets virksomhet i fylket. Gjennom NS' personalkontor i fylket hadde han å foreta undersøkelser vedrørende den politiske innstilling hos søkere av offentlige stillinger og å ta standpunkt til om partiet kunne godkjenne søkerne politisk. Gjennom fylkespropagandaapparatet og ved personlig opptreden agiterte fylkesføreren på offentlige agitasjonsmøter, på medlemsmøter og stevner for partimedlemmer og på tillitsmannsmøter hvorunder det ble drevet propaganda for partiet og for tyskerne og gjerne rettet angrep mot den norske motstandsbevegelse. Fylkesføreren førte videre tilsyn med statens og kommunens tjenestemenn i fylket og foretok opprensning i etatene ut fra nazistiske synsmåter.

Flere av fylkesførerne kombinerte vervet med andre tillitsverv i partiet eller med høye stillinger i stat og kommune. Således kan det nevnes at den kommissariske minister for

Stiftelsen norske okkupasjonshistorikere (Hagelin) iflg. NS'

Årbok innehadde den formelle stilling som fylkesfører for Stor-Oslo, mens den fungerende fylkesfører i samme distrikt kombinerte vervet med stillingen som rikskonomisjef (Jon Thronsen). En fylkesfører var «Regjeringssekretær», byråsjef i «Statssekretariatet» samt sekretær i «Bondelauget», en annen var landsleder for Presse- og propagandaavdelingen i NS' Generalsekretariat. To fylkesførere var samtidig innsatt som fylkesmenn, en gjorde tjeneste som formann i en særdomstol, hvor flere nordmenn ble dømt til døden, en var landsleder for faggruppeorganisasjonen, en var «Rikstaler», en var instruksjons-offiser ved legionen, og flere var fylkingsførere i hirden. Det kan også nevnes at en rekke av fylkesførerne gjorde fronttjeneste på tysk side eller var medlemmer av legionen eller Germanske SS, og samtlige fylkesførere har ifølge rettsavgjørelsene en betydelig kriminell belastning idet de har gjort seg skyldig i overgrep mot befolkningen, i stor utstrekning overgrep som tydeligvis må ha fulgt med vervet som fylkesfører. Således kan nevnes utarbeidelse av gissellister — «Jössinglister» og såkalte «Borgervaktlister». I forbindelse med «utrenskningen» i statens og kommunens administrasjon har de inngitt anmeldelse dels til NS' ledelse, dels til departementene og dels til statspolitiet for å få gransket, evt. fjernet, arrestert eller sikret personer som var mistenkt for å stå mot «nyordningen» eller for å drive «statsfiendtlig virksomhet». De sørget videre for å få mislikte sakførere og andre som hadde offentlig autorisasjon eller bevilling fratatt denne. De anmeldte til Riksledelsen organisasjoner som de mente arbeidet mot nyordningen, således bl. a. Det Norske Misjonsselskap og Det Norske Røde Kors. De tok aktiv del i aksjonen mot lærerne i 1942. Etter tysk ordre satte vedkommende fylkesfører unntakstilstanden i verk i Trondheim den 6. oktober 1942. Samtlige fylkesførere har deltatt i utskrivning til den «alminnelige nasjonale arbeidsinnsats» som i stor utstrekning skaffet arbeidskraft til tyske militærarbeider, likesom også enkelte fylkesførere stengte bedrifter som var i gang for å frigjøre arbeidskraft. Det var alminnelig at fylkesføreren deltok i utskrivning av unge personer til tjeneste i Føregarden og utskrivning av hirdmannskaper til tjeneste i Hirdens Bedriftsvern. Restriksjoner ble iverksatt overfor personer som ikke nød fylkesførerens tillit, f. eks. ved inndragning av telefonapparater, likesom motstandsbevegelsens menn ble bekjempet ved hjelp av visse restriksjoner med hensyn til rasjoneringskort. Herom nærmere nedenfor under omta-

len av «riksorganisasjonssjefen». Alvorligere er at de fleste fylkesførere foruten å sørge for gissellister, «Jössinglister» og lignende, personlig anmeldte folk i sitt distrikt til statspolitiet eller det tyske sikkerhetspoliti, ofte med skjebnesvangre følger for de arresterte. Og flere av fylkesførerne tok personlig del i arrestasjoner og terroraksjoner, og i samarbeide med Sipo var de med på væpnede aksjoner hvorunder folk i motstandsbevegelsen ved flere anledninger ble drept. Trusler, straffbar tvang og andre overgrep så som utvisning fra distriktet, straffeekskersis og husarrest forekom også. En av fylkesførerne var V-mann (Vertrauungsmann) for Sipo.

Den kriminelle belastning som påhvile fylkesførerne fremgår også av straffutmålingen. I forbindelse med nærværende utredning er det gjennomgått 28 saker vedkommende personer som i kortere eller lengre tid har innehatt vervet som fylkesførere fordelt over hele riket. Av disse er bare 9 idømt så lav straff som mellom 8 og 10 års tvangsarbeid. 15 er idømt tvangsarbeid fra 12 til 15 år, 2 har fått 20 år og 1 ble idømt tvangsarbeid på livstid. Den ovenfor nevnte kommissariske statsråd Hagelin, som var oppnevnt som fylkesfører for Stor-Oslo, ble idømt dødsstraff. I denne dom er dog vervet som fylkesfører ikke tatt med (Rt. 1946 s. 449). En av de mest aggressive fylkesførere tok sitt eget liv i mai 1945 under frigjøringen. Av dommene over fylkesførere finnes følgende gjengitt i Norsk Retstidende eller Riksadvokatens Meddelesesblad: R M h. 18 s. 65, R M h. 24 s. 81, R M h. 29 s. 97, R M h. 42 s. 21, R M h. 42 s. 28, R M h. 45 s. 92, og Rt. 1946 s. 946.

«Rikslederne».

Som nevnt ovenfor (s. 140) var NS-organisasjonene sentralisert i en «Riksledelse». Om denne heter det bl. a. i det ovenfor på s. 140 siterte rundskriv fra Riksadvokaten av 14. juli. 1945:

«Riksledelsen».

Riksledelsen bestod av 4 fagavdelinger, nemlig:

- Generalsekretariat,
- Organisasjonsavdelingen,
- Propagandaavdelingen,
- Økonomiavdelingen.

Hver avdeling stod under ledelse av sin fagsjef som blev benevnt «Riksleder». Rikslederne sorterte hver for sig direkte og umiddelbart under Quisling som NS Fører og mottok sine ordre fra ham. Rikslederne blev etter sine arbeidsområder benevnt: Generalsekretær, Riksorganisasjonssjef, Rikspropagandasjef og Rikskonomisjef.

Foruten de her nevnte fire fagsjefer var dessuten Ungdomsføreren, Hirdsjefen, NS

Ombudsmann for Næringslivet og Landsleder for NS kvinneorganisasjon Riksledere. De nevnte fire fagsjefer forestod arbeidet på sine respektive arbeidsområder. De hadde dog ingen selvstendig myndighet men måtte forelegge Quisling, som partiets Fører, alle viktige saker til avgjørelse. Innenfor rammen av Quislings beslutninger kunne de så gi de nødvendige detaljanvisninger. Gjennom de fire fagsjefer blev de generelle anvisninger gitt for arbeidet på de resp. fire fagområder i fylkes-, krets-, og lagsorganisasjonene samt i sårorganisasjonene.»

Straffedommene over Rikslederne er ikke inntatt i Norsk Retstidende eller i Riksadvokatens Meddelesesblad, bortsett fra dommen over generalsekretæren, «minister» R. J. Fuglesang, som er inntatt i Rt. 1946 s. 664. En vil i det følgende vise til endel av disse dommene, nemlig Eidsivating lagmannsretts dom av 15. januar 1948 over en «Rikspropagandaleder» (Willy Klevenberg), Eidsivating lagmannsretts dom av 4. september 1947 over en «Rikskonomisjef» (Jon Thronsen) og Eidsivating lagmannsretts dom av 29. november 1946 over «Riksorganisasjonssjef», «minister» Johan Andreas Lippestad. Videre vil man kort gjennomgå en dom over et fremtredende partimedlem som fungerte som leder av Frontkjemperkontoret (Olaf Willy Fermann) og samtidig som leder av NS' Utenriksorganisasjon (NSUO), samt et frihetsforelegg som er vedtatt av en sakfører som var lederen av NS' Partirett. Ytterligere vil endel fremtredende partimedlemmer bli nevnt som har innehatt fremtredende stillinger. Blant disse er lederen av et NS' Pressedirektorat som samtidig var «Rikspressesjef», lederen av NS' Teaterdirektorat, endel kommissariske redaktører av nazifiserte aviser, et par medlemmer av «Kulturtinget» samt direktøren for «Arbeidsformidling og Arbeidsledetstrygd». Videre nevnes «Riksfullmektigen» for Arbeidstjenesten og endel som innehadde kommissariske verv i nazifiserte organisasjoner og bedrifter.

Så vel for tyskerne som for NS har propagandaen spillet en dominerende rolle. Dette gjelder såvel agitasjonen til fordel for en nyordning i nazistisk retning og i strid med landets statsforfatning som agitasjonen til fordel for fienden og hans krigsførsel. Den nazistiske propaganda har imidlertid som regel dekket begge områder og er blitt bedømt under rettsoppgjøret som overtredelse av såvel straffelovens § 86 som av straffelovens § 98. Under denne virksomhet er det gjort bruk av aviser, tidsskrifter, foredrag og radioendringer, men har også fremtrådt som tiltak som var kamuflert under humanitære eller sosiale oppgaver, så som arrangementer i forbindelse med stevner, NSH-virksomheten, id-

rettsbevegelsen og lignende. Propagandaen var først og fremst rettet innad til befolkningen i det okkuperte Norge, men til dels også utad til nordmenn, bosatt i utlandet og til våre sjøfolk i utenriks fart. Med disse store oppgaver for øye etablerte partiorganisasjonen et propagandaapparat som var ledet dels av det såkalte Kultur- og Folkeopplysningsdepartement som lå under «statsadministrasjonen», dels av propagandaavdelingen og presseadministrasjonen, som lå under partiets Riksledelse. Partiets propaganda- og presseeksperter finner man som tidligere anført også igjen i de underordnede organisasjoner fordelt ut over riket i fylkesførerens, krets- og lagførerens staber. Sentralt sorterte imidlertid virksomheten direkte under tysk kontroll gjennom Reichskommissar's «Press-Abteilung». Herom senere under omtalen av kontrollen med pressen.

NS' propagandaavdeling under Riksledelsen kom i virksomhet allerede fra juli 1940. 25. september 1940 ble en yngre, energisk partimann, Willy T. Klevenberg, ansatt som leder av propagandaavdelingen og fungerte som sådan under hele okkupasjonen. Ved Eidsivating lagmannsretts dom av 15. januar 1948 ble han for overtredelse av straffelovens § 86 og § 98 jfr. landssviklovens § 60 og straffelovens § 62 dømt til tvangsarbeid i 8 år, begrenset rettighetstap, inndragning kr. 32 000 og erstatning kr. 125 000. I lagmannsrettsdommen betegnes han som en «ung vill-ledet idealist». Retten finner ikke at han personlig har opptrådt ondssinnet. Han har vært medlem av NS fra før krigen og opprettholdt medlemskapet i partiet og NSKO under hele okkupasjonen. Han var også innlemmet i hirden og var fra 1944 leder av Riksledelsens Hirdsveit. Allerede 9. april 1940 møtte han opp i Oslo hvor Quisling hadde latt NS' Generalsekretariat innrette og hvor domfelte til å begynne med tjenestgjorde i resepsjonen. Den 1. november 1941 ble han byråsjef i Kulturdepartementets propagandaavdeling, og neste år avanserte han til ekspedisjonssjef samme sted. Han leder som tidligere nevnt Rikspropagandaavdelingen som fra 1. desember 1942 ble overført til Generalsekretariatet og tilknyttet denne som en selvstendig arbeidende avdeling. Rikspropagandaavdelingen var ifølge det ovenfor nevnte siterte rundskriv nr. 14 et administrasjonsapparat som fungerte således:

«NS' Rikspropagandaavdeling, forestod partiets politiske propaganda og opplysningsarbeid gjennom foredrag, trykksaker, presse- og kringkasting, film m.v. og arbeidet alle saker i forbindelse med dette arbeid. Avdelingen ga anvisninger vedr. propagandaarbeidet til propagandalederne i distriktsorganisasjoner og formidlet propaganda-

Stiftelsen norsk Okkupasjonshistorie, 2014

stoff til disse, skolerte propagandaledere, foredragsholdere m. v.

Avdelingen var utbygget med følgende kontorer:

Alminnelig kontor, som var ekspedisjons- og administrasjonskontoret for avdelingens leder, behandlet alle alminnelige og administrative saker vedr. avdelingen og ellers alle saker som ikke etter sin art hørte inn under et av de øvrige kontorer, forestod postfordelingen m.v.

Avdelingen for politisk opplysning med:

Kontoret for brosjyrer, som utformet og forestod utgivelsen av propagandabrosjyrer og lign. trykksaker.

Foredragssentralen som formidlet foredragsholdere til partiets møter, utarbeidet og satte i verk planer for foredragsvirksomheten, førte oppgaver over partiets talere, bearbeidet møterapportene og behandlet ellers alle saker vedr. foredragsvirksomheten.

Billed og Filmkontoret forestod utgivelsen av billedbladet «Munin» og forestod fotoopptak og filmopptak av partiets tilstelninger m. v.

Avdelingen for Presse- og Kringkasting med: Norsk Artikkeltjeneste som var partiets pressekontor og utarbeidet artikkelstoff og lign. som ble distribuert til landets aviser og stod til disses frivillige disposisjon.

Kontoret for tidsskrift som formidlet stoff etc. til partiets tidsskrifter og lign. partipublikasjoner.

Kontoret for skoloring som forestod skoloringen av propagandaledere, talere m.v. og administrerte propaganda-skolen.

Teknisk kontor som utbygget og administrerte høytalerarrangementene på plasser og i restauranter rundt om i de fleste byer samt ellers stod for alle propagandatjenestens tekniske anlegg.»

I dommen over Rikspropagandalederen opplyses at han ikke hadde noen selvstendig myndighet når det gjaldt å treffe grunnleggende beslutninger om hvorledes propagandaen skulle innrettes. Det var «minister» Gudbrand Lunde og etter ham «minister» Fuglesang som trakk opp rammen for denne landsomfattende virksomhet. Rikspropagandalederen kom dog med forslag og deltok i planleggingen. Personlig var han som en kunne vente Rikstaler og har under hele okkupasjonen skrevet mange artikler og holdt en serie foredrag og radiokåserier med agitasjon for nyordningen og med angrep på landets lovlige

regjering samt med forherligelse av frontkjemperne og deres innsats m. v. Han er dessuten kjent skyldig i å ha angitt en del motstandere av nyordningen, fortrinnsvis de som har drevet anti-NS-propaganda, prester og lærere som han mente dannet «en avgjort hindring for NS-arbeidet» i distriktene m. a. o. holdningskampens menn. Ytterligere forfulgte han kunstnere som nektet å delta i offentlige konserter og forestillinger.

Om rekkevidden av propagandaen¹⁾ og dens planlegging får man også et inntrykk ved å studere Eidsivating lagmannsretts dom over den tidligere nevnte leder av NSUO. (Fermann). I denne dom er bl. a. følgende anført:

«NSUO var NS' organisasjon for nordmenn i utlandet og sorterte under NS' Generalsekretariat. Organisasjonen hadde sitt vesentlige virkefelt i Tyskland. Tiltalte ble ansatt som leder for NSUO i 1934 og tilrettela fra begynnelsen oppbyggingen av organisasjonen. Han fortsatte dette arbeid under okkupasjonen. Fra 16. oktober 1940 fikk han rang av fylkesfører. Organisasjonen ble bygget opp på tilsvarende måte som NS i Norge. Tiltalte holdt stabsmøter med sine tillitsmenn og deltok som fylkesfører i førermøtene på slottet. Som leder av organisasjonen gikk han inn for verving av medlemmer til NS og for opprettelse av nye NS-grupper. En sådan ble opprettet i Berlin visstnok omkring årsskiftet 1940—41. Videre gikk han inn for innsamling av penger, bl. a. til Frontkjemperkontoret. I februar 1941 skrev han til ledende nordmenn i Hamburg og Berlin og ba dem redegjøre for sin innstilling til NS. Han gjorde samtidig oppmerksom på at norske som oppholdt seg i Tyskland og hadde hatt anledning til å følge utviklingen der nede men fremdeles sto fiendtlig overfor partiet, i grunnen ingenting hadde å søke i Tyskland og derfor måtte være forberedt på å ta de konsekvenser som fulgte av deres uforstående holdning.» —

I november 1940 henvendte tiltalte seg som leder av NSUO til formannen i Nordmannsforbundet, rektor Seip, og ba om å få en konferanse med forbundets hovedstyre for å drøfte forbundets stilling til NS. Han uttalte at Nordmannsforbundet var det nasjonale instrument som var best egnet til å gi landsmenn rundt om i verden autentiske opplysninger om de virkelige forhold i Norge og at han fant det ønskelig at han fikk anledning til å samarbeide med forbundet. Hovedstyret:

1) Se for øvrig under gruppe 3 nedenfor. En midlertidig leder av NSUO var den på s. 136 nevnte konsul Finn Støren som fra november 1940 var sjef for Direktoratet for Utenriksorientering (senere kalt «Direktoratet for Spesialorientering»). Dette sorterte under Kultur- og Folkeopplysningsdepartementet og var i virkeligheten et propagandaapparat. Støren flyktet fra landet etter å være løslatt fra varetektsarrest p.g.a. angivelig sykdom.

ble da innkalt til møte 9. desember 1940. Før møtet hadde tiltalte kontakt med tyskerne, Quisling og «minister» Lunde om saken. I brev til Quisling av 22. november 1940 anførte han bl. a.: «Jeg har gått ut fra at Nordmannsforbundet har en sterk goodwill hos medlemmer i Amerika og at det ville være feil for tiden å trekke opp noen ren propaganda for Nasjonal Samling over Nordmannsforbundet. Jeg anser det for riktigere at det heftet som forbundet utgir blir gitt ett videre format enn hittil, og at særlig nasjonale emner blir bedre formet. Den propaganda som skulle skje fra Nasjonal Samlings side ville nærmest bli av indirekte art.» I brev til Lunde av 25. november s. å. fremholdt han at møtet med styret ville bli av avgjørende betydning og at han i alle tilfelle ville forsøke å foranledige at styret tok endelig standpunkt således at man fikk en delvis forandring av styret eller sikret seg samarbeide. Han ba om å få meddelt hvilke av styrets medlemmer absolutt ikke passet for samarbeid fremover. — Under møtet med hovedstyret 9. desember 1940 erklærte tiltalte bl. a. at NS ønsket å samarbeide med forbundet og aktivisere arbeidet og styrke det i den retning at det mer intensvt ville gå inn for de «rette» nasjonale mål. Han fremholdt at NS var interessert i å bruke forbundets tidsskrift som bindeledd til landsmenn i utlandet uten å gjøre det til et politisk talerør. Man ville ikke noen brutal forandring av tidsskriftet, men ville gjerne fremføre ting som man mente gjerne burde komme frem. Videre ønsket NS å sende telegrafiske meldinger til norske sjøfolk i utlandet fra deres pårørende i Norge gjennom forbundet. Meldingene skulle ikke ha politisk innhold og de skulle gå gjennom forbundet nettopp for at man kunne unngå at de kunne bli oppfattet som politiske. Tiltaltes uttalelser førte til en lengre debatt i styret. Tiltalte erklærte herunder bl. a. at hvis styret ikke gikk med på hva han hadde fremholdt, ville NS la saken falle. Det viste seg at motstanden innen styret var så sterkt at tiltalte måtte konstatere at forsøket på å oppnå samarbeid var strandet. Såvidt skjønnes fikk NS og tyskerne underretning om resultatet. Tiltalte hadde visstnok ikke senere forbindelse med Nordmannsforbundet.

I januar 1941 søkte tiltalte samarbeid med forskjellige sjømannsorganisasjoner og utveksling av hilsener pr. radio eller post til sjøfolk i utlandet fra deres pårørende hjemme. Forhandlingene førte ikke til noe endelig resultat. Han holdt de tyske og nazistiske myndigheter underrettet om sitt arbeide med samarbeid.

Med hensyn til tiltaltes forhandlinger med Nordmannsforbundet og sjømannsorganisasjonene om å få sendt hilsener eller meldinger til norske sjøfolk i utlandet fra deres pårørende hjemme, finner retten det ikke godtgjort at tiltaltes virksomhet har vært å få sjøfolkene til å betjene sin tjeneste i alliert krigstjeneste som angitt i tiltalen. En finner det heller ikke godtgjort at det fra tiltaltes side har vært menning at de utsendte hilsener eller meldinger skulle ha politisk anstrøk. Det finnes således ikke bevisst at tiltalte bevisst har ytet fienden bistand for såvidt dette punkt i tiltalen angår og han vil her bli å frifinne.»

Pressensensur ble tidlig innført og gjennomført av både tyskere og nazister. Herom kan vises til Arne Kildal: «Presse- og Litteraturfronten».

Dommen over den ovenfor nevnte «rikspressesjef» er inntatt i R M h. 51 s. 100.

Rikspressesjefen som ved krigens utbrudd var 46 år, ble ved Eidsivating lagmannsretts dom av 5. april 1948 idømt tvangsarbeid i 8 år etter strl. §§ 86 og 98 jfr. landssviklovens § 60 og strl. § 62. Videre ble han idømt begrenset rettighetstap. Påtalemyndigheten påanket dommen til skjerpelse av straffen, men anken ble forkastet ved Høyesteretts kjennelse av 28. oktober 1948. Domfelte var medlem av NS helt fra 1933 og var dessuten medlem av NSKO. Han ble pressesjef allerede fra september 1940 etter foranledning av «minister» Gudbrand Lunde, som da hadde opprettet departementet for Kultur- og Folkeopplysning hvor han selv var sjef. Han fungerte under hele okkupasjonen som leder av Pressedirektoratet og var samtidig medlem av Kulturtinget. Dommen fastslår at han har drevet ganske iherdig propaganda i skrift og tale til fordel for NS og tyskerne og med oppfordring til ungdommen om å melde seg til fronttjeneste på fiendens side. Han har gjort endel henvendelser til statspolitiet hvor han har foreslått arrestasjoner og eventuelt sikringstiltak overfor endel pressefolk som ikke var lydige redskap for nyordningen. Personlig har han betalt ikke ubetydelige bidrag til Frontkjemperkontoret. Om Pressedirektoratets virksomhet anføres bl. a. i lagmannsrettsdommen følgende:

«Etter at tyskerne var kommet til Norge ble der i Reichskommissariatet opprettet en egen Pressabteilung. Denne avdeling med tyskeren Moser som sjef hadde 2 oppgaver: å øve den sensur med pressen som tyskerne anså nødvendig av militære hensyn og videre gjennom pressen å fremme propagandaen for det nasjonal-socialistiske system og en oppslutning om tyskernes krigsmål.

I denne hensikt ble der i Pressabteilung så å si daglig holdt pressekonferanser med de norske dagsavisers redaktører, likesom der ble utsendt såkalte «Tagesanweisungen», inneholdende forbud mot behandling av visse emner eller begivenheter, påbud om hva der skulle inntas eller skrives, og på hvilken måte dette skulle skje. Dirigeringen av den norske presse lå i alt vesentlig hos tyskerne, men der ble dog igjen et om enn nokså beskjedent felt, på hvilket de i alminnelighet overlot til NS å overvåke pressens virksomhet. I dette øyemed ble det ovennevnte Pressedirektorat i Kulturdepartementet opprettet. Grensene for dets virksomhet i forhold til Pressabteilung synes å ha vært temmelig flytende, dog har følgende oppgaver henhørt under Pressedirektoratet som herunder stort sett arbeidet etter de samme linjer som tys-

kerne: offentlige pressemeldinger, dvs. meddelelser om lover, forordninger og kunngjøringer fra partiet, og de offentlige kontorer, herunder departementene. I den anledning ble der også i pressedirektoratet fra tid til annen holdt konferanser med representanter for dagspressen, hvor gjerne vedkommende ministere eller en representant for ham var til stede og førte ordet. Ved disse møter var også en representant for Pressabteilung til stede, likesom også pressedirektøren eller en representant for ham hadde adgang til de tilsvarende møter i Pressabteilung. Møtene i pressedirektoratet omfattet også saker vedrørende norske forsyninger, rasjonering og prisbestemmelser. Under pressedirektoratet hørte også til en viss grad dirigeringen av nyhetsstoffet, for så vidt dette ikke var overtatt av Pressabteilung.

Pressedirektoratets pressemeldinger gikk vanligvis gjennom NTB hvor de dog passerte en tysk kontrollør, men i likhet med de tyske «Tagesanweisungen», utsendte også pressedirektoratet, om enn i langt mindre målestokk, sine dagsavisninger, betegnet «Priv. til red.», undertegnet av tiltalte. En serie av disse fra årene 1944 og 1945 er fremlagt og dokumentert under saken.

Ved Quislings lov av 26. februar 1942 om utgivelse av trykt skrift fikk pressedirektoratet myndighet til å stanse utgivelsen av aviser og ukeblader, samt til å fjerne redaktører, funksjonærer og medarbeidere i disse, samt å meddele advarsler og illegge mulker for overtredelser av påbud eller forbud. Denne myndighet har pressedirektoratet benyttet seg av i en rekke tilfeller, ved ordre om stans av ukeblader, inngrep og avsettelse av avisenes personale og medarbeidere med erstatning av NS-folk og ved illegelse av bøter. Således fikk Aftenposten ved en anledning en bot på kr. 25 000.»

Som ovenfor nevnt er rikspressejefen dømt for å ha inngitt politianmeldelse på endel journalister. Dessuten fremgår det av dommen at han har henledet statspolitiets oppmerksomhet på endel presseforetagender som burde stanses. Derom heter det imidlertid i dommen følgende:

«Retten må etter hva der er fremkommet under saken, anta at tiltalte kun i mindre grad selv har tatt initiativet til de forskjellige inngrep som av pressedirektoratet ble gjort overfor pressen. Dette skyldtes formentlig så vel tiltaltes erkjennelse av sine mangelfulle kvalifikasjoner for stillingen, som at han personlig ikke var noen aggressiv natur. Initiativet kom derfor i alminnelighet fra Quisling direkte, fra sjefene for Kulturdepartementet og de øvrige departementer samt fra partiets Rikspropagandaledelse.

Retten finner å kunne karakterisere tiltaltes virksomhet som leder av Pressedirektoratet derhen at han under okkupasjonen har vært et lojalt og villig redskap under bestrebelsene på å ensrette den norske presse og gjøre den til et tjenlig instrument for å frem-

me NS' og tyskernes formål og bryte motstanden hos den norske befolkning.»

Når det gjelder endel pressefolks virksomhet hvorved det er ydet propagandistisk bistand til fienden og disse journalisters tilknytning til nazifiserte aviser, kan vises til de dommer som er gjengitt i Rt. 1947 s. 650 og i R M h. 37 s. 10 og R M h. 53 s. 19.

Pressedirektoratet var formelt plasert under Kultur- og Folkeopplysningsdepartementet, ikke under partiadministrasjonen. Imidlertid fremgår det av flere av de dommer som foreligger at presse- og propagandavirksomheten ble ledet av begge disse instanser. I den ovenfor refererte dom over W. T. Klevenberg heter det således at Kulturdepartementets og partiets propagandaavdeling ikke synes å være holdt strengt ut fra hverandre. Det vises i så måte til en dokumentert rapport til NS' Fører fra Rikspropagandaledelsen for 1942—1943 som gir et godt bilde av propagandaapparatets organisasjon, omfang og virksomhet. (Rapporten vedligger Klevenberg-saken som dokument nr. 1 ad nr. 58.)

Kombinasjonen generalsekretær, Rikspropagandasjef og minister og sjef for Kultur- og Folkeopplysningsdepartementet.

Av Klevenberg-dommen fremgår at «Rikspropagandaavdelingen» i NS' Riksledelse fra 1. desember 1942 ble formelt underlagt NS' generalsekretær. Klevenberg har i en egen erklæring som følger saksdokumentene i hans sak som nr. 35 opplyst følgende derom:

«En av de siste dagene før 25. september 1940 ble jeg av Fuglesang og Gudbrand Lunde bedt om å forestå den kontormessige ledelse av avdelingen med Lunde som sjef. Lunde hadde da overtatt sin tidligere stilling som partiets propagandaleder (Rikspropagandasjef). Benevnelsen for den stilling jeg fikk var avdelingsleder, men jeg ble ikke utnevnt som sådan før i 1943—44. I denne stilling fungerte jeg til 15. april 1945. 1. november 1941 ble jeg konstituert som byråsjef i Kulturdepartementets propagandaavdeling og hadde fra det tidspunkt av og til min fratrede lønn som statstjenestemann. Noen bestemt lønn hadde jeg inntil da ikke hatt av partiet men mitt arbeide hadde så langt fra å innbringe meg noen fortjeneste bare betydelige personlige utlegg. 1. juli 1942 ble jeg konstituert ekspedisjonssjef i den ovennevnte avdeling. Mitt tjenesteforhold var da at jeg hadde den kontormessige ledelse av både statens og partiets propagandaavdelinger med Lunde i egenskap av minister og Rikspropagandasjef, som overordnet. Det samme tjenesteforhold ble opprettholdt også etter Lundes død

Fuglesang overtok da som kjent departementet og for å beholde personalunionen i den øverste propagandaavdeling ble partiets propagandaaavdeling lagt under generalsekretariatet, som Fuglesang fremdeles ledet. Fuglesang etterfulgte således faktisk Lunde også som Rikspropagandasjef, selv om han ikke fikk denne benevnelse all den stund partiets propagandaavdeling ved den nevnte ordning var opphørt som selvstendig hovedavdeling i partiet. Jeg fikk etterhånden faktisk nok et overordnet ledd så vel i partiets som statens sektor, idet generalsekretariatets stabsleder organisasjonsmessig også var min overordnede likesom ekspedisjonssjef Viig i Kulturdepartementet ble oppnevnt som ministerens daglige stedfortreder der. Viig ble for øvrig som følge av dette beordret til midlertidig å bestyre propagandaavdelingene etter min fratrede 15. april 1945.

Benevnelsen «Rikspropagandaleder» som enkelte aviser av og til benyttet om meg er som det vil fremgå av ovenstående derfor noe misvisende og ikke å forveksle med «Rikspropagandasjef» som var Lundes benevnelse og kjennetegnet en suveren stilling innen propagandaorganisasjonen. Benevnelsen Rikspropagandaleder var da heller ingen godkjent benevnelse innen partiet men en tittel som opprinnelig må stå for avisenes egen regning.»

«Minister» Gudbrand Lunde som var den første Rikspropagandasjef, omkom ved en ulykke den 25. oktober 1942. Den 1. desember s. å. ble NS' generalsekretær, «minister» Jørgen Rolf Fuglesang, sjef for Kultur- og Folkeopplysningsdepartementet. Og samtidig ble som før nevnt propagandaavdelingen underordnet generalsekretæren. På denne måten var avdelingen administrativt ledet under regjering av okkupasjonen.

Fuglesang er i den lagmannsrettsdom som den 16. mars 1946 ble avsagt over ham (se foran s. 133) betegnet som den som i egenskap av partiets generalsekretær og direkte underlagt Quisling hadde det høyeste tillitsverv innen partiet. R. J. Fuglesang, f. 31. januar 1899 ble av lagmannsretten dømt til tvangsarbeid på livstid for forbrytelse mot strl. §§ 87 og 98 jfr. landssvikanordningen av 3. oktober 1941. Han ble også dømt til tap av all sin tillit for livstid og med hjemmel i strl. § 38 ble kr. 160 000 inndratt. Dommen ble avgjort under dissens, idet en lagdommer og to domsmenn stemte for dødsstraff. Ved Høyesteretts dom av 29. juni 1946 ble påtalemyndighetens anke og påstand om dødsstraff forkastet. Samtidig ble det i lagmannsretten i domme tap av almen tillit avløst av en bestemt dom om rettighetstap etter landssvikanordningens § 12 jfr. § 11, nr. 1—5, 7 og 8 for en tid av 10 år. (Dommene er inntatt i Rt. 1946 s. 664 og i R M h. 20 s. 89) I lagmannsrettsdommen er det fastslått at domfelte hadde innehatt følgende stillinger

og tillitsverv: Han hadde vært generalsekretær i NS under hele okkupasjonen, statssekretær fra 25. september 1940 til 1. desember 1942, «minister» fra 25. september 1941 og okkupasjonen ut og sjef for Kulturdepartementet fra 1. desember 1942. Som medlem av Rikshirden hadde han fungert som sveitfører. I den meget utførlige beskrivelse som lagmannsrettsdommen gir av domfeltes virksomhet er det særlig følgende forhold som kommer i forgrunnen: Hans myndighetsutøvelse som generalsekretær i NS. Hans deltakelse i arbeidet for frontkjempersaken. Hans befattning med partiets opprettelse av Jøssingelister over hele riket. Hans medvirkning til partiets propagandavirksomhet både som sjef for Kulturdepartementet og i egenskap av generalsekretær. Hans personlige NS-propaganda og hans tiltak for å nedkjempe den norske motstandsbevegelse. I en sammenfattende setning uttales det i dommen: «Han tok under hele okkupasjonen i de stillinger som er nevnt under a¹⁾) ledende del i arbeidet for å fremme tyskernes og nazistenes planer med hensyn til Norge og nordmennene og for å nedkjempe den norske motstand. Beviset herfor ligger i selve stillingen som generalsekretær for NS, om hvilken stilling i sin alminnelighet der nedenfor skal gis nærmere opplysninger». Senere i dommen gis følgende orientering om generalsekretærstillingen:

«Om de beføyelser der tillå denne stilling og om det ansvar og den myndighet generalsekretæren hadde i okkupasjonstiden skal retten bemerke:

Tiltalte selv har om sin stilling forklart følgende:

Det var overensstemmende med førerprinsippet føreren som hadde myndigheten og traff avgjørelser i alle saker av betydning vedrørende partiet og de tiltak som skulle gjennomføres i partiet. Quisling hadde den daglige ledelse og bestemmende myndighet hele tiden — også etter at han den 1. februar 1942 var blitt ministerpresident.

De enkelte fagsjefer i riksledelsen for partiet hadde ingen selvstendig myndighet til å treffe avgjørelser eller utstedte ordre i viktige saker, men måtte alltid forelegge disse til avgjørelse av føreren.

Bare innenfor rammen av de anvisninger og ordre Quisling gav eller de bestemmelser han traff, hadde den enkelte fagsjef anledning til å gi videre instruksjoner.»

Av hans personlige innsats i stillingen foretok lagmannsretten følgende vurdering:

«Retten bedømmer stillingen slik: Det kan ikke bestrides at Quisling personlig den hele tid hadde den dominerende stilling innen partiet, og det var ham som hadde ansvaret for og bestemte hovedkretsløpet. I stor utstrek-

¹⁾ Dvs. de ovennevnte stillinger og partiloppdrag.

Stiftelsen norsk Okkupasjonshistorie, 2014

ning er det derfor riktig, som påstått av tiltalte, at han som generalsekretær kun utførte Quislings ordre og videre formidlet de av Quisling personlig fattede beslutninger.

Også i denne tiltaltes virksomhet ser retten et eget straffbart forhold av meget alvorlig natur.

Tiltalte har selv forklart at han i okkupasjonsårene stadig og etter 1. desember 1942 endog daglig hadde sine faste konferanser med Quisling hvorunder han (tiltalte) «forela ham alle ting».

At omvendt ikke Quisling forela tiltalte «alle ting» er sikkert så, men gjennom disse konferanser må der være klart at tiltalte fikk rede på de planer føreren hadde, og beslutningene fikk han iallfall til ekspedering og kunngjøring.

Allerede ved på denne måte å stille seg helt under Quislings kommando og til dennes disposisjon har tiltalte etter rettens mening tatt ledende del i å fremme partiets forskjellige rettsstridige planer og tiltak — og derigjennom fremmet også tyskernes interesser.

Imidlertid mener retten at der særlig ved den dokumenterte instruks og ved tiltaltes egne fremstillinger i redegjørelser og artikler er godtgjort at tiltalte som generalsekretær — særlig etter at propagandavirksomheten også var underlagt ham — hadde en stor personlig innflytelse på partiets virksomhet, og et derav følgende og etter hvert stigende ansvar for NS' mangeartede overgrep like overfor befolkningen.

Under behandlingen av tiltaltes forhold som generalsekretær og partiminister, må også nevnes hans arbeid for å nazifisere tjenestemennene i stat og kommune.

Herom kan retten bl. a. henvise til en tale av tiltalte, holdt på «parti- og kommunalmøte» i Tønsberg den 21. oktober 1941.

Det heter der:

«Jeg nevnte som det annet store mål erobringen av samfunnsmakten, det vil si erobringer av statsapparatet uten hvilket nyordningen ikke kan virkeliggjøres i samfunnets organisasjon og oppbygging». — — — «Først når administrasjonen i staten er gjennomstyret fra øverst til nederst av ideer, er fylt av NS mål og vilje, først da kan vi si at den hele og fulle maktovertagelse er fullbyrdet.»

Som ovenfor nevnt var domfeltes befattning med de farlige Jøssinglister en meget graverende post på tiltalebeslutningen. Retten uttaler herom:

«4. Tiltaltes befattning med de i januar 1942 oppsatte jøssinglister antas å være følgende: Fra Quisling personlig har han antagelig mottatt utkast til en henvendelse til samtlige fylkesførere. Tiltalte må overføres det fulle ansvar for at en skrivelse og en ordre av denne farlige natur er utgått til fylkesførerne, og retten går ut fra at han var fullt klar over at listene ikke hadde til hensikt bare en såkalt politisk kartlegging, men at de personer som ble oppført på disse lister kom i faresonen både like overfor det norske og det tyske politi. Retten anser det bevist at der fra hele landet innkom — som følge av tiltaltes ordre —

lister over flere tusen personer, hvorav generalsekretariatet beholdt det ene eksemplar, mens det annet ble levert til Quisling personlig.»

Generalsekretærens agitativvirksomhet karakteriserer retten således:

«Retten anser det bevist at tiltalte gjennom denne propagandavirksomhet med stor styrke og kraft har fremholdt de nasjonalsocialistiske ideer, gått inn for den nye statsordning og båret frem sin tro og sitt håp om tysk seier og Norges tilslutning til Det stor-germanske rike.»

Samtidig som Fuglesang hadde ledelsen av Kulturdepartementet fungerte han også som president for det såkalte «Kulturting», som vil bli omtalt i et senere avsnitt. Lagmannsretten karakteriserer forholdet således:

«Angående hans virksomhet som sjef for Kulturdepartementet skal bemerkes: Da tiltalte tiltrådte denne stillingen hadde Kulturdepartementet under Lundes ledelse gått meget langt i sine forsøk på å gjennomføre en nazifisering av vårt åndsliv og der var kommet en rekke forordninger og lover som søkte å ramme pressen, litteraturen, forleggervirksomheten osv. Tiltalte fortsatte etter denne linje uten at det dog kan påstås at han i denne stilling utførte noe særlig energisk arbeid. Om enn han hadde eget kontor i Kulturdepartementet var hans hovedvirksomhet fortsatt som generalsekretær og partiminister. Tiltalte har dog ansvaret for en lov av 28. oktober 1943 om kringkastingen, hvorved kringkastingen søkes underlagt nazistisk herredømme og en lov om film av 8. juli 1944. Videre var han president for kulturtinget i 1943 og 1944. Riktignok var dette kulturting opprinnelig ment som en kime til Quislings påtenkte riksting, men på det tidspunkt da disse kulturting ble holdt var muligheten for å danne et riksting etter Quislings mønster så fjern at retten i og for seg ikke tør betegne tiltaltes deltagelse i disse kulturting som et direkte anslag mot statsforfatningen.

I tilleggutdrag II side 6 er inn tatt et av tiltalte utferdiget rundskriv av 25. november 1943 til den norske forleggerforenings medlemmer. Ifølge dette rundskriv skulle forlagernes produksjonsplan «på forhånd godkjennes av departementet dvs. at det er ikke anledning til å trykke eller utgi forlagsartikler som departementet på forhånd ikke er blitt underrettet om.»

Under dette litra må også nevnes at tiltalte som kulturminister har ansvaret for utbetaling av meget store beløp til fremme av nazistiske formål.

Også ved den her beskrevne om enn relativt beskjedne virksomhet som sjef for Kulturdepartementet finner retten det bevist at tiltalte har bistått fienden og søkt å bevirk eller medvirke til at rikets statsforfatning endres ved ulovlige midler.»

Når retten til tross for den kriminelle belastning ikke fant å burde gå til lovens strengeste straff, tok den i betraktning at tiltalte

var en meget ung mann, nemlig kun 24 år, da han i 1933 tok stillingen som Quislings sekretær og at han fra første stund utvilsomt var under stor innflytelse av Quislings personlighet. Og en blind tillit til «Føreren»s person og hans ideer har senere besatt tiltalte som et kompleks av vrangforestillinger, mot hvilke han ikke har evnet å reagere. Retten antok at den erfaringskrets som tiltalte etter sitt virke rådet over var begrenset til det arbeide han fra sin tidlige ungdom hadde hatt innen partiets enemerker. Høyesterett sluttet seg til disse lagmannsrettens betraktninger angående straffeutmålingen.

Den neste av «de 4 store» (rikslederne) som bør nevnes er Riksorganisasjonssjefen. Dommen over denne partileder som vil bli kort referert i det følgende viser særlig tydelig hvorledes NS' ledere ved å bygge opp et vidt forgrenet apparat søkte å infiltrere sin virksomhet i alle samfunnets institusjoner samtidig som innflytelsen trengte inn på privatlivets område gjennom NS' lag og grupper i alle distrikter. Gjennom denne organiserte virksomhet bidro partiapparatet målbevisst til fiendens krigsinnsats foruten å gjennomføre og stabilisere Vidkun Quislings ulovlige maktovertagelse. Stats- og kommuneorganene infiltreres således på samme måte som også Arbeidsgiverforeningen og Arbeidernes Landsorganisasjon som får sin kommissariske ledelse knyttet til riksorganisasjonssjefen. Pliktmedlemskap i LO ble gjennomført, og førerprinsippet søktes satt i system i de forskjellige faggrupper. På samme måte blir Norges Kooperative Forbund nazifisert. Av særlig betydning er også de beslutninger hvormed NS-styret søkte å gjennomføre den såkalte nasjonale arbeidsinnsats og tvangsutskrivningen av nordmenn til arbeid for tyskerne. Registrering av folk¹⁾ som ble antatt å sogne til motstandsbevegelsen ble sat i verk. Rasjoneringsrestriksjoner som skulle binde arbeidsfolk til bestemte anlegg og bedrifter tjente samme formål. Nedleggelse eller innskrenkning av bedrifter for å bringe ledig arbeidskraft over til tyskerne ble praktisert. For kontrollens skyld gjennomførte også nazifisering av ledelsen i Rikstrykdeverket, Trygdekassen, i Statens pensjonskassene og ved arbeidskontorene.

Riksorganisasjonssjefen var under hele okkupasjonen Johan Andreas Lippestad, f. 1902. Han ble ved Eidsivating lagmannsretts dom av 29. november 1946 idømt tvangsarbeid på 2 år.

Om institusjonen «Nasjonal Samlings personkontor for offentlige tjenestemenn» (NS-PKO) finnes opplysninger i en utrykt dom ved Eidsivating Lagmannsrett av 18. januar 1949 over statsrådets leder — en «innenriksråd».

livstid og begrenset rettighetstap. Han ble ilagt erstatningsplikt som omfattet et beløp på kr. 2 737 609 og inndragning på vel kr. 350 000.

Hovedpunktene i dommen — som i alt vesentlig svarte til tiltalebeslutningen — omfattet følgende: Medlemskap i NS fra 13. august 1940 og i NSKO fra 15. november 1940.

I statens styre inntok han følgende stillinger, som rammes av loven: Kommissarisk statsråd (Sosialdepartementet) fra 25. september 1941, og minister og medlem av den nasjonale regjering fra 1. februar 1942 til okkupasjonsens slutt. Dommen omfatter bl. a. tiltaltes tjenstgjøring i NS-organisasjonen som lagfører og deretter som kretsfører i Askim, som riksorganisasjonssjef fra 3. mars 1941 og i samme egenskap som medlem av NS' Rikslidelse under hele okkupasjonen, som kommissarisk leder av Norsk Arbeidsgiverforening fra 10. september 1941 og stedfortredende styresmann for Finnmark fylke fra 9. oktober 1944 under evakueringen av befolkningen. (Styresmann var Jonas Lie). Lippestad ble dømt for å ha drevet iherdig propaganda og energisk verving av medlemmer til NS og i den forbindelse for å ha startet NS-organet «Norsk Arbeidsliv» hvortil han brukte 2 millioner kroner tilhørende Arbeidsgiverforeningen og Landsorganisasjonen. Han er videre dømt for å ha sørget for en nazifisert ledelse av en rekke organisasjoner, bl. a. Landsorganisasjonen og Arbeidsgiverforeningen og for å ha gjennomført pliktmessig medlemskap i den førstnevnte samt for å ha søkt å nazifisere en rekke yrkesgrupper og faggrupper. Han er i dommen gjort ansvarlig for de tiltak som ble satt i gang hvorved rikslidelsen søkte å kartlegge det norske folk politisk. Angiverier overfor folk som mistenktes for å tilhøre motstandsbevegelsen har han rettet til andre departementer i det øyemed å oppnå at vedkommende ble avskjediget fra offentlig tjeneste. Han er dømt for å ha foranlediget utskrivning av en rekke navngitte personer til arbeidstjeneste og har ellers satt i verk atskillige farlige tiltak for å få gjennomført sådan arbeidstjeneste til fordel for fiendens krigsinnsats. Fremgangsmåten har da vært å få utferdiget lover og forordninger som er spesifisert i dommen, likesom han satte i verk restriksjoner ved tildeling av rasjoneringskort, sørget for kontroll ved hjelp av statspoliti og NS-tjenestemenn og tillitsmenn. Lippestad er også gjort ansvarlig for lovgivnings tiltak til støtte for frontkjempersaken. Endelig er han dømt for underslag av midler tilhørende Arbeidsgiverforeningen m. v.

Når det gjelder Riksorganisasjonssjefens arbeide for å skaffe fienden arbeidskraft, si-

Stiftelsen norsk Okkupasjonshistorie, 2014

teres følgende avsnitt fra lagmannsrettsdommen:

«I den første tiden av okkupasjonen skaffet fienden seg den nødvendige arbeidskraft til de forskjellige anleggsarbeid han satte i gang på frivillig basis. Men etter hvert som anleggsvirksomheten tok til, begynte det å skorte på tilgang på arbeidskraft. Den omstendighet at enkelte entreprenører betalte høy overpris til arbeidere som de kunne trekke til seg, gjorde også sitt til at det var vanskelig å få arbeidere til å utføre annet arbeid for fienden etter gjeldende tariffbetaling. Etter hvert trengte også den oppfatning mer og mer igjennom at det var unasjonalt å utføre arbeid for fiendens militærmakt. Følgene av denne utvikling var at tyskerne i stadig økende grad øvet påtrykk på de norske nazistiske myndigheter for å få bistand til å mobilisere arbeidskraften til nytte for fienden.

Alt ved en forordning av 8. oktober 1940 var det opprettet et direktorat for arbeidsformidling. Ved de forskjellige lovtiltak som er nevnt i tiltalebeslutningen under f. 7 har tiltalte under sin virksomhet som departementssjef gjennomført kontroll over arbeidskraften og åpnet adgang til tvangsforanstaltninger overfor arbeiderne, således de to forordninger av 13. juni 1942 og 9. september 1943 som ga rett til å kalle politiet til hjelp overfor arbeidere som ikke overholdt forordningens bestemmelser. Forordningen av 9. juli 1941 er sendt ut av Sosialdepartementet før tiltalte ble sjef for departementet, og etter det som er opplyst, kan tiltalte ikke ha ansvaret for denne forordning.

Av særlig viktighet er loven om arbeidsplikt av 21. desember 1942, som åpner adgang til å tvangsutskrive arbeidere, «når viktige stats- eller samfunnsinteresser krever at uoppsettelige arbeidsoppgaver gjennomføres». Loven ble samme dag ved et «hemmelig» vedtak av Quisling gjort gjeldende for Rogaland og Vest-Agder fylker, og med hjemmel i loven og vedtaket ble flere tusen arbeidere tvangsutskrivet til de tyske befestningsverker på sydvestkysten. Dette viser etter rettens mening at loven var brakt i stand for å skaffe fienden arbeidskraft til militære foranstaltninger og ikke for å fremme norske stats- eller samfunnsinteresser, og det har tiltalte vært klar over da han brakte loven i stand.

Under evakueringen i Nord-Norge ble loven satt i kraft av Jonas Lie, men retten må anta at tiltalte — dog uten resultat — motsatte seg dette tiltak. Av like stor betydning er loven av 22. februar 1943 om alminnelig nasjonal arbeidsinnsats.¹⁾ Etter bakslaget på Østfronten 1942/43 (Stalingrad) ble det i Tyskland proklamert alminnelig arbeidsmobilisering ved en forordning av 27. januar 1943. Loven av 22. februar 1943 og gjennomføringsloven av følgende dag er en kopi av den tyske forordning med enkelte modifikasjoner.

Alt innledningen til loven som i svulstighet overgår det tyske mønster syner at den

¹⁾ Om hjemmefrontens kamp mot den totale arbeidsinnsats finnes opplysninger i F. Schjelderups bok: «Over bakkekammen», s. 70 flg. — En parole er sitert på s. 71.

er et ledd i hjelpen til fienden. Det heter her blant annet: «Også det norske folk må samlet og uten omsyn til fødsel og formue, stand og stilling sette alle krefter inn i den kamp på liv og død som Europa fører mot bolsjevismen». Lovene anordner meldeplikt for alle menn mellom 18 og 55 år og kvinner mellom 21 og 40 år og gir departementet rett til å pålegge de meldepliktige arbeid.»

Angående den rettslige vurdering av virksomheten med å skaffe arbeidskraft til de omfattende befestningsanlegg fienden utførte i Norge anfører retten:

«Etter rettens oppfatning hadde ikke de norske myndigheter og tiltalte som departementssjef noen folkerettslig plikt til å mobilisere den norske arbeidskraft til hjelp for fiendens militæranlegg — slik som han har gjort. Retten mener derfor at tiltalte ved de forskjellige tiltak han har satt i verk har ytet fienden bistand i den pågående krig og det har han forstått. Hans forskjellige tiltak for å få folk sendt på arbeidstjeneste — lærere, studenter m. v. — således som nevnt i tiltalebeslutningen og som retten anser bevist, må til like sees som ledd i arbeidet for å slå ned den patriotiske motstandsbevegelse.»

Angående Lippestads medvirkning til evakueringen av Nord-Norge fant retten følgende bevist:

«Under krigen hadde tyskerne atskillige tropper i Nord-Finnland. Da Finnland i førstningen av september 1944 kapitulerte overfor Tyskland, måtte disse tropper for en vesentlig del trekkes tilbake gjennom Finnmark, og tyskerne var klar over at det ville bli vanskelig for dem å holde Finnmark, såfremt russerne forfulgte dem. De bestemte seg derfor til om nødvendig å trekke fronten tilbake til Lyngenfjord i Troms fylke. I forbindelse med denne tilbaketrekning ville tyskerne også ha evakuert sivilbefolkningen. Forhandlinger om dette ble tatt opp mellom Terboven, Wehrmacht og Quisling alt i slutten av august eller førstningen av september. Quisling bestemte først at evakueringen skulle ledes av Indredepartementet og hadde den 25. eller 26. september en konferanse med departementssjefen Hagelin som ble beordret nordover for å ordne med evakueringen. Hagelin var uvillig til å overta dette vervet og skaffet seg sykeattest. Quisling ga da sjefen for Politidepartementet Jonas Lie oppdraget og bestemte at tiltalte skulle være Lies stedfortreder. Lie og tiltalte hadde en konferanse med Terboven den 9. eller 10. oktober og denne siste dag fant den offisielle oppnevning sted med hjemmel i en lov av samme dag. Lie ble oppnevnt som «styresmann for Finnmark» og tiltalte som Lies stedfortreder. Den 12. oktober ble oppdraget utvidet til også å gjelde Troms fylke.

Av militære og prestisjemessige grunner skulle evakueringen søkes gjennomført «frivillig» og det ble ikke offisielt kunngjort noe om den, men det skulle settes i gang en «hviskepropaganda». Dette ble imidlertid endret 16

oktober, da Lie utstedte en forordning om at statens embets- og tjenestemenn og kommunenes fastlønte funksjonærer skulle evakueres. Den 21. oktober sendte tiltalte og ordfører Berg som var oppnevnt som den ansvarlige for evakueringen av Vestfinnmark et telegram til lensmennene om at de skulle kunnegjøre at Finnmark fullstendig skulle evakueres. Endelig kom det 27. oktober melding om at det skulle gjennomføres tvangsevakuering og den følgende dag ble kunngjort Hitlers «Führerbefehl» om at befolkningen skulle tvangsevakueres og alle husvær brennes.

Den 11. oktober reiste Lie, tiltalte, politioberstløytnant Stephanson, ingeniør Preuthun og løytnant Sommerfelt med fly til Kirkenes, der de hadde forhandlinger med Reichkommisars representant og den tyske øverstkommanderende. Dagen etter fløy tiltalte tilbake til Oslo for å orientere Quisling om stillingen i Kirkenes og de vansker som evakueringen bød på, blant annet på grunn av manglende kommunikasjonsmidler. Tiltalte reiste deretter tilbake til Tromsø og var den 17. oktober til stede i et møte med tyske og norske myndigheter da han blant annet fikk rede på at alle norske våpenføre menn skulle evakueres sammen med de tyske tropper, det vil si at de praktisk talt skulle behandles som fanger.

Tiltalte oppholdt seg i Tromsø til 19. oktober, da han fikk ordre av Lie om å reise til Billefjord. Herfra reiste han 21. oktober til Hammerfest hvorfra han sendte det foran nevnte telegram til lensmennene i Vestfinnmark, var så igjen noen dager i Billefjord og fra 25. oktober til 4. november i Hammerfest og ledet evakueringen herfra. Denne ble søkt gjennomført etter den tyske plan om fullstendig evakuering av hele distriktet. Det ble ikke tatt noen å trekke seg unna. De eneste tiltalte ikke tok det så nøye med var sjøfennene, som han regnet for mindreverdige menneskemateriell. Den frivillige evakuering ble blant annet søkt fremmet ved å oppagitere russefrykt. Tiltalte hadde ingen befattning med evakueringen av Øst-Finnmark og heller ikke med fjellfennene. Tyskernes tilbaketrekning av de troppene som kom inn fra Finnland og de som på forhånd var stasjonert i Finnmark måtte enten foregå sjøverts eller etter riksvegen fra Kirkenes over Tana—Laksefjord—Alta. En del tropper kunne også føres over veggen fra Karasjok — Porsanger — Alta. Såfremt russerne ville følge etter, kunne det tenkes å bli kamphandlinger mellom de tyske baktropper, som skulle sikre rettet og de forfølgende russere. En evakuering av befolkningen på de steder langs vegen hvor det kunne tenkes å bli kamphandlinger ville vært i befolkningens interesse og helt ut forsvarlig.

Den evakuering tyskerne satte igjennom hadde et ganske annet omfang og ble ikke satt i verk av hensyn til befolkningen, men med dens ønsker og interesser. Evakueringen hadde utelukkende til formål å fremme tyske krigsinteresser. Tyskerne mente at de måtte trekke seg tilbake til Lyngenfjorden. For å hindre at russerne og andre allierte fikk en base i Finnmark og fikk støtte av den venn-

ligsinnete befolkning skulle hele befolkningen fjernes og hvert hus ødelegges. De gjennomførte den brente jords taktikk ikke bare ved tilbaketrekningssvegen, men over hele landsdelen. Hvert fiskevær og hvert gårdsbruk skulle legges øde. Tyskerne var naturligvis sterkt interessert i at evakueringen ble gjennomført i hele det omfang de hadde bestemt og uten motstand fra befolkningens side. Enhver hjelp ved gjennomføring av evakueringen var derfor i virkeligheten en bistand til fremme av fiendens krigsmål. Men en kan ikke derfor si at det i ethvert tilfelle var straffbar bistand til fienden å medvirke til at evakueringen blir gjennomført. Det avgjørende må være om medvirkningen er gått lenger enn det som var nødvendig for å lette befolkningens vansker. Tiltalte har under evakueringen stillet seg helt på fiendens side og ved gjennomføringen ikke tatt tilberølig hensyn til befolkningens egne ønsker. Det var således en del av denne — særlig yngre mennesker — som ønsket å unndra seg evakueringen og også ville hatt muligheter for å berge seg vinteren over. Det var i landets interesse at flest mulig særlig av de våpenføre menn ble tilbake i landsdelen, men det søkte tiltalte å hindre, og han kom med uttalelser som måtte gi inntrykk av at han var helt enig i den totale ødeleggelse, således hans uttalelse alt den 20. oktober til lensmann Gabrielsen og kjøpmann Støle om at russerne ikke skulle finne et eneste hus eller matlager i Finnmark. Tiltalte hadde også ansvaret for den i tiltalten nevnte artikkel i Finnmark Folkeblad der det blir truet med lovens hardeste straff (dvs. dødsstraff) for enhver som ville søke å forpurre evakueringen, og han har alt i sitt telegram til lensmennene av 21. oktober kommet med antydninger om hvordan det ville gå dem som unndro seg evakueringen.

Når tiltalte som skulle representere norske interesser inntok denne stilling, måtte befolkningen få den oppfatning at den totale evakuering og ødeleggelse var i landets interesse. Han har ved den stilling han således har inntatt overfor befolkningen gått ut over det som var nødvendig for å yte den del av befolkningen som trengte å evakueres den nødvendige hjelp, og har på denne måten ytt fienden bistand.

Etter det retten således har funnet bevist om tiltaltes hele forhold under okkupasjonen vil han bli dømt etter straffelovens § 86, jfr. § 49, da han i hvert enkelt tilfelle har forstått at han ytet fienden bistand — og etter § 98.

Tiltaltes forhold ble i lagmannsrettens dom henført under straffelovens §§ 86, 98 og 255, jfr. § 256 og § 49, samt provisorisk anordning av 3. oktober 1941 og landssvikanordningens § 51 — sammenholdt med strl. § 62. Livstidsdommen var enstemmig i lagmannsretten og som før nevnt ikke overprøvet i Høyesterett.

Riksekonomisjefen var den fjerde hovedfigur i NS-organisasjonens sentrale ledelse. Det er 2 personer som har hatt stillingen, nemlig først John Thronsdén som var riks-

Stiftelsen norsk Okkupasjonshistorie 2034

økonomisjef fra oktober 1940 til utpå våren 1943 og deretter Ralph Fossum, som satt i stillingen inntil frigjøringen.

Throndsen ble ved Eidsivating lagmannsretts dom av 4. september 1947 idømt tvangsarbeid i 8 år samt begrenset rettighetstap. Om straffutmålingen var det dissens. Mindretallet, rettens juridiske medlemmer, stemte for en straff av 10 års tvangsarbeid. Dommen over Throndsen omfatter foruten virksomheten som rikskøkonomisjef også en ikke ubetydelig innsats som stedfortredende fylkesfører i Oslo i tidsrommet våren 1941 til våren 1943. I den egenskap har han anmeldt noen personer for fornærmelig opptreden overfor NS eller for motstand mot nyordningen, til dels med avskjedigelse fra offentlig stilling til følge. Han har medvirket til propaganda på vanlig måte og har ellers ansvar for at økonomiske represalier som er besluttet av NS-myndighetene overfor motstandere av NS er satt i verk. Det siktes her til at han som fylkesfører sammen med vedkommende NS-fylkesmann deltok i utligningen av 3 millioner kroner som det ble pålagt endel nordmenn å utrede til dekning av skader etter bombingene av Victoria Terrasse i august 1942. Beslutningen om disse represalier var ifølge dommen truffet av Reichskommissar Terboven og Quisling på et møte noen dager etter bombingene.

Throndsen hadde vært medlem av NS fra årsskiftet 1935—1936 og var også medlem av NSKO. Medlemskapet fortsatte under okkupasjonen, men retten godtok tiltaltes forklaring om at det var opphørt våren 1943 da Throndsen fratradte som rikskøkonomisjef etter å ha vært i en alvorlig konflikt med et par fremstående medlemmer av partiet. Disse var av Throndsen anmeldt for tyverier fra flyktningeboer og for andre uregelmessigheter. Til gjengjeld anmeldte de ham for underslag og utroskap m. v. Dette førte til at der ble nedsett en undersøkelseskomisjon, hvis flertall kom til det resultat at det ikke forelå tilstrekkelig grunn til å reise tiltale, hvorpå Quisling henla saken mot Throndsen. Men han måtte dog trekke seg tilbake fra sine verv og fikk angivelig Quislings samtykke til å betrakte seg som utmeldt av NS. Før Throndsen overtok vervet som rikskøkonomisjef hadde han hatt en stilling som forretningsfører i partiets dagsavis «Fritt Folk».

Han er dømt for i egenskap av rikskøkonomisjef å ha deltatt i partiets oppbygging derved at han innehadde den øverste finansielle og forvaltningsmessige myndighet innen NS og særorganisasjonene, dog under Quislings personlige kommando. Det anføres i lagmannsrettsdommen herom:

«Det er på det rene at tiltalte hadde stillingen som «rikskøkonomisjef» i det tidsrom som er nevnt i tiltalen, og at han som sådan tilhørte den såkalte «riksledelse». Tiltalte forklarer at Quisling beordret ham til å overta stillingen. Han protesterte dog ikke. I begynnelsen ble han bare kalt økonomisjef. Det var Gudbrand Lunde som senere fant på tittelen «rikskøkonomisjef». Gasjen var kr. 15 000 pr. år.

Rikskøkonomiavdelingen hadde 6 kontorer, hvert med sin kontorsjef.

Som sjef for avdelingen hadde tiltalte etter Quisling den øverste finansielle og forvaltningsmessige myndighet for så vidt angikk partiets og særorganisasjonenes midler.»

Om rikskøkonomisjefens medvirkning til partiets finansiering heter det bl. a.:

«M. h. t. instruksjer vedrørende medlemskap og kontingentbetaling er det på det rene at tiltalte har utført en rekke sådanne gjeldende for hele landet.

Hva angår innsamling av penger til NS er det godt gjort at tiltalte ved direkte henvendelse til forskjellige firmaer har søkt å få dem til å yte bidrag til NS.»

Av påtalemyndigheten var Throndsen tiltalt for under okkupasjonen å ha medvirket til at midler tilhørende de oppløste politiske partier ble konfiskert og til at forvaltning av disse midler ble underlagt ham. Lagmannsretten kom imidlertid her til følgende resultat:

«Retten kan ikke finne bevis at tiltalte medvirket til at midler tilhørende de oppløste politiske partier ble konfiskert eller til at forvaltningen av disse midler ble lagt under ham. Så vel oppløsningen av de politiske partier som konfiskasjonen av deres midler ble høstet 1940 egenmektig foretatt av Terboven som deretter overløt midlene til NS. I begynnelsen ble midlenes forvaltning fordelt på forskjellige departementer, men ved årsskiftet 1942/43 bestemte Quisling at forvaltningen skulle overføres til rikskøkonomiavdelingen. Det foreligger ikke bevis for at denne beslutning er foranlediget av tiltalte. Overføringen var for øvrig etter tiltaltes forklaring bare påbegynt da han ble permittert.

Etter det anførte vil tiltalte bli å frifinnes i dette punkt.»

Om konfiskasjonen av verdier tilhørende frimurerorganisasjonene, Speiderguttforbundet m. v. anfører retten:

«Frimurerens midler, verdier for tilsammen ca. 10 millioner kroner, ble konfiskert av Terboven i 1941, og av denne i oktober s. å. overdradd til Quisling som «Treuhand» med forpliktelse til å anvende dem i NS' interesse til sosiale hjelpeformål. Av disse midler dannet Quisling «NS Hjelpesfond», hvis forvaltning ble henlagt under rikskøkonomiavdelingen. Dette hjelpefond må ikke forveksles med NS' hjelpeorganisasjon (NSH) som var en annen organisasjon.

Også Speiderguttforbundets midler ble belegglagt av tyskerne og overdradd til NS. Quisling bestemte at disse midler skulle forvaltes av rikskøkonomiavdelingen og at kr. 100 000 skulle anvendes til fordel for NSUF.

M. h. t. Arbeidernes Aktietrykkeri forklarer tiltalte at han i oktober 1940 ble innkalt til Quisling som sa at NS skulle overta trykkeriet, og at rikskøkonomiavdelingen skulle stå for forvaltningen. Tiltalte frarådet overtagelsen, men Quisling sa da at tyskerne ellers ville overta trykkeriet og anvende det til trykkeri for Wehrmacht. Tiltalte overtok nå forvaltningen. Han forklarte trykkeripersonalet hvorledes stillingen var, og trykkeriet fortsatte sin virksomhet. Bl. a. ble «Fritt Folk» nå trykt der. Etter hva tiltalte hevder sørget han for at alt overskudd av driften utelukket ble anbrakt i varige verdier til trykkeriets beste, bl. a. i innkjøpte maskiner.»

Retten bevisvurdering munner ut i følgende angående denne tiltalepost:

«Retten finner ikke bevis ført for at tiltalte har medvirket til den ulovlige konfiskasjon av de verdier som er nevnt under dette punkt. Derimot anses det godt gjort at han for så vidt angår verdier tilhørende frimurerorganisasjonene og Arbeidernes Aktietrykkeri har medvirket til at disse verdier delvis er brukt til fremme av NS' interesser slik som ovenfor beskrevet.»

Ved en beslutning av Quisling av 13. oktober 1941 ble det oppnevnt en såkalt «samarbeidskomité» hvor der var 4 representanter for Riksledelsen, deriblant Throndsen, og 3 representanter for Arbeidernes Faglige Landsorganisasjon. Denne komité tilrådte på et møte at det av Landsorganisasjonens midler måtte bli bevilget kr. 115 000 til abonnement på «Fritt Folk» til samtlige fagforeningers styremedlemmer. Etter rettens bevisbehandling ble ordningen dog ikke gjennomført, så stor utstrekning som foreslått, idet den vistnok bare ble anvendt et adskillig mindre beløp, uten at dettes størrelse er opplyst. Det vil sees at Throndsen som den fjerde «riksleder» er betydelig mindre kriminelt belastet etter rettens vurdering enn de tre tidligere nevnte. Lagmannsretten kom for øvrig til at det i formildende retning måtte tas hensyn til at tiltalte allerede i en meget ung alder kom inn i NS og tilbragte de grunnleggende ungdomsår i et utpregt NS-miljø. Det ble i formildende retning også lagt betydelig vekt på at tiltalte tidlig kom inn under Quislings personlige innflytelse og daglig arbeid under hans øyne i stillingen som rikskøkonomisjef. Videre ble det tatt hensyn til at han etter de opplysninger som foreligger for retten iallfall fra 1942 hadde vist seg å ha vært overfor partiets politiske motstandere. Det er nevnt at dette også ved en an-

ledning er skjedd under betydelig risiko. Retten uttalte at den hadde inntrykk av at Throndsen var betydelig «overdimensjonert», ikke alene i tiltalebeslutningen, hvilket fremgikk av rettens beskrivelse av hans handlinger, men også i den alminnelige opinion.

Påtalemyndighetens påstand om inndragning av domfeltes inntekter under okkupasjonen, begrenset oppad til kr. 50 000, ble ikke tatt til følge, fordi han etter de foreliggende opplysninger måtte antas å være helt uforsvarelig.

Riksledelsens annen økonomisjef, Ralph Fossum, fikk sin dom ved Oslo byrett allerede den 18. oktober 1946. For overtredelse av strl. §§ 86 og 98, jfr. provisorisk anordning av 3. oktober 1941 og landssvikanordningens § 51, og provisorisk anordning av 21. september 1945 § 17, jfr. anordning av 13. desember 1942 § 3, sammenholdt med strl. § 62 ble han dømt til tvangsarbeid i 5 år og 6 måneder og begrenset rettighetstap, likesom hans lønn i NS-stillingen ble inndradd med kr. 24 000. Fossum, som høsten 1940 ble kandidat ved Handelshøyskolen, hadde vært tilsluttet NS allerede fra 1934 da han var gymnasiast. Han opprettholdt sitt medlemskap i partiet, i hirden og i NSKO under hele okkupasjonen. Retten fastslår at Fossum, da han var ferdig med Handelshøyskolen:

«Fra 16. desember 1940 til 15. februar 1942 var tilsatt i NS' rikskøkonomiavdeling, først som sekretær, senere som kontorsjef (medlemskapskontoret), med en lønn som steg fra kr. 250 til kr. 350 a kr. 400 pr. mnd. Han ble så fra 15. februar 1942 til 5. mai 1943 beordret som kontorsjef i Quislings kanselli på Slottet i Oslo, med gasje som byråsjef i sentraladministrasjonen. Han hadde samtidig et verv som økonomileder i NS' utenriksorganisasjonen, men dette var bare en kort tid, og vervet, som var ulønt, synes å ha vært forholdsvis betydningsløst. Fra 5. mai 1943 til frigjøringen overtok han så å utføre de forretninger som tillå NS' rikskøkonomisjef, mens den tidligere rikskøkonomisjef John Throndsen var fraværende, formelt med permisjon. I denne stilling måtte tiltalte nøye seg med avdelingssjefs lønn, kr. 11 000, mens Throndsen hadde hatt kr. 15 000. Stillingen sorterte ellers direkte under Quisling, som tiltalte synes å ha stått i regelmessig kontakt med. Formelt skulle den være sidestilt med de viktige partistillinger som generalsekretær, rikskøkonomisjef og rikspropagandaleder. Rikskøkonomisjefens faglige område var for øvrig sentralledelsen av partiets økonomi. Det var fra ham det ble satt fram budsjettforslag vedkommende den del av partiets utgifter som ble belastet statsbudsjettet, og det var han som senere hadde fullmakt til å be anvist de pågjeldende beløp fra Finansdepartementet. Under ham hørte partiets hovedkasse og han hadde rett til å disponere alle partiets bankkonti m. m. Det var også praksis at fylkesfø-

Stiftelsen norsk Okkupasjonshistorie, 2014

rerne måtte forelegge viktige økonomiske spørsmål for riksekonomisjefen, som for eks. spørsmål om forslag til budsjett for fylkesorganisasjonene, kjøp og salg av fast eiendom, rettsspørsmål av økonomisk rekkevidde m. m. Endelig fastslått ble myndighetsområdet først ved instruks av 14. desember 1944, som imidlertid ikke synes å bety noe brudd med tidligere praksis.

Det er på det rene at tiltalte utad, så vel skriftlig som muntlig har opptrådt som riksekonomisjef, og han kan da ikke høres med at han i realiteten bare har vært en avdelingsjef. En annen sak er at han i ledende partikretser ikke synes å ha hatt den posisjon i det alminnelige ømdømme som skulle svare til stillingen. Retten må også gå ut fra at han ikke har hatt den frihet til selv å avgjøre enkeltspørsmål som hadde tilligget hans forgjenger, og at han har måttet innhente forholdsordre fra Quisling om alle spørsmål, som ikke var rent kurante. Dette utelukker etter rettens mening ikke at han har utført et arbeid av største viktighet for partiet. Det synes også at han har utført et betydelig arbeid med å forberede økonomiske partisaker av større rekkevidde. Han har således blant annet gitt utkast til bestemmelser om riksekonomisjefens myndighet og arbeidsområde.»

Retten fant også bevist at riksekonomisjef Fossum i august—september 1944 hadde tatt initiativet til og utarbeidet utkast til en parti-forordning av 28. oktober 1944 om tjenestefrittigheter for partifunksjonærer som utfører frivillig krigstjeneste. Det er videre fastslått at han under sin forvaltning har hatt de midler som var inndradd fra Frimurerlosjen og fra de Reichskommissar ved forordning av 26. september 1940 oppløste politiske partier. Han har foretatt endel forvaltningsmessige disposisjoner vedkommende disse verdier. Således har han i mai 1945 latt selge endel beslaglagte obligasjoner for et samlet beløp av kr. 60 000. Retten bemerker herom: «Meningen med dette var at Quisling på det tidspunkt ønsket å gjøre partiets midler mest mulig likvide og få dem fordelt på fylkesorganisasjonene for påkommende tilfelle».

I NS årbok for 1942 s. 34 er «Partiretten» med «minister» Sverre Riisnæs som formann oppført under «Riksledelsen». Foruten Riisnæs oppføres dr. Hermann Harris Aal og overrettsakfører F. H. S. som medlemmer av retten. Det synes som om partiretten senere ikke er tillagt så stor betydning, for i årboken for 1944 er partiretten overhodet ikke nevnt hverken under riksledelsen eller under statsadministrasjonen. Den nevnte o.r.sakfører F. H. S. har 16. oktober 1947 i Oslo byrett vedtatt et forelegg på fengsel i 1 år, avsonet ved varetektsarrest, begrenset rettighetstap og inndragning av kr. 8 000 for medlemskap i NS og NSKO, for bidragsytelser til NS, Den norske legion og

Frontjemperkontoret, videre for som styreformann i Norsk Telegrambyrå og som styremedlem i A/S Herolden å ha medvirket til beslutninger av ikke ubetydelige beløp til NS formål, for å ha fungert som landsleder for «Norges Advokatforbund» og endelig for å ha vært formann i NS' Partirett fra høsten 1942 til frigjøringen. Forholdet er henført under landssvikloven av 21. februar 1947 § 3 jfr. § 2 nr. 1 a, 2 og 4. Det er under etterforskningen av F. H. S. forklart og ikke motsagt av andre opplysninger at partiretten var en ren «æresrett» som skulle løse interne tvistigheter mellom partimedlemmer og i den forbindelse også treffe disiplinære avgjørelser. Det skal angivelig bare ha vært 5 saker under behandling i retten.¹⁾ Videre er det opplyst at det i 1944 ble besluttet å utbygge systemet med partirett, nemlig ved å opprette fylkespartiretter. Som ankeinstans ble «NS' Rikspartirett» etablert. Etter dette skal bare en sak være behandlet ved denne domstol. Det var en sak mellom partiet og et medlem. Fylkespartiretter skal bare være blitt opprettet i et par fylker før frigjøringen fant sted.

Det bemerkes at o.r.sakfører F. H. S. ved benådning gjenervervet sin tapte lisens som overrettsakfører i 1950 og inndragningsbeløpet er senere nedsatt.

Før en går over til å behandle NS' særorganisasjoner bør det refereres endel rettsavgjørelser som spesielt angår gjennomføringen av den tvungne arbeidstjeneste under riksekonomisjefens overledelse.

I den i det foregående siterte dom over Riksorganisasjonssjefen — «minister» Lippestad — gjøres det oppmerksom på at domfelte til sin unnskyldning fremholdt følgende, som dog etter rettens mening ikke burde føre til frifinnelse:

«Tiltalte har gjort gjeldende at tyskerne stilte krav om arbeidshjelp og da var man nødt til å føye dem, for ellers ville de gjennomføre sine krav med direkte tvang overfor arbeidere. Ved at de norske myndigheter opptrådte som mellomledd, ble utskrivningen mer jevnfeldig. På den måten ble det da også hindret at tyskerne utskrev og tvangsutførte norsk arbeidskraft. Tiltalte hevder også at han i virkeligheten saboterte utskrivningen og derfor ble sett på med mistenksomhet både av tyskerne og Quisling — og det endte da også med at ledelsen av arbeidsinnsatsen ble tatt fra ham og overlatt en særskilt oppnevnt «riksfullmektig» for denne virksomhet.»

Riksfullmektigen selv finner man behandlet i en annen dom. Det var en kjent NS-mann som er dømt bl. a. for å ha vært fylkesfører i

¹⁾ En sak er gjengitt i F. Schjelderups bok Over bakkekammen s. 36.

distrikter og dessuten fylkesmann i ett disse. Om hans virksomhet som riksfullmektig anføres det følgende i Gulatingslagmannsretts dom av 26. januar 1948 i landssviksak nr. 2/48:

«Den 15. juni 1944 ble tiltalte av Quisling utnevnt til sosialråd og riksfullmektig for arbeidsinnsatsen fra 1. juni 1944 å regne. Denne stilling hadde han til kapitulasjonen. At han ble utnevnt til sosialråd antas ikke å innebære noen selvstendig virksomhet, men bare å være uttrykk for at han som riksfullmektig for arbeidsinnsatsen sorterte direkte under sosialdepartementets sjef.

Som riksfullmektig gikk han inn for å gjøre atskrivningen til Nasjonal Arbeidsinnsats mest mulig effektiv. Han forsøkte å skaffe oversikt over arbeidskraften ved i et møte med norske og tyske myndigheter 14. juni 1944 å foreslå ombygning av legitimasjonsboken, og da dette ikke lot seg gjøre, foreslo han i møter 17., 19. og 22. juni 1944, likeledes med norske og tyske myndigheter, å legge beslag på rasjoneringslegitimasjoner, for derigjennom å registrere arbeidskraften.

Den 18. juli 1944 sluttet han overenskomst med lederen av sikkerhetspolitiet (Marthinsson) om avhenting av og forføyning overfor personer som ikke etterkom pålegg av den offentlige arbeidsformidling. Tiltalte har imidlertid forklart, og retten godtar at de regler som ble trukket opp i overenskomsten i det vesentlige bare var en skriftlig fastslåen av en praksis som allerede var gjeldende før tiltalte fikk noe med arbeidsformidlingen å gjøre. Overenskomsten ble sendt til landets arbeidskontorer til orientering.»

En minst likeså viktig stilling i systemet er behandlet i den lagmannsrettsdom og den etter avsatte høyesterettskjennelse som er gjengitt i R M h. 53 s. 7. Det dreier seg om et nyopprettet «Direktorat for arbeidsformidling og arbeidsløshetsstrygd»¹⁾ som ble opprettet av Quislings styre allerede sent på høsten 1940 og hvor tiltalte, en NS-offiser, ble utsett som direktør i juni 1942. I Eidsvangelagsmannsretts dom av 24. mai 1948 ble tiltalte for sin virksomhet i denne stilling i forbindelse med en rekke andre landssvikersforhold for forbrytelse mot strl. § 86 dømt til tvangsarbeid i 3 år og begrenset rettighetstap, likesom han for alltid ble fratatt sin stilling som offiser i den norske hær. Dommen ble opprettholdt i Høyesterett etter at statsmyndigheten hadde anket over straffutmålingen. I lagmannsrettsdommen finner man følgende skildring av virksomheten i direktoratet:

«Tiltalens post III angår det forhold, at tiltalte ved å overta og tjenestegjøre i stillingen som direktør for «Direktoratet for arbeidsfor-

¹⁾ Om tiltaltes forhold til innsatsen gis opplysning hos F. Schjelderup l. c. s. 71—82 og s. 179.

midling og arbeidsløshetsstrygd» har medvirket til å skaffe fienden arbeidskraft. Det var en vesentlig betingelse for gjennomføringen av fiendens krigsformål under okkupasjonen av Norge at det kunne skaffes til veie den arbeidskraft fra den norske befolknings side, som trengtes for at fienden kunne gå i gang med å utbygge de mange befestninger og anlegg, som etter hvert ble satt i verk over hele landet. I den første tid av okkupasjonen skaffet fienden seg arbeidskraften på frivillig grunnlag. Okkupasjonen hadde bevirket stans i en rekke norske bedrifter, og det meldte seg store skarer av arbeidssøkende til de tyske anleggssarbeidere hvilket også hadde sin grunn i de høye lønner, som tyskerne betalte. Etter hvert inntrådte imidlertid det forhold, at tilgangen av arbeidere avtok i stadig stigende grad, bl. a. på grunn av at den oppfatning mer og mer festnet seg, at det var uriktig å utføre arbeid til støtte for fiendens krigsformål. Samtidig øket imidlertid fiendens behov for tilgang av arbeidskraft på grunn av fiendens stadig voksende anleggsvirksomhet. Dette førte til, at tyskerne i stadig stigende grad øvet påtrykk på de norske nazistiske myndigheter i retning av å få mobilisert arbeidskraft fra den norske befolkning til fremme av fiendens krigsformål.

For tyskerne var det en åpenbar fordel at utskrivningen av arbeidskraften til deres anlegg skjedde gjennom myndigheter, som i formen opptrådte som norske. Samtidig var det en fordel, at utskrivningen til fiendens formål ble foretatt av de samme myndigheter, som varetok utskrivningen til formål, som tjente til beskyttelse av landets virkelige næringsinteresser, f. eks. utskrivningen av arbeidskraft til jord- og skogbruk. De norske nazistiske myndigheter, som bisto tyskerne ved å forestå utskrivningen, kunne ikke regne med at tyskerne hadde noen interesse av selv å overta utskrivningsapparatet, selv om dette rent teknisk sett muligens kunne ha vært gjennomført ved Organisasjon Todt i forbindelse med det tyske ordenspoliti. Heller ikke kunne de norske myndigheter, som ytet sin bistand, skyte seg inn under, at de regnet med en fare for at tyskerne hadde noen interesse av å gjennomføre en tvangsutskrivning av nordmenn til arbeidsinnsats i Tyskland. På grunn av fiendens store anleggsvirksomhet her i landet var det full anvendelse for den norske arbeidskraft innen landets egne grenser. Vanskene med hensyn til kommunikasjonene mellom Norge og Tyskland lå også hindringer i vegen for eksport av norske arbeidere, og videre ville en slik eksport av arbeidskraften være meningsløs, når forholdet etter hvert viste seg å bli at tyskerne måtte innføre en stor mengde fremmed arbeidskraft hit til landet til assistanse ved befestningsanlegg.

De norske myndigheter, som bisto fienden ved å skaffe ham tilgang av norsk arbeidskraft kunne etter rettens oppfatning heller ikke fritas for ansvar på det grunnlag, at de hadde noen plikt etter folkerettslige regler til å mobilisere arbeidskraften til støtte for en utbygging av de fiendtlige militære formål og anlegg.

Retten finner å måtte bygge på de foran nevnte synsmåter, når den vurderer det forhold, at tiltalte overtok tjenestegjøringen i stillingen som direktør for arbeidsformidlingen. Tiltalte har ved overtagelse av denne stilling ytet en rettsstridig bistand til fienden under den krigstilstand, som besto mellom Norge og Tyskland, og det har tiltalte hatt forståelsen av.

«Direktoratet for arbeidsformidling og arbeidsløshetsstrygd» ble opprettet ved en forordning av 8. oktober 1940. Det var på det tidspunkt en massetilgang av arbeidssøkende til de tyske anlegg, og opprettelsen av direktoratet skulle i noen grad tjene til en nærmere regulering av arbeidstilgangen og således i noen utstrekning bidra til en beskyttelse også av de virkelige norske interesser. Etter hvert som tilgangen til tyskernes anlegg avtok, samtidig som tyskernes behov for arbeidskraft øket, ble forholdet imidlertid at direktoratets virksomhet på grunn av tyskernes påtrykk i vesentlig grad ble et organ, som dels direkte og dels på indirekte grunnlag støttet fiendens krigsformål.

Etter at direktør Hvidsten var blitt avskjediget som direktør for arbeidsformidlingen i august 1941, sto direktørstillingen ubesatt, men direktoratets virksomhet fortsatte under ledelse av underdirektør Jackbo, og «Minister» Lippestad, som den 25. september 1941 hadde latt seg oppnevne som «Minister» for Sosialdepartementet, ansvarlig overfor Terboven, ønsket at den opprinnelige midlertidige tilstand med Jackbo's ledelse av direktoratet skulle fortsette. Jackbo var riktignok ikke nazist, men han hadde erfaring og innsikt i direktoratets affærer. Quisling ønsket imidlertid at en nazist skulle ansettes i stillingen og hadde utsett seg tiltalte til vervet. Etter mottatt henvendelse tok tiltalte mot oppdraget og overtok direktørstillingen den 20. juni 1942. Direktoratet sorterte under Sosialdepartementet og sto formelt under departementets 1ste sosialkontor, men tiltalte førte som regel de nødvendige forhandlinger med departementssjefen Lippestad personlig. I direktoratet var ca. 40 funksjonærer, hvorav en underdirektør og tre kontorsjefer, undergitt tiltaltes ledelse.

Den tvangsmessige utskrivning av arbeidskraften ble etter hvert satt ut i livet og regulert ved en rekke lover og forordninger fra Sosialdepartementet. Bestemmelsene kom som regel etter direkte pålegg eller under samarbeid med Reichskommissariat, men bestemmelsene hadde også i stor utstrekning sin grunn i forhold som skaptes av livsviktige behov for den norske befolkning. Det var således nødvendig å sørge for den tilstrekkelige tilgang på arbeidskraft til jord- og skogbruket. Således gjorde brenselmangelen det tvungne nødvendig for myndighetene å bidra til en forsert skogsdrift. Jernbanene ble i stor utstrekning drevet med trevirke, og det var av vesentlig betydning for befolkningen, at jordbruket avkastning ble størst mulig og at produktene kunne bli skaffet frem til byene ved opprettholdelse av effektive jernbaneforbindelser. I den utstrekning hvori effektivi-

seringen av arbeidstilgangen skjedde for å tilfredsstille livsviktige behov for den norske befolkning kunne det med rette ikke bebreides myndighetene at de bidro til en tvangsutskrivning av arbeidskraften. Det er imidlertid på det rene, at tvangsutskrivningen samtidig skjedde for å tilfredsstille tyskernes behov for øket tilgang av arbeidere til de tyske anlegg og befestninger, altså som bistand til støtte for fiendens krigsformål. Hensett til dette var det et forhold, som etter rettens oppfatning må anses som en rettsstridig bistand til fienden, at han overtok den ledende stilling som direktør for arbeidsformidlingen på et så vidt sent tidspunkt som sommeren 1942, idet han da var klar over — etter innholdet av de bestemmelser som allerede var satt ut i livet angående tvangsutskrivningens formål og virkemåte — at en bidro til opprettholdelsen av fiendens krigsberedskap.

Og det betegner etter rettens oppfatning en fortsatt rettsstridig bistand til fienden, at tiltalte vedble å stå i sin direktørstilling i den følgende tid inntil frigjøringen, idet de lover og forordninger om arbeidsinnsatsen, som etter hvert ble satt ut i livet, bærer preg av et stadig økende påtrykk fra tyskernes side for å få arbeidsinnsatsen effektivisert. Forholdet er visstnok at tiltalte ikke er satt under tiltale for å ha hatt noen direkte befaling med tilblivelsen av disse lover og forordninger, — som ble bearbejdet og utgitt av Sosialdepartementet etter et forutgående samarbeid i større eller mindre grad mellom den nazistiske departementssjef og Reichskommissariat — men retten anser det å være av betydning for en vurdering av den virksomhet som tiltalte overtok som direktør for arbeidsformidlingen, at det gis en oversikt over en del av de viktigste lover og forordninger, som var bestemmende for karakteren av den tvangsmessige utskrivning av arbeidskraften.

I så henseende bemerkes følgende: Som foran påpekt ble direktoratet for arbeidsformidling opprettet ved en forordning av 8. oktober 1940.

Den 9. juli 1941 ble det gitt en forordning om arbeidshjelp til særlig samfunnsviktige oppgaver. Denne forordning ble ved lov av 13. juni 1942 nr. 2 gitt en tilføyelse om at arbeidsformidlingen kunne benytte hjelp av politiet overfor personer som unndro seg pålagt arbeidsplikt.

Den 27. november 1942 ble det gitt en lov om tildeling av arbeidskort og rasjoneringskort gjennom bedrifter. Hensikten med denne bestemmelse var å binde arbeidskraften til et bestemt bedrift.

Loven om arbeidsplikt av 21. desember 1942 åpnet adgang til å tvangsutskrive arbeidere «når viktige stats- eller samfunnsinteresser krever, at uoppsettelige arbeidsoppgaver gjennomføres». Denne lov ble samme dag gjort gjeldende for Vest-Agder og Rogaland fylker, og med hjemmel i loven ble flere tusen arbeidere utskrevet til arbeid på tyske befestningsverk. Dette viste at lovens for-

mal ikke alene var å fremme norske stats- eller samfunnsinteresser, men også å skaffe fienden arbeidskraft til militære formål.

Etter at tyskerne var blitt stanset i sin fremtreden på østfronten ved kampene om Stalingrad ble det i Tyskland proklamert allmennlig arbeidsmobilisering ved en forordning av 27. januar 1943. I vårt land kom den 22. februar 1943 loven om nasjonal arbeidsinnsats med en gjennomføringslov av 23. februar. Disse lover er i store trekk kopier av den nevnte tyske forordning. Innledningen til den norske lov viser at meningen med den bl. a. var å yte bistand til fienden, idet det bl. a. anføres i loven, at «også det norske folk må samlet og uten omsyn til fødsel og formue, stand og stilling sette alle krefter inn i den kamp på liv og død, som Europa fører mot bolsjevismen». Det bestemmes i loven, at menn i alderen 18 til 55 år og kvinner i alderen 21 til 40 år skal melde seg etter særskilt kunningføring for arbeidsformidlingen i sin bostedskommune.

Den 12. august 1943 og 14. september 1944 ble det fremmet lover om bøter for forseelser mot arbeidsdisiplinen.

I et rundskriv av 27. september 1943 fra Sosialdepartementets sjef til distriktskontorene for arbeidsformidlingen ble det bestemt, at alle bedrifter, som ikke gikk under loven av 27. november 1942 (nevnt foran) skulle avgi 20 prosent av all mannlig arbeidskraft til arbeidsinnsatsen, og at de utskrevne utelukkende skulle settes inn til dekning av oppdrag vedrørende bergverk og smelteverk, Wehrmacht og Organisation Todt.

I et rundskriv av 16. mai 1944 ga ministeren for Sosialdepartementet ordre til distriktskontorene for arbeidsformidlingen om, at alle menn født i 1921, 1922 og 1923, som ikke tidligere hadde avtjent ordinær AT tjeneste, skulle utskrives til arbeidsinnsats i jord- og skogbruk, og bygg og anlegg.

Forholdet var imidlertid på det tidspunkt, at motstanden mot tvangsutskrivningen etter hvert hadde vokset seg sterk innen den norske befolkning, hvilket til dels skyldtes et vedvarende opplysningsarbeid fra hjemmefrontens side og propandaaen i de illegale aviser, og dette førte til at registreringen og utskrivningen av de nevnte årsklasser ble fullstendig stoppet av de meldepliktige. På grunn herav ga Sosialministeren den 21. mai 1944 etter anmodning av Reichskommissariat en pressemeddelelse om innkalling av de nevnte årsklasser, hvori det bl. a. anføres: «Den som søker å hindre noen i å la seg registrere på lovsmessige grunner oppfordrer til direkte eller indirekte motstand mot arbeidsformidlingens ordre og forskrifter, må vite at det setter seg for slike straffer, som krigens handlinger bestemmelser kan bringe til anvendelse. Dette er en siste advarsel til sabotører.»

Motstand mot tvangsutskrivning vokset seg imidlertid stadig sterkere. Tyskerne fikk på langt nær den arbeidskraft som de ønsket, og de ga de norske myndigheter skyld for dette. Tyskernes misnøye var i første rekke rettet mot Sosialdepartementets sjef, minister Lippestad, men også mot tiltalte som

direktør for arbeidsformidlingen. Klagemålene var fra tysk synspunkt delvis berettiget, idet såvel ministeren som tiltalte ved flere høve hadde søkt dels å unnlåte å etterkomme de tyske påbud og dels å legge en demper på effektueringen av de tyske krav. For tiltaltes vedkommende var forholdet spesielt, at han var en bestemt motstander av utskrivning av kvinnelig arbeidskraft, og han søkte å motarbeide denne utskrivning, inntil forholdet ble at Quisling etter press fra Wehrmacht i mars 1943 foranlediget et rundskriv fra direktoratet angående utskrivning av kvinner til serveringshjelp i de tyske militærleirer. Etter henvendelse fra en av direktørene i Arbeidsgiverforeningen lyktes det imidlertid tiltalte å oppnå samtykke fra en av tyskerne i Reichskommissariat til at utskrivningen av kvinner til det nevnte formål ikke ble satt ut i livet. Videre er forholdet at tiltalte, såvidt det sto i hans makt, bl. a. motarbeidet tvangsutskrivning av prester og jurister, og videre av småbrukere, av skomakere til tyske verksteder og av folk til sjåførtjeneste for Organisasjon Speer.

Den etter hvert sterkere misnøye, som tyskerne ga til kjenne overfor minister Lippestad førte til slutt til at ledelsen av arbeidsinnsatsen den 1. juni 1944 ble tatt fra ham, idet N. N. ble innsatt som «riksfullmektig for arbeidsinnsatsen». Samtidig ble tiltalte faktisk sjålt ut som leder av Arbeidsdirektoratet idet han ble tildelt andre arbeidsoppgaver. I formen ble han dog stående som direktør for Arbeidsdirektoratet til frigjøringen.»

Lagmannsretten tar deretter stilling til en rekke nærmere beskrevne handlinger som tiltalte var siktet for å ha utført eller medvirket til. Det finnes ikke nødvendig å gjennomgå dette avsnitt nærmere i denne forbindelse.

Avgrensningen av det etter strl. § 86 og landssvikloven straffbare område når det dreier seg om underordnede tjenestemenns befattning med NS's arbeidsinnsats, er bl. a. behandlet i to trykte rettsavgjørelser. Den første finnes inntatt i R.M. h. 26 s. 82 flg. Her gjaldt tiltalen en NS-mann med tillitsverv i partiet, som fra 6. november 1941 til krigens slutt var bestyrer av Tromsø arbeidskontor og herunder foresto den tvungne arbeidsutskrivning i Tromsø. Han hadde ifølge Hålogaland lagmannsretts dom av 13. desember 1945 i nevnte stilling «i noen utstrekning utskrevet sjåførere og anleggsarbeidere til tysk arbeid, dessuten har han utskrevet kontordamer til tyske kontorer».

Domfelte anket for denne posts vedkommende over at inndragningsbeløpet var satt for høyt. Ved vurderingen av dette spørsmål uttalte i Høyesterett førstvoterende med tilslutning av de øvrige dommere:

«Når retten bare har funnet å burde inndra en del av sistnevnte inntekt er dette begrunnet med at han ikke har oppnådd bestyrer-

Stiftelsen norsk Okkupasjonshistorie, 2014

stillingen som følge av sitt medlemskap i NS, slik at den straffbare virksomhet i denne stilling bare omfatter den utskrivning han har foretatt til tysk arbeid, og som følge deraf har retten foretatt en skjønnsmessig vurdering av hvor meget av den samlede inntekt som bestyrer, kr. 16 373,68 faller på de straffbare forhold og foretatt inndragning av den på sistnevnte virksomhet fallende del av inntekten.

Etter min oppfatning må imidlertid den ting at han ikke har fått bestyrerposten på grunn av sitt medlemskap i NS føre til at ingen del av hans lønn inndras. Stillingen var fastlønnet, og det er ikke opplyst at han hadde noen særinntekt ved utskrivning til tysk arbeid. Under disse omstendigheter mener jeg at det er uriktig å fortolke landssvikordinningens § 15 slik at han ved utskrivningen som sådan har ervervet en økonomisk vinning.»

Den annen avgjørelse som berører spørsmålet er en høyesterettskjennelse inntatt i R M h. 28 s. 142. Det gjelder en NS-mann som ved Arendal byretts dom 21. mai 1946 ble dømt for medlemskap i partiet og i Rikshirden i forbindelse med enkelte tillitsverv i partiet. Imidlertid ble han frifunnet for sin virksomhet som sjef for et distriktsarbeidskontor. Herom er følgende opplyst i byrettsdommen:

«I juli 1943 ble tiltalte ansatt som sjef for distriktsarbeidskontoret i Aust-Agder. Stillingen sto kunngjort i avisene, og i søknaden gjorde tiltalte oppmerksom på at han var medlem av NS. Denne stilling innehadde han til kapitulasjonen. Som sjef for dette kontor fikk han fra Direktoratet for Arbeidsformidling beskjed om utskrivning av arbeidskraft til forskjellig slags arbeid — anleggsarbeid, jord- og skogbruk — og ga så ombudsmennene i de forskjellige kommuner pålegg om utskrivning. Ved brev av 3. desember 1943 til Politimesteren i Arendal forlangte han tiltalte og straff mot T. Hoftuft og Olav T. Jore fra Valle fordi de ikke hadde møtt frem til arbeid som var anvist. Forholdet var her at de to i 1942 var utskrevet av distriktskontoret til veiarbeid i Nord-Norge etter en liste som var satt opp av overingeniøren for veivesenet. I 1943 ble det eget distriktskontor for Aust-Agder og tiltalte meldte da til politiet at de skrevne ikke var møtt frem.

Senere kom saken tilbake fra politiet, og ble henlagt slik at de to ikke fikk noen straff.»

Senere heter det:

«Derimot finner retten ikke at det kan karakteriseres som «bistand til fienden» og være rettsstridig, å inneha stillingen som sjef for Aust-Agder distriktsarbeidsformidlingskontor. Heller ikke finner retten at innrapporteringen til politimesteren om at Hoftuft og Jore ikke hadde tatt det pålagte veiarbeid i Nord-Norge, kan ansees som bistand til fienden.»

Vedkommende statsadvokat for landssviksaker erklærte anke over dommen. Anken ble forkastet ved Høyesteretts kjennelse av 26. desember 1946. Førstvoterende siterer fra ankeerklæringen angående det punkt som her interesserer og forkaster anken på et formelt grunnlag, hvorpå han bemerker:

«Det jeg nå har sagt fører til at anken over de frifinnende deler av dommen må forkastes. Av hensyn til det som statsadvokaten har anført i ankeerklæringen som uttrykk for sin oppfatning av lovanvendelsen, vil jeg imidlertid tilføye noen bemerkninger herom. Til taltes stilling som sjef for distriktsarbeidsformidlingskontor i Aust-Agder var et led i en ordinær norsk administrasjonsgren. Kommunale arbeidskontorer ble innført allerede ved lov om arbeidsformidling av 12. juni 1900. Direktoratet for arbeidsformidling er likeledes opprettet før krigen. Distriktskontorene ble derimot først opprettet ved en forordning av 8. oktober 1940, utferdiget av den kommissariske sjef for Sosialdepartementet, men der var forberedt av Administrasjonsrådet, og ble avløst av en provisorisk anordning av 4. mai 1945 som opprettholdt ordningen i det vesentlige uforandret. Den omstendighet at arbeidsformidlingen, i likhet med den øvrige offentlige administrasjon, under krigen ble til nytte også for tyskerne, kan ikke uten videre medføre at de enkelte tjenestemenn ansees for å ha ytet straffbar bistand til fiender. Det er ikke i tiltalebeslutningen i denne sak slik som i enkelte saker som tidligere har vært pådømt av Høyesterett, anført noe særlig vedkommende tiltaltes virksomhet som sjef for distriktskontorene, når unntas en tiltalebegjæring som ikke førte til noen forfølgning. Heller ikke er noe særlig anført om hans virksomhet i ankeerklæringen. Ifølge domgrunnene har retten ansett det bevist at tiltalte fra Direktoratet for arbeidsformidling fikk beskjed om utskrivning av arbeidskraft til forskjellige slags arbeider, anleggsarbeid, jord- og skogbruk, og at han så ga ombudsmennene i de forskjellige kommuner pålegg om utskrivning. Om utskrivning til veiarbeid i Nord-Norge sier retten at det foregikk etter en liste som var satt opp av overingeniøren for veivesenet. I en imotegåelse av ankeerklæringen har tiltalte, uten at det er nevnt fra påtalemyndighetens side, blant annet anført følgende: «Det vesentligste arbeid i stillingen var å skaffe arbeidsfolk til jordbruk og skogbruk samt norsk industri. Det var uunnagelig at der også kom pålegg om å skaffe folk til veiarbeide i Nordland. Pålegg hertil kom for øvrig fra det norske veivesenet, hvilket de under saken fremlagte dokumenter viser. Det ble for byretten ikke fra aktoratside engang hevdet at jeg i stillingsmedarbeid hadde gjort annet enn det som var strengt tatt nødvendig i egenskap av distriktsarbeidskontor. Det er heller ikke opplyst noe om straffefølgning mot overordnede tjenestemenn i arbeidsdirektoratet eller Veivesenet.»

Den rettsoppfatning som her er kommet til uttrykk er fulgt i senere avgjørelser av underordnede domstoler og av påtalemyndighet.

Virksomheten i NS's særorganisasjoner og i nazifiserte yrkesorganisasjoner m. v.

I NS årbok for 1942 finner man under særorganisasjonene regnet opp:

Rikshirden, Hirdmarinen, Hirdens Flykorps, Førereens garde, NS' Ungdomsfylking, NS' Kvinneorganisasjon, NS' Kvinnehird, NS' Faggruppeorganisasjon, NS' Studentfylking, NS' Bondegrupper, NS' Hjelpeorganisasjon, NS' Utenriksorganisasjon, Den norske legion, Regiment Nordland, Germanske SS Norge og Frontkjemperkontoret.

I årbogen for 1944 finner man en ny stilling i partiet, nemlig NS' ombuds mannen for næringslivet. Av de nevnte særorganisasjoner vil en i det følgende vesentlig beskjeftige seg med NS' Faggruppeorganisasjon (NSFO), NS' Bondegrupper (NSBG), og den organisasjon som lå under NS' ombudsmannen for næringslivet. Her vil bli stiert endel rettsavgjørelser som viser hvilken betydning nazistene har tillagt organiseringen av sammenslutninger og omorganisering av bestående foreninger hvorved NS-myndighetene skulle få kontroll over næringslivets og kulturlivets forskjellige organisasjoner. Før disse dommene blir gjennomgått, synes det hensiktsmessig gjennom en kortere innledning å vise bakgrunnen for opprettelsen av de særorganisasjoner som ovenfor er nevnt.

Allerede i 1931 utkom uten forfatternavn en publikasjon med titelen: «Redegjørelse for Nordiske Folkereising's Retningslinjer». Fra side 15 siteres følgende avsnitt:

«Politisk like stemmerett fastslår alle individers likeberettigelse, og tjener for så vidt den individuelle utvikling. Men anvendt på det økonomiske område, og satt på spissen, utartet den til meningsløsheter. Lignende betraktninger kan gjøres gjeldende for de sociale og kulturelle områder av samfundslivet.

Under disse omstendigheter er et sterkt behov for et riksorgan, et riksting, bestående av representanter for de forskjellige nærings- og fagorganisasjoner som kan avlaste de nuværende statsorganisasjoner i den utstrækning disse ikke lenger svarer til tidens krav, og hvori de nevnte organisasjoner direkte kan tale sine interesser og samtidig finne sin utjevning, dels sig imellem, dels i den øst som uttrykker hele samfundets streben og vilje. I tilslutning til Stortinget vilde man allerede kunne få etablert et to-kammersystem (Storting og Riksting) som tilfredsstillt alle krav.

I neste sammenheng med dette spørsmål skal det nevnte brennende spørsmål om etablering av et bedre samarbeide mellom de enkelte ledd i samme næringsvei, i særdeleshet mellom kapital og arbeide. Et virksomt og organisasjonsmessig middel hertil vil være opprettelse av næringsråd for de forskjellige næringsveier, sammensatt av repre-

sentanter for kapital, ledelse, funksjonærer og arbeidere.

Ved en kombinasjon av disse to organisasjonsformer (riksting og næringsråd) synes det mulig å sikre et harmonisk samarbeide såvel vertikalt som horisontalt mellom samfundets næringer, fag og klasser, og derved muliggjøre samfundets organiske utvikling på en naturlig og fredelig vei.»

Videre vises til NS' program, lagt frem på NS' landsting og godtatt av Rådet 28.—29. januar 1934 og stadfestet av Føreren 15. februar 1934. Punkt 2 i programmet heter:

«Nasjonens kultur- og næringsliv organiseres i selvstyrende legaliserte yrkeslag (laug), som danner bindeleddet mellom den enkelte og staten, under statens kontroll. Et riksting av yrkeslagene organiseres og sig innflytelse på rikets styre.»

Det viste seg at meget tidlig under okkupasjonen gikk Riksledelsen inn for å erobre Arbeidernes Faglige Landsorganisasjon og Arbeidsgiverforeningen foruten de tilsluttede foreninger og yrkes- og faggrupper i det hele. I det øyemede ble således NS' Faggruppeorganisasjon (NSFO) opprettet under landslederen Odd Fossum. Blant dokumentene i straffesaken mot denne person finner man under nr. 40 vedlagt en instruks som er omhandlet i dommen, med titelen: «Retningslinjer for NS' Faggruppeorganisasjon, Oktober 1943». Av innledningen til denne publikasjon fremgår at NSFO er opprettet av Føreren ved forordning av 12. oktober 1940 med det hovedformål «å verve medlemmer for NS gjennom uavtaltelig og systematisk propaganda i tale og skrift». Videre heter det at NSFO hadde som formål å forberede NS' kadrer for overtakelse av yrkeslivets organisasjoner. Om organisasjonen, som naturligvis kun skulle omfatte NS-medlemmer, og dens vesen og oppgaver, heter det:

«NS' Faggruppeorganisasjon er en av Nasjonal Samlings særorganisasjoner og sorterer direkte under partiets riksledelse. Den har ikke direkte medlemmer, men arbeider gjennom et tillitsmannsapparat.

Dens oppgave er å bistå hovedorganisasjonen på følgende punkter:

1. I arbeidet for utbredelse av Nasjonal Samlings ideer, samt å verve medlemmer for partiet innen arbeidslivets organisasjoner og bedrifter.
2. I varetakelsen av NS-medlemmers interesser på arbeidsplassen, for derigjennom å sikre dem frihet til uhindret å drive politisk virksomhet på disse.
3. I å utbygge og holde å jour et nøyaktig fagkartotek over alle NS-medlemmer, for derigjennom å kunne gi partiet råd når det gjelder ansettelse av faglig art. Videre å avgi uttalelser om personer som ikke er medlemmer av partiet, når det gjelder liknende ansettelse.

Stiftelsen norsk Okkupasjonshistorie, 2014

4. Ved på alle områder å være et rådgivende organ for partiet, når det gjelder behandlingen av spørsmål av faglig politisk art.»

Av et dokument i straffesaken mot landslederen, nemlig en gjenpart av et brev av 4. juni 1942 til «ministerpresidenten», fremgår at meningen var å tilpasse NSFO som «partiets politiske overvåkings- og verivingsorgan» innen det planlagte «næringsamband» og det planlagte «arbeidssamband». «Fagorganisasjonens tidsmessige skoler og erfaringsmessig utbyggede opplysningsorgan har vist seg å være en bra utklekningsanstalt av NS-medlemmer», heter det. Det måtte også høre til NSFO's oppgaver å tilsette tillitsmenn for NS' idéer i arbeidslivet og utbygge NS-celler innen alle instanser i arbeidslivets organisasjoner og bedrifter.

Av dommen over NS-ombudsmannen for næringslivet, «minister» Alf L. Whist, og av dokumenter som ble fremlagt i saken mot ham ser man hvilken virksomhet som ble utførdet for å få opprettet et «NS' næringsamband» under ham med det formål å skape et felles landsorgan for de viktige næringsgruppene i bedriftslivet. (Eidsivating lagmannsretts dom over Whist av 26. juni 1946 er omtalt på side 163.)

Et påtenkt Norges Arbeidssamband skulle ifølge dok. 59 i straffesaken mot minister Whist bety en sammenslutning av den nazifiserte Arbeidernes Landsorganisasjon, Arbeidsgiverforeningen og Håndverkerforbundet m.v., og disse idéene samler seg da som det vil fremgå av nedenstående rettsavgjørelser om den gamle plan å opprette et Riksting i samsvar med NS program.¹⁾

I forbindelse med NS-myndighetenes forsøk på å få kontroll over organisasjonene og foreningene kan en ytterligere nevne «Foreningsforordningen av 17. juli 1941» som ga Innenriksdepartementet en viss kontroll over foreningene og hvoretter det ble opprettet et særskilt foreningskontor som iflg. § 1, 2. ledd skulle sørge for at de foreninger som departementet «hjemmelbestemte» ble ledet i samsvar med den politiske nyordnings krav.

Videre nevnes de inngrep som særlig ble gjort overfor Landsorganisasjonen i forbindelse med unntagelsestilstanden 10. september 1941. Etter februar 1942 ble det gitt en

¹⁾ Utviklingen av den her nevnte virksomhet fra NS-myndighetenes side og deres politikk er nærmere behandlet i en fremstilling av dr. Thomas Wyller: «Fra okkupasjonsårenes maktkamp», utgitt i Oslo 1953. Denne behandler tiden fram til 1. februar 1942 og gir en historisk utredning om de tiltak NS satte i verk for å omforme landets organisasjonsliv i sammenheng med planene om en korporativ oppbygging av statsorganene med Riksting som endelig mål.

rekke i det følgende siterte forordninger om tvangsmedlemskap i de forskjellige samband. I 1943 er der så gitt endel forordninger i forbindelse med den nasjonale arbeidsinnsats og med bestemmelser om næringsamband.

Følgende lovtiltak regnes opp i kronologisk rekkefølge: Lov av 5. februar 1942 om Norges Lærersamband hvoretter Norges Lærersamband skal være en faglig sammenslutning som tjener som mellomledd mellom lærerne og de offentlige myndigheter, og alle lærere og lærerinner ved skoler som hører inn under Kirke- og undervisningsdepartementet er pliktige til å stå som medlemmer. Lov av 5. februar 1942 om Den Norske Forleggerforening som skal ha til formål å varetta bokforleggerens faglige interesser og hvoretter den som vil drive bokforleggervirksomhet må være medlem. Lov av 19. februar 1942 om medlemskap i Norges Advokatforbund hvoretter enhver som utøver sakførervirksomhet er medlem av Advokatforbundet.

Lov av 12. mars 1942 om reklameyrket hvoretter det er forbudt å utøve reklameyrket uten tillatelse av Kultur- og Folkeopplysningsdepartementet, og enhver som utøver reklameyrket er medlem av Norges Reklameforbund.

Lov av 19. mars 1942 om rederyrket hvoretter Norges Rederforbund er en faglig sammenslutning av utøvere av rederyrket og enhver utøver av dette yrket er derved medlem av Norges Rederforbund. Det heter uttrykkelig at forbundet overtar enhver virksomhet etter det hittidige Norges Rederforbund med samtlige fonds m. v. tilknyttet dette.

I alle disse bestemmelser finnes i noe forskjellig utforming forskrifter om tvunget medlemskap. De nevnte forbund er dels nystartede, dels en omdannelse av tidligere foreninger, og de overtok disses virksomhet og aktiva. I den forbindelse nevnes også lov av 20. august 1942 om organisasjoner og foreninger hvor det bl. a. heter i § 9 at ethvert medlem er pliktig til å godta verv som tillitsmann.

I 1943 ble i forbindelse med lov av 22. februar 1943 om alminnelig nasjonal arbeidsinnsats gitt nye bestemmelser av betydning for organisasjonene. I medhold av lov av 25. februar 1943 kunne uten hensyn til reglene i lov om organisasjoner og foreninger av 20. august 1942, opprettes næringsgrupper, enten ved nyopprettelse eller ved å bestemme sammenslutninger av næringsdrivende ble godkjent som næringsgrupper. De næringsdrivende som Handelsdepartementet bestemte, ble da i og med næringsgruppen opprettelse medlem av denne.

I medhold herav ble etter hvert opprettet følgende næringsgrupper:

Den 22. mars 1943 Norges Handelsforbund for samtlige handelselskaper og selvstendige handlende.

Den 7. april 1943 Norges Håndverkerforbund for samtlige selskaper og selvstendige næringsdrivende som utøver håndverk og heimeyrke.

Den 7. april 1943 Norges Industriforbund for samtlige industribedrifter.

Den 6. mai 1943 Norges Skipsfartsforbund for samtlige rederiselskaper og selvstendig næringsdrivende og for skipsmeglere.

Den 6. mai 1943 Norges Forsikringselskapers Forbund for samtlige forsikringselskaper og selvstendige forsikringsagenturdrivende.

Den 6. mai 1943 Norges Transportforbund for samtlige som gjør seg en næring å drive transportvirksomhet.

Den 20. mai 1943 Norges Hotell- og Restaurantforbund for samtlige selskaper og selvstendige næringsdrivende som driver hotell eller restaurant m. v.

Vedtektene for de forskjellige forbund som i det vesentligste er likelydende, er inntatt i Norsk Lovtidend for 1943, side 531 følgende. Det er fastsatt tvangsmedlemskap og nærmere angitt hvilke næringer går inn under de forskjellige forbund.

Ved forordning av 1. mai 1943 ble organisert et «Norges Næringsamband», hvoretter alle næringsdrivende i riket skulle sammenfattes i 10 næringsgrupper. Vedtekter av samme dag er inntatt i Norsk Lovtidend 1943, side 193. Denne forordning ble senere avløst av lov av 9. september 1944 med nye vedtekter, inntatt i Norsk Lovtidend 1944 s. 274. Bestemmelsene bygger på tvangsmedlemskap i næringsgrupper og tar sikte på en forestående regulering av næringslivet. Som president for Næringsambandet ble «minister» Alf L. Whist oppnevnt.

At selv de underordnede ledd blant NS tillitsmenn var informert om hvorledes NS ledelse aktet å infiltrere næringslivet fremgår av Eidsivating lagmannsretts utrykte dom 18. januar 1949 mot den i slutten av september 1940 utnevnte «Innenriksråd». Denne hadde tidligere, nemlig fra 18. mai til 10. september 1940, vært NS-lagfører i en av østlandsbyene. I dommen heter det kort:

«Samtidig fungerte han også som kretsleder i «x» krets. Han arrangerte i denne tid endel møter innen laget eller kretsen med foredragsholdere som på vanlig måte propaganderte for partiet. Delvis opptrådte han også selv som foredragsholder under møtene således under septembermøtet i 1940, da han skarpt gikk i rette med demokratiets utskeltelse og slo til lyd for det nye system med yrkesmessige laugsorganisasjoner som NS ville innføre.»

Men de fylldigste opplysninger gir dog Eidsivating lagmannsretts dom av 26. juni 1946 over Alf Larsen Whist, som ble utnevnt til NS' ombudsmann for næringslivet allerede i 1941 og fungerte som sådan under hele okkupasjonen. Han ble også tiltalt og kjent skyldig i å ha arbeidet med omformingen og utbyggingen av næringslivets organisasjoner etter oppdrag fra Quisling fra begynnelsen av 1942. Ett avsnitt av lagmannsrettsdommen er i denne forbindelse av særlig interesse:

«Den 10. november 1941 ble tiltalte av Quisling oppnevnt som NS-ombudsmann for næringslivet. Dette var en ren partistilling og etter den forordning som Quisling i egenskap av partifører utstedte om utnevningen heter det bl. a. at ombudsmannen har overledelsen av partiets befatning med handel, industri, håndverk, fiskeri, bank, forsikring og forsyning. Han skulle varetta partiets befatning med samarbeidet mellom disse næringsområder og de andre næringsområder som er underlagt andre tillitsmenn (ministre) så som landbruk, sjøfart, vassdragsvesen osv. Ved forordning av 1. mai 1943 ble det bestemt at det skulle opprettes et Næringsamband og samtidig ble tiltalte oppnevnt som president for sambandet og tillike som president i det nyopprettede Norges forsikringsforbund.

Ved kunnngjøring av 2. november 1943 fra Quisling ble tiltalte fra 4. s. m. utnevnt til minister og medlem av Regjeringen med bibehold av stillingene som ombudsmann og president for Næringsambandet. Han fikk samtidig fullmakt til å gi alle stats- og kommunale myndigheter bindende anvisninger av alminnelig og spesiell art og overvåke deres gjennomføring. Den 12. juni 1944 da Eivind Blehr ble fjernet som sjef for Næringsdepartementet og Kjell Irgens som sjef for Sjøfartsdepartementet, ble tiltalte utnevnt som sjef for Næringsdepartementet, og den vesentligste del av Sjøfartsdepartementets forretninger ble da lagt under Næringsdepartementet, idet Sjøfartsdepartementet ble opphevet. Tiltalte fortsatte i stillingen som departementssjef til frigjøringen 8. mai 1945.

Retten anser det bevist at tiltalte da han meldte seg inn i NS forsto at partiet samarbeidet med tyskerne og støttet dette under den pågående krig mellom Norge og Tyskland.

Da han lot seg oppnevne som partiets ombudsmann for næringslivet forsto han at dette var et ledd i partiets arbeid for å få makt over hele næringslivet således at det kunne utnyttes best mulig i partiets og fiendens interesse under krigen. Det samme gjelder stillingene som president i Næringsambandet og Forsikringsforbundet som var videre fremstøt i samme retning. Han forsto også at utnevningen av ham til minister uten portefølje hadde til hensikt å styrke hans stilling for at han så meget kraftigere kunne fremme partiets og fiendens interesser overfor landets næringsliv.

Tiltalte var også klar over at Quislings såkalte nasjonale regjering var et organ for ok-

kupasjonsmaktens utnyttning av landet til fremme av dens krigsinteresser. Når han trådte inn i regjeringen støttet han således fienden. Etter rettens oppfatning var allerede det at tiltalte overtok disse stillinger straffbart etter straffelovens § 86 som bistand til fienden.»

Senere i dommen heter det:

«Det er på det rene at tiltalte i førstningen av 1942 fikk oppdrag av Quisling å ta opp arbeidet med omformingen og utbyggingen av næringslivets organisasjoner. Han satte i den anledning opp et brev til Quisling den 12. mars 1942, der han trakk opp linjene for en slik omforming og utbygging. Tiltalte fremholdt at det av forskjellige grunner ville være taktisk klokt og psykologisk riktig å bygge på de eksisterende organisasjoner. Det måtte innføres tvunget medlemskap og næringene skulle samles i forskjellige grupper som skulle innordnes under et riksnæringssting. Da tiltalte var klar over at dette ikke kunne innføres ad frivillighetens veg, mente han at det måtte lages en fullmaktslov som skulle åpne adgang til å gjennomføre obligatorisk medlemskap, til å innsette nye ledere, til å starte de nye organisasjoner, som måtte være nødvendige og til å foreta de sammenslutninger, endringer i foreningens lover og de mulige oppløsninger som krevdes for å bringe organisasjonene innenfor den ramme som var trukket opp.»

I en oppsummering konstaterer lagmannsretten videre:

«Som ombudsmann støttet han Quislings planer om rikstinget og innhentet i august 1942 forslag til representanter til det riksting som det var ment å få istand i september s. å. Også denne plan måtte oppgis på grunn av den motstand den møtte.»

Videre:

«I 1944 var det planer om å få i stand et riksutskrivningsverk for hele landet. Meningen var tydeligvis å få et apparat til å føre kontroll over hele befolkningen og i tilfelle gjennomføre en utskrivning til militær hjelp for fienden. Tiltalte fikk forslaget til uttalelse og gikk i brev til Quisling av 7. mars 1944 inn for tanken. Han fremsatte samtidig endringsforslag som skulle gjøre det lettere å få loven i gjennom og tilrådde at den skulle gis «et mest mulig sivilt utseende», — hvoretter han tilføyer: «Den rent militære hensikt med loven kan likefullt tilgodesees helt ut.»

Tiltalte sier at hans endringsforslag tilskattet å få planen hindret, men retten kan ikke etter det som er opplyst finne dette riktig.»

I forbindelse med det som er opplyst om Whists medvirkning til planleggingen av den nye ordning for næringslivets organisasjoner ble det i saken mot ham bl.a. fremlagt et brev fra ham til Quisling av 12. mars 1942. Her blir følgende grupper av næringslivet — «riksnæringsgrupper» eller forbund — som

organisasjonene skulle samles i, nevnt: Landbruk, håndverk, fiskeri, industri, handel, skipsfart, transport, bank, forsikring og turistnæringen. Forbundene skulle inndeles i bransjegrupper. Landbruk, håndverk¹⁾ og fiskeri forutsettes undergitt spesielle organisasjonsformer (se herom i det følgende). Videre heter det:

«Arbeidernes og arbeidsgivernes organisasjoner ligger utenfor næringsorganisasjonenes område.

Ved organiseringen av næringslivet bør det dog tilstrebtes et visst samarbeide med de krefter som arbeider med oppbyggingen av Arbeidssambandet.

Næringsorganisasjonenes rent sosiale innretninger som enkepensjonskasser, begravelsskasser osv. forutsettes senere overført til vedkommende avdeling i Arbeidssambandet. Denne overføring må ikke skje samtidig med overtagelsen av organisasjonene.

Spørsmålet om disponeringen av legater og fonds, hvis midler er avsatt til bestemte, mer yrkespregede formål som utdannelseslegater, stipendier for studiereiser og for forskning osv. må tas opp til drøftelse i løpet av april måned.

Ved gjennomføringen av organisasjonsplanene bygges i størst utstrekning på det organisasjonsapparat som allerede foreligger. Man må derfor etablere inndelingen i de ovennevnte 10 næringsgrupper, enten ved sammenslutning av flere forbund eller ved organiseringen av nye fellesorganer.

Grunnvolden for organisasjonene er næringslivets samtlige utøvere. Det må derfor innføres obligatorisk medlemskap.

Medlemmene organiseres gjennom bransjeforeninger direkte i vedkommende riksnæringsgruppe.»

Når det gjelder nazifiseringen av Arbeidernes Landsorganisasjon finner en opplysninger i en uttrykt dom, avsagt av Eidsivating lagmannsrett 4. februar 1949 over Odd Jarmann Fossum (se også s. 155), som fra årsskiftet 1940—41 til 1. september 1944 hadde stillingen som landsleder i NS' Faggruppeorganisasjon og som også fra september 1941 under unntakstilstanden i Oslo da Hansteen og Wickstrøm ble henrettet, overtok stillingen som kommissarisk leder av Landsorganisasjonen. Om den første av disse stillinger og betydningen av denne uttaler retten:

«Høsten 1940 ble tiltalte kalt inn til Oslo til Fuglesang og overtok omkring årsskiftet 1940—41 på foranledning av Quisling vervet

1) Om utviklingen av Norges Håndverkerforbund finnes opplysninger i Oslo byretts uttrykt dom av 16. mars 1949 over den oppnevnte NS «riks håndverksmester». Om forholdene i Norges Rederforbund finnes opplysninger i Eidsivating lagmannsretts uttrykte dom av 17. september 1944 over den av NS oppnevnte direktør i forbundet.

som landsleder for Nasjonal Samlings faggruppeavdeling, senere kalt NS Faggruppeorganisasjon. Organisasjonen var av Quisling besluttet opprettet ved en partiforordning av 12. oktober 1940 og hadde til formål å organisere NS-medlemmer i grupper og celler innenfor de forskjellige yrker og bedrifter, for å drive propaganda for NS og dets ideologi samt å verve medlemmer. Det ble utarbeidet en organisasjonsplan og instruksur, som foruten landslederen og hans stab forutsatte fylkes-, krets-, lag- og bedriftstillsmenn. En del tillsmenn ble også oppnevnt og der ble bl. a. våren 1941 avholdt iallfall et faggruppekurs for de oppnevnte ledere, hvor tiltalte holdt et foredrag med propaganda for organisasjonen og NS. Tiltalte har også ved flere andre anledninger i 1941 agitert på liknende måte i skrift og tale.

Imidlertid synes det som NS Faggruppeorganisasjon nærmest er blitt en papirorganisasjon uten synlig innhold, og etter at tiltalte i september 1941 var blitt oppnevnt som kommissarisk leder for Arbeidernes Faglige Landsorganisasjon (jfr. pkt. 3 nedenfor) har han, såvidt forstås, tapt all interesse for Faggruppeorganisasjonen, og ikke utøvet noen egentlig virksomhet i denne. Formelt ble han imidlertid stående som dens landsleder til 1. september 1944.»

Overtagelsen av stillingen som kommissarisk leder av LO er i dommen beskrevet således:

«Den påfølgende morgen, den 10. september, ble tiltalte avhentet av Wiese og kjørt ned til Rådhusgaten 17 hvor han etter å ha ventet en stund, i 8—9 tiden ble ført inn på Quislings kontor hvor foruten Quisling også Hagelin samt 4 tyskere, hvoriblant Wegener og Wiese, var til stede. Tiltalte ble gjort bekjent med at der skulle ansettes nye ledere i LO og de tilsluttede fagforbund, og Quisling leverte ham en skriftlig oppnevneelse på tysk som kommissarisk leder av Arbeidernes Faglige Landsorganisasjon undertegnet av Rediess samme dag. Tiltalte protesterte mot oppnevneelsen under henvisning til sine manglende kvalifikasjoner, og fremholdt Halvard Olsen som den mest skikket. Da Quisling svarte at Terboven ikke hadde villet akseptere denne, nevnte tiltalte Erling Olsen som allerede var sekretær i LO. Quisling svarte at det ikke var tid til noen forandring da Terboven hadde satt en frist for nyordningen innen LO til klokken 10. Der var innført unntaksestilstand, og såfremt tiltalte vegret seg ved å overta vervet som kommissarisk leder ville dette ikke bare medføre de alvorligste følger for tiltalte personlig, men også for fagorganisasjonen, idet tyskerne hadde truet med å oppløse denne, og overdra dens midler til fordel for NS, samt opprette en ny organisasjon etter forbilledet av den tyske «Arbeitsfront». Da tiltalte ba om betenkningstid for først å konsultere med fagorganisasjonslederne i Folkest Hus, avbrøt Wegener samtalen, og sa at han skulle sende en tysker for å tale med disse. Quisling leverte samtidig tiltalte en liste hvor der var oppført navnene på de personer som skulle oppnevnes som ledere av de enkel-

te fagforbund, samt navner på en rekke kandidater til ledere av Samorganisasjonens lokavdelinger. Meningen var at oppnevneelsen av forbunds- og samorganisasjonslederne skulle skje i tiltaltes navn som landsleder.»

Planene om organiseringen av et «Norges Arbeidssamband» behandles også i dommen på følgende måte:

«Omkring årsskiftet 1941—42 framkom der innen høyeste NS-hold planer om en sammenslutning av alle organisasjoner tilknyttet arbeidslivet, så vel av arbeidsgivere som lønsmottakere til et Norges Arbeidssamband. Quisling var ivrig for gjennomføringen av denne plan og utnevnte Lippestad til leder av det forberedende arbeid. Tiltalte var også for tanken, men mente at dens endelige realisasjon av taktiske grunner burde utstå til etter krigens opphør. Som et ledd i gjennomføringen ble organisasjonen av LO's fagforbund rasjonalisert, slik at antallet av disse ved sammenslutninger ble redusert fra ca. 35 til 14. Antagelig på foranledning av tyskerne ble det i slutten av 1942 bestemt at opprettelsen av Arbeidssambandet skulle utstå til etter krigens, men for at Quislings prestisje ikke skulle lide noe skår herved ble bl. a. tiltalte pålagt fortsatt å agitere offentlig for planen. Dette har da tiltalte også gjort i stor utstrekning både i skrift og tale. Det er videre på det rene at tiltalte sterkt gikk inn for en tvangsorganisering i LO av alle arbeidere, og flere ganger fremkom med forestillinger herom bl. a. i skrift til Quisling av 21. april 1942. Tiltalte har ved en rekke artikler i Fritt Folk, Norsk Arbeidsliv, Jern og Metall og NS Månedssblad samt i taler agitert offentlig for NS og nyordningen.»

Under straffutmålingsbetraktningene vedkommende Fossum fremhever retten flere sterkt formildende omstendigheter. Retten finner at han har vist en som det synes oppriktig interesse for en bedring av arbeiderklassens økonomiske og sosiale kår. Det fremholdes også at han kom i miskreditt hos tyskerne ved at han på forskjellig vis inntok front mot enhver direkte innblanding i fagorganisasjonen fra tyskeres side. Retten kommer også til at hans motiv ikke har vært egennyttig eller ønsket om økonomisk vinning. Likevel måtte retten ved straffens utmåling legge særlig vekt på hans medvirkning ved aksjonen mot Landsorganisasjonen under unntakstilstanden i september 1941 og hans fortsatte forbliven i denne stilling til henimot okkupasjonens slutt. Angrepet på LO ville, sier retten, om det hadde fått det resultat NS og tyskerne tilskattet, slått en farlig bresje i den norske motstand samtidig som det ville ha lagt forholdene til rette for en mer effektiv utnyttelse av landets produksjonskapasitet til beste for Tysklands krigsformål. Odd Jarmann Fossum ble for forbrytelse mot strl. §§ 86 og 98, jfr. landssviklovens §

60 og strl. § 62 dømt til tvangsarbeid i 7 år samt til begrenset rettighetstap.

Når det gjelder kommissariske ledere i LO og tillitsmenn i de enkelte fagforbund og i faggruppeorganisasjonen kan vises til de rettsavgjørelser som er inntatt i R M h. 50 s. 108, R M h. 26 s. 5, R M h. 18 s. 6 og i Rt. 1946 s. 601.

Riksbondeleder var fra 1942 «minister» Torstein John Ohnstad Frøtheim (se også s. 131), som ved Eidsivating lagmannsretts dom av 4. juni 1946 for forbrytelse mot strl. §§ 86 og 98 m. v. ble dømt til tvangsarbeid på livstid og tap av almen tillit for alltid samt inndragning og erstatning til det offentlige. Ved Høyesteretts dom av 20. juni 1947, inntatt i Rt. 1947 s. 352 ble det i lagmannsrettens dom gjort de endringer at frihetsstraffen ble nedsatt til tvangsarbeid i 20 år, og tapet av almen tillit ble omgjort til begrenset rettighetstap. Domfeltes tidligere stilling som distriktsdyrlege ble han fratatt. Domfeltes serie av forskjellige rettsstridige handlinger som av retten er blitt bedømt som landssvik, således hans medvirking til utferdigelsen av et betydelig antall nazistiske lover, hans medvirking til utrensning av offentlige tjenestemenn og hans propaganda-virksomhet vil ikke bli gjennomgått i denne forbindelse. Om hans stilling som riksbondeleder konstaterer lagmannsretten bl. a. følgende:

«Etter at han var blitt medlem av partiet søkte han Quisling om å bli oppnevnt som «riksbondeleder» og dette ble innvilget i januar 1942. Tiltalte kom derved inn i den øverste partiledelse. Han sier selv at han ville ha denne stilling for å kunne opptrø med større autoritet, men at han i virkeligheten ikke utførte noe særlig arbeid som «riksbondeleder».

Videre heter det i dommen:

«Det ble alt høsten 1940 innledet forhandlinger mellom Norges Bondelag og NS om et samarbeid. Forhandlingene var kommet temmelig langt før det gikk opp for Bondelagets ledere at meningen var å trekke hele det mektige laget over til nazistisk retning. Da ble forhandlingene brutt senhøsten 1940.

Tiltalte som dengang ikke var medlem av NS hadde ingen nærmere befattning med disse forhandlinger. Men etter at først de to nestformenn i laget og deretter formannen Johan Mellbye var avsatt og arbeidet med å få bondene innlemmet i det nazistiske bondesamband skred frem, tok tiltalte etter hvert mer og mer del i arbeidet. Han ble således valgt til formann i bondesambandet 3. november 1941. Norsk Bonde- og Småbrukerlag hadde stillet seg helt avvisende overfor alle forsøk på nazifisering av laget. For å få fremmet nazifiseringsplanene avsatte tiltalte formannen skolebestyrer Gulbransen og satte inn NS-medlemmet A. H. i stedet. Hensikten med

ordningen av Norges Bondesamband var blant annet også at det skulle være et ledd i det riksting som det var Quislings plan å få i stand. Derfor ble bondesambandet innlemmet i Norges Næringsssamband. At dette var hensikten forsto tiltalte. Tiltalte påberopte seg i sitt arbeid stadig at det var for å fremme produksjonen og bondenes tarv at disse forskjellige aksjoner ble gjort, men den egentlige hensikt var å få nazifisert bondenæringen og bondestanden, så den kunne bli et lydlig redskap i tyskernes og partiets hender og det har tiltalte forstått.»

Vurderingen av den betydning hans virksomhet for så vidt har hatt finner man i domspremissene uttrykt således:

«Enn viktigere var det for fienden å få bondenes mektige organisasjoner, Norges Bondelag og Norges Bonde- og Småbrukerlag nazifisert. Ganske visst sto tiltalte i førstningen, da han ennå ikke var medlem i partiet, utenfor de innledende forhandlinger mellom Norges Bondelag og nazistene. Men da han var blitt partimedlem, tok han del i arbeidet med å organisere bondesambandet og ble dettes formann, og han har det fulle ansvar for angrepet på Bonde- og Småbrukerlaget. Nedbrytningen av bondenes faglige organisasjoner og innlemmingen av dem i det nazistiske bondesamband var et meget viktig ledd i fiendens kamp. Med den spredte bebyggelse i landet var det vanskelig for bondene å få i stand en ny samlendende organisasjon som kunne stå mot fiendens forskjellige angrep mot bondenæringen. Den omstendighet at tiltalte med den autoritet han hadde blant bondene gikk god for dette nazifiseringsarbeid var meget skadelig for landet, og her har tiltalte etter rettens mening et meget tungt ansvar.»

Som ovenfor anført ble også Håndverksforbundet satt under NS' kontroll. En høyesterettsdom som kan tjene til illustrasjon, er inntatt i Rt. 1946 s. 1002. Det gjelder en hirdmann, idømt 3 års tvangsarbeid for landssvik, som har fungert som «fylkeshåndverksmester». Om næringsgruppens betydning for det nazistiske program kan vises til førstvoterendes bemerkninger på s. 1004. Det er for øvrig av sagt en rekke dommer som angår deltakelse i nazifiserte foreninger og forbund. Det å påta seg en ledende stilling eller et kommissarisk verv i en slik forening er blitt bedømt som landssvik. Således kan det vises til to dommer som angår ledende stillinger i Lærersambandet. De er inntatt henholdsvis i R M h. 33 s. 133 og Rt. 1946 s. 463. Et kretsleder i Norges Tannlegeforbund er straffet for å ha overtatt dette oppdrag. Dommen er inntatt i Rt. 1946 s. 659. Når det gjelder fiskerinæringen finner man en dom i R M h. 58 s. 9 hvorefter en NS-mann er blitt straffedømt bl. a. for å ha latt seg oppnevne av den kommissariske sosialminister som medlem av en komité som skulle utrede aktuelle fiskerispørsmål — bl. a. «retningslinjene for fremtidig utbygging og rasjonalisering av norsk fiskerinæring» og for «oppbygging av en landsomfattende organisasjon for fiskerne».

Når det derimot har dreiet seg om passivt medlemskap i en nazifisert organisasjon har domstolene vist forsiktighet med å konstatere straffeskyld. Dette gjelder således medlemskap i Lærersambandet. Her kan vises til dommene i R M h. 6 s. 117 og i R M h. 57 s. 15. En viktig sak gjaldt medlemskap i Norges legeforbund, tidligere Den norske legeforening. I dette tilfelle forelå for øvrig ikke noen nazistisk forordning eller lov om pliktig medlemskap. I Høyesteretts dom uttaler førstvoterende med tilslutning av de øvrige dommere:

«Spørsmålet i denne saken er i sine konsekvenser meget vidtrekkende: Kan det karakteriseres som rettsstridig bistand til fienden når domfelte — som ikke har opptrådt aktivt i Løgeforbundet — dog har unnlatt gjennom utmeldelse å protestere mot å bli regnet som medlem av denne kommissarstyrte institusjon etter at den i 1941 var blitt opprettet for å tre i den fri sammenslutning, Den Norges Løgeforenings, sted.

Jeg kan godt forstå byrettens standpunkt når den besvarer spørsmålet bekreftende ut fra den tydelige uttalte hensikt med yrkesorganisasjonene: at de skulle skape grunnlag for det av Quisling planlagte «Riksting». Og så jeg mener at det i 1942 for enhver norsk mann og kvinne som sto i en av yrkesorganisasjonene, og som forsto faren ved den nettopp nevnte plan og ved den nazifisering av de enkelte yrker som samtidig var tilskattet, måtte være en plikt personlig å gi uttrykk for sitt standpunkt — nemlig ved gjennom utmeldelse å være med på å vise hvor folket sto, og derved faktisk ta sin del av ansvaret for vårt lands videre skjebne. Som byretten altså har lagt hovedvekten på, skulle det på yrkessambandene grunnede «Riksting» tre i Stortingets sted, og fremfor alt støtte opp om den påtenkte fredsslutning og påfølgende forsoning med fienden. Jeg viser i den forbindelse blant annet til de under straffesaken mot Quisling fremlagte, av ham selv skrevne memoranda av 10. februar og 9. juni 1942 det første med disse avsnitt: «1. Øyeblikkelig foreløbig fred. 4. Samarbeid med den tyske vernemakt.» Jfr. også Quislings tale 2. februar. Når jeg altså er blitt stående ved at en unnlatelse av å protestere ikke bør anses rettsstridig, legger jeg for Quislingtilhengers vedkommende fult på at svært mange av dem vel neppe fikk ut har forstått hvilken skjebnesvanger betydning som særlig det høyaktuelle «Riksting» straks kunne fått for vårt folk og da fremfor alt for den våpenføre befolkning. Som et godt eksempel på slik manglende evne til å forstå situasjonen, har vi nettopp i denne sak tiltaltes mer enn alminnelig grunne og naive artikkel om «Hvorfor jeg er medlem av

NS». Men også overfor forfatningstro nordmenn mener jeg det ville være å stille kravet for strengt om man skulle anse det rettsstridig og dermed straffbart, når enkelte, ofte trykket av personlige vansker lot være å ta det utmeldelsesskritt som utsatte dem for fengsel og annen forfølgelse. Det var det moralske krav som her måtte være grunnlaget og som også i virkeligheten var et sikrere og med Grunnlovens ånd bedre stemmende grunnlag enn om kravet også hadde vært støttet ved en straffetruel. Jeg mener således at noen rettsplikt til å melde seg ut forelå ikke. — Samme resultat er også Justisdepartementet og Helsedirektoratet kommet til, se departementets skriv av 14. august 1945 til Kirke- og Undervisningsdepartementet og Helsedirektoratets notat av 3. november i år. Hvordan forholdet stiller seg for de lægers vedkommende som i tiden etter 1. januar 1942 har tatt det positive skritt å melde seg inn i Løgeforbundet, er det ikke nødvendig for Høyesterett å ta standpunkt til i denne sak.» (R M h. 27 s. 51, Rt. 1946 s. 1196.)

Aktiv virksomhet i de kommissariske menighetsråd er ansett straffbar. Således kan vises til R M h. 26 s. 43, R M h. 29 s. 124 og R M h. 50 s. 108.

På lignende måte kan man si at retten har avgrenset straffbarheten når det gjelder medvirking til NS' sosiale virksomhet, også i de tilfelle hvor denne må sies å ha en viss propagandistisk karakter. Tillitsverv og medlemskap i NS' Hjelpeorganisasjon (NSH) har en slik karakter og er ansett straffbar. Se således Rt. 1945 s. 326, R M h. 21 s. 49 og R M h. 21 s. 70. Derimot er det vist tilbakeholdenhet med å anvende straff når det gjelder bidrag til NSH. Dette er kommet til uttrykk i et rundskriv fra Riksadvokaten så tidlig som 16. oktober 1945 (Rundskriv L. nr. 43), hvor det fremholdes at bidrag av beskjeden størrelse som regel ikke bør gi anledning til strafforfølgning. Det samme gjelder bidrag til den virksomhet, organisert fra nazistisk side, som er blitt kalt «Sol i Arbeid», jfr. Riksadvokatens rundskriv L. nr. 50 av 15. november 1945. Når det derimot gjelder virksomheten som tillitsmann i den sistnevnte organisasjon har Høyesterett fastslått at forholdet er straffbart. Det vises til R M h. 20 s. 62 hvorefter utdannelsen til leirfører «Sol i Arbeid» og tjenestegjøring som sådan rammes av strl. § 86 som straffbar bestand til fienden. Her dreier det seg om en organisasjon som kom i virksomhet etter at den såkalte arbeidsinnsats var blitt innført. «Formålet var at man på arbeidsplassene (de tyske) skulle ta seg av de norske arbeideres hygieniske forhold, opprette kantiner og sørge for passende fritidsbeskjeftigelse og lignende. Tidligere hadde tyskerne hatt sine egne arbeidsledere med tilsvarende oppgaver.»

Stiftelsen norsk Okkupasjonshistorie, 2014

Når det gjelder nazistenes forsøk gjennom de av dem bragte tillitsmenn på å få idrettsforeningene til å delta i idrettsstevner til tross for at idretten var blokkert og således bryte «idrettsfronten», vises til RM h. 16 s. 73 og RM h. 21 s. 82. Forholdet var i sistnevnte tilfelle at tiltalte som under hele okkupasjonen var NS-mann, fra 1942 inntil frigjøringen var innsatt som formann i et idrettslag. Før han ble formann hadde han som idrettslagets sekretær skrevet endel avisartikler hvor han bl. a. ivret for å få ungdom til å melde seg inn i idrettslaget. Herredsretten fant at han derved støttet NS i partiets bestrebelse for å bryte den nasjonale idrettsfront.

Om «Kulturtinget».

Av trykte rettsavgjørelser som gjelder representanter for denne institusjon finnes 3, samtlige inntatt i RM, nemlig h. 21 s. 76, h. 24 s. 5 og h. 51 s. 100. Den førstnevnte sak gjelder en komponist, den annen sak gjelder en dikter og den tredje sak den tidligere omtalte Pressedirektør. Samtlige er dømt så vel etter strl. § 86 som § 98 for å ha mottatt oppnevning som medlemmer av og ved et par anledninger å ha deltatt i møter i Kulturtinget. I den førstnevnte dom prøvet Høyesterett hvorvidt en sådan virksomhet rammedes av strl. § 98 som et ledd i NS' forsøk på ved ulovlige midler å endre rikets statsforfatning. Høyesterett fastslo overensstemmende med lagmannsretten at så var tilfelle, og denne dom har da senere vært veiledende for andre domstoler i lignende saker. Det er derfor grunn til å sitere et avsnitt fra denne høyesterettsdom, som også er inntatt i Rt. 1946 s. 818. Førstvoterende uttaler med tilslutning av de øvrige dommere:

«Forsåvidt tiltaltes deltagelse i Kulturtinget angår, antar jeg at anken må forkastes. Etter Nasjonal Samlings program, Quislings og partimedlemmers artikler og taler gjen-gitt i dagspressen er det en notorisk kjens-gjerning at partiet hadde til formål å endre den gjeldende statsforfatning, dels ved å innføre det såkalte førerprinsipp og dels ved å erstatte Stortinget med det såkalte Riksting, hvis sammensetning og myndighetsområde var bestemt av helt andre prinsipper enn de som vår gjeldende statsforfatning hviler på. Etableringen av Kulturtinget var et ledd i dette arbeid. Jeg henviser her til NS' program hvor det heter: «Nasjonens kultur- og næringsliv organiseres i selvstyrende legaliserte yrkeslag (laug) som danner bindeledd mellom den enkelte og staten, under statens kontroll», og til Quislings i ankeerklæringen nevnte tale på det såkalte førerting den 25. september 1942. I denne siste anføres der blant annet: «Vi styrte derfor like løs mot målet. Vi krevde en handlekraftig nasjonal riksregjering uavhengig av partipolitikk, og at Stortinget

ble erstattet av et riksting, sammensatt av faglige delegerede for det arbeidende folk og ikke av partipolitikere. — Gjennomføringen av nyordningen er nu så langt fremskredet at vi kan organisere et kulturting av representanter for kulturlivets forskjellige områder og organisasjoner, og delegerer til det behandling av visse faglige kulturpolitiske oppgaver.» Så langt som til å etablere og organisere et riksting kom partiet ikke, men av NS' program og hva der ellers er dokumentert av artikler og taler var det på den tid kulturtinget ble etablert meningen at kulturtinget skulle utgjøre en egen avdeling av rikstinget. I en utredning av mars 1944 av kulturtingets såkalte organisasjonsutvalg anføres der således:

«Av forarbeider av verdi for utvalget foreligger der lite. Utvalget er kjent med de drøftelser som fant sted i og gjennom Innenriksdepartementet høsten 1942, da man undersøkte muligheten for å sammenkalle et riksting. Forutsetningene for samarbeidet den gangen har imidlertid etter Førerens tale 25. september 1942 endret seg så vesentlig at de resultater man da kom til ikke lenger kan brukes annet enn som et utgangspunkt. Man finner dog, p. g. a. sakens forfatningsrettslige side å burde referere et d e n g a n g utarbeidet utkast til «kunngjøring fra Ministerpresidenten om Rikstinget».

- «§ 1. Nasjonens kultur- og næringsliv samordnes i selvstyrende yrkes- og næringsforbund, som danner bindeleddet mellom den enkelte og staten, under statens kontroll.
- § 2. Folket utøver sin innflytelse på rikets styre gjennom Rikstinget.
- § 3. Rikstinget består av to avdelinger, et Næringsting og et Kulturting.
- § 4. Næringstinget og Kulturtinget utgår fra legaliserte arbeids-, nærings- og kulturorganisasjoner.
- § 5. Antall representanter skal være 120 i Næringstinget og 80 i Kulturtinget.
- § 6. Det tilkommer Rikstinget å pålegge skatter, avgifter, toll og andre offentlige byrder. Ministerpresidenten kan i påtrengende tilfeller gi midlertidige bestemmelser.
- § 7. Andre saker av særlig viktighet kan forelegges Rikstinget eller en av dets avdelinger til uttalelse for de avgjøre.
- § 8. Hvis lovforslag forelegges Rikstinget eller en av dets avdelinger, blir forslaget enten å bifalle eller fraråde.
- § 9. Partiets riksledere, ministre og andre som Ministerpresidenten bestemmer kan møte i Rikstinget og dets avdelinger. Andre kan av presidenten for Rikstinget eller en av dets avdelinger innkalles for å utrede særlige spørsmål.
- § 10. Rikstinget innkalles av Ministerpresidenten og blir samlet så lenge han finner det nødvendig.
- § 11. Reglene om Rikstingets nærmere sammensetning og virkemåte fastsettes ved lov og iøvrig i tingets forretningsorden».

Etter det således foreliggende kan det ikke stille seg tvilsomt at etableringen av kulturtinget var et ledd i NS' forsøk på ved ulovlige midler å endre rikets statsforfatning, og da lagmannsretten også har funnet det bevist at tiltalte har forstått dette, er tiltaltes deltagelse i kulturtinget med rette ansett som medvirken til overtredelse av straffelovens § 98. Jeg henviser til lagmannsrettens anførsel: «Heller ikke kan retten være i tvil om at tiltalte har forstått at Kulturtinget var et ledd i det Riksting som Quisling flere ganger omtalte og som fullstendig ville endre den gjeldende statsforfatning.»

Gruppe 3.

Propaganda for partiet eller for fronttjeneste, herunder virksomhet i pressen.

De rettsavgjørelser det her gjelder omfatter landssvikersk propagandavirksomhet av enhver art. Forholdet vil etter omstendighetene være straffbart så vel etter strl. § 86 som etter strl. § 98. Avgjørelser som konstaterer rettsstridig propagandavirksomhet i vid forstand forekommer etter de tall man har beregnet på grunnlag av landssvikarkivets register, med følgende fordeling:

Fellende dommer	2 228
Fengselsforelegg	234
Bøteforelegg	322
Påtaleunntalser	12
	<hr/>
	2 796

Også her er straffedommene i flertall. Påtalemyndigheten har meget sjelden funnet å kunne gå til påtaleunntalelse når den først mener å ha konstatert et så aktivt forhold som landsforrædersk propagandavirksomhet under krig. Det alt overveiende antall straffefølte har vært medlemmer av NS. Etter oppgaver fra L. reg. omfatter rettsavgjørelsene bare ca. 75 ikke-medlemmer. Også når det gjelder propagandistene er kombinasjon med andre landssvikerske handlingstyper, som en vil se av L. reg. tabell III, meget stor. Propaganda i trykt skrift omfatter adskillige bokverk og en mengde brosjyrer og innlegg i avisene. I foredrags form og som offentlige taler er propagandaen forekommet spesielt på stævner og møter og gjennom kringkastingen. Rettsavgjørelsene viser også eksempler på at bare det å delta i NS-mønstringer og på NS-organiserte stævner, således på idrettsstævner, etter omstendighetene har vært betraktet som propagandamessig oppslutning om partiet og enkelte tilfelle som mottrekk mot motstandsbevegelsen (idrettsfronten).

En stor del av virksomheten er utøvet av profesjonelle propagandister som til denslags var utpekt blant partifolk, eller av pressefolk som var anbragt i de forskjellige avi-

ser av tyskerne eller av NS. I noen utstrekning har propagandaen vært utøvet av såkalte Rikstalere. Men de aller fleste av NS' tillitsmenn i høyere stillinger har ytet sine bidrag til propagandaen. Foruten Føreren selv og samtlige riksledere har hver enkelt av fylkesførerne og hirdens fylkingsførere medvirket. Og endel offiserer som gikk inn for innsats på fiendens side har medvirket ved opprop eller på annen måte til verving av frivillige frontkjempere for å skaffe rekruttering til de avdelinger som fra norsk side ble satt opp under krigen. Det daglige strev med å påvirke opinionen som forekom i aviser, opprop, foredrag og kringkastingskåserier fulgte gjerne et nokså ensartet mønster. Det dreiet seg om en forherligelse av NS-systemet, dets fører og dets forskjellige organisasjoner og om oppfordring til oppslutning om disse. Ofte har metoden vært å bruke nedsettende omtale av vår konstitusjonelle styreførm, av konge og regjering, ofte i en nokså vulgær form. Videre beskjeftiget uttalelsene seg meget med en forherligelse av Wehrmacht, av den tyske styreform og av den tyske krigsinnsats med oppfordring til oppslutning om denne. Spesielt i krigens siste periode gikk propagandaen sterkt i retning av å angripe motstandsbevegelsen, med forsøk på å påvise at den var ledet av mindreverdige personer og at dens virksomhet var landsforrædersk, kjøpt med «plutokratets» penger og til skade for landet.

Det er i avsnittet ovenfor om NS-organisasjonen pekt på den betydning riksledelsen tillia propagandaen. Blant de mange forhold som Quisling selv ble dømt for inngår også dette forhold. Det er i lagmannsrettsdommen, Rt. 1945 s. 109 flg. kort beskrevet således:

«Under hele okkupasjonstiden bistod tiltalte i sin egenskap av NS-fører og «ministerpresident» det tyske styre med råd og dåd, derunder med undertrykkelse av den norske motstand og med angrep på landets lovlige styre, skjønt det var åpenbart at tysk seier ville resultere i at Norge fortsatt kom til å stå under tysk herredømme eller bli innlemmet i en av Tyskland ledet statsdannelse. Denne bistand ble ytet gjennom lovgivning og administrative tiltak (således de ved kgl. resolusjon av 4. mai 1945 opphevede lover, forordninger og bestemmelser, og skritt tatt til gjennomførelse av disse) og ved ytringer fremsatt i tale og skrift. Av taler nevnes eksempelvis tiltaltes taler av 2. oktober og 1. desember 1940, 12. mars, 26. juni, 29. juni, 5. september, 16. november og 6. desember 1941, 1. februar, 25. mai, 21. juni, 22. juni, 5. september og 25. september 1942, 22. februar, 17. mai og 17. oktober 1943, 15. mai 1944 og 1. januar 1945. Videre intervju av 19. februar 1942, artikkel av 6. april 1942 og uttalelser om invasjonen i Frankrike av 7. juni 1944.»

Senere i dommen heter det:

«Tiltalte har i tiden fra de kommissariske statsråder ble tilsatt og til kapitulasjonen stadig i tale og skrift virket for Tysklands sak og seier. — Hans opphissende agitasjon mot Kongen, den lovlige regjering og den hele nasjonale motstandsbevegelse, tok sikte på å bryte ned motstanden fra de nasjonale krefter i landet. Betegnende for tiltaltes virke er enkelte av de uttrykk han brukte i den offisielle kunngjøring da han tiltrådte som minister-president:

«Alle skal få se at Norge har en nasjonal regjering som ikke lar seg overtreffe av noen i kjærlighet til sitt folk og i sitt arbeid for hele folkets vel. Men jössingklikkene, plutokratikkene, marxistklikkene og de intellektuelle klikkene som fremdeles arbeider for fienden og forsøker å utnytte frihetskjærligheten og terrorisere folket, for på dets bekostning (til hele nasjonens forderv) å fremme sine egne og sine engelske og orientalske hersers interesser, disse klikkers makt og innflytelse skal vi tyne med alle lovlige midler til siste rest.»

Så vel i lagmannsrettsdommen som i høyesterettsdommen, hvor det ikke på noe punkt ble foretatt noen endring i lagmannsrettens subsumsjon, er virksomheten henført under strl. §§ 83, 86 og 98.

En gren av propagandaen som ble ansett for spesielt farlig p. g. a. de konsekvenser den innebar og som har vært forholdsvis strengt bedømt, er den som besto i oppfordring til ungdommen om å melde seg til krigstjeneste på fiendens side. Denne propaganda var som tidligere påvist satt i verk ved systematiske tiltak av riksledelsen. Av dokumenter som ble fremlagt i saken mot lederen av NS' Propagandaavdeling (rikspropagandaledelsen), den på s. 145 og s. 148 omhandlede Willy Klevenberg, fremgår det at NS' Fører beordret en landsomfattende aksjon gjennom hele partiapparatet for verving av frivillige til Den norske legion. I opprop til fylkesførerene ble det pålagt disse å lede verveaksjonen. Det heter videre: «De midler propagandaledelsen vil sette inn i denne verveaksjonen er den samlede presse, Norsk Riksringkasting og den offentlige møtevirksomhet som formidles av foredragsentralen og de lokale fylkespropagandaledelser» (dok. 36 i Klevenberg-saken). Det kan i denne forbindelse videre vises til de dokumenter som er fremlagt under Quisling-saken, se publikasjonen «Straffesak mot Vidkun Abraham Laurits Jonsson Quisling», utgitt på offentlig bekostning av Eidsivating lagstols landssvikavdeling, Oslo 1946, bl. a. s. 528 som inneholder et opprop av 9. januar 1941 fra Quisling om frivillig norsk deltagelse i krigen på tysk side.

Endel av de strengere straffedommer, avsagt over tidligere offiserer som gikk inn i

NS, delvis gjorde tjeneste i legionen og Medvirket til at andre gjorde det samme, er inntatt i Riksadvokatens Meddelelsesblad. Det kan således vises til en dom i R M h. 25 s. 121 over en tidligere generalstabsoffiser som ved Eidsivating lagmannsretts dom av 24. januar 1946 ble idømt tvangsarbeid i 20 år. Denne offiser hadde blant annet hatt et tillitsverv som propagandaleder i NS' befalsgruppe. Han sto som medundertegner av oppropet fra offiserene av 3. juli 1941 om deltagelse i Den norske legion, hvilket opprop var kunngjort i dagspressen, og han fungerte ganske kort tid deretter som stabssjef for Den norske legions hjemmekontor. I lagmannsrettsdommen anføres:

«Tiltalte benekter at han har skrevet under oppropet om å melde seg til Den norske Legion og påstår at han ikke kjente til oppropet før han så det i avisen. Han henvendte seg da til Kulturdepartementets sjef, Gudbrand Lunde, og ville ha inn et dementi, men det ble svart at det ikke var anledning til det. Retten anser det ikke usannsynlig at tiltaltes navn er satt på oppropet uten hans uttrykkelige samtykke, da det er på det rene at det også har vært tilfelle med de andre offiserer. Når imidlertid tiltalte som alt hadde tatt stilling som stabssjef i Legionen fortsatte i denne stilling etter at hans navn var satt på oppropet og etter at det var røkt ham å få inn en beriktigelse, må retten gå ut fra at han godkjente oppropet.»

Ved Høyesteretts kjennelse av 14. desember 1946, som forkastet domfeltes anke over straffutmålingen, anfører førstvoterende bl. a.:

«Videre legger jeg vesentlig vekt på at domfelte sammen med 7 andre nazioffiserer i juni 1941 dannet en yrkesgruppe for betalingsmenn tilhørende NS og at han og disse samme 7 lot sine navn figurere som de første på det forræderske opprop av 3. juli samme år om dannelse av «Den norske Legion». Som lagmannsretten uttrykker det, bidro han «ved å stille sitt navn, sine militære og administrative evner til disposisjon for dette forræderske opprop av hans landsmenn fant: dodet på den russiske slagmark, og at enda flere unge menn nå må stå til ansvar og bli straffet for landsforræderi». Jeg er også enig med lagmannsretten i at når domfelte, som hadde tatt stilling som stabssjef i legionen, ikke selv ønsket å være med ved fronten, gjør dette ikke hans stilling bedre.»

I R M h. 45 s. 92 flg. finnes inntatt dom over en eldre tidligere major som bl. a. hadde fungert som distriktssjef i Den norske legion i et vestlandsdistrikt og her drev propaganda for legionen samtidig som han arbeidet aktivt for å organisere vervingen av de frivillige. I lagmannsrettens dom anføres følgende:

«Ved fastsettelsen av straffen tar retten hensyn til som en meget skjerpende omstendighet at tiltalte som i en årrekke har vært høst offiser og har den høyeste utdannelse har arbeidet for frontinnsats på fiendens side. Han har gjort det han kunne for å komme med som aktiv frontkjemper og arbeidet i den første tid ivrig for å få vervet medlemmer til legionen. Han hadde et kjent navn i Trøndelag og en forholdsvis høy militær stilling som gjorde at hans propaganda for frontinnsatsen måtte påregnes å få atskilleg virkning. Når han sluttet som distriktssjef for vervingen var det ikke etter søknad, men fordi stillingen ble opphevet. Tiltalte var overbevist om at Tyskland ville vinne krigen og mente derfor at det var av viktighet for Norges stilling ved fredsoppgjøret at det fra norsk side ble deltatt aktivt på Tysklands side i kamphandlingene.»

I Høyesterett, hvor straffen ble nedsatt fra 12 til 10 års tvangsarbeid, bemerker Høyesterett bl. a.:

«Når det gjelder straffutmålingen, er de mest tungtveiende forhold domfeltes stilling som NS-fylkesfører i Trøndelag høsten 1940, at han lot seg utnevne som sjef for en bataljon i Den norske Legion i 1941, og at han i dette år som distriktssjef for legionen i Møre, Romsdal og Trøndelag drev energisk propaganda for den og arbeidet for verving av frivillige.»

I R M h. 55 s. 54 flg. er inntatt en dom over en tidligere offiser som selv meldte seg til tysk krigstjeneste i Den norske legion. I lagmannsrettsdommen opplyses at han undertegnet en rapport om legionens virksomhet hvor det bl. a. heter:

«Livet her ved fronten binder det germanske broderfolk med sterke bånd. Alle yter sitt beste for å hjelpe hinannen og kameratskapet er fast og ubrytelig. Legionærene ble fra høyeste tyske hold og nedover ikke bare behandlet som likeverdige soldater, men det ble vist dem en tillit og aktelse som alle nordmenn i legionen er stolt av. Vi på vår side har gjort vårt beste for å vise oss denne tillit verdig.»

Tiltalte anfører at rapporten er satt opp av en av de tyske beraterer ved legionen og at han ikke ville brukt de omhandlede uttrykk hvis han selv hadde avfattet rapporten.»

Lagmannsrettens dom som ble opprettholdt i Høyesterett gikk ut på tvangsarbeid i 10 år. Opps her er den propagandamessige side ved hans forhold tillagt stor betydning. Det anføres således i lagmannsrettsdommen:

«I straffskjerpende retning legger retten vesentlig vekt på at tiltalte som norsk offiser hadde stillet sitt navn og sin militære innsikt til rådighet for fienden ved som sjef i spissen for Den norske legion — bataljon «Viken» — å delta i krigen på fiendens side. Han har derved også bidratt til at mange av hans

landsmenn mistet livet på slagmarken og mange fler av dem senere har måttet stå til ansvar for og er blitt straffet for landsforræderi.»

Av dommer som ikke er gjengitt på trykk — og som omfatter propaganda- og vervevirksomhet kan nevnes en ved Eidsivating lagmannsrett avsagt dom av 24. august 1948 over en kaptein og skolebestyrer. Straffen var tvangsarbeid i 15 år. Videre Eidsivating lagmannsretts dom av 25. november 1948 over en tidligere eldre offiser som kom til å fungere som sjef for Den norske legion fra juli 1941. Han var forfatter av det ovennevnte opprop fra offiserer og hadde også ellers flere propagandamessige tiltak å svare for. Dommen ble 18 års tvangsarbeid. Ved Eidsivating lagmannsretts dom av 20. desember 1947 ble en tidligere offiser for å ha deltatt i vervevirksomhet og for å ha innehatt ledende stilling i legionen idømt tvangsarbeid i 12 år. I R M h. 24 s. 42 finnes en dom over en prest som fra sommeren 1941 fungerte som legionsprest ved Den norske legion. Han er bl. a. kjent skyldig i å ha undertegnet et opprop fra endel prester, inntatt i Oslo-avisene den 15. juli 1941, hvor det norske folk ble oppfordret til å «delta i kampen mot bolsjevismen». Dette oppropet ble offentliggjort samtidig med at det ble drevet agitasjon for dannelsen av Den norske legion, og retten fant at det også måtte oppfattes som en oppfordring til tjenestgjøring i legionen. Deretter har presten 23. august 1942 talt på et vervemøte for Den norske legion og oppfordret til deltagelse i legionen. Ellers kan det vises til to trykte dommer over NS-folk som har etterkommet Quislings anmodning om å undertegne «offisersoppnopet» om deltagelse i legionen, nemlig R M h. 11 s. 128 og R M h. 12 s. 21. Videre er i R M h. 16 s. 43 inntatt en høyesterettsdom av 8. mars 1946 over en 64 år gammel tidligere offiser som stillet seg til disposisjon en kort tid som «verveinspektør» i Den norske legion — dog uten å verve noen nye krigsdeltagere. Dette innebar imidlertid etter Høyesteretts mening likevel et så grovt brudd på den absolutte troskaps- og lydhetsplikt som en mann i tiltaltes stilling hadde at en streng reaksjon var nødvendig. Den tiltalte, som i lagmannsrettens dom, under hensyn til spesielt formildende omstendigheter som ble antatt å foreligge, var dømt til tvangsarbeid i 2 år, fikk i Høyesterett straffen skjerpet til tvangsarbeid i 4 år.

Blant de profesjonelle propagandister finner man naturligvis i forreste rekke de tillitsmenn som av Kultur- og Folkeopplysningsdepartementet var autorisert som Rikstale-

re. Som eksempel herpå vises til den i R M h. 18 s. 65 refererte dom over en fylkesfører nordpå som i egenskap av Rikstaler, etter hva retten fant bevist, hadde drevet en intens agitasjon for NS og tyskerne fra 1941 til januar 1944, idet han bl. a. hadde holdt flere taler som «i betydelig grad hadde støttet fienden». Dommen ble tvangsarbeid i 9 år, samt bot, inndragning, erstatning og rettighetstap. En fellende dom over en fremstående NS-mann som hadde gjort tjeneste som presseleder ved Arbeidernes Faglige Landsorganisasjon fra januar 1942, er inntatt i R M h. 50 s. 108 flg. Den tiltalte, som for øvrig også hadde fungert som sjefredaktør i Nasjonal Samlings «Fritt Folk» fra 1. mars 1944 til frigjøringen, ble idømt tvangsarbeid i 12 år. I domspremissene er det om hans virksomhet anført følgende:

«I 1942 ble han som i tiltalen nevnt landspropagandaleder i NSFO. I denne egenskap antar retten at han dog har vært med på et par «propagandameddelelser» fra «Arbeidernes faglige Landsorganisasjons opplysningsavdeling». Et slikt nummer, nr. 53, er fremlagt. Det omhandler propagandaens formelle ordning. Tiltalte, hvis navn ikke står på heftet, antas å ha vært med på dets utsendelse.

I sine stillinger i journalistgruppen har han virket for samhold og for gruppens forhold utad til parti og stat. Som nevnt i tiltalens post 2 virket han fra august 1940 til 1. mars 1942 som sekretær og medarbeider i NS-riksorgan «Fritt Folk». Utenfor den ovenfor nevnte artikkel av 16. august 1940 er der ikke dokumentert noen artikkel fra ham. Han har virket som en ivrig og dyktig pressemann i partiets tjeneste i denne tid og antas i betydelig grad å være medansvarlig i avisens virksomhet i denne tid til gagn for fienden. Han har heller ikke her i retten i noen form tatt avstand fra «Fritt Folk»s virksomhet i denne tid.»

Videre:

«Fra januar 1942 ble han presseleder i Arbeidernes faglige Landsorganisasjon. Denne ble overvåket av Reichskommissariatet, Berater Reithmann. Denne reiste ideen om et propagandaukeskrift for arbeiderne etter mønstret av en tysk publikasjon «Der Ruhrarbeiter». Tiltalte må som presseleder ha vakt oppmerksomhet hos en annen tysker i Reichskommissariatet, Johlitz. Johlitz stillet — se dok. 19 — forslag til «sosialminister» Lippestad om en ukeavis som opprettedes under navnet «Norsk Arbeidsliv». Tiltalte foreslås som redaktør og NN som redaksjonssekretær. Johlitz foreslo også at lønnen for tiltalte skulle settes noe «grosszügig», nemlig til kr. 16 000, for NN til kr. 10 000. Om tiltalte nevnes at han er i en vanskelig økonomisk stilling og har mange barn. Johlitz må derfor ha kjent ham nokså nøye. Tiltalte benekter å ha foranlediget dette.»

Om dette blads spredning uttales det i dommen:

««Norsk Arbeidsliv» ble et flott ukeskrift, og utkom i 300 000 eksemplarer. Noe nummer av skriftet er ikke dokumentert for retten. Det fremgår imidlertid av dok. 19, gjenpart av tiltaltes brev til Quisling av 15. mars 1942, hvilken gjenpart er erkjent, og av dok. 43, brevet til X nevnt ovenfor, at ukebladet var et propagandaorgan for NS. Det fulgte, sier tiltalte, en klar nasjonalsosialistisk linje.»

Retten vurdering av denne propaganda- virksomhet uttrykkes således:

Etter rettens mening har tiltalte ved overtagelsen av stillingen som redaktør av «Norsk Arbeidsliv» ytet en overmåte verdifull bistand til den propaganda som fra nazistenes side ble satt i verk med det formål å svekke motstandsbevegelsens front på det område innen den norske fagbevegelse, som nazistene hadde rettet sitt fremstøt mot. Det ble som tiltalte hevder lest av mange arbeidere utenfor NS. Ved de ukentlige drypp på denne forsiktede måte var det langt farligere for den norske motstandsbevegelse enn et utpregt NS-organ ville ha vært. «Minister» Lippestad erkjenner i dok. 18 — brev av 22. desember 1942 — således tiltaltes arbeid i «Norsk Arbeidsliv» som «kanskje det fremste kampmiddel mot den ulykkelige spilt som hersker i vårt folk.»

Arbeidet som journalist i «Fritt Folk» under okkupasjonen er av Høyesterett uten videre ansett som rettsstridig bistand til fiender selv om arbeidet ikke hadde noen utpregt propagandistisk karakter. Forholdet ble henført under landssvikanordningens § 2 nr. 4 smh. med strl. § 86. Det vises til Høyesteretts dom, inntatt i Rt. 1947 s. 650, hvor bl. a. følgende betraktninger av førstvoterende får tilslutning av de øvrige dommere:

«Hva lovanvendelsen angår, gjør domfelte gjeldende at det er uriktig når byretten har funnet det straffbart at han hadde stilling som journalist i bladet «Fritt Folk» fra høsten 1941. Jeg antar at anken for så vidt må forkastes. Byretten har lagt til grunn som det faktiske forhold at tiltalte høsten 1940 tok stilling i «Fritt Folk» som journalist og at han arbeidet som sådan i bladet til høsten 1941. Jeg kan ikke finne det viltsomt at dette forhold, slik som det er beskrevet i byrettens domsgrunner, er straffbart etter straffelovens § 86. Fra domfeltes side er det fremholdt at det var artikler av upolitisk innhold han skrev i «Fritt Folk», først og fremst bokanmeldelser. Til dette er først å si at det ikke kan være plass for meningsforskjell om at de av de artikler som domfelte skrev mens han var ansett i «Fritt Folk» — anmeldelsen i boken om Quisling — hadde en i utpregt grad propagandistisk karakter. Men om det ser bort fra dette, mener jeg det må være klart at det var et forhold som i og for seg var straffbart når domfelte i den situasjon som forelå høsten 1940, overtok en stilling som journalist i «Fritt Folk» og senere arbe-

det som journalist i bladet. En sak for seg er at det ved straffutmålingen bør tillegges betydning at han som medarbeider i «Fritt Folk», således som hans virksomhet er beskrevet i byrettens dom, stort sett har beveget seg på områder som lå utenfor den nazistiske propaganda.

En plenumsdom i Høyesterett trekker opp grenselinjene for det rettsstridige når det gjelder dagspressens virksomhet under okkupasjonen under det press og den tvang tyskerne og NS gjennomførte med hensyn til ensretting av nyhetsformidlingen. Det er den såkalte «Morgenpost-dom», inntatt i R M h. 44 s. 141. Det dreiet seg her om et inndragningskrav, reist av Erstatningsdirektoratet mot A/S Oslo Nyheds- og Avertissementsblad (Morgenposten). Den første redaktør (P.) var, i motsetning til den annen (F.), ikke medlem av NS. Sistnevnte er straffet for sitt forhold. Avisens opprinnelige redaktør (P.) fortsatte under okkupasjonen i sin stilling til 13. april 1943, da han ble fjernet ved et maktbud av Pressedirektoratet og erstattet med nazisten F. Lagmannsretten som behandlet saken i første instans fant det godt gjort at P. i sin redaksjonstid ved forhandlingene med presseavdelingen søkte å unngå å ta inn politisk stoff med den grunnving at Morgenposten alltid hadde vært en upolitisk avis. Dette lykkedes til å begynne med, men senere ble det forlangt at Morgenposten i likhet med de politiske aviser skulle ta inn de artikler av politisk karakter som ble oversendt eller skrevet etter diktat fra presseavdelingen. Det konstateres at under denne redaktør gikk redaksjonens arbeide ut på passiv motstand mot presseavdelingen i Reichskommissariatet, selv om motstanden ikke kunne hindre at endel stoff av propagandamessig karakter ble godttatt. Etter at F. var blitt tiltalt som redaktør viste avisen rent nazistisk innhold. Lagmannsretten kom til at uansett om P. ikke kunne gjøres strafferettslig ansvarlig, var det en rettsstridig formidling av propaganda for fienden og naziststyret avisen også under den første periode utførte og at det sikkerhetskrav på inndragning overfor utgiverne etter strl. § 36 derfor kunne gjøres gjeldende.

Høyesteretts dom, som gikk i motsatt retning, bør helst leses i sin helhet. På dette sted finner en å burde nøye seg med å gjengi visse avsnitt av dommen. Det ble under dommen avgjort at bladets virksomhet under redaktør P. ikke var objektivt rettsstridig, og påstanden om inndragning av utbyttet som under denne periode hadde tilflytt utgiverne ble ikke tatt til følge. I dommen heter det:

Lagmannsretten har funnet at det utbytte som er vunnet i P.'s redaktørtid kan inndras

med hjemmel i straffelovens § 36, men har ut fra rimelighetsbetraktninger benyttet seg av adgangen til helt å sløyfe inndragningen.

Jeg er kommet til det resultat at der ikke er lovlig adgang til å foreta inndragning av dette utbytte. Når straffelovens § 36 åpner adgang til å inndra det utbytte som er vunnet ved en straffbar handling, antar jeg — i motsetning til lagmannsretten — at det er et vilkår for inndragning at alle — så vel objektive som subjektive — straffbarhetsbetingelser etter et bestemt straffebud er til stede. Det er ikke nok å konstatere at der i det ytre er foretatt en handling som fyller gjerningsinnholdet i straffebudet, men det må godtgjøres at handlingen også kan straffes. Jeg finner støtte for denne oppfatning i lovens egne uttrykk. Når loven således nytter ordene «den skyldige», må dette sees som et uttrykk for at der skal finnes en person som virkelig er straffskyldig. Imidlertid mener jeg at P. — som jeg senere skal komme nærmere inn på — ikke har handlet objektivt rettsstridig i sin redaktørvirksomhet, og det er tilstrekkelig til begrunnelse av resultatet å slå fast at denne straffbarhetsbetingelse mangler.»

Senere i dommen anføres:

«Det er, etter det som er opplyst i saken, utvilsomt at Morgenposten i P.'s redaktørtid hadde en mengde stoff som inneholdt propaganda for NS og tyskerne. Dermed er det imidlertid ikke gitt at P.'s forhold kan karakteriseres som rettsstridig.

Ved den vurdering det her blir spørsmål om, blir det avgjørende om forholdet etter en samlet vurdering ut fra situasjonen og oppfatningen dengang nasjonalt sett må karakteriseres som utilbørlig. Aviser var, eller ble ansett som noe nær en livsfordøenhet på grunn av nyhetsstoffet og ikke minst på grunn av de tallrike offentlige kunnegjeringer, som folk måtte følge med i. Å gi ut aviser uten propagandastoff lot seg ikke gjøre. Alle nasjonalsinnede redaktører, således også P., har vært utsatt for et sterkt press fra de nazistiske myndigheters side. Presset satte inn allerede i den første tid etter okkupasjonen, da den alminnelige usikkerheten overfor okkupasjonsmakten og dens hjelpere gjorde seg gjeldende. Tvungen øket etter hvert i styrke og omfang. Både Pressabteilung og Pressedirektoratet stilte etter hvert så å si daglige krav med hensyn til avisens innhold og utstyr. Det er forklarlig at P. har bøyet seg for presset, så meget mer som der — hverken til å begynne med eller senere i hans redaktørtid — forelå noen parole eller noe direktiv fra ansvarlig hjemmefronthold om at avisene skulle opphøre å komme ut. Når bortses fra at en stor del av arbeiderpartipressen på et tidlig tidspunkt måtte slutte, fortsatte avisene stort sett å komme ut med det påbudte tvangsstoff. Etter det som er opplyst, må jeg gå ut fra at Morgenposten i det store og hele har vært redigert på en slik måte at den ikke vesentlig skiller seg ut fra gjennomsnittet av avisene. Det må også tas hensyn til at P., på et såpass tidlig tidspunkt som i april 1943 ble fjernet fra sin stilling som redaktør,

fordi han ikke var tilstrekkelig «positiv». P.'s forhold har vært etterforsket av politiet, som nå — etter at lagmannsrettens dom ble avgjort — har henlagt saken etter bevisets stilling. Jeg nevner også at når lagmannsretten — til tross for at den har funnet at vilkårene er til stede — ut fra rimelighetsbetraktninger likevel ikke har gått til inndragning, er det, så vidt jeg kan se, fordi lagmannsretten i det vesentlige har lagt vekt på de samme momenter som etter min mening får betydning for rettsstridighetssspørsmålet.»

Deretter går Høyesterett over til den annen periode:

For F.'s vedkommende finner jeg det godt gjort at det foreligger et forhold som kan straffes etter straffelovens § 86. Han er den 27. juni 1947 ved Oslo byrett dømt etter denne bestemmelse til 5 års tvangsarbeid bl. a. for sin redaktørvirksomhet. Riktignok har F. på grunn av saksbehandlingen og straffutmålingen, og saken er ennå ikke endelig avgjort. Men etter de opplysninger som foreligger i nærværende sak, må jeg anta at alle straffbarhetsbetingelser er til stede.

Når Morgenposten hevder at det ikke er adgang til å inndra det utbyttede avisen har hatt, er dette først og fremst begrunnet med at utbyttet ikke er vunnet ved F.'s straffbare handlinger. Jeg mener imidlertid at den nødvendige årsakssammenheng er til stede mellom handlingen og utbyttet. Situasjonen for Morgenposten hadde våren 1943 utviklet seg derhen at tyskerne ville ha et systemskifte i avisen, som skulle ledes helt i nazistisk ånd. Nazisten F.'s overtagelse av redaksjonen og hans senere forbryterske virksomhet i stillingen har vært en nødvendig forutsetning for avisens fortsatte drift for bladeierens regning. Hans virksomhet var et vesentlig og nødvendig ledd i utgivelsen av avisen. Utbyttet er da etter min mening i lovens forstand vunnet ved en straffbar handling. Jeg viser i denne forbindelse til Høyesteretts plenumsdom av 8. september 1945 i sak mot C.S. (Rt. 1945 s. 26 fig. spesielt side 30) og til Høyesteretts dom av 10. oktober 1946 i sak mot J.H. (Rt. 1946 side 1043 fig. spesielt side 1045).»

Den annen redaktørdom som det kan være grunn til å nevne er inntatt i RM h. 37 s. 90 og gjelder en NS-mann og Rikstaler som av nazistene ble innsatt som redaktør av Stavanger Aftenblad på et tidlig tidspunkt under okkupasjonen. I Gulatting lagmannsretts dom 16. august 1946 anføres om hans propagandavirksomhet:

«3. Fra november 1940 til april 1942 virket tiltalte som «rikstaler» for Nasjonal Samling og holdt i denne egenskap mange politiske agitasjonsforedrag på NS-møter rundt omkring på Sør- og Vestlandet. Tiltalte holdt også 2 ganger politiske foredrag i kringkastingen. Det ene er inntatt i «Folketanken», hvorfra man siterer: «Det er snart 7 måneder siden 9. april nå. Men enda hører jeg folk i sin ubendige dårskap for fullt alvor diskutere

om vi skal bruke eller ikke bruke den redningsflåte (NS) vi etter hvert og med stor nøye er kommet ombord i og nå flyter på. Du kan snakke om trollopsplint i øyet. Det er klart at vi ikke kan fortsette med å strides ombord på redningsflåten, vi må alle vise det mest ubetingede solidaritet.»

4. Etter at redaktør Sven N. Oftedal av de tyske sikkerhetspoliti var blitt nektet å fungere lenger som redaktør av Stavanger Aftenblad mottok tiltalte fra 18. april 1941 ansettelse som redaktør av bladet. Han ble tilsett av sikkerhetspoliti og NS og forsto at forutsetningen var at avisen skulle utnyttas i propagandasøymed til fordel for Nasjonal Samling og okkupasjonsmaktens politikk. Tiltalte innehadde stillingen som redaktør av Stavanger Aftenblad inntil 27. juni 1942 og skrev en rekke politiske ledere i avisen, hvor han agiterte for NS og for Tysklands seier. Likeledes inntok han av andre skrevne artikler av samme innhold. Det er under hovedforhandlingen som eksempler dokumentert i alle 29 artikler som viser den ånd tiltalte ledet avisen i.»

Dommen ledsager sine betraktninger med en rekke sitat fra forskjellige avisartikler, intervjuer med ledende nazister osv. Denne redaktør ble i lagmannsrettsdommen for forbrytelse mot strl. §§ 86 og 98 m. v. dømt til tvangsarbeid i 4 år og rettighetstap. Ved Høyesteretts dom 18. juni 1947 ble frihetsstraffen skjerpet til tvangsarbeid i 6 år. Dommen som var enstemmig anfører i sine betraktninger over straffutmålingen følgende:

«Påtalemyndighetens anke over straffutmålingen må etter min oppfatning bli å ta til følge. Tiltalte er dømt for medlemskap i NS for å ha innehatt stillingen som kretsleder og for å ha virket som «rikstaler». Videre for at han av det tyske sikkerhetspoliti lot seg tilsette som redaktør av Stavanger Aftenblad og utnyttet denne avis til propaganda for NS og okkupasjonsmakten — — —

Den alvorligste del av tiltalen er etter min oppfatning den som gjelder tiltaltes forhold til Stavanger Aftenblad, og særlig viktig er i den forbindelse tidspunktet for at tiltalte i den forbindelse tidspunktet for at tiltalte i hvilket er fastslått i lagmannsrettsdommen — av det tyske sikkerhetspoliti lot seg tilsette som redaktør med full forståelse av at den skulle utnyttas i propagandasøymed for NS og okkupasjonsmaktens politikk. Våren 1941 var nemlig en rekke norske aviser stanst, og mange av dem som var tilbake hadde store vansker å kjempe med i sitt forhold overfor NS og tyskerne. Det er da klart at tiltalte frivillige overtagelse etter anmodning av fienden av en av landets større aviser var en kjærkommen og uvurderlig hjelp for fienden til fremme av dens militære og politiske interesser og til tilsvarende skade for utviklingen av norsk presseforhold. At tiltalte ikke alene tiltrådte stillingen som redaktør, men også ca. 15 måneder, nemlig fra våren 1941 til sommeren 1942, ledet avisen etter de tyske og tyskerne opptrukne linjer har lagmannsretten fastslått.»

I Rt. 1947 s. 492 og s. 695 er det gjengitt to avgjørelser av Høyesterett som handler om deltagelse i nazistiske tilsetninger av propagandamessig art. Den første avgjørelsen gjelder en prest som ble straffet etter landssviklovens § 2 nr. 1 og 4. Presten som var medlem av NS hadde bl.a. forrettet ved gudstjenester i flere stevner arrangert av Nasjonal Samling ved rent spesielle anledninger hvor den propagandamessige side har vært i forgrunnen. I den sistnevnte avgjørelsen — en kjennelse av 8. november 1947 — har Høyesterett fastslått at det å delta i NS-iddrettsstevner på en tid da sådanne stevner var blokkert av den norske hjemmefront må betraktes som straffbart forhold. Høyesterett uttaler:

«Byretten har funnet det godt gjort «at tiltalte under okkupasjonen deltok i en rekke NS-iddrettsstevner, hun sier selv ni til ti. Den idrettsgren som hun deltok i var orienteringsløp, og i 1943 oppnådde hun tittel av Norgesmester. Hun har ikke hatt noe med idrettens organisasjon å gjøre og har tatt del i stevnene uten å være tilsluttet noe lag. Det tilføyes at før krigen hadde tiltalte vært med i akekonsurranser, men heller ikke da stått tilsluttet noe lag». Under behandlingen av de subjektive straffbarhetsbetingelser har retten bemerket: «Tiltalte må videre ha hatt kjennskap til at NS-iddrettsstevnene var blokkert av den norske heimefront, og at idretten var trukket inn som et ledd i NS-propaganda. Hun må ha forstått at hun ved å ta del i disse stevner sluttet opp om NS-propaganda og motarbeidet heimefronten, og derved indirekte yttet hjelp til fienden.»

Jeg kan ikke finne at lovanvendelsen er riktig, og kan derfor ikke stemme for frikjennelse som påstått. Byretten har fremhevet at idrettsstevnene var blokkert av den norske heimefront. Det avgjørende for straffbarheten er dog ikke denne blokade, men dens årsak, nemlig at NS med okkupasjonsmaktens hjelp søkte å nazifisere idretten og brukte de offentlige stevnene som ledd i sin propagandavirksomhet og i sin motarbeidelse av heimefronten. Aktør har sammenlignet tiltalte med dem som ble stående i de forskjellige yrkessamband uten å delta i disse leddene. Denne sammenligning kunne være treffende for så vidt tiltalte bare var blitt stående som medlem i et idrettslag og deltatt i øvelser for idrettens egen skyld. Men tiltalte, som for øvrig ikke sto tilsluttet noe idrettslag, har gjentagne ganger meldt seg til aktiv deltagelse i NS-stevner med forståelse av at hun derved medvirket til propagandaa og til å motarbeide heimefronten. Straffverdigheten av denne art deltagelse i straffbar propaganda og dermed nødvendigheten av å reise tiltalte vil avhenge av de nærmere omstendigheter, således også av hvilken posisjon vedkommende på forhånd inntok i idrettsverdenen.»

Straffen ble en bot på kr. 1 000 og begrenset rettighetstap.

I tilslutning til det som her er anført skal det bemerkes at NS-propaganda i meget stor utstrekning forekom i bøker og i tidsskrifter som ble opprettet under okkupasjonen, såsom «Ragnarok», foruten i en mengde brosjyrer. En kan nevne brosjyren «Nyordningen i Norge» som omfattet artikler og foredrag av NS-folk, publikasjonen: «Jeg er med» med uttalelser av 70 norske kvinner og menn, boken: «Kampen for Norge I og II» med foredrag og artikler av Gudbrand Lunde, «Veien til Norges frihet» med innlegg av Knut Hamsun, Herman Harris Aall, Jonas Lie. m. fl. «Et folk finner sin fører» og Quislings bøker: «Russland og Vi», «Mot nytt land» osv., Herman Harris Aall: «Nasjonalt livssyn og verdenspolitikk» og «Norges politiske nyreisning» samt boken: «Er Norge et fritt land?» «Rettsbevissthetens politiske oppgave» osv.

Når det gjelder Knut Hamsun skal en alene vise til hans artikler «Regjeringen», inntatt i Nasjonen 27. april 1940, og «Et Pauli ord» inntatt i «Fritt Folk» for lørdag 28. september 1940. Den dom som ila Knut Hamsun et erstatningsansvar på kr. 325 000 er gjengitt i RM h. 49 s. 136.

Gruppe 4.

Aktivt medlemskap eller tillitsverv i hirden og i væpnede hirdavdelinger (Hirdens Alarmerhet, Bedriftsvern, Førergraden), Germanske SS, Teknisk Nødhjelp, Arbeidstjenesten, serbervakter, Werkschutz og lign.

En optelling av Landssvikregistrerts kort viser følgende fordeling av de avgjørelser som er truffet mot medlemmer av de ovennevnte væpnete nazistiske organisasjoner:

Dommer	7 489
Fengselsforelegg	966
Bøteforelegg	1 194
Påtaleunntatelser	151
	<hr/> 9 800

Frontkjempervirksomhet er ikke tatt med i denne gruppe. Den inngår under gruppe 5. Imidlertid er det på det rene at et stort antall av de personer som har gjort hirdtjeneste også har vært frontkjempere og er straffet for begge deler. Man vil av ovenstående beregning se at tiltalte har vært reist i over 2 tredjeparter av sakene. Fengselsforelegg og bøteforelegg fordeler seg noenlunde likt på den ene tredjedel mens påtaleunntatelser forekommer i et ubetydelig antall. Sakene omfatter jo også nazistisk virksomhet av relativt aktiv natur. Når det er spørsmål om hvor mange personer har deltatt i noen av de væpnete avdelinger som ovenfor er nevnt uten

samtidig å ha vært medlem av NS eller gjort seg skyldig i andre forbrytelser, kan vises til L. reg. tabell III. Tallet er 619. Hvor tjeneste i væpnede avdelinger alene er kombinert med medlemskap i NS uten at også andre straffbare forhold kommer til, er tallet 3 168.

Hirten har dannet hovedstammen innen de væpnede NS-enheter og var tyensynlig den organisasjon hvorfra i stor utstrekning tilgangen til de øvrige væpnede avdelinger ble besørget. Av den grunn vil også hirdens organisasjon bli fremstillet forholdsvis inngående under dette avsnitt. Av publikasjoner som ble utgitt fra ledende NS-hold under krigen om Rikshirdens betydning fremgår det at dens medlemmer bl. a. var pålagt propagandamesige oppdrag. Dette ble fremholdt i Orvar Sæthers publikasjon «Hirdboken», utgitt i 1941. Hirdens oppgave var «å sette ut i livet NS' idé». En annen vesentlig oppgave for hirten var å gjøre tjeneste som partiets eksekutivmakt. Således heter det i «Hirdboken»: «Hirten skal til enhver tid utføre Føreren befalinger og sette hans vilje i verk. Hirten skal dessuten i fremtiden trygge statens sikkerhet.» Det samme fremgår av innledningen til «Håndbok for Rikshirten», utgitt av hirstaben i 1943. Her betegnes Rikshirten som en avdeling av politiske soldater og det heter at «Rikshirdens første plikt er kompromissløst å gjennomføre i praksis Føreren idéer og bestemmelser». Av propagandataler som hirdførerne holdt på vervemøter og i andre NS-forsamlinger fremgår for øvrig at hirten skulle danne grunnlaget for reorganiseringen av den norske hær. På ett av hirdens vervemøter uttalte således hirdens stabssjef i 1940 at hirten skulle danne den nye norske hær, og når denne organisasjon var sterk nok skulle den overta nøytralitetsvakten igjen, og tyskerne skulle trekke seg ut. Slike løfter bidro kanskje til hirdens vekst høsten 1940. Men av størst betydning for organisasjonens utvikling var den partiforordning om hirdplikt som Quisling utferdiget i november 1940. Den påla alle NS-medlemmer å gjøre tjeneste i hirstaben fra fylte 18 år og til og med fylte 45 år. Av flere saker fremgår at der etterhånden oppsto noen uoverstemmelser mellom tyskerne og endel av hirdens ledere når det gjaldt organisasjonens karakter. Tyskerne ville ha hirten under fullstendig tysk kommando og under opplæring av tyske offiserer, mens hirstaben ville ha den opprettet som en ren norsk militærenhet med norsk uniform. Samtidig forlangte staben at hirten skulle bevæpnes. Dette motsatte tyskerne seg inn, til man fikk opprettet militære kampavdelinger av hirdfolk, således «Norges SS», som ble opprettet ved mobilisering av et hirdre-

giment («7 Viking») den 21. mai 1941. Ved denne avdeling ble hirdfolkene iført tyske SS-uniformer og ble innlemmet i det «Germanske SS», etter at hirdfolkene under en monsterring hvor Himmler var til stede hadde avlagt først til Adolf Hitler og så til Vidkun Quisling. Sommeren 1942 gikk ledelsen av det tyske sikkerhetspoliti inn for opprettelsen av et våpenhird som skulle danne en vaktavdeling til bruk innen rikets grenser, særlig til vakt ved norske anlegg. Det ble vervet ca. 300 mann som ble sendt til en SS-leir i Holmestrand hvor de fikk våpenutdannelse og ble iført SS-uniformer. Avdelingens navn ble etter hvert forandret til SS Wachtbataljon Norge. Den 14. februar 1943 utferdiget Quisling en lov som bestemte at hirten skulle tilhøre rikets væpnede makt og således være undergitt den militære straffelov og det militære disiplinærreglement. Fra nu av ble hirdens oppgaver i særlig grad å anvendes til politioppdrag. Hirdmennene ble utdannet i et såkalt SS-leir i Holmestrand i 3 ukers våpenkurs. I alt ble det holdt 7 kurser og utdannet ca. 1 800 mann. Deretter ble det igjen etter foranledning av det tyske sikkerhetspoliti opprettet to væpnede hirdenheter, nemlig Hirdens Bedriftsvern (HBV) og Hirdens Alarmenhet (HAE). Den siste gruppe skulle stå under den tyske Sipo-sjefs øverste kommando-myndighet, men skulle ikke kalles inn uten Quislings samtykke. HAE-avdelingene skulle stå til disposisjon for det tyske politi og være parat til utrykning under tysk politikommando på kort varsel. Mannskapene fikk etter hvert utlevert geværer, og HAE-avdelingene har gjentatte ganger vært brukt av tyskerne som lot dem innkalle for å delta i væpnede aksjoner mot motstandsbevegelsens folk. Det er opplyst at våren 1945 hadde våpenhirden ca. 1 500 mann i garnison, dvs. HAE og HBV ca. 1 500 mann i garnison. Hirdens øverste tjeneste under tysk overkommando (Opplysninger om denne utvikling finnes samlet i Meddelelse nr. 1 av 6. juli 1945 fra Rikssadvokaten til statsadvokatene for landsviksaker og bygger på en rapport som er tidligere sveitfører i hirten har skrevet. Ellers vil man finne nærmere opplysninger om hirdens oppbygging i den ovenfor omtalte «Håndbok for Rikshirten».)

Rikshirdens øverste sjef var naturligvis NS' fører. Umiddelbart under Føreren rangert hirdsjef (se den på s. 177 nedenfor sitert dom over denne). Etter militært mønster ble de hirdens en stabsledelse med sin stabssjef (se den på s. 178 nedenfor nevnte dom over en stabssjef). Hirstaben var delt i en rekke avdelinger, nemlig organisasjonsavdeling, personalavdeling, utdannelsesavdeling, propagandaavdeling, presseavdeling, intendans-

avdeling, idrettsavdeling, musikkavdeling, samtetsavdeling og en sentralavdeling. For hver av disse var det tilsatt en avdelingssjef. Hirdens forskjellige enheter var: laget, troppen, sveiten, fylkingen, regimentet og hirddivisjonen. Den minste enhet — laget — besto av lagfører og 11 hirdmenn. Troppen besto av troppstab og 3 lag. Sveiten ble satt opp med 2 til 4 tropper under en sveitførers kommando. Fylkingen var bygget opp av 2 til 6 sveiter, ledet av en fylkingsfører. Regimentet under en regimentsfører besto av stab og 3 fylkinger, vanligvis en for hvert fylke.) Regimentene var:

Regiment nr. 1	.....	Viken
— » 2	.....	Eidsivating
— » 3	.....	Hafsrfsjord
— » 4	.....	Gulating
— » 5	.....	Frostating
— » 6	.....	Hålogaland
— » 7	.....	Viking

Det er opplyst at 2 til 3 regimenter skulle gjøre en hirddivisjon etter planene.

Til politisk propaganda for øvrig hadde hirdsjefen en spesiell politisk avdeling ledet av en politisk stabsleder. også innen de forskjellige avdelinger eller divisjoner sonderet man mellom en politisk hird som ikke deltok i aksjoner og som vesentlig besto av eldre folk og andre som ikke ville bære våpen og på den annen side de bevæpnede avdelinger, dvs. HAE og HBV som ovenfor nevnt.

Ved Eidsivating lagmannsretts dom av 24. februar 1948 ble den første hirdsjef straffedømt. Han fungerte som hirdsjef inntil mars 1944 da han på grunn av uoverensstemmelser av forskjellig art innen partiet ble suspendert og avløst av en fremtredende NS-mann som under siste del av okkupasjonen ble «likvidert» (skutt ned) av hjemmefronten. I lagmannsrettsdommen over den første hirdsjef er det opplyst om tiltaltes virksomhet i hirstaben at han fra august 1940 var fylkingsfører i Rikshirten i Hedmark fylke og fra våren 1941 regimentsfører for 2. Hirdregiment, som omfattet Hedmark og Oppland fylker. Fra 12. januar 1942 til 21. juni 1944 var han samtidig — som eldste regimentsfører — sjef for Rikshirten (hirdsjef). I disse stillinger ledet han hirstabens organisasjon av hirten, dens ideologiske og fysiske opplæring, hirdens oppmarsjer og samlinger, våpenutdannelse og hjemme-

Hirten hadde også endel spesialformasjoner: Hirdens flykorps som ble opprettet 1. mars 1942, Hirdens marinen opprettet 5. mai 1942 og Føreren opprettet 1. juli 1942. Ellers var det en hirstab med medlemmer i alder 10—14 år og en våpenhird (15—18 år) samt en kvinnehird og en julehird.

lige etterretningstjeneste. Han gjorde seg til talsmann for hirdens tilslutning til Den norske legion og propaganderte ved en rekke anledninger i tale og skrift for det nasjonalsosialistiske samfunnssyn. Den 25. mars 1943 stadfestet han hirdens mobiliseringsplan i tilfelle av invasjon. I dommen er også anført at han fungerte som sjef for sikkerhetspolitiet fra 1. november 1941 til 31. mai 1943. Tiltalte, som var medlem av NS fra før krigen, var gårdbruker og skogeier fra Østerdalen. Han var vernepliktig offiser. Om hans virksomhet som hirdmann er følgende nærmere anført i dommen:

«Sommeren 1940 ble tiltalte fra partihold oppfordret til å overta stillingen som fylkesfører for Hedmark. Dette vegret han seg ved, derimot gikk han med på å bli fylkingsfører for Rikshirten på Hedmark og fra våren 1941 fører for Hirdregiment 2, Eidsivating, som omfattet så vel Hedmark som Oppland fylke. I disse stillinger gikk tiltalte med full kraft inn for å organisere og utbygge Hirten innen de nevnte distrikter samt å verve medlemmer til Hirten, hvilket takket være hans posisjon synes i høy grad å ha lyktes ham. Tiltalte oppgir således i et intervju under okkupasjonen at tilslutningen til Hirten innen hans distrikt i løpet av 1940 øket fra 90 til 900 mann, og under den store hirdmønstring for Quisling i Oslo 1. november 1941 oppgis ca. 1 100 av de 3 000 møtende hirdfolk å ha vært fra tiltaltes regiment. Det må også anses på det rene at HR 2 under tiltaltes ledelse raskt ble til den hirdenhet som så vel i fysisk som i disiplinær henseende ble ansett som den beste i landet. Tiltaltes regiment står for så vidt i en særstilling. Som fylkes- og regimentsfører deltok tiltalte i en rekke hirdmønstringer og oppmarsjer, hvorunder han jevnlig opptrådte som taler med propaganda for Hirten og NS's sak, bl. a. på Lillehammer og ved flere anledninger på Hamar. Videre organiserte han og ledet delvis selv Hirdens ideologiske og fysiske opplæring, f. eks. ved hirdførerkurs på Koppang og Gjøvik.

Den 12. januar 1942 ble tiltalte utnevnt til hirdfører, dvs. sjef for den samlede Hird under Quislings overledelse med grad av regimentsfører. Da tiltalte imidlertid på det tidspunkt allerede var tiltrådt som sjef for Sikkerhetspolitiet (jfr. post 4 nedenfor) ble han samtidig meddelt permisjon som hirdfører inntil november 1942.»

Videre anføres:

«Etter at tiltalte var fratrudd sin stilling i Politidepartementet, overtok han i august 1943 også reelt stillingen som hirdsjef. Årsaken hertil var etter hva han har forklart, forordningen av 14. august 1943 (jfr. Eilifsen-saken) hvorved Hirten ble gjort til en del av rikets væpnede makt og underkastet den militære straffelov. Tiltalte var da klar over at Hirten som en konsekvens herav ville bli gitt alminnelig våpenutdannelse, og han forutså at tyskerne ville søke å få hånd over denne. Tiltalte forsøkte derfor å få satt i gang kurser for Hirdens våpenopplæring under selvsten-

Stiftelsen norsk Okkupasjonshistorie, 2014

dig norske ledelse i en norsk leir på Koppang. Dette lyktes dog ikke, hovedsakelig fordi Hir- den ikke kunne skaffes de nødvendige våpen uten gjennom tyskerne som på sin side satte som betingelse herfor å få innflytelse på utdannelsen. Som et kompromiss ble det besluttet å gi Hir- den våpenopplæring i den tyske leir i Holmestrand, men under norsk ledelse og befal. Da tiltalte ble kjent med at denne forutsetning ble brutt fra tyskernes side, reiste han til Holmestrand hvor det kom til et skarpt og stormende oppgjør mellom ham og den tyske kommandant. Resultatet ble at tyskeres inngripen i kursene ble fjernet, og tiltalte stilte seg selv i navnet som leder av kursene. I alt ble der ved disse kursene gitt våpenopplæring til 15—1 800 hirdmenn. Retten anser det på det rene at tiltalte har agi- tert for tilslutningen til Den norske Legion i sin alminnelighet. Dessuten søkte tiltalte sommeren 1942 å verve hirdfolk til et eget kompani innen legionen som skulle bestå ute- lukkende av hirdmenn fra HR 2 og ha ham selv som kompanisjef. Der meldte seg i alt ca. 119 hirdmenn til tiltalte personlig, men pla- nen ble ikke gjennomført da tiltalte fikk be- tenkeligheter og løste sine folk fra deres ver- veløfte. Arsaken hertil var at tyskerne etter- hånden brøt de opprinnelige forutsetninger for legionen som en egen norsk avdeling un- der norsk befal og i stedet la den inn under Waffnen SS. I det hele var tiltalte som tilhørte den såkalte «norske linje» innen Nasjonal Samling, sterkt imot den tyske infiltrasjon i norske avdelinger og oppsetninger. Således kjempet han ivrig mot verving av hirdfolk til Germanske SS Norge og søkte å hindre at hirdfolk som kom tilbake fra fronten, gikk inn i Germanske SS. Det må i denne forbindelse også nevnes at tiltalte, da han ble kjent med at medlemmer av den såkalte våpenhird av tyskerne ble anvendt som vakter i serberleir- ne i Nord-Norge for å gjøre rakkertjeneste for tyskerne, gjorde indignerte forestillinger til Quisling og fikk brakt denne anvendelse av Hir- den til opphør.

Denne tiltaltes innstilling overfor tyskerne vakte deres misnøye og var sannsynligvis den egentlige årsak til at tiltalte den 30. mars 1944 ble suspendert som hirdsjef og formelt avskjediget den 1. juli s. å. Som påskudd ble benyttet en episode på Sjusjøen Hotell hvor en del høyere spisser innen Hir- den og partiet i beruselse hadde gjort seg skyldig i hær- verk.»

Tiltalte ble idømt tvangsarbeid i 10 år, be- grenset rettighetstap og inndragning og er- statning (henholdsvis kr. 32 000 og kr. 170 000). Retten fant at adskillige formilde- de omstendigheter knyttet seg til domfeltes forhold og tok i betraktning både at han ikke personlig hadde opptrådt ondskinnert samt at han hadde deltatt i kampene i Norge i 1940 på en måte som ikke retten har funnet grunn til å kritisere. På den annen side anføres om hans forhold følgende:

«Ved straffens utmåling tar retten i be- traktning at tiltalte gjennom de 4 første år av okkupasjonen har gått aktivt inn for na-

zismen og søkt å fremme partiets og fiendens mål på de forskjellige måter som foran er be- skrevet. Særlig alvorlig anskuer retten hans forhold til Hir- den og vervingen til fronttje- nesten. Med den anseelse og innflytelse tiltalte hadde innen sitt distrikt, har han på denne måte bidradd til at mange unge mennesker har sviktet sitt land og er kommet i ulykke. Selv om han frasto fra sitt forsett om oppret- telsen av et eget kompani, rekruttert fra Hir- den nr. 7 under hans ledelse, har han dog ikke herved nøytralisert de skadelige virknin- ger av sin vervepropaganda for frontkjemper- saken. Også tiltaltes overtagelse av og forbliv- nen i stillingen som leder av Sikkerhetspoliti- et er en alvorlig forbrøyttelse, om enn hans virksomhet og innflytelse ikke på noen måte har svart til den betydning stillingen vanli- vis har vært tillagt eller til den betydning den fikk under hans etterfølger Martinsens regime.»

En strengere dom fikk i Eidsivating lag- mansrett den 16. mars 1948 en tidligere fol- keskolelærer som under krigen foruten å ha innehatt flere fremtredende verv i hir- den hadde deltatt energisk i NS' propagandavirksom- het og fungert som leder av Lærerslaget og Lærersambandet. I hir- den har han innehatt vervene som organisasjons- og propagandale- der og satt i to perioder som stabssjef, først i 1941—42, deretter fra vinteren 1944 til kri- gens slutt. I tiden 2. til 13. juli 1944 fungerte tiltalte som stedfortredende hirdsjef. I disse stillinger har tiltalte ledet arbeidet i hirdsta- ben, organisert hir- den og utarbeidet håndbø- ker og reglementer for tjenesten. Han har ar- rangert hirdidrettsstevner og hirdoppmarsjer hvor han ledet deltageres edsavleggelse til Quisling, har medvirket til opprettelsen av et politisk etterretningsvesen, har inngitt en rek- ke anmeldelser med politisk bakgrunn til poli- tiet og påvirket påtalemyndigheten til fordel for hirdmenn i straffesaker mot disse. Har medvirket ved opprettelse av hirdens væpnete avdelinger som ble stillet under fiendtlig kom- mando, og medvirket ved verving av hird- menn til krigstjeneste for fienden. Således iverksatte han den 8. februar 1945 mobilise- ring av hirdens alarmerhet.

Det er opplyst i dommen at tiltalte først gang ble utnevnt til stabssjef i februar 1944 da den tidligere tilsatte stabsleder reiste til fronten. (Mot sistnevnte har man ikke kunne fremme sak fordi han p.g.a. sykdom ikke kan delta i rettsforhandlinger.) Ved årsskiftet 1941—42 ble det endel misnøye med tiltalte, bl. a. i anledning av at hirdfolk ble vervet til fronten. Den tidligere stabssjef ble da kalt tilbake fra fronten og tiltalte frabeordret still- ingen og ble gitt tittel av regimentsfører. Men da det ble utskifting som ovenfor nevnt i den øverste ledelse, idet hirdsjefen ble av- skjediget og remplassert av en annen, ble det

talte påny stabsleder i hir- den og hadde still- ingen til frigjøringen. Blant de forskjellige forhold som i dommen er nevnt i forbindelse med organiseringen av hirdavdelinger, utar- beidelsen av planene for hir- den, iverksettelse av hirdmonstringer osv. gjengis følgende:

«Han fikk organisert hirdavdelinger rundt omkring i landet, utarbeidet plan med ret- ningslinjer for arbeidet i hir- den, laget en håndbok for hirdmenn, o. l.

I november 1941 ble det holdt en større hirdmonstring i Oslo. Tiltalte hadde utarbei- det et nøyaktig program for denne to-dagers monstring, hvorunder hirdmennene avla ed til Quisling. — — —

Etter bestemmelse av Quisling 7. mai 1941 skulle det ved hirdstaben opprettes en politi- sk etterretningsavdeling som skulle holde NS'ledelse underrettet om politiske motstan- deres virksomhet og om den alminnelige fol- kestemning. Dette ble motivert med hirdens oppgaver «som bevegelsens politiske kamp- og beskyttelsesorganisasjon». Det ble tilsatt en særlig leder av denne avdelingen, men hele ordningen synes å ha vært lite effektiv.»

Dommen gir følgende beretning om hvor- ledes hirdmenn ble innlemmet i Germanske SS i 1941:

«Da tiltalte var stabssjef i 1941, ble det lag- et en SS-avdeling av hir- den etter tysk møn- ster. Det skulle være en eliteavdeling av «ra- serene» medlemmer som skulle få en ideolo- gisk særutdannelse. Mannskapene ble plukket ut av en tysk berater. Tiltalte var til stede og avleverte avdelingen ved en fest i Frimurer- løejen, der Himmeler var til stede og tok avde- lingen i ed til «germanernes fellesfører». Til- talte avla ikke ed og hadde ikke noe videre med SS å gjøre. Sjef for denne organisasjon var Jonas Lie. Tiltalte sier at han ikke kjente til at medlemmene i SS skulle utdannes i vå- penbruk. Han gikk ut fra at det bare gjaldt å få en særutdannelse på ideologisk grunnlag. Det er også på det rene at det først på et se- nere tidspunkt ble spørsmål om å gi medlem- mene opplæring i våpenbruk. Retten finner å kunne godta tiltaltes forklaring om at han ikke forsto at det her gjaldt å få i stand en væpnet avdeling under tysk kommando. Det hadde under hele okkupasjonstiden vært arbeidet fra norsk side på å få våpen til hir- den, men tyskerne hadde vært uvillige til å gå med på det. I dette inntrådte det en end- ring i løpet av 1944. I et direktiv uttaler poli- tisk Martinson at hirdens oppgaver faller i to grupper: «den grunnleggende og øvrige oppgave er å være førerens politiske rådgiver og fanatiske kjempere for den nasjo- nal-sosialistiske idé ute blant folket, og den situasjonsbetingede mer innsatsbe- stemte oppgave består i opprettelsen av hir- dens bedriftsvern (HBV) og Alarmerhetene (AE)». Dette direktiv er paraferert av tiltalte. Begge disse organisasjoner ble bevæpnet og tiltalte tok del i arbeidet med å få dem i stand. HBV skulle overta vakt hold ved krigsviktige bedrifter. Det sto under norsk kommando, men under tysk kontroll, og det var såvidt

skjennes tyskerne som anga de bedrifter som skulle bevoktes. Ved denne ordning ble tyske tropper frigjort til annet militært arbeid. AE skulle brukes som hjelpepolit i under kritiske situasjoner og innkalles av Quisling. Når det var innkalt, ble det direkte underlagt lederen av det tyske politi og skulle samarbeide med dette.»

Tiltalte ble idømt tvangsarbeid i 18 år, fradømt stillingen som vernepliktig fenrik i hæren og som lærer ved folkeskolene og ellers ble han fradømt de i landssviklovens § 10 nr. 1, 2, 4, 5, 7 og 8 nevnte rettigheter.

Blant straffedommene over divisjonssjefene i hir- den kan en som eksempel ta den som er gjengitt i RM h. 55 s. 54. Det gjelder en forhenværende offiser — omhandlet i et tidli- gere avsnitt om landssvikersk propaganda m. v. Vedkommende offiser er for øvrig dømt for å ha gjort tjeneste som sjef for en batal- jon av Den norske legion i fronttjeneste. Det kan ha interesse å ta ett utsnitt fra Eidsiva- ting lagmannsretts dom av 5. april 1948 som omfatter tiltaltes virksomhet som sjef for en hirdfordeling i løpet av året 1944:

«Fra februar til september 1944 hadde han permisjon fra Landbruksdepartementet for å overta stillingen som sjef for 2. hirdfordeling, Trondheim. Tiltalte opplyser at han tok mot denne stilling i den hensikt å motarbeide tyskeres forsøk på å legge hir- den under seg. Hans tanke var å organisere hir- den i militære avdelinger og søke å trekke inn tidligere frontkjemper og derved skape en slags norsk hær som kunne bidra til å opprettholde orden i tilfelle av invasjon. Han var på dette tids- punkt klar over at tyskerne ville tape krigen. På grunn av forskjellige forhold kom han først til å overta arbeidet ved hirdfordelingen 15. mai 1944. Det er ikke godtgjort at han i sin stilling organiserte eller deltok i organisere- ringen av Hirdens Bedriftsvern i distriktet og han blir derfor å frifinne hva tiltalen for så vidt angår. Det syntes tvert imot som til- talte saboterte ordre om organisering av og utskrivning til HBV og at han forpurret ut- skrivninger som fylkesfører Rogstad foretok på grunnlag av hirdlistene. Derimot er det på det rene at tiltalte organiserte en mindre be- fallsskole for hir- den på Fossetuven ved Trond- heim. Han opplyser at han gjorde dette for å hindre at folkene ble tatt til vaktjeneste for HBV — Sommeren 1944 kom det en ordre fra Quisling hvorved HAE ble lagt under det tyske ordenspoliti. Dette stred mot den linje tiltalte fulgte og han reiste 15. juli 1944 til Quisling for å få denne til å endre sitt stand- punkt. Quisling fastholdt imidlertid sin be- stemmelse og tiltalte sa da etter hva han opp- lyser fra seg stillingen som sjef for 2. hirdfor- deling og hadde senere ikke mer arbeid for fordelingen. Formelt fratrådte han først stil- lingen i september 1944.»

Vedkommende hirdleder ble av lagmanns- retten for hele den landssvikerske virksom- het han hadde gjort seg skyldig i idømt

tvangsarbeid i 10 år og begrenset rettighets-
tap foruten inndragning av et ikke ubetyde-
lig beløp. Dommen som av påtalemyndigheten
ble påanket til skjerpelse, ble opprettholdt
ved Høyesteretts dom av 31. mai 1949. Samtli-
ge forhold som han ble dømt for ble henført
under strl. § 86.

Dommen over fylkingsførerne i hirden drei-
et seg om tvangsarbeid fra 10 til 15 år. For
straffutmålingen veiet det i hvert enkelt til-
felle tungt om tiltalte hadde benyttet sin stil-
ling til overgrep overfor den norske befolk-
ning og om han med iver hadde deltatt i ut-
byggingen av hirdens væpnede avdelinger. En
viser til de i R M h. 15 s. 11 og i R M h.
29 s. 9 refererte rettsavgjørelser. Den sist-
nevnte dom gjelder en hirdmann som i 1941
avanserte fra sveitfører i et distrikt på Vest-
landet til fylkingsfører sammesteds. I sin
hirdtjeneste har han opptrådt med aktivitet
og ved flere anledninger med atskillig bruta-
litet. Lagmannsretten fant således bevist at
han ved en anledning gikk til aksjon mot en-
del personer som demonstrerte under et NS-
møte høsten 1940. Under denne aksjon lot han
demonstrantene løpe spissrot hvorunder de ble
slått og sparket av hirdfolkene mens han selv
benyttet en livrem til å slå med. Ved denne
og flere andre anledninger hvor han lot de un-
derordnede hirdfolk gå løs på befolkningen
med koller, har han personlig legemsfornærmet
flere personer. Ett forhold som det i dommen
ble lagt atskillig vekt på var hans virksomhet
sommeren og høsten 1944 med å organisere
en avdeling av Hirdens Alarmenhet, ved å
skaffe våpen til denne avdeling fra det tyske
sikkerhetspoliti og ved å ha drevet våpenøvel-
ser og eksersis med de innkalte hirdmenn.
Retten fant det bevist at tiltalte var klar over
at NS med ulovlige midler søkte å endre rikets
statsforfatning og at han derfor ved sitt med-
lemskap av NS og hirden og ved de handling-
er som han i denne egenskap foretok er blitt
straffskyldig også etter strl. § 98. Under
straffutmålingsbetraktningene bemerker lag-
mannsretten at hirden i hans distrikt utgjorde
ca. 200 medlemmer og gir følgende kom-
mentar til tiltaltes ledelse av den:

«I sin stilling som fylkingsfører, som var
en fastlønnet stilling som opptok hans hele
arbeidstid og som han hadde fra februar 1941
til kapitulasjonen, bortsett fra den tid han
gjorde fronttjeneste, har han gått meget ak-
tivt inn for hirdfylkingens utbygging, særlig
graverende er det at han organiserte Hirdens
Alarmenhet II som han visste skulle benyttes
til særskilte oppdrag og dessuten skulle settes
inn i kamp i Norge i tilfelle av alliert inva-
sjon. Hva foran er anført gjelder også hans
organisasjon av og utpeking av folk til vå-
penøvelsene på Madla og Voss, samt hans ar-
rangering av skytekonkurranser som ble holdt

for å dyktiggjøre hirdens medlemmer for
fremtidige kamphandlinger på fiendens side.»

Lagmannsretten fastsatte straffen til
tvangsarbeid i 12 år for overtredelse av
straffelovens §§ 86 og 98. Ved Høyesteretts
dom av 7. januar 1947 ble straffen skjerpet
til tvangsarbeid i 15 år. Han ble ytterligere
fradømt de i landssviklovens § 11 nr. 1—5, 7
og 8 nevnte rettigheter for et tidsrom av 16
år likesom han ble dømt til å tåle inndragning
med kr. 14 000.

I R M h. 10 s. 38 finner man eksempel
på en dom over en sveitfører i hirden som
dessuten i siste år av okkupasjonen gjorde
tjeneste som kompanisjef ved HAE på Øst-
landet. Han var medlem av NS og av dennes
kamporganisasjon og hadde avlagt ed til
Quisling som øverste hirdsjef. En kortere tid
gjorde han fronttjeneste på fiendens side. Ved
Eidsivating lagmannsretts dom av 24. oktober
1945 ble tiltalte dømt til tvangsarbeid i 8 år
og begrenset rettighetstap for forbrytelse mot
strl. § 86 og § 98. Han anket over straffut-
målingen, men anken ble avvist som grunnløs
av Høyesteretts kjøremålsutvalg.

I registret til Riksdokkatens Med-
delelsesblad hefte 40 s. 35 — 41
er det ellers en fortegnelse over en rekke
rettsavgjørelser mot medlemmer av HAE og
HBV. En gjennomgåelse av dommene synes
å vise at straffutmålingen over menige hird-
menn som ikke var belastet med andre alvor-
ligere forbrytelser dreiet seg om tvangsarbeid
i 2 til 3 år. Blant de veiledende avgjørelser
er den i R M h. 17 s. 111 refererte dom
som inneholder noen generelle straffutmå-
lingsbetraktninger. Saken gjaldt en hirdmann
som hadde deltatt i våpenkurs, vært medlem
av HAE og tjenestgjort i en arbeidskomman-
do. Dommen ble satt til tvangsarbeid i 3 år
og 3 måneder for forbrytelse mot strl. § 86
og Høyesterett bemerket i sine straffutmå-
lingsbetraktninger følgende:

«Domfeltes deltagelse i to våpenkurs, hvor-
av det siste ble holdt høsten 1944 i Hirdens
Alarmenhet, samt hans tjenestegjøring i en ar-
beidskommando som i april 1945 skulle gjøre
Solborg skole i Stavanger ferdig til å motta
en ny styrke av hirdens alarmenheter, er så
alvorlige forbrytelser, at de overensstemmende
med Høyesteretts praksis må henføres under
straffelovens § 86 når ikke særlig formildet-
de omstendigheter foreligger, hva jeg ikke
her finner er tilfellet.»

Det er på det rene at mange av de hirdfolk
som gjorde tjeneste i HAE har deltatt i ak-
sjoner mot grupper av motstandsbevegelser.
Eksempler herpå finnes i flere av de i R M h.
40 s. 35 flg. nevnte avgjørelser. Her fore-
kommer en rekke karakteristiske domme-
ne som angår hirdfolks vakttjeneste, deltagelse

i gaterassiaer, i fjellpatroljer og i flyktnin-
gejakt. Se således den i R M h. 11 s. 14
refererte sak hvor tiltalte ble dømt til tvangs-
arbeid i 10 år. Den i R M h. 13 s. 4 refe-
rerte sak gjelder en hirdmann som hadde del-
tatt i såkalt «fjellstreif». Dommen ble her
tvangsarbeid i 5 år. En rekke hirdfolk er
også dømt for å ha vært med på våpenkurs.
Det vises til de i registret R M h. 40 s. 41
nevnte rettsavgjørelser.

Som tidligere i dette avsnitt påvist ble en
rekke hirdfolk oppsatt som medlemmer av
Germanske SS. I R M h. 5 s. 14 er
det fastslått at dette forhold kan rammes av
strl. § 98 foruten også å oppfanges av strl. §
86. Endel straffedommer over personer som
har innehatt en slik stilling er registrert i
R M h. 40 s. 33 flg. Det vil fremgå at
Germanske SS i stor utstrekning ble brukt av
tysk Sipo og av norsk statspoliti som mann-
skap ved rassaier og væpnete aksjoner over-
for hjemmefrontens folk. Straffene varierer
alt etter vedkommendes innsats og aggressi-
vit og den skade han måtte ha voldt fra
tvangsarbeid i 2 år opp til 15 år.

Illustrerende for utnyttelsen av hirdfolk
som var tilsluttet Germanske SS er en dom
som er inntatt i R M h. 50 s. 48. En av de
tiltalte i denne sak ble ved Agder lagmanns-
retts dom 22. januar 1948 dømt til tvangsar-
beid i 15 år og begrenset rettighetstap for
forbrytelse mot strl. § 86, § 233, 1. og 2. ledd
og sistnevnte bestemmelse sammenholdt med
§ 40. Den tiltalte, som var troppsfører i hir-
den, var fra 1. juni 1943 først stormfører,
senere stormfører i Germanske SS Norge. Han
har også deltatt i fronttjeneste. Den alvorlig-
ste post i tiltalebeslutningen var tiltaltes med-
virkning under en aksjon som tyske soldater
i sikkerhetspolitiet og tjenestemenn i norsk
Stapo foretok mot hjemmestyrkenes tilholds-
sted i Aseral. Det dreiet seg om et angrep
på en hytte den 9. november 1944 hvor endel
milorgmenn var til stede. Det ble åpnet ild
mot hytten hvorved en mil.-mann ble drept
og en annen hårdt såret. Den sårede og en
trede hjemmefrontmann ble arrestert. Lag-
mannsrettens dom ble av domfelte påanket
til Høyesterett med besværing over så vel
saksbehandlingen som rettsanvendelsen og
straffutmålingen. Når det gjelder domfelle-
sen for drap anfører Høyesteretts førstvotere-
nde følgende:

«Etter opplysningene i dommene om de
domfeltes forhold og særlig opplysningene om
at de tiltalte, da de ble med på aksjonen må
ha hatt full forståelse av at det var en me-
get nærliggende mulighet for at det kunne
komme til kamp med dem der var i hytten og
at herunder noen av dem kunne bli drept,»
kan jeg ikke finne at retten har anvendt lo-

ven uriktig. (jfr. Høyesteretts kjennelse i
sak mot OHK, referert i Retstidende 1948 s.
13). Dette gjelder også for N's vedkommende,
skjønt retten har lagt til grunn at der av
denne domfelte ikke ble skutt ved anlednin-
gen. Derimot antar jeg ikke at handlingene
er begått med overlegg, da de tiltalte etter det
lagmannsretten har ansett bevist ikke antas
å ha hatt anledning til å overveie om de ville
delta i skytningen og til å treffe beslutning
derom. Da imidlertid deltagelse av nordmenn
i en aksjon av denne art for å støtte fienden
i deres kamp mot landsmenn må ansees som
en skjerpene omstendighet, må straffelovens
§ 233, annet ledd komme til anvendelse.»

En av dommerne var uenig i førstvoterens
des betraktninger og anførte:

«Om lovanvendelsen vil jeg dog tilføye at
jeg er tilbøyelig til å anta at forsettsbegre-
pet er strukket for langt når de tiltalte er
dømt for forsettlig drap og forsøk på drap.

Formålet med tyskernes aksjon var å arres-
tere de personer som skjulte seg i hytten.
Skytning skulle bare være et middel til å hindre
flukt eller overvinne motstand. Det var ikke
i tyskernes interesse å drepe noen av de etter-
søkte, selv om de ved skyting utsatte dem for
å bli drept.

Lagmannsretten har ansett det bevist at
«de tiltalte da de ble med på aksjonen må ha
hatt full forståelse av at det var en meget
nærliggende mulighet for at det kunne komme
til kamp med dem som var i hytten og at
herunder noen av dem kunne bli drept». Derimot
fremgår det ikke av domsgrunnene at de tiltalte
har villet drepe eller være med på å drepe. N.
har ikke engang avvært et skudd. Etter min mening
ville det ha vært riktigere å dømme de tiltalte
etter straffelovens § 229 for medvirkning til
legemsbeskadigelse med døden til følge, og for
forsøk på forbrytelse mot denne paragraf.

Da Høyesterett, i overensstemmelse med
eldre praksis, har godkjent lagmannsrettens
lovanvendelse i den tilsvarende sak som først-
voterende har nevnt, finner jeg imidlertid
ikke å burde dissens på dette punkt.»

Om straffutmålingen var der dissens når
Høyesterett opprettholdt lagmannsrettens
dom, idet en av dommerne fant at straffen
burde settes til tvangsarbeid i 12 år.

Så vel fra tyskernes side som fra NS-ledel-
sens side ble det allerede fra tidlig under ok-
kupasjonen satt opp avdelinger som skulle
holde vakt ved bedrifter og an-
legg av krigsviktig betydning. Dessuten ble det
satt opp en særskilt avdeling til å holde vakt
ved Quislings bopel og kvarter. Slike typiske
avdelinger var «Teknisk Nødhjelp», «Werkschutz»
og «Vaktbataljonen» samt «Føregardene». Vaktbataljo-
nen samt «Føregardene». Vaktbataljonen har
særskilt gjort seg bemerket ved å ha deltatt
i vakthold ved de forskjellige serberleirer
som tyskerne opprettet i Norge over fanger
av jugoslavisk nasjonalitet, mens Teknisk

Nødhjelp og Werkschutz ble benyttet til vakt-holdt ved bedrifter. I landssvikregistret er ikke foretatt særskilt optelling over de personer som er straffedømt for å ha gjort tjeneste ved disse forskjellige avdelinger. En må derfor i denne forbindelse nøye seg med å henvide til opplysningene i endel rettsavgjørelser hvorav de fleste vil finnes gjengitt i Riksadvokatens Meddelelsesblad.

Også vaktjeneste i nazistisk avdeling kan naturligvis ha funnet sted under slike særlige forhold at domstolene ikke har villet anse den for straffverdigg. Som eksempel kan nevnes en straffesak hvor tiltalte i underinstansen ble dømt for å ha utført væpnet vaktjeneste ved en bedrift som deltaget i Hirdens Bedriftsvern, men Høyesterett overensstemmende med domfeltes anke frifant ham fordi mannen hadde utført tjenesten under en slik tvang at landssviklovens § 5, 1. ledd måtte komme til anvendelse. Dommen er inntatt i R M h. 47 s. 54. Den tiltalte som for øvrig ikke var medlem av NS, var i begynnelsen av 1945 flere ganger innkalt til HBV men møtte ikke. Etter å ha vært innkalt til vedkommende fylkesfører uten å avgi møte, ble han arrestert og ført til Hamar og derfra overført til HBV-leiren på Dokka hvor han måtte iføre seg uniform, ble utstyrt med gevær og sendt på vakt. Han deltok i vaktjeneste som ovenfor nevnt i ca. 1 måned sammenlagt, iført uniform og bevæpnet, hvorpå han rømte.

For tjenestgjøring i Førergarden kan vises til de rettsavgjørelser som finnes i registret i R M h. 40 s. 32. Allerede i november 1945 prøvet Høyesterett en straffesak hvor den tiltalte i underinstansen var dømt for å ha tjenestgjort i Quislings Førergarde fra 1. oktober 1943 til 1. april 1944 foruten å ha deltatt i hirden som menig, hvorunder han også gjennomgikk et våpenkurs. Straffen omfattet så vel medlemskapet i hirden som tjenestgjøringen i Førergarden. Begge deler ble ansett som bistand til fienden og ble henført under landssvikanordningens § 2 nr. 1 a. Dommen, som i herredsretten ble satt til 1½ års tvangsarbeide samt en bot på kr. 1500 og begrenset rettighetstap, ble opprettholdt ved høyesterettsdommen med den endring at boten bortfalt. Ellers vil det sees at de personer som er dømt for å ha stått i Førergarden har fått en straff på 1 til 1½ år når ikke andre overtredelser er kommet i tillegg og har ført til strengere straffutmåling.

Ordenspolitimenns tjeneste som vakt for Quisling på «Gimle», Bygdøy, er ikke blitt ansett straffbar når de har vært beordret til denne tjeneste (R M h. 17 s. 53 og h. 18 s. 9). Oslo byrett var i en straffesak kommet til det resultat at politimannens tjenest-

gjøring som sivil politivakt måtte anses som straffbar selv om han var beordret til den. Det ble anført i byrettsdommen at denne sivilvakt hadde til oppgave å beskytte Quisling når han oppholdt seg utenfor sin bolig mot angrep av enhver art, og da i første rekke fra patriotisk hold, og med alle de midler som sto til rådighet. I dette øyemed var vaktmannskapene under tjenesten utstyrt med skytevåpen og ammunisjon. Retten var ikke enig med forsvareren som henviste til at beordringen på samme måte som innkommandering av sivilpersoner til den såkalte «Gimle-vakt» måtte virke diskulperende. Retten fant at tjenesten som Quislings livvakt hvori politimannen hadde deltatt, ikke kunne sidestilles med «Gimle-vakten» fordi der i motsetning til hva der gjaldt for «Gimle-vakten» utelukkende ble beordret politifolk som var medlemmer av partiet og som derfor presumptivt fullt ut skulle være å stole på. Høyesterett som behandlet saken etter domfeltes anke frifant imidlertid tiltalte for den heromhandlede tjeneste i en dom av 12. juli 1948 (R M h. 49 s. 101). Førstvoterende anførte med tilslutning av de øvrige voterende, at han ikke kunne være enig i den oppfatning som byretten hadde gjort gjeldende. Den sonndring som var brukt i dommen kunne ikke tillegges en så avgjørende betydning. Førstvoterende mente at det syn som hadde ført til frifinnelse for deltagelse i «Gimle-vakten» etter beordring, måtte få tilsvarende anvendelse på det saksforholdet som nå forelå. Idet Høyesterett således frifant vedkommende for vaktjeneste ble han for sitt medlemskap i NS ilagt en bot på kr. 500. I byretten var han dømt til fengsel i 120 dager.

Virksomheten i Arbeidstjenester ble under rettsoppjøret ikke bedømt som straffbart forhold uten at særlige omstendigheter kom i tillegg. Allerede i rundskriv 1. nr. 21 av 11. august 1945 fra Riksadvokaten ble det uttalt at stilling i AT ikke antas å gi grunnlag for strafforfølgning. Det måtte imidlertid etterforskes om stillingen hadde vært utnyttet til NS-propaganda. Overensstemmende hermed oppbevret Høyesteretts Kjæremålsutvalg ved kjennelse et vedtatt bøteforelegg for tjeneste i AT, idet Kjæremålsutvalget viste til rundskrivet og sluttet seg til den oppfatning som der var gjort gjeldende. Kjæremålsutvalget er inntatt i R M h. 18 s. 54. I høyesterettsdom inntatt i R M h. 24 s. 21 er en ledende stilling i AT som et NS-medlem og fremtredende hirdmann inntok i AT, tatt betraktning som en skjerpene omstendighet ved straffutmålingen. Det er på det rene at den tvungne arbeidstjeneste ble satt i verk etter tysk ønske og initiativ. Og de mer frem-

trødende norske medvirkere til at systemet ble satt i verk er straffet for å ha ytet fienden bistand. Først og fremst vises til høyesterettsdommen over Aksel Heiberg Stang som etter «statsakten» 2. februar 1942 ble innsatt som kommissarisk minister for Departementet for Arbeidstjeneste og Idrett. I lagmannsrettsdommen over Stang (se ovenfor under behandlingen av statsrådsakene) uttales det om den tvungne arbeidstjeneste på samme måte som om aksjonen mot de norske idrettsorganisasjoner, at den ble fremmet under tysk innflytelse. Det heter videre:

«Også for arbeidstjenesten ble det innsatt «beratere» som skulle ha tilsyn med ordningen. Som tidligere nevnt var tiltalte sterkt interessert i å få arbeidstjenesten organisert, og retten må gå ut fra at han i førstningen har håpet å holde tysk innflytelse utenfor og at han ville holde den politisk nøytral for at den kunne få alminnelig tilslutning. I motsetning til sjefen for beraterstaben for idretten var den tilsvarende beratersjef for arbeidstjenesten en forholdsvis moderat mann som også ønsket å holde arbeidstjenesten noenlunde politisk nøytral. Det ble imidlertid fra andre hold, både tyske og norske, arbeidet for å få arbeidstjenesten nazifisert, og forholdet ble at flesteparten i hvert fall av de høyere ledere var medlemmer av NS. Den første leder, oberst H., søkte seg vekke fra stillingen, da han var misfornøyet med den tyske påvirkning, særlig at det ble innført tysk hilsen for lederne. Han advarte tiltalte mot å utnevne F. H. til leder da han hadde et dårlig ord på seg for sin opptreden som offiser i april dagene 1940. Til tross for dette ble F. H. utnevnt av tiltalte, og forholdet utviklet seg etterhånden slik at den patriotiske motstandsbevegelsen gjorde skarp front mot AT og på alle mulige måter motarbeidet de tiltak som ble satt i gang, og saboterte utskrivningen. Også dette var tiltalte helt på det rene med.

Tiltalte har utsendt forordningen av 11. mars 1941 om utskrivning til arbeidstjeneste, forordningen av 17. april 1941 om arbeidstjeneste for menn og forordningen av 14. juni 1941 om forbrytelser og forseelser i arbeidstjenesten.

Høyesterett kom på samme måte som lagmannsretten til at forholdet riktig ble å henføre under strl. § 86 og la vekt på at det var innsatt tyske «beratere» som skulle ha tilsyn med AT på samme måte som med det nyorganiserte Norges Idrettsforbund.

En meget grundig orientering om hvorledes AT ble satt i verk under okkupasjonen og hvorledes organisasjonen ble utnyttet til propaganda for NS finner man i Eidsivating lagmannsretts dom av 14. januar 1948 over den ovenfor nevnte offiser som våren 1941 var den kommissariske statsråd Aksel Stang som ble utnevnt til general og sjef for Norges Arbeidstjeneste. Dommen er inntatt i R M h. 54 s. 99 flg. I dommen slæes det fast at

Arbeidstjenesten hadde stått på NS' program. Til å begynne med ble den satt ut i livet under medvirkning av flere høyere offiserer med utvilsom nasjonal holdning som tok del i planleggingen og tok imot stillinger i administrasjonsapparatet. Det ble satt i gang en befalskole og utarbeidet instruksjoner og reglementer. En tysk berater, Bohrmann, og dennes stab tok del i dette arbeide. Tyskerne fikk med en bestemmelse om at «kulturell fostring» skulle gå inn i programmet likesom de søkte å organisere AT mest mulig i samsvar med den tyske «Arbeidsdienst». Etter hvert ble det imidlertid klart for de nasjonalsinnede offiserer at de ikke kunne medvirke til gjennomføringen av AT som kunne bli til gagn om den var gjennomført helt politisk og norsk. De fleste av offiserene tok avskjed etter at Quisling hadde gitt ordre til at det skulle innføres tysk hilsen ved AT. På et befalskursus hvor bestemmelsen om den nye hilsen vakte motstand, møtte Rolf Fuglesang som vikarierende departementssjef og fremholdt på kurset at det ville bli oppfattet som sabotasje om flere søkte avskjed. Retten fant at tiltalte utvilsomt var på det rene med grunnen til at offiserene søkte seg bort fra AT. Når han under disse omstendigheter overtok stillingen som sjef, hadde han på rettsstridig måte ytet NS og fienden bistand. Retten fremholder at tiltalte på flere måter søkte å nøytralisere den tyske innflytelse på organisasjonen, men peker samtidig på hvorledes opprettelsen av AT på mange måter inneholdt faremomenter. Bestemmelsen om at AT skulle være forbundet med «kulturell fostring» åpnet adgang til nazistisk påvirkning av ungdommen, og det blir da også påvist hvorledes dette er skjedd, bl. a. ved hjelp av håndbøker og annet materiell som ble utdelt til hver enkelt AT-mann og inneholdt NS-propaganda. Retten bemerker også at med den stadige frykt en hadde for at den vernepliktige ungdom skulle bli utnyttet av fienden, var det forbundet med atskillig fare å foreta en så nøyaktig registrering av ungdommen som AT gjorde nødvendig, og retten peker på den rolle Arbeidsdienst spilte i Tyskland. Når det gjelder NS og tyskernes utnyttelse av AT i sin propaganda, fester retten seg ved at AT-avdelinger har paradert sammen med rent nazistiske organisasjoner som hirden ved flere anledninger, således i forbindelse med «statsakten» på Akershus. Herunder har tiltalte medvirket med svulstige taler og på annen måte. Disse tiltak ble også slått stort opp i den nazistiske presse. Som følge herav ble det over London radio i mars 1943 sendt advarsler mot Arbeidstjenesten som et tysk nazistisk tiltak som tjente fiendens interesser. Hjemmefron-

ten har også i 1944 utsendt parole mot AT. Retten opplyser videre at AT ved to anledninger ble satt til å utføre arbeide av direkte interesse for fienden, det ene i forbindelse med jernbaneanlegg i Nordland. Ved en anledning ble en sveit av AT rekvirert av politiet til hjelp ved ettersporing av personer som hadde likvidert en politibetjent høsten 1942. Dette ble imidlertid gjort uten tiltaltes vitende. Retten konstaterer at ved den måte tiltalte hadde optrådt på utad og hadde latt seg utnytte av propagandaen, hadde han støttet NS og tyskerne og at han helt ut hadde forstått dette. Han ble derfor for sin virksomhet som AT-sjef i forbindelse med medlemskap i NS og NSKO m.v. straffedømt for forbrytelse mot strl. §§ 86 og 98 jfr. § 62. Påtalemyndigheten påanket dommen fordi den fant straffutmålingen på mild, og Høyesterett tok i dom av 4. mai 1949 påstanden til følge. Straffen ble skjerpet med 2 år til fengsel i 7 år. Domfelte ble dessuten fradømt stillingen som oberst i hæren og for øvrig de rettigheter som er nevnt i landssviklovens § 10 nr. 1, 2 og 4.

Til orientering om domstolens vurdering av norske offiserers tjenestgjøring i AT kan ytterligere henvises til to høyesterettsdommer. Den ene er inntatt i Rt 1947 s. 289 og gjelder en ren tjenestemannssak som var reist av det offentlige til fradømmelse av de saksøkte stillinger som offiserer i hæren. Påstand om straff var ikke nedlagt. Høyesteretts dom, som er avsagt den 27. mai 1947 og hvorved endel av offiserene ble fradømt stillingen mens andre ble frifunnet, inneholder en meget inngående vurdering av Arbeidstjenestens virksomhet. Dommen påviser de store forhåpninger som NS knyttet til Arbeidstjenesten som propagandaapparat og hvorledes den ble utnyttet hertil. Deretter går Høyesterett inn på spørsmålet om hvorledes man bør vurdere høyere offiserers fortsatte tjenestgjøring i befalsstillinger i AT i løpet av de senere okkupasjonsår. Høyesterett lar det bli avgjørende om tjenestemannen (etter en konkret vurdering) «ved sitt forhold til okkupasjonsmyndighetene eller deres hjelpere har vist seg uverdigg til sin stilling.» På samme måte kan vises til uttrykt høyesterettsdom av 11. november 1950 i sak L. nr. 128 B-S. nr. 271—49 og S. nr. 8—50.

En tydelig tysk organisasjon er den som gikk under betegnelsen «Werkchutz». Dette var et tysk bedriftsvern som hadde til oppgave å beskytte tyske anlegg mot sabotasjehandlingar fra norsk eller alliert side. Organisasjonen var underordnet «Sicherheitsdienst» og mannskapene sto under tysk militær straffelov. Styrken hadde tysk uniform.

Det vises til en del rettsavgjørelser som er anført i registret i R M h. 40 s. 87. For kortvarig frivillig tjeneste i organisasjonen er det fastsatt en fengselsstraff på 30 til 90 dager. For tjeneste av lengre varighet eller i høyere stilling er straffen satt til 1 år. «Werkchutz» ble benyttet ved de store anlegg i Ardal.¹⁾

En annen organisasjon som etter tysk mønster ble opprettet med det formål å sikre «livsviktige» bedrifter var «Teknisk Nødhjelp». Allerede ved forordning av 21. august 1941 påbød Innenriksdepartementet (Hagelin) under trusel om straff at det ved alle livsviktige bedrifter og lagre skulle opprettes bedriftsvern til sikring mot uhell eller sabotasje og følgene derav. Deretter ble så Teknisk Nødhjelp organisert i henhold til en lov av 13. mai 1943 nr. 2. Denne organisasjon er en kopi av den såkalte «Technische Nothilfe» som allerede i 1919 under Spartacus-opptøyene ble dannet i Tyskland og som var et «Troppverband» av teknisk utdannede menn. Dette apparat som ble lagt under det tyske Innenriksdepartement hadde til oppgave å «hindre samfunnsfarlige individer i å ødelegge landets viktigste virksomheter». Quisling-loven av 1943 angir som formål for det nyopprettede norske tilsvarende apparat at det skulle være en offentlig hjelpeorganisasjon som skulle yte hjelp til

- samfunnsviktig bedrift eller virksomhet som er eller har vært utsatt for skade eller stans p.g.a. ulykkelige hendelser, epidemier, krigshendinger, sabotasjehandlingar, arbeidsnedleggelse eller lignende,
- å sikre personer eller gods mot fare for skade som følge av slike begivenheter, eller
- å redde menneskeliv eller verdier under nødtilstand som er hitført ved begivenheter av den nevnte art.

Teknisk Nødhjelp ble innrettet etter militært mønster med befal og mannskap fordelt lokalt i kretser og distrikter under krets- og distriktsledere. Så vel det ovenfor nevnte bedriftsvern som Teknisk Nødhjelp ble lagt under Politidepartementet. Det ble opprettet en spesiell såkalt «Avdeling for Teknisk Nødhjelp og Bedriftsvern» under lederen av ordenspolitiet som hadde titelen «generalmajor». Avdelingssjefen var en forhenværende norsk offiser, nå beskikket som «oberst». På kortet for Teknisk Nødhjelp var en NS-mann

¹⁾ I Ø. Ardal var der i 1944 en «straffekolon» — med russiske og franske fanger under ledelse av Werkschutzfolk. En av disse er ved Indre Sogn herredsrett 24. april 1946 dømt til grov mishandling.

ansatt som kontorsjef, bistått av en politikaptein, 2 assistenter og 5 konsulenter.

Den første landssviksak som i retten ble prøvet mot en person som hadde tjenestgjort i Teknisk Nødhjelp førte til opphevelse av den fellede lagmannsrettsdom ved Høyesteretts kjennelse av 30. oktober 1945, inntatt i R M h. 6 s. 20. Førstvoterende fant at lagmannsrettens dom var så ufullstendig i sin angivelse av de omstendigheter der som grunnlag for dommen ansås bevisst, at den ikke ga Høyesterett tilstrekkelig materiale til å prøve om loven var riktig anvendt. Førstvoterende viste til den ovennevnte lov av 13. mai 1943 som anga Teknisk Nødhjelps formål, men fant at selv om det dreiet seg om sabotasjehandlingar kunne ikke enhver inngripen til begrensning av truende eller oppstått skade få, eka. gjennom redning av menneskeliv, generelt og uten videre stemples som landsforrædersk eller unassjonal virksomhet. Det trengtes nærmere opplysning om arten og utstrekningen av den innsats som organisasjonen har gjort og var bestemt til å gjøre. Heller ikke den omstendighet at Teknisk Nødhjelps befalingsmenn hadde skytevåpen var uten videre tilstrekkelig til å gi organisasjonen en slik karakter at det ble landssvik å tjene i den som befalingsmann. Heller ikke opplysningen i lagmannsretten om at vilkåret for å bli oppått som befal var politisk godkjenning, var etter førstvoterendes mening tilstrekkelig til å gi grunnlag for å statuere at domfeltes tjenestgjøring i Teknisk Nødhjelp fylte målet for en forbrytelse mot strl. § 86. Denne dom førte til at Riksadvokaten i rundskriv L. nr. 53 av 29. november 1945 bemerket at det måtte anses avgjort at tjenestgjøring i Teknisk Nødhjelp som befal eller menig ikke var straffbart i og for seg.

Ved en høyesterettsdom av 15. februar 1946, inntatt i R M h. 15 s. 11 kom Høyesterett imidlertid til at tjenestgjøring i organisasjonen etter omstendighetene kunne være straffbart. Dommen gjaldt en NS-mann og regimentsjef ved hirden som hadde tjenestgjort som kretsleder for Teknisk Nødhjelp fra april 1943 til utgangen av 1944. Om den del av den fellede lagmannsrettsdom som angikk denne tiltalepost bemerket Høyesteretts førstvoterende med tilslutning av de øvrige dommere:

«Hva Teknisk Nødhjelp angår, er det for Høyesterett dokumentert en rekke nye opplysninger som viser at denne organisasjon i denne rekke har vært beregnet på å sikre tyskernes interesser under krigsførselen og kampen mot den norske motstandsbevegelsen. Det er søkt hemmeligholdt, og det er derfor ingen tvil om at denne organisasjon vil kunne straffes etter straffelovens § 86. Tiltalte har imidlertid som krets-

leder i Nord-Norge fått opplysninger hvorav organisasjonens egentlige formål fremgår, og lagmannsretten har ansatt det bevisst at han har forstått at han ved sin handlingsmåte, også for så vidt angår deltagelsen i denne organisasjon, ytet fienden bistand.»

Vel så tydelig kommer det som etter denne dommen er avgjørende for at forholdet skal være straffbart frem i den dom som er gjen-gitt i R M h. 29 s. 124 flg. I Agder lagmannsretts dom ble det om den tiltaltes tjenestgjøring i Teknisk Nødhjelp bemerket:

«Tiltalte, som fra 1. juli 1944 til frigjøringen var «kaptein» og «distriktsleder» for «Teknisk Nødhjelp» i Vinje, Rauland og Tinn, har i egenskap herav anmodet Politidepartementet om å få utlevert revolver og ammunisjon, jfr. dok. nr. 132 og 131. Han anmeldte til politiet og Politidepartementet at Aage Hedem og Kjetil Ulleren, begge Tinn, nektet å la seg innrullere i «Teknisk Nødhjelp», med den følge at disse fikk en bot for dette forhold.

Retten skal for øvrig bemerke at den anser det bevisst at tiltalte har vært klar over at «Teknisk Nødhjelp» var en organisasjon som skulle tjene tyske interesser, idet den skulle settes inn på tyskernes front i Norge mot sabotasjehandlingar m.v. overfor bedrifter som tyskerne var interessert i å holde i gang. Retten henviser i denne forbindelse til rundskriv av 27. november 1944 fra major og konsulent i «Teknisk Nødhjelp» overingeniør X angående aktivisering av «Teknisk Nødhjelp»s virksomhet. Denne rundskrivelse som har vært sendt tiltalte og er funnet i hans besittelse er dokumentert i saken (dok. 50). «Teknisk Nødhjelp»s krigsviktige karakter understrekes ytterligere ved at «Teknisk Nødhjelp»s ledere, som var medlemmer av NS fikk utlevert våpen og ammunisjon. Etter Høyesteretts dom av 31. oktober 1945 i sak mot N. N. kunne det synes tvilsomt om man kan straffelle tiltalte for å ha tjenestgjort som distriktsleder i «Teknisk Nødhjelp». Man må imidlertid gå ut fra at H. R. i N. N.-saken ikke har hatt så utførlige opplysninger om «Teknisk Nødhjelp»s virksomhet som det foreligger her i saken. Man henviser spesielt til X's rundskriv og finner at tiltaltes tjenestgjøring i «Teknisk Nødhjelp» i hvert fall etter at han hadde mottatt denne rundskrivelsen, må anses som bistand til fienden. Likeledes måtte det anses som bistand til fienden når han anmelder personer som nekter å la seg innrullere i «Teknisk Nødhjelp», og når han, på samme tid som det tas opp planer om en aktivisering av «Teknisk Nødhjelp»s virksomhet — jfr. dok. 50 i saken, — benytter seg av det tyske sikkerhetspolitets samtykke til at «Teknisk Nødhjelp»s ledere, som står tilsluttet NS, får utlevert våpen og ammunisjon.»

Høyesterett som etter at dommen var påanket av påtalemyndigheten på grunn av straffutmålingen endret lagmannsrettens dom i domfeltes favør når det gjaldt andre tiltaleposter, hadde intet å bemerke til domfellelsen

Stiftelsen norsk Okkupasjonshistorie, 2014

for tjenestgjøring i Teknisk Nødhjelp. Dommen, som omfattet medlemskap i NS og hirden samt NS propaganda foruten det forhold som her særskilt interesserer, ble satt til tvangsarbeid i 4 år og 6 måneder. Det saksdokument nr. 50 som lagmannsretten omtaler, er et fortrolig stensilert brev fra en Teknisk Nødhjelp-inspektør som av Politidepartementet var sendt tiltalte. Den inneholdt følgende opplysninger:

«Oppsetning av en frivillig teknisk avdeling for frontinnsats.

Jeg har arbeidet en tid med dette spørsmål som nu er mer aktuelt enn noen sinde.

I dag står russerne på norsk jord, og det er ikke alene en æressak for oss å gå aktivt inn i kampen, men det er en betingelse for at vi skal kunne eksistere videre som selvstendig nasjon.

Det er bare ett sted hvor en nordmann i dag er uundværlig, og det er i kampen mot bolsjevismen. Ingen undskyldning blir lenger tatt for god. Kone, barn og forretning er ingen hindring, tvert imot de må forsvares. Og hvem er da nærmere til det enn meg selv.

Jeg vet at det er mange ingeniører, teknikere og andre både innen TN og utenfor som gjerne vil være med, men som av flere grunner ikke mener å kunne gjøre tjeneste som alminnelig frontsoldat. For disse vil en slik frivillig teknisk avdeling løse spørsmålet.

Her vil en få anledning til å yte aktiv innsats under utnyttelse av sine tekniske kunnskaper.

Jeg har personlig erfaring fra det tyske TN's krigsinnsats i Russland og Holland, og vet at det er oppgaver nok.

Min forutsetning er at avdelingen skal settes inn for å løse tekniske oppgaver i forbindelse med fronten i Norge. Den må da også selvfølgelig få den nødvendige våpeninstruksjon gjennom et passende øvelseskurs.

Avdelingen vil ikke få forbindelse med de ordinære TN-avdelinger, men får sin egen ledelse. De som er registrert i TN vil ved innrullering i denne avdeling automatisk bli permittert fra TN så lenge innsatsen varer.

Saken har vært forelagt de resp. myndigheter, og jeg har fått i oppdrag å utføre det forberedende arbeide for oppsetningen av den første avdeling.

Etter tidligere praksis går jeg ut fra at betingelsene blir som for frivillige i andre avdelinger.

De nærmere detaljer vil for øvrig bli klarlagt etter hvert som arbeidet med saken går frem.

Foreløpig ber jeg Dem meddele meg hvor mange frivillige en i første omgang kan gjøre regning med fra Deres distrikt.»

Etter den endrede oppfatning som Høyesterett nu var kommet til m.h.t. Teknisk Nødhjelp, sendte Riksadvokaten ut et nytt rundskriv hvor han korrigerer rundskrivet L. nr. 53. Han henviser til dommen av 15. februar 1946 og tilføyer at som det fremgår av dommen var det søkt hemmeligholdt at Teknisk

Nødhjelp i første rekke var beregnet på å sikre tyske interesser under krigsførsel og kampen mot den norske motstandsbevegelse. Riksadvokaten antok at det bare er de øverste ledere som har kjent forholdet, og at det derfor bare er mot dem det kan reises sak.

Dette er da forblitt retningslinjene for behandlingen av saker angående tjenestgjøringen i Teknisk Nødhjelp.

Vaktbataljonen eller «SS Vaktbataljon 6» som den også ble kalt, var en væpnerformasjon som sto under tysk kommando. Tidligere benyttet seg de tragiske forhold som ble avslørt ved etterforskningen angående den behandlingen som jugoslaviske krigsfanger var blitt tildelt i de såkalte «serberleirer» nordpå. Den barbariske behandling av krigsfangene i disse leirer fremkom det opplysninger om allerede under okkupasjonen, idet man på Rettskontoret ved Den norske legasjon i Stockholm fikk spredte forklaringer derom av flyktninger. Riksadvokatembetet sendte ut foreløpige orienteringer om Vaktbataljonen allerede sommeren og høsten 1945 (Meddelelse nr. 1 fra Riksadvokaten av 6. juli 1945; nr. 14 av 31. august 1945 og nr. 35 av 17. januar 1946, samt Riksadvokatens rundskriv L. nr. 14 av 14. juli 1945). Opprinnelig var det i forbindelse med organiseringen av hirdet opprettet en såkalt Hirdvaktbataljon. Dette skjedde i januar 1942 iflg. opplysninger som ble gitt av fremstående hirdfolk. Dens oppgave skulle være å utføre vaktthold ved driftene. I august samme år gikk tyskerne gang med å verve nordmenn til SS Vaktbataljon 6 som ble stillet under den tyske Ersatztkommando med tyskeren, SS Sturmabteilungsführer Karl Leib, som øverste sjef. Det er opplyst at Leib var sjef for Germanische Leitstelle, og Ersatztkommando Norge var et gren av dennes virksomhetsområde. Etter politiforklaringer som er avgitt av ledende hirdfolk ble Hirdvaktbataljonen nærmest okkupert av tyskerne og satt inn i den nyopprettede SS Vaktbataljon 6. Dette strakk imidlertid ikke til, idet Hirdvaktbataljonen bare besto av 100 mann, og man forsøkte derfor å verve folk også utenfor hirden. I Meddelelse nr. 14 av 31. august 1945 fra Riksadvokaten er innlagt endel avtiser og meldinger som henholdsvis 12. august og 14. september 1945 av 21. april og 7. september 1943 og av 22. august 1944 hvor mannskap søkes til «Norsk Vaktbataljon» og til «SS Vaktbataljon Oslo» som den tyske formasjon her kalles. I enkelte av annonsene uttales det at Vaktbataljonen vil bli satt til bevoktning av fanger i Norge i andre annonser anføres bare at de norske frivillige i alderen 17 til 45 år søkes til å bli de vakt ved gruber eller fabrikker. Opply-

ningene i disse avtiser omfatter eller praktiske detaljer som forpleining, beklædning, losji og lønn m. v. Sjefer for det tidligere «NS» Frontkjemperkontor gir følgende opplysning som er tatt med i et bilag til det ovenfor nevnte rundskriv L. nr. 14 av 14. juli 1945:

«Vaktbataljonen som hadde sitt standkvarter i Holmestrand har ikke kontoret hatt noe med å gjøre. Avhørte anslår dens styrke til ca. 6—700 mann. Den var opprettet av tyskerne og skulle være et slags bedriftsvern i Norge. Den må ikke forveksles med hirdvaktbataljonen som er nevnt tidligere i rapporten. Den opphørte i og med at den kom til Legionen og besto av knapt 100 mann.»

I den ovenfor nevnte Meddelelse nr. 11 av 18. august 1945 finner man følgende opplysning:

«Under etterforskningen mot hirdsjef Møystad har politiet funnet utkast til brev fra Møystad til Quisling datert 18. november 1942, hvor det om Vaktbataljonen er anført følgende:

Angående Vaktbataljonen så vil jeg be Dem så snart som det er mulig å innrta denne, og sende dem til Legionen. For det første av den grunn som ovenfor er nevnt og for det annet fordi den tjeneste disse gutter utfører er det dødsfulleste jeg noen gang har hørt om, idet de ganske enkelt gjør det man i 30-års krigen kalte «rakkertjeneste» for tyskerne.

Jeg har hørt stadige rykter om hva de gjør der oppe og forleden dag fikk jeg bekreftelse fra en mann som kom derfra på permisjon, idet han kom opp på mitt kontor og sa: «Heil og Sæl. Jeg er utdannet morder.» Han fortalte meg at de serbere som de bevokter der oppe er dødsdomte i Serbien, men at de av en eller annen grunn er ført til Finnmarken, og derfra får de ikke slippe levende, og det er disse hirdgutteres fortvilede plikt å ombringe disse fanger etter hvert. Behandlingen av disse er etter hvad min hjemmelsmann sa, og etter hva jeg også har hørt av andre, umenneskelig. Han påsto at i den tid han har vært der har de måttet drepe ved skyting eller henging omkring 700. At Førerens unge idealistiske, politiske soldater skal ha denslags tjeneste er umulig og må blankt avvises.»

Etter avtale mellom Riksadvokaten og Rikspolisjefen ble det i begynnelsen av januar 1946 iverksatt en sentralisert ledelse av etterforskningene angående drap og mishandling som norske mannskaper tilhørende «SS Vaktbataljonen Norge» og «SS Vaktbataljonen Oslo» måtte ha gjort seg skyldig i. (Rundskriv L. nr. 29 fra Riksadvokaten av 12. september 1945 og rundskriv av 8. januar 1946 fra Rikspolisjefen.). Det foregikk på den tid at politiet ble pålagt å samle bevisstoff fra de over hele landet verserende straffesaker mot mannskap tilhørende Vaktbataljonen og sende inn til Rikspolisjefen rapporter som angikk vakttjeneste ved fangeleirene nordpå. Deretter ble det fra Rikspolisjefen

sendt ut til politiets etterforskningsavdelinger en stensilert samlerapport med en rekke vitneutsagn som angikk mannskaper som hadde deltatt i vaktthold ved fangeleirene i Osen, Korgen, Rognan og Beisfjord, og særlig da om vaktmannskaper som etter det opplyste skulle ha gjort seg skyldig i drap eller grov mishandling av jugoslaviske fanger. På grunnlag av dette dokument ble så etterforskningen satt i verk over hele riket og søkt samordnet, idet politiets første oppgave var å identifisere vaktmannskaper som hadde gjort tjeneste ved fangeleirene. Det gjaldt å få utpekt de av dem som herunder hadde gjort seg skyldig i alvorligere voldshandlinger og andre misgjerninger overfor fangene. Flere av de personer som var engasjert i SS Vaktbataljonen var også blitt satt i vakttjeneste ved bedrifter som var krigsviktige for tyskerne. Eksempler på hvorledes deres forhold strafferettslig er blitt bedømt vil fremgå av de dommer som er oppført på registret i Riksadvokatens Meddelelsesblad nr. 40 s. 85. For ganske unge gutter som er kommet inn i Vaktbataljonen kanskje uten å ha hatt full forståelse av denne forbytelses alvorlige karakter har dommene i disse tilfelle vært meget milde. Det kan vises til de dommer som er inntatt i Meddelelsesbladet nr. 6 s. 28, nr. 18 s. 55 og nr. 14 s. 58. En av de tiltalte vaktfolk fikk en dom på 6 måneder betinget. En annen som også hadde gjort fronttjeneste i krigsmarinen fikk en dom på 2 år ubetinget, mens en tredje slapp med 7 mdr. fengsel ubetinget. For personer i moden alder som frivillig har tatt tjeneste i Vaktbataljonen har straffen gjennomsnittlig vært tvangsarbeid i 3—4 år alt etter hvor langvarig tjenesten har vært. I RM h. 11 s. 34 finnes en dom på tvangsarbeid i 6 år. Det dreier seg her om en 34 år gammel person som frivillig meldte seg inn i Vaktbataljonen lokket av de gode vilkår og under forståelse av at Vaktbataljonen hadde til oppgave å hindre hjemmefrontfolks angrep mot anlegg som var viktige for tysk krigsindustri. Han gjorde tjeneste fra 1942 til 1945 bl. a. ved Knaben gruber. Forholdet ble henført under strl. § 86 idet tiltalt tjenestgjøring ble sammenlignet med vanlig frontkjempervirksomhet. Når det dreier seg om vakttjeneste ved fangeleirene nordpå har domstolene bedømt dette like strengt og naturligvis langt strengere i de tilfelle hvor det er brakt på det rene at en vaktmann har gjort seg skyldig i mishandling av fangene.

I 1952 foretok daværende universitetsstipendiat Nils Christie en sosiologisk undersøkelse som omfattet forholdene ved de norske konsentrasjonsleirene og meddelte sine resul-

tater i et verk som heter: «Fangevoktere i Konsentrasjonsleire». Til undersøkelsene ble det ytet økonomisk støtte av Nansen-fondet og av Norges Almenvitenskapelige Forskningsråd. Undersøkelsene er basert på rettsaktene i de straffesaker som angår fangevokterne, og et betydelig antall av disse, såvel de som er dømt for mishandling av fanger som de øvrige, er blitt intervjuet av undersøkeren. I Christies verk, som både er meget nøyaktig og etter hele det vitenskapelige opplegg strengt objektivt, vil man bl. a. kunne finne beregninger over både antallet norske fangevoktere ved serberleirene og over antallet serberfanger som i løpet av 1942—43 er satt i de tyske konsentrasjonsleire nordpå og noenlunde hvor mange av disse som er drept eller er omkommet som følge av sult og grov mishandling.

Beregningene går ut på at ca. 360 nordmenn har deltatt i fangeleirenes vaktstyrker i Nord-Norge. Det er lykkedes Christie å tilveiebringe oppgaver med navn og personlige data for 249 av dem. Av disse er 43 dømt for å ha gjort seg skyldig i fangemishandling eller drap. I ytterligere 4 tilfelle synes etter undersøkerens oppfatning mishandling eller drap å ha vært hevet over enhver tvil, men en av drapsmennene har rømt og er unnsloppet, 2 andre var sinnsyke og en fjerde undermåler i en sådan grad at saken mot ham ble henlagt. For øvrig fremholder Christie at domstolene har vært meget forsiktlige ved bevisvurderingen når tiltalen gjaldt mishandling eller drap. Videre uttaler han: «Både gjennom samtaler med vaktene og ved å lese rettsaker og dokumenter blir det helt tydelig at en rekke forhold fra serberleirene ikke er kommet frem i lyset og at atskillig flere vakter ville blitt dømt hvis alt ble oppklart». Identifiseringen av drapsmennene kan naturligvis også være blitt vanskeliggjort ved at viktige vitner blant jugoslaverne var reist til sitt hjemland på den tid da politiet var kommet tilstrekkelig i gang med å identifisere vaktmannskapene. Om antallet vaktmenn fordelt på de forskjellige leire anfører Christie, l. c. s. 69 fig:

«Med alle implisitte forbehold fra avsnittet ovenfor i erindring kan vi anslagsvis si at i alt har høyst 363 nordmenn i en eller annen periode under krigen tjenestegjort i leirene for jugoslaviske krigsfanger i Nord-Norge. Disse nordmennene kom i tre forskjellige puljer. I begynnelsen av juni 1942 kom 123 mann til Beisfjordleiren i nærheten av Narvik. Her oppholdt de seg i 14 dager — jugoslaverne var da ennå ikke kommet. Etter denne periode ble 80 mann sendt til leirene lenger syd — Botn i Rognan, Korgen, og Osen i Elsfjord. 43 mann ble tilbake i Beisfjord. Senere ble disse sendt til Bjørnefjell og endelig ble 20 av dem senere sendt til leiren i Karasjok.

Neste pulje besto av 60 mann. Disse ankom til Nord-Norge i begynnelsen av august 1942 og ble spredd rundt i de sydligste av serberleirene. Begge disse puljene ble samtidig sendt tilbake i slutten av november, da de fikk avløsning av en ny pulje norske vakter. Denne talte 180 mann. På dette tidspunkt var de bare leirene Rognan, Korgen og Osen som var i bruk. Nordmennene ble spredd rundt i disse leirene og var her inntil de ble trukket tilbake ved påsketider 1943. Etter den tid har det ikke vært noen norske vakter over jugoslaviske fanger i leire i Norge. Tidsrommet vi er interessert i, er derfor fra juni 1942 til ca. 9. april 1943.»

Hvor mange jugoslaviske fanger som er kommet til konsentrasjonsleirene nordpå har det vært vanskelig å få nøyaktig rede på. Man regner med at tallet må ligge et sted mellom 3 000 og 5 000 mann. Etter beregninger som Christie har foretatt ved å gjennomgå rettsaker og dokumenter (l. c. s. 47) er han kommet til at nordmennene har vært vakter over minst 2 717 jugoslaver. Han tilføyer at dette er et absolutt minimum, og har da selv sagt ikke regnet med de gruppene av jugoslaver som man vet kom til landet etter at nordmennene var trukket tilbake som fangevoktere. Til å begynne med var det fem forskjellige leirer i Nord-Norge som ble bygget opp til bruk for disse fanger. Leirene i Karasjok lå lengst mot nord, så kom Beisfjord ved Narvik og Bjørnefjell som hele Beisfjordleiren ble flyttet til noe senere. Lenger syd lå Rognan ved Saltdalen og lengst syd de to leirer Korgen og Osen i Elsfjord. Etter at tyskerne hadde overtatt vakholdet alene ble jugoslaverne flyttet rundt til enda flere leire. (Christie l. c. s. 48.)

Til leiren i Karasjok kom ca. 375 jugoslaver i juli 1942. Opprinnelig hadde det vært ca. 400, men 26 som under gjennomreisen i Tromsø meldte seg som syke ble skutt av tyskerne. Ved siden av tyske vakter tjenestegjorde 20 nordmenn av Vaktbataljonen i Karasjokleiren. Da leiren ble oppløst i desember 1942 var omtrent 2/3 av jugoslaverne omkommet. Ifølge opplysningene i en av de lagmannsrettsdommer som ble avsagt over norske vakter var det igjen 104—105 av ca. 375 som kom til Karasjok om sommeren samme år. Disse overlevende ble ført til Osen i Elsfjord. Skildringer av hva som foregikk serberleirene er gitt av vitner blant sivile folkningen på stedet. (Provene er referert i s. 50—54 i Christies utredning.) Fangerne måtte utføre et umenneskelig slit med arbeid og tommerhugst mens de hele tiden ble prylt med stokkeslag av fangevokterne og mishandlet på annen måte samtidig som de ble systematisk utsultet. «Flere ble banket de ikke reiste seg mer.»

Til Beisfjord kom der opprinnelig ved St. Hans-tider 1942 en transport på ca. 900 fanger. Flere av disse ble etter ankomsten syke. Det opplyses under henvisning til forklaringer avgitt av vitner blant sivilbefolkningen på stedet at de fanger som hadde feber — 300 mann — ble anbrakt i tre brakker for seg selv. Fra brakkene førte piggetrødder ned til noen store grøfter som tyskerne skulle tjene som vannbasseng. I slutten av juli ble samtlige 300 skutt. De tre brakkene ble brent og bassenget brukt som massegrav. Resten av fangene ble overflyttet til Bjørnefjell fangeleir. Her oppholdt de seg til 22. august. Under dette korte opphold mistet ytterligere ca. 100 jugoslaver livet. Det er avgitt vitneforklaringer (Christie l. c. s. 55—58) som beskriver den transport som foregikk fra den ene leir til den annen som barbarisk. Overflyttingen fant sted under 3 dagers sammenhengende tortur og uten at fangene fikk mat. De ca. 500 fanger som nu var igjen i Bjørnefjell ble ført tilbake igjen til Beisfjord. I oktober 1942 ble Beisfjordleiren oppløst for godt og de overlevende ble ført til Osen og Korgen. Av samtlige 900 som opprinnelig var kommet til Beisfjord var det nu ikke mer enn 150 i live. 82 mann ble sendt til Osen, resten til Korgen (Christie, l. c. s. 58).

Til Rognan fangeleir kom sommeren 1942 472 jugoslaver. Da den siste pulje av norske vakter i 1943 reiste, var det igjen mindre enn 200 (en norsk vakt oppgir tallet ved avreisen til 170, — en jugoslaver sier at det var 130). Foruten stadig mishandling forekom flere drap, og ved to anledninger satte tyskerne i verk masseeksekusjoner. I januar 1943 ble, etter vitneforklaringen av en overlevende fange, 75 mann skutt. En annen gang ble 33 mann ført bort og skutt. Fra en dom av Hålogaland lagmannsrett gjengis følgende:

«Fangene i denne leir ble drevet til hårdt arbeid på utilstrekkelig og dårlig kost og med for lite klær. Som følge herav ble fangene utmattet og avkreftet. De ble også mishandlet av fangevokterne og tyskerne. En hel del av fangene døde av sult og sykdom, og en rekke ble også skutt av tyskerne og noen hengt. I det hele ble fangene utsatt for den mest brutale og umenneskelige behandling, og leiren kan som karakteriseres som den rene tilintetgjøringsleir.»

Til Korgen fangeleir og til Osen fangeleir kom sommeren 1942 over Trondheim ca. 800 jugoslaver med en halvpart til hver av leirene. Ifølge Christie (l. c. s. 69) er antallet av døde i Korgen usikkert. Atskillig tyder på at det i løpet av de første 6 måneder ble drept mellom 120 og 125 mann. I alt skal etter Christies beregninger 220 mann av de 400 være omkommet. Det er på det rene at 40 mann ble henrettet kort tid etter at de var kommet til leiren. Dette skyldtes at en tysker var drept av to jugoslaver som tok flukten. Som et ledd i represaliene ble det samtidig skutt 20 mann i nableiren Osen.

I tillegg til de 400 mann som ovenfor er nevnt i Osen fangeleir, kom det noen måneder senere 82 fanger fra den oppløste leir i Beisfjord og i januar 1943 ytterligere antakelig ca. 150 fra Karasjok. Ett av jugoslavernes vitner under rettssakene ved Hålogaland lagmannsrett hevdet at 417 av alle disse var døde sommeren 1943. I en av lagmannsrettens dommer anføres det:

«Da fangeleiren i juni 1943 ble oppløst og resten av fangene overført til Korgen fangeleir, var flere hundre av fangene omkommet som følge av sykdom, sult og mishandling. En hel del var dessuten skutt. Fangene var utsatt for den grusomste mishandling. De ble med skjellsord, slag og spark drevet til hardt arbeid på en elendig og helt utilstrekkelig kost. Da det ut på høsten 1942 oppsto en dysenteri-epidemi i leiren, omkom særlig mange fanger på grunn av deres svekkede helbredstilstand i forbindelse med mangel på legemidler og legehjelp.»

Christie foretar følgende beregninger over dødsprosenten:

«La oss stanse opp et øyeblikk og se på disse leirene under ett. Hva er det som karakteriserer dem, hva er det bilde vi blir sittende igjen med når vi har gått gjennom skildringene fra leirene? Det viktigste er — som vi hele tiden har sett — den overordentlig høye dødsprosenten. Vi har forsøkt å sette opp en samlet oversikt over ankomster og dødsfall i den perioden som interesserer oss — fra jugoslaverne kom og til de norske vaktene reiste sommeren 1943. Oversikten er satt opp på grunnlag av opplysningene som er gitt foran. Hvor det har vært tvil — særlig angående dødsfall — har vi hele tiden holdt oss til minimumsoppgavene. Oversikten ser slik ut:

	Ankom	Døde
Karasjok	375	270
Beisfjord og Bjørnefjell	900	750
Rognan	472	302
Korgen	400 + senere 68	125 (første 6 fra Beisfj. mndr.)
Osen	400 + senere 28	300 (?) (200—400 fra Beisfj. + 150 fra Karasjok)
	2 547	1 747

for rene tiltetgjørelsesleire og at formålet var systematisk å utrydde samtlige fanger. Ved sult, mishandling og hardt arbeide ble fangenens helse planmessig nedbrudt hvoretter de enten døde, eller de ble avlivet som ubrukelige.

Det er gitt rystende skildringer av tyskerens umenneskelige og kyniske behandling av fangene. Av et vitne som selv har gjort tjeneste som vaktmann i Rognan fangeleir samtidig med tiltalte nr. 1, LTJ — november 1942 — april 1943 er opplyst at kommandant Kieffer hadde latt fangene smi seg en hammer med pigg. Med denne slo og mishandlet han fangene, så de kunne bli liggende på marken. Han skjøt ned fanger uten noen som helst grunn.

Samme vitne har forklart at ved en anledning — 3 dager etter hans ankomst til leiren — ble 77 syke og avkreftede fanger i alderen 13—14 til 70 år ført bort til og oppstillet ved en åpen grav. De ble deretter 10 og 10 ad gangen — på kanten av graven drept med nakkeskudd og sparket ned i graven. Vitnet så de skutte bevege seg i graven og ble opprørt og protesterte høylydt hvilket hadde til følge at han ble ført bort, med revolver rettet mot seg.

Ved en senere anledning skal noen og seksti fanger være avlivet under liknende omstendigheter.

Vitnet har videre opplyst at det ved en anledning ble klaget over kostholdet i leiren. En lege kom tilstede og undersøkte forholdet, og fant ernæringen utilstrekkelig. — Dette ble av kommandanten utstrekkelig forklart med at de fanger som hadde med maten å gjøre hadde stået av matvarelagrene og ga ham anledning til å henge tre av disse fangene. De ble hengt samtidig i samme galge og måtte selv etter å ha steget opp på en kasse, legge strikket om halsen. Kassene ble deretter sparket bort under dem av fanger som ble kommandert til dette. Hengningen skjedde under tilstedeværelse av det øvrige fangebelegg og av vaktmannskapet. Under hengning av en fange ved en senere anledning lykkedes det fangen å få tak i galgens tverrbjelke og å klamre seg til den etter at kassen som han var steget opp på, var sparket bort under ham. Andre fanger ble da beordret til å dra i benene til den ulykkelige, som til slutt måtte slippe taket. En mengde fanger er opplyst å være døde av sult og sykdom og mangel på pleie. Om morgenen ble regelmessig båret ut av leiren opp til 8—10 lik ad gangen. Fra leirområdet hvor til vaktene ikke hadde adgang, høstes skrik og stønn når tyskerne om natten ferdes i leiren. Ved det nevnte vitnes ankomst til leiren i november 1942, var det ca. 400 fanger der, ved vitnes avreise i april ca. 170.

IRM h. 56 s. 189 er inntatt en dom over en svensk statsborger som i lagmannsretten i mars 1949 ble dømt til tvangsarbeid i 8 år for forbrytelse mot strl. § 86 og § 233, 1. ledd. Tiltalte var medlem av NS og tjenestegjorde fra sommeren 1943 i SS Norsk Vaktbataljon fra september 1942 til februar 1945.

I Vaktbataljonen tjenestegjorde han først ved fangeleiren i Rognan i Salten, deretter ved krigsviktige bedrifter. Retten fant overensstemmende med domfeltes forklaring at han av en tysk overordnet en dag i mars 1943 ble gitt et vink om å skyte en jugoslavisk fange under snømåking. En annen norsk vakt kom til stede. Tiltalte fulgte vinket om å skyte men skjøt bom, etter egen forklaring med vilje. Den sistnevnte norske vaktpost skjøt da fangen gjennom hodet. Lagmannsretten fant å burde subsummere denne tiltaltes handling under straffelovens § 233 som medvirker til en annens drap. Høyesterett tok imidlertid avstand fra lagmannsrettens lovforståelse og opphevet lagmannsrettens dom for så vidt drapet angår. For resten av forbrytelsene ble tiltalte i Høyesterett dømt til 4 år og 6 måneders tvangsarbeid. Det kan bemerkes at den norske fangevokter som nu var utpekt ble satt under tiltalte ved en annen lagmannsrett i det distrikt hvor han hørte hjemme. Også han ble frifunnet for drapet av mange på bevis for at han var den av de to som var den skyldige.

Til slutt skal her bemerkes at av de 43 serbervakter som er straffedømt for voldshandlinger er 27 dømt for å ha gjort seg skyldig i drap eller mishandlinger med døden til følge. Av disse er 6 dømt for medvirking til drap ved å ha deltatt i eksekusjoner. De øvrige drap er individuelt utført. 29 av serbervaktene er dømt for å ha gjort seg skyldig i mishandling av fanger. Når det dreier seg om mishandlingene er det hos Nils Christie, s. 112 til s. 115 tatt inn klipp fra rettsavgjørelser om mishandlinger som Christie betegner som «usedvanlig kriminell atferd overfor serberne». Hans utredning om den psykologiske og sosiologiske vurdering av serbervaktenes situasjon og de forhold som kan ha utløst aggressiviteten vil det ligge utenfor rammen av nærværende beretning å gjengi. Utredningen gjør imidlertid krav på betydelig interesse.

Gruppe 5.

Frontkjempere, militær opplæring, sabotasje, sykepleiersker i tyske Røde Kors.

På et forholdsvis tidlig tidspunkt under den annen verdenskrig ble det i de forskjellige land som var okkupert av tyskerne opprettet avdelinger av frivillige som gjorde fronttjeneste på tysk side. Dette skjedde også i Norge. De avdelinger som nordmenn således tok i var følgende: «Regiment Nordlands» «Den norske legion», «Pansergrenaderregiment Norge», «Germanske SS Norge», «Skijegerbataljonen» og fire politikkompanier.

«Regiment Nordlands») var et regiment i «SS divisjonen Viking». Befalet var rent tysk, mens mannskapet vesentlig besto av frivillige fra Norge, Danmark og Holland. Dog var der også atskillige tyskere med. Vervingen blant nordmenn ble påbegynt etter et opprop fra Quisling 12. januar 1941. Inn i midten av juni 1941 hadde det etter opplysninger som er fremkommet under rettsoppjøret meldt seg ca. 800 mann som ble sendt til Tyskland. Regimentet besto krigen ut og gjorde tjeneste ved forskjellige frontlinjer.

Planen om «Den norske legion» ble formodentlig etter forslag fra tyskerne, satt i verk av Quisling i løpet av dagene 24. og 27. juni 1941. Vervingen begynte etter et opprop av Terboven i Kringkastingen den 29. juni 1941. Avdelingen hadde norsk stab inn til 10. desember 1941 da tyskerne overtok ledelsen. Det var Quislings plan at legionen skulle omfatte syv bataljoner. Det meldte seg imidlertid ikke tilstrekkelig mange frivillige, så det ble bare opprettet en bataljon, den såkalt 1ste bataljon «Viken» under kommando av en tidligere norsk offiser. Der ble inntil desember 1941 ha meldt seg til legionen ca. 1900 mann, men av disse trakk ca. 300 seg og atskillige ble kassert av Legekommissjonen, således at det ikke ble flere enn ca. 1 000 mann som ble sendt til Tyskland.

Pansergrenaderregimentet Norge ble opprettet etter et opprop i avisene av Quisling den 9. mars 1943. Meningen var at denne avdeling skulle danne en sammenlutning av alle norske frivillige. Legionen ble nemlig oppløst i mai 1943. Til regimentet kom da også den vesentlige del av mannskapene fra Legionen. Det største antallet nordmenn i regimentet skal ha vært ca. 700 mann. Ellers deltok atskillige ungarere og rumenere i dette regimentet. Sjefen for regimentet var tysk.

«Germanske SS Norge» dannet et kompani av frontkjempere på ca. 60 mann under norsk ledelse som inngikk i «Pansergrenaderregiment Norge».

«Skijegerbataljonen» ble opprettet i august måned 1942 for å settes inn på fronten i Finland. Overføringen dertil skjedde våren 1943 med ett kompani. Dette ble i høsten 1943 utvidet til en bataljon. Mannskapet fikk sin utdannelse i Tyskland og ble satt inn i fronttjeneste i Finland i mars—

april 1944. Opprop i 1941 til unge nordmenn om å melde seg som frivillige til regimentet ble det utløst store fordeler, bl. a. rett til å overta gode gårdsbruk.

april 1944. Bataljonen kom tilbake til Oslo ved juletid 1944.

Politikkompaniene ble opprettet «minister» Jonas Lie, ett kompani i oktober 1942, ett kompani i mars 1943, ett kompani april 1944 og ett kompani mot slutten av krigen. Det sistnevnte kompani var under oppsetning da freden kom, og de ca. 40 mann som hadde meldt seg kom ikke til å gjøre fronttjeneste. Første politikkompani gjorde 6 måneders fronttjeneste inntil april 1943 da det ble oppløst og overført til Legionen. Annet politikkompani ble sendt til Tyskland i mars 1943 til utdannelse og ble deretter sendt til fronten i Finland hvor det gjorde tjeneste i 6 måneder. Tredje politikkompani ble sendt til Tyskland til utdannelse i april 1944 og kom til Finland i august måned samme år, hvorpå det gjorde fronttjeneste som et kompani av «Skijegerbataljonen». Etter kapituleringen i Finland ble dette kompani trukket tilbake til Nord-Norge, hvor det drev patruljevirkosomhet i såkalte «jaktkommandoer». Utenom de avdelinger som her er nevnt, ble det også på norsk side vervet mannskap til den tyske marine og det tyske flyvåpen. De frivillige ble her ikke satt opp i egne avdelinger men blandet i tyske militære enheter. Opprinnelig foregikk vervingen over Hirdmarinen og Flyhirden. Etter opplysninger som er gitt av en tidligere sjef for Frontkjemperkontoret, var det ialt ca. 400—500 frivillige nordmenn som gikk til marinen og ca. 75 som gikk til flyvåpnet. Utgiftene til de norske oppsatte militæravdelinger ble dels dekket ved bidrag fra private, dels ved bidrag fra kommunene som jo var kommet under NS' ledelse og dels av statens midler. Det er opplyst at det fra 1. juli til 30. oktober 1941 var innkommet i bidrag til Legionen ca. kr. 800 000, i det vesentlige fra kommunene. Etter at Frontkjemperkontoret var opprettet, fikk dette i årlig bidrag fra staten, visstnok fra 1943, 70—80 000 kroner. Fra høsten 1944 ble det av statens midler bevilget kr. 100 000 pr. måned til Frontkjemperkontoret til understøttelse av fernes etterlatte, til understøttelse til sårede og lignende formål. Det er opplyst at de som frivillig meldte seg til fronttjeneste inngikk kontrakter med tyskerne hvoretter de forpliktet seg til å gjøre tjeneste en viss tid. Imidlertid var tyskerne lite villige til å dimettere noen av frontkjempere ved terminens utløp uten at det fra norsk side var skaffet avløsning. Dette skal ha vært en vesentlig årsak til at verveksjoner gang på gang ble satt i gang innen partiet. Opplysninger om dette er gitt av norske befalingsmenn som var med på fronttjenesten.

Når det spørres om hvor mange personer

det er reagert mot for landssvikersk forhold som inngår under den her omhandlede gruppe (5), er følgende tall registrert:

Dommer	4 272
Fengselsforelegg	364
Bøteforelegg	180
Påtaleunntatelser	78
	<hr/>
	4 894

Også under denne gruppe ser man at det er de strengere reaksjoner som dominerer. Bøteforelegg og påtaleunntatelser er brukt i relativt liten utstrekning. Såkalt «rene» frontkjemper — personer som ikke har vært medlemmer av NS og heller ikke har gjort seg skyldig i annen form for landssvik — forekommer i et forholdsvis lite antall. Av tabell L. III vil det sees at 507 personer som det er reagert mot for bare ett landssvikersk forhold, er registrert under gruppe 5 uten annen belastning. De fleste av dem må antas å være «rene» frontkjemper. Imidlertid er det ikke få av frontkjemperne som etter at de var dimittert fra fronttjenesten er overført til det nazifiserte politi, således til statspolitiet og grensepolitiet, mens andre er kommet med i vaktavdelingen eller Werkschutz eller i hirdens væpnete avdelinger. Andre er igjen kommet inn i det tyske sikkerhetspolitis tjeneste, ofte som tolker, tildels som «Sipo»-agenter. Flere frontkjemper er også straffedømt for å ha vært med på væpnete aksjoner mot motstandsbevegelsens folk under tjenstgjøring i de politi-, hird- eller vaktavdelinger som de er overført til etter å ha vært dimittert fra fronttjenesten. Den kriminelle belastning har derfor vært betydelig for mange frontkjemper. Med hensyn til den statistiske fordeling vises til tabellen L. reg. III hvorav det imidlertid ikke kan beregnes nøyaktig hvor mange frontkjemper i det hele som inngår under de særlige aktive grupper 6—9. Man kan bare se hvor mange frontkjemper også er dømt for medlemskap i NS uten ytterligere kombinasjoner (1139), hvor mange dessuten inngår under gruppe 6 til 9 (tallene 69, 16, 69, 3) samt hvor mange av dem på samme måte, men uten medlemskap i NS, går igjen under lignende kombinasjoner. Man ser ikke av tabellen hvor mange frontkjemper inngår under de totaltall på landssvikere som er straffet for mer enn to forhold uten medlemskap (282) og for mer enn to forhold + medlemskap (3871). Når det gjelder straffbarheten av å ha meldt seg til tjeneste på tysk side, er det i flere høyesterettsdommer slått fast at det var straffbart å melde seg til sådan tjeneste når det skjedde på frivillig måte selv om vedkommende ikke har deltatt i kamphandlinger. I de tilfelle hvor

vedkommende har meldt seg til fronttjeneste men ikke er blitt godtatt på grunn av helseforhold eller av andre grunner, er forholdet ansett som forsøk på forbrytelse mot strl. § 86. Derimot har Høyesterett slått fast at hvor vedkommende frivillig meldte seg til tjeneste og reiste til øvelsesleire, foreligger en fullbyrdet overtredelse av strl. § 86. Hvor vedkommende har meldt seg til frivillig krigstjeneste hos fienden, betraktes forholdet også som en fullbyrdet forbrytelse når hans innmelding er kommet frem og er blitt godtatt selv om han ikke har møtt frem til tjenstgjøring. Det kan vises til den i R M h. 20 s. 58 inntatte høyesterettsdom som for øvrig refererer til høyesteretts domspraksis.

Når det gjelder straffutmålingen over frontkjemper bedømmes befalingsmenn vesentlig strengere enn menige. Og videre er det en forskjell på de frontkjemper som har hatt partitillitsverv eller har gjort seg skyldig i andre straffbare forhold på den ene side og de «rene» frontkjemper på den annen side. Når det gjelder befal kan vises til Høyesteretts dom inntatt i R M h. 28 s. 121 over en fhv. offiser i den norske hær som i juni 1941 hadde tjenstgjort som stabssjef i Den norske legion. Han hadde for øvrig flere andre straffbare forhold å svare for. Således var han propagandaleder i NS' Befalingsgruppe i et lag i Oslo, og transportoffiser i NS' Transportledelse. Videre anmeldte han til statspolitiet at det var grunn til å mistenke en navngitt norsk offiser for planer om å forlate landet. Han var også tiltalt for å ha skrevet under på oppropet om å melde seg til Den norske legion, men påsto i retten at han ikke hadde kjent til oppropet før han så det i avisene. Hans forklaring var ytterligere at han i det anledning hadde henvendt seg til Kulturdepartementets sjef, Gudbrand Lunde, og ville ha inn et dementi, men fikk det svar at det ikke var anledning til det. Lagmannsrettet aksepterte tiltaltes forklaring. Når imidlertid tiltalte som alt hadde tatt stilling som stabssjef i Legionen fortsatte i denne stilling etter at hans navn var satt på oppropet og etter at det var nektet ham å få inn en beriktigelsesfant retten å måtte gå ut fra at han hadde godkjent oppropet. Denne offiser fikk en dom på tvangsarbeid i 20 år. Dommen ble opprettholdt av Høyesterett etter at tiltalte hadde anket over straffutmålingen. Det ble lagt vekt på at domfelte ved å stille sitt navn, sine militære og administrative evner til disposisjon ved opprettelsen av Den norske legion. Det dro til at mange av hans landsmenn fant det den på den russiske slagmark og at enda flere unge menn nå måtte stå til ansvar og straffet for landsforræderi. Av andre dommer

over befalingsmenn kan nevnes en uttrykt dom i Eidsivating lagmannsrett 25. november 1947 over en tidligere offiser som var med på å opprette legionen og var sjef for denne i 1941 uten selv å delta i kamphandlinger. Han fikk en straff på tvangsarbeid i 18 år, og hans anke over dommen ble avvist av Høyesteretts Kjæremålsutvalg. En tidligere vernepliktig offiser som ble sjefinspektør for bataljon «Viken» og som sådan deltok i kamper på tysk side i Ukraina ble i Eidsivating lagmannsrett 24. august 1948 idømt tvangsarbeid i 15 år. Også han hadde gjort seg skyldig i andre straffbare forhold. Således hadde han inngitt politiske anmeldelser. En tredje offiser som hadde hatt en ledende stilling i legionen, ble ved Eidsivating lagmannsretts utrykte dom 20. desember 1947 idømt tvangsarbeid i 12 år. Endelig kan nevnes Agder lagmannsretts utrykte dom av 14. november 1947 over en NS politimann som gjorde fronttjeneste som nestkommanderende ved 3dje politikompani. Han var vernepliktig løytnant for krigen. Også han var skyldig i å ha inngitt politiske anmeldelser til politiet. Straffen var tvangsarbeid i 13 år.

I det systematiske domsregister i Riksadvokatens meddelelsesblad nr. 49 vil en på s. 21—24 finne eksempler på en rekke rettsavgjørelser over «rene» frontkjemper hvorav man kan få et inntrykk av straffutmålingspraksis i disse saker. Det dreier seg om frihetsstraffer fra 1 år og oppover — i et enkelt tilfelle helt opp til 7 år. Gjennomsnittsstraffen kan på grunnlag av de her gjengitte dommer beregnes til tvangsarbeid i ca. 3 år og 4 måneder. Som formildende omstendighet som har ført til særlig lav straff er oftest domfeltes ungdom, spesielt om han er vokset opp i et nazistisk miljø. Tilfelle hvor det er påvist nedsatte åndsevner forekommer også. For et voksent velutdannet menneske som har kunnet virke som forbilde for unge villedte idealister er straffen til gjengjeld blitt vesentlig høyere. Det vises således til den i R M h. 6 s. 28 inntatte dom. Straffen for en 34 år gammel lektor som gjorde tjeneste i legionen fra 1942 til 1944 var tvangsarbeid i 7 år.

I R M h. 8 s. 29 er inntatt en dom som fastsetter forholdsvis streng straff for en frontkjemper, nemlig tvangsarbeid i 6 år. Det fremgår av dommen at vedkommende person som var 23 år gammel da han i 1941 meldte seg til opptagelse i det tyske «Waffen SS», hadde gjort meget lang fronttjeneste, nemlig helt til kapitulasjonen i Norge alene utsett av et sykeleie og rekonvalesens og en gang han var blitt såret. I R M h. 6 s. 40 er inntatt en lagmannsrettsdom med tilsva-

rende straffutmåling for en person som 24 år gammel da han i 1941 meldte seg til tjeneste i Den norske legion og deretter gjorde fronttjeneste i den tyske sanitet. Etter han var dimittert gikk han over til den tyske marine og gjorde tjeneste i den helt til november 1945. Lagmannsretten bemerker i sine ovenveilelser om straffutmålingen at denne frontkjemper under sin marinertjeneste måtte regne med å komme i kamp med norske enheter. Han hadde også vært i kamp med allierte fly og ubåter. Ved siden av disse omstendigheter legger retten liten vekt på at han også har vært medlem av NS. Av milde dommer over frontkjemper som finnes gjengitt i Meddelelsesbladet kan vises til R M h. 6 s. 28 og 35 og R M h. 17 s. 36. Her dreier det imidlertid seg om ganske unge gutter som, formodentlig som følge av pågående NS propaganda, meldte seg til fronttjeneste. Guttene var på den tid i 17—18 års alderen.

Ovenfor er det nevnt at en på grunnlag av de dommer som er gjengitt i Meddelelsesbladet har beregnet en gjennomsnittsstraff for «rene» frontkjemper på ca. 3 år og 4 måneder. Denne beregning vil imidlertid være noe misvisende fordi mange av frontkjemperne, hvorav enkelte er blitt bedømt strengere enn gjennomsnittet, ble avsluttet med dom i herreds- og byrettene eller lagmannsrettene og ikke er blitt anket til Høyesterett, med det resultat at de ikke er kommet inn i Meddelelsesbladet. Det er lite tvil om at dommene over frontkjemper under den første tid av rettsoppgjøret var strengere enn de dommer som senere ble avsagt. For så vidt kan vises til de opplysninger som er gitt i kapitel VI om benådningsene (s. 417). På grunn av uttalelser fra embetsmenn som deltok i rettsoppgjøret om at frontkjemper som var dømt i den første tiden etter frigjøringen hadde fått strengere straff enn de som ble dømt senere, ble frontkjemperne i 1948 tatt opp til revisjon av benådningsmyndigheten som inntil sommeren 1948 nedsatte straffen til dels ganske betydelig for over 300 dømte frontkjemper og medlemmer av Hirdens Bedriftsvern. De straffene som det her dreier seg om for «rene» frontkjemper var avsagt i 1945 til 1947 og lå gjennomgående på omkring 6 å 7 års tvangsarbeid for frontkjemper som måtte regnes for voksne da de meldte seg til tjeneste og hvor det ikke var påvist spesielt formildende omstendigheter. Ved en samlet gjennomgåelse av disse benådningsaker vil det vise seg at straffen i disse tilfelle ved benådning gjennomgående er satt ned til tvangsarbeid i 4 år og iallfall til ikke mer enn 4 år og 6 måneder uten at spesielt skjerpene omstendigheter er påvist. Den utvidete adgang til

løslatelse på prøve som ble innført ved lov nr. 11 av 9. juli 1948 ledet da til at et betydelig antall frontkjempere ble løslatt i årene 1948 og 1949.

Imidlertid foreligger det også andre landsvikerske forhold som kompliserer sakene for mange personer som er dømt for aktiv fronttjeneste eller for å ha meldt seg til militærtjeneste. Straffen er i så fall skjerpet forholdsvis alt etter virksomhetens mer eller mindre alvorlige karakter og lovovertræderens aggressivitet. En del dimitterte frontkjempere fungerte som instruktører i våpenbruk i hirdens væpnede avdelinger, f. eks. i HBV og i «Unghirdmarinen». Andre har sittet i mer eller mindre betydningsfulle tillitsverv i NS-organisasjoner og hird. Atter andre har tatt tjeneste i det tyske Sipo. En del er straffet for legemsfornærmelse eller legemsbeskadigelse, for å ha fremsatt trusler, for å ha angitt noen til tysk eller norsk politisk politi eller for å ha deltatt i væpnede aksjoner mot motstandsbevegelsens folk sammen med det tyske politi eller statspoliti. Således er det enkelte av de dimitterte frontkjempere som har gjort seg skyldig i drap under væpnede aksjoner eller i brutalitet overfor landsmenn som er tatt til fange. Det vil imidlertid føre for vidt å foreta noen spesifisering her, og heller ikke er det lett å foreta noen mer inngående sammenligning av straffutmålingen i de forskjellige saker, da denne jo i hvert enkelt tilfelle er basert på en vurdering av et varierende kompleks av forbrytelser vedkommende har gjort seg skyldig i. Således vil i enkelte tilfelle den fronttjeneste tiltalte er domfelt for ha spillet en underordnet rolle i forhold til grovere forbrytelser som han har måttet stå til regnskap for. Her kan man nøye seg med å minne om frontkjempere som har gått sammen med tyskerne om torturhandlinger overfor fanger under Sipo-forhør, eller brutalitet overfor landsmenn internert i fangeleire eller som har gjort seg skyldig i angiveri av grovere karakter og ofte med skjebnesvangre følger. Hva tortur angår kan en således vise til dommene over flere frontkjempere som har deltatt i den beryktede Rinnanbanden i Trøndelag eller i Grensepolitiets virksomhet.

Når det gjelder sanitetspersonell som har latt seg engasjere i fiendens tjeneste har det undertiden vært reist spørsmål om sådan virksomhet burde betraktes som landssvik. Men våre domstoler har under hele rettsoppgjøret fastholdt at den må anses som bistand til fienden og straffbar etter strl. § 86. Derimot har det også ved domstolene vært delte meninger om hvor strengt forholdet burde bedømmes.

Allerede i desember 1945 hadde Høyesterett de første saker av denne art til bedømmelse. Det dreiet seg om såvel sanitetssoldater som front søstre. Senere ble det behandlet saker også mot sanitetsoffiserer, deriblant en del leger og tannleger.

En forholdsvis utførlig prinsipiell utredning på folkerettslig grunnlag om hvorvidt tjenesten måtte anses som rettsstridig finnes i Oslo byretts dom av 5. desember 1945 (R.M. h. 17 s. 38 flg.) over tre nordmenn i tysk sanitetstjeneste. Det heter her:

«De tiltalte .... har videre hevdet at de bare har meldt seg til sanitetstjeneste, og at slik tjeneste ikke rammes av strl. § 86, da den ikke kan betegnes som rettsstridig bistand. De har henvist til Genferkonvensjonens kap. III. Tiltalte .... har også henvist til kap. I art. 5. Retten kan ikke være enig i denne betraktning. Genferkonvensjonens kap. III gir regler for de rettigheter som sanitetspersonale og geistlige som er knyttet til arméene har, og den beskyttelse de har krav på under selve krigsoperasjonene. Kapitlet bestemmer intet om en norsk statsborgers rett til frivillig å gjøre sanitetstjeneste i en fiendtlig stats hær. I de spesielle tilfelle som er nevnt i art. 12, første ledd og art. 5 vil en norsk statsborger uten å komme i strid med sine plikter overfor fedrelandet kunne komme til å yte fienden tjenester, men fra disse spesielle bestemmelser kan det ikke trekkes den slutning at det er tillatt for en nordmann frivillig å melde seg til alminnelig sanitetstjeneste for en fiendtlig stat. For en krigsførende stat er det uomgjengelig nødvendig å ha en tilstrekkelig utbygget sanitet (jfr. bl. a. Genferkonvensjonens art. 1), og den nordmann som melder seg til tjeneste i fiendens sanitet, yter da etter rettens mening fienden bistand like så vel som den som deltar i selve kamphandlingene. Retten er derfor kommet til det resultat av de tiltalte .... har ytet fienden bistand ved sin tjenstgjøring i den norske legion. De tre tiltalte har således ved sin militære tjeneste gjort seg skyldig i forbrytelse mot straffelovens § 86.»

Høyesterett sluttet seg til byrettens forfalske idet retten enstemmig erklærte at den ikke fant det tvilsomt at de domfelte forhold, således som det var beskrevet i byrettens domsgrunner, rammes av straffelovens § 86.

Ved Høyesteretts dom av 1. desember 1945 (R.M. h. 10 s. 29) ble herredsrettsdommen over en 27 år gammel front søster opprettholdt. Dommen, som brakte forholdet inn under landssvikanordningens § 3, jfr. § 2 nr. 1 a og nr. 4, satte straffen til tvangsarbeid i tre år og begrenset rettighetstap. Herredsretten hadde funnet bevist at tiltalte fra februar 1942 hadde vært medlem av NS, og at hun januar 1943 (vel 24 år gammel) søkte om å bli sykepleierske ved Den norske legion. At denne søknad gikk videre til det tyske

de Kors hvor hun etter endt utdanning i Norge og Tyskland tjenestegjorde i krigslasarettet i Danzig og Lubiana i Nord-Italia inntil februar 1945.

Høyesteretts førstvoterende uttalte, med tilslutning av de øvrige voterende dommere, i en vurdering av forholdet:

«Herredsretten har antatt at hun ved sin tjenestegjøring i tyske Røde Kors med forsett har overtrådt straffelovens § 86 ved under krig, hvori Norge deltar å yte fienden støtte, samt at hun forstod at Norge var i krig med Tyskland. Etter hva det er opplyst under prosedyren for Høyesterett arbeidet tyske Røde Kors sammen med hærens sanitet, og ved å yte frivillig tjeneste i Røde Kors har domfelte således ytet direkte bistand til den tyske krigsmakt. Jeg peker på at hun i henhold til herredsrettens premisser opprinnelig søkte å bli sykepleierske ved Den norske Legion, og det var denne søknad som førte til at hun fikk tjeneste i det tyske Røde Kors. Jeg er enig med herredsretten i at den ting direkte å gjøre tjeneste for fienden like bak fronten er et meget alvorlig forhold, og under hensyntagen til de straffer som Høyesterett har anvendt overfor mannlige frontkjempere finner jeg ikke at det foreligger noe misforhold mellom domfeltes straffbare forhold og den idømte straff.»

I den i R.M. h. 38 s. 34 gjengitte høyesterettsdom av 20. juni 1947 er det presisert at tjenesten som sykepleierske ved fiendens krigslasarett ikke bare er straffbar når den ytes ved fronten eller når vedkommende norske sykesøster frigjør en annen til slik innsats. Også tjenestegjøring ved tyske feltlasarett på okkupert norsk område rammes av straffelovens § 86. Se også R.M. h. 34 s. 121.

Når det gjelder straffutmålingen for front søstre med passivt medlemskap i NS som ikke er kjent skyldig også i annet straffbart forhold, er frihetsstraffen utmålt vesentlig mildere i senere rettsavgjørelser.

I tre forskjellige rettsavgjørelser i Høyesterett samme dag — nemlig 14. november 1946 — ble straffen for front søstre satt til henholdsvis 1 år og 3 måneder, 1 år, 1 år og 6 måneders tvangsarbeid. (R.M. h. 27, s. 106, 106 og 108). Senere har — som også uttalte av annenvoterende i den i R.M. h. 44 s. 33 inntatte dom — Høyesteretts praksis vært den, at frihetsstraffen for sykepleiersker som har tatt tjeneste i det tyske Røde Kors har ligget på ca. 1 år. Dette gjelder dog kun når den straffbare virksomhet innskrenket seg til sådan tjeneste. For kvinner som også har hatt ledende stilling i Kvinnehird eller tillitsverv i NS eller som har gjort seg skyldig i angiverier er straffen blitt strengere. Således ble straffen ved Oslo byretts dom av 22. august 1946 satt til tvangsarbeid i 4 år

for en kvinne i moden alder som foruten å ha tjenestgjort som «Stabshelferin» ved en tysk bataljon, tildels som sykepleierske, ble ansett skyldig i å ha inngitt flere anmeldelser til statspolitiet mot nasjonalt innstilte landsmenn. Domfelte var dessuten medlem av NS og NSKO, og en tid før hun meldte seg til tjeneste i den tyske hær var hun medlem av kvinnehirden. Høsten 1948 ble imidlertid den da gjenstående del av straffen for denne domfelte ved benådning utsatt etter reglene i strl. § 52 flg. med en prøvetid av 3 år.

Særlig grov var en sak som ble pådømt i Eidsivating lagmannsrett 17. januar 1947 mot en sykepleierske som gikk i Sipo tjeneste som agent og angiverske. Straffen var tvangsarbeid i 20 år.

Frihetsstraffen er etter hvert også gjort betinget ved benådning for en rekke sykesøstre som på den tid ennå ikke hadde utsonnet dommen. Under særlige formildende omstendigheter er der i noen tilfelle gitt betinget dom for front søstre. (Eks. Oslo byretts utrykte dommer av 1. mars 1948 og 2. mars 1949).

For mannlige norsk sanitetspersonell i fronttjeneste kan vises til Høyesteretts dom 6. desember 1945 over en ung NS-mann som i april 1944 meldte seg frivillig som sanitetssoldat i Waffen SS, fikk utdanning i Tyskland og senere arbeidet i den tjeneste bak fronten. Straffen ble satt til tvangsarbeid i 4 år. (R.M. h. 11 s. 29).

Senere dommer over sanitetspersonell finnes i R.M. h. 17 s. 36 (henholdsvis 2 år og 6 måneder for en meget ung person som meldte seg som sanitetssoldat og 3 år og 3 måneder for en medisinsk student som gjorde tjeneste som «hjelpelege» ved Den norske legion), R.M. h. 17 s. 105 (3 år og 3 måneder for bl. a. å ha tjenestgjort i saniteten etter å ha meldt seg til fronttjeneste) og R.M. h. 26 s. 77 (tvangsarbeid i 1 år for tjenstgjøring i «SS Røntgen-Sturmband» under tysk kommando og i tysk uniform i Norge og Finland etter utdanning i Tyskland). En høyesterettsdom i R.M. h. 24 s. 110 (tvangsarbeid i 4 år) gjelder en NS-mann og lege som tjenestgjorde som sanitetsoffiser i et tysk sanitetskompani i Finland. R.M. h. 28 s. 139 (tvangsarbeid i 4 år) gjelder en tannlege og sanitetsoffiser.

I 1944 opprettet Wehrmacht en ny militær organisasjon, fordelt distriktvis på en del mindre avdelinger med norske underoffiserer og mannskap under tysk ledelse, som hadde spesielle oppgaver. Avdelingene ble betegnet som FAK (Frontaufklärung), hvilket skulle bety at avdelingene ble brukt til «væpnet frontoppklaring», dvs. til ved rekognosering å skaffe opplysninger om de fiendtlige styrker. Det var utvalgte mannskaper som ble tatt ut,

var blitt sendt omlag 30 deltagere til Tyskland for å gjennomgå utdannelse i et «Zer-kurs». De tiltalte var her med. Avdelingen ble delt i to lag. Det ble før kurssets avholdelse kunngjort, at dette skulle være av ideologisk natur, men under kurset, som ble avholdt i Uranienburg fangeleir, ble det av tyske offiserer som opptrådte som lærere, meddelt at hensikten med dette kurs var å få utdannet sabotører. Da kurssets deltagere kom tilbake til Norge, ble de utsatt for sterkt påtrykk fra tyskernes side for å få i stand nye kurser med sikte på å få opprettet sabotasjegrupper. Retten fant imidlertid ikke bevist at de tiltalte som saken omfattet hadde organisert noen egentlig sabotørgruppe som samlet skulle stå i beredskap og være rede til å ta imot oppdrag eller på egen hånd utføre sabotasjeaksjoner. En annen ting var at de tiltalte under samvær talte adskillig om likvideringer av NS-folk som hadde funnet sted og man hadde da diskutert om man ikke burde sette i verk represalier. Det var disse samtaler som førte til det drap og de to sprengningsaksjoner som nevnt ovenfor.

I Eidsivating lagmannsretts dom av 6. november 1947 gis det også opplysninger om tyskernes utdannelse av sabotører. Dommen gjelder en tidligere frontkjemper som i 1941 fikk militærutdannelse og tjenstgjorde som Unterscharführer i Den norske legion og fra 1943 til krigens slutt tjenstgjorde som Oberscharführer i Waffen SS. Denne frontkjemper var en tid engasjert ved den såkalte SS Ersatzkommando Norwegen i Oslo, og han ble da på ny sendt til Tyskland i januar 1944 for å få ytterligere utdannelse for deretter å overføres til Junkerskolen i Graz. Ved avslutningen av kurset lot han seg først verve til tjeneste i det tyske Sicherheitsdienst SD Abt. VI hvor han fikk et dekknavn, hvorpå han ble tilknyttet sabotasjeorganisasjonen «Silberfuchs» og ble sendt til det tidligere omtalte Zer-kurs i Uranienburg. Lagmannsrettsdommen beskriver dette således:

«Mens tiltalte var på Kongsvinger, ble han beordret til å gjennomgå et kurs i Tyskland. Tiltalte tok ikke selv noe initiativ. Han møtte i Oslo sammen med 34 andre, vesentlig frontkjemper. Samtlige ble sendt til Tyskland i slutten av september 1944 for å gjennomgå et kurs. Det ble ikke sagt hva slags kurs de skulle gjennomgå. Det var den alminnelige oppfatning blant deltagerne at det var et politisk (ideologisk) kurs. Tiltalte fikk dog enten i Oslo eller på turen nedover en antydning om at det dreiet seg om et «Feuerwerkerkurs» (ammunisjonskurs), altså et kurs som hadde et militært formål.»

Deltagerne i kurset måtte underskrive en taushetserklæring. Om utdannelsen heter det videre:

«Halvparten av deltagerne ble sendt til Brandenburg, mens den annen halvpart, hvoriblant tiltalte, ble tilbake i Friedland og gjennomgikk der et 14 dagers opplæringskurs i sabotasjevirksomhet. Deltagerne fikk dekknavn, og tiltalte fikk navnet «Foss». I kurset ble deltagerne opplært i bruk av sprengstoff, derunder sprengning av broer og jernbaner, bruk av tidstennere (tidsblyaster) og skyting med stengun, pistol og panserfaust. Sabotasjemateriellet og våpnene var delvis av engelsk opprinnelse.»

Organiseringen av sabotasjeorganisasjonen er omtalt i dommen og beskrives således:

«Disse sabotasjeкурser som tyskerne kalte Zer-kurs (Zerstörungskurs) hørte under en sabotasjeorganisasjon som på denne tid lå under Sicherheitsdienst, Abt. VI i Oslo og som ble ledet av Walter Stotz som for øvrig hadde dette arbeide forbigående og som bioppgave. I februar 1945 ble Zer-organisasjonen i Norge skilt ut fra SD og lagt direkte under Reichssicherheitshauptamt, Abt. VI i Berlin og samtidig ble Stotz avlest av Hauptsturmführer Hellmuth Romeick, som ble sendt opp til Norge fra Tyskland. Det var Romeick som brakte med seg betegnelsen «Silberfuchs» på organisasjonen, men den enkelte sabotør har formentlig ikke kjent til denne betegnelse.

Det var ialt 2 Zer-kurser i Tyskland for norske sabotører, og det ble ialt utdannet ca 90 mann.»

Etter utdannelsen ved kursene var mannskapene fortsatt til disposisjon for tyskerne. Dette beskrives således:

«Fra begynnelsen av desember 1944 til frigjøringen sto tiltalte til disposisjon for Zer-organisasjonssjefen i Norge. Han var tolk og utførte de ordre han fikk. Han meldte seg på kontoret hver annen eller tredje dag for å forhøre seg om det var noe arbeide til ham.

Tiltalte fikk av Stotz en liste over navn på de nordmenn som hadde deltatt i sabotasjekursene i Tyskland og fikk i oppdrag å skaffe adressene til disse. Videre skulle han kalle hver enkelt til seg for å snakke med ham. På grunnlag av sitt kjennskap til folkene skulle han gruppere dem i grupper på 4 eller 5 mann med en leder således at de folk som var kamerater og ønsket å arbeide sammen kom i samme gruppe. Tiltalte gikk i gang med dette arbeide og innkalte folkene, dels skriftlig og dels traff han dem på gaten. Arbeidet gikk tregt og Stotz purret stadig på sa at Berlin ventet utålmodig på oppgaven. Tiltalte satte opp listen med gruppeinndeling og leder for hver gruppe og leverte den i februar 1945 til Stotz som sendte den til Berlin. Tiltalte hadde da snakket med ca. 30 av de 90 som sto på navnelisten. Gruppene var delvis for til dels vilkårlig oppsatt.»

Således var tiltalte faktisk et bindeledd mellom SD VI og sabotørene. Mot slutten av krigen ble tiltalte beordret å reise til Narvik sammen med en tysker som hadde en ledende

stilling i Zer-organisasjonen i Norge. Tiltalte fikk ikke rede på hensikten med reisen, og det ble ikke til at han fikk noe oppdrag i Narvik, men etter tyskerens vitneforklaring konstaterer lagmannsretten at oppdraget gikk ut på eventuelt å sprengne en bro på Narvikbanen for på denne måten å stenge inne på norsk side en del svenske lokomotiver. Tyskerne hadde med seg stor bagasje, vesentlig kulerpost, men også en forsyning med høyeksplosivt sprengstoff. Da de kom til Narvik viste det seg imidlertid at lokomotivene alle var overført til Sverige, hvorfor spørsmålet om sprengning falt bort.

Om virksomheten like før frigjøringen opplyses i domspremissene videre:

I april 1945 innkalte tiltalte etter ordre noen av sabotørene til repetisjonskurser på Mysen. Tiltalte innkalte til 2 sådanne kurser, første gang 10 til 12 mann og annen gang 5 til 6 mann. Deltagerne møtte i Oslo lørdag middag, ble bilt til Mysen og returnerte søndag middag. Tiltalte var med til Mysen, fundus og samtidig ble Stotz avlest av Hauptsturmführer Hellmuth Romeick, som ble sendt opp til Norge fra Tyskland. Det var Romeick som brakte med seg betegnelsen «Silberfuchs» på organisasjonen, men den enkelte sabotør har formentlig ikke kjent til denne betegnelse.

Sist i april 1945 ble en del sprengstoff av amerikansk opprinnelse sendt fra Grini til Mysen. Wieser sto for transporten, men tiltalte assisterte ham og var med på lastebilen. Tiltalte foretok sammen med Wieser og — — pakning av ca. 40 kasser à 50 kg sabotasjemateriel (plastikk, lunter, knallperler, karabin med ammunisjon og brannsatser). Tiltalte foreslo at dette ble gjort til bruk for Zerorganisasjonen i Norge.»

Lagmannsretten fastsatte i dette tilfelle straffen til tvangsarbeid i 10 år og tap av all rett til tvangsarbeid i 10 år unntatt den i landssviklov av 10 nr. 9 nevnte rettighet. Domfeltes advokat Høyesterett ble avvist av Kjøremålsutvalget og dommen sonet inntil 27. mai 1950 da domfelle etter benådning ble løslatt på prøve.

Ved Gulatings lagmannsretts dom av 9. november 1946 ble en tidligere legionær og Høyesterett fra Vestlandet idømt tvangsarbeid i 12 år for en serie straffbare handlinger. Tiltalte inngikk også som et ledd i den tyske virksomhet at han i begynnelsen av mai 1945 var med på et sabotørkurs i Norge. Det var i gang på Mysen med samme leder som tidligere anført for sabotørkursene i Tyskland.

Etter denne spesialutdannelse som tyskerne hadde gitt, var avslutning lot en del norske nazister gå til tjeneste i Norge straffetjenesten. Til dette valgte tyskerne yngre NS-folk som fra før hadde

stått til tjeneste som agenter for det tyske sikkerhetspolitets etterretningsvirksomhet. En del slike landssvikere er blitt avslørt og har fått sin dom. Således ble det ved Agder lagmannsretts dom av 21. mars 1947 utmålt en straff på tvangsarbeid i 15 år for en av tyskernes hemmelig engasjerte angivere som foruten mange alvorlige straffbare handlinger ble kjent skyldig i å ha gått med på å la seg utdanne til spion. I dommen heter det herom:

«Tiltalte erklærte seg i begynnelsen av 1944 overfor det tyske sikkerhetspoliti i Oslo villig til å arbeide for dette innen rammen av den «Invasionsnachrichtendienst» som skulle opprettes i Norge. Han ble underrettet om at han skulle opplæres i betjening av radiosender og mottaker, og i tilfelle en alliert invasjon stå til tjeneste for det tyske etterretningsvesen som spion. Tiltalte begynte deretter på et kurs i Oslo for å utdanne seg til oppgaven. Under kurset hadde han en lønn av kr. 400 pr. måned + fritt hus. Tiltalte ble imidlertid etter et par måneder funnet lite skikket for oppgaven og fjernet fra kurset. Etter dette ble tiltalte overført til tjeneste for det tyske sikkerhetspolitets avdeling 4 N.»

En annen «V-mann» i Sipo som også ble engasjert og utdannet for Invasionsnachrichtendienst og som hadde flere alvorlige angiverier på samvittigheten, ble ved Agder lagmannsretts dom av 24. juni 1946 dømt til tvangsarbeid i 20 år. Etter å ha fått sin utdannelse ble spionen i 1944 sendt til Finnmark hvor han gjorde tjeneste under de allierte styrkers fremrykning, og overtok en senderstasjon i nærheten av Hammerfest etter at tyskerne hadde trukket seg ut av distriktet i februar 1945.

Gruppe 6.

Tysk sikkerhetspoliti, statspoliti, grensepoliti.

De strafferettslige reaksjoner som i Landsvikregistret er samlet under denne gruppe fordeler seg således:

Dommer	1173
Frihetsforelegg	73
Bøteforelegg	49
Påtaleunntatelse	13
	1308

Dette tall omfatter naturligvis ikke alle som har tjenstgjort i de ovennevnte etater. Således er ikke tyske statsborgere som har tilhørt Sicherheitspolizei i Norge straffet fordi de har tilhørt denne organisasjon. De er bare kommet under strafferettslig forfølgning når de forbrytelser de har begått i tjenesten (drap, legems-krenkelser og ulovlig frihetsberøvelse) er av så grov karakter at de etter

den rettspraksis som ble gjennomført i Norge er blitt bedømt som krigsforbrytelser. De av dem som er trukket til ansvar er gruppert under gruppe 13 som vil bli behandlet nedenfor. Tyske Sipo-folk vil således ikke finnes plassert under gruppe 6 som omfatter landssvikhandlinger av en særegen kategori.

Endel nordmenn er straffet fordi de har tatt tjeneste i det tyske sikkerhetspoliti, et forhold som uten videre er blitt dømt som landsforræderi. Dette gjelder personer som har vært engasjert i fast stilling ved ett av sikkerhetspolitiets kvarterer, som vaktmannskap, som sjåfører, tolker eller lignende. De landsvikere som har påtatt seg oppdrag som såkalte «Sipo-agenter» («V-menn») for å utspionere hjemmefrontens organisasjoner, for å opptre som provokatører osv., kommer inn under gruppe 8 som behandles nedenfor.

Når det dreier seg om det norske statspolititis befal og mannskaper er disse kjent skyldige i landssvik allerede ved å ha stått i sådan tjeneste. Hertil kommer da de forbryterske handlinger — voldsforbrytelser, ulovlig frihetsberøvelse o. a. — som det er funnet bevist at hver enkelt statspolitimann er ansvarlig for. I visse sjeldne tilfelle har spesielle grunner ført til at en enkelt Stapo-mann er blitt frifunnet for å ha forblitt i tjenesten. Grunnen hertil har så vidt man kan se alltid vært at vedkommende tjenestemann har holdt en stilling i statspolitiet som hjemmefrontens hemmelige observatør og medhjelper. På lignende måte har domstolene vurdert tjenesten i grensepolitiet. Grensepolitiets folk var utvalgt. Deres oppgave var å hindre den stadig økende trafikk over grensen til Sverige og å etterforske saker mot hjemmefrontens flyktningeorganisasjoner, angående våpenimporten og den «illegale» informasjonsvirksomhet over Sverige til og fra utefronten. De hadde således utelukkende å beskjeftige seg med politimessige gjøremål av landssvikersk karakter. Straffesakene mot disse folk viser for øvrig at de oftest hadde flere alvorlige forbrytelser på samvittigheten. De har gjort seg skyldig i grove overgrep mot de personer som falt i hendene på dem.

Av L. reg. tabell III vil det fremgå at av personer som går inn under gruppe 6 er det bare 99 som ikke har vært medlem av NS.

Det tyske Sikkerhetspoliti, dets administrasjon og dets forhold til SS og SD er en komplisert affære. Det er nøye gransket og kanskje mest nøyaktig beskrevet i Nürnbergdommen av 30. september 1946 over den første pulje av stor-krigsforbrytere («the major war criminals»), som fikk sin dom av Den internasjonale militærdomstol. I denne dom ble det overensstemmende med ak-

toratets påstand fastslått at såvel Gestapo som SD og SS var kriminelle organisasjoner og at deres forbryterske virksomhet var et logisk følge av de prinsipper som SS var organisert etter.

Det synes å være mest praktisk på dette sted i beretningen å gjengi Nürnbergdommens beskrivelse av organisasjonene, deres infiltrasjon og den historiske utvikling som førte til systemets endelige strukturelle utforming. Visstnok vil det først i et senere avsnitt bli gitt en fremstilling av straffedommen over krigsforbrytere som har operert i Norge, men i nærværende avsnitt vil det bli referert landssviksaker mot nordmenn som har hatt ansettelse i det tyske sikkerhetspoliti under krigen.

Først minner en om hva de forkortede betegnelser på organisasjonene betyr:

SS er «Die Schutzstaffeln des Nationalsozialistischen Deutschen Arbeiterpartei».

SD er «Die Sicherheitsdienst des Reichsführer SS». Og Gestapo er «Die geheime Staatspolizei». Endelig er RSHA den forkortede betegnelse på «Reichsicherheitshauptamt» i Berlin.

I Nürnbergdommen fremstilles utviklingen av disse nazistiske stats- og partiorganer således:

«Gestapo og SD ble først samordnet 26. juni 1936 ved at Heydrich, som da var leder av SD, ble utnevnt til sjef for sikkerhetspoliti som ble sagt å omfatte både Gestapo og kriminalpolitiet. Før den tid hadde SD vært et etterrettingsorgan, først for SS, og etter 4. juni 1934 for hele nazi-partiet. Gestapo var tidligere sammensatt av ulike politistyrker fra de tyske småstater, og Heydrich og senere Kaltenbrunner, den med assistanse fra Göring, Himmler var i juni 1936 blitt utnevnt til sjef for det tyske politi under innenriksministeriet, og i egenskap av Reichsführer SS og sjef for det tyske politi utstedte han 26. juni 1936 et dekkret som innordnet kriminalpolitiet (Kripo) og Gestapo i sikkerhetspoliti og stilte både dette og SD under Heydrichs ledelse.

Den formelle sammenslutning av sikkerhetspoliti, en statsorganisasjon, og SD, en partiorganisasjon, under Heydrichs ledelse ble gjort ved et dekkret av 27. september 1936 som samordnet de ulike stats- og partiorganer som lå under Heydrich i hans egenskap av sjef for sikkerhetspoliti og SD til en administrativ enhet, Reichsicherheitshauptamt (RSHA). Dette var på samme tid både et hovedkontorene (Hauptämter) i SS under ledelse av Himmler i hans egenskap av Reichsführer SS, og et kontor i innenriksministeriet under Himmler i hans egenskap av sjef for det tyske politi. Den indre oppbygning RSHA viser hvordan kontorene til sikkerhetspoliti ble samordnet med SD's organisasjon. RSHA var oppdelt i 7 avdelinger (Ämter) hvorav to (Amt I og Amt II) behandlet administrative saker. Sikkerhetspoliti var

kontorert av Amt IV, hovedkontoret for Gestapo og av Amt V, hovedkontoret for kriminalpolitiet. SD var lagt under Amt III, hovedkontoret for SD-virksomheten i Tyskland, under Amt VI, hovedkontoret for slik virksomhet utenfor Tyskland, og endelig under Amt VII, som behandlet ideologisk forskning. Straks etter opprettelsen av RSHA i november 1939 ble sikkerhetspoliti koordinert med SD ved at alle tjenestemenn i Gestapo og kriminalpolitiet ble tatt inn i SS med den rang som svarte til deres stillinger.

Opprettelsen av RSHA var det offisielle uttrykk for at SD helt til topps virket som et etterrettingsvesen for sikkerhetspoliti. En liknende koordinering gjaldt også ved de lokale kontorer. I selve Tyskland og i områder som var innlemmet i riket av administrative grunner, var lokalkontorene for Gestapo, kriminalpolitiet og SD formelt adskilt. De var imidlertid gjenstand for koordinering gjennom inspektører fra sikkerhetspoliti og SD som tjenstgjorde i stabene til de såkalte Höhere SS-und Polizeiführer, og en av de viktigste oppgavene for de lokale SD-avdelinger var å tjene som etterrettingsorganer for de lokale Gestapo-avdelinger. I de hærtatte områder var det en nærmere organisatorisk sammenheng mellom de lokale avdelingene av Gestapo, kriminalpolitiet og SD. De var organisert som lokale avdelinger av sikkerhetspoliti og SD, og var underlagt både RSHA og der Höhere SS-und Polizeiführer som av Himmler var utnevnt til å tjenestgjøre på vegne av okkupasjonsmakten. Kontorene tilhørende sikkerhetspoliti og SD i hærtatte områder var oppdelt i avdelinger som svarte til ulike Ämter i RSHA.

Det står således klart at på bakgrunn av arbeidsoppgaver dannet både Gestapo og SD ulike og innbyrdes adskilte grupper sikkerhetspoliti og SD's organisasjon. Gestapo, kriminalpolitiet og SD hadde samme leder, Heydrich og senere Kaltenbrunner, den samme Chef der Sicherheitspolizei und des Reichsicherheitshauptamtes. De hadde felles hovedkvarter: RSHA, som hadde sitt eget kommandosystem og virket som én organisasjon både i Tyskland, på territorium og i områdene umiddelbart bak fronten. I løpet av det tidsrom som ble nevnt først og fremst har befattet seg med å søke etter stillinger i sikkerhetspoliti og SD sin utdannelse i alle tre avdelinger. Gestapo, kriminalpolitiet og SD. Det er utvilsomt at en del av denne organisasjonen teknisk sett var en formasjon som tilhørte nazipartiet, mens en annen del representerte regjeringskontor, men dette er uten særlig betydning sett på bakgrunn av loven av 22. desember 1933, som proklamerte nazipartiet og den tyske stats etat.»

Den opprinnelige formasjon av SS var opprettet av Himmler i 1929 ble utnevnt til Reichsführer SS av 280 mann som ble betraktet som særlig pålitelige. I 1933 var antallet SS-menn som var rekruttert fra alle samfunnsklasser. Den opprinnelige formasjon av SS var

Die Allgemeine SS, som i 1939 var vokset til et korps på 240 000 mann, organisert militært i divisjoner og regimenter. Under krigen gikk styrken ned til noe under 40 000.

SS omfattet opprinnelig to andre formasjoner, nemlig SS Verfügungstruppe, en styrke som besto av SS-medlemmer som hadde meldt seg frivillig til 4 års væpnet tjeneste i stedet for verneplikt i arméen, og SS Totenkopf-Verbände som var egne tropper for bevokning i konsentrasjonsleirene. Disse kom under kontroll av SS i 1934. SS Verfügungstruppe var organisert som væpnete styrker, bestemt til å settes inn sammen med hæren i tilfelle av mobilisering. Sommeren 1939 ble Verfügungstruppe organisert som en motorisert divisjon og ble kjernen i de styrker som i 1940 ble kjent som Waffen SS. Dette året omfattet Waffen SS 100 000 mann, nemlig 56 000 fra Verfügungstruppe og resten fra Allgemeine SS und Totenkopf-Verbände. Ved slutten av krigen er Waffen SS anslått til å ha bestått av omkring 500 000 mann og 40 divisjoner. Waffen SS var operativt underlagt hæren, men ble utstyrt og forsynt gjennom SS administrative avdelinger, og sto disiplinært under SS' kontroll.»

Også ordenspoliti kom etter hvert over til det samme system:

«I 1933 begynte en gradvis, men gjennomført sammensmeltning av politiet og SS. Himmler, som var Reichsführer SS, ble i 1936 leder av det tyske politi med myndighet både over det vanlige ordenspoliti og sikkerhetspoliti. Han opprettet et system, i hvilket de høyere SS- og politiførere, en fra hver Wehrkreis, virket som hans personlige representanter og koordinerte arbeidet både ved ordenspoliti, sikkerhetspoliti, SD og Allgemeine SS, innen sine områder. I 1939 ble SS og politiets organisasjon samordnet ved å inkorporere i SS alle tjenestemenn i sikkerhetspoliti og ordenspoliti, og ved å gi dem SS grader tilsvarende deres tjenestestilling i politiet.»

Etter at denne sammensmeltning var fullbyrdet fikk alle tjenestemenn i Sikkerhetspoliti de militære grader i SS som vi kjenner fra rettsoppgjøret mot krigsforbryterne. En kriminalassistent har titelen SS Oberscharführer, en kriminalinspektør SS Hauptsturmführer osv. Og man fikk de overordentlig lange tyske titler som «SS-und Polizeiführer Rediess, SS-Obergruppenführer und General der Polizei» og «Befehlshaber der Sicherheitspolizei und Ordnungspolizei, SS-Standartenführer und Oberst der Polizei».

Ved krigsutbruddet da Sicherheitspolizei og Sicherheitsdienst var sammensmeltet, utøvte det en nærmest uinnskrenket makt i okkuperte land. Der ble riktignok også opprettet et Geheime Feldpolizei (GFP) knyttet til hæren. Dette besto av tjenestemenn fra kriminalpolitiet og sikkerhetspoliti og ble forsterket med folk fra Wehrmacht, men det

var ikke underlagt Himmlers politisystem. Det hadde selvstendig politimyndighet under militær ledelse, men begrenset kompetanse.

Her i landet sto Sicherheitspolizei under «der Befehlshaber» i Oslo. Under ham var politiet distriktvis fordelt, således at hvert distrikt sto under ledelse av en Kommandeur der Sicherheitspolizei som hadde sitt hovedkvarter i en av de større byer, nemlig Oslo, Stavanger, Bergen, Trondheim og Narvik. I andre byer kunne det være et «Aussendienststelle». Dette var da underordnet kommandøren i ett av de 5 hovedsteder. Et Dienststelle hadde 5 avdelinger, nemlig

I og II. Forvaltning;

III. «SD-Lebensgebiete» som stelte med overvåking av befolkningens politiske innstilling og den alminnelige stemning, den norske administrasjon og landets rettsvesen, kultur, presse, skolevesen, partiet og de forskjellige næringer;

IV. Oppsporing av motstandsorganisasjoner, illegale aviser, politiske partier, arbeidsfravikere, sabotasje, krenkelse av Wehrmacht. En underavdeling som kaltes avd. IV N drev utelukkende med etterretningsvirksomhet;

V. Ordinære kriminalsaker.

Som det fremgår av denne oversikt var Gestapo en gren av den store Sipo-organisasjonen. Gestapo var Sipos eksekutivorgan, og således den gren som folk hyppigst kom i berøring med. I straffesakene møter en ofte «IV N», som var Gestapos etterretningsavdeling. Dette var den fryktede agentavdeling som de norske agentene (angiverne) sorterte under.

Inntil februar måned 1945 satt «der Befehlshaber der Sicherheitspolizei» Fehlis på Victoria Terrasse i Oslo og hadde ledelsen av både det administrative og det eksekutive arbeid. Etter februar 1945 ble arbeidet delt slik at «Befehlshaber der Sicherheitspolizei» med sitt hovedsete på Furulund ledet det administrative arbeid over hele riket, mens kommandørene i Oslo, Stavanger, Bergen, Trondheim og Narvik ledet det eksekutive arbeid, hver innen sine områder. Kommandørens hovedsete i distriktet ble kalt «Innsatzkommander» og under disse «Innsatzkommandoer» hørte da de såkalte Aussendienststellen. Hver enkelt «Innsatzkommando» er inndelt i flere avdelinger tilsvarende de som Befehlshaber der Sicherheitspolizei rådet over ved sin hovedstab. To underavdelinger som i visse saker har spillet en viss rolle, dog ikke så stor som avdeling IV, er avdeling III og avdeling VI.

Under avdeling III sorterte undersøkelsen av den politiske og næringsmessige situasjon overalt i riket. Herom ble situasjonsrapporter sendt Reichskommissar. Til utarbeidelsen av disse har endel nordmenn bidratt. Avdeling V utførte ordinært kriminalpolitiarbeid mens avdeling VI ledet etterretningstjenesten på utlandet, sett fra Norge som basis. Under denne avdeling var det et spesielt referat IV S som administrerte den under forrige hovedavsnitt omhandlede hemmelige gruppe av norske sabotører («Silberfuchs»), ledet av Hauptsturmführer Romeick.

Etter at Wehrmachts Abwehrstelle Norge var blitt oppløst etter attentatet på Hitler i juli 1944, var det Sipos avdeling IV som overtok Abwehrs virkefelt ved sine referater IV M og IV WI.

Sikkerhetspolitiets administrasjon undergikk forskjellige endringer i løpet av krigsårene såvel med hensyn til organiseringen av de forskjellige Dienststellen som med hensyn til bemanningen av disse, idet flere offiserer etter hvert ble byttet ut og nye sendt herfra fra andre land. Det er opplyst at sikkerhetspolitiets samlede styrke i Norge mot slutten av krigen omfattet ca. 750 mann.

Nordmenn som tok frivillig ansettelse i sikkerhetspolitiets tjeneste, har fått sitt forhold bedømt i rettsavgjørelser hvorav en rekke er inntatt i Riksadvokatens Meddelelsesblad. Man vil blant disse rettsavgjørelser finne en del som gjelder mindre graverende forhold. De kan gjelde folk som har tatt en ordinær og underordnet stilling i Sipo, såsom i valgmannsjobb ved ett av de forskjellige kvartaler, sjåførtjeneste, kontor- eller sentralbordtjeneste o.l. Hvor vedkommende ikke har måttet svare for andre forbrytelser, har dommene i slike tilfelle gått ut på korte frihetsstraffer. Således kan vises til en dom i R M h. 6 s. 3 hvorved en sentralborddame på Victoria Terrasse ble idømt 5 måneders fengsel en annen i R M h. 12 s. 30 som satte straffen for en ung mann som hadde utført valg-tjeneste til 120 dagers fangsel. Videre vises til R M h. 16 s. 86: en sjåfør er idømt 2 år og 6 måneder og R M h. 11 s. 11 en annen sjåfør er idømt fengsel i 3 år. Man finner imidlertid eksempler på strenge straffer i en del tilfelle hvor tjenesten i Sipo som sådan har vært forholdsvis uskyldig, hvor vedkommende samtidig er dømt for annen forbrytelse av grovere art. Se således i R M h. 4 s. 29 refererte dom over en Sipo-vakt. Her ble straffen tvangsarbeid i 9 år.

Nordmenn som tok tjeneste som tolker i det tyske politi ble svært ofte innblandet i

Sikkerhetspolitiets ofte meget grove forbrytelser har regelmessig deltatt aktivt i bruk av tvangsmidler og fangene og ikke sjelden diltorturhandlinger. Straffutmålingen er naturligvis i slike tilfelle blitt strengere. I R M h. 37 s. 60 finner man en høyesterettsdom som nøyer seg med å utmåle tvangsarbeid i 7 år for en nordmann som har deltatt i glemishandling. Han var ansatt hos Sipo som sjåfør. Men i R M h. 35 s. 68 flg. er gjengitt en lagmannsretts- og høyesterettsdom over en ung mann som ble dømt til døden for å ha deltatt i grov torturvirksomhet ved en rekke anledninger. Dette var en ung hirdmann som etter å ha fått våpenopplæring i 1941 i Germanske SS hurtig avanserte til Unterschärführer og deretter til Oberschärführer i SD. I Sipo fungerte han som tolk allerede fra 18-års alderen. Høyesterett betegnede hans deltagelse i tyskernes mishandling av fangene som en lang rekke av gruppevirkende forbrytelser, hvorav de mest opprørende er begått i siste halvår før frigjøringen. I lagmannsrettens dom heter det generelt om virksomheten:

Hans utvikling i disse år frembyr bilde av en stigende forråelse, og i dag må han anses som helt moralsk avstumpet og ganske ufølelos. Han er etter rettens mening en utpreget sadist som føler personlig glede og tilfredshet ved å se på andres lidelser og selv å tilføye andre lidelse. Flere av vitnene har gitt uttrykk for dette. Selv om tilfelle offisielt ikke har vært leder under forfælske og hvor mishandlinger har funnet sted, har han vært minst like aggressiv og pågående som tyskerne selv. Det er således karakteristisk at han flere ganger i buret tilstand og uttrykket av Sipo har gått innom kretsene i Bodo og vært brutal mot fanger. Han har også ved andre leiligheter opptrådt på samme hånd og lagt for dagen atskillig bruk av vold. Han har således ikke unnsatt seg for å slå på eldre folk og endog overfor en gammel kvinne (se post I nr. 36). Som de øvrige vitnene har han jevnlig nydt alkohol under tjenesten.

Domstraff ble det også for den i R M h. 5 refererte domhandlede person som i Sipo først tok tjeneste som tolk og deretter ble en avdelingssjef og etterforsker direkte i tysk tjeneste. Han tjenestgjorde fra høsten 1943 til høsten 1944 som medlem av sikkerhetspolitiets Aussenstelle på Lillehammer og gjorde seg der utmerket skyldig i en serie grove torturhandlinger og fanger. Flere av ofrene ble påført alvorlige skader av alvorlig karakter, de fleste døde under behandlingen, og en av dem ble drept ved døden som følge av mishandlinger. Den døde var en ung mann som var årsaken til den dødelige dom. Domfelte ble også kjent skyldig

i å ha drept en fange ved skyting under en arrestasjon (herom nærmere under det følgende hovedavsnitt som spesielt handler om tortur og andre voldsforbrytelser).

I R M h. 2 s. 3 flg. gjengis den første dødsdom som i Høyesterett er avsagt over en norsk Sipo-mann. Han hadde ved mange anledninger og under utfoldelse av stor vilsskap mishandlet fanger. Videre kan vises til R M h. 5 s. 24 over norsk Sipo-mann som etter omstendighetene slapp med fengsel på livstid til tross for at han hadde tatt del i alvorlige overgrep overfor sikkerhetspolitiets fanger.

Men de mest kjente straffesaker mot norske Sipo-menn er sakene mot «Rinnan-banden». Dommen over hovedpersonene i denne organisasjon er inntatt i R M h. 48. Den omfatter 30 av banden, hvorav 16 fikk sin sak endelig avgjort i Høyesterett. Lagmannsrettens og Høyesteretts dom med beskrivelse av de groveste forbrytelser fyller 212 trykksider. Lederen av banden var Henry Oliver Rinnan, en sjåfør som ved krigsutbruddet var 35 år gammel. Rinnan tok tjeneste hos det tyske sikkerhetspoliti i Trondheim allerede i juni måned i 1940 og arbeidet med fast månedslønn i dets etterretningstjeneste. Til å begynne med besto hans oppgave i å hjelpe tyskerne med å finne de våpen som norske tropper hadde skjult etter kampenes opphør i 1940. Om organisasjonen av den beryktede «Sonderabteilung Lola» forteller Frostating lagmannsrett følgende:

«I juli 1941 meldte tiltalte seg til tysk frontinnsats i Waffen SS. Han kom imidlertid ikke til å delta som soldat, idet han ble inntatt som etterretningsaspirant. Han sorterte som sådan under Waffen SS og fikk lønn av 355 kroner pr. måned. Han første oppgave var å skaffe opplysninger om den hemmelige patriotiske virksomhet i Norge. Fra januar 1942 begynte han å ta underagenter i sin tjeneste, og han bygget da opp en etterretningsorganisasjon som fra mars måned 1942 ble fast knyttet til det tyske sikkerhetspoliti i Trondheim under betegnelsen «Sonderabteilung Lola». Tiltalte bar sommeren 1944 uniform som «Untersturmführer». Han lot stadig verve nye agenter, slik at avdelingen da den var på sitt høydepunkt talte ca. 60 kvinnelige og mannlige agenter. Tiltalte hadde av sikkerhetspolitiet fast lønn som i årenes løp steg fra kr. 470 til kr. 1000 pr. måned. Til bestridelse av utgifter for øvrig stillet sikkerhetspolitiet runde summer til hans rådighet. Hans lønnsbudsjettt utgjorde til slutt henimot kr. 300 000 pr. år.

Sonderabteilung Lola hadde til oppgave å skaffe det tyske sikkerhetspoliti opplysninger om hemmelig patriotisk arbeid av enhver art som foregikk i Norge under okkupasjonen, og å hjelpe sikkerhetspolitiet, når det gjaldt å bringe de «illegale» grupper og deres organisasjoner under kontroll og ødelegge deres

virksomhet. Avdelingens arbeidsområde omfattet hele landet, men fortrinnsvis Møre, Trøndelag og Nordland. Tiltalte var underordnet sikkerhetspolitiet i Trondheim. Tiltaltes oppgaver var opprinnelig av rent etterretningmessig karakter, og han hadde aldri noen generell fullmakt til å gå til aksjoner, arrestere og foreta forhør. Etter hvert som hans virksomhet tiltok i omfang ble han i enkelte tilfelle bemyndiget til å foreta arrestasjoner og å avholde forhør og leilighetsvis pålagt å delta i tyskernes aksjoner og rassiaer eller å avgi aksjonsmenn til bruk for tyskerne. Etter det som er opplyst må man anta at grensene for tiltaltes fullmakt fra tyskerne etter hvert er blitt mer flytende, og da sikkerhetspolitiet ikke har kunnet unnvære tiltaltes hjelp har det sett gjennom fingrene med tiltaltes overskridelser av sine beføyelser.

Tiltaltes vesentlige arbeid har vært å organisere og administrere sin betydelige spionasjevirksomhet. Han har ledet forhørene, leilighetsvis aksjonene og har også selv personlig deltatt i en lang rekke av de torturhandlinger som har vært foretatt under disse forhør.

Om arbeidsmetoden opplyser lagmannsretten følgende:

«De fleste av tiltaltes agenter foretok reiser som spioner og provokatører, hvormed her menes at de under foregivende av å være norske patrioter og ved ofte å utgi seg for å representere Hjemmefronten søkte planmessig å komme i kontakt med gode nordmenn og forledet disse til i god tro å gi seg opplysninger om «illegale forhold» og å samarbeide med seg, de såkalte negative kontakter. I tilsvarende betydning brukes da her uttrykkene «negative grupper» og «negative organisasjoner» om de grupper og organisasjoner som tiltalte og hans agenter lot bygge opp og som arbeidet i god tro, men under kontroll av tiltalte. Tiltalte og hans agenter opptrådte regelmessig under falske navn og med falske papirer. De var på sine reiser ofte forsynt med «illegale» aviser og grammofonplater med taler av Kongen, norske regjeringsmedlemmer og fremtredende allierte statsmenn. Det forekom også at de hadde med engelsk tobakk og skotsk whisky. For å skape eller styrke tilliten ble disse ting delt ut til de patrioter som det gjaldt å overliste. Det hendte også at agentene i samme hensikt demonstrerte engelske håndvåpen, og at de lovet å skaffe radiosendere som de søkte å anbringe hos norske patrioter for derved å få innpass i den norske eller allierte etterretningstjeneste. Gjennom de negative kontakter, grupper og organisasjoner søkte tiltalte å holde seg underrettet om det patriotiske arbeid som foregikk i vedkommende distrikt og søkte derigjennom å få innpass og innblikk i ekte organisasjoner og å vinne kontroll over dette arbeid og til beleilige tidspunkter å arrangere rassiaer og arrestasjoner.»

Om væpnede aksjoner som banden deltok i forteller lagmannsretten generelt følgende:

«Tiltalte og flere av hans agenter deltok i te som væpnede aksjonsmenn under de rassiaer som tyskerne holdt og de medvirket under disse aksjonene til Trondheim. Tiltalte foretok. Flere ganger fikk tiltalte norske patrioter lokket i bakhold for deretter å la dem arrestere.

Videre deltok tiltalte i eller lot selv avholde et betydelig antall forhør over norske patrioter, og et karakteristisk trekk ved mesteparten av disse forhør var at tiltalte mishandlet fangene tildels grovt, for å presse dem til å gi opplysninger som var av interesse for fienden. Dette har vært det vesentlige motivet for alle de tilfelle av mishandling under forhørene som nedenfor skal bli behandlet i detalj.

En flertal av tiltaltes agenter således av de medtiltalte var innregistrert hos SD i Trondheim og Berlin. De hadde sitt agentnummer hos SD. Tiltalte og hans aksjonsmenn utgjorde en fullt væpnet avdeling av SD, og aksjoner anvendte de ofte SD-uniformer og var med en invasjon for øye inkorporert i SD-væpnede styrker. Det er dog ikke bevist at han hatt kjennskap til det sistnevnte forhold.

Rinnan øvet en jernhård disiplin over sine underordnede. Herom sier dommen:

«Tiltalte forlangte av sine agenter absolutt lydighet, og tegn på svikt ble ofte møtt med strenge forholdsregler, innesperring av upålitelige eller døden. Som det vil gå frem av det følgende har man flere eksempler på at tiltalte har latt «likvidere» agenter som han hadde mistanke om ville svikte ham.

Ved tiltaltes og hans agenter virksomhet ble en lang rekke patriotiske organisasjoner og grupper avslørt og opprevet, i flere tilfelle fullstendig opprullet, og den norske og allierte etterretningstjeneste ved Nordsjøkysten alvorlig hemmet med uberegnelige og skadelige følger for de sjømilitære operasjoner konvoitjenesten langs de nordlige ruter. Tiltaltes kanskje viktigste operasjonsfelt var kystdistriktene utenfor Trøndelagsfylkene i Nordland, som var av den største strategiske betydning for tyskernes sjøkrigsførsel. I tillegg etter at betydelige enheter av den tyske flåte var stasjonert i disse farvann. Omkring årsskiftet 1942—43 var Trondheim flåtestasjon for den tyske høysjøflåte. Ved tiltalte og hans agenter hjelp lyktes det tyskerne å sette ut av funksjon en rekke norske stasjoner med tilhørende etterretningsapparat.

Videre ble norske og allierte kommunikasjonsstyrker og hjemmestyrker i høy grad styrret i sitt arbeid. Det samme gjaldt hjemmefrontarbeidet i sin helhet. Ytre dal var i den grad gjennomvevet av tiltaltes negative organisasjoner og kontakter at i lang tid var rådeste å sette i gang noe organisert hjemmefrontarbeid. Ifølge tiltalte ble som en direkte følge av tiltaltes virksomhet over 1 000 nordmenn fengslet, et betydelig antall torturert og minst 80 mistet. Tiltalte har selv under hovedforhandlingen erklært at denne beregning ikke er overdrivet, og retten antar den må kunne legges grunn når man ser det hele som et resultat av tiltaltes virksomhet enten alene eller

med sikkerhetspolitiet. For sine fortjente av den tyske krigsførsel ble tiltalte tildelt Krigsverdiendstkreutz kl. 2 og ble også tildelt Krigsverdiendstkreutz kl. 1. Likeledes kapitulasjonen ble han tildelt jernkorset 1ste klasse.»

Derefter gjengir retten i enkelthetene en rekke opprørende forbrytelser som Rinnan og hans folk har utført i forbindelse med sikkerhetspolitiets opprulling av motstandsbevegelsen i Trøndelag. Mishandlingen drev mange fangene til å ta sitt eget liv. Andre døde under torturen, og et meget stort antall nordmenn kom i tyskernes NN-leirer og gikk til graven eller ble dømt til døden og henrettet av tyskerne. Forsettlig drap ble utført over vergeløse mennesker av Rinnan selv og hans medhjelpere ved flere anledninger. Ti banden ble dømt til døden. De øvrige ble dømt til langvarig frihetsstraff hvorav flere på livstid. Den første av Rinnan-banden som ble dømt fikk sin sak avgjort allerede i 1945. Denne dommen er inntatt i RM h. 5 s. 17. Det gjelder en grov torturist som ble dømt til døden.

Også på Østlandet har lagmannsrettene avdømt dom i en rekke alvorlige saker mot nordmenn som er gått i det tyske sikkerhetspolitiets arrest. Endel av disse er endt med dødsstraff, mens med tvangsarbeid på livstid eller langvarig frihetsstraff. Som eksempel kan

Eidsivating lagmannsretts enstemmig dom av 1. september 1947 som gikk ut på livstid straff over en Sipo-tolk. Ved Høyesteretts dom av 22. april 1948 ble imidlertid straffen for kort til tvangsarbeid på livstid. Den tiltalte var en ung norsk journalist som ved krigens begynnelse meldte seg inn i NS. I 1943 ble han seg ut av partiet, men samtidig ble han i det tyske sikkerhetspolitis tjeneste som funnet stilling. Først fikk han ansettelse i avd. III hvor han arbeidet med «stemningsrapporter», men så oppsøkte han selv og ba om å komme over i avd. IV. Der ble han med på å bekjempe den norske motstandsbevegelse. Han deltok i tyskernes opprulling av fangene med stadig større brutalitet. Han var med på væpnede aksjoner hvor nordmenn ble drept, på drapshandlinger, det siste like så vel som på å vinne som menn. Denne straffesaksen er en måte gitt en forenklet behandling i den henseende, på samme måte som flere tilsvarende saker under den tyske rettsoppjøret, ved at alle mislikende ble henført bare under strl. § 86 til fienden. Særskilt subsumsjon bestemmelser om drap, legemsbeskadigelse og lignende ble ikke funnet nødvendige. Høyesterett hadde intet å innvende

mot denne fremgangsmåte, som iallfall ikke hadde vært til ugunst for tiltalte.

En Sipo-tolk som også gjorde tjeneste ved Gestapos hovedkvarter på Victoria Terrasse i Oslo, ble ved Eidsivating lagmannsretts dom av 12. juni 1946 dømt til tvangsarbeid på livstid. Ved Høyesteretts Kjæremålsutvalgs beslutning ble domfeltes anke over dommen forkastet. Her var forholdet adskillig beslektet med det som ble beskrevet i den ovenfor sist nevnte dom. Handlingene ble henført under strl. § 86 og dessuten under § 223 (medvirkning til ulovlig frihetsberøvelse), § 228 (legemsfornærmelse), § 229 jfr. § 232 (legemsbeskadigelse, utført på særlig smertevoldende måte) og § 233 jfr. § 49 (forsøk på drap).

Begge de to livstidsfanger ble løslatt på prøve ved benådning i mars 1954.

Fra Vestlandet kan nevnes Gulating lagmannsretts dom av 8. februar 1947 hvorved en forholdsvis fremstående hirdmann og medlem av NS ble dømt til tvangsarbeid i 12 år. Domfelte som også var frontkjemper, hadde i noen tid gjort tjeneste i HAE da han i november 1944 ble overført til SD. Her gjorde han under titelen «Rottenführer» vakttjeneste for tyskerne og foresto vaktholdet over tyske fanger i Gestapo-bygningen i Bergen. Han var både som medlem av HAE og som Sipo-mann med på flere væpnede aksjoner, rassiaer og arrestasjoner. Denne sak viser bl. a. hvorledes HAE i virkeligheten var en formasjon som sto til disposisjon for det tyske sikkerhetspoliti. Domfelte ble løslatt på prøve i oktober 1950 etter benådning.

Hålogaland lagmannsrett dømte den 13. juni 1947 en frontkjemper som gikk over til å bli fastlønnet Sipo-agent og toltk til tvangsarbeid i 20 år. Retten fant i dette tilfelle bevist at tiltalte, som bar titelen «Untersturmführer» og var knyttet til «SS Ersatzkommando Norwegen», ble betrodd en ganske selvstendig stilling under den tyske sjef ved Sipo-avdelingen IV N i Bodø og at han fikk en utstrakt myndighet. Han mottok rapporter fra andre Sipo-agenter, formidlet ordre til disse og satte overfor landsmenn i verk provokasjonstiltak som førte til arrestasjoner. I egenkap av toltk foretok han forhør over fangene, til sine tider alene, ved andre anledninger sammen med tyskerne, og under forhørene mishandlet han regelmessig ofrene. Straffen ble tvangsarbeid i 20 år.

En student som hadde gjort fronttjeneste på tysk side fra 1942 fikk fra 1944 ansettelse ved sikkerhetspolitiets avdeling på Lillehammer. En kortere stund gjorde han også tjeneste ved Sipo's avdeling i Trondheim. Han deltok i arrestasjoner, husundersøkelser og

rossiaer samt forhev over politiske fanger og utførte flere selvstendige oppdrag som etterforsker, bl. a. i Mil-Org.saker i Oppland fylke. Herunder opptrådte han under dekknavn. Under forhar av mistenkte slo han dem ofte med en pistol. Denne forhørsvirksomhet ble henført under strl. § 86 og § 228, 1. og 2. ledd. Ved Eidsivating lagmannsretts dom av 5. juni 1946 ble han dømt til tvangsarbeid i 15 år. Etter benådning ble han løslatt i juli måned 1950.

En Sipo-tolk nordpå slapp med tvangsarbeid i 9 år ved Hålogaland lagmannsretts dom av 12. februar 1947. Han arbeidet for det tyske grensepolitiet i Meråker, dels som V-mann, dels som tolk. Retten fant at han hadde gjort seg skyldig i ett angiveri og at han i et par tilfelle hadde vært brutal overfor fanger. Han hadde ellers deltatt i væpnede aksjoner hvor en rekke nordmenn ble arrestert. Tiltalte ble også dømt for å ha gjort seg skyldig i pengetyveri under en husransakning.

Endelig skal nevnes Rogaland lagmannsretts dom av 19. mai 1947 som omhandler det forhold at en norsk statspolitikonstabel i Stavanger og Kristiansand ble stillet til disposisjon for det tyske sikkerhetspolitiet og deretter arbeidet direkte under dette. Det skjedde i 1943. Tiltalte som også hadde gjort fronttjeneste for tyskerne, ble knyttet til sikkerhetspolitiets avdeling IV i Oslo. Han deltok i en rekke tyske aksjoner — herunder arrestasjoner, «dog uten synderlig iver eller aktivitet». Det samarbeid mellom norsk og tysk sikkerhetspolitiet som ble belyst i denne sak kan vitne om at det er nokså riktig når det ved en enkelt anledning ble uttalt av en av de voterende i en høyesterettsdom¹⁾ at statspolitiet i virkeligheten var en underavdeling av det tyske sikkerhetspolitiet. Også denne tiltalte hadde gjort seg skyldig i grovt tyveri overfor nordmenn under utøvelsen av sin tjeneste.

Han ble dømt til tvangsarbeid i 9 år.

De eksempler som her er gitt om nordmenns tjeneste i tysk Sipo er noen ganske få valgt blant mange. Der er avsagt en serie dommer i lagmannsrettene og i Høyesterett i saker av lignende art. Dels mer graverende, således at lovens strengeste straff er kommet til anvendelse, dels mindre graverende og da med mindre alvorligere domsutslag. Endel av disse sakene vil bli behandlet under gruppe 7 som gjelder bl. a. tortur, vold, drap osv.

Det såkalte norske statspolitiet som under okkupasjonstiden fikk et like dårlig navn på seg som det tyske Sicherheitspolizei som følge av den brutalitet og råskap som dets tjenestemenn utviste under kampen mot den norske motstandsbevegelse og mot alle

1) Se høyesterettsdom i R.M. h. 16, s. 7.

«illegale» forhold innen sivilbefolkningen, betraktet som en underavdeling av det tyske politi. Og denne oppfatning synes å ha meget for seg, selv om jo statspolitiet ble opprettet av Quisling og sjefen for Politidepartementet «minister» Jonas Lie. Det var ledet av norske befalingsmenn og i det hele tatt bemannede med nordmenn. Men statspolitiet arbeidet så lenge det var i virksomhet i nær og ubrutt kontakt med det tyske Sipo og stort sett med de samme oppgaver. Det fikk også oppdrag av tyskerne og mottok direkte ordre fra dem, liksom statspolitiet ble avskrevet «Bericht» om alle politimessige meldinger og interesse som innløp. Når Sijosjefene fant grunn til det, måtte statspolitiet også overlevere sine fanger til tyskerne som behandlet deres saker etter eget forgodtbefinnende. Og dertil kommer at det norske statspolitiet etter hvert ble bygget opp nøyaktig etter mønster av Gestapo.

Angående omorganiseringen av politiet sentrale ledelse under okkupasjonen berettes i Oslo byretts frifinnende dom av 29. november 1947 over en departementsmann som hadde innehatt et «formelt medlemsskap» under krigen:

«I Administrasjonsrådets tid ble det gamle politikontor i Justisdepartementet utvidet til en politiavdeling med X som ekspedisjonsseksjon og med tre kontorer hvor byråsjefer ble i og tiltalte.

Etter Terbovens tale den 25. september 1940 ble politiavdelingen i Justisdepartementet utskilt som eget departement (Politidepartementet) med Jonas Lie som kommissarisk statsråd.»

Videre heter det:

«Våren 1941 ble det tale om en ny organisasjonsform for Politidepartementet, og det ble da delt i to hovedavdelinger, nemlig ordenspolitiet og sikkerhetspolitiet. Betegnelsen som sikkerhetspolitiet omfattet statspolitiet og grensepolitiet samt kriminalpolitiet.

Angående statspolitiet skal spesielt merkes: Allerede i Administrasjonsrådets tid ble Jonas Lie ansatt som inspektør i Justis- og Politidepartementet «i anliggender ved kommende kriminalpolitiet og i politimessige anliggender av politisk karakter», hvilket meddelte politimestrene i rundskriv av 4. januar 1940. På dette tidspunkt var Jonas Lie sjef for Utrykningspolitiet som ble innbeholdt etter krigsutbruddet og etter hånden ble etterforskning i politiske saker. I et hvert år våren 1941 ble det benevnt statspolitiet, men muligens ikke faglig organisert for i 1941. For statspolitiet ble A sjef. Han vendte seg imidlertid, selv mens B var sjef av sikkerhetspolitiet, som regel direkte til nas Lie. Da B fratrådte ble A leder av sikkerhetspolitiet, men han beholdt fortsatt sitt kontor utenfor departementet.»

I dommen opplyses videre at statspolitiet i forhold til departementet var meget selvstendig, selv om det fortsatt hadde sin ledelse i departementet, der sikkerhetspolitiet leder også hadde sin plass. Han fikk tittel av generalmajor.

Der har vært 4 ledere av sikkerhetspolitiet under krigen. Den første, som også var hirdsjef, ble under rettsoppgjøret dømt til tvangsarbeid i 10 år. Dommen over ham (Eidsivating 24. februar 1948) er omhandlet foran på s. 177. Den neste som var en tidligere offiser, og som like så litt som sin forgjenger hadde gjort tjeneste i politiet før krigen, var fanatisk nazist og høyt betrodd av tyskerne. Han ble likvidert av hjemmefrontfolk i februar 1945. Den tredje leder av sikkerhetspolitiet, også en tidligere offiser i hæren, som under mesteparten av krigen var sjef for det nedenfor omhandlede grensepolitiet, overtok sjefstillingen 8. februar 1945 og beholdt den til noen uker før den tyske kapitulasjon. Ved Eidsivating lagmannsretts dom av 28. april 1948 ble tiltalte som var regnet for personlig å ha opptrådt forholdsvis moderat i nazistenes kamp mot motstandsbevegelsen, idømt tvangsarbeid i 14 år.

Den siste leder av sikkerhetspolitiet, utnevnt av Quisling noen uker før den tyske kapitulasjon, var en fanatisk NS-mann og fylkesfører fra Trøndelag som under frigjøringsdagene tok sitt eget liv sammen med sin sjef Jonas Lie umiddelbart før de skulle vært arrestert av hjemmestyrkene.

Før Jonas Lie hadde fått reorganisert politiet, hadde han dannet et statspolitiet av en mindre styrke av politifolk som kom dels fra utrykningspolitiet og dels fra det tidligere såkalte overvåkingspolitiet, som før krigen mest hadde arbeidet med etterforskning i spionasaker. I mars 1941 ble den nye avdeling fullstendig nazifisert. Tjenestemenn som ikke var medlemmer av NS ble beordret bort fra avdelingen og nye «pålidelige» tjenestemenn ble tilført, dels fra det ordinære politi, dels fra hæren og dels fra sivile yrker. Høsten 1941 ble det opprettet et grensepolitiet som i samarbeid med det tyske grensepolitiet, men underlagt statspolitisjefen, hadde å bevokte rikets grenser «og hindre ulovlige grensepasseringer og illegale ting i forbindelse med dette». I et rundskriv av 29. april 1942 krever henvisning innsats fra tjenestemennenes side (jfr. Eidsivating lagmannsretts ovennevnte dom av 28. april 1948 over grensepolitiets sjef.) «Grenseområdet til Sverige ble inndelt i såkalte «soner» som ble undergitt en særlig energisk politikkontroll.

Statspolitiministeren i sitt departement tok opp arbeidet med å sentralisere rikets or-

dinære politistyrker under såkalte politipresidier, sørget han for at der overensstemmende med det tyske forbilde ble etablert avdelinger av statspolitiet — uavhengig av politipresidentene i de større byer. Dette skjedde allerede i juni måned 1941, og statspolitiets styrke synes stadig å være utvidet gjennom krigsårene. Hvor mange mann statspolitiet har tallet har man ingen sikre oppgaver over. Dets underavdeling grensepolitiet besto mot slutten av krigen av en styrke på ca. 180 mann, fordelt i grensonene.

Ved Gulating lagmannsretts dom av 20. mars 1948 ble to tidligere politikonstabler som etterfulgte hverandre som ledere av statspolitets Bergens-avdeling, idømt tvangsarbeid i henholdsvis 20 og 18 år. Den av dem som fikk den strengeste dom hadde i mars 1945 avansert til «Oberstlöytnant» og sjef for det samlede norske statspolitiet med sitt hovedkvarter i Oslo. Begge hadde gjort seg skyldig i adskillige angrep overfor landsmenn, såsom provokasjon og angiverier, deltagelse i væpnede aksjoner hvorunder nordmenn ble drept, brutalitet overfor fanger og overlevering av ofrene til tysk sikkerhetspolitiet og til tysk justis. (Blant annet hadde de sin del av ansvaret for den tragiske Televåg-massakren. Herom under gruppe 8.)

Lederen av statspolitets Stavangeravdeling ble ved Gulating lagmannsretts dom av 30. oktober 1945, stadfestet ved Høyesteretts dom av 1. mars 1946 dømt til døden, og dommen er fullbyrdet. (R.M. h. 16 s. 7.) Han hadde tatt torturmetoder i bruk, og hadde med stor iver gått det tyske sikkerhetspolitiet tilhånd. Det heter herom i lagmannsrettens domsgrunner i et avsnitt som senere ble tillagt stor vekt i Høyesterett:

«Han synes å ha etterkommet enhver anmodning fra sikkerhetspolitets side. Han har imidlertid ikke innskrenket seg til bare å etterkomme anmodninger. Han har vedgått at han flere ganger for sikkerhetspolitiet har foreslått aksjoner som deretter ble igangsatt. Etter sin egen forklaring har han også for sikkerhetspolitiet og på detses forlangende foretatt politisk bedømmelse av flere tusen nordmenn. Tiltaltes samarbeid med sikkerhetspolitiet ble til slutt så intimt at han hadde adgang til dets hemmelige arkiver.»

Av de 30 nordmenn som under rettsoppjøret ved endelig dom ble dømt til døden har 7, hvorav to har gjort tjeneste også i tysk sikkerhetspolitiet, hatt fast ansettelse i statspolitiet. 20 av de dødsdømte har vært engasjert i det tyske sikkerhetspolitiet. (25 av de 30 dødsdømte er henrettet, 1 døde før fullbyrdelsen kunne iverksettes, og 4 ble benådet til livsvarig tvangsarbeid.) De dødsdømte har med unntak vært grove torturister og/eller angive-

re av særlig farlig type. Flere av de mest berøytete statspolitifolk ble skutt av hjemmestyrkene under krigen. Hvor frihetsstraff er kommet til anvendelse, har den for statspolitietts tjenestemenn oftest vært utmålt til tvangsarbeid fra 10 år og oppover, helt opp til livstidsstraff. Mindre strenge straffer har nok i enkelte tilfelle vært utmålt, men da alltid for tjenestemenn som gikk ut igjen av statspolitiet etter kort tids tjeneste og uten å ha øvet større skade, eller tjenestemenn som ble fjernet fra avdelingen på grunn av passivitet. En del eksempler på sådanne dommer finner man i Riksadvokatens Meddelelsesblad (h. 11 s. 20, h. 12 s. 6, h. 16 s. 41, h. 20 s. 16 og h. 28 s. 53.)

Det vide felt for forbrytersk virksomhet som det ble statspolitietts oppgave å sette i verk, vil tjenesteordningen ved ett av korpsets hovedkontorer med de mange underavdelinger gi et inntrykk av. Nedenstående oversikt over Oslo-avdelingens ordning bygger dels på opplysninger fra forskjellige rettsavgjørelser, dels på en fremstilling som en av avdelingslederne har gitt i sine forklaringer til politiet under rettsoppfølgingen. Som det vil fremgå, har arbeidsfordelingen mellom avdelingene ikke alltid vært så skarpt avgrenset:

Avd. 1.

Grensepolitiet. Kontroll og etterforskning for å hindre flukt fra Norge, våpenimport til landet og «illegale» informasjonsvirksomhet over Sverige. (Eidsivating lagmannsretts dom av 28. april 1948.)

Avd. 2.

Flyktningesaker, inndragning av flyktningers formue, anholdelse av gisler, etterforskning i kirke- og skolesaker, saker angående ulovlig arbeidsnedleggelse og illegale skrifter. (Hrd. R.M. h. 25 s. 94.)

Avd. 3.

Etterforskning i saker angående illegale skrifter, hemmelige aviser, ulovlig radiobesittelse. (Eidsivating lagmannsretts dom 20. januar 1947), hemmelig post- og telegrafkontroll (Eidsivating lagmannsretts dom 30. juni 1947.)

Avd. 4.

Oppsporing av norske hemmelige militære organisasjoner. (Ovennevnte dom av 20. januar 1947.)

Avd. 5.

Etterforskning i saker angående motstandsbevegelsens virksomhet innen kirken og blant lærerne, og angående motstand mot Arbeidstjenesten. (Eidsivating lagmannsretts dom 3. juni 1948.)

Avd. 6.

Fremme av saker mot jøder og etterforskning angående «politiske drap» (likvidasjoner).

Avd. 7.

Demonstrasjoner.

Avd. 8.

Ulovlig arbeidsnedleggelse.

Avdelingene 7 og 8 ble mot slutten av krigen nedlagt og virksomheten overført til avd. 6.

Statspolitietts folk har ofte gjort seg skyldige i drap — forsettlig eller med overlegg. De fleste drap har funnet sted under skuddveksling med motstandsbevegelsens folk under arrestasjoner eller andre aksjoner. Ofte er fanger skutt under forsøk på flukt. Som et karakteristisk eksempel kan nevnes en sak som ble pådømt i Gulatings lagmannsrett den 26. april 1948 hverved en statspolitikonstabel med ansvar for betydelig kriminell virksomhet ble idømt tvangsarbeid i 20 år. Han hadde høsten 1944 sammen med tyske Sipo-folk deltatt i en væpnet aksjon. Et hus hvor det befant seg 3 Mil-Org.-menn ble omringet, og under skuddveksling ble en nordmann drept og en annen hardt såret. Tiltaltes forhold ble summert under såvel strl. § 86 som strl. § 230. 1. og 2. ledd. (Rt. 1948 s. 13)

Mot slutten av krigen ble det også satt i verk endel rene terrordrap, planlagt av tyske Sipo, men ofte gjennomført under medvirking av norske statspolitifolk. (Herom opplysninger bl. a. i Eidsivating lagmannsretts dom av 17. januar 1947, hvorved en politispesktør ble dømt til døden, samt i de på s. 199 nevnte lagmannsrettsdommer over deltagerne i en sabotasjegruppe. En av disse hørte til i statspolitiet. Andre eksempler vil bli nevnt under behandlingen av krigsforbrytersakene.) Ofte omfattet drapsaktene mot tjenestemenn i statspolitiet det forhold at de har deltatt som skyttere i en eksekusjonspeletong, når særdomstolens dødsdommer skulle fullbyrdes. Som eksempel kan nevnes den R.M. h. 25 s. 94 refererte dom og en uttrykt dom avsagt av Eidsivating lagmannsrett 30. juni 1947. Disse dommer gjelder to politifullmektiger i statspolitietts Oslo-avdeling som begge ble dømt til tvangsarbeid på livstid. De i rekken av en serie grove forbrytelser som de måtte svare for inngikk også det forhold at de som befalingsmenn ledet en eksekusjonstropp ved henrettelsen av norske patriotter. De ble dømt for overlagt drap, idet retten ved skyldsspørsmålets avgjørelse ikke la den avgjørende vekt på om henrettelsene måtte ha funnet sted mot de tiltaltes vilje og de hadde vært utsatt for et visst press fra sine overordnede side. For overlagt drap ble også eksekusjonspeletongens skyttere som regel straffedømt. Således kan vises til Eidsivating lagmannsretts dom av 12. april 1947

over to statspolitioetjenter. De ble dømt til tvangsarbeid i henholdsvis 14 og 10 år.

Også de som deltok i rettsforfølgningen mot norske patrioter ved de av NS opprettede særdomstoler er trukket til ansvar i den utstrekning det er lykkedes å føre tilstrekkelig bevis mot dem. Det gjelder såvel dommerne som vedkommende aktor. Således ble en politinspektør i statspolitiet ved Eidsivating lagmannsretts dom av 3. juni 1948 dømt til tvangsarbeid i 20 år for en serie forbrytelser, herunder medvirking til overlagt drap (strl. § 233, 1. og 2. ledd) ved å ha fungert som aktor i flere saker ved «Politiets Særdomstol», hvorved i visse tilfelle dødsdommer er avsagt overensstemmende med hans påstand i retten.

Ved Eidsivating lagmannsretts dom av 4. juni 1949 ble en tidligere sakfører, som mot slutten av krigen var «politikkommandør» ved ordenspolitiet i Oslo, blant annet kjent skyldig i å ha fungert som formann i en særdomstol ved lignende anledninger. I dommen anføres om denne institusjon følgende:

«Politiets særdomstoler ble opprettet ved lov av 14. august 1943. De skulle behandle saker angående forbrytelser og forseelser mot den militære straffelov. Ved «lov» av 14. oktober 1943 ble den militære straffelov gjort gjeldende for hele befolkningen for så vidt angikk forbrytelser mot den offentlige ro og orden. Det ble satt straff av fengsel inntil på livstid eller dødsstraff når en ellers straffbar handling var «egnet til alvorlig å forstyrre eller true den offentlige ro og orden, eller alvorlig å skade folkets alminnelige sikkerhet og velferd.» Ved «lov» av 11. mai 1944 ble politiets særdomstoler avløst av en alminnelig særdomstol for hele riket.

Særdomstolen var et nazistisk tiltak, opprettet av Quisling i forståelse med tyskerne og med formål å tjene Nasjonal Samlings og tyskernes interesser. Den var et særdeles farlig og effektivt middel til ved given anledning å bekjempe norsk patriotisk virksomhet. Dette trådte klart frem ved den første saken domstolene fikk til behandling, saken mot politifullmektig Eilifsen.¹⁾ Medlemmene av domstolene ble oppnevnt av Politidepartementet, Jonas Lie, og var alle politifolk og medlemmer av NS. Også aktorene var politifolk og medlemmer av NS og forsvarerne tilhørte partiet med unntagelse for så vidt angår en enkelt, som senere er dømt for landssvik. Rettsavgjørelsesmåten ved domstolene var ikke så betryggende som ved de vanlige domstoler. Det annet fikk forsvareren som regel ikke tilstrekkelig tid til å forberede forsvaret på tilsvarende måte. Dommene var upåankelige. De skulle prøves av sjefen for Politidepartementet, Jonas Lie, som enten skulle bekrefte dommen, eller henweise saken til behandling ved de alminnelige domstoler. Såfremt dødsstraff var påkrevet skulle dommen forelegges Quisling til avgjørelse av spørsmålet om benådning.»

¹⁾ Dømt til døden og henrettet for å ha nektet å etterkomme ordre om å foreta ulovlig tjenestehandling.

Ulovlig frihetsberøvelse og mishandling av fanger er forbrytelser som hørte til dagens orden ved statspolitiet, og det er ikke mange av dets tjenestemenn som ikke har tatt del i den forbryterske virksomhet. Herom vil detaljer bli gitt ved behandlingen av de forhold som er registrert under gruppe 7. Heller ikke grensepolitietts folk har på noen måte stått tilbake for statspolitietts øvrige tjenestemenn når det gjelder grusom behandling av fangene under avhør. Således kan en vise til utrykte dommer ved Eidsivating lagmannsrett av 14. mars og 6. september 1947, hvor en finner beskrevet en serie ugjerninger som 9 av de verste voldsforbrytere innen grensepolitiet har gjort seg skyldig i. Dommene går ut på frihetsstraff i 10, 16, 18 og 20 år, livstidsstraff — samt 3 dødsdommer. Samtlige domfelte er senere benådet. Endel tjenestemenn ved grensepolitiet er også straffet for å ha skutt ned sivilpersoner som har prøvet å unndra seg politiets kontroll ved flukt.

Som en forbrytelse av alvorlig karakter er også arrestasjon av gisler blitt bedømt. Gislene var enten tatt i forvaring for å hefte for nordmenn som var flyktet fra landet, eller — ennå verre — i forbindelse med represalier etter sabotasjehandling eller likvidasjon av statspolitifolk, angivere o.l. Som eksempel på at polititjenestemennene har foretatt utvelgelsen av gisler kan vises til den ovennevnte Eidsivating lagmannsretts dom av 3. juni 1948 hvor retten bl. a. fremhevet som graverende at tiltalte hadde karakterisert ett av de arresterte gisler som «et av de verste statsfiendtlige element på stedet». En annen statspolitimann er i Eidsivating lagmannsretts dom av 20. januar 1947 bl. a. kjent skyldig i å ha oppgitt navnet på en Osloadvokat til sjefen for avd. IV i det tyske sikkerhetspolitiet da denne ville ha forslag til sikring av gisler da en statspolitistjef, som tidligere nevnt, var blitt likvidert den 8. februar 1945. Advokaten, som tiltalte karakteriserte som «en svoren fiende av NS» — ble arrestert og skutt neste dags morgen på Akershus festning. Andre statspolitifolk er dømt for på lignende måte og med samme resultat å ha anbefalt arrestert gode nordmenn som gisler. Selv alminnelig «politisk bedømmelse» av nordmenn som statspolitistjefene jevnlig ga seg av med, har vært meget farlig. Om en karakteristisk som «fiende av tyskerne og NS» ikke straks har ført til reaksjon, er vedkommende ført opp blant personer som ved gitt anledning ville være i faresonen.

Det har ikke voldt noen tvil at statspolitietts etterforskningsvirksomhet mot motstandsbevegelsens folk måtte bli å bedømme som straffbar handling, uansett om ulovlige mid-

bart etter at denne var avhentet av sikkerhetspolitiet i sitt hjem for å transporteres med båt til politiets hovedkvarter. Retten beskrev det således:

«Der ble satt håndjern på ham, slik at hendene var lenket på ryggen. Deretter ble en wire fra bommen låret ned og R. (en tysker) feste wiren til lenken, og han ble heist opp i kappen slik at føttene så vidt berørte dørken i kahytten. Det gjorde meget ondt å henge slik, hvorfor han forsøkte å sette foten i trappen fra kahytten til dekket, men han fikk da et puff eller spark på føttene av R. og opphørte med forsøkene på å få støtte. Etter hvert tøyte sener og muskulatur seg så at han kom ned på dørken med føttene, slik at en del av kroppsvekten hvilte på disse. Da dette ble bemerket ble det festet et tau i benene som ble trukket vekk slik at de ikke ga noen støtte. Det var R. og G. (en landssvik) som avvekslende holdt i tauet. Senere ble wiren til bommen strukket slik at han hang fritt. Deretter ble motoren satt i gang og båten gikk fra kaien. Ved motorens gang og de derved oppståtte rystelser og likeledes ved skøytenes bevegelser i døningene fra passerende fartøy, øket smertene, og sikkerhetspolitimannen P. rystet dessuten av og til i wiren for å øke smertene.»

Det kan bemerkes at offeret da han omsider ble sluppet ned, ble lagt på en benk og slått med en blykabel.

«Under mishandlingen skrek han, skjønt han gjorde alt hva han kunne for å beherske seg så hans frue ikke skulle høre noe. Mens han ble slått gikk R. som da var oppkokt i ansiktet av anstrengelsene opp på dekk og hentet salt. Klærne ble så revet ned baktill på legen, og mens K. (en tysker) holdt ham strødd R. salt ned på offerets forslåtte ryggside.»

Senere blir det opplyst at en av tyskerne trakk av offeret strømpen på høyre fot og rev løs en negl på den midterste tå med en nebbtang. Men hensyn til virkningen av mishandlingen opplyser offeret som vitne at han i de 5 døgn han var ombord i skøyten lite kunne spise som følge av mishandlingen. Når han i den første tid deretter skulle spise, måtte han ha maten på en krakk og huke seg ned fordi han ikke kunne bruke armene. Det tok henholdsvis 3 og 6 måneder før han kunne løfte høyre og venstre arm så høyt at han kunne stikke hendene i trøyelommene. Han var følelsesløs i hendene og armene i minst 1 måned etter mishandlingen. Berøringssans og smertessans er fremdeles nedsatt fra fingertuppene til håndleddene. Samtlige negler på føttene falt litt etter litt av. Denne dom er gjengitt i R M h. 21 s. 52 flg. En annen form for spesialbehandling som tyskerne innførte og som deres norske hjelpere overtok, var bruken av fotklemme. Det var en spesialkonstruert skruetvinger som ble

festet under knærne på offeret og ble låst fast. Behandlingen var meget smertefull. Føttene tapte sin forlighet for lengre tid (eksempel R M h. 1 s. 3 og R M h. 33 s. 42). Flere ofre, både kvinner og menn, ble avkledd, lenket og lagt i iskaldt bad og flere ganger dekket under inntil de tapte bevisstheden. I dom som er inntatt i R M h. 5 s. 17 finnes man eksempel på at en norsk Sipo-mann var met opp jernstenger i en peis og stakk offeret med disse således at han fikk brannsårr. Ifølge legeerklæring har offeret senere fått traumatisk nevrose. Det var ikke enestående at offeret avgikk ved døden under behandlingen. Som eksempel herpå kan vises til den i R M h. 1 s. 24 flg. nevnte dom. Folk som befattet seg med tortur anvendte ikke disse midlene bare ved forhør men også ellers når de opphisset. I den sist nevnte dom opplyses om en episode da en norsk Sipo-mann som etter søkte en mistenkt i dennes hjem og drepte ham ved skyting. Om forløpet opplyses:

«Tiltalte hadde ved trusler fått rede på fru B. bodde. Da han kom inn der B. bodde, trakk han B.'s mor, og da hun ville hindre ham i å trengte inn i huset, slo og sparket han henne til side. Han sprang opp i 2. etasje hvor han oppholdt seg i et lite værelse. B. gløttet på døren, og da tiltalte sa at han ville arrestere ham, trakk B. seg tilbake og lukket døren og låste eller forsøkte å låse døren. Tiltalte ropte da: «Jeg skyter», og avfyrte med maskinpistol tre skudd i omlag en meters høyde gjennom fyllingen i døren. B. ble rammet av et skudd og sank sammen. Da fru B. straks etter kom opp på værelset og ville legge en pute under hodet på sin døende sønn, slo tiltalte påny til henne og sparket henne. Han slo med batong. Følgen var at fru B. ved behandlingen fikk trommehinnen ødelagt og hadde hørselen i tre uker.»

Fra grensepolitets virksomhet som etterforskere skal det også gis et par eksempler. I Eidsivating lagmannsrettssak med dom av 14. mars 1947 over tre tjenestemenn i det nazistiske grensepolitiet er det funnet bevisst at 48 tilfelle av fangemishandling under avhør av de tiltalte har funnet sted fra mars/april 1943 til ut i januar 1945. Den vedpersonen var en gårdsbestyrer som høsten 1941 hadde gjennomgått et kurs for statspolitiaspiranter. Deretter søkte han opp talsmann i grensepolitiet hvor han tjenestgjorde fra januar måned 1942 til september 1944. Han avanserte fra konstabel til politiløytnant og fungerte i den siste tid som sjef for en gruppe av grensepolitiet som hadde sitt hovedkvarter i Elverum. Den 26. september 1944 var han suspendert og arrestert for grove tyverier og ildspåsettelse. Blant de mange forbrytelser han gjorde seg skyldig i kan nevnes en karakteristisk tilfelle av fangemishandling som han sammen med sin medtiltalte ut-

august måned 1944 i «Hirdheimen» på Rena. Retten finner det godtgjort at en yngre person som samme dag var arrestert ble gjentatt sompisket med gummibatong og hundepisk slik at han var kommandert til å ta av seg jakken og legge seg på gulvet. Da fangen på grunn av smertene prøvet å avverge slagene ble han tilføyet et slag med stålspisk. Samtidig ble han sparket i siden gjentatte ganger. Fangen ble slått både på ryggen, over armer og brystkasse. 6—7 ribben ble brukt. Han ble slått videre over armene med en trekubbe. Så ble han kommandert til å stupe kråke og han ble dratt etter håret mens han lå på gulvet. Furuten de nevnte ribbensbrudd ble følgen for offeret at han var følelsesløs i armene og fire dager var «borte» i noen dager. Ved avslutningen av forhøret hadde han vanskelig for å stå og kunne ikke stå. Han hadde i lengre tid smerter i brystet og hørte også dårlig en tid. I visse tilfelle er det karakteristisk at grensepolitifolkene gikk i gang med å torturere vitnene før noe spørsmål er stillet til dem, for å «myke dem opp». Således opplyser dommen følgende om et tilfelle hvor 2 av grensepolitifolkene straks begynte å slå fangen som var stillet opp mot en gran, uten at han overhodet visste hva saken gjaldt og uten at det ble stillet spørsmål. Så ble fangen kommandert til å stupe kråke på bakken. Herunder ble han flere ganger sparket av «etterforskerne». Så måtte han gjøre rundkast over et nedfallet tre hvor kvistene sto ut slik at han ble støkket. Neste skritt var å kommandere fangen til å sette hodet i en maurtue. Politifolkene forsøkte ennvidere å tvinge ham til å stå på hodet på en spiss økehugget stubbe uten at dette dog lykkedes. Så måtte han opp på taket av W.C. på stedet hvor etterforskningen foregikk og danse og synge hvorpå han ble puttet med hodet ned i W.C.-hullet. Herunder veltet de W.C. Alt dette i forbindelse med andre plagerier var etter rettens mening som både pinefull og ytterst fornedrende mishandling» fangen var utsatt for. Den samme dom ble deretter på «Hirdheimen» mishandlet og senere idet han ble tilføyet slag i ansiktet med en hundepisk. Han er så blitt prylt videre med pisk etter å være avkledd.

En tilsvarende sak ble 6. september 1947 behandlet av Eidsivating lagmannsrett hvor 2 grensepolitifolk var satt under tiltale. De tiltalte hørte til en gruppe tjenestemenn i grensepolitiet som hadde sitt kvarter i Kongsvinger. Gruppen var ledet av en tidligere politikonstabel som etter å ha blitt sett inn i NS var blitt ansatt som betjent i Grepo og som etter hvert ble forfremmet til politifullmektig (politikaptein). Av fangen omfattet til slutt 15—20 mann på

Kirkenær, 15—20 mann i Elverum og ca. 12 mann i Nybergssund. Retten opplyser om denne politimann at han på samme måte som en tidligere nevnt kollega ble arrestert av nazistene og suspendert fra sin stilling på grunn av tyverier og en ildpåsettelse som han hadde gjort seg skyldig i. Han hadde vært med på å stjele fra beslaglagte flyktningeboer og hadde satt ild på en gård i Elverum. Retten antok at ildspåsettelsen skjedde i hensikt å skjule de begåtte tyverier. Tiltalte ble den 8. april 1945 stillet for «Den alminnelige særdomstol» og for disse forbrytelser dømt til døden, men straffen ble ved benådning av Quisling gjort om til livsvarig fengsel. Før han fikk beskjed om benådningsdekrete var han etter hva han selv opplyser 2 ganger stillet opp foran ekskusjonspeletongen. De 6 tiltalte ble kjent skyldig i 26 grove tilfelle av fangemishandling. I dommen opplyses bl. a. om et tilfelle av fangemishandling under et forhør i Bøndernes hus i Sandar 6. april 1945, hvorunder 3 nordmenn og en tysker slo løs på en arrestant slik at blodet fløt på gulvet. Fangen ble da kommandert til å slikke blodet opp, hvilket han dog ikke gjorde. Som følge av mishandlingen var endel av ryggen og hasene skinnløse og antok etter hvert en blå-sort farve p.g.a. bloduttreddene.

Under den voldsomme tortur som grensepolitifolkene satte i verk overfor sine fanger for å få dem til å tilstå og til å røpe sine forbindelser, kunne det naturligvis bli meget vanskelig for ofrene å avholde seg fra å tale. Dette var da også flere av hjemmefrontens folk så klar over at de heller tok sitt liv enn å risikere å røpe sine kamerater. Et eksempel herpå er nevnt i lagmannsrettsdommen av 6. september 1947. En hjemmefrontmann som hadde drevet omfattende illegalt arbeide døde samme dag som han ble bragt til Kongsvinger som arrestant, og hvor han straks ble tatt i forhør av flere av grensepolitiets folk. Dette var den 22. september 1944. Retten sier at dødsårsaken ikke er bragt helt på det rene, men at den etter det foreliggende sannsynligvis skyldes at fangen tok gift for ikke å risikere å måtte røpe opplysninger han satt inne med. Etter avtale med sin overordnede, en politiinspektør ved sikkerhetspolitiet, skaffet torturistene liket av veie ved å senke det i Glomma med en ryggsekk med sten fastgjort til det. Det ble avgitt rapport til hovedkvarteret i Oslo om at fangen var rømt under transport til Oslo. Fangens skjebne ble først kjent etter frigjøringen.

Blant de mange misgjerninger som ellers er beskrevet i dommen forekommer et tilfelle der flere grepfolk på Kongsvinger tildelte en invalid voldsomme slag. Enten under det

første forhør eller under et forhør den påfølgende natt gjorde fangen oppmerksom på at han hadde fått operert bort den ene lunge (den store operasjon) og ba gruppesjefen om å være forsiktig. Dette ledet imidlertid ikke til at mishandlingen opphørte, men fangen ble deretter slått rundt hodet og skuldrene således at han falt flere ganger. Det ble fortalt ham at han skulle «opereres» over hele kroppen.

I et betydelig antall straffesaker mot landsvikere finnes det eksempler på hvorledes de på forskjellig måte har gjort seg skyldig i voldsforbrytelser eller på annen måte har benyttet sin stilling og situasjonen til å opptre brutalt overfor landsmenn, uten at dette er skjedd i forbindelse med forhør og uten at virksomheten kan betegnes som tortur i egentlig forstand. Som regel har det vært tiltitsmenn i NS-partiet i høyere eller lavere stilling som har plaget sivilbefolkningen når de var misfornøyd med at disse ikke gikk inn for nyordningen. Tildels fremgår det av dommene at de systematisk har terrorisert befolkningen i sitt distrikt. Det finnes rettsavgjørelser overfor fylkes- og kretsførere som uten synderlig foranledning har prylt sivilpersoner. Disse kan ha gitt tilkjenne sitt sinnelag ved å bære blomster i knappullet på kongens fødselsdag eller ved å bære forskjellige slags «jessingsymboler» såsom nisseluer, binders og annet, eller de har vært uvillig til å møte under propagandaforestillinger som er satt i verk av ledende nazister. Hirdmenn i høy og lav stilling har jevnlig tatt del i avstraffelsen. En kan vise til en del dommer som finnes inntatt i Riksadvokatens Meddelelsesblad eller i Norsk Retstidende. Som eksempel nevnes i Rt. 1945 s. 276 og den i Rt. 1945 s. 355 nevnte dom hvor 2 forskjellige NS-tiltitsmenn i forskjellige distrikter er dømt for å ha tvunget personer som har vakt deres mishag til å drive gymnastikkøvelser offentlig eller til å klistre opp NS-propagandaplakater. Forholdet er i begge disse dommer henført under strl. § 222 (straffbar tvang) og § 86 i straffeloven. Videre vises til Rt. 1945 s. 380 som gjelder en vaktmann på Grini som plaget fangene med straffeeksersis i utreningsmål. Forholdet er henført under strl. § 86, idet påtalemyndigheten i dette tilfelle som i så mange tilsvarende hadde funnet det nødvendig i tiltalebeslutningen å foreta kumulasjon av nevnte bestemmelse og bestemmelsen om straffbar tvang og legemsfornærmelse, og retten har ikke gjort noen bemerkninger til det. Domfelte som ble kjent skyldig i en rekke straffbare forhold så som frontkjempertjeneste, deltagelse i det tyske sikkerhetspolitisk våpnete aksjoner osv. ble idømt tvangsarbeid i

10 år, en bot på kr. 2 000 og begrenset rettighetstap. Straffeeksersisen, som i dette tilfelle er tatt i betraktning som en skjerpene omstendighet, beskrives i dommen på den måte at tiltalte:

«I april—mai (1944) gjorde tjeneste som vaktmann på Grini i ungdomsavdelingen. Herunder deltok han etter 4. vitne N. N.'s forklaring en eller flere ganger i ledelsen av straffeeksersisen av fangene. Straffeeksersisen varte opptil 3 timer hver gang og fangene måtte herunder kaste seg ned og hoppe og krype.»

En uttrykt dom avsagt av Frostating lagmannsrett den 26. august 1947 pådømmer og så et tilfelle av tvang av lignende art. Det tiltalte, som var sveitfører i hirden under okkupasjonen, foretok som sådan en rekke sjekkehåndlinger overfor sivilbefolkningen i sitt distrikt. Således nevnes blant flere eksempler:

«Under et NS-møte ledet av fylkesfører R. i Opdal høsten 1941 fikk tiltalte og noen andre hirdmenn ordre om å hente en opdeling gårdbruker E. O. F., som var tvangsinnkalt til et NS-møte, men var uteblitt. Tiltalte ledsaget av 4—5 hirdmenn, alle i uniform, oppsøkte F. Tiltalte sa til ham at hvis han ikke godvillig ble med skulle han bli plaffet ned. F. så seg da nødsaget til å bli med hirdmennene og de bilte med ham til et sted i nærheten hvor tiltalte og de andre hirdmenn hengt på ham to propagandaplakater for NS, den ene foran og den andre bak. Tiltalte heftet selv den ene plakaten på hans kler med knappene. Påhengt disse plakater måtte F. marsjere i spissen for hirdoppmarsjen på strøket i nærheten av Opdal stasjon. Derpå ble han ført til Opdalshallen, hvor han måtte påhøre foredrag av R. som ga ham noen alvorlige advarsler om at hvis han ikke heretter oppførte seg pynnelig skulle han bli innsatt for godt. Tiltalte som var tilstede, innprentet ham R's advarsler.»

I 1941 og utover i 1942 var tiltalte ansatt som sosialleder og Oberlagerführer på Ørlandet hvor tyskerne dels med frivillig arbeidskraft, dels med tvangsutskrevne arbeidere opparbeidet en flyplass. Som Oberlagerführer var tiltalte underordnet tyske militære myndigheter, men som sosialleder var han underordnet NS-faggruppeorganisasjon. Lagmannsrettens dom karakteriserer tiltaltens virksomhet som et rent terrorregime på Ørlandet. Derpå viser retten til hvorledes han håndhevet disiplin overfor arbeiderne, ikke bare ved å illegge dem pengebøter, men også praktiserte straffearbeid og prylestreff (se refleksjonsmidler). Ved flere anledninger slo han arbeiderne tilblods, enkelte ganger med knyttneven, andre ganger med gummikølle således at flere av ofrene falt bevisstløse om. Som eksempel nevnes at en arbeider, A. E., av tiltalte ble beskyldt for å ha hypnotisert

«noen av vaskepikene til uanstendig oppførsel og hypnotisert en NS-mann til å rive

fra veggen bilde av føreren. Som straff for dette ble han av tiltalte tvunget til stå i knestilling og tiltalte slo ham flere ganger på kroppen med gummikølle og med knyttneven i ansiktet, slik at han mistet bevisstheden. Han hadde etterpå smerter i nyreregionen, men var ikke sykmeldt. Retten finner ikke bevist at han var sengeliggende i flere dager og at han har fått varig men.

Foruten disse tilfelle av legemskrenkelser foreligger der opplysning om at tiltalte tildele fem arbeidere som ulovlig hadde spilt poker, en drakt pryl hver. Han ga dem etter tur et støt under nesen med sin håndbak slik at enkelte blødde nesebloed.

Når tiltalte tildele prylestreffene, skjedd dette i overvære av endel av hans hirdmenn og det samme var tilfelle med de øvrige refselsaker som ble ilagt.»

Disse forhold ble henført under strl. §§ 222, 228 og 229. Under strl. § 266 (utpressing) henføres et forhold som retten beskriver således:

«Tiltalte lot «beslaglegge» hos S. 75—100 kilo matvarer bestående hovedsakelig av gryn og sukker. Dette var etter hva tiltalte har forklart etter at tyskerne hadde gitt ordre til at S' rom skulle tømmes. Tiltalte brakte matvarene til sine privatrom. Etter at tiltalte hadde foreholdt S. at han risikerte å bli arrestert av tyskerne og miste sitt arbeid og sine gjeldere gikk S. med på et forslag fra tiltalte om at S. skulle betale til NS-faggruppeorganisasjon en bot på kr. 5 000 for å unngå disse følger. S. betalte pengene og samtykket også i at tiltalte overtok de «beslaglagte» matvarer som han lot dele ut blant sine hirdfolk og i leirens sykestue.»

Den alvorligste del av dommen gjelder tiltaltens forhold overfor en del norske lærere som under lærerstriden var blitt tvangssendt til Ørlandet som leirarbeidere. Foruten mange andre trakasserier han gjorde bruk av ga han lærerne pålegg om å bruke såkalt «norsk hilse», nazihilsen, dvs. hilsen med oppstrakt hånd. For dem som nektet ble alvorlige trusler utvendt inntil de ga seg og falt til fote. Et sådant forhold av særlig grov karakter beskriver retten således:

«Spesielt kan nevnes tilfellet med lærer L. Aa. som er født 1. desember 1887. Den 9. april 1942 kl. 8 ble alle lærerne kalt inn til tiltalte for å høre på et politisk foredrag. Etter foredraget skulle de reise seg og hilse med oppstrakt hånd. Da turen kom til Aa., bukket han og sa at han ikke hadde fått noe pålegg om å hilse slik (Aa. hadde kommet noe etter de andre og hadde hatt arbeide direkte under tyskerne). Tiltalte ble da rasende og sa i en truende tone at han skulle hilse. Før Aa. fikk sagt noe, slo tiltalte til ham gjentatte ganger med knyttneven over nesen og kjevene slik at det svartnet for øynene på ham. Tiltalte spurte ham på ny i en truende tone om han ville hilse, og da Aa. hverken svarte eller hilste ble han kommandert til å sette seg på gulvet. De andre lærerne ble sendt ut på ar-

beid. Aa. ble påny spurt om han ville hilse og da han fremdeles var uvillig, slo tiltalte ham flere ganger i ansiktet slik at han begynte å blø fra nesen. Han ble så tvunget til å tørke opp blodet fra gulvet, og ble deretter satt til å vaske toaletter og annet arbeide til kl. 16—17 uten å få mat. Etter å ha spist ble Aa. og de andre lærerne sendt rundt til de forskjellige brakker for å ta opp kartotekkort over arbeiderne. Samtlige møtte så påny frem hos tiltalte, men alle ble midtveis unntaget Aa. som fremdeles nektet å bruke nazihilsen. Tiltalte spurte ham påny om han ville hilse, og da han sa at det stred mot hans samvittighet, ble han kommandert til å stå på kne, hvoretter tiltalte med en gummikølle slo ham gjentatte ganger over ryggen, og fra akslene og nedover mot lårene. Da Aa. fremdeles nektet å hilse, slo tiltalte ham med neven i ansiktet, og dette gjentok seg etter at han var kommandert til å innta knestilling. Tiltalte ga ham også et spark i setet. Aa. blødde nu fra nesen slik at det var en blodpøl på gulvet.

I dette øyeblikk ankom lensmannen i Ørlandet, I. S., som var blitt budsendt av en av lærerne for å forsøke å stagge tiltalte. Dette var i halv-ellevetiden om kvelden. Aa. satt da sammensunket i en stol, blodig og forslått. Lensmannen foreholdt tiltalte at det var hans plikt å gripe inn, men tiltalte svarte at han brydde seg ikke om straffeloven, det gjaldt her uskrevne lover. Da lensmannen anmodet om at Aa. måtte bli fri, og få gå, ble tiltalte rasende og svarte «er det den mannens ærend De går, skal jeg kaste Dem ut, fordømte jøssing». Han grep lensmannen i den ene skulder og arm og skjøv ham med makt ut av døren. Lensmannen som hadde vært ledsaget av sin fullmektig, fant deretter å måtte trekke seg tilbake med uforrettet sak, idet han fant situasjonen truende, da det var flere hirdmenn tilstede sammen med tiltalte. Tiltalte erklærte så at Aa. var arrestert og han ble under bevokning ført til en bondegård i nærheten hvor han måtte tilbringe natten.»

I Rt. 1948 s. 246 er inntatt en høyesterettsdom over en NS-lege som fra våren 1943 til frigjøringen var ansvarlig lege ved Berg interneringsleir. Den tiltalte ble idømt tvangsarbeid i 1 år og 8 måneder og begrenset rettighetstap. I Høyesterett ble dommen gitt i et tillegg hvoretter domfelte i medhold av strl. § 30 nr. 4, jfr. § 29 nr. 4, ble fradømt retten til å drive virksomhet som lege i en tid av 2 år. I forbindelse med landssvikforbrytelsen ble denne lege også kjent skyldig i mislig forhold ved Berg interneringsleir. Det heter herom i byrettens dom:

«Det er godtgjort at de hygieniske tilstander i leiren og særlig i jødebarakken ikke var gode. Tiltalte fremsatte til å begynne med krav på en del forbedringer, som også ble gjennomført, men han burde ha vært mer bestemt og krevet flere forbedringer spesielt med hensyn til latriner og sengetøy. Han tok det også til dels nok så lettvis med tilsynet og undersøkelsen av de syke. Det må derfor sies at han har vært forsømmelig.»

Spesielt når det gjelder legens forhold overfor en av fangene, en jøde, har retten funnet at han har latt denne forbli «i hjelpeløs tilstand og ved unnfallenhet fremkalt «øyensynlig fare» for fangens liv og helbred. Forholdet ble henført under strl. § 242 jfr. § 243. Landssvikforholdet er henført under lov av 21. februar 1947 § 3, jfr. § 2 nr. 1 og 4, og prov. anordning av 18. desember 1942 § 3, jfr. lov av 13. desember 1946 § 17.

En lensmannsbetjent fra Solør som var medlem av NS fra høsten 1940 og avanserte både innen lensmannsetaten og i partiet til han høsten 1943 ble fylkesfører i Møre og Romsdal, har under hele okkupasjonen opptrådt provoserende, sjikanøst og brutalt overfor befolkningen. Han ble ved Frostating lagmannsretts dom av 30. april 1947 dømt til tvangsarbeid i 20 år og begrenset rettighetstap. Hans virksomhet, som omfattet flere straffbare forhold, ble henført under forræderbestemmelsene, strl. §§ 86 og 98, uten at kumulasjon med straffelovens bestemmelser om tvang og legemskrenkelser fant sted. Generelt uttaler retten at:

«Tiltaltes virksomhet har utsatt mange av hans landsmenn for lidelser i form av frihetsberøvelser, i ett tilfelle også med dødelig utgang, og tiltalte har også trukket mange andre inn i den straffbare virksomhet.»

Frihetsberøvelsen besto vesentlig i at han anmeldte eller overleverte til det tyske Sipo motstandere av NS eller personer som var mistenkt herfor. Under befolkningens demonstrasjoner, f. eks. på Kongens fødselsdag når mange gikk med blomster i knappullet, tok han affære ved dels å pryde, dels på annen måte å sjikanere flere av «demonstrantene». Således har han også slått en dame over ryggen så hun falt fordi hun i hans nærhet hadde kremtet. Andre ble tvunget til å vade ut i Mjøsa fullt påkledd således at vannet rakk dem til midjen. Og atter andre ble arrestert og holdt i arrest fra noen uker og opp til 3 måneder. Som fylkesfører lot han det ved en anledning passere uten å gripe inn, at underordnede partifolk satte i verk «straffegymnastikk.»

En av hans forbrytelser i egenskap av fylkesfører beskrives således:

«I desember 1944 organiserte tiltalte noe han selv har kalt for en «terrorgjeng» bestående av 4 av ham underordnede partifellere. Disse 4 fikk i oppdrag å foreta et overfall på o.r.sakfører A. H., Alesund, (en eldre mann) og jule ham opp — uten å skade ham — anfører tiltalte. Formålet med aksjonen var å spre skrekk.

Den 19. desember mellom kl. 18 og 19 mottok o.r.sakfører H. en telefonopringning, angivelig fra politikammeret, med anmodning

om å innfinne seg på politikammeret hos en arrestant som ønsket ham som forsvarer. Kort etter bega H. seg av gårde. I trappen til sitt hjem, hvor lyset var slukket, ble han plutselig av en ukjent mann spurt om han var H. Da han bekreftet dette mottok han et slag over munnen slik at han straks hovnet opp. Ved slaget ble han så overrasket at han falt overende mot en dør og slo seg ganske kraftig, han hadde inntrykk av at overfallsmannen søkte å sparke ham ned en liten trapp til bakgården. Da H. satte i å brøle og hans kone kom til, satte overfallsmannen på sprang. H. var da overfallet fant sted en mann på ca. 64 år. Han mener at han som følge av fallet mot døren har fått en kalkdannelse i skuldeleddet som varig nedsetter bevegeligheten av venstre arm.

Overfallsmennene rapporterte til tiltalte at overfallet var utført dog uten å angi nærmere detaljer. Medlemmene av gjengen hadde fordelt oppgavene slik at et par skulle utføre overfallet, mens de andre holdt vakt og utkikk på gaten.

Tiltalte har i et privatbrev kort etter omtalt dette overfall og anført: Terror må motes med motteror. Retten må legge til grunn at denne affære fra tiltaltes synspunkt har vært betraktet som et mottrekk bl. a. i anledning av drapet på en fremtredende norsk ager: for det tyske sikkerhetspoliti kort forut, ruteknusing etc.»

Som eksempel på dommene over en del av fangeleirenes plageånder kan vises til Agde lagmannsretts dom av 31. august 1946 hvor ved 6 mann ble straffedømt bl. a. for sin virksomhet i forskjellige stillinger ved Berg interneringsleir som var opprettet av Politidepartementet i samarbeid med tyskerne. Lagmannsrettens straffutmåling gikk fra tvangsarbeid i 8 år og opp til straffer på 10, 14, 18, 20 år og livsvarig tvangsarbeid. Ved Høyesteretts dom av 21. november 1947 ble straffene for en del av de dømte skjerpet, således for to av de tiltalte fra henholdsvis 20 og 15 år til tvangsarbeid på livstid, for en tredje fra 14 til 18 år og for en fjerde fra 8 til 10 år. For en av de tiltalte, som innehadde stillingen som leirkommandant, omfattet dommen også hans virksomhet bl. a. som medlem av hirden. Han avanserte innen hirden først til sveidser, siden til fylkingsfører i Vestfold. I sistnevnte egenskap har han deltatt i overfall på privatpersoner under aksjoner mot et publikum som etter hans mening drev NS-fiendelig propaganda. Når det gjelder virksomheten ved Berg interneringsleir bemerkes at han er dømt for såvel ulovlig frihetsberøvelse (strl. § 228 1. og 2. ledd) som for trusler og legemskrenkelser. Hva frihetsberøvelsen angår har retten lagt til grunn at han i 1941 var med på planleggingen da leiren skulle opprettes. Ved å delta i planleggingen og oppbyggingen av Berg interneringsleir og ved å motta og virke inn på leiringen som leirens sjef m. v. har tiltalte

triket til de ulovlige frihetsberøvelser. Trusler har han fremkommet med overfor de arresterte jøder som ikke var sendt til Tyskland, idet han før fangene ble sendt fra Berg interneringsleir i mai 1945 i fangenes påhør oppfordret vakten til å skyte jødene. Retten oppfattet imidlertid bemerkningen som «fyllepått» av en ellers sterkt deprimeret person som var ute av likevekt p. g. a. begivenhetenes utvikling. På den annen side fant retten det forklarlig at jødene som da sto oppstillet for å transporteres bort fra Berg og øynet friheten, oppfattet dette som en alvorlig trusel fra en desperat mann og at det oppskaket dem sterkt. Vokterne skjøt ikke.

Liksom leirkommandanten ble en tidligere fengselsmann som fungerte som vaksjef ved Berg interneringsleir og herunder gjorde seg skyldig i en rekke mishandlinger av fangene, dømt til tvangsarbeid på livstid ved Høyesteretts ovennevnte dom. Denne vaksjef som dessuten hadde utdannelse som fengselsmann, har personlig opptrådt vesentlig brutalt enn sin sjef. Han har slått flere av fangene i gulvet for bagatellforseelser og han er bl. a. dømt for følgende forhold:

«Den 17. desember 1942 ble fangene på Berg etter endt arbeidstid, kommandert ut til straffarbeid av tiltalte. Det hadde regnet hele dagen, så fangene var gjennomvåte. Det hadde vært meget kaldt. — Plassen var helt gjernet og oppbløtt etter regnet med tynt lag is oppå. Fangene ble deretter kommandert av tiltalte til å flytte sammenfrosne torvbriketter fra kjøkkenbrakken til brakke II. De fikk ikke lov til å bruke noe redskap. Da en av konstablene anmodet om dette, svarte tiltalte: «Nei, de skal ikke bruke redskap, de skal få grave så blodet spruter av neglerøttene». Hver gang fangene hadde lagt fra seg brikkene på den anviste plass og skulle tilbake for å hente ny forsyning, måtte de åle tilbake i gjermen. Konstablene passet på at ålingen gikk riktig for seg, bl. a. ved å trykke fangene ned, eller ved å skyte i nærheten av dem. En av fangene brøt sammen, og ble av de andre i bevisstløs tilstand, gjemt bak torvhaugen da de ikke turde bringe ham inn. 12 mann måtte deretter innlegges på sykehus.»

Når en landssvik er dømt for å ha gjort seg skyldig i mishandling under forhør for å fremvinge opplysninger om norsk patriotisk virksomhet, har domstolene i de aller fleste tilfelle foretatt kumulasjon av alle de straffebestemmelser som rammer denne form for bistand til fienden. Dette skjedde allerede i den første torturistsak som ble behandlet i Høyesterett (Rt. 1945 s. 13) hvor tiltalte, som ble dømt til døden, fikk forbrytelsene, som på vanlig måte var detaljert beskrevet, behandlet under så vel strl. § 86 som under legemskrenkelsesbestemmelsene, §§ 228 og 229. I enkelte senere pådømte tilfelle har man

imidtildt fulgt den fremgangsmåte å beskrive de enkelte torturhandlinger, men likevel bare henføre forholdet under strl. § 86. Spørsmålet om hvorvidt denne fremgangsmåte var prosessuelt forsvarelig ble prøvet av Høyesterettsdom, avsagt 22. april 1948, over en norsk Sipo-tolk som sammen med gestapister hadde foretatt en rekke særlig alvorlige forbrytelser mot fanger under flittig bruk av slagvåpen og benklemmen. Han hadde også behandlet fanger under forhør med iskolde bad hvorunder vedkommende ble bundet på hender og føtter og holdt med hodet under vann. Hver gang fangen hadde hodet over vannet, ble han så eksaminert. Ofrene var bl. a. kvinner. Eidsivating lagmannsrett hadde i dom av 1. september 1947 dømt denne mann til døden for forbrytelse mot strl. § 86 jfr. § 62, jfr. lov av 13. desember 1946. Etter domfeltes anke prøvet Høyesterett også spørsmålet om hvorvidt kumulasjon burde vært foretatt. Av førstvoterendes uttalelser herom som ble tiltrådt av de øvrige 8 dommere heter det:

«Blant ankene over saksbehandlingen eller muligens over lovanvendelsen er også at domfelte mener at det er en feil når de straffbare forhold han er satt under tiltale for og er dømt for, bare er henført under straffelovens § 86, og ikke også under de andre straffebestemmelser som kunne tenkes anvendt på handlingen. Derved er — mener domfelte — beskrivelsen av de straffbare forhold og dommens innhold blitt uklare. Jeg finner det klart at den ting at påtalemyndigheten bare har fremsatt krav på straff for hans handlinger som bistandshandlinger til fienden og latt ligge de sider ved forholdene som muligens kunne ha vært subsumert også under andre straffebestemmelser ikke kan anses som noen feil, hverken ved saksbehandlingen eller lovanvendelsen. Dette påtalemyndighetens standpunkt har ikke på noen måte vært til ugunst for domfelte, og dommen lider heller ikke som følge derav av noen uklarehet som kan medføre opphevelse av dommen.

Også de øvrige anker over saksbehandlingen og lovanvendelsen er etter min mening grunnløse.»

Det kan tilføyes at Høyesterett forandret straffen for tiltalte til tvangsarbeid på livstid. Etter benådning ble han løslatt på prøve 12. mars 1954.

Når det dreiet seg om mindre alvorlige mishandlinger var det mer alminnelig å unnlate kumulasjon på denne måten og bare betrakte disse forbrytelser som skjerpene omstendigheter i den utstrekning retten fant det bevist at tiltalte hadde forbrutt seg.

På samme måte har domstolene bedømt de mange tilfelle av ulovlig frihetsberøvelse. En fullstendig subsumsjon foreligger når den som, under virksomhet som betegnet bistand til fienden, fortsatt medvirket til at noen ulovlig ble berøvet friheten, også er straffet

etter strl. § 223. Dette gjelder utvilsomt når noen medvirket til at landsmenn som tok del i motstandsbevegelsen kom under forfølgning. Annerledes stillet det seg her, som nevnt i det følgende, for de tyske krigsforbrytere. Kumulasjon var det full anledning til å benytte overfor enhver landssvikner som hadde ytet sitt bidrag til at en ulovlig frihetsberøvelse fant sted: Angiveren som gikk til det tyske eller hjemlige sikkerhetspoliti med opplysninger om hjemmefrontvirksomhet, politiembetsmenn som besluttet å sette etterforskning i gang i sådan anledning, politifolk eller hirdmannskaper som tok del i arrestasjoner, politiets etterforskere og aktor ved særdomstolene som medvirket til at straffesak ble fremmet, statspolitiledere og andre, bl. a. fylkesførere, som deltok eller medvirket til «sikringsbeslutninger», dommere i særdomstoler som ulovlig dømte den anklagede til frihetsstraff og de tjenestemenn eller vaktmannskaper som deltok i fullbyrdelsen. I en rekke rettsavgjørelser vil man finne kumulasjon av strl. §§ 223 og 86 foretatt. Således kan henvises til de dommer som er inntatt i Rt. 1945 s. 265 og Rt. 1946 s. 96. En kan også vise til Høyesteretts dom, inntatt i Rt. 1947 s. 86, hvor det uttrykkelig er slått fast at en nordmann som angir landsmenn for patriotisk virksomhet kan straffes så vel etter strl. § 223 (og evt. strl. § 233 for drap) som etter strl. § 86 for landsforræderi, og dette uten hensyn til om tyskerne for sin del etter folkeretten var berettiget til å berøve de anmeldte personer friheten og til å henrette dem etter krigsrettsdom. Men som tidligere er nevnt i denne forbindelse har påtalemyndigheten også i atskillig utstrekning unnlatt å gjennomføre den fullstendige kumulasjon i tiltalebeslutningen, for derved å forenkle saksbehandlingen. I så fall er bare strl. § 86 bragt i anvendelse. I mindre grove tilfelle av medvirkning til frihetsberøvelse har landssviklovens § 2 vært anvendt uaktet handlingen etter den beskrivelse som forelå også rammes av særlige bestemmelser i straffeloven. For straffutmålingen kan unnlattelsen av å foreta kumulasjon ikke ses å ha spilt noen vesentlig rolle, iallfall ikke i tiltaltes disfavør. En kan som eksempel vise til den dom som er gjengitt i Rt. 1945 s. 279. Således ble også bare strl. § 86 bragt til anvendelse overfor en NS-mann som i sin egenskap av sekretær ved et arbeidskontor utskrev folk til «nasjonal arbeidsinnsats» ved tyske anlegg like som han anmeldte de uvillige til tysk sikkerhetspoliti, hvilket til dels hadde arrestasjoner til følge. Se herom Rt. 1945 s. 193.

I en tidligere (s. 210) nevnt dom over en statspolitiledere i Oslo som ved Eidsivating

lagmannsrett den 30. juni 1947 ble dømt til tvangsarbeid på livstid for flere landsforræderske forhold, herunder drap og tortur, ble disse forhold alene henført under drapsbestemmelsen i strl. § 233 og strl. § 86 etter at tiltalte dessuten er kjent skyldig i en rekke handlinger som er beskrevet i dommen som ulovlig frihetsberøvelse. I dommen heter det generelt at han har kommet med «anmeldelser og beordret etterforskning iverksatt; han har gitt ordre om ransakninger, beslag og fengslinger, han har selv deltatt i arrestasjoner og innstillinger til folkedemstolen, og overført saker til det tyske sikkerhetspoliti. Når det gjelder sikringsbeslutningene fanger retten at han ikke hadde myndighet til selv å treffe beslutningen, men at han alene hadde innstillet herpå og skrevet og parafert beslutningen som ble truffet av den øverste statspolitijef. Retten konstaterer at han ved sin virksomhet har bidratt til opprulling av en rekke patriotiske organisasjoner og medvirket til at en rekke personer ble fengslet og har sittet arrestert gjennom lengre tid såvel i norske som i tyske fangeleirer. I Rt. 1943 s. 380 har domstolen anvendt en lignende forenklet subsumsjon (strl. §§ 86 og 98) for en NS-mann som har gjort tjeneste såvel i statspolitiet som på Grini fangeleir og som har deltatt i en serie rassiaer og arrestasjoner. I Rt. 1946 s. 613 har Høyesterett fastslått at § 223 er riktig anvendt overfor en NS- og hirdmann som hadde virket som fangevokter og således hadde en underordnet stilling i en interneringsleir for politiske fanger, nemlig på Berg ved Tønsberg. Høyesterett uttaler:

«Domfelte har frivillig tatt stillingen som fangevokter ved Berg interneringsleir, hvor det var på det rene at iallfall det overveiende antall fanger var jøder og fengslede norske patrioter. Det var nødvendig for å holde leiren at en hadde ikke bare overordnet men også underordnet personale, og domfelte har det fulle ansvar for sin del av arbeidet.»

En særegen form for frihetsberøvelse er inn under strl. § 225 som handler om å bevirke eller medvirke til at en annen bringes i treldom. Denne bestemmelse er under rett oppgjøret alene funnet anvendelig overfor tysk krigsforbryter som ved siden av mange andre forbrytelser også hadde forestått deporteringen av 531 jøder som på 10 nær inntatt i Rt. 1947 s. 248.

Når det gjelder norske nazisters medsvær ved denne forbrytelse kan vises til dommen over «minister» Albert Viljam Haaflin, (Rt. 1946 s. 449) hvor det Høyesterett kort bemerkes at han til tross for sitt personlige kjennskap til jødefor

gelsene i Tyskland, sammen med Quising og Riianæs utferdiget de to lover av 26. oktober og 17. november 1942 som blant annet ledet til arrestasjon og transport til Tyskland av flere 100 jøder, hvorav bare ca. 10 er kommet fra det med livet.

Når det i det følgende blir nevnt en del eksempler på drap utført i forbindelse med annen landsforrædersk virksomhet, er det nødvendig at man her som i det foregående er oppmerksom på at forbrytelsene er forekommet i et ganske stort antall og at de rettsavgjørelser som det blir henviset til alene er karakteristiske eksempler på de forskjellige typer på drapsforbrytelser som forekom under okkupasjonen. Man vil finne eksempler på at atskillige landssvikere er dømt for drap ved å ha deltatt i væpnede aksjoner hvorunder nordmenn er blitt skutt, i nedskyting av hjemmefrontens sabotører og andre som har deltatt i illegal virksomhet, mens disse har vært i ferd med å utføre sine oppdrag, eller skyting av arrestanter som har gjort forsøk på flukt og drap på andre under deres forsøk på å unnslippe over grensen til Sverige. Videre teller rettsoppjøret domfellelser i atskillige tilfelle av henrettelser hvori nordmenn har spillet en rolle ved eksekusjon. Det kan ha dreiet seg om fullbyrdelsen av en dom eller en administrativ bestemmelse. Når det gjelder norske nazisters deltagelse i væpnede aksjoner, har det spørsmål vært reist om forholdet kunne bedømmes som drap når situasjonen var den at en nordmann sammen med tyskerne visstnok medvirket bevæpnet og forberedt på å skyte, men uten at det dog kunne bevises at han hadde løst skudd ved anledningen. Her kan henvises til 2 høyesterettsdommer som er gjengitt i Rt. 1948 s. 13¹⁾ og s. 715. I den førstnevnte dom behandles den situasjon at tre hjemmefrontfolk som befant seg i en kytte ble omringet på alle kanter av bevæpnete tyskere og deres norske hjelpere. Under skuddvekslingen ble en av hjemmefrontkarene drept og en annen såret. Det ble skutt fra alle kanter mot hytten. Retten kunne ikke finne bevis for at tiltalte hadde løst skudd. Han benektet selv å ha gjort det. Retten anfører i denne forbindelse at som situasjonen er så må tiltalte da han ble med på aksjonen, ha en full forståelse av at det var en meget nærliggende mulighet for at det kunne komme til kamp med Mil-Org.-folkene i hytten og at derunder noen av dem kunne bli drept. Når tiltalte allikevel er med på aksjonen og blant annet deltar i omringningen av hytten og ikke på noen måte reserverer seg mot at man skal skyte og heller ikke på annen måte tilkjennesir noen uenighet i at det blir skutt, måtte

¹⁾ Oppå nevnt på s. 210.

han anses for forsettlig å ha medvirket til at det ble skutt og at den ene Mil-Org.-mann ble drept og de to andre utsatt for å bli drept. Høyesterett sluttet seg enstemmig til lagmannsrettens vurdering. Dommen, som også omfattet legemsfornærmelser og legemsbeskadigelser med særlig farlig redskap m. v., var tvangsarbeid i 20 år og begrenset rettighetstap. I dommen i Rt. 1948 s. 751 som gjaldt den samme situasjon for en annen statspolitimanns vedkommende ble resultatet det samme. En av de voterende dommere var dog i tvil om forsøtsbegrepet var strukket for langt når de tiltalte var dømt for forsettlig drap og forsøk på drap.

For forsøk på drap ble også en landssvikner dømt som skjøt på og såret en sabotør som etter ordre fra motstandsbevegelsens ledelse var i ferd med å ødelegge maskinene i et bilverksted som den tiltalte eiet. Denne hadde i stor utstrekning arbeidet for tyskerne. Saken ble avgjort i Høyesterett (Rt. 1948 s. 75) som ikke ga domfelte medhold når han hevdet at han skjøt for å forsvare sin familie, sitt hjem og sin bedrift mot noe som han mente og måtte mene var et rettsstridig angrep, et folkerettslig fornektet kampfmedel, hvis utøvere var hjemfalne til straff. Han hevdet derfor at strl. §§ 47, 48 eller 57 burde ført til frifinnelse for dette punkt i tiltalen. Førstvoterende anfører med tilslutning av de øvrige voterende:

«Jeg mener at anken over lovanvendelsen også for øvrig må forkastes.

Retten har funnet at tiltalte på den tid (12. februar 1945) måtte ha full forståelse av at de mange sabotasjeaksjoner som allerede hadde funnet sted i Oslo-området, utførtes av folk som tilhørte den nasjonale motstandsbevegelse og at aksjonen var et ledd i kampen mot tyskerne. Den har videre funnet det bevist at det gjaldt en aksjon som var godkjent av vedkommende ledelse. Videre at det ble gitt varsel om at tiltalte og hans familie måtte pakke sitt tøy og komme ut, men at det ikke var noen fare for dem personlig, idet aksjonen kun gjaldt maskinene i verkstedet. Det ble funnet bevist at tiltalte var fullt kjent med dette. Under henvisning til det således foreliggende har beredsretten forkastet påstanden om at betingelsene for anvendelse av straffelovens §§ 47, 48 eller 56 er til stede. «Det var ikke noe rettsstridig angrep som her ble rettet mot tiltalte eller hans eiendom. Det var norske sabotasjemenn som handlet etter ordre fra motstandsbevegelsens ledelse, og tiltalte hadde som nordmann å lyste ordre. Når han handlet som han gjorde og i virkeligheten ødela aksjonen, opptrådte han til bistand for fienden således at det her ikke bare er tale om forsøk på drap, men også i virkeligheten bistand til fienden, straffbart etter straffelovens § 86. Etter den beskjedne tiltalte og hans familie fikk om å komme seg ut, og om at intet ville bli gjort mot dem, forelå der ingen nødstilstand for noen av dem.»

Jeg kan ikke finne at herredsretten har anvendt de nevnte bestemmelser uriktig til skade for tiltalte. Etter det folkene i sabotasjegruppen hadde sagt fra, hadde tiltalte ikke grunn til å gå ut fra annet enn at de var ute i et — fra norsk synspunkt — lovlig oppdrag, som ikke ville utsette ham eller hans familie for personlig fare og heller ikke ville føre til annen skade på hans bedrift enn det — likeledes fra norsk synspunkt — i betraktning av det av herredsretten konstaterte arbeid for tyskerne måtte ansees berettiget. Når tiltalte under disse omstendigheter søker å avverge oppdragets utførelse ved å skyte på en av de folk som sto i begrep med å utføre oppdraget, er det en handlemåte som ikke kan annet enn bli rettsstridig for tiltalte som nordmann. Han kan derfor ikke bli fri etter reglene om nødverge eller nødtilstand.»

Grensepolitifolkenes drap av flykninger finner man behandlet i flere saker. I en uttrykt dom av 29. mai 1947 i Eidsivating lagmannsrett ble en grensepolitimann dømt for å ha drept en 16 år gammel pike, idet han fyrte av en serie på 17 maskinpistolskudd etter en forbi-passerende lastebil på landeveien i Solør. Han etter søkte ved anledningen en bil etter ordre fra overordnet hold. Da den omhandlede lastebil ble forsøkt stanset av tiltalte ved tegn, lyktes ikke dette. Etter at bilen var passert ble den bakfra på en avstand av 30 til 35 meter beskutt av tiltalte med det resultat at flere personer ble truffet og den unge pike drept. Tiltalte ble idømt tvangsarbeid i 15 år og løslatt etter benådning 9. juni 1951. Ved Eidsivating lagmannsretts dom av 17. april 1948 ble to grensepolitifolk idømt tvangsarbeid hver i 12 år for forbrytelse mot strl. §§ 86 og 233, 1. ledd m. v. Under patruljering i grenseområdet mot Sverige, i skogen ved Idd, ble to norske illegale kurérer påtruffet av de to grensepolitifolk. De tiltalte, som var bevæpnet med rifler med jaktammunisjon, kom i kamp med kurérene som også var bevæpnet og skjøt hver en av dem.

Ved Eidsivating lagmannsretts dom av 30. august 1947 ble en norsk Sipo-tolk dømt til døden for en rekke grove torturhandlinger mot fanger og for drap. Den siste forbrytelse fant sted 11. januar 1945 på en gård i Bærum under arrestasjon av en gårdsbestyrer som var mistenkt for å ha forbindelse med en Mil-Org-gruppe og for å ha senderapparat. Da arrestanten forsøkte å flykte, skjøt Sipo-tolken ham på 8–10 meters hold med en serie skudd med sin maskinpistol. Ved Høyesteretts dom av 9. mars 1948 ble dommen omgjort til tvangsarbeid på livstid. Høyesterett fant at domfeltes opptreden ved den her omhandlede anledning var en momentan handling foranlediget av den situasjon som var oppstått ved at den pågrepne person forsøkte å flykte. Den tiltalte for torturvirksomhet som til-

talte hadde gjort seg skyldig i, omfattet mishandling av fanger i en fellesleir og ble i dette tilfelle av Høyesterett ikke betraktet som «på langt nær så farlig for motstandsbefrigelses- og torturering av gode nordmenn under forhør». En 30 år gammel nordmann som tjenestegjorde som sjåfør for tyskerne og som tok del i skytingen ved den omhandlede anledning slapp med tvangsarbeid i 5 år.

I en uttrykt dom av 7. desember 1948 omgjorde Høyesterett Eidsivating lagmannsretts dødsdom 31. mars 1947 til tvangsarbeid på livstid ovenstående med Riksadvokatens påstand. Den lempeligere dom ble begrunnet med at saken hadde tatt lang tid fordi tiltalte under en periode etter lagmannsrettsdommen hadde vært sinnssyk. Domfelte som hadde gjort tjeneste som Sipo-tolk og herunder hadde anvendt grov tortur i forbindelse med fangeforhør, hadde under arrestasjon ganske umotivert drept en arrestert nordmann ved å skyte ham ned. En mer usedvanlig dom for drap avsa Eidsivating lagmannsrett den 15. oktober 1946 over en frontkjemper og Sipo-tolk fra Oslo som under en av tyskerne iverk satt våpnet aksjon for å arrestere norske patrioter i november måned 1944 på Strømsgodset, skjøt ned en mann som han antok var en av de etter søkte nordmenn, men som viste seg å være en tysker. Da tiltalte også hadde gjort seg skyldig i en serie torturhandlinger på Victoria Terrasse under tyskernes forbud ved bruk av gummibatonger, lærpisker, beskruer, iskolde bad osv., ble han i lagmannsretten idømt tvangsarbeid på livstid. Saken ble ikke påanket. Han ble løslatt på prøve april 1954 etter benådning.

De landssvikere som deltok i Quislings skjellige særdomstoler og herunder avsa dødsdom som ble fullbyrdet, er dømt for medvirking til drap. En av dem som under en periode fungerte som såkalt «ordenspolitikkommandør» i Oslo og i en periode også som «politipresident» samme sted, er ved Eidsivating lagmannsretts uttrykte dom av 4. juni 1948 dømt til tvangsarbeid i 15 år. Han hadde sittet som formann i politiets særdomstol opprettet ved Quisling-lov av 14. august 1946 og herunder dømt nordmenn dels til frihet og straff, dels til dødsstraff. De saker det gik ut av var til dels upolitiske, således tiltale for plussring eller sedelighetsforbrytelse begått under unntagelsestilstand, dels var de av politisk karakter. Således dømte en av særdomstolene under tiltaltes forsete en norsk illegal flyktningleder til døden etter at denne under flyktningstransport hadde skutt ned en grensepolitibetjent som hadde pågrepet ham. Politibetjenten var i dette tilfelle ved enstemmig dom dømt til døden og dommen er fullbyrdet.

Den samme NS-politmann har ved en anledning også fungert som aktor i en særdomstol sak. Dette skjedde i Hammerfest under Finnmarks-evakueringen senhøsten 1944. Ved denne anledning nedla tiltalte påstand om dødsstraff overfor en pågrepet nordmann som hadde forsøkt å overtale en del landsmenn til å undra seg den evakueringsordren som Jonas Lie hadde utstedt. Formannen i særdomstolen var en annen NS-«politipresident». Lagmannsretten aksepterte tiltaltes forklaring om at han hadde vegret seg mot å overta det verv som aktor som «politiminister» Jonas Lie hadde pålagt ham, og at han hadde bøyet av da Jonas Lie truet ham på livet. Om forhandlingene i særdomstolen og rettens vurdering berav siteres følgende fra lagmannsrettsdommen:

«Retten ble satt ved 19-tiden den 29. oktober. Ca. ½ til 1 time før ga Lie tiltalte beskjed om at det skulle legges ned påstand om dødsstraff. Han hadde også tidligere nevnt noe om dette, men da ikke som ordre. Tiltalte, som nå hadde lest dokumentene vegret seg mot å legge ned slik påstand, men Lie ble da rasende og truet med å skyte tiltalte og trakk sin pistol. Tiltalte opplyser at han ikke var i tvil om at han ville bli skutt på flekken hvis han fortsatt hadde nektet å lystre ordre. Han bøyet seg da for truslene, men bestemte seg for å gjøre hva han ellers kunne for å hindre dødsstraff. Sammen med protokollfører J. gjorde han forestillinger overfor H. om ikke å idømme dødsstraff, men denne svarte unnvikende. Deretter talte han med en annen av dommerne, R. A., som var en av H.'s underordnede, men også denne svarte unnvikende. Han henvendte seg da til det eneste vitne i saken, politibetjent V., og ba denne forklare seg foraktlig under hovedforhandlingen. Ifølge tiltalte stillet V. seg ikke avvisende. Deretter talte han atter med H., denne gang på to manns hånd, og H. lovet da visstnok at han ikke skulle stemme for dødsstraff og at A. heller ikke skulle gjøre det. Den 3dje dommer, F. L., gikk tiltalte ikke tale med, men under en pause i hovedforhandlingen fikk han angivelig høre at L. ikke var innstillet for dødsstraff. Tiltalte førte etter det opplyste aktoratet på en passiv måte og fremholdt også forhold som talte til gunst for W. Han sluttet med å legge ned påstand om dødsstraff «etter ordre». Forvareren begjerte deretter saken utsatt mens at tiltalte uttalte seg i den anledning. Begjæringen ble avslått av retten som derfor avsa dødsdom. Tiltalte hevder at han etter sin siste samtale med H. var overbevist om at det ikke ville bli avsagt dødsdom og at han ble styrket i denne overbevisning ved under pausen i forhandlingene å høre at L. heller ikke var innstillet for dødsstraff. Han hevder at han da kom la ned sin påstand var sikker på at det ikke ville bli avsagt dødsdom. — Retten antar at han ble overbevist om at tiltalte under aktoratet og da han la ned påstand ønsket og håpet at det ikke ville bli avsagt dødsstraff. Et flertall av retten bestående av rettens juridiske

dommere og domsmennene R. H. og E. G. finner det imidlertid godtgjort at tiltalte under sitt aktorat og da han la ned påstanden var klar over at det var en sterk sannsynlighet for at resultatet av forhandlingene ville bli dødsdom og eksekusjon og at han regnet med dette. To av rettens medlemmer, domsmennene R. P. og K. J. går etter bevisførslen ut fra at tiltalte ikke helt har utelukket muligheten av at det kunne bli dødsdom, men at denne mulighet fremstillet seg for ham som fjern og at dette sammen med håpet om at det ikke ville bli avsagt dødsdom var avgjørende for hans handlemåte.»

Den i saken nevnte annen «politipresident» er ved Høyesteretts uttrykte dom av 21. januar 1950 idømt tvangsarbeid på livstid for — blant mange andre forbrytelser — å ha funnet i den særdomstol i Hammerfest under Finnmarks-evakueringen som dømte en nordmann til døden. «Politipresidentens» virksomhet summerte Høyesterett opp under behandling av straffutmålingen således:

«Domfelte har gjennom hele okkupasjons-tiden pågående og hensynsløst gått inn for tyskerne og NS i de betydningfulle stillinger han innehadde. Han organiserte spionasjetjeneste, begikk alvorlige angiverier og som politimann mishandlet han i en rekke tilfelle arresterte landsmenn for å tvinge frem opplysninger til bruk for fienden. Og enda tyngre veier det etter min mening at han som formann i den særdomstol som behandlet saken mot R. W. under graverende omstendigheter som lagmannsretten nærmere gjorde rede for, var med på å dømme W. til døden.»

Tiltaltes forhold ble henført under strl. § 86, § 229, jfr. § 232 og § 238, jfr. delvis § 232, samt § 233, 1. og 2. ledd — alt sammenholdt med strl. § 62 og landssviklovens § 60.

Blant drapsdommer over politifolk som har deltatt i en av Quislings særdomstoler kan også vises til Eidsivating lagmannsretts dom av 3. juni 1948 hvor en såkalt «kriminalkommandør» og senere politiinspektør ved statspolitiet i Oslo ble dømt til tvangsarbeid i 20 år for — blant flere andre forbrytelser — å ha gjort seg skyldig i medvirking til drap ved at han nedla påstand om dødsstraff for særdomstolen hvor han etter ordre fra overordnet hold gjorde tjeneste som aktor. I lagmannsrettsdommen mener det at han ved å nedlegge påstand om dødsstraff i de saker som er nevnt under nærmere angitte poster i tiltalebeslutningen til like har gjort seg skyldig i forbrytelser mot strl. § 233. Han måtte antas å ha innsett at det var overveiende sannsynlig at påstanden ble tatt til følge, og at dommen ville bli eksekvert. For et punkts vedkommende, nemlig når det gjaldt saken mot en av hjemmefrontens flyktningledere, ansås det tillike bevist at tiltalte handlet med overlegg, jfr. strl. § 233, 2. ledd. Derimot ansås ikke retten overlegg bevist for så vidt angikk en

annen drapspost i tiltalebeslutningen, idet tiltalte her ikke antas å ha hatt anledning til fri og selvstendig overveielse. Retten aksepterer her tiltaltes påstand om at han i dette tilfelle fikk streng ordre av «politiminister» Jonas Lie som var til stede, om å nedlegge påstand om dødsstraff. Tiltalte hadde fremholdt at han ved anledningen hadde tenkt å nedlegge påstand om frihetsstraff på livstid, men å sabotere Lies ordre var å gå samme vei som Ellifsen, uttalte han. (Politifullmektig Ellifsen ble henrettet etter særdomstolens dom for ikke å ha lystret «politiministerens» ordre om å delta i visse rettsstridige politiaksjoner.) Endelig kan det bemerkes at lagmannsretten for en tredje tiltaleposts vedkommende fant at tiltalte foruten å rammes av strl. § 86 hadde gjort seg skyldig i uaktsomt drap etter strl. § 239 når han nedla påstanden om dødsstraff. Når lagmannsretten ikke her anså ham skyldig i forsettlig drap, berodde det på at den ikke kunne anse det utelukket at Jonas Lie, antagelig bare for å fjerne hans betenkeligheter, på forhånd lovet tiltalte at en dødsdom ikke ville bli eksekvert, og at tiltalte etter sin erfaring fra tilsvarende saker i Bergen mente å ha grunn til å stole på dette. Etter benådning ble domfelte løslatt på prøve 11. mai 1951.

Et lignende eksempel på dom for uaktsomt drap ved deltagelse i særdomstol hvor dødsdom er blitt avsagt, idet retten fant at det hadde vært mulighet for å regne med benådning av en som tiltalte hadde vært med på å dømme, finnes i den i Rt. 1949 s. 935 refererte dom.

Skytterne i eksekusjonslag som fullbyrdet slike dødsdommer er også av domstolene kjent skyldig i drap, selv hvor det ikke kunne bevises at vedkommende hadde løstnet skudd. Det vises for så vidt til en prinsipiell høyesterettsdom, inntatt i RM h. 43 s. 77 og Rt. 1948 s. 162. I det sistnevnte tilfelle beskrives tiltaltes forhold således:

«Tiltalte var den første eksekusjonsdagen med i bussen som kjørte fangene til Akershus. Etter at bussen var stanset et stykke fra eksekusjonsstedet, sto han vakt ved bildøren og slapp fangene ut to og to. De ble deretter bundet for øynene og ført bort og skutt. Det finnes ikke bevisst at tiltalte var med på å binde dem for øynene eller å føre dem bort. Neste dag kjørte tiltalte til Akershus i en personvogn og kom frem etter at fangene var ført ut av bussen og inn gjennom Øvre Voll port i nærheten av eksekusjonsstedet. Sammen med en kollega ledet han den første av fangene fra porten og frem mot eksekusjonsstedet. Da de var kommet ca. 10 meter fra nærmeste — venstre — fløy av eksekusjonspeletongen hvor politiinspektøren sto, ga denne tegn til stopp, da han ikke var klar over når han skulle begynne. Fangene ble der-

etter overtatt av D. som førte dem til eksekusjonsstedet. Tiltalte gikk tilbake til porten og det er ikke bevisst at han var med på å føre frem flere av fangene. Heller ikke finnes det tilstrekkelig godtgjørt at han var med på å binde noen av dem for øynene.»

Lagmannsretten kom til at tiltalte var like over at de eksekusjoner han var med på gjalte patrioter som hadde gjort innsats i motstandsbevegelsen og at særdomstolens dommer ikke var lovlige. Noen straffbefriende nødtilstand hadde han ikke vært i da han deltok i eksekusjonene. Høyesterett var enig i at tiltalte med rette var dømt for medvirkning til drap, men tilføyet at dette fikk liten betydning for straffutmålingen da retten mente at strl. § 86 måtte komme til anvendelse fordi hans medvirkning vesentlig hadde vært foranlediget ved den avhengige stilling han var i, og medvirkningen hadde vært av underordnet betydning. Høyesterett fant ikke at han hadde handlet med overlegg. Dommen, som omfattet strl. § 86 foruten § 223, idet tiltalte som statspolitimann hadde gjort seg skyldig i flere tilfelle av ulovlig frihetsberøvelse, ble satt til tvangsarbeid i 12 år. En annen statspolitimann som hadde deltatt i flere tilfelle av grov tortur, i bortførelse av en person sammen med tysk Sipo og i 8 eksekusjoner, ble idømt tvangsarbeid på livstid. Han ble for øvrig også dømt for forsøk på medvirkning til drap ved at han i februar 1945 samme dag hjemmefronten hadde likvidert statspolitiets leder hadde fremlagt for sin overordnede en liste over norske fanger som passende kunne settes under tiltale ved en allerede nedsatt særdomstol, fullt vitende om at disse fanger risikerte å bli dømt til døden og skutt. Listen ble imidlertid ikke brukt, og en del andre personer som var utpekt av andre statspolitimenn ble tatt i stedet. Retten fant at tiltalte hadde gjort i stand og overgitt en liste til en overordnet, som igjen overga listen til en annen overordnet. Disse to var blitt enige om å tilintetgjøre listen og ikke la den gå videre.

Dødsdom ble avsagt over en annen statspolitibetjent i Oslo-området som også hadde deltatt både i grov tortur og drap. Han hadde etter likvideringen av den ovennevnte statspolitijef i februar 1945 oppgitt en Oslo-adresseliste til en av lederne i det tyske sikkerhetspolitiet. Advokaten ble arrestert samme dag og skutt neste dags morgen på Akershus statspolitiet. Videre hadde han deltatt i eksekusjoner på Akershus i 1944 og 1945. Dessuten ble han dømt for forsøk på drap, idet han i desember 1944 ga en underordnet statspolitimann i oppdrag å drepe en lærer som bodde på Jarne i Oslo. Vedkommende statspolitimann forble deretter sammen med et par kolleger

sprengningsattentat mot villaen hvor læreren bodde. Villaen ble sterkt skadet, men hverken læreren eller noen av de øvrige beboere ble drept. Dødsdommen ble anket til Høyesterett, men Kjæremålsutvalget avviste anken. Saken ble begjært gjenopptatt, også uten hell og etter at benådning var avslått, ble dødsdommen fullbyrdet 22. april 1947. Det sprengningsattentat som sistnevnte eksempel omfattet var et ledd i en rekke rene terrordrap som det tyske sikkerhetspolitiet satte i verk mot slutten av okkupasjonen og hvori nordmenn til dels deltok. Av tyskerne ble disse forbrytelser betegnet som «Blumenpflücken». Et eksempel herpå kan hentes fra den i RM h. 44 s. 78 omhandlede høyesterettskjennelse som gjaldt dommen over en tysker og to nordmenn — nemlig en statspolitimann og en Sipo-tolk. Blant mange andre i dommen beskrevne voldsforbrytelser nevnes også at de to nordmenn sammen med tyskeren i begynnelsen av desember 1944 besluttet å drepe en god nordmann som var bosatt i Drammen og som hadde vært en nyttig mann for hjemmefronten. Denne ble lokket ut fra sitt hjem, ført med opp i skogen i nærheten og der skutt ned med pistol av de tiltalte. Tyskeren for sitt vedkommende har også drept en norsk lege i januar 1945 etter ordre fra en sikkerhetspolitiets høyeste ledere. Endelig forsøkte de tre tiltalte å likvidere en norsk prest ved et sprengningsattentat i hans hjem uten at den engelske håndgranat, som de ved anledningen kastet inn gjennom et vindu i huset, eksploderte. Såvel tyskeren som de to nordmenn ble idømt tvangsarbeid, tyskeren 20 år, de to norske nazister hver tvangsarbeid på livstid.

En oversikt over den terrorvirksomhet fra tyskeres side mot sivilbefolkningen som er betegnet som «Blumenpflücken» er gitt i St. meld. nr. 64 1950 s. 94 og 95. Forbrytelsen ble ordnet på den måte at det ved arrestasjonen av et utpekt offer skulle se ut som om det var illegale grupper som hadde beholdt vedkommende og som beskyldte ham for forræderi for å få ham til å røbe sine forbindelser i hjemmefronten. Deretter arrangeres så tyskerne likvidering av den fangne patriot og ga det utseende av at han skulle være likvidert av hjemmefronten for å være «stripet» (dvs. en hjelper av fienden uaktt om). Meningen var på denne måte å spre forvirring innen motstandsbevegelsen.

Under behandlingen av saker hvor tiltalen kjaldt medvirkning til drap ved at tiltalte har vært med i en eksekusjonstropp er det alene gitt eksempler på hvorledes domstolene har vurdert norske nazisters forhold. Hvor det

dreiet seg om tyskerens medvirkning må gjerningen vurderes under en annen synsvinkel, nemlig etter de regler som gjelder for krigsforbrytelser. Herom vil nærmere opplysninger bli gitt under avsnitt 13.

Gruppe 8.

Angiveri, agent i sikkerhetstjenesten.

Angiveri til Gestapo eller til norsk statspolitiet er en av de landssvikerske handlinger som var regnet for mest graverende. Derved ytet gjerningsmannen den mest virksomme bistand til fienden under dennes bestrebelse på å uskadeliggjøre motstand og frihetsbevegelse. For den enkelte som ble angitt som motstander av tyskerne og NS sto livet på spill. Selv på et nokså spinkelt grunnlag kunne antatte motstandere ialfall i den siste tid av okkupasjonen risikere dødsstraff eller likvidasjon og i hvert fall en fangemishandling som gikk på livet løs. Mange av de angiverier som fant sted førte til at motstandsgrupper ble rulet opp av sikkerhetspolitiet, deres medlemmer arrestert, mishandlet eller forhørt, henrettet eller deportert eller berøvet friheten for lengre tid. Selv uforsiktig tale kunne naturligtvis lett føre til slike ulykker selv om det ikke var meningen å opptre som angiver. Straff for angiveri var imidlertid betinget av at retten fant bevis for at opplysninger om såkalt illegale forhold forsettlig ble gitt til tyskerne eller deres hjelpere. Den som under tortur ble tvunget til å oppgi navn på hjemmefrontfolk eller gi opplysninger om våpenlagre eller annet, er ikke blitt straffet. Se således den i RM h. 51 s. 5 inntatte høyesterettsdom som omhandler et tilfelle hvor en person som følge av pryl og trusler ga meget omfattende opplysninger om en hjemmefrontgruppe. Det kan også vises til en dom i RM h. 53 s. 99 hvor forholdet var at vedkommende som ga opplysninger ikke hadde vært underkastet mishandling i forbindelse med forhør, men under fengselsoppholdet var gjort myk ved hårdhendt behandling fordi han «ikke opptrådte så korrekt og ydmykt som det behaget det tyske politi å forlange». I dette tilfelle ble straffen av Høyesterett, etter at påtalemyndigheten hadde anket til gunst for tiltalte, vesentlig nedsatt. Forsettlig angiveri er henført under strl. § 86 eller landssviklovens § 2 nr. 4 og dessuten i mange tilfelle under strl. § 223 som setter straff for medvirkning til ulovlig frihetsberøvelse. Av den oversikt som er gitt i tabellen på s. 118 vil man se at 4 037 personer er dømt for forhold som inngår under nærværende forbyttelses-kategori, mens 381 har vedtatt fengselsforlegg, 347 har vedtatt bøteforelegg og 53 har fått påtaleunntatelse. De personer som har sluppet så billig som med bøtestraff eller på-

taleunnlatelse har ikke vært ansett skyldig i angiverier av grovere karakter. Det har dreiet seg om enkeltstående anmeldelser som ikke har medført særlig stor risiko for de anmeldte og som heller ikke har ført til skade for noen, f. eks. en partimanns melding om at en enkelt person ikke har vist den etter hans mening nødvendige respekt for NS-symboler eller har opptrådt uteskende overfor en NS-mann eller lignende. Dette har ofte vært betegnet som «politiske anmeldelser» i motsetning til «angiverier».

Det bør også skjelles mellom forskjellige typer av egentlig angiveri: For det første er det en rekke nordmenn — hvorav for øvrig endel ikke har vært medlemmer av NS — som har vært ansatt med lønn av tysk sikkerhetspolitiet for å utspionere motstandsbevegelsen. De fikk gjerne bestemte oppdrag, som det vil sees av nedenstående eksempler. Disse folk er betegnet som agenter i sikkerhetspolitiet, «Sipo-agenter». Som regel gikk agentene under dekknavn og var i det tyske sikkerhetspolitiet registrert under hvert sitt nummer. Enkelte utførte imidlertid oppdrag som provokatør og angiver for sikkerhetspolitiet uten å ha sluttet noen varig kontrakt. For det annet var det et ikke ubetydelig antall av overbeviste NS-folk, særlig av partiets tillitsmenn, hirdfolk eller NS-polititjenestemenn, som innen sitt distrikt med nidkjærhet har søkt opplysninger og deretter anmeldt hva de er kommet over av rykter om våpenslipp og hjemmefrontvirksomhet, om utgivelse og spredning av illegale skrifter, om ulovlig besittelse av våpen, og enkeltpersoners agitasjon mot den «nasjonale arbeidsinnsats» osv. Mange av disse forhold er etterforsket under rettsoppgjøret. Myndighetene er nemlig kommet over en mengde anmeldelser fra navngitte NS-folk i politiets og NS-organisasjonenes arkiver. Som tidligere opplyst var det pålagt så vel fylkes- som kretsførerene og flere innen disses respektive staber å gi personalopplysninger om folk i distriktet, og de har i stor utstrekning befordret videre til det tyske sikkerhetspolitiet eller til det nazistiske norske statspolitiet meldinger som de selv mottok fra partifolk. Også disse anmeldelser har i mange tilfelle ført til betydelige ulykker selv når de ikke straks førte til politietterforskning. Folk som har vært anmeldt ble gjerne ført opp på såkalte «jössinglister» og var derfor til enhver tid utsatt for å bli offer for represalier fra tyskernes side eller for å bli tatt som gisler m. v.

De personer, i stor utstrekning kvinner, som søkte selskapelig omgang med tyskerne, har til enhver tid betegnet en fare for hjemmefronten, især de kvinner som hadde sam-

kvem med tjenestemenn i det tyske sikkerhetspolitiet. Det er i mange saker, hvorav enkelte vil bli referert i det følgende, kommet frem at disse kvinner har gitt opplysninger som har vært meget skjebnesvangre for hjemmefronten. Til dels har de også opptrådt som lokkeduer for sikkerhetspolitiet.

Ovenfor på side 144 er der under omtale av NS-fylkesførerene gitt nærmere opplysninger om hvorledes disse hadde til oppgave å utarbeide fortegnelser over motstandere i tyskerne og NS («jössinglister»). Denne virksomhet har vært bedømt på samme måte som ordinært angiveri (Rt. 1946 s. 281). Det har imidlertid også forekommet at NS-folk har oppgitt personer som var betraktet som motstandere av fienden og NS i forbindelse med forslag om at de skulle tjene som ofre for represaliedrap etter likvidasjon av en norsk nazist. Dette skjedde således også tidligere opplyst etter at den øverste statspolitistjef i februar 1945 var blitt skur-

For en går over til å gi eksempler på rettsavgjørelser angående de forskjellige typer av Sipo-agenter og angivere, skal en bemerke at norske politifolk rundt omkring i distriktene ofte kan ha befunnet seg i en vanskelig stilling, når de selv mottok opplysninger i anmeldelses form om illegal virksomhet. De hendte således ikke sjelden at en lensmann som mottok en slik anmeldelse hadde grunn til å anta at det i virkeligheten dreiet seg om en provokasjon overfor ham for å prøve hans pålitelighet. Hvis han da under meldingen i stedet for å foreta seg noe, påførte han seg naturligvis en personlig risiko. Domstolene har tatt denne omstendighet i betraktning og har ikke lagt politimannen til last at han har ekspedert anmeldelsen videre på vanlig måte, dersom han gjorde det som sto til ham for å hindre ulykker, f. eks. ved å advare den anmeldte.

Under omtalen av de norske landssvikutvitring som har vært engasjert av det tyske sikkerhetspolitiet (L. reg. gruppe 6) er det nevnt en underavdeling av Gestapo i Norge, referert som IV N, som var en etterretningsavdeling. Sicherheitspolizei, var den gren av Gestapo som administrerte de norske agenter. Dette menes fast ansatte spioner og promotorer (se ovenfor s. 204). Denne etterretningsavdeling som helt og holdent var under Himmlers politi må ikke forveksles med Abwehr — en hemmelig etterretningssjone som sto under Wehrmacht og hvis vedoppgave var å gjennomføre militærspionasje og kontraspionasje.

Når en norsk Sipo-agent drev sin virksomhet i Norge, skjedde dette under ledelse av Gestapos tjenestemenn, gjerne etter

drag gitt av denne i hvert enkelt tilfelle. Som regel opererte vedkommende agent alene, sjeldnere sammen med en eller to andre agenter. En helt egenartet organisasjon av Sipo-agenter var den som i Trondheim var ledet av Henry Oliver Rinnan og som gjerne går under navnet av «Rinnan-banden». Under et tidligere avsnitt (s. 205 fig.) er det gjengitt enkelte avsnitt av Frostating lagmannsretts dom av 20. september 1946 mot Henry Oliver Rinnan og ca. 30 av hans medskyldige. Der er det gitt en beskrivelse av den såkalte «Sonderabteilung Lola» som var sikkerhetspolitiet navn på Rinnan-banden. Dommen gir også detaljerte opplysninger om hvorledes dens agenter utførte sin spionasje og særlig hvorledes de opprettet de såkalte «negative kontakter». Gjennom disse sørget Rinnan for å holde seg underrettet om det patriotiske arbeidet som pågikk rundt omkring i distriktene, og han oppnådde også i stor utstrekning å vinne kontroll over arbeidet idet han holdt forbindelsen ved like gjennom sine agenter. Når det passet tyskerne, ble det så satt iverk omfattende razziaer med arrestasjoner, forber, torturvirksomhet og henrettelser. I lagmannsrettens dom er det opplyst at over 1 000 nordmenn som følge av denne virksomhet som «Sonderabteilung Lola» gjennomførte, er blitt berøvet friheten, et betydelig antall er torturert og minst 80 har mistet livet.

Under oppgjøret med denne bande i 1946—47 er 10 av dens ledende og farligste menn dømt til døden og henrettet. De er omhandlet i R M h. 5. s. 17 og i R M h. 48. Samtlige disse har foruten å virke som spioner også på den mest tøylesløse måte medvirket under væpnede aksjoner og under forber med voldsom tortur. Og i stor utstrekning har de drap på samvittigheten.

På dette sted skal det bare gis enkelte få eksempler på hvorledes domstolene har bedømt den rene spion- og provokatørvirksomhet. Fra dommene over Rinnan-banden skal bare bli omtalt noen av de få domfelte som er kjent skyldig i sådan virksomhet uten å være overført ansvar for torturhandlinger eller drap. I R M h. 48 s. 70 til 78 har lagmannsretten den virksomhet som er av de mest iherdige provokatører i banden bedømt. Det var en tidligere handelsbetjent som ble dømt som i 1941, 34 år gammel, meldte seg inn i NS og hirden hvorpå han i januar 1943 tok stilling som betalt agent hos Rinnan og ble tatt denne med arbeidet for det tyske sikkerhetspolitiet. Han hadde i mellomtiden som provokatør på et tysk anlegg angitt sin arbeidsvirksomhet for å ha uttalt seg nedsettende om tyskerne og om NS-medlemmene, hvilket førte til krigsrettsdom og 2 års fengsel for arbeids-

formannen. Den virkelig farlige virksomhet satte imidlertid Sipo-agenten inn i februar 1942 da han sammen med en annen agent reiste til Alesund for å komme en organisasjon til livs som hjalp flyktninger over til England. De to agenter fremstillet seg selv som flyktninger og ble gitt adgang til å delta i en ekspedisjon som etter planen skulle reise til England i slutten av samme måned. Gjennom Rinnan ble tyskerne holdt underrettet om båtens avgangstid, avgangssted m. v., og samtlige flyktninger som var ombord ble arrestert foruten en rekke personer som hadde deltatt i planleggingen av ekspedisjonen, i alt 43 personer. En av de arresterte, en høyere offiser, ble drept eller forulykket like etter pågripelsen. Av de øvrige ble 18 skutt av tyskerne på Grini den 30. april 1942 og en på Falstad den 7. oktober 1942, mens resten ble holdt i tysk fangenskap gjennom kortere eller lengre tid. Etter dette opererte tiltalte i mange distrikter som spion og provokatør. Fra mai 1942 gikk det slag i slag med operasjoner i Molde, i Glomfjord, i Stjørdal, Lånke og Hommelvik, i Rørosdistriktet, i Smøla, i Romsdal, på Nord-Møre, i Tydal, i Orkanger, i Rørvik, i Brønnøysund, i Oppdal og Lønset og til slutt i 1944—45 i Oslo. Under disse reiser sørget han for å opprette negative kontakter og holdt forbindelsen med disse vedlike og som det heter i dommen:

«Han har i 3¼ år arbeidet som betalt landsforræder og har i denne tid utfoldet en meget omfattende provokasjonsvirksomhet, under hvilken han i meget stor utstrekning har utnyttet gjestfrihet til de gode nordmenn som han førte bak lyset og for hvilke hans virksomhet i mange tilfelle har ført til langvarige fengselsopphold.»

Det er etter lagmannsrettens vurdering på det rene at han ville ha blitt idømt dødsstraff hvis han ikke etter undersøkelse av tre psykiatriske sakkynndige var blitt erklært å være en undermåler, som dog hadde oversikt over rekkevidden av sine handlinger og de følger disse kunne få for mange nordmenn i form av arrestasjoner og langvarige og harde fengselsopphold. Retten bemerker i den forbindelse at den omstendighet at han gjennom et så langt tidsrom som her er tilfelle har drevet sin provokasjonsvirksomhet uten å røbe seg, synes å vise at han har vært vel inne i den provokasjonsteknikk som dannet grunnlaget for Rinnans negative spill og at han har hatt en ganske god forståelse av det hele. Lagmannsretten dømte denne angiver til tvangsarbeid på livstid for forbrytelse mot strl. § 86. Dommen ble opprettholdt ved Høyesteretts dom av 13. mai 1947.

Av de virkelige provokatører var også endel kvinner meget virksomme. Her kan henvises

til høyesterettsdommen over en ugift sydamme fra Trondheim, i 1940 25 år gammel, som etter i 1941 å ha meldt seg inn i NS i 1942, gikk frivillig inn som agent og provokator i «Sonderabteilung Lola» mot fast lønn, hvorefter hun deltok i den ovennevnte såkalte Alesund-sak og i flere provokasjonsreiser på Vestlandet, i Trøndelag og i Nord-Norge — fra Bergen til Bodø — hvor hun dels opprettet negative kontakter som hun senere utnyttet, dels på Rinnans vegne oppsøkte allerede tidligere etablerte forbindelser av samme art. I lagmannsretten ble denne kvinne idømt tvangsarbeid på livstid. I ovennevnte høyesterettsdom ble straffen nedsatt til tvangsarbeid i 20 år. En annen kvinne som påtalemyndigheten påsto idømt dødsstraff slapp med tvangsarbeid på livstid, som ble opprettholdt i Høyesterett. Det gjaldt en ung ugift kvinne som i mars 1942 gikk i tjeneste hos Rinnan og var knyttet til hans «Sonderabteilung Lola». Hun foretok sine provokasjonsreiser under dekknavn og opererte herunder i Oranger, i Rørvik, i Leka, i Glomfjord og Tromsø, i Grong, Namsos, Mosjøen, Kristiansund, Bergen, Røros og i Romsdal. På hver reise oppsøkt hun de allerede opprettede negative kontakter som satte henne i forbindelse med andre gode nordmenn som arbeidet i motstandsbevegelsen. Hun sørget for opplysninger om motstandsbevegelsen og dens virksomhet og ga ved tilbakekomsten til Trondheim rapport til Rinnan. Lagmannsretten la i skjerpene retning vekt på at denne kvinne i vel 3 år hadde arbeidet som betalt landsforræder og at hun i det første år hadde utfoldet en ganske omfattende provokasjonsvirksomhet som hun måtte forstå medførte risiko for arrestasjon og langvarige fengselsstraffer for de personer som ble røpet ved hennes virksomhet. Hun var i dette år en meget virksom medarbeider i Rinnans negative spill og hadde sin andel i den betydelige og for motstandsbevegelsen meget skadelig opprulling i Nordland og Troms høsten 1942, da bl. a. en av de negative kontakter hun personlig hadde skaffet ble arrestert og fikk langvarig fengselsopphold i Tyskland til kapitulasjonen. Også andre frihetsberøvelser førtes tilbake til hennes virksomhet.

En kan også nevne en dom på tvangsarbeid på livstid som under samme rettergang ble idømt en av Quislingstyret ansatt lensmann i Nærøy og Vikna. Han var lagfører i NS og var en tid i 1942 også leder av sentralkontoret for Germanske SS i Oslo. Under sin virksomhet i Nærøy og Vikna arbeidet han i nær forståelse med det tyske sikkerhetspolitiet og medvirket til at tyskerne arresterte en prest som arbeidet i kystdistriktene med spe-

sialoppdrag for den norske generalstab. Presten ble av det tyske sikkerhetspolitiet underkastet grov tortur, men ble befridd av Rinnan ved en fingert aksjon for å skape tillit til denne, idet planen var at prestens Sverige skulle skaffe opplysninger fra den norske kystgasjon i Stockholm etter å være hjulpet over grensen. I 1944 ble «lensmannen» fast knyttet til «Sonderabteilung Lola» med agentnummer hos sikkerhetspolitiet og dekknavn likesom han ble skaffet stilling som inspektør ved hotell i Trondheim. Meningen var da at hotellet under dekke av hotellvirksomheten skulle utgjøre del i Rinnans spionasje. Deretter overtok denne agent ledelsen av en underavdeling av Rinnan-banden med en gruppe andre norske agenter som sine hjelpere. Provokasjonsreiser ble satt i verk for å skaffe opplysninger om flyktningstransport fra Verdal. Deretter satte Rinnan i april 1945 i verk en væpnet razzia i Verdal hvorunder en rekke personer, deriblant en lege som var den negative kontakt, ble arrestert og underkastet alvorlige pinefulle forhør. Lagmannsrettens dom over agenten, som gikk ut på livsvarig fengsel, ble ikke anket til Høyesterett. Ved straffutmålingen var skjerpene retning tatt hensyn til at tiltalte hadde vært en iherdig hjelper av tyskerne og sikkerhetspolitiet. Sin stilling som lensmann hadde han misbrukt til å gå fiendens ærend. Hans opptreden overfor den ovennevnte prest var i høy grad ondartet, og arrestasjonen av prestens fikk da også skjebnesvangre følger for hjemmefrontarbeidet i Ytre Namdal.

De eksempler som her er gitt er ikke uttømmende når det dreier seg om ondartet spionasjevirksomhet således som den ble drevet under okkupasjonen. De er valgt mer til illustrasjon blant en lang serie av forbrytelser som ble utført av Rinnanbandens medlemmer. Nærmere enkeltheter vil man for øvrig kunne finne i John Lyngs bok om Rinnan-banden og ved å lese de i RM h. 48 inntagne straffdommer.

Det bør nevnes et par saker fra Oslo hvor kvinner har voldt hjemmefronten stor skade ved å ha virket som provokatører for tyskerne. Ved Eidsivating lagmannsretts dom av 19. september 1946 ble en frontsykepleier idømt tvangsarbeid i 20 år for å ha utført flere oppdrag for det tyske sikkerhetspolitiet i Oslo i 1944—45. En av de alvorligste tiltalte poster gjaldt hennes medvirking til at en gruppe norske sabotører som holdt til på et kafé, ble overrasket og nedkjempet av berøpnet tysk politi. En nordmann ble drept og et sted og en annen hårdt såret, hvorefter den tok sitt eget liv i tysk fengsel.

I RM h. 20 s. 52 gjengis en alvorlig dom mot en lokkedue. Det gjelder en ung

kvinne som våren 1944 lot seg verve av tyskeren SS Hauptsturmführer Weiner til tjeneste for det tyske sikkerhetspolitiet. Det skjedde noen tid etter at hun var frigitt fra Grini fangeleir, hvor hun hadde sittet et par måneder fordi hun hadde gitt anvisning til to unge menn om en flyktningvei til Sverige. Hun ble gitt opplæring på et telegrafistkursus. Som agent gikk hun under et dekknavn. En av de alvorligste tiltalte poster, som hun ble kjent skyldig i, gjaldt avsløringen av en sabotasje-gruppe i Oslo som hun var kommet i forbindelse med. Hun ga sin tyske sjef forskjellige opplysninger om de unge menn, som hun fremdeles daglig var sammen med, således at vedkommende tysker forsto at det dreiet seg om en gruppe som drev illegalt arbeid, deriblant sabotasje. Gruppen var den for hjemmefrontarbeidet så virksomme Formo-gruppen. Retten fant det bevist at tiltalte var på det rene med at den holdt på med sabotasje. Da tilstrekkelige opplysninger var samlet, satte tyskerne i verk en aksjon den 27. november 1944. Det ble arrestert en rekke unge menn ved anledningen. På grunnlag av de opplysninger som ble avpresset de arresterte, de personer som tiltalte hadde forbindelse med, ble det samme kveld og følgende dag arrestert i alt 16 personer som ble holdt fengslet. 7 av disse ble skutt av tyskerne. Senere anga hun til politiet andre personer som tilhørte hennes bekjentskapskrets, således sin forlovede, to morbrødre og sin pleiemors slektninger som alle tillitsfullt hadde villet hjelpe tiltalte til å flykte til Sverige sammen med sin forlovede. Retten fant bevist at tiltalte ga sine omgivelser uttrykk av at hun var «jessing». Hun fikk skandom illegale aviser av de tyske oppdragsgivere og utdelte disse til sine bekjente. Lagmannsretten dømte tiltalte til dødsstraff men innstilte henne til benådning, idet den ikke anså det nødvendig at fullbyrdelse fant sted overfor denne tiltalte. Retten anså det særlig overveie at tiltalte etter at anmeldelsen av Formo-gruppen hadde ført til at 7 medlemmer ble skutt, fortsatte arbeidet for tyskerne og senere anga flere personer hun kjente. I Høyesterett ble straffen ved dom av 19. juni 1946 omgjort til tvangsarbeid på livstid og retting til dødsstraff. Høyesterett fant at tiltalte neppe hadde hatt den fulle forståelse av rekkevidden av sine handlinger. Særlig hadde hun ikke kommet forutset at de 7 medlemmer av Formo-gruppen skulle bli dømt til døden. De ble sammen med en rekke andre politiske fanger drept som represalier for likvideringen av en norsk nazist som fant sted flere måneder etter at de var arrestert. Høyesterettsdommen ble svært under dissens idet en av dommerne stemte for dødsstraff.

I RM h. 19 s. 85 flg. gjengis en straffedom over en annen kvinnelig lokkedue hvor Høyesterett fastsatte frihetsstraffen til tvangsarbeid i 15 år etter at domfelte hadde anket Eidsivating lagmannsretts dom av 28. februar 1946 som gikk ut på tvangsarbeid i 20 år. Denne kvinnen, en tidligere hushjelp og barnepleierske, var den beryktede gestaposjef Sigfrid Fehmers personlige venninde. Hun arbeidet i tidsrommet sommeren 1941 til desember 1942 som betalt egent for Fehmer. De to første oppdrag hun hadde sommeren 1941 gikk ut på å søke forbindelse med hjemmefrontfolk som hun fikk kontakt med ved å utgi seg for patriot. I det ene tilfelle forsøkte hun å få oppgitt navn på personer som disse hennes forbindelser samarbeidet med, uten at det lykkedes. Ved annen anledning overbrakte hun en hilsen til en kvinne, angivelig fra hennes sønn som var i Sverige, samtidig som hun søkte å utspørre vedkommende om forhold som var av interesse for tyskerne. Heller ikke denne provokasjon lykkedes. Ved den tredje anledning forsøkte hun å innarbeide seg i en norsk patriotisk organisasjon, idet hun under dekknavn oppga for organisasjonens medlemmer å være en nylig arrestert hjemmefrontmanns etterfølger i det illegale arbeid. Ved utnyttelse av opplysninger som det tyske sikkerhetspolitiet var kommet i besittelse av, således nøkkelerod som det var kommet over, ved å avsløre en postforbindelse mellom motstandsbevegelsen i Oslo og Stockholm, lykkedes det kvinnen å bli introdusert i den nevnte illegale organisasjon, hvor hun oppnådde tiltro hos gruppens medlemmer. Hun kom i forbindelse med flere av patriotene og fikk endel kjennskap til deres virksomhet. De opplysninger hun således fikk samlet, rapporterte hun til Fehmer. Det er på det rene at en kvinne og tre menn tilhørende gruppen ble arrestert etter at tiltalte hadde fått innpass i organisasjonen, og lagmannsretten fant det ikke tvilsomt at de opplysninger tiltalte hadde skaffet hadde vært medvirkende til arrestasjonen. Følgen var også at organisasjonen ble splittet. De arresterte personer ble underkastet ganske alvorlige mishandlinger og satt i fengsel i lang tid, den arresterte unge kvinne således i Tyskland til hun ble reddet av det svenske Røde Kors like før kapitulasjonen. Lagmannsretten konstaterte ved fastsettelsen av straffen at det var en meget grov forbrytelse tiltalte hadde gjort seg skyldig i. Nordmenns spioneri og hjelp til Gestapo hadde vært den nødvendige betingelse for at de kunne få utført effektivt arbeid her i landet. Tiltalte hadde vært et villig redskap for sin elsker og hadde utført de oppdrag han ga henne og herunder vist atskillig listighet. I

Stiftelsen norsk Okkupasjonshistorie, 2014

evne og et ubalansert stemningsliv som fikk henne til å forløpe seg både skriftlig og muntlig. Ved en annen anledning vedtok en parson et frihetsforelegg på 6 måneder ubetinget for å ha inngitt 2 anmeldelser til politiet hvorav den farligste var at en tiltalte bekjente drev «nyhetsspredning». Anmeldelsen førte til arrestasjon og ransaking. Etter avhør hos statspolitiet ble den anmeldte imidlertid løslatt. I dette tilfelle var det opplyst at anmelderen var en person som var sterkt deprimert på grunn av misbruk av narkotiske midler og som ikke alltid hadde oversikt over sine handlinger. Han var blitt narkotiker etter en operasjon.

Også bøteforelegg har til sine tider vært anvendt. Som et eksempel kan nevnes en foreleggssak vedkommende en yngre, mindre begavet kvinne som anmeldte sin husmor for å ha kalt henne for forræder, fordi hun var forlovet med en tysk soldat. Anmeldelsen var henlagt og uten ulempe for anmeldte. En lignende avgjørelse fikk en middelaldrende, flere ganger straffet person av løsgjengertypen, som i brev til den konstituerte riksadvokat hadde angitt endel personer som motstandere av den nye tid. Det var opplyst i en lensmannsrapport at denne angiver var kjent som en bløffmaker som hadde mani for brevskrivning til myndighetene, således spesielt når han satt på Opstad tvangsarbeidshus. Brevet synes å være sendt «riksadvokaten» umiddelbart etter at tiltalte var løslatt fra et opphold på Opstad, antagelig for å innynne seg hos myndighetene. Anmeldelsen hadde ikke medført noen følger for de anmeldte personer.

Selv påtaleunntatelse er forekommet i sjeldne tilfelle. Således fikk en middelaldrende tyskfødt kvinne påtaleunntatelse i 1946 for overtredelse av landssvikansordningens § 2 punkt 4 derved at hun da hun følte seg forfulgt og i den anledning forgjeves hadde henvendt seg til det norske politi, 2 ganger foranlediget naboer innkalt til det tyske sikkerhetspoliti fordi de hadde skrevet «H. 7» på hennes dør. Det ble opplyst om denne kvinne som var sykkelig og som følge derav også ubalansert, at naboer hadde sjikanert så vel henne som hennes barn ved flere anledninger og ellers plaget dem. Denne oppfatning var delvis basert på en erklæring fra politilegen som hadde foretatt en psykiatrisk undersøkelse av kvinnen.

Gruppe 9.1)

Spionasje, Abwehr.

Tyske statsborgere som under verdenskrigen deltok i spionasje i Norge er ikke blitt

1) Etter tabell IV s. 118 er det i denne gruppe 284 dommer, 3 fengselsforelegg, 3 bøteforelegg og ingen påtaleunntatelser.

straffet for sådan virksomhet. Deres tjeneste i det militære Abwehr har ikke vært regnet for mer straffbar enn tyske statsborgernes tjenstgjøring i Wehrmacht. Annerledes stiller naturligvis saken seg for nordmenn som har medvirket til tysk spionasje til skade for norske og allierte makters interesser. Det rammes av strl. § 86. Det samme gjelder deres tjenstgjøring i Abwehr uansett om noe bestemt spionasjeoppdrag er blitt gjennomført.

Straks etter den 9. april 1940 ble det i Oslo opprettet en militær sentral for spionasje og kontraspionasje. Denne organisasjon hadde betegnelsen Abwehrstelle (Ast). Abwehrstellet var oppdelt i 4 avdelinger eller grupper. Mens sjefen for Abwehrstelle bar betegnelsen «Astleiter» het avdelingssjefene «Gruppenleiter». Hver enkelt avdeling eller gruppe var igjen inndelt i underavdelinger, såkalte Referat. Abwehrstelle hadde 3 grupper: Gruppe I hadde til oppgave offensiv spionasje, såkalt Feindaufklärung, gruppe II hadde å gjennomføre sabotasje bak fiendens linjer, altså i første rekke i England. Gruppe III hadde til oppgave å sikre hær, marine og luftvåpen samt tysk industri og handel mot fiendtlig spionasje og sabotasje. Gruppe III gjennomførte vesentlig den oppgave å utarbeide sikkerhetstiltak og undervise om «Abwehraegelegenheiten» innen de militære formasjoner. Til disse tre grupper kommer en, som har hatt særskilt interesse for rettsoppgjøret i Norge, nemlig gruppe III F. Denne hadde kontraspionasje til oppdrag. Den var ikke oppdelt i flere referater. Den arbeidet i Norge ved hjelp av norske agenter og opprettet et agentnett over hele riket.

Underordnet Ast i Oslo fantes der i Norge 3 såkalte «Abwehrnebenstellen» (Anst), nemlig i Bergen, Trondheim og Tromsø. I enkelte andre byer var der plasert Abwehr-offiserer som var knyttet til de forskjellige Nebenstellen. Dette gjaldt således i Stavanger, Alta og Kirkenes, og på enkelte steder var der stasjonert såkalte Abwehr-saksbehandlerne som utelukkende beskjefte seg med III F-saker bl. a. på Lillehammer, i Førde og i Boda.

Sommeren 1944, etter det mislykkete attentatet mot Hitler, ble Abwehr i det vesentlige oppløst og flere av dets representanter overtatt av det tyske sikkerhetspoliti. Lederen av det samlede Abwehr var inntil da admiral O. Naris. Astleiter i Oslo var en kapteinløytnant von Bonin. Den tysker som imidlertid interverte mest når det dreier seg om rettsoppgjøret mot agentene, er lederen av III F som er gasjerte dem. Inntil 1943 var det en kaptein Fuhrmann og etter ham til sommeren 1944 en kaptein Kütting. Under krigen var det etablert forbindelsesoffiser mellom det tyske sikkerhetspoliti og Ast. Dette hadde naturligvis

betydning for mange av de arrestasjoner og påfølgende straffesaker mot norske patrioter som fant sted under okkupasjonen. Landsforræderiet var av samme art og grovhet enten det var Abwehr eller det var Sipo som med bistand av nordmenn foretok avsløringen og opprullingen av en hjemmefrontorganisasjon. Således vil de fleste Abwehr-agenter ha lignende misgjøringer på samvittigheten når det gjelder angiveri, som tidligere er opplyst om Sipo-agentene. At de norske agenter var uunnværlige for Abwehr og også anrettet stor skade for norske nasjonale interesser følger av sakens natur. Det er klart at spionasjeoppdrag fra makthaverens side i et okkupert land langt lettere kan utføres av dette lands egne borgere enn av fiendens. Både lokal-kjennskap og språket førte til at nordmenn lettere oppnådde kontakt med representanter for hjemmefronten, når de opptrådte kamouflert som gode nordmenn, enn tyskerne ville kunne. Abwehr var som tidligere opplyst en rent militær organisasjon som under krigens første år var uavhengig av så vel Reichskommissar som av det tyske politi. Den ble heller ikke før mot krigens slutt innlemmet i SD.

Når det gjaldt å komme motstandsbevegelsen til livs, var Sipo-agentenes og Abwehr-agentenes arbeidsmetoder ganske ensartet. De opptrådte som provokatører. Imidlertid synes det som om Sipo-agentene var mest virksomme i Trøndelags- og Østlandsdistriktene, mens de fleste angrep på motstandsbevegelsens organisasjoner på Vestlandet bygget på opplysninger som fienden hadde skaffet seg ved hjelp av Abwehrs agentnett. Stort sett synes det som om Abwehr-organisasjonen på Vestlandet ikke fikk utrettet på langt nær så meget som Sipo-agentene i andre distrikter — især i Trøndelag hvor motstandsbevegelsen gjennom lange tider var lammet på grunn av Rinnan-bandens virksomhet.

Det fremgår av statistikken at 284 norske Abwehr-agenter er straffet under rettsoppgjøret. Enkelte av de straffelte har under rettsoppgjøret kommet med bemerkninger om at tyskerne hadde langt flere agenter engasjert enn de myndighetene etter krigens opphør fikk rede på. Hvorvidt dette er riktig er det vanskelig å ha noen begrunnet mening om.

Agentene hadde fast lønn og var på samme måte som Sipo-agentene pålagt taushetsplikt.

Kent. militær (offensiv) spionasje er ikke mange av agentene straffet for. Det kan vises til dom i R M h. 42 s. 43 inntatte dom som omfatter 4 agenter som var engasjert på Vestlandet. Denne dom bør sammenholdes med den som er gjengitt i R M h. 50 s. 19. I den

førstnevnte sak anføres følgende generelle betraktninger i Eidsivating lagmannsretts dom av 2. november 1946:

«Etter hva der er grunn til å anta var situasjonen for tyskerne sommeren 1940 den at etter Frankrikes kapitulasjon hadde de regnet med en kompromissfred med England, men så seg skuffet i sine forhåpninger herom, og derfor ble stillet overfor iverksettelsen av alternativen invasjon i Storbritannia. Da de tidligere tyske spionasjennett i Storbritannia etter krigsutbruddet i stor utstrekning var blitt opprevet og i vesentlig grad lammet, ble Abwehr stillet overfor den oppgave hurtigst mulig å reetablere den etterretningstjeneste bak de britiske linjer som var en nødvendig forutsetning for invasjonens heldige utfall. Hertil synes Abwehr imidlertid ikke å ha vært tilstrekkelig forberedt, hvilket hadde til følge en rekke foranstaltninger, hvis forberedelse og gjennomførelse hyppig bar preg av improvisasjon og diletantisme.

Det er således på det rene at tyskerne fra sommeren 1940 til sommeren 1941 på forskjellige vis sendte en strøm av spioner, agenter og sabotører over Nordsjøen til de britiske øer, dels hemmelig og dels blandet inn i den da økende flyktningestrøm fra de okkuperte land. Erfaringene på den annen side av Nordsjøen viste imidlertid at disse agenter til dels var så slett utdannet og utstyrt at chansene for å unngå oppdagelse eller for å gjennomføre deres oppgaver var minimale. Forklaringen på dette eiendommelige forhold har fra alliert hold bl. a. vært søkt deri at Abwehr i den akutte situasjon, som iverksettelsen av invasionsplanene fremkalte, regnet med at av det store antall ville en viss prosent være i stand til å komme igjennom og utføre sine oppgaver og at Abwehr derfor hensynsløst ofret folk på dette formål.»

De tiltalte ble engasjert som Abwehr-agenter av en tysk sjømann ved navn Fritz Ange-meyer. Han hadde før krigen vært småskipsreder og skipper på Østersjøen, i Kattegat og i Skagerak og hadde også i sin tid drevet som leverandør av sprit til norske smuglere. Flere av de nordmenn som gikk i Abwehrs tjeneste hørte til disse smuglere. De ble knyttet til Abwehr, avdeling II, som skulle gjennomføre sabotasje i England, og de ble også ved forskjellige anledninger sendt med norske fartøyer, dels for å spionere i engelske havner dels for å utføre sabotasjehandlingar. Et par av de tiltalte ble satt til å transportere Abwehr-agenter fra andre okkuperte land fra franskekysten til England. Etter hva retten har funnet bevist, hadde ingen av de tiltalte vært særlig heldige med sine oppdrag og til dels hadde de søkt å unndra seg disse. Straffene ble i denne sak fastsatt til tvangsarbeid fra 6 til 12 år. Den strengeste straff — altså 12 år — fikk en av de tiltalte, hvis dom er gjengitt i R M h. 50 s. 19. Han hadde spesielt bistått Abwehr, avd. II, med å innkjøpe motorkuttere til benyttelse for Abwehr-opp-

Stiftelsen norsk Okkupasjonshistorie, 2014

gaver, likesom han hadde å verve norsk mannskap til dem og bistå med utrustningen. Som fører hadde han hatt i oppdrag å spionere på og rapportere fiendtlig flåte- og flyvirksomhet samt å infiltrere seg i flyktingtrafikk som gikk ut fra kystdistriktene. Hans oppgave var også å bistå med landsettingen av Abwehr-agenter i Storbritannia. Som et eksempel på hans virksomhet kan gjengis fra lagmannsrettsdommen at han i 1942 førte en båt, «Liv IV», som han ved kontrakt hadde stillet til den tyske krigsmarines tjeneste på en tur til Bohuslenkysten og to turer til Fredrikshavn. Der var to tyskere fra «Abwehrstelle Oslo» med ombord. Båten var utstyrt med kortbølgesender og formålet med reisen var å overvåke to «Kvarstad-båter» som lå i svensk havn og som var rekvirert av den norske regjering i England. Retten fant at tiltalte «utvilsomt var klar over den oppgave de ombordværende tyskere hadde, dog således at han muligens ikke forsto at de også hadde til oppgave å sende rapporter vedkommende «Kvarstad-båtene.»¹⁾

Tre av de tiltalte i den førstnevnte sak som med oppdrag kom over til England, ble der arrestert og holdt internert på Isle of Man inntil krigens slutt.

På samme måte gikk det med den Abwehr-agenten hvis dom er inntatt i R M h. 45 s. 7. Denne person var en vernepliktig løytnant som i 1922—23 hadde gjennomgått krigsskolens nederste avdeling. Han meldte seg inn i NS i oktober 1940. Retten godtok tiltaltes påstand om at han meldte seg ut av partiet i desember 1941. Den viktigste tiltalepost, som vedkommer ham, gjelder spionasje. Det er opplyst i dommen at han i mai måned 1943 i Bergen traff sammen med en verveagent for Abwehr som satte ham i forbindelse med en løytnant Fanger, som var sjef for Abwehr, Ref. I i Marine Bergen. Han lot seg ansette mot en fast gasje, og 13. november 1943 reiste han til Bayonne i Frankrike med formål derfra å reise videre til England som spion. I Frankrike gjennomgikk han et repetisjonskursus for løsning av spionasjeoppdrag, om virksomhet i havnene, flytyper, beliggenhet av flyplasser, disponering av flåtestridskreftene, identifikasjon av militærenheter, navn på høyerestående offiserer, beliggenhet av hovedkvarterene og dessuten stedet hvor de allierte styrker var forlagt som skulle ta del i den ventede invasjon på det europeiske fastland. I januar 1944 kom han til Spania, og etter å ha fått de nødvendige papirer reiste han derfra til England. Imidlertid ble han straks ved ankomsten til England avhørt av en britisk security-offiser. Han ble av denne gjort oppmersom på at han skulle gi alle

¹⁾ Båter belagt med arrest i Sverige.

opplysninger som han kunne tenke seg var av interesse for myndighetene. Imidlertid nevnte tiltalte intet om sin forbindelse med Abwehr og det som han hadde fått kjennskap til gjennom denne institusjon. Retten bemerket at han for så vidt angår de forhold som er omhandlet under denne tiltalepost hevdet at han:

«aldri hadde ment å støtte tyskerne eller utføre noe oppdrag for dem, likesom han heller ikke har utet dem noe støtte. Når han så seg villig til å gå inn i tyskernes spionasjesystem, skrev under tausetslofte, lot seg opplære i spionasjeoppdrag med mer og motto lønn, var det på grunn av hans vanskelige økonomiske stilling, frykten for å bli sendt til Tyskland, håpet om å komme seg til England for å gå inn i de norske styrker der og ønsket om å gi opplysninger om det han hadde erfart i sin tjeneste i Abwehr.»

Tiltalte ble avslørt av de engelske myndigheter, og han satt internert i England fra mai 1944 til 18. juni 1945. Ved Gulating lagmannsretts dom ble han idømt tvangsarbeid i 9 år. Han ble dessuten for alltid fratrukket sin stilling som offiser i den norske hær og i landssviklovens § 10 nevnte rettigheter nr. 1, 2, 5 og 8 for et tidsrom av 10 år. Hans spionasjevirksomhet ble henført under den militære straffelovs § 81, jfr. den alm. borgerlige strl. § 86 da han var å anse som krigsmann. Lagmannsrettsdommen ble så vel som domfelte som av påtalemyndigheten anket til Høyesterett som den 18. februar 1948 skjerp straffen til tvangsarbeid i 15 år. I R M h. 23 s. 85 omhandles også en straffesak som angår offensiv spionasje. Det dreier seg her om en rekke personer som fikk utdanning av tyskerne for å arbeide som spioner for det under en eventuell invasjon av de allierte Norge. Disse tiltalte fikk ikke anledning til å utføre sine oppdrag.

I det følgende vil det bli gitt noen eksempler på Abwehr-agenter engasjert av Ast III som bare beskjeftiget seg med å søke avsløre norske hjemmefrontorganisasjoner. Det finnes eksempler på at Abwehr-agenter har deltatt i denne virksomhet allerede på et meget tidlig tidspunkt under krigen. Således kan nevnes til den dom som er inntatt i R M h. 33 s. 70. Dette gjelder en gårdbrukersønn fra Østlandet som meldte seg inn i Nasjonal Samling sommeren 1940 og som også har utført tjeneste som frontkjemper. Allerede ved utgangen 1941 lot han seg verve av den ovennevnte tysker Fuhrmann som Vertrauensmann (V-mann) i Abwehr. Fra dette tidspunkt var han fast agent for denne organisasjon med månedlig lønn på kr. 500. Ved påfølgende tider samme år ble han sendt nordover til Harstad og sorterte da under Abwehrens stilling Tromsø. Retten har funnet bevist

tiltalte søkte kontakt med gode nordmenn i Harstad, idet han opplyste at han var løytnant i den norske hær og ga det utseende av at han tenkte å rømme til England og at han for øvrig var interessert i all slags illegal virksomhet. På grunn av sitt innsigende vesen og tillitvekkende ytre fikk han innpass blant gode nordmenn i Harstad. Han fikk kjennskap til at en overrettssakfører på stedet var begynt å bygge opp en illegal organisasjon med henblikk på invasjon og at han var i besittelse av våpen. Om en annen person som arbeidet ved de tyske befestningsanlegg på stedet fikk han vite at han var i besittelse av kart over anleggene, hvorpå tiltalte fikk forledet mannen til å levere ham en kopi av dette kart. Ellers skaffet han seg rede på nedgravde våpen og ammunisjon som fantes i distriktet osv. Alle sine opplysninger ga han videre til Abwehr i Tromsø. Derpå gikk det tyske sikkerhetspoliti til arrestasjoner, og en rekke gode nordmenn ble stillet for krigsrett. 2 av dem ble dømt til døden og henrettet i januar 1942. De øvrige ble idømt mange års tukthus og sendt til Tyskland. Da arrestasjonene fant sted sørget Abwehr-agenten for pro forma å bli arrestert sammen med de øvrige, og han ble også ført til en fangeleir hvor han satt sammen med dem i noen dager. Herunder spionerte han på medfangene, fikk rede på at en av dem skjulte en dagbok et angitt sted og fikk seg betrodde av en annen at denne hadde kontakter som drev illegal virksomhet og hvis navn ble oppgitt. Etter å være reist fra fangeleiren dro Abwehr-agenten tilbake til Harstad, hvor han gjennomtok provokatørvirksomheten og søkte bli opplyst om de arresterte personers pårørende. Hålogaland lagmannsrett, som dømte han til livsvarig tvangsarbeid 22. mai 1946, fant det utvilsomt at Abwehr-agenten ved sine angiverier hadde voldt 2 personers død, idet angiveriene var årsak til at de ble dømt til døden av tysk krigsrett og henrettet. Lagmannsretten fant det også bevist at Abwehr-agenten hadde forstått at de angitte etter all sannsynlighet ville bli dømt og henrettet på grunnlag av de opplysninger han ga og at han hadde handlet med overlegg. For øvrig ble han kjent skyldig i medvirkning til at gode nordmenn ble berøvet friheten ved sine angiverier. Hans forhold ble henført under strl. § 86, § 233, 2. ledd og § 223, 1. og 2. ledd, jfr. landssviklovens § 11 og § 51, jfr. strl. § 62. I lagmannsretten var det dissens om straffutmålingen, idet lagmannen, 2 lagdommere og en domsmann stemte for dødsstraff. I Høyesterett ble lagmannsrettens dom på livsvarig tvangsarbeid opprettholdt. Det bemerkes at de to personer

som ble henrettet av tyskerne på grunn av tiltaltes angiverier, var angitt av Abwehr-agenten før den 2. oktober 1941 da dødsstraff ved provisorisk anordning ble innført for forbrytelser mot strl. § 86. En lignende situasjon hadde foreligget i en annen sak vedkommende en Sipo-agent som ble dømt til døden 5. februar 1947.¹⁾ Idet Høyesteretts førstvoterende i saken mot Abwehr-agenten viste til denne dom, bemerket han følgende:

«Såvidt jeg forstår er det ved denne dom antatt at hvor en tiltalt i tiden etter anordningen av 3. oktober 1941 har begått så grove forbrytelser, at reaksjonen for disse alene ville ligge meget nær dødsstraff, da er det berettiget og nødvendig å anse målet fylt, når tiltalte dessuten før 3. oktober 1941 har gjort seg skyldig i forbrytelser av så alvorlig karakter, at de må karakteriseres som «overmåde skjerpene omstendigheter».

Jeg er tilbøyelig til å anta at en slik betraktning er riktig. Etter mitt syn blir det imidlertid ikke nødvendig for avgjørelsen i denne sak å ta standpunkt til dette spørsmål, idet jeg er blitt stående ved å stemme for at påtalemyndighetens anke ikke tas til følge. Jeg kan nemlig ikke finne at en samlet vurdering av domfeltes forbrytelser etter 3. oktober 1941 — tross deres særdeles alvorlige karakter — bringer ham så nær dødsstraff at det er riktig å la de av hans forbrytelser som ligger forut for dette tidspunkt, bringe vektskålen til å synke så langt ned at dødsstraff kommer til anvendelse.»

Høyesteretts dom var enstemmig.

En annen Abwehr-agent som allerede i mai-juni 1940 ble engasjert av lederen av Abwehr Nebenstelle Bergen og som har flere angiverier på samvittigheten allerede fra sommeren 1940, ble ved Gulating lagmannsretts dom 5. september 1947 dømt til tvangsarbeid i 10 år. Dommen, som ble opprettholdt i Høyesterett, er inntatt i R M h. 45 s. 98.

En av de farligste Abwehr-agenter, som arbeidet på Vestlandet, ble ved Gulating lagmannsretts dom 25. mai 1947 dømt til tvangsarbeid i 20 år. Tiltalte var en islandsk statsborger som i 1938, 19 år gammel, kom til Norge for å utdanne seg som revisor og fikk arbeide i et revisjonsfirma i Bergen. Det var forutsetningen at utdannelsen i Norge skulle vare 3 til 5 år. Han fikk oppholds- og arbeidstillatelse for 1 år ad gangen. I mai 1942 giftet han seg med en norsk dame og flyttet med henne til København i desember 1942. I mellomtiden hadde han i 2 år, nemlig fra høsten 1940 til ved juletider 1942, virket som Abwehr-agent etter at han tilfeldig var kommet i forbindelse med offiserer som tilhørte det tyske militære etterretningsvesen. Etter at tyskerne i noen tid hadde påvirket den unge islandsting til å gå i Abwehrens tjeneste for

¹⁾ Se under kap. IV, De prinsipielle rettsspørsmål, s. 87.

eventuelt å reise til Island for tyskerne, undertegnet han i et møte med noen offiserer taushetserklæring. Dette skjedde visstnok i begynnelsen av 1941. Tiltalte ble så anbragt i en stilling som bokholder i et firma A/S Ring, som i virkeligheten var dekkfirma for det tyske etterretningsvesen i Bergen, og fra den tid hadde tiltalte fast lønn i Abwehr. Deretter gjennomgikk han et radiotelegrafkurs hos tyskerne i Oslo, idet planen var at han skulle bli sendt til Island. Han fikk herunder også undervisning i oppsettning av koder. Som et ledd i ovennevnte plan fikk tiltalte i mai eller juni 1941 i oppdrag å sette seg i forbindelse med gode nordmenn, som ville reise til England, likesom han av tyskerne ble bragt i forbindelse med en annen Abwehr-agent som skulle sendes til England for å spionere. Etter at alle forberedelser var gjort, gikk en motorbåt i juli 1941 til England med den nevnte norske Abwehr-agent ombord. Islendingen ble ikke med, idet det ble truffet en annen bestemmelse. Den Abwehr-agenten som reiste til England ble ved ankomsten dertil internert for krigens varighet. Mens tiltalte oppholdt seg i Bergen utspionerte han gode nordmenn som han var kommet i forbindelse med og anga dem til Abwehr i den utstrekning det lyktes for ham å få bragt det på det rene at de var beskjeftiget med illegal virksomhet. Sommeren 1941 kom han undervær med et en ung mann, i hvis hjem tiltalte bodde og som han hadde omgang med, hadde foretatt en reise til Hardanger i illegalt øyemed. Etter oppdrag av Abwehr utspionerte tiltalte så den unge manns forbindelser. Dette førte til at omkring 40 personer ble arrestert av det tyske sikkerhetspoliti. Av de arresterte døde en i det tyske politis fengsel i Bergen og 8, blant dem den unge mann som tiltalte først hadde angitt. Døde i fangenskap i Tyskland. De øvrige ble sittende i tysk fangenskap i flere år, en del av dem til frigjøringen i 1945. På lignende måte har islendingen etter oppdrag av Abwehr skaffet opplysninger om hemmelige radiosendere, om annen illegal virksomhet samt om personer som aktet å reise til England. Hans opplysninger førte til flere serier arrestasjoner, således i februar måned i Odda da 3 personer ble arrestert og en stund senere 22 i Ålesund. Av de siste fangene ble 18 skutt på Grini. I begynnelsen av 1942 fikk tiltalte i oppdrag av tyskerne å foreta undersøkelser i anledning av at den tyske telefonsensur hadde notert telefonsamtaler, som i sin tid hadde funnet sted, mellom de folkene de nu hadde arrestert og en person på Herdla utenfor Bergen. Tiltaltes undersøkelser førte til arrestasjon av mannen på Herdla. En rapport, som tiltalte avga før han reiste til Danmark 1942

om en radiosender og et angivelig hemmelig våpenlager, førte til at det tyske sikkerhetspoliti i juni 1943 arresterte flere nordmenn som arbeidet illegalt. En del strafferettslige spørsmål som reiste seg fordi tiltalte som utlending hadde vært tilknyttet Abwehr, ble behandlet i lagmannsrettsdommen. Således anføres:

«Forsvareren har hevdet at tiltalte som utenlandsk statsborger ikke kan straffes etter norsk lov for de handlinger tiltalten gjelder, fordi han ikke er «hjemmehørende» i Norge. Retten er enig i at tiltalte ikke kan regnes for å ha vært «hjemmehørende» i Norge, men ikke i at han er straffri av den grunn. Etter strl. § 12 nr. 1 finner norsk straffelov anvendelse på de handlinger saken gjelder da de er begått i riket, uansett at tiltalte er fremmed statsborger og ikke «hjemmehørende». Og det kan ikke antas at folkeretten gjør et såvidt betydelig skår i en stats suverenitet som det ville være om dens rett til å verge seg ved straffeforfølgning mot at fremmede statsborgere på dens eget territorium begår forbrytelser mot dens selvstendighet og sikkerhet, derunder bistår dens fiender i krig, var betinget av at gjerningsmannen er «hjemmehørende» på dens område.»

Videre bemerker lagmannsretten om sakens folkerettslige side:

«Haagkonvensjon V, art. 17, annet ledd, kan heller ikke sees å være til hinder for at tiltalte straffes. Han frakjennes ikke derved noen fordel eller noe benefisium han kunne utlede av statsborgerskap i nøytralt land. Dessuten antas det at også en tysk statsborger som hadde oppholdt seg i Norge for sin utdannelses skyld siden 1938, som ikke tilhørte den tyske hær, og som her i landet frivillig hadde påtatt seg og utført de handlinger til fordel for Tyskland som saken gjelder, ville ha vært straffskyldig etter norsk lov og ikke unntatt etter folkeretten.»

Heller ikke antas art. 31 i bilaget til Haagkonvensjon IV å medføre at tiltalte er straffri. Han har ikke tilhørt den tyske hær, og har ikke vært spion i den forstand hvor nevnte artikkel bruker uttrykket, jfr. art. 28 da han ikke har samlet opplysninger i det annen parts operasjonsfelt.»

Lagmannsrettens fellende dom ble påanke til Høyesterett av domfelte. Før saken var kommet til behandling der, ble imidlertid i den løyndingen ved kgl. res. av 8. august 1947 etter diplomatisk henvendelse fra Islands side, vist fra riket i henhold til § 17 i lov om utlendingers adgang til riket av 22. april 1927. Domfelte hadde før arveisen frafalt sin ankerklæring. De her nevnte rettslige spørsmål er således ikke blitt prøvet av Høyesterett.¹⁾

Den langt alvorligste spionsak som noe norsk landssvik har vært implisert i ble dømt i Høyesterett så sent som 14. april 1942

¹⁾ Jfr. for øvrig under kap. IV, De prinsipielle rettsspørsmål, s. 99.

Denne dom og Eidsivating lagmannsretts dom av 26. mars 1949 i samme sak er ikke inntatt i Norsk Retstidende eller Riksadvokatens Meddelelsesblad. Saken gjelder en forretningsmann i Oslo, som da krigen brøt ut i 1940 var 50 år gammel. Han var gift, hadde familie og var tidligere straffet. Denne mann lot seg i august måned 1940 verve som agent i det tyske Abwehr under Abwehrstello Oslo, og var i den første tid knyttet til dets avdeling I, som arbeidet med aktiv spionasje. Som spion har denne agent utført et usedvanlig dyktig og for landet tilsvarende skadelig arbeide, og hans forhold blir av lagmannsretten karakterisert således:

«... at han fra juni 1940 til høsten 1944 som betalt agent for Abwehr — først som V-mann ved avd. I og siden som GV-mann (Gehevertrauensmann) nr. 108 med dekknavn Klein-Otto og Bobby ved III F — har gitt fienden en rekke opplysninger dels om britiske krigsforhold, dels om norsk illegal virksomhet, av betydning for krigsførselen. Dette har han gjort ved overfor sine forbindelser i Norge og Sverige å gi det utseende av at han arbeidet for norske og britiske interesser.»

Det opplyses videre i dommen at beviset mot tiltalte nøye knytter seg til en rekke dokumenter, som var funnet og beslaglagt i Berlin av de britiske myndigheter etter den tyske kapitulasjon, og som var stillet til rådighet for påtalemyndigheten og retten under saken mot tiltalte. Dokumentene består av en sammenhengende rekke rapporter, innberetninger eller ekspedisjoner med tilhørende bilag fra Abwehrstello Norge til Abwehrs ledelse i Berlin. De enkelte rapporter er undertegnet av dem som etter hvert ledet den militære etterretningsvirksomhet i Norge, major Nowak m. fl., og er samtlige påtegnet «Geheime Kommandosache». Dokumentene gir en detaljert redegjørelse for GV-mann 108's samlede spionasjevirksomhet i Norge og Sverige. Lagmannsrettens overordentlig omfattende dom viser hvorledes det etter hvert er lyktes tiltalte å vinne gode nordmenns fortrolighet og å innarbeidet seg i varig forbindelse med nordmenn som drev patriotisk virksomhet, spesielt etterretningsvirksomhet for de allierte i det okkuperte Norge. Ved forskjellige tricks lyktes det ham deretter å komme i forbindelse med så vel norske militærpersoner, som var knyttet til vår legasjon i Stockholm, som til ledelsen av det britiske militære etterrettingsvesen som hadde sin avdeling av Secret Intelligence Service (SIS) i Stockholm. Samtidig som han var registrert som Abwehrs spion lyktes det ham med introduksjon fra de tyske myndigheter, som han førte bak lyset, å bli knyttet også av det britiske Intelligence Service med spesialoppdrag i Norge for de allier-

te. Han reiste frem og tilbake mellom Oslo og Stockholm, idet han forega å være opptatt med forretningsanliggender. De oppdrag som han fikk fra Intelligence Service meldte han til Abwehr, som forsynte ham med opplysninger korresponderende med oppdraget, men mer eller mindre «frisert», som han så brakte tilbake til SIS. Etter å ha foretatt noen av de reiser til Sverige som hadde brakt ham i kontakt med britene, ble han, som det anføres i lagmannsrettsdommen:

«... overført til Ast's avdeling III F først som agent på prøve (prøve-GV-mann), siden som fast og lønnet agent (GV-mann) ved samme avdeling med tidligere anførte dekknavn.»

Videre heter det:

«I betegnelsen GV-mann ligger at agenten har direkte kontakt med fiendens spioner og vel også at han — med tyskernes vitende — er inngjort som spion hos fienden. Etter det som er opplyst, var tiltalte eneste GV-mann overfor SIS ved Abwehr i Norge. Hva tiltaltes lønn angår, er det ikke godtgjort at denne har andradd til mer enn hva han fikk utbetalt hver gang han reiste til Sverige — fra 400 til 800 kroner hver gang — delvis til bestridelse av reiseomkostninger. Det har åpenbart vært planen å la engelskmennene betale, hva disse også rundelig gjorde — sikkert under den forutsetning at en vesentlig del av pengene gikk med til å dekke de utgifter tiltalte hadde i forbindelse med sitt etterrettingsarbeide for dem i Norge.»

I dommen gis det detaljerte opplysninger om hvilke spionasjeoppdrag tiltalte fikk i Stockholm og hvilke opplysninger han med Abwehrs vitende brakte tilbake. Samtidig forteller dommen likeså detaljert om hvilke forhold han utspionerte i Sverige og som han fikk opplysninger om så vel av SIS som av sine forbindelser ved det norske konsulat i Göteborg. Et meget viktig forhold var utspioneringen av de såkalte «Kvarstad-båtene». Det var en rekke norske skip som lå under arrest i svenske havner under krigen, som til slutt var frigitt av de svenske myndigheter og var klar til avgang til England. Dette kjente tyskerne til og befant seg av den grunn i alarmberedskap. 10 av skipene som brøt ut fra Göteborg-farvannet natten mellom 31. mars og 1. april 1942 ble angrepet av tyske styrker. 6 skip ble senket av tyskerne eller av skipenes eget mannskap. 19 mann omkom, 233 mennesker ble tatt til fange og 43 av disse omkom i tyske fengsler. Lagmannsretten fant det bevisst at tiltalte hadde gitt Abwehr opplysninger som tyskerne ønsket om båtene. I den forbindelse anføres:

«At den tyske vernemakt befant seg i alarmberedskap etter den utvikling affæren

med «Kvarstad-båtene» hadde tatt, er ikke tvilsomt. I hvilken utstrekning dette skyldtes tiltaltes opplysninger er dog uvisst. Tyskerne fikk opplysninger fra en rekke hold. Det som kan sies om tiltaltes forhold er at han gjorde sitt, at hans forbindelser var gode og at hans opplysninger stort sett var riktige og av ikke ringe betydning. Skipenes forsøk på å komme seg over til England førte til en katastrofe. Følgene av forsøket er riktig angitt i tiltalebeslutningen. At tiltalte kunne innse muligheten av at slikt resultat, kan dog ikke antas. Men han var etter hva retten anser godtgjort, hverken i dette tilfelle eller ellers, i tvil om at hans etterretningsvirksomhet til fordel for fienden utsatte hans landsmenn for stor fare og landet for tap av eiendom.»

På samme måte som tiltalte klarte å bedra SIS i Sverige var det lyktes å oppnå full tiltro også hos norske patrioter som hjemme arbeidet for de alliertes militære etterretningsvesen. De opplysninger som han fikk fra disse og som han brakte over til Stockholm ble, etter hva retten finner bevist, alltid forelagt Abwehr før de gikk videre. Derved at han på den måten rapporterte til Ast løst og fast — viktig og uviktig — som det anføres i lagmannsrettens dom, brakte han naturligvis de nordmenn som han på den måten bedro i den ytterste fare. Disse ble da også, som påvist i dommen, etter hvert arrestert av det tyske sikkerhetspoliti. Således ble en yngre norsk vitenskapsmann, som var en sentral skikkelse innen motstandsbevegelsen, arrestert 31. oktober 1942. Det anføres i lagmannsrettens dom at han hadde forbindelser innen de fleste grener av motstandsbevegelsen og drev en omfattende illegal virksomhet som sentralledelsens sambandsmann, med en omfattende sendervirksomhet og med avlytting av tyskernes telefoner (den såkalte «Bamse-tjeneste»). Lagmannsretten anfører at Sipo hadde sine egne for øvrig nok så sparsomme opplysninger om vedkommende hjemmefrontmann da arrestasjonen fant sted. Samarbeidet mellom Ast og Sipo var mindre godt, og lagmannsretten anså det på det rene at arrestasjonen ikke hadde sitt grunnlag i de opplysninger som tiltalte hadde gitt Ast. På den annen side anså retten det bevist at Ast etter arrestasjonen stillet til Sipos disposisjon det materiale det hadde samlet angående den arrestertes virksomhet. I hvilken utstrekning dette materiale hadde gitt grunnlag for den dødsdom som ved tysk krigsrett ble avsagt over ham, finner ikke retten klart idet Sipo fortsatte etterforskningen, og nye ting kom til. «Om tiltalte ikke hadde innsett muligheten av at en dødsdom kunne bli følgen av hans blottleggelse overfor Ast av Sømmes virksomhet, var han dog klar over det alvorlige i denne virksomhet og forsto at han brakte Sømme i stor fare». Det er

for øvrig opplyst at tiltalte hadde gitt Ast opplysninger om at det ble sendt visse meldinger mellom Stockholm og Norge hvorav tyskerne kunne trekke den riktige slutning at Sømme «kunne ha forbindelse med «organisasjonen 4343», en organisasjon som tyskerne lenge hadde forsøkt å rulle opp». Som følge av den her omhandlede arrestasjon og den påfølgende etterforskning ble den organisasjon Sømme var knyttet til delvis rullet opp av tyskerne. Også en annen norsk patriot som tiltalte lenge hadde tappet for opplysninger ble arrestert av tyskerne den 15. september 1944. Tiltalte hadde ved en anledning gitt opplysning til Ast om at den nevnte person som var en av SIS' hjelpere i Norge, overveiet å flykte til Sverige, og han fikk forsikring fra Ast om at mannen i tilfelle av flukt ville bli arrestert. Da nordmannen høsten 1944 begynte å vise at han hadde mistanke til tiltalte og da denne skjønte at han risikerte å bli avslørt, ble det av Ast i samråd med tiltalte besluttet at mannen skulle arresteres. Under arrestasjonen 15. september 1944 bistod tiltalte det tyske sikkerhetspoliti med å utpeke ham. Arrestanten ble utsatt for voldsom mishandling og satt arrestert til frigjøringen. Lagmannsrettsdommen inneholder også en rekke detaljer om forskjellige andre spionasjeoppdrag som tiltalte har utført og som det ikke finnes nødvendig å referere fra denne sak. Tiltalte ble i lagmannsretten dømt til tvangsarbeid i 20 år. Dommen ble av påtalemyndigheten anket til Høyesterett som skjøp straffet til tvangsarbeid på livstid. Etter benådning ble han løslatt i desember 1956.

I bilag 1 til Stortingsmelding 64 (1950) side 108 flg. er det gitt en beskrivelse av den spionasjevirksomhet overfor hjemmefronten som en Abwehr-agent (medlem av NS og NSKO) drev gjennom flere år dels i Norge og dels i Danmark med skjebnesvangre følger for en rekke personer i begge land. Denne mann ble ved Eidsivating lagmannsretts dom av 28. januar 1949 dømt til tvangsarbeid i 20 år. Ved kgl. res. av 27. november 1953 ble han benådet og løslatt på prøve samme år.

Det kan sluttelig vises til to utrykte lagmannsrettsdommer fra Vestlandet, hvor de tiltalte ble dømt for Abwehr-virksomhet i forbindelse med kontraspionasje for tyskerne, provokasjon og angiveri, hvorved det er voldt betydelige ulykker. Den ene, som opererte i Bergensområdet, ble ved Gulating lagmannsretts dom av 3. februar 1948 dømt til tvangsarbeid i 20 år, den annen, som før krigen var fenrik i den norske flyvåpen, ble for sin virksomhet i Bergalandsområdet ved samme retts dom av 5. august 1946 dømt til tvangsarbeid på livstid.

Gruppe 10.

Økonomisk landssvik.

Denne forbrytelseskategori omfatter forskjellige former for bistand til fienden av helt særegen karakter. Etterforskingen i disse saker stillet spesielle krav til sakkunnskap. Reaksjonen bygget også på helt spesielle forutsetninger. Sakene angående økonomisk landssvik er derfor av praktiske grunner gjort til gjenstand for en inngående behandling i et særskilt avsnitt (s. 276 fig.). I nærværende underavsnitt vil da foreløbig bare bli gitt endel tall som Statistisk Sentralbyrå har samlet om overtredelser av landssvikanordningens (og landssviklovens) § 2 nr. 3. Sentralbyrået oppgir at 3 355 personer er straffet for økonomisk landssvik — herav 1 857 i byene og 1 498 i bygdene. Av disse landssvikere er 2 304 botelagt, 105 er idømt tvangsarbeid og 672 er idømt fengselsstraff. Bare rettighetstap er brukt som reaksjon mot 358 «profitorer». Bot kombinert med frihetsstraff forekommer også i endel tilfelle. Landssvikregistrets tall for så vidt gruppe 10 angår omfatter ikke tyskerarbeiderne, som er tatt med under gruppe 11. For profitorsakerne blir i dette register tallene disse:

Dommer	1 742
Fengselsforelegg	161
Boteforelegg	1 305
Påtaleunntatelse	54
	<hr/> 3 262

Tallene må tas med forbehold. Det kan tenkes at endel tyskerarbeidere kan være registrert uriktig under denne gruppe. Byråets tall skal derimot omfatte de tyskerarbeidere som det er reagert mot.

Av totaltallet på «straffbare» profitorer er det 1 931 personer som ikke også er dømt for annen landssvikersk virksomhet iflg. L. reg. tabell III som er inntatt på s. 117.

En bransjemessig gjennomgåelse av den næringsvirksomhet til fiendens fordel som under rettsoppgjøret er funnet rettsstridig er foretatt i den samlede redegjørelse som er inntatt på s. 276 fig.

Gruppe 11.

Reichskommissariat, Org. Todt, tyskerarbeidere, kontorstillinger, NSKK, brevsensur, tolk.

De kategorier av bistandshandlinger til fienden som er nevnt under denne gruppe hører til de mindre grove forhold. Dog viser det seg at de ofte er kombinert med andre forbrytelser som har ført til at den strafferettslige reaksjon likevel er blitt streng. Av L. reg. tabellene II og III (s. 116 og 117) fremgår at

ca. to femteparter av de lovovtreddere som er registrert under nærværende gruppe bare har gjort seg skyldig i denne ene forbrytelse uten samtidig å være dømt også for andre rettskrenkelser. De samlede reaksjoner for personer som går inn under gruppe 11 utgjør:

Dommer	2 409
Fengselsforelegg	560
Boteforelegg	2 045
Påtaleunntatelser	316
	<hr/> 5 330

Man finner få trykte dommer som behandler tjenestgjøring ved Reichskommissariat av slik karakter at retten har funnet forholdet straffbart. De overtredelser som hyppigst har vært behandlet gjelder virksomhet i NSKK, herunder i Org. Todt, samt tyskerarbeid, utført på en slik måte at påtalemyndigheten har funnet grunn til å forfølge forholdet.

Spørsmålet om hvorvidt det, som påstått fra enkelte hold, har ført til ulikhet for loven at kun få tyskerarbeidere er trukket til ansvar i forhold til lederne av sådanne bedrifter, som har gått tyskerne til hånde, er omhandlet i avsnittet «Debatten omkring landssvikoppjøret» i nærværende innstilling. Allerede på et ganske tidlig tidspunkt under forberedelsen av rettsoppjøret ble det fra Riksadvokatens side gitt til kjenne at det her var nødvendig og riktig å foreta en begrensning, således at bare et utvalg av de mer graverende overtredelser ble gjort til gjenstand for rettsfølging. I et foredrag som riksadvokat Sven Arntzen holdt i Den Norske Dommerforening den 5. september 1946 om «De økonomiske landssviksaker» gjorde han om de heromhandlede saker bare en kort bemerkning, idet han uttalte:

«Tyskerarbeidere holder jeg utenfor, fordi det for arbeidere er gitt en særbestemmelse i landssvikanordningens § 5, 2 b, og fordi det fra Riksadvokatembetet er utgått spesielle direktiver angående disse saker (rundskriv nr. 69 av 10. februar 1946).»

Rundskrivet som ble sendt til statsadvokatene, politimestrene og de oppnevnte aktorer er gjengitt under det hovedavsnitt (s. 276 fig.) som handler om økonomisk landssvik (s. 369).

Forut for Riksadvokatens rundskriv av 10. februar 1946 hadde bare ganske få saker mot tyskerarbeidere vært fremmet i retten, og da i alle tilfelle mot personer som samtidig var satt under tiltale for andre landssvikerske forhold. Sakene gjelder personer som frivillig har søkt arbeid i tysk tjeneste, dels på arbeidsplasser i Norge og dels i Tyskland. Det gjelder i alle tilfelle arbeidsforhold av underordnet art. I enkelte tilfelle har forholdet ikke

Stiftelsen norsk Okkupasjonshistorie, 2014

retten vært bedømt som utilbørlig i lovens forstand, og resultatet er da blitt frifinnelse. I andre tilfelle er det blitt fellende dom. Til å begynne med var det noen uklarhet med hensyn til subsumpsjonen, idet dels påtalemyndigheten, dels de underordnede domstoler hadde henført forholdet under landssvikanordningens § 2 punkt 4, selv i de tilfelle hvor tiltalte ikke hadde vært ansatt direkte i tysk tjeneste, men disse rettsavgjørelser ble hurtig korrigert i lagmannsrett eller i Høyesterett som avgjorde at forholdet i tilfelle hvor arbeidet fant sted i norske firmaer eller sammenslutninger til fordel for fienden, måtte inngå under anordningens § 2 punkt 3.

Endel av disse tidligere rettsavgjørelser er inntatt i RM i heftene 8 til 16. De er oppført i registret i Meddelelsesbladets h. 40 på s. 82 for så vidt angår tyskerarbeid innenlands og på side 84 for så vidt angår tyskerarbeid ved bedrifter og på arbeidsplasser i Tyskland. Av fallende dommer kan foreløbig nevnes en lagmannsrettsdom som er inntatt i RM h. 8 s. 5 hvor en NS-mann ble straffedømt for å ha arbeidet ved tyske militære anlegg på Aukra flyplass i 1941 og som vaktmannskap på flyfabrikken i Lillestrøm i 1942, hvorefter han har gjort tjeneste som mannskap i den tyske marine fra 1943. Nordmenns frivillige arbeid i Tyskland er også i endel pådømte tilfelle etter omstendighetene blitt betraktet som utilbørlig. Således kan nevnes frivillig ansettelse på turbinfabrikk i Tyskland, betong-bryggeri- og bilverkstedsarbeid sammesteds og tjeneste ved de tyske jernbaner. En rekke av de tidligst avsaatte dommer er for øvrig blitt opphevet etter anke av Høyesterett, fordi den underordnede domstol ikke hadde beskrevet arbeidets art så utførlig i domsgrunnene at man klart kunne se om forholdet var utilbørlig i lovens mening. Her kan for så vidt henvises til de dommer som er inntatt i RM h. 18 s. 93 og h. 20 s. 85.

Høyesterettsdommer, som på en mer inngående måte drøfter de kriterier som burde oppstilles for bedømmelse av tyskerarbeidets rettsstridighet, er særlig de som er gjengitt i RM h. 6 s. 7 og RM h. 14 s. 26.

Av praktiske grunner er den mer detaljerte gjennomgåelse av tyskerarbeidernes overført til det hovedavsnitt i det følgende som utreder de forskjellige former for økonomisk landssvik.

I rundskriv nr. 21 av 11. august 1945 henledet Riksadvokaten oppmerksomheten på at tjeneste i NSKK måtte antas å rammes av strl. § 86 og landssvikanordningens § 2 nr. 4. Samtidig opplyste han at det ifølge Oslo Arbeidskontor i enkelte tilfelle var foretatt

tvangskravning av arbeidere til NSKK. Hvor dette var tilfelle burde forfølgning ikke iverksettes.

Oslo politikammers landssvikavdeling utarbeidet en oversikt over organisasjonen og dens virksomhet i Norge, og denne oversikt ble den 1. februar 1947 av Riksadvokaten sendt til statsadvokatene som meddelelse nr. 66 NSKK en forkortelse av begrepet «Nationalsozialistisches Kraftfahrerkorps», også kalt «Organisation Todt». Fra denne sivile organisasjon har det i tidens løp skilt seg ut militærlignende enheter som skulle gjennomføre større transporter av større eller mindre militær betydning.

Høsten 1942 begynte tyskerne å oppstille transportavdelinger med norsk mannskap. Et del interesserte, sannsynligvis de fleste, meldte seg til tjeneste på grunn av tyskerenes annonsering i dagspressen. Enkelte meldte seg imidlertid fordi de var kommet i en tvangssituasjon. Det gjaldt folk som hadde forgått seg mot tyskerne, f. eks. ved å ha rømt fra tyske anlegg, stjålet fra lagre etc. og som så fikk valget mellom å bli sjåfører eller å få sin straff.

Noen tvangskravning gjennom arbeidskontorene forekom dengang ikke. Disse kontor har i høiden foretatt en henvisning til Blindern, NSKK's kontor.

Det må antas at mange som meldte seg ikke riktig visste hva de gikk til. Hvis en først hadde underskrevet avtale om tjenestegjøring, så var det uhyre vanskelig å trekke seg tilbake.

I Tyskland ble folkene innlemmet i Legion Speer (Kompani Wiking). De ble iført sorte uniformer, fikk sjåføreroppøring og eksersis (visstnok alltid uten våpen) og ble stillet under Wehrmachts lover og måtte avlegge ed til Hitler. — Etter endt utdanning kom de så i løpet av vinteren tilbake til Norge og ble satt til forskjellige transportkjøring for tyskerne, bl. a. på Lista. De fikk satte å bruke sine uniformer. Endel av dem rømte så til Sverige. Noen, nemlig de som hadde fått underførers grad, ble sendt til Norge i mellomtiden opprettede Svelvikleir for å danne nye kadrer.

Utpå høsten 1942 ble Oberstaffelführer NSKK Transport Gruppe Todt, Vetter, sendt til Norge for å danne en avdeling på omkring 1 000 norske transportsjåfører. Norgessakerne i 5 grupper, idet det da bortsees fra spesielle forhold, såsom særlig langvarig tjenestegjøring som underfører, væpnet vaktjenestegjøring i russia, ung alder, kortvarig tjenesteforhold p.g.a. rømning m. v. Gruppene består av personer som:

Utdannelsen skulle heretter foregå i Norge og i januar 1943 ble Svelvikskolen grunnlagt

en skole som var i funksjon helt til frigjøringen. Ansøkerne ble fristet med at de skulle få meget gode betingelser.

Aspirantene deltok i militærekseris, uten våpen, og i utmarsjer. De ble ledet av tyske instruktører og noen få norske underførere som var bevæpnet. Uniformer ble innført, sannsynligvis i mars, og deltagerne måtte avlegge troskapsed til Hitler.

Utover våren 1943 avtok søkningen til NSKK i den grad at en i henhold til loven om nasjonal arbeidsinnsats av 22. februar 1943 gikk til tvangskravning gjennom arbeidskontorene. Dette varte bare de 2 første uker av april. Når en unntar denne korte perioden, har det hverken for eller siden forekommet noen direkte tvangskravning til NSKK gjennom arbeidskontorene.

Tvangskravningen i april ble, etter sigende, oppgitt etter inngripen fra «minister» Lippestad, som fremholdt at det etter folkeretten ikke var adgang til å utskrive nordmenn til arbeid med uniformstvang for tyske militære myndigheter. Isteden satte tyskerne igang en veldig propaganda for virksomheten med artikler i pressen og annonser og plakater som ble spredd utover landet. Ved denne propaganda trådte tjenestens karakter klart frem. Mange falt allikevel for propagandaen.

De gamle kontraktstyper ble fra ettersommeren 1943 avløst av nye. Den som nektet å underskrive den nye kontrakt, skulle avskjediges når en hadde funnet en erstatning for ham. Etter endt utdanning tjenestegjorde NSKK-folkene rundt om i hele landet. De utgjorde formasjoner (kompanier) som ble satt inn hvor det var behov for større transporter, f. eks. fra sommeren 1943 på Nordlandsbanen og dessuten ved festningsanlegg og anlegg ellers. Det er stadig fremhevet hvor krigsviktig tyskerne anså NSKK for å være.

Transportflotte Speer var som nevnt den tilsvarende organisasjon for sjøtransport, med admiral Schweidnitz som leder i Oslo. Utdannelsesskolen lå i Sandefjord. Speerflåten som mest besto av lektere gikk oftest i indre og ikke så farlige farvann. En del sjøfolk foretrakk av denne grunn å ta turen her fremfor fart på Tyskland eller til andre land på kontinentet.

På grunnlag av disse alminnelige opplysninger dannet det seg under rettsoppjøret følgende retningslinjer for behandlingen av sakene. «NSKK-sakene» kan passende deles i 5 grupper, idet det da bortsees fra spesielle forhold, såsom særlig langvarig tjenestegjøring som underfører, væpnet vaktjenestegjøring i russia, ung alder, kortvarig tjenesteforhold p.g.a. rømning m. v. Gruppene består av personer som:

1. meldte seg til Organisation Todt høsten 1942 og ble sendt til Tyskland for å utdannes,
2. meldte seg til NSKK i tiden januar til april 1943 og ble sendt til Svelvik for å utdannes,
3. som ble tvangskravet til NSKK i april 1943 og ble sendt til Svelvik,
4. som meldte seg til NSKK etter april 1943 og fikk utdanning i Svelvik,
5. som uten å gjennomgå Svelvikskolen kjørte for Organisation Todt eller NSKK, dvs. vanligvis yrkessjåfører med egen lastebil som fikk ansettelse i organisasjonen på «innsatsstedene» uten å bli innrullet i kolonnene og uten å få tysk uniform.

Gruppe 1 og 2:

Disse personer visste i alminnelighet ikke hva de gikk til, og påtalemyndigheten antok at de burde bedømmes som vanlige «tyskerarbeidere». Hvis disse personer imidlertid frivillig har fortsatt i tjenesten i noen tid etter at henholdsvis Tysklandsutdannelsen og Svelvikutdannelsen var avsluttet, har en straff av fengsel i ca. 120 dager vært anvendt.

Gruppe 3:

De tvangskravne er i noen tilfelle, hvor de har tjenestegjort frivillig i lengre tid etter at de hadde fått anledning til å slippe fri, straffet med fengsel i ca. 120 dager.

Gruppe 4:

Her må forholdet anses mest graverende og en strengere straff enn for de ovennevnte grupper vedkommende har vanligvis kommet til anvendelse.

Gruppe 5:

Man antok at disse folk burde bedømmes som vanlige tyskerarbeidere. Når de unntaksvis måtte ha båret tysk uniform, ble dette å ta i betraktning ved bedømmelsen av arbeidets utilbørlighet.

Den første sak som ble behandlet gjaldt en 20 år gammel mann som frivillig hadde meldt seg til tjeneste i NSKK i 1943 og tjenestegjorde til krigens slutt. Selv om ikke nærmere opplysninger forelå om tjenestens art, var retten ikke i tvil om forholdets straffbarhet, og straffen ble satt til fengsel i 1 år og 6 mndr. (RM h. 13 s. 44.)

I RM h. 26 s. 15 ble likeledes fastslått at tjeneste i NSKK betegnet bistand til fienden, og vedkommende etter å ha meldt seg fikk valget mellom tømmerhugst og tjeneste i den tyske organisasjon, og valgte det siste.

En 21 år gammel mann hadde tjenestegjort i NSKK fra mars 1943 til høsten 1944, angivelig uten å ha vært klar over at det gjaldt Org.

Stiftelsen norsk Okkupasjonshistorie, 2014

Todt da han meldte seg. Han var blitt seg dette bevisst ved sin tiltredelse. Mannen som ikke hadde vært medlem av NS, ble dømt til 6 måneders fengsel. (R M h. 20 s. 21.)

En 19 år gammel gutt meldte seg frivillig til tjeneste i NSKK høsten 1943 og tjenestegjorde som sjåfør i ca. ett år. Han var, da han meldte seg, ikke klar over at han skulle gjøre tjeneste for den tyske vernemakt, men forsto dette etter at han var kommet til leiren i Svelvik. Det ville sikkert ha vært forbundet med atskillige vanskeligheter og betydelig risiko å komme seg vekk fra tjenesten i Svelvik eller senere i Hørstad, men han gjorde ikke noe alvorlig forsøk på å komme fri før han etter ett års forløp fikk permisjon, og retten fant at det måtte klandres ham at han ikke vegret seg for å utføre den tjeneste han var satt til. Han ble dømt, idet retten fant at han ikke befant seg i en slik tvangssituasjon at det kunne fritas for straff, men etter de særlige formildende omstendigheter ble straffen gjort betinget. (R M h. 35 s. 33.)

I R M h. 31 s. 32 er omhandlet en 21 år gammel mann, som hadde meldt seg for å få utdannelse som sjåfør i Svelvik, uten at han dermed hadde noen forståelse av at han gikk i tyskerens tjeneste, men han måtte iflg. dommen være klar over at han bisto fienden da han begynte på kurset. Han hadde i sin tjeneste ved gjentatte anledninger lagt for dagen en iherdig vilje til å komme bort fra tjenesten og konsekvent gitt uttrykk for sin motvilje mot å arbeide for tyskerne. Han ble dømt for forholdet, men straffen ble gjort betinget.

En 49 år gammel mann meldte seg i desember 1943 til NSKK-skolen i Svelvik, og forpliktet seg til å tjenestegjøre så lenge krigen varte og visste at han derved forpliktet seg til å gjøre arbeid i en fiendtlig avdeling med det formål å utføre transporter for fienden. Han fortsatte i tjenesten til krigens slutt. Hans anførsel om at det ikke var rettsstridig av ham å ta arbeidet, idet han var arbeidsløs og ikke kunne få annet arbeid, ble forkastet. Etter de foreliggende omstendigheter ble straffen satt til fengsel i 6 måneder betinget uten rettighetstap. (R M h. 51 s. 22.)

I senere saker er nok straffen ofte satt noe lavere enn i de nevnte rettsaker. Betinget straff er anvendt og forelegg på bot har i enkelte tilfelle vært utferdiget. I alt var det et stort antall personer som gjorde tjeneste ved NSKK og sjåførskolen i Svelvik.

I en rapport fra en som var ansatt på kontoret ved sjåførskolen er angitt at i alt ca. 2400 nordmenn gjennomgikk skolen fra desember 1942 til frigjøringen. Herav skal ca. 250 være pålagt å ta tjeneste. Det er antagelig ikke reist sak mot alle disse. Politiet fikk på et sent tidspunkt under rettsoppgjøret en del

navnelister, bl. a. opplysninger fra Oslo Tjenestekasse om tjeneste i NSKK, men noen grundig forfølgning mot disse ble ikke gjennomført på dette tidspunkt.

Når det gjelder personer som har tatt vare på hyre i «Transportflotte Speer» uttalte Riksadvokaten i en påtegning 13. mai 1947 at det burde vises tilbakeholdenhet med å reise forfølgning, idet disse folk som regel burde komme i samme klasse som vanlige tyskerarbeidere. For dem som hadde fått sin utdannelse på «Speerschule» i Sandefjord var det grunn til å behandle sakene individuelt og eventuelt fremme sak etter landssviklovens § 2 nr. 3.

Som eksempel på frifinnelse for tjenestegjører, Todt kan nevnes en sak i R M h. 14 s. 41. En 31 år gammel mann hadde frivillig arbeidstatt som sjåfør i Org. Todt, senere i Transportkorps Speer, fra januar 1942 til januar 1945. Han hadde vært arbeidsledig og tok først tyskerarbeid i Kirkenes, senere for Org. Todt, idet det på det tidspunkt ikke var mulig å skaffe seg annet arbeid. Byretten anså forholdet utilbørlig og straffbart. Høyesterett fant dette noe tvilsomt, men fant at talte i hvert fall måtte bli å frifinne etter landssviklovens § 5, 2. ledd, b, idet han ikke hadde vist noen sympati for NS eller tyskerne forgyves hadde forsøkt å skaffe seg annet arbeid og hadde tatt arbeidet som sjåfør i var mellom dette og arbeid på tysk befestningsanlegg.

Likeledes endte en sak i R M h. 52 s. 53 med frifinnelse. En 28 år gammel mann som var utskrevet til «nasjonal arbeidsinnsats» Eiker, møtte i Oslo og ble plassert i tjeneste NSKK mot protest. Retten, som kom til at han var utskrevet mot sin vilje, fant at det ikke kunne anses som rettsstridig bistand at han begynte tjenesten og heller ikke at han forsatte denne, idet han hadde gjort det som rimelighet kunne kreves for å slippe fri. Han var ikke medlem av NS.

Et mer spesielt tilfelle er omhandlet i R M h. 41 s. 27. En drosjesjåfør hadde fra juni 1943 til januar 1945 arbeidet ved det tyske sikkerhetspolitiet bilverksted og garasje Holbergsgt. i Oslo, idet han hadde fått pålegg å melde seg til tjeneste i Org. Todt. Han for å unngå dette meldte han seg ved bilverkstedet hvor han først etter tiltredelsen ble overført til sikkerhetspolitiet var arbeidsledig. Han ble senere pålagt å fungere som sjåfør og kjørte enkelte ganger fanger til og fra fengsel. Høyesterett kom til at tjenesten ikke kunne sies å være utilbørlig, idet det bl. a. ble lagt vekt på at han var i en vanskelig økonomisk stilling, og slapp ut av tjenesten i 1945 ved foregående sykdom. Han ble derfor frifunnet.

Virksomhet i kontorstillinger og i tyske militære forvaltning vil vanligvis

straffbar i likhet med direkte militærtjeneste. Annet enn rent underordnede stillinger i den tyske militæradministrasjon er imidlertid neppe noen norske blitt tildelt.

I R M h. 18 s. 33 er omhandlet en 32 år gammel mann som meldte seg til tysk fronttjeneste i desember 1942, men som ikke ble godtatt og i stedet ble innkalt til å tjenestegjøre i «Verwaltungsdienst» i uniform i ca. 5 måneder. Han ble dømt for dette, og straffen ble satt omtrent som for frontkjempere til fengsel 3 år og 6 måneder.

Ved vurderingen av arbeidet som tolk og arbeid av lignende art har det visstnok gjort seg noen usikkerhet gjeldende. Til forsvar for disse folk er det anført at for den tyske administrasjon var det, av hensyn til kontakten med den norske befolkning, nødvendig å ha norsktalende funksjonærer, og dels også at arbeidet var av så underordnet art at det ikke kunne være utilbørlig. En del eksempler skal nevnes.

I R M h. 50 s. 65 er omhandlet en mann, et NS-medlem, som fra juli 1940 til krigens slutt hadde arbeidet som tolk og kontormann, senere også som «hovedtillitsmann» overfor de norske arbeidere, ved den tyske krigsmakts innkjøpsavdeling i Oslo. Han hadde tatt arbeid frivillig, og med hans lange tjeneste i arbeid av så vidt krigspreget art og av slik betydning for tyskerne fant retten at forholdet måtte rammes av strl. § 86. Høyesterett opprettholdt denne lovanvendelse og satte straffen til fengsel i 6 måneder, idet det ble tatt i betraktning at han hadde ytet hjemmefronten visse tjenester.

I en sak som er referert i R M h. 29 s. 63 var det av tiltalte gjort gjeldende at arbeid som innkjøpsassistent ved det tyske Marineindendanturstelle i Horten ikke kunne anses som rettsstridig bistand til fienden, idet arbeidet måtte regnes som en fortsettelse av hans tidligere stilling ved Horten verft og måtte sidestilles med stilling ved verftet under okkupasjonen. Tiltalte var tidligere ansatt som kontorist ved Marinens Intendantur og underlagt norsk administrasjon, inntil han fra 1. januar 1941 søkte seg over i det av tyskerne opprettede Marineintendanturstelle, som en rent tysk institusjon under tysk administrasjon. Det var en stilling kvalitativt forskjellig fra hans tidligere hvor han ikke hadde hatt befattning med innkjøp, og med høyere lønn, og det kunne da etter rettens mening ikke stille seg tvilsomt at hans forhold måtte anses som rettsstridig bistand til fienden. Arbeidet varte til sommeren 1942 da tiltalte startet egen forretning for innkjøp til tyskerne.

Likeledes finnes i R M h. 14 s. 64 et tilfelle hvor en mann, 34 år gammel, 1. august 1940 frivillig forlot sin stilling og tok tjeneste

ved det tyske «Marineintendanturstelle» i Horten, og senere fra 1943 tjenestegjorde som tolk og instruktør i Waffens SS i tysk uniform. Hans forhold ble betegnet som meget alvorlig, og straffen ble satt til tvangsarbeid i 6 år.

Spørsmålet om rettsstridigheten av arbeidet som tolk ved tysk militærkontor er inngående drøftet i R M h. 27 s. 33. Tiltalte hadde i april 1940 på et tidspunkt da han befant seg i en vanskelig økonomisk situasjon søkt stilling som tolk ved det tyske militære tjenestested i Horten, og fortsatt i denne stilling til krigens slutt. Han ble frifunnet av byretten, som la avgjørende vekt på at han ikke i denne sin stilling hadde ytet fienden aktiv bistand i overgrep overfor den norske befolkning eller på noen måte misbrukt sin stilling. Spørsmålet var derfor da saken kom til Høyesterett om det var rettsstridig at han i april 1940 og senere utførte arbeidet som tolk ved den tyske marinekommando i Horten. Dette måtte bero på en skjønsmessig vurdering av om forholdet var utilbørlig, for så vidt etter tilsvarende retningslinjer som etter landssviklovens § 2 nr. 3, og det kunne ikke generelt sies at det for norske interesser ville være verre om fienden hadde måttet benytte tyske tolker enn norske. Arbeidets formål (forholdene på det tidspunkt da det ble overtatt — tatt i betraktning —) og fremgangsmåten måtte være av betydning. Således ville tjenestegjøring som tolk ved det tyske sikkerhetspolitiet alltid være utilbørlig. Selv om en tok hensyn til den forvirring som rådet i april 1940 og at arbeidet ved Marinens verft til fiendens gagn var en fortsettelse av det tidligere arbeid på samme sted, kunne det dog ikke anses rettmessig at tiltalte tok fast tjeneste som nevnt, og frifinnelsesdommen ble opphevet.

Overensstemmende hermed finner man i R M h. 31 s. 73 fremholdt av Høyesterett at det var uriktig lovanvendelse, hvis byretten hadde bygget på den oppfatning at tjeneste som tolk ved tysk militærkontor ikke under noen omstendighet kunne karakteriseres som rettsstridig bistand til fienden. Tiltalte i denne sak, som hadde tjenestegjort som tolk ved Ortskommandantur i Egersund, et rent militærkontor, var frifunnet av byretten idet retten anførte at okkupanten ikke kunne sikre den offentlige ro og orden og det offentlige liv uten å ha tolk som behersket landets språk.

For tolker i det tyske sikkerhetspolitiet står saken som før nevnt i en særstilling, idet det utilbørlige og straffbare her i alminnelighet vil være klart. Som eksempel kan nevnes R M h. 37 s. 21 hvor en 22 år gammel kvinne, ikke medlem av NS, frivillig hadde tatt tjeneste ved det tyske sikkerhetspolitiet avdeling i Kristiansand i ca. 2½ år som tolk, også under avhør av fanger, hvor hun for øvrig hadde

Stiftelsen norsk Okkupasjonsskole 2014 delvis på eget initiativ. Hensett til den lange tjeneste og den iver hun hadde utvist ble straffen satt til tvangsarbeid i 4 år og 6 måneder.

Som eksempel på vurderingen av en stilling i Reichskommissariat (som tolk og kontorist) kan nevnes en avgjørelse i R M h. 50 s. 59. En 30 år gammel mann, som også hadde vært medlem av NS, hadde fra oktober 1940 til mai 1945 vært ansatt som tolk ved Reichskommissariats avdeling i Trondheim. Han var allerede tidligere i arbeid hos tyskerne, nemlig ved Armeverpflugsalger, og tok denne stilling etter at han som arbeidsledig var henvist dit fra arbeidskontoret. Byretten frifant ham, idet den fant at det ikke kunne anses for mer skadelig for norske interesser at han tok ansettelse i Reichskommissariat enn å arbeide direkte for Wehrmacht, og overgangen ble ordnet før 25. september 1940, da det rådet en viss forvirring i forholdet til tyskerne. Høyesterett bemerket at det kunne være tvil om selve det å overta stillingen som tolk var rettsstridig, men det var i hvert fall rettsstridig å bli i stillingen etter at det viste seg at hans arbeid ikke bare besto i å fungere som tolk, men også å utføre vanlig kontorarbeid. «Foruten å overta oversettelsesarbeid, beregnet han lønningene til personalet, beregnet skattetrekk og sykekasse, trekk for de norske funksjonærer, samt arbeidet med rasjoneringssaker». Byrettens frifinnende dom ble opphevet for dette punkt, dog under dissens, idet en dommer pekte på at en tolks arbeid selvsagt kan innebære rettsstridig bistand, hvilket er avhengig av en konkret vurdering, men det er stor forskjell på en tolks bistand under ordinær forretningskorrespondanse og under avhøring av politiske fanger.

Som et mer spesielt eksempel på arbeid i Reichskommissariat kan nevnes en avgjørelse i R M h. 41 s. 12. En 42 år gammel mann tok sommeren 1940 ansettelse i Reichskommissariat i Oslo, hvor han arbeidet med Kringkastings affærer, men visstnok uten å utføre noen selvstendig virksomhet. Han var medlem av NS og ble senere ansatt i Kringkastingen. Han utførte også annet arbeid for tyskerne. Han ble dømt for sitt samlede forhold, også virksomheten sommeren 1940. Jfr. den høyesterettsdom, omtalt på s. 125 (R M h. 57 s. 5) som gjaldt en sakfører som opererte som Treuhänder for Reichskommissariat ved forvaltningen av engelsk kapital under krigen. Høyesterett opphevet her den fellende lagmannsrettsdom p. g. a. mangler ved domsgrunnene.

Å holde stillinger ved Den norske legions kontor er ansett straffbart, ikke bare de forholdsvis overordnede stillinger, som intendant eller lignende, men også rene kon-

torstillinger. Som eksempel kan vises til R M h. 21 s. 82. En 48 år gammel løytnant, medlem av NS, hadde i 1942 tjenestegjort i ca. måned som assistent ved legionens kassekontor, men trakk seg tilbake da det ble tale om frontinnsats. Forholdet ble funnet straffbart.

For så vidt angår kontorstillinger ved statspolitiet og det tyske sikkerhetspoliti har det heller ikke vært noen tvil om straffbarheten. Som et enkelt eksempel kan nevnes en dom i R M h. 16 s. 78 hvor en dame, født i 1924, ble dømt for tjeneste som sentralborddame for sikkerhetspolitiet i 1941 og kontorarbeid for statspolitiet fra 1943 til fengsel i 10 måneder, idet retten fremholder at det på det tidspunkt det her var tale om, var på det rene at statspolitiet var et rent politisk politi, og dette hadde hun forstått. Hun ble derimot frifunnet for kontorarbeid i A/S Nordag, idet hun i hvert fall ikke hadde forstått at hun ytet fienden bistand og gjorde noe galt ved å ta dette arbeid.

At tjenestegjøring i stillinger ved NS-kontorene, som vel ofte var forbundet med tillitsvern, i seg selv var straffbart, har ikke vært ansett for tvilsomt. I R M h. 17 s. 91 er omhandlet en 35 år gammel dame, medlem av NS og med visse mindre tillitsvern, som i et halvt år hadde fungert som kontordame og kasserer i et NS-lag. For dette ble hun dømt til straff. I R M h. 11 s. 89 er gjengitt en fellende dom over en mann, som etter å ha gjort fronttjeneste, arbeidet som sekretær og senere sjåfør ved et NS-kontor.

En 19 år gammel dame, medlem av og lagleder i NSUF, var fra oktober 1940 til 1. mai 1943 ansatt i lønnet stilling ved en NS-fylkesorganisasjon og ble dømt til fengsel i 5 måneder. (R M h. 25 s. 26.)

Om den tyske postsensur er det git følgende opplysninger som skriver seg fra den tyske leder av virksomheten i meddelelse nr 60 fra Riksadvokaten av 7. desember 1946:

A B P. Ausland — Brief — Prüf Stelle, Oslo
Oversikt over bygninger og funksjoner. Kontoret i Oslo. Hovedpostkontoret, Prinsensg. var indelt i 6 avdelinger:

- I. Administrasjon. Leder fra 1942 til fr. gjøringen, major (senere oberstleutnant) Perkuhn. Adjutant, Hauptmann v. Hagen.
- II. Sortering og ekspedisjon.
- III. Åpning og igjenklebning.
- IV. Kjemisk og teknisk avd. (Undersøkte daglig 1500—2000 brev med henblikk på skrift med usynlig blekk o.s.v.)
- V. Granskningsavd. («Lesegruppe») besto av:
  - Va. Privattbrev.
  - Vb. Forretningsbrev.

Vc. Aviser. (Spesielt fra Sverige.) Uønsket pressestoff foranlediget henv. til R.K. Pressekontor.

VI. Nærmere gjennomgåelse og vurdering av post som ved undersøkelse har vist seg å ha uønsket innhold. 6 sensorer. Denne avdeling mottok daglig 200—300 brev fra de andre avdelinger. Slike ble vanligvis returnert avsenderen bilagt en seddel med advarsel. Bare 2 å 3 brev kunne være av en slik natur at de ble stoppet eller oversendt Abwehr. Brev med viktige forretningsnyheter gikk til Berlin.

ABP mottok i rolige perioder 8—10 000 brev daglig. Ved høytider kunne postmengden øke til 35 000.

Etter de gjeldende retningslinjer skulle vanligvis brev ikke tilbakeholdes mer enn 24 timer. I de tilfeller hvor det ansåes nødvendig å holde på et brev i lengre tid, ble dette tatt vare på av avd. VI, og videreeksperert etter noen tid. Det var også brev som etter ordre fra AST skulle oversendes AST ulest og uåpnet. Brev som ble stoppet av sensor og sendt til andre etater (AST, BDS etc.) returnertes ikke til ABP, som var uten kjennskap til deres videre skjebne.

Postsensuren hørte til å begynne med under Wehrmacht, men ble fra 1. juli 1944 overført til det tyske Sipo, med stort sett samme ledelse og personale.

Her tjenestegjorde et stort antall nordmenn, mest kvinner, i kortere eller lengre tid. At sådant forhold var straffbart som bistand til fienden kunne det ikke være tvil om, og det er også fremmet endel saker av den art.

I R M h. 11 s. 124 er referert en dom fra Oslo Byrett, hvor en NS-mann som fra 1941 hadde arbeidet i postsensuren er dømt for dette og for andre forhold til 3 års tvangsarbeid. Det sees også å være utferdiget en del forelegg på fengselsstraff, i alminnelighet med fengsel fra 60 til 120 dager. De fleste straffede synes å ha vært medlemmer av NS.

Gruppe 12.

Medlemskap i NS eller tilsvarende organisasjoner, økonomiske bidrag.

Den største gruppe under dette nummer gjelder medlemskap i NS. Etter Statistisk Sentralbyrås beregninger er i alt 24 654 personer dømt etter landssviklovens § 2 nr. 1, altså bare for medlemskap i NS, mens det alt overveidende antall av de som er dømt for andre straffbare forhold også har vært medlemmer av NS, som f. eks. frontkjempere, statspolitifolk, offentlige tjenestemenn som har gjort seg skyldig i landssvik m. v. Derimot gjelder dette ikke for de som er dømt for økonomisk landssvik, idet flertallet av disse ikke har vært medlemmer av NS, etter beregningene ca. 70 pst. Det er regnet med ca. 45 000 medlemmer

av NS. 40 129 angis nå som straffbare etter landssviklovens § 2 nr. 1 (dom, forelegg eller påtaleinnlatelse). Av disse skal 16 598 også være dømt etter andre bestemmelser (landssviklovens § 2 nr. 2, 3 eller 4). I tallene er ikke medregnet de ca. 5 000 som er dømt etter strl. § 86 og hvorav utvilsomt flertallet har vært medlemmer av NS.

Statistisk Sentralbyrå gir tallmessig en oversikt over den straffutmåling som har vært anvendt. Fra rettspraksis skal her først gis en del spredte eksempler på straffutmålingen i medlemskapsaker.

I den første sak som ble fremmet, en under debatten om rettsoppjøret ofte nevnt sak mot Carl Stephanson, (Rt. 1945 s. 26) som ble dømt etter landssvikanordningens § 2 nr. 1 a for medlemskap i NS, ble straffen fastsatt til fengsel i 6 måneder, bot kr. 75 000 samt rettighetstap, inndragning og erstatning. Det er anført at han ikke hadde noe tillitsvern i NS og ikke hadde arbeidet aktivt for dette, men ved straffutmålingen legges vekt på at det dreiet seg om en mann med god utdanning og erfaring, som må ha vært fullt klar over hva han innlot seg på, og det måtte kunne stilles særlige krav til holdningen for en mann hans stilling i samfunnet. Han var generalkonsul, innehaver av en rekke tillitsvern i selskaper m. v. Hans medlemskap var på grunn av hans sosiale posisjon særlig egnet til å skaffe partiet autoritet og nye medlemmer. Han hadde dertil formue, ca. kr. 160 000, hvilket spillet inn ved fastsettelsen av bot og erstatning. Erstatningssummen ble satt til kr. 40 000.

Mer inngående uttalelser om straffutmålingen finnes i en dom i R M h. 27 s. 112, hvor det fremheves at for NS-medlemmer med en mer fremtredende posisjon må straffereaksjonen, selv om de ikke har utvist særlig aktivitet, bli betydelig. Førstvoterende sier bl. a.:

«Riktignok har domfelte som propagandaleder ikke vært noe særlig aktiv, men de foreliggende opplysninger viser dog at hun har hatt en meget positiv innstilling overfor NS og partiets arbeid, en innstilling som ga seg utslag blant annet i hennes bidrag til partiet og til frontkjempekontoret. Jeg legger også med byretten vekt på at hun i kraft av sin formue hadde en viss sosial posisjon og at det derfor var et farlig eksempel hun ga ved sin unasjonale holdning.

Etter dette mener jeg at den samlede økonomiske reaksjon må skjerpes betydelig. Boten antar jeg passende kan settes til kr. 50 000, idet jeg da tar hensyn til at domfelte også er idømt 70 dagers fengsel. Ved fastsettelsen av erstatningsbeløpet legger jeg vekt på den svære økonomiske skade som NS påførte landet og de enkelte borgere. Det overveidende antall NS-medlemmer vil være ute av stand til

finnelse. Ennvidere har han deltatt i en sak mot direktør Roald Dysthe som hadde begjært foretagelse av rettergangsskritt til avkreftelse av mistanke i henhold til strfl. § 268. Folkedomstolen tok imidlertid ikke begjæringen til følge.

Tiltalte protesterte like overfor Riisnæs mot oppnevnelsen fordi han ikke hadde tid til å delta, idet han utenom sitt arbeide som sorenskriver i Ringerike, også var prisdommer for Buskerud. Men da protesten ikke ble tatt til følge, gjorde han ikke ytterligere innvendinger. Retten finner videre bevist at tiltalte helt fra 9. april 1940 var klar over at der besto krig mellom Norge og Tyskland og at krigstilstanden fortsatte gjennom hele okkupasjonstiden. Han var likeledes klar over at NS bisto fienden og at han ved sitt medlemskap deltok i denne bistand. Enn videre var han klar over at NS med ulovlige midler tilsiktet å endre rikets statsforfatning, og han var seg bevist at han ved sitt medlemskap i NS medvirket til oppnåelse av dette mål. Han er derfor for det under punkt 1 omhandlede forhold straffskyldig etter strl. § 86 og § 98, jfr. dog for denne siste paragrafs vedkommende strl. § 58, idet hans medvirkning må ansees å ha vært av underordnet betydning i forhold til de egentlige lederes.

Tiltalte var enn videre klar over at lov om folkedomstolen av 5. mars 1942 nr. 2 var gitt av Quisling i samarbeide med okkupasjonsmakten og at den skulle gjelde uten hensyn til grunnlovens bestemmelser. Han var klar over at folkedomstolen var en politisk særdomstol som ikke hadde hjemmel i norsk lov og som var opprettet for å ivareta NS's og okkupasjonsmaktens interesser og bekjempe eller undertrykke den norske motstandsbevegelse. Lovens formål fremgår tydelig av dens innhold, spesielt dens paragrafer 1 og 3 dessuten av lovens innledningsord. Han var da klar over når han deltok i denne domstol at han ytet fienden bistand i råd eller dåd og at han også medvirket til eller søkte å bevirke at rikets statsforfatning ved ulovlige midler ble forandret.»

I forbindelse med straffutmålingen uttaler retten bl. a.:

«Det for tiltaltes mest graverende forhold er at han mottok oppnevneelse til medlem av folkedomstolen og fungerte som dommer i denne. Det legges også vekt på at tiltalte søkte å få politifullmektigene Falkanger og Brock, som ikke var til stede på forannevnte møte den 12. oktober 1940, til å slutte seg til de øvrige embetsmenns innmeldelse i NS og at han innberettet til politidepartementet at politifullmektig Falkanger nekter å bruke nazihilsen med den følge at Falkanger ble avskjeditet.

I formildende retning tas hensyn til at tiltalte sto i en meget vanskelig stilling da innmeldelsen i NS fant sted. Politiets arbeide var vanskelig og man antar at tiltalte også har hatt for øye at tyskerne og NS ville kunne komme til å overtale ledelsen av politiet hvis ikke politiembetsmennene meldte seg inn i NS og at han i hvert fall bedre kunne hjelpe den norske befolkning mot hirdens og tyskernes overgrep hvis han meldte seg inn. Men disse forutsetninger var iallfall ikke lenger til stede

for tiltalte etter at han den 16. mai 1941 ble avskjeditet som politimester, slik at det ikke under noen omstendighet var grunn for ham til å opprettholde medlemskapet etter den dag. Det er intet å si på hans virksomhet som politimester og heller ikke på hans virksomhet som sorenskriver i Idd og Marker og senere i Ringerike og som prisdommer. Hans medlemskap har vært av helt passiv art og hans forhold for øvrig, når unnatas deltagelse i folkedomstolen vært renslig.

Retten tar også hensyn til at tiltalte vil ha fradømt sin stilling som politimester i Bergen og at han er en eldre mann for hvem soningen av en lengre frihetsstraff må påregnes å falle særlig tung.»

Lagmannsretten satte frihetsstraffen til tvangsarbeid i 2 år. Denne ble skjærpet. Høyesterett med følgende bemerkninger:

«Jeg finner at påtalemyndighetens anke må tas til følge. Jeg legger særlig vekt på at domfelte som innehaver av det nest-viktigste politimesterembete i landet, og som formann i Politiembetsmennenes Landsforening, meldte seg inn i Nasjonal Samling 12. oktober 1940. Han er frifunnet for post 2 i tiltalbeslutningen fordi retten ikke anså det bevist at han anvendte trusler eller falske foregavender til å få politiembetsmennene i Bergen til samme dag å melde seg inn i partiet. Men det er også ifølge domsgrunnene på det rene at tiltalte på det møte som ble holdt gikk sterkt inn for at alle skulle melde seg inn, og at denne oppfordring ble etterkommet av omtrent alle tilstedeværende. Jeg er enig med påtalemyndigheten i at tiltaltes forhold her må ha stor betydning for politiembetsmennenes holdning ut over landet og i det hele har vært sterkt medvirkende til det store frafall i politiembetsmennenes rekke. Dette har igjen vanskeliggjort samlingen av en nasjonal front og utsatt dette arbeid for større risiko, for man ikke lenger kunne stole på politiet.»

Landssviklovens § 2 nr. 2 setter straffen den som har støttet NS, eller organisasjonen, knyttet til denne, eller annen straffbar organisasjon eller straffbare tiltak disse har støttet. I praksis ble det spørsmål om økonomisk støtte til NS-formål forskjellig art.

Av Statistisk Sentralbyrås oversikt fremgår at det var i alt 5131 straffbare etter § 2 (dom, forelegg eller påtaleunntatelse) disse var 4749 medlemmer av NS mens eller 7,4 pst. ikke var medlemmer.

For medlemmer av NS må en regne med bidrag i mange tilfelle ikke er tatt med i talen som særskilt post, med mindre det dreide seg om betydelige beløp eller bidrag på vegne av kommuner, offentlige institusjoner eller lignende. Det er ytte direkte bidrag til NS under krigsstraffbart, er på det rene. For bidrag til NS vises til fremstillingen nedenfor. For bidrag til Frontkjemperkontoret vises til eksempelvis R M h. 27 s. 31, jfr. s. 8—9. I R M h. 33

er uttalt at det ikke er tvilsomt at det å yte bidrag til Frontkjemperkontoret går inn under strl. § 86. Det gjaldt et NS-medlem som hadde støttet ordførervetak om bevilgning. Det samme måtte gjelde for bidrag som skulde gå til falnes etterlatte, se eks. R M h. 37 s. 65 eller til Frontkjemperkontorets humanitære formål, R M h. 31 s. 15. Det kreves selvsagt at vedkommende var klar over at han derved støttet fienden. Eksempel på bidrag til NS-formål fra ikke-medlemmer er gitt i R M h. 31 s. 15. Det dreide seg om bidrag til legionen som uten noen tvil ble ansett straffbart. Det var utet av en mann som ellers ikke hadde vist noen unasjonall holdning. Videre vises til R M h. 37 s. 35: Betaling av kontingent ble etter omstendighetene ikke ansett som en innmeldelse, men som et bidrag til NS. Et tilfelle hvor mer formildende omstendigheter forelå er gjengitt i R M h. 31 s. 11. En formann i et almeningsstyre hadde ansvaret for en bevilgning på kr. 200 under et visst press og uten å ha vært medlem av NS. Forholdet ble ansett straffbart.

Det er i de fleste tilfelle av bidragsytelser fra ikke-medlemmer anvendt betet, til dels av betydelig størrelse, men i alminnelighet uten rettighetstap.

En senere dom, som gjaldt et mer graverende tilfelle, finnes i R M h. 52 s. 69. En mann, som også på annen måte hadde vist unasjonall holdning, men ikke vært medlem av NS, ble dømt for å ha ytet private bidrag til NS og for som viseordfører å ha støttet innstillinger om kommunale bevilgninger til NSH og Frontkjemperkontoret. Straffen ble en bot på kr. 90 000 og rettighetstap, idet det ble lagt vekt på at det på grunn av hans posisjon i distriktet måtte stilles særlige krav til hans nasjonale holdning.

Om bedømmelse av NSH (Nasjonal Samlings Hjelpeorganisasjon) og medlemskap i og bidrag til denne organisasjonen gjorde det seg noen tvil gjeldende, idet det ble anført at det dreide seg om en organisasjon med humanitært formål, og medlemskap kunne ikke karakteriseres som bistand til fienden. Det ble imidlertid fastslått under rettsoppsettet at NSH var en nazipregt organisasjon, dirigert av NS-folk, og allerede navnet ga beskjeden om den nære tilknytning. Det hadde propagandamessig ikke liten betydning at NSH at opplutningen om NSH ble størst mulig. Det er videre opplyst at NSH var direkte knyttet til partiets fører og fikk det utnyttet av sine midler fra partiet, og organisasjonen ble i fremtredende grad benyttet av partiet i propagandasemed.

Det som frivillig hadde meldt seg inn og betalt kontingent hadde derved ytet fienden en

bistand som måtte ansees straffbar. Medlemskap i NSH er derfor ansett straffbart (R M h. 20 s. 42) og likeledes tillitsvern i organisasjonen, så vel i mer fremtredende og ledende stillinger, som i mer underordnede stillinger (R M h. 10 s. 11 og h. 11 s. 57). Landslederen for NSH ble dømt til tvangsarbeid i 5 år.

I dommene om medlemskap ble det spørsmål holdt åpent om bidrag til organisasjonen uten personlig virksomhet i organisasjonens tjeneste var straffbart, likesom det ble uttalt at det sikkert kunne forekomme tilfelle hvor folk hadde meldt seg inn i NSH uten å være klar over at de derved støttet fienden, og at de subjektive betingelser for straff således manglet.

Et eksempel på medlemskap i NSH uten medlemskap i hovedorganisasjonen finnes i R M h. 42 s. 92. En forretningsfører i en forsyningsnemnd meldte seg i 1943 inn i NSH, angivelig under trusel om å miste sin stilling, betalte kontingent, men ikke ellers bidrag. Han ble dømt til rettighetstap, derunder tap av stilling, men uten bot.

Selv om medlemskap i organisasjonen var mulig for ikke-NS-medlemmer, har det neppe vært mange slike medlemmer. For medlemmer av NS var medlemskap i NSH visstnok obligatorisk.

Riksadvokaten sendte 16. oktober 1945 ut et rundskriv om bidrag til NSH, hvor det heter at det har gjort seg gjeldende tvil om den rettslige bedømmelsen av slike bidrag, og selv om en antar at forholdet objektivt sett går inn under strl. § 86, vil det i mange tilfelle falle vanskelig å føre bevis for de subjektive straffbarhetsbetingelser. I betraktning av at det som regel er tale om beløp av beskjeden størrelse, bør slike bidrag ikke gi grunnlag for strafforfølgning, med mindre bidrag skiller seg ut ved størrelsen av beløpet, givernes person eller andre særlige omstendigheter.

I dom i R M h. 25 s. 62 ble det antatt at bidraget etter de omstendigheter hvorunder det ble ytet, ikke kunne karakteriseres som rettsstridig bistand, mens en dommer fremhevet at ytelse av bidrag objektivt gikk inn under strl. § 86. Bidragsyteren var en 75 år gammel mann, ikke NS-mann som hadde handlet under et visst press. Det ble frifinnelse i Høyesterett.

Når bidraget er ytet NSH til spesielt angitte humanitære foranstaltninger på stedet er det ikke ansett som straffbart. (R M h. 13 s. 48 og h. 27 s. 5 flg. og spesielt s. 31—32.)

Det er på det rene at bidrag er ytet NSH av ikke-medlemmer i en rekke tilfelle, men etter Riksadvokatens foran nevnte rundskriv

For Norge var situasjonen at man ved krigens opphør ville sitte inne med navn og foreløpig bevismateriale for flere hundre tyskere, oppført på den offisielle liste som skyldig i krigsforbrytelser begått i Norge eller mot nordmenn, og man måtte regne med at et betydelig antall tyske krigsforbrytere ville bli å undergi rettsbehandling og dom i Norge.

Om de materielle straffebestemmelser som kunne bli brakt til anvendelse bemerket departementet, at folkeretten fastslår at overtredelser av krigens lover og sedvaner er straffbare, men samtidig innen visse grenser overlater til de nasjonale lovgivninger å fastsette straffens størrelse. Etter norsk oppfatning kan man imidlertid bare straffedømme i henhold til norsk straffelov og prinsippet i strl. § 96 måtte føre til at det ikke er adgang til å anvende en ubestemt folkerettslig sankisjon. Straffebestemmelser som direkte tar sikte på utenlandske krigsforbrytere er det lite av, men den alt overveiende del av de misgjerninger som kunne straffes som krigsforbrytelser, ville falle inn under gjeldende bestemmelser i den borgerlige eller militære straffelov.

Ved provisorisk anordning av 22. januar 1942 var det gitt adgang til å anvende dødsstraff, men departementet antok at denne begrensede adgang ikke vil strekke til og at det ville oppstå behov for å anvende strengere frihetsstraffer enn hjemlet i straffeloven. Da straffeloven av 1902 ble gitt, hadde man selv sagt ikke en situasjon som den nåværende for øye.

Det var neppe grunn til å utferdige nye straffebestemmelser, men det ble gitt en oppregning av de tilfelle da livsvarig frihetsstraff eller dødsstraff kunne anvendes. Bestemmelsene var omfattende forment og måtte antas å gi hjemmel for dødsdom i ethvert tilfelle av særlig grove overgrep.

Anordningen omfattet krigsforbrytelser i egentlig forstand, altså overtredelser av «krigens lover og sedvaner». Den moralske vurdering er her avhengig av om handlingen blir bedømt ut fra fiendtlig synsvinkel eller av gjerningsmennenes egne landsmenn. Den personkrets man fortrinnsvis hadde for øye var personer i tysk statstjeneste, militære og politifolk, men også andre utlendinger, uten hensyn til nasjonalitet, som frivillig var kommet hit til landet for å arbeide på tyske offentlige eller private anlegg.

Det ble ikke funnet grunn til å gi særlige bestemmelser om rettergangsmåten i saker mot krigsforbrytere, idet det ble ansett naturligt at de ble fremmet etter de samme regler som landssviksakerne.

Den provisoriske anordning av 22. januar

1942 er senere avløst av lov av 13. desember 1946 nr. 14 om «Straff for utenlandske krigsbrotsmenn». Loven og anordningen er praktisk tatt likelydende.

I forarbeidene (Ot. prp. nr. 96 f.o. 1945—46) siteres anordningen og dens motiver i sin helhet. Videre nevnes at ifølge lov av 6. juli 1945 er det adgang til å anvende dødsstraff. Ved den første sak mot Kar. Hans Herman Klinge (Rt. 1946 s. 196) var det rettslige tvilsspørsmål om anordningens grunnlovsmessighet løst og anordningen burde da avløses av lov.

I Odelstinget stemte tre representanter mot adgang til å anvende dødsstraff.

Spørsmålet om hjemmel for dødsstraff var mer inngående diskutert i forbindelse med samtidig vedtatt midlertidig lov om bruk av dødsstraff. Ellers var det en del debatt om adgangen til å anvende bøtestraff, hvilket imidlertid ikke har fått noen praktisk betydning.

I den første sak som ble behandlet ble et prinsipielle spørsmål inngående drøftet (Rt. 1946 s. 196). Tysk borger Karl-Hans Herman Klinge var ved Eidsivating lagmannsretts dom av 8. desember 1945 dømt til døden for forbrytelser mot strl. § 228 og 229, jfr. provisorisk anordning av 4. mai 1942 § 3 a, b og c, jfr. § 1, for en rekke mishandlinger under avhør foretatt mens han var satt i Gestapo i Oslo.

I Høyesterett ble gjort gjeldende at de ikke var adgang til å anvende en høyere straff enn strl. § 228 og § 229 hjemler og at de således ikke kunne anvendes dødsstraff, og det springende punkt var om Grl. § 97 var til hinder for at anordningen av 4. mai 1942 kunne anvendes på handlinger begått før anordningen ble gitt. Det var forutsatt i motiverne at den også skulle få anvendelse på eldre handlinger.

Førstvoterende med tilslutning av 8 dommere stemte for å forkaste domfeltes anke.

Også i senere dommer er flere spørsmål om lovanvendelsen tatt opp, idet de til dels bl. a. har hevdet at anvendelsen av «skjerpet forhør» ikke er folkerettsstridig, og at de ikke kan straffes «fordi de har handlet på urettmessig og etter ordre». Høyesterett har beholdt seg til den foran siterte dom, og det er bemerket at handlingenes rettsstridighet er forenklert klart i dagen, idet de er i åpenbar strid med menneskelighetens lover og den offentlige samvittighetskrav. Det gjaldt en rekke mishandlinger av alvorlig art.

I en av disse saker fant en av dommerne grunn til å utdype det folkerettslige spør-

1) Dommen er gjengitt i kap. III om prinsipielle rettsavgjørelser s. 90, og er derfor ikke tatt opp i sin fulle bredde her.

mål ytterligere, og presiserte at etter hans oppfatning kunne straff uten videre anvendes etter klare og anerkjente folkerettslige regler, anerkjent lenge for den annen verdenskrig. Hverken Grl. § 96 eller § 97 kunne være til hinder for å straffe etter disse bestemmelser i Norge. Det vises til en lengre utredning i Rt. 1947 s. 437.

Videre er det blitt anført av tiltalte at mishandlingene var berettiget som represalier mot Mil-Org.'s folkerettsstridige opptreden. Herom anføres i Høyesterett (Rt. 1946 s. 880) at:

«Såvidt jeg kan se har ingen av de utførte torturhandlinger i virkeligheten vært utført som represalier. Formålet med represaliehandlingene fra en krigførende side er å tvinge motstanderen til fremtidig å forandre sin opptreden og overholde de anerkjente regler for lovlig krigføring. Skal dette formål nåes, må såvidt skjønnes represaliehandlingene utføres på en slik måte at motstanderen får kjennskap til dem og til deres karakter av represalier. Dette følger av selve represaliehandlingenes art og karakter. De tyske torturhandlinger mot fanger har ikke hatt denne karakter. Under hele okkupasjonen fremkom ingen antydning fra tysk side om at torturhandlingene hadde den hensikt å være represalier i egentlig forstand mot Mil-Org.'s aksjoner. Handlingene ble utført som tyske politiforanstaltninger under etterforskning for å skaffe fram opplysninger om forhold av interesse — opplysninger som kunne gi anledning til straff mot nordmenn eller i tilfelle kanakje også til virkelige represaliehandlingene for å stanse de forhold hvorom opplysningene søktes. Det hadde ingen interesse at motstanderen fikk rede på disse undersøkelser. De «skjerpede forhør» utførtes derfor som et helt internt tysk anlegg og kan umulig i seg selv regnes som represaliehandlinger.»

I samsvar med disse bemerkninger ble denne påstand forkastet i flere dommer.

Spørsmålet om forholdet mellom strl. § 86 og den provisoriske anordning om krigsforbrytere er nærmere behandlet i Rt. 1947 s. 69. 1)

En tysk statsborger, født i Tyskland, hadde fra 1927 vært bosatt i Norge, inntil han i 1942 ble tvangsutskrevet som tolk i det tyske sikkerhetspoliti hvor han tjenstgjorde i et Reserat under avd. IV, og herunder hadde deltatt i mishandlinger. Han var satt under tiltale etter strl. § 86, men ble ved lagmannsrettens dom dømt etter anordningen om krigsforbrytere. Retten fant etter forholdene i denne sak ikke å kunne ta påtalemyndighetens påstand til følge. Selv om han siden 1927 hadde vært bosatt i Norge, hadde han følt

1) Dommen er omtalt under kap. III om prinsipielle rettsavgjørelser side 101, men tas også med her, da det er av betydning å ha for øye forholdene på landsvik og krigsforbrytelse.

seg nærmere knyttet til Tyskland og da han ble tvangsutskrevet til tjeneste, kunne det ikke sies at han derved hadde ytet sine landsmenn, tyskerne, rettsstridige bistand.

Denne dom ble opphevet av Høyesterett, idet bemerkes at det ved en rekke avgjørelser er fastslått at strl. § 86 kan anvendes mot utenlandske statsborgere bosatt i Norge, også tyske statsborgere. De momenter lagmannsretten hadde bygget på om tiltalt tilknytning til Tyskland kunne ikke tillegges avgjørende vekt. Den norske lovgivnings krav til her hjemmehørende statsborgere om lojalitet og troskap mot bostedslandet måtte oppfattes som absolutt. Det forhold at tiltalte var tvangsutskrevet kunne ikke føre til at hans tjeneste ikke var rettsstridig.

Det måtte være en klar forutsetning at strl. § 86 og anordningen om krigsforbrytere ikke kunne anvendes kumulativt. En norsk borger kunne ikke dømmes etter anordningen, og det samme måtte gjelde en her bosittende tysker, som ble rammet av strl. § 86, idet han ellers ville komme i en eksepjonell gunstig stilling. Tilsvarende avgjørelser er truffet for en østerriksk statsborger, som ble tysk borger ved «Anschluss» i 1938 og hadde bodd i Norge siden 1920, og meldte seg til tjeneste i sikkerhetspoliti for å unngå å bli sendt til fronten (RM h. 54 s. 31). Derimot er en dansk borger som kom til Norge for å gjøre tjeneste i det tyske sikkerhetspoliti, til å begynne med som kontormann, dømt etter krigsforbryteranordningen for mishandlinger.

Organiseringen av sikkerhetspoliti i Norge.

De fleste av de tyskere det ble innledet etterforskning mot i Norge tilhørte det tyske politi, Sicherheitspolizei og SD. (Se om disse organisasjoner s. 202 flg.) Sikkerhetspoliti trådte i virksomhet i Norge allerede i april 1940. Politiet sto under ledelse av en Befehlshaber der Sicherheitspolizei und des SD, nemlig SS Oberführer og Oberst Heinrich Fehlis som allerede i april 1940 var kommet til Norge som leder av sikkerhetspolitiets avdeling i Oslo.

I årenes løp ble det en del forandringer i organiseringen av sikkerhetspolitiets avdelinger. Den samlede styrke steg etter hvert til ca. 750 tyskere. Personalet og lederne av de enkelte avdelinger skiftet selv sagt noe. En mer inngående oversikt over organiseringen av Sipo i Norge, de enkelte avdelinger og deres oppgaver m.v. er gitt i meddelelse fra Riksadvokaten nr. 24 av 14. november 1945.

Sikkerhetspoliti var inndelt i 6 avdelinger, hvorav enkelte nærmest hadde forvaltningsmessige oppgaver. En avdeling, V, omfattet det ordinære kriminalpoliti. Avdeling

III omfatter sikkerhetstjeneste, og avdeling IV, det egentlige Gestapo, ledet det politiske eksekutivarbeid, og var vel den viktigste avdeling. Leder for denne avdeling var inntil 1945 Regjeringsrat Reinhardt. Avdelingen var inndelt i forskjellige Referater, således IV S som hadde til oppgave å tegne bildet av motstandsbevegelsens arbeid, Referat IV 1—5, som ledet bekjempelsen av motstandsbevegelsen og etterforskning av de politiske saker, under ledelse av Kriminalrat Esser, og Referat IV N, som under ledelse av Kriminalrat Weiner sto for etterretningstjenesten og skulle bygge opp et nett av agenter.

Det ble opprettet lokale tjenestesteder av sikkerhetspolitiet forskjellige steder i landet, under ledelse av en Kommandeur der Sicherheitspolizei und des SD. Disse tjenestesteder var organisert i avdelinger omtrent som hovedkontoret, og hadde ansvaret for arbeidet i sitt område. Det fantes slike tjenestesteder i Stavanger med en større underavdeling i Kristiansand, i Bergen, Trondheim og i Narvik.

I Oslo var opprettet et eget tjenestested under Fehlis, men da denne ble sjef for hele politiet, ble avdelingen i Oslo lagt direkte inn under hovedkontoret og først besluttet gjenopprettet i 1945. Avdelingen i Oslo var den viktigste og største. Leder av avdeling IV her var Kriminalrat Fehmer.

Til sikkerhetspolitiet var også knyttet en del norske, vesentlig i underordnede stillinger som tolker o.l., men enkelte også som saksbehandler. Det er ikke meningen i denne fremstilling å forsøke å gi noen oversikt over Gestapos virksomhet, men å trekke frem eksempler på de forbrytelser som ble begått under dette arbeid, hvilke handlinger tjenestemennene er tiltalt og dømt for, og som eksempler vise til enkelte dommer som gir nærmere beskrivelse av virksomheten, bl. a. torturhandlingene. Videre vil bli nevnt enkelte mer prinsipielle spørsmål i forbindelse med frifinnelser.¹⁾

Videre bemerkes at det var et nært samarbeid mellom det tyske sikkerhetspoliti og statspolitiet. Statspolitiet handlet etter instruks fra sikkerhetspolitiet og måtte gi dette rapporter om sin virksomhet, likesom regulært samarbeid pågikk under utførelsen av mange aksjoner.

Torturhandlingene.

Såkalt skjerpert forhør (tortur) overfor fanger ble etter hva det er opplyst

innført fra 1941. Fremgangsmåten var kjent fra Tyskland, men i Norge var det til å begynne med forbudt for politiet å bruke vold. I 1941 ble imidlertid bestemt at skjerpert forhør også skulle anvendes overfor nordmenn. Etter forslag av Fehmer ble utarbeidet nærmere regler for bruken av skjerpert forhør og instruks ble sendt ut.¹⁾ Etter denne instruks måtte det bl. a. være fastslått at det som ble avhørt hadde utført illegalt arbeid av en viss betydning og at han satt inne med opplysninger av viktighet, og før vold kunne anvendes måtte annen forhørsteknikk først være forsøkt. Disse regler synes imidlertid å ha vært nokså illusoriske som vern for fangene.

Torturmidler som ble brukt, bl. a. ved Fehmers referat var:

1. Slag med 40—100 cm lange gummikable surret sammen tre og tre med tjærebar eller slag med vanlige norske politikølle eller gummii.
2. Ørefikser og slag med knyttet neve.
3. «Wadenklemmen» benklemmer, et redskap som skulle øve trykk på leggmuskulaturen som ble tatt i bruk fra slutten av 1941.
4. Kalde bad som ble tatt i bruk fra begynnelsen av 1945. Vedkommende ble da etter å være avkledd forsynt med håndjern og benene bundet sammen, og deretter kastet opp i et badekar med kaldt vann og dukket under flere ganger. Etter erfaringer fra Frankrike mente man at sjokkvirkingen ved metoden var særlig egnet til å fremkalle tilståelser. Fremgangsmåten hadde også den fordel at ofrene ikke ble synlige merker etter behandlingen. Behandlingen var ikke ufarlig, idet det i hvert fall kjennes ett tilfelle hvor de arresterte etter først å være mishandlet ved slag og siden badet, er avgått med døden som følge av behandlingen.

Bading på denne måte har også forekommet overfor kvinnelige fanger. Det var overveiet om dette kunne ansees som en sikkerhetsforbrytelse (strl. § 212), men Høyesteret, betegnet en sådan subsumpsjon som ganske unaturlig. Sedelighetskrenkelsen ansees som et sterkt skjerpene moment.

Andre former for tortur har imidlertid rekommert.

Et graverende tilfelle av «Dauernehmung» er beskrevet i R M h. 45 s. 14. M. som var arrestert og som man mente hadde inne med viktige opplysninger, skulle etter ordre underkastes et spesielt skjerpert forhør. I alt 16 politimenn deltok, idet de avhørte

¹⁾ Det følgende er utdrag av en forklaring fra Kriminalrat Siegfried Fehmer, inntatt i R M h. 100 vokatens meddelelse nr. 22 for 30. oktober 1945.

navbrutt, to og to skiftevis, mens fangen satt bundet til en stol med sterkt lys i ansiktet. Etter et døgn avhør ble det truffet et arrangement med en vannkjele med hull i bunnen, slik at det stadig skulle dryppe dråper ned i fangens hode. Det hele forhør varte i tre døgn, og fangen avgikk ved døden tre dager senere som følge av utmattelse.

Som en brutal og utpekulert fremgangsmåte kan nevnes at en fange etter at hans benader var lenket på ryggen, ble heist opp etter et tau i armene, slik at føttene såvidt berørte gulvet. Senere ble også føttene bundet sammen og fangen hang fritt. Dette skjedde ombord på en skøyte som rullet og fangen svingte noe frem og tilbake. Opphengningen varte et par timer og herunder ble han også slått (R M h. 21 s. 34). Flere tilfelle av liknende art er beskrevet i dommene.

I en forklaring fra Fehmer uttaler denne om mishandlingen (skjerpert forhør) at han ikke foretok voldelig avhør fordi han var pliktig til det som politimann, men følte seg moralsk berettiget til å bruke slike midler. Meningen var å øve sterkst mulig press på avhøret vilje i et avgjørende øyeblikk. Han hadde aldri selv følt noen glede av å pine folk under avhør og hadde heller ikke iaktatt dette hos sine folk, og ved hans avdeling var, såvidt han kjente til, ikke benyttet andre midler enn de foreskrevne. Dommen fastslår imidlertid noe annet.

Av de mer graverende tilfelle må ytterligere nevnes mishandlingen av den vel 60 år gamle Lauritz Sand, hvorunder Fehmer, da S. ikke ville gi de ønskede opplysninger, dunket hans hode mot veggen og sammen med to hjelpere slo løs på ham med gummikølle og med en wire, vred hans ledd og, mens S. var sengeliggende etter den første mishandlingen, lot ham hente til nytt avhør og fortsatte mishandlingen, med den følge at S. ble sengeliggende i årevis og ble krøpling for resten av livet.

En rekke av sakene ble anført at mishandlingene var utført etter ordre fra overordnet, og det var en del diskusjon om dette. Vitneprovener om dette spørsmål ansees som noe usikre, idet de som kunne avgi forklaringer selv var implisert i sakene. Forutsetningen var visstnok at det skulle foreligge ordre eller i hvert fall innhentes tillatelse fra overordnet før «skjerpert forhør» kunne anvendes, men når det hastet eller forhøret foregikk om naturen var det tilstrekkelig med en innerretning etterpå. Det er opplyst at sjefen for sikkerhetspolitiet, Fehlis, ønsket at referatlederen skulle være til stede under skjerpert forhør, og i begynnelsen skjedde dette ofte.

Det er av interesse å fastslå at mishandling

av fanger i det tyske politi var offisielt godkjent og tillatt på høyeste hold, og at det forelå instruks om bruken av tortur. I de forskjellige dommer er lagt til grunn at den enkelte saksbehandler stort sett har handlet fritt og helt på egen hånd og anvendt tortur av eget tiltak, men i forståelse med sine overordnede. Flere ganger har de tyske politifolk gått lenger i bruken av tortur enn det fulgte av ordrene og gjeldende instruksjoner, og dette har de overordnede til dels vært vitende om. Det ble anført at en tillatelse til å anvende tortur innebar en ordre om å gjøre dette, men det har domstolene ikke godtatt som uunnskyldning.

Det er ikke ansett straffbefriende at de tiltalte påberopte seg å ha handlet etter ordre.¹⁾ Det anføres at handlingens rettsstridighet ligger klart i dagen — krenkelse av «menneskelighetens lover» og «den offentlige samvitthetens krav», og at torturhandlingene langt overskrider grensen for de reaksjoner som kan ansees for å være folkerettslig hjemlet overfor befolkningen i et under krig okkupert område.

Det er videre anført i dommene at, selv etter den strenge disiplin som gjaldt i sikkerhetspolitiet, ville de tiltalte ikke ha utsatt seg for noen alvorlig fare om de hadde unnsått seg å utføre «tjenesteplikter» av den art det her var tale om. De tiltalte har ikke gått til sine torturhandlingene av den grunn at de har ligget under for sin plikt til å lystre en tvingende ordre.

Det har da stort sett ikke vært nødvendig å drøfte betydningen av en mulig slik ordre. Det uttales at skulle straffrihet inntre, måtte i alle fall kreves at den handlende hadde befunnet seg i en utpreget tvangssituasjon som han ikke kunne redde seg fra.

Dommene om mishandlinger under avhør gjelder dels politifolk, som selv har deltatt i og utført mishandlingene, dels overordnede som har medvirket ved å gi ordre eller tillatelse til mishandlingene eller godkjent disse ved at de har vært til stede uten å gripe inn, eller vært vitende om at det har foregått uten på forhånd innhentet tillatelse.

I dommen vedkommende Siegfried Wolfgang Fehmer, leder av Referat IV E — kontraspionasje — heter det således at han var den energiske politimann som under forhørene og anvendelsen av tortur, gikk planmessig frem med stadig økning av smertene hos sin ofre. Han har som leder for en viktig del av det tyske sikkerhetspoliti i Norge, som den som satte tortur i gang og ga den dens praktiske

¹⁾ Samme oppfatning er gjort gjeldende i Nürnbergdommen av september/oktober 1946 over «the major war criminals».

Stiftelsen norsk Okkupasjonshistorie 2017
 den på en så hensynsløs og grusom måte, et så stort ansvar at han måtte idømmes lovens strengeste straff. (RM h. 45 s. 12.)

Om lederen av sikkerhetspolitiet i Bergen heter det at han ikke personlig har tatt del i mishandlingene, men han har «som øverste sjef i et stort distrikt et meget tungt ansvar for forholdene ved sikkerhetspolitiets avdeling i Bergen, men arbeidsforholdene var slik at han ikke kunne følge alle saker i detalj». Det er på det rene at det ved avdelingen med lederens vitende og billigelse ble anvendt tortur av alvorligste art og i stor utstrekning. Den strafferettslige bedømmelse av legems-krenkelsene har lagt til grunn kriteriene i strl. § 228 og § 229 straffebudene om legemsfornærmelse og legemsbeskadigelse. Til dels er § 231 grov legemsbeskadigelse kommet til anvendelse og i en rekke tilfelle sammenholdes disse bestemmelser med § 232 idet særlig farlig redskap er benyttet.

Mishandlingene har i enkelte tilfelle hatt døden til følge, i mange tilfelle er det voldt betydelig skade eller varig mén og som regel betydelige smerter.

Drap.

Om rettmessigheten av drap under vekslende situasjoner finnes flere avgjørelser. En norsk fange, som skulle være til stede under en ransaking i sitt hjem, forsøkte å flykte, men ble skutt av en av de tyske politimenn. Retten finner at:

«Tiltalte i dette tilfelle ikke har overskredet den grense som må settes for det tyske politis adgang til å anvende skytevåpen. Da G. var et viktig ledd i det illegale arbeide, var det meget om å gjøre å hindre hans flukt, og det kunne politiet under de forhåndenværende omstendigheter vanskelig gjøre uten å stanse ham ved skudd.»

Forholdet var derfor ikke straffbart (RM h. 21 s. 15).

Under en arrestasjon ble bror av den etter-søkte, en våpensjef i Mil.-Org. skutt, og avgikk ved døden. Det tyske politi måtte være forberedt på å bli møtt med væpnet motstand og måtte være berettiget til å bruke sine egne våpen. Når det ble lagt hindringer i veien for politiets inntrengning, var det ikke urettmessig at Sipo-folkene skjøt for å bryte den motstand som ble gjort. (Se Eidsivating lagmannsretts dom 20. mars 1946, RM h. 21 s. 5, flg. — spesielt s. 15.)

Fra sommeren 1944 var det tyske politi gått inn for en motterror mot den norske sivilbefolkning, idet det ble iverksatt likvidasjon av fremtredende norske patrioter, og slik at det

i enkelte tilfelle skulle se ut som likvidasjonene var foretatt av hjemmefronten. Ordre om disse likvidasjonene var gitt av kriminalrat Weiner, sjef for avd. Referat IV N i sikkerhetspolitiet, og utført av hans underordnede etter en på forhånd lagt plan. Noen domsavgjørelse eller noen rettsbehandling forelå ikke. Weiner kunne selv ikke bli trukket til ansvar, idet han tok sitt liv et tid etter frigjøringen, men to av hans tyske underordnede var satt under tiltale for 6 tilfelle av slike drap, av tyskerne selv benevnt «Blumenpflücken».

I ett tilfelle skjedde drapet ved arrestasjonen. I andre tilfelle ble vedkommende anholdt tatt med i bil utenfor byen eller lokket med under et påskudd, beordret til å gå ut av bil, og der skutt på stedet. En person ble skutt, idet han gikk inn porten der han bodde uten tidligere å være anholdt.

Drapene var utført etter forhånds planlegging, og retten kunne ikke se disse som lovlige represalier, idet intet var gjort for å gjøre den norske befolkning kjent med at represalier av denne art ville bli eller var anvendt, og så langt fra å forebygge sabotasje eller likvidasjoner fra nordmennenes side er drapene utført slik at de skulle gis utseende av å være foretatt av hjemmefronten. De domfelles anke over lagmannsrettens lovanvendelse hvorefter drapene var blitt ansett rettsstridige, ble forkastet av Høyesterett, som allerede av den her anførte grunn ikke kunne anse drapene som represaliehandlinger.

Ved straffutmålingen for de to ovennevnte Sipomenn som også ble kjent skyldig i deltagelse i mishandlinger, ble det tatt hensyn til at drapene var beordret fra høyere hold og til deres underordnede stilling. Straffen ble fastsatt til fengsel på livstid. (RM h. 44 s. 31.)

Sicherheitspolizei har arrangert flere drap forbrytelser av liknende art. Drapene er utført etter ordre av Fehlis, Befehlshaber der Sicherheitspolizei. I ett tilfelle ble en avdeling av hirden tilbeordret for å være med på arrestasjonen, og hirdfolk som har medvirket til forbrytelsene er idømt streng straff. (RM h. 38 s. 58 flg.) Drapene blir av de tiltalte betegnet som gjengjeldelsesaksjoner, men retten slår også i denne dom fast at slike terrorhandlinger ikke kan være berettiget, og det kan ikke virke straffebefriende at de er utført etter ordre fra høyere hold.

Det kan også vises til en annen dom som behandler terrordrap som ble arrangert at det skulle se ut som om det var hjemmefrontens gjerning. Høyesterett betegner drapene som «meget grove og frastøtende». (RM h. 44 s. 78.)

Sjefen for Gestapo i Trondheim, Gerhard Friedrich Ernst Flesch, som tidligere hadde tjenestegjort i det tyske politi, og i 1940 ble beordret til Norge, fra oktober 1941 som kommandør for sikkerhetspolitiet i Trondheim, var tiltalt for å ha drept flere krigsfanger, nordmenn og russere. Etter fremstillingen i tiltalebeslutningen og dommen hadde han beordret skutt norske fanger uten at det forelå noen dom, og dette var han klar over. Henrettelsene ble utført av hans underordnede ved skyting. I to tilfelle hadde han beordret en rekke arrestasjoner, og slik at noen av de arresterte straks skulle skytes ved arrestasjonen, og det ble gitt inntrykk av at dette var skjedd under fluktforsøk. Ordrene om skyting ble til dels sabotert av hans underordnede. Retten antok at disse drap som angivelig var skjedd etter ordre fra høyere hold som represalier, måtte betegnes som rene terrorhandlinger, ikke represalier, og i strid med krigens lover og sedvaner. Det var hevdet at henrettelsene skulle være berettiget, idet det dreiet seg om franktirører og folkerettsstridig virksomhet, og de henrettede hadde da ikke krav på å bli behandlet etter folkerettens regler. I Høyesterett var det enstemmig tilsetning til følgende votum av førstevoterende:

«Det er etter min mening klart at motstandsbevegelsens kamp som sådan mot tyskerne under de forhold som forelå ikke var folkerettsstridig. Men spørsmålet om hvorvidt en sådan motstand mot okkupanten var folkerettsstridig eller folkerettsmessig har ingen betydning for løsningen av det spørsmål det her gjelder, nemlig om på hvilken måte okkupanten etter folkeretten plikter å opptre mot en som han vil straffe for å ha reist seg til motstand. Og jeg anser det ikke tvilsomt at det etter folkerettens regler ikke kan anvendes straff uten at hans skyld er fastslått ved en rettslig behandling. Jeg henviser for så vidt til Reed: Fra krigens folkerett, side 109 og Kuz: Kriegerrecht und Neutralitätsrecht, side 97. At det må foreligge en rettslig avgjørelse heravettes også i Høyesteretts domme mot Ross (Rt. 1947 s. 416) og Latza (Rt. 1947 s. 468).» Det kan være noe uklart om krav der kan stilles til den domstol eller den myndighet som treffer avgjørelsen, men som uttalt av førstvoterende i Latza må minstekravet til saksbehandlingen være at den anklagede ikke skal kunne dømmes uten at hans forhold er prøvet på en rettslig måte. For at så skal kunne skje, er det nødvendig å ha siktelsen gjelder og de bevislige anklager som foreligger mot ham, og at han så er berettiget til å forsvare seg og til heretter å føre motbevis.

Lagmannsretten er kommet til at der for de drepte nordmenns vedkommende ikke har

1) Omhandlet nedenfor på s. 268 flg.

funnet sted noen etter folkerettens regler gyldig rettergang. Etter det som lagmannsretten har funnet bevist er det ikke tvilsomt at den behandlingsmåte som er anvendt ikke tilfredsstiller de minstekrav som folkeretten stiller til den rettergang som må anvendes for at en borger i okkupert land kan straffes. For Barres, Byes, Trøegns og Kvernøds vedkommende er det opplyst at de ikke engang var arrestert da beslutningen om å drepe dem ble truffet, og at de overhodet ikke har vært avhørt.»

Tiltalte hadde videre gitt ordre om henrettelse av 15 russiske krigsfanger uten noen forutgående rettsavgjørelse. Henrettelsen ble utført ved henging. Om disse tilfelle ble anført at det var uten betydning om russerne skjøt tyske krigsfanger, og selv om Russland ikke hadde underskrevet Genferkonvensjonen, fulgte ikke derav at russiske militære ikke hadde krav på å bli behandlet som krigsfanger etter folkerettens alminnelige regler. Ved straffutmålingen kunne ikke legges særlig vekt på at flere av de drepte muligens ville ha blitt dømt til døden ved en rettergang. Det var en del av tiltaltes forbryterske forhold at han hindret de arresterte i å få sine saker prøvet på en folkerettslig sett korrekt måte (Rt. 1948 side 80).

Sjefen for Gestapo i Kristiansand, Rudolf Kerner, som fra tidligere hadde tjenestegjort i det tyske politi og fra september 1941 som sjef for sikkerhetspolitiet i Kristiansand hvor han var underordnet «kommandøren» i Stavanger var tiltalt for ved i en rekke anledninger å ha latt henrette russiske krigsfanger, i alt 11 eller 12 tilfelle. Etter tiltalebeslutningen var henrettelsene ulovlige, og retten legger til grunn at drapene samtlige er forøvet uten at det har foreligget noen dom eller overhodet noen rettsbehandling, hvorfor de antas å stride mot menneskelighetens lover og den offentlige samvittighets krav. Kerner og hans underordnede hadde vært vel vitende om at deres handlinger hadde denne rettsstridige karakter, idet de må ha forstått at det ikke forelå lovlig hjemmel for henrettelsene og hadde heller ikke foretatt noen undersøkelser for å bringe dette på det rene.

Henrettelsene var etter ordre foretatt av Kerners underordnede ved skyting ved nakkeskudd eller ved henging, til dels på en brutal og ubarmhjertig måte.

Lagmannsrettens dom ble imidlertid opphevet av Høyesterett på grunn av mangelfulle domsgrunner, for så vidt de tiltalte var dømt for disse drap. Når det var anført at samtlige henrettelser var utført uten noen dom eller noen rettsbehandling overhodet, var dette ikke tilstrekkelig til at det kunne bedømmes om det i objektiv henseende forelå en krigsforbrytelse. Man savnet nærmere opp-

lysninger om hvilke myndigheter traff bestemmelse om henrettelsene og i hvilke former vedtakene ble truffet, hvilket var nødvendig for å kunne avgjøre om de minstekrav folkeretten stiller til en lovlig henrettelse er oppfylt. Også for det subjektive, — om de tiltalte hadde forstått at det ikke forelå noen dom eller rettsbehandling — var domsgrunnene mangelfulle. Det kunne ikke tjene som begrunnelse for straffbart forsett at de tiltalte ikke hadde foretatt noen undersøkelser for å bringe forholdet på det rene. Det ble vist til tidligere avgjørelser i tilsvarende saker (R. t. 1949 s. 839).

Da Kerner ble dømt til døden for en rekke andre alvorlige forbrytelser og de øvrige tiltalte i saken til strenge straffer, er saken ikke fremmet på ny for de nevnte eksekusjoner.

Et særegent tilfelle av drap er omhandlet i R. M. h. 33 s. 113. Emil Koeber var i 1944 fangevokter ved det tyske fengsel Vollan i Trondheim. Han skjøt her 12. desember 1944 en norsk fange. Til sin unnskyldning anførte han at fangen forsøkte å flykte og at han derfor var berettiget til å skyte.

Retten forkastet denne påstand og fant at det forelå et forsettlig og overlagt drap, uten forbindelse med noe fluktforsøk, og at motivet var at tiltalte hadde en sadistisk innstilling overfor fangene og at han skjøt for med terror å søke å sette en stopper for fremtidige fluktforsøk, likesom han ved den angivelige utviste påpasselighet ville søke å sikre sine overordnedes bevåkenhet. Om motivet og overlegget var det for øvrig dissens i lagmannsretten.

Tiltalte ble dømt etter strl. § 233, 2. ledd og forbrytelsen som var begått av en tysk tjenestemann under hans tjenestgjøring i Norge, måtte anses som en krigsforbrytelse og dømmes etter anordning av 4. mai 1945. Om straffutmålingen bemerkes at tiltalte som vaktmann hadde plaget fangene og samme dag drevet den fange som ble skutt i straffefektersis, enskjønt han var syk og dårlig, blodig og forslått. Han hadde skutt fangen ned med kaldt blod, og det «må for alle tider slås fast at sådanne terrorhandlinger vil utløse lovens strengeste reaksjon». Tiltalte ble dømt til døden og denne straffutmåling ble opprettholdt av Høyesterett.

Tysk statsborger Oscar Hans, f. 1910, ble i april 1940 beordret til tjeneste i sikkerhetspolitiet i Norge i Abt. I, hvor han vesentlig hadde oppgaver av forvaltningmessig art. Fra begynnelsen av 1941 ble det opprettet en såkalt «Sonderkommando» med Hans som sjef, og som skulle sørge for forsvaret av Sipos hovedkvarter. Som leder av denne avdeling fikk Hans også i oppdrag å utføre henrettel-

ser, første gang under unntagelsestillstander i Oslo i september 1941.

Han har deretter ledet eksekusjonen av minst 215 nordmenn som var dømt til døden antagelig et noe høyere antall. I de fleste tilfelle forelå dødsdom av tysk domstol og ordre fra sjefen for sikkerhetspolitiet, Fehlis, om henrettelsen. Tiltalte fikk ingen ordre direkte fra domstolen. Om fremgangsmåten ved henrettelser forelå for øvrig et reglement.

Ved månedsskiftet juni-juli 1944 utgikk ordre fra Berlin at domstolene i de tysk-okkuperte land skulle innstille sin virksomhet, idet domstolsbehandling ikke ble funnet tilstrekkelig effektiv, særlig hva angår den avskrekkende virkning overfor befolkningen. Sikkerhetspolitiet skulle da selv, uten noen domstolsbehandling kunne treffe beslutninger om dødsstraff og henrettelse.

I henhold hertil ble i en rekke tilfelle truffet beslutning av Fehlis om henrettelser av nordmenn, og Oscar Hans ble gitt skriftlige ordre om å utføre henrettelsene, idet den ordren var anført at vedkommende var «turtelt».

Det ble ikke reist noen tiltale for de tilfelle av henrettelser som var skjedd i henhold til dom, men alene for de tilfelle hvor dom manglet. Antallet var angitt til 68.

Lagmannsretten anså det som en utvilsomt og fastslått folkerettslig grunnregel at en okkupasjonsmakt ikke kan foreta henrettelser overfor den okkuperte stats innvånere ut over at det har vært avsagt dom av en domstol.

Forordningen om at de tyske domstoler skulle innstille sin virksomhet måtte være i strid med folkerettens grunnsetninger, og henrettelsene i strid med krigens lover og sedvaner. Tiltalte hadde foretatt henrettelser uten at det hadde foreligget noen dom, og dermed objektivt sett forbrutt seg mot anordning av 4. mai 1945, jfr. strl. § 233.

Tiltalte anførte at han hadde gått ut fra det forelå et lovlig grunnlag for henrettelsene, men etter en nærmere vurdering fant han at han i tre tilfelle, alle etter sommeren 1944, hadde hatt forståelsen av at det var avsagt noen dom. For et tilfelle fra 1944 fant retten det derimot tvilsomt om det hadde hatt tilstrekkelig forståelse av at ikke var avsagt. Lagmannsrettens dom avsaugt under dissens. (R. M. h. 39 s. 104).

I Høyesterett ble imidlertid denne dom opphevet, uten at retten fant grunn til å gå videre inn på lovanvendelsen. Det ble antatt at ved drøftelsen av den antatte folkerettsregel måtte man ha for øye spørsmålet om hvilke krav folkeretten i tilfelle stiller til avgjørelse som må gå forut for en henrettelse, således hvilke instanser skal

treffe avgjørelsen og hvilken behandlingsmåte som kreves iakt tatt.

Lagmannsrettens dom ble opphevet, fordi domsgrunnene var mangelfulle og uklare for så vidt det subjektive angår. De momenter lagmannsretten hadde trukket frem som grunnlag for sin avgjørelse var ikke tilstrekkelige, og det ble pekt på at det ikke var tilstrekkelig for domfellelse for forsettlig drap at tiltalte burde ha kjent til de forhold som gjorde handlingen rettsstridig. Selv om det som konklusjon het at tiltalte hadde hatt forståelse av at noen dom ikke forelå, var det en så alvorlig uklarhet ved dommen at den måtte oppheves. Spørsmålet om unnskyldelig rettsvillfarelse var heller ikke tilstrekkelig drøftet.

Etter at dommen over Oscar Hans var opphevet av Høyesterett, ble det ikke fremmet noen ny sak mot ham i Norge. Saken ble henlagt av påtalemyndigheten og han ble sendt til Tyskland i september 1947. Her skal han være idømt 15 års fengsel ved en britisk domstol.

Jødeaksjonen.

Wilhelm Artur Konstantin Wagner, f. 1909 var fra februar 1941 beordret til tjeneste ved sikkerhetspolitiet i Norge som leder av Referat IV b som behandlet «verdenskrettsesspørsmål» dvs. vesentlig frimurer- og jodesaker. W. selv arbeidet utelukkende med jodesaker, og hans arbeide var av etterrettningmessig art. Utover i 1941 ble det foretatt en rekke arrestasjoner og overgrep mot jøder uten at W. er overført noe rettslig ansvar for dette. Natten mellom 25. og 26. oktober 1942 ble det arrestert i alt ca. 300 jøder og i den følgende tid ble ytterligere arrestasjoner foretatt.

Ordre om at alle norske jøder skulle deporteres til Tyskland kom fra Berlin og denne ordre brukte W. videre til statspolitisjef Marthinsen, idet statspolitiet som hadde utført arrestasjonene, også skulle sørge for iverksettelse av deportasjonen. I alt 503 voksne og 28 barn ble da brakt ombord i «Donau» i Oslo og ført til Tyskland. Retten fastslår at samtale med jøder ble behandlet ytterst hensynsløst og brutalt, både i Oslo og under den videre transport, og samtlige 531, bortsett fra 10, ankom til Tyskland.

Retten fastslår at deportasjonen av 531 norske jøder i november 1942 objektivt sett var en krigsforbrytelse, i strid med krigens lover og sedvaner og i strid med folkeretten, og at W. deltakelse i deportasjonens forberedelse og hjelp til å skaffe skip, melding til Martin-Thom og konferanser med denne om arrestasjon og transporten, og endelig hans frem-

møte som leder av sikkerhetspolitiets avdeling på kaien, utpeker ham som den der organiserte transporten og som har strafferettslig medansvar for å ha forvoldt 521 jøders død.

Tiltalte ble dømt etter strl. § 233 for drap og § 225 for å ha medvirket til at en annen bringes i treldom, sammenholdt med krigsforbryteranordningen, idet det om det subjektive bemerkes, at det ikke er ført bevis for at tiltalte hadde positivt kjennskap til gasskammermetoden, men han forsto ut fra hele sitt kjennskap til de stadig voksende og stadig skjerpede forholdsforhold mot jøder i alle land under tysk herredømme at i alle fall de fysiske svake personer, særlig da de gamle, mange av kvinnene og de fleste av barna med overveiende sannsynlighet ville bukke under enten av underernæring, vanrøkt, overarbeid eller ved mishandling.

Lovanvendelsen ble opprettholdt av Høyesterett, idet det om straffutmålingen bemerkes at deporteringen av jødene er en overordnetlig opprørende og graverende krigsforbrytelse, men domfeltes medvirkning hadde vært av en underordnet karakter. Han hadde ikke tatt initiativ til aksjonen mot jødene, men hadde å sette denne i verk, og hadde etter de instruksjoner som forelå og den stilling han hadde ikke noe større spillerom for å treffe avgjørelser om omfanget av deporteringen. Hans stilling var relativt underordnet. Han handlet etter befaling av sine overordnede og kunne ikke ha nektet å utføre ordre uten å utsette seg for de alvorligste konsekvenser. Dette forhold måtte tillegges stor vekt.

Om straffutmålingen var det sterk dissens, idet lagmannsretten mot to stemmer mente at dødsstraff burde anvendes, men Høyesterett med tre mot to stemmer satte straffen til tvangsarbeid i 20 år.

Dommen som for øvrig gir en utførlig redegjørelse for hele aksjonen mot jødene, er inntatt i R. t. 1947 s. 248.

Det bemerkes at Quisling var tiltalt for medvirkning til drap i forbindelse med jødeaksjonen, og det heter i dommen at Q. var interessert i å få gjennomført jødefølgningen, og hadde forstått at jødene ville bli sendt ut av landet, men ikke vært seg fullt bevisst at de ville miste livet. Han ble dømt for uaktsomt drap, strl. § 239.

Tyske dommere i standrett.

Etter at sjefen for statspolitiet, «generalmajor» Marthinsen, var blitt likvidert 8. februar 1945, ble det tyske og norske sikkerhetspoliti satt i beredskap. På tysk hold ble truffet beslutning om represalier, idet Reichskommissar besluttet at det skulle nedsettes standrett og fremmes saker, dels mot to sabotør-

grupper, hvis deltakere fra tidligere satt arrestert, og dels en del saker mot «ledende menn fra motstandsbevegelsen — intellektuelle opphavsmenn». Etter en del forhandlinger beordret Reichskommissar standrett nedsett, og som formann ble utpekt dr. Hans Latza, som var formann i Polizeigericht Nord. Denne domstol var imidlertid fra mai—juni 1944 fratatt sin kompetanse i politiske saker mot nordmenn. Dr. Latza ble beordret til å tjenestgjøre tross sine protester, og etterkom dette. Som meddommere ble utpekt en jurist fra Reichskommissariat og en person fra det tyske ordenspoliti.

I løpet av ettermiddagen ble det arrestert fire nordmenn, nemlig overlege Haakon Sæthre, h.r.advokat Carl Ferdinand Gjerdrum, direktør Kaare Sundby og h.r.advokat Jon Vislie, de ble ført direkte til Victoria Terrasse.

Latza ble før retten ble satt orientert av sikkerhetspolitiet og var klar over at det skulle fremstilles «intellektuelle opphavsmenn» som var arrestert umiddelbart før rettsforhandlingene. Weiner i sikkerhetspolitiet skulle være aktor og han erklærte at han personlig innto for riktigheten av de opplysninger han ville komme med og at de anklagedes skyld var helt på det rene. Umiddelbart før rettsforhandlingene kom Fehlis til stede og orienterte om situasjonen.

Etter at retten var satt ble de anklagede ført inn en for en. De var som nevnt arrestert kort tid i forveien og ikke underkastet noe egentlig forhør. De ble av Weiner foreholdt anklagen som kom helt uforberedt på dem, og fikk anledning til å uttale seg, hvorefter Weiner nedla påstand om dødsstraff. Dødsstraff ble avsagt for alle fire, men retten overveiet å innstille overlege Sæthre til benådning uten at det ble foretatt noe effektivt for å gjennomføre dette.

Deretter ble det behandlet saker mot 6 personer som tidligere var arrestert og som hadde deltatt i sabotasjehandlinger, og mot en Aage Martinsen som det var på det rene ikke tilhørte sabotasjegruppen, men som angivelig hadde kjent til virksomheten uten å melde fra til politiet. Alle 7 ble dømt til døden.

Alle dødsdommer ble fullbyrdet straks etter, idet benådning ble avslått.

Det ble ikke reist noen tiltale mot Latza eller de andre dommere i anledning av dødsdommene over sabotasjegruppen, men for dødsdommene over Sæthre, Gjerdrum, Sundby og Vislie. For de sistnevntes vedkommende anførte lagmannsretten at standretten ikke hadde hjemmel i forordningen om sivil unntagelsestilstand, og rettsforhandlingenes forløp var bestemt på forhånd, og dommen kamouflerte gisselskyting som represalier. For

Aage Martinsens vedkommende var dødsdommen rettsstridig ved at dommerne ikke undersøkte om det forelå bevis for de handlinger han var beskyldt for.

Eidsivating lagmannsretts dom av 12. mars 1947 gir en utførlig fremstilling av det som passerte (Rt. 1947, s. 473 flg.). Etter nærmere redegjørelse for de rettslige spørsmål konkluderer da retten med at beslutningen om å nedsette standrett ikke i og for seg var folkerettsstridig. Standrettsbehandlingene hadde som formål å virke som represalier, og det må anses på det rene at dommerne gikk til rettsforhandlingen fast besluttet på å ilegge hårde straffer av generalpreventive hensyn.

Vesentlig til sikring av de anklagedes forsvar hevdvunne rettigheter ble imidlertid til sidesatt, og retten finner at en rettsforhandling av den beskrevne natur og med dødsdommer over uskyldige sivilt personer utvilsomt må være i strid med folkeretten. For Sæthre og Vislie forelå ingen handlinger som kunne belegges med slik straff, mens for de to andre kunne være et annet for Sundby og Gjerdrum. For Aage Martinsen fant retten at de straffebestemmelser han var dømt etter var folkerettsstridig.

Retten fant at deltagelse i en slik standrett og avsigelse av dødsdommer måtte betegnes som en forbrytelse i strid med de folkerettslige grunnsetninger slik som «de fremgår av skikk og bruk mellom siviliserte stater, av menneskelighetens lover og den offentlige samvittighets krav». Retten fant videre at Latza hadde handlet forsettlig, idet han hadde erfaring som dommer, og fullt ut hadde forstått at det som i realiteten skulle foregå var å ta represalier og ikke disse rettslige former. Latza ble derfor dømt etter str. § 233 for å ha forvoldt overlege Sæthre og advokat Vislies død, men for øvrig frifunnet, idet det vedkommende Martinsen bemerket at han trodde det forelå en gyldig straffebestemmelse.

De to andre dommere ble frifunnet, idet de ikke i samme grad hadde vært orientert på forhånd. Alle bli frifunnet etter str. § 233 for å ha handlet mot bedre vitende.

Straffen for Latza ble satt til tvangsarbeid i 15 år.

Denne dom ble påanket fra begge sider og ble forkastet av Høyesterett 3. desember 1948 (Rt. 1948, s. 1088). Høyesterett bemerket at det kan reises en rekke viktige spørsmål om de handlinger mot fremgangsmåten ved standrett, og at dette var egnet til å gjøre etterretter ansvarlig for forsvarlighets tvilsom, men disse spørsmål kunne dog hverken enkeltvis eller sammen være avgjørende. «Hva det fremfor alt gjelder an på er om det er foregått en redegjørelse for uavhengige dommere som

med uten at hans skyld er prøvet på redelig måte med adgang til å forsvare seg. Det måtte være i klar strid med de elementære prinsipper for menneskelig rettferd når standretten hadde avsagt dødsdommer på et åpenbart utilstrekkelig bevisgrunnlag, og for så vidt måtte det foreligge en krigsforbrytelse.

Det var ikke avgjørende om domstolen var en standrett eller en særdomstol, men om saksbehandlingen for domstolen tilfredsstilte de minstekrav som må stilles for at den skulle kunne betegnes som rettergang, — i første rekke om domstolen traff sin avgjørelse uavhengig, på grunnlag av en rettskaffen prøvelse av skyldspørsmålet, eller om utfallet var bestemt av direktiver retten hadde fått. Domsgrunnene var her ikke tilstrekkelig klare, og noe selvmotsigende, idet det var uttalelser i retning av at domstolen i virkeligheten ikke hadde hatt noe valg, men også uttalelser som tydet på at det hadde foregått en virkelig rettsbehandling.

Også om det subjektive ble gjort visse bemerkninger, og dommen ble opphevet også for den frifinnende del.

Saken ble behandlet på ny ved Eidsivating lagmannsrett 29. januar 1948 med en noe revidert tiltalebeslutning, idet det heter at domfellelsen skjedde med hjemmel i lovbestemmelser som var stridende mot krigens lover og sedvaner og bygget på et bevisgrunnlag som åpenbart ikke var tilstrekkelig, og dommerne handlet som sådanne mot bedre vitende.

Etter en nærmere fremstilling av saksforholdet og de rettslige spørsmål, kom retten til at alle de tre tiltalte måtte frifinnes, idet retten ikke kunne anta at det er noe ufravikelig prinsipp at bevisførselen skal være umiddelbar og når retten tar hensyn til den summariske behandlingsmåte ved standretten, kan den ikke finne at saksbehandlingen kan anses å stride mot krigens lover og sedvaner eller at de anklagede har vært hindret i å føre et redelig forsvar. Retten finner hverken saksbehandlingen eller straffutmålingen folkerettsstridig. Den fant videre at de tiltalte hadde vært i rettsvillfarelse som måtte anses uskyldig.

Styremyndighetens anke over denne dom ble forkastet av Høyesterett 3. desember 1948 (Rt. 1948, s. 1088). Høyesterett bemerket at det kan reises en rekke viktige spørsmål om de handlinger mot fremgangsmåten ved standrett, og at dette var egnet til å gjøre etterretter ansvarlig for forsvarlighets tvilsom, men disse spørsmål kunne dog hverken enkeltvis eller sammen være avgjørende. «Hva det fremfor alt gjelder an på er om det er foregått en redegjørelse for uavhengige dommere som

har dømt etter fri overbevisning.» Dette hadde lagmannsretten det beste grunnlag for å bedømme. Selv om de idømte straffer — sett fra norsk synspunkt — fremstiller seg som i høy grad opprørende, kunne det ikke fastslås at straffutmålingen var i strid med folkerettens krav.

Med hensyn til dommen over Aage Martinsen kom Høyesterett til at det ikke kunne være straffbart for de tiltalte at de hadde lagt tysk lov til grunn, selv om det kunne reises tvil om ikke denne var i strid med folkeretten.

I forbindelse med disse standrettssakene må også nevnes en liknende sak som forekom under unntagelsestilstanden i Oslo 10. september 1941. Rudolf Schiedemair som var jurist av utdannelse, hadde for krigen vært ansatt i den tyske Oslo-legasjon, senere i Reichskommissariat, men ble avskjediget og forlot Norge i 1943. Han ble arrestert i Tyskland 20. februar 1948 og sendt til Norge, hvor det ble fremmet sak mot ham ved Eidsivating lagmannsrett 25. mars 1949 for å ha deltatt som meddommer i standretten.

I tiltalen heter det at forhandlingene og domfellelsen var en ren skinnrettergang, idet dommene var bestemt på forhånd; det foregikk ingen redelig prøvelse av skyldspørsmålet, og de anvendte straffer var så urimelige at de måtte betegnes som åpenbar rettskrenkelse og uten hjemmel i folkeretten. Det var reist tiltale for drap etter strl. § 233 for dødsdommene over Viggo Hansteen og Rolf Wickstrøm, som ble fullbyrdet, for forsøk på drap i to tilfelle hvor det ble avsagt dødsdom, hvorefter de dømte ble benådet, og endelig etter strl. § 223 for frihetsberøvelse for flere tilfelle av langvarige frihetsstraffer, til dels livsvarige.

I en utførlig redegjørelse for de begivenheter som gikk forut for unntagelsestilstanden, fastslår retten at forholdet mellom LO og tyskerne og NS utover våren og sommeren 1941 ble mer og mer tilspisset, at motstanden mot tyskerne tok fastere form, at forskjellige sabotasjehandlinger hadde funnet sted, og at tyskerne etter krigsutbruddet med Russland særlig fryktet kommunistene. Den 8. og 9. september 1941 fant det så sted en spontan arbeidsnedleggelse, den såkalte «Melkestreik» ved en rekke bedrifter i Oslo, hvilket skjedde mot de ansvarlige ledes vilje. Deretter ble det erklært sivil unntagelsestilstand 10. september 1941 i h. h. t. en tidligere utferdiget forordning av 31. juli 1941. En rekke personer ble arrestert og 27 av dem ble stillet for standrett. Som formann i standretten fungerte Fehlis, mens Schiedemair, etter først å ha motsatt seg dette, etter ordre deltok som med-

dommer. Dr. Knab fra sikkerhetspolitiet var aktor.

Under prosedyren for lagmannsretten i 1949 var det fra påtalemyndighetens side pekt på en rekke mangler ved standrettens saksbehandling, men etter en utførlig gjennomgåelse av denne, ble tiltalte frifunnet i de vesentlige punkter. Retten fant at nedsettelse av standrett under den foreliggende situasjon ikke var folkerettsstridig, at det ikke var noe bevis for at tiltalte hadde mottatt noe pålegg om å kjenne de tiltalte skyldige eller å idømme en bestemt straff, men tvert om hadde stemt mot dødsstraff, at de anklagede fikk anledning til å uttale seg, og selv om forhandlingene foregikk raskt, hadde rettens rådslagninger vært forholdsvis inngående. Når tiltalte hadde stemt mot dødsstraff kunne han ikke sies å ha medvirket til drap. I den sak hvor de dødsdømte ble benådet, hadde tiltalte stolt på et tilsagn om benådning, og kunne da ikke dømmes for forsøk på drap. Han kunne heller ikke dømmes for å ha handlet mot bedre vitende (strl. § 110), idet han etter de opplysninger som ble lagt frem hadde vært overbevist om de arrestertes skyld. På et punkt var det dog her sterk dissens.

For frihetsstraffene ble tiltalte frifunnet på tilsvarende grunnlag, idet tiltalte ikke hadde unnlatt å prøve skyldsspørsmålet på en redelig måte, ikke hadde handlet folkerettsstridig og hadde følt seg forvisset om at anklagen var riktig.

For domfellelsen av redaktør i Morgenbladet, Olav Gjerløw, som ble dømt til 15 års tukthus for forstyrrelse av den offentlige ro og orden ved en artikkel i Morgenbladet 12. september 1941, fant retten det dog godtgjort at tiltalte Schiedemair hadde vært klar over at beviset var utilstrekkelig og at han ikke hadde prøvet skyldsspørsmålet på redelig måte og handlet mot bedre vitende og derved handlet folkerettsstridig. For domfellelsen av redaktør Fredrik Ramm fantes slikt bevis ikke ført, og tiltalte ble frifunnet på dette punkt.

Tiltalte ble for medvirkning til domfellelsen av Gjerløw dømt etter strl. §§ 223 og 110, jfr. krigsforbryterloven til tvangsarbeid i 2 år og 1 måned, lovens minstestraft i dette tilfelle.

Grini fangeleir.

Det tyske sikkerhetspoliti beslaga fra 12. juni 1941 det nye kvinnefengsel på Ila i Bærum og opprettet her et fengsel for politiske fanger, «Gefangenenlager Grini». Grini betegnes ikke som noen konsentrasjonsleir, men som et fengsel som administrativt var underlagt Gestapo. Ved opprettelsen i 1941 ble det overført 115 sivile norske fanger, og i årene frem til frigjøringen, var i alt 20 000 nord-

menn for kortere eller lengre tid anbrakt der. De var arresterte, sikret eller tatt som gisler av det tyske sikkerhetspoliti eller i spesielle tilfelle dømt etter en mer eller mindre summarisk tysk rettergang.

Leirens ledelse og vel de fleste av personalet var tyske, men det var også en del norske som tjenstgjorde der og som av den grunn er dømt for bistand til fienden.

Ved Eidsivating lagmannsretts dom av januar 1947 ble det behandlet sak mot ledere av leiren fra 15. juni 1942 til frigjøringen. Alfred August Zeidler, og tre av hans tyske hjelpere. Ingen av disse synes å ha hatt nevneverdig erfaring fra tidligere tjeneste i fengselsvesenet, men tilhørte Gestapo.

Under hovedforhandlingen ble det avgitt forklaringer av over 100 vitner, og det gisdommen en beskrivelse av forholdene i leiren. Om lederen Zeidler heter det at han var kløvet, ond og fordrunken, iskald og kynisk og retten finner at han aldri har forsøkt å tilegne seg de kunnskaper i fangebehandling som han fullstendig manglet eller de viten om fangenes forhold som burde forlanges av en fengselsbestyrer. Og hans passivitet og seen gjennom fingrene med sine underordnede mishandling av fangene kan hverken forklares eller forsvares.

Selve tjenesten ved Grini og interneringen av fangene er for de tyske tjenestemenn ikke noe straffbart forhold, og ledelsen ved Grini hadde vel heller ikke noen myndighet med hensyn til selve interneringen eller dens varighet. Det de er dømt for er at de i den tid de har tjenstgjort på Grini har gitt seg skyldig i medvirken til serier av mishandlinger av fangene, til dels av meget alvorlig art, «hvilket i stor utstrekning har ført til nedsettelse av fangenes helbredstilstand og motstandskraft». Det nevnes her en rekke tilfelle av legemskrenkelser ved slag og spark til dels med alvorlige følger, og det ansees vist at bruken av disse metoder økte og som tiden gikk. Særskilt nevnes at det ble gitt ordre til at de jødiske fanger skulle handles særlig hardt og fratas alle rettigheter, og denne ordre har lederen håndbrevet bokstavelig og har kjent til at hans underordnede plaget jødene på forskjellige måter.

Videre nevnes de såkalte straffeeksersiser på Grini, hvorunder fangene ble beordret til meget hard gymnastikk gjennom lengre tid, ledsaget av slag og spark. Retten karakteriserer dette etter øvelsens art, sersisens lengde, og de ledsagende slagspenn som ren mishandling av fangene. I tilfelle har straffeeksersis vært en medvirkende og utløsende årsak til en fanges død. Straffeeksersisen har i det vesentlige vært

av Kurt Walther Kuntze, som var ansatt ved Grini fra mai 1942.

Ett forhold som sterkt bebreides lederen av leiren er behandlingen av dødsdømte fanger. Det heter at fengselskommandanten hadde det moralske hovedansvar for den helt gjennom menneskelige fremgangsmåte som ble anvendt overfor fanger som sto umiddelbart foran døden, og han gjorde intet forsøk på å mildne disse fangers siste timer.

Retten anser det i det hele bevisst at hele fangebelegget var gjenstand for det motsatte av human behandling og at det har vært utsatt for overgrep, voldsomheter og utilbørlig oppførsel fra de tiltaltes side. Disse forskjellige forhold ble da ansett dels som legemsforvermelser, dels som legemsbeskadigelser, i det overveiende antall tilfelle beskadigelser som ingenlunde er ubetydelige, og i enkelte tilfelle med døden til følge, og videre til dels som hensettelse i hjelpeløs tilstand. De tiltalte har visst at fangenes helbredstilstand på grunn av underernæring var sterkt nedslutt og deres brutale fremgangsmåte derfor meget farligere. Behandlingsmåten anses stridende mot krigens lover og sedvaner og dette har de tiltalte hatt den fulle forståelse av. De ble derfor dømt etter krigsforbryterloven. De domfelles anke over lovanvendelsen ble forkastet av Høyesterett. Om straffutmålingen heter det at de gjennom lengre tid systematisk har mishandlet fanger, og at det er nødvendig å reagere strengt mot slik behandling av vergeløse fanger, selv om deres opptreden for enkelte av dem i noen utstrekning kunne være influert av det avhengighetsforhold de sto i til sine overordnede. Straffen ble satt til tvangsarbeid på livstid for Zeidler og samme straff anvendt for de av hans underordnede, Kuntze, og for to av de andre ble straffen satt til tvangsarbeid i 15 år.

Dommen med nærmere beskrivelse av forholdene er inntatt i RM h. 47 s. 70 flg.

I den første «Grinidom» var anført at en av de mest kjente og beryktede av tjenestemennene ved Grini, Julius Denzer, ikke var dømt etter kapitulasjonen. Han ble imidlertid senere oppsporet i Tyskland og sak fremført mot ham ved Eidsivating lagmannsrett den 11. november 1948.

Julius Denzer, f. 1896, hadde siden 1922 vært i det tyske politi og ble beordret til tjenstgjøre på Grini, angivelig mot proserens tjenstgjorde her som «Schutzhaft» fra slutten av mai 1942 til aufløst. Deretter tjenstgjorde han som fangeleirant ved den tyske fangeleir i Tromsø.

I sin stilling hadde han under leirkommandanten, ledelsen av og tilsynet med selve fangeleiren og den indre tjeneste der, og er betegnet som leirens nestkommanderende. Han var foresatt for de øvrige tyske funksjonærer som plikket å lystre hans ordre. Han var selv undergitt leirkommandanten som igjen mottok sine ordre og instruksjoner fra sikkerhetspolitiet på Victoria Terrasse.

I tiltalebeslutningen gjøres gjeldende at han på Grini er medansvarlig i mishandlinger av alvorlig art utført av Grinis vaktmannskaper, og likeledes personlig i stor utstrekning mishandlet fanger. Hans brutale og hensynsløse opptreden bidro sterkt til å øke uhyggestemningen i leiren, og mishandlingen førte i stor utstrekning til nedsettelse av fangenes helbredstilstand og motstandskraft, slik at de følte seg hjelpeløse i vaktmannskapenes vold. Retten anser denne beskrivelse for riktig, nevner en rekke tilfelle av mishandlinger og fremhever straffeeksersisen som kunne utarte til den grovste mishandling. Det forelå et reglement for bruken av straffer, og straffer ble også ilagt av Denzer.

Retten tar avstand fra uttalelsen i en tidligere dom om at Denzer må betegnes som «Grinifangenes fiende nr. 1» som «har vært foregangsmanden for den stadig voksende terror og brutalitet». Han karakteriseres som en typisk underordnet tjenestemann, hvis handlinger er preget av en inngrodd respekt for ordre fra foresatte. Han var imidlertid gammel politimann og burde ha kjennskap til normal behandling av fanger, mens det øvrige personale var uten noen erfaring herom. Det anføres at han ikke har vært uimottagelig for henvendelser angående fangetjenesten av faglig art.

Han ble for sine mishandlinger av fangene dømt etter strl. §§ 228 og 229, sammenholdt med § 232, idet handlingene til dels var utført på en særlig smertevoldende måte. Handlingene var videre i strid med krigens lover og sedvaner, og det kunne ikke være straffebedrøvelsen at han angivelig hadde handlet etter ordre. Ved utførelsen av straffeeksersisen var det utvilsomt et vidt spillerom for moderasjon.

Straffen ble satt til tvangsarbeid i 15 år. Denne dom ble ikke påanket.

I enkelte tilfelle har også norske borgere deltatt i mishandlingene på Grini og er dømt for dette. Det heter f. eks. i en dom at tiltalte «deltok i razziaer og ransakeringer i leiren og i straffeeksersis og gjorde seg herunder skyldig i en rekke mishandlinger overfor fanger». Det nevnes 8 tilfelle av mishandling rettet mot

fanger som var fullstendig i tyskernes vold og prisgitt deres for godt befinnende (R.M 38 s. 58 flg.).

Gruppe 14.

Andre former for landssvik og andre straffbare handlinger.

Da det sentrale landssvikregister ble planlagt og grupperingen av forbrytelseskategoriene gjennomført, var man klar over at der under rettsoppgjøret ville være pådømt enkelte spredte forhold som ikke lett lot seg plassere under de 13 hovedgrupper som er gjennomgått ovenfor. Disse forhold ville man samle under en mer heterogen gruppe 14 som skulle omfatte også de ordinære forbrytelser som var pådømt i forbindelse med landssvik. Ved en gjennomgåelse av endel saker som er registrert under nr. 14, vil det i enkelte tilfelle synes som om disse like godt kunne ha vært plassert under en av de øvrige grupper uten at dette ville ha vært i strid med skjemaet. Således foreligger det noen rettsavgjørelser hvor det er reagert med straff over personer som har drevet med fraktfart for de tyske okkupasjonsmyndigheter, blant dem endel skøyteførere som for dette forhold er bøtelagt etter landssviklovens § 2 nr. 3 ved å ha utført eller deltatt i utilbørlig ervervsmessig virksomhet for fienden. Det synes som om det hadde vært naturligere å registrere disse saker under nr. 10 enn under nr. 14.

Av tabell IV (s. 118) vil man se at tallet på saker som kommer under nr. 14 ikke er så ubetydelig. Man har funnet å måtte nøye seg med å ta endel stikkprøver, dels fra domssamlingen i Riksadvokatens Meddelelsesblad, dels direkte fra det sentrale saksarkiv.

Av tabell IV fremgår at der under nr. 14 er registrert:

1 495 dommer
133 fengselsforelegg
279 bøteforelegg og
44 påtaleunntatelser
1 951 saker.

Videre vises til tabell III som gir et inntrykk av i hvilken utstrekning de personer som her er registrert også er kjent skyldig i andre landssvikerske handlinger.

En del forholdsvis karakteristiske rettskrenkelser som forekom under okkupasjons-tiden var de såkalte «kjøp og salg av konfiskert eiendom». Det er her tale om rettsstridig disponering over eiendom tilhørende nordmenn som var arrestert av tysk eller norsk nazistisk politi eller som hadde måtte forlate landet. Ved slike anledninger ble eiendelene beslaglagt av okkupasjons-

myndighetene og forvaltet av det såkalte «Likvidasjonsstyre for beslaglagte formuer».

Den 13. desember 1942 ble det i London utferdiget en provisorisk anordning om ugdygheten av rettshandlinger som har sammenheng med okkupasjonen, med bestemmelser § 2 om eierens rett til å kreve tilbake konfiskert gods og straffbestemmelse i § 3. Meuførlige bestemmelser om konfiskert eiendom ble gitt ved provisorisk anordning av 21. september 1945, med følgende straffbestemmelse i § 17, likelydende med den tidligere:

«§ 17. Den som rettsstridig avhender, tar besittelse, forbruker eller på annen måte nyttiggjør seg som eier eller bruker formuesverdi som han vet eller bør forstå har vært gjenstand for konfiskasjon, plikter å yte erstatning for ethvert tap som følge herav. Han skal utlevere eller tilsvare alt hva han har oppbeåret i sin besittelsestid som avkastning av tingene. Utleveringskravet kan fremme etter reglene i §§ 5—7.

Er en handling som nevnt i første ledd begått med forsett, straffes den skyldige med bøter inntil kr. 100 000 eller fengsel inntil 1 år eller med begge deler.»

Denne anordning er senere avløst av midlertidig lov av 13. desember 1946 med straffbestemmelse i § 17. Bestemmelsen om maksimum av bøter falt da bort.

Forarbeidene finnes gjengitt i Ot. prp. 137 for 1945—46.

Saker etter disse lovbestemmelser ble behandlet overensstemmende med lov om rettergang i landssviksaker, se § 1 nr. 1 e, og vanligvis behandlet sammen med tiltalte for andre landssvikforhold.

Gyldigheten av de nevnte provisoriske anordninger er drøftet i en dom i R.M h. 84 25, hvor det heter:

«Med hensyn til lovanvendelsen gjør domfelte gjeldende at politimester Rynning-Tønnesens formue var gyldig besluttet inndratt i medhold av den tyske rikskommissars forordning av 26. september 1941 og Quislingstyrets «lov» av 20. mai 1942. Etter disse kreter var det under straff av tukthus dødsstraff forbudt å forlate det okkuperte territorium som Rynning-Tønnesen hadde gjort. Ved siden av straffen kunne inndragning av formuen eller visse formuesdeler idømmes. De nevnte forbud og de dertil knyttede følger gikk etter domfeltes mening ikke over hva okkupasjonsmakten i henhold til folkeretten kunne beslutte. Under disse omstendigheter mener han at det var lovlig å kjøpe de inndratte formuesgjenstander, ble frembudt til salg av en representant ved den kompetente myndighet, og at hans handling derfor ikke kan anses som rettsstridig. Den provisoriske anordning av 18. desember 1942. Under prosedyren for Høyesterett er også fremholdt at Regjeringen ikke kan pålove som er i strid med okkupasjonsmak-

avgjørelse, når denne er helt innenfor folkerettens ramme. Jeg finner det ikke nødvendig i denne forbindelse å gå inn på spørsmålet om de nevnte bestemmelser under de foreliggende forhold lå innenfor grensen av okkupasjonsmaktens folkerettslige myndighet. Jeg kan nemlig ikke se at der består noen strid mellom de nevnte bestemmelser om formuesinndragning og forbud mot å erverve konfiskert eiendom, idet de førstnevnte bestemmelser jo ikke påla noen kjøpeplikt. For øvrig antar jeg også at en norsk lovbestemmelse i hvert fall som regel er bindende for borgerne selv om den måtte stå i strid med folkeretten. Jeg voterer således for at anken over lovanvendelsen forkastes.»

I en avgjørelse i R.M h. 20 s. 62 heter det at selv om konfiskerte gjenstander er kjøpt før den provisoriske anordning av 18. desember 1942, vil den fortsatte besittelse og bruk av disse gjenstander være straffbart.

Videre er det fastslått at det til straffskyld kreves forsett, hvilket for øvrig skulle fremgå klart av lovteksten, se R.M h. 21 s. 90.

Hva der forstås ved konfiskert gods er nærmere drøftet i en avgjørelse i R.M h. 41 s. 24, idet det heter i dommen at forutsetningen for å anvende prov. anordning av 21. september 1945 § 17, jfr. lov av 13. desember 1946, som tiltalte var dømt etter, måtte være at den formuesverdi det dreiet seg om, her var fast eiendom, var konfiskert ved den tid domfelte tok eiendommen i besittelse eller senere nyttiggjorde seg eiendommen. Det heter videre i dommen at

«de i saken foreliggende opplysninger gir ikke grunnlag for å fastslå at eiendommen virkelig var konfiskert. At en eiendom i henhold til bestemmelsene i den tyske «Verordning» av 17. august 1940 om «behandlingen av hendtlig formue», er anmeldt til de tyske myndigheter, kan ikke i seg selv innebære at eiendommen er å betrakte som konfiskert. Og dette gjelder ikke bestemmelsene i den senere «Verordning» av 26. oktober 1941 om formuesinnndragning som gir uttrykk for at formuer som omhandlet i forordningens § 1 er å anse som konfiskert av de tyske myndigheter. Det heter i den nevnte paragraf for så vidt bare at forordningen som der nevnt helt eller delvis kan anvendes for at «Seattle» skulle kunne betraktes som konfiskert eiendom i de provisoriske anordningers forstand måtte det da være tilstrekkelig å påpeke at domfelte hadde fått noe mer til. Imidlertid foreligger det ingen opplysninger om at eiendommen er konfiskert av tyske myndigheter gjennom et dekret eller annen uttrykkelig beslutning. I den nevnte dommen for så vidt gir beskjeden om sannsynligheten at domfelte etter forordningen med det tyske sikkerhetspolitiet hadde fått bruk av eiendommen. Men det er ikke å se om det gitte samtykke tar sikte på å utnytte eiendommen i okkupasjonsmaktens interesse eller overhodet i

annet eller mer enn et i og for seg naturlig ønske om at eiendommen ikke skulle henstå ubrukt og dermed forfalle.»

Underrettens dom ble derfor opphevet.

En annen avgjørelse i samme retning finnes i R.M h. 57 s. 5 hvor det gjaldt forvaltning av eiendommer tilhørende et engelsk firma. Det var ikke avgjørende for anvendelsen av strl. § 86 at tyskerne hadde hatt folkerettslig hjemmel for sine handlinger, men for å kunne bedømme forholdet måtte det vært gjort nærmere rede for omstendighetene ved vervets overtagelse og for hans utførelse av dette, og videre om hvilke interesser som for tyskerne knyttet seg til den virksomhet det gjaldt.

Som før nevnt ble «Likvidasjonsstyret for inndradde formuer» opprettet for å forvalte eiendeler tilhørende personer som hadde forlatt landet og andre formuer som var besluttet inndratt. Likvidasjonsstyret er blitt betegnet som et betydningsfullt ledd i kampen mot motstandsbevegelsen og siktet på å ramme flyktningene og skremme andre. De som ledet dette organ er dømt for sitt forhold som bistand til fienden, og likeledes de som arbeidet ved kontoret i overordnede eller underordnede stillinger. uansett om arbeidet i og for seg har vært utført på en saklig måte. Bistand til likvidasjonsstyrets virksomhet som bobestyrere eller ved forvaltning eller annen bestyrelse av konfiskert eiendom er ansett straffbart etter strl. § 86 eller den provisoriske anordning. Som eksempler kan i denne forbindelse nevnes R.M h. 44 s. 26 hvor en sakfører er dømt for å ha hatt befattning med eller bestyrt ca. 150 flyktningboer, hvilket måtte rammes av strl. § 86, og R.M h. 55 s. 86 hvor en sakfører er dømt for å ha påtatt seg bestyrelsen av 4 boer for likvidasjonsstyret.

Et mer spesielt tilfelle om bestyrelse av en forretning er omhandlet i en sak gjengitt i R.M h. 25 s. 28 hvor vedkommende for-gjøves gjorde gjeldende at han ikke hadde gjort seg skyldig i noe straffbart forhold ved å overta bestyrelsen av forretningen, idet han etter okkupasjonens opphør hadde levert forretningen tilbake i samme stand som da han overtok den. Han ble dømt etter strl. § 86.

En politimann, ikke medlem av NS, hadde deltatt i registrering av flyktningboer og andre beslaglagte eiendeler mot særskilt godtgjørelse, i alt ca. kr. 3 600. Han hadde opprinnelig fått anmodning om å bistå med dette arbeide av sin overordnede ved politikammeret, senere gikk forvaltningen over til fylkesmannen og deretter til forvaltningskontoret, som var ledet av en NS-mann og hørte under likvidasjonsstyret. Hans bistand med registre-

ringene ble ansett som bistand til fienden, men ble ikke ansett som rettsstridig, idet hans bistand fra begynnelsen nærmest ble ansett som utslag av en tjenstlig plikt han ikke kunne unndra seg, og tiltaltes eget forhold endret ikke karakter senere. Han ble derfor ikke dømt for disse forhold, men alene for bistand ved en enkeltstående registrering etter anmodning fra NS-hold, og som ble ansett som et rent partioppdrag. (R M h. 35 s. 77.)

De handlinger det blir spørsmål om er gjerning om setning av konfiskert eiendom, kjøp av konfiskert gods, og bruk av konfiskert leilighet eller eiendom. Enkelte av disse forhold rammes også av strl. § 86. Da det som regel også har foreligget andre straffbare forhold, er det vanskelig å si hvor stor vekt det er lagt på slike forhold ved straffutmålingen. Når saken ellers er alvorlig og kjøpet gjelder mindre verdier vil neppe dette forhold i alminnelighet være tatt med i tiltalen. En del eksempler skal nevnes.

Innehaver av en auksjonsforretning i Oslo, medlem av NS, hadde omsatt beslaglagt gods fra politiske flyktninger og andre hvis eiendeler var ulovlig beslaglagt, for tilsammen ca. kr. 500 000, og ble for dette dømt etter strl. § 86 til fengsel i 7 år og inndragning av for tjenesten kr. 56 000. Anke over straffutmålingen ble avvist av Høyesteretts Kjæremålsutvalg. (R M h. 12. s. 17.)

En utrykt dom avsagt av Oslo byrett den 8. oktober 1945 gjelder innehaveren av en annen auksjonsforretning som også var satt under tiltale for å ha solgt en rekke formuesgjenstander som han visste var konfiskert. I alt representerte disse salg en samlet omsetning på kr. 136 322.35 med en nettofortjeneste for tiltalte på kr. 21 407.33. Tiltalte gjorde i retten gjeldende at han til å begynne med hadde solgt de gjenstandene det er tale om etter oppdrag av en ham ukjent person, som hadde henvendt seg til ham i forretningen uten at tiltalte på den tid hadde forstått at personen representerte likvidasjonsstyret. Ved begynnelsen av 1943 fikk tiltalte en telefonhenvendelse fra Innenriksdepartementet som meddelte at det ville bli sendt ham endel innbølgjenstander til salg. Tiltalte forklarte at han da hadde erklært seg uvillig til å overta oppdraget, men han ga seg da han ble truet med at han i så fall «fikk ta følgene». Byretten kom til at tiltalte var skyldig til straff, idet den dog godtok tiltaltes forklaring om at han først en tid ut i 1943 ble oppmerksom på at de tingene han fikk oversendt til salg var beslaglagte saker. Retten gikk ut fra at han var klar over at realiseringen av beslaglagte verdier også inngikk som et ledd i ak-

sjonen mot motstandsfronten, og således var bistand til fienden, hvilken bistand han var vært med å yte. Retten godtok ikke påstanden om at det forelå en tvangssituasjon som kunne føre til at straffen for tiltalte burde falle bort (landssvikanordningens § 5). I betraktning av at det etter rettens vurdering ikke var tiltalte som hadde satt seg i bevegelse for å få salgsoppdragene, at tiltalte hadde følt seg i en vanskelig situasjon og til at han ved domsavsigelsen var 75 år gammel, men på den annen side til at det var en meget alvorlig forbrytelse tiltalte hadde medvirket til ble straffen satt til fengsel i 6 måneder. Forholdet ble henført under landssvikanordningens § 3, jfr. § 2 nr. 4, jfr. strl. § 86, og prov. anordning av 18. desember 1942 § 2 sammenholdt med straffelovens § 62. Foruten begrenset rettighetstap ble tiltalte videre dømt til å tāle inndragning av nettofortjenesten kr. 21 407.33 med fradrag av skatt kr. 5 770, rest kr. 15 637.33. Domfelte begjærte fornyet behandling ved lagmannsrett, men Høyesteretts kjæremålsutvalg nektet å ta begjæringen til følge. En senere fremsatt gjæropptagelsesbegjæring fra domfeltes side er også blitt avslått.

Et eksempel på kjøp er gjengitt i R M h. 10 s. 36. En kvinne, nærmest passiv medlem av NS, ble dømt for å ha hjulpet til med opprydning i jødeleiligheter i 1943 og for å ha kjøpt av likvidasjonsstyret innbo og klær for kr. 50. Hun ble dømt for disse forhold, idet retten fant at hennes arbeid med opprydningen i jødeleilighetene og kjøpet av jødernes innbo var et alvorlig forhold som ble karakterisert som «en helt igjennom sorgelig og forkastelig opptreden fra tiltaltes side». Kjøpet var en lavtliggende handling og hun fortjener streng straff, hvorefter straffen ble satt til fengsel i 1 år og 6 måneder. Anke over denne straff, som domfelte fant ble avvist, ble avvist av Høyesteretts kjæremålsutvalg.

Som ytterligere eksempel på kjøp kan nevnes avgjørelser i R M h. 10 s. 52 og 53, hvor det dreier seg om overtagelse av et gammelt gevær, som antagelig var utlevert til vedderlag, og til R M h. 35 s. 63 og 314 s. 78, hvor det er nevnt kjøp av enkelte gjenstander, uten at det kan sees hvilken straff det er lagt på dette ved straffutmålingen. De samlede straffbare virksomhet.

I forbindelse med de subjektive vilkår ved straff bør nevnes avgjørelser i R M h. 4 s. 16, hvor en dom ble opphevet idet det ble lagt til grunn at tiltalte ikke kjente til at gjenstandene var konfiskert, men retten ble ansett det tilstrekkelig at tiltalte erkjente at det ikke ville ha gjort noen forskjell

han hadde visst dette. Avgjørelsen ble antatt å bygge på uriktig rettsoppfatning. Videre vises til R M h. 53 s. 22 hvor det presiseres at det ikke er nok at vedkommende er klar over at forholdet (kjøpet) er utilbørlig. Det måtte fastslås at tingene var konfiskert av okkupasjonsmakten eller myndigheter innsatt av denne, at de ble solgt som konfiskert gods, og at tiltalte var klar over dette.

Et mer spesielt tilfelle med overtagelse av konfiskert leilighet er omhandlet i R M h. 44 s. 59. En konfiskert leilighet med innbo var overtatt av en mann og noe senere flyttet også hans hustru inn i leiligheten. Hun ble i Høyesterett frifunnet for dette forhold, idet hun i herredsretten var dømt etter anordningen av 21. september 1945 § 17. Det heter at det ikke skyldtes noe initiativ fra hennes side at hun kom til å bo i leiligheten og nyttiggjøre seg innboet, men dette var nærmest en refleksvirkning av at hun flyttet til mannen. Han var den prinsipielt ansvarlige og nyttiggjorde seg disse ting som eier eller bruker, mens det ikke kunne oppfattes som en selvstendig besittelsesovertagelse fra hennes side, og heller ikke var det naturlig å si at hun nyttiggjorde seg gjenstandene.

Dom i Rt. 1949 s. 935 flg. omhandler en NS-mann, generalmajor i Ordenspolitiet som hadde søkt om å få bolig som svarte til hans stilling og de representasjonsplikter han hadde, og fikk anvist en leilighet han visste var beslaglagt, fordi innehaveren hadde forlatt landet. Han ble dømt for dette etter lov av 13. desember 1946 § 17 uten at lovanvendelsen er nærmere drøftet i Høyesterett, og forholdet var av underordnet betydning ved straffutmålingen.

Av Statistisk Sentralbyrå's statistikk over landssvik (1954) fremgår av tabeller 4 og 5, Kr. s. 24, at det skal være 552 personer som er tilleggs til straff for landssvik, etter § 86 av landssvikloven, også er dømt etter anordningen om konfiskert eiendom. Videre er 62 personer bare dømt for rettsstridig disposisjon over konfiskert eiendom, ikke for landssvik. Oppgave over påtaleunntatelser etter disse bestemmelser foreligger ikke.

Av de forannevnte er h. h. v. 75 og 4 saker som gjelder disse forholdsvise lave tall kan tyde på at det er en i mindre utstrekning enn ellers det er for slike forhold med i tiltalebeslutningene.

Av andre spredte forhold, som man ved registrering kan plasere under gruppe 14, kan nevnes en dom over en NS-mann for å ha overtatt landssvikanordningens § 47, jfr. forf. gjengitt av Erstatningsdirektoratet i henhold til samme anordnings § 43, som påla NS-mannen oppgaveplikt og disposisjonsfor-

bud over midler som tilhørte dem. Det dreiet seg i ett tilfelle om en dom avsagt av Fosen herredsrett 24. juli 1947 hvor tiltalte hadde unnlatt å ta med i sin formuesoppgave konstanter og bankinnskudd til et samlet beløp av vel kr. 26 000. For dette forhold ble boten satt til kr. 7 000.

En forbrytelse som undertiden forekom i krigsårene, men som sjelden er kommet for dagen under rettsoppgjøret, er fjernelse, tyveri eller ødeleggelse av militærdepoter som hemmelig var anbragt her i landet av hjemmestyrkene eller av norske eller allierte landsoldater, eller tyveri av «containers» som norske fallskjermjegere hadde sluppet ned fra fly når de kom fra England med oppdrag fra de allierte militære myndigheter.

Ett eksempel på en slik forbrytelse forekommer i en utrykt dom avsagt av Namdal herredsrett den 23. juli 1947 over 3 personer, hvorav de 2 var medlemmer av NS. To av de tiltalte ble kjent skyldig i forbrytelse mot straffelovens §§ 257 og 291 (tyveri og hærværk) og den ene av dem dessuten i overtredelse av landssviklovens § 2 nr. 4 for å ha satt seg i besiddelse av et militærdepot som de fant på jordeiendommen til en av de tiltalte. Depotet som var nedlagt på stedet noen dager tidligere av norske soldater fra Storbritannia, besto bl. a. av våpen, ammunisjon, sprengstoff, radiosendere, ski og matvarer. En del av effektene senket de tiltalte i sjøen og en del beholdt og forbrukte de. Retten fant bevis at de tiltalte vel forsto at lagret «var noe som skrev seg fra allierte tropper». Hovedmannen var også gjort kjent med dette av hjemmefrontfolk som søkte å overtale ham til å levere fra seg sakene. Retten fant det klart at forholdet for hovedmannens vedkommende måtte betegnes som bistand til fienden under krig.

Når nordmenn undertiden meldte til tyskerne at de hadde iaktatt fremmed fly som slapp ned effekter i fjellet ved fallskjerm, er dette forhold blitt bedømt som bistand til fienden av sådan karakter at det rammes av strl. § 86. Ved Tana herredsretts dom av 4. september 1946 er en person straffedømt for å ha forholdt seg således. Da det ble ført bevis for at han var neurausteniker som hadde handlet under forbigående sterk nedsettelse av bevisstheten på grunn av angst, ble dommen — 6 måneders fengsel — under henvisning til strl. § 56 gjort betinget. Anmeldelsen til tyskerne hadde i dette tilfelle ikke ført til annen ulykke enn at de ved undersøkelse på det angitte sted fant endel russisk proviant.

En del rettsavgjørelser angående såkalte «politiske anmeldelser» som er forekommet uten forbindelse med andre landssvikerske

forhold sees registrert under nr. 14. Det dreier seg om opplysninger til politiet eller til tyskerne om at en navngitt person skulle være i ulovlig besiddelse av et skytevåpen, av radio eller lignende, eller at han var tyskfiendtlig og hadde fremkommet med nedsettende uttalelser om Wehrmacht eller om NS-folk osv. Ofte dreier det seg om en hevnakt. Handlingene kunne like godt ha vært registrert under nr. 8 som «angiveri» uansett om de førte til ubehageligheter for de personer som var blitt anmeldt.

En del tilfelle av nordmenns deltagelse i væpnet razzia sammen med norsk hird eller tysk eller norsk politi er henført under straffelovens § 86, eventuelt landssviklovens § 2 nr. 4, når manøveren var rettet mot norsk patriotisk virksomhet. Det samme gjelder bistand som nordmenn har ytet tysk eller norsk politi under etterseeking av motstandsfolk. En del slike forhold er registrert under nærværende nummer. Således Haugesund byretts dom av 11. januar 1946 over en kvinne som, uten at hennes bistand ble til noen nytte for fienden, tok del i tyskernes ettersøking av en nordmann. Hun ble straffet med fengsel i 1½ år. Når trusler er blitt fremsatt mot noen om at de skulle bli meldt til tyskerne for «illegal virksomhet» e.l. uten at truselen er blitt satt i verk, vil etter omstendighetene strl. § 227 være bragt i anvendelse overfor den som truet. Men forholdet har ikke vært betraktet som landssvik med mindre formålet med truselen f. eks. var å få vedkommende til å opphøre med den illegale virksomhet eller truslene er fremkommet i forbindelse med en hirdaksjon e.l. for å terrorisere folk som fremstillet seg som motstandere av NS, hirderen eller tyskerne. Et eksempel på at alene strl. § 227 — ikke landssvikloven — er bragt i anvendelse — finner man i Ålesund byretts utrykte dom av 11. februar 1946 over en kvinne som hadde truet med tyske represalier overfor noen slektninger som hadde gitt til kjenne at de mislikte at domfelte hadde omgang med tyske soldater.

Derimot ble to kvinner straffedømt etter landssviklovens § 2 nr. 4 for trusler som de fremsatte overfor sine losji-vertfolk om tysk inngripen, idet formålet var «å sikre tyskerarbeidere, nemlig dem selv, losji». (Oslo byretts utrykte dom av 12. februar 1946.) De to kvinner hadde frivillig tatt arbeid som kjøkkenhjelp ved en tysk militærforlegning. Da vertfolkene fikk rede på det, oppsto det rivning, og herunder truet de to kvinner med tyskerne, med arrestasjon osv. og fikk dessuten tyskerne til å rekvirere det omtvistede rom for Wehrmacht til fordel for de tiltalte. De oppnådde også at tyskerne sendte et

truende brev til vertfolkene. Dommen ble måneders fengsel som ansåes avsonet ved utholdt varetektfengsel.

Blant andre bistandshandlinger som er registrert under gruppe 14 kan en nevne kvinnens medvirking til hennes manns landsvik ved at hun «bistod sin mann — Abwehragenten E. B. — i hans arbeide for det militære tyske militære etterretningsvesen «Abwehr», ved at hun under mannens fravær reiser o.l. ved forskjellige anledninger i høsten 1942 til kapitulasjonen mottok wehragenter ved Abwehrs Anlaufstelle, Norefeltsgt. 19, Trondheim, som samtidig var «parets bolig.» Det dreier seg her om et ved Hadeland og Land forhørsrett den 5. juni 1944 vedtatt frihetsforelegg på 9 måneders fengsel som ansåes avsonet ved utholdt varetektfengsel rest.

6. Økonomisk landssvik. Utilbørlig ervervmessig forbindelse med fienden.

Innledning.

Strl. § 86 rammer «bistand til fienden i krig eller død». Den rammer således ikke bare bistand til fiendens militære styrker, men også bistand ytet fienden gjennom deltagelse i allmennlig ervervsvirksomhet. Under okkupasjonen ble norsk næringsliv innpasset i den tyske krigsøkonomi og norske næringsdrivende måtte frivillig eller mer eller mindre tvungent arbeide til fordel for tyske krigsformål. En mann som fortsatt drev sin gamle virksomhet kunne gjennom denne yte fienden verdifull bistand. Straffbar var dog bare slik bistand når den kunne karakteriseres som rettsstridig. Strl. § 86 — eller utilbørlig, lastverdig jfr. l. a. 2 nr. 3, l. 1. § 2 nr. 3 —. Innholdet av denne standard måtte nærmere bestemmes gjennom tolking og rasjonalisering. Denne oppgave bød på en rekke kompliserte og vidtrekkende problemer. I første omgang måtte påtalemyndigheten og ED prøve å foreta grensebestemmelse mellom det utilbørlige og det tillatte. Denne grensebestemmelse ble avgjørende for omfanget av de saker som kom under etterforskning. Fra lovgiverens side forelå det en visning på å anvende en rimelig målestav ved denne vurdering.

«Å utføre bestigningsarbeider for fienden, skaffe ham forsyninger, foreta reparasjoner eller utføre annen ervervmessig virksomhet for ham, må i temmelig vid utstrekning tas å gå inn under straffelovens § 86. Jfr. trykket «yde fienden bistand i Raad og Daad». Straffansvaret vil visstnok i mange tilfelle falle bort som følge av reglene om tvang, men bortsett fra det oppstiller straffeloven ikke noen uttrykkelig begrensning i grafens rekkevidde på dette område. Straffansvaret må imidlertid anvendes forskjelligvis ved forskjellige situasjoner. I den situasjon vi her har for øye, ervervsvirksomheten

fienden under okkupasjonen, er det innlysende at anvendelsen må innskrenkes i vesentlig grad. En stor del av landets bedrifter med en vesentlig del av den arbeidsføre befolkning har direkte eller indirekte arbeidet for okkupasjonsmakten. Og selv om en unntar dem som har gjort dette under tvang blir det et overveldende antall personer tilbake som har arbeidet frivillig eller endog søkt det. Å sette straffemaskineriet i sving mot alle disse lar seg selvsagt ikke gjøre. Man kan dog ikke sette en vesentlig del av det norske folk på tiltalebenken. Bedømmelsen av ervervmessig virksomhet for fienden må nødvendigvis bli en annen under en så langvarig okkupasjon som det her er tale om enn f. eks. under en kortvarig besettelse. Man må så i si avkriminalisere mange forhold som under en kortvarig besettelse ville føre til straffedom.»)

Det var klart at det ved vurderingen måtte tas hensyn til en lang rekke forskjelligartede forhold, omstendigheter ved handlingen og den enkelte ervervsdrivendes situasjon, men avgjørende for denne ville helhetsbedømmelsen være.

Påtalemyndighetens og ED's tilretteleggelse av oppgjøret med de økonomiske landssvikere.²⁾

L. anord. § 2 nr. 3 fremhevet en rekke omstendigheter som måtte tillegges særlig vekt når det skulle avgjøres om ervervmessig virksomhet til fordel for fienden skulle ansees som utilbørlig. Det het således:

«Den som etter 8. april 1940 har utført eller deltatt i ervervmessig virksomhet for fienden på slik måte eller under slike omstendigheter at forholdet må ansees utilbørlig. Som utilbørlig bør forholdet i alminnelighet ansees når a. dersom den ervervsdrivende selv har innledet forbindelse med fienden eller arbeidet i nær forståelse med ham eller har søkt å påvirkende eller utvide virksomheten uten å være tvunget til det eller har søkt fiendtlig å hindre eller vanskeliggjøre konterrettsforfølgning eller har skaffet seg andre utilbørlige pris eller fortjeneste og andre utilbørlige fordeler.»

«Fra dette måtte påtalemyndigheten og ED prøve å presisere innholdet og trekke opp klare retningslinjer for etterforskningen, og den skulle rettes mot og hvorledes den skulle foretas.»

De problemer som avgrensningen av hva som kunne karakteriseres som «utilbørlig ervervmessig virksomhet» foranlediget, var under stadig utvidelse og diskusjon innen påtalemyndigheten og ED. Etter Riksadvokatens innlegg ble en rekke prinsipielle spørsmål tatt opp til behandling på en serie møter mellom påtalemyndighetens embetsmenn og ED. Se rundskrivning av Div. prov. anordn. Kgl. res. 1. V. utgitt Stockholm 1945, s. 114. For øvrig under kap. VIII. Administrativt landssvikoppgjøret.

skriv nr. 65 — dat. 18. januar 1947. Forskjellig materiale av mer generell betydning for bedømmelsen av næringslivets forhold ble samlet og publisert, således eksempelvis: Materiale fra Nemnda for Industri og Omsetning. R M h. 46. Det samme formål tjente også til dels ED's bransjeundersøkelser og den undersøkelse som ED lot høyesterettsadvokat Ole Thorleif Roed foreta av norske myndigheters stilling til tyske arbeidsoppdrag, utgitt stensilert under denne tittel.

For bransjeundersøkelsen vedkommende henvises det til St. meld. nr. 47 for 1953 s. 11—12. Arbeidet med disse spørsmål førte til at det skjedde til dels betydelige forskyvninger i vurderingen av nær ervervsvirksomhet ble å anse som utilbørlig. Se daværende riksadvokat Sven Arntzens foredrag inntatt i R M h. 23.

Det viste seg også vanskelig å få gjennomført på tilstrekkelig konsekvent måte inndragning av vinning ved ervervmessig virksomhet til fordel for fienden når vilkåret var at virksomheten måtte finnes utilbørlig. I det foran nevnte foredrag uttalte riksadvokat Arntzen angående spørsmålet om inndragningsbestemmelsene var tilfredsstillende bl. a.:

«På det spørsmål må jeg svare et klart og ubetinget nei. Og svakheten stikker i at vi ikke har fått utformet regler om adgang til inndragning uavhengig av forholdets straffbarhet.»

«Og videre:

«Vi som i praksis har arbeidet med disse saker i påtalemyndigheten, politiet og ED, får daglig følelsen av at vi står overfor et overordentlig vanskelig dilemma, som vi ikke er i stand til å løse på noen tilfredsstillende måte. Vi skal skjønne over om en ervervmessig virksomhet er utilbørlig, og så utilbørlig at det er berettiget å stemple vedkommende ervervsdrivende som kriminell landssvikker. Faller skjønnet ut på den ene side av grensen, innebærer det at vedkommende skal straffes og all hans fortjeneste skal inndras. Men faller det på den annen side, slipper han ikke bare straff, men får også sitte med hele profitten. Da det menneskelige skjønn aldri vil være ufeilbarlig og ofte vil være gjenstand for berettiget meningsforskjell, kan dette ikke unngå å føre til vilkårlighet og til en rad av avgjørelser som med føye kan kritiseres og så misnøye.»

Han konkluderte med at:

«en sikker, betryggende og rettfærdig avvikling av de økonomiske sakene vil avhenge av om en får lovbestemmelser som gjør adgangen til å foreta inndragning uavhengig av straffbarheten.»

Spørsmålet ble tatt opp til utredning og et utvalg ble oppnevnt av Justisdepartementet 7. september 1946. Utvalget, den såkalte Lynkomité, avga sin innstilling den 17. oktober

1946. Den kom til at den ikke kunne tilråde å utbygge landssviklovgivningen med særskilte regler om inndragning på sivilrettslig grunnlag. Justisdepartementet var enig i dette og oppgjøret ble gjennomført på grunnlag av l. anord., senere l. lovens regler. Se for øvrig St. meld. 47/53 s. 13—17.

Etterforskning i økonomiske landssviksaker.

De oppgaver etterforskningen i disse saker bød på var særdeles omfattende, kompliserte og ganske nye. I mange tilfelle måtte den bringe klarhet i hele den ervervsvirksomhet den siktede hadde drevet under krigen. Nærmere veiledning og instruks for etterforskningens anlegg og gjennomføring var derfor nødvendig. En foreløbig instruks for etterforskning i økonomiske saker ble sendt ut fra Rikspolisjefens kontor 25. april 1945. Den 13. juli 1945 fulgte en utførlig instruks for slik etterforskning. (Rikspolisjefens jnr. 400/45.) Denne instruks var utferdiget i samarbeid med påtalemyndigheten og ED.

Både l. anord. § 42 nr. 2 og l. rettergangs-anord. forutsatte at ED normalt skulle fremme de økonomiske saker, bare rent unntagelsesvis skulle påtalemyndigheten ta seg av slike saker. Det viste seg snart at en slik fordeling av oppgavene var uhensiktsmessig og tidkrevende idet den førte til dobbeltbehandling. For å unngå dette ble det med hjemmel i l. anord. § 42 i.f. gitt nye bestemmelser ved kgl. res. av 3. august 1945, som overførte denne oppgave til påtalemyndigheten. På grunnlag av denne kgl. res. ga Riksadvokaten nærmere retningslinjer for arbeidsfordelingen mellom påtalemyndigheten og ED. Se rundskriv L. nr. 23. Det heter her:

«Påtalemyndigheten står for det meste svært fritt ved behandlingen av de økonomiske krav. I de tilfelle som er nevnt i § 2, 1. ledd, må den dog innhente uttalelser fra ED eller dennes stedlige representant før den fremmer saken. Også ellers bør det innhentes slik uttalelse når påtalemyndigheten finner at den vil kunne få vesentlig betydning for behandlingen av saken, se § 2, 2. ledd. Til å begynne med bør dette gjøres i adskillig utstrekning, slik at det kan bli etablert en mest mulig ensartet praksis for de økonomiske krav vedkommende.

Påtalemyndigheten bør i alminnelighet uten videre legge uttalelsen fra ED til grunn. Hvis det er stor meningsforskjell mellom påtalemyndigheten og EDs representant angående de økonomiske krav, vil det dog være naturlig at ED tar seg av disse, eventuelt på den måten at både påtalemyndigheten og ED avgir møte i samme sak.»

Viktige instruksjoner om behandlingen av de økonomiske saker ble ytterligere gitt i rundskriv L. nr. 28, hvor det anføres:

«Av hensyn så vel til straffekravet som de økonomiske krav vil etterforskningen angående siktedes økonomiske forhold her ganske annerledes omfattende. Det må bringe klarhet over hele den ervervsvirksomhet som er drevet for fienden. Når denne har vært meget omfattende vil det endog bli nødvendig å klarlegge så og si alle siktedes økonomiske disposisjoner i okkupasjonstiden.

1. Som nevnt i rundskriv L. nr. 23, kan det være riktig store profittsaker bli tale om å overta hele straffeforfølgningen. I disse sikkerte skjeldne — tilfelle må han også led etterforskningen, og politiets oppgave vil nærmest bli å utføre det etterforskningsarbeidet tilsynsmannen ber om.

2. I de fleste tilfelle vil påtalemyndigheten og politiet få det fulle ansvar for straffeforfølgningen og dermed for etterforskningen ser om det er oppnevnt tilsynsmann og/eller revisor. Det vil dog være av den største betydning at samarbeidet med disse blir så intimt som mulig, slik at det ikke blir noe dobbeltarbeid.

Politiet bør i stor utstrekning benytte seg av revisors og tilsynsmannens spesielle krigdighet også når det gjelder etterforskning angående den rent strafferettslige side av saken.

Arbeidet med beregningen av inndragningskravets størrelse bør som regel helt overlates til tilsynsmannen og/eller revisor.

3. I de enkelte tilfelle hvor det ikke er oppnevnt tilsynsmann eller revisor — det gjelder f. eks. saker mot bileiere eller funksjonærer og arbeidere som på en utilbørlig måte har deltatt i utføringen av ervervsvirksomhet for fienden og derved skaffet seg en temmelig høy fortjeneste, må politiet drive etterforskningen helt på egen hånd. I alle tilfelle tilfelle bør dog politiet rette henvendelse til ED's representant for å få de opplysninger som denne måtte ha angående siktedes økonomiske forhold.

ED har latt trykke en veiledning for revisorer og tilsynsmenn angående beregning av inndragningskravets størrelse. Den vil nær fremtid bli sendt ut til politiets tjenestemenn, og vil med fordel kunne leses av de som driver etterforskning i saker angående utilbørlig ervervsvirksomhet for fienden.»

For spesielle saksgrupper som f. eks. kerarbeiderne trakk Riksadvokaten opplysningslinjer av vidtrekkende betydning. Disse bestemmelser er behandlet i forbindelse med fremstillingen av vedkommende saksgrupper.

Prognose over oppgjørets omfang.

Hvor mange oppgjøret med de økonomiske landssvikere ville omfatte var det vanskelig å på forhånd å anslå med sikkerhet. I en rapport p.p. nr. 92 for 1945—46 er det anført ifølge meldinger til ED om siktelsener etterforskning for økonomisk landssvik ble antallet av slike saker komme til å utgjøre 2 000—2 500.

Som bilag til proposisjonen var inntatt oppgave fra påtalemyndigheten over behandlete og gjenstående saker pr. 1. april 1946. Av økonomiske landssviksaker var på det tidspunkt 27 avgjort ved dom, herav 5 i lagmannsrett. 191 var avgjort med forelegg og 5 med påtaleunntatelse. Ytterligere var det utferdiget 86 tiltalebeslutninger hvorav 8 ved lagmannsrett og 157 forelegg. Det gjenstod å utferdige 1484 tiltalebeslutninger, 5 533 forelegg, mens det ble regnet med påtaleunntatelse i 554 saker. I alt utgjorde dette vel 8 000 saker. (Se for øvrig ovenfor s. 239.)

Den endelige bestemmelse av innholdet i utilbørlighetsstandarden ble det Høyesteretts oppgave å foreta, og dette måtte skje gjennom avgjørelser fra tilfelle til tilfelle.

Oppgaven for Høyesterett strakte seg over mange år. De første virkelige økonomiske landssviksaker ble pådømt i september—oktober 1946 og ennå i 1953 hadde Høyesterett til dels meget betydelige saker til avgjørelse. Under den rettslige analyse av materialet som således pågikk, ble utilbørlighetsstandarden stadig mer nyansert og nye opplysninger som fremkom medførte også at målestokken undergikk visse endringer. Høyesterett har truffet avgjørelse i omlag 250 saker angående økonomisk landssvik. I disse avgjørelser finnes Høyesteretts standpunkt til utilbørlighetsstandarden og de øvrige rettslige tvilsspørsmål i forbindelse med de økonomiske landssviksaker.

Sakene gir et bilde av hva den ervervsrettslige bistand besto i på de forskjellige felt og hvem som ydet den og hvorledes den ble utført. Den følgende fremstilling vil bli bygget på et representativt utvalg hentet i det mest vesentlige fra Høyesteretts avgjørelser. Utvalget tar sikte på å gi et typisk tverrsnitt av den økonomisk landssvik innbær samtidig med de rettslige problemer av betydning vil bli belyst. For oversiktens skyld vil fremstillingen bli ordnet bransjemessig.

I en rekke tilfelle har den utilbørlige ervervsvirksomhet grepet over flere bransjer. Grupperingen av saker av denne art er skjedd slik som vanligvis i saker av denne art er henholdsvis den bransje hvor den utilbørlige ervervsvirksomhet har sitt tyngdepunkt.

Rettsavgjørelsene i profitorsakene.

Redigeringen av den foreliggende rapport har man antatt at det ville være hensiktsmessig å presentere «profitor» som et eget hovedavsnitt. Fremstillingen av enkelte sak må få en annen karakter og gjelder andre landssviksaker. Disse sakene må gjengis meget bredere om man vil få et riktig inntrykk av de mange

forskjellige situasjoner og de mangfoldige varierende forhold som den skjønnsmessige vurdering måtte ta i betraktning. Det dreiet seg om grader av villighet med hensyn til samarbeid med fienden, på den annen side grader av motstand mot press og pågang fra tyskernes side, til dels kombinert med overtalelser fra norske myndigheters side. Det var alle nyanser når det var tale om produksjonens krigsviktighet osv. I mange tilfelle kan grensen mellom rettmessig og rettsstridig virksomhet ha vært vanskelig å trekke og har gitt anledning til meningsforskjell, og skal man nu etterpå prøve å få et forholdsvis tydelig inntrykk av hvor grensen ble trukket av domstolene, må de faktiske omstendigheter i hver enkelt sak fremstilles temmelig utførlig.

Ved gjennomgåelsen av domsmaterialet har man også måttet velge den metode å behandle hver enkelt gren av næringslivet for seg. På den måten forsøkte man også under rettsoppgjøret å gå frem, idet sakene ble fremmet etter at omfattende bransjeundersøkelser for oversiktens skyld først hadde vært foretatt ved hjelp av spørreskjemaer som Erstatningsdirektoratet på et tidlig tidspunkt sendte ut til de næringsdrivende.

Som det tidligere er gjort oppmerksom på vil man også gjøre rede for «tyskerarbeider-sakene» under dette hovedavsnitt, i stedet for under gruppe 11 ovenfor hvor sakene statistisk hører hjemme etter den gruppering som er valgt for landssvikregistrets vedkommende.

Noen sammenfattende synsmåter ved vurderingen av sakene.

Det ville være ønskelig om det kunne lykkes på en enkel måte å trekke ut av de i det følgende refererte dommer sådanne retningslinjer som ble fulgt av domstolene når det gjaldt vurderingen av de økonomiske landssviksaker. Dette er imidlertid en vanskelig oppgave fordi intet bestemt kriterium kan pekes ut som det eneste avgjørende eller det helt dominerende når det i den enkelte sak er spørsmål om den forretningsvirksomhet det gjelder har vært utilbørlig eller ei. Domstolene har i hver enkelt sak — således som det ofte er uttrykt i dommene — måttet foreta en helhetsvurdering og har veiet mot hverandre de forskjellige momenter som i hver enkelt sak har vært tillagt større eller mindre vekt.

Kanskje spesielt ved gjennomgåelsen av saker angående anleggs- og byggevirkosomhet vil man se at det er gjort en tydelig forskjell på to bedriftsgrupper. Den ene gruppe omfatter entreprenører og bygningsledere som under krigen har startet sin bedrift med henblikk på tyskerarbeid. Denne gruppe har gjennomgående vært siktet meget strengt og

man kan vel si at særlige omstendigheter måtte til for å fri vedkommende næringsdrivende for ansvar.

Den annen gruppe omfatter eldre bedrifter som etter hvert er glidd inn i arbeid på tyske anlegg, regelmessig fordi tyskerne straks etter krigsutbruddet har henvendt seg til dem og til dels øvet et ganske sterkt press for å få disse bedrifter til å stille arbeidere og redskap til sin disposisjon. Ofte har da virksomheten utviklet seg og fått et omfang som har ligget langt utenfor den næringsdrivendes tanker da han begynte med samarbeidet og har vært i strid med hans ønske. For den sistnevnte gruppe av næringsdrivende vil det kunne regnes opp en del kriterier som har spillet en rolle når retten har vurdert for og mot ved bedømmelsen av forholdets straffverdighet. Således har det vært lagt vekt på om arbeidet på et tyskeranlegg er satt i verk etter press eller ei, og om dette skjedde i april—mai-dagene da situasjonen ennå var temmelig uklar og da man flere steder i landet var avskåret fra forbindelse med hovedstaden og det som der var igjen av den sentrale administrasjon. Slike omstendigheter har vært tillagt vekt selv i de tilfelle hvor en entreprenør har latt seg presse til anleggsvirksomhet av militær betydning mens krigshandlinger ennå pågikk her i landet.

Et ytterligere moment av betydning var om der fra autoritativt hold, således som f. eks. skjedd i Oslo, Trondheim og Bergen, er avgitt uttalelser til entreprenørene hvorved de nærmest er oppfordret til å påta seg visse oppdrag.

Noen vekt er det blitt lagt på om en eldre bedrift har fortsatt virksomheten med samme administrasjon og anleggsutstyr som før krigen eller om man er gått til større utvidelser og kanskje endog til å starte nye datterselskaper for å imøtekomme tyskernes ønsker uten å være presset til det. Den oppfatning som i krigens første måneder kom til uttrykk deri at man måtte holde hjulene gående og arbeiderne beskjeftiget er ofte nevnt i bedriftenes favør, og i enkelte tilfelle, hvor retten i og for seg er kommet til at det var utilbørlig å påta seg arbeid ved et tysk anlegg, kan det nevnte moment ha ført til frifinnelse p. g. a. unnskyldelig rettsvillfarelse. At en entreprenørforretning har vært den eneste på sitt sted eller har vært den eneste som har kunnet påta seg visse arbeider har vært nevnt, således når det ved havnearbeid viste seg at en enkelt bedrift var alene om å ha utstyr for dykkerarbeid.

På den annen side ble det naturligvis lagt stor vekt på — om enn ikke helt avgjørende — hvorvidt det oppdrag det dreiet seg om

hadde større militær betydning for fienden. Således kan nevnes festningsanlegg, kanonstillinger, anlegg for flyplasser og flyhaver m. v. I enkelte tilfelle, hvor en domstol er kommet til at bedriftens start med tyskerarbeid p. g. a. forskjellige omstendigheter måtte være straffri, har den ansett den fortsatte virksomhet for utilbørlig. Dette gjelder særlig i flere tilfelle hvor entreprenøren har utfoldet betydelig aktivitet for å skaffe flere oppdrag eller hvor han har omlagt virksomhet for å imøtekomme fiendes ønsker eller gått vesentlig utenfor rammen av den virksomhet han tidligere har drevet. Har på den annen side entreprenøren søkt å begrense virksomheten til et rimelig omfang eller har søkt å komme bort fra krigsviktige anlegg ved å påta seg mindre krigsviktige, har det vært lagt til hans fordel ved vurderingen, — like som man har eksempler på at en entreprenør som har vært beskjeftiget ved krigsviktige anlegg har bistått hjemmefronten og gjennom denne våre allierte med spionasje i form av tegninger og oppgaver over anleggene. Slike omstendigheter har iallfall ført til mindre straff.

At det har foreligget en tvangssituasjon som følge av press fra tyskernes side har gjerne vært påberopt av tiltalte, men er ikke uten videre blitt godtatt av retten. Dog er innsigelsen blitt tillagt vekt når utviklingen har vist at tiltalte har gjort et alvorlig forsøk på motstand mot oppdragene, og det er når det dreiet seg om krigsviktige anlegg. På den annen side har retten heller ikke uten videre gått ut fra som bevist at en entreprenør har budt seg frem til tyskerne om arbeid i hans korrespondanse har funnet eksempler på anbud fra hans side. Det er nemlig en del flere rettsavgjørelser på det rene at tyskerne til sine tider har forlangt anbud under påstand av det samme press som når de har søkt samarbeid.

Når det gjelder de enkelte bransjer har der er samarbeidet med fienden vil man finne av en rekke dommer at retten har søkt å være særlig sonderende på bakgrunn av situasjonen på den tid da arbeidet ble utført hvorledes virksomheten var alminnelig oppfattet blant andre medlemmer i den samme bransje.

Anleggs- og byggevirksomhet.

De som arbeidet i disse grener av næringslivet var blant de første som ble beskjeftiget med tyske arbeidsoppdrag etter 9. april 1940.

Etter at okkupasjonen var gjennomført vokste oppgavene for bransjen og beskjeftigelsen steg voldsomt som oversiktene over antall sysselsatte i bygg- og anleggsvirksomheten viser.

I november 1940 var det ifølge Arbeidsdirektoratets statistikk beskjeftiget ca. 120 000 arbeidere, mens det i alt i toppåret 1939 var beskjeftiget ca. 69 200. Sett under ett nådde bygge- og anleggsvirksomheten et maksimum i juli 1941 med 147 000 arbeidere. Senere sank tallet alik at maksimum i 1942 var ca. 137 600, i 1943 ca. 120 500, i 1944 ca. 107 400 og i januar 1945 ca. 78 700. For øvrig vises det av Statistisk Økonomisk utsyn over krigsårene. Statistisk Sentralbyrå 1945, s. 218—19.

De første tyske arbeidsoppdrag var for det meste av ren militær karakter og kravene om utførelse av slike arbeider ble for den alt øvrige del stillet til større og velrennende firmaer.

Når forbindelsen først var knyttet var det ikke så lett å komme bort fra tyske arbeidsoppdrag, men som talloppgavene foran¹⁾ viser var det store muligheter for alle som ønsket å utnytte forholdene.

De tyske arbeidsoppdrag var av meget varierende art, dels av ren militær karakter og dels av mer indirekte betydning for krigføringen, som f. eks. utbygging av norske produksjonsmuligheter av interesse for krigsindustrien.

For å skaffe oversikt over bransjen og omfanget av den straffbare bistand foretok Erstatningsdirektoratet en undersøkelse av bygge- og anleggsbransjen som ble lagt slik an at alle selvstendige ervervsdrivende i bransjen skulle bli undersøkt. Det ble bl. a. sendt spørreskjema til 3 531 firmaer og personer og det innkom 2 339 besvarelser hvorav 364 oppga å ha hatt tyske arbeidere mens 1 375 oppga at de ikke hadde hatt tyske arbeidere eller ubetydelig. Resultatet av undersøkelsen er gitt i Erstatningsdirektoratets sirkulær nr. 152, datert 26. februar 1946.

I den følgende fremstilling skal det søkes gitt et oversikt over hva bransjens virksomhet har omfattet og domstolenes vurdering av den.

Virksomheten i den første tid etter 9. april 1940.

Tyske myndigheter fremsatte på en rekke steder krav overfor så vel norske myndigheter som overfor enkelte firmaer om å besørge arbeidet utført. Det gjaldt arbeid av stor betydning for tyskernes militære operasjoner. Således hadde Oslo kommune etter krav fra tyske luftvåpen den 13. april 1940 funnet det mest gunstige arbeidet på Fornebu flyplass og den 15. april da det «ellers ville bli truffet på et meget drastiske forholdsregler». Det viktigste av disse kommunens brev av 22. april 1940 ble behandlet av Administrasjonsrådet, inntatt i advokat

Ole Thorleif Røeds: «Undersøkelser vedrørende norske myndigheters stilling til tyske arbeidsoppdrag den første tid etter 8. april 1940» s. 5. Om utbyggingen av Fornebu flyplass ble det deretter avholdt konferanser mellom tyskerne og representanter for Oslo kommune den 24. og 26. april hvor det også deltok representanter for Administrasjonsrådet og entreprenørene for kommunens arbeidere på Fornebu. Dette resulterte i tyske pålegg om å fullføre utbyggingen av Fornebu flyplass for tyske militære formål. Om forhandlingene, Oslo kommune og Administrasjonsrådets holdning til de tyske pålegg, se Røed: s. 7, s. 12—13. Etter tyske pålegg overtok entreprenørene S.&B. utførelsen av diverse barakkebygg på Fornebu.

Den 12. mars 1948 forkastet Høyesterett påtalemyndighetens anke over Oslo byretts frifinnende dom av 12. juni 1947. Se R M h. 45 s. 102. Den ene av innehaverne — S. — var utdannet som murer og ved krigens utbrudd nestformann i Håndverkets Arbeidsgiverforening. Den annen — B. — var utdannet som bygg- og tømmermester. Firmaet S. & B. hadde siden 1927 drevet byggevirksomhet, til dels i forholdsvis stor skala. Etter 1936 ble virksomheten innskrenket, men administrasjon og anleggsutstyr ble i det vesentlige bibeholdt. Etter anvisning fra Arbeidsgiverforeningen henvendte representanter for Luftgaukkommando Fornebu seg til firmaet og krevet anbud på 10 store barakker innen kl. 12 neste dag. Murermester S. drøftet saken med statsfysikus Diesen, medlem av Administrasjonsrådet, og sin juridiske rådgiver. S. oppfatte statsfysikus Diesen slik at det ikke var annet å gjøre enn å gi anbud da han ga uttrykk for at okkupanten etter folkeretten hadde anledning til å pålegge norske borgere slikt arbeid, men at han selv ikke måtte tilby seg. Under hensyn til dette og at byggingen av barakkene kunne begrense rekvisisjon av annet husrom, ble murermester S. av sin juridiske rådgiver tilrådet å gi anbud, hva han gjorde.

Før arbeidene ble satt i gang ble det klarlagt at Administrasjonsrådets formann var enig i den oppfatning statsfysikus Diesen hadde gitt uttrykk for. Disse arbeider ble fullført høsten 1940, men firmaet fikk etter hvert flere arbeider på Fornebu. De nye arbeider sluttet seg naturlig til det første oppdrag og gjaldt forbedring av innkvarteringsmulighetene på Fornebu med tilhørende grunnarbeider og graving av grøfter for vann, kloakk og elektriske ledninger. I slutten av oktober 1940 måtte firmaet overta forsert oppførelse av to store barakker og garasjeur m. v. i Vogtsgate i Oslo, til tross for at det søkte å unngå

arbeidene, som strakte seg over det meste av 1941. Firmaet trakk seg etter hvert ut av virksomheten for tyskerne og fra slutten av 1941 dreiet det seg vesentlig om mindre reparasjons- og endringsarbeider i eldre bygninger. Fra mai—juni 1943 kom firmaet helt bort fra tyske arbeider. I 1939 utgjorde firmaets arbeidsstokk i gjennomsnitt 27 mann, mens den er kortere tid høsten 1940 var oppe i 400 mann. Firmaets samlede omsetning i 1940—1944 utgjorde i alt kr. 4 265 000 hvorav på tyske arbeider kr. 2 863 000, av dette beløp faller kr. 2 731 000 på årene 1940—1941. Når det gjelder spørsmålet om bistanden kunne karakteriseres som utilbørlig anførte byretten:

«Avgjørende for lastverdighetsspørsmålet mener en det er hvordan forstandige, velorienterte menn med god nasjonal innstilling i aprildagene 1940 så på en handlemåte som den S. & B. bestemte seg for.

Retten tror at det på dette tidspunkt var meget få som var klar over forskjellen mellom hva okkupasjonsmakten kunne kreve etter Haakonkonvensjonen og hva innbyggeren i det okkuperte område kan yte uten å krenke lojalitetsplikten mot sitt eget land. Iallfall var det på dette tidspunkt neppe noen som stilte kravene lenger enn at en ikke skulle tilby okkupasjonsmakten sine tjenester. I dette tilfelle gjaldt det en i noen grad tvangspreget henvendelse fra okkupasjonsmakten til et eldre firma, som etter sin faglige erfaring, sitt maskinelle og administrative apparat lå vel til rette for å utføre det arbeid det var spørsmål om. Henvendelsen gjaldt ytelser som en måtte gå ut fra var hjemlet i Haakonkonvensjonen. Til dette kom at en må gå ut fra at på dette tidspunkt fremstilte muligheten for tvangsinnkvartering av fiendtlige tropper og tvangsrekvirering av hus seg som så skremmende for mange at de oppfattet brakkebygging for tyskerne som noe som etter tilhøvene ville være til gagn for landet. At det ut fra de vurderinger som på dette tidspunkt var fremherskende blant bra og kyndige folk skulle la seg gjøre å karakterisere S. & B.s handlemåte som lastverdig, finner retten utelukkende.

Finner en først at S. & B. ikke kan legges til last at de innlot seg med tyskerne, kan en heller ikke bebreide dem at de engasjerte de arbeidere som måtte til for å utføre arbeidet, og derved midlertidig utvidet sin virksomhet i forhold til det omfang den hadde hatt de siste år. Som nevnt kulminerte arbeidsstokken alt sommeren 1940, på et tidspunkt da det av innflytelsesrike kretser ble regnet som meget viktig å holde arbeidslivet i gang. Retten har vært noe i tvil om en kan si at S. & B. burde ha gjort mer for å unngå å ta over brakkebyggingen i Vogtsgt., som ble påbegynt i oktober 1940 på et tidspunkt da tilhøvene var noe mer avklart. Etter det som er opplyst gjaldt det dog her ikke egentlig noen utvidning av virksomheten, men i det vesentlige overføring av en del av den arbeidskraft som til da hadde vært opptatt på Fornebu

til tilsvarende arbeid for den samme type oppdragsgiver. Etter den måte og det tidspunkt hvorpå henvendelsen kom, var det vanskelig å finne noe effektivt grunnlag for en protest. Retten er kommet til at det hele ikke kan sies å være lastverdig at firmaet tok på seg dette oppdrag.

At S. & B. søkte å holde igjen og innskrenke virksomheten og å bli kvitt tyskerarbeider så snart de fant det praktisk mulig er på alle rene. En kan kanskje si at det hadde vært ønskelig at de hadde tatt mer drastiske skritt for å slippe løs, men retten er ikke overbevist om at denne linje ville ført raskere målet. En må ta omsyn til at både S. og B. var eldre menn, og S. dessuten stadig syk og sengeliggende i den tid da arbeidet pågikk. I alle høve kan en ikke gå så langt som å si at de har opptrådt lastverdig ved ikke å gjøre mer for å slippe løs.» (RM h. 45 s. 104—109.)

Høyesterett sluttet seg i det vesentlige stemmig til dette, idet det ble fremhevet at det dreiet seg om et gammelt vel innarbeidet og ansett firma, at de ikke har tilbudt tyskerne sin tjeneste, men påtatt seg oppdraget høyst motvillig, at de tiltalte hadde rådgitt seg med et medlem av Administrasjonsrådet og sin juridiske konsulent som var av den oppfatning at okkupanten etter internasjonal rett hadde adgang til å pålegge norske borgere slikt arbeid, at deres handling var i overensstemmelse med det som på den tid var en bredt oppfatning på ansvarlig hold, at de prøvde å holde igjen og innskrenke virksomheten og bli kvitt den så snart som mulig, og at de ikke overtrådte prisbestemmelsene skaffet seg utilbørlig fortjeneste, vanskelige gjorde kontroll eller opptrådte lastverdig i noen annen måte.

Også i en annen sak (mot S. og R.) ble første oppdrag overtatt etter sterkt press men den videre utvikling ble annerledes. Høyesteretts dom avsagt 19. juni 1948 er uttalt i RM h. 49 s. 104. Virksomheten ble drevet gjennom et entreprenørfirma i Bergen, Firmaet, et aksjeselskap, var registrert i Bergen og organisert med en Bergensavdeling og Haugesundsavdeling, som i det alt vesentlige ble drevet selvstendig, men med økonomisk og regnskapsmessig fellesskap. Selskapets sjekapital utgjorde kr. 150 000 fordelt på aksjer. S. hadde aksjemajoriteten, var en mann i styret og leder av Bergensavdelingen. Han var utdannet som ingeniør. R. var av en større aksjepost, utdannet som ingeniør og leder av Haugesundsavdelingen.

Ved krigsutbruddet var selskapet fortløpelig Vestlandets største i bransjen og med meget godt renommé. Haugesundsavdelingen var det eneste firma i bransjen der.

Om overtagelsen av de første tyske oppdrag foreligger detaljerte opplysninger i lag-

retts dom, hvorav bare det vesentligste er gjengitt her. Det fremgår av denne at en tysk marineoffiser den 7. mai 1940 oppsøkte ingeniøren og spurte om han ville påta seg arbeid med anlegg av flyplass på Bømoen, Voss. S. var og fastholdt nektelsen også etter at den tyske offiser antydet bruk av tvang. Noen dager senere henstilte finansrådmannen i Bergen til S. å være mindre steil overfor tyskerne, og deretter deltok S. i et møte hos finansrådmannen hvor det også var til stede representanter for de tyske myndigheter som var et sterkt krav til ingeniør S. om å påta seg arbeidet på Bømoen. Det ble anført at det var forfattet vegring ville bli møtt med tvang «både overfor ham og overfor hjem». S. avslø

forst.

Etter at de tyske myndigheter fremsatte krav til Bergen kommune om at et bergensk entreprenørfirma skulle utføre arbeidet ble samtlige entreprenører innkalt til et møte hvor ordfører og teknisk rådmann også var til stede. De kommunale myndigheter henstilt til de fremmøtte entreprenører å finne en ordning slik at arbeidet kunne komme i gang. Det ble understreket at tyskerne hadde troset med alvorlige represalier — «det ville bli byen ille» hvis det ikke ble en ordning med arbeidet på Bømoen straks. Det ble også fra kommunens side vist til den truende arbeidsledighet. Entreprenørene var uvillige, men ble til slutt enige om å drøfte spørsmålet seg imellom. Fra en av de praktiserende jurister ble det innhentet en uttalelse angående den folkerettslige side. Den 14. mai 1940 ble det avgitt sådan ut-

«Ad flyplass på Voss. Jeg henviser til vår konferanse i dag angående dette spørsmål. Mitt syn på forholdet er det, at når vedkommende har bestemt seg for at det skal anlegges flyplass, vil dette bli gjort enten entreprenørene yter sin medvirking eller ei. Hvis man nekter å yte sin medvirking vil den annen part sikkerlig selv sette i gang alt ved eventuell tvungen arbeidsledighet. Det man oppnår ved å si nei, blir etter min oppfatning å gi den annen part anledning til å ta hånd om saken og det kan når det gjelder gjøre en åpning, få konsekvenser for selskapet. Den grunn tror jeg ikke man skal avslå å yte sin medvirking. Jeg har konferert med norske myndigheter. Som resultat var fikk jeg ikke noe greit svar. I allfall bekreftet at man mente at det var foran har hevdet var det riktigste å bruke andre ord, ved å sette seg på bakbena om ingen realitet, men risikerer å få en annen part inn på nye linjer, som kan være en uheldig konsekvens. Det er mynt til spørsmålet om hva folkerettslig det vel ingen her som egentlig har bidrag til fortolkningen av bestemmelsene.

Jeg tror iallfall at man ikke skal hefte seg vekk i det.» (RM h. 49 s. 119—120.)

Svaret ble drøftet av entreprenørene og etter at tyskerne hadde avvist et forslag om at de påtok seg arbeidet i fellesskap gikk ingeniør S. etter henstilling fra de øvrige med på å overta arbeidet da hans firma var best skikket. Bergensavdelingen overtok i tiden 8. mai 1940 til september 1940 en rekke arbeider for bl. a. Luftgaukkommando, Heeresbaudienststelle og Bauleitung West. De første arbeider som ble utført var reparasjon av Bergensbanens broer ved Hole og Stanghelle som var ødelagt av norske tropper. Andre arbeider var:

Flyplassanlegget på Bømoen ble påbegynt 20.—23. mai 1940 og fortsatte til kapitulasjonen.

Anlegg av veier, barakkefundamenter og støping av kanonstillinger ved befestningene på Korsneset i tiden 2. juli 1940 til ut i 1943.

Planerings- og sprengningsarbeider i forbindelse med flyplassanlegget på Herdla med bl. a. støping av bunkers i tiden juli 1940 til kapitulasjonen.

Undervannsarbeider ved Bergen flyhavn Christiansholm fra 19. juni 1940 og fullført i løpet av et par måneder.

Utsprengning av et tankkammer ved Vestlandske Petroleumslagere i Skålevik for Oberbauleitung West fra ca. 20. august 1940 til ut i 1942.

Kanonlegging ved Bergens befestninger i Wallemsvik på Gravdal fra september 1940 til ut i 1942 og mindre planeringsarbeider ved Hestviken. Vei- og fundamenteringsarbeider m.v. ved de tyske foreligninger på Prestegårdsmoen, Voss, i tiden fra 28. august 1940 og noe ut i 1941.

Endelig overtok Bergensavdelingen diverse arbeider i forbindelse med skiferbrudd på Løno og Istadmyren, Voss. De ble påbegynt 1. juni 1942 og pågikk til ut i 1944.

For Marinebefestningsbaudienststelle, Haugesund, overtok Haugesundsavdelingen anlegg av veier, barakkebygging og oppføring av bunkers ved de tyske festningsanlegg på Hagland (Bleivik) samt oppførelse av kanonstillinger på Kvittingøy. De ble påbegynt i juni 1940 og avsluttet i løpet av året.

Videre overtok avdelingen for Oberbauleitung West anlegg av vei og kanonstillinger i Haugesundsdistriktet på Tittelsnes, Elsavåg, Skåredalen, Visnes, Kvalevåg, Ytreland, Bokn og Falnes. Arbeidene begynte tidlig i 1941 og varte til kapitulasjonen med tyngden i 1942—1943.

Mens selskapets samlede arbeidsstokk i 1939 gjennomsnittlig utgjorde ca. 100 mann, var antallet den 1. oktober 1940 for Bergensavdelingen alene ca. 1560 mann, 1. januar 1941 ca. 1250 mann og 1. januar 1942 ca. 430 mann. Haugesundsavdelings maksimumstill for sysselsatte nåddes sommeren 1941 med ca. 700 mann. Deretter sank det gradvis sommeren 1942 og fra slutten av 1943 var det under 100.

Den samlede omsetning i tiden 1940—1944

utgjorde ca. 29 mill. kroner — hvorav på norske arbeider falt i alt ca. 5 mill. kroner. Retten fastslo som et fellestrekk ved selskapets — så vel Bergens- som Haugesundsavdelingens — virksomhet at de ikke hadde søkt forbindelse med fienden; men de forskjellige arbeider i hvert enkelt tilfelle var avkrevet dem av tyskerne og mot ledernes ønsker. Ingen av de tiltalte var drevet av tanken på profit.

For Bergensavdelingens virksomhet ble S. ansett eneansvarlig. Om utilberligheten av de enkelte arbeidsoppdrag anførte retten bl. a.:

«Hvor det gjelder arbeidet på broene på Hole og Stanghelle, er retten kommet til at det, særlig hensett til at anmodningen opprinnelig framkom fra Statsbanene og på det tidspunkt da kamphandlingene av avsluttet, og det utvilsomt var av den største betydning for Bergen å få jernbaneforbindelse østover, ikke kan antas å ligge noe utilberlig i at firmaet påtok seg og i løpet av de følgende par måneder fullførte disse arbeider.

Hvor det gjelder Bømoen stiller saken seg straks noe mer tvilsomt. Det gjaldt her et arbeid av utpregt militær art, og som kunne være av atskillig betydning for den tyske krigføring, mens på den annen side de sivile norske interesser som kunne knytte seg til anlegget (dets fremtidige nytte) kom helt i bakgrunnen, i hvert fall hvis man bortser fra det akutte behov som forelå, å skaffe norske arbeidere beskjefteleggelse på et tidspunkt da arbeidsledighetsproblemet var sterkt truende. På bakgrunn av de alvorlige trusler som tyskerne hadde fremkommet med, i første rekke mot Bergen og dens borgere, men også mot tiltalte nr. 1 personlig, og likeledes på bakgrunn av den hele situasjon for øvrig, slik som den foran er beskrevet, men særlig til at der overfor tiltalte nr. 1 forelå anmodning og samtykke fra ansvarlige myndigheter og dessuten en uttalelse fra en anerkjent jurist, som rådet til at arbeidet under de daværende forhold burde tas, kan ikke retten se annet enn at det ville være uriktig å karakterisere det som utilberlig av tiltalte nr. 1 at han på sitt firmas vegne inngikk kontrakten om arbeidet på Bømoen. Man må i denne forbindelse heller ikke bortse fra at forholdene på det tidspunkt det her gjelder var uklare. Større militære arbeider, bl. a. arbeidet på Fornebu flyplass var allerede satt i gang, og tendensen til å «holde hjulene i gang» var tydelig, også i utvilsomt nasjonalsinnede norske kretser. Der er etter omstendighetene neppe noen grunn til å kritisere de kommunale myndigheter i Bergen for at de tok den stilling til tyskernes krav angående Bømoen som de gjorde under de foran beskrevne møter i 1940.

De øvrige arbeider S., R. & Co.s «Bergensavdeling» påtok seg sommeren og høsten 1940 står i en annen stilling, bl. a. fordi der for disses vedkommende ikke forelå samtykke fra offentlige myndigheter. Den henstilling som disse i mai 1940 rettet til Bergensentreprenørene, gjaldt kun Bømoen.

Noe annet forelå ikke den gang. For så vidt angår disse andre arbeider tiltalte nr. 1 på

firmaets vegne påtok seg sommeren og høsten 1940, anser retten det idet den da legger avgjørende vekt på disse arbeiders alvorlige motstandsbevegelser etter hvert begynte å ta form, og også andre forhold må etter rettens mening etter hvert ha ført til at den rettsvillfarelse de tiltalte har svevet i, må være brakt til opphør. A fastsette noe nøyaktig tidspunkt lar seg ikke gjøre, men i hvert fall sommeren 1941 må tiltalte anses å ha vært klar over det utilberlige og rettsstridige i å fortsette arbeidet for fienden. Det må etter rettens mening ikke bare gjelde forsettelsen av de arbeider, hvis overtakelse retten har funnet å måtte karakterisere som utilberlig, men også forsettelsen av arbeidet på Bømoen. Da tiltalte har handlet forsettlig, må han selvfølgelig bli å straffe for de arbeider som har fortsatt etter sommeren 1941. Retten tar herunder hensyn til at disse arbeider (det gjelder Bømoen, Herdla, Korsnes og Wallemsvik) — fortsatte, for de førstnevnte vedkommende helt til kapitulasjonen, for Korsnes vedkommende til ut i 1943, for Wallemsviks vedkommende til ut i 1942.

Arbeidet ved flyhavnen ved Christiansholm, i Høstvikken og på Prestegårds- og Skulestadmoen var på dette tidspunkt det her gjelder, sommeren 1941, avsluttet. Det er riktignok at det var vanskelig for enhver, som en gang var kommet i tysk arbeid, å komme bort fra dette igjen, men de nevnte arbeiders alvorlige militære karakter gjør det etter rettens mening berettiget å stille meget strenge krav i denne henseende. Det vil av det foranstående fremgå at tiltalte har gjort særdeles meget for å nøytralisere skadevirkningene ved sine arbeider for fienden, men retten mener at han i et tilfelle som det foreliggende burde ha søkt å komme bort fra arbeidet, eventuelt ved å forlate landet. Hans for øvrig samarbeidsevverdige bestrebelser for å sabotere arbeidene og de øvrige foran nevnte forhold, kan da ikke anses tilstrekkelig til å tilta ham for fellelse.

For Korsnes' vedkommende må det for øvrig bemerkes at det etter hva det finnes bevis i 1942 virkelig lykkedes firmaet å komme bort fra dette, derved at den sabotering av arbeidet som fant sted, sammen med at arbeidsledigheten etter hvert av tiltalte nr. 3 i forbindelse med tiltalte nr. 1 ble redusert under en nødvendig minimum, førte til at tyskerne ble så mærfornøyd at de avskjediget firmaet fra arbeidet. Noen andre forsøk på å slippe bort fra arbeidene enn de som i det foranstående er nevnt, foreligger ikke.

For de øvrige arbeidene på Leno og Istadmyr i 1940 har retten ikke funnet å betrakte tilfelle som utilberlig og urettferdig. Man ser da hen til arbeiders karakter, sammenholdt med forholdene at det var vanskelig for tiltalte å slippe bort fra tysk arbeid i det hele tatt, og at det for tiltalte måtte fortone seg som en fordel å få sine arbeidere beskjefteleggelse av mer krigsviktig art». (I. c. s. s. 132.)

«Haugesundsavdelingen» sto i den særlig utsatte stilling at den var den eneste entreprenørforetning i Haugesund i den første del av okkupasjonen, og derfor særlig i søkelyset hos tyskerne. Denne omstendighet i forbindelse med de trusler tiltalte nr. 2 ble utsatt for (jfr. foran) og sammenholdt med arten av det arbeid som det til en begynnelse var tale om, — veianlegg — gjør det etter rettens mening utvilsomt at det ikke kan betraktes som utilberlig av tiltalte at han påtok seg dette arbeid. Når han fortsatte arbeidet etter at det senere viste seg at det var et befestningsanlegg tyskerne ville ha utført, bør det dog etter rettens mening legges et annet mål på virksomheten. Arten av arbeidet må da være avgjørende for at virksomheten, selv under hensyntagen til de nærmere omstendigheter som foran er nevnt, må karakteriseres som utilberlig. Det samme må gjelde forsettelsen av arbeidet på Kvitingsøya selv om tiltalte ikke kan bebreides at dette arbeid ble igangsatt. Imidlertid anser retten det utvilsomt at tiltalte nr. 2, som var fullt på det rene med de omstendigheter hvorunder Bergensarbeidene var satt i gang (de kommunale myndigheters stilling, uttalelsen fra Entreprenørforeningens juridiske konsulent osv.) og som også var klar over at de store arbeider på Fornebu, Lade, Værnes og Sola var satt i gang, svevde i den samme villfarelse med hensyn til det rettsstridige i hans handlemåte, som tilfellet var for tiltalte nr. 1's vedkommende. Den finner likeledes, og under henvisning til de samme betraktninger som er gjort gjeldende i forbindelse med tiltalte nr. 1's forhold, hvortil henvises å måtte karakterisere hans rettsvillfarelse som unnskyldelig, og av denne grunn frifinner han for de arbeider som er utført i 1940 og til sommeren 1941. For de senere utførte arbeider må tiltalte nr. 2, som på samme måte som tiltalte nr. 1 antas å ha handlet forsettlig, bli å felle, idet retten da også for hans vedkommende legger vekt på arbeidenes alvorlige karakter. Det henvises for øvrig til at samtlige arbeider som er nevnt foran under nr. 13 var igangsatt allerede våren 1941. Heller ikke denne tiltalte har gjort andre forsøk på å slippe fra de tyske arbeider enn de som er omhandlet, og man måtte også for hans vedkommende være berettiget til å stille de samme krav som er nevnt foran i forbindelse med tiltalte nr. 1's forhold». (I. c. s. 132.)

I forbindelse med straffutmålingen for de to anførte retten bl. a.:

«Ved straffutmålingen har retten lagt vekt på de særlig formildende omstendigheter som foreligger og hvorom henvises til hva foran er anført i forbindelse med avgjørelsen av skyldspørsmålet, og derunder til at det må antas å ha vært forbundet med store vanskeligheter for de tiltalte å komme bort fra de arbeider de under så særlige omstendigheter var kommet inn i. Det er bl. a. også tatt hensyn til at tiltalte nr. 1 — med tiltalte nr. 2's vitende og med hans tilslutning har utbetalt betydelige beløp til en rekke forskjellige «illegale» formål, bl. a. til innkjøp av motorskøyter for folk som flyktet til England, til «kirkefronten», til støtte av fangers og politiske

etter hvert utførte han en rekke arbeider for tyskerne i Drammen, Horten og Tønsberg, hovedsakelig direkte krigsviktige anlegg. For Nasjonal Samling overtok han arbeider på Frimurerlosjen i Oslo i juni 1942 og på Granholmen i Sandefjord. Arbeidene på Frimurerlosjen varte til i 1944. I juli-september 1942 overtok han for Bauleitung der Waffen SS und Polizei betydelige arbeider ved Berg interneringsleir. De siste tyske byggeoppdrag overtok L. i 1944. Arbeidsstokken utgjorde gjennomsnittlig ca. 200 mann i det annet krigsår, og den samlede omsetning utgjorde ca. 4½ til 5 mill. kroner. Han hadde overhodet ikke sivilt norsk arbeid under okkupasjonen.

Byretten fant at når det gjaldt arbeidene i mai-august 1940 med fullførelsen av administrasjonsbygget for flyfabrikken i Horten, kunne det ikke anses bevist at han var klar over at han bisto fienden, hvorfor han av denne grunn ble frifunnet for dette arbeid. For øvrig fant retten at hans ervervsvirksomhet for fienden måtte karakteriseres som utilbørlig og rettsstridig bistand til fienden. L. hadde dessuten vært medlem av NS og utet gavert til NS-formål. Retten fant å kunne henføre hans forhold under landssvikanordningen og fastsatte straffen til tvangsarbeid i 1 år og 6 mndr. med fradrag av 215 dager for varetektfengsel og tap av rettigheter som nevnt i landssvikanordningens § 11 nr. 1, 2 og 4 for en tid av 10 år. Med hjemmel i landssvikanordningens § 15, jfr. strl. § 36 ble det inndratt kr. 110 000.

Høyesterett fant at forholdet måtte henføres under strl. § 86, og straffen ble fastsatt til fengsel i 3 år og 6 måneder, og rettighetstapet ble utvidet til også å gjelde rettigheter som nevnt i landssvikanordningens § 11 nr. 5. I forbindelse med straffutmålingen ble det anført:

«at denne sak gjelder et overordentlig grovt tilfelle av økonomisk landssvik. Tiltalte har så å si gjennom hele okkupasjonsperioden utført en rekke arbeider for fienden og dens norske hjelpere, herunder arbeider som han visste var av den største betydning for en heldig gjennomførelse av okkupasjonsmaktens militære mål. Etter de foreliggende opplysninger er han hverken tvunget, presset eller truet til å påta seg arbeidene. Tvertom har han med den største beredvillighet gått inn for saken og i den anledning foretatt store utvidelser av sin tidligere forholdsvis beskjedne bedrift, likesom han har innlåst seg på vareloveranser som lå utenfor hans egentlige felt. Som et særlig graverende eksempel kan i denne forbindelse nevnes tiltaltes befattning med byggearbeider ved Berg interneringsleir. Mens disse arbeider — som tiltalte hadde pått seg så sent som sommeren og høsten 1942 for Bauleitung der Waffen SS und Polizei — på-

gikk, var tiltalte personlig på Berg og fikk anledning til å se hvordan norske fanger ble behandlet. Han reagerte ikke, men fortsatte arbeidet.» (R M h. 41 s. 134.)

Vesentlig mindre omfattende var den ervervsvirksomhet som forelå i saken mot O. — inntatt i R M h. 43 s. 69. Ifølge Hallingdal herredsretts dom av 20. september 1946 var han født i 1908 og av yrke var han byggmester. Før krigsutbruddet hadde han vært mann i arbeid. I august 1940 var J. i arbeid i nærheten av Svelvik da han fra overretts-sakfører A.H. fikk anmodning om straks å komme hjem til Gol. Hos overrettsakfører H. møtte han en representant for tyske myndigheter som forela ham en kontrakt om bygging av mannskapsbarakker, lagerhus m.m. på Gol. Da tyskerne på denne tid hadde beslågt omtrent alle hus på Gol, overtok han arbeidet da han mente at oppførelsen av noe barakker ville føre til frigivelse av sivile hus. Oppførelsen av barakkene med en del grov-arbeider pågikk utover høsten 1940. I desember 1940 gikk J. i kompaniskap med A.L., Oslo, og overtok sammen med ham å oppføre 14-15 mannskapsbarakker, kjølehus m.v. Vår 1941 startet han sammen med A.I. og overrettsakfører A.H. jr. selskapet A/S J. & I. som bygget barakker for tyskerne inntil selskapets oppløsning i slutten av september 1941. Disse arbeider overtok han for å unngå å måtte ta arbeid på de tyske befestningsanlegg på Måloy. Etter selskapets oppløsning fortsatte J. alene med tyske arbeider inntil 1. januar 1945. Den byggevirksomhet J. drev ble utført dels på Gol og dels på Nesbyen og Flå i Hallingdal. Arbeidsstokken var oppgjort til 170 mann, og den samlede omsetning på denne virksomhet for fienden utgjorde ca. 948 000 kroner med et nettoutbytte på ca. kr. 67 000. På norske arbeider hadde han en nettoinntekt på kr. 30 000 under krigen.

Om ervervsvirksomhetens utilbørlighet merket retten bl. a.:

«Det er muligens ikke så meget å si på tiltalte overtok arbeidet med oppførelsen av barakkene høsten 1940. Men dets om retten finner utilbørlig er at han fortsatte virksomheten utover gjennom lenger tid samt at han gikk i kompaniskap med byggmester I. og danner et nytt firma. Retten kan nemlig ikke finne at tiltalte var tvunget til å gjøre dette eller hadde noen som helst oppfordring til å innlåste seg med I. Likeså finner retten det utilbørlig at i våren 1941 danner ytterligere et firma, som skulle arbeide for tyskerne. Det var riktig av tiltalte at han ville overta arbeidet på festningsanlegg på Måloy, men retten kan ikke innse at det var nødvendig av den grunn å utvide

virksomheten, samt endog ansette byggeledere til å utføre arbeidet.» (R M h. 43 s. 72.)

Herredsretten fant videre at han ikke hadde gjort alt det han kunne for å komme vekk fra de tyske oppdrag. Hans forhold ble henført under landssvikanordningens § 2 nr. 3, og straffen fastsatt til bot stor kr. 3 000. Ved straffutmålingen tok herredsretten hensyn til at J. hadde deltatt i illegalt arbeid. Med hjemmel i landssvikanordningens § 15, jfr. strl. § 36 ble det inndratt hos ham kr. 50 000.

Den 15. november 1947 skjerpet Høyesterett straffen til fengsel i 120 dager og med tap av rettigheter som nevnt i landssvilklovens § 10 nr. 1 og 2 for en tid av 10 år. For så vidt det første arbeid med oppførelse av barakker fra august til desember 1940 angår, avsa Høyesterett frifinnelsesdom, idet det ble uttalt at det måtte antas at dette også hadde vært herredsrettens mening.

I det følgende skal det refereres et par tilfelle hvor Høyesterett fant at den bistand som var ytet til fienden ikke kunne karakteriseres som utilbørlig.

I R M h. 43 s. 119 er inntatt Høyesteretts kjennelse av 28. november 1947 i sak mot A. og B.B. Ifølge Bergen byretts dom av 3. februar 1947 var B.B. født i 1909 og utdannet som byggmester med håndverksbrev fra 1934 eller 1935. A.B. var født i 1911, var ferdig med læretid i tømmerfaget og hadde gjennomgått bygningslinjen ved Bergens Tekniske Skole. Den ervervsmessige virksomhet siden gjaldt utført gjennom firmaet A.B. & Søn fra 1940 til september 1942 og fra dette tidspunkt til kapitulasjonen A.B. & Søn. Fra 1934—1935 var B.B. medinnehaber av firmaet som til da var drevet av hans far A.B. som eninnehaber. Det hadde etter krigsutbruddet vært meningen at sønnen A. (tiltalt nr. 1) ikke skulle tre inn i firmaet før etter krigens slutt, men da A. på grunn av forskjellige omstendigheter ble arbeidsløs høsten 1942 og ikke så mulighet til annet arbeid enn tyskerarbeid, trådte han 21. september 1942 inn i firmaet.

Firmaet hadde før krigen bare utført tømmearbeider. Tiltalte nr. 1 (A.B.) hadde dekket også i grunn-, vei- og vannarbeid, og det hadde vært meningen at firmaet var trådt inn, også skulle kunne ansette grunnarbeider i stedet for som tidligere hadde ansett arbeidere bort til andre. I 1939 hadde firmaet beskjeftiget 5—6 mann, som krigsutbruddet hadde firmaet bare utført arbeid. I løpet av de første måneder av 1940 ble stillingen så slett at firmaet måtte slutte. Slik var forholdet i firmaet i november-desember 1940

fikk tilbud gjennom en norsk entreprenør om å overta utførelsen av dører og tak i en tysk garasje i Simonsvik hvor det var en tysk forlegning. Firmaet overtok arbeidet som pågikk i ca. 3 måneder. Deretter overtok firmaet ved B.B. (tiltalt nr. 2) direkte fra tyskerne oppførelsen av 2 vognskur i Simonsvik, og høsten 1941 overtok firmaet oppførelse av en stall ved barakkeleir på Sorås i Fana samt i september 1942 en stall i barakkeleir i Skjoldbukten i Fana.

Etter at tyskerne ved en tilfældighet ble kjent med A.B.s inntreden i firmaet, og at det også kunne påta seg grunnarbeider, tilbød de firmaet oppførelsen av to garasjer i Sælen i Fana. Firmaet overtok arbeidet som ble påbegynt i oktober 1942. Etter dette tidspunkt har firmaet bygget veier i 1943 og 1944 i Fana, 3 barakker ved en tysk forlegning på Strømme og 9 tilfluktsrom ved tyske forlegninger i Fana. Arbeidsstokken vokste til 20—30 mann, og firmaet hadde en omsetning på tyske arbeider på 7—800 000 kroner. Retten fant at den ervervsvirksomhet som A. og B.B. hadde deltatt i til fordel for fienden ikke kunne karakteriseres som utilbørlig, idet den la vekt på de omstendigheter hvorunder firmaet tok de tyske arbeider og på arten av de utførte arbeider. Retten anførte:

«Riktignok må det anses som særdeles tvilsomt om ikke firmaets innehavere har gått for langt da de innlot seg på arbeider som lå utenfor deres tidligere virksomhetsområde, tømmarfaget. Når retten allikevel er blitt stående ved det foran nevnte resultat er det bl. a. ut fra den betraktning at det ikke kan antas å ha vært hensikten med A.B.'s inntreden i firmaet at virkeområdet skulle utvides så lenge krigen pågikk, at den faktiske utvidelse av virksomheten til også å omfatte grunn- og fundamenteringsarbeid (noe som firmaet riktignok til en viss grad måtte ha vært forberedt på) fant sted bl. a. som følge av tilfældige omstendigheter og at den utvidelse av arbeidsstokken som fant sted var en følge av at firmaet på denne måte ble sterkere beskjeftiget. Retten legger etter omstendighetene liten vekt på den søknad som er innsendt om autorisasjon som entreprenører. Når det i forelegget mot A.B. bl. a. er anført at denne allerede i 1942 har gått inn for en utvidelse av bedriften både i omfang og virkeområde, er dette ikke riktig. Herom anses det tilstrekkelig å henvisse til det foranstående.

Det er ikke opplyst andre forhold som skulle gjøre A.B. og B.B.'s forhold utilbørlig, og det må antas bevist at de begge har søkt å begrense virksomheten til et rimelig omfang, og at de også har avslått eller på annen måte har kommet seg fra andre tyske arbeider som ville ha økt deres fortjeneste.» (R M h. 43 s. 126.)

Høyesterett forkastet påtalemyndighetens anke over den frifinnende dom, idet byretten

når det gjelder arten av arbeidene og den måte den ble drevet på. Fra 1940 til 1945 hadde de to tiltalte en samlet omsetning for tyskerne på ca. 29 mill. kroner. Ved byrettens dom ble de for forbrytelse mot landssviklovens § 2 nr. 3 og for forseelse mot strl. § 374 I og II ledd dømt til tvangsarbeid i henholdsvis 2 og 3 år. Rettighetstap ble idømt for en tid av 10 år etter landssviklovens § 10 nr. 1, 2 og 4 for en tid av 5 år rett til å drive selvstendig entreprenørvirksomhet, jfr. § 10 nr. 6. Inndragningskravet ble overført de to tiltalte satt til kr. 575 000.

For inndragningskravet og for G.K.'s vedkommende ble byrettens dom den endelige avgjørelse. K.A.K.'s anke ble avvist av Høyesteretts Kjæremålsutvalg. Etter Høyesteretts avgjørelse i saken mot H.S. fremsatte K.A.K. ny begjæring om at hans anke måtte bli henvisning til behandling i Høyesterett. Den 21. mars 1953 avsa Høyesterett dom i saken, L. nr. 51, S. nr. 175/1951. Under hensyn til den vurdering Høyesterett hadde lagt til grunn i saken mot H.S. ble straffen redusert til tvangsarbeid i 2 år og rettighetstapet begrenset til de i landssviklovens § 10 nr. 1 og 2 nevnte rettigheter. Dommen ble avsagt under dissens (3—2).

En mindre omfattende, men allikevel ganske utstrakt ervervsvirksomhet for fienden viser saken mot A.N., inntatt i R M h. 43 s. 57. Oslo byrett avsa dom 21. oktober 1946, og i Høyesterett ble saken avgjort 14. november 1947.

Tiltalte var født i 1898 og var utdannet som ingeniør. Etter en tid å ha drevet selvstendig entreprenørforetning ble han i 1936 ansatt som sjef for bygningsavdelingen i et større entreprenørfirma i Oslo. Ved krigens utbrudd ledet N. et betydelig arbeid som nevnte firma hadde for Kornmonopolet på Sjørøya, og han fikk også ledelsen av de første tyske byggearbeidere det nevnte firma påtok seg på Sjørøya. Da hans lønn ble redusert, og noen tyskere oppmuntret ham til det, startet han egen forretning i juli 1940. Han regnet med i det vesentlige å utføre tyske byggeoppdrag.

Det første arbeid han overtok var forarbeidelse av 25 småhus av tre for Wehrmacht for lagring av ammunisjon og etter tyske konstruksjoner. I løpet av tiden 1940—1943 leverte han i alt 5 000 slike lagerhus. Videre overtok tiltalte N. bygning av tilfluktsrom for Luftwaffe og Wehrmacht i tilknytning til tyske befestningsanlegg og forlegninger, således bl. a. på Akershus, Nordstrand, Jessheim, Norma fabrikk og i Ekebergåsen. For Org. Todt bygget han en slipp i Larvik og en maskinhall på Alnabru. For Førergarden bygget han barakker på Bygdøy og ved Sogn.

Dertil en del mindre arbeider for Luftwaffe og en del opprydnings- og ominnredningsarbeider på slottet.

Hans samlede omsetning ved tyske arbeidsoppdrag utgjorde for tiden 1940 til frigjøringen ca. 8.05 mill. kroner, mens norsk omsetning bare utgjør ca. kr. 628 000 eller ca. 7,7 pst.

På bakgrunn av den alminnelige situasjonen i 1940, og at «den levende rettsbevissthet» landet representertes ved dem som holdt igjen overfor fienden, og ikke av dem som villig stilte seg til hans disposisjon», la retten ved bedømmelsen av utilbørligheten særlig vekt på at han startet forretningen på et tidspunkt da han var klar over at det vesentlig bare var tyske oppdrag å få, at han var fast arbeid på denne tid, og at han påtok seg alle arbeider etter anbud og helt frivillig uten noen tvang. Retten fant at hans forhold så vidt måtte sidestilles med at han innledet forbindelsen med fienden. Endelig la retten vekt på den sterke utvidelse av virksomheten som fant sted, og at de arbeider tiltalte utførte var av ren militær art, slik at tyskerne ikke hadde folkerettslig hjemmel for å kreve dem utført.

Tiltalte N. var medlem av NS og utet betydelige gaver til NS' formål, og han deltok i organiseringen av NS' ingeniør- og teknikergruppe som en avdeling av NS' Faggruppeorganisasjon.

Byretten henførte hans forhold under landssvikanordningen og fastsatte straffen til tvangsarbeid i 2 år og 6 måneder og med tap av rettigheter som nevnt i landssvikanordningens § 11 nr. 1 og 2 for 10 år og § 11 nr. 1 for en tid av 5 år. Med hjemmel i landssvikanordningens § 15 og strl. § 36 ble det inndratt kr. 158 225,74 som utbytte av den straffbare virksomhet. Etter påtalemyndighetens anke skjærpet Høyesterett straffen til tvangsarbeid i 3 år og 3 måneder, idet tiltaltes forhold var så grovt at det måtte føres under strl. § 86 og ikke under landssvikanloven. Rettighetstapet ble utvidet til også omfatte retten til å drive selvstendig bygnings- og anleggsvirksomhet, landssviklovens § 10 nr. 6, for en tid av 3 år.

Saken mot A.H., pådømt i Høyesterett februar 1948 og inntatt i R M h. 43 s. 62 viser et ganske typisk eksempel på en slik og tilsvarende arbeid på pionervæpnetts utglidning som i mange tilfelle fant sted ved forbindelsen med fienden først var knyttet til. Ved bedømmelsen av utilbørligheten av ervervsvirksomhet for fienden tok Høyesterett også standpunkt til betydningen Haagkonv. art. 52.

Bergen byrett avsa dom i saken den 11. november 1946. Tiltalte hadde fra 1915

krigsutbruddet arbeidet som byggeleder ved et større bygg, både private og offentlige. Ved krigsutbruddet arbeidet han som byggeleder ved Bergen Håndverks- og Industriforenings nybygg som kort etter okkupasjonen ble overtatt av tyskerne. H. fortsatte som byggeleder også etter at tyskerne hadde overtatt bygget som ble ferdig i august 1940. Den ervervsvirksomhet til fordel for fienden som saken gjelder, er dels drevet av tiltalte i eget navn og dels gjennom selskapet A/S A.H. som ble stiftet i oktober 1941 med en aksjekapital på kr. 20 000, fordelt på 20 aksjer, hvorav H. eide 18 og var styrets formann.

Det første selvstendige arbeidsoppdrag for tyskerne overtok tiltalte i august 1940 etter et muntlig pålegg. Han overtok arbeidet, som besto i oppførelse av barakker for Centralleitung der Waffen S.S. und Polizei i Solheim i Bergen etter gjentatte oppfordringer, men uten at det forelå press eller noen tvang. Oppførelsen av barakkene avlastet et anskaffingsbehov, idet de politistyrker som skulle bruke barakkene, var innkvartert bl. a. i sykkelhus og skole. Da tiltalte ikke hadde håndverksbrev, og det fra Bergen Håndverks- og Industriforenings bygningsgruppe ble reist spørsmål om han hadde håndverksrett, laytet han til seg en byggmester. Arbeidet på Solheim pågikk til våren 1943. I juli/august 1941 overtok han for Heeresbauleitung, Busstelle Bergen, å oppføre 3 barakker på Korsnes i Fana. Arbeidet som også omfattet anlegg av vannledning, ble utført fra etter sommeren 1941 til mai 1943.

I juni 1942 overførte tyskerne fra en annen entreprenør til A/S A.H. et arbeid med utforing og støpning av «Schützräume» med etterfølgende kamuflering på Kalandseid i Fria. Den arbeidsstokk på ca. 45 mann som hadde vært beskjeftiget med disse arbeider, ble med i overføringen. Tiltalte gjorde innstillinger mot overføringen, men overtok arbeidet som pågikk til midtsommers 1943. I desember 1942 overtok tiltalte på liknende måte å bygge lager- og opplagsplass på Ny-Østangeren i Bergen for Wehrmachts pionervæpnetts. Dette oppdrag omfattet dels bygge- og reparasjonsarbeider på lagerbygninger og dels alminnelig lagerarbeid. Dette arbeid påførte til kapitulasjonen. I mai 1943 overtok han et tilsvarende arbeid på pionervæpnetts opplagsplass i Indre Arna. Dette arbeid omfattet bl. a. reparasjon av kai, anlegg av veier og jernbanespor, samt lagerarbeid. Den samlede omsetning ved tyske arbeidsoppdrag i årene 1940 og 1941 så lenge som H. var i eget navn, utgjorde ca. kr. 700 000. Selskapets omsetning i årene 1941 og 1942 utgjorde ca. kr. 3 408 000.

Om arbeidene på Korsnes og Kalandseid fastslo retten at de utgjorde et ledd i befestningen av disse steder som var av stor strategisk betydning, og at tiltalte som hadde deltatt der i befestningsarbeider i 1915—1918 som underoffiser var klar over dette.

Ved bedømmelsen av utilbørligheten la retten vekt på at han i august 1940 begynte en ny virksomhet som entreprenør, og at han kort etter knyttet til seg en byggmester for å drive virksomheten, som tiltalte var klar over i alt vesentlig måtte baseres på tyske arbeidsoppdrag. Under hensyn til den alminnelige situasjon sommeren 1940 og arten av arbeidet på Solheim fant retten at det ikke kunne anses utilbørlig at han påtok seg dette arbeidet og fullførte det. Retten fant at hans forhold endret karakter ved overtagelsen av arbeidet på Korsnes i juli/august 1940, idet den la vekt på at dette arbeid var av mer direkte militær betydning (befestningsanlegg). Dette og selskapets senere arbeider ble ansett utilbørlige, idet retten også tok hensyn til at tiltalte i 1942 annonserte i «Deutsche Zeitung». Hans forhold ble henført under landssvikanordningens § 2 nr. 3, og straffen fastsatt til fengsel i 9 måneder og tap av rettigheter som nevnt i landssvikanordningens § 11 nr. 1 og 2 for en tid av 10 år og for en tid av 5 år rettigheter som nevnt i § 11 nr. 6. Med hjemmel i strl. § 36 jfr. landssvikanordningens § 15 ble det hos H. personlig inndratt kr. 70 600 og hos A/S A.H. kr. 116 100 som utbytte av den straffbare virksomhet.

Etter anke fra H. behandlet Høyesterett saken. Tiltalte hevdet at hans virksomhet med urette var ansett rettsstridig da arbeidene var utført etter tvangsmessige pålegg, og tyskerne etter folkeretten kunne kreve dem utført. Herom bemerket Høyesterett:

«Domfelte er kjent skyldig etter tiltalen for såvidt angår de arbeider for fienden som han har utført etter juli—august 1941, bortsett fra arbeidet på Solheim. De arbeider det dreier seg om er blant annet brakkebygning og støpning av «Schützräume», det vil si beskyttelsesrom for tyskerne, og jeg kan ikke se at byretten ved sin bedømmelse av domfeltes forhold som rettsstridig eller utilbørlig har gått ut fra en uriktig forståelse av loven.

Når domfelte har hevdet at rettsstridigheten utelukkes ved at okkupasjonsmakten kunne kreve arbeidene utført med hjemmel i landkrigsreglementets artikkel 52, så antar jeg at dette ikke kan føre fram, idet jeg legger vekt på at noen behørig rekvisisjon ikke har foreligget, og at domfelte heller ikke har undersøkt om sådan rekvisisjon ville blitt fremsatt, men bøyet seg for de lokale tyske myndigheters krav.» (R M h. 45 s. 62.)

Høyesterett satte straffen ned til en bot stor kr. 20 000, idet det ble lagt vekt på at

streket. Sentralkomiteéns forretningsorden og oppfordringen om lojalitet fra fylkesmann og ordfører ble kringkastet 17. april og kunngjort i byens aviser.

Centralkomiteén skulle også forsøke å holde igjen overfor tyskerne og overfor norske borgere som til skade for samfunnet søkte forretningsforbindelse med tyskerne. For tyskerne var flyplass-spørsmålet av dominerende betydning, og allerede 11. april forlangte tyskerne av ordfører Skjånes at det måtte skaffes 150—200 mann til arbeid på flyplass mellom Lade og Leangen, og den 18. april krevet tyskerne at kommunen skulle overta planeringen av Værnes og Lade. Dette ble avslått, men etter tysk pålegg innkalte rådmann Ræder bl. a. de tiltalte som representanter for Cementstøperiet, Betongbygg og Jernbetong til et møte med Regierungsbaur dr. Lemkehr på hotel Phoenix samme dag kl. 12. De tre selskaper ble pålagt å utføre arbeidet på Værnes og Lade. Overfor de innvendinger selskapene gjorde erklærte dr. Lemkehr at i tilfelle nektelse ville andre midler bli anvendt. Senere samme dag fremholdt rådmann Ræder overfor de tre disponenter at det var uøngjengelig nødvendig at de overtok arbeidene. De tre disponenter fikk forståelsen av at dette også var fylkesmannens oppfatning, og at arbeidet ikke skulle saboteres. Under en befarung på Lade med tyskerne den 19. april uttalte oberstløytnant von Temsky i Luftwaffe til de tre disponenter at de ville bli skutt om de nektet. Den 19. april 1940 sto følgende kunngjøring i Trondheimsavisene:

«Opprop til arbeidsvillige. Det tyske kommandantskap akter å la utføre en del arbeider av stort omfang på Lade ved Trondheim og andre steder, for å øke arbeidsvirksomheten i Trondheim. Til disse arbeider trenges arbeidskrefter i stort antall. Det sender derfor til alle arbeidsvillige det opprop snarest mulig omgående å stille seg til forføyning for nedenfor nevnte Trondheimsfirmaer. For alle arbeider blir betalt tariffmessig lønn. Etter arbeidets art kan der ytes tillegg eller akkordlønninger. De som hittil har trodd ikke å kunne finne arbeid i Trondheim foreløpig og derfor er reist ut på landet, skal nå få den visshet at de kan finne tilstrekkelige arbeidsmuligheter i Trondheim. Derfor skulle alle som i de siste dager har forlatt Trondheim, vende tilbake for her å komme inn igjen i fredelig arbeid. Det blir antatt lærte og ulærte arbeidere av enhver alder og håndverkere av enhver art. Man kan melde seg enten i kontorene hos firmaene Trondhjems Cementstøberi A/S, Jernbetong A/S og Betongbygg A/S, eller de arbeidsvillige kan melde seg på arbeidsplassen i morgen fredag 19. april fra kl. 9.30. Så vidt mulig må de ta med seg verktøy, skufler og spader.

Trondheim, den 18. april 1940. Det tyske kommandantskap i Trondheim.» (RM h. 59 s. 78—79.)

Den 19. april begynte kommunens ingeniervesen med nivellerings- og oppmålingsarbeider. De tre selskaper begynte planeringsarbeidene på Lade den 20. april og på Værnes samme dag den 21. april. Tyskerne fant at det måtte seg for få arbeidere, og de fremsatte den 21. april krav til rådmann Ræder om at det straks måtte skaffes 500 mann. Rådmannen henrettet til Centralkomiteén. Under møtet i Centralkomiteén senere samme dag gjentok tyske general som møtte at det straks skulle skaffes 500 mann som skulle økes til 2000 og det ble understreket at dette var Göringens ordre. Etter enda et møte Centralkomiteén hadde med tyskerne samme dag fremholdt Ivar Cappelens som Claussen overfor direktøren for A/S Trondheims Cementstøperi og Entreprenørforretning at arbeidet måtte gjøres, og Claussen tilføyet at det måtte saboteres hvis mulig.

Den 25. april sendte Centralkomiteén følgende kunngjøring over Kringkastingen:

«Kunngjøring. Den tyske overkommando forlanger at der skaffes 2000 arbeidere til planeringsarbeid på Lade og Værnes. Her må 500 skaffes straks.

Arbeiderne må derfor straks i dag melde seg til følgende entreprenørfirmaer:

A/S Trondhjems Cementstøberi & Entreprenørforretning
A/S Betongbygg
A/S Jernbetong Trondheim

De som ikke kan melde seg i dag, må melde seg på Trondheim Jernbanestasjon i morgen kl. 9.

Den tyske overkommando erklærer, at det blir betalt tariffmessig lønn.

Den tyske overkommando erklærer, at det er nødvendig for å beskytte Trondheim.

Sør-Trøndelag Fylke Ivar Skjånes
Johan Cappelens ordfører
bem.
Centralkomiteén
Andr. Claussen»
(RM h. 59 s. 81—82.)

I Adresseavisen sto det den 25. april kunngjøring om at arbeidere skulle melde seg til de tre selskaper, og Arbeidskontoret sendte brev til 250 innregistrerte ledige om å melde seg.

Den 25. april hadde Centralkomiteén møte med representanter for Reichskommissar og arbeidskraftspørsmålet, og den 27. april hadde den møte med major von Harlinghausen og 4 andre tyskere. Kravet gjaldt nå 5000 arbeidere, og hvis de ikke ble skaffet, ville tyskerne sende en arbeidsbataljon på 4000 mann som måtte innkvarteres privat og underkommanderes av byen. I denne forbindelse tok også von Harlinghausen opp spørsmålet om eventuelle represalier for drapet på en underoffiser. Senere samme dag hadde

Centralkomiteéns formann, fylkesmann Cappelens ordfører Skjånes møte med representanter for de tre firmaer som ble gjort kjent med tyske krav om flere arbeidere, og at det ble fremsatt sterke trusler om de ikke ble møtt.

Arbeidene på flyplassen ble som før nevnt påbegynt 19. april på Lade og 21. april på Værnes. Det var først etter 27. april at økningen i arbeiderantallet satte inn. Maksimum ble nådd i september 1940 med 2809 mann. Under planeringsarbeidet landet og startet tyske fly til stadighet, og flere arbeidere ble drept og såret på grunn av tyske fly som havarerte. Grunnforholdene var på en del steder slik at det måtte legges planker. Tyskerne besluttet at det skulle legges flyrammer, og fremsatte krav til de 3 firmaer om levering av slike. De protesterte herimot, men protestene ble avvist av tyskerne, og firmaene ble henvist bl. a. til å sette seg i forbindelse med byggmestre og sagbruk for å få slått flyrammer. Disse måtte overta oppdraget. De tiltalte ble enige om at A/S Betongbygg skulle ta seg av rammeleveransene. Denne ordning varte til A/S Trondheims-entreprenørens Felleskontor ble stiftet 18. mai 1940 og overtok flyrammeleveransene. For å makte flyrammeleveringene ble det engasjert en rekke underleverandører i Trondheim, og det ble opprettet 23 samlesteder rundt om i byen. Det ble videre engasjert 9 utenbys leverandører i Melhus, Orkanger, Heimdal, Hommelvik og Rjørdal.

Det ble ikke brukt trusler overfor underleverandørene, men tiltalte S. og disponenten for Cementstøperiet gjorde dem i flere tilfelle kjent med at tyskerne hadde gitt pålegg og fremkommet med trusler, slik at det kunne være fare for at tyskerne ville beslaglegge leveranser hvis innehavere nektet å etterkomme tyske krav. Det ble sørget for spiker til alle leverandører og for de innenbys også betalt. Tyskerne besørget spiker sendt fra Berlin, og de rekvirerte betydelige kvanta trevirke.

Tyskerne kontrollerte rammeleveransene, og gjennom Centralkomiteén søkte de å påføre leveransene. Møter med Centralkomiteén ble således holdt 12. mai angående sagbrukens kapasitet og om bruk av to skift. Den 12. mai hadde Centralkomiteén møte med en arbeidskommisjon av forstmann som kom fra Melhus sammen med en representant for Landbruksdepartementet.

Centralkomiteén ga deretter bl. a. fylkesmannens ordre om å stille seg til tjeneste i sagbrukene. Inntil 18.—20. juni 1940 ble det produsert 122 229 flyrammer til tyskerne.

Den samlede omsetning av flyrammeproduksjonen beløp seg til ca. 3.58 mill. kroner. Da produksjonen stanset, overtok tyskerne Felleskontorets lager på ca. 1 000 standard trelast for ca. kr. 450 000.

A/S Centralbyggs virksomhet.

Ved kontrakter av 1. og 5. juli 1940 overtok det nystiftede A/S Centralbygg samtlige løpende arbeider som Felleskontoret hadde for tyskerne. De tre entreprenørfirmaers direktører var ikke medlemmer av A/S Centralbyggs styre, men gjennom det såkalte «Konsultative Råd» hadde disse den faktiske ledelse av selskapet. Selskapets kontor var i Trondheim. Det overtok alle Felleskontorets funksjonærer og alle disponible funksjonærer i de tre moderfirmaer. Dets virksomhet strakte seg over hele krigstiden, men var under avvikling den siste tid. Firmaets aktiva ble fordelt på de tre moderfirmaer etter frigjøringen. Selskapets samlede omsetning på tyske arbeider i tiden 1940—1945 utgjorde ca. 41 mill. kroner.

Selskapets langt største arbeider ble utført på flyplassene Øysand, Lade og Værnes. Arbeidet på Øysand omfattet planering og rammelegging utført i 1940. På Lade ble det anlagt helt ny flyplass med startbane 1100 meter av tre. Tyskerne foretok stadige utvidelser av de opprinnelige anlegg, slik at arbeidene strakte seg over alle krigsår. Det ble også bygget barakker, lagerhus, veier m.v. På Værnes ble det fra juli 1940 etter tysk ordre påbegynt støping av betongdekke på rullebanene. Det ble lagt to hovedstartbaner og en sidebane, hvorav Centralbygg utførte omkring halvparten. Startbanearbeidene var fullført i midten av 1941, men selskapet var beskjeftiget på flyplassen med diverse andre arbeider inntil september 1942, da et tysk firma overtok arbeidene på Værnes. I Hommelvik og i Jonsvannet ble det anlagt en anløpsbane for sjøfly. Arbeidene begynte 26. november 1940 i Hommelvik ved overføring av arbeidene fra Værnes. Disse arbeider ble overført og utført av A/S Betongbygg.

I de tyske militærleire i Melhus og i Opdal utførte selskapet en rekke arbeider. I Melhus begynte arbeidene med damanlegg høsten 1940, diverse grunn- og fundamenteringsarbeider, bygging av lagerhus for bomber og ammunisjon, samt vegbygging. Arbeidene strakte seg over tre år. I Opdal ble det første oppdrag overtatt 28. august 1940 og gjaldt diverse jord- og betongarbeider. Selskapet utførte alle betongarbeider for oppførelsen av barakker, staller, militært sykehus og en fangeleir. Det ble bygget en bunker for telefonstasjon, og det ble utført en del veiarbei-

sene, forholdsvis snart nådde sin kulminasjon, nemlig i september 1940. Der oppsto da etter hvert ledig arbeidskraft som av tyskerne ble satt inn på nye arbeider som ble påbegynt på flyplassene eller andre steder. Det måtte da falle selskapet vanskelig å finne argumenter mot å påta seg disse nye arbeider. Følgen må bli at der levnes selskapet en temmelig rommelig margin når det gjelder spørsmålet om de har overskredet den tilberlige grense for nye oppdrag. Ifølge omsetningsoppaven utgjør arbeidene på Værnes og Lade ca. 75 pst. av den samlede omsetning.»

Retten fant heller ikke å kunne karakterisere utvidelsen av virksomheten til andre steder som Øysand, Hommelvik, Jonsvannet, Iisvika, Fagervika og forskjellige steder i Trondheim, som utilbørlig. I betydelig utstrekning er utvidelsen til nye steder skjedd ved at tyskerne uten videre har overført ledige arbeider og så varslet selskapet om de arbeider som skulle utføres. Fra selskapets side synes det ikke gjort noen innvendinger herimot. Selv om dette kunne kritiseres, var selskapet i en vanskelig stilling, og det kunne derfor ikke anses som utilbørlig at det overtok arbeider med en slik opprinnelse.

Med hensyn til arbeidet på Thamshavn — Løkkenbanen fant retten at det fra tysk side ble anvendt et sterkt og iherdig press, og at det ble gjort den motstand mot å overta arbeidet som med rimelighet kunne ventes.

De øvrige, i det vesentlige mindre arbeider, fant retten ikke var utilbørlige. Arbeidene i Opdal, Gjora og Melhus sto for så vidt i en særstilling som de ikke var oppstått ved overføring av arbeidere fra noen av Centralbyggs øvrige arbeidsplasser. De første arbeider ble overtatt i august 1940. Retten fant under dissens at de tiltalte ikke kunne gjøres ansvarlig for overtagelsen av disse arbeider som var skjedd uten deres samtykke. Når først arbeidene var kommet i gang, var det ikke lett å stanse og avvise nye oppdrag, selv om de som reelle ledere av virksomheten burde undersøkt forholdene nærmere.

Endelig bemerket retten:

«Ved vurderingen av Centralbyggs virksomhet har retten ikke funnet å burde tillegge de i tiltalebeslutningen spesielt nevnte utilbørlighetskriterier noen særlig betydning. Disse indiserer etter rettens mening ikke i og for seg at der er vist noen utilbørlig iver. Der foreligger som nevnt en del urdener i bokførselen i form av ikke inntektsførte sjekkbøker og fingerte fakturaer. Dette må selv sagt i høy grad kritiseres i den utstrekning det ikke er gjort for å dekke over illegal bidragsvirksomhet. Det er på det rene at de ikke inntektsførte sjekkbøker i atskillig utstrekning er anvendt til slik bidragsvirksomhet, men om utstrekningen herav som også om anvendelsen av den vesentlige del av restbeløpet er der

innen retten divergerende meninger. Utens syn til denne meningsforskjell har den ledende rett antatt at den urdener som foreligger ikke kan tillegges noen avgjørende betydning for vurdering av hele virksomheten. Det antas at M. har hatt ansvaret for bokførselen.

Ved vurderingen har man derimot lagt et skillig vekt på at virksomheten under krigen viser nedgang etter at den var mininert med flyplassarbeidene i september 1940. Det er også tatt i betraktning at de firmaene i forholdsvis stor utstrekning hatt norsk arbeid. Den samlede omsetning av disse arbeider i krigsperioden utgjør Cementstrøbet kr. 6 921 353,34, for Betongbygg kr. 7,8 millioner og for Jernbetong 4 577 145,00, hvilket utgjør i alt en samlet omsetning på vel 19 millioner kroner.

Etter dette vil således de tiltalte bli å finne for den del av tiltalen som gjelder flyplassarbeidene, rammeleveransene og Felleskontorets og Centralbyggs virksomhet. R M h. 59 s. 114.

A / S Betongbyggs egne arbeider:

A/S Betongbygg overtok det videre arbeid med de oppdrag A/S Trondheimsentreprenørens Felleskontor hadde overtatt i Hommelvik og Jonsvannet etter tyske pålegg. Forordende planeringsarbeider for anlegg av flyhavn i Jonsvannet ble satt i gang av tyskerne i slutten av mai 1940 med arbeidet overført av tyskerne fra Lade. Videre referanser og korrespondanse om dette arbeid ble ført av A/S Betongbygg på vegne av Felleskontoret. Endelig anbud omfattende tre kai og tilleggsrampe lød på kr. 373 450 ble undertegnet av A/S Betongbygg og på vegne av Felleskontoret. Det ble godtatt i juni 1940, og arbeidet ble utført i løpet av sommeren og høsten 1940 under ledelse av A/S Betongbyggs ingeniører og vel utrustet allikevel ville være overtatt av Begnys ingeniører med anvendelse av dette byggfagfolk, herunder dykkere. At arbeidet også i navnet ble utført av Betongbygg, kan ikke tillegges noen særlig betydning. De øvrige tilfelle har tyskerne kunnet vise til arbeidet og derigjennom utøve et sterkt trykk på press på firmaets lokal. Betongbygg og et av de få firmaer i distriktet som påta seg dykkerarbeid. I Hommelvik firmaet et norsk arbeid som det ikke er grunn til å vise fra seg, og utøves også derigjennom for tyskerne. Arbeidet for Hommelvik Verft og Værnes stoppet, sto det enda svakere overværs krav om å gå i gang på nabobruene. Når det gjelder kaiarbeidet på Østråt, ble på samme måte utpekt gjennom Felleskontoret. Det gjelder her enkeltarbeidsoppdrag som firmaet vanskelig kunne utføre fra seg om det i det hele tatt hadde sin virksomhet. Det gjelder uregelmessighetene i bokførselen og antas det at tiltalte M. også for de vedkommende må bære hovedansvaret for disse transaksjoner må selv sagt kritiseres. Utstrekning de ikke har tjent enn å unndra skatt, men kan

deretter gjorde sterk pågang for å få A/S Betongbygg til å overta arbeidet, fant selskapet å måtte bøye seg.

Selskapets arbeid for tyskerne pågikk fra høsten 1942 til ut i 1943 og androg til i alt ca. kr. 355 000.

Videre fant selskapet å måtte overta arbeidet med 2 slipper i Hommelvik for «Tran-sportflotte Speer». Forhandlinger om arbeidet pågikk høsten 1942, og det ble påbegynt 1943. Det varte til krigens slutt uten at slippene ble ferdige og tatt i bruk. Arbeidet androg til ca. kr. 679 000.— og ga ikke selskapet noen fortjeneste.

Fra Einsatzstab Org. Todt fikk selskapet i 1943 anmodning om å overta et kaiarbeid på Sølandet for et av tyskerenes batterier der. Selskapet unnslø seg, men overfor tyske trustere om å ta firmaets spesialarbeidere fra en annen arbeidsplass, fant det å måtte overta arbeidet som ble påbegynt i april 1944. De utførte arbeider beløper seg til ca. 255 000 kroner. Retten fastslo at det ved utførelsen av disse arbeider — Jonsvannet, flyslipp Hommelvik, slipp Speer og kai Østråt — objektivet var ytet fienden bistand.

Ved vurderingen av utilbørlighets-spørsmålet anførte retten:

Når det gjelder flyrampen ved Jonsvannet som foran anført arbeidet med flyhavnen, ble også innbefattet flyrampen, allerede på Felleskontoret. At Betongbygg under de nevnte omstendigheter påtok seg ledelsen av utførelsen av arbeidet, finner en ikke disse karakterisere som utilbørlig. Såfremt arbeidet var blitt utført av Felleskontoret, kan det nærliggende å anta at ledelsen av arbeidet allikevel ville være overtatt av Begnys ingeniører med anvendelse av dette byggfagfolk, herunder dykkere. At arbeidet også i navnet ble utført av Betongbygg, kan ikke tillegges noen særlig betydning. De øvrige tilfelle har tyskerne kunnet vise til arbeidet og derigjennom utøve et sterkt trykk på press på firmaets lokal. Betongbygg og et av de få firmaer i distriktet som påta seg dykkerarbeid. I Hommelvik firmaet et norsk arbeid som det ikke er grunn til å vise fra seg, og utøves også derigjennom for tyskerne. Arbeidet for Hommelvik Verft og Værnes stoppet, sto det enda svakere overværs krav om å gå i gang på nabobruene. Når det gjelder kaiarbeidet på Østråt, ble på samme måte utpekt gjennom Felleskontoret. Det gjelder her enkeltarbeidsoppdrag som firmaet vanskelig kunne utføre fra seg om det i det hele tatt hadde sin virksomhet. Det gjelder uregelmessighetene i bokførselen og antas det at tiltalte M. også for de vedkommende må bære hovedansvaret for disse transaksjoner må selv sagt kritiseres. Utstrekning de ikke har tjent enn å unndra skatt, men kan

likesom de tilsvarende uregelmessigheter i Centralbygg ikke tillegges noen avgjørende betydning.»

A / S Betongbygg — Kristiansand.

Dette selskap som var stiftet den 2. september 1932, var et datterselskap av A/S Betongbygg, Trondheim. Trondheimselskapet hadde 57 av de 60 aksjer pålydende kr. 500.

Formann i Kristiansandselskapets styre var ved krigsutbruddet ing. S., som fortsatte som styreformann inntil Kristiansandselskapets disponent S. ble valgt til styreformann den 19. oktober 1944. Fra dette tidspunkt ble også M. medlem av styret. Kristiansandselskapet utførte i tiden 9. april 1940 til 8. mai 1945 en rekke arbeider av stor direkte militær betydning for tyskerne på mange forskjellige steder på Sølandet — til et samlet beløp av ca. 51,8 mill. kroner. Norsk arbeid i samme tidsrom utgjorde ca. 7 mill. kroner.

Retten anfører i forbindelse med Kristiansandselskapets virksomhet:

«Det er ikke godt gjort at de tiltalte har hatt noen befatning med overvåkingen av de enkelte arbeider. Dette er helt klart når det gjelder de første arbeider som ble overtatt før det var oppnådd kontakt med Trondheim. Men også de senere arbeider er overtatt av Sø, på egen hånd uten at det har vært for-håndsdrøftelser om de enkelte arbeider. De tiltalte hadde i forhold til disponent Sø, formelt den bestemmende innflytelse i selskapet. Etter de tiltaltes og Sø's forklaringer må retten gå ut fra at så vel styret som de tiltalte personlig har instruert disponenten om at tyskerarbeid bare måtte overtas i den utstrekning det var uunngåelig. De foreliggende bevis gir ikke grunnlag for å anta at denne instruks har vært proforma. Det er for øvrig heller ikke godt gjort at Sø, har vist sådan ettergivenhet overfor tyskerne at de tiltalte har hatt grunn til å gripe inn eller foreta ledige ham fjernet om mulig. Av påtalemyndigheten har vært påpekt at S.'s brev av 24. mai 1940 ikke inneholder noen klar avstandtagen fra tyskerarbeidet, men tvert imot, trekker opp de forretningmessige retningslinjer for samarbeidet med tyskerne. Brevet er uklart, noe som antakelig henger sammen med hele krigssituasjonen, og man kan etter rettens oppfatning ikke legge avgjørende vekt på dets form. Det er også gjort gjeldende at styret og de tiltalte med henblikk på tyskerarbeidene har utvidet disponentens myndighet. Det siktes her til vedtak av 8. august 1941, som opphevet et tidligere vedtak om at disponenten på egen hånd bare kunne inngi anbud på inntil kr. 10 000.—.

Vedtaket må antas å ha vært av formell art idet Sø, den hele tid har levert anbud på egen hånd uten denne begrensning. Etter det opplyste legger retten til grunn at instruksene ikke har hatt noen betydning når det gjelder tyskerarbeidene, disse ble overtatt uten anbud.

De tiltalte var i det vesentlige henvist til å

sjeundersøkelser for bl. a. malerfaget, rørleggere og elektriskere. Resultatene av undersøkelsene er fremlagt i E.D.'s sirk. nr. 175, 155 og nr. 201.

I sak inntatt i R M h. 45 s. 72 opprettholdt Høyesterett ved kjennelse av 2. mai 1948 fellende dom for virksomhet som maler i nystartet firma.

Etter Oslo byretts dom av 25. juni 1947 var J. H. malersvenn fra 1940 med håndverksbrev fra 1942. I august 1940 arbeidet han i 3—4 uker for en malermester med tyske arbeidere på Gardermoen. Arbeidet besto i kamuflering av startbaner. Deretter arbeidet han for forskjellige malermestere og var bl. a. i tiden februar 1941 til høsten 1941 beskjeftiget med barakkemaling i Stjørdal. I januar 1942 ble han av Arbeidskontoret anvist malerarbeid direkte for tyskerne på Sjørøya, Oslo, og var beskjeftiget der til i februar/mars 1943. I september 1942 startet han sammen med malermester Sc. eget firma. Etter avtømmelse etter arbeidsoppdrag fikk de henvendelse fra Marinebaustelle, Oslo, og påtok seg forskjellige arbeider for dette. Deretter fikk de tilbud om arbeid for Marinebauleitung, Trondheim, og de påtok seg oppdraget. Tiltalte reiste til Trondheim i februar/mars 1943. Arbeidene besto i maling av barakker i Østmarka, Tarva, Hysnes og Munkvold samt av ubåtbunker i Nyhavna. Arbeidet på ubåtbunkeren ble avsluttet i april 1945.

På grunn av uoverensstemmelser ble kompaniskapet oppløst ved juletid 1944. Firmaets omsetning ved arbeider for tyske myndigheter utgjorde i alt kr. 493 000 eller 99.74 pst. av totalomsetningen. Fortjenesten utgjorde ca. kr. 90 000, hvorav på tiltalte kr. 48 000.

Retten fant at tiltaltes arbeid hadde vært av krigsviktig betydning og at hans forhold måtte anses utilbørlig. På den tid firmaet ble startet og kompaniskapet ble dannet var det meget vanskelig å få annet enn tyske arbeidere, og firmaet ble opprettet i hensikt å utnytte de gode konjunkturer som tyskerarbeidet skapte og tjene mest mulig på dette. Firmaet påtok seg arbeidene helt frivillig. Retten fant å kunne henføre hans forhold under landssviklovens § 2 nr. 3. Ved straffutmålingen la retten vekt på at han så og si hadde arbeidet for tyskerne under hele okkupasjonsperioden. Under hensyn til at det var vanskelig å få annet enn tyskerarbeid for malere, at han selv var arbeidsledig og av Arbeidskontoret anvist tysk arbeid, fastsatte retten straffen til fengsel i 90 dager og rettighetstap etter landssvl. § 10 nr. 1 og 2 for 10 år. Inndragningen ble satt til kr. 20 000. Høyesterett, som domfelte anket til, fant det ikke nødvendig å gå inn på tiltaltes klage over lovanvendel-

sen da det var klart at den ikke kunne frem. Høyesterett fant heller ikke grunn å gjøre noen endring i straffen eller inndragningen.

Likeledes ble det avsagt fellende dom i saken mot F.A.J., inntatt i R M h. 52 s. 77. Tiltalte hadde ifølge Drammen byretts dom av 10. juli 1948 fra han var 22 år arbeidet som maler i farens malermesterforretning i Drammen, men hadde ikke svennebrev. Etter kamphandlingene i Norge, som han deltok i, var slutt, reiste han i september 1940 til Nord-Norge etter avtale med sin kompanisjeff under krigen, for å være til disposisjon for denne i tilfelle av alliert gjenerobring i Nord-Norge. Hans kompanisjeff som regner med denne mulighet, hadde reist til Bardufoss og arbeidet der, men oppga å regne med denne mulighet i februar/mars 1941.

Tiltalte arbeidet fra september 1940 som maler hos en entreprenør som bygget barakker på den tyske flyplass Skattøra ved Tromsø. Etter tysk ordre reiste tiltalte i februar 1941 til Banak for å utføre malerarbeid. Etter et forsøk på å unndra seg dette gikk han i gang med arbeidet og engasjerte de nødvendige malere for å utføre det. Disse skaffet han helt fra Drammensdistriktet. Tiltalte utførte arbeid på Banak i tiden mars—november 1941 som selvstendig entreprenør. Arbeidsstyrken var fra 10—30 mann. Han reiste fra Banak tilbake til Drammen, hvor han oppholdt seg til våren 1942 da han fikk krav om å gjenoppta arbeidet på Banak. For å unngå dette påtok han seg diverse malerarbeid på Lista for tyskerne, hvor han arbeidet fra våren 1942 til våren 1945. Under arbeidene på Lista forlangte tyskerne i 1942 at han skulle utføre noe malerarbeid på Haugastøl, hva han fant å måtte påta seg. Arbeidene ble påbegynt 4. juli 1944 og pågikk til våren 1945. På Lista har arbeidsstyrken utgjort 10—12 mann. På Haugastøl var det 4—5 mann i arbeid, men på begge steder sank antallet mot krigens slutt. For arbeidene på Banak fikk tiltalte utbetalt ca. kr. 362 000, og for arbeidene på Lista og Haugastøl i tiden 1942—44 ca. kr. 438 000. Hans tjeneste på Banak utgjorde ca. kr. 24 000 og på Lista og Haugastøl ca. kr. 25 000 med inndrag for mulige tap i 1945.

Retten fant at det ved disse arbeider ble gitt en ikke ubetydelig bistand. Ved bedømmelsen av tilstandens utilbørlighet la retten stor vekt på at han ikke hadde svennebrev og at han aldri tidligere hadde utført noe malerarbeid for egen regning og med hjelp. Under hensyn til at formålet med reise til Nord-Norge var å stå til disposisjon ved en eventuell invasjon og hans utmen-

holdning i 1940 fant retten at den feilvurdering han gjorde seg skyldig i da han overtok de selvstendige malerarbeider på Banak, ikke med rimelighet kunne karakteriseres som landssvik og frifant ham for dette forhold. Arbeidene på Lista og Haugastøl fant retten derimot utilbørlige, og særlig gjaldt det arbeidet på Haugastøl som han overtok i tillegg til arbeidet på Lista. Retten henferte forholdet under landssvl. § 2 nr. 3 og fastsatte straffen til en bot stor kr. 2 000 uten rettighetstap. Boten ble ansett avsonet med at tiltalte varetok i 31 dager. Under hensyn til tiltaltes økonomiske forhold ble inndragningsansvar ikke idømt.

Ved dom av 8. januar 1949 opprettholdt Høyesterett frifinnelsen for arbeidene på Banak, idet dog en dommer med tilslutning av en annen bemerket:

«Jeg har vært i sterk tvil om ikke dommen burde oppheves, når det gjelder frifinnelsen for arbeidet på Banak. Det er på det rene at tiltalte reiste nordover som arbeider, og at han senere er gått over til å ha dette betydelige arbeid som entrepriser. Det sies i dommen at det skjedde etter kategorisk ordre, men jeg savner nærmere redegjørelse for hvilken press tiltalte virkelig har vært utsatt for. Jeg nevner i den forbindelse at tiltalte kunne ha påberopt seg at han ikke var maler og at han aldri hadde ledet noe arbeid, og at det ikke nærmere er beskrevet om presset var av den art at han måtte skaffe arbeidere helt fra Drammensdistriktet.»

Høyesterett forhøyet boten til kr. 4 000 hvorav kr. 2 000 ansås avsonet ved det uttalte varetaktsfengsel, men frifant ham for inndragningskravet. Det foran nevnte mindre til fant at det burde anvendes frihetsstraff og vanlig rettighetstap med inndragning av kr. 12 000. I forbindelse med straffutmålingen anses det av mindretallet:

«Jeg nevner her at tiltalte da arbeidet på Banak var kommet i gang, hadde fått beskjed fra kaptein A om å oppgi sine planer, og at det for øvrig ikke er vesentlige formuleringer omsettigheter ved arbeidene på Lista og Haugastøl. Det er etter min mening ikke grunn til å tillegge krigsinnsett i 1940 og samarbeid med kaptein A i 1940—41 av særlig betydning, da tiltalte jo senere opptrådte i linjen han først valgte.»

Ved kjennelse av 4. desember 1948 opprettholdt Høyesterett Kristiansand byretts fellet dom av 26. november 1947 i sak mot Tiltalte H.T. for omfattende virksomhet som saksfører. Saken er inntatt i R M h. 52 s. 77. Tiltalte var utdannet som rørlegger og bosatt i Oddernes. Tiltalte var også utdannet som rørlegger og bosatt i Kristiansand. Tiltalte nr. 2

startet i 1933 eget rørleggerfirma i Kristiansand, og i 1934 ble tiltalte nr. 1 opptatt som kompanjong. Firmaet var et ansvarlig personlig firma som ble omdannet til aksjeselskap fra 23. november 1942 med de tiltalte som disponenter. Fra stiftelsen til frigjøringen har de skiftet om å være styrets formann. I slutten av april 1940 fikk firmaet flere henvendelser fra de kommunale myndigheter i Kristiansand om å foreta forskjellige småreparasjoner for tyskerne og utførte oppdragene.

I begynnelsen av mai 1940 ble tiltalte nr. 1 innkalt til et møte med tyskerne hvor han ble forelagt tegninger til en mannskapsbarakke og anmodet om å levere anbud på sanitæranlegg for barakken. I konkurransen med et par andre leverte han anbud som ble antatt. Det viste seg at oppdraget gjaldt 3 barakker på Kjevik. Tiltalte nr. 2 kom nå tilbake til Kristiansand, og han hadde ikke noe å bemerke til de disposisjoner som T.R. hadde foretatt. Fra tysk side ble det stadig krevet utført nye arbeider. I tiden 1940 til i 1944 utførte firmaet 4 større arbeider for tyskerne. Hele sanitæranlegget på Kjevik, på Lista sanitæranlegget samt varmeanlegg i et par barakker, på Evje og på Gimlemoen varme- og sanitæranlegget. Samtlige arbeider ble påbegynt sommeren og høsten 1940. På Lista opprettet firmaet et eget kontor for å lette administrasjonen. Dertil utførte firmaet forskjellige mindre sanitær- og varmeanlegg i Kristiansand, Mandal, Vigeland, Greipstad, Syrtvedt og i Byglandsfjord. Firmaet hadde også en del norske arbeidere, og norske kunder ble aldri tilsidesatt til fordel for tyskerne.

Arbeidsstokken vokste betydelig. I 1939 utgjorde den gjennomsnittlig 20 arbeidere, i 1940 189, i 1941 396, i 1942 211, i 1943 170, i 1944 61 og i 1945 22. Firmaets omsetning i 1939 utgjorde ca. kr. 430 000. Den samlede omsetning under krigen utgjorde ca. 11,3 millioner kroner, hvorav 10,2 millioner kroner eller ca. 90 pst. var tysk omsetning. Firmaet holdt seg under krigen innenfor sin egen bransje og innenfor sitt tidligere geografiske område. De utbetalte lønninger var lovlige og regnskapene ordentlig førte.

Retten fant at den bistand de tiltalte gjennom sitt firmas virksomhet hadde ytet fienden måtte anses som utilbørlig. Dette selv om det ble tatt hensyn til den betydelige forvirring som rådet i 1940 og at firmaet gjentatte ganger fikk henvendelse fra de kommunale myndigheter om å overta arbeider for tyskerne. Under hensyn til den raske utvikling virksomheten til fordel for tyskerne fikk, fant retten at forholdet ble å betrakte som et samlet hele. Firmaet øket sin arbeidseffektivitet frivil-

sjeundersøkelser for bl. a. malerfaget, rørleggere og elektrikere. Resultatene av undersøkelserne er fremlagt i E.D.'s sirk. nr. 175, 155 og nr. 201.

I sak inntatt i R M h. 45 s. 72 opprettholdt Høyesterett ved kjennelse av 2. mai 1948 fellende dom for virksomhet som maler i nystartet firma.

Etter Oslo byretts dom av 25. juni 1947 var J. H. malersvenn fra 1940 med håndverksbrev fra 1942. I august 1940 arbeidet han i 3—4 uker for en malermester med tyske arbeider på Gardermoen. Arbeidet besto i kamouflering av startbaner. Deretter arbeidet han for forskjellige malermestre og var bl. a. i tiden februar 1941 til høsten 1941 beskjeftiget med barakkemaling i Stjørdal. I januar 1942 ble han av Arbeidskontoret anvist malerarbeid direkte for tyskerne på Sjørsvøya, Oslo, og var beskjeftiget der til i februar/mars 1943. I september 1942 startet han sammen med malermester Sc. eget firma. Etter avertisement etter arbeidsoppdrag fikk de henvendelse fra Marinebaustelle, Oslo, og påtok seg forskjellige arbeider for dette. Deretter fikk de tilbud om arbeid for Marinebauleitung, Trondheim, og de påtok seg oppdraget. Tiltalte reiste til Trondheim i februar/mars 1943. Arbeidene besto i maling av barakker i Østmarka, Tarva, Hysnes og Munkvold samt av ubåtunker i Nyhavna. Arbeidet på ubåtunken ble avsluttet i april 1945.

På grunn av uoverensstemmelser ble kompaniskapet oppløst ved juletid 1944. Firmaets omsetning ved arbeider for tyske myndigheter utgjorde i alt kr. 493 000 eller 99.74 pst. av totalomsetningen. Fortjenesten utgjorde ca. kr. 90 000, hvorav på tiltalte kr. 48 000.

Retten fant at tiltaltes arbeid hadde vært av krigsviktig betydning og at hans forhold måtte anses utilbørlig. På den tid firmaet ble startet og kompaniskapet ble dannet var det meget vanskelig å få annet enn tyske arbeider, og firmaet ble opprettet i hensikt å utnytte de gode konjunkturer som tyskerarbeidet skapte og tjene mest mulig på dette. Firmaet påtok seg arbeidene helt frivillig. Retten fant å kunne henføre hans forhold under landssviklovens § 2 nr. 3. Ved straffutmålingen la retten vekt på at han så og si hadde arbeidet for tyskerne under hele okkupasjonen. Under hensyn til at det var vanskelig å få annet enn tyskerarbeid for malere, at han selv var arbeidsledig og av Arbeidskontoret anvist tysk arbeid, fastsatte retten straffen til fengsel i 90 dager og rettighetstap etter landssv.l. § 10 nr. 1 og 2 for 10 år. Inndragningen ble satt til kr. 20 000. Høyesterett, som domfelte anket til, fant det ikke nødvendig å gå inn på tiltaltes klage over lovanvendel-

sen da det var klart at den ikke kunne frem. Høyesterett fant heller ikke grunn å gjøre noen endring i straffen eller inndragningen.

Likeledes ble det avsagt fellende dom i sak mot F.A.J., inntatt i R M h. 52 s. 77. Tiltalte hadde ifølge Drammen byretts dom av 10. juli 1948 fra han var 22 år arbeidet som maler i farens malermesterforretning i Drammen, men hadde ikke svennebrev. Etter kamphandlingene i Norge, som han deltok i, var slutt, reiste han i september 1940 til Nord-Norge etter avtale med sin kompanisjeff under krigen, for å være til disposisjon for denne i tilfelle av alliert gjenerobring i Nord-Norge. Hans kompanisjeff som regne med denne mulighet, hadde reist til Bardufoss og arbeidet der, men oppga å regne med denne mulighet i februar/mars 1941.

Tiltalte arbeidet fra september 1940 som maler hos en entreprenør som bygget barakker på den tyske flyplass Skattora i Tromsø. Etter tysk ordre reiste tiltalte i februar 1941 til Banak for å utføre malerarbeider. Etter et forsøk på å unndra seg den gikk han i gang med arbeidet og engasjerte de nødvendige malere for å utføre det. Disse skaffet han helt fra Drammensdistriktet. Tiltalte utførte arbeid på Banak i tiden mars—november 1941 som selvstendig entreprenør. Arbeidsstyrken var fra 10—30 mann. Han reiste fra Banak tilbake til Drammen, hvor han oppholdt seg til våren 1942 da han fikk krav om å gjenoppta arbeidet på Banak. Han å unngå dette påtok han seg diverse malerarbeid på Lista for tyskerne, hvor han arbeidet fra våren 1942 til våren 1945. Under arbeidene på Lista forlangte tyskerne i 1944 at han skulle utføre noe malerarbeid på Haugastøl, hva han fant å måtte påta seg. Arbeidene ble påbegynt 4. juli 1944 og pågikk til våren 1945. På Lista har arbeidsstyrken utgjort 10—12 mann. På Haugastøl var det 4—5 mann i arbeid, men på begge steder sank antallet mot krigens slutt. For arbeidene på Banak fikk tiltalte utbetalt ca. kr. 362 000, og for arbeidene på Lista og Haugastøl i tiden 1942—44 ca. kr. 438 000. Hans tjeneste på Banak utgjorde ca. kr. 24 000 og på Lista og Haugastøl ca. kr. 25 000 med inndrag for mulige tap i 1945.

Retten fant at det ved disse arbeider utbetalt var ikke ubetydelig bistand. Ved bedømmelsen av tilstandens utilbørlighet la retten vekt på at han ikke hadde svennebrev og at han aldri tidligere hadde utført malerarbeid for egen regning og med tilleggs hjelp. Under hensyn til at formålet med reise til Nord-Norge var å stå til disposisjon for eventuell invasjon og hans utbet-

holdning i 1940 fant retten at den feilvurdering han gjorde seg skyldig i da han overtok de selvstendige malerarbeider på Banak, ikke med rimelighet kunne karakteriseres som landssvik og frifant ham for dette forhold. Arbeidene på Lista og Haugastøl fant retten derimot utilbørlige, og særlig gjaldt det arbeidet på Haugastøl som han overtok i tillegg til arbeidet på Lista. Retten henførte forholdet under landssv.l. § 2 nr. 3 og fastsatte straffen til en bot stor kr. 2 000 uten rettighetstap. Boten ble ansett avsonet med utholdt varetekt i 31 dager. Under hensyn til tiltaltes økonomiske forhold ble inndragningsansvar ikke idømt.

Ved dom av 8. januar 1949 opprettholdt Høyesterett frifinnelsen for arbeidene på Banak, idet dog en dommer med tilslutning av en annen bemerket:

«Jeg har vært i sterk tvil om ikke dommen burde oppheves, når det gjelder frifinnelse for arbeidet på Banak. Det er på det rene at tiltalte reiste nordover som arbeider, og at han senere er gått over til å ha dette betydelige arbeid som entrepris. Det sies i dommen at det skjedde etter kategorisk ordre, men jeg savner nærmere redegjørelse for hvilken press tiltalte virkelig har vært utsatt for. Jeg nevner i den forbindelse at tiltalte kunne ha påberopt seg at han ikke var maler og jeg og aldri hadde ledet noe arbeid, og at det ikke nærmere er beskrevet om presset var av den art at han måtte skaffe arbeidere helt fra Drammensdistriktet.»

Høyesterett forhøyset boten til kr. 4 000 kroner og 2 000 ansøyes avsonet ved det uttalte varetektsfengsel, men frifant ham for inndragningskravet. Det foran nevnte mindretall fant at det burde anvendes frihetsstraff og vanlig rettighetstap med inndragning av kr. 12 000. I forbindelse med straffutmålingen uttalte det av mindretallet:

«Tiltalte nevner her at tiltalte da arbeidet på Haugastøl var kommet i gang, hadde fått beskjed om at kaptein A hadde oppgitt sine planer, og at det for øvrig ikke er vesentlig formiljøingsomstendigheter ved arbeidene på Lista og Haugastøl. Det er etter min mening ikke grunn til å tillegge krigsinnsatsen i 1940 og 1941 særlig betydning med kaptein A i 1940—41 av den grunn at han først valgte.»

Ved kjennelse av 4. desember 1948 opprettholdt Høyesterett Kristiansand byretts felt dom av 26. november 1947 i sak mot Tiltalte H.T. for omfattende virksomhet som maler. Saken er inntatt i R M h. 52 s. 77. Tiltalte, nr. 1, T.R., var utdannet som rørlegger og bosatt i Oddernes. Tiltalte nr. 2, var også utdannet som rørlegger og bosatt i Kristiansand. Tiltalte nr. 2

startet i 1933 eget rørleggerfirma i Kristiansand, og i 1934 ble tiltalte nr. 1 opptatt som kompanjong. Firmaet var et ansvarlig personlig firma som ble omdannet til aksjeselskap fra 23. november 1942 med de tiltalte som disponenter. Fra stiftelsen til frigjøringen har de skiftet om å være styrets formann. I slutten av april 1940 fikk firmaet flere henvendelser fra de kommunale myndigheter i Kristiansand om å foreta forskjellige småreparasjoner for tyskerne og utførte oppdragene.

I begynnelsen av mai 1940 ble tiltalte nr. 1 innkalt til et møte med tyskerne hvor han ble forelagt tegninger til en mannskapsbarakke og anmodet om å levere anbud på sanitæranlegg for barakken. I konkurranse med et par andre leverte han anbud som ble antatt. Det viste seg at oppdraget gjaldt 3 barakker på Kjevik. Tiltalte nr. 2 kom nå tilbake til Kristiansand, og han hadde ikke noe å bemerke til de disposisjoner som T.R. hadde foretatt. Fra tysk side ble det stadig krevet utført nye arbeider. I tiden 1940 til i 1944 utførte firmaet 4 større arbeider for tyskerne. Hele sanitæranlegget på Kjevik, på Lista sanitæranlegget samt varmeanlegg i et par barakker, på Evje og på Gimlemoen varme- og sanitæranlegget. Samtlige arbeider ble påbegynt sommeren og høsten 1940. På Lista opprettet firmaet et eget kontor for å lette administrasjonen. Dertil utførte firmaet forskjellige mindre sanitær- og varmeanlegg i Kristiansand, Mandal, Vigeland, Greipstad, Syrtvedt og i Byglandsfjord. Firmaet hadde også en del norske arbeider, og norske kunder ble aldri tilsidesatt til fordel for tyskerne.

Arbeidsstokken vokste betydelig. I 1939 utgjorde den gjennomsnittlig 20 arbeidere, i 1940 189, i 1941 396, i 1942 211, i 1943 170, i 1944 61 og i 1945 22. Firmaets omsetning i 1939 utgjorde ca. kr. 430 000. Den samlede omsetning under krigen utgjorde ca. 11,3 millioner kroner, hvorav 10,2 millioner kroner eller ca. 90 pst. var tysk omsetning. Firmaet holdt seg under krigen innenfor sin egen bransje og innenfor sitt tidligere geografiske område. De utbetalte lønninger var lovlige og regnskapene ordentlig førte.

Retten fant at den bistand de tiltalte gjennom sitt firmas virksomhet hadde ytet fienden måtte anses som utilbørlig. Dette selv om det ble tatt hensyn til den betydelige forvirring som rådet i 1940 og at firmaet gjentatte ganger fikk henvendelse fra de kommunale myndigheter om å overta arbeider for tyskerne. Under hensyn til den raske utvikling virksomheten til fordel for tyskerne fikk, fant retten at forholdet ble å betrakte som et samlet hele. Firmaet øket sin arbeidseffektivitet frivil-

ligg og det ble ikke gjort noe alvorlig forsøk på å komme bort fra de tyske arbeider. Retten la videre vekt på at begge de tiltalte hadde hatt et meget høyt privatforbruk under krigen og trakk store summer ut av selskapet. Tiltalte nr. 1, T. R., hadde en forholdsvis utstrakt selskapslig omgang med tyskerne og hadde vært medlem av N.S.

Sammenlignet med de 3 øvrige rørleggerfirmaer i Vest-Agder som hadde tilsvarende omsetning i 1939, skilte dette firma seg ut, idet ett av de tre ikke hadde hatt tysk omsetning, mens de to øvrige hadde en tysk omsetning under 20 pst. av totalomsetningen.

Saken ble anket til Høyesterett. (Den er inntatt i R.M. h. 52 s. 23.)

I forbindelse med de domfeltes anke over lovanvendelsen bemerket førstvoterende med tilslutning av samtlige dommere:

«Jeg finner det etter opplysningene i dommen tvilsomt om det er riktig å betegne forholdet for de domfelte eller noen av dem som utilbørlig. Det er på det rene at forbindelsen med fienden ble innledet etter tysk initiativ, og at arbeidene er overtatt etter pålegg av tyskerne, for de 4 største av dem på en tid da det ennå ikke hersket klarhet over i hvilken utstrekning man her i landet rettsmessig kunne utføre arbeid for okkupasjonsmakten. Også andre momenter trekker i samme retning, blant annet uttalelse fra kommunale myndigheter og andre autoriteter om å holde arbeidslivet i gang og samarbeide lojalt med de tyske myndigheter. Firmaet holdt seg den hele tid innenfor den bransje og det geografiske område hvori forretningen hadde drevet før krigen, og det er også opplyst at det intet har vært å utsette på fortjenesten, lønningene, regnskapsførsel eller forretningsførsel i øvrig. Det er da et spørsmål om det kan være avgjørende at arbeidene etter hvert har fått et meget stort omfang og at arbeidernes antall og omsetningen steg meget hurtig i den første tid av okkupasjonen, idet dette åpenbart var en følge av at de domfelte i det første året på en måte som ikke kan betegnes som rettsstridig overtok store arbeider som måtte gjøres ferdig.»

Høyesterett opphevet imidlertid dommen p.g.a. mangelfulle domsgrunner, idet disse ikke ga tilstrekkelig grunnlag for Høyesterett til selv å avgjøre rettsstridsspørsmålet.

I en dom, inntatt i R.M. h. 56 s. 23 — sak mot S.V.D. — gikk Høyesterett utførlig inn på hvilke omstendigheter i saker av denne art ville være av betydning for bedømmelsen av bistandens «utilbørlighet». I forbindelse med anken bemerket førstvoterende, bl. a.:

«Domfelte er frifunnet for det malerarbeid han drev «inntil ca. høsten 1941», fordi det i denne — første — periode ut fra hensynet til sivilbefolkningen fremstillet seg som nødvendig at barakker ble oppført til bruk for de

tyskere som var forlagt til Fauske. Det er opplyst at det i alt oppholdt seg 2 000 å 3 000 tyskere der, at dette utgjorde betydelig del av den sivilbefolkningen på stedet og at tilstanden var ytterligere forverret derved at en rekke hus var nedbrent under krigshandlingene. Under disse omstendigheter har herredsretten funnet det forklarlig og unnskylpelig at den stedlige befolkning i den første tid mente at det ikke kunne være rettsstridig å delta i barakkebygging, eller i hva herredsretten er kommet til å anse som tilfelle i saken er aktuelt: å male ferdigbyggede barakker. Jeg oppfatter dommen slik at også herredsretten er enig i denne vurdering. Imidlertid har retten funnet domfelte straffskyldig for den senere del av okkupasjonstiden fra «ca. høsten 1941», — og retten begrunner dette med at den «har forstått de slik at den gode borger på stedet i 1942 hadde den oppfatning at det var riktig å sabotere tyskerarbeidet». Når imidlertid domfeltes forhold ikke er funnet straffbart for tiden før høsten 1941, så er denne begrunnelse etter min mening utilstrekkelig til å forklare at tiltaltes forhold skal bedømmes annerledes for den etterfølgende tid. Den er for knapp til at Høyesterett kan se om herredsretten har lagt til grunn en riktig oppfatning av utilbørlighetsbegrepet. Således opplyser domsgrunnene intet om hvorvidt boligsituasjonen var vesentlig endret eller overhodet endret fra høsten 1941. Og oppfatningen hos den stedlige befolkning, som også etter min mening er en faktor av stor betydning i saken som denne, er i dommen omtalt i så vag ordelag at den hos meg etterlater tvil om om herredsretten i så måte har konstateret at det tidligere siterte.»

Det ble videre påpekt at for spørsmålet om utilbørlighet var også domfeltes helbredelse og de inntektsmuligheter som sto åpen for ham av betydning. Likeledes var det av betydning om betydning av domfelte var arbeid i grubene i Sulitjelma da han fikk malerarbeidet for tyskerne og at produksjonen i sin helhet gikk til tyske interesser. Det arbeid han forlot måtte således antas å ha vært av større krigsviktig betydning enn det han overtok. Disse omstendigheter var behandlet og vurdert av herredsretten. Den dommen ble opphevet p.g.a. mangelfulle domsgrunner.

Ved kjennelse av 7. november 1947 forkastet Høyesterett påtalemyndighetens anke mot Alesund byretts dom av 2. april 1947 i sak mot L. Avgjørelsen er inntatt i R.M. h. 43 s. 24.

L. drev siden 1925 egen rørleggerforretning i Alesund. Ved krigsutbruddet beskjeftiget han 6 arbeidere, men fra april til august 1942 var han uten nevneverdig arbeid. I august 1940 ble han anmodet om å komme til møte i bygningsfirmaet N., som var en nær samarbeidsforbindelse. Under møtet var det også til stede en tysker som L. om å overta en del rørleggerarbeider

Andalsnes. Det ble ikke brukt tvang eller press. Tiltalte overtok arbeidet idet han mente han måtte dette. Arbeidet gjaldt vann- og sanitæranlegg til mannskaps- og kjøkkenbarakker m.v. på Setnesmoen og Sogge. Arbeidet ble ferdig sommeren 1941, og han hadde 3—4 mann i arbeid der. I løpet av årene 1942 til og med 1944 overtok og utførte han nye arbeider av lignende art på Vigra, Tøsse i Ørskog, i Dåsokken ved Spjelkavik og på Gåseidet samt på Bjørkeneset ved Volda. Anleggene på Vigra, Tøsse og Bjørkeneset må nærmest karakteriseres som mindre festningsanlegg, mens de øvrige var forelegningssteder for soldater og utstyr. Arbeidsstokken var den samme under krigen som før krigen, og den samlede omsetning utgjorde ca. kr. 200 000, hvorav 77 pst. tysk arbeid og 23 pst. norsk arbeid. Nettfortjenesten på tyske arbeider fant retten utgjorde ca. kr. 20 000. Retten fant at de utførte arbeider representerte bistand til fienden, men at denne bistand ikke kunne anses utilbørlig. L. innledet ikke selv forbindelse med fienden, og han har ikke søkt å utvide eller påskynde virksomheten. Den var under krigen i årlig omsetning bare ubetydelig over 1939 års omsetningen, og han arbeidet hele tiden innenfor sitt tidligere geografiske virkefelt. Høyesterett sluttet seg enstemmig til byrettens resultat.

Påtalemyndighetens anke over Kristiansand byretts frifinnende dom av 25. februar 1948 i sak mot en elektroingeniør ble forkastet av Høyesterett ved kjennelse av 26. oktober 1948. Inntatt i R.M. h. 51 s. 90.

Tiltalte var født i 1899 og utdannet ingeniør. Han var fra 1923 deltager i et elektrikerfirma hvor han og hans nærmeste familie eiet aksjemajoriteten. Firmaet som drev både en bygg- og detalj, var før krigen blitt et av de største firmaer i Kristiansand. I mai 1940 ble tiltalte innkalt til et møte hos tyskerne hvor han fikk opplyst at det skulle bygges på et nytt flyplass, og han ble forelagt en tegning av en barakke. Det ble opplyst at hans virksomhet var utsett til å utføre det elektriske arbeidet og han ble bedt om å inngi anbud. Tiltalte fant å måtte gjøre dette, og anbudet ble innlevert. Det ble ikke anvendt tvang eller press. I Kjevik besto arbeidene i elektriske anlegg i mannskaps-, lager- og verksteder, hangarer, peile- og radiostasjoner m.v. Firmaet foretok bare installasjoner og kontrollførslor, aldri montasje av apparat og ingen utstrekning foretok også firmaet reparasjoner av banelys. Virksomheten var stanset til kapitulasjonen med vekslende mellomrum. I de ca. 100 hytter som var planlagt for luftvern batteriene rundt Kristiansand, foretok firmaet elektriske installasjo-

ner. Etter oppdrag fra Heeresbauingen foretok firmaet de elektriske installasjoner i den nye militærleir på Evjemoen. Det gjaldt installasjoner i barakker, verksteder m.v. og strekning av en ledning frem til en lytterpost. Arbeidene pågikk i 1941 og 1942. I 1942 overtok firmaet å gjøre ferdig kablene for banelysene på Lista flyplass. Arbeidet varte i ca. 3 måneder. Etter det første bombeangrep på Knaben gruver i 1943 måtte firmaet delta med 8—10 arbeidere i reparasjonsarbeidene. Etter det annet bombeangrep på gruvene lyktes det tiltalte å unndra seg fra å utføre de reparasjonsarbeider tyskerne ønsket. I tillegg til dette utførte firmaet en del mindre arbeider og reparasjoner for tyskerne.

Firmaet beskjeftiget før krigen i gjennomsnitt ca. 15—20 mann, mens arbeidsstokken i årene 1940—1942 gikk opp i det dobbelte. Firmaets omsetning i 1939 utgjorde ca. kr. 460 000, mens den samlede omsetning i 1940—1944 utgjorde ca. kr. 2 976 000, hvorav ca. kr. 1 060 000 var tysk omsetning. Tyskerne holdt for en del materiell selv. Firmaet søkte å holde varer unna den tyske omsetning til fordel for norske arbeider og søkte også å anvende varer anvist til tyske arbeider til norske oppdrag.

Rettsens flertall fant at den bistand firmaet gjennom sin virksomhet hadde yttet, ikke kunne anses utilbørlig. Den la vekt på den uklare situasjon i 1940 og at tiltalte etter omstendighetene hadde gjort det som han kunne for å komme unna de tyske oppdrag hensett til tyskernes truende opptreden. Økingen av arbeidsstokken og omsetningen i 1941—1942 kunne firmaet ikke ha unngått når først forbindelsen var innledet.

Mindretallet, rettsens formann, fant at arbeidene, særlig hensett til at det gjaldt flyplasser og militære forelegninger, uten noen nytte for den norske sivilbefolkning, måtte anses som utilbørlige. Da virksomheten utviklet seg gradvis og pågikk uten opphold, var det naturlig å se den som et samlet hele, hvorfor det ikke var grunn til å betrakte virksomheten i den første tid som ikke utilbørlig.

Høyesterett var enstemmig enig med byrettens flertall i at tiltaltes forhold ikke kunne anses utilbørlig. Førstvoterende uttalte bl. a.:

«Jeg legger vekt på at tiltaltes arbeid ligger innenfor den bransje hvori hans forretning har vært drevet i en årrekke før krigen og også innenfor det geografiske område som naturlig hører inn under tiltaltes forretningsvirksomhet. Han har ikke gjort noe for å få tyskerarbeid, men har tvertimot søkt å unngå det mest mulig. Hans fortjeneste har vært rimelig, og han har drevet en betydelig virksomhet for norske kunder, og hertil til dels

anvist til sitt arbeid for tyskerne. Det objektivt sett alvorligste av hans arbeider er hans anvendt materialer som hans firma har fått medvirkning på Kjevik flyplass, men dette ble påbegynt allerede i mai 1940 etter tysk pålegg, som tiltalte forsto slik at det ikke var noen vei utenom. Under hensyntaken til de ekstraordinære forhold som hersket på dette tidspunkt og som ved flere Høyesterettsdommer er tillagt den betydning at arbeider som da ble opptatt, ikke er blitt betraktet som rettsstridige, finner jeg heller ikke å kunne betrakte det heromhandlede arbeid som utilbørlig.»

Trevareindustri, barakker, barakke- og flylemmer, barakkemøbler m. v.

Aktiviteten i denne gruppe står også i nær sammenheng med den tyske anleggsvirksomhet. I Statistisk-Økonomisk Utsyn over krigsårene heter det s. 203:

«Treindustrien er den eneste hovedgruppe innen norsk industri som i okkupasjonstiden har hatt en vesentlig større samlet produksjon enn i førkrigsårene. For så vidt står denne industrien i en særstilling, noe som i første rekke skyldes den innenlandske tilgang på råstoff og etterspørselen fra de tyske bygg og anlegg.

Den voldsomme etterspørsel fra okkupasjonsmaktens side etter trematerialer til bygging av barakker, flyplasser etc. førte med seg at virksomheten ved sagbrukene og høvleriene økte langt utover sitt vanlige omfang allerede da ettersommeren 1940. I september var sysselsettingen således over 50 pst. større enn før. 9. april. De sagbruk og høvlerier som går inn under loven om ulykkestrygd, syssel-satte gjennomsnittlig 9 900 arbeidere i 1940, 12 000 i 1941, 11 700 i 1942 og 10 600 i 1943 mot 7 500 i 1939. Etter den sterke økning har tendensen fra og med 1942 vært synkende, men sysselsettingen var allikevel betydelig større i 1944 enn før krigen.»

Hovedmassen av sagbrukenes produksjon gikk til tyskernes bygge- og anleggsvirksomhet eller til trevarefabrikkene som også i stor utstrekning arbeidet for tyskerne med produksjon av utstyr for barakker, dører, vinduer, senger, bord, stoler, skap, kontormøbler og ferdige barakker.

Utviklingen under okkupasjonen førte til at tyskerne fremsatte krav om kvoteregulering for fordeling av trelast til tyske og norske behov. Fra mai 1941 ble det fastsatt av Reichskommisariatet at 75 pst. av handelssagbrukene skulle gå til tyske behov, mens de resterende 25 pst. skulle reserveres norske sivile behov. Fra desember 1942 ble den tyske kvote hevet til 85 pst., og den norske tilsvarende redusert. Denne fordeling varte til frigjøringen.

Norges Trelastforbunds Salgsentral ble organisert for i samarbeid med en avdeling i Landbruksdepartementet og Reichskommisariatet å administrere denne markedsregu-

lering. Det ble videre fra Norges Trelastforbund gjort gjeldende at det forelå en rekke spesielle omstendigheter ved sagbrukenes virksomhet under okkupasjonen som kom på segerte vurderingen av deres forhold. Til bruk av rettspørgjøret foretok derfor Erstatningsdirektoratet en systematisk undersøkelse av handelssagbrukenes virksomhet og søkte også å trekke opp visse retningslinjer for bedømmelsen av brukenes ervervsforbindelse med fienden.

Resultatet av denne undersøkelse foreligger i Erstatningsdirektoratets sirkulære nr. 125, datert 8. januar 1946. Da de retningslinjer som her ble trukket opp, ble av stor betydning for omfanget av påtalemyndighetens, politiets og Erstatningsdirektoratets videre arbeid med disse saker, skal hovedtrekkene i sirkulære 125 kort refereres:

For tiden april 1940 til mai 1941 heter det:

«Leveranse av trelast o.l. til tyskerne i denne periode.

På grunn av den vanskelige økonomiske stilling brukene var i og den uklare ytre situasjon som er nevnt ovenfor, ser en ikke i minnelighet på slik leveranse til tyskerne som utilbørlig om den ikke er kommet i stand på brukets eget initiativ, er gitt fortrinnsrett etter sørsørsel i norsk interesse, eller bruket ikke har greidd å dekke leveransene av egne lagre eller med sitt eget produksjonsapparat.»

Når det gjaldt leveranser av barakker, barakkedeler, flylemmer o.l. til tyskerne i samme periode ble det gitt uttrykk for bedømmelsen var tvilsom. Det ble gitt uttrykk for at det burde legges betydelig vekt på profittmotive hvor det var dominert og det heter videre:

«De bruk som fortsatte å levere barakker, flylemmer o.l. opp gjennom okkupasjonsmyndighet kan en si har vist en tydelig vilje til å hjelpe fienden bistand og derfor opptrått utilbørlig. Klart utilbørlig er forholdet om brukene har satt slike oppdrag bort i entrepriser. Den vanskelige situasjon var neppe noen gang slik at brukene trengte å gå så langt i sin assistanse til okkupasjonsmakten.

Når det gjelder de bruk som i den tiden produserte barakker, flylemmer o.l. begrenset målestokk, men snart etter seg helt ut av slik virksomhet, ligger det å anta at deres handlemåte var et resultat av den alminnelige forvirring som hersket i 1940 og i alminnelighet ikke bør karakteriseres som utilbørlig.»

For tiden mai 1941 til frigjøringen leveranser av trelast o.l. til tyskerne for tvangspåleggets ramme måtte ansees som forsvarlig, mens det på den annen side må være klart utilbørlig hvor leveransene steg tvangspåleggets ramme. Levering

barakker, barakkedeler, flylemmer o.l. i denne periode burde derfor etter Erstatningsdirektoratets mening som hovedregel karakteriseres som utilbørlig hvis leveransene hadde funnet sted i et omfang av noen betydning. Videre ble det pekt på at om noe bruk hadde utvidet sin virksomhet fra 1941 til frigjøringen i forhold til virksomheten før krigen, og denne utvidelse av betydning hadde kommet tyskerne til gode i en viss målestokk, burde også forholdet karakteriseres som utilbørlig. Som den følgende fremstilling vil vise la ikke domstolene en så streng målestokk til grunn ved vurderingen av sagbrukenes forhold. En av de første større saker som ble avgjort innen denne bransje og som viste hvor komplisert bedømmelsen kunne stille seg, var saken mot H.K. inntatt i R M h. 32 s. 3.

Til de tre bruk Lisleby Fabrikk A/S Glemmen, A/S Hauge Bruk, Rolfsey og A/S Sellebak og Glomma Bruk, Fredrikstad, var det før krigen i 1940, bortsett fra arbeidernes innskudd, ikke knyttet private kapitalinteresser.

Før krigen hadde brukene bare kunnet holde gående med støtte fra staten og de interkommunale kommuner. Statens direkte investeringer utgjorde ca. 2,5 mill. kroner. I tillegg hertil kom garantier på ca. 1,4 mill. kroner. Som følge av statens støtte var det en forutsetning for brukenes drift at de ikke skulle konkurrere med de «frie bruk» på det innlandske marked, hvorfor brukenes produksjon i det alt vesentlige var basert på eksport, hovedsakelig til England. For brukene var det opprettet et fellesstyre som bedømmelse av fungerende ordfører i Glemmen, Rolfsey og Borge med en representant for den finansierende bank. H.K. var formann i fellesstyret i flere år før krigen og under hele krigen. Fellesstyret sto på grunn av statens økonomiske interesser under tilsyn av Sosialdepartementet. Fellesstyret under formannens ledelse trakk opp de store linjer for brukenes virksomhet også under krigen.

Første leveranser kom i stand etter at H.K. J. ved A/S Sellebak og Glomma hadde sluttet av mai 1940 fikk en henvendelse fra H.J. Ltd. om levering av røster og maskiner. Tilbudet ble akseptert, og i løpet av juni 1940 leverte brukene skårne treverk, kappet i bestemte lengder for samling til flylemmer for i alt vel kr. 100 000.

Den første kjøpsbestilling til dette etter første bestilling var akseptert og godkjent. Senere ble det overtatt oppdrag om produksjon av barakker-fiske- og kullforvaringsmaterialer samt leiehøving for byggverk. De samlede leveranser til tyskerne før krigen utgjorde i alt ca. 45,7 mill. kroner. Totalomsetningen i samme tidsrom

utgjorde 55 til 56 mill. kroner. Den tyske omsetning utgjorde således ca. 85 pst. av totalomsetningen bare ca. 60 pst. av totalomsetningen for Lisleby Bruk og for Sellebak Bruks vedkommende. For Hauge Bruks vedkommende forelå ikke direkte oppgaver, men det var grunn til å anta at lignende forhold gjorde seg gjeldende.

Ved krigsutbruddet beskjeftegit de tre bruk ca. 500 mann. Arbeidsstokken ble for alle bruk vedkommende øket under krigen, særlig i 1940. Brukenes økonomiske stilling ble under krigen betydelig forbedret. Gjelden ble nedbetalt, og det ble anvendt betydelige beløp til vedlikehold og forbedringer.

Foruten å ha vært fellesstyrets formann var H. K. medlem av styret i diverse støtteselskaper som av finansielle grunner var opprettet i tilknytning til de tre bruk. I tiden desember 1941 til juli 1943 og januar 1944 til mars 1945 var han overdratt kontroll og inspeksjon av tømmerdriften. Han arbeidet også ivrig for å skaffe brukene trelast. I tiden 15. juli 1943 til 1. oktober 1944 overtok han det daglige tilsyn med A/S Sellebak og Glomma Bruk etter disponenten som ble fjernet. Det kunne etter påtalemyndighetens oppfatning ikke å være grunn til å anta at tanken om personlig vinning har spilt noen rolle for H. K.'s disposisjoner for brukene, men konjunktorene synes bevisst utnyttet for å bedre brukenes økonomiske stilling.

Ved vurderingen av H. K.'s forhold ble en uttalelse fra Sosialdepartementet i anledning av brukenes virksomhet tillagt betydelig vekt. Etter klage fra Saugbruksforeningen til Sosialdepartementet over at de tre bruk hadde sluttet betydelige kontrakter om salg på det innlandske marked, skrev Sosialdepartementet i brev av 30. juli 1940 til Fellesstyret for de 3 bruk bl. a.:

«Departementet har underhånden tidligere gitt disponentene og fellesstyret underretning om at de i disse tider kunne selge i større utstrekning enn før på hjemmemarkedet når dette var absolutt nødvendig for å holde driften i gang. En må imidlertid kreve at det blir vist forsiktighet ved salg på hjemmemarkedet slik at berettiget kritikk kan bli unngått. Det bør bl. a. under ingen omstendighet bli tale om salg til de mellommenn som tidligere har vært de frie bruks faste forhandlere.

Da det bl. a. i pressen er pekt på at det nå kan komme til å bli mangel på tørre bygningsmaterialer, og da en her ikke er interessert i at brukene — til fortregsel for andre bruk — søker å utnytte en mer tilfeldig og usikker konjunktur, må en legge vekt på at brukene ved sine salg stadig har disse sosiale sider av saken for øye.

Hvis de økonomiske forhold ved bedriften nødvendigvis har betydning på hjemme-

tære og sivile myndigheter skulle på sin side la alle bestillinger gå gjennom Salgssentralen. Landbruksdepartementet iverksatte den regulerings- og rasjoneringsordning som var forutsatt under de forutgående forhandlinger. Ved forordning av 3. mai 1941 ble Sentralkontoret for skogbruk og virkeshusholdning opprettet. Dette skulle regulere tilgangen og avsetningen av skogbrukets og virkeshusholdningens produkter i den utstrekning det var samfunnsmessig nødvendig. Det ble truffet en ordning med kjøpekort, og det ble innført et kvotesystem. Fra 1. august 1941 kunne handelsagbrukene selge inntil 5 pst. til kjøperne med norske kjøpekort. Fra 15. september 1941 ble denne prosentsats hevet til 25, men fra 20. januar 1942 ble den nedsatt til 15 som gjaldt inntil frigjøringen.

Kontraktsforholdet mellom Reichskommissariatet og H. J. Ltd. A/S. Leveranser av flyplasslemmer, skurlast og tømmer. Flyplasslemmer og skurlast i fast regning.

Firmaet ble tidlig oppsøkt av representanter for Reichskommissariat som fremkom med bestemte krav om bistand til dekning av tyske behov for trelast. Kort etter ble F. J. innkalt til en konferanse i Luftwaffe, og det fremkom her krav om levering av planker. Etter å ha drøftet de tyske forlangender med sin far, foretok F. J. undersøkelser hos de større trelastbruk på Østlandet om leveringsmuligheter og priser. På grunnlag herav forhandlet firmaet videre med tyskerne, og den 28. mai 1940 ble det opprettet kontrakt, hvorefter H. J. Ltd. A/S (Limited) påtok seg å levere til Reichskommissariat i alt 56 000 flylemmer til en pris av 2 764 000 kroner. Sammensetninger skulle skje på stedet. Ordren ble av Limited fordelt på forskjellige tilsluttede trelastbruk.

Ved tilleggskontrakt av 1. juni 1940 påtok Limited seg ytterligere leveranser, slik at det til Sola og Forus er levert i alt ca. 73 000 lemmer i tiden 28. mai til 1. juli 1940.

Videre påtok Limited seg i juni 1940 å levere 83 000 flyplasslemmer til Trondheim til i alt kr. 2 929 206.02. Leveransene ble påbegynt, men tyskerne fant ikke å kunne avta partiet etter avtalen. Limited måtte dekke sitt ansvar overfor trelastbrukene og fikk utbetalt 90 pst. av kontraktssummen mot å overta lagringen av restpartiet på eget ansvar.

Limiteds samlede omsetning av flyplasslemmer og skurlast i fast regning utgjorde kr. 8 363 842 — med en brutto fortjeneste av kr. 1 641 364.

Flyplasslemmer på provisjonsbasis.

Etter trelastrasjoneringens innførelse ble Reichskommissariatet den 15. desember 1940 pålegg til Sentralkontoret om leveranser av 55 250 std. trelast til Luftgaukommando m. fl. Leveransen skulle fordeles med 35 250 std. på handelsbrukene og 20 000 std. på bondesagene. De 20 000 std. skulle formidles av fire firmaer innsatt av Reichskommissariat, derav på Limited 5 200.

Bondesagbrukene fikk sine pålegg fra Norges Skogeierforbund etter Sentralkontorets bemyndigelse av 9. januar 1942. På grunnlag herav overtok Limited ved kontrakt av 2. februar 1942 formidlinger av ca. 5200 std. flyplasslemmer (ca. 83 200) fra Glommen salgsforening til Luftgaukommando mot 2 pst. provisjon.

Da tyskerne hadde sluppet opp for spikertelemmer måtte lemmene settes sammen med trepluggger, og en H. N. henvendte seg til F. J. og ba om å få overta pluggingen av de 5 200 std. flylemmer. Med Limited som mellommann overlot Luftgaukommando ham dette. Leveransen hadde en samlet verdi av kr. 3 051 900 med en bruttofortjeneste av kr. 62 712 til Limited.

Levering av flyplasslemmer i egen produksjon.

I de siste 4—5 år før krigen hadde selskapet ikke hatt noen drift ved sine sirkelsager. Etter okkupasjonen ble 5 eller 6 gamle sager satt i stand og i drift og dertil et par nye. Ut over sommeren og høsten 1941 leverte Limited 6154 flyplasslemmer, ca. 300 std. Leveringen skjedde etter pålegg i henhold til rasjoneringsbestemmelser. Limiteds produksjon av skurlast utgjorde i alt under kr. ca. 5000 std. som bortsett fra de nevnte 300 std. i det vesentlige er gått til Skedsmo.

Tømmer. Levering av eget tømmer fra Limited.

Ved krigsutbruddet lå Limited med et tydelig lager av rundlast. Ifølge Limiteds oppgave av 1. januar 1941 utgjorde lageret 31. desember 1940 av peler, stolper i alt 10 000 stk. I januar 1941 ble det fremsatt krav på tysk side om å få kjøpt dette lager. Firmaet ønsket ikke å selge og søkte også Landbruksdepartementets støtte for å unngå salg. Departementet kunne intet foreta seg, og Limited fant å måtte levere lageret som solgt for kr. 203 800 til Mineralbaugesellschaft. Selskapets bruttofortjeneste utgjorde 28 736.

I 1941/42 og i 1943/44 hadde Limited overvirket en del tømmer for sine stolpeforret-

ret, slik at selskapet i 1944 lå inne med et stort lager. Etter tysk krav leverte Limited dette lager 1985 stolper til Luftwaffe. Leveringen ble fra Limiteds side foretatt for å overvære rekvisisjon av hele lageret. Rekvisisjonen ble ikke gjennomført. Etter pålegg fra Sentralkontoret måtte Limited i april 1944 levere 800 m³ som selskapet var blitt tildelt for 1943/44.

Verdien av de to sistnevnte partier utgjorde sammen kr. 151 272 — bruttofortjenesten utgjorde kr. 21 329.

Formidling på provisjonsbasis av tyskrekvirert spesialtømmer 1941/42.

På samme måte som ved formidlingen av flyplasslemmer oppnevnte Reichskommissariatet Limited som mellommann ved leveranser av det tømmer distriktets salgsforeninger etter pålegg i henhold til rasjoneringsordninger skulle levere til okkupasjonen. Ved siden av Limited ble firmaet Expoco A/S oppnevnt som formidler. Oppdraget omfattet i alt 70 000 m³, hvorav det ble levert vel 56 000 m³.

Selskapets provisjon var fastsatt til 4 pst. hvorav salgsforeningene fikk 1½ pst. Den samlede omsetning utgjorde kr. 2 814 100, — bruttofortjenesten kr. 70 146.

Leveranser for egen regning.

For de følgende sesonger oppnevnte Sentralkontoret en rekke firmaer — fortrinnsvis eldre i tømmerbransjen, bl. a. Limited, som skulle kjøpe bestemte kvanta tyskrekvirert tømmer hos salgsforeningene for videre salg til tyskerne. Oppgjørelser ble så vel av Sentralkontoret som av firmaene ansett som pålegg gitt innenfor rammen av gjeldende rasjoneringsordninger. Forordning av 3. mai 1941 § 3, pkt 2, nr. 1, pkt. 2.

Selskapets samlede omsetning ved disse leveranser utgjorde kr. 3 070 178 — bruttofortjenesten kr. 405 589.

Kjøpt tømmer ble reservert for barakkeproduksjon og fordelt på en rekke norske trelastbruk og Sk. & E. Bruk A/S (Skedsmo). Tømmeret gikk over svensk-tysk clearing. Tømmeret gikk inn i Lumbers lager og kom til bruk for bruk til gode.

Andre leveringer.

I juni 1940 — etter at leveransene av flyplasslemmer var i gang — ble F. J. oppnevnt som representant for Reichskommissariatet i navn Aita som ønsket Limiteds formidling til bygging av barakker. F. J. ble deretter innkalt til et møte i juli 1940. Foruten representanter for

Reichskommissariat og F. J. møtte en representant for et trelastfirma og arkitekt F. Under møtet ble det gjort oppmerksom på at arkitekt F.s tegninger skulle benyttes, og en bunke tegninger ble overlatt til F. J. som ga uttrykk for at han under enhver omstendighet måtte forelegge saken for faren. H. J. sen. innkalte deretter disponentene for en rekke større trelastbruk på Østlandet til et møte hos Limiteds. På møtet som ble holdt antagelig i tiden 5.—10. juli 1940 var foruten H. J. sen. og F. J. bl. a. en rekke representanter for bruk som var de siktedes gamle forretningsforbindelser til stede. De representerte bruk erklærte seg villig til å serieprodusere barakker eller barakkedeler med Limited som formidler. Det ble ikke øvet press fra noe hold. Deltagerne i møtet fant at det måtte legges avgjørende vekt på å holde brukene gående for å hindre arbeidsledighet, og at nasjonale hensyn derfor ikke stilte seg i veien for slik produksjon. Etter at tyskerne hadde godtatt en prøvebarakke, og brukene hadde gitt sine priser, fortsatte forhandlingene mellom F. J. og Aita. Den 8. juli 1940 sikret Limited seg rett til å benytte arkitekt F.s system for produksjon mot provisjon til arkitekten.

Ved brev av 9. juli 1940 fra Reichskommissariat fikk Limited ordre på fremstilling av 158 mannskapsbarakker å kr. 54 500, til sammen kr. 8 611 000. Deretter fulgte nye ordrer, slik at Limited i tiden 9.—24. juli 1940 mottok ordrer på 572 barakker, hvorav 250 til en samlet pris av kr. 3 844 000 var bestemt for befolkningen i Kristiansund. Ordrene ble plasert hos Limiteds gamle forbindelser. I oppgjøret med tyskerne beregnet Limited seg en avanse på 12½ % brutto.

Etter en uoverensstemmelse mellom Limited og de tyske avtagere i slutten av juli 1940 fremla dr. Klein ved Reichskommissariat den 3. august 1940 for F. J. en kontrakt som førte barakkehandelen over på provisjonsbasis. Den ble forlangt undertegnet samme dag. F. J. vegret seg ved å undertegne da han ikke likte den, og han ville rådføre seg med sin far (H. J. sen.). Undertegningen fant så ikke sted før tidligst 5. august 1940. Kontrakten inneholdt omfattende og detaljerte bestemmelser om barakkehandelen og firmaets forpliktelser. I dens post I het det:

«Firmaet H. J. stiller seg med hele sin organisasjon til disposisjon for avdeling Technich und Verkehr som formidler og hjelper for å sikre gjennomføringen av den nødvendige produksjon av barakker.» Firmaets vidtgående oppgaver var nærmere presisert i 13 litra. Limiteds godtgjørelse ble fastsatt til 5½ % av administrasjonsutgifter. Kontrakten

skulle tillegges virkning fra 7. juli. Ved kontrakter av 22. mars 1941 ble godtgjørelsen redusert til 3½ % og sluttelig til 2% 10. februar 1942.

Ved kontrakt av 24. juni 1942 tiltrådte Org. Todt, Einsatzgruppe Viking hovedkontrakten med senere tillegg. Den 26. januar 1943 fikk Org. Todt sin egen hovedkontrakt som i det vesentlige falt sammen med hovedkontrakten av 3. august 1940.

Den 13. august 1943 ble det opprettet en hovedkontrakt mellom Limited og Arméintendant Norge. Alle disse kontrakter er undertegnet av F. J., men med H. J. sen.s konsens. Limited leverte også et større antall barakker til Mineralbaugesellschaft (Nordag) som antas å ligge innenfor hovedkontrakten av 3. august 1940. Limited har under okkupasjonen levert tyskerne i alt 5705 barakker for tilsammen kr. 114 863 400 inklusive omsetningsavgift som utgjorde kr. 8 436 412. Bruttofortjenesten utgjorde kr. 3 183 423,17.

Tyskernes samlede barakkeinnkjøp under krigen utgjorde ca. 28 000 stk.

Barakke møbler.

Etter krav fra Abteilung Technik und Verkehr fant F. J. også å måtte påta seg produksjon av barakke møbler. F. J. fikk derfor en møbelarkitekt til å lage tegninger som ble godtatt. Etter å ha orientert seg innen trevareindustrien om leveringsmuligheter og priser, ga han den 29. juni 1940 tilbud til Abt. Technik und Verkehr. Den første tyske ordre innkom på grunnlag herav den 1. juli 1940 og gjaldt senger, skap, krakker, benker, bord til i alt kr. 354 765. H. J. sen. ble ikke underrettet om dette før etter ordren av 1. juli forelå, og han overlot møbelhandelen til F. J. som en personlig forretning, mens den utad gikk i Limiteds navn og gjennom Limiteds kontor, men utenfor Limiteds regnskaper.

Ved kontrakt av 10. juli 1941 ble hovedkontrakten av 3. august 1940 vedkommende barakkene også gjort gjeldende for møbelhandelen. Denne kontrakt ble også undertegnet av F. J. Ved kontrakt av 24. juni 1942 fikk Org. Todt de samme rettigheter som Abt. Technik und Verkehr, også med hensyn til møbelhandelen. Møbelhandelen ebbet ut i løpet av 1943.

Den samlede omsetning av barakke møbler utgjorde kr. 7 040 000. F. J.s bruttofortjeneste utgjorde kr. 315 000.

F. J. forhandlet med tyskerne i alle viktige spørsmål og spilte en meget aktiv rolle. Den virkelige leder som hadde den avgjørende myndighet var dog H. J. sen. selv om han ikke grep inn i den daglige drift. Intet av viktighet

kunne gjennomføres uten hans tilslutning. H. J. jr. hadde lite eller intet med virksomheten å gjøre. H. J. jr. ble funnet å være ansvar for den virksomhet som var drevet gjennom Limited, dels hadde han ikke kjennskap til denne virksomhet, og ikke noe tilfelle hadde han medvirket til den.

F. J. ble av lagmannsretten funnet straks skyldig for så vidt angikk Limiteds barakkehandel etter kontrakten av 3. aug. 1940 og møbelhandelen. For øvrig ble han frifunnet. For barakkehandelen var likeledes avdelt H. J. sen. ansvarlig.

Lagmannsrettens flertall fant at Limiteds leveranser av flyplasslemmer og skurklast fast regning ikke kunne anses utilbørlig, idet den la vekt på at Limited var et gammelt firma, at det var kjent av tyskerne, og initiativet ble tatt av tyskerne. Limiteds ordinære virksomhet var stanset og dertil kom besyret til funksjonærene. Firmaets handelssto heller ikke i strid med direktiver fra ansvarlig hold eller med den herskende oppfatning innen bransjen, og leveranser av flyplasslemmer var allerede i gang da Limited kom med. Under hensyn til at det ikke forelå særlige omstendigheter av nasjonalt sett utilbørlig karakter ved måten Limited gjennomførte sitt oppdrag på kunne forholdet karakteriseres som utilbørlig. Mindretallet 3 — fant forholdet utilbørlig, idet det la særlig vekt på at leveransene fant mens kampanjeringene pågikk i landet, og at omsetning av flyplasslemmer utenfor firmaets vanlige virksomhet. Leveransene av flyplasslemmer og skurklast på provisorisk basis la de tre jurer dommere vekt på at det gjaldt formidling et bestemt kvantum tømmer som etter gjeldende rasjoneringsbestemmelser var rekvidert til okkupantens behov. Selv om Limited tok formidlingen etter tysk oppnevning ble de at forholdet ikke kunne være rettslig. Formidlingsoppgaven lå formentlig ikke for hva firmaet kunne pålegges etter rasjoneringsbestemmelsene, jfr. forordning av 1. 1941 § 3, 2 jfr. § 6, 2.

Ved måten oppdraget ble utført på ikke særlige omstendigheter av utilbørlig karakter, selv om selskapet gikk lenger enn vanlig og derfor kan kritiseres ved formidlingen av H. N.s kontrakt (se s. 318). Formidlingen var utilbørlig og la vekt på at den ble frivillig, etter tysk oppnevning og kun for tyske formål.

Limiteds levering av flyplasslemmer egen produksjon fant flertallet

— ikke utilbørlig, idet sagbruksdrift

sett i gang i den utstrekning det var rimelig for å opprettholde søsterselskapet Skedsmo's ordinære virksomhet. At deler av produksjonen fra Skedsmo ville komme tyskerne til gode kunne ikke gjøre forholdet rettsstridig. Etter rasjoneringsordningens innførelse gikk denne ordning inn under rasjoneringsordningen og gikk til avdrag på Skedsmo's kvote.

Mindretallet — 3 — fant det utilbørlig etter de foreliggende omstendigheter å sette i gang sager under okkupasjonen, idet produksjonen for en vesentlig del ville komme tyskerne til gode.

Ved vurderingen av Limiteds formidling av tømmer på provisorisk basis i henhold til oppnevning fra Reichskommissariat la flertallet — 4 — vekt på at formidlingen omfattet et bestemt kvantum tømmer som okkupanten inntil rasjoneringsordningen hadde rekvirert for sitt behov, og at Limited ikke hadde tatt noen skritt for å bli oppnevnt. At oppnevningen fra Reichskommissariat og ikke som ved senere leveringer fra Sentralkontoret kunne etter omstendighetene ikke gjøre forholdet utilbørlig, og ved gjennomføringen av oppdraget forelå ikke noen omstendigheter av nasjonalt klanderverdig art. Mindretallet — 3 — fant denne formidling utilbørlig, idet det la vekt på at formidlingen skjedde frivillig, i tysk interesse og etter tysk oppnevning.

Ved bedømmelsen av Limiteds barakkeleveranser sondret retten mellom leveringen før og etter 3. august 1940.

For tiden før 3. august 1940 fant flertallet — 4 — at den ydede bistand ikke kunne karakteriseres som utilbørlig. Det ble ved vurdering lagt vekt på at en omfattende produksjon av barakker ikke var til å unngå, og at det på ledende bransjehold ble ansett som en fordel at produksjonen fant sted ved

Limited. Videre sparte barakkeproduksjonen anledningen for rekvisisjoner av boliger i en viss utstrekning. Endelig ble det lagt vekt på at initiativet til forbindelsen ble tatt av F. J. som hadde vært utsatt for et oppdrag, at barakkeformidlingen lå nær opp til firmaets vanlige virksomhet samt at barakkeproduksjonen allerede var i gang da Limited kom med. Mindretallet — 3 — fant forholdet utilbørlig, og la særlig vekt på det særlige initiativet og planleggelsen og organiseringen av produksjonen var vist et utpreget initiativ.

Formidlingen av barakker etter kontrakten av 3. august 1940 fant retten enstemmig utilbørlig. Det ble lagt vekt på at forholdet nå hadde en utilbørlig karakter ved at firmaet rent generelt hadde begrenset stillet seg til disponering av barakkeproduksjonen av den nødvendige

barakkeproduksjon, og at kontrakten forutsatte initiativ og aktiv innsats fra Limiteds side til fordel for tyskerne. F. J.s betenkeligheter var av ren forretningsmessig art, og han kunne uten synderlig risiko ha motsatt seg det tyske krav. Videre la retten vekt på at firmaet etter 3. august 1940 i stigende grad plaserte barakkekontrakter hos personer og bedrifter som det ikke tidligere hadde hatt forbindelse med, slik at det etter hvert ble skaffet i alt 102 underleverandører.

Firmaets virksomhet øket betydelig slik at omsetningen av barakker i 1940 utgjorde over 24 mill. kr., i 1941 over 27 mill. kr. Firmaet fungerte som sentral for barakkeproduksjon og bl. a. bisto det produsentene med anskaffelse av byggematerialer — jern, bolter, spiker, glass osv. Med iver gikk det inn for sine oppdrag. Under hensyn til den måte firmaet stillet seg til disposisjon og gjennomførte sin oppgave på under praktisk talt hele okkupasjonen fant retten det uten betydning at barakkeproduksjonen etter trelastrasjonerings innførelse lå innenfor den fastsatte kvote. F. J. som den der direkte drev barakkehandelen ble derfor funnet skyldig.

Møbelhandelen.

F. J.s forhold i forbindelse med leveransene av barakke møbler ble enstemmig ansett utilbørlig. Denne produksjon lå utenfor Limiteds vanlige bransje, og han påtok seg oppdraget som medførte en ikke ubetydelig utvidelse av de tyske engasjements uten konferanse med sin far. Retten antok at det var hensynet til profitt som hadde vært avgjørende for ham, og han hadde under utførelsen av sin oppgave vist tydelig iver og på beste og hurtigste måte søkt å avvikle leveringene. F. J. ble også for dette forholdsvedkommende funnet skyldig.

H. J. Lbr. Co. A/S. («Lumber».)

Ved krigsutbruddet 9. april 1940 stanset driften ved Lumber. Så vel fra byens norske myndigheter som fra tyskerne ble bedriftslederne anmodet om å få virksomheten i gang igjen. I et møte 20. april 1940 med Lumbers disponent ga H. J. sen. uttrykk for at ledelsen så vidt mulig måtte holdes på norske hender, den faglærte arbeidsstokk bevares, bedriftens tekniske standard opprettholdes, og et rikelig lager av råstoffer burde legges opp. Disponent E. søkte senere å følge disse retningslinjer.

Lumber og sagbruks virksomhet — flyplasslemmer.

I midten av mai 1940 ble disponentene for de større sagbruk i distriktet innkalt til et møte med tyske militære som krevet levert

et større parti planker. Disponentene gjorde innvendinger som tyskerne ikke tok hensyn til, og det ble satt en frist for innlevering av oppgaver over hva brukene kunne levere. Disponent E. konfererte med Lumbers juridiske rådgiver om berettigelsen av tyskernes krav. Under henvisning til Haagkon. art. 52 fikk han bekreftende svar på dette.

Senere ble kravet endret til å gjelde levering av røster og flyplasslemmer.

Disponent E. fant å måtte påta seg leveransen av 8000 røster, og kontrakt ble undertegnet 18. mai 1940. For produksjonen av røstene ble det konstruert en spesialsag som arbeidet 4 ganger så hurtig som de vanlige sager.

I løpet av sommeren leverte Lumber disse 8000 lemmer og ytterligere 5078 flyplasslemmer gjennom entreprenørfirmaet Betongbygg A/S og 2000 stk. gjennom Limited.

For å oppfylle sine kontrakter kjøpte Lumber 5200 flyplasslemmer fra andre trelastbruk, herav 3200 fra Skedsmo. Leveransene av flyplasslemmer direkte og indirekte til tyskerne beløp seg til kr. 544 498. Leveransene opphørte i 1940. Utenom disse leveranser har Lumber solgt skåret og høvlet trelast så vel direkte som indirekte til tyskerne til et samlet beløp av kr. 8 963 733. Før trelastrasjoneringens innførelse i mai 1941 gikk gjennomsnittlig ca. 83 % av brukets produksjon til tyske formål. De resterende 17 % til norske behov. Etter at trelastrasjoneringen trådte i kraft utgjorde tallene respektive 58 % og 42 %. Etter rasjoneringsordningens innførelse skjedde leveransene fra Lumber etter pålegg fra Salgssentralen.

Omsetningen av trelast ved sagbruket utgjorde i 1939 1309 std. — i 1940 2668 std., og var senere svakt synkende til 1944, 1615 std.

Arbeiderantallet ved sagbruket utgjorde i 1939 95 mann, i 1940 og 1941 100 mann, og var så synkende i de senere år.

Lumbers sagbruk var bygget i 1917/18, og var allerede før krigen umoderne og i mindre grad stand, og ble derfor modernisert.

I september 1939 forelå et utkast med tegninger som ikke ble funnet tilfredsstillende, og nye planer ble utarbeidet vinteren 1939/40. Bestemmelsen om nybygging var endelig i januar, og bestillinger på maskiner ble foretatt i løpet av sommeren 1940 fra Tyskland, og arbeidet ble utført i 1940/41, slik at det nye sagbruk ble tatt i bruk i august—september 1941, høvleriet noe senere. Omkostningene beløp seg til kr. 342 227. Det nye sagbruks kapasitet var 20—25 % større enn det gamle, men den ble ikke utnyttet under okkupasjonen.

Under hensyn til den alminnelige opplysnings både innen bransjen og hos norske myndigheter da leveransene fra Lumber av flyplasslemmer fant sted flertallet av de leveransene anses utilbørlige. Av de samme grunner fant det heller ikke at leveransene av trelast inntil rasjoneringsordningen trådte i kraft kunne anses utilbørlige. Disse leveranser var dertil mindre krigsviktige. Mindretallet fant så vel leveransene av flyplasslemmer som levering av trelast inntil rasjoneringsordningen utilbørlige. For flyplasslemmenes vedkommende la det vekt på at de dels skjedde mens kampene pågikk i Norge, at Lumber foreta betydelige innkjøp fra andre, og at en spesialsag ble laget for å påskynde produksjonen. For trelastens vedkommende la mindretallet vekt på at det skjedde frivillig, uten press og med kjennskap til at lasten gikk til tyske formål. All levering av trelast etter 12. juni 1941 fant sted innenfor den ramme rasjoneringsordningen fastsatte.

Lagmannsrettens tre juridiske dommer fant at moderniseringen av sagbruket etter planer fra før krigen ikke kunne medføre at trelastleveransene måtte anses utilbørlig idet de også la vekt på at den økede kapasitet ikke ble utnyttet til økning av produksjonen.

Flertallet — 4 dommere — fant at det var anlegg burde vært stillet i bero da det var klart at tyskerne ville bli en vesentlig taker av produksjonen. Oppførelsen må derfor anses utilbørlig, og 3 av disse dommere fant at leveringen av trelast i den strekning de kom tyskerne til gode også må anses utilbørlige. Den fjerde domsmann fant at leveransene som fant sted etter ordre fra Salgssentralen i henhold til rasjoneringsordningen ikke kunne gis denne karakteristikk.

Kryssfinérfabrikken.

De første måneder etter okkupasjonen var det praktisk talt salget av kryssfinér produsert i Norge og tyske 31 pst. Rettens flertall — 4 — fant det ikke var utvist utilbørlig forhold mellom Lumbers side ved fordelingen av finér, ber å dekke etterspørselen. I desember innførte Lumber en kvoteordning for handlerne basert på forbruk i 1939. Denne regulering fra Lumbers side hadde ingen knytning til den senere kvoteordning som gjennomført etter Reichskommissariats fra 8. januar 1942 og etter forhandlinger med også kryssfinérfabrikkenes landsforening representert. Den tyske kvote ble satt til 25 %. Omsetningen av kryssfinér skulle gå gjennom de vanlige forhandlerne, og kontroll tyskerne krevde for å påse at

kvote ble oppfylt ble overlatt til H. J. Ltd. som Lumbers hovedagent.

Det viste seg at tyskerne på langt nær tok ut det kvantum de var berettiget til, og etter initiativ fra H. J. Ltd. gikk tyskerne med på å redusere kvoten som fra 1. juli 1943 ble satt til 50 pst. ved Reichskommissariats bestemmelse. Fra 1. juli 1944 ble det fastsatt et maksimumskvantum for tyske behov istedenfor en prosentats, men heller ikke dette kvantum ble uttatt. Retten fant det godtgjort at en overveiende del av produksjonen var gått til norsk forbruk.

Lagmannsrettens flertall — 6 — fant at Lumbers forhold i forbindelse med kryssfinérfabrikken virksomhet ikke kunne anses som utilbørlig. Det ble særlig lagt vekt på at fabrikkens produksjon i overveiende grad var kommet det norske forbruk og gjenreisning til gode og kun for en mindre del tyskerne. Under disse omstendigheter kunne det ikke betraktes Lumber at det ble søkt hjelp hos tyskerne for å få de nødvendige råstoffer og hjelpestoffer som lim, stålband, slipepapir m. v. for produksjonen.

Mindretallet — 1 — fant at de henvendelser som var gjort til tyske myndigheter med anmodning om hjelp som nevnt og med kjennskap til at fabrikkens produksjon kom fienden til gode i ikke ringe utstrekning representerte et samarbeid som måtte betegnes som lovlig.

På grunn av knappheten på finér søkte Lumber i februar 1941 om kr. 530 000 i svensk valuta for import av kryssfinér fra Sverige. Dette ble avslått. Senere samme år lyktes det Lumber i samarbeid med Admiral Norge og Polzei å få importert 300 m³ kryssfinér til et beløp av RM 52 800 over svensk-tysk clearing bestemt for Lumber. Lumber fordelte dette parti til forhandlerne

med fabrikkens egen produksjon i Norge og tyske 31 pst. Rettens flertall — 4 — fant det ikke var utvist utilbørlig forhold mellom Lumbers side ved fordelingen av finér, ber å dekke etterspørselen. I desember innførte Lumber en kvoteordning for handlerne basert på forbruk i 1939. Denne regulering fra Lumbers side hadde ingen knytning til den senere kvoteordning som gjennomført etter Reichskommissariats fra 8. januar 1942 og etter forhandlinger med også kryssfinérfabrikkenes landsforening representert. Den tyske kvote ble satt til 25 %. Omsetningen av kryssfinér skulle gå gjennom de vanlige forhandlerne, og kontroll tyskerne krevde for å påse at

Mindretallet — 3 — kom til dels til et visst resultat.

Utsøffelse av tømmer, samt samarbeid med fienden.

Etter trelastrasjoneringens innførelse fastsatte Sentralkontoret etter pålegg fra tyskerne et kvantum tømmer som skulle hugges i Norge og utvist til norsk forbruk. Det hugne tømmer fordeltes mellom de enkelte bruk og fabrikk av Sentral-

kontoret etter forslag fra Salgssentralen. Det var imidlertid vanskelig for brukene, bl. a. Lumber å få det tømmerkvantum de var tildeelt. For finérfabrikken trengtes furutømmer av spesiell kvalitet og dimensjoner. Særlig stor svikt var det for driftsåret oktober 1942 — september 1943 da Lumber ble tildeelt 72 000 m³ og fikk innmål 21 965 m³ eller 31 pst.

Lumber gjorde derfor henvendelser til Landbruksdepartementet, resp. Sentralkontoret, og i enkelte tilfelle også til Forstabeitlung i Reichskommissariat for å skaffe tømmer, særlig finértømmer.

Som følge av svikten i tømmerhogsten i 1942—43 satte tyskerne i gang tvangshogster hos en rekke skogeiere som ikke hadde oppfylt påleggene. Ved disse hogster benyttet tyskerne krigsfanger, og hogsten ble vanligvis ikke utført på forstmessig måte. De norske myndigheter henstillet derfor inntrengende til skogeierne om å oppfylle påleggene.

Tømmeret fra disse tvangshogster ble dels kjøpt av de bruk som ifølge Sentralkontorets tildeling skulle ha tømmeret, dels benyttet av tyskerne selv, dels leieskåret ved brukene eller solgt til brukene med plikt til å levere et tilsvarende kvantum skurlast.

I tiden 1941—42 til 1944—45 har Lumber overtatt fra tyske hogster i alt 8582 m³. Av dette tømmer må Lumber forplikte seg til å levere skurlast til tyskerne etter et bestemt forholdstall. Av det kvantum Lumber skulle levere til tyskerne var en god del ikke levert ved frigjøringen. I et par tilfelle måtte Lumber foreta leieskjøring for tyskerne.

Ved to anledninger — siste gang i februar 1943 gjorde F. J. etter anmodning fra H. J. sen. henvendelser til Forstmeister Abheu i Reichskommissariat for å få denne til å medvirke til at furu som egnet seg til kryssfinérfabrikasjon måtte bli utmålt som spesialtømmer istedenfor å gå til vanlig skurlast.

Rettens flertall — 5 — fant at det ikke var utvist utilbørlig forhold i forbindelse med disse tømmerkjøp. Særlig for så vidt angikk F. J.s henvendelse til Forstmeister Abheu ble det lagt vekt på at kryssfinérfabrikkenes produksjon for den overveiende del gikk til norsk forbruk. Mindretallet fant at Lumber ved disse tømmerkjøp hadde vist utilbørlig forhold, idet det ble lagt vekt på at de skjedde uten press på helt frivillig basis, og for å vise tyskerne en tjenstvillighet. F. J.s henvendelse til Forstmeister Abheu var et uttrykk for det intime samarbeid som besto mellom Lumbers ledelse og tyskerne.

Når det gjaldt bedriftens forhold til arbeiderne fant flertallet — 4 — at de skritt Lumber hadde tatt for å hindre at de forlot be-

driften eller for å motvirke skifting ved innrapportering til arbeidsformidling, illeggelse av bøter med trusel om politianmeldelse, anmeldelse av to arbeidere til politiet og oppgavene til tyskerne over sluttede arbeidere måtte anses som utilbørlig.

Mindretallet — 3 jur. dommere — fant at Lumbers ledelse i enkelte tilfelle hadde gått lenger enn nødvendig og for så vidt kunne kritiseres, men dens forhold som helhet betraktet kunne ikke anses som utilbørlig, idet det la vekt på den oppfatning av faren for tysk inngripen som var rådende hos disponenter og arbeidsledere.

Sk. & E. Bruk A/S. Gjenoppbygging av sagbruket.

Skedsmos økonomiske stilling sommeren 1940 var vanskelig. Driften ved det nye høvleri var først kommet i gang ca. 1. april 1940 — ved okkupasjonen ble den videre drift lammet. Det hadde vært arbeidet med planer for gjenoppbygging av det brente sagbruk og bestemmelse om at den skulle settes i gang forelå fra H. J. sen., se side 317 iallfall i juli 1940. Utover høsten og vinteren 1940 ble det klart at tyskerne ville komme til å få nytte av den fremtidige produksjon. Rettens flertall — 4 — fant at det ikke kunne karakteriseres som lastverdig at byggeplanene ikke ble stillet i bero. Bindende kontrakter om levering av maskiner var sluttet, og oppgivelse av planene måtte antas å medføre betydelige tap. Høvleriet som alt var i drift kunne heller ikke drives forsvarlig og lønnsomt fremover uten at sagbruket ble bygget og satt i gang. Det ble også lagt vekt på at gjenoppbyggingen bare tok sikte på å gi bruket samme kapasitet som før brannen i 1939, og at en fortsettelse av gjenoppbyggingen ikke var i strid med oppfatningen i gode norske kretser i næringslivet og i den hjemmeværende administrasjon på den tid. Flertallet fant heller ikke at gjenoppbygginger og disposisjoner i den forbindelse tok sikte på å utnytte forretningsforbindelser med fienden. Rettens mindretall — 3 — fant forholdet utilbørlig, idet det fant at planene om gjenoppbygging ennå var på et rent forberedende stadium, og at H. J. sen. forsto at sagbruket kunne bli til stor hjelp for fienden, omfattende kontrakter om levering av flyplasslemmer og barakker var allerede sluttet av Limited. Gjenoppbyggingen burde derfor vært stillet i bero.

Mindretallet fant videre at gjenoppbyggingen tok sikte på å utnytte førkrigsforbindelser med fienden, og at den del av sagbrukets produksjon som kom fienden til gode — direkte eller gjennom Limited måtte anses utilbørlig, og at H. J. sen. var ansvarlig herfor.

Skedsmos virksomhet.

Den daglige leder for Sk. og E. Bruk A/S (Skedsmo) var disponert S. H. J. sen. og hans to sønner grep ikke inn i driften.

Skedsmos produksjon av skur- og høvlest samt kassebord før krigen og før brannen utgjorde gjennomsnittlig vel 8100 std. pr. år. Omsetningen pr. år utgjorde gjennomsnittlig vel 2 mill. kr. Bruket beskjeftiget i årene 1935—39 fra 130—172 mann. Under okkupasjonen utgjorde produksjonen gjennomsnittlig 5200 std. til et beløp av kr. 3,35 mill. Arbeidsstokken varierte fra 80 til 134 mann. Omsetningen fra okkupasjonen i april 1940 og til trelastrasjoneringens innførelse utgjorde kr. 3 588 000, hvorav direkte og indirekte tysk omsetning i form av flyplasslemmer og barakkedeler utgjorde kr. 1 802 000 eller 50,3 pst. tysk omsetning og 49,7 pst. norsk.

Fra trelastrasjoneringens ikrafttreden til frigjøringen utgjorde den samlede omsetning 14,3 mill. kr., hvorav 60 pst. av produksjonen er kommet tyskerne til gode og 40 pst. til norske forbrukere. Det ble ikke foretatt tysk salg uten etter ordrepålegg fra Salgssentralen. Lagmannsretten fant at selskapet i sin alminnelige virksomhet både før og etter trelastrasjoneringen ikke hadde tilgodesett okkupasjonens interesser lenger enn hva der fulgte av situasjonen, og at dets leveranser direkte og indirekte til tyske formål lå lavere enn for øvrigt av de større trelastbruk i landet, og som ikke hadde vært under forfølgning.

Flyplasslemmer fra Skedsmo.

Driften ved Skedsmo var stanset fra 9. til 22. april 1940. Fra da av ble det produsert kassebord for lager og senere også høvlest for lager. Den 7. mai 1940 deltok direktør S. i et møte i Trelastforbundets styre hvor han var visepresident. Trelastbrukets vanskelige stilling ble drøftet. Den 8. mai kom direktør S. i forbindelse med en tidligere kollega, ing. Sk., Lillestrøm. Han arbeidet på Kjeller flyplass, og han ville at Skedsmo skulle levere flyplasslemmer. For å holde driften ved bruket gående overtok Skedsmo den 1. mai en ordre på 650 flyplasslemmer til den tyske kommando på Kjeller.

Levering skjedd i tiden 16.—23. mai. Senere påtok Skedsmo seg å produsere ytterligere 3000 flyplasslemmer til ing. Sk. og effektivere flere ordrer for Limited med levering i august 1940. Samlet ble det levert ca. kr. 742 000. Flertallet — 6 — fant at produksjonen var nødvendig for å holde driften i gang og for å redde betydelige økonomiske verdier. Den ble holdt på et rimelig nivå og lå langt under gjennomsnittet av lemmene

okkupasjonen ved landets øvrige store handelsbruk. At det gjaldt leveranser av i og for seg krigsviktig art kunne under hensyn til den alminnelige oppfatning hos norske myndigheter og næringslivets representanter ikke føre til at forholdet kunne karakteriseres som utilbørlig. Mindretallet — 1 — fant at Skedsmos leveranser av flyplasslemmer måtte ses i sammenheng med Limiteds virksomhet, som han fant var lastverdig.

Barakkeleveranser.

Under et møte som dir. S. den 11. juli 1940 hadde med H. J. sen. nevnte denne at flere trelastbruk hadde gått i gang med produksjon av barakkelemmer, og at Skedsmo også kunne gjøre dette. Kort etter drøftet dir. S. spørsmålet med bygmester Bj. som tidligere hadde utført arbeidet for bruket. Han erklærte seg straks villig til å utføre det fagmessige arbeidet med barakkene, mens bruket leverte de nødvendige materialer. På grunnlag herav underrettet dir. S. Limited og overtok den 13. juli 1940 den første ordre på 6 politibarakker. Arbeidet ble igangsatt og gjennomført, slik at Bj. fikk en fast pris for hver enkelt barakke.

Inntil trelastrasjoneringen trådte i kraft leverte Skedsmo i alt 21 barakker. I tiden etter trelastrasjoneringen leverte Skedsmo i alt 263 barakker.

Rettens flertall — 6 — fant at Skedsmos forhold ved produksjonen av barakker ikke kunne ses som noe samvirke til Limiteds utilbørlige leveranser etter 3. august 1940. H. J. sen. var som formann i Skedsmos styre ikke over noen innflytelse på virksomheten. Skedsmos forhold bedømmes som ethvert annet trelastbruk.

Produksjonen av barakkelemmer lå naturlig innenfor brukets virksomhet, og ordningen med bygmester Bj. gikk ikke så langt som å utnytte dens område at virksomheten av den grunn kunne karakteriseres som utilbørlig. Leveransene var ikke større enn hva brukets ledelse fant nødvendig for å holde virksomheten gående og arbeiderne beskjeftiget.

For tiden etter trelastrasjoneringens innføring fant ikke flertallet noen særlige omstendigheter som kunne medføre at forholdet måtte anses utilbørlig. Mindretallet — 1 — fant at Skedsmos leveranser som hjelp til og et bidrag til Limiteds utilbørlige forhold, og anså dem som utilbørlige leveranser utilbørlige.

Leveranser av høvlest og sagbruket.

Flertallet samlede leveringer av trelastrasjoneringen utgjorde i alt kr.

1 861 000, hvorav direkte til tyskerne ca. kr. 76 000. Indirekte gjennom Limited og til barakkeleverandører fantes levert trelast for tilsammen kr. 290 000. Etter trelastrasjoneringens innførelse har Skedsmo solgt skur- og høvlest samt kassebord for i alt ca. kr. 9,06 mill. Av denne omsetning var ca. 58 pst. tysk og ca. 42 pst. norsk.

Rettens flertall — 6 — fant ikke at leveransene før trelastrasjoneringen kunne anses utilbørlige og la bl. a. vekt på at de direkte tyske leveranser var meget små. For tiden etter trelastrasjoneringen forelå der ikke slike særlige omstendigheter som kunne medføre at de kunne karakteriseres som utilbørlige.

Mindretallet — 1 — fant at Skedsmo hadde forpliktet seg til fortrinnsvis å levere skurlast til Limiteds barakkeleverandører som leverte barakker i forhold til kontrakter av 3. august 1940, og at dette forhold medfører at disse leveranser både før og etter trelastrasjoneringen må anses som utilbørlige.

F. J. ble for så vidt angikk regnskapene for handelen med barakkemøbler kjent skyldig i forseelse mot handelslovens § 33, jfr. § 111 og for overtredelse av handelslovens § 36, jfr. § 111. Retten fant at F. J.s forhold vedkommende opprettelsen av barakkekontrakter av 3. august 1940 med tilleggskontrakter og gjennomføringen av dem, samt hans forhold vedkommende handelen med barakkemøbler kunne henføres under l.l. § 2 nr. 3.

Ved straffutmålingen la retten vekt på at han var en vel utdannet mann i moden alder ved krigens utbrudd, og at hans handlemevitnet om svak nasjonal holdning og iallfall for møbelhandelens vedkommende iver etter å tjene penger. I formildende retning ble det lagt vekt på at Limited var landets største all-round-firma i trelastbransjen, og at det hadde atskillig forretningsforbindelser med Tyskland og derfor meget utsatt. Videre ble det lagt vekt på at grenselinjen på handlings-tiden var flytende, og at det ikke minst i Limiteds tilfelle kunne være lett å gli ut samt at F. J. i utpregt grad har vært underkastet farens vilje og direktiver selv om denne i atskillig utstrekning har latt ham optre utad på Limiteds vegne.

Rettens flertall — de fire domsmenn — fant at hans forhold var så graverende at fengselsstraff måtte anvendes, mens mindretallet fant at en økonomisk reaksjon i form av en bot burde anvendes.

Straffen for F. J. ble satt til fengsel i 6 mndr. og en bot til statskassen med kr. 500 000. For en tid av 10 år ble han fratrukket de i l.l. § 10 nr. 1 og 2 nevnte rettigheter. Inndragningskravet ble med hjemmel i l.l.

§ 14, jfr. strl. § 36 satt til kr. 375 000. Saksomkostninger kr. 1000.

Hos H. J. L. A/S ble det med hjemmel i l.l. §§ 14 og 15, jfr. strl. § 36 inndratt kr. 1 085 000. Saksomkostninger til staten kr. 50 000.

H. J. F., H. J. Lumber & Co. A/S og Sk. og E. Bruk A/S ble frifunnet.

Dommen ble ikke påanket fra noen av sidene.

En annen avgjørelse av en viss prinsipiell betydning er inntatt i R M h. 51, s. 145.

Ifølge Drammen byretts dom av 1. desember 1947 var K. B. født i 1893 og hadde før krigen drevet selvstendig tømmermesterforretning i Drammen fra 1917. Han beskjeftiget i tiden 1938—1940 gjennomsnittlig 4—5 mann, og hans omsetning for dette tidsrom utgjorde ca. kr. 260 000. Ved krigens utbrudd hadde han en villa i Drammen under oppførelse. Denne var ferdig i juni 1940. Flere oppdrag hadde han ikke da. Sommeren 1940 fikk B. en henvendelse fra disponenten for Hotvedt Damp-sag om å fremstille barakkelemmer. Sammen med en annen tømmermester påtok han seg arbeidet. Bedriften holdt materialer, og arbeidet ble utført på dens tomt. B. sørget for de nødvendige arbeidere, og det ble fremstillet i alt 4 barakker.

Som selvstendig tømmermester fant han det ikke tilfredsstillende å arbeide for regning av en trelastbedrift, og ved henvendelse til Vestfossen trevarerfabrikk som hadde tyske barakkeoppdrag fikk han som egen entrepriser og fremstille 3 barakker. Han leiet en tomt ved Lier st., hvor han satte arbeidet i gang med 5—6 mann. På denne tomt ble også det meste av det senere barakkearbeid utført. I løpet av 1940 kom han i forbindelse med H. J. Ltd. og et Oslo-firma T. S. & M., og for disse firmaer fremstillet han som egen entrepriser i årene 1940—1944 i alt 90 barakker.

Under krigen beskjeftiget han gjennomsnittlig 6 mann — og omsetningen utgjorde gjennomsnittlig ca. 240 000 kr. pr. år. Det forelå således ikke noen egentlig utvidelse av virksomheten, men i det alt vesentlige er den skjedd til fordel for fienden. Samlet omsetning til tyske behov utgjorde ca. 1 000 000 kr., mens omsetning ved norske arbeider utgjør ca. 80 000 kr. Arbeidet var ikke søkt påskyn-det.

Særlig under hensyn til at tiltalte selv henvendte seg til tyskernes formidlere for å få leveransene, og at han fortsatte virksomheten også i årene 1942—1944 etter at situasjonen var så avklart med hensyn til forholdet over-

for tyskerne at en lojal nordmann ikke burde innlate seg på frivillige leveransekontrakter til fordel for fienden, fant retten at hans bistand måtte anses utilbørlig.

Retten fant at hans forhold ble å henføre under l.l. § 2 nr. 3. Ved straffutmålingen la retten vekt på at han til en viss grad trakk andre med seg i barakkebygging for fiender. I formildende retning la retten vekt på at det i årene 1940—41 var svært vanskelig for ham som tømmermester å skaffe seg arbeid som ikke gikk direkte til dekning av tyske behov, og at han ikke tok byggeoppdrag i større utstrekning enn at han hadde jevn beskjeftigelse for seg og sine folk.

Straffen ble satt til en bot stor kr. 5000, hvorav kr. 1000 ansås avsonet ved uthold-varetekt i 23 dager. Han ble fradømt de i l.l. § 10 nr. 1 og 2 nevnte rettigheter for et tidsrom av 10 år. Med hjemmel i strl. § 36 ble inndragningskravet satt til kr. 8000. Den 6. november 1948 avsa Høyesterett dom i saken. Høyesterett var enig med byretten i at hans forhold måtte anses utilbørlig. Høyesterett forhøyet inndragningsbeløpet til kr. 20 000. Det samlede nettoutbytte utgjorde kr. 61 000.

Under dissens opprettholdt Høyesterett den 2. mars 1948 Torridal herredsretts fellemdom i sak mot H. L. for indirekte leveranse av møbler til tyskerne. Saken er inntatt i R M h. 45 s. 75. Tiltalte hadde i 1938 startet en leketøysfabrikk på Sørlandet. På bestilling ble det leilighetsvis fremstillet litt møbler. I 1939 hadde han to kvinner i arbeid, men dertil arbeidet noen menn og gutter i fabriken uten å være fastere knyttet til den. I april 1940 måtte driften innstille da fabrikkens kaler ble rekvirert av tyskerne. I slutten av 1940 rekvirertes nye lokaler for hans fabrikk som kunne gjenoppta driften. Tiltalte kom i forbindelse med Sørlandets Ullvarerfabrikk som etter krigen var begynt med omsetning av møbler, og han la fra begynnelsen av 1941 produksjonen om til møbler som han leverte til en rekke avtagere på Sørlandet. Den overveiende del av hans produksjon som besto av garderobeskap, stolrammer, taburetter, bord, benker og en del radiokabinetter ble levert til disse firmaer, hvis avtager var Wehrmacht. Leketøysfabrikasjonen ble nærmest biprodukt.

Under krigen beskjeftiget fabrikkens gjennomsnittlig 9 mann. Han tok selv ikke direkte del i produksjonen, men var klar over den alt overveiende del gikk til Wehrmacht. Fra 1914 til frigjøringen utgjorde omsetningen ca. kr. 381 000, hvorav ca. kr. 260 000

fått på leveransene til de foran nevnte firmaer.

Ved vurderingen av utilbørlighets spørsmålet la retten vekt på at han ved nyetableringen holdt seg innenfor sin bransje, men han omla produksjonen for å tilfredsstille tyskernes behov for barakkemøbler, og at han under krigen i vesentlig grad øket sin omsetning og sin fortjeneste. Omleggingen av produksjonen skyldtes trang til sikrere og jevnere inntekter. Leveringene til de tre nevnte firmaer burde vært unngått, og tiltalte burde ha sørget for at produksjonen kom norske behov til gode. Da nesten all levering av møbler til tyskerne skjedde gjennom mellommenn, fant retten det ikke av noen avgjørende betydning at han ikke leverte direkte til tyskerne. Under hensyn til at nesten hele hans virksomhet under krigen var basert på disse leveranser, og at han intet har foretatt for å komme vekk fra disse forbindelser, fant retten at virksomheten måtte karakteriseres som utilbørlig. Forholdet ble henført under l.l. § 2 nr. 3, og straffen fastsatt til en bot stor kr. 5000. Domfelte ble fradømt rettigheter som nevnt i l.l. § 10 nr. 1 og 2 for en tid av 10 år, og med hjemmel i l.l. § 14 ble det inndratt hos ham kr. 25 000. Høyesteretts flertall — 4 — dommere fant at han med rette var dømt for overtredelse av l.l. § 2 nr. 3, mens mindretallet fant at forholdet ikke var utilbørlig under henvisning til at han bare hadde søkt å holde bedriften i gang uten å søke å utnytte tidene og at omleggingen av virksomheten måtte ses i forbindelse med vanskelighetene ved å skaffe materialer til den gamle produksjon. Han søkte heller ikke å presse opp produksjonen som for andre var synkende under krigen og tok ikke for høye priser.

Saken inntatt i R M h. 49 s. 84 gjaldt leveranser av treull og tresonittplater. Ifølge byretts dom av 23. august 1947 hadde O. H. J. som var en eldre handelsutøver, i mange år drevet produksjon av treull og tresonittplater (treullplater). Han hadde også drevet kassefabrikk og sagbruksvirksomhet. Ved krigsutbruddet var han eier av treullfabrikk, og hovedaksjonær i A/S Treull, som siden 1936 hadde overtatt produksjonen av tresonittplater. Tiltalte var styremann. En annen treullfabrikk som ble etablert av tiltalte gikk konkurs i februar 1941, og dette førte også til tiltaltes personlige konkurs i mars 1940. Etter en minnelig forlik fikk han boene utlevert til fri rådighet 1. september 1941. Denne treullfabrikk ble satt i drift som tiltaltes pers. virksomhet i 1943. Under krigen stannet den etter en gammel plan tresonittfabrikk

i Namsos, og produksjonen ble her satt i gang i 1943. Ved de 10 treullfabrikker og de 10 tresonittfabrikker ble det i tiden 1940 til mai 1945 produsert betydelige mengder treull og tresonittplater, som i stor utstrekning ble levert direkte eller indirekte til tyske avtagere. Tresonittplatene var av viktighet ved tyskernes byggevirkosomhet, idet de ble benyttet ved bygging av lagerhus, bl. a. for lagring av ammunisjon. Ved hjelp av agent og ved annonsering i Deutsche Zeitung søkte tiltalte å øke salget til tyske myndigheter.

Den samlede omsetning fra sommeren 1940 til mai 1945 utgjorde ca. kr. 2,5 mill., hvorav ca. kr. 1,05 mill. eller ca. 41 pst. skriver seg fra direkte og indirekte tyske salg.

Retten fant at det ikke var noe særlig å si på at den nedbrente fabrikk ble gjenoppført, idet det ble lagt vekt på at produksjonen ved fabrikkene ikke ble øket. Starten av en tresonittfabrikk i Trøndelag fantes derimot utilbørlig under henvisning til at av en samlet omsetning under krigen på ca. kr. 260 000 utgjorde salget til tyskerne ca. kr. 212 000 eller 81,4 pst.

Retten fant at den bistand som var ytet måtte anses utilbørlig. Tiltalte hadde ikke vært utsatt for tvang eller press, og det var ikke foretatt rekvisisjon. Hans forhold ble henført under l.l. § 2 nr. 3, og straffen ble under hensyn til hans formuesforhold satt til en bot stor kr. 25 000 med rettighetstap etter l.l. § 10 nr. 1 for en tid av 10 år. Med hjemmel i l.l. §§ 14 og 15 ble tiltalte og A/S Norske Tresonitt dømt til å tåle inndragning solidarisk av respektive kr. 75 000 og kr. 15 000.

Den 10. juni 1948 forkastet Høyesterett påtalemyndighetens anke over straffutmålingen. Byrettens lovanvendelse ble opprettholdt av Høyesterett.

En avgjørelse av vidtrekkende betydning var Høyesteretts kjennelse av 26. august 1950 i saken mot S. W. — inntatt i R M h. 58 s. 50, hvor påtalemyndighetens anke over Eidsivating lagmannsretts frifinnende dom av 19. desember 1949 ble forkastet.

A/S Glommen Treindustri ble i 1919 utskilt fra S. W. A/S som eget selskap og med husbygging som egentlig formål. I 1930-årene ble driften av A/S Glommen Treindustri omlagt til ordinær trelasteksportforretning med produksjon av kassebord, tønnebunner og høvel-last. Firmaets vesentlige marked var England. Tiltalte som var født i 1902, hadde arbeidet i trelastbransjen i familiens forretning både i Norge og England. Sammen med et gammelt engelsk firma hadde han i tiden fra 1934 og til krigsutbruddet i 1939 opparbeidet en forretning som var en av de ledende kassebordfir-

maer i England. A/S Glommen Treindustri ble gjenstand for utvidelser. Firmaet opphørte som trelastfirma fra 1941, og dets forretninger, maskiner og utstyr ble overtatt av A/S S. W. Det tilhørende eksportfirma stanset den 9. april 1940 som følge av okkupasjonen, og bedriften måtte innstille slik at dens 21 arbeidere ble gående ledige. Bedriften søkte å få annullert sine skurlastkontrakter uten at dette lyktes. Etter en tid ble bedriftens kassekreditt i Fredrikstad og omegns Bank overtrukket, og banken krevde en oversikt over bedriftens stilling og henstillet til bedriften snarest å sette seg i forbindelse med de firmaer som formidlet salg av ferdige varer. I forbindelse med denne anmodning fikk S. W. også oversendt et brev fra A/S Expoco som var sendt til driftsbestyreren ved Glommen Treindustri A/S.

S. W. satte seg i forbindelse med A/S Expoco, og forhandlingene med dette firma ledet til at A/S Glommen Treindustri den 1. juni 1940 påtok seg å levere 1000 flylemmer hurtigst mulig innen 15. juni 1940. Prisen pr. stk. var kr. 36. Ved bestilling den 30. mai ba A/S Expoco om at arbeidet måtte bli satt i gang med 2 eller 3 skift, og at fremtidige ordrer vil være avhengig av hvor hurtig bestillingen ble effektivert. Senere ble ordren utvidet med ytterligere 1000 flylemmer, men denne bestilling ble annullert da kamphandlingene i Nord-Norge opphørte, og det ble derfor levert i tiden 7.—11. juni 1940 1003 flylemmer for i alt kr. 32 928,90. Når tiltalte overtok denne ordre skyldtes det hensynet til bedriften og arbeiderne. Etter denne bestilling hadde selskapet ingen ordrer som kunne sikre bedriften arbeid i tiden fremover, og S. W. begynte å undersøke muligheten for produksjon av barakkelemmer.

Forhandlingene som tiltalte førte med mellommannsfirmas representant i Fredrikstad førte til at A/S Glommen Treindustri den 26. juli 1940 påtok seg å levere materialer til 5—8 barakker som den skulle gjøre sitt beste for å levere som komplette lemmer. Prisen pr. barakke var fastsatt til kr. 42 000, og selskapet leverte i løpet av august—september fem barakker til A/S Stormbull. Ordren ble senere utvidet til å omfatte 18 barakker. Da selskapet ikke maktet å produsere så hurtig som mellommannsfirmas ønsket, fikk S. W. fire av sine gamle forretningsforbindelser til å overta arbeidet med 13 barakker som underentreprenører for A/S Glommen Treindustri. Tiltalte W. kjente til at disse fire firmaer hadde lite å gjøre.

Barakkene ble levert av A/S Glommen Treindustri til mellommannsfirmas. For de 18

barakker fikk A/S Glommen Treindustri utbetalt kr. 691 200. Høsten 1940 sluttet S. W. avtale med et annet agentfirma om å levere åtte barakker for det tyske luftvåpen. Barakkene ble levert og betalt med kr. 64 000. Videre overtok A/S Glommen Treindustri bestillingene på 10 barakker og 20 hytter til to mellomhandlere. Barakkene og hyttene ble levert i løpet av høsten 1940 og våren 1941, og ble betalt med i alt kr. 435 059,54. Barakkene og hyttene skulle leveres videre til tyskerne, hvortil tiltalte var klar over. Videre produserte A/S Glommen Treindustri for S. W. A/S to hytter som S. W. A/S skulle levere videre til tyskerne. Hyttene ble levert våren 1941, og A/S Glommen Treindustri mottok kr. 28 621 for dem.

Da Glommen Treindustri A/S opphørte som trelastfirma i 1941, gikk selskapets oppdrag over til S. W. A/S under tiltaltes personlige ledelse. Dette selskap produserte fra 1941 til 1944 i alt 176 barakker til en verdi av ca. kr. 4 167 000 som ble levert til flere mellomhandlere. Foruten disse barakker leverte S. W. A/S ytterligere 91 barakker som selskape hadde fått produsert ved andre bedrifter tilhørende tiltaltes venner og bekjente innen trelastbransjen.

Den samlede omsetning ved barakkeproduksjonen utgjorde ca. kr. 8 838 000. Bedriftens arbeidsstokk øket fra 21 mann ved krigsutbruddet til 145 mann ved årsskiftet 1941—42, men arbeidsstokkens størrelse gir ikke eksakt uttrykk for utvidelsen av bedriftens produksjon. Av bedriftens samlede omsetning under okkupasjonen gikk ca. 70 pst. til tyskerne i årene 1943, 44 og 45 gikk S. W. A/S med underskudd. S. W. har i atskillig utstrekning utført arbeid som har vært til nytte for den norske motstandsbevegelse.

Tiltalte ble frifunnet i lagmannsrettens påtalemyndighetens anke over dommen i saken om lovanvendelsen og saksbehandlingen, men i de fulle domsgrunner. Høyesteretts flertall kastet anken. Angående spørsmålet om virksomhet kunne karakteriseres som utilregnelig heter det bl. a. i Høyesteretts premiser:

«Ved bedømmelsen av tiltaltes økonomiske virksomhet må man ha for øye den situasjonen hans bransje og hans bedrift sto overfor ved krigsutbruddet i Norge. Tiltalte var innflytning av et eldre handelssagbruk, hvis virksomhet var basert på eksport. Ved begynnelsen av april 1940 var de tidligere eksportmuligheter blitt avskåret, og tiltalte med sin arbeidsstokk var henvisst til enten å nedlegge bedriften eller å søke andre avsetningsmuligheter. Det er i lagmannsrettens dom redeleggende hvordan myndigheter og næringsorganer reagerte overfor de dystre utsikter som forelå. Den alminnelige oppfatning

neringslivet måtte søkes holdt i gang, samtidig som forholdet til okkupasjonsmakten var uklart.

Når man på den bakgrunn ser på de enkelte poster i tiltaltebestillingen mot S. W., kan jeg ikke finne at lagmannsretten har anvendt loven feil når den har frifunnet ham for leveringen av flyplasslemmene. Jeg henviser i denne forbindelse til Høyesteretts kjennelse av 12. januar 1950 i sak mot B. H. B. B. Denne kjennelse forkastet påtalemyndighetens anke over at B. var frifunnet blant annet for å ha levert flyplasslemmer i samme tidsrom som tiltalte W. Saksforholdet i de to saker ligger på dette punkt temmelig likt an og står ikke dårligere for W.s vedkommende enn for B.s. Spesielt peker jeg på at W. påtok seg disse leveringer først etter at hans arbeidere hadde gått til hans bankforbindelse med anmodning om å få utbetalt feriepengar, og etter at deretter banken — hvor tiltaltes kassekreditt var overtrukket — hadde henvendt seg til tiltaltes bedrift, slik som nærmere fremstillet av lagmannsretten. Leveringene av flyplasslemmer var også av forholdsvis beskjeden omfang.

Når det dernest gjelder leveringen av barakkelemmer, vil jeg først behandle forholdet for de barakkers vedkommende som ble fremstillet ved tiltaltes egen bedrift, og av disse er de som ble overtatt for mai 1941 det tidspunkt da Norges Trelastforbunds Salgsentral ble opprettet. Etter beskrivelsen i lagmannsrettens dom finner jeg at tiltalte er frifunnet med rette også her. De bemerkninger jeg har gjort om handelsbrukens stilling etter den tyske invasjon og om den således oppfatning, gjelder i det vesentlige også for dette tidsroms vedkommende. Som nevnt av lagmannsretten, var en rekke store trelastfirmaer i Fredrikstad-distriktet, deriblant de statsunderstøttede bruk, sommeren 1940 kommet i gang med produksjon av barakkelemmer for tyskerne, og tiltaltes bruk var med som det siste eller et av de siste å bli etablert, nemlig med leveranser til Oslo-fabrikken A/S St. Salg eller levering direkte til tyskerne av barakkelemmer har tiltalte ikke gjort. Skulle tiltaltes bedrift overhodet holdt i gang, var barakkeproduksjonen for tyskerne praktisk talt den eneste utvei i dette krigsperioden, og derfor må sies å ha holdt seg innenfor naturlige arbeidsområde. Barakkeproduksjonen er derfor naturlig nok ikke spørsmål om normale situasjoner. De var derfor tilfelle for av tiltalte og neppe heller for de andre, men tiltalte laget regelmessig et tønnebunnet, og tidligere også en del barakker. At hans arbeidsstokk øket noe i 1941 er ikke tilstrekkelig til at hans virksomhet er utilbørlig. Pr. 9. april 1940 hadde han 50 arbeidere, og da barakkeproduksjonen ble startet i 1941—1942, altså noe senere enn det tidsrom jeg her behandler, var arbeidsstokken øket til 50 mann beskjeftiget med barakkeproduksjonen. Det heter bl. a. i mindretallets begrunnelse:

«Jeg har tidligere referert at de som var beskjeftiget med barakkebygging ifølge lagmannsrettens dom var 40—50 mann da det var på det høyeste. Det samlede antall var nok høyere, men dette skyldtes at bedriften i vid utstrekning delvis etter oppfordring fra fagforeningen — tok inn ledige folk for å hindre at disse skulle bli utskrevet til direkte arbeid for tyskerne, etter hva lagmannsretten har funnet bevist. Til sine tider kunne opp til 100 mann være beskjeftiget med ryddings- og planeringsarbeid for overhodet å ha noe å gjøre.»

Om økningen i arbeidsstokken anføres det:

«Jeg har tidligere referert at de som var beskjeftiget med barakkebygging ifølge lagmannsrettens dom var 40—50 mann da det var på det høyeste. Det samlede antall var nok høyere, men dette skyldtes at bedriften i vid utstrekning delvis etter oppfordring fra fagforeningen — tok inn ledige folk for å hindre at disse skulle bli utskrevet til direkte arbeid for tyskerne, etter hva lagmannsretten har funnet bevist. Til sine tider kunne opp til 100 mann være beskjeftiget med ryddings- og planeringsarbeid for overhodet å ha noe å gjøre.»

For så vidt W.s mellommanns-virksomhet angikk fant flertallet at Høyesterett ikke hadde materiale til å fastslå at lagmannsrettens lovanvendelse var uriktig, mens mindretallet fant selskapenes bruk av underentreprenører ved produksjonen av 13 barakker for A/S Glommen Treindustri og 91 barakker for S. W. A/S til i alt ca. 5 mill. kr. måtte være rettsstridig og lasteverdig bistand til fienden.

Det heter bl. a. i mindretallets begrunnelse:

«Retten begrunnelse, når den godtar også denne side av W.s virksomhet er, så vidt jeg kan se, ene og alene den at retten aksepterer W.s motiv: å skaffe gamle forretningsforbindelser øket beskjeftigelse.

Jeg finner ikke at denne begrunnelse kan føre fram. W.s bedrift var før krigen beskjeftiget med eksport av trelast. Når denne eksport ble stengt på grunn av av krigen, kan det som anført av førstvoterende ikke være noe å innvende mot omlegging av bedriften til produksjon av barakkelemmer som i dette tilfelle, og når dette rettmessig kan skje, også til fordel for fienden, må begrunnelsen være hensynet til bedriftens gang og funksjonærers og arbeideres sysselsettelse. Dette hensyn ble fullt ut tilgodesett ved bedriftens egen produksjon, som gikk uforstyrret og så vidt det er opplyst også med full kapasitet under krigen.

ble frifunnet ved lagmannsretten. Avgjørelsen er innanket for Høyesterett, men anken er enda ikke behandlet. Innadragsningsprosessen og dermed rettsstridighetsprosessen står altså fremdeles uavgjort. Om trelastbrukenes stilling kan jeg for øvrig henvisse til Høyesteretts dom den 26. august 1950 i sak mot S. W. 1) som av lagmannsretten var frifunnet bl. a. for levering av barakkelemmer til tyskerne. Påtalemyndighetens anke over lovanvendelsen ble forkastet av Høyesterett, bl. a. fordi W. hadde holdt seg innenfor den salgsordning og de kvote- og rasjoneringsbestemmelser som gjaldt for trelast, og at det da ikke kunne bevirke noen avgjørende forskjell om han istedenfor å levere sagede og eventuelt høvlede materialer i passende lengder, også hadde latt materialene føye sammen til lemmen. Høyesteretts dom er på dette punkt entstemmig, og jeg antar at den rettsoppfatning som der er uttalt, må legges til grunn så langt den har betydning for nærværende sak. Det er ganske visst så at domfeltes — B.s — forhold må bedømmes selvstendig, men jeg mener at det ved denne bedømmelse må tillegges vekt at hans virksomhet ikke var en bistand direkte til tyskerne, men til hans medkontrahent, N.N. bruk. Hvis brukets levering av barakkelemmer må anses som rettmessig eller iallfall straffri, hvilket ennå ikke er avgjort, måtte B. for å kunne straffes, på rettsstridig måte ha bidratt til en rettmessig (eller straffri) levering til tyskerne. Dette er visstnok som antydning i og for seg mulig, men det reiser dog særskilte problemer, således i forbindelse med utilbørighetsprosessen, slik som allerede nevnt.» R.M. h 59 s. 22.

Her skal innskytes at anken over Eidsivating lagmannsretts dom vedkommende omhandlede bruk senere ble trukket tilbake, slik at lagmannsrettens avgjørelse ble endelig. Mindretallet i Høyesterett fant at B.s forhold med rette var ansett utilbørlig for tiden etter sommeren 1941, idet det ble lagt vesentlig vekt på arbeidets varighet og omfang, at han ved krigens begynnelse ikke hadde noen arbeidsstokk som han behøvde å ta hensyn til, og at han påtok seg arbeidene lokket av utsiktene til de gode inntekter. Mindretallet var ikke enig i at det for bedømmelsen av B.s forhold, som selvstendig underentreprenør spilte noen vesentlig rolle om eller i hvilken utstrekning hovedentreprenøren, det omhandlede bruk, hadde opptrådt utilbørlig. Heller ikke fant mindretallet at avgjørelsen i saken mot S. W. kunne få noen avgjørende betydning. Av betydelig interesse for bedømmelsen av en underleverandørs forhold er saken mot Th. og O. U. inntatt i R.M. h. 47 s. 18. O. U. eide og drev siden 1917 en trevarefabrikk i Oppland. Hans sønn Th. U. var utdannet i tømmerfaget, hvor han hadde svennebrev. Han arbeidet siden 1920 som arbeidsformann i farens trevarefabrikk. Det var Th.

1) Gjengitt på s. 227.

U. som under hele krigen var den drivende kraft ved fabrikkens og ansvarlig for dens virksomhet under okkupasjonen. Trevarefabrikken fremstilte for krigen for det meste dører og vinduer, men også trapper og innvendige av forskjellig art. Det ble også drevet noe tømmermannsvirksomhet, fra reparasjoner til større husbygg. Arbeidsstokken var for krigen gjennomsnittlig ca. 15 mann og ved tømmermannsvirksomheten ca. 25.

Utover våren og sommeren 1940 ble det slutt med norske oppdrag. Da fabrikkens oppsøkt av agenter for firmaer som leverte barakker, inventar m. v. til tyskerne, på den seg slike arbeider. Firmaets første forbindelse var E. H. A/S, Oslo. I årene 1940 til 1941 har fabrikkens levert barakker, dører, benkeskap, senger osv. til forskjellige norske firmaer som leverte dette videre til tyskerne, men noe kan også være gått til «Arbeidstjenesten» eller sivilt norsk behov. Det vesentligste av disse leveringer gikk til et firma i Oslo. En del av disse arbeider lot trevarefabrikken utføre ved småbedrifter utover bygdene. Videre fikk fabrikkens en del innleidningsarbeider i 1941, 1942 og i 1943 direkte for tyskerne, bl. a. i en fabrikkbygning hvor tyskerne hadde sanitetslager. Endelig ble det påbegynt barakkearbeider i 1944 på en stasjon forlegning på Dokka.

Th. U. ble arrestert av tyskerne i juni 1940 i forbindelse med at han hadde droftet plan om å la fabrikkens bli brent av en sabotasje gruppe. Trevarefabrikkens omsetning under krigen i tiden 1940—1944 utgjorde i alt ca. 4,04 mill. kroner. På leveransene til de forskjellige Oslo-firmaer falt ca. 2,5 mill. kr. — mens det på direkte arbeider for tyskerne falt ca. 1,20 mill. kr. Av bedriftens ytelsener falt ca. 80—85 pst. tyskerne til gode.

Arbeidsstokken svinget en god del. Fabrikken tok inn 8—10 mann, og i tømmermannsvirksomheten var det 70—80 mann under krigen. Det samlede resultat av driften var negativt. Gjenvik byrett avsa dom i saken den 2. desember 1947. Byretten fant at det under hensyn til ytelsenes art og forholdene som 1940 med ansvar for en arbeidsstokk kunne anses utilbørlig at trevarefabrikken hadde overtatt en del arbeider for de Oslo-firmaer, men når oppdrag ble overført til et omfang som nødvendiggjorde utvidelse bedriften langt utover den tidligere kapasitet arbeidsstokken tatt i betraktning, måtte og den senere virksomhet anses utilbørlig. Retten antok at det var utsikten til økonomisk utbytte som hadde vært avgjørende for den senere virksomhet direkte for tyskerne.

fant retten også utilbørlig. Det ble lagt vekt på at tiltaltes forhold indiserer arbeidsvillighet overfor tyskerne, og at det kunne vært gjort mer for å unngå oppdragene.

Etter anke fra Th. U. opphevet Høyesterett den 19. mars 1948 byrettsdommen. Høyesterett fastslo innledningsvis at bedømmelsen av de direkte arbeider for fienden ville være avgjørende av vurderingen av de første oppdrag som byretten hadde ansett de direkte arbeider for utilbørlige, vesentlig fordi de var en følge av de første oppdrag. Deretter heter det i Høyesteretts kjennelse:

«Det som har vært bestemmende for byretten er at tiltalte tok imot oppdrag i et omfang som nødvendiggjorde en utvidelse av bedriften langt ut over den daværende kapasitet, arbeidsstokken tatt i betraktning, og retten må regne med at det her var sjansen til økonomisk utbytte som var avgjørende.» Dette og den fortsatte virksomhet i de følgende år finner retten må karakteriseres som utilbørlig. Med hensyn til riktigheten av denne byrettens vurdering, har aktor for Høyesterett gitt uttrykk for atskillig tvil. Heri er jeg enig. Hvor det dreier seg om en underleverandørs framstilling og salg av ikke krigsviktige produkter som er endelig bestemt for tyskerne, kan fellelse etter min mening ikke grunnes på den blotte og bare omstendighet at tiltalte tok imot oppdrag som nødvendiggjorde en slik utvidelse som av byretten nevnt.

Hva jeg til en fyllestgjørende vurdering av utilbørighetsprosessen savner er en nærmere fodegjørelse for og drøftelse av slike særlige omstendigheter som jeg mener må tas i betraktning og som underleverandør skal ha. Omstendigheter som nevnt i 1. ledd av dommen og i § 2 nr. 3 måtte, hvor det gjelder en underleverandør, etter min mening være særlig kvalifiserende grad. Dette kan jeg ikke se at byretten har vært oppmerksom på. Idet domsgrunnene nærmest trekker i seg en så ekstraordinær utvidelse som jeg mener det måtte kreves til fellelse, kan man se her å ha foreligget. Videre nevner jeg at domsgrunnene heller ikke inneholder nærmere opplysninger om de Oslo-firmaer som tiltalte leverte og om disses forhold til tyskerne. Når jeg ser saken slik, legger jeg vekt på at domsgrunnene ikke gir tilstrekkelig grunnlag for den slutning at tiltalte som jeg så slik iver for å øke omsetningen gjennom vurderingen av underleverandørers virksomhet, må være av vesentlig betydning.» R.M. h. 47 s. 19—20.

Denne sak gjelder en eldre trevareproduksjon av barakker m. v. for fienden som omstendigheter som gjorde at de karakteriseres som et grensetilfelle. Det er ansett avsa dom i saken 18. januar 1947 inntatt i R.M. h. 57 s. 77. Den senere virksomhet anses utilbørlig av 1 R. B. var ved krigens utbrudd medlem i selskapet og innehaver av selskapets kapital og har under hele krigen vært den

egentlige leder. Tiltalte nr. 2 B. B. ble selskapets disponent fra 1. januar 1941. Selskapet fikk i juli 1940 en tysk anmodning om å bygge barakker. Dette førte til at selskapet påtok seg å bygge to barakker etter at tyskerne hadde ønsket 10 barakker utført. I oktober 1940 overtok selskapet å bygge 6 stallbarakker, og i annet halvår 1942 overtok selskapet å bygge 5 «Wirtschaftsbarakker» og 10 «Polarbarakker». I tillegg til barakkene leverte selskapet dører, vinduer, barakkeinredning, Røde Kors-kasser m. v. direkte til tyskerne. Etter en tysk forespørsel sommeren 1944 overtok selskapet å produsere 50 000 minedeksler. Ved overtagelsen av ordren var R. B. og B. B. ikke klar over hva bestillingen var bestemt til. Selskapet leverte i alt 15 200 minedeksler før de ble klar over hva de skulle brukes til. Leveransene ble deretter søkt sabotert fra selskapets side, men i begynnelsen av desember 1944 innfant tyske militære seg ved fabrikkens, og B. B. ble truet med skyting om ikke leveransene ble gjenopptatt. Arbeidet ble deretter gjenopptatt og drevet med to skift. Det ble slurvet en del ved utførelsen av arbeidet. De siste partier ble levert i februar—mars 1945.

Selskapets samlede direkte omsetning til tyskerne utgjorde under krigen kr. 1 336 668. I 1939 utgjorde arbeidsstokken 39 mann, mens den utover høsten 1940 steg til 70 mann. Ved årsskiftet 1940—41 var den på 49 mann, og sank deretter jevnt mot det normale.

Omsetningen i 1939 utgjorde kr. 279 000. Den samlede omsetning i 1940—45 utgjorde ca. 2,78 mill. kroner.

Begge de tiltalte var medlemmer av NS.

Herredsretten fant at selskapets indirekte leveranser til tyskerne sommeren 1940 ikke kunne anses utilbørlig, idet den la vekt på den rådende uklarhet, og at bedriften hadde en relativt stor arbeidsstokk å ta hensyn til, samt at den norske byggevirksomhet var stanset helt opp i 1940. De senere leveranser fant retten derimot utilbørlig, idet tiltalte uten vanskelighet kunne ha unngått direkte leveranser under henvisning til at firmaet var fullt beskjeftiget med de indirekte leveranser.

Retten fant at tiltalte også i et tilfelle hadde søkt å påskynde produksjonen. For tiden etter 1940 fant retten at virksomheten for tyskerne sett under ett måtte anses som utilbørlig selv om arbeidsstokken var noenlunde normal. Leveransen av minedeksler i 1945 fant retten ikke utilbørlig på grunn av den tvang som forelå.

Etter de tiltaltes anke opphevet Høyesterett dommen for så vidt de var dømt for utilbørlig ervervsvirksomhet for fienden. Etter å ha pre-

Stiftelsen norsk Okkupasjonshistorie, 2011

sisert at forbindelsen var knyttet etter tysk initiativ, at virksomheten hadde holdt seg innen bransjen, at leveransene gjennomgående ikke var av særlig krigsviktighet, og at leveransene de siste 2—3 år av krigen syntes planmessig redusert, heter det bl. a. i flertallets premisser:

«I det grensetilfellet vi etter dette står overfor, må det etter mitt syn veie ganske sterkt om det kan sies å være oppstått et utpregt misforhold mellom bedriftens leveringer til norske og tyske avtagere eller om de tyske leveranser må sies ikke forholdsmessig å være blitt mer omfattende enn man etter den tids forhold måtte regne med som det vanlige. At en bedrift av den type vi har å gjøre med, skulle kunne gå helt klar av tyskerleveranser var vel nemlig noe man vanskelig kunne forutsette, og å få noe nærmere opplysninger m.h.t. de forhold hvorunder de forskjellige leveranseavtaler kom i stand, herunder om de tiltalte kan sies i den tidligere del av okkupasjonstiden å ha vist iallfall en viss tilbakeholdenhet overfor tyske krav, kunne derfor ha vært ønskelig. Jeg nevner i denne sammenheng at den i herredsrettens dom inntatte oppstilling utvisende hvordan de forskjellige års totalomsetning fordeler seg på tyske og norske leveringer — samlet ca. 60 pst. på de tyske, ca. 40 pst. på de norske — etter min mening ikke i og for seg, gir grunnlag for å fastslå utilbørighet. De 60 pst. omfatter, så vidt skjønnes, også de tyskerarbeider som de tiltalte er frifunnet for, enten fordi de bare ad indirekte vei kom tyskerne til gode eller fordi tyskerne likefrem tvang leveransene gjennom (de 50 000 «minedekser»). Særlig hefter jeg meg imidlertid i denne sammenheng ved at det blant de arbeider som de tiltalte er felt for, synes å inngå atskillig hvor spørsmålet om utilbørighet allerede etter den spesielle leveransens art eller tidsforholdet kan gi grunn til tvil, uten at de spørsmål som for så vidt melder seg, kan ses å være nærmere drøftet. Jeg sikter herved bl. a. til de barakker som de tiltalte så vidt tidlig som sommeren og høsten 1940 påtok seg å levere (2 mannskapsbarakker, 6 stallbarakker). Hensett til den alvorlige uklarhet som ennå ved den tid rådet m.h.t. forsvarligheten av å utføre arbeider for fienden, fremstiller det seg for meg som atskillig tvilsomt om disse arbeider uten videre kan stemples som utilbørlige.» R M h. n. r. 57 s. 79.

Dommen ble i henhold hertil opphevet da domsgrunnene var for knappe til å kontrollere riktigheten av herredsrettens lovanvendelse. Mindretallet fant at herredsretten med rette hadde funnet arbeidene i de første år av krigen utilbørlige under henvisning til arten og omfanget av virksomheten, samt måten forbindelsen kom i stand på. Fra tiden etter første halvår 1942 fant mindretallet at opplysningene i herredsrettens dom ikke var tilstrekkelig til å fastslå at det var ytet fienden rettsstridig bistand. Det ble lagt vekt på at de tiltaltes aktive motstand mot tys-

kerne øket etter hvert som tiden gikk, og at bedriften i de siste år av krigen ble drevet med en noenlunde normal arbeidsstokk, og at leveransene til tyskerne gikk ned.

I en sak mot en trelasthandler M. L. gikk leveransene bare flylemmer og takflis. Hans egen produksjon utgjorde bare en mindre del. Hovedvekten lå på hans mellommannsleveringsomhet. Høyesterett opphevet herredsrettens felleende dom ved kjennelse av 29. mars 1944 — inntatt i R M h. 54 s. 5.

Av Vinger og Odal herredsretts dom av 21. mai 1948 fremgikk det at M. L. i tiden fra 1929 og inntil krigsutbruddet hadde opparbeidet en betydelig trelastforretning. I de senere år før krigen hadde hans forretninger brakt store tap, slik at han ikke eiet noe da krigen kom. Om høsten henvendte han seg til byggmester C. H. i Oslo etter at han hadde fått opplysninger fra en nasjonalt innsett jurist i Kongsvinger om at C. H. ønsket å bindelse med en tømmerleverandør. Etter forhandlinger med C. H. påtok M. L. seg å levere 300 flylemmer. Dette førte til at han ved kontrakter av februar og mars 1941 med C. H. påtok seg å levere 10 000 flylemmer, samt en del barakkedeler. Før han inngikk kontrakten med C. H. hadde han truffet avtaler med en rekke personer på hans hjemtrakter og de skulle levere flylemmer til ham. I september 1941 solgte han hele sin trelastproduksjon for 1941—42 til C. H. Herav skulle det levere 7500 flylemmer. Det ble i alt levert 17 300 flylemmer til C. H. Prisen var kr. 33,20 pr. flylemmer og tiltalte hadde en provisjon på 2 pst. i det vesentlige var nettoinntekt. Av et beløp som framstilte han selv de første 300 og med et beløp som de siste 7200. Deretter opphørte forbindelsen med C. H.

Etter anmodning fra en tredjemann vendte tiltalte seg i begynnelsen av 1942 til entreprenør H. N. som hadde påtatt seg omfattende leveranser av takflis og som tilbød bistand til oppfyllelsen. Henvendelsen førte til at tiltalte ved kontrakt av 26. februar 1942 påtok seg å levere 10 mill. takflis. Senere ble videt til 40 mill. takflis. Tiltalte hadde høvel fra før krigen og høvlet ved egne verksteder ca. 3 pst. av det kontraherte kvantum. Det rige fikk han fra underleverandører i Eidsvoll, Vinger, Brandval og Grue som gikk inn i med høvling av takflis etter oppfordring fra ham. Takflisen ble levert på jernbane og direkte til forskjellige tyske tjenestesteder. Leveringene ble fullført først en stund senere. Verdien av den utgjorde ca. 4,3 millioner kroner. Prisen pr. flis var 4,3 kroner. Tømmerprisen var på denne tid ca. 100 pr. m³, men levert som takflis ble prisen ca. 100 pr. m². For produksjonen av denne takflis ble det anvist 8000 m³ tømmer av tysk krota. Ved skogvesenets hjelp fikk tiltalte blint dårlig skog for dette tømmerkvantum. Fra 1942 gikk tiltalte M. L. inn for å gjøre leveringene så dårlige som mulig.

Når de gjaldt vurderingen av tiltaltes forhold i forbindelse med flylemmene fastslo herredsretten at han var klar over at de hadde militært formål, men det var en temmelig enkel sak å sette dem sammen, og det foretok tiltalte trelastens verdi med mer enn 5—10 pst. Under den rådende usikkerhet, fant herredsretten det ikke godtgjort at tiltalte hadde vært seg bevisst å handle utilbørlig ved å produsere flylemmer og barakkedeler for ca. kr. 10 000 — ved egne folk — en produksjon som ikke medførte noen økning av arbeidsstokken.

Derimot fant retten at hans forhold stillet seg annerledes for de flylemmer han fikk framstillet gjennom underleverandører. Her gikk han utenfor sin normale virksomhet og viste initiativ for å få gjennomført betydelige leveringer, et initiativ som har bidratt til at produksjonen ble øket og påskyndet, hvilket tilgjodes tyske interesser. Tiltalte betalte også etter sin avtale med C. H. 5 kroner mer pr. flylemmer enn ved omsetning gjennom salgsforretninger. Likeledes fant herredsretten hans forhold som mellommann og produsent ved takflisleveringene etter en samlet bedømmelse å være utilbørlig.

Om domfellelsen for så vidt angikk L.'s mellommannsleveranser av flylemmer, bemerket Høyesterett bl. a.:

«Dette flylemmer må erkjennes å være av stor krigsviktig betydning, mener jeg dog at domfellelsen er for mangelfullt begrunnet og at dommen opprettholdes. Når jeg ser hen til tiltaltes frifinner tiltalte for hans egen samtidige fremstilling av flylemmer på grunn av den nærmere uklarhet med videre, mener jeg at tyske bransjefolk og myndigheter på den ene side og tiltaltes egne myndigheter på den andre side skulle ha materiale til å prøve tiltaltes standpunkt til det rettsstridige forhold ved tiltaltes mellommannsleveranser. Tiltalte sier at «en del» flylemmer ville bli produsert i hvert fall. Men jeg savner uttrykkelig påstand om utilbørlig måte har øket produksjonen i R M h. 54 s. 6.

forhold i forbindelse med takflis-leveringene heter det i premissene:

«Det må bemerkes at dommen også for denne dels domfellelsen bør oppheves av tilsvarende dom foran nevnt. Det gjelder et lite kvantum produkt. Og jeg savner i dommen opplysning om hvorledes næringsbransjen på vedkommende tid og

sted har stillet seg og om gode norske myndigheter og organisasjoner har medvirket til flislevering til tyskerne.

For begge tiltaleposters vedkommende ville det for øvrig etter min mening hatt fremtredende interesse å få opplyst hvorledes straffereaksjonen har vært overfor de firmaer som tiltalte har levert til og overfor produsentene av flylemmer og flis.

Jeg mener også det burde komme med under rettens vurdering av lastverdighetsspørsmålet iallfall ved den siste post hvorvidt denne tiltalte som etter bevislighetene på et forholdsvis tidlig tidspunkt trakk seg ut av forretninger av den påklagede art og tok en anerkjennelsesverdig holdning (noe jeg straks kommer til) har vært drevet opp i disse forhold av hensynet til å holde sin bedrift i gang, og i hvilken utstrekning opprettholdelsen av denne bedrift har virket til at norsk arbeidskraft har unngått utskrivning til direkte arbeid for fienden, jfr. her en er for Høyesterett framlagt skrivelse fra fylkesskogmester G. til politimesteren i Kongsvinger av 11. mars 1946.» R M h. 54 s. 7—8.

Annen produksjon.

Et typisk eksempel på utnyttelse av de særlige forretningsmuligheter okkupasjonen skapte, viser saken mot O.A.B., inntatt i R M h. 47 s. 161. Etter utenlandsopphold i flere år hvor han fikk praktisk utdanning i tekstilbransjen, var tiltalte fra 1929 ansatt ved forskjellige norske bedrifter inntil han i 1936 startet en skureklutfabrikk. Produksjon og omsetning var i begynnelsen ganske beskjeden. I 1939 utgjorde omsetningen kr. 25 000, mens den i 1940 var kommet opp i kr. 120 000. Inntil sommeren 1940 besto produksjonen vesentlig av strikkede kluter, særlig skurekluter. I juni 1940 tok tiltalte også opp produksjonen av sanitarbind.

Fra juli 1941 optok tiltalte produksjonen av madrasser og noe senere av innleggssåler. Madrassene besto av papirstrie og avfall fra kluteproduksjonen, sålene av papp og cellululose. I 1942 tok han også opp produksjonen av soveposer som besto av papirstrie og cellulosevatt. P.g.a. materialmangel stanset produksjonen av soveposer og innleggssåler i 1943, og madrassproduksjonen gikk også tilbake. Madrassene og innleggssålene ble solgt gjennom norske firmaer med leveranser til tyskerne, slik at varene for det meste gikk direkte med bil fra fabrikk til de tyske foretagninger i Oslo. Soveposene ble solgt gjennom et firma i Oslo og levert direkte fra fabrikk til jernbane på vogn, rekvirert av Wehrmacht.

Fra 1943 måtte tiltalte påta seg reparasjon av tyske militære uniformer og stricking av militærstrømper. I oktober 1944 forlot tiltalte landet og fabrikkens stanset. Arbeidsstokken ble utvidet fra 25 mann før tyskerproduksjonen begynte til 60—70 mann og ca. 200

hjemmesyersker som tiltalte engasjerte. Soveposene fikk han sydd som leiesøm ved en skofabrikk som av den grunn måtte ansette 30 mann ekstra. I årene 1941—1944 leverte tiltalte til tyske behov i alt ca. 61 000 madrasser til en samlet verdi av ca. 1.4 mill. kroner, i 1941 og 1942 ca. 1 150 000 par innleggs-såler til en verdi av ca. kr. 600 000 og i 1942 3000 soveposer til ca. kr. 100 000.

Retten fant at den bistand som tiltalte gjennom disse leveranser hadde ytet fienden måtte anses som utilbørlig. Produksjonen av disse varer ble satt i gang på en tid da han økonomisk var godt situert p.g.a. den store produksjon av sanitærbind. Den ble opp tatt helt frivillig og så sent at den norske holdning overfor tyskerne var klar for alle, og han utvidet produksjonen så lenge dette var mulig og kjøpte råstoffene på svartebørs. Leveransene var langvarige og nådde et stort omfang, og bokførelsen var mangelfull. Hans forhold ble henført under landssviklovens § 2 nr. 3, og straffen ble fastsatt til fengsel i 8 måneder, betinget med en prøvetid på 3 år og med tap av rettighet som nevnt i landssviklovens § 10 nr. 3. Ved straffutmålingen ble det lagt vekt på at tiltalte for øvrig hadde vist god nasjonal holdning, hvorfor retten fant at han ikke burde idømmes rettighetstap, bortsett fra tapet av stilling som kaptein, som han hadde oppnådd ved å fortie at han hadde arbeidet for tyskerne da han i 1944 måtte reise til Sverige.

Etter anke fra påtalemyndigheten gjorde Høyesterett ved dom av 5. mai 1948 straffen ubetinget, idet Høyesterett ikke fant å kunne legge avgjørende vekt på at han hadde vist god nasjonal holdning bortsett fra det forhold han ble dømt for, men straffen ble nedsatt til fengsel i 6 måneder.

Saken mot C. M. og A. M. gjaldt produksjon og leveranser av betydelige kvanta pelsvarer m.v. til Deutsche Wehrmacht. Avgjørelsen er inntatt i R.M. h. s. 157.

Tiltalte nr. 1 C. M. var utdannet som buntmaker og var innehaver og merkantil leder av et firma i Drammen. Tiltalte nr. 2 A. M. som var sønn av nr. 1 var også utdannet som buntmaker, og fra 1. januar 1941 ble han opp tatt som medinneholder av firmaet, hvis tekniske leder han var og fortsatte å være. Firmaet var grunnlagt i 1859, var ett av landets største og produserte vesentlig pelsvarer, luer og skjorter. Firmaets første forbindelse med tyskerne ble knyttet gjennom en engrosforretning i Oslo i juni 1940. Fra denne forretning hadde C. M. fått en stor del av sine skinn i de nærmeste årene før krigen, og gjennom den samme forretning hadde til-

taalte nr. 1 fra 1939 levert pelsvarer til den norske hær. Fra Wehrwirtschaft ble det gjort henvendelse til engrosforretningen med forespørsel om å levere tilsvarende pelsvarer til Wehrmacht. Da Oslo-firmaet nå gjorde oppmerksom på at pelsvarene ikke var produsert der, ble det pålagt å rette henvendelse til produksjon av 10 000 saueskinnspluser til vedkommende bedrift.

Det ble fra tysk side nevnt at etter Haagkonvensjonen kunne fabrikkens rekvireres. Den påtalemyndigheten for Oslo-firmaet henvendte seg deretter til tiltalte nr. 1 og refererte det tyske krav som de fant å måtte imøtekomme. De ble truffet avtale om at Oslo-firmaet skulle levere beredte saueskinn til tiltalte og skulle levere de ferdigsyddede frakker til tyskerne gjennom Oslo-firmaet som mellommann. Denne skulle foreta oppgjør med tyskerne og deretter foreta avregning med tiltalte. Det ble fra tysk side ikke øvet tryk eller brukt press. Av de bestilte 10 000 frakker ble det levert 4373 stk. da tyskerne hadde bruk for flere. Tyskerne ble snart kjent med at det var firmaet C. M. som skulle produsere pelsfrakkene og foretok deretter direkte henvendelse til firmaet om ytterligere leveranser. Det hele foregikk muntlig og firmaet ble dels representert av nr. 1 og dels av nr. 2 ved disse konferanser. I henhold til ordre leverte firmaet bl. a. 30 314 par saueskinnsbenklær, 64 279 saueskinnsjakker, 54 par votter, vel 333 000 par skinnsåler, par luer, skinnfjørede anorakker av kamufleert stoff m.v. til en samlet verdi av vel 12 millioner kroner, heri inkludert de 4373 saueskinnsjakker. Nettoutbyttet på disse leveranser utgjorde de kr. 1 475 144. For å få effektivt de tyske bestillingene ble det stadig rettet henvendelse til tyskerne om råmaterialer, reservedelev og utstyr. Selv om en del er anvendt også i den norske produksjon, fant retten at det vesentlige motiv var hensynet til de tyske bestillinger som de tiltalte viste iver for å oppfylle. Dette fremgikk av firmaets korrespondanse ved brev av 28. mai 1942 fra firmaet om bestillinger på saueskinnsutstyr.

For den første bestilling og levering av 4373 saueskinnsfrakker som bare tiltalte nr. 1 var ansvarlig for, fant lagmannsretten at han holdt objektivt sett var rettsstridig, men at den fant at han hadde befunnet seg i en rettsstridig rettsvillfarelse, strl. § 57, for å leveranse vedkommende idet retten la vekt på de uklare forhold og myndighetenes foranledning til tyske arbeidsoppdrag på denne tid. Retten fant at han ikke tok oppdraget av profitthensyn. Det gjaldt et gammelt solid firma i

og det var frykten for rekvisisjon av denne og de mulige følger for bedriften og arbeidsgiverne som var avgjørende. Under hensyn til disse hederlige motiver for å påta seg oppdraget, fant rettsens flertall at forholdet burde anses straffritt. For de øvrige leveranser som begge de tiltalte var ansvarlige for fant retten at forholdet måtte karakteriseres som utilbørlig. Den la vekt på de stadige henvendelser til tyskerne om råmaterialer m.v., den utilbørlige iver for å effektivere de tyske bestillinger, avsendelse av tilbud til tyskerne om leveranser og det forhold at leveransene omfattet varer direkte til bruk for Wehrmacht og av stor betydning for denne i veldig omfang. Mens de tyske leveranser som nevnt utgjorde vel 12 millioner kroner i tiden 1940—1945 utgjorde de norske leveranser i samme tidrom ca. 8 millioner kroner.

De tiltaltes forhold ble henført under l.l. § 2 nr. 3.

Ved straffutmålingen la retten bl. a. vekt på at begge de tiltalte var vel utrustede og utdannede menn med fremskutte stillinger innen næringslivet og at de under hele krigen tjente fiendens interesser ved svære vareleveranser av vesentlig betydning for den tyske krigsmakt. Under hensyn til at de tiltalte burde få beholde den nødvendige driftskapital for å fortsette driften av den store virksomheten ble boten for nr. 1 satt til kr. 600 000 og for nr. 2 til kr. 150 000. For nr. 2's vedkommende la retten også vekt på at han deltok i motstandsbevegelsens virksomhet. For 1's vedkommende la retten vekt på at han på et tidspunkt bestemte seg for å fralægge den tyske tjenesten på de tyske leveranser, hva som også har billigert. For en tid av 10 år ble det for begge de tiltalte idømt rettighets- og landssviklovens § 10 nr. 1 og 4. Hos nr. 2 ble det med hjemmel i landssviklovens § 14 inndratt kr. 737 572.

Høyesterett ved dom av 13. november 1948 forkastet påtalemyndighetens anke over straffen mot nr. 1 var frifunnet for den første leveransen p.g.a. unnskyldelig rettsvillfarelse. Rettsens flertall var enig i at denne virksomheten var objektivt rettsstridig. Når det gjelder spørsmålet om tiltalte nr. 1's rettsvillfarelse var unnskyldelig fant Høyesterett dette som riktig, men deretter bemerkte førstrettsretten at hvis votum fikk tilslutning av flertallet.

Det er imidlertid blitt stående ved at ankeren tas til følge og legger da avgjørende vekt på at de samme betraktninger som Høyesterett har gjort gjeldende i straffutmålingen, m. fl. av 19. juni 1948 — R. M. B. h. s. 104. — Det heter her:

i tilfelle av økonomisk landssvik av den rekkevidde det her er spørsmål om, å frifinne på grunn av tiltaltes villfarelse med hensyn til det rettsstridige. De konkrete omstendigheter er imidlertid i nærværende tilfelle så særegne at jeg ikke finner grunnlag for å fastslå at byrettens enstemmige avgjørelse av at de tiltaltes rettsvillfarelse her har vært unnskyldelig, er utslag av feilaktig lovanvendelse. Avgjørelsen beror i ganske vesentlig mon på et skjønnsomt og den umiddelbare, muntlige rettsforhandling skaper det beste grunnlag for.»

Det som her er sagt faller sammen med mitt syn på det tilsvarende spørsmål i denne sak.»

Påtalemyndigheten hadde likeledes anket over straffutmålingen, men også denne anke ble forkastet. I forbindelse med fastsettelsen av botens størrelse heter det i dommen:

«Jeg tilføyer at jeg i motsetning til lagmannsretten ikke har funnet det riktig å ta i betraktning som straffutmålingsmoment spørsmålet om hvilken driftskapital de tiltalte antas å trenge for å drive sin forretning. Det avgjørende også ved fastsettelsen av botene må etter min mening være hvilken straff forbrytelsen tilsier.»

De domfeltes anker over lovanvendelsen og saksbehandlingen ble også forkastet slik at lagmannsrettens dom ble stående uforandret.

Saken mot K. J. gjaldt leveranser av knekkebrød til Heeresverpflegungsdienststelle i Oslo. Avgjørelsen er inntatt i R.M. h. s. 57 s. 65 og R.t. 1950 s. 70. I 1939 startet tiltalte en knekkebrødfabrikk i Oslo. Ved krigsutbruddet beskjefteiget fabrikkens 16—17 arbeidere og funksjonærer. Etter anmodning møtte tiltalte høsten 1941 til konferanse i Heeresverpflegungsdienststelle (HVD) i Storgaten 33, og resultatet av denne var at tiltalte leverte en kalkyle for knekkebrødpakninger. Det forekom ikke trusler eller press. Deretter mottok han et «Bestellschein», datert 19. september 1941, lydende på 25 tonn knekkebrød. Senere mottok han helt til frigjøringen månedlige «Bestellschein» som samtlige lød på 50 tonn. Da det allerede forelå frivillig avtale om løpende leveranse mellom HVD og tiltalte før det første «Bestellschein» ble mottatt, fant ikke retten å kunne godta dette som rekvisisjon som hevdet av tiltalte. Tyskerne holdt selv det nødvendige mel, men det ble ikke levert så store kvantum som ble bestilt. Tiltalte søkte dog ikke å få redusert leveransene som ville måtte gå ut over produksjonen til sivilt norsk behov. Han viste tvert imot stor imøtømmenhet overfor tyskerne. Etter at leveringene til tyskerne begynte, øket arbeidsstokken til henimot 30. Dette skyldtes dels at det etter tysk oppfordring foruten to dagskift ble satt i gang nattskift.

Stiftelsen norsk Okkupasjonshistorie, 2014

I 1940 utgjorde firmaets omsetning uten tyske leveranser ca. kr. 250 000. Totalomsetningen 1940 til 8. mai 1945 utgjorde ca. kr. 2 678 000, herav tysk kr. 1 673 000 eller 62,5 pst. I årene 1943 og 1944 utgjorde den tyske omsetning 89,5 pst. og i 1945 88 pst. Tiltaltes fabrikk ble drevet i leide lokaler, og kort tid etter at forbindelsen med tyskerne var etablert beslagla disse en annen forretnings lokaler i samme Oslo-gård til fordel for tiltaltes virksomhet. Før beslagleggelsen hadde tiltalte gjort henvendelse til vedkommende forretning om å få overta lokalene og han hadde besikket disse på forhånd sammen med en tysker. Beslagleggelsen fant sted for at de tyske leveranser kunne økes, og tiltalte var klar over det. I brev av 7. august 1943 til HVD meddelte han at fabrikk hadde for liten arbeidsstokk og at en av arbeider-skene saboterte åpenlyst. Han ba deretter om skriftlige tyske krav om større leveringer for å kunne benytte dette overfor Arbeidsformidlingen for å få øket arbeidsstokken.

Ved brev av 2. november 1944 anmeldte han en sekretær i Norsk Nærings- og Nytelsesmiddelarbeiderforbund til HVD for å ha oppagiert fabrikkens arbeidere til passiv motstand slik at fabrikk ikke hadde vært i stand til å oppfylle de oppdrag han hadde påtatt seg overfor Wehrmacht. Anmeldelsen fikk ingen særlige følger. De eldre og mer kjente knekkebrødfabrikker i Oslo unngikk dels helt leveranser til tyskerne, dels oppnådde de betydelige reduksjoner.

Retten fant at den bistand tiltalte hadde ytet gjennom knekkebrødleveransene måtte anses utilbørlig etter en samlet vurdering av hans forhold, særlig under hensyn til hans imøtekommende innstilling overfor tyskerne og hans tilsidesettelse av norske behov med utvidelse av virksomheten for tyskerne. Tiltalte hadde også vært medlem av NS og av Norsk-Tysk selskap. Retten henførte hans samlede forhold direkte under strl. § 86. Straffen ble fastsatt til tvangsarbeid i 3 år og 1 måned og rettighetstap etter landssviklovens § 10 nr. 1, 2 og 4 for en tid av 10 år. Med hjemmel i landssviklovens § 14 ble det inndratt kr. 350 000.

I dom av 24. januar 1950 erklærte Høyesteretts flertall (4—1) seg enig med byretten i at tiltaltes knekkebrødleveranser måtte anses utilbørlige. I forbindelse med anken over lovanvendelsen heter det i Høyesteretts dom bl. a.:

«Det som for meg er avgjørende, er hva byrettens domsgrunner opplyser om den måte domfelte har drevet sin virksomhet på fra

høsten 1941 — da forretningsforbindelsen med tyskerne kom i stand — og ut gjennom hele krigstiden. Jeg nevner her at domfelte hele denne tid med stor energi gikk inn for å utvide sin virksomhet. Som særlig betydningsfullt understreker jeg at denne hans aktivitet, etter hva byretten har funnet bevist, planmessig gikk ut på å sette ham i stand til nettopp å øke leveransene til tyskerne, og at hans bestrebelse i så henseende også var fram.»

Etter å ha fremhevet en rekke av de faktiske omstendigheter byretten hadde funnet bevist om tiltaltes virksomhet, ble det gitt uttrykk for at byrettens samlede vurdering av forholdet som utilbørlig ikke hvilte på en uriktig lovforståelse. Høyesterett fant derfor å kunne henføre hans forhold under landssviklovens § 2 nr. 3 i stedet for under strl. § 86.

For overtredelse av l.l. § 2, nr. 1, 2, 3 og 4 ble straffen fastsatt til tvangsarbeid i 2 år og rettighetstapet, under hensyn til l. nr. 3 av 28. juli 1949, begrenset til de i § 10 nr. 1 og 2 nevnte rettigheter. Inndragningskravet ble under hensyn til nye skattekrav som var kommet til etter byrettens dom og en mindre skjønsmessig reduksjon satt til kr. 200 000.

Glimmerproduksjonen var også sterkt krevende for konjunkturbetonet og produksjonen ble skyndet av tyskerne. En utnyttelse av disse muligheter viser saken mot A. T., inntatt RM h. 37 s. 55. Tiltalte hadde ifølge Røkestad herredsretts dom av 5. oktober 1941 drevet som gårdbruker til 1939 da han satte seg på Mysen. Under forrige verdenskrig drev han sammen med noen andre produksjon av glimmer. Selskapet gikk konkurs i 1925 og tiltalte overtok boets beholdning av glimmer som han ble sittende med helt til 1941 da han leverte dette til et Oslo-firma W. M., som han tidligere hadde hatt forretningsforbindelse med. I tillegg til dette fikk han også opp glimmer på flere steder i Oslo og leverte dette til W. M., som igjen leverte det til en dansk fabrikk for teknisk bruk. Forbindelsen med W. M. opphørte i 1941.

Våren 1941 fikk tiltalte innkallelse fra Reichskommissariatet hvor han fikk pålegg om å levere den glimmer han kunne få fram til et annet Oslo-firma, F. & Co. A/S. Tiltalte var på denne tid av hensyn til de mange tyske steder var stanset. Tiltalte fulgte pålegget. Noe senere fikk han pålegg om å levere fakturaer til det tyske firma Paulsen, Erz- og Chemikaliehandel, G.m.b.H. Hans leveringer skjedde imidlertid fortrinnsvis til Oslo-firmaet, som av Reichskommissariatet fikk fått monopol på innkjøp av norsk glimmer

til å levere til Possehl. I 1943 startet et glimmerspalteri på Mysen hvor tiltalte ledet 8 kvinnelige arbeidere. Av disse var 6 glimmer og glimmer fra eget spalteri til F. & Co. A/S i tiden 1942 og 1943. Tiltalte leverte 65 909 kg råglimmer og spalteglimmer til F. & Co. A/S. I tillegg leverte han 13 019 kg råglimmer, alt til en samlet verdi av kr. 386 000 med en fortjeneste som ble anslått til 25 pst. Leveringen til firma W. M. så retten bort fra og de ble ikke omfattet av forelegget. Leveringen til F. & Co. A/S ble gjennomført fra begynnelsen av 1942. Når tiltalte etterkom oppdraget fra de tyske myndigheter om å levere det han kunne skaffe til sistnevnte firma, måtte han nødvendigvis forstå at dette gjaldt på grunn av den tyske stats behov og at det måtte stå for ham som overveiende hensyn at varene var krigsviktige for Tyskland. Behovet for dette krigsviktige råstoff ble benyttet i elektriske apparater, i luftfart og i tennplugger for fly.

Etter krigen i det vesentlige dekket av Norge. Retten fant at den bistand tiltalte hadde ytet fienden måtte anses utilbørlig. Han hadde utvidet forbindelsen å være tvunget, han avvertede i Oslo etter glimmer og opprettet spalteri. Oppretningen var etter forholdene omfattende og virksomheten var stor og formentlig uforlignelig. Dertil kom som nevnt at tiltalte hadde fått at produktet ble benyttet i den tyske luftindustri. Tiltalte ble dertil dømt for å ha utnyttet til disposisjon et utstillingsvindu i tysk og NS-propagandamateriell.

Retten fant at hans forhold ved leveringen av glimmer kunne henføres under landssviklovens § 2 nr. 3, og for utstillingsvindu ble det inndratt kr. 200 000.

Retten fant at hans forhold ved leveringen av glimmerleversansene hadde latt seg anses utilbørlig vinning, at de ble gjort i et stort omfang, og at de helt var betydningsfulle for konjunkturen. Dertil kom at tiltalte var utbyttet var inndratt beskattet og ble satt til fengsel i 120 dager og inndratt kr. 10 000 med tap av rettigheter etter landssvikanordningens § 11 nr. 1 og 2 for en tid av 10 år. Med hjemmel i landssvikanordningens § 15 ble det inndratt kr. 15 000.

I 1947 forkastet Høyesterett dommen over straffutmålingen som var gitt av byretten. Når det gjaldt tiltaltes forhold, var Høyesterett enig i her-
medlemme av denne.

Ved en rekke mindre verfter, vesentlig treskipsbyggerier, var det under okkupasjonen en høy produksjon for tyskerne. Saken mot A. S. som gjelder båtbygging for den tyske marine og formidling av byggekontrakter, er inntatt i RM h. 44 s. 62.

Tiltalte var bosatt i Kvinnerad hvor han drev skipsbyggeri. Etter oppdrag fra en norsk disponent J. F. som var representant for den tyske marine, påtok han seg fra juli 1940 byggingen av to lektere à 150 tonn og to 55 fots fjordbåter — racere. Lekterne ble bygget for ca. kr. 40 000 pr. stk. og fjordbåtene for ca. kr. 50 000 pr. stk., i alt ca. kr. 180 000.

Som representant for J. F. på Vestlandet formidlet han mot provisjon våren og sommeren 1941 bygging av en pram på 150 tonn til en pris av kr. 40 000, 5 prammer à 70 tonn à kr. 16 000, 10 55 fots racere à kr. 50 000 og 30 torpedokuttere — livbåter à kr. 3800. Byggekontraktene ble satt bort til en rekke forskjellige båtbyggere i distriktet. Direkte som representant for de tyske myndigheter i Bergen formidlet han i 1942 byggingen av 12 lektere à kr. 27 000 til forskjellige båtbyggere i Hordaland. Tiltalte måtte etter sitt formidlingsoppdrag føre et visst tilsyn med byggingen. Ved krigen utbrudd var tiltalte formann i Hordaland Fartøybyggjarlag, og den tyske marines representant på Vestlandet vendte seg straks til tiltalte med vidtgående pålegg om selv å bygge da hans beddingen sto tomme og om å plasere byggekontrakter hos andre. Retten fant at han etterkom disse pålegg i større utstrekning enn nødvendig, særlig når det gjaldt virksomheten som mellommann. Han kunne i flere tilfelle uten å risikere noe særlig ha unndratt å etterkomme påleggene.

Retten fant at hans forhold måtte anses som utilbørlig. Han hadde riktignok ikke selv inledet forbindelse med tyskerne; men etter at den var etablert, arbeidet han i nær forståelse med fienden og søkte å utvide virksomheten uten å være tvunget gjennom formidlingsvirksomheten og skaffet seg derved utilbørlig fortjeneste. Hans forhold ble henført under landssvikanordningens § 2 nr. 3, og straffen ble satt til en bot stor kr. 5000, og med hjemmel i landssvikanordningens § 15 ble det inndratt kr. 15 000.

Etter anke fra påtalemyndigheten over straffutmålingen og inndragningen avsa Høyesterett dom 13. januar 1948. Høyesteretts flertall ga uttrykk for at domsgrunnene var noe snauere for så vidt de subjektive straffbarhetsbetingelser angikk, men fant det ikke av den grunn nødvendig å oppheve dommen, idet det heter i premissene:

Stiftelsen norsk Okkupasjonshistorie, 2014

«Herredsretten har fastslått at tiltalte arbeidet i nær forståelse med fienden etter at forholdet var etablert, og skaffet seg utilbørlig fortjeneste. Jeg finner det således anførbelig tilstrekkelig i betraktning av hva det i øvrig etter dommen er på det rene, nemlig at det gjelder bistand av betydelig krigsviktighet drevet som selvstendig virksomhet i ganske stort omfang. Det er videre i domgrunnene fastslått at tiltalte var på det rene med at han ved å sørge for bygging av fartøyer for den tyske krigsmakt bidro til å fremme Tysklands krigsmål.

Jeg nevner endelig at jeg har funnet at den lovanvendelse som herredsretten har anvendt, faller sammen med Høyesteretts praksis i saker av liknende art.»

Høyesterett fant ikke grunn til å anvende frihetsstraff, men i tillegg til boten kr. 5000 idømtes rettighetstap etter landordningens § 10 nr. 1 og 2 for en tid av 10 år. Høyesteretts dom ble avsagt under dissens, idet en dommer fant at herredsrettens dom måtte oppheves. Han bemerket bl. a.:

«Da det i denne sak utelukkende dreier seg om handlinger foretatt før landssvikanordningen av 15. desember 1944 — for den største del endog lenge før — beror straffbarheten bl. a. på hvorvidt handlingen innebar rettsstridig bistand til fienden i råd og dåd. Det er da så vidt jeg kan skjønne ikke uten videre nok, at bistandshandlingen er av den art at den fortjener å regnes som «utilbørlig» i landssvikanordningens eller senere landssviklovens forstand. Det er ikke ubetinget tilstrekkelig at handlingen etter sin art ville vært straffbar som utilbørlig, hvis den var foretatt etter at landssvikanordningen var gitt — altså etter 15. desember 1944.

Jeg anser det for mitt vedkommende ikke tvilsomt at landssvikanordningen innebar en utvidelse av området for rettsstridige handlinger, idet den gjorde mange handlinger rettsstridige, som før visstnok var utilbørlige, men uten derfor å være rettsstridig i den forstand straffelovens § 86 mente.

Det ligger i forholdets natur at den sivile befolkning i et under krig varig okkupert område ikke kan unngå mot betaling å utføre mange slags arbeider, som okkupanten har bruk for å få utført, og hvis utførelse derfor for så vidt innebærer — i større eller mindre grad — bistand til fienden.

Okkupanten vil ofte kunne forlange slik bistand uten derfor å komme i konflikt med folkerettslige regler. Befolkningen vil — jeg taler her fremdeles bare om tiden før landssvikanordningen — regelmessig ikke handle rettsstridig ved å etterkomme okkupantens krav om slike arbeidsytelser.

Jeg benekter ikke muligheten av at unntaksvis kan omstendighetene ligge slik an at bistandshandlingen kan ha en rettsstridig karakter selv om okkupanten kunne ha krevet den utført uten å komme i strid med folkerettslige regler. Jeg vil dog ikke påta meg på stedet å nevne noe eksempel på slike unntakstilfeller.

Ut fra de synspunkter jeg her har holdt

fram kan jeg ikke finne at tiltalt i den sak omhandlede handlinger behøver å forholde seg til karakteristikkene «rettsstridig bistand til fienden» etter straffelovens § 86.»

I en likeartet sak mot A. H. og K. A. ble hevet Høyesterett den 7. april 1948 Barents herredsretts frifinnende dom av 12. desember 1946. Dommen er inn tatt i R M h. 47 s. 11. Far og sønn eiet og drev et ansvarlig selskap H. & A., som var startet i 1920 med formål å bygge og reparere båter og båttøyer, og utøvde slipp og båttøyeri. De to tiltalte hadde ansettelse i bedriften, og ingen avgjørelse av utvidning ble tatt uten avtale eller samråd.

Før okkupasjonen utgjorde arbeidsstyrken i bedriften ca. 25 mann. Etter okkupasjonen ble det videre bygget en ny fabrikk ved bedriften og innkjøpt nye maskiner for ca. kr. 7000. I august 1941 rettet den utvalgte foregående sak nevnt J. F. forespørsel til Høyesterett om de ville bygge fjordbåter for tyskerne. Etter å ha konferert med en båtbygger i Risør fant de tiltalte å måtte påta seg oppdraget som de ikke likte, og kontrakt ble undertegnet av de tiltalte den 21. august 1942. I tiden 1942 til august 1944 leverte de 12 fjordbåter — racere 55 fot — til en verdi av kr. 469 700, og 4 landgangsrammer til en verdi av kr. 31 200, tilsammen kr. 500 900. For tjenesten utgjorde ca. kr. 46 850. Fjordbåtene ble bygget for den tyske marine, mens landgangsrammene ble bygget for Wehrmacht ifølge kontraktene.

Retten fant at den bistand som var utøvende ikke kunne karakteriseres som utilbørlig. Tiltalte ter arbeidets art som helhet fant retten å kunne karakterisere båtbyggingen som utilbørlig med mindre de øvrige omstendigheter førte til det. Bedriften var gammel, og hadde ikke søkt arbeid, men fått det av en påponent J. F., og de overtok det motvillig om arbeidsstokken øket til det dobbelte arbeidet de like meget for norske som tyske behov, og stort sett ble arbeidet ikke foretatt under disse omstendigheter fant retten at de tiltalte måtte frifinnes de tiltalte. Høyesterett oppbevarte etter de faktiske omstendigheter som herredsretten hadde lagt til grunn måtte anses som utilbørlig. Det anføres i Høyesterettsdommen bl. a.:

«På samme måte som i den beslektede saken mot A. S. som ble pådømt av Høyesterett januar 1948 (I. nr. 9) gjelder det her også at av betydelig krigsviktighet drevet som selvstendig virksomhet og i ganske stort omfang. De tiltalte har bygd i alt 9 fjordbåter (racere) og 4 landgangsrammer for en samlet byggesum av om lag 500 000 kroner. Det er utvilsomt at de tiltalte har gjort en betydelig tidsrom på 2½ år. Ganske visst har de tiltalte som herredsretten nevner, ikke selv

forbindelse med fienden, idet forbindelsen kom til stand på den måte at de tiltalte mottok henholdsvis fra den tyske krigsmarines representant J. F. Men det er etter herredsrettens dom på det rene at de tiltalte ikke har vært utsatt på noen som helst tvang i forbindelse med de oppdragene det her gjelder. De har mottatt oppdragene frivillig, uten å vente på at tyskerne påla dem arbeidet. De synes i det hele å ha vist den tilbakeholdenhet som måtte forventes av dem som nordmenn når det gjaldt utførelse av ervervsvirksomhet for fienden. Det framgår også av dommen at så vel bedriftens arbeidsstokk som dens tekniske utrustning i betydelig grad ble utvidet i okkupasjonstiden. Herredsretten bemerker visstnok at en stort sett ikke kan si at den utvidelse som er foretatt i nevneverdig grad har kommet fienden til gode. Jeg forstår imidlertid dommen slik at utvidelsene i hvert fall for en stor del sto i forbindelse med byggevirksomheten for tyskerne, særlig når det gjelder ansettelse av arbeidere. Jeg henviser for øvrig til den nevnte dom i saken mot A. S. som etter min mening må tillegges betydelig vekt i dette tilfelle.»

Av særlig interesse er saken mot D. H. som vesentlig gjaldt leveranser av barakkeovner til den tyske vernemakt og hvor Høyesterett ved kjennelse av 19. august 1949 oppbevret Gulsting lagmannsretts fellende dom av 21. mai 1946, jfr. R M h. 56 s. 5. Tiltalte var utdannet som ingeniør. Fra 1903 var han ansatt i et verk på Vestlandet og fra 1920 arbeidet i et verk på Østlandet. Verket var et rent personlig firma. Dets produksjon før krigen besto vesentlig av ovner, komfyrer og alminnelig maskingods. De første salg fra verket til tyskerne kom i januar 1940 etter tysk henvendelse til tiltalte på hans kontor. Etter at forbindelsen først var etablert, stillet tiltalte seg hele tiden imøtetsvarende og gjorde hva han kunne for å gjøre det mest mulig til den tyske vernemaktens bestilling. Bestillingene ble gjort etter at det var blitt tilbudt, men mindre bestillinger kunne også gjøres ved tyskernes personlige besøk i bedriften. Tiltaltes utpregede kontraheringsvilje ble også av hans brev av 6. juli 1940 framgående. Tiltaltes kommann, som han oppfordrer til å utsette seg for å bringe en forretning i stand, og av spesialkonstruerte feltovner og komfyrer for Wehrmacht i orden.

Den samlede omsetning til den tyske vernemakt i tiden 1940—1945 utgjorde i alt ca. kr. 1 200 000, av hvilke ca. 45 pst. av verkets samlede salg, mens 55 pst. gikk til norske myndigheter. Tiltaltes inntekter på den tyske omsetning utgjorde kr. 494 643, men av dette beløp ble det utbetalt betydelige provisjoner til kommann, slik at tiltaltes nettoinntekt utgjorde ca. kr. 330 000. Leveransene til den tyske vernemakt ble også levert drikkekar for

hester og suppeskåler. De tyske leveranser fikk fortrinnsrett, og norske behov kunne bare tilgodesees i utilstrekkelig grad. Omsetningen til norske formål utgjorde bare tredjedelen av det normale, og det ble levert tyske ovnmøbler også til norske kunder. Gjennom sitt samarbeid med tre mellommenn, som alle i særlig grad var interessert i tyske salg, søkte tiltalte å utvide forretningsforbindelsen med fienden. Av verkets omsetning til vernemakten ble varer for vel 3 mill. kroner formidlet gjennom et aksjeselskap som var startet i november 1940 med tiltaltes sønn som disponent og som praktisk talt utelukkende arbeidet med tyske salg.

Tiltalte søkte også å få andre bedrifter til å medvirke ved leveranser til tyskerne. Eksempler herpå er nevnt i dommen. Tiltaltes henvendelser var foranlediget av tyske forespørsler. I flere tilfelle søkte tiltalte under påberopelse av store leveringer til Wehrmacht tysk bistand for å oppnå tildeling av råvarer og brensel når dette var avslått av norske myndigheter.

Verkets arbeidere har han stadig oppfordret til å øke tempoet. Vinteren 1941—1942 søkte han å hindre at en emaljester ved verket fikk slutte for å gå på teknisk skole. Overfor Bergen Arbeidskontor som hadde samtykket heri, gjorde tiltalte gjeldende at emaljesterens fratreden ville føre til at verket måtte annullere betydelige tyske bestillinger. Likeledes søkte tiltalte i 1944 å hindre at en sekretær ved verket fikk slutte for å overta stilling som lærer ved en handelsskole i Bergen. Tiltaltes opptreden i disse tilfelle så retten som uttrykk for tiltaltes iver for å holde bedriftens kapasitet oppe.

Lagmannsretten fant tiltaltes forhold utilbørlig, og selv om tiltalte til å begynne med var av den oppfatning at hans forhold ikke var straffbart på grunn av regjeringsadvokat Kristen Johannsens uttalelse om «at enhver norsk borger som en konsekvens av den norske hers kapitulasjon er lovmessig berettiget til å slutte kontrakter med okkupanten om ethvert arbeide og enhver prestasjon innen rikets område»,¹⁾ så fant retten at denne villfarelse ikke kunne virke straffbefriende under de foreliggende omstendigheter. Retten fant at hans forhold kunne henføres under landssvikanordningens § 2 nr. 3, da samarbeidet ble innledet på en tid da det hersket megen uklarhet og tiltalte ikke under noen omstendigheter ville ha kunnet unngå atskillige leveranser til okkupanten.

¹⁾ Regjeringsadvokat Kristen Johannsens brev av 24. april, 4., og 27. mai 1940 synes ikke, sett i sammenheng å være så kategoriske som gjengitt i lagmannsrettens dom. (R M h. 56 s. 21.)

Lagmannsretten fastsatte straffen til fengsel i 1 år og 8 måneder og bot kr. 100 000, med tap av rettigheter som nevnt i landssvik-anordningens § 11 nr. 1 og 2 for 10 år, og etter § 11 nr. 5 — 8 for en tid av 3 år. Med hjemmel i landssvik-anordningens § 15 ble det inndratt kr. 330 000. I forbindelse med straffutmålingen bemerket retten at tiltalte ikke hadde noen betenkeligheter ved tysk samarbeid så langt han ved en formalbetraktning anså dette for å ligge innenfor folkerettens og norsk retts regler.

I Høyesteretts dom ble det presisert at ikke enhver levering av ovner var utilbørlig selv om de kom opp i betydelig omfang. På bakgrunn av norske myndigheters og norsk næringslivs erklærte politikk innenfor vide grenser «å holde hjulene i gang», ville en fortsatt produksjon av ikke direkte krigsviktige ting i vesentlig samme målestokk som tidligere ikke uten videre anses som utilbørlig selv om varene i større eller mindre utstrekning gikk til tyske behov. Hertil kreves noe mere.

For verkets vedkommende fortsatte produksjonen av de samme artikler som før, og virksomheten ble hverken kvalitativt eller kvantitativt utvidet — iallfall ikke i nevneverdig grad — og norsk andel av totalproduksjonen utgjorde ca. 55 pst. Om det ble opp tatt produksjon av et par nye artikler, visstnok i mindre målestokk, var dette av mindre betydning. Deretter heter det i Høyesteretts kjennelse:

«Nå ses lagmannsretten ved vurderingen av spørsmålet om leveransenes rettsstridighet å legge vekt på at tiltalte ikke bare frivillig tok på seg de leveranser til fienden som saken gjelder, men at han herunder også viste sterk interesse for å få slike forretninger i stand («viste utpreget kontraheringsvilje»). For min del ser jeg ikke at dette forhold kan veie synnerlig i tiltaltes disfavor. Prinsipielt må det, i hvert fall først og fremst, bli selve karakteren av hans handlinger gjennom de år det her er tale om, som interesserer. Kan først disse ikke bedømmes som utilbørlige, blir det av mer underordnet betydning om tiltalte etter omstendighetene har sett med uvilje eller med en viss tilfredsstillelse på de forretninger som kom i stand.

Etter min mening blir i virkeligheten det vesentlige spørsmål om tiltalte kan sies å ha utfoldet en slik virksomhet — vist en slik aktivitet — for å oppnå eller fullføre tyske leveranser, kanskje med tilsidesettelse av norske avtagers interesser at dette gjør leveransene utilbørlige. Lagmannsretten finner det bevist «at tiltalte ikke har søkt å unngå eller begrense bestillingene fra tyskerne, men at han tvært imot hele tiden har stillet seg imøtekommende og har gjort hva han har kunnet for å få avsatt mest mulig til den tyske vernemakt». Jeg hefter meg imidlertid ved at retten iallfall vesentlig synes å underbygge denne uttalelse gjennom henvisning til

ting som er passert så tidlig som sommeren og høsten 1940, det vil si: til en tid da det stort sett innenfor næringslivet rådet en uklarhet hva angår den holdning vis-a-vis den retningsforbindelse med okkupasjonsmyndighet som var ønskelig eller fantes forsvarelig. Til tross for lagmannsrettens uttrykk hvorefter tiltalte «hele tiden» har seg imøtekommende osv., melder da det mål seg om det som er sagt ubetinget og ut gjelder også for de etterfølgende år.

Jeg nevner i denne sammenheng at tiltaltes forbindelse med de selskaper eller agenter som lagmannsretten omfatter, nemlig — og neppe ganske sterkt i tiltaltes disfavorskielt gjelder dette starten av det nye selskap — — —, som tiltaltes som i 1940 under tiltaltes medvirking fikk i et selskap som ifølge lagmannsretten «uten kende, eller praktisk talt utelukkende, skjefftet seg med salg til den tyske makt, hvilket tiltalte har vært fullt på rene med». Det synes unektelig som om talte gjennom eller ved hjelp av disse selskaper eller forretninger, og da ganske lig gjennom det nystartede selskap som som styreformann og gjennom sønnen var timent knyttet til, har drevet en ganske gisk akkvisisjonsvirksomhet for å sikre leveranser til tyskerne — et forhold som bør betegnes som lite smakelig. Også til forhold til emaljemeister E. S. (vinteren —1942) og til sekretær Ø. (sommeren —1942) som begge forhold er beskrevet av mannretten, peker mot en iver for å verkets leveringsdyktighet oppe, som mannretten synes å mene: vesentlig i de ke avtagers interesse, som ikke var av gode. Jeg nevner i øvrig i denne heng, at mens lagmannsretten henfører tes forhold for så vidt angår de her tiltaleposter (tiltalepost II nr. 3 og 4) landssvik-anordningens § 2 nr. 4, ville det mitt syn i tilfelle snarere være naturlig i fatte disse handlinger som et ledd i økonomiske landssvik (landssvik-anordning § 2 nr. 3). Etter det resultat jeg kommer blir imidlertid dette spørsmål om den elle subsumpsjon uten betydning.

Alt i alt står det for meg som tvilsomt vidt lagmannsrettens domsgrunner strekkelig grunnlag for fellelse etter melsene i landssvik-anordningen, jfr. lovens § 86. Og denne tvil gjør seg for så meget sterkere gjeldende som jeg de særegne forhold som foreligger i den de sak, ville finne det å være av interesse for domstolene å være fulltert med hensyn til i hvilken utst andre av landets større ovnstøperier vært berørt av rettsoppjøret, eller riktigere uttrykt: Hva det er som at det, så vidt jeg av det fra skranlyste har forstått, bare er en enkelt kommende større bedrifter som har oppgjør med myndighetene (innred). Også andre ovnstøperier må antas å ovner til tyskerne i betydelig utst enn muligens den tyske omsetning var for tiltaltes vedkommende. En faktor ved bedømmelsen av tiltalte

i hvert fall denne gang ut fra hederlig innstilling rådende oppfatning innen hva angår leveranser til fienden. Verken domsgrunnene eller annet foret foreliggende materiale for så vidt virkelig orientering, synes følgen å at lagmannsrettens dom med holdning oppheves i sin helhet. Etter til at det i og for seg er vel for lagmannsretten ved sakens behandling så vidt tidlig som våren 1946 ikke er opp ved de sider av saksforholdet som har berørt. Man var den gang, neppe klar over i hvilken utstrekning de gode norske myndigheter som anisasjonene var gått inn for et samarbeid tyskerne, som faktisk innebar bi fienden i meget betydelig utstrekning gjennom industriell produksjon. Etter opplysningene herom trukket frem, visse modifikasjon i det tidligere syn arbeid av denne art til følge. Og dette i et tilfelle som det her foreliggende noe forsiktige anvendelse av de gjelstraffebestemmelser vedkommende økonomiske landssvik enn det ut fra forholdene eksempel, 3 år siden kanskje var næregne med.»

Slik mot E. H. og S. M. ble de tiltalte ved Eidsivating lagmannsrett den 9. 1948, men frifunnet i Høyesterett. (57 s. 112.) De to tiltalte var fra reelle eiere av et aksjeselskap som mekanisk verksted som var startet i tiltalte nr. 1, E. H., som fra 1939 var somann, hadde 8 aksjer, og tiltalte hadde 4 aksjer, mens 1 aksje var notert på en tredjemann. Tiltalte representerte selskapet utad og ledet den daglige del av virksomheten, og foresto den regnskapsmessige del av den. Den tekniske verkstedet lå under den tyskfødte som under krigen ble medlem av selskapets virksomhet for okkupasjonen og utøvte for mindre mekaniske verkforarbeidelse på bestilling av alle av jern og metall. Okkupasjonen måtte bedriften i de første redusere arbeidstiden, men fra det igjen normal arbeidstid. Selve leveranse til tyskerne var 150 kasser til Marinens Artilleri. Ledet stand etter bestilling fra Marinen, idet en tysk offiser i ammunisjonskasse som skilvert til det norske marineartilleri tyskerne forlangte at det skulle kasser av samme type. Det noe press overfor selskapet, og skilverte seg villig til å påta seg kassene. Tiltalte nr. 1 har flere Den norske ledelse på Marinen, som var overtatt av tysker-

ne, gitt uttrykk for at han ønsket å bli tildelt mer arbeid.

Det var i den første tid ingen uvilje mot tyske bestillinger som bedriften til dels fremkalte. Leveringer pågikk under hele krigen og besto bl. a. i ammunisjonskasser og -skap, beredskapsskap for mindre antiluftskytts, slippe-apparater for dypvannsbomber, klemmer for dypvannsbomber, torpedostativer, kasser for maskingeværlop m. v. Disse leveranser av militær art gikk til Marinens Hovedverft, Marinens Artilleri, Luftgaukkommando og Kriegsmarinewerft. Videre leverte selskapet forskjellige artikler, også av militær art, indirekte til tyskerne gjennom en del norske firmaer. Til A/S Nordag levertes bl. a. sjalusier, jerndører og øyebolter.

Selskapets samlede omsetning i tiden 1. januar 1940 til 30. april 1945 utgjorde kr. 2 645 000, hvorav tysk omsetning kr. 1 040 000, eller 39 %. Fortjenesten på den tyske omsetning med fradrag av skatter utgjorde ca. kr. 323 500.

Det ble under krigen bygget ny fabrikk-sjonshall, nytt lakkeringsverksted og beiserom samt ny skipningshall. Nyanleggene ble ikke utført med sikte på å utnytte krigskonjunkturene, og de ble bare i liten utstrekning tatt i bruk.

Arbeidsstokken som før krigen besto av 40—50 mann ble ikke øket. Selskapets store materiallager ved krigsutbruddet ble kun brukt til norske arbeider. Til de tyske arbeider — som tyskerne selv holdt materialer til eller erstattet — beregnet selskapet materialbehovet så rikelig at det ble overskudd for norsk produksjon.

Lagmannsretten fant at de tiltaltes forhold måtte anses som utilbørlig for så vidt angikk leveransene av militær art. Retten la til grunn at arbeider av krigsviktig art eller i sammenheng med militære tiltak måtte stå i en særstilling, slik at særlig tvingende omstendigheter måtte være til stede for at de ikke skulle anses utilbørlige, og var slike arbeider ikke til å unngå, forelå en skjerpet plikt til å opptre aktivt for å forhale eller sabotere arbeidet, selv med en viss grad av personlig risiko eller med oppførelse av andre i og for seg berettigede, men mindre vesentlige norske interesser.

Bortsett fra leveransen til A/S Nordag har alle arbeider for tyskerne vært av militær art, hva de tiltalte var klar over. Ut fra de foran anførte synspunkter fant retten at disse militært betonte arbeider i det alt vesentlige måtte anses utilbørlige. De tiltalte hadde ikke vært gjenstand for tvang eller utsatt for noen påviselig personlig risiko. Enkelte arbeider som

Stiftelsen norsk Okkupasjonshistorie 2014
 var avslått i årene 1942-44 hadde ikke medført ytterligere pågang fra tysk side. Overfor en så omfattende militær produksjon kunne en mulig stans av norsk produksjon ikke tillegges noen vekt. Overfor spørsmålet om sabotering av leveransene inntok de tiltalte en passiv holdning, og i den første tid søkte tiltalte nr. 1 selv om arbeid for tyskerne og påskyndet leveringene.

Leveransene til A S Nordag var av et så vidt sivilt tilsnitt at retten ikke fant å kunne anse det som utilbørlig. Heller ikke fant retten at de reparasjonsarbeider som selskapet hadde utført for tilsammen ca. kr. 109 000 for de tyske avdelinger som lå garnisonert i Fredrikstad kunne anses utilbørlige da disse arbeider ikke hadde vært til å unngå.

I Høyesteretts enstemmige dom heter det bl. a.:

«Lagmannsretten har ved avgjørelsen av at forretningsforbindelsen var lastverdig lagt avgjørende vekt på at leveransene gjaldt varer, som var av krigsviktig art eller som sto i sammenheng med militære tiltak. Sådanne leveranser må etter lagmannsrettens oppfatning stå i en særstilling, således at det må foreligge særlig tvingende omstendigheter for at det ikke skal anses som lastverdig.

Etter min oppfatning må man ta som utgangspunkt at det ved okkupasjonens inntreden var den rådende oppfatning i alle lag av folket at arbeidslivet måtte holdes i gang. Som undersøkelseskommissjonen av 1945 sier i sin innstilling side 227, «var alle enige om at her måtte arbeides og — i den utstrekning det var nødvendig — samarbeides». Slik så også Administrasjonsrådet og våre nærings- og arbeiderorganisasjoner det, og på denne oppfatning bygget den politikk som ble fulgt. Denne linje — at hjulene måtte søkes holdt i gang — ble også i det vesentlige fulgt senere under okkupasjonen, da motstanden mot fienden var organisert og skjerpert. Og linjen var ikke begrenset til bedrifter hvis produksjon ikke var av militær betydning.

Jeg antar også at bestemmelsen i landsviklovens § 2 nr. 3 er bygget på denne oppfatning. Bestemmelsen legger avgjørende vekt, ikke på om den næringsdrivende har hatt ervervsmessig forbindelse med tyskerne, men om han har utført eller deltatt i den ervervsmessige virksomhet med fienden på en slik måte eller under slike omstendigheter at forholdet må anses lastverdig. At denne forståelse av landssviklovens § 2 nr. 3 er den rette, kom ennå tydeligere frem i den tilsvarende bestemmelse i landssvik-anordningen, som i annet punktum i § 2 nr. 3 nevnte forskjellige omstendigheter med hensyn til måten hvorpå virksomheten var drevet, som i sin alminnelighet skulle anses som kriteriet på at virksomheten var lastverdig. Bestemmelsen i landssvik-anordningen ble også opptatt i proposisjonen til landssvikloven, men den ble sloyfet i Justisnemndas innstilling, ikke fordi Justisnemnda var uenig i bestemmelsens innhold, men fordi det ikke

var hensiktsmessig å ha bestemmelsen i lov. Spørsmålet blir så, om det at leveransene var av den i lagmannsrettens dom omhandlede spesielle art, kan medføre noen vesentlig endring i hva jeg har uttalt.

Jeg kan ikke anta at så er tilfelle. Landsviklovens § 2 nr. 3 omtaler ikke de forskjellige arter av leveranser og nevner således ikke spesielt krigsmateriell. Jeg må vissnok anta at det i det enkelte tilfelle kan være atskillig innflytelse på bedømmelsen at leveransene er mere eller mindre krigsbetonte, men dette kan som lovbestemmelsen lyder ikke alene være avgjørende, og jeg mener at denne omstendighet bare kan bli et moment ved siden av andre ved bedømmelsen av om leveransene som følge av måten, hvorpå forretningsvirksomheten har vært drevet og om stendighetene for øvrig, er lastverdig. Jeg finner støtte for denne oppfatning deri at S. og E. ble helt frifunnet etter en samlet vurdering av deres forhold, til tross for at de hadde levert ammunisjonskasser og ammunisjonskap til tyskerne, se RM h. 45 s. 102.

Lagmannsrettens dom inneholder en detaljert gjennomgåelse av hvorledes de tiltalte forretningsforbindelse har artet seg, og jeg henviser for så vidt til dommen. Av det lagmannsretten har funnet bevist peker jeg på at de tiltalte ikke har innledet forretningsforbindelsen, og at den første forretning fastet i juli 1940, altså etter at de tiltalte er blitt bekjent med de retningslinjer som hadde de norske myndigheters tilslutning. Videre peker jeg på at de tiltalte ikke har utvidet virksomheten. De passet etter det Høyesterett opplyste tvert imot på at de anlegg de bygget med utvidelse av bedriften for øye, ikke ble gjort ferdig i okkupasjonstiden for å unngå økede leveranser til tyskerne. De øket ikke arbeidsstokken, mens tallet av arbeidere i landets verkstedsindustri etter hva det er opplyst fra 1939 til 1941 steg med ca. 11 000 mann. De hadde ingen produksjon utenfor sine egne anlegg, og de leverte bare ting som lå innenfor bedriftens vanlige område fra før krigen, idet det hadde vært praksis å forarbeide forskjellige gjenstander etter spesiell bestilling. Med hensyn til leveranse av ammunisjonskasser til marinevervet i Horten nevner jeg, at de før okkupasjonen hadde levert lignende til verftet. De synes så å ha tilgodesett norske interesser i sin virksomhet i den grad det har vært dem mulig. Således gikk de materialer utelukkende til okkupasjonens inntreden utelukkende til norske avtakere, og de passet alltid på at ved tyske bestillinger ble levert tyske materialer og i så rikelige mengder at det ble materialer til overs som ble brukt til leveranser til norske avtakere, og bedriften har i okkupasjonstiden greid å levere mellom 60 og 70 av sine produksjon til sådanne. De tiltalte har ikke betalt ulovlige lønninger for arbeidet utført. De har vissnok ikke gjort under noen direkte tvang, når de har tatt seg leveranser til tyskerne, men jeg anta at de har vært hemmet betydelig i handlefrihet ved at bedriften hadde en verksmester som dessuten var medlem av Dessuaktet ble produksjonen i atskillige fabrikker sabotert og forsinket av arbeiderne, som

hva det er opplyst, var klar over at de tiltalte var enige i deres oppreden. I det hele kan jeg etter beskrivelsen i dommen ikke se at de tiltalte kunne ha drevet sin forretning annerledes, hvis den overhodet skulle kunne holdes i gang under norsk ledelse og dermed også til beste for norske interesser. Det er intet holdningspunkt for å anta at bedriften i sin forbindelse med tyskerne har forholdt seg annerledes enn bransjen for øvrig.»

Under henvisning til dette fantes de tiltalte forhold ikke utilbørlig. Det ble for øvrig bevist til avgjørelse i RM h. 45 s. 102, RM h. 51 s. 90 og RM h. 56 s. 5.

Transportvirksomhet.

Den tyske anleggs- og byggevirksomhet medførte også nye og store transportbehov. Dette gjaldt både landverts og sjøverts transport.

Under dette hovedavsnitt vil det bli behandlet saker som gjelder deltagelse i transportvirksomhet til fordel for fienden med eget transportmiddel og formidling av slik virksomhet. Land- og sjøtransport vil bli behandlet i hvert sitt underavsnitt.

Landtransport.

Det gjelder her i det alt vesentlige biltransport, men det forekommer også en del saker med lastekjøring. En sak som gjelder nyetablering av transportvirksomhet er referert i RM h. 27 s. 57. Tiltalte S. L. var ifølge Stavanger byretts dom av 26. juni 1946 ansatt som kontor- og lagermann i et firma i Haugesund ved krigens utbrudd. Våren 1941 fikk han kontorstilling i et entreprenørfirma i Stavanger og arbeidet i dette firma til november 1942. Høsten 1941 kjøpte tiltalte og en annen mann en lastebil som gikk i kjøring for et entreprenørfirma på de tyske anlegg på Kjøringen fortsatte med leiet sjåfer i Stavanger og besto for det meste i kjøring av sand og grus. Forholdet ble funnet utilbørlig, idet bilen helt frivillig ble satt inn i kjøringen som var en virksomhet som lå helt utenfor tiltaltes tidligere yrke, og den tyske virksomhet som kjøringen var et ledd i var av utpreget militær karakter. Tiltaltes forhold ble henført under § 2 nr. 3, og straffen satt til en bot stor kr. 1000 uten rettighetstap og inndragning av kr. 12 000 som utgjorde ca. halvparten av nettofortjenesten ved bilkjøringen. Høyesterett opprettholdt med 4 mot 1 stemme Arendal byretts dom av 18. november 1946.

portforretning før krigen, og da han kjøpte den første lastebil var han kontorist i et entreprenørfirma, hvor han tjente tilstrekkelig til livets opphold. Når han under disse forhold var med og kjøpte en lastebil og lot denne kjøre for tyskerne og senere utvidet kjøringen med to nye lastebiler, måtte motivet være å tjene mer. Retten fant også formidlingen av fascinesalgene utilbørlige.

Hans forhold ble henført under landssvik-anordningens § 2 nr. 3, og straffen ble satt til en bot stor kr. 1000 og tap av rettigheter som nevnt i landssvik-anordningens § 11 nr. 1 og 2 for en tid av 10 år. Inndragningskravet ble satt til kr. 6000.

Høyesterett avsa den 8. november 1946 dom i saken, og etter påtalemyndighetens anke ble straffen skjerpet, og inndragningen ble satt til et beløp som svarte til nettoutbyttet av den straffbare virksomhet. Etter at det var presisert at det var ønsket om å tjene mer penger som drev tiltalte inn i biltrafikken, heter det:

«På den annen side foreligger ikke noe som skulle berettigg Høyesterett til å anta at spesielle omstendigheter i den del av landet og på det tidspunkt det her er tale om, burde ført til et annet resultat (jfr. strl. § 47). Om synspunktene ved bedømmelsen av et forhold som domfeites skal anses utilbørlig viser jeg for øvrig til Høyesteretts dom av 26. oktober 1946 i sak mot P. A. P., jfr. også RM h. 26 s. 18 og h. 27 s. 33.»

Under hensyn til formidlingen av fasciner til tyskerne ble frihetsstraffen satt til fengsel i 6 måneder, og rettighetstapet til de i § 11 nr. 1, 2 og 4 nevnte rettigheter. Inndragningen fant Høyesterett måtte settes til hele den innvundne nettofortjeneste kr. 20 769.

I RM h. 34 s. 9 er det referert et tilfelle hvor en slakter lot ombygge en personbil til lastebil og satte den inn i kjøring for norske entreprenørfirmaer ved tyske befestningsarbeider, barakkebygg og nødvendig vegbygging i denne forbindelse. Kjøringen varte fra sommeren 1941 til høsten 1944 da bilen ble solgt, og besto for det meste i kjøring av sand og grus. Forholdet ble funnet utilbørlig, idet bilen helt frivillig ble satt inn i kjøringen som var en virksomhet som lå helt utenfor tiltaltes tidligere yrke, og den tyske virksomhet som kjøringen var et ledd i var av utpreget militær karakter. Tiltaltes forhold ble henført under § 2 nr. 3, og straffen satt til en bot stor kr. 1000 uten rettighetstap og inndragning av kr. 12 000 som utgjorde ca. halvparten av nettofortjenesten ved bilkjøringen. Høyesterett opprettholdt med 4 mot 1 stemme Arendal byretts dom av 18. november 1946.

Stiftelsen Norske Okkupasjonshistorikere 2014 R M h. 39 s. 10 og h. 50 s. 89. I den sist nevnte avgjørelse fastslo Høyesterett at en mann som kjørte egen lastebil for norske firmaer med tyske arbeidsoppdrag ikke kunne sidestilles med «vanleg arbeidar eller undergjeven tjenestemann» og derfor ikke kunne opnå straffrihet etter bestemmelsen i landssviklovens § 5 II b.

Saken mot E. P. og H. J., inntatt i R M h. 31 s. 19 gjaldt i det alt vesentlige transportformidling. Ifølge Stavanger byretts dom var begge de tiltalte sjåfører i Stavanger. Etter den tyske okkupasjon ble det vanskelig for de to tiltalte å drive den sjåførvirksomhet de før krigen hadde drevet med egne biler. Etter en tid ble nr. 1 ansatt som busskontrollør i et firma som drev formidling av busser og transportmaterieil for tyskerne og busskjøring til Forus hvor det var tysk anleggsvirksomhet. Lønnen utgjorde etter forhøyelse kr. 300 pr. uke. Han var i dette firma til oktober 1941. I desember 1940 deltok han i kjøpet av bil som ble satt i kjøring for tyskerne gjennom nevnte firma. Bilen ble solgt etter vel en måneds tid. Nr. 2 — H. J. — måtte også innstille sin virksomhet som sjåfør og begynte å arbeide i farens forretning i bilbransjen, men virksomheten her var sterkt avtagende. Tiltalte nr. 1 var oppmerksom på de gode muligheter i bilformidlingsbransjen på grunn av den utstrakte kjøring til tyske anleggsplasser, og foreslo for nr. 2 at de skulle etablere selvstendig virksomhet i denne bransje. De ble enige og startet i oktober 1941 Bussformidlingskontoret med kontor i Kongensgt. 86, Stavanger. Kontoret hadde opptil 14—16 busser i virksomhet, og de kjørte arbeidere for en rekke entreprenører til og fra de store tyske anlegg på Vatne. Virksomheten ble drevet til krigens slutt, men den var etter hvert avtagende, slik at det ved kapitulasjonen bare var 2 busser i virksomhet. Bussformidlingskontorets godtgjørelse ble satt til 10 % av det innkjørte beløp, senere redusert til 5 %. For tjeneren ble delt likt mellom de tiltalte.

Byretten fant at den bistand som var ytet fienden gjennom opprettelsen og driften av Bussformidlingskontoret måtte anses som utilbørlig. De tiltalte hadde utnyttet forholdene under krigen til å starte en ny forretningsvirksomhet utelukkende i tysk interesse. Kontorets busser kjørte bare på tyske anlegg eller for tyske behov ellers, og virksomheten varte fra oktober 1941 til krigens slutt. Ved starten var begge de tiltalte i annen lønnet virksomhet. Retten fant også at nr. 1's forhold i forbindelse med kjøpet av bilen i 1940 og disponeringen av den til fordel for tyskerne måtte

anses utilbørlig, da han også på den tid hadde godt lønnet arbeid og ikke hadde behov for ytterligere inntekter ved å stille bilen til rådighet for tyskerne.

Retten henførte de tiltaltes forhold under landssvikanordningens § 2 nr. 3 og fastsatte straffen til 4 mndr. for nr. 1 og 90 dager for nr. 2 — med rettighetstap som nevnt i landssvikanordningens § 11 nr. 1 og 2 for en tid av 10 år. Frihetsstraffen ble gjort betinget.

Retten fant at de tiltalte med fradrag av skatter hadde hatt et nettoutbytte av de straffbare handlinger på ikke under 28 000 kr. hver. Under hensyn til formuessforholdene ble inndragningen for nr. 1 fastsatt til kr. 500, og for nr. 2 til kr. 14 000.

Etter påtalemyndighetens anke gjorde Høyesterett straffen for begge vedkommende ubetinget ved dom av 29. januar 1947.

En omfattende virksomhet forelå i saken mot R. N., som også gjaldt en lik ubetydelig bilkjøring for egen regning. Formidlingen omfattet også hestekjøretøyer. Saken er inntatt i R M h. 47 s. 61. Etter Stavanger byretts dom av 30. oktober 1947 hadde tiltalte siden 1939 drevet engroffirma med omsetning vesentlig av krydderete, sjokolade, kjeks m. v. Før jul 1940 kjøpte han en brukt lastebil som han kjørte med i entreprenørfirmaet L. i Hillevåg. Han satte etter hvert flere biler inn i kjøring for tyskerne, slik at han hadde opptil 3—4 biler i kjøring samtidig. Bilene skiftet han etter hvert som de ble slitt, slik at han i alt hadde hatt 15—20 biler i virksomhet for tyskerne under okkupasjonen. Gjennom sin egen kjøring og den forbindelse han derved fikk med tyskerne kom han også fra februar 1941 inn i formidling av lastebilkjøring for tyskerne på provisjonsbasis. For formidlingen hadde han en provisjon på 10 %. I gjennomgangen hadde han formidlingen for ca. 10 biler. Det meste hadde han 18 biler. Formidlingen av biler vedvarte til kapitulasjonen. Da han sin mangelen begynte å gjøre seg sterkt følt høsten 1944, tok han også opp formidling av hestekjøretøyer og hadde fra januar 1944 til mai 1945 ca. 10 hester i virksomhet. Fra 1944 til frigjøringen hadde tiltalte sammen med sin far en leker «Arco» i frastranden med føring av stein fra Riska i Heltland i Stavanger, hvor tyskerne oppførte en stor skyttelsesmur. Firmaets omsetning på dette oppdrag utgjorde ca. kr. 826 000.

Byretten fant at den bistand tiltalte hadde i formidlingsarbeid hadde ytet tyskerne anses som utilbørlig. Han hadde ikke drevet virksomhet i bilbransjen eller i hestekjøring på grunn av faren for utskrivning

hvert virksomheten uten å være tvunget til det. Retten henførte hans forhold under landssvikanordningens § 2 nr. 3 og fastsatte straffen til en bot stor kr. 5000 og rettighetstap som nevnt i landssvikanordningens § 11 nr. 1 og 2 for en tid av 10 år. Den ulovlige vinning ble kr. 27 259 ble inndratt.

Høyesterett forkastet ved kjennelse av 31. mars 1948 under dissens (3—2) påtalemyndighetens anke over straffutmålingen, idet det ble lagt vekt på tiltaltes vanskelige økonomiske stilling, og at hans innstilling hadde vært norsk. Mindretallet fant under henvisning til avgjørelser inntatt i R M h. 27 s. 57 og h. 31 s. 19 at frihetsstraff ubetinget burde anvendes. Likeartet sak er inntatt i R M h. 35 s. 23.

Et tilfelle som utelukkende gjelder transportvirksomhet med hest for fienden foreligger i en sak som er inntatt i R M h. 44 s. 57. Etter Moss herredsretts dom av 9. mai 1947 var tiltalte vegarbeider og småbruker i Rygge. Småbruket var på 28 mål, og han arbeidet derfor i vegvesenet ved siden av Sommeren 1942 ble vegarbeidet stanset, men etter noen uker kom han atter inn i dette. Da det i juli 1943 ble tvangsutskrivning til vegarbeid i Nord-Norge, og tiltalte fryktet for å bli utskrevet, trakk han seg ut av vegvesenet og holdt seg hjemme på småbruket i ca. et halvt års tid, bortsett fra mindre jobber rundt om på gårdene. Dette ga ham en tilstrekkelig til underhold av familien. Etter en forespørsel fra et transportfirma på Østlandet seg derfor kjøring med sin hest på Rygge flyplass, og begynte der 9. februar 1944 å fortsette med kjøringen til 1. april 1945. Timebetalingen var kr. 3 for mann og hest, men fortrinnsvis kjørte han på akkord. I første halvår kjørte han inn kr. 5000 og i det andre halvår kr. 7000. Da tiltalte begynte å bli utskrevet, var det i alt 27 kjørere som hadde fått arbeid for ham.

Retten fant at den bistand han hadde ytet gjennom sin kjøring måtte anses utilbørlig. Han hadde ikke vært i noen økonomisk okkupasjon, og heller ikke var forholdet utelukkende hadde valget mellom å bli utskrevet eller å påta seg kjøring for tyskerne. Retten fant at tiltalte ville ha kunnet levet sitt opphold uten å ta kjøringen på seg, og la til grunn at han ved sin kjøring ikke bare berget seg i et tilfelle, men i det lengste søkte å nytte seg av å tjene langt mer enn han under forhold tidligere hadde klart seg med. Han hadde på grunn av faren for utskrivning ikke kunne gå over i vegarbeidet og hadde han visselig kunnet fått noe

gårdsarbeid eller lettere skogsarbeid, og det måtte også flere av barna kunnet skaffet seg.

Forholdet ble henført under landssviklovens § 2 nr. 3, og straffen satt til en bot kr. 500. Den 9. januar 1948 forkastet Høyesterett tiltaltes anke over lovanvendelsen, idet den sluttede seg til herredsrettens begrunnelse.

I Høyesteretts dom av 28. april 1948, inntatt i ekstrakt i R M h. 54 s. 72, ble domfeltes motiv tillagt avgjørende vekt ved bedømmelsen av utilbørligheten. Det heter i Høyesteretts dom:

«Herredsretten har funnet at domfeltes motiv for å leie ut hester til kjøring på Rygge flyplass bl. a. var hans ønske om å bidra sitt til at tyskerne vant krigen, en bevisbedømmelse Høyesterett er bundet av. Jeg finner at dette motiv, som herredsretten således har fastslått, er avgjørende for å anta at forholdet er straffbart.»

I de følgende tilfelle fant Høyesterett derimot at transportvirksomheten ikke kunne anses som utilbørlig.

Follo herredsretts dom av 25. september 1946 gjaldt en småbruker som ved siden av småbruket også drev med lastebilkjøring. Fra høsten 1940 påtok han seg kjøring for et større entreprenørfirma som arbeidet for tyskerne. Kjøringen varte fra 10. oktober til 31. desember 1940. I denne tid kjørte han byggematerialer til barakker og staller ved de tyske anlegg på Strømmen. I 1941 leiet han bilen bort til en sjåfør som skulle bruke den til den samme slags kjøring. Kjøringen den gang pågikk fra 1. januar til 23. august 1941 med et par mindre opphold fra våren 1941.

Follo herredsrett fant forholdet utilbørlig og henførte det under landssvikanordningens § 2 nr. 3. Straffen ble fastsatt til en bot stor kr. 1000 og tap av rettigheter som nevnt i landssvikanordningens § 11 nr. 1 og 2 for en tid av 10 år. Det ble inndratt kr. 3900.

Høyesterett frifant enstemmig tiltalte ved dom av 15. april 1947. Det heter her:

«Jeg kan ikke finne at tiltaltes forhold kan anses som utilbørlig slik som forholdene ligger an i dette tilfelle. Tiltalte drev før krigen lastebilkjøring ved siden av sitt småbruk. Han har tatt normale priser for kjøringen, og han har kjørt for et norsk entreprenørfirma som var etablert før krigen, dets forhold til byggearbeidene er ennå ikke oppgjort. Når dertil kommer at han begynte kjøringen så vidt tidligere som i 1940 da forholdene ennå ikke var helt avklart og sluttet i 1941, kan jeg ikke finne at hans forhold er så graverende at det rammes av straffelovens bestemmelser, selv om det kan være så at det kan kritiseres at han påtok seg arbeidet.»

Avgjørelser er inntatt i R M h. 35 s. 26.

Stiftelsen norsk Okkupasjonshistorie 2011
 ikke var i nød. Det må derfor anses som utilbørlig at han frivillig tilbød tyskerne leie av sin båt.»
 R M h. 42 s. 9 — 10.

Fellende herredsrettsdom ble opprettholdt av Høyesterett også i en lignende sak — inntatt i R M h. 52 s. 4. Etter Senja herredsretts dom av 15. oktober 1948 var tiltalte fisker og forsøret hustru og tre barn. Han hadde eget hus og eiet halvparten i en 55 fots kutter med 40/60 HK motor og linebruk. Fartøyet var i god stand ved krigens begynnelse. Under kampene i Norge gikk han i en fart for våre allierte til kapitulasjonen i Nord-Norge. Da han i november 1940 var i Narvik med båten fikk han rede på at tyskerne trengte skøyter, og han tilbød fartøyet til føring for tyskerne som straks aksepterte, og fra 27. november gikk han som skipper med båten med materialer til tyskernes anlegg i Bjerkvik. Den første desember 1940 ble båten rekvirert av tyskerne, og på rekvisisjonen gikk den inntil september 1942 da den ble opphevet. Etter denne tid gikk fartøyet i tysk fart til 2. mars 1945, bortsett fra tiden juni 1943 til januar 1944 da den lå hjemme for reparasjon som ikke kom til utførelse.

For det meste var tiltalte skipper på båten, men han lot den av og til gå med leieskipper. Båten førte foruten soldater materialer, kull, proviant, post og flere ganger ammunisjon. I den tid båten var rekvirert fikk tiltalte bare godtgjørelse som skipper med kr. 570 pr. mnd. og ingen betaling for båten. Fra september 1942 da rekvisisjonen ble hevet fikk han også døgnpenger for båten med ca. kr. 88 pr. døgn. Med diverse tillegg kunne utbetalingen til båten komme opp i kr. 3000 pr. mnd. Etter tiltaltes eget utsagn utgjorde hans samlede inntekt på den tyske fart — personlig hyre og båtpart — ca. kr. 30 000. I den tid båten var rekvirert gjorde han forsøk på å komme fri fra tyskerfarten og søkte fiskeridirektørens bistand til dette for å fiske. Etter at båten var kommet over på døgnpenger kunne det ikke sees at han hadde gjort særlige anstrettelser for å komme fri.

Retten fant at den bistand han hadde ytet fienden gjennom fraktfarten måtte anses som utilbørlig. Tyskerføringen var kommet i stand på tiltaltes initiativ, og hans økonomiske stilling var ikke slik at det var nødvendig for ham å ta tyskerfarten. Han hadde vanlig utstyr for fiske, og selv om han måtte vente på utbyttet av Lofotfisket i 1940 i noen tid, stillet ikke det ham i noen prekær situasjon, og han kunne fortsatt med fiske som tidligere. Selv om det rådet forvirring i 1940, var det få skøyteeiere som på denne tid gikk inn i tyskerfarten. Det skjedde senere. At fartøyet

rekvirert kunne ikke tillegges særlig verdi. Da rekvisisjonen måtte anses foranlediget av utilbørlig. Frakten gjelder hele tiden forsyning til tyske befestingsanlegg, og de tiltalte gjorde ikke tilstrekkelige anstrengelser for å komme bort fra farten for tyskerne. De gjorde sine henvendelser, og de gjorde motoren midlertidig ubrukkbar. De hadde dertil tilstrekkelig redskaper til å fiske Lofotfiske, og den økonomiske vanskeligheten i 1941 kunne ikke unnskyldte fraktingen gjennom tre år.

Retten fant at det ikke forelå bevis for at tiltalte hadde samtykket i at fartøyet ble satt i fraktfart for tyskerne. Den fant imidlertid at tiltaltes passive holdning i den utstrekning den hadde bevirket at fartøyet ble satt i tysk fart måtte være bistand til fienden, og at den passive holdning hadde vært en av årsakene til at motorkutteren ble satt i tysk fart, fant retten ikke tvilsomt. Tiltalte kunne når som helst ha sagt opp leieforholdet og brakt dette til opphør og deretter tatt skritt til frigivelse, og retten antok videre at han hadde hatt plikt til dette. Retten fant at tiltalte burde ha grepet inn overfor leierne av fartøyet og nedlagt forbud mot den tyske fart og i tilfelle oppsagt leieforholdet og reist krav om frigivelse overfor tyskerne. Retten fant også at tiltaltes forhold i denne forbindelse må karakteriseres som lastverdig. Tiltalte var klar over at fartøyet ikke var rekvirert av tyskerne, og han gjorde ikke mer for å få fartøyet frigitt enn de to forsøk som foran er nevnt.

Høyesterett opphevet herredsrettens fellende dom ved kjennelse av 12. juni 1948 i henhold til domfeltes anke over lovanvendelsen.

Angående spørsmålet om bistand som besto i et passivt forhold kunne rammes av strl. § 86, bemerket førstvoterende med tilslutning av de øvrige dommere at «strl. § 86 ikke er så å forstå at bistand til fienden for å være straffbar nødvendigvis må bestå i en positiv handling. Jeg mener at også et passivt forhold under visse omstendigheter kan innebære en utilbørlig bistand, slik at straffebestemmelsene kan være anvendelig.»
 Om det her foreliggende tilfelle heter det at det er «fastslått at fartøyet er kommet i fart for tyskerne uten foranledning fra domfeltes side. Det er endog gått noen tid — uvisst hvor lang tid — før domfelte fikk kjennskap til farten for tyskerne. Når forholdet videre er det at bebreidelsen mot domfelte vesentlig gjelder hans passive holdning med hensyn til forsøk på å få fartøyet frigitt, mener jeg at det hadde vært særlig grunn til å gå nærmere inn på spørsmålet om hvorvidt domfelte ved en mer aktiv pågang enn den forsøkte ville ha hatt utsikt til å få fartøyet frigitt.»
 På grunnlag av denne mangel ved domsgrunnene ble dommen enstemmig opphevet.
 En rekke fiskeskøyter gikk under krigen i fraktfart for det tyske selskap Fischereikaufsgemeinschaft, og på grunn av de foreliggende kvoteavtaler om fordelingen av fisken til norske og tyske behov oppsto det her særlige problemer.

En av de tiltalte deltok i fraktføringen i tiden, mens den annen bare var med om teren, idet han drev sin gård om sommeren. De tiltalte protesterte ikke mot rekvisisjonen. Høsten 1942 prøvet de å komme fri fra farten uten at dette lyktes. Senere forble de ikke å komme vekk. Herredsretten fant

mand som var i det fienden gjennom fraktfarten fra våren 1942 av måtte anses som utilbørlig. Frakten gjelder hele tiden forsyning til tyske befestingsanlegg, og de tiltalte gjorde ikke tilstrekkelige anstrengelser for å komme bort fra farten for tyskerne. De gjorde sine henvendelser, og de gjorde motoren midlertidig ubrukkbar. De hadde dertil tilstrekkelig redskaper til å fiske Lofotfiske, og den økonomiske vanskeligheten i 1941 kunne ikke unnskyldte fraktingen gjennom tre år.

Retten fant at det ikke forelå bevis for at tiltalte hadde samtykket i at fartøyet ble satt i fraktfart for tyskerne. Den fant imidlertid at tiltaltes passive holdning i den utstrekning den hadde bevirket at fartøyet ble satt i tysk fart måtte være bistand til fienden, og at den passive holdning hadde vært en av årsakene til at motorkutteren ble satt i tysk fart, fant retten ikke tvilsomt. Tiltalte kunne når som helst ha sagt opp leieforholdet og brakt dette til opphør og deretter tatt skritt til frigivelse, og retten antok videre at han hadde hatt plikt til dette. Retten fant at tiltalte burde ha grepet inn overfor leierne av fartøyet og nedlagt forbud mot den tyske fart og i tilfelle oppsagt leieforholdet og reist krav om frigivelse overfor tyskerne. Retten fant også at tiltaltes forhold i denne forbindelse må karakteriseres som lastverdig. Tiltalte var klar over at fartøyet ikke var rekvirert av tyskerne, og han gjorde ikke mer for å få fartøyet frigitt enn de to forsøk som foran er nevnt.

Høyesterett opphevet herredsrettens fellende dom ved kjennelse av 12. juni 1948 i henhold til domfeltes anke over lovanvendelsen.

Angående spørsmålet om bistand som besto i et passivt forhold kunne rammes av strl. § 86, bemerket førstvoterende med tilslutning av de øvrige dommere at «strl. § 86 ikke er så å forstå at bistand til fienden for å være straffbar nødvendigvis må bestå i en positiv handling. Jeg mener at også et passivt forhold under visse omstendigheter kan innebære en utilbørlig bistand, slik at straffebestemmelsene kan være anvendelig.»
 Om det her foreliggende tilfelle heter det at det er «fastslått at fartøyet er kommet i fart for tyskerne uten foranledning fra domfeltes side. Det er endog gått noen tid — uvisst hvor lang tid — før domfelte fikk kjennskap til farten for tyskerne. Når forholdet videre er det at bebreidelsen mot domfelte vesentlig gjelder hans passive holdning med hensyn til forsøk på å få fartøyet frigitt, mener jeg at det hadde vært særlig grunn til å gå nærmere inn på spørsmålet om hvorvidt domfelte ved en mer aktiv pågang enn den forsøkte ville ha hatt utsikt til å få fartøyet frigitt.»
 På grunnlag av denne mangel ved domsgrunnene ble dommen enstemmig opphevet.
 En rekke fiskeskøyter gikk under krigen i fraktfart for det tyske selskap Fischereikaufsgemeinschaft, og på grunn av de foreliggende kvoteavtaler om fordelingen av fisken til norske og tyske behov oppsto det her særlige problemer.

Stiftelsen norsk Okkupasjonshistorie 2014

fraktefører som bare gjaldt inndragning av utbytte ved slik fart opphevet Høyesterett den 6. mai 1949 Lofoten herredsretts dom av 11. februar 1948. Avgjørelsen er inntatt i R.M. h. 54 s. 108. Herredsretten frifant tiltalte under henvisning til at den vanlige oppfatning i distriktet var at fart for F.E.G. ikke var utilbørlig, idet det måtte sees som et enkelt ledd i fiskerinæringen, og at det var erkjent at det måtte samarbeides med tyskerne på dette område av hensyn til norske interesser. Fraktfart for F.E.G. kunne derfor ikke komme i noen annen stilling enn det å frakte eller levere fisk til F.E.G.

Høyesterett fant at herredsrettens lovanvendelse ikke kunne opprettholdes, idet det ble anført:

«Retten anførsel om at det å gå i ferjefart for F.E.G. ikke kan komme i noen annen stilling enn å frakte eller levere fisk til F.E.G.» kan heller ikke gi grunnlag for frifinnelse. For det første kan en ikke ut fra hva det måtte gjelde med hensyn til frakting og levering av fisk til F.E.G. trekke noen bindende slutning til vurdering av tiltaltes forhold. Hans virksomhet må bedømmes for seg, under hensyn til de spesielle omstendigheter som foreligger i hans sak. Dessuten svikter etter min mening selve forutsetningen for herredsrettens resonnerement. Det er ikke holdbart rent generelt å legge til grunn at det ubetinget og i alle tilfelle var rettmessig å frakte og levere fisk til F.E.G. Avgjørelsen må her som i andre saker av økonomisk virksomhet for fienden treffes ut fra en vurdering av forholdene i den enkelte sak.»

Etter Høyesteretts avgjørelse i denne sak skrev Erstatningsdirektoratet i brev av 1. juli 1949 til fylkesrepresentanten i Nordland bl. a.:

«Spørsmålet om sakene angående frakt for F.E.G. har vært drøftet mellom Riksadvokaten og Erstatningsdirektoratet. Fra Riksadvokaten har Erstatningsdirektoratet mottatt muntlig meddelelse om at statsadvokat N.N. er blitt underrettet om Høyesteretts avgjørelse i saken og dens betydning for vurderingen av utilbørlighetskriteriene i skøyte-sakene. Det ble fra Riksadvokatens side gitt uttrykk for at forfølgningen burde begrenses til de tilfeller hvor utilbørligheten ikke kunne være tvilsom.

Erstatningsdirektoratet er under hensyn til det sene tidspunkt i rettsoppkjøret og at det ikke vil være ønskelig å reise et stort antall saker som vil ende med frifinnelse, enig i dette.»

Spørsmålet om straffbarheten av fraktfart for F.E.G. forelå atter for Høyesterett i en annen sak, inntatt i R.M. h. 58 s. 141. Tiltalte hadde ifølge Hitra herredsretts dom av 23. juni 1950 drevet forretningsvirksomhet

med oppkjøp og tilvirkning av fisk og Ved krigsutbruddet var hans økonomiske tilstand god, og han hadde i forretningen to 72 fots motorbåter. Han hadde dessuten kjøpt av ny, større båt, og var tilsagt å låne til dette. Han eiet dertil en halvpart av en motorbåt, 56 fot. Denne ble under krigen disponert av den annen parthaver. I september av november 1940 tilbød han et firma i Trondheim å leie hans båter «Glygg» og «Stanley» til fisketransport, og han var da kjent med at Trondheimsfirmaet var et innkjøpsfirma for det tysklede A/S Frostfilet. Trondheimsfirmaet chartret begge båtene for en tid på måneder, og slik at kontrakten fra 1. januar 1941 ble overtatt av F.E.G. som da var sin virksomhet. Båtene gikk i uavbrutt tjeneste for F.E.G. til 12. april 1944 da «Glygg» ble overført til et område han ikke hadde drevet før. Fra januar 1945 satte tiltalte frivillig seg i fart for F.E.G. igjen, og de gikk nå til tulasjonen.

I april 1941 kjøpte tiltalte M.K. «Raun» på 95 fot og 225 HK motor av en mann i Trondheim. Før kjøpet var endelig avsluttet ble det kjent med rykter om at M.K. «Raun» var rekvirert av den tyske krigsmarinens kontorsjef i F.E.G. om selve chartre båten for fisketransport og bekreftende svar på dette. Han besiktiget «Raun» i Bergen og avsluttet kjøpet. Trakt ble inngått med F.E.G., og båten ble satt i fart. «Raun» gikk i fart for F.E.G. fra 16. april 1941 til 30. september 1944, og etter fra januar 1945 til kapitulasjonen. En anmodning fra A/S Frostfilet ble det innkjølet i båten. Anlegget ble overtatt av A/S Frostfilet. I juni 1941 leiet tiltalte M.K. «Raun» til bruk i sin egen virksomhet. Da silden uteble, leiet han «Raun» ut til på timecharter for kr. 910 pr. uke, mens selv betalte kr. 600 pr. uke. Båten gikk for F.E.G. i tiden 15. juni 1941 til 5. januar 1941. Retten fant at det ikke kunne anses utilbørlig at han leiet ut «Glygg» og «Stanley» i 1940 og lot båtene gå i denne fart under krigen, og at han frivillig lot dem gå i tjeneste for F.E.G. Da han satte båtene i fart i 1940, forelå det fare for at de ville bli slaglagt av krigsmarinens, og de er som ble uttelt herfor var meget lite til fordel for F.E.G. Dessuten måtte man regne med at båtene ville bli ødelagt eller gå til borteleie til F.E.G. var man noenlunde sikker mot rekvisisjon fra krigsmarinens, og at fart bød på god og sikker forening. Båteiere og fiskere var det alminnelig

under hele krigen at det ikke var utilbørlig å la båtene gå i fart for F.E.G. Etter som fraktmulighetene ble mer begrenset og nordover var det heller ikke mulig å borteleie båtene fra F.E.G. og andre tyske oppdragsgivere om båtene i det hele skulle det være i fart.

Retten fant derimot at bortleien av «Raun» og «Raun» måtte ansees som utilbørlig. Den la vekt på at kjøpet av «Raun» ville ha kommet i stand hvis tiltalte ikke hadde sikret seg bortleie av båten for F.E.G. før kjøpet var definitivt, og at dette ville tiltaltes ikke ha hatt noen vanskeligheter med å komme fra kjøpeavtalen. Krigsmarinens beslag skulle ha vist seg å effektivt. Han utvidet derved sin forretningsvirksomhet på et område han ikke hadde drevet før. På samme måte fant retten at hans bortleie av «Raun» måtte ansees utilbørlig. Han gjorde dette for å unngå et tap som med gode økonomiske stilling på den tid ikke hadde betydd noe særlig for ham.

Høyesterett avsa dom 13. mars 1951. R.M. h. 58 s. 143.

For så vidt herredsrettens dom var frifinnelse var den godtatt av påtalemyndigheten. Denne del av dommen bemerket førstevotende:

«Frifinnelsen er ikke angrepet fra den offentlige side. Og det fremgår av et forretningsdokumentert skriv av 3. mars 1951 fra Erstatningsdirektoratet til aktor at den tyske fylkesrepresentant i Troms, Nordland og Nord-Trøndelag ikke kan erindre at der er gitt dommer lydende på straff eller innsettelse i rene F.E.G.-saker i disse fylker, og at det fra representanten i Sør-Trøndelag er gitt uttrykk for at det er avsagt flere fellede dommer om fraktfart for F.E.G. av Fosen og Sør-Trøndelag herredsretter. Det sees ellers av skrivet fra Erstatningsdirektoratet er i noen tvil om Høyesteretts domfellelse i nærværende sak er opprettholdt, men at Erstatningsdirektoratet er av den mening at tiltalte har hatt økonomiske interesser i en grad som ikke bør

for så vidt herredsretten hadde funnet tiltalte utilbørlig, hadde tiltalte anket dommen til Høyesterett.

Høyesterett gjengitt herredsrettens foranfridd frifinnelse for at tiltaltes forhold var utilbørlig bemerket førstevotende slutning av de øvrige dommere:

«Tiltalte mener å ha gitt uttrykk for at han oppmerksom på de momenter som utgjør riktigheten av herredsrettens dom. Jeg dog med den begrunnelse som herredsretten har gitt så vidt usikker

overfor spørsmålet om tiltaltes straffeløse at jeg er blitt stående ved å stemme for opphevelse av dommen i denne post. Høyesteretts avgjørelser i saker om befating med tyskerne, etter overenskomst med de gode norske myndigheter regulerte, andeler av vår fiskeproduksjon viser i det hele så vidt jeg kan se en betydelig tilbakeholdenhet når det gjelder å fastslå at forretningsfolk i bransjen har opptrådt lastverdig. Det stilles der det spørsmål om tiltalte har opptrådt til fordel for tyskerne på en klanderverdig måte som skiller ham fra de øvrige i bransjen. Jeg viser her til Høyesteretts kjennelse av 12. januar 1950 i l. nr. 2 A. hvor en rekke avgjørelser er sitert som jeg kan supplere med den i R.M.B. 44—11 inntatte kjennelse i sak mot fiskeoppkjøper A. A. Jeg viser også til kjennelse av 18. november 1950 i l. nr. 216 mot R.O.W., en sak som lå annerledes en enn nærværende, men som har interesse fordi Høyesterett der opphevet den fellede dom, fordi man — omtrent som i nærværende sak — savnet tilstrekkelige opplysninger om F.E.G.s karakter og stilling i norsk næringsliv under krigen i det hele.

Når etter min mening domfellelsen ikke bør opprettholdes i dette punkt, kan jeg ikke se at det kan være spørsmål om etter en samlet bedømmelse av tiltaltes forhold å betegne dette i post I litra c som lastverdig. Det kan her er domfelt for er alene at han frembortleiet til F.E.G. i 1941 en M.K. «Raun», som han selv hadde leiet av en fiskeoppkjøper for å bruke den i sin egen forretning for silde-salting m. v. Men det skjedde fordi båten ble liggende uvirksom, idet silden lot vente på seg, og farten for F.E.G. varte bare i ikke fullt 2 måneder.»

Dommen ble for så vidt opphevet.

Omsetning, agenturer, formidling m. v.

Innenfor denne gruppe forekom det mange klare tilfelle av ervervsmessig bistand, men det er også her betydelig variasjon med hensyn til tilfellenes lastverdighet. Et spørsmål som i flere dommer er blitt drøftet når spørsmålet reiste seg om en vareleveranse burde karakteriseres som utilbørlig, var hvorvidt det forelå en kvoteavtale med tyskerne og om leveransen lå innenfor rammen av denne. Ifølge Haag-reglens artikkel 52 er okkupasjonsmakten på et besatt fiendtlig område berettiget til å kreve utøvelse i natura og tjenester av innvånerne når det er til okkupasjonshærens behov. Forutsetningen er at sådanne rekvisisjoner skal stå i forhold til landets hjelpekilder og at de ikke skal være av den natur at de innebærer forpliktelse for befolkningen til å ta del i krigsoperasjonene mot fedrelandet. Mens det under tidligere krig er av alminnelig at krav om leveranser ble fremsatt i forbindelse med individuelle rekvisisjonslegitimasjoner, utøvet okkupasjonsmyndighetene under siste verdenskrig den

Stiftelsen norsk Okkupasjonshistorie, 2014

samme rett på den måten at de fikk etablert generelle kvoteordninger gjennom avtale med eller ved pålegg til norske næringsorganisasjoner, ordninger som fikk formell tilslutning av norske myndigheter. Etter disse avtaler hadde de næringsdrivende i forskjellige bransjer å levere visse kvoter av landets produksjon til okkupasjonsmaktens formål. Ved kvoteavtalene søkte man fra norsk side så vidt mulig å tilgodese viktige importbehov som forsyningsmyndighetene var beskjeftiget med å løse. Spørsmålet om den rettslige betydning av sådanne kvoteavtaler har særlig vært aktuelt i straffesaker som gjaldt leveranse av trelast til bygg som Wehrmacht lot oppføre og i saker angående leveranse av fisk og fiskeprodukter til tyskerne. Det fremgår av dommene at når en næringsdrivende har holdt seg innen den tildelte kvote og ikke er kommet i strid med forsyningsmyndighetenes direktiver, har forretningsvirksomheten ikke vært ansett som utilbørlig i landssviklovens forstand, og dette selv om han kan ha utfoldet en aktivitet som har fortonet seg som mindre tiltalende i forholdet til andre leverandører innen bransjen. Etter omstendighetene har det heller ikke vært regnet leverandøren til last at han har fått sine oppdrag direkte fra fienden, ikke gjennom ett for formålet opprettet norsk sentralkontor som skulle formidle leveransene. På den annen side er det her som ellers blitt lagt vekt på om han er gått utenfor sin bransje for å tjene på handel med fienden.

Når det ellers har dreiet seg om salg til tyskerne har retten — enten det har foreligget en kvoteordning eller ikke — ved vurderingen lagt vekt på hvorledes en leverandør eller en mellommann har oppnådd forbindelsen med de tyske myndigheter og måten hvorpå han har dyrket den, således om han har brukt utilbørlig press overfor sivilbefolkningen for å oppnå levering av varer. Spesielt har et sådant forhold spillet en rolle i en del saker som gjaldt omsetning av landmannsprodukter. En del dommer til belysning av disse forhold blir referert i det følgende.

Saken mot en fiskehandler i Haugesund, som gjaldt omsetning av fisk til Wehrmacht, er inn tatt i R M h. 26 s. 65. Kort etter krigsutbruddet kom tiltalte, hvis forretning var en av de største i bransjen i Haugesund, i forretningsforbindelse med tyskerne da han ble igjen i Haugesund mens de øvrige fiskehandlere evakuerte. Leveransene av fisk og sild var ikke av særlig betydning i 1940, men fra slutten av 1941 var tiltalte praktisk talt enleverandør til Wehrmachts avdelinger i Haugesund. I mai 1943 utpekte tyskerne, i forhandling med Forsyningsnemnda, tiltalte

som enleverandør. I desember 1943 ble forholdene i fiskeomsetningen ordnet gjennom avtale mellom Reichskommissariat og Næringsdepartementet.

Ferskiskkontoret i Haugesund meddelte tiltalte ved brev av 2. desember 1943 at Wehrmacht hadde utpekt ham som enleverandør av fersk sild og fisk. Lagervare som klippfisk, tørrfisk, salt og frossen fisk var reservert den norske befolkning og kunne bare leveres etter departementets tillatelse.

Tiltaltes omsetning til tyskerne hadde etter rettens oppfatning utgjort kr. 150 000—200 000. Tiltalte påtok seg leveransene frivillig uten tvang. Han arbeidet i nær forståelse med tyskerne og viste iver for å dekke deres behov. For å øke leveransene kjøpte han under krigen tre innkjøpsfartøyer, og i 1943 ga han folkene på disse fullmakt til å betale høyere priser enn lovlig for fisken og til å beslaglegge fisk til tyske behov. Under prispolitiet etterforskning av forholdet fremsatte han trusler mot politiet. Etter at han ble enleverandør i 1943 opptrådte han også truende overfor forsyningsmyndighetene i Haugesund og oppnådde ved trusler i noen tilfelle å få utlevert fisk til tyskerne fra det kriselager som var reservert for den norske befolkning, hva han kjente til. Haugesund byrett, som avsa dom i saken 2. april 1946, fant at den bistand han hadde ytet fienden måtte ansees som utilbørlig under hensyn til måten virksomheten ble drevet på. Forholdet ble henført under 1. anordn. § 2 nr. 3 jfr. § 3 — og straffen satt til 1 års fengsel med fradrag av 14 dager for utholdt varetekt og rettighetsstap som nevnt i 1. anordn. § 11 nr. 1 og 2. Med hjemmel i 1. anordn. § 15 ble det inndratt kr. 10 000 som fortjeneste på salgene til tyskerne.

Høyesterett avsa dom den 18. oktober 1944. Om tiltaltes oppnevning som enleverandør til tyskerne i 1943 heter det i dommen:

«Domfelte er dømt for sin leveranse til tyskerne helt fra 1940. At hans forhold i januar mai 1943 var utilbørlig er ikke bestemt. I mai 1943 fikk han som nevnt av forsyningsnemnden i Haugesund i oppdrag å overtas leveransen av fisk til tyskerne. Denne omsetning ble nærmere bekreftet ved Næringsdepartementets skriv av 2. desember samme år. Jeg forstår det således at det var i november 1943 at tyskerne utpekte ham som enleverandør, og selv den ting at domfelte påførte seg denne oppgave, går jeg ut fra ikke å kunne ansees som straffbar. Jeg forstår imidlertid dommen således at det er den måte hvorpå han utførte dette verv, som betegnes som utilbørlig, og jeg finner at de i domsgrunnlaget innholdte opplysninger fullt ut rettferdiggjør denne karakteristikk. Meningen med å nevne særskilt leverandør til tyskerne

nettopp å få en viss sikkerhet for at ikke tyskerne ble utilbørlig tilgodesett på den norske befolknings bekostning. I det nevnte skriv fra Næringsdepartementet til domfelte av 12. desember 1943 sies det således uttrykkelig: «Det er departementets forutsetning at leveransene til vernearmaten skal stå i forhold til tilførselen av fisk, slik at eventuelle kjøp ikke går ut over sivilbefolkningens behov i uønsket grad.» og domfelte gir selv i sin anerkjennelse uttrykk for at hans oppgave var å være fender mellom norsk og tysk oppfatning av hvor meget fisk tyskerne skulle ha. Det er denne oppgave han etter byrettens domsgrunner har sviktet.»... (R M h. 26 s. 65—66.)

Under presisering av den måte tiltalte som enleverandør etter byrettens dom hadde drevet virksomheten på, fant Høyesterett at forholdet med rette var ansett utilbørlig.

Høyesterett var enig med påtalemyndigheten i at domfelte for en tid måtte fradømmes retten til å drive næring som fiskehandler. Det heter i dommen:

«Nettopp stillingen som fiskehandler under krigen var av stor viktighet for landets forsyning, og det var et tillitsverv som ble gitt domfelte da han ble oppnevnt som enleverandør, jfr. det jeg tidligere har siteret fra Næringsdepartementets skriv. Når da tiltalte i denne stilling i så høy grad som tilfelle er her tilsidesatt de norske interesser til fordel for fienden, finner jeg det ikke riktig at han straks etter frihetsstraffens fullbyrdelse skal kunne gjenoppta sitt virke som fiskehandler.»

Oppreisningsretten hermed ble tiltalte for en tid av 2 år fradømt rettigheten etter 1. anordn. § 11 nr. 6. For øvrig ble ankene forfalsket.

For omsetningen og fordelingen av fisken til norske og tyske behov var under krigen inngått gjennom avtaler mellom norske og tyske myndigheter. Også for eksporten av fisk til Tyskland var det fastsatt bestemte kvoter, et forhold som har hatt betydning i en rekke saker.

I de øvrige saker som er inntatt i R M h. 36 og 37 ble kvoteavtalen på grunn av tiltaltes manglende til et tyskeiet selskap ikke tillagt betydning.

Høyesteretts herredsretts dom av 10. mai 1946 fant at domfelte en disponent og provisjonsreisende i Kristiansand. I 1942 var han disponent og drev som fiskepakker. Et-tenningen hvor han drev som fiskepakker, og som ble innlemmet til Tysfjorden og Tysfjorden, hvor han drev som fiskepakker opp 2700 hl sild for det tyske firmaet i Tysfjorden, Norge.

Høyesterett fant at domfelte på grunn av sin forbindelse fra Franz Boehmke jr., som drev som fiskepakker, og hans forbindelse til aksje- og aksjeaktiva av Deufrikas avdelingskontor i Tyskland, at han var med på å etablere selskapet Sildeexport A/S. Aksjekapitalen

var på kr. 5000 fordelt på 100 aksjer à kr. 50, hvorav tyskeren Franz Boehmke jr. eiet 98 og tiltalte 1 aksje. Franz Boehmke jr. fungerte som selskapets enmannsstyre med Werner Hille-gart, Hamburg, som varamann. Det nystiftede selskap var nær forbundet med Kriigsarbeits-gemeinschaft Deufrika, Norge, som var en sammenslutning av samtlige sildeimportører i Hamburg, og dannet med krigen for øye. Ved kontrakt av 1. juni 1942 overtok tiltalte stillingen som disponent i Polar Sildeexport A/S med fast lønn og provisjon. Han forpliktet seg til å håndlegge sitt handelsbrev hvis nødvendig.

Tiltalte var disponent og ansvarlig leder av selskapet fra juni 1942 til høsten 1944 da selskapet opphørte. Som disponent ansatte han oppkjøper, ordnet med innkjøp av sild, leiet føeringsfartøyer og førte overoppsyn med pakking og forsendelse av silden. Han gjorde hva han kunne for å eksportere mest mulig. Det ble betalt høyere føeringsgodtgjørelse til føeringsfartøyene, og han forsøkte å leie fiskebruk i Lofoten uten at dette lykkedes. Bortsett fra et mindre parti på 20—30 kasser, gikk hele selskapets produksjon til Tyskland. Selskapets samlede omsetning utgjorde ca. kr. 2 085 000. Tiltaltes fortjeneste i selskapet utgjorde vel 40 000 kroner. Ved å stille seg og sine bransjekunnskaper til disposisjon for et nytt firma med tysk kapital og med eksport som formål, fant herredsretten at tiltalte hadde ytet fienden bistand som måtte ansees utilbørlig. Retten la herunder vekt på at tiltalte ikke burde ha stillet seg til disposisjon for et selskap som faktisk var helt tysk og i tysk offentlig interesse betalte for høy frakt, og til dels for høye priser, og fant at han gjorde dette for å skaffe seg økonomiske fordeler. Forholdet ble henført under 1. anordn. § 2 nr. 3 og straffen ble fastsatt til fengsel i 5 mndr. og med rettighetstap etter 1. anordn. § 11 nr. 2 og 2 for 10 år. Med hjemmel i 1. anordn. § 15 ble det hos tiltalte inndratt kr. 27 000. Hos hans hustru ble det inndratt kr. 2000 med hjemmel i 1. anordn. § 13 og hos hans sønn gjenkjøpsverdien av en politie.

Høyesterett avsa dom 26. april 1957. Høyesteretts flertall — 3 — fant at herredsretten med rette hadde ansett hans forhold som utilbørlig, og forkastet domfeltes anke over lovanvendelsen. Det heter i dommen:

«Jeg er ikke enig i at omhandlede kvoteavtale og de eksport- og importavtaler som kvoteavtalen var ledd i, kan virke straff-friende for tiltalte. Hans forhold var ikke en vanlig eksportør, og heller ikke var forholdet noe normalt mellommannsforhold. Tiltalte har etter herredsrettens beskrivelse gått direkte i fiendens tjeneste. I stillings med-

Stiftelsen norsk Okkupasjonshistorie, 2014

Høyesterett enstemmig den 11. desember 1947 herredsrettens dom, idet det bl. a. ble anført:

«Men især vil jeg peke på at det i Stortingsmelding nr. 37 — 1945—46, særlig side 36 b) til 37 og side 38, 2 a) til 39, er redegjort for de norske myndigheters stilling til tyske forlangender, om og «kjøp» av vår fisk. Det framgår derav at fra ut i 1941 ble leveringene lagt opp i årsavtaler med prosentvis fordeling av de oppfiskede kvantiteter på norsk og tysk anvendelse. Wehrmachts forbruk gikk dog på norsk kvote. Og det ble opptrukket visse linjer, som i forståelse med de tyske militære ble meddelt i forsyningsnemndene liksom man søkte å bremse på tyskerens kjøp og rekvirering. Det sees bl. a. at fersk fisk kunne selges fritt uten rekvisjon. Det vil derfor — så vidt jeg kan forstå — være av ganske vesentlig betydning ved bedømmelsen av tiltaltes forhold, om han har satt seg ut over de direktiver som fra norske myndigheters side er gitt, og om hans forhold i så henseende skiller seg ut fra andre norske forretningsmenns i bransjen der oppe.»

Da herredsrettens dom manglet den nødvendige redegjørelse for disse forhold fremstilte dommens riktighet seg for så vidt tvilsom, hvorfor den måtte oppheves.

Særlig betydning fikk de gjeldende kvotereguleringer for fiskeomsetningen når det gjaldt eksport til Tyskland. Høyesterett tok standpunkt til dette i saken mot en fiskeeksportør, inntatt i R M h. 47 s. 116. Tiltalte hadde 12. august 1946 vedtatt forelegg for følgende forhold:

«At han ved forskjellige leiligheter bl. a. 26. september og 24. oktober 1940 skrev til en tysk forretningsforbindelse i Hamburg og ba ham være seg behjelpelig med å utvirke at han fikk en større andel av eksporten av sild til Tyskland, og ved andre anledninger, bl. a. 22. oktober 1940 beklaget seg overfor den tyske sammenslutning av sildeimportører, Deufrika Norwegen, over at hans andel i pakningen var redusert og uttrykte håpet om at «De ved en senere leilighet vil finne en utvei til å forhøye min andel av pakningen.»

Høsten 1943 ble flere sildepakkere i Haugesund forespurt om de var villige til å pakke sild for tyskeren Franz Boehmke, som på bekostning av de norske pakkere hadde fått seg tilkjent en pakningskvote av sild. Samtlige pakkere sa nei idet de innså faren ved å gi tyskerne direkte innpass i det norske næringsliv, bortsett fra siktede. Han erklærte seg villig, og pakket for Franz Boehmke i 1944 10 000 kasser og i 1945 7330 kasser sild.»

Den 21. juni 1947 påanket Riksadvokaten vedtagelsen av forelegget til gunst for siktede, da påtalemyndigheten antok at forelegget bygget på en uriktig lovforståelse i tilslutning til betenkninger datert 24. oktober 1946 og 28. mars 1947 av professor Andenæs. Betenkningene var avgitt i anledning en parallell sak. Det heter i Høyesteretts enstemmige dom:

«Professor Andenæs skiller her skarpt mellom leveranser og arbeider for den tyske Wehrmacht og andre tyske myndigheter i Norge på den ene side, og deltakelse i fraktpakningen og byttehandel med Tyskland på den annen side. Den varebyttet tjente visstnok tyske interesser. Men Norge ble etter okkupasjonen henviset til Tyskland som hovedleverandør — således de store livsnødvendigheter korn, kull og tekstil — og som hovedavtager. Og Norge ble således nødsaget til å eksportere til Tyskland fisk og sild m. v. for overhodet å oppnå viktig import. Under henvisning til økonomisk-Utsyn over krigsårene, gitt av Statistisk Sentralbyrå, s. 89, påpeker Andenæs, at Tyskland — som før krigen — var vært hovedkunden for vår fersksildeeksport. Det er vel så at dette kan kritiseres som illojalt overfor de andre pakkere og kanskje kanskje må skjerpes fordi illojaliteten har gitt seg utslag i at siktedes pakking til fienden er øket eller søkt øket. Men noen tvil om lojalitet til Tyskland har — som allerede sagt — ikke forholdet bevirket. Det gjelder her en stor, allerede fra før okkupasjonen eksisterende sildeeksportør. Og de uttalelser som foreligger fra andre handelsfolk på stedet synes det å ha vært ikke illojalt at han fikk en større pakningskvote på grunn av sin store paknings plass. Hans uttalelser for å oppnå øket kvote kan etter min mening ikke med rette karakteriseres som utilbørlig bistand til fienden. Jeg tror derfor det i nærværende sak etter de konkrete forhold som foreligger må være det riktige å gi det alminnelige syn til grunn som har uttrykk i mindretallets votum i saken A.S.H. (R.M.B. nr. 36 s. 5 til 6).»

«Mindretallets foran gjengitte votum (Se side 356 foran.)

«Det ble presisert at saksforholdet i sakene A.S.H. og mot O.S., R M h. 31 s. 81. Rt. 49, lå vesentlig annerledes enn i den gjeldende sak, og siktede ble frifunnet. I saksforholdet nevnte Høyesteretts dom referert i R M h. 31 s. 81 gjaldt overttagelse av mineralvannagenter og leveranse av disse varer til tyske militære avdelinger. Gulating lagmannsretts dom av 13. desember 1946 var tiltalte butikkekspeditor i en næringsforretning. Han var aktiv medlem av NS. Da stillingen som bryggerienes leder i Haugesund ble fratatt innehavet ble grunn av hans tyskfiendtlige holdning ble han utvist fra Haugesund. Han ble medlem av de forskjellige bryggerier overfor forespurt. Han overtok agenturet til tysk eksportør at han ikke tidligere hadde hatt til tross for at han kjente til at han hadde tvunget den tidligere agent til å overlate virksomhet. Etter Gebietskommisjonsbestemmelse skulle hans fordeling være begrenset del av sine leveranser til tross herfor fikk han etter overtatt en del av disse leveranser til tross for tjeneste på virksomheten ut-

gjorde minst kr. 110 000. Tiltalte gjorde dette utelukkende for å tjene penger — og bokene ble uriktig ført for å unndra fortjenesten fra beskatning. Lagmannsretten fant at hans forhold var utilbørlig.

I tillegg til dette og medlemsskapet i NS var tiltalte medlem av hirden og NS-kamporganisasjon og han meldte seg til Den norske legion, men ble som fungerende lensmann nektet å reise av Innenriksdepartementet. Dermed kom medvirking til ulovlig frihetsberøvelse og overtredelse av strl. § 98.

Etter anke fra domfelte avsa Høyesterett dom den 8. februar 1947. Om tiltaltes overttagelse av ølleveranser til tyske militære avdelinger heter det i Høyesteretts dom bl. a.:

«Det er opplyst at etter en bestemmelse fra Forsyningsdepartementet var ølsalget til tyskerne strengt rasjonert. Tyskerne leverte råstoff til bryggeriene, og fikk et tilsvarende kvantum øl, som ble fordelt på de forskjellige avdelinger og tjenestesteder. Disse kunne alene mot merke (Schein) overta sin del av det samlede kvantum. Det hevdtes da at hele ordningen dekket av Haag-reglens § 52, og at den også er legalisert av de norske myndigheter. Det er derfor, sies det, ikke straffbart å medvirke som et nødvendig omsetningsledd i den ordning som er etablert. Bryggeriene ville, er det hevdet, også i egen interesse av hensyn til levering, regnskap og kontroll måtte erstatte L., som tyskerne ikke ville ha, med en ny mann.

Jeg ser saken fra en annen side. Mitt utgangspunkt er at jeg ikke finner det tvilsomt at leveranse av øl — enten det betraktes som et nærings- eller nytelsesmiddel — objektivt sett og i alminnelighet er en bistand til fienden. Men straffbar vil bistanden for dem som i dette tilfelle drev sin næring ikke være, fordi man kan si at ordningen er en rekvisjon av ytelse til okkupasjonsherrens behov, og at den etter hva det er opplyst også er sanksjonert av myndighetene på et saklig grunnlag. Dette fører etter min mening til at det må være rettsmessig for de allerede eksisterende produsenter og omsetningsorganer å fortsette sin virksomhet. Det må også føre til, at hvis en agent av en eller annen grunn må slutte, må bryggeriene kunne ansette en ny.

Men det kan ikke føre til at nordmenn straff-fritt kan vise initiativ — eller som i dette tilfelle, mangel på tilbakeholdenhet — for å tjene penger på fiendehandel på en måte som etter norsk tankegang er utilbørlig og usømmelig. Tiltalte gjør intet forsøk på å si nei da tyskerne vil ha ham, han sier intet om at han som ansatt i en herreekviperingsforretning, ikke hadde noen naturlig tilknytning til bransjen, og at det var de norske bryggerier, som hadde ansettelsesretten, tvert om han går med iver og virksomhet inn for sin nye oppgave. Et forhold som dette må etter min mening rammes av straffelovens § 86.

Jeg nevner at tiltalte også har omsatt mineralvann uten at det er opplyst hvor stor

del mineralvannet har utgjort av den samlede omsetning. Etter min oppfning står mineralvannomsetningen for øvrig, strafferettslig sett, i samme stilling som ølomsetningen.»

Det kan nevnes ytterligere en sak hvor Høyesterett fastslo at leveranser til tyskerne ikke uten videre var straffri når de bare skjedde innenfor de fastsatte kvoter. Saken er inntatt i R M h. 45 s. 5. Ifølge Bergen byretts dom av 18. september 1947 hadde tiltalte bl. a. drevet frukt- og tobakksforretning i Bergen, og var fra 1937 ansatt ved Bergen Blikktrykkeri. Han arbeidet etter krigsutbruddet i den tyske intendantur da han i juli—august 1940 startet firmaet «Importkompaniet». Tiltalte var eneinnehaver av firmaet som drev som grossist i poteter og grønnsaker. Inntil 31. desember 1940 ble firmaet bestyrt av tiltaltes svoger, men fra dette tidspunkt overtok tiltalte selv ledelsen. Så lenge tiltalte var ansatt i den tyske intendantur plaserte han ordrer på poteter i sitt eget firma. Tiltalte søkte i 1942 bevilling som grossist i frukt- og grønnsaker. Da dette ble avslått oppnådde han med nazistiske myndigheters hjelp og tyske attester å få slik godkjennelse. Han leverte deretter grønnsaker til tyskerne innenfor de kvoter Forsyningsdepartementet hadde fastsatt og i samråd med Forsyningsdepartementets grønnsakråd. I 1943 mistet han bevillingen som grossist da han kjøpte grønnsaker i strid med rasjoneringsbestemmelsene. Omsetningen i firmaet utgjorde ca. kr. 300 000, hvorav det vesentligste gikk til tyskerne. Tiltaltes fortjeneste på disse salg var minst kr. 10 000. Retten fant at den bistand han hadde ytet gjennom Importkompaniet ved potet- og grønnsak-leveransene til tyskerne måtte anses utilbørlig. Dette gjaldt så vel starten som driften av firmaet. Om tiltalte var nødt til å ta tysk arbeid for å leve, kunne det ikke være nødvendig å begynne egen forretning på det tidspunkt, en forretning som i det alt vesentligste måtte baseres på salg til tyskerne og med utsikt til betydelig fortjeneste. Forholdet ble henført under landssviklovens § 3 jfr. § 2 nr. 3.

Høyesterett forkastet 14. februar 1948 domfeltes anke over lovanvendelsen, hvori det ble gjort gjeldende at hans forhold objektivt sett ikke kan være straffbart når alle leveranser til tyskerne skjedde innen rammen av de lovlige norske rasjoneringsbestemmelser og etter rekvisisjon i hvert enkelt tilfelle. Høyesterett ga enstemmig uttrykk for at selv om alt var levert innenfor kvoteordningen kunne det foreligge et straffbart forhold, og etter det som var antatt i byrettens dom måtte hans forhold være utilbørlig. Oppkjøpsvirksomhet av landbruksprodukter i betydelig omfang til

fordel for tyskerne forelå til bedømmelse i en sak hvor tiltalte også påberopte seg forettslige bestemmelser til sin friinnelse. Saken er inntatt i R M h. 34 s. 78. Ifølge Stavanger byretts dom av 17. august 1947 drev tiltalte ved krigens begynnelse omsetningsselskap med fisk og fetevarer og en peabod. Han var dertil medinneholder av en radioforretning. Ved krigens begynnelse startet fiskehandelen opp av seg selv, og det lykket ham ikke ved henvendelse til Helland kommune å få noe å gjøre. Forsorgsbjelp som ble tilbudt ønsket han ikke å motta. I april 1940 kom han gjennom tyske soldater i forbindelse med Ober-Zahlmeister Flösdorf til Verpflegungslager på Madla, og ble av ham anmodet om å skaffe grønnsaker, poteter m. m. til Verpflegungslager.

I tiden inntil september 1943 kjøpte tiltalte opp betydelige mengder av poteter, grønnsaker, egg og andre landbruksprodukter og leverte disse til tyskerne mot provisjon. I september 1943 innstillet han i det vesentlige oppkjøpsvirksomheten, men påtok seg isteden å hjelpe tyskerne til å få gjennomført deres rekvisisjoner av høy og halm hos bondene i Rogaland. Tiltalte fikk oppgaver over hele landet og meget hver enkelt bonde var pålagt å leve og sørget deretter for å samle inn de pålagte kvanta og foretok så oppgjør med bondene. Tiltaltes godtgjøring besto i en rundelig provisjon og han gikk meget energisk inn for å oppgjøre og anvendte trusler overfor bondene. Hans omsetning var meget betydelig. I tillegg sjekker mottok han i 1940 ca. kr. 260 000, i 1941 ca. kr. 426 000, i 1942 ca. kr. 206 000 og i 1943 ca. kr. 202 000 og i 1944 ca. kr. 453 000.

Tiltalte var svensk statsborger, men kom til Norge i 1916, og senere bodde han stadig i Norge og var gift med en norsk kvinne. Retten under de foreliggende omstendigheter stemmelsen i strl. § 86 jfr. § 12 var anvendt på ham. Retten fant at den bistand han hadde ytet fienden gjennom sin virksomhet måtte anses utilbørlig. Han overtok oppgjøret frivillig, og de varer han skaffet tyskerne ble det etter hvert stor mangel på for den norske sivilbefolkning. Gjennom sin virksomhet gjorde han drevet av pengebegjær. Hans virksomhet således til dels tatt provisjon både av tyskerne og av de norske firmaer han hadde å gjøre med. Tiltalte hadde dertil vært medlem av NS og hirden, utført vapper og tjeneste ved forskjellige anledninger og til tjeneste i Hirdens alarmerhet 8. april 1945.

Under hensyn til de trusler han hadde utført overfor bondene i forbindelse med innkjøp av høy og halm, samt den iver han hadde

dratt retten å burde henføre hans forhold for så vidt under strl. § 86.

Den 26. mars 1947 forkastet Høyesterett enstemmig domfeltes anke i sin helhet. I forbindelse med tiltaltes anke over lovanvendelsen som gjaldt hans virksomhet for å skaffe tyskerne forsyninger og fremskaffe deres rekvisisjoner av høy m. v., anføres det i Høyesteretts kjennelse:

«Tiltalte gjør gjeldende at hans virksomhet som gjaldt varer som tyskerne etter folkeloven hadde krav på å få. Det lar seg imidlertid ikke si at denne omstendighet i og for seg gjør det berettiget for norske borgere og innvånere i landet å stille seg til disposisjon for fienden for å hjelpe med å fremskaffe slike forsyninger. Jeg henviser herom m. a. til Høyesteretts dom av 8. februar d. å. not. L. J. S.

Med hensyn til denne tiltaltes virksomhet fremhever jeg at den ble drevet på en måte som utvilsomt gjør den meget klanderverdig. Allerede i de første dager av mai 1940 påtok tiltalte seg frivillig og etter eget initiativ å foreta innkjøp av matvarer, grønnsaker og poteter for tyskerne. Han har anført at han var trunget dertil av økonomiske grunner, at hans tidligere forretning som følge av krigstilstanden var gått inn. Etter opplysningene i saken var tiltalte imidlertid ikke i noen økonomisk nødstilstand, og det er intet opplyst om at han, bortsett fra en henvendelse til kommunen, søkte å skaffe seg annet arbeid. Og denne hjelpevirksomhet for tyskerne fortsatte han like til kapulasjonen. At hans virksomhet var av betraktelig interesse for tyskerne har disse leilighetsvis gitt uttrykk for. Da norsk prismsyndighet forsøkte å oppheve hans virksomhet, henvendte han seg til tyskerne for å få disse til å utvirke på ham kunne fortsette, og disse fremholdt at han henvendelse til fylkesmannen den betydeligste anledning til å fortsette virksomheten. Tiltalte drev sin virksomhet i stort omfang med pågående iverdighet. Hans samvinn er angitt til å ha vært over 100 000 kroner. Hans fortjeneste herav var 100 000 kroner. Hans iver i tysk tjeneste drev ham til å fremsette trusler mot tyskerne for å oppnå leveringer — trusler om å oppheve politiovervåkingen og om å bli fordrevet fra sin gård. Han ble opplyst at han truet arbeidsgiverne i hans tjeneste med anmeldelse hvis de ikke ville arbeide overtid og på søndager. Hans opptreden har den hele tiden vært meget utelukkende av hensyn til hans egne økonomiske interesser. Etter dette ikke å kunne være tvil om hans opptreden til hjelp for fienden var for å ha vært endog i utpreget kriminell og straffbar.»

Høyesterett som gjaldt en beslektet virksomhet forkastet Høyesterett den 21. mars 1950 domfeltes fallende dom av 27. februar 1948. Saken er inntatt i R M h. 58 s. 5. I forbindelse med tiltaltes medvirkning til levering av

høy og poteter fra norske produsenter til tyskerne, heter det i Høyesteretts enstemmige avgjørelse bl. a.:

«Jeg forstår byrettsdommen slik at der var truffet en ordning mellom de norske forsyningsmyndigheter og tyskerne om levering av bestemte mengder høy (og poteter), at Proviantseringsdirektoratet foretok fordelingen mellom fylkene, at fylkesforsyningsnemndene så fastsatte kvoter for de enkelte herreder i fylket og at til slutt herredene gjennom de lokale forsyningsnemnder foretok den endelige fordeling mellom produsentene. Domfelte medvirket til gjennomføring av denne ordning ved innsamling og forsendelse av varene og senere også ved oppgjøret med leverandørene. Han har ikke drevet noen innkjøpsvirksomhet, men har alene hatt befatning med de kvoter forsyningsnemndene hadde utlignet, slik som nevnt. Da leveransene skjedde til okkupasjonshærens behov, går jeg ut fra at tyskernes krav om ytelsene var i samsvar med folkeretten, jfr. Haagreglementets art. 52 og fremgangsmåten med utligning gjennom forsyningsnemndene må antas å ha vært den etter omstendighetene gunstigste ordning for de norske interesser. Jeg finner det utvilsomt at nordmenns — også norske privatpersoners — medvirkning ved gjennomføring av en slik ordning kan være rettmessig. Virksomheten er med andre ord etter sin art ikke av rettsstridig karakter. Derimot vil det kunne hende at spesielle momenter ved den enkelte tiltaltes forhold vil kunne gi hans virksomhet et preg av utilbørlighet slik at den må betegnes som rettsstridig. Som slike momenter nevner jeg måten den tiltalte kommer inn i virksomheten på, og særlig måten han gjennomfører den på.»

Bistand av omfattende og betydningsfull art forelå i saken mot F. A. og K. N. I denne sak som er inntatt i R M h. 49 s. 29 ble også spørsmålet om grensen mellom forsøk og fullbyrdet bistand drøftet.

Etter Eidsivating lagmannsretts dom av 23. desember 1946 var tiltalte fra 1910 eier av en grossistforretning som han da overtok etter sin far. I 1916 ble firmaet omdannet til aksjeselskap med en kapital på kr. 700, fordelt på 100 aksjer, hvorav tiltalte eiet 98, hans hustru 1 og tiltalte nr. 2 en aksje. Selskapet omsatte metallvarer, og var visstnok landets største i bransjen. Selskapet hadde datterselskaper i Florø, Trondheim og Harstad. Tiltalte nr. 1 hadde en fremskutt stilling så vel innen bransjen som i verkstedsindustrien og handelens organisasjoner. Tiltalte nr. 2 hadde fra 1906 vært ansatt i det omhandlede firma og hadde fra 1916 vært kontorsjef. Han var meget betrodd og ledet de daglige forretninger. Etter å ha vært bortreist fra Oslo fra 9. april 1940 kom tiltalte nr. 1 tilbake til byen i første halvdel av mai. Straks etter påla de tiltalte en av firmaets funksjonærer å oppsøke Wehrwirtschaftsstab og medbringe firmaets

priskatalog. Vedkommende funksjonær avla muntlig rapport om besøket som ikke førte til noen bestilling.

Den 20. mai 1940 utarbeidet Jerngrossistenes Forening en oversikt på tysk over jernvarehandelens organisasjoner og importører m. v., vedlagt prislister. Oversikten ble tilstillet en agent i bransjen til bruk for hans orientering av tyskerne. Tyskernes første bestilling ble plassert hos firmaet den 23. august 1940 og gjaldt 1—1½ mill. 7" spiker og 0,3—0,4 mill. treskruer. Spikerleveringen ble delt mellom de tiltalte og et annet firma, mens skruene ikke kunne skaffes i Norge. De tiltalte telegraferte derfor samme dag til en svensk forbindelse for å skaffe skruene og tilføyet: «Kvikk levering ønskelig», men det lykkedes ikke å skaffe skruene.

I slutten av 1941 fikk firmaet meddelelse om at Kriegsmarinewerft, Horten, trengte lagerplass for skipsbyggningsmaterialer, og etter at tyske representanter hadde besøkt firmaets utbyggede lagertomt, erklærte de at de ønsket å overta lagertomten. Firmaet unngikk dette ved å påta seg å utbygge tomten ytterligere og å holde lager for tyskerne på konsignasjonsbasis, slik at tyskerne kunne få utlevert nødvendige materialer etter behov. De nødvendige byggearbeider på tomten satte firmaet straks i gang og leveringen av krananleggene fra Tyskland ble søkt påskyndet fra firmaet. Utbygningen av tomten tok ca. 1 år, men lagerholdet begynte straks etter at kontrakten ble undertegnet 8. januar 1942, og første bestilling på utlevering innløp 16. april 1942. Den gjaldt 85 tonn, og temmelig store bestillinger fortsatte utover. Da tomten var en del utbygget ble ca. 1/3 del av den benyttet for den tyske lagring. Formålet med den videre utbygging av tomten var å skaffe bedre arbeidsforhold både for firmaets egne forretninger og for utførelsen av de tyske leveringer. Brutto fortjeneste på Marinelageret i tiden 1942 til mai 1945 var av revisor beregnet til ca. kr. 736 700, netto kr. 370 000.

I begynnelsen av januar 1942 fremsatte Reichskommissariat krav om at det skulle skaffes lagerplass for i alt 20 000 tonn monierjern på forskjellige steder langs kysten. Jerngrossistenes Forening tok opp spørsmålet og foreslo for tyskerne at foreningen skulle påta seg å ordne med lagringen. Forutsetningen for denne ordning var at samtlige salg skulle fordeles på importørene i forhold til den import de hadde hatt før krigen, slik at intet enkelt firma skulle ha noen interesse i å forsere salget.

Foreningen ønsket også å unngå en slik ordning som de tiltalte hadde avtalt med

Kriegsmarinewerft. Tyskerne av slo Jernforeningens plan. I tiden utover til april 1942 førte firmaet forhandlinger med tyskerne om lagerhold. Gjennom et datterselskap, hvortil nr. 1 hadde 98 % av aksjekapitalen, det stillet lager til disposisjon i Trondheim mot den stedlige ledelses ønske. Da firmaet ikke klarte å skaffe det tilstrekkelige antall arbeidere på lagertomten, ble dels brukt russiske krigsfanger som Org. stilte til rådighet. Selskapets fortjeneste utgjorde kr. 100 000, hvorav kr. 15 000 innbetalt til tiltalte nr. 1. Denne ordning med lagerplass i Harstad gjennom datterselskapet der. De tiltalte viste stor iver for avtalen i stand, men lagerholdet her fikk et lite omfang.

Reichskommissariat fremsatte i 1942 krav om for de norske myndigheter krav om levering av 150 tonn tinn til Tyskland. Etter at landstriddepartementet høsten 1942 uten resultat hadde forsøkt å få Norsk Metallsentral til å forestå innsamlingen, henvendte de nazistiske ledere i Forsyningsdepartementet seg til tiltalt firma om å forestå innsamlingen. Brev av 23. januar 1943 påtok firmaet seg å gi gaven med innsamling, eventuelt emballering, merking, transport og ekspedisjon til Tyskland, samtidig som det ble gitt visse praktiske råd. Firmaet fikk en liste med oppgaver, hvilke firmaer skulle delta og hvilke krav som skulle leveres. I alt gjaldt det 65,85 tonn. Innsamlingen innbrakte i alt 39 tonn da de andre firmaene saboterte. Bruttofortjeneste på innsamlingen utgjorde for de tiltalte ca. kr. 22 000.

De tiltalte var klar over at tinn var et krigsviktig råstoff og at det skulle leveres til Tyskland. De kjente også til at det var et sterkt behov for tinn. Tiltalte nr. 1 inntok fra første stund den holdning at man måtte avfinne seg med tyskerne og at de måtte betjene tyskerne på samme måte som de betjente tyskerne på samme måte som de betjente kunder.

Retten fant det utilbørlig av tiltalte å sende en funksjonær til tyskerne for å henlede oppmerksomheten på firmaets oppnådde bestillinger. Tiltalte søkte selv å bindelse med fienden. Forholdet kunne for ikke sidestilles med Jernforeningens orientering. Retten fant at forholdet var forsøk på straffbar bistand. Leveringen av spiker var en ordinær forretning innbrakte et lite omfang. De tiltalte hadde prøvet å skaffe fra Sverige, så hadde ingen plikt til dette, og de tiltalte skulle ha vært nøyet seg med å opplyse at ordren ikke

konstrueres. Henvendelsen til den svenske forbindelse var derfor utilbørlig hjelp til fienden. At levering ikke kom i stand kunne ikke gjøre forholdet straffritt da bistanden var ytet allesteds ved henvendelsen.

Vedkommende lagringen for Kriegsmarinewerft fant retten at selv om firmaet etter registrering var pliktige til å avstå den nødvendige lagerplass, medførte ikke det noen plikt til å tilby sine videre tjenester. Det var derfor utilbørlig og utilbørlig av de tiltalte av eget ønske å tilby å ta materiallageret på konsignasjonsbasis og frivillig å stille sin innarbeidede arbeidsstokk og funksjonærstab til tjeneste for fienden. De tiltalte oppnådde nok store fordeler for firmaet, men det var ikke nasjonale interesser som ble tilgodesett. Det ble også lagt vekt på at bistanden ble ytet marinen som under krigen voldte Norge og norske interesser stor skade. De tiltaltes forhold ved landstridjernlagringen ble likeledes funnet utilbørlig. Det var Jernforeningens plan å få lagringen ordnet på foreningsbasis, og de tiltalte handlet i tyskernes interesse og mot foreningens ønske når de opptok forhandlinger med tyskerne. Firmaet hadde ikke passende lagertomt hverken i Trondheim eller Harstad. De tiltalte hadde en personlig økonomisk interesse i lagringen på kontraktmessig basis til fordel for ordningen med Kriegsmarinewerft, som de på denne tid var kjent med var sett på med misnøye.

Henvendelsen i tinninnsamlingen måtte også være utilbørlig under hensyn til at de frivillig stillet seg til rådighet for det nazistiske departement for å yte en bistand de forsto var av stor krigsviktighet for fienden. For de tiltalte fant retten at forholdene ble utilbørlige under landssvikforvaltnings § 2 og § 3. Ved straffutmålingen for nr. 1 la retten vekt på hans sentrale og betydningsfulle stilling i norsk næringsliv og den rolle hans virksomhet kunne spille og at hensynet til å hindre en handling i forretningen og berge seg for krigen slik at han kunne få et fortrinnsrett konkurrent ved frigjøringen, var av betydning. Den direkte økonomiske fortjeneste utgjorde kr. 370 000, var ikke særlig i forhold til hans store forretning, og det var grunn for så vidt ikke stilles i klasse med særlige krigsprofittører.

Retten burde derfor settes slik at han skulle bli økonomisk. «Det vil ikke være utilbørlig om man som svikter sitt land for å tjene penger skal nå dette mål og bli straffet for den vesentligste del av sine handlinger.» Retten avslo dom den 2. juni 1948 etter domfelte. Høyesterett var enig

med lagmannsretten i at henvendelsen til Wehrwirtschaftsstab måtte anses som utilbørlig. Om det ved denne henvendelse forelå forsøk eller bare forberedende handling bemerket førstvoterende:

«... jeg er tilbøyelig til å se det slik at de tiltaltes forhold objektivt sett innebar fullbyrdet bistand til fienden. Det måtte åpenbart være til nytte for fienden å bli orientert om firmaet..., hvis virksomhet omfattet levering av så krigsviktige varer som jern, stål og metaller. Under enhver omstendighet foreligger et fullendt forsøk, ikke bare en forberedende handling. De tiltalte hadde gjort det de kunne for å oppnå forretningsforbindelse med Wehrmacht, og det sto til tyskerne å ta det neste skritt, nemlig å bestille varer hos firmaet.»

De øvrige dommere sluttet seg til dette. Likeledes var Høyesterett enstemmig enig med lagmannsretten i at bestillingen av skruer i Sverige var utilbørlig. I bedømmelsen av lagerholdet for Kriegsmarine sluttet Høyesterett seg til lagmannsrettens begrunnelse for at forholdet måtte anses utilbørlig, idet Høyesterett presiserte at lagmannsrettens foran gjengitte begrunnelse måtte gjelde «uansett om det dreier seg om tjenesteytelser som tyskerne kunne ha rekvirert etter folkeretten.»

Vedkommende monierjernlagrene i Trondheim og Harstad sluttet Høyesterett seg også til lagmannsretten, idet det ble fremhevet at tyskerne ikke hadde fremsatt noe krav om lagerhold overfor firmaet slik som overfor Jerngrossistenes Forening, men at firmaet selv tok opp forhandlinger med tyskerne og tilbød frivillig lagerplass ved filialene i Florø, Trondheim og Harstad. Tross motforestillinger fra filialene ble det sluttet avtaler om lagring ved filialene i Trondheim og Harstad, skjønt firmaet ikke disponerte passende tomter på noen av stedene. Firmaet hadde derfor påskudd til å unndra seg enhver befattning med lagringen.

Om tinninnsamlingen heter det i Høyesteretts dom:

«Det er på det rene at det tinn som kom inn, ble tatt fra de særdeles knappe norske beholdninger, at det gjaldt et krigsviktig metall, og at tinnen skulle sendes til Tyskland. Det er videre på det rene at firmaet tok på seg oppdraget frivillig. Jeg er enig med lagmannsretten i at de domfeltes forhold utvilsomt var utilbørlig og rettsstridig.»

Tiltalte nr. 1 gjorde gjeldende for Høyesterett at det ikke var lovlig adgang til å idømme så høy bot som 3 mill. kroner, således som skjedd i underinstansen. Etter strl. § 86 kunne det opprinnelig ikke idømmes bøtestraff sammen med frihetsstraff, men ved prov. anordning av 22. januar 1942 ble det gitt adgang til å idømme bøter på inntil 1 mill. kroner

gjaldt det den gang etter strl. § 27 et bøtemaksimum på kr. 10 000. Ved prov. anordning av 3. september 1943 ble strl. § 27 endret slik at det for forbrytelser kunne idømmes bøter fra 3 kroner og oppover, og samtidig bortfalt maksimumsgrensen 1 mill. kroner i anordningen av 22. januar 1942. Etter landssvikanordningens § 3 jfr. landssviklovens § 3 kunne bøter idømmes ved siden av frihetsstraff og rettighetstap. Ingen av disse bestemmelser fastsatte noe maksimum for bøtenes størrelse, hva heller ikke strl. § 27 gjorde etter endringen av 19. juli 1946.

Høyesterett fant at det i dette tilfelle var lovlig adgang til å fastsette høyere bot enn 1 mill. kroner da tiltaltes straffbare virksomhet for to av de viktigste forhold, Marine-lageret og monierjernlageret i Trondheim fortsatte også etter 3. september 1943, men at det av tiltalte påberopte forhold burde komme i betraktning som et straffutmålingsmoment. Høyesterett fant å burde redusere boten til 2 mill. kroner og la herunder til grunn den samme formue som lagmannsretten. Skulle boten opprettholdes med 3 mill. kroner ville han bli berøvet en meget betydelig del av sin formue, som ikke var ervervet ved hans virksomhet under krigen. Deretter bemerket førstvoterende:

«.....Derneft nevner jeg at også det rettighetstap som er fastsatt, i virkeligheten innebærer en økonomisk straff for A, idet jeg går ut fra at hans stillinger som formann i eller medlem av styrene i en rekke aksjeselskaper — stillinger som han nå taper — har brakt ham betydelige inntekter. Videre legger jeg en viss vekt på at den økonomiske reaksjon vil ramme ikke bare A selv — han er nå 72 år — men også hans arvinger.

Det fremgår av lagmannsrettens dom at A's sønner har vist fast nasjonal holdning i okkupasjonstiden og har tatt aktiv del i motstandsbevegelsen.»

Førstvoterende fikk tilslutning fra en av dommerne til utmåling av boten, mens to dommere var enig med lagmannsretten i dens utmåling til 3 mill. kroner, og en dommer fant den burde settes til 1 mill. kroner, hvorfor Høyesteretts dom ble 2 mill. kroner. For øvrig ble lagmannsrettens dom opprettholdt for A.

For tiltalte nr. 2 N's vedkommende ble frihetsstraffen redusert fra tvangsarbeid i 2 år til fengsel i 1 år og varigheten av rettighetstapene etter landssviklovens § 10 nr. 5, 7 og 8 begrenset fra 10 til 5 år.

Den dommer som ikke fant grunn til å redusere boten, bemerket med tilslutning av Justitiarius:

«.....Jeg kan i det vesentlige henvise til de momenter som er nevnt i lagmannsrettens

dom. Jeg bemerker spesielt at jeg også er enig med lagmannsretten når den sier at det vil være riktig at en mann som sviker land for å berge sin formue skal nå dette og bli sittende igjen med den vesentligste av sine midler. Til en mann med den positive innstilling som A hadde må det stilles tilsvarende krav. Uten en særlig streng økonomisk reaksjon måtte frihetsstraffen for A's vedkommende etter min mening ha vært utmålt etter straffelovens § 86. Jeg tilføyer at etter som er opplyst for Høyesterett må jeg gå ut fra at A's formue er vesentlig høyere enn 3 700 000 kroner som lagmannsretten i sitt svar med ligningsansettelsen har lagt grunn.»

En dommer fant som foran nevnt at boten burde settes til 1 mill. kroner. Etter en detaljert gjennomgåelse av de nærmest omstendigheter ved Marinelagringen og monierjernlagringen som han bedømte mindre enn lagmannsretten og Høyesteretts dommere, bemerket han om straffutmålingen:

«.....De domfeltes handlemåte er å tert, ikke av vinnesyke, men av ønsket om beskytte betydningsfulle økonomiske interesser — ikke uten nasjonal betydning — overtruende inngrep av fienden ifølge krigens de lov. De har handlet i godt samsvar med den holdning deres bransje inntok på de de forhold jeg særlig har nevnt ble etablert. Jeg betoner det særegne, også i psykologisk henseende, ved A's forhold, som gjør at for min del ikke kan finne han bør betragtes som profittør eller egentlig kollaborator. Han er en eldre mann, som var vant til å rå og kan ha hatt lett for å omstille seg over den nye situasjon. Allerede det å bli dømt landssvik er må for en mann med hans nasjonalitet være et svært slag. Selv om jeg tar hensyn til generalprevensjonen, finner ikke å kunne stemme for noen høyere selsstraff for ham enn 9 måneder. Og jeg mener at formuesstraffen bør begrenses til 1 million kroner. I sistnevnte henseende er det meg især avgjørende at de materielt sett sentlige forhold — monierjernlagringen især Marinelagringen — allerede var kommet i fast gjenge lenge før 3. september 1943. Bøtestraffens begrensnng til det nevnte ble oppbevret. Jeg finner det ikke rimelig nytte den adgang en vel strengt juridisk til ikke å holde seg til begrensningen til 1 million kroner på grunn av at forholdene ble satt utover 3. september 1943. Hva til samlingen angår — som jeg for min del mener å være det ubetinget mest graverende forhold i saken — kan jeg ikke se det er godtgjort at den har strukket seg nevnte 3. september.

For N. stemmer jeg for en fengselsstraff på 6 måneder. Han har vært sin herres

En sak referert i R M h. 50 s. 91 er typisk bilde av hvorledes oppkjøpsvirksomhet for tyskerne ble drevet.

Etter Rana herredsretts dom av 25. januar 1947 hadde tiltalte ført en nokså om-

virksomhet og hadde bl. a. vært reisende for et Oslo-firma. I midten av 30-årene slo han seg ned i Trondheim og drev som selger og senere i en tid egen forretning med frukt og grønnsaker. Han var til sjøs ved krigens utbrudd, men gikk i land, dro til Trondheim og gikk til arbeidsledig en tid. I midten av juli 1940 ble han sammen med en rekke andre arbeidere i et entreprenørfirma på Bardufoss. Han ble utvalgt til å være en slags oppsynsmann og time- og arbeidsforholdet var i ca 2 mndr.

Våren 1941 var han atter på Bardufoss hvor han nå overtok som oppdrag direkte for Wehrmacht å virke som oppkjøper av trelast og andre varer, vesentlig bygningsartikler og byggemateriell. Finansieringen av innkjøpsvirksomheten skjedde ved at vedkommende tyske tjenestemenn åpnet bankkonto for tiltalte som fritt kunne disponere kontoen for innkjøp. Tyskerne overførte runde beløp til kontoen. De første innkjøp skjedde våren 1941 da han i Bindal kjøpte 660 m³ tømmer av 14 forskjellige skogiere. Han betalte ulovlig pris. Lasten ble sendt til Bardufoss. Mindre kvanta trelast ble kjøpt i Luftwaffe, Bardufoss, senere i 1941 etter ytterligere innkjøp i Nord-Rana.

I tiden 1941 til slutten av 1944 foretok han oppkjøp av bygningsartikler som papp, tegl, beslag, maling, dørklær, dørvridere og lignende anleggsmateriell fra en rekke firmaer på Trondheim til Bodø. Hans omsetning av disse innkjøpsvirksomhet utgjorde minst 2 000 000 som en fortjeneste av ca. 25 000. I løpet av året 1944 opphørte hans virksomhet som oppkjøper for tyskerne, og han ble utvalgt som vaktmann på Mo jernbanestasjon.

Høyesterett fant at tiltaltes arbeid på Bardufoss under hensyn til at han ikke hadde vært overordnet stilling, den korte varighet av arbeidene i 1940, at dette ikke kunne betraktes som utilbørlig. Den bistand som ble gitt ham 1941—1944 hadde utet gjennom sin virksomhet som oppkjøper måtte derimot betraktes som utilbørlig. Tiltalte gikk med atskillig interesse for å fylle sine oppdrag, og han hadde utvilsomt et stort utbytte av sin virksomhet. Omfanget av virksomheten var og den strakte seg over lang tid. Tiltalte hadde heller ikke noen forbindelse med andre firmaer og skogiere han gjorde oppkjøp hos. Han betalte også ulovlig høye priser for å henføre under landssviklovens § 10 straffutmålingen la retten vekt på at tiltalte hadde den herskende vareknapphet som oppkjøper og til fortregning av

legitime norske behov. Utover dette var det intet å utsette på hans nasjonale holdning, og han utet hjelp ved flukt til Sverige. Høyesterett forkastet domfeltes anke over lovanvendelsen og straffutmålingen ved kjennelsen av 28. august 1948.

En av de mest omfattende profittørsaker er en som ble fremmet mot en skipsmegler i Oslo, D.K.L., som gjennom alle krigsårene ganske hemningsløst arbeidet for tyskerne med oppdrag som omfattet klarering, lossing og leie av skip, ordning av lagre foruten innkjøp av varer og formidling av brakkebygg m. v. Dommen er inntatt i R M h. 57 s. 88.

Et annet tilfelle av hensynsløs og omfattende utnyttelse av de særlige konjunkturer som okkupasjonen skapte, viser en straffesak mot en eldre forretningsmann P. H. Tiltalte hadde ifølge Eidsivating lagmannsretts dom av 17. september 1949 i mange år arbeidet i trelastbransjen både ved sliperier, sagbruk og i omsetning, så vel i Norge som i oversjøiske land. I 1930-årene arbeidet han med planer om norsk sukkerraffineri, og fra 1939 tok han opp planer om norsk stenull-industri. Ved okkupasjonens begynnelse var han uten særlig beskjefligelse. Fra høsten 1940 arbeidet han som formann i en komité hvis oppgave det bl. a. var å nyordre Norges Fiskarlag etter nazistisk mønster, og var sterkt beskjefliget med dette oppdrag som han var oppnevnt til etter Quislings ønske. Tiltalte er for øvrig straffedømt for dette forhold.

I februar 1941 ble tiltalte kjent med Hbg., innehaver av H. Hbg. & Co., som vesentlig drev med agenturer i og dels omsetning av oljer og tran. Dette firma hadde også agenturer for et par firmaer. Firmaets oljelager ble beslaglagt av Forsyningsdepartementet ved krigsutbruddet, og virksomheten ble sterkt redusert slik at Hbg. vinteren 1940—41 begynte å avvikle firmaet. Bekjentskapet med Hbg. førte til at tiltalte og Hbg. våren 1941 ble enige om å innlede et forretningsmessig samarbeid for å utnytte de foreliggende forretningsmuligheter særlig på grunn av tiltaltes erfaring og kjennskap til trelastbransjen med bygging av barakker m. v., og således utenfor H. Hbg. & Co.'s tidligere bransje. Samarbeidet tok også sikte på å utnytte forretningsmessig tiltaltes kontakter blant tyskerne. Disse forretninger skulle holdes atskilt fra H. Hbg. & Co.'s forretning, og tap og winning skulle fordeles i like deler. Alle større avgjørelser skulle treffes i fellesskap av de to.

Tiltalte skjøt ikke inn noe beløp ved starten, og han ble garantert minimum kr. 2500 pr. mnd. i inntekt. Utad gikk den nye virksomhet i H. Hbg. & Co.'s navn, men firmaet

ble fra 1. juli 1941 delt i to atskilte sektorer, hvorav den ene omfattet firmaets gamle virksomhet og sto under Hbg.'s eksklusive ledelse, mens den annen sektor omfattet kompaniskapets virksomhet. Fra høsten 1941 kom det fart i kompaniskapets forretningsvirksomhet. Tyskerne hadde på firmaets kontor fått se en prøve på en sovepose av papirstrie. Dette førte til at kompanjongene en tid etter fikk bestilling på 10 000 soveposer som noe senere ble øket til 100 000 stk. til bruk for Wehrmacht i Finnland. Tiltalte og Hbg. delte arbeidet mellom seg, slik at tiltalte overtok den administrative og kontormessige del av virksomheten. Produksjonen av soveposene ble satt bort til forskjellige firmaer de sto i forretningsforbindelse med. Tiltalte sørget for at produsentene fikk de nødvendige råvarer og kontrollerte at de ferdige soveposer ble sendt fra produsentene til Finnland og foretok oppgjør. Leveransene av soveposene til Wehrmacht varte fra høsten 1941 til slutten av 1942. En mindre del av soveposene ble levert til Org. Todt. Etter noen måneder ble ordren utvidet til også å omfatte papirvesker og papirmadrasser. Madrassene ble anvendt i barakkene som H. og Hbg. foresto produksjonen av for den tyske krigsmarine — og som skulle sendes til Nord-Norge. Tiltalte foresto på vegne av kompaniskapet leveringen til tyskerne av ca. 100 000 soveposer, ca. 70 000 — 80 000 madrasser og et tilsvarende antall papirvesker. Tiltalte gikk med energi inn for å oppfylle de tyske leveringer. Således fikk han ved hjelp av tysk intervensjon og trusler om arrestasjon en manufakturforretning i Oslo til å levere et parti papirstrie på ca. 30 000 meter til en av tiltaltes leverandører i Kristiansand, som da var uten råstoff for fortsatt produksjon av soveposer. Oslo-firmaet hadde reservert partiet for norske behov. Sommeren 1942 overtok H. og Hbg. etter forhandlinger frivillig oppdrag fra Admiral Norwegen om å stå som hovedorganisasjon for produksjon av barakkelemmer for den tyske krigsmarine. Det ble ikke anvendt trusler eller tvang fra tysk side. For utførelsen av firmaets arbeid stillet tyskerne trelast til disposisjon. Tyskerne foretok sine bestillinger av barakker hos tiltalte som sørget for å skaffe byggmestere til selve produksjonen. Den nødvendige trelast stillet tyskerne til disposisjon for firmaet, som godtkjønt anbud og kontrollerte produksjonen. Oppsto det vanskeligheter med de øvrige materialer som byggmestrene trengte for barakkeproduksjonen, ytet firmaet også bistand med å skaffe disse. Når barakkene var ferdige og godkjent av tyskerne, foretok H. og Hbg. oppgjør med byggmestrene. Tran-

sporten ordnet tyskerne med. Fra begynnelsen av 1943 overtok også firmaet arbeidet med oppsetningen av barakkene i Nord-Norge i loven av 13. mai 1943 kom og det ble krevet offentlig autorisasjon for å drive entreprenørvirksomhet for tyskerne, ansatte firmaet godkjent tømmermester som ansvarlig leder for byggevirksomheten. Barakkebygning ble drevet i Kåfjord, Alta, Hammerfest, og i Nordvik-distriktet, på Aukra og en kort tid i Bergens-distriktet. På Aukra og i Bergen skjedde de oppsetningen for Org. Todt, mens den øvrige skjedde for den tyske krigsmarine. Firmaet hadde til tider mer enn 200 mann arbeid med barakkeoppsetning. Samarbeidet mellom tiltalte og Hbg. varte til 31. mars 1944. Den samlede omsetning i tiden fra 1941 til 31. mars 1944 utgjorde ca. 26,4 millioner kroner. Tiltaltes fortjeneste på virksomheten utgjorde kr. 414 818 ifølge bøkene. Dertil kom kr. 75 000 som ikke var bokført — i alt kr. 489 818. Tyske sjekker for kr. 700 000 holdt utenfor bøkene.

Lagmannsretten fant at den ervervsvirksomhet som tiltalte drev sammen med Hbg. måtte anses som utilbørlig, idet det bl. a. ble anført at virksomheten lå helt utenfor krets og firmaets tidligere virksomhet. Arbeidsretten fant sted i nær forståelse med tyskerne og landsomfattende målestokk, og da loven av 1943 hindret fortsatt virksomhet ble den gått med ansettelse av en byggmester. Tiltalte viste full lojalitet overfor tyskerne og utførte sine oppdrag så samvittighetsfullt som mulig. Tiltalte var heller ikke i noen økonomisk tvangssituasjon.

Tiltalte ble dertil dømt for aktivt medskap i NS og andre straffbare forhold, henført under strl. § 86. Straffen ble tre år arbeid i 3 år og 6 måneder. Kr. 436 000 inndratt. Hans anke til Høyesterett ble kastet.

Ved kjennelse av 3. september 1948 rettholdt Høyesterett Stavanger byretts finnende dom av 22. mai 1948. De to tiltalte et ektepar — var begge født i Tyskland og talte nr. 1 kom til Stavanger i 1928 og nr. 2 i 1923. De giftet seg i 1928 og drev fra 1928 et fellesskap en broderiforretning, som nr. 2 startet i 1926. Fra 1939 drev de i Stavanger en broderiforretning også en sykkelforretning og en maskinbroderi og spesialsom, mens sykkelforretningen hadde i 1938 begynt å produsere skinnkåper, men før krigsutbruddet ble virksomheten beskjedet. Høsten 1940 kjøpte maet et større innkjøp av reveskinn, og

hadde salget av reveskinn utgjort den vesentligste del av firmaets omsetning.

Det alt vesentligste av denne omsetning gikk til tyske kunder. Av omsetningen ble et beløp på mellom 4 og 500 000 kroner holdt utenfor bøkene. Retten fant at de tiltaltes forretningsforbindelse med fienden ikke kunne karakteriseres som utilbørlig under hensyn til at omsetningen ikke lå utenfor de tiltaltes bransje, og at den ikke var av direkte økonomisk betydning for fienden. Dette selv om motivet var å oppnå størst mulig fortjeneste.

Høyesterett forkastet enstemmig påtalemyndighetens anke over lovanvendelsen, men Høyesterett la til grunn at de tiltaltes virksomhet ikke kunne betegnes som ervervsvirksomhet for fienden eller bistand til ham. Det ble derfor i Høyesteretts kjennelse:

«Jeg bemerker at byretten har fastslått at den slags skinnsalg som det her dreier seg om ikke ligger utenfor de tiltaltes naturlige forretningsområde, at de fra tidligere drev forretningsvirksomhet i Stavanger, at det her dreier seg om økonomisk detaljhandel fra butikk til tyske kjøpere, og at det dreier seg om ikke utilbørlige varer.»

Uvanlig omfattende og verdifull bistand ble tilbudt med Wehrmachts kull og sement. Det var under okkupasjonen ble ydet av dir. W. Willy Fermann, hvis sak ble avgjort ved Høyesterett lagmannsretts dom av 5. juli 1949 og som ble behandlet under gruppe 2 — tillitsverv i NS nr. 1 på s. 145 og s. 146 som leder av Frontkontoret og NS's Utenriksorganisasjon.

Tiltalte var født i 1892, bosatt i Oslo. Han hadde en annen fra handelsgymnasium og oppvokst og flere år i England, Frankrike og Danmark for å utdanne seg i shipping og handelsvirksomhet. Han drev en tid eget transportfirma i Russland, men kom til Tyskland etter at han i flere år var en av lederne i tysk transportfirma med kontorer i hele Europa. Deretter drev han bl. a. eget transport- og spedisjonsbransjen i Norge og kom hjem til Norge i 1939 hvor han etablerte firmaet Deutsches Kohlen- og Koks A/S. Tiltalte overtok Sjursøya Kull og Koks A/S som selskapets disponent og ener. 2 startet i 1926. Fra 1939 drev de i Stavanger en virksomhet før krigen var liten. Det var fra høsten 1939 til 9. april 1940 ble etablert en båtlast på 6—7000 tonn. Tiltalte etablerte sin egen kullimport ble etablert i 1940 etablert et samarbeid mellom Deutsches Kohlen- og Koks A/S (Arme Oberkommando) og Deutsches Kohlen-

depot gjort en henvendelse til Reichskommissariat med anmodning om å bli tilgodesett ved import fra Tyskland. Tiltalte kjente til dette. Senere henvendte tiltalte seg også til Reichskommissariat og minnet om Deutsche Kohlendepots anmodning. Dette førte til at tiltalte som en personlig forretning ble overlatt lastningen av det første kullparti på 40 000 tonn som Wehrmacht skulle importere høsten 1940. I august 1940 henvendte tiltalte seg til Brenselscentralen og ba om å bli overlatt Brenselscentralens tomt og anlegg på Filipstad da han trengte det meste av dette for omlasting av kull for den tyske okkupasjonsarmé. Dette ble avslått. Tyskerne grep inn i saken, og etter vel 1 uke ble ca. en halvpart av Brenselscentralens tomt og anlegg på Filipstad beslaglagt mot en månedlig leie av kr. 10 000. Beslagleggelsen ble satt i verk den 19. august, og anlegget ble overlevert tiltalte den 20. august. Tiltalte ble utpekt som tyskerens representant. Leien skulle betales av tyskerne, men denne ble aldri betalt. Tiltalte forsøkte senere ved henvendelse til Innenriksdepartementet å få stanst Brenselscentralens virksomhet fra 1. januar 1941, uten at det lykkedes. Etter henvendelse fra tiltalte rekvirerte tyskerne ytterligere deler av Brenselscentralens anlegg, slik at den etter en tid måtte avgi mesteparten av sitt anlegg på Filipstad samt deler av kontorer og verksted. Noe senere ble Sjursøya Kull og Koks A/S' anlegg på Sjursøya beslaglagt av Luftwaffe og tiltalte overførte derfor selskapets virksomhet til Filipstad. Kullomlastningen for Wehrmacht ble drevet under det personlige firma Olaf W. Ferman og vedkom ikke selskapet. Ved skriftlig avtale av 18. september 1940 mellom den tyske okkupasjonsarmé i Norge og tiltalte påtok han seg omlastningen av de kullpartier som kom til arméen over Oslo havn. Tiltalte påtok seg ansvaret for mottagelse, lagring og videreforsendelse av kullpartiene på forsvarlig måte og etter instruksjoner. Godtgjørelsen ble satt til kr. 6,50 pr. tonn. På grunnlag av denne avtale skjedde også mottagelsen av de første 40 000 tonn. Denne forretning delte for øvrig tiltalte med to andre norske forretningsmenn, mens all senere import var tiltaltes eneforretning. På grunnlag av tilbud fra tiltalte ble det sommeren 1941 sluttet avtale mellom ham og den tyske krigsmakt om kullomlastning utenfor Oslo. Etter denne avtale besørget tiltaltes firma lossing og omlasting av kull og koks til den tyske hær utenfor Oslo-distriktet gjennom kullfirmaer på de forskjellige steder langs kysten. Tiltalte førte kontroll med disse kullfirmaer og foretok oppgjør med dem på tys-

kernes vegne. For sitt arbeide som mellommann mottok han 0.50 pr. tonn etter kanossemmentsvekt. For Bergen og Tromsø var det truffet særavtaler med respektive Bergens Kullkompani A/S og H. B. A/S, slik at disse foretok omlastingen etter en pris av kr. 7.50 pr. tonn. Differansen mellom dette beløp og de faktiske utgifter ble så delt likt mellom tiltalte og hvert av firmaene. Ordningen viste seg meget gunstig. I de siste år av okkupasjonen dreiet kullimporten seg om ca. 600 000 tonn pr. år, og tyskerne hadde opp til 30 kullbåter i fart på Norge samtidig. Importen av kull til sivile norske behov gjennom Norsk Brensels-import A/S var flere ganger utilstrekkelig, således vinteren 1941—42 og 1944—45. Ved Reichskommissariatets hjelp fikk Norsk Brenselsimport A/S låne kull fra tiltalt lagre på Filipstad for Wehrmacht. Kullene skulle tilbakeleveres Wehrmachts lagre når Norsk Brenselsimport A/S fikk øket sine tilførsler fra Tyskland. Ved krigens slutt sto Norsk Brenselsimport til rest med ca. 400 000 tonn. Tiltalte stilte seg alltid imøtekommende overfor Brenselsimport A/S når det gjaldt slike «clearing»-transaksjoner. Høsten 1940 benyttet A.O.K. etter avtale med tiltalte en del av Brenselscentralens lager på Filipstad til lagring av sement mot en godtgjørelse av kr. 7.50 pr. tonn. Ut fra erfaringene med kullomlastingen og hensynet til å sikre sementforsyningen til de mange anlegg, foreslo tyskerne for tiltalte at han også skulle påta seg sementomlastning for den tyske krigsmakt. Tiltalte erklærte seg villig, og ved avtale av 19. mars 1941 ble kullavtalen av 18. september 1940 utvidet til også å gjelde sementomlastning i Oslo mot en godtgjørelse av kr. 7.50 pr. tonn. Avtalen gjaldt både for importert og for norsk-produsert sement. Av tyskerne fikk tiltalte i oppdrag å finne en ordning for Bergen og Tromsø. Dette resulterte i at tiltalte sluttet avtale med et ruteselskap på Vestlandet og et spedisjonsfirma i Tromsø, om lossing, omlasting, lagring og utlevering av sement til Wehrmacht henholdsvis i Bergen og Tromsø.

I august 1943 ble avtalen med H. B. A/S endret derhen at speditøren overtok all lossing, omlasting, lagring og utlevering fra Tromsø og nordover, unntatt Kirkenes og Vadsø for en godtgjørelse av kr. 7.50 pr. tonn, hvorav kr. 0.50 pr. tonn skulle utbetales tiltalte som sendte melding til speditøren om alle sementbåter som var dirigert til distriktet, samt skipningspapirer og utleveringsordrene. I forbindelse med en endring av de norske sementfabrikkers leveringsvilkår til Wehrmacht ble tiltaltets firma sjaltet inn som et sentralt

avregningskontor mellom tyskerne og sementfabrikkene for hele landet. Sementfabrikkens fakturarer var stilet til A.O.K., men ble sendt direkte til firma Fermann, som førte konto og foretok oppgjør med fabrikkene. I alt ble betalte firmaet for tysk regning til de norske sementfabrikker ca. 39 mill. kroner. Dessuten besørget tiltalte lossing, lagring og forsendelse av all sement som ble levert fra norske fabriker til tyskerne. Det var det samme firma som foretok kullomlastingen som også foretok sementomlastingen. Tiltaltets godtgjørelse ble satt til kr. 7.50 pr. tonn som gjaldt utgjort 1. juli 1944, da den ble satt til kr. 1.25 — dekning av reelle omkostninger. Fra 1. oktober 1944 ble den satt til kr. 1 + dekning av reelle omkostninger — alt pr. tonn.

Tiltalte hadde også overtatt å innføre de tyske fordringer på de norske sementfabriker i anledning fabrikkenes kjøp av kull og gips i Tyskland. For denne inkasso tilkom en provisjon på 4 pst. av bruttobeløpet. Den samme ordning gjaldt for sement som ble levert fra tyske lagre til norske entreprenører som arbeidet for tyskerne. Den samlede innsprovisjon som tiltalte mottok utgjorde 1 108 204. Halvparten av dette beløp overførte tiltalte til en tysk konto — konto Olaf F. Fermann som ble beskaddiget under omlasting var tiltalte berettiget til å avhende til norske behov. Beskaddigelsesprosenten utgjorde 8—10. Utenom dette hendte det leilighvis at tiltalte overlot en del sement til norsk behov.

Retten fant at den ervervsvirksomhet hadde drevet gjennom det personlige firma Olaf F. Fermann objektivt sett innebar en stand til fienden og at den utvilsomt betegnes som lastverdig, idet den bl. a. gikk på at han innledet forbindelsen med fienden og under hele krigen arbeidet i nær forbindelse med fienden med oppdrag han var klar over ikke var i norsk interesse. Han var klar over at det var av vesentlig betydning for tyske krigsmakt å få ordnet lossing, omlasting og videredirigering av de krigsviktige varer — kull og sement — så hurtig og som mulig til de forskjellige militære anlegg og anlegg. Han var også klar over at det best mulige samarbeid med de norske sementfabrikkene var av stor betydning for mæter som foresto fordelingen var av stor interesse og at han ved å påta seg oppdraget bidro til at det lykkedes. Det nære og fulle samarbeid med fienden fremgikk klart av at tiltalte medvirket til å opprette en tysk konto — som han forsto skulle benyttes til hemmelige tyske disposisjoner i Norge — og lig understreket retten at han med en verdi på ca. 2 000 000 kroner ved krigens

økonomisk sett ikke hadde noe behov for å etablere forretningsforbindelse med fienden. Retten fant at bruttoinntekten ved kull- og sementforretningen i årene 1940—45 utgjorde ca. 14,562 mill. kroner som med tillegg av inntektsprovisjoner ca. 1,108 mill. kroner utgjorde ca. 15,670 mill. kroner som firmaets samlede bruttoinntekt. Retten fant at inndragningsbeløpet før skattefradrag var gjennomført ble satt til kr. 4 675 287.17. Skatter til fradrag utgjorde kr. 1 302 072.98. Med skjønnsmessig avrundning ble inndragningsbeløpet satt til kr. 3 370 000. Ved siden av denne ervervsvirksomhet ble tiltalte også dømt for en rekke andre bistandshandlinger.

Hans samlede forhold ble henført under strl. § 88. Straffen ble fastsatt til tvangsarbeid i 4 år, og tiltaltets anke ble avvist av Kjøremålsretten.

Tyskerarbeidere.

Etter at okkupasjonen var gjennomført ble norsk næringsliv underordnet den tyske krigsøkonomi og storromspolitik, og det var de tyske interesser som bestemte arten og omfanget av produksjonen.

Dette førte til en sterk øking av sysselsettingen i treindustrien hvor den ifølge Statistisk Økonomisk Utsyn over krigsårene ble på et minimum i 1942 med 60 % høyere sysselsettelse enn i 1939. Det dominerende trekk i økningen i bygge- og anleggsvirksomhet som skyldtes den omfattende virksomhet som okkupanten satte i gang av rent økonomiske grunner. Byggingen av flyplasser, anlegg, barakkebygg m. v., førte til en sterk etterørsel etter arbeidskraft. Denne sektor opptrådte tyskerne i forbindelse direkte som arbeidsgivere og bestemte bestemmelser for å sikre tilgangen til arbeidskraft. Økonomisk Utsyn s. 147 000 i juli 1941. I meld. n. r. 2 for 1945—46 s. 150 tusen.

Antall som hadde vært beskjeftiget med arbeid for fienden gjennom okkupasjonen skapte særlige problemer for de tyske av det strafferettslige oppdraget klart at det måtte skje en sterk straffefølgningen overfor den. Dette ble det også gitt uttrykk for landssvikanordningen hvor det overre vært en stadig strøm av utrykte av utsikten til store for-

tenester uoppfordret og frivillig har søkt seg til anleggsarbeider og okkupasjonsmakten. Nettopp fordi antallet har vært så stort, vil det være uråd å slå ned på alle med straff. De bør bare skje når det er tale om særlig mislige forhold. Som regel må derfor straffansvaret begrenses til dem som har ledet virksomheten eller for hvis regning den er drevet.

I tilknytning til disse forutsetninger trakk Riksdadvokaten opp nærmere retningslinjer for vurderingen av tiltalespørsmålet mot tyskerarbeiderne i det under gruppe 11 (s. 239) nevnte rundskriv nr. 69 av 10. februar 1946.

Etter å ha fastslått at det ikke kunne bli tale om å anvende straff for alle de tyskerarbeidere som kunne klandres for sin oppførsel, ble det gitt uttrykk for at enkelte arbeidets forhold var så uverdige og graverende at det var nødvendig med en straffereaksjon.

Til veiledning ved denne bedømmelse heter det videre:

«Blant de momenter som må tillegges vekt, nevner jeg først arbeidets art.

Undertiden vil dette moment i seg selv være helt avgjørende. Således lot de tyske myndigheter i enkelte tilfelle utføre arbeid, f. eks. underminering av vegger og bruer som bar tydelig preg av at de regnet med muligheten av nær forestående krigsoperasjoner på vedkommende sted. Den som frivillig har deltatt i sådant arbeid, må straffes. Dette gjelder selv om han ikke har hatt noen urimelig høy arbeidslønn og uten hensyn til om han på forhånd hadde et dårlig lønnet arbeid.

Det var dog sjelden at arbeidet hadde en så umiddelbar betydning for den tyske krigsførsel.

Derimot er det mange som har arbeidet med tyske bunkere og andre befestningsanlegg, på flyplasser e. l. Blant dem var det en del som gikk fra fast norsk arbeid med vanlig bra lønn, eller som med letthet kunne ha fått sådant arbeid. Når de likevel foretrakk å arbeide for okkupasjonsmakten, var grunnen ene og alene den at de tjente mer penger. — Det var andre som søkte arbeid på tyske anlegg fordi de var arbeidsløse eller fordi de på forhånd arbeidet for lønninger som ikke var tilstrekkelige til at de kunne underholde sine familier. Regelmessig må de førstnevnte straffes, men ikke de sistnevnte.

Det kan dog bli tale om unntak i begge retninger.

I enkelte særegne tilfelle kan det være nødvendig å straffe personer som hører til den sistnevnte gruppe. Det gjelder når de på arbeidsplassen har gått fienden til hånd med særlig stor iver for derved å skaffe seg en uforholdsmessig stor fortjeneste. Således er det opplyst at arbeiderne på enkelte steder istedenfor å arbeide for norske entreprenørfirmaer, slo seg sammen i 5-mannslag og direkte overfor tyskerne tok akkord på å bygge bunkers. Derved kunne de tjene flere tusen kroner pr. mann pr. måned.

På den annen side bør også en del av den førstnevnte gruppe gå fri, således når arbeidet bare har vart i kort tid. Det samme kan

gjelde om arbeidet har vært av noe lenger varighet, men vedkommende arbeider dog har sluttet på et forholdsvis tidlig tidspunkt under okkupasjonen. Videre vil det — uansett om vedkommende arbeider kunne ha skaffet seg annet arbeid, ikke være naturlig å straffe dem som allerede før okkupasjonen var i arbeid hos en arbeidsherre som senere påtok seg tysk arbeid. Endelig er det grunn til å være overbærende overfor gutter som i ung alder tok tysk arbeid fordi de ble forledet ved de eldre slette eksempel.

Når det gjelder annen virksomhet enn den som er nevnt ovenfor, er det etter mitt skjønn ikke grunn til å straffe arbeiderne. Det bør ikke anvendes straff overfor dem som bygget barakker, spikret flylemmer eller utførte annet arbeid ved en ren norsk bedrift, selv om det var på det rene at hele produksjonen gikk til tyskerne. Det må her være tilstrekkelig å trekke lederne til ansvar.

Alt i alt kan en si at det regelmessig bare vil bli tale om å anvende straff overfor den som har utført arbeid av direkte krigsviktig betydning, til tross for at de på forhånd hadde bra lønnet og fast norsk arbeid.

Om saksbehandlingen heter det videre i rundskrivet:

«Det er både uoverkommelig og unødvendig å innlede etterforskning mot hver eneste tyskerarbeider all den tid det er på det rene at bare et lite mindretall vil bli straffet. På den annen side kan politiet ikke innskrenke seg til bare å etterforske de tilfelle som blir anmeldt. Det må selv ta initiativet til at denne del av rettsoppgjøret blir gjennomført overensstemmende med de retningslinjer som her er trukket opp. Tyskerarbeiderne må som andre finne seg i at deres forhold under okkupasjonen blir gransket. De bør på den annen side gjøres oppmerksom på at det å bli avsket en forklaring ikke er ensbetydende med at sak vil bli reist.»

Det ble også trukket opp retningslinjer for straffutmålingen i disse saker:

«Det utførte arbeid kan være av en slik karakter at det blir nødvendig å ilegge frihetsstraff. Jeg vil i denne forbindelse nevne at slik straff også vil være på sin plass overfor dem som har vervet arbeidere til befestningsanlegg e. l.

Overfor størstedelen av de arbeidere som straffes, vil det være tilstrekkelig å ilegge bot og tap av rettigheter som er nevnt i l.a. § 11 nr. 1 og 2 (for en tid av 10 år, jfr. l.a. § 12, 2. punktum). Boten bør ikke settes lavere enn til kr. 500. I de tilfelle da det ikke er noen utsikt til at vedkommende kan betale en slik bot, og det heller ikke finnes rimelig å la ham opptjene den ved tvangsarbeid etter l.a. § 8, kan det bli tale om bare å ilegge rettighetstap. Dersom inntektene har vært urimelig høye og pengene helt eller delvis er i behold, kan det være grunn til å foreta inndragning.»

Den langt største del av dem som ytet fienden bistand som arbeidere var beskjeftiget i

norske firmaer som hadde tyske entreprenø- og oppdrag, men dels ble det også tatt tjeneste direkte hos tyskerne — i militære avdelinger — Heeres Unterkuftverwaltung —, Festungs Pioner Stab, Intendanten osv., i Org. Todt og Legion Speer — som tolker, kontorfolk, spførere, vaktmestere, laboratorieassistenter, vaskehjelpere osv.

Arbeid direkte i fiendens tjeneste henfettertes under bestemmelsen i l.anordn. § 2 nr. 1 lovens § 2, 4, mens arbeid i norske firmaer til fordel for tyskerne ble å subsumere under l.anordn. § 2 nr. 3, jfr. l.lovs § 2 nr. 3, som er vervingssmessig bistand til fienden.

Høyesterett tok standpunkt til dette sumpsonspørsmål i en sak som er inntatt R M h. 25 s. 29. I årene etter krigsutbruddet hadde tiltalte arbeidet i forskjellige norske firmaer med tyske arbeidsopdrag. I august 1942 fikk han etter eget initiativ arbeid på Heistadmoen ved Kongsberg, hvor det lå tyske soldater og hvor det var beskjeftiget ca. 1 norske med forskjellig slags arbeid i leire. Tiltalte ble hjelpearbeider for elektrikerens arbeid der til i februar 1943. Deretter ble han kinomaskinist i Org. Todt til vedværende tid 1944. Han reiste med filmer fra Rana til Karasjok og holdt forestillinger rundt om på de tyske anlegg. Han bar i den tid Speeruniform. Holmestrand herredrett fant at hans virksomhet på Heistadmoen var utilbørlig, men arbeidet for Org. Todt rettet måtte anses på denne måte og la uttalelse på at han tok tjeneste i en organisasjon som sto i nærmeste forbindelse med den tyske krigsmakt og arbeidet i den tyske krigsmaktens interesse. Dette forhold ble henført under l.anordn. § 2 nr. 3. For så vidt tiltalte var frifunnet for arbeidet på Heistadmoen, hevet Høyesterett herredsrettens dom, hans forhold etter det foreliggende måtte anses objektivt sett utilbørlig, og dette forhold måtte bli å subsumere under l.anordn. § 2 nr. 4, jfr. str.l. § 86 da det gjaldt arbeid i rekte i fiendens tjeneste. Det samme Høyesterett gjaldt for hans arbeid i Org. Todt.

I en avgjørelse av 2. november 1941, inntatt i R M h. 27 s. 33, anføres det at grensen mellom § 2 nr. 3 og § 2 nr. 4:

«Men også hvor straffeklagen er reist av en tolk eller en annen funksjonær som er søkt og utført arbeid hos okkupasjonsorganisasjonen, må det samme gjelde selv om arbeidet er virksomheten her ikke kan karakteriseres som vervingssmessig og derfor ikke går inn under l.anordn. § 2 nr. 3, men under seksjonen i l.anordn. § 2 nr. 4.»

Tilsvarende vurdering av dette forhold finnes i R M h. 37 s. 41, hvor det

tjeneste som skipper og styrmann på tyske fartøyer.

Grensen mellom l.l. § 2 nr. 3 og 4 var av betydning for oppnåelse av straffrihet etter l.l. § 5, 2 b — idet denne bestemmelse kun var anvendelig i de tilfelle bistandshandlinger ble å henføre under § 2 nr. 3. I en sak som ble pådømt i Høyesterett 25. august 1948 — R M h. 50 s. 65, og som gjaldt bl. a. virksomhet hos Wehrmacht som tolk, og kontormann og hovedtillitsmann, heter det:

«Domfelte hevder videre at han under en viss omstendighet bør fritas for straff for den nevnte virksomhet etter l.l. § 5, 2 b. Denne bestemmelse kan imidlertid ikke anvendes i et tilfelle som det foreliggende hvor det gjelder et forhold som er henført under l.l. § 2 nr. 4. Jeg viser til Høyesteretts dom av 22. mai 1947 (L.nr. 449) i sak mot G. H. A.»

For spørsmålet om avgrensningen mellom disse to bestemmelser var det således ikke tjenstlige eller arbeidets art som var avgjørende.

Den første sak Høyesterett fikk til behandling var underordnet tyskarbeid er inntatt i R M h. 6 s. 7. Tiltalte var født 2. januar 1907 og var snekker. Under krigen var han av NS og deltok aktivt i partiets virksomhet fra høsten 1940 til 1941 arbeidet han for en reparasjonsfirma som utførte vegarbeider og reparasjoner. Senere arbeidet han for en byggvirksom oppførte barakkebygg for tyskerne fra november 1941 til i april 1944 arbeidet han som lagerarbeider for den tyske krigsmakt på Tromsøya.

Hans herredsretts dom av 17. august 1941 ble frifunnet for arbeidet inntil januar 1941. Retten fant at hans forhold var utilbørlig, idet den la vekt på at det var vanskelig å finne annet arbeid som han tok arbeid i et eldre, kjent firma fant derimot hans arbeid på Tromsøya utilbørlig, idet han selv søkte dette arbeid å være utskrevet eller å ha fått arbeid. Han var da ugift og uten forsørgelse og burde ha kunnet skaffe seg livsoppløst på annen måte, og han fortsatte lenge å arbeide på denne måte, og han prøvet å komme ut av det. Høyesterett opphevet Høyesterett herredsrettens dom for så vidt han var dømt for arbeid for landssvikanordningen og fastslo at da hele forholdet for landssvikanordningen måtte det også rammes av str.l. § 2 nr. 3, men under seksjonen i l.anordn. § 2 nr. 4, og deretter heter det:

«Det er bare at så meget synes meg at enhver forretningsmessig eller annen virksomhet med representanter for ok-

kupasjonsmakten eller dens organer utgjør bistand til fienden «i råd eller dåd» i den forstand hvori § 86 benytter dette uttrykk. Forutsetningen må være at de tjenester som gjøres, etter art og omfang eller etter de forhold hvorunder de ytes, fremstiller seg som ut fra norsk tankegang forkastelige eller usømmelige, jfr. for så vidt den skjønnesmessige målestokk som landssvikanordningens § 2 nr. 3 oppstiller: «... på slik måte eller under slike omstendigheter at forholdet må anses utilbørlig» uten at jeg imidlertid herved vil ha uttalt noe om hvorvidt bestemmelsen i § 86 for så vidt i alle henseender er å forstå med helt ut den samme begrensning. Om arbeid utført for okkupasjonsmakten i gitt tilfelle rammes av straffelovens § 86 vil derfor etter min mening avhenge av de nærmere omstendigheter, herunder i første rekke av det utførte arbeids art og betydning for fienden.»

Mindretallet — 2 dommere — fant at under de omstendigheter som herredsretten hadde funnet bevisst forelå ved tiltaltes overtagelse av arbeidet, kunne det ikke konstateres at det forelå uriktig lovanvendelse, selv om den tyske byggevirkosomhet på Tromsøya ikke var nærmere beskrevet.

En ytterligere drøftelse og presisering av rekkevidden av utilbørlighetsstanden fant sted i en sak som er inntatt i R M h. 26 s. 18. Av Stjør- og Verdal herredsretts dom av 19. desember 1945 fremgikk det at tiltalte var født i 1897, av yrke mekaniker og med hustru og fire barn å forsørge. Omkring den 16. mai 1940 meldte han seg til tjeneste for tyskerne på Værnes. Han arbeidet der helt inntil kapitalulasjonen for det meste som sjåfør. Han var ikke tilknyttet noe norsk firma, men han arbeidet direkte under vedkommende tyske avdeling. Retten fant hans forhold utilbørlig. Han ble dertil dømt for medlemsskap i NS og deltagelse i våpenkurs i oktober 1944. Hans forhold ble henført under str.l. § 86. I forbindelse med straffutmålingen anførte herredsretten bl. a. «at tiltaltes forhold er nesten like alvorlig som om han hadde meldt seg til væpnet innsats mot sine egne landsmenn idet tyskerne på den måte sparte tropper til fronttjeneste.»

Høyesterett avsa dom den 15. oktober 1946. Førstvoterende fastslo at når herredsretten hadde anvendt str.l. § 86 var det fordi tiltaltes forhold i mai—juni 1940 var tillagt vesentlig betydning. Under hensyn til de nye opplysninger om forholdene i Trondheim i begynnelsen av krigen, fant han at tiltaltes forhold måtte betraktes på en vesentlig annen måte. Det ble henvist til kunngjøringen av 24. april 1940 fra fylkesmannen i Sør-Trøndelag, ordføreren i Trondheim og formannen i Centralkomitéen om at det måtte skaffes arbeidere til Lade og Værnes og de bestrebelser myndig-

hetene gjorde for å få arbeidere til å melde seg.

Førstvoterende anførte deretter at det kunne være ganske tvilsomt om det overhodet kunne sies å være rettsstridig — utilbørlig — at tiltalte meldte seg til arbeid på den tid — under hensyn til den vurdering av arbeidet på Værnes som kom til uttrykk i myndighetenes holdning og den tilslutning den fikk av befolkningen. Det ble videre presisert at når det i saken mot M. D. (i den ovenfor sist refererte dom) var anført at det avgjørende i så henseende må være om de tjenester som gjøres «... etter de forhold hvorunder de ytes fremstiller seg som ut fra norsk tankegang forkastelige eller usømmelige» så var det «i alminnelighet tankegangen på det tidspunkt da og på det sted hvor handlingen ble foretatt» som var avgjørende.

Førstvoterende fant at domsgrunnene ikke inneholdt tilstrekkelige opplysninger om domfeltes forhold for å avgjøre om hans forhold i 1940 var rettsstridig. Det manglet opplysninger om han forlot annet arbeid for å ta tysk, om hans lønnsforhold og betydningen av at han tok arbeid direkte hos tyskerne istedenfor de oppgitte entreprenørfirmaer. Førstvoterende fant det ikke nødvendig å avgjøre om hans forhold i den første tid var rettsstridig, idet det ikke kunne tillegges særlig betydning ved straffutmålingen, da det som veiet tyngst var hans fortsatte kjøring av bl. a. bensin og bomber for tyskerne under hele krigen. Hans samlede forhold ble henført under lanordningen og straffen for det hele satt til tvangsarbeid i 2 år og 6 måneder med fradrag av 465 dager for utholdt varetektfengsel og rettighetstap etter lanordn. § 11 post 1, 2 og 4 for en tid av 10 år.

3 av de øvrige voterende dommere i Høyesterett var enig med førstvoterende. En av disse bemerket:

«Når norske myndigheter i 1940 ved flere anledninger i kunnngjøringer eller på annen vis sanksjonerte forskjellig slags arbeid for fienden utover hva han etter folkeretten hadde krav på, men uten at disse direktiver allikevel kan antas å ha vært i strid med hva der på vedkommende sted og tidspunkt ennå var blitt alminnelig herskende rettsoppfatning, da vil regelmessig den som tok slikt arbeid ikke kunne sies å ha opptrådt utilbørlig — rettsstridig. Annerledes hvor en arbeider som domfelte i denne sak våren 1940 slik det er påpekt særlig av dommer Thrap — er gått lenger enn det etter de foregitte direktiver var berettiget.»

En av de 3, som forøvrig var enig med førstvoterende, fant imidlertid at tiltaltes forhold også i den første tiden var rettsstridig og

utilbørlig under henvisning til at tiltalte den første tid drev kjøring av bensin og kullhandlingsmaterieil til Værnes, og sat tiltalt uten påtrykk, på eget initiativ, og frivillig meldte seg til tjeneste for tyskerne og direkte under tysk ledelse». Det hadde etter dommende dommers oppfatning vært ønskelig at herredsretten hadde drøftet betydningen av Centralkomitéens oppfordring av 24. september 1940, men fant ikke at dommens riktighet på den grunn var tvilsom, da oppfordringen under ingen omstendigheter kunne medføre at hans forhold ble rettmessig. Den gikk ut på at arbeiderne skulle melde seg til tre bestemte entreprenørfirmaer i Trondheim og de skulle utføre planeringsarbeider.

En dommer fant at dommen burde heves, idet han etter å ha henvist til de opplysninger som nevnt av førstvoterende fortsatte:

«... jeg nevner også til belysning av tiltaltes forhold en skrivelse av 18. februar 1940 fra fem av tiltaltes arbeidskamerater, hvorav jeg hitsetter:

«Vi var en del her på Stjørdal som var arbeidsløse 9. april 1940 og ikke hadde noen inntekt. Det begynte etter hvert flere og flere å arbeide for tyskerne, og vi så ingen annen utveg enn å ta arbeid der, ennå kjent vi til liten pris på dette arbeid. A. B. spurte om mannen, O. R., der sitter som lensmann ble delede om det var anledning til å ta dette arbeid. Han svarte at det var fullt lovlig arbeid og at det var bare å begynne å arbeide for tyskerne. Det ble deretter til at vi begynte å arbeide der. Dette var 18. mai, og ca. 8 dager etter begynte P. F. å arbeide på flyplassen. Vi kom på samme arbeidslaget. P. F. som sjåfør ble satt til å kjøre bil, og vi var som lesere.»

og videre:

«De nevnte nye opplysninger reiser selvsagt spørsmålet om hvorvidt tiltalt i forhold til å ta arbeid på flyplassen på det tidspunkt overhodet har vært straffbart, og om førstvoterende framholdt, reiser også spørsmålet om grensen mellom rettmessig på den ene side og straffbart og rettsstridig forhold på den annen side.»

Denne dommer var derfor ikke enig i de nye opplysninger uten videre kunne medføre en bedømmelsesløs for spørsmålet om messigheten eller straffbarheten av tiltaltes forhold. Dommeren fant også at de oppgitte firmaer som forelå om fastsettelsen av hans lønn — som hele tiden var det samme — var strekkelig idet det ikke var angitt noe om stendigheter som forelå og som kunne gjøre tiltalte om at fortsettelsen av hans lønnsmessige arbeid for fremtiden var rettmessig. Dommeren fant også at det måtte reises spørsmål om tiltalte ved å arbeide som sjåfør

et under tysk ledelse sto i noen annen stilling enn de andre som arbeidet på flyplassen hos de oppgitte entreprenører.

Av betydelig interesse for bedømmelsen av tiltaltes forholdsforhold ble Høyesteretts dom av 23. november 1946 i sak inntatt i RM h. 28 s. 28. Tiltalte som var født i 1918, gift og 1 barn, av yrke bilmekaniker, ble dømt for overtredelse av landssvikanordningens § 2 nr. 3 ved Oslo byretts dom av 29. juni 1946. Tiltalte å ha arbeidet i kortere tid i flere norske byer, tok han arbeid på det tyske området på Skar i Maridalen, hvor han arbeidet på bilfrigjøringen. Arbeidet besto for det meste i reparasjon av bilmotorer og motorer for kjøstere. Ved verkstedet arbeidet 25—30 tyske og like mange tyskere. Ledelsen var norsk. Tiltalte søkte flere ganger om å få slutte arbeidet, men dette ble avslått.

Byretten fant hans forhold utilbørlig, idet han påtok seg arbeid frivillig på en tid han ble holdt i forsørgelsesbyrde. Arbeidet var av stor militær betydning. At han unnlot å melde seg på Arbeidskontoret av frykt for å bli sendt til Nord-Norge på tysk arbeid, kunne ikke føre til noen endring i denne oppfatningen.

Byretten avsa dom 23. november 1946 og H. ble frifunnet. Høyesterett fastslo uttrykkelig at bedømmelsen av en handlingsutilbørlighet måtte skje etter en konkludering av de foreliggende omstendigheter, og den var kritikkverdig var ikke forenelig med at den var utilbørlig. Det ble vedtatt at forholdet i utpreget grad må anses å være et nationalt daddelverdig. Til belysning ble til de eksempler på sådan opplysninger nevnes i landssvikanordningens § 2 nr. 3. Til landssviktutv. nr. 15 ble henvisning gjort til landssvikanordn. § 5 II B. H. ble diverse provisoriske anordninger fastsatt i m. v. 1945, s. 117.) Videre ble til Riksadvokatens rundskriv av 22. januar 1946 hvorav siteres i dommen:

«... kan en si at det regelmessig bare kan være å anvende straff overfor dem som gjør slikt arbeid av direkte krigsviktig interesse og fast norsk arbeid.» Som videre er nevnt og bestrøket av dommeren, arbeider nevner han: «Under krigen arbeider og bruer, arbeid med tyske og andre befestningsanlegg m. v.»

Høyesterett synspunkter fant Høyesterett landssvikanordningens § 2 nr. 3 ikke var straffbart i forholdet, idet det ble uttrykkelig foreslått at det skulle være den straffen som var bestemt i den lov. Tiltaltes arbeid var han arbeidsbygger — bilreparasjoner og annet byggearbeid — kan ikke sies å være

et direkte krigsarbeid, selv om det selvfølgelig var av viktighet for fienden å holde biler reparert (hans arbeid med reparasjon av lyskastermotorer kan vel stå annerledes). Han utførte sitt arbeid «møtstrebende og så lite effektivt som mulig». Hans lønn var hele tiden ordinær, og det er intet opplyst om han ved å vise særlig iver søkte å forbedre den. Han gir i det hele inntrykk av å være en mann som ugjerne utførte dette arbeid, og som heller ikke iøvrig i oppfyllelsen av sine arbeidsplikter la unasjonalt sinnelag for dagen.»

Det ble gitt uttrykk for at han burde ha gjort større anstrengelser for å komme bort fra arbeidet etterhånden som motstanden tok form og hjemmefrontens betydning økte. For så vidt var hans forhold klanderverdig, men heller ikke på dette punkt utilbørlig i landssvikanordningens forstand. Det ville være å stille strengere krav enn loven hadde tenkt. Det ble også gitt uttrykk for at selv om forholdet måtte anses utilbørlig ville frifinnelse måtte skje på grunnlag av bestemmelsen i landssvikanordningens § 5 II b som forutsatte at arbeider og underordnede funksjonærer bare ble å straffe når det forelå særlig mislig forhold. En dommer kom til at tiltaltes forhold var utilbørlig, men fant at han måtte frifinnes etter den foran nevnte bestemmelse, jfr. RM h. 28 s. 154, RM h. 29 s. 87.

Ved å gå sammen i arbeidslag — såkalte 5-manns, 3-mannslag — og overtta utførelsen av bestemte mer begrensede arbeidsopdrag som nærmest underentreprenører for norske firmaer med tyske arbeider, eller direkte fra tyske avdelinger, kunne fortjenesten bli vesentlig høyere enn ved et vanlig arbeidsforhold. Et typisk eksempel finnes i en sak som er inntatt i RM h. 51 s. 83.

Tiltalte ble frifunnet ved Torridal herredsrettsdom av 16. juni 1948 etter landssviktlovens § 5 II b. Han var født i 1888, av yrke anleggsarbeider og forsørgert i 1944 hustru og 2 barn. Fra okkupasjonen til sommeren 1944 hadde han, avbrutt av arbeidsledighetsperioder, arbeidet som formann eller bas i en rekke entreprenørfirmaer som alle hadde tyske arbeider. Etter å ha gått ledig en tid gikk han sommeren 1944 sammen med tre andre og dannet et lag som fra firmaet Veibyg Co. overtok et arbeid med kamouflering av militære stillinger ved Kristiansand. Tiltalte sto som leder av laget og undertegnet kontrakter. Etter 14 dager sluttet han med dette arbeid. Etter en tid gikk han etter anmodning inn i et nytt 4-mannslag som fra et entreprenørfirma overtok arbeidet med å bygge og kamouflere maskingeværstillinger og løpegraver samt sette opp et vognskjul i Greipstad. Tiltalte sto også nå som leder av laget og undertegnet

kontrakten med entreprenøren. Arbeidet pågikk i ca. 1/2 år til i midten av desember 1944 da han sluttet p. g. a. uoverensstemmelse med den tyske byggeleder. Hans fortjeneste i dette tidsrom var vel kr. 700.

Herredsretten fant hans forhold utilbørlig, idet han ved to forskjellige anledninger hadde undertegnet kontrakter hvorved han overtok meget krigsviktige arbeider som han hadde foretrukket p. g. a. den gode fortjeneste. Retten fant ikke at hans forsørgelsesbyrde under disse omstendigheter kunne berettiget ham til å ta slike arbeider. Under hensyn til at han som formann på 4-mannslagene neppe kom i noen annen reell stilling enn de øvrige deltagere i lagene fant herredsretten at han burde frifinnes i henhold til landssviklovens § 5 II b.

Høyesterett avsa 23. oktober 1948 fellende dom i saken og fastsatte straffen til en bot stor kr. 500. I Høyesteretts dom heter det:

«Slik som tiltaltes forhold er beskrevet i herredsrettens dom, skiller han seg etter min mening ut fra den store mengde av vanlige tyskerarbeidere. Hvorvidt tiltalte skal betraktes som selvstendig underentreprenør, eller om han i virkeligheten bare har vært arbeider hos . . . , lar jeg stå hen. Avgjørende for meg er at tiltalte ved å inngå de nevnte kontrakter har kunnet oppnå forskjellige fordeler som de vanlige tyskerarbeidere ikke hadde, først og fremst en høyere fortjeneste — nemlig fortjeneste beregnet etter de regler som gjaldt for entrepriser, i stedet for den vanlige timelønn og akkordbetaling eller «Riksavtalen for tyske bygge- og anleggsarbeider». Videre legger jeg vekt på arbeidets krigsviktige karakter og på det tidspunkt det ble utført.»

Det skal refereres en annen sak som også gjaldt arbeid ved tyske militære anlegg. I tillegg til dette kom imidlertid arbeid med flere tømmerdrifter. Grensen mellom det straffrie og det straffbare kom skarpt frem i saken, som er inntatt i R M h. 34 s. 84.

Tiltalte var født i 1907, var småbruker i Målselv og hadde hustru og fire barn å forsørge. I juni 1940 søkte og fikk han arbeid i et entreprenørfirma som hadde tyske byggeoppdrag på Bardufoss flyplass. Han gikk i desember 1940 over i en annen bedrift, som samme entreprenør ledet. Fra senhøsten 1942 ble han bas eller arbeidsformann, og fortsatte som sådan til han i begynnelsen av 1943 sluttet og gikk over i et nytt firma, hvor han var til juni 1944. For dette firma arbeidet han som formann ved dets omfattende skogsdrifter i Dividalen, Divimoen, Messeltmoen og flere andre steder. Han skaffet til dels folk til driftene, leverte lønningskonvolutter og førte tilsyn med hogst og kjøring. I noen til-

felle søkte han å påskynde skogforvalterens blinking.

Ved Malangen herredsretts dom av 31. oktober 1947 ble han frifunnet for arbeidet i tiden fra juni 1940 inntil han ble arbeidsformann. Idet småbruket i 1940 ikke var tilstrekkelig til familiens underhold og at det på den tid Målselv ikke var lett å få arbeid hos andre enn dem som arbeidet for tyskerne. Tiltaltes forhold som arbeidsformann fant retten derimot utilbørlig. Han overtok stillingen frivillig, og var en påpasselig arbeidsformann som med energi søkte å få det utført for at hans arbeidsgiver skulle være tilfreds med hans arbeid.

Forholdet ble henført under landssviklovens § 2 nr. 3. Hans formue besto i småbruket som kunne fø 4 kuer og 1 hest, en løseøre og en livspolise på kr. 1000. Den 21. mars 1947 avsa Høyesterett dom i saken. Høyesterett fant under dissens (4—1) at herredsretten med rette hadde ansett hans forhold fra høsten 1942 som utilbørlig og beviste til R M h. 26 s. 94 og fastsatte straffen til fengsel i 60 dager uten rettighetsinndragningskravet ble under hensyn til hans forsørgelsesbyrde og økonomi satt til kr. 200 som bare var en del av hans inntekt på disse arbeider.

Mindretallet fant at tiltaltes forhold lik endret karakter på vesentlig måte ved at han gikk over til å bli arbeidsformann. Han fulgte ingen ledende stilling og det hadde ingen nevneverdig økonomisk betydning. Selv om det kunne kritiseres, særlig at han tok stilling som arbeidsformann, kunne forholdet etter mindretallets oppfatning ikke i utpreget grad anses som nasjonalt dadelverdig og det beviste til R M h. 28 s. 28 og s. 154.

Av en annen art var den bistand som var omhandlet i en sak, gjengitt i R M h. 34 s. 11. Ifølge Gulating lagmannsretts dom av 22. august 1946 var tiltalte født i 1898, av yrke styrmann, og forsørgt hustru og 1 barn. Etter krigsutbruddet ble han mot eget ønske avmønstrert og av rederiet, som ikke hadde arbeid for ham, henvist til Bergen Arbeidsformidlings kontor som anviste ham på Herdla flyplass, hva han ikke tok. I forskjellige jobber sommeren 1940 fikk han arbeid. Den 12. oktober 1940 anmodning fra et tysk kompani på Marineholmen i Bergen om å overta arbeidet og transporterte som fører av en båt arbeidsfolk til og fra verksteder. Kull og materialer for den tyske krig. Dette arbeid hadde han inntil det siste år før frigjøringen da han overtok stilling som fører på et fartøy tilhørende firma «Sj»

arbeid som arbeidet for tyskerne. Han var en kort tid stasjonert på Marineholmen, senere på Florvåg. Fortjenesten som båtfører utgjorde ca. kr. 8000 pr. år. Som fører for «Sjøtransport» hadde han ca. kr. 500 pr. måned.

Lagmannsretten fant at tiltalte hadde overført arbeidet på en måte som måtte anses utilbørlig, idet han ikke var innmeldt som arbeidssøker ved Arbeidsformidlingskontoret, og at han ikke hadde behøvet å følge anmodningen fra kontoret på Marineholmen om å henføre seg der samt at tyskerne på dette tidspunkt ennå ikke hadde begynt med utskrivning eller tvang. Han hadde hele tiden vært tyskvennlig, og retten antok at han tok det arbeid som etter omstendighetene var mest risikabelt for ham og ga god betaling under hensyn til at det var hos tyskerne. Forholdet ble henført under landssviklovens § 2 nr. 3. Ved straffutmålingen la retten vekt på at det straffbare forhold hadde vært en praktisk talt hele okkupasjonen uten at han hadde gjort noe alvorlig forsøk på å komme bort fra det. På den annen side ble krigsingen og usikkerheten i 1940 tatt i betraktning. Under hensyn hertil og på grunnlag av hans forsørgelsesbyrde og formue stor ble straffen satt til en bot stor kr. 500 og rettighetstap som nevnt i landssviklovens § 11 nr. 1 og 2 for en tid av

Høyesterett forkastet under dissens (4—1) dommen anke den 15. mars 1947, idet flertallet var enig med lagmannsretten i at hans forhold måtte anses utilbørlig. Mindretallet kunne rettes kritikk mot ham særlig at han ikke gjorde større anstrengelse for å komme bort fra arbeidet, men fant ikke grunn sies å være utilbørlig og viste til R M h. 28 s. 28. Han hadde ikke hatt særlig fortjeneste eller tjent mer enn vanlig, og ville ha oppnådd på annet arbeid og innen dette var det vel neppe grunn å få enn det som støttet tys-

dom er omhandlet i R M h. 53 s. 11. Arbeid som forholdsvis selvstendig underentreprenørfirma med tyske arbeidssøkere, vesentlig befestingsanlegg.

Sandefjord byretts dom av 22. juni 1946 tiltalte født i 1885, av yrke kontorarbeider og hadde en forsørgelsesbyrde. I mai 1941 ble han ansatt i et entreprenørfirma i Sandefjord med arbeidssted på Folehavna og Sandefjord byretts kontor i Sandefjord. Hele tiden var av militær art, med befestingsarbeid på Folehavna som de mest betydningsfulle. Tiltalte har i de år han var ansatt i firma foretatt utbetalinger

av lønninger til arbeiderne og selv hevet de nødvendige midler hertil hos tyskerne og foretatt omfattende innkjøp av materialer og verkøyt til firmaet.

Retten fant hans forhold utilbørlig p. g. a. de omstendigheter hvorunder han deltok i ervervsvirksomheten for fienden og la også vekt på at han i sin stilling søkte å påskynde tempoet på arbeidsplassen og ved flere anledninger kom med trusler mot arbeiderne om tvangsforflytning. Retten fant at hans forhold ble å henføre under landssviklovens § 2 nr. 3. Ved straffutmålingen la retten vekt på at forholdet pågikk under nesten hele okkupasjonen og at han aldri søkte å komme vekk fra arbeidet. Det ble i formildende retning tatt hensyn til at han i noen tilfelle hadde gitt opplysninger til hjemmefronten om befestingsanleggene i Folehavna, dog uten å utsette seg selv for noen særlig risiko. Straffen ble satt til en bot stor kr. 3000 og rettighetstap som nevnt i landssviklovens § 10 nr. 1 og 2 for en tid av 10 år. Med hjemmel i landssviklovens § 14 jfr. strl. § 36 ble det foretatt inndragning av kr. 12 000. Høyesterett avsa dom i saken den 12. mars 1949, og flertallet — 4 — fant at byretten med rette hadde ansett hans forhold utilbørlig. Under hensyn til omstendighetene, særlig at tiltalte var 64 år og med små ervervsmuligheter, ble inndragningen redusert til kr. 6000. Mindretallet antok at dommen måtte oppheves p. g. a. uklare domsgrunner.

En sak referert i R M h. 50 s. 116 viser hvilken betydning tiltaltes stilling eller særlige forutsetninger kunne få for bedømmelsen av den ytede bistands utilbørlighet. Etter Namdal herredsretts dom av 4. mars 1948 var tiltalte født i 1901, utdannet som lærer og forsørgt hustru og 2 barn. Fra 1931 var han ansatt som lærer i Kolvereid.

Sommeren 1941 deltok tiltalte i ca. 14 dager som vanlig arbeider i et steinbrudd i Klinga. Steinbruddet ble drevet av tyskerne, og tiltalte hadde fått arbeidet gjennom sin nabo som han våren 1941 hadde forespurmt om arbeid. Etter en tid hadde naboen gitt tiltalte beskjed om at han kunne få delta i et arbeid i Klinga hvor naboen var arbeidsbas for et lag på 6 mann. Det ble da ikke nevnt noe om arten av arbeidet, som besto av brytning av pukkestein som ble benyttet ved tyske barakkeanlegg. Lønnen var kr. 1,60—1,70 pr. time. Senere på sommeren 1941 overtok vedkommende lag utsprenget av en kjeller til officersbarakke ved Namsos, og tiltalte arbeidet her til 1. september 1941, da han igjen begynte på skolen. Det ble først arbeidet for timebetaling, men etter tyske krav ble arbeidet

det overført til akkord. Sommeren 1942 spurte tiltalte en annen person som drev utstrakt tyskerarbeid om å få beskjefteigelse. Tiltalte fikk arbeid som taktekker på en låvebygning som tyskerne bygget i Grong. Dagsfortjenesten var 15—20 kroner, og arbeidet varte fra begynnelsen av juli til medio august 1942. Etter anmodning overtok tiltalte fra 1943 regnskapsførelsen for denne nye virksomhet. Han arbeidet i ca. 14 dager i Overhalla med regnskapene og fortsatte med føringen av regnskapene også etter at skolen igjen var begynt. Han førte regnskapene for tyskerarbeidet til våren 1944, og mottok for dette kr. 1800. På grunn av gjeld og anstrengt økonomi hadde tiltalte i alle år vært nødt til å søke ekstraarbeid i sommerferiene. Han arbeidet da som onnekar og overtok ellers annet forefallende arbeid i distriktet.

I den første tid av okkupasjonen opptrådte tiltalte lojalt som lærer på linje med sine kolleger og nedla arbeidet under lærerstriden. Senere viste han en svakere holdning. Tiltalte ble den 2. juli 1945 suspendert fra stillingen som lærer uten lønn. I mars 1947 tiltrådte han igjen i stillingen og fikk lønn fra 25. januar 1947.

Herredsretten fant at tiltaltes bistand til fienden måtte anses som utilbørlig idet bedømmelsen for en lærer måtte bli streng både fordi de skulle tjene som eksempler for ungdommen og fordi lærerne hadde bygget opp en fast front mot okkupanten og NS. Den vakte oppsikt både innenfor og utenfor landets grenser og var av den største betydning for motstandsbevegelsen. Dette forpliktet den enkelte lærer til å holde ut i sterkere grad enn de borgere som sto uten støtte i en yrkesfront, og det var i samfunnets interesse å verne om de krav til nasjonal holdning som lærerfronten etablerte. Tiltalte hadde også tidligere fulgt sine kolleger og hadde full forståelse av hva kampen gjaldt. Selv om hans økonomi var anstrengt kunne han ha hatt ekstraarbeid av samme art som tidligere, og ved å søke tysk arbeid falt han sine kolleger i ryggen og sviktet sine nasjonale plikter. Retten fant at hans arbeid som regnskapsfører for tyskerarbeidet måtte settes på like linje med arbeid direkte for tyskerne. Lederen av laget arbeidet på denne tid kun for tyskerne og er dømt for økonomisk landssvik. Retten henførte forholdet under landssviklovens § 2 nr. 3, og fant at han som straff måtte fradømmes sin stilling som lærer idet han vanskelig ville kunne gi en objektiv skildring for barna på skolen av forholdene i Norge under okkupasjonen. Han ville heller ikke være den rette mann til å forklare barn og ungdom hvilke plikter na-

sjonen stiller til dem hvis vårt land på ny i gang skulle bli okkupert. Dommene ble avvist under dissens, idet en av domsmennene var ute for frifinnelse.

Ved kjennelse av 8. september 1948 forfattet Høyesterett domfelles anke. Med hensyn til spørsmålet om utilbørligheten av hans holdning bemerket Høyesterett:

«Det fremheves særlig vedkommende arbeid med å bringe regnskapet for S. i den hørige orden at dette var noe som alene norske skattemyndigheter hadde interesse i mens det for tyskerne ikke spilte noen rolle hvorvidt og i hvilken utstrekning S. førte ker for sitt arbeid. Det bestrides derfor regnskapsføringen kan karakteriseres utilbørlig bistand for fienden. Jeg mener lertid at ved ethvert arbeid av denne art er regnskapsførelse en nødvendig side av virksomheten. Bistand med regnskapsførelse derfor anses som enhver annen bistand arbeidets utførelse, og etter det retten funnet bevist er jeg enig i at hans forhold betegnes som utilbørlig. Herved har jeg særlig vekt på at domfelte i mange år har vært lærer og burde hatt forståelsen av uriktige ved sin handlemåte.»

Selv om det måtte føles hårdt for tiltalte å miste den stilling han med dyktighet hadde bekledt siden 1931 og som han av skolemyndigheter på ny var anbrakt i etter okkupasjonen, fant Høyesterett med 4—1 stemme det ikke ville være riktig å la ham fortsette som lærer i folkeskolen.

Som tidligere nevnt kunne straffen for like arbeidere og underordnede funksjonærer falle bort etter bestemmelsen i landssviklovens § 5 II. ledd b, jfr. 1. anordn. § 5 II. b. I følgende skal det refereres et par tilfelleviser anvendelsen av denne bestemmelse.

I R M h. 43 s. 41 er inntatt en Høyesterettsdom av 12. november 1947. Ifølge Heim byretts dom av 4. januar 1947 var tiltalte født i 1902, av yrke sjåfør, med hustru og sønne. Den 27. april 1940 reiste han til Værnes flyplass og tok der frivillig arbeid for Cementstøperiet, A/S Jernbetong og A/S tongbygg. Etter en ukes tid ble han overført til Lade, men atter til Værnes hvor han arbeidet til i oktober—november 1940. Senere hadde han under okkupasjonen arbeidet ved forskjellige tyske anlegg i forskjellige norske trepnerørfirmaer.

Retten fant hans forhold utilbørlig, idet han frivillig søkte arbeid ved de tyske flyplasser og øvrige anlegg, og særlig la retten vekt på hans arbeid for fienden mens kamphandlingene pågikk i Norge og norske styrker kamp innenlands.

Hans forhold ble henført under landssviklovens § 2 nr. 3 og straffen satt til

rettigheter som nevnt i landssvikanordningens § 2 nr. 1 og 2 for 10 år. I forbindelse med straffutmålingen la retten vekt på at han med krigens utbrudd ble arbeidsledig og at han ble så utvei til skikkelig betalt norsk arbeid som at lokale norske myndigheter opptrådte til å ta tysk arbeid like etter at Trondhjem var besatt. Høyesterett frifant ham etter bestemmelsen i § 5 II b. I premissene heter

«det som er anført i dommen, var tiltalte som følge av krigen blitt arbeidsløs og var uten midler til sitt underhold da han ble seg og ble antatt som alminnelig arbeidssøker hos norske firmaer som hadde over- og gjengentrepriser for tyskerne. Han ble først etter at lokale norske myndigheter ved en til offentligheten rettet kunngjøring hadde oppfordret til å ta sådant arbeid som jeg om de særlige forhold som forelå i Trøndelag ved krigens begynnelse oppmuntret til arbeid for tyskerne viser til dommen i sak mot P. F., R M nr. 26 side 10. Men jeg etter det som foreligger om forholdet at han bør fritas for straff i medhold av landssviklovens § 5, 2. ledd

«Så vidt jeg forstår herredsretten er frifinnelsen begrunnet med at starten av D. og F. og arbeidet i firmaet ikke var utilbørlig av to grunner. Det første er at tiltalte var i en økonomisk tvangssituasjon som gjorde det nødvendig for ham å ta tysk arbeid i Kristiansand, og den annen er at det da ikke kan være noen vesentlig forskjell på å starte et entreprenørfirma og ta arbeid for et allerede bestående firma. Dette siste punkt beror på en feilaktig oppfatning av landssviklovens § 2 nr. 3, jfr. § 5 b. Det er her trukket en grense mellom å ta underordnet arbeid på vanlige lønnsvilkår på den ene side og det å starte et firma hvor en overtar en ledende stilling på den annen. At D. etter beskrivelsen går inn i siste gruppe, hvor arbeidet i alminnelighet må betegnes som rettsstridig og utilbørlig er klart.»

Herredsrettens dom ble opphevet.

I en dom i R M h. 28 s. 154 foretok Høyesterett en inngående drøftelse av utilbørlighetsspørsmålet, og i tilknytning til dette ble også anvendelsen av landssvikanordningens § 5 II b behandlet.

Ved Lyngdal herredsretts dom av 15. august 1946 var tiltalte dømt for overtredelse av landssvikanordningens § 2 nr. 3 til en bot stor kr. 500 som ble ansett opptjent ved utholdt varetekt i 103 dager, med rettighetstap etter landssvikanordningens § 11 nr. 1 og 2. Tiltalte var født i 1912 og eiet sammen med en bror et småbruk på Lista på 17 mål.

Han drev ved siden av bruket med fiske og forsørgte hustru og to barn. Hans far med familie hadde kår på småbruket. En tid etter 9. april 1940 gjorde banken krav på renter og avdrag for gjeld på småbruket og båten, og fra herredskassereren kom skattekrav og utpantningsvarsel. Det var på denne tid vanskelig å drive fiske, og tiltalte var dårlig utstyrt med fiskeredskaper og han så ikke annen løsning enn å ta arbeid for tyskerne. Han rådførte seg med lensmannen som mente han kunne søke tysk arbeid, men for han gjorde dette søkte han herredskassereren for å få ettergitt skatten. Dette førte ikke frem og herredskassereren uttalte at det var lett å få arbeid med barakkebygning på Stave på Lista. Fra 1. juli 1940 fikk han ansettelse i A/S Jernbetong som drev anleggsarbeid for tyskerne på Stave. Lønnen var ca. kr. 60 pr. uke og han arbeidet i selskapet til 19. desember 1940, da han sluttet. Han var så hjemme

Høyesteretts dom av 28. februar 1948 ble inntatt etter landssvikl. § 5 II b. Retten fant under hensyn til den sterke militære karakter av særlig de senere arbeidspunktet for deres utførelse at tiltalte hadde funnet hans arbeid utilbørlig, men Høyesterett fant ikke det var særlig så vesentlig ut fra hensyn til at underordnede tyskerarbeidere som grunn til å anvende straff, og at de burde falle bort etter den bestemmelse.

Herredsrettens dområdet av landssvikl. § 5

tok en aksje i selskapet og hadde prokura. Han ble valgt til varamann for styrets formann og deltok i styremøtene. Han ble betegnet som kontorsjef og fortsatte i stillingen til frigjøringen. Firmaet hadde i tiden 1942 til frigjøringen utført en rekke byggearbeider for tyskerne av utpreget militær karakter på en rekke steder på Sørlandet og Østlandet til en samlet sum av ca. 8,8 mill. kroner. Firmaets innehaver, som tidligere hadde vært rubleleier, ble dømt for overtredelse av landssvikanordningens § 2 nr. 3 til tvangsarbeid i 2 år og 6 måneder. Under dissens fant lagmannsretten at tiltaltes forhold ikke kunne anses utilbørlig. Flertallet fant at pensjonen kr. 1800 pr. år var utilstrekkelig til å leve av og at han søkte og tok stillingen uten kjennskap til firmaets virksomhet, som han først ble klar over etter å ha arbeidet der i noen måneder. På grunn av sin alder var det vanskelig for ham å få noen annen stilling. Flertallet fant heller ikke grunn til å legge særlig vekt på at han i 1944 ble valgt til varamann for styrets formann, og den lønn han oppebar i årene 1943—45 lå ikke vesentlig over hva en mann i hans stilling og med det store ansvar og arbeidsbyrde burde ha. For øvrig viste han god nasjonal holdning og sikret gjennom sin virksomhet at det offentlige skattekrav ble dekket. Mindretallet — 2 dommere — fant det utilbørlig at han overtok stillingen som bokholder og senere kontorsjef. I tillegg til flertallets anførsler la mindretallet vekt på at han søkte og overtok stillingen på en tid da det ikke hersket tvil om hvorledes man på nasjonalt hold så på virksomheten for fienden. Han visste at firmaet var nytt i Arendal og han burde ha sluttet i stillingen da han ble klar over dets virksomhet i løpet av sommeren 1942. Hans inntekt i firmaet i de tre siste år var uforholdsmessig stor i forhold til hans inntektsnivå før han overtok stillingen. Høyesteretts flertall — 4 — fant i tilslutning til lagmannsrettens mindretall at hans forhold måtte anses utilbørlig og sluttet seg til dets begrunnelse. Mindretallet — 1 dommer — var enig med lagmannsrettens flertall.

Her skal nevnes en sak mot en kontorfunksjonær som arbeidet innenfor fiskeomsetningen som kontorsjef i det tyske firma Fischeinkaufgemeinschaft, Trondheim. Da denne omsetning var regulert gjennom kvoteavtalen mellom norske og tyske myndigheter, måtte utilbørlighetsspørsmålet avgjøres under hensyn til disse avtaler, hvorfor bedømmelsen av utilbørligheten ble betydelig mer komplisert enn i den sist refererte. Trondheim byretts dom av 29. juni er inntatt i R M

h. 57 s. 47. Etter eksamen fra Byggeskolen og tilsatt til lærer ved Byggeskolen i 1918 og arbeid i forskjellige firmaer innenlands og utenlands de han siden 1926 arbeidet selvstendig i fiskeribransjen med omsetning av fisk. I 1940 overtok tiltalte stillingen som kontorsjef i det nystiftede A/S Fiskeinnkjøp, som skulle være et innkjøpsfirma for A/S Frostfilet, som også var stiftet i mars 1940 og som skulle drive foredling av fisk ved bruk av ekspost særlig til det tyske marked. Allerede fra starten hadde tyskerne store interesser i dette selskap og var i realiteten ledende i dette. A/S Fiskeinnkjøp hadde en ledelse. Krigsutbruddet medførte stans i virksomheten for begge firmaer som først kom på gang igjen i løpet av juni 1940, og han fortsatte i sin stilling.

Tyskerne overlot innkjøpsvirksomheten til rent tyske firma F. E. G. og utviklet Fiskeinnkjøp. F. E. G. var en sammenslått av Reichskommissar gitt enerett til å eksportere av den fisk som skulle eksporteres fra Norge til Tyskland, eller som skulle leveres de tyske filetfabrikker i Norge, bl. a. A/S Frostfilet. F. E. G.'s avdelingskontor i Trondheim ble etablert sin virksomhet den 1. januar 1941 og overtok A/S Fiskeinnkjøps kontorer. Tiltalte gikk frivillig over i det nye selskap som kom på gang fra samme tid med en lønn av kr. 1000 pr. måned. Som kontorsjef i firmaet foretok tiltalte befraktninger for F. E. G. og chartrte nødvendige båter for fisketransporten og organiserte han innkjøpsvirksomheten for fisk. Fra 1. januar 1944 ble han overordnet til nyopprettet fraktkontor innen firmaet, og han skulle overta transporten til forskjellige filetanlegg. Han arbeidet ved dette kontoret til mai 1945. Overfor F. E. G. fremkom hans forslag om at F. E. G. skulle kjøpe samlingsbåter til disposisjon for pakker og måtte hente fisk utenfor sine hjemstedskvarterer.

Retten fant at tiltalte som kontorsjef i firmaet å varetta firmaets interesser på best mulig måte uten at han har opptrådt spesielt dadd i forhold hvor det hadde forekommet konflikter mellom norske og tyske interesser. I 1940 ble A/S Frostfilet 13 fraktfartøyer. Tiltalte ble bedømt som korresponderende reder for disse fartøyer og skulle overtas av tiltalte. Han boyet seg mot denne bestemmelse og fungerte som korresponderende reder fra 1. september 1940 etter min mening for langt tid. Tiltalte generelt hevdes i alle tilfelle å ha vært en bransjekyndig nordmann som hadde beste evne. Hva endelig det angår som påtalemyndigheten har påpekt at mens S. H.s treårige virksomhet i fiskeribransjen den gang han i

han var på denne tid rekvirert av Wehrmacht og tiltalte bistod eieren med å få hevet kvoteringen. Tiltaltes virksomhet gjennom de tre år i den overordnede stilling i F. E. G. ble betraktet som bistand til fienden, men retten fant ikke at den kunne anses som utilbørlig. Hans virksomhet var i hele dette tidsrom knyttet til den sektor av fiskebransjen som arbeidet med eksport av fisk og fiskeprodukter til Tyskland. Under hensyn til fiskeeksportens betydning for Norges varebytte med Tyskland under krigen og betydningen av at kvoteavtalen ble oppfylt, fant retten at hans deltagelse i det tyske firma F. E. G. ikke kunne anses som utilbørlig så lenge det ikke var en større tilgang på fisk for eksport til Tyskland enn fastsatt av myndighetene. Det ble videre lagt vekt på at tiltalte i en årrekke hadde hatt sin næring i fiskeribransjen, og han før okkupasjonen ble han ansatt i Fiskeinnkjøp, hvis virksomhet ble overført til F. E. G., en endring som mer var av administrasjonsmessig art enn det innebar noen endring i hans stilling. Dertil var hans virksomhet som fiskeeksportforretning innstillet og ikke ble tatt i igang. For så vidt hans virksomhet som korresponderende reder angikk fant retten heller ikke den innebar noen utvilsomt bistand, da fartøyene gikk i samdrift som før og fordelene bare lå i en administrativ forenkling for tyskerne. Tiltaltes befraktning med motorkutteren medførte ikke en tilførsel av fisk til tyskerne utover kvoteavtalen og det kunne ikke anses som rettsstridig bistand til fienden.

Høyesterett opprettholdt frifinnelsen og avviste påtalemyndighetens anke av 12. januar 1950. Påtalemyndigheten gjorde i ankeerklæringen gjeldende bl. a. at tiltaltes virksomhet som korresponderende reder med en norsk fiskeeksportvirksomhet var en direkte bistand til fienden, idet han stillet sin ervervsbransjemann til disposisjon ved å tilby fiskeeksporttjeneste, og måtte stå i sammenheng med tiltalte i den ovenfor sist refererte sak (R M h. 36 s. 3). Herom hevdet tiltalte:

«Tiltalte ved å gå direkte til Tyskland og bedømmes annerledes enn en korresponderende reder som leverer tyskerne fisk og fiskeprodukter, slik tilfelle var i S. H. nr. 47 side 116. Derimot går det ikke ut av min mening for langt tid. Tiltalte generelt hevdes i alle tilfelle å ha vært en bransjekyndig nordmann som hadde beste evne. Hva endelig det angår som påtalemyndigheten har påpekt at mens S. H.s treårige virksomhet i fiskeribransjen den gang han i

1942 stillet seg til tyskernes disposisjon, lå hele 15 år tilbake i tiden, hadde tiltalte i den foreliggende sak helt fra 1926 uavbrutt vært knyttet til fiskebransjen. Videre fant hans overgang til F. E. G. sted etter at han like før okkupasjonen var blitt ansatt i A/S Fiskeinnkjøp, hvis formål var deltakelse i fiskeeksporten og da spesielt den del av eksporten som tok sikte på det tyske marked. På dette etter min mening avgjørende punkt fastslår herredsrettsdommen — riktignok noe vel kortfattet — at «oppløsningen av dette selskap og opprettholdelsen av avdelingskontor for F. E. G. i Trondheim, var etter rettens oppfatning mer et organisasjonsspørsmål enn en reell endring i det allerede bestående forhold. — For tiltalte medførte heller ikke overgangen fra det ene firma til det annet noen endring hverken i arbeidsområde eller lønsmessig.»

Førstvoterende fant for så vidt at hans forhold ikke var utilbørlig, og anførte videre:

«Utilbørlighet vil der i tilfelle som disse kunne bli tale om hvor den tiltalte, — — — har forbrutt seg mot den for den innenlandske omsetning gjeldende regulering eller for øvrig opptrådt til fordel for tyskerne på en klanderverdig måte som atskiller ham fra de øvrige deltakere i bransjen.»

Høyesterett var også enig i byrettens vurdering av hans virksomhet som korresponderende reder og likeledes bedømmelsen av måten han utførte sitt arbeid på, dog under noen tvil for så vidt han foreslo for F. E. G. å stille samlingsbåter til disposisjon for pakkerne. Men etter omstendighetene fantes dette forhold ikke så graverende at det burde medføre noen endring i den endelige vurdering.

Straffutmålingen i økonomiske landsviksaker.

Det materiale som er gjennomgått og som danner grunnlaget for den foregående fremstilling omfatter 127 saker med fellende avgjørelse i Høyesterett eller i Høyesteretts kjæremålsutvalg. For disse avgjørelser og for en lagmannsrettsdom som er referert skal det nedenfor gis en skjematisk oversikt over straffutmålingen.

Som det fremgår av oppstillingen er det alt overveiende antall tilfelle henført under 1. anordn. og 1. lovens mildere bstemmelse istedenfor under strl. § 86.

Av de nedenfor gjengitte avgjørelser er strl. § 86 anvendt i 13 tilfelle. I 7 av disse saker hørte den utilbørlige ervervsvirksomhet under gruppen omsetning. I 5 tilfelle gjaldt det deltakelse i bygge- og anleggsvirksomhet og i 1 tilfelle arbeid som ledende funksjonær. Ikke i noen av disse 13 tilfelle forelå det bare utilbørlig ervervsvirksomhet. Dels forelå det overtredelser av de øvrige bestemmelser i 1. lovens 1. anordn. § 2 nr. 1—4 og dels også

overtredelser av andre bestemmelser i straffeloven. Den høyeste frihetsstraff som ble utmålt i disse saker var tvangsarbeid i 9 år. Eidsivating lagmannsretts dom av 5. juli 1949. Anken avvist av Høyesteretts kjæremålsutvalg.

Den høyeste bot som ble ilagt var kr. 2 000 000. Den kom i tillegg til en straff av fengsel i 1 år. RM h. 49 s. 29. Den høyeste bot som ble idømt alene var kr. 500 000. Eidsivating lagmannsretts dom av 29. november 1949.

Ved vurderingen av bruken av rettighetstap må det tas i betraktning at lov nr. 25 av 28. juli 1949 medførte en begrensning i adgangen til å anvende rettighetstap. Etter § 1 kunne rettighetstap etter l.l. § 10 nr. 4, 8 eller 9 bare idømmes i tilfelle hvor frihetsstraffen var høyere enn 8 år. Det samme gjaldt rettigheter etter l.l. § 10 nr. 5 når de ikke var medtatt i strfl. § 29 nr. 4. Etter § 4 i loven av 1949 var det ikke adgang til å anvende rettighetstap som nevnt i l.l. § 10 nr. 1 og 2 etter

8. mai 1950 i andre tilfelle enn hvor frihetsstraffen oversteg 1 år. Denne lov hadde bestemmelser om bortfall av tidligere idømte rettighetstap.

Betinget dom ble kun brukt i rene takelsestilfelle, i alt i tre tilfelle blant saker.

I oversikten er også idømt inndragning ansvar medtatt. Inndragning etter strfl. § 1 er ikke benyttet i noen av de foreliggende saker. I den sak som er referert i RM h. 36 s. 36 opprettholdt Høyesterett ikke inndragning etter denne bestemmelse. Den følgende skjematisk oversikt er også ordnet kronologisk vis som den tidligere fremstilling.

Er intet annet anført gjelder rettighetstap en tid av 10 år. I de tilfelle hvor rettighetstap gjelder andre tidsrom er dette angitt at vedkommende rettigheter er satt i parentes mens tidsrommet er angitt ved et tall i parentes.

Er domfelte i tillegg til inndragning idømt erstatningsansvar, l.l. § 22, er tallene erstatningsansvaret merket med E.

Straffutmåling. Bygg og anlegg.

Saker behandl. av HR el. Kjm.utv.

	Straff	Rett.tap	Inndragning
1. S.B.S.	RM h. 9 s. 11, § 2, nr. 1. a, 3, 18. des. 1942 § 3	Tv. 2 år 6 mndr. § 11 nr. 1-4, (5, 7, 8) ⁵	17 000,00
2. M.K.A.	RM h. 17 s. 71, § 2 nr. 3	Bot kr. 50 000,00 § 11 nr. 1, 2	184 323,15
E.S.	RM h. 17 s. 71, § 2 nr. 3	Bot kr. 30 000,00 § 11 nr. 1, 2	167 286,15
3. G.S.	RM h. 17 s. 76, § 2 nr. 3	Bot kr. 7 000,00 § 11 nr. 1, 2	33 616,25
4. D.N.	RM h. 25 s. 71, § 2 nr. 3	F. 1 år ÷ 98 + kr. 20 000,00 § 11 nr. 1, 2, 4	246 600,00
H.J.N.	RM h. 25 s. 71, § 2 nr. 3	F. 1 år ÷ 53 + kr. 20 000,00 § 11 nr. 1, 2, 4	246 600,00
H.N.	RM h. 25 s. 71, § 2 nr. 3	F. 1 år ÷ 53, + kr. 20 000,00 § 11 nr. 1, 2, 4	246 600,00
5. J.E.J.	RM h. 28 s. 151, § 2 nr. 3.	F. 6 mndr. ÷ 94 § 11 nr. 1, 2 (5) ²	5 000,00
6. O.H.H.	RM h. 29 s. 69, § 2 nr. 1, 2, 3, 4.	Tv. 1 år 6 mndr. ÷ 285. § 11 nr. 1, 2, 4 (7,8) ⁵	100 000,00 119 000,00
7. T.H.	RM h. 29 s. 80, § 2 nr. 3.	F. 6 mndr. § 11 nr. 1, 2	30 360,00
8. S.B.	RM h. 35 s. 63 21. sept. 1945 § 17, jfr. 18. des. 1942 § 3, § 2 nr. 1 a, § 86, § 222 II, jfr. § 49	Tv. 4 år 6 mndr. ÷ 133. § 11 nr. 1, 2, 4, (5,8) ⁵	100 000,00 2 500,00

Bygging. Bygg og anlegg.

Saker behandl. av HR el. Kjm.utv.

	Straff	Rett.tap	Inndragning
O.G.V.	RM h. 37 s. 5, § 2 nr. 3, strfl. § 374	F. 8 mndr. § 11 nr. 1, 2	12 000,00 O.G.V. 54 400,00 A/S
H.H.A.	RM h. 39 s. 68, § 2 nr. 3	F. 120 d ÷ 22 Bot kr. 15 000,00 § 11 nr. 1, 2	35 403,21
H.W.M.	RM h. 39 s. 68, § 2 nr. 3	F. 8 mndr. ÷ 22 § 11 nr. 1, 2	55 560,57
O.G.V.	RM h. 39 s. 152, § 2 nr. 3	F. 90 d. § 11 nr. 1, 2	30 500,00
K.W.	RM h. 39 s. 167, § 2 nr. 3	Tv. 1 år 6 mndr. § 11 nr. 1, 2	5 700,00
H.A.	RM h. 41 s. 33, § 2 nr. 3.	Bot kr. 2 000,00 § 11 nr. 1, 2	18 900,00
A.L.W.	RM h. 41 s. 119, § 2 nr. 3.	F. 90 d. § 11 nr. 1, 2	
H.W.	RM h. 41 s. 133, § 86 (§ 2 nr. 1 a 2, 3).	Tv. 3 år 6 mndr. ÷ 215. § 10 nr. 1, 2, 4 (5) ⁵	200 000,00
A.P.	RM h. 42 s. 5, § 2 nr. 3.	F. 1 år 3 mndr. § 10 nr. 1, 2	
H.A.O.	RM h. 42 s. 12, § 2 nr. 3.	F. 1 år 3 mndr. § 10 nr. 1, 2 (5) ³	100 000,00
O.S.	RM h. 42 s. 56, § 2 nr. 3.	F. 1 år 3 mndr. ÷ 94 § 11 nr. 1, 2	66 700,00
H.P.S.	RM h. 42 s. 96, § 2 nr. 3	Tv. 1 år 6 mndr. § 10 nr. 1, 2 (6, 7, 8) ³	70 000,00
H.L.	RM h. 42 s. 96, § 2 nr. 3.	Tv. 1 år 6 mndr. § 10 nr. 1, 2 (6, 7, 8) ³	90 000,00
H.L.G.	RM h. 43 s. 9, § 2 nr. 3.	F. 6 mndr. + bot kr. 2 500,00 § 11 nr. 1, 2	8 000,00
H.L.S.T.	RM h. 43 s. 14, § 2 nr. 3.	Tv. 1 år 9 mndr. § 11 nr. 1, 2	65 000,00
H.L.S.	RM h. 43 s. 14, § 2 nr. 3.	Tv. 6 mndr. § 11 nr. 1, 2	40 000,00
H.L.S.	RM h. 43 s. 14, § 2 nr. 3.	Tv. 6 mndr. § 11 nr. 1, 2	A/S R.E. sol.
H.L.S.	RM h. 43 s. 57, § 86 (§ 2 nr. 1, 2, 3, 4).	Tv. 3 år 3 mndr. ÷ 317 § 11 nr. 1, 2 (6) ³	158 225,74
H.L.S.	RM h. 43 s. 69, § 2 nr. 3.	F. 120 d. § 10 nr. 1, 2	50 000,00
H.L.S.	RM h. 44 s. 8, § 2 nr. 3.	F. 8 mndr. § 11 nr. 1, 2	29 000,00

*Straffutmåling. Bygg og anlegg.
Saker behandl. av HR el. Kjm.utv.*

	Innstil.	fra Landssvil	lget av 1955	
25. J.M.	RM h. 44 s. 44, § 2 nr. 2, 3.	F. 1 år 3 mndr. ÷ 134.	§ 10 nr. 1, 2, 4.	
26. J.K.M.	RM h. 44 s. 71, § 2 nr. 3.	Bot kr. 5 000,00		
27. A.H.H.	RM h. 45 s. 62, § 2 nr. 3.	Bot kr. 20 000,00	§ 10, nr. 6 ^b	
28. H.E.	RM h. 47 s. 120, § 2 nr. 3.	Bot kr. 1 000,00		
F.H.	RM h. 47 s. 120 § 2 nr. 3.	Bot kr. 1 000,00		
29. E.H.H.	RM h. 49 s. 65, § 2 nr. 3.	Bot kr. 3 000,00		
C.B.A.	RM h. 49 s. 65, § 2 nr. 3.	Bot kr. 1 500,00		
30. C.B.S.	RM h. 49 s. 104, § 2 nr. 3.	Bot kr. 60 000,00		
H.R.	RM h. 49 s. 104, § 2 nr. 3.	Bot kr. 60 000,00		
31. H.K.	RM h. 49 s. 146, § 2 nr. 3.	F. 6 mndr.	§ 10 nr. 1, 2	
32. K.O.	RM h. 52 s. 72, § 2 nr. 3.	Bot kr. 3 000,00		
33. T.G.S.	RM h. 53 s. 20,	F. 6 mndr.	§ 11 nr. 1, 2	
34. J.W.L.	RM h. 54 s. 74, § 86 (§ 2 nr. 1, 2, 3, 4)	Tv. 3 år 6 mndr. ÷ 148	§ 10 nr. 1, 2	
35. T.R.D.	RM h. 55 s. 68, § 2 nr. 3, 4.	Tv. 2 år 6 mndr. ÷ 303.	§ 10 nr. 1, 2	
36. S.S.	RM h. 56 s. 61, Strl. § 182, § 86 (§ 2 nr. 1, 3)	Tv. 3 år 6 mndr. ÷ 179	§ 10 nr. 1, 2	
I.A.K.	RM h. 56 s. 61, § 2 nr. 3.	F. 1 år 3 mndr. ÷ 120.	§ 10 nr. 1, 2	
K.A.S.	RM h. 56 s. 61, § 2 nr. 3.	F. 60 d. bet. 3 år.		
T.G.	RM h. 56 s. 61, § 2 nr. 3.	F. 1 år.	§ 10 nr. 1, 2	
37. A.E.	RM h. 56 s. 106, § 2 nr. 3.	Bot kr. 5 000,00		
38. O.H.K.	RM h. 57 s. 44.	F. 1 år ÷ 128.	§ 10 nr. 1, 2	

*Straffutmåling. Bygg og anlegg.
Saker behandl. av HR el. Kjm.utv.*

I. opph.	RM h. 58 s. 36, § 2 nr. 1, 2, 3, 4.	Tv. 2 år 6 mndr. + bot 100 000,00	§ 10 nr. 1, 2	540 000,00		
J.B.B.	RM h. 58 s. 84, § 2 nr. 3.	Bot kr. 250 000,00		237 000,00		
O.E.D.	RM h. 58 s. 84, § 2 nr. 3.	Bot kr. 250 000,00		237 000,00		
O.K.G.	HR 15. des. 1949, § 2 nr. 3.	F. 9 mndr.	§ 10 nr. 1, 2	60 000,00		
T.F.F.N.	HR 4. februar 1950, § 2 nr. 3.	Tv. 6 mndr. ÷ 51		160 000,00	Sol. 320 000,00	
A.G.	HR 8. februar 1950, § 2 nr. 3.	Bot kr. 5 000,00		20 000,00		
A.A.	HR 13. april 1950, § 2 nr. 3.	Tv. 1 år 6 mndr. ÷ 100 Bot kr. 250 000,00	§ 10 nr. 1, 2	50 000,00	250 000,00	A/S I.A.
P.M.J.	HR 13. april 1950, 2 nr. 3.	F. 6 mndr.	§ 10 nr. 1, 2	60 000,00		
LE.W.	HR 13. april 1950,	F. 90 d.	§ 10 nr. 1, 2	70 000,00		
LG.	HR 15. april 1950, § 2 nr. 3.	F. 5 mndr.	§ 10 nr. 1, 2	2 118,00		
S.H.	HR 7. sept. 1950, § 2 nr. 3.	F. 6 mndr. ÷ 151		200 000,00		
S.N.T.	HR 19. okt. 1950, § 2 nr. 1, 2, 3, strl. § 282.	Tv. 2 år ÷ 83	§ 10 nr. 1, 2	100 000,00		
R.R.	HR 19. okt. 1950, § 2 nr. 3, strl. § 280.	F. 6 mndr. ÷ 8 (bet. 3 år)		30 000,00		
HR 25. novbr. 1950, § 2 nr. 3.		Tv. 2 år ÷ 69	§ 10 nr. 1, 2	200 000,00	1 041 436,00	A/S N.
HR 15. mars 1951, § 2 nr. 3.		F. 1 år	§ 10 nr. 1, 2	50 000,00		
HR 15. mars 1951, § 2 nr. 3.		F. 1 år	§ 10 nr. 1, 2	50 000,00		
HR 21. april 1951, § 2 nr. 3.		Bot kr. 2 000,00				
HR 22. februar 1952, § 2 nr. 3.		Bot kr. 10 000,00		50 000,00		
HR 22. februar 1952, § 2 nr. 3.		Bot kr. 10 000,00		50 000,00		
HR 4. okt. 1952, § 2 nr. 3.		Bot kr. 1 500,00		10 000,00		

Straffutmåling. Bygg og anlegg.

Saker behandl. av HR el. Kjm.utv.

		Straff	Rett.tap	Inndragm. kr.
53. K.A.K.	HR 21. mars 1953, § 2 nr. 3. strl. § 374 ¹ .	Tv. 2 år ÷ 142.	§ 10 nr. 1, 2	575 000,00
G.K.	Oslo b.rt. 19. nov. 1948, § 2 nr. 3, strl. § 374 ¹ .	Tv. 2 år.	§ 10 nr. 1, 2, 4.	575 000,00
54. E.J.A.	HR 20. juni 1950, § 2 nr. 3.	Bot kr. 10 000,00 Delv. opph. av fell. dom.		I. opph.

1) Erstatning

Straffutmåling. I. Håndverk.

Saker behandl. av HR eller Kjm.utv.

		Straff	Rett.tap.	Inndragm. kr.
1. J.H.	RM h. 45 s. 72, § 2 nr. 3.	F. 90 d.	§ 10 nr. 1, 2	20 000,00
2. F.A.J.	RM h. 52 s. 77, § 2 nr. 3.	Bot kr. 2 000,00		
<i>II. Produksjon unntatt trevarer.</i>				
1. A.T.	RM h. 37 s. 55, § 2 nr. 2, 3.	F. 120 d. Bot kr. 10 000,00	§ 11 nr. 1, 2	80 000,00
2. A.T.S.	RM h. 44 s. 62, § 2 nr. 3.	Bot kr. 5 000,00	§ 10 nr. 1, 2	15 000,00
3. T.N.	RM h. 47 s. 95, § 2 nr. 3.	Bot kr. 5 000,00	§ 10 nr. 1, 2 (5) ¹	4 500,00
4. O.A.B.	RM h. 47 s. 161, § 2 nr. 3.	F. 6 mndr.	§ 10 nr. 3.	
5. C.C.M.	RM h. 51 s. 157, § 2 nr. 3.	Bot kr. 600 000,00	§ 10 nr. 1, 4.	737 572,00
A.M.	RM h. 51 s. 157, § 2 nr. 3.	Bot kr. 150 000,00	§ 10 nr. 1, 4.	737 572,00
6. K.P.J.	RM h. 57 s. 65, § 2 nr. 1, 2, 3, 4	Tv. 2 år ÷ 421	§ 10 nr. 1, 2	200 000,00
7. K.O.	HR 11. mars 1950, § 2 nr. 3.	Bot kr. 5 000,00		20 000,00 75 000,00 A/S G.L.
O.G.	HR 11. mars 1950, § 2 nr. 1, 3.	Bot kr. 5 000,00	§ 10 nr. 1, 2, 3	20 000,00
R.J.	HR 11. mars 1950, § 2 nr. 3.	Bot kr. 3 000,00		12 000,00
8. I.H.	HR 26. mai 1950, § 2 nr. 3.	Bot kr. 500,00		1 000,00
9. R.S.	HR 29. juni 1950, § 2 nr. 3.	Bot kr. 10 000,00	§ 10 nr. 1, 2	200 000,00

Straffutmåling. III. Produksjon — trelast—trevarer.

Saker behandl. av HR el. Kjm.utv.

		Straff	Rett.tap.	Inndragm. kr.
1. H.L.	RM h. 45 s. 75, § 2 nr. 3.	Bot kr. 5 000,00	§ 10 nr. 1, 2	25 000,00
2. O.H.J.	RM h. 49 s. 84, § 2 nr. 3.	Bot kr. 25 000,00	§ 10 nr. 1.	15 000,00 75 000,00 A/S Tr.
1. K.B.	RM h. 51 s. 145, § 2 nr. 3.	Bot kr. 5 000,00		20 000,00
1. J.E.S.	RM h. 53 s. 132, § 2 nr. 3.	Bot kr. 5 000,00	§ 10 nr. 1, 2	1 610,02
H.P.R.	RM h. 53 s. 132, § 2 nr. 3.	Bot kr. 5 000,00	§ 10 nr. 1, 2	42 259,12 R. 1 610,02
1. F.F.J.	Eid.l. 29. nov. 1949, § 2 nr. 3, Handsl. § 111.	F. 6 mndr. Bot kr. 500 000,00	§ 10 nr. 1, 2	375 000,00 1 085 000,00 H.J.Ltd.
1. T.W.H.	HR 1. april 1950, § 2 nr. 3.	Bot kr. 10 000,00		43 000,00 A/S S.H.B. 13 500,00 2 500,00 A/S
1. H.S.	HR 29. sept. 1951, § 2 nr. 3.	Bot kr. 1 000,00		10 000,00 T.H.
1. H.O.	HR 6. okt. 1951, § 2 nr. 2, 3.	Bot kr. 10 000,00	§ 10 nr. 1, 2	468 400,00 Y.T. A/S 90 000,00
1. O.O.	HR 4. novbr. 1951, § 2 nr. 1, 2, 3.	Tv. 6 mndr.	§ 10 nr. 1, 2	27 000,00
<i>Straffutmåling. Omsetning.</i>				
1. J.L.A.	RM h. 11 s. 17, § 2 nr. 3. K.utv.	Tv. 1 år 6 mndr.	§ 11 nr. 1, 2, (5) ⁵	50 000,00
1. S.P.	RM h. 17 s. 83, § 86, (§ 2 nr. 1, 3, 4)	Tv. 6 år.	§ 11 nr. 1—5, 7, 8,	62 776,70
1. S.L.	RM h. 26 s. 65, § 2 nr. 3.	F. 1 år ÷ 116	§ 11 nr. 1, 2, (6) ²	10 000,00
1. S.L.	RM h. 29 s. 63, § 86 (§ 2 nr. 1, 3, 4)	Tv. 3 år 6 mndr. ÷ 357.	§ 11 nr. 1, 2, 4, 5, 8.	72 661,35 164 442,00 A/S T.S. Co.
1. S.L.	RM h. 31 s. 81, § 86 (§ 2 nr. 1, 2, 3, 4) strl. § 223 I II	Tv. 4 år ÷ 640	§ 11, nr. 1, 2, 4, (5,8) ⁵	100 000,00
1. S.L.	RM h. 34 s. 78, § 86 (2 nr. 1, 2, 3)	Tv. 4 år ÷ 653	§ 11 nr. 5, 7, 8. Om. § 27	105 000,00 5 000,00
1. S.L.	221. sept. 1945 § 17.			

Straffutmåling. Omsetning.		Straff	Rett.lap.	Inndragning
Saker behandlet av HR el. Kjm.utv.				
7. A.S.H.	RM h. 36 s. 3, § 2 nr. 3.	Bot kr. 5 000,00	§ 10 nr. 1, 2	15 000,00
8. C.F.F.	RM h. 36 s. 15, § 2 nr. 3.	Bot kr. 5 000,00	§ 11 nr. 1, 2	10 000,00
L.I.S.	RM h. 36 s. 15, § 2 nr. 3.	Bot kr. 10 000,00	§ 11 nr. 1, 2	10 000,00
9. E.G.	RM h. 36 s. 56, § 2 nr. 3, l. 12. febr. 1932 § 40 m. m.	F. 2 år 6 mndr. ÷ 217	§ 11 nr. 1, 2	
10. N.S.F.	RM h. 43 s. 18, § 2 nr. 1, 3.	F. 60 d.	§ 10 nr. 1, 2	6 200,00
K.M.R.	RM h. 43 s. 18, § 2 nr. 3.	F. 6 mndr.	§ 10 nr. 1, 2	25 000,00
11. K.B.L.	RM h. 45 s. 5, § 2 nr. 3.	F. 90 d.	§ 10 nr. 1, 2, 4	10 000,00
12. F.O.C.A.	RM h. 49 s. 29, § 2 nr. 3.	F. 1 år ÷ 121, Bot 2 000 000,00	§ 11 nr. 1, 2, 4, 5, 7, 8.	370 000,00 S & Co.
13. E.N. ¹⁾	RM h. 50 s. 70, strl. §§ 406, 128, § 2 nr. 1, 2, 3, strl. § 374,	Tv. 2 år ÷ 297 Bot 50 000,00	§ 11 nr. 1, 2, 4, (5,8) ⁵	100 000,00
14. A.H.	RM h. 50 s. 78, § 2 nr. 1, 3, 2, strl. § 256, 255	Tv. 2 år 6 mndr. ÷ 228.	§ 11 nr. 1, 2, 4.	150 000,00
15. A.J.H.	RM h. 50 s. 92, § 2 nr. 3.	Tv. 1 år 6 mndr. ÷ 61	§ 10 nr. 1, 2	2 480,00
16. C.I.	RM h. 53 s. 70, § 2 nr. 3.	Tv. 2 år 3 mndr. ÷ 101. Bot 200 000,00	§ 11 nr. 1, 2, 4, 5, 7, 8.	48 000,00 136 800,00
17. C.C.M.	RM h. 57 s. 21, § 2 nr. 3.	Bot kr. 20 000,00	§ 10 nr. 1.	10 000,00
18. D.L. ²⁾	RM h. 57 s. 88, § 86 (§ 2 nr. 1, 2, 3, 4).	Tv. 8 år ÷ 1763	§ 10 nr. 1, 2 (7) ⁵	13 000,00 589 000,00 + fl. DL.
19. P.A.H.	RM h. 58 s. 97, § 86 (§ 2 nr. 1, 3)	Tv. 3 år 6 mndr. ÷ 756.	§ 10 nr. 1.	436 000,00
20. R.R.L.	RM h. 59 s. 15, § 2 nr. 3.	F. 120 d. avs.v.varet.		
21. S.A.S.	RM h. 58 s. 23, § 2 nr. 1, 2, 3.	Tv. 2 år ÷ 263	§ 10 nr. 1, 2	1. opp

¹⁾ Dertil fratømt still. som styremedl. i 3 aksjeselsk.
²⁾ D.L.D. A/S 12 000,00 E. 73 000,00 E. A/S 1 090 000,00 S. 118 000,00 P. 175 000,00.

Inndragning. Omsetning.		Straff	Rett.lap	Inndragning kr.
Saker behandlet av HR el. Kjm.utv.				
1 T.M.C.	HR 27. mai 1948, § 2 nr. 1-4,	Tv. 2 år 6 mndr. ÷ 556.	§ 10 nr. 1, 2, 4.	45 000,00 36 000,00 S. A/S
1 W.F.	Eid.lagm.r. 5. juli 1949 § 86, (§ 2 nr. 1, 2, 3) Kutv.	Tv. 9 år ÷ 1406	§ 10 nr. 1, 2, 4, (5, 7, 8) ⁵	3 370 000,00
1 O.K.	HR 18. febr. 1950, § 2 nr. 3.	F. 6 mndr.	§ 10 nr. 1, 2	50 000,00
1 H.B.	HR 10. febr. 1951, § 2 nr. 1, 2, 3.	F. 1 år ÷ 312.		200 000,00
1 H.J. ⁶⁾	HR 3. novbr. 1951, § 2 nr. 3.	Bot kr. 10 000,00		40 000,00 19 000,00 A/S J.
1 R.T.B.	HR 8. mars 1952, § 2 nr. 1, 3.	F. 6 mndr.		100 000,00
1 H.T.D.B.	HR 19. mars 1953, § 2 nr. 3.	Bot kr. 2 000,00	§ 10 nr. 3.	
1 A.T.	RM h. 37 s. 55, § 2 nr. 3.	F. 120 d. Bot kr. 10 000,00	§ 11 nr. 1, 2	80 000,00
Inndragning. Transport.				
1 P.F.	RM h. 26 s. 18, § 2 nr. 1, 3, 4.	F. 2 år 6 mndr. ÷ 456 d.	§ 11 nr. 1, 2, 4	
1 S.L.L.	RM h. 27 s. 57, § 2 nr. 3.	F. 6 mndr.	§ 11 nr. 1, 2, 4	20 769,00
1 K.M.P.	RM h. 31 s. 19, § 2 nr. 3.	F. 4 mndr.	§ 11 nr. 1, 2	5 000,00
1 H.L.	RM h. 31 s. 19, § 2 nr. 3.	F. 3 mndr.	§ 11 nr. 1, 2	14 000,00
1 H.A.	RM h. 34 s. 9, § 2 nr. 3.	Bot kr. 1 000,00		12 000,00
1 H.M.	RM h. 35 s. 23, § 2 nr. 3.	F. 4 mndr.	§ 10 nr. 1, 2, 4.	20 000,00
1 H.O.	RM h. 39 s. 10, § 2 nr. 3.	Bot kr. 1 000,00		10 000,00
1 H.N.	RM h. 42 s. 9, § 2 nr. 3.	Bot kr. 2 500,00		8 000,00
1 H.P.	RM h. 44 s. 57, § 2 nr. 3.	Bot kr. 500,00		1 000,00
1 H.Q.	RM h. 47 s. 65, § 2 nr. 3.	Bot kr. 5 000,00	§ 10 nr. 1, 2.	27 259,00
1 H.R.	RM h. 50 s. 89, § 2 nr. 3.	Bot kr. 1 000,00		

Straffutmåling. Ledende og overordnede funksjonærer. Tyskerarbeid.

Saker behandl. av HR el. Kjm.utv.	Straff	Rett.tap.	Inndragning
1. O.F.W.H. RM h. 28 s. 166, strl. § 86 og § 86 jfr. § 49.	F. 5 år 6 mndr. ÷ 552 d.	§ 11 nr. 1, 2, 4 (5,8) ⁵	25 000,00
2. R.O.O.K. RM h. 37 s. 41, § 2 nr. 1, 3.	F. 1 år 6 mndr.	§ 11 nr. 1, 2.	1 500,00
3. A.F. RM h. 42 nr. 5, § 2 nr. 3.	F. 1 år 3 mndr.	§ 10 nr. 1, 2.	
4. K.L.N. RM h. 49 s. 29, § 2 nr. 3.	F. 1 år ÷ 75.	§ 10 nr. 1, 2, 4, (5, 7, 8) ⁵	
5. O.K.E. RM h. 53 s. 129, § 2 nr. 3.	Bot 3 000,00	§ 10 nr. 1, 2.	6 000,00

Straffutmåling. Underordnede funksjonærer. Tyskerarbeid.

1. P.J. RM h. 34 s. 11, § 2 nr. 3.	Bot kr. 500,00	§ 11 nr. 1, 2	
2. T.I.A. RM h. 34 s. 84, § 2 nr. 3.	F. 60 d.		2 000,00
3. K.M.H. RM h. 35 s. 83, § 2 nr. 3.	Bot kr. 1 100,00	§ 11 nr. 1, 2	
4. O.V. RM h. 38 s. 3, § 2 nr. 3, strl. § 258 nr. 1, strl. § 257, § 147.	F. 9 mndr.	§ 10 nr. 1, 2	3 500,00
5. O.J. RM h. 41 s. 61, § 2 nr. 3.	F. 8 mndr.	§ 11 nr. 1, 2	27 000,00
S.T.K. RM h. 41 s. 61, § 2 nr. 3.	F. 90 d.	§ 11, nr. 1, 2	10 000,00
6. a. T.J. RM h. 41 s. 126, § 2 nr. 3.	Bot kr. 1 200,00	§ 10 nr. 1, 2.	4 190,00
b. RM h. 41 s. 126, § 2 nr. 3.	Bot kr. 500,00	§ 10 nr. 1, 2	3 888,00
c. RM h. 41 s. 126, § 2 nr. 3.	Bot kr. 1 000,00	§ 10 nr. 1, 2.	1 296,00
d. RM h. 41 s. 126, § 2 nr. 3.	Bot kr. 1 200,00	§ 10 nr. 1, 2.	2 894,00
e. RM h. 41 s. 126, § 2 nr. 3.	Bot kr. 500,00	§ 10 nr. 1, 2.	604,00
f. RM h. 41 s. 126, § 2 nr. 3.	Bot kr. 800,00	§ 10 nr. 1, 2.	2 894,00
g. RM h. 41 s. 126, § 2 nr. 3.	Bot kr. 800,00	§ 10 nr. 1, 2.	2 894,00
h. RM h. 41 s. 126, § 2 nr. 3.	Bot kr. 500,00	§ 10 nr. 1, 2.	2 500,00
7. H.M.S. RM h. 50 s. 116, § 2 nr. 3.		§ 10 nr. 3.	

Straffutmåling. Underordnede funksjonærer. Tyskerarbeid.

Inndragning	Saker behandl. av HR el. Kjm.utv.	Straff	Rett.tap	Inndragning kr.
25 000,00	K.J.B. RM h. 51 s. 83, § 2 nr. 3.	Bot kr. 500,00		
1 500,00	J.H.E. RM h. 53 s. 4, § 2 nr. 3.	Bot kr. 500,00		

Kap. VI. Varetekt. Straffullbyrdelse. Benådning¹⁾

1. Varetekt og straffullbyrdelse.

a. Den første tiden.

For fengselsmyndighetene var arbeidsopp-gavene mangeartede, og de forandret seg etter hvert som landssvikoppgjøret utviklet seg. I første omgang ble myndighetene stilt overfor mange problemer på grunn av det overordentlige store antall arresterte i mai-dagene 1945 og de vanskelige underbringelses- og forsyningmessige forhold, og fordi man i alt vesentlig bare hadde et uøvet og lite egnet personell. Senere måtte det opprettes og organiseres tvangsarbeidsleirer for soningsfanger, og retningslinjer for straffullbyrdelsen måtte utarbeides. I siste omgang var det spørsmålene i sammenheng med benådnings og avvikling som var de dominerende arbeidsoppgaver.

Av fengselsvesenets 583 ansatte pr. 8. mai 1945 var 188 ansatt under okkupasjonen. 53 av de ansatte var medlemmer av NS.

Ved frigjøringen disponerte fengselsvesenet ca. 2000 ordinære plasser i fengslene, og disse var for det meste opptatt av det ordinære fangebelegg. Fangetallet 1. juli 1944 i landssvikfengsel, krets-fengselene og de større hjelpefengsler utgjorde således ca. 1900 fanger.

Da rettsoppgjøret tok til etter 8. mai 1945, ble det i løpet av kort tid arrestert flere tusen personer (den 1. juli var fangetallet ca. 14 000). Til å ta imot arrestantene ble det opprettet over 200 leirer. De fleste var mindre samleleirer, og fangene ble snarest ført over til større leirer, og etter hvert som de fikk sin dom konsentrert i spesielle soningsleirer. Den 1. juli 1946 var tallet på landssvikanstalter kommet ned i 35, i desember 1947, 21, i desember 1948, 10, i desember 1949, 5, og i desember 1950 var det igjen 2 landssvikanstalter. Den siste landssvikleiren, Bjørkelangen tvangsarbeidsleir, ble nedlagt i mars 1955 og de gjenværende 12 landssvikfanger ble da overført til Botsfengsel. De 4 siste landssvikfanger ble løslatt etter at de var benådet den 25. oktober 1957.

Da arrestasjonene begynte 8. mai 1945 var situasjonen følgende:

Den øverste ledelses ordre til politiet gikk ut på at arrestasjonene skulle gjennomføres etter de oppsatte lister, og at de enkelte distriktspolitimestre skulle skaffe de nødven-

dige interneringsrom etter hvert enkelt-distrikts behov og mulighet. Organisasjon, vaktning og forsyningstjeneste skulle ligge i den enkelte distriktspolitimesters hånd. Således at det kan ses å være gitt særlige retningslinjer for dette. Hvert distrikt måtte således handle på egen hånd med organisering av vakt og forlegninger, vakt hold m. v. For Oslo-distriktet, som hadde hovedtyngden av arrestasjonene, ble utviklingen en noe annen enn landet for øvrig. Her lå situasjonen til rette for at enkelte av de ordinære fengselsanstalter kunne brukes til internering (Grini, Breivik og Oslo krets-fengsel). Etter få dager deltok Fengselsstyret i organiseringen av disse arbeide.

De distrikter som var i besittelse av soningsfengslar eller tyske leirer, benyttet først og fremst disse som anbringelsessteder. De ble lert med passende lokaler i nærheten. De ansatte fengselstjenestemenn ble brukt i organiseringen i den utstrekning det var mulig, og de nye interneringssteder ble tilknyttet til fengslene som underavdelinger. Andre distrikter måtte det hele improvisert med helt uøvede folk. Som et bemerkelsesverdige eksempel kan nevnes internering ved Tømmerelv i Troms. Her ble en av Erholungsheim benyttet, og den første som var det den tyske bestyreren, en tysk som var sjef med tyskere som vaktmenn.

I den aller første tid var det de som var avgitt av hjemmestyrkene til bruk som ble benyttet til vakt hold, og i enkelte distrikter de polititropper som kom fra Norge. Disse formasjoner, med sitt tilfældige menneskelige personell, var ikke særlig net til formålet, og det forekom uheldige soder flere steder i landet, jfr. St. m. n. r. 64 — 1950. Den uøvede ledelse i forskjellige steder, mangelen på retningslinjer og reglementer, sammen med den vaktstyrke, gjorde forholdene særdeles skellige. En ikke uvesentlig del av den som har vært reist mot landssvikoppgjøret har sin rot i forholdene i mai-dagene. På grunn av omstendighetene var det til og med på forhånd å planlegge i detalj arrestasjonene fikk et større omfang utsatt, var det uunngeelig at enkelte forhold oppsto.

Etter noen uker ble vaktholdet etter overtatt av lønnete folk. Den 28. juni

Fengselsstyret rundskriv til alle politimester om at alle utgifter til leirer og vaktstyrke skulle overtas av fengselsvesenet. Det ble gjort forsyringer av mat, klær og sengevarer ved de store problemer. Dette skulle etter planen i 1945 i første omgang løses på lokale plan. Her var situasjonen atskillig vanskeligere stover landet enn i Oslo-området.

Selve behandlingen av fangene måtte også være et problem i alle de uensartede anstalter og forlegninger, med deres meget forskjellige personell. Fengselsloven av 12. desember 1933 og de reglementer som var gitt med loven, fastsatte reglene for fangebehandling. Ved massearrestasjonene som startet 1945 ble alle lovens forutsetninger og de alminnelige reglementer passet. Fengselsstyret sendte ut sitt første særskilte reglement den 1. juni 1945. Det var knapt et år senere 1945. Heller ikke dette kunne gi grunnlag for at alle de rettigheter som loven innebar, men det betød et stort fremskritt.

De fanger fikk således ikke rett til besøk, men det ble gitt et forbud mot brevveksling ble opprettet. Besøk ble om besøk og brevveksling ble til og med lempet på. Fangene fikk adgang til å lese aviser og ukeblad, og leirene ble opprettet å skaffe slike. Fangene fikk ikke som i gamle dager adgang til å besøke familie og venner. De ble i enkelte fangeanstalter anledning til selv å utarbeide arbeid, men de kunne settes i arbeid og utenfor anstalten. Ved siden av dette ble det i hver leir og anstalt opprettet regler med mer eller mindre lokalt karakter.

Et spørsmål om hvordan selve soningen skulle gjennomføres, var selvsagt av største betydning. Heller ikke her forelå konkrete forslag eller de provisoriske anordninger av 15. desember 1944 og 4. mai 1945 var bestemt at det kunne idømmes straff som straff for landssvik. I januar 1945 ble det nedsatt et utvalg som skulle utarbeide forslag til organisering av tvangsarbeid idømt etter de ovennevnte provisoriske anordninger. Utvalget ble opprettet ferdig 19. juli 1945. Den provisoriske anordning av 14. september 1945.

Utvalget ble a.:
1. Alminnelig kriminelle. Disse overføres til fengsel.
2. Fanger som øver uheldig innflytelse på sine medfanger. Disse anbringes også i fengsel.
3. Psykopater og åndelig defekte. Disse anbringes i særlige anstalter.
4. Unge fanger under 25 år. Disse bør skaffes opplæring og utdannelse slik at de, når de har sonet straffen, har betingelse for å skaffe seg et erverv. Denne kategori an-

straff er utsikt til på ny å sjalte dem inn i produksjonsprosessen som nyttige medlemmer av samfunnet. Dette mål kan etter utvalgets skjønn best oppnås ved at fangene settes til arbeid under forhold som ligger så nær opp til forholdene i det normale arbeidsliv som mulig.»

Utvalget foreslo opprettet flere ikke for store arbeidsanstalter spredt utover landet, slik at arbeidskraften kunne nyttes til gjenoppbyggingsarbeid, rydningsarbeid og andre samfunnsmessige arbeider (jordbruk, nybrott, veiarbeid, skogshugst m. v.) Utvalget foreslo videre satt i gang kurser til utdannelse av personell til disse anstalter, og pekte i den forbindelse på at personellets opptreden kan bli helt avgjørende for et godt resultat av fangebehandlingen. De synspunkter som ble gjort gjeldende av dette utvalg, ble av grunnleggende betydning for den videre utvikling.

Utover høsten 1945 fikk etter hvert flere og flere fanger dom. De store anstalter som Iebu og Bredtveit kunne nok løse problemet med å holde varetekt- og soningsfanger atskilt, men dette var vanskelig utover i de små og enkle leirer i distriktene. Det ble sendt ut rundskriv fra Fengselsstyret om at leirene skulle deles i en soningsavdeling og en varetektavdeling, men dette ble ikke etterlevet, fordi det støtte på uoverstigelige vanskeligheter av praktisk art.

Det ble etter hvert mer og mer klart at det måtte foretas en nyorganisering både av sentraladministrasjonen og av leirene, og at det måtte opprettes særskilte soningsleirer.

b. Retningslinjer for straffullbyrdelsen.

I desember 1945 ble det oppnevnt et arbeidsutvalg med oppdrag å utrede de spørsmål som sto i forbindelse med fengslings forvaring av landssvikere og soningen av frihetsstraff som idømmtes dem.

Utvalget hadde sin innstilling ferdig den 21. januar 1946.

Utvalget bygde på at ca. 10 000 personer skulle sone kortere eller lengre dommer, og at de fleste av disse måtte sone i arbeidsleirer. Når det gjaldt behandlingen av fangene foreslo utvalget en viss differensiering:

1. Alminnelig kriminelle. Disse overføres til fengsel.
2. Fanger som øver uheldig innflytelse på sine medfanger. Disse anbringes også i fengsel.
3. Psykopater og åndelig defekte. Disse anbringes i særlige anstalter.
4. Unge fanger under 25 år. Disse bør skaffes opplæring og utdannelse slik at de, når de har sonet straffen, har betingelse for å skaffe seg et erverv. Denne kategori an-

¹⁾ Dette kapittel er utarbeidet på grunnlag av et utkast under ledelse av ekspedisjonssjef Johannes Halvorsen.

bringes i særskilte arbeids- og opplæringsleirer.

5. Resten av fangene, hovedmassen, anbringes i alminnelige arbeidsleirer.

Utvalget var klar over at det vesentlige med fangebehandlingen ville være å skaffe passende arbeid, og anbefalte at fangene ble satt til utarbeid på åpne arbeidsplasser under bevoktning. Det anbefalte at leirene ble utstyrt med verksteder, både fordi alle ikke kan beskjeftiges ute, og fordi leirene burde være mest mulig selvforsynende. Når det gjaldt yrkesopplæring av unge fanger, utarbeidet et av utvalgets medlemmer en egen innstilling (se nedenfor). Utvalget foreslo også at det ble ansatt sosialkuratorer ved anstaltene.

Etter den gruppering utvalget foreslo, tenkte det seg de gruppene som skal behandles i fengsel anbrakt på Ilebu, i Akershus landsfengsel og eventuelt i Oslo kretsfengsel. De åpne arbeidsleirer måtte det tas standpunkt til etter hvert som arbeidsmulighetene i distriktene ble nærmere kartlagt. Utvalget forutsatte at leirene ble organisert som egne anstalter, med bestyrer, inspektør m.v. oppnevnt av Fengselsstyret, og at det ble oppnevnt tilsynsråd ved hver anstalt. Alle vaktmannskaper som ikke var ansatt direkte av fengselsvesenet, burde avløses av leide betjenter som etter hvert ble opplært i rasjonell fangebehandling.

Om overledelsen av fengselsvesenet, Fengselsstyret, bemerket utvalget bl. a.:

«Fengselsstyret er utbygget etter det behov som var før frigjøringen og sto ikke rustet til å møte de ekstraordinære forhold som oppgjøret med landssvikene har skapt. Uten at det heri ligger noen kritikk kan man da også konstatere at Fengselsstyret hittil bare i liten utstrekning har maktet å medvirke til opprettelsen og ordningen av de provisoriske fangeleirer for landssvikere, deres administrasjon og fangebehandlingen. Det sier seg selv at straffullbyrdelsen overfor landssvikene må organiseres og ledes av Fengselsstyret som sentraladministrasjon og at styret må utbygges for at det skal kunne makte oppgaven. Oppgaven er av usædvanlig omfang, idet fangetallet er seksdoblet. Det er påkrevet at den løses hurtig og det er av den største samfunnsmessige betydning at den løses på en heldig måte.»

Utvalget drøftet om en viss desentralisering av administrasjonen var mulig og praktisk, men fant at alle betydeligere avgjørelser burde fattes av den sentrale myndighet.

På grunnlag av dette foreslo utvalget opprettelse av særskilt avdeling for landssviksaker i Fengselsstyret. Flertallet foreslo at avdelingen skulle være sideordnet med det eksisterende Fengselsstyre med en ekspedisjonssjef som

leder, mens mindretallet foreslo at den avdeling skulle være underordnet ekspedisjonssjefen i det eksisterende Fengselsstyre. Videre bemerket utvalget:

«Utvalget vil så sterkt som mulig understreke at oppgjøret med landssvikene ikke kan være helt forfeilet hvis fengselsvesenet ikke på en tilfredsstillende måte kan oppgjøre sine funksjoner. Og dette er igjen avhengig av en effektiv ledelse. Utvalget anser derfor som et kardinalpunkt i hele landssvikoppgjøret at Fengselsstyret straks etter utbygges.»

Etter utvalgets innstilling ble det vedtatt ved res. av 5. april 1946 bestemt at Fengselsstyret skulle deles i to avdelinger, og at Fengselsstyrets landssvikavdeling ble oppnevnt med en ekspedisjonssjef og tre byråsjefer.

Fengselsstyrets organisasjon undergruppene vesentlige forandringer under landssvikoppgjøret. Det kan nevnes at det i mars 1946 ble ansatt en spesiell konsulent i undersøkningssspørsmål.

Fengselsstyrets landssvikavdeling ble oppnevnt på grunn av en rekke hensyn. Den ble lagt den 1. juli 1951, da de gjenværende landssviksaker ble overtatt av Fengselsstyrets ordinære avdeling.

c. Den videre utvikling.

1. Fordelingen av fangene. Man kan si at de mål man opprinnelig hadde satt seg for straffullbyrdelsen var:

1. En viss omskolering i samfunnet.
2. Soningstiden skulle mest mulig benyttes til positivt byggende arbeid for fanger samtidig med at fangene skulle ha sin sunnhet og arbeidsevne.

Den første betingelse for å gjennomføre slikt program var å gruppere de forskjellige typer fanger. Grupperingen ble stort sett gjennomført slik:

1. Unge fanger, vesentlig frontkjempere og ungdommer som stort sett var uten utdanning.
2. Kriminelle landssvikere, herunder kriminelle og grove angivere, stapo-folk og kriminelle, samt folk som tidligere var utvalgt for alvorlige forbrytelser.
3. Fanger med straff over 8 år som stort sett var erfarne fangestemenn.
4. Fanger med straff inntil 8 år, når de var utvalgt for mindre alvorlige forbrytelser.
5. Alle andre fanger, vesentlig vanlig kriminalitet og mindre alvorlige forbrytelser.
6. Kvinnelige landssvikere.

De kvinnelige soningsfanger ble anbrakt i Oslo kretsfengsel. Dette ble gjennomført om lag i årsskiftet 1945—46.

De øvrige grupper ble stort sett anbrakt så-

1. Akershus landsfengsel fanger av gruppe 2 anbrakt på Ilebu, i Akershus landsfengsel på over 5 år, og torturister anbrakt i kabinelle landssvikere uten hensyn til straffens lengde. Av gruppe 3 fanger med straff på over 15 år eller på livstid. Av gruppe 4-fanger som det ble ansett nødvendig å anbringe fra de åpne leirene.

2. Oslo kretsfengsel har en del fanger av 2., 3. og 4-gruppe sonet straff.

3. Tvangsarbeidsleirene ble alle de øvrige anbrakt. Blant leirene ble to uttatt som særskilte opplæringsleirer, Gulsbogen tvangsarbeidsleir ved Drammen og Knappen tvangsarbeidsleir ved Bergen. Her ble først og fremst anbrakt fanger av gruppe 1 etter egen søknad om gitt opplæring.

4. Denne gruppering ble ikke strengt gjennomført. Prinsippene ble fraveket i mange tilfeller på grunn av en rekke hensyn.

5. Så snart de første dommer forelå, ble det utarbeidet et forslag om reglement for soning av tvangsarbeidsfanger. Når det gjaldt varetektfangenes behandling, hadde man som nevnt måttet improvisere og i noen grad sette seg utover fengselsregler. Hovedregelen for soningsfanger var at i de alminnelige arbeidsleirene skulle de være i fellesskap, men ellers skulle de være i kretsfengselsreglement komme inn i forbindelse med de tillempleringer som var nødvendige på grunn av forholdene. For landssvikere ble landssviksreglementet benyttet. I arbeidsleirene ble det noen detaljutformingen av de enkelte fanger.

6. Personellspørsmålet. Personellspørsmålet var kanskje det vanskeligste i administrasjonen sto overfor, og det ble gjennomført en delvis løsning var det ikke gjennomført. Det ble nevnt at vakholdet i den første periode av H.S.-mannskaper, polititilrette og reservepolititilrette. Så snart det var mulig, ble det ansatt vaktmenn i fengselsbetjenter. I de fleste leirene ble større anstalter tjenestegjorde av erfarne fangestemenn. Opplæring av midlertidige betjenter ble gjennomført av de folk som ble utvalgt til dette arbeidet over fikk ingen annen utdanning enn instruksjon som ble gitt i form av de fengselsfolk som tjenestegjorde i fengselsinspektører eller over-

betjenter. De ordinære fengsler, hvorfra dette personell ble hentet, hadde selv vanskeligheter. Rekrutteringen til fengslene hadde under krigen vært vanskelig, og enkelte av tjenestemennene måtte skiftes ut på grunn av svikt under okkupasjonen. En tid var det engasjert en politibetjent til å reise rundt i leirene og gi instruksjon, vesentlig i sikkerhetsmessige forhold og i tjenestemannsmessig oppførsel. Dette kunne bare bli kortvarige kurser, men de hadde sin betydning. Hele den første tid, de fleste steder til 1947, var vaktmannskapene bevåpnet med karabin eller pistol.

Det samlede tall på funksjonærer ved landsvikanstaltene var 1. januar 1946 1375, og 1. januar 1949 680 personer.

Ilebu og Bredtveit fikk direktører og en fast oppbygging allerede i 1945. Akershus landsfengsel kom i gang som landssvikanstalt i 1946 med egen direktør. Trondheimsdistriktet og Bergensdistriktet fikk også fengselsdirektører forholdsvis snart. Her ble det ordnet slik at det ble konstituert en direktør ved de faste kretsfengsler som fikk underlagt seg alle anstalter innen et visst distrikt. Direktøren for Sem tvangsarbeidsdhus og pleianstalt var allerede i 1945 satt til bestyrer av Sem fengsel (tidligere Berg interneringsleir). Ellers i landet var det politimestrene som bestyrte anstaltene i sine politidistrikter. Foruten ved de foran nevnte anstalter ble det i 1947 konstituert direktører for Hustad tvangsarbeidsleir og Havnås tvangsarbeidsleir. Ved opprettelsen av Gulsbogen tvangsarbeidsleir ble det konstituert egen direktør for denne anstalt.

For å holde kontakt med anstaltene ledere og koordinere arbeidet, holdt Fengselsstyrets landssvikavdeling regelmessige direktørmøter, til hvilke alle direktører og leirbestyrere ble beordret inn. Dette var en forholdsregel som bidro meget til en nærmere samordning av anstaltene imellom.

3. Omskolering, undervisning og yrkesopplæring, velferdsarbeid. Som nevnt foran avga et av desember-utvalgets medlemmer en sær-utredning om undervisning og yrkesopplæring. Her ble også tatt opp spørsmålet om ideologisk påvirkning av fangene.

I et planopplegg av 12. juli 1946 uttalte Fengselsstyrets landssvikavdeling om dette:

«Fangene er mistenksomme og på vakt overfor alt som smaker av propaganda og står steilt på sin tidligere oppfatning. Videre er det den alminnelige mening at det vil spille en stor rolle for landssvikfangenes innstilling til det demokratiske samfunn om det blir gjort noe for å sikre deres familier et økonomisk

eksistensgrunnlag i den tid forsørgeren avsoner sin straff, og om det bys fangene muligheter for en menneskeverdig tilværelse etter soningen. Såfremt disse oppfatninger er riktige, må den direkte omskolering komme i annen rekke. Hovedvekten må legges på arbeidet med å sikre fangene et eksistensgrunnlag etter at de er ferdige med avsoningen av straffen, først og fremst ved yrkesopplæring. Den ideologiske påvirkning må formentlig minst mulig fremtre som propaganda. Den bør vel helst ikke fremtre som spesielt beregnet bare på landssvikerne, men som et ledd i en alminnelig opplysningsvirksomhet for alle.»

Dette ble også det synspunkt som ble lagt til grunn.

Hovedvekten når det gjelder undervisning og opplæring ble lagt på de to undervisningsleirene Gulskogen og Knappen.

Fra Fengselsstyrets side ble det også organisert en omfattende egenundervisning gjennom korrespondanseskolen. Fangene ble gitt adgang til av sine arbeidspenger å delta i korrespondanseundervisning, og skolene ga store rabatter. Enkelte fanger fikk også adgang til å gjennomgå kurser ved utenlandske korrespondanseskoler, og i ett tilfelle fikk en langtidsfange straffavbrytelse for å avlegge eksamen ved skolen i Stockholm, hvorefter han fortsatte soningen.

Utover den undervisning som var organisert av Fengselsstyret, ble det i de enkelte leirer organisert en lang rad av kurser av meget forskjellig art. Kursene ble lagt opp av de respektive offentlige myndigheter, og i stor utstrekning ble eksamen holdt på regelrett måte.

Enn videre ble det i ikke liten utstrekning gitt undervisning på fangenes eget initiativ og med fanger selv som lærere. Undervisning på dette grunnlag har vel vært organisert i alle leirer. De vesentligste fag i denne undervisning har vært språk. Men også praktiske fag har det vært undervist i, jord- og skogbruk, handelsfag m.v.

I forbindelse med enkelte av de praktiske arbeidsoppgaver som den enkelte leir ble pålagt å utføre, ble arbeidet utnyttet som opplæring, f. eks. på statens eiendom på Dillingøya ved reising av uthus, bygging av vei og drenering av jord, og på Falstad skolehjem i Skogn ved bygging av en ny landbruksbygning på skolehjemmet. Fengselsstyret forsøkte å organisere undervisning i landbrukslære i de fleste leirer, under kvalifisert ledelse, men med vekslende resultat.

I nær tilknytning til undervisning og opplæring sto organiseringen av velferdsarbeidet. Her ble hovedvekten lagt på fangens kontakt med det miljø hvor han hørte hjemme.

Det ble opprettet stillinger for sosialsektører ved alle de større anstalter for å ta seg av dette arbeid. Under sosialsekretærene ble også arbeidet med tilrettelegging av boligforhold og arbeid for fangene ved loslåtelse, samt praktisk hjelp til fangenes familier under soningen. Hvor forholdene tillot det, ble det gitt tillatelse til så å si ubegrenset usensurert brevveksling med familien. Præstetjeneste var organisert ved alle anstalter, og de større med prest i hel stilling, og ved mindre leirer ved distriktets prest. I forbindelse med velferdsarbeidet må også nevnes den filmfremvisning som Fengselsstyret organiserte i anstaltene. Boksamlinger ble opprettet i de faste anstalter, og ellers gikk bokasser på omgang fra leir til leir. Radioapparater ble skaffet til alle leirer og skogsforlegninger. Man la stor vekt på at fangene kunne følge med i nyhetene og dagens debatt. Fangene hadde tillatelse til å holde aviser og tidsskrifter.

4. Sysselsetting.

Fangene ble allerede fra begynnelsen av sat til opprydding innenfor leirområdene, vedlikeholdsarbeid og annet tilfeldig arbeid.

Bare i de ordinære fengsler og noen få leirer hadde man verksteder da anstaltene ble tatt i bruk for landssvikfanger. Etter hvert ble leirer som man regnet med å opprettholde i tid, utstyrt med vedlikeholdsverksteder, flere av dem også med produksjonsverksteder. Utstyret til verkstedene fikk man vesentlig fra nedlagte tyske militærleirer og verksteder.

Arbeidet i verkstedene var i det vesentlige det samme som i de ordinære fengselsverksteder, snekkeri, malararbeid, møbeltapetseri, salmakeri, skredderi, skomakeri, bokbinderi, smie- og blikkenslagerarbeid og dessuten arbeid i bilreparasjonsverksteder, sy- og strikkestuer.

Imidlertid var det hverken mulig eller ønskelig å beskjeftige alle fanger med arbeid innenfor leirene. Allerede sommeren 1945 ble derfor fanger satt til arbeid utenfor leirene. Arbeidet var av forskjellig art, ryddingsarbeid, militærvesenet, istandsetting av idrettsanlegg, landbruksarbeid m. v.

Etter 1946 ble fanger i stor utstrekning satt til vedhugst for kommuner og bedrifter. Dette arbeid ble vanlig for fangene i de første år etter 1946. Anstaltene fikk fra da av betaling som var vanlig eller anbefalt for vedkommende arbeid, bortsett fra vedhugst, hvor betalingen fordelte seg på arbeidsstedene.

Ved siden av vedhugsten ble fangene satt til andre typer arbeid, særlig i Østlandsområdene og i de større anstalter. I 1947 var det av nasjonal

grunner ønskelig at det ble utført mest mulig tømmerhugst, og dette året var et stort antall fanger beskjeftiget med vedhugst.

For å øke effektiviteten i skogsarbeidet ble det innført samråd med yrkesopplæringsmyndighetene, og særskilte instruktører for både landssvikfanger og hugst.

Fangene ble ellers satt til en rekke andre typer arbeid, slik som torvstikking, veiarbeid, tomtegraving, husbygging osv. En del av disse arbeider ble utført for det offentlige. De største arbeider ble utført i samarbeid med Vassdragsvesenet, nemlig i Trøgstad og i Amlie. Senkingsarbeidet i Amlie er den største enkeltstående arbeidsoppgave fengselsvesenet har hatt. Det ble tatt ut mer enn 2000 m³ fjell. Det dyrkbare areal i Amlie ble mer enn fordoblet.

I 1945 var tallet på tjenestemenn ikke større enn at de trengtes til oppsynet i selve leirene. De fleste steder ble det derfor ordnet med spesielt vakthold over fanger på utearbeid. Denne ordning sluttet man med så snart man fikk et tilstrekkelig antall tjenestemenn.

I de mindre skogsforlegningene, i skogsforlegningene, var det som oftest bare en vaktmann. Dette stilte meget store krav til betjeningen, som sammen med fangene, i lengden hadde å motstå det daglige trykk. Til dette ble det ganske godt, men det ble det vanskelig å hindre forskjellmessigheter, og noen forlegninger ble utstyrt med flere vaktmenn.

Denne vanskelighet med arbeidsdriften ble forflytninger av fangene. Det ble derfor lenge rettsakene pågikk.

Strukturteknikkene av arbeidet angår, er hovedsakelig at for varer og ytelser som fengselsvesenet leverer, skal betalingen ligge så høyt som markedsverdien som mulig. Til å sikre dette lot dette seg ikke gjøre når det gjaldt landssvikfangenes arbeid utenfor leirene. De første tiden utførte anstaltene administrasjonsarbeid, og i andre tilfelle ble fanger satt til arbeid hvor de kunne betale noe få kroner pr. dagsverk.

Denne ordning varte stort sett til sommeren 1946. Anstaltene fikk fra da av betaling som var vanlig eller anbefalt for vedkommende arbeid, bortsett fra vedhugst, hvor betalingen fordelte seg på arbeidsstedene.

Denne tabell viser inntekt og utgift til arbeid i landssvikleirene og de større anstalter. Det utelukkende var landssvik-

fanger. Lokalfengslens inntekt og utgift av arbeid utført med landssvikfanger er således ikke medregnet, fordi særskilt oppgave ikke foreligger.

År	Inntekt	Utgift	Netto
1945—46	797 773	143 566	654 207
1946—47	3 604 610	2 047 446	1 557 164
1947—48	4 900 958	2 472 816	2 428 142
1948—49	2 848 395	1 212 728	1 635 667
1949—50	1 163 120	593 136	569 984
1950—51	697 849	331 812	366 037
1951—52	459 192	216 815	242 377
1952—53	189 895	95 534	94 361
1953—54	66 681	24 960	41 721
	14 728 473	7 138 813	7 589 660

Til å begynne med ble det ikke utbetalt arbeidspenger til fangene i landssvikleirene.

Fengselsstyret ga den 9. desember 1946 midlertidige regler om arbeidspenger til landssvikfangene. Bestemmelsene ble gjort gjeldende fra 1. juli 1946.

For arbeid innenfor anstaltområdet ble arbeidspengene satt til inntil kr. 1,10 pr. dagsverk for menn og inntil kr. 0,80 pr. dagsverk for kvinner.

Fra 1. juli 1949 ble satsene hevet til henholdsvis kr. 1,50 (kr. 1,75 fra 1. januar 1951) og kr. 1,20, og med adgang til å tilstå høyere godtgjørelse i tilfelle hvor det var rimelig og mulighetene forelå. Samtidig ble det foreskrevet at akkordbetaling til fangene skulle anvendes så langt det var mulig og hensiktsmessig. Akkordbetalingen kunne utgjøre mer enn de foranstående maksimumssatser.

For arbeid utenfor anstaltområdene ble arbeidspengene satt atskillig høyere allerede fra 1. juli 1946.

Mannsfangene fikk kr. 1,00 pluss 50 pst. av leirens inntekter utover kr. 6 pr. dagsverk, og kvinnefangene kr. 0,70 pluss 50 pst. av leirens inntekter utover kr. 4,80 pr. dagsverk.

Disse satser ble forhøyet for en rekke enkeltstående arbeider, som f. eks. riving av brakker og husbygging. For skogsarbeid ble arbeidspengene fra 1. januar 1948 beregnet slik:

30 pst. av hele inntekten ved inntekt til og med kr. 10 pr. dagsverk.
40 pst. av hele inntekten ved inntekt til og med kr. 20 pr. dagsverk.
50 pst. av hele inntekten ved inntekt over kr. 20 pr. dagsverk.

Fra 1. januar 1951 ble satsen satt til 50 pst. av hele inntekten uansett størrelsen av den.

Det ble gitt regler om hvor mye av arbeidspengene fangene skulle kunne bruke og hvor

mye som skulle holdes igjen til løslatelsen. Det siste beløp ble begrenset til kr. 200.

Den vesentlige delen av arbeidsløsheten utgjorde gitter til dekning av fangenenes arbeidspenger. Bare en mindre del gikk til innkjøp av materialer til produksjonsverkstedene, og det gjaldt særlig Ilebu fengsel og Akershus landsfengsel.

Det vises for øvrig til bemerkningene under de enkelte anstalter.

d. Helseforholdene og kostholdet.

De hygieniske forhold i landssvikleirene undergikk store forandringer etter hvert som man kom i ordnede forhold. I den første tid var forholdene mange steder lite tilfredsstillende på grunn av overbefolkningen i leirene og leirenes dårlige forfatning. At man unnagikk større skadevirkninger i den vanskelige periode i 1945, må blant annet tilskrives fangenenes egeninnsats på det hygieniske område. I de store forlegninger lå forholdene best til rette, og man kunne her også foreta vaksinerings på et tidlig tidspunkt.

Meget snart etter at Ilebu ble tatt i bruk, ble det satt i gang vaksinasjon mot tyfus og difteri, men under de vanskelige forhold som rådet var det vanskelig å få dette gjennomført tilstrekkelig grundig. Ved slutten av 3. kvartal 1945 var 93,8 pst. av 2821 fanger vaksinert mot difteri og 91,4 pst. mot tyfus og paratyfus. Den 31. desember 1945 var 96,6 pst. vaksinert mot difteri, 95,5 pst. mot dysenteri og 97,1 pst. mot tyfus. Ca. 700 fanger var inkubert med antikatarrvaksine, og 50 var vaksinert mot kopper. Alle vaksinasjonene skjedde uten noen alvorlige komplikasjoner, og det oppsto ikke noen epidemier av betydning, hvilket man hadde kunnet frykte for i så sterkt overbefolkede anstalter.

Alle fanger ble undersøkt med Pirquet, de negative flere ganger, og det ble funnet noen omslagere etter hvert. Det ble også foretatt skjermbilledfotografering eller gjennomlysning av samtlige fanger, og kontrollundersøkelse av omslagere. For øvrig henvises til opplysningene nedenfor om smittsomme sykdommer, side 400.

Den 8. mai 1945 var en meget stor del av Norges leger og annet helsepersonell (diakoner, sykesøstre, pleiere, tannleger m.v.) engasjert i militære enheter eller med andre høyt prioriterte gjøremål. Det var derfor vanskelig å skaffe tilstrekkelig legehjelp til alle de fangeleirer som ble opprettet, særlig var de større samleleirer vanskelig stilt.

Fengselspsykiaterne hadde fra før av en overleget og en reserveløst i full stilling, og det var en lege i bistilling ved kvinneavdelingen i

Oslo kretsfengsel. Den siste overtok også synet med Bredtveit fengsel. Ved Ilebu fengsel ble det i juli 1945 ansatt en psykiater som overleget, og omtrent samtidig fikk Akershus landsfengsel en lege i bistilling. Den 21. juni 1947 overtok for øvrig fra 21. juni 1947 også synet med Jessheim tvangsarbeidsleir, ble bestyrt av direktøren for Akershus fengsel.

Ved de forskjellige krets- og hjelpeleirer tjenestegjorde de offentlige leger på samme måte som tilsynsleger, og det var meningen at de også skulle overta tilsynet med de fangeleirer som ble opprettet eller overtatt av tyskerne. Det store antall fanger og de forskjellige legers andre gjøremål gjorde imidlertid at det ble vanskelig for dem å få tid til utføre tilstrekkelig legekontroll i den første tid. Det var også en del tvil om hvorvidt det skulle ordnes med godtgjørelse for tjenesten. Den 9. februar 1946 ble det rundskriv gitt regler om godtgjørelse for forholdene ble da mer normalisert.

I desember 1946 ble det bestemt at avdelingen på Ilebu med 120 senger skulle fungere som sentralsykehus for landssvikleirene og leirer. Den 15. november 1948 ble det sluttet at også syke tyske fanger skulle føres til denne avdeling.

Den 22. januar 1948 ble det utferdiget struks for tilsynslegene ved fengslene og geleirene. Legen skulle møte på tilsynslegens minst en gang i måneden, for å forekomme «Fangelegene» (dvs. leger som var fanger) hadde ikke anledning til å forskrive medisin fra apotek uten etter godkjenning av tilsynslegen. Tilsynslegen måtte foreta innlegg i sykehus og henvisning til spesialist. Tilsynsmenn måtte bare behandles av fangeleirer tilfelle av øyeblikkelig hjelp. Hvor fanger hadde eget utstyr, måtte dette brukes med egen risiko. Senere ble det ordnet slik at fanger ble leid av leirene mot en avgift av 10 pr. år av innkjøpsverdien.

Den 5. mars 1948 ble det sendt rundskriv om at staten skulle betale for behandling og løslatelse av sykdom oppstått under oppholdet når sykdommen skyldtes forurensning eller fra fengslets eller leirens side. Ved behandling og opphold i Oslo som fungerte som sentralsykehus og også utbedring. De forskjellige leirer foretatt statistikk fra den frigjøringen, men fra Ilebu ble fange laget en statistikk over kalorigmengde og sammenheng med, er neppe for høyt på dager fra 9. mai til 2. juni

Av landssvikleirene var det en del leger, og andre som var tannleger, sykepleiere, og folk som på annen måte hadde

sykepleie. Ved arrestasjonene i mai var det nok så tilfeldig hvor disse fanger ble anbrakt, og en effektiv utnyttelse av kapasitet var derfor ikke mulig i første gang. Praktisk talt alle gikk imidlertid i gang med å arbeide innenfor sitt fag, og gjorde en stor innsats for å hjelpe sine kolleger på alle måter. På Ilebu og enkelte steder gikk således fangene sammen og dannet et «helseråd» som gjorde god nytte i løpet av sin funksjon.

Det ble klart over hvor mange fanger som var i funksjon, og for eventuelle kunne disponere dem på beste måte. Den 3. desember 1946 sendt anmodning om alle leirer og fengsler om å oppgi hvilke fanger de hadde av denne kate- gori. Det viste seg at det ved årsskiftet 1946 var 31 leirer i funksjon, og av disse hadde 13 leirer ingen medisinsk utdannet personell, 8 medisinske studenter, 21 sykepleiere, 2 tannlegestudenter og 1 natur-

leg. Fordelingen var imidlertid ujevn, og det ble foretatt en del overføringer for å utnytte kapasiteten best mulig. De leirer som hadde medisinsk personell hadde, var små, og ble lagt ned i løpet av 1947. Etter årsskiftet det en konsentrasjon av medisinsk personell på sentralsykehuset på Ilebu.

De fleste leger og annet helsepersonell ble utnevnt tidlig, ble legetjenesten i de fleste leirer overtatt av de fast ansatte leger.

I de fleste leirer var det noe tannlegestyr, og dette ble overtatt og brukt. Det ble også foretatt en del overføringer til dels ganske omfattende bestemte steder. Det viste seg imidlertid snart at det var for få tannleger til å dekke alle leirer, og det ble kjøpt et transportabelt tannlegestyr og tatt i bruk den 11. september senere i stadig bruk.

Det ble foretatt på Ilebu hadde bra utrustning og andre hjelpemidler. Den 1. januar 1949 ble det gjort avtale med Oslo som fungerte som sentralsykehus og også utbedring.

De forskjellige leirer foretatt statistikk fra den frigjøringen, men fra Ilebu ble fange laget en statistikk over kalorigmengde og sammenheng med, er neppe for høyt på dager fra 9. mai til 2. juni

var kaloritilførselen bare 800 pr. dag. Eggehvitemengden var bare 14 gr pr. dag, mot et normalbehov på ca. 70 gr. Det bemerkes at man i dette tidsrom fulgte det kostregulativ som var gjeldende på Grini ved frigjøringen, idet det på grunn av situasjonen den aller første tid ikke var mulig å bedre kostholdet. Allerede i tiden 2. juni til 8. juli kom imidlertid kalorimengden opp i 1842 pr. dag, og eggehvitemengden var over 80 gr. I resten av året lå eggehvitemengden i kosten 30—40 pst. over normalbehovet. Fra midten av juli var kalorimengden hele tiden over 2000 pr. dag.

Tilførselen av A-vitamin lå i hele perioden under det antatte normalbehov, men noen sikre tilfelle av A-vitaminmangelsykdommer forekom ikke. For B-vitaminets vedkommende viser statistikken at tilførselen allerede fra 2. juni var over det antatte normalbehov, men et relativt stort antall fanger med ødemer tyder på at det har foreligget en viss mangel på B-vitamin i noen tid.

For de øvrige vitaminers vedkommende er både tilførsel og behov så usikkert i beregningen at de tall som foreligger ikke kan gi noen holddepunkter. Mangelsykdommer for disse vitaminers vedkommende ser ikke ut til å ha forekommet.

Statistikk utarbeidet for 1946 viser at kaloritilførselen gjennomsnittlig lå på ca. 2500 kalorier pr. dag, med noe høyere tall for de siste 5 måneder av året. Eggehvitetilførselen var rikelig, men fettmengden sparsom, som for befolkningen for øvrig i 1946. For vitaminenes vedkommende var forholdet det samme som for 1945, men alle tegn på beriberi (B-vitaminmangel) var forsvunnet.

Et av de skarpe angrep på ernæringsforholdene ble fremsatt i en avis i forbindelse med omtale av en tidligere fange som døde etter løslatelsen. Tekst og fotografier av fangen før og etter fengselsoppholdet skulle vise at han hadde vært utsatt for en voldsom avmagring under fengselsoppholdet. De veiningen som ble foretatt av fangen under oppholdet viste imidlertid at han i løpet av sommeren og høsten 1945 gikk ned 10 kg i vekt, men at han ved løslatelsen i desember 1947 hadde lagt på seg ca. 5 kg igjen, og veide da ca. 68 kg, hvilket nærmest var normal vekt i hans alder. Dette lå under hva han hadde veiet tidligere, men da har han antagelig vært overvektig. Man kan med sikkerhet fastslå at fangen ikke døde som følge av underernæring, men av vanlig alderdomssvekkelse, mulig aksentuert av rettsforfølgningen og bitterhet over sin skjebne.

At myndighetene var klar over at rasjonene var knappe den første tiden, fremgår av flere

skriv fra fengslene til Fengselsstyret, og det ble da også gjort alt som kunne gjøres for å heve nivået, uten at dette førte til helt tilfredsstillende forhold i første omgang.

Når det gjelder helseforholdene for øvrig, vil man nøye seg med å gi en summarisk omtale av de viktigste smittsomme sykdommer.

Tuberkulose i lungene utgjorde hele tiden frem til 1950 en meget vesentlig del av de smittsomme sykdommer, og det ble tidlig satt meget inn på å behandle denne sykdom. Tuberkuloseavdelingen på Ilebu ble opprettet allerede sommeren 1945, men noen alminnelig overføring av tuberkulose fanger til Ilebu begynte ikke før i 1947, da sykehuset var besluttet brukt som sentralsykehus.

Det var uunngåelig at det store innrykk i leirene og fengslene i løpet av mai—juni 1945 medførte en stor risiko for at smitteførende tuberkulose skulle komme sammen med andre, og at flere kunne bli smittet på denne måten. Man hadde ikke muligheter for å få undersøkt alle før arrestasjonen, og selv om fangene gjorde et godt arbeid i mange leirer og fengsler, var det en del fanger som ble gående som smittespredere før det ble oppdaget at de hadde tuberkulose. Det ble rettet kritikk mot fengselsmyndighetene for dette forhold, og sakene ble undersøkt omhyggelig.

Den sterkeste kritikk ble fremført i forbindelse med et tilfelle av tuberkulose i Miltenberg fangeleir.

Tilsynslegen anførte i sin rapport om dette tilfelle at det var kommet inn en tuberkuløs fange i leiren den 2. juli 1946. Denne ble oppdaget etter et par dager og flyttet fra leiren, men hans tilstand var allerede da så dårlig at han senere døde av tuberkulose. Det var god almentilstand i leiren, men noen fanger ble utvilsomt smittet av den nevnte fange. Av en senere rapport fremgår det at undersøkelse av de fanger som hadde vært utsatt for smitte, viste at 1 fange hadde fått lungetuberkulose, 3 hadde fått hilusadenitt (lett kjertelaffeksjon i lungeroten), 1 pleuritt og 5 var omslagere. Samtlige ble overført til sykehus og ble helbredet. Det ble videre anført at det var mulig at 3 andre fanger var blitt smittet, men på grunn av overføringer og løslatelser lot dette seg ikke bringe på det rene, men det er iallfall ikke fremkommet noe erstatningskrav i denne forbindelse.

Praktisk talt alle fanger som var blitt overført til Ilebu og som hadde tuberkulose, ble bra eller vesentlig bedre under oppholdet i tuberkuloseavdelingen på Ilebu.

Alt i alt må det kunne sies at de forebyggende og behandlingmessige tiltak overfor de

tuberkuløse tilfelle førte til et meget godt sultat, når de uunngåelige vanskeligheter i gynnelsen tas i betraktning.

Om andre smittsomme sykdommer av betydning skal nevnes:

Sommeren 1945 opptrådte det en del tilfeller av difteri i Ilebu fengsel. Disse pasientene omgående isolert, og det ble tatt prøve av disse lidelser. Det var da også påfallende at disse lidelser opptrådte fortrinnsvis hos fanger med lang straffetid, og hos fanger som i særlig grad inntok en forurettet stilling til hele rettsoppgjøret.

Forfrysninger og karlidelsene var en stor belastning for de fanger som hadde slike sykdommer. Spenningen med hensyn til dom, straffavbrudd eller benådning var en ekstra belastning for disse fanger. Den relativt høye alder for de fleste av disse fanger gjorde at de hadde vanskeligere for å tilpasse seg nye omgivelser enn andre. En meget stor del av dem hadde straffavbrudd på grunn av sine sykdommer, og de fleste ble ikke gjeninnsatt, men ble tvært benådet.

Forkjølelsessykdommer var hele tiden en viktig og forårsaket i alle årene utenom de fleste sykehusinnleggelsene. Langt de fleste felle passerte uten noen alvorlige komplikasjoner, og det skyldtes vel den hyppige talisering.

Akutt smittsom gulsott opptrådte med tilfelle årlig i de 4 første år, alle tilfelle gikk godt og etterlot ikke varig mén av noe slag.

Akutt smittsomme sykdommer som brennkopper, skabb, veneriske sykdommer, vannkopper, meslinger og røde hundet, trådte sporadisk, men forårsaket ingen demer.

Om andre sykdommer kan bemerkes at Av reumatiske sykdommer utgjorde bago og ischias en vesentlig del. Det er vanlig at frekvensen av disse øket sterkt som aldersfordelingen ble forskjøvet mot høyere gjennomsnittsalder i årene 1945 og 1948. Det må også antas at fangene etter som tiden gikk ble mer tilbøyelige til å bli seg inn i sykeavdelingen for disse plager, man må også anta at en del fanger oppnådde disse lidelser for dermed å oppnå en viss lastning så lenge de var i sykeavdelingen. Sykehusoppholdene for disse pasienter som regel langvarige, og gjeninnleggelsen var hyppig.

Lungelidelser, bronkitter, lungebetennelse og astma var også relativt hyppige og med langvarige sykehusopphold og lenestid. Gjeninnleggelsene var også hyppige. Aldersfordelingen spilte her neppe noen rolle som for reumatiske lidelser.

Mavelidelsene viste en sterk økning i 1948. Det dreiet seg i første rekke

og mavesår. Det må anses utvilsomt at disse lidelser var sterkt påvirket av fangetidens lengde. Det er etter legers erfaring en alminnelig erfaring at psykisk oppspenning av kronisk art, som f. eks. oppfatning av å være urettferdig behandlet, spiller en stor rolle for symptomenes intensitet ved slike lidelser. Det var da også påfallende at disse lidelser opptrådte fortrinnsvis hos fanger med lang straffetid, og hos fanger som i særlig grad inntok en forurettet stilling til hele rettsoppgjøret.

Forfrysninger og karlidelsene var en stor belastning for de fanger som hadde slike sykdommer. Spenningen med hensyn til dom, straffavbrudd eller benådning var en ekstra belastning for disse fanger. Den relativt høye alder for de fleste av disse fanger gjorde at de hadde vanskeligere for å tilpasse seg nye omgivelser enn andre. En meget stor del av dem hadde straffavbrudd på grunn av sine sykdommer, og de fleste ble ikke gjeninnsatt, men ble tvært benådet.

Forfrysninger og karlidelsene viste seg å bli et vesentlig problem. Antallet av innleggelsene på grunn av disse lidelser — neuroser — øket sterkt i 1945 og 1948, og stigningen fortsatte også i 1949. Denne øking er for neurosenes vedkommende ikke forårsaket først og fremst av straffavbrudd, men av andre anstalter til Ilebu, men av en reell øking av lidelsen hos Ilebus fanger. Dette har flere årsaker. De fleste år, 1945 og 1946, var de fleste fanger følelsesmessig opptatt av sine saker og etterforskning og rettsforhandlinger, og de ble beskjeftiget seg så meget med sine problemer. I løpet av 1947 fikk imidlertid en stor flertall av fangene på Ilebu avgjort, fangetalen sank til et nivå som til å stabilisere seg, og hele situasjonen endret. Fangene begynte å innrette seg på langvarig og ensformig opphold.

De fikk tid til å tenke på seg selv, og de ble mer tilbøyelige til å gjøre enkelte skjebne og familiens muligheter seg selv. Alt dette medførte en sterk øking av de nervøse lidelser, først og fremst de depressive. For en del fanger kom det en viss lettelse over å være relativt isolert av domstolen. Hos andre var det en økning av angst, eller de mente at de ikke hadde fått seg tilfredsstillende i retten. Den siste kategori hadde lett for å bli selvopptatt og lett kverulerende i domstolen, hvor neurotiske plager gjorde seg sterkt gjeldende. Enkelte fanger ble i et nett av forsvarsforestill-

ger for å slippe å innrømme sitt personlige nederlag, de nærmest flyktet fra virkeligheten og inn i den beskyttelse som nervøse symptomer gir. Senere kunne det også komme andre grunner til som vedlikeholdt de nervøse reaksjoner. Løslatelsen etter halv soning ble som kjent gjort betinget av at det var «rene» landssvikforhold som lå til grunn for dommen. Dette medførte at en rekke fanger følte seg urimelig behandlet.

Da løslatelse ved benådning ble alminnelig, medførte dette at en rekke fanger som ventet på å bli benådet, hver uke ladet opp en stor spenning før statsrådet på fredagene. Dette tok slike dimensjoner at man snakket om «fredagspsykosen», og man tok opp spørsmålet om det ikke kunne ordnes slik at fangene fikk varsel en tid i forveien om når de kunne vente løslatelse. Dette ble gjennomført så langt det praktisk var mulig. Den siste halvparten av fangetiden var for de aller flestes vedkommende en uavlatelig spennings-tilstand.

Psykosener opptrådte hele tiden i et beskjedent antall, og atskillig sjeldnere enn man hadde grunn til å vente i et så stort og heterogent belegg under så sterk psykisk påkjenning. De fleste av psykosene var reaktive tilstander som følge av krigsopplevelser, men enkelte rene fengselspsykosener forekom også. De siste opptrådte senere under fangetiden, mens det i 1945—46 oftest var trykket under etterforskningen og sakens behandling i retten som utløste de reaktive psykosener. De fleste med reaktive psykosener kom seg i løpet av noen tid, og fikk neppe varig mén av lidelsene.

Hos en del fanger kom imidlertid latente psykosener til utbrudd i løpet av fangetiden. Det er sannsynlig at de fleste av disse ville fått sin psykose enten de hadde vært berøvet friheten eller ikke, men man kan ikke utelukke at frihetsberøvelsen fremskyndet utbruddet enkelte ganger, og kanskje aksentuerte symptomene en del. Å si at frihetsberøvelsen var årsak til kroniske psykosener er imidlertid galt.

Fra tid til annen ble det reist kritikk mot fengselsmyndighetene for forholdet på Ilebu hva fangenes mentale tilstand angikk. I en klage ble det således hevdet at 8 navngitte fanger hadde gjort selvmordsforsøk av mer eller mindre alvorlig natur, og at én hadde fullbyrdet selvmordet. Den 13. januar 1950 ble det fra Ilebu gitt en redegjørelse for hver enkelt av disse fangers forhold:

En fange var hele tiden under sitt opphold sterkt deprimeret, og forsøkte å berøve seg livet ved å ta sovetabletter. Forsøket var sikkert alvorlig ment, og fangen ble kort tid

etter løslatt på grunn av sin mentale tilstand.

En fange gjorde selvmordsforsøk ved å henge seg i en livrem, men ble skåret ned i tide. Han var en meget ulikevektig person som led av tuberkulose, og han anså tilstanden for håpløs. Senere kom han seg og var ved løslatelsen frisk av sin tuberkulose.

For 5 fangers vedkommende dreiet det seg ikke om reelle selvmordsforsøk, men om hysteriske demonstrasjoner som ikke kunne tas særlig alvorlig. En av disse fanger var imidlertid så ulikevektig at det kunne være en viss fare for ham, og han ble kort etter sin siste demonstrasjon løslatt.

Den siste navngitte fange foretok intet selvmordsforsøk.

En fange begikk selvmord ved hengning den 21. juni 1948. Forholdet var at han hadde vært implisert i en annen fanges rømning. Han hadde tatt den rømte fanges plass ved oppstillingen. Fangen ble avhørt og anbrakt i en lukket avdeling av fengslet sammen med 20 andre. Fangen søkte ikke lege, og oppførte seg ikke så påfallende at hans medfanger fant grunn til å tilkalle legehjelp. Han snakket en gang med fengselslegen, og nevnte da at han på grunn av sitt forhold var redd for ikke å bli løslatt etter halv soning. Dette var ikke avgjort da fangen hengte seg. Han ble funnet etter meget kort tid, men gjenopplivningsforsøkene var resultatløse.

En samlet oversikt over alle selvmordsforsøk i tiden 8. mai 1945 til 12. mars 1950 i Oslo kretsfengsel avd. A og B viste at to landssvikfanger hadde fullbyrdet selvmord, en ved hengning og en med sovemidler i 1946, mens fire hadde gjort selvmordsforsøk i 1947 og 1948. Tre av disse måtte anses som demonstrasjoner.

Ved gjennomgåelse av de rapporter som foreligger om vådeskudd o. lign. i fangeleirer og fengsler, har man ikke mer enn tre tilfelle av alvorlig art.

Den 12. mai 1945 ble en fange såret i en fot ved vådeskudd som ble avfyrt fra vaktstuen i en leir. Behandlingen ble betalt av staten og ulykken etterlot ikke varig mén.

Den 12. juni 1945 ble i et fengsel to fanger såret ved vådeskudd. Et gevær i vaktstuen gikk av ved et uhell, og kulene gikk gjennom to vegger. En fange ble skadet i maven og døde etter at operasjon var forsøkt. Den dødes pårørende fikk erstatning. En annen fange fikk en kule tvers gjennom begge lår, men ble helbredet uten mén.

Den 9. september 1945 skadet en vaktmann tre gutter ved vådeskudd. Han tuklet med et maskingevær, og da han tok ladningsgrep

gikk 8 skudd av. Guttene slapp fra det varig mén. Staten betalte sykehusoppgaver for alle tre.

e. De enkelte anstalter.

Under landssvikoppgjøret ble de ordinære fengsler brukt også til landssvikfanger, sentlig til varetekt, mens i spesielle tilfelle så til soning. Oslo kretsfengsel har så vært brukt i meget stor utstrekning. De samlede antall fangedager for landssvikfanger i dette fengsel utgjorde i tidsrommet 1945 til 31. desember 1949 582 676 — høyeste daglige fangetall 1130 i mai 1945. Forholdet mellom bruken av ordinære og ordinære anstalter under landssvikoppgjøret fremgår av følgende: Det samlede antall fangedager for landssvikfanger i årene 1945—1950 var 8 677 184 (8 152 401 for menn og 524 783 for kvinner). Herav ble 1 335 186 fangedager utholdt i de ordinære fengsler (1 236 057 for menn og 99 141 for kvinner).

Det ville føre for langt å gi en beretning om alle de leirer og samlesteder som ble brukt under oppgjøret. For å gi et bilde av det som skjedde, skal det her gis en oversikt over de leirer som vesentlig ble brukt til soning. Under den enkelte anstalt er langt det har vært mulig, tatt med en oppmerksomhet over de forskjellige arter av arbeid som utført, og en oppgave over det økonomiske resultat dette har hatt. Det må dog bemerkes at de tallene som her anføres, må betraktes som foreløpige, fordi det ikke har vært tatt en systematisk gjennomgåelse av materialet fra de enkelte anstalter.

Malakoff fangeleir. I Moss ble uten hjelpefengslet, skoler benyttet som restlokaler. I juni 1945 ble belegget i Malakoff overflyttet til brakkeleiren på Malakoff. Høyeste fangetall var 147, den 4. august 1945. Skolen ble nedlagt som landssvikfengsel den 31. oktober 1945. Høyeste fangetall var 147, den 4. august 1945, da storparten av belegget ble overført til Fredrikstad fengsel. Belegget var vesentlig bestående av jordbruksarbeid, luking o. lign.

Belegget den 4. juni 1945 var 297 menn og 12 kvinner.

Fangene utførte allerede fra begynnelsen forskjellige arbeider i Moss, vesentlig rydding og vask for det offentlige. Det kom også noe jordbruksarbeid i omegnen.

Våler fangeleir og Dillingøya fangeforlegning. Da Malakoff fengsel ble nedlagt, ble belegget i Våler flyttet til A.T.-leiren i Våler, på gårdsgrunn. Leiren ble kalt Våler fangeleir. En del av fangene, vesentlig

for, ble overført til Fredriksten og Utne fangeleirer.

Fangene i Våler fangeleir var vesentlig beskjeftiget med opprydding og bygningsarbeid. Dillingøya gård, som var innkjøpt av Kirke- og Undervisningsdepartementet til skoleforlegning, hadde et stort behov for arbeidskraft, og et betydelig antall fanger ble beskjeftiget her med husbygging, drenering, vei- og gærdsarbeid. Da hovedarbeidet for legning på Dillingøya, ble det besluttet å legge leiren i Våler og overføre det nødvendige belegg til Dillingøya, og restbelegget til Utne fangeleir i Trøgstad. Våler fangeleir ble nedlagt 31. januar 1947. Fra 1. januar 1946 til 31. januar 1947 utgjorde fangedager 20 598. Høyeste fangetall 87 i november 1946. Belegget var utelukkende menn, både vaktstufanger og soningsfanger.

Leiren på Dillingøya, som fikk navnet Dillingøya fangeforlegning, ble fra 1. februar 1947 underlagt Havnås tvangsarbeidsleir, og administrasjonen ble henlagt til denne leir.

Fangeleirer i Fredrikstad politidistrikt. Som samlesteder ble benyttet Turnhallen, St. Croix skole og Arbeidskretsen i Fredrikstad, Speiderhuset i Askim, og for kvinner Haugtun kristelige skole i Rolvsøy. St. Croix skole ble nedlagt 31. oktober 1945. Høyeste fangetall var 147, den 4. august 1945. Høyeste fangetall var 147, den 4. august 1945, da storparten av belegget ble overført til Fredrikstad fengsel. Belegget var vesentlig bestående av jordbruksarbeid, luking o. lign.

Leiren i Onsjø var en tidligere tingsleir som ble opprettet for å overta belegget i St. Croix. Den 31. mai 1946 ble leiren overført til Våler fangeleir. Belegget var 15. april 1946 med 82 fanger. Fangene utførte opprydding og jordbruksarbeid. Høyeste fangetall var 147, den 4. august 1945, da storparten av belegget ble overført til Fredrikstad fengsel. Belegget var vesentlig bestående av jordbruksarbeid, luking o. lign.

Leiren i Onsjø var en tidligere tingsleir som ble opprettet for å overta belegget i St. Croix. Den 31. mai 1946 ble leiren overført til Våler fangeleir. Belegget var 15. april 1946 med 82 fanger. Fangene utførte opprydding og jordbruksarbeid. Høyeste fangetall var 147, den 4. august 1945, da storparten av belegget ble overført til Fredrikstad fengsel. Belegget var vesentlig bestående av jordbruksarbeid, luking o. lign.

Leiren i Onsjø var en tidligere tingsleir som ble opprettet for å overta belegget i St. Croix. Den 31. mai 1946 ble leiren overført til Våler fangeleir. Belegget var 15. april 1946 med 82 fanger. Fangene utførte opprydding og jordbruksarbeid. Høyeste fangetall var 147, den 4. august 1945, da storparten av belegget ble overført til Fredrikstad fengsel. Belegget var vesentlig bestående av jordbruksarbeid, luking o. lign.

Leiren i Onsjø var en tidligere tingsleir som ble opprettet for å overta belegget i St. Croix. Den 31. mai 1946 ble leiren overført til Våler fangeleir. Belegget var 15. april 1946 med 82 fanger. Fangene utførte opprydding etter tys-

kerne, gjenfylling og planering på Fredriksten festning og jordbruksarbeid i omegnen.

Leiren ble nedlagt den 10. januar 1947, og belegget overført til Havnås tvangsarbeidsleir.

Fangetallsoppgavene for Ystehede—Halden for tidsrommet 9. mai 1945 til 10. januar 1947 utgjør: Menn 52 855 fangedager, kvinner 13 464.

Havnås tvangsarbeidsleir og andre foretninger i Sarpsborg politidistrikt. De arresterte fra den ytre delen av distriktet og fra Sarpsborg by ble satt inn i Sarpsborg hjelpefengsel og i Sannesundveien skole. I juni ble Sannesundveien nedlagt, og belegget overført til Kirkegaten skole, og senere til Borgvold skole, hvor det ble til slutten av november 1945, da hovedparten av fangene ble flyttet til Havnås.

Fangene var ikke beskjeftiget i noen vesentlig grad utover noe opprydding og litt jordbruksarbeid. Det samlede fangetall inntil utgangen av november var 538 personer, og det samlede antall fangedager var i tidsrommet 9. mai—30. november 1945 29 619.

I den indre delen av distriktet ble de arresterte satt inn i Eidsberg hjelpefengsel og i tilfluktsrommet i Askim Gummivarefabrikk. Etter noen dager ble Askimbyen skole tatt i bruk i stedet, og organisert som Askim hjelpefengsel. Dette ble bare benyttet til mannlige fanger, mens de kvinnelige varetektsfanger og internerte ble anbrakt i Mysen folkehøyskole. Den 1. juni 1945 var belegget: Eidsberg hjelpefengsel 25, Askim hjelpefengsel 210 og Mysen folkehøyskole 45. Den 17. september 1945 måtte Askimbyen skole forlates, og belegget ble for en vesentlig del overført til A.T.-leiren Havnås i Trøgstad, som først fikk benevnelsen Eidsberg hjelpefengsels landssvikavdeling, Trøgstad. Det samlede tall for de forskjellige avdelinger i Indre Østfold utgjorde inntil 30. september 1945 24 306 fangedager. Fangene var den hele tid ganske bra beskjeftiget med jordarbeid og arbeid på idrettsplasser og skibakker. De ble også i stor utstrekning brukt til opprydding på de store kraftverker i Askim.

Etter hvert som fangetallet økte i Havnås — fra 1947 kalt Havnås tvangsarbeidsleir — ble denne utbygd med en mer fullstendig administrasjon. Havnås ble valgt blant annet fordi arbeidsmulighetene var store og varierte i distriktet. Under krigen hadde A.T. begynt et større senkingsarbeid som Vassdragsvesenet overtok i 1945 for å fullføre det. Da Vassdragsvesenet manglet arbeidskraft, ble det opprettet overenskomst mellom Fengselsstyret og Vassdragsvesenet om at fanger skulle be-

1) Fengselsstyrets årbok 1931—1950.

nyttet så langt det var mulig. Etter arbeidslistene 1. juli 1946—30. juni 1947, da fangenes arbeid opphørte, ble det utført 6764 dagsverk. Flere fanger fikk her opplæring som grave-maskinførere.

Den største avtager av fangearbeid var skogbruket. Havnsås fikk etterhvert 9 fangeforlegninger i distriktet. Dessuten ble det drevet skogsarbeid i leirens nærhet. Samlet utgjorde skogsarbeidet i tiden 1. juli 1946—30. juni 1949 21 588 dagsverk. Under skogsarbeidet ble det også drevet yrkesopplæring. Eksamen ble holdt under medvirkning av Østfold fylkes skogfunksjonærer. Andre arbeidsoppgaver var et veianlegg i Trøgstad for Østfold fylkes veivesen med 1717 dagsverk i 1948—49, og jordbruk med 8441 dagsverk. Videre ble det drevet med torvstikking, tomtegraving og husbygging. Ved siden av dette arbeid drev leiren bilreparasjonsverksted, smie og snekkerverksted. Dessuten forpaktet leiren et mindre gårdsbruk.

Av annen yrkesopplæring som ble drevet skal nevnes kurs for fjøskontrollører under ledelse av en meierikandidat og småbrukslærer, begge fanger. Også her ble det holdt eksamen under medvirkning av fylkets landbruksfunksjonærer.

Dillingøya fangeforlegning ble ved Våler fangeleirs nedleggelse, som nevnt lagt under Havnsås. Her ble arbeidskraften vesentlig brukt på Dillingøya gård. I gårdsdriften ble det utført 4579 dagsverk, i vei- og grunnarbeid 3481 dagsverk, husbygging og reparasjoner 769 dagsverk, og i skogen 1303 dagsverk. Dette gjelder tiden 1. januar 1947—30. juni 1948. Forlegningen ble nedlagt den sistnevnte dato.

Antall fangedager for Eidsberg hjelpefengsels landssvikavdeling og Havnsås tvangsarbeidsleir utgjør i tiden mai 1945 til 30. juni 1949 229 377 fangedager, med høyeste fangetal 252 i november 1947.

Akershus landsfengsel ble benyttet som landssvikfengsel i tiden 2. november 1946 til 31. juli 1950.

I mai 1945 ble fengslet stillet til rådighet for de allierte militære myndigheter, British Security Service, som benyttet fengslet under rettsforfølgningen mot tyske og norske krigsforbrytere. Fengselsstyret overtok forvaltningen av fengslet 23. september 1946.

Fengslet ble under landssvikoppkjøret bare brukt til soningsfanger, og de første ble satt inn den 2. november 1946. Etter de regler som ble fastsatt for fordelingen av fangene, skulle, som allerede kort omtalt, følgende grupper av mannlige landssvikfanger overføres til soning i Akershus landsfengsel:

1. Uansett frihetsstraffens lengde:
  - a. torturister,
  - b. kriminelle landssvikfanger (fanger dømt også for andre grove forbrytelser etter strl. kap. 8 og 9).
2. Fanger med over 5 års frihetsstraff av de tilhørte gruppene:
  - a. grove angivere,
  - b. stapo-folk,
  - c. sipo-folk,
  - d. abwehr-agenter.
3. Fanger med over 15 års frihetsstraff.
4. Fanger som ikke tilhørte de nevnte grupper, men som det ansåes påkrevd å fjerne fra andre anstalter.

Antallet fangedager i tiden 2. november 1946—31. juli 1950 var 212 361. Høyeste fangetal 30. september 1947 med 209. Det daglige middeltall utgjorde 155.

Fra 15. april 1947 ble Jessheim tvangsarbeidsleir lagt under direktøren for Akershus landsfengsel, og fra 1. juli 1947 ble en del fanger overført dit fra Akershus. I det hele ble det overført 253 mann til Jessheim tvangsarbeidsleir. Akershus landsfengsel var her utbygd med full funksjonærstab, direktør, spektør, overbetjent og førstebetjent, lærer, lege (i bistilling), verksmester, verksmester, maskinmester, forvalter, bokbindere og kontorfullmektig. Det samlede besetningstallet utgjorde omkring 100 mann og ble lagt ut på det høyeste. Fengslet var styrt med store og gode verksteder: smie, verksted, malerverksted, skomakerverksted, møbeltapetserverksted, bokbinderverksted.

En del fanger ble satt i arbeid i fengslet. For militærvesenet ble utført reparasjon av festningsmuren på Akershus, opprydding på det militære istandsettelse av magasinbygninger, m. v. Også i Husebyleiren i Bærum ble utført. Ved statens hjem for åndssvekkede Bærum ble utført større arbeider. En del reparasjonsarbeid ble også utført i leirens bygninger og funksjonærboliger. Det utenfor anstalten opphørte i november 1948 etter en rømning.

Det ble i fengslet med fanger som hadde holdt en rekke kurser i jordbruk, skogbruk, språk, tegning m. v.

Ved fengslets nedleggelse ble overført til Sem tvangsarbeidsleir. Jessheim tvangsarbeidsleir i Aker ble opprettet 1. mars 1946.

Da leiren ble underlagt Akershus landsfengsel, ble det tidligere belegg overført til andre anstalter. Leiren ble nedlagt 1. september 1948. Det samlede antall fangedager

138 843, med høyeste fangetal 10. juli 1947 med 250 fanger. Fangene ble satt i arbeid i jordbruk på de omkringliggende gårdene med ca. 12 000 dagsverk. I skogen ble utført ca. 43 000 dagsverk, og det ble arbeidet over et stort område, idet fangene var anbrakt i forlegninger i Hakadal, Eidsvoll, Sør-Odal og Nord-Odal. Av andre arbeider kan nevnes samarbeid for Ullensaker kommune, og utgraving av Raknehaugen for Universitetets Obduksjonslaboratorium.

Bredtveit fengsel ble ved okkupasjonsopphør straks tatt i bruk som varetekt-fengsel for landssvikfanger, både menn og kvinner. De mannlige fanger ble etter noen dager overført til andre anstalter, og fengslet gikk over til å bli varetekts- og soningsfengsel for kvinnelige landssvikfanger fra Oslo og de nærmeste distrikter. Omkring årsskiftet 1947—48 ble det satt inn kvinnelige landssvikfanger også fra andre deler av landet, og etter hvert ble de fleste kvinnelige landssvikfanger satt inn der. Det ble nedlagt 22. september 1949.

Fangstallet, så vel for varetekt som for soning, var utgjort 295 697 fangedager. Ved fengslets nedleggelse ble det for de få landssvikfanger som var tilbake, opprettet en egen fengsel og arbeidshuset for kvinner. Bredtveit fengsel nå ble kalt. Det samlede fangetal på 274 var i oktober 1947. Den største tid var fangene vesentlig benyttet til arbeid utenfor anstalten, jordbruk, smie, o. lign. Senere ble det satt i gang arbeid for søm, strikking og veving.

Fengslet var i virksomhet fra 8. mai 1946 til 21. desember 1950. Det samlede antall fangedager var 1 780 620. Det høyeste fangetal var 3 442, og dette inntraff i november 1947.

Hadde en rekke verksteder: smie, skomaker-, blikkenslager-, salmakerverksted m. fl. Fangene ble også forsett i arbeid utenfor fengslet. Den største tid var det særlig jordbruksarbeid, men senere ble det fra Ilebu utgjort en rekke arbeidslag på tømmerhugst.

Skogsarbeid ble utført i 1947 og 1948. Det ble sendt ut 34 arbeidslag til arbeid i skogen, deiblant et for stubbebygging. Disse arbeidslag var forlagt i skogskoier over et stort område: Nord-Odal, Adal, Sokna, Numedal, og Jevnaker.

Det ble det avvirket over 63 000 m³ tømmer og 98 000 reis ved med en samlet arbeidskraft for fengslet på ca. kr. 1 000 000. Dette tall er også inkludert noe arbeid i planting. Enn videre hadde Ilebu

ute 5 arbeidslag i Bærum med arbeid i teglverk og sementstøperi, samt veianlegg m. m. Tilsammen utgjorde arbeidsfortjenesten for fengslet for disse arbeidslag ca. kr. 150 000.

I Ilebu fengsel ble det drevet en uttrakt skoleundervisning, med egen undervisningsleder, og som lærere ble i en meget stor utstrekning brukt fanger. Det ble undervist i en rekke fag under følgende grupper:

Landbruk	.....	14	forelesningsrekker
Håndverk	.....	6	»
Handel	.....	10	»
Sjøfart og navigasjon	.....	4	»
Sprog	.....	8	»
Realfag og teknikk	.....	13	»
Tegning og maling	.....	4	»
Almenfag	.....	6	»
Musikk	.....	1	»

66 forelesningsrekker

Søkningen til undervisningen var meget god. Skolen holdt til i en særskilt brakke med 8 større og mindre klasserom. Videre ble det drevet ikke så lite korrespondanseundervisning ved de alminnelige korrespondanseskoler. Kartoteket over sådanne elever viser et tall på 222 fanger med 610 kurs.

Gulskogen tvangsarbeidsleir ved Drammen ble tatt i bruk i mars 1946, og ble opprettet med sikte på yrkesopplæring for unge fanger. Virksomheten ble planlagt og drevet i samarbeid med Yrkesopplæringsrådet.

Det ble åpnet adgang for fanger fra hele landet til å søke seg overført til Gulskogen, enten som elever eller som faglærte instruktører, og i november 1946 kunne opplæringsvirksomheten settes i gang. Som elever kunne alle unge fanger melde seg, som ikke hørte til de kategorier som etter reglene skulle sone i lukket fengsel. Senere, etter hvert som fangetallet sank, ble adgangen til opplæring utvidet også til eldre fanger og til fanger fra Akershus landsfengsel.

Det ble gitt yrkesopplæring for malere, mekanikere, murere, skomakere, skreddere, smed og sveisere, snekkere, både benke- og maskinsnekkere, tømmerere og elektrikere.

Etter hvert ble det vanskelig med instruktører, fordi flere som hadde drevet instruksjon ble løslatt, og enkelte kurs måtte innstilles. Virksomheten varte fra 11. november 1946 til 21. desember 1949, da yrkesopplæringen måtte slutte av mangel på instruktører.

Kursene var lagt opp etter samme mønster som undervisningen ved de ordinære yrkes-skoler. Kursene var av Kirke- og Undervisningsdepartementet den 23. januar 1947 godkjent som et ordinært ledd i yrkesopplæring.

gen, slik at gjennomgått kurs med avgangsprøve ga samme rettigheter som tilsvarende ordinær yrkesskole. Opplæringen ble innsisert av en representant fra Yrkesopplæringsrådet, og det regelmessige tilsyn med opplæringen ble ført av det ordinære yrkesutvalg i Drammen distrikt.

Antallet elever som har avlagt eksamen i de forskjellige kurs og klasser utgjør ca. 380. Det samlede elevtall var vesentlig større, men mange fanger avbrøt undervisningen på grunn av sykdom o. lign., eller ved løslatelse.

Ved siden av yrkesopplæringen ble leiren drevet som alminnelig tvangsarbeidsleir, og et stort antall fanger ble satt til skogsarbeid.

Allerede fra starten av ble leiren godt utbygd med verksteder. Foruten de som er nevnt under yrkesopplæringen, ble det også satt i gang verksted for bilreparasjon og for rørgervirksomhet. For øvrig var fangene beskjeftiget i jord- og skogbruk og med annet utearbeid.

Fra 1. juli 1946 til november 1948, da utearbeidet opphørte på grunn av innskrenket fangetall, ble det utført ca. 58 000 dagsverk med en arbeidsinntekt på ca. kr. 580 000. Herav skogsarbeid med 34 508 dagsverk med inntekt ca. kr. 325 000.

Høyeste fangetall hadde man i februar 1948 med 488 fanger.

Bjørkelangen tvangsarbeidsleir i Nordre Høland ble opprettet i februar 1946 som en av de første rene soningsleirer. Leirens kapasitet var til å begynne med ca. 150 mann, men ble ved tilbygg utvidet til ca. 180 mann. Høyeste fangetall hadde man i november 1948 med 181 mann.

Etter hvert som oppgjøret skred frem og de provisoriske leirer på Østlandet ble nedlagt, overtok Bjørkelangen tvangsarbeidsleir restbelegget fra et stort område.

Leiren ble nedlagt i mars 1955, da restbelegget, 12 mann med livsvarig tvangsarbeid, ble overført til Botsfengsel. Det samlede antall fangedager utgjorde 304 318.

Bjørkelangen tvangsarbeidsleir var en typisk arbeidsleir for arbeid i skog og mark. Fangene var for en vesentlig del sysselsatt i skogen, for det meste med hugst, men også med kultur- og veiarbeider. Det første året ble det utført endel jordbruksarbeid og senkingsarbeider i sjøen Bjørkelangen. Fra 1. juli 1946 til februar 1955 ble det betalt inn i arbeidslønn for utført fangearbeid ca. kr. 1 400 000.

Skogsarbeidet ble drevet over et stort distrikt, fra Trøgstad i syd til Odal i nord og Adalen i vest.

Kongsvinger hjelpefengsel ble allerede

i mai 1945 tatt i bruk som varetektsfengsel for landssvikere, og ble brukt som sådan til november 1948. I denne periode utgjorde fangedagstallet 29 495, herav for kvinner 4 514. For kvinner var det i bruk til februar 1947. Ved siden av hjelpefengslet ble det anbrakt varetektsfanger på Kongsvinger festning, Kongsvinger fangeleir. Antall fangedager utgjorde her 87 752 for perioden mai 1945 til mai 1947.

Da Espeland tvangsarbeidsleir i Haus skule nedlegges på grunn av lavt fangetall høsten 1951, ble restbelegget av utenlandske krigsforbrytere overført til Kongsvinger hjelpefengsel, som administrativt ble lagt under Bjørkelangen tvangsarbeidsleir. Høyeste antall fanger av denne kategori i Kongsvinger hjelpefengsel var 25, nemlig i januar 1947. Også krigsforbryterne ble beskjeftiget med hugst. Det ble opprettet en skogsforlegning ved Jaraldsaga i Sør-Odal. Denne ble imidlertid nedlagt i desember 1952 etter at krigsforbrytere rømte. I juni 1953 ble restbelegget, 10 mann, flyttet til Bjørkelangen tvangsarbeidsleir. Antall fangedager for krigsforbrytere i Kongsvinger hjelpefengsel utgjorde oktober 1951—juni 1953 11 873.

Ilseng fengsel ved Hamar ble ved byggingen organisert som en avdeling av Hamar kretsfengsel, og fra november 1946 som eget fengsel, senere kalt tvangsarbeidsleir. Det ble nedlagt i september 1948. Samlet antall fangedager i Ilseng fra november 1945 til september 1948 utgjorde 145 848, høyeste fangetall i november 1945 med 469 fanger. Fangene i Ilseng tvangsarbeidsleir ble i stor utstrekning benyttet til arbeid i skog og jord i en del Hedmarksbygd.

Sandbakk tvangsarbeidsleir lå utenfor tettbebyggelsen i Elverum. Den ble tatt i bruk 16. mai 1945 og ble nedlagt 31. august 1948. Det samlede antall fangedager utgjorde 196 289. Høyeste fangetall i september 1945 med 333 fanger, 324 menn og 9 kvinner.

Fangene var for det vesentlige satt til skogsarbeid, men ble også benyttet i jordbruksarbeid. Fra 1. juli 1946 til 31. august 1948 ble det innbetalt kr. 350 000 for utført fangearbeid.

Trysil tvangsarbeidsleir ble opprettet i mai 1945 og nedlagt i august 1948. Det samlede antall fangedager utgjorde 83 524, høyeste daglige fangetall 127 i oktober 1945. Leiren var en typisk leir for utearbeid, særlig skogsarbeid. I tidsrommet 1. juli 1945—1. august 1948 er det innbetalt kr. 1 110 000 arbeidslønn for utearbeid.

Åstjern tvangsarbeidsleir i Brandstad ble anlagt i juni 1945, da Åstjern A.T.-leir

arbeid. I arbeidslønn for dette er innbetalt kr. 17 477.

Supplandsfoss tvangsarbeidsleir i Amlie ble opprettet i februar 1946. Vassdragsvesenet hadde her et større arbeid med senking av Supplandsfossen for å innvinne større dyrkbare arealer, ca. 6000 da. Fangene ble i størst mulig utstrekning satt inn i dette arbeid. Leiren ble nedlagt i juni 1951. Det største fangetall inntraff i juli 1946 med 123 fanger. Det samlede antall fangedager utgjorde 99 909. Utenom arbeidet for Vassdragsvesenet ble fangene satt til hugst, fløting og annet utearbeid. Arbeidslønnen for utearbeidet utgjorde ca. kr. 350 000.

I august 1947 var det skogbrann rundt leiren og Vassdragsvesenets brakke brente. Fangene gjorde en meget god innsats i slukningsarbeidet og reddet selve leiren. Som belønning for fangenes eksemplariske oppførsel, ble de innrømmet lettelser i soningen.

Dalane tvangsarbeidsleir. Fengselsforholdene i Kristiansand var vanskelige, og da det ordinære kretsfengsel og noen midlertidige forlegninger ble helt sprengt, ble det innrettet en avdeling til kretsfengslet i en leir ca. 5 km fra byen, like ved veien til Setesdal. Leiren var i bruk fra juni 1945 til mars 1949. Største daglige fangebelegg hadde leiren i juli 1945, november 1946 og januar 1947, alle ganger med 125 fanger. Det samlede antall fangedager utgjorde 132 430. Belegget utgjorde både varetekts- og soningsfanger. Bortsett fra noen små verksteder, vesentlig til leirens eget behov, ble fangene beskjeftiget med utearbeid, jordbruk og skogsarbeid. For tidsrommet 1. juli 1946—30. mars 1949 utgjorde den innbetalte arbeidslønn ca. kr. 300 000. Det vesentlige skogsarbeid ble utført ved spredte fangeforlegninger utover distriktet.

Furulund tvangsarbeidsleir ble opprettet som en provisorisk avdeling til Mandal hjelpefengsel i en tidligere tyskerleir beliggende i Furulunden ved Bankebukta på Mandal bys grunn. Den ble tatt i bruk i mai 1945 og ble nedlagt i juni 1947. Det samlede antall fangedager utgjorde 31 108. Det høyeste daglige fangetall utgjorde 74 fanger i juni 1945. Fangene var beskjeftiget med utearbeid, dels jordbruksarbeid og dels opprydding i distriktet. Plankelømmene på flyplassen på Vestnes ble brukt opp og skåret opp til ved, og steinurene samme sted revet ned og steinen solgt som kult til byggeformål.

Rogaland samlefengsel ble opprettet på gården Skadberg i Sola. Fangene var først internert på Solborg ungdomsskole i Stavanger, men ble den 24. august 1945 overført til Skadberg tvangsarbeidsleir. Dette var en tysk

leir oppført for russiske og serbiske krigsfanger, og hadde en kapasitet på ca. 1000 personer. Det høyeste daglige fangetall inntraff i september 1945 med 558 fanger. Det samlede antall fangedager inntil nedleggelsen i mai 1948 utgjorde 289 220. (Tallene for Solborg er inkludert i dette.) I leiren var det innrettet en del verksteder. Arbeid utenfor leiren ble drevet i stor målestokk, jordbruksarbeid, veiarbeid, opprydding for militærvesenet samt byggearbeid for politiet og fengselsvesenet i Stavanger. I tidsrommet 1. juli 1946—30. mai 1948 er innbetalt ca. kr. 166 300 i opplyst arbeidslønn for utearbeidet.

Skulestadmoen tvangsarbeidsleir i Voss ble opprettet 16. november 1945 og ble nedlagt i oktober 1947. Samlet antall fangedager utgjorde 87 467 med høyeste fangetall 177 i september 1946. I leiren ble drevet en del verksteder. Det ble drevet veiarbeid for Voss kommune, og vedhugst.

Espeiland tvangsarbeidsleir i Haus var i bruk for varetektsfanger fra midten av mai 1945 til 25. oktober 1948, da den gikk over til å bli soningsleir for utenlandske krigsforbrytere. Den ble nedlagt 20. november 1951. Det samlede antall fangedager utgjorde 283 566. Høyeste fangetall utgjorde 364, hvilket inntraff 7. juni 1945. Høyeste fangetall av krigsforbrytere var 59 den 29. april 1949. I leiren var det flere verksteder hvor fangene var beskjeftiget, men det ble også utført forskjellig arbeid utenfor leiren. Fangene ble satt til diverse oppryddingsarbeider, vesentlig for militærvesenet. De ble dessuten benyttet i jordbruket i det omliggende distrikt. Til leiren hørte et større grunnareal, hvorav fangene nydyrket et område på ca. 25 da. I 1946—47 ble et arbeidslag satt inn i gjenoppbyggingsarbeidet i Telavåg. De tyske krigsforbrytere arbeidet bare innenfor leiren.

Knappen tvangsarbeidsleir i Strømme i Fana ble tatt i bruk som varetektsfengsel 12. juli 1945. Fra februar 1947 gikk leiren over til å bli yrkesopplæringsleir for mannlige fanger. Den 1. juli 1947 var fangetallet 125. Skolen var lagt opp etter samme mønster som yrkesskolen i Gulsbogen tvangsarbeidsleir. Det ble satt i gang 5 måneders ordinære yrkeskurs for elektrikere, rørleggere, smeder, verktøymekanikere, murere, malere, betongstøpere og i riggerfaget. Kursene hadde 68 elever. Skolen ble nedlagt 30. juni 1948 på grunn av synkende fangetall. Før leiren ble yrkesopplæringsleir, arbeidet fangene til dels ute med opprydding, gårds- og bygningsarbeid. Det samlede antall fangedager var 115 980.

Hustad tvangsarbeidsleir. I Møre og

Romsdal fylke var det opprettet en leir i hver av fylkets 3 byer, Nørve ved Ålesund, Fjærli marka ved Molde og Skjærtangen ved Kristiansund. Disse var helt provisoriske verksteder. I august 1946 begynte arbeidet med å føre opp en arbeidsleir på Hustad. Arbeidet ble leiren overtatt av H.S. og organisert som varetektsfengsel. Skolehjemmet var i en alminnelig avdeling og en særavdeling. Den alminnelige avdeling ble etter friidrettsgang igjen overtatt av Falstad skolehjemmens særavdelingen ble organisert som Hustad tvangsarbeidsleir, som ble nedlagt januar 1949. Største fangetall inntraff i januar 1945 med 714 fanger. Det daglige fangetall var sterkt varierende, idet leiren mottok fanger fra Nord-Norge etter hvert som leirene ble nedlagt. I april 1946 var fangetallet til 374 fanger, for igjen å øke til 528 i januar 1948. Det samlede antall fangedager utgjorde 572 592. Det var i leiren organisert flere verksteder som til dels skaffet gode arbeidsmuligheter for fagutøvte eller omorganiserte fanger. Fra 1. februar 1947 ble leiren jordveien på Falstad skolehjemmet. Ellers var fangene satt til allsidige jordbruksarbeider hos de omboende bønder samt til vei- og skogsarbeid. Under arbeidet var fangene lagt ut i mindre grupper, spredt over et stort område: Bangdal, Kvam, Verdalen, Ekne og Skjærtangen. Den første år foretok leiren dessuten skog for levering av ved til politiet i Sandnessjøen kommune. Tilsammen utbetalt arbeidslønn for alt utearbeid utgjorde for Falstad skolehjemmet ca. kr. 718 000.

Leiren var i bruk til 31. desember 1948 da den ble overtatt av Justisdepartementets politiafdeling som arbeidsleir for værnepliktige sivilarbeidere. Det høyeste fangetall inntraff i februar 1949 med 144 fanger. Det samlede antall fangedager utgjorde 87 318. Leiren var utrustet med henblikk på nydyrking, kanalisering og grøfting av de store utmarksstrekker rundt leiren. En stor del av belegget var uerter, litt egnet til hardt kroppsarbeid. Mange av alder, sykdom m. v. I mars 1949 ble det inkjøpt til leiren et gårdsbruk med jordvidde på 150 da, for det vesentligste arbeidet. Her ble det nydyrket ca. 17 da sommer 1949. Til beskjeftigelse for fanger utenfor utearbeid, ble det opprettet flere verksteder. Dessuten gikk det med en stor del av arbeidskraften til å bygge leiren opp tre ganger.

Nørve tvangsarbeidsleir ved Ålesund ble opprettet i mai 1945. Høyeste fangetall inntraff i august 1945 med 224 fanger. Leiren ble nedlagt 8. september 1947, og antall fangedager utgjorde 83 708.

Fjærli marka tvangsarbeidsleir ved Molde ble opprettet i juli 1945. Høyeste fangetall inntraff i mai 1947 (etter den annen gang i Hustad) med 99 fanger. Leiren ble nedlagt 14. september 1947, og antall fangedager utgjorde 34 954.

Skjærtangen tvangsarbeidsleir ved Kristiansund ble opprettet i mai 1945. Høyeste fangetall hadde man i juni 1945 med 144 fanger. Leiren ble nedlagt i mars 1947, og antall fangedager utgjorde

oppgaver hadde man det høyeste fangetall i februar 1947 med 167 fanger. I leiren var det diverse verksteder. Av utearbeid ble utført jordbruksarbeid, gravingsarbeid og vedhugst. Leiren avløste den provisoriske leir på Bardufoss flyplass, hvor fangene hadde utført et stort oppryddingsarbeid. Dette arbeid fortsatte etter at Sletta tvangsarbeidsleir ble opprettet, med en arbeidsstyrke på 40—50 mann. Arbeidet på Bardufoss opphørte i april 1948. Ved nedleggelsen av Sletta ble fangene ført til Innerhagd tvangsarbeidsleir. Transporten foregikk med et av Det Nordenfjeldske Dampskipsselskaps skip, som ble leid for anledningen.

I Vardø begynte arrestasjonene i desember 1944 etter at området var besatt av sovjet-russiske tropper. Interneringsleir (varetektsfengsel) ble innrettet i Vardøhus festning. De første fanger ble satt inn 3. desember 1944. 10. desember 1946 ble leiren omorganisert under navnet Vardø tvangsarbeidsleir, og ble flyttet til den tidligere karantene-stasjons bygning. Leiren ble nedlagt i desember 1947. Fangetallsoppgaver kan ikke finnes før fra mai 1945, men fra dette tidspunkt og til desember 1947 utgjorde det samlede antall fangedager 27 036. Største daglige fangetall 56 i oktober 1946. Fangene var beskjeftiget med oppryddingsarbeid og losse- og lastearbeid, samt noe veiarbeid.

Sør-Varanger hjelpefengsel, Pall 17. Sør-Varanger herred ble befrikket av sovjet-russiske tropper 25. oktober 1944. Like etter befrielsen hersket det kaotiske forhold, og først etter Militærmissjonens ankomst ble forholdene bedre. Det første sted som ble valgt til interneringssted for landssvikere (varetektsfengsel) var Gruvestua, en bygning tilhørende A/S Sydvaranger, som lå en knapp kilometer fra gruvede Børnevatn. I Gruvestua var det bare ett rom, vel 100 m², som var brukbart for fangene. De første fanger, bare menn, kom inn 15. november 1944. Etter hvert måtte også en rekke kvinner arresteres, og til dette ble en gammel tinn bruk den 14. desember 1944. Gammen var ca. 15 m², og her ble inntil 12 kvinner internert. Omkring 1. januar 1945 da fangetallet var 45 mannlige og 12 kvinnelige fanger, fant man forholdene uholdbare, og leiren ble flyttet til de gjenværende bygninger Pall 17, en del av gruven ved Børnevatn. Bygningene tilhørte også A/S Sydvaranger og besto av en mørbit, en spisebu, et lite lagerhus og et dynamitthus, alt i dårlig forfatning — uten ovner, dører og vinduer. Bygningene ble gjort i stand på et vis, og den 4. februar 1945 ble fangene flyttet over. Leiren fikk navnet Sør-Varanger

hjelpfengsel, Pall 17. Leiren ble etter hvert utvidet idet flere av de gjenstående bygninger ble tatt i bruk. En av de største vanskeligheter ved driften var at fengslet på grunn av forholdene måtte benyttes til fanger av forskjellige kategorier, idet annet fengsel ikke fantes. Alminnelig fengselsjournal ble ikke ført, men den 27. april 1945 var det i fengslet 71 menn og 12 kvinner, landssvikfanger, 8 soningsfanger (bare menn) og 14 vanlige varetektsfanger (menn), tilsammen 105 personer. Mange av de fanger som ikke tilhørte kategorien landssvikere var militære fanger, vesentlig fra marinen. Det er opplyst at inntil samme dag var det mottatt 145 landssvikfanger (114 menn og 31 kvinner), 18 vanlige soningsfanger (menn) og 38 vanlige varetektsfanger (37 menn og 1 kvinne).

Leiren ble først nedlagt 31. juli 1947. Fra mai 1945 til nedleggelsen var det samlede antall fangedager 26 304. Det samlede antall fangedager fra november 1944 til nedleggelsen utgjør ca. 35 000 fangedager. Fangenes hovedarbeid var opprydding og utbedring av leiren. En del skogsarbeid for Statens skogsforvaltning ble også utført.

2. Benådninger og løstelser m. v.

a. Innledning.

Etter straffeprosesslovens § 473 kan straffens fullbyrdelse, såfremt straffelte har søkt om benådning, bare påbegynnes hvis han samtykker i det. På grunn av det store omfang som rettsoppgjøret med landssvikerne ville få, måtte man gå ut fra at et meget stort antall ville søke om lettelse i straffen ved benådning, og det var derfor fare for at fullbyrdelsen av landssvikstraffene kunne sinkes i meget vesentlig grad ved grunnløse benådningssøknader. I forbindelse med behandlingen av Ot. prp. nr. 128—1946 om lov om rettergang i landssviksaker, rettet Justisdepartementet den 24. januar 1947 en henvendelse til Stortingets Justiskomiteé, hvor det bl. a. heter:

«Manglene ved den gjeldende ordning har skapt særskilte vansker i samband med landssvikoppgjøret. Saksmengden og landssviksakenes særegne karakter har ført med seg en ekstraordinær økning i antallet av benådningssøknader. Pr. 1. januar 1947 hadde Fængselsstyrets landssvikavdeling ca. 450 ubehandlede saker som gjaldt benådning for frihetsstraff. Ca. 330 av de domfelte som hadde søkt om benådning var på frifot og kunne følgelig ikke settes inn til fullbyrdelse av straffen for sakene var avgjort. Da en trolig må regne med at minst 95 % av benådningssøknadene vil bli avslått, blir strafffullbyrdelsen hermed utsatt for 300—350 dømte landssvikere på grunn av bestemmelsen i straffeprosesslovens § 473. Og da stadig flere søker om benåd-

ning, blir forholdet for hver dag ytterligere forverret. Det er ønskelig at fullbyrdelsen av straffen blir påbegynt snarest mulig etter at dommen er blitt endelig, både av hensyn til domfelte selv og av hensyn til samfunnet som av økonomiske og andre grunner er interessert i at landssvikoppgjøret blir avviklet snarest mulig.

På grunn av forholdene er det ikke hensiktsmessig å behandle ferdig benådningssøknader etter hvert som de kommer inn. Hertil kommer at en domfelt under henvisning til § 20 alltid kan kreve at hans sak blir bragt fram for Kongen i statsråd.

Departementet er tilbøyelig til å anta at det er grunn til å ta den alminnelige rettsprosesslovens § 473 annet ledd, punktum opp til revisjon. En fullstendig behandling av dette spørsmål krever imidlertid ytterligere undersøkelser og opplysninger, bl. a. gjennomgåelse av det foreliggende statistiske materiale.

For så vidt angår landssviksakene er det som det framgår behov for øyeblikkelige tiltak. Situasjonen er etter det opplyste allikevel ikke så vanskelig. Og det er ikke utenkelig at en kan bli utsatt for organisert ubeskyttelse, idet de dømte vil søke å forhale fullbyrdelsen i håp om at det skal bli utferdiget nye eller nye lempelige regler for løslatelse på prøve. Etter departementets mening er det derfor på dette område nødvendig med en gang å avsvkke den ubetingede regelen i straffeprosesslovens § 473. Under hensyn til det gjelder midlertidige bestemmelser for ekstraordinær overgangstid, antar man at ikke kan reises avgjørende innvendinger mot dette.

Under henvisning til det som er fremført ovenfor skal departementet henstille til den nye § 51 i komitéens utkast til lov om rettergang i landssviksaker blir tatt inn i lydende bestemmelse:

«At domfelte i en sak etter denne lov om benådning er ikke til hinder for at fullbyrdelse påbegynnes med mindre domskilt blir bestemt av vedkommende departement eller av den påtalemyndighet som naden sendes inn gjennom.»

Dette forslag ble vedtatt av Odelstinget og Lagtinget.

Ifølge Statistisk Sentralbyrås statistikk over antall straffelte landssvikere i de forskjellige straffarter:

Dødsstraff	.....	15
Fengsel og tvangsarbeid	.....	66
Sikring alene	.....	
Bot (uten frihetsstraff)	.....	
Bare rettighetstap	.....	

De som ble idømt fengsel og tvangsarbeid ble som oftest også idømt rettighetstap tilfelle også bot, og likeledes er det rettighetstap blitt kombinert

Av de utenlandske krigsforbrytere stiller seg slik:

Dødsstraff	.....	15
Fengsel og tvangsarbeid	.....	66

Benådning for en enkelt landssvikere kan omfatte både frihetsstraff, bot og rettighetstap, vil det for oversiktens skyld i den forbindelse av benådningssaker være hensiktsmessig å behandle hver straffesag for seg.

b. Dødsstraff.

1. Landssvikere.

I den tidligere nevnte bestemmelse i straffeprosesslovens § 473 kan ingen dødsdom fastslås før den har vært forelagt for Kongen i statsråd med rettskraft.

Av de 30 landssvikere som ble dømt til døden, er dommen fullbyrdet for 25 personer. For de øvrige er det søkt om benådning. Det har vært foredratt for og avslått av Kongen i statsråd.

Fullbyrdelsene fant sted således:

1. halvår 1945		
1 i 1.	>	1946
1 i 2.	>	1946
1 i 1.	>	1947
1 i 2.	>	1947
1 i 1.	>	1948
1 i 2.	>	1948

De 5 saker hadde vedkommende dommer ikke avsagt endelig dom, ikke benådning.

De 5 dødsdommer over landssvikere ble fullbyrdet 23. august 1948. Fullbyrdelsene etter de regler som var fastsatt ved lov av 27. juli 1945 og 21. mars 1947, jfr. lov av 16. februar 1945 § 38.

De øvrige 5 dødsdømte avgikk i vedkommende fullbyrdelsen og for spørsmålet om de skulle behandles, mens 4 ved benådning ble behandlet, mens 1 ved benådning ble behandlet.

De 4 tidligere nevnte bestemmelse i straffeprosesslovens § 473 ble vedtatt ved lov av 27. juli 1945 og 21. mars 1947, jfr. lov av 16. februar 1945 § 38.

De 4 tidligere nevnte bestemmelse i straffeprosesslovens § 473 ble vedtatt ved lov av 27. juli 1945 og 21. mars 1947, jfr. lov av 16. februar 1945 § 38.

De 4 tidligere nevnte bestemmelse i straffeprosesslovens § 473 ble vedtatt ved lov av 27. juli 1945 og 21. mars 1947, jfr. lov av 16. februar 1945 § 38.

De 4 tidligere nevnte bestemmelse i straffeprosesslovens § 473 ble vedtatt ved lov av 27. juli 1945 og 21. mars 1947, jfr. lov av 16. februar 1945 § 38.

De 4 tidligere nevnte bestemmelse i straffeprosesslovens § 473 ble vedtatt ved lov av 27. juli 1945 og 21. mars 1947, jfr. lov av 16. februar 1945 § 38.

De 4 tidligere nevnte bestemmelse i straffeprosesslovens § 473 ble vedtatt ved lov av 27. juli 1945 og 21. mars 1947, jfr. lov av 16. februar 1945 § 38.

De 4 tidligere nevnte bestemmelse i straffeprosesslovens § 473 ble vedtatt ved lov av 27. juli 1945 og 21. mars 1947, jfr. lov av 16. februar 1945 § 38.

hadde anbefalt benådning. I foredraget til den kgl. res. uttalte departementet bl. a.:

«Departementet vil etter de foreliggende omstendigheter tilråde at dødsdommen ikke blir fullbyrdet.

En finner å burde understreke at dette standpunkt ikke er resultatet av noen overprøvelse av den foreliggende dom og ikke gir uttrykk for noe annet syn på forbrytelsens straffverdighet enn det som Høyesterett har lagt til grunn for dommen. Spørsmålet om en dødsdom bør fullbyrdes eller ikke, er et nytt spørsmål som reiser seg etter at endelig dom i saken foreligger, og dette spørsmål må avgjøres på sitt eget grunnlag, jfr. straffeprosesslovens § 473 som fastslår at ingen dødsdom kan fullbyrdes, uansett om det foreligger benådningssøknad eller ikke, før det er bestemt ved kgl. res. at fullbyrdelse skal finne sted. Ved denne avgjørelsen dreier det seg ikke om noen vurdering av dommen, en skal ikke fastslå hva som er rett i saken, men en skal avgjøre om nåde bør gå for rett.

En nærmer seg nå rettsoppgjørets avslutning, og dødsstraffen er ikke innført som noe permanent ledd i vårt straffesystem. Selv om synet på landssvikforbrytelsenes straffverdighet ikke er endret — og ikke endres — tør det konstateres at en endret oppfatning gjør seg gjeldende i vide kretser av vårt folk når en står overfor spørsmålet om det er nødvendig å fullbyrde de dødsdommer som avses. Dyptgripende samfunnshensyn og moralske og etiske momenter kommer inn ved vurderingen av dette spørsmålet og får i vid utstrekning sin vekt og betydning for den alminnelige rettsbevissthet i folket. Departementet legger vekt på den endring i den alminnelige oppfatning som her tydeligvis har funnet sted.»

Endelig ble en dødsdømt landssvikere benådet til livsvarig tvangsarbeid ved kgl. res. av 19. mai 1950. Høyesterett hadde her i forbindelse med avgivelsen av endelig dom ikke anbefalt benådning. Spørsmålet om fullbyrdelse hadde imidlertid trukket ut på grunn av en søknad om gjenopptagelse som 26. april 1950 ble trukket tilbake i håp om benådning.

De 4 benådede dødsdømte landssvikere er senere ytterligere benådet til løslatelse på prøve fra livsvarig tvangsarbeid således:

1 den 1. desember 1954 etter ca. 9½ års soning.
1 den 23. mars 1956 etter henved 11 års soning.
1 den 29. juni 1956 etter vel 11 års soning.
1 den 25. oktober 1957 etter ca. 12½ års soning.

2. Krigsforbrytere.

Av de 15 utenlandske krigsforbryterne som ble dømt til døden, ble straffen fullbyrdet for 12 personer umiddelbart etter at spørsmålet om benådning hadde vært foredratt for og avslått av Kongen i statsråd. Fullbyrdelsene fant sted således:

År	Straff										Livs- tid	Tils.	Herav			
	9 år	9½ år	10 år	11 år	12 år	13 år	14 år	15 år	16 år	17 år			18 år	20 år	Løsl. på prøve	Be- tinget
1946	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
1947	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
1948	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
1949																
1. halvår	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
2. »	1	0	0	0	3	0	0	2	0	0	0	0	6	6	0	0
1950																
1. halvår	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	1	0	0
2. »	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
1951																
1. halvår	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2	0	2	0	0
2. »	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	1	1	2	5	4	1
1952																
1. halvår	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
2. »	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
1953																
1. halvår	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	1	0	1	0
2. »	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
1954																
1. halvår	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
2. »	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
1955																
1. halvår	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
2. »	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
1956																
1. halvår	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
2. »	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
1957																
1. halvår	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
2. »	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Tils.	1	0	1	0	4	0	0	2	0	0	1	4	2	15	13	2

4. Grunnlaget for benådningene.
De forhold som er nevnt foran som begrunnelse for vedtagelsen av halvtidsloven av 9. juli 1948, gjelder også som begrunnelse for benådningene for frihetsstraff.

Grunnlaget for de individuelle benådninger har ellers vært mange, og i de fleste saker har det gjerne vært en rekke omstendigheter som har vært avgjørende. Det er derfor vanskelig å gi noen oversikt over hva som i de enkelte saker har bevirket benådning. Men i grove trekk kan man si at grunnlaget for benådning har vært følgende:

- Tidlig og streng dom
- Frontsøstre
- Alvorlig sykdom eller invaliditet
- Høy alder og sykdom
- Meget ung alder
- Meget vanskelige familieforhold
- Langvarig krigsfangenskap
- Unntaksbestemmelsene i lov av 9. juli 1948 (halvtidsloven) virket urimelig

a. Domfelte hadde meget kort tid igjen å sone etter utholdt varetekt	185 tilfelle
b. En stor del av straffen var sonet og sterke velferdsgrunner talte for benådning	111 »
c. Korterere straffer på 1 år og derunder, som det ansåes ubensiktmessig å fullbyrde på et sent tidspunkt (vesentlig i 1949 og 1950)	157 »
d. Fullbyrdelsen vesentlig forsøkt uten at dette skyldtes straffelte	20 »
e. Fremskutt prøveløslatelse før jul 1949	78 »
f. Forskjellige kombinasjoner av foranstående benådningsgrunner, særlig a, c, e og f	210 »
	2454 tilfelle

Som det fremgår var det ingen benådninger for frihetsstraff i landssviksaker i 1945, og benådningene i 1946 og 1947 utgjorde bare et forsvinnende antall.

Med et rettsoppgjør av de dimensjoner det har vært tale om og så lenge det vesentlige antall saker var under behandling ved domstolene, måtte departementet være ytterst varsomt med å fremme forslag om benådning inn til man fikk bedre oversikt over dommene og over alle problemer som oppsto i forbindelse med straffullbyrdelsen.

De i 1946 og 1947 innvilgede benådninger for frihetsstraff, i alt 72, var i 8 tilfelle begrundet i meget ung alder, i 15 tilfelle med alvorlig sykdom eller sinnslidelse, i 20 tilfelle med særlig vanskelige familieforhold, i 4 tilfelle med høy alder og sykdom, og i 15 tilfelle ble det (ved siden av andre grunner) tatt hensyn til at straffen var særlig tung i forhold til senere domspraksis. Dette gjelder frontkjempere og medlemmer av H.A.V. og H.A.E.

Under forhandlingene i Odelstinget om lov om straff og økonomisk ansvar for landssvik av 21. februar 1947) uttalte justisministeren den 6. februar 1947 bl. a.:

«De enkelte hold har det vært reist spørsmål om og ikke nå følger en for stram praksis gjelder benådning av landsmenn er riktig at benådning i landsmenn litt bare er gitt i helt eksepsjonelle tilfelle. Det hevdes av og til at domspraksis har vært ujevne i den tid oppgjøret har vært og at det kunne være grunn til å gjøre en utredning å søke fjernet ulikheter som har vært tatt. Jeg har vanskelig for å forstå at det virkelig støtte for den påstand at domspraksis har vært så ujevne. Det er selv-

sagt meget vanskelig å sammenligne en sak med en annen, når man ikke har kunnet følge forhandlingenes gang, slik at man ikke har noe annet grunnlag for vurderingen enn de skriftstykker saken inneholder. Det ville etter mitt skjønn være en ytterst betenkelig linje å slå inn på om benådningsinstansene nå i vid utstrekning skulle gi seg til å revidere domstolenes avgjørelser. Det er ikke sikkert at man ville skape større likhet. Begynte man med dette i større utstrekning, er det snarere grunn til å tro at det motsatte ville bli tilfelle. Benådning blir nå bare gitt hvor det foreligger åpenbare feil som ikke kan avhjelpes på annen måte, eller hvor etterfølgende omstendigheter, slik som varig alvorlig sykdom eller invaliditet, tilsier det.»

Gjennom de benådningssaker som kom inn til departementet ble man imidlertid i 1947 klar over at det i frontkjempersaken og i saker vedrørende medlemmer av hirdens bedriftsvern (H.B.V.) hadde vært en sterkt nedadgående tendens i domstolenes straffutmåling. Både enkelte statsadvokater og Riksadvokaten pekte på dette forhold og drøftet muligheten for på en eller annen måte å få det rettet. Riksadvokaten foreslo således at det ved endring i fengselsloven burde gis Fengselsstyret en utvidet adgang til å foreta prøveløslatelse av fanger, og uttalte den 12. juni 1947 bl. a.:

«Jeg har overveiet spørsmålet om å imøtekomme behovet for revisjon ved anke til gunst for domfelte i tilfelle hvor en underordnet domstol har reagert for strengt i forhold til den straffeutmålingspraksis som senere er blitt rådende. Imidlertid er jeg oppmerksom på at sådanne tiltak hurtig vil føre til en sterkt øket arbeidsbyrde så vel for Høyesterett som for Riksadvokaturen, en økning som vil få konsekvenser for rettsoppgjørets utvikling. Dessuten vil den måte å behandle sakene på om den blir anvendt i større utstrekning, komme til å måtte medføre ganske betydelige utgifter for statskassen. Endelig legger jeg vekt på at man ved prøveløslatelser vil få en friere anledning til å ta i betraktning domfeltes forhold etter domsavsigelsen, et hensyn som antagelig bør tillegges atskillig vekt. Fengselsstyret vil også kunne legge vekt på den domfeltes muligheter for å kunne utføre nyttigere arbeid utenfor fangeanstalten og hans tilpassingsevne for øvrig.»

Departementet antok imidlertid at en ordning med tidligere prøveløslatelse ville få virkning for de fleste landssvikere, uansett om de hadde fått for streng straff eller ikke, og at denne utvei derfor ikke var egnet til å korrigere de tidlige og strenge frontkjemperstraffer.

Da det på den annen side var på det rene at det av prosessøkonomiske grunner var umulig å få disse straffer korrigeret gjennom anke til gunst for domfelte, var det bare en utvei

Stiftelsen forste Okkupasjonshistorie 2014

Stiftelsen forste Okkupasjonshistorie 2014 ved benådning. Departementet var klar over at det ikke var uten betenkelighet å benytte benådning sinstituttet til en mer omfattende korrigering av domstolenes straffutmåling. Men når det gjaldt de tidlige frontkjempersaker og H.B.V.-saker, syntes det å være en alminnelig oppfatning at benådning sinstituttet her burde anvendes. Således uttalte h.r.dommer Erik Solem på Dommerforeningens møte den 5. september 1947 at det var ingen tvil om at frontkjempere og unge landssvikere som var dømt i den første tiden etter frigjøringen, fikk meget strengere straffer enn de som ble dømt senere og at disse første dommer derfor burde tas opp til revisjon av benådning myndigheten.

Når det gjaldt vurderingen av hvilken straff den domfelte burde ha etter den senere praksis, var dog departementet vanskelig stillet, idet man der ikke mente seg fullt kompetent til å bedømme straffutmålingen. Departementet ble derfor stående ved å foreslå nedsatt et rådgivende utvalg, bestående av de presump tivt mest sakkyndige på området, som skulle avgi innstilling til departementet.

I slutten av januar 1948 ble det såkalte Benådning utvalg oppnevnt av departementet. Utvalget skulle være rent rådgivende og arbeide helt internt. Forholdet skulle være slik at departementet, før det bestemte seg for straffenedsettelse, konfererte med utvalget og ba om dets råd ved vurderingen av straffen. Følgende medlemmer ble oppnevnt:

h.r.dommer Erik Solem,
riksadvokat Andreas Aulie,
professor dr. juris. Johs. A. Andersen.

Utvalget begynte straks sin virksomhet, og hadde inntil sommeren 1948 gjennomgått og levert innstilling til departementet i 384 saker vedrørende tidlig domte frontkjempere og saker vedrørende medlemmer av hirdens bedriftsvern (H.B.V.). Over 300 av disse sakene resulterte i til dels betydelige straffenedsettelse ved benådning.

Samtidig med disse straffereguleringer ble det fortsatt fremmet forslag om benådning av barmhjertighetsgrunner (sykdom, høy alder eller særlig ung alder, særdeles vanskelige familieforhold o.l.).

De to nevnte hovedgrupper av benådning saker — benådning av barmhjertighetsgrunner og straffereguleringer — har selvfølgelig i mange tilfelle ikke hatt skarpe grenser. Det er til dels blandede hensyn som har foreligget i de enkelte saker, og benådning utvalget er i stor utstrekning også rådspurt i saker hvor barmhjertighetsgrunner i første rekke kom i betraktning.

Foruten frontkjempersakene og H.B.V.-sakene kom det i løpet av 1948 en del andre benådningssøknader hvori det som grunnlag ble påberopt at straffutmålingen var for streng i forhold til den senere domspraksis. Når man ser bort fra frontkjempersakene og H.B.V.-sakene, ble det dog bare i noen få tilfelle fremmet forslag om benådning av den påberopte grunn uten at også andre benådning grunner forelå. Spørsmålet ble hos 1948 forelagt for benådning utvalget, som for seg enkelte grupper av saker og ERV domgikk disse med henblikk på så vidt mulig å bringe på det rene om det kunne påvises noen nedadgående tendens i straffutmålingen.

I et P.M. av 8. desember 1948 uttalte ri ksadvokat Aulie, med tilslutning av utvalgets øvrige medlemmer bl. a.:

«Etter å ha gjennomgått et meget omfattende materiale av saker fra rettsoppgjærens begynnelse inntil nå, er en ikke i tvil om at domsutslagene innen alle disse grupper etter hvert er blitt vesentlig mildere. Denne nedadgående bevegelse kan neppe påvises fra et bestemt tidspunkt, og straffene kan i alminnelighet ikke sies noen gang å ha fiksert seg til tydelig markerte utmålingsnormer. Det kan delvis komme av at det saksforhold som hver enkelt domfelt har måttet svare på gjerne omfatter kombinasjoner av flere straffbare forhold. En tillitsmann i NS vil f. eks. som regel også ha vært med på propagandavirksomhet, angiverier og aggressive handlinger, hirdaksjoner av forskjellig art og grenset, væpnet vakttjeneste eller annet. Og disse kombinasjoner forekommer ofte i så forskjellige varianter, at det er vanskelig å få sammen under forholdsvis konstante utmålingsnormer.

Allikevel vil man, når man ser nærmere på sakene, finne at domsutslagene er så relativt ulike at en revisjon må være ønskelig og påkrevet. Når det bortses fra saker som er behandlet i Høyesterett eller i lagmannsretten, må en også ta i betraktning at de rettensdigheter som har avgjort sakene har vært mange og uensartet og alle med en så stor arbeidsbyrde, at en sentralisert korrigering av virksomhet under bruk av rettsmidler har vært gjennomført i videste utstrekning. Foruten at sakene har vært pådømt av i retts- og byrettene, har de, ofte i tilsvarende tilfelle, vært avgjort ved forelegg på frihetsstraff. Også dette vil sannsynligvis ha bidratt til ulikhet som det i mange tilfelle kan være grunn til å revidere.»

Utvalget konkluderte med å tilrå at de handlede grupper av landssviksaker (væpnet NS-offiserer, tillitsmenn i NS, hirdaksjoner, deltakere i væpnete aksjoner og gjivere) ble gjennomgått av utvalget med henblikk på mulig benådning.

Etter dette fortsatte utvalget med å behandle saker som ble behandlet av departementet ved gjennomgåelse av straffutmålingen syntes å være for

Deres gjaldt særlig de saker som var pådømt i 1945, 1946 og til dels i 1947.

Etter h.r. dommer Erik Solems død i juli 1948 fortsatte riksadvokat Aulie og professor Andersen behandlingen av de nevnte saker. I tilfelle hvor man trengte psykiatrisk bistand ble behandlingen av benådningssakene vedrørende langtidsfanger med over 8 års straff, ble stralget senere supplert med overlege Harald Frøshaug.

Foruten de for nevnte frontkjempersaker og ERV-saker samt andre som var pådømt i 1945, 1946 og til dels 1947, har benådning utvalget bistått departementet med behandling av benådningssakene vedrørende alle som var dømt frihetsstraff på over 8 år. Hertil kommer en del andre saker av spesiell karakter.

Inntil sommeren 1952 hadde utvalget gjennomgått og avgitt innstilling i ca. 1100 saker. Særlig har utvalget behandlet ytterligere ca. 200 saker, slik at det samlede tall dreier seg om ca. 1200 saker.

Benådningene, som alle har vært avgjort på individuelt grunnlag både for domfelte med straff på 8 år og derunder, så vel som for domfelte med mer enn 8 års straff, har vært forholdsvis jevnt fordelt utover året, dog slik at det gjerne har vært et økt antall benådninger før jul. Før jul 1949 ble således behandlet alle fanger som egentlig skulle løslates i januar, februar eller mars 1950. Det var 78 fanger, vesentlig med straff på 8 år eller derunder, som — i første rekke av familiehensyn — på denne måte fikk en avkortning i straff på fra 14 dager til 3 måneder.

Den 1/1 1950 var antallet landssvikfanger redusert ned til ca. 600. Av disse var det ca. 160 som hadde straff på 8 år eller mindre. 107 av disse kunne løslates på prøve etter vanlig praksis i løpet av 1950 og ca. 40 i 1951. De resterende fanger ble de fleste av de nevnte fanger løslatt på prøve i løpet av 1951. Den 1. januar 1951 fremdeles ble det ca. 400 fanger igjen med straff på under 8 år. På grunn av særlige forhold eller spesielle hensyn av straffullbyrdelsen.

Etter at senere kommet inn landssvikfanger med kortere straffetid enn 8 år, således som det er kommet tilbake til utlandet.

Benådning av domfelte med straff på over 8 år.

Den 11. juli 1948 satte grensen for benådning på prøve etter halv soning, til dem som var dømt frihetsstraff på 8 år eller mindre. Langtidsfanger med straff på over 8 år

kunne således fortsatt ikke løslates på prøve før 2/3 av straffetiden var forløpet og betingelsene forøvrig forelå. Antallet av disse utgjorde opprinnelig 558, men 20 av dem hadde ved benådning fått straffene nedsatt til under 8 år, således at tallet var 538. 8-årsgrensen i halvtidsloven var imidlertid en vilkårlig grense. Departementet antok at halvtidslovens prinsipper i det store og hele også burde anvendes på langtidsfanger over 8-års grensen hvis ikke særlige omstendigheter var til hinder for det. På grunn av det forholdsvis lave antall, var det mulig å treffe avgjørelse i disse saker ved benådning, hvilket måtte anses å være en mer betryggende ordning.

For fanger som gikk inn under halvtidsloven, ble beslutning om løslatelse på prøve truffet av fengselsdirektøren etter innstilling fra fengselsrådet. Etter de gjeldende bestemmelser skal løslatelse på prøve ikke tilståes hvis det er grunn til å anta at fangen ikke vil oppfylle prøveløslatelse, hvis andre særlige omstendigheter gjør løslatelse utilrådelig, eller hvis fangens forhold i fengslet gjør ham ufortjent til sådan løslatelse. For fanger som gikk inn under halvtidsloven, ble det bare i ganske få unntakstilfelle nektet løslatelse på prøve, og grunnen var da at fangens forhold i anstalten gjorde ham ufortjent til prøveløslatelse. De andre omstendigheter som fengselsreglementet tilligger vekt — at det er grunn til å anta at fanger ikke vil oppfylle prøveløslatelse, eller at andre særlige omstendigheter gjør prøveløslatelse utilrådelig — har så vidt vites aldri ført til nektelse av løslatelse på prøve i landssviksaker. Hvis prinsippet skulle være at også langtidsfanger med over 8 års frihetsstraff skulle løslates på prøve etter 1/2 soning i analogi med reglene i halvtidsloven, måtte det skje ved benådning, og det måtte foreligge innstilling fra fengselsrådet og fengselsdirektøren. Etter den erfaring man hadde med hensyn til løslatelse av fanger etter halvtidsloven, kunne man imidlertid regne med at innstillingen for langtidsfangenes vedkommende i praktisk talt alle tilfelle ville gå ut på å anbefale prøveløslatelse etter halv soningstid. En slik summarisk innstilling anså departementet ikke å være et tilstrekkelig grunnlag for prøveløslatelse av langtidsfangene med over 8 års straff. Man måtte ha grunn til å tro at det var blant disse langtidsfanger man ville finne de tilfelle hvor det var vanskeligst å avgjøre om det var tilrådelig å slippe fangen ut igjen på et så relativt tidlig tidspunkt som etter halv soning. Hvis man antok at straffen i det enkelte tilfelle hadde oppfylt sitt formål, kunne det også bli spørsmål om løslatelse før halv tid.

Stiftelsen norsk Okkupasjonshistorie 20 bygge på de for benådningssaken for langtidssanger med over 8 års frihetsstraff behandlet på følgende måte fra november 1949:

1. Det ble foretatt en sosialundersøkelse og en psykiatrisk undersøkelse av hver fange. Herunder ble det søkt brakt på det rene fangens utsikter til arbeid etter eventuell prøveløslatelse og hans eventuelle tilpassning til samfunnet. Noen av undersøkelsene var kortfattede, andre mer inngående, etter tilfellets art.
2. Saken ble behandlet av fengselsrådet som sammen med fengselsdirektøren avgjorde om prøveløslatelse ansåes tilrådelig eller ikke.
3. Når sakens dokumenter med forannevnte opplysninger og uttalelser var innkommet til Fengselsstyret, ble saken sendt i sirkulasjon til benådningsutvalgets medlemmer.
4. Saken ble deretter behandlet på et møte i Fengselsstyret, hvor foruten utvalgsmedlemmene også ekspedisjonssjefen i Fengselsstyrets landssvikavdeling og vedkommende byråsjef deltok. Utvalget ga her sin innstilling i saken.
5. På grunnlag av forannevnte uttalelser avgjorde Fengselsstyret sin innstilling til Justisministeren som så eventuelt foredro saken for Kongen i statsråd.

Etter ovenstående behandlingsmåte ble fanger med straff på 9 års og 10 års tvangsarbeid benådet etter å ha utholdt henvend halvparten av straffen. Etter hvert som tiden gikk og det gjaldt å komme tilbake til normale forhold igjen, fant benådningsutvalget og departementet å burde foreslå løslatelse av landssvikfangene i et noe raskere tempo i den utstrekning man mente dette kunne skje uten å skade rettsoppjøret eller uten risiko ellers for samfunnet.

Innenfor de enkelte grupper ble det i stor utstrekning foretatt reguleringer enten av alderstilhørighetsgrunner (ung eller høy alder, alvorlig sykdom, særlig vanskelige familieforhold osv.) eller fordi straffen ansåes ikke å være i overensstemmelse med den straffutmålingspraksis som etter hvert festnet seg. Innen mars 1953 var så å si alle landssvikfanger med straff fra 9 år til 20 år benådet og løslatt på prøve.

Det skal nedenfor gis en oversikt som viser tempoet i benådningene for så vidt angår landssvikfanger med straff fra 9 år til 20 år, menn og kvinner.

Man har da ikke regnet med de 20 som ved benådning har fått straffen nedsatt til under 9 år.

Ved beregningen av den gjennomsnittlige soningstid har man gått ut fra det normale forhold at alle har sittet fengslet fra mai/juni 1945 og inntil de ble benådet. Benådningene er oppgitt halvårsvis. Den gjennomsnittlige soningstid blir således bare anslått vis beregnet, men vil allikevel gi et tilnærmet bilde av soningstiden.

9 års straff — 72 fanger.

Herav ble benådet:

I 1. halvår 1949	.....	1
> 2. »	»	27
> 1. » 1950	.....	13
> 2. »	»	46
> 1. » 1951	.....	5
> 2. »	»	3
> 1. » 1953	.....	1
> 1. » 1957	.....	1

Gjennomsnittlig soningstid ca. 4½ år.

9½ års straff — 2 fanger.

Herav ble benådet:

I 1. halvår 1950	.....	1
> 2. » 1950	.....	1

Gjennomsnittlig soningstid ca. 4½ år.

10 års straff — 135 fanger.

Herav ble benådet:

I 2. halvår 1948	.....	1
> 1. » 1949	.....	3
> 2. »	»	7
> 1. » 1950	.....	11
> 2. »	»	7
> 1. » 1951	.....	18
> 2. »	»	3

En av de 18 som ble benådet i 2. halvår 1951, de to som ble benådet i 1. halvår 1951 og tre av de fire som ble benådet i 2. halvår 1951 var blitt løslatt fra varetekt og soning og ikke innsatt igjen. De har således bare utholdt fengsel i henholdsvis ca. 2 og 2 måneder, ca. 10 måneder, ca. 2 år og 2 måneder, ca. 4 år og 6 måneder, ca. 3 år og 2 måneder, og ca. 3 år og 4 måneder. Gjennomsnittlig soningstid for de 18 fanger var ca. 4½ år.

11 års straff — 5 fanger.

Herav ble benådet:

I 2. halvår 1949	.....	7
> 1. » 1950	.....	6
> 2. »	»	15
> 1. » 1951	.....	17
> 2. »	»	20

Gjennomsnittlig soningstid 4½—5 år.

12 års straff — 97 fanger.

Herav ble benådet:

I 1. halvår 1949	.....	1
> 2. »	»	27
> 1. » 1950	.....	13
> 2. »	»	46
> 1. » 1951	.....	5
> 2. »	»	3
> 1. » 1953	.....	1
> 1. » 1957	.....	1

Den ene av de tre som ble benådet i 2. halvår 1951 fikk straffavbrudd 15. juli 1949 på grunn av sinnstilstanden og var ikke blitt innsatt igjen. Den domfelte som ble benådet i 1. halvår 1953 (en kvinne) hadde sittet ca. 4 år og 7½ måned i varetekt, og den domfelte som ble benådet i 1. halvår 1957, hadde vært soningsudyktig på grunn av lungetuberkulose siden 1945 og har ikke utholdt noe av straffen. Gjennomsnittlig soningstid for de øvrige fanger var ca. 5 år.

13 års straff — 5 fanger.

Herav ble benådet:

I 2. halvår 1949	.....	1
> 2. » 1950	.....	4

Gjennomsnittlig soningstid ca. 5 år og 2 måneder.

14 års straff — 14 fanger.

Herav ble benådet:

I 1. halvår 1950	.....	1
> 2. »	»	3
> 1. » 1951	.....	4
> 2. »	»	5
> 1. » 1956	.....	1

Den i 2. halvår 1956 benådede fange hadde sittet ca. 8 år i sinnssykeasyl, hvilket ble tatt hensyn til ved benådning. Av selve straffen hadde han utholdt ca. 2½ måned.

Gjennomsnittlig soningstid for de øvrige 13 fanger var ca. 14 års straff var ca. 5½ år.

15 års straff — 66 fanger.

Herav ble benådet:

I 2. halvår 1949	.....	7
> 2. »	»	6
> 1. » 1950	.....	15
> 2. »	»	17
> 1. » 1951	.....	20
> 2. »	»	1

Den i 2. halvår 1956 benådede fange var, på grunn av sinnstilstanden, benådet for soningsfravær i utlandet, blitt innsatt inn til soning på et sent tidspunkt og hadde videre hatt et langvarig opphold på grunn av særlig vanske-

lige familieforhold. Han har i alt utholdt ca. 3 år og 9 måneder av frihetsstraffen.

Gjennomsnittlig soningstid for de øvrige 65 fanger var ca. 5 år og 8 måneder.

16 års straff — 4 fanger.

Herav ble benådet:

I 1. halvår 1949	.....	1
> 1. » 1950	.....	1
> 1. » 1952	.....	2

Gjennomsnittlig soningstid ca. 5½ år.

17 års straff — 2 fanger.

Herav ble benådet:

I 1. halvår 1951	.....	1
> 2. »	»	1

Gjennomsnittlig soningstid ca. 6 år.

18 års straff — 10 fanger.

Herav ble benådet:

I 2. halvår 1950	.....	1
> 2. » 1951	.....	3
> 1. » 1952	.....	5
> 2. »	»	1

Gjennomsnittlig soningstid ca. 6½ år.

20 års straff — 52 fanger.

Herav ble benådet:

I 1. halvår 1950	.....	2
> 2. »	»	3
> 1. » 1951	.....	7
> 2. »	»	11
> 1. » 1952	.....	7
> 2. »	»	18
> 1. » 1953	.....	3
> 2. »	»	1

Hertil kommer 1 fange med 20 års straff som forulykket under soningen ved en traktorykke vinteren 1952.

Gjennomsnittlig soningstid ca. 6½ år.

De enkelte benådninger har funnet sted etter prøvelse av omstendighetene i den enkelte sak, men samtidig så vidt mulig etter en innbyrdes forholdsmessighet mellom de enkelte straffegrupper som vist foran.

Under landssvikdebatten i Stortinget den 22. januar 1952 (se St. Forh. 1952 s. 137) opplyste justisministeren at det i det hele var ca. 500 landssvikere som hadde fått en straff av 8 år. Av disse var det inntil da løslatt på prøve 385 personer ved benådning. Han uttalte videre:

«Det sier seg selv at mange av de grunner som i 1948 førte til vedtagelse av halvtidsloven, nå gjør seg gjeldende i ennå høyere grad enn da. Etter hvert som tiden går, øker belastningen både på dem som soner og på deres familier, mens det på den annen side

etter hvert er blitt lettere å få de løslatte landssvikene akseptert av sine omgivelser og få dem absorbert i samfunnet og arbeidslivet. Det er også et moment at svært få av de løslatte landssvikene er falt tilbake til straffbare handlinger. I alt er det løslatt fra soning ca. 14 700 landssvikere, men av disse er det bare 105 som i prøvetiden etter løslatelsen er dømt til fengselsstraff for nye forhold.

Jeg har ment at jeg ved den benådningspraksis som har vært fulgt, har vært i samsvarende med det som har vært Stortingets oppfatning til enhver tid.»

6. Benådning av livstidsfanger.

Livsvarig tvangsarbeid eller fengsel ble ilagt 80 landssvikere, hvorav 4 opprinnelig hadde dødsdom som ved benådning ble omgjort til livsvarig tvangsarbeid.

Av de 80 personer fikk dog 2, ved gjenopp- tagelse av sakene, straffene nedsatt til tvangs- arbeid i henholdsvis 10 år og 11 år, mens 1 ved gjenopptagelse ble frifunnet, da de psykiatrisk sakkyndige fant at han hadde vært sinnssyk da han begikk de straffbare handlinger under okkupasjonen.

Det var således i alt 77 landssvikere som skulle utholde livsvarig tvangsarbeid (eller fengsel). Av disse 77 livstidsfanger døde 2 i soningstiden, mens 1 av livstidsfangene rømte fra Akershus landsfengsel 4. november 1948 til Syd-Amerika og er senere ikke vendt tilbake idet krav om utlevering ble avslått.

1951	1952	1953	1954	1955	1956	1957
21/12: 2 (kvinner)	18/9: 2 26/9: 2	23/1: 3 30/1: 2	29/1: 2 12/3: 3	25/2: 7	23/3: 4 11/5: 1	25/11: 1
	12/12: 4 19/12: 4	6/2: 1 13/2: 1	2/4: 2 23/4: 2		29/6: 1 7/12: 3	
		6/3: 1 26/3: 1	11/6: 4 19/12: 5			9
		26/6: 2 27/11: 3		18		
		4/12: 4 23/12: 4				
		—				
		22				

Benådningene av livstidsfangene ble som nevnt påbegynt i desember 1951 da de 2 kvinnelige livstidsfanger ble benådet og løslatt.

Samtidig med at de fleste av landssvikfangene med 20 års tvangsarbeid ble benådet og løslatt høsten 1952, tok man også fatt på løslatelse av de mannlige livstidsfanger. Benådningen av de første mannlige livstidsfanger høsten 1952 og våren 1953 skyldtes delvis meget høy alder, delvis at benådningsutvalget etter vurdering av de straffbare forhold had-

de øvrige 74 livstidsfanger er benådet i tidsrommet 1951—1957. De første livstidsfanger (2 kvinner) ble benådet 21. desember 1951, og de siste livstidsfanger ble benådet løslatt på prøve 1. november 1957. 6 av livstidsfangene var Quisling-ministre. Livstidsfangene var for øvrig Sipo- og Abwehr-agenter, angivere, torturister og drapsmenn. 2 av livstidsfangene var kvinner.

En av livstidsfangene, f. 1882, fikk sin fengselsstraff avbrutt 23. desember 1950 på grunn av alvorlig sykdom etter å ha utholdt ca. 5½ år av straffen.

En annen livstidsfange, f. 1880, fikk sin fengselsstraff avbrutt av samme grunn 3. november etter å ha utholdt ca. 6½ år av straffen.

De to ble begge benådet den 26. september 1952 uten ny innsettelse.

Videre ble straffen avbrutt for ytterligere 2 livstidsfanger på grunn av alvorlig sykdom henholdsvis 30. desember 1950 og 12. juli 1951. Den ene av disse ble på grunn av helseforhold tilstand benådet den 11. mai 1956 uten innsettelse, mens den annen ble satt inn på fortsatt soning den 29. mai 1956, men ble senere benådet den 11. desember 1957. De hadde da utholdt henholdsvis ca. 5½ og ca. 6½ år av straffen.

Benådningene for de 74 livstidsfanger falt slik:

de innstillet dem til løslatelse samtidig eller kort tid etter løslatelsen av de som ble med 20 års tvangsarbeid.

Etter at man av disse grunner ble benådet og løslatt 23 av de 75 mannlige livstidsfanger, fant Fengselsstyret i samarbeid med benådningsutvalget å burde legge opp en plan for den videre avvikling. Dette ble gjort i P.M. av 27. juni 1953. Benådningsutvalget pekte i den anledning på en del forhold som man burde ha for øye når

skulle fastlegges. Utvalget nevnte således at man i alminnelighet ikke kan vente noen gunstig virkning av en ytterligere soning for de domfelte selv. Generelt måtte man heller regne med at fortsatt soning ville komme til å bli vanskeligere ved den fremtidige tilplassning i samfunnet. For enkeltes vedkommende kunne nok et visst sikringsformål anføres for fortsatt fengsling, men dette gjaldt bare noen ganske få blant livstidsfangene. For løslatelse talte også hensynet til familiene, som ofte både økonomisk og sjelig led under forsørgerens fengsling.

Utvalget pekte imidlertid på at man i disse saker først og fremst måtte ta hensyn til generalprevensjonen og til sammenhengen i rettsoppfølgeren. Det måtte slås fast for samtiden og ettertid at straffelovens forræderi- bestemmelser ikke bare sto på papiret, men også håndhevdtes i praksis, at det her var tale om de alvorligste forbrytelser vår straffelov kjemper til og at straffen må være deretter. Man måtte imidlertid ha for øye at livstidsfangene spente over et ganske stort register i straffverdighet. En del av dem lå på grensen til tidsbestemt fengsel. Andre har så vidt unngått dødsstraff. Enkelte var dømt til dødsstraff, men benådet til livsvarig tvangsarbeid. Av hensyn til sammenhengen i rettsoppfølgeren måtte man sørge for at det ikke ble et for voldsomt sprang i forhold til dem som har fått bøte med livet, men løslatelsene burde også stå i forhold til løslatelsene av de fanger som har fått tidsbestemte straffer. Utvalget fant også at man ikke burde se helt bort fra benådningspraksis for vanlige livstidsfanger som gjennom snittlig benådes etter 11 år (enkelte etter 8—9 år).

Alle livstidsfanger burde imidlertid ikke benådes og løslates samtidig. På grunn av den forskjellige grad av straffverdighet og fange- nes forhold under soningen, ansåes det også riktig å la noen sitte lenger enn andre. Benådningsutvalget fant derfor ved gjennom- greipelsen av livstidssakene å burde sette opp en prioritetsorden mellom de enkelte grupper trykket på fangenes straffverdighet og forhold for øvrig.

I henhold hertil la benådningsutvalget og fengselsstyret opp en plan for den videre løslatelse av livstidsfangene, med unntakelse av de fanger som skulle overveies nærmere senere. Utvalget var av den oppfatning at man på den annen side mener jeg at det ikke godt kan komme på tale å fravike retningslinjene på den måten at man nå innfører amnesti eller fører en amnestilignende benådningspolitikk for de siste som sitter med disse grove forbrytelser på seg. Et slikt skritt ville være like unaturlig, og et slikt skritt tror jeg ville stride mot rettsoppfatningen hos mange. Det er vel i det hele en nokså alminnelig oppfatning at de forbrytere det her gjelder, skal behandles etter de vanlige prinsippene i vår lovgivning. Spør-

tinget av representanten Løberg henholdsvis 5. mars 1954 (se St. forh. 1954, s. 525—527) og 14. mars 1955 (se St. forh. 1955 s. 578—581). Justisministeren uttalte ved sistnevnte anledning bl. a.:

«De domfelte er i disse sakene løslatt på prøve kanskje noe for det som har vært tilfelle i andre saker enn landssvik. Når de domfelte personer er blitt løslatt så vidt tidlig har det selvsagt spilt inn at Stortinget gjennom lovgivningen og gjennom sine debatter, f. eks. gjennom den såkalte «halvtidslov» og en rekke landssvikdebatter, har gitt uttrykk for et syn som har tendert i denne retning.

Statsrådets protokoller over benådningssaker har vært gjennomgått av protokollkomiteén og Odelstinget på vanlig måte. Ved behandlingen av løslatelsene i 1953 avga protokollkomiteén en nokså utførlig innstilling som Odelstinget sluttet seg til ved å legge saken til protokollen. Jeg tror jeg skal sitere et avsnitt av den innstillingen. Komiteén sier bl. a.:

«Komiteén mener at sikkerhets hensyn tilsier forsiktighet med hensyn til benådning av disse forbrytere. Komiteén er imidlertid oppmerksom på at de erfaringer man i så måte har høstet, viser at denne fare hittil ikke har aktualisert seg. For så vidt de generalpreventive hensyn angår, vil komiteén bemerke at den mener at det ved landssvikoppfølgeren som helhet ble oppnådd en generalpreventiv effekt av stor verdi. Det ville være uheldig å bringe denne verdi i fare ved en benådningspraksis som avsvækker denne generalpreventive virkning.»

Som nevnt ovenfor — sier komiteén — «gjenstår nå av de opprinnelige 77» — jeg skal forklare denne uoverensstemmelse på 3: Det gjelder en som senere er sluppet ut som sinnssyk og to som er døde — «kun 30 landssvikere som er idømt livsvarig tvangsarbeid. Hensett hertil mener komiteén at rettferdshensyn tilsier at den innledede benådningspraksis heller ikke for denne gruppe bør brytes.»

De 13 som nå står tilbake er alle dømt for de groveste forbrytelser. Det er, som representanten Løberg sa, 3 Quisling-ministre blant dem, og 8 andre. Regjeringen kan, likevel etter min oppfatning nå, da en håndfull dømt er tilbake, ikke forandre de grunnleggende retningslinjene som myndighetene har fulgt og arbeidet etter i en årrekke. I det store og hele har vel disse retningslinjene og denne praksis også svart til rettsoppfatningen hos flertallet i folk og Storting til enhver tid. Og hva man enn måtte mene om retningslinjene og praksis, ville nye retningslinjer på det nåværende tidspunkt virke vilkårlig og urettferdige, fordi de ville føre til forskjell i behandlingen av relativt like tilfelle. På den annen side mener jeg at det ikke godt kan komme på tale å fravike retningslinjene på den måten at man nå innfører amnesti eller fører en amnestilignende benådningspolitikk for de siste som sitter med disse grove forbrytelser på seg. Et slikt skritt ville være like unaturlig, og et slikt skritt tror jeg ville stride mot rettsoppfatningen hos mange. Det er vel i det hele en nokså alminnelig oppfatning at de forbrytere det her gjelder, skal behandles etter de vanlige prinsippene i vår lovgivning. Spør-

målet om løslatelse av de 13 som da sitter igjen, og spesielt de 11 som virkelig sitter, vil Justisdepartementet og Regjeringen måtte behandle som hittil på grunnlag av de retningslinjer vi har fulgt, og på grunnlag av omstendighetene i det enkelte konkrete tilfelle.»

De 4 siste livstidsfangene ble løslatt på prøve ved benådning i november 1957 etter å ha utholdt ca. 12½ år av straffen. De ble alle satt under tilsyn i prøvetiden, unntatt en som ble utvist og sendt til Vest-Tyskland da han under krigen hadde oppnådd tysk statsborgerskap og derved mistet sitt norske statsborgerskap.

Man skal nedenfor gi en oversikt over hvor mye de nevnte 74 livstidsfangene har utholdt av straffen. Man har da også her ved beregningen gått ut fra det normale at de har vært fengslet siden mai-juni 1945, og videre tatt hensyn til de straffavbrytelser som det ovenfor er gjort rede for. De nedenfor gitte tall skulle da gi et tilnærmet riktig bilde av soningstiden for livstidsgruppen blant landsvikerne.

2 har utholdt ca. 5½ år
4 » » » 6½ »
10 » » » 7½ »
9 » » » 7¾ »
2 » » » 8 »
11 » » » 8½ »
9 » » » 8¾ »
4 » » » 9 »
5 » » » 9½ »
7 » » » 9¾ »
4 » » » 10¾ »
1 » » » 11 »
2 » » » 11½ »
4 » » » 12½ »

74

Gjennomsnittlig soningstid ca. 9 år og 3 måneder.

7. Krigsforbrytere.

Som nevnt foran på side 411 var det 66 utenlandske krigsforbrytere som ble idømt frihetsstraff. Hertil kommer 2 som ved benådning fikk dødsstraff omgjort til livsvarig tvangsarbeid.

Straffene fordeler seg slik¹⁾:

- 1 ble idømt 90 dager
- 1 » » 2 år og 1 måned

¹⁾ De følgende tall er fremkommet ved en gjennomgåelse av Strafferregistret, Justisdepartementets referatprotokoll i benådningssaker og etter opplysninger i Fængselsstyrets arkiv. Tallene stemmer ikke helt med de tall som er oppgitt på s. 43 i Statistisk Sentralbyrås statistikk over landsvik 1940-1945 og som bygger på innsendte tellekort.

- 1 ble idømt 4 år
- 1 » » 5 år
- 5 » » 6 år
- 3 » » 7 år
- 5 » » 8 år
- 4 » » 9 år
- 5 » » 10 år
- 7 » » 12 år
- 1 » » 13 år
- 5 » » 15 år
- 3 » » 18 år
- 8 » » 20 år
- 16 » » livsvarig tvangsarbeid

66

+ 2 med dødsstraff benådet til livsvarig tvangsarbeid.

—

68 i alt.

Straffullbyrdelsene og benådningene forder seg slik:

90 dager — 1 domfelt.
Avsonet ved varetekt.

2 år og 1 måned — 1 domfelt.
Løslatt på prøve 5. september 1949 etter ¾ soning.

4 år — 1 domfelt.
Benådet til løslatelse på prøve 16. februar 1951 etter å ha sonet ca. 2 år og 3 måneder.

5 år — 1 domfelt.
Benådet 17. november 1950, slik at han ses løslatt på prøve den 4. januar 1949 og straffullbyrdelsen ble avbrutt på grunn av invaliditet.

6 år — 5 domfelte.
4 ble løslatt på prøve etter ¾ soning.
1 ble benådet til løslatelse på prøve 7. januar 1950.

7 år — 3 domfelte.
Alle 3 løslatt på prøve etter ¾ soning.

8 år — 5 domfelte.
2 ble benådet til løslatelse på prøve 16. juni 1950.
3 ble benådet til løslatelse på prøve 30. juni 1950.

9 år — 4 domfelte.
1 ble benådet til løslatelse på prøve 16. juni 1950.
3 ble benådet til løslatelse på prøve 25. august 1950.

10 år — 5 domfelte.
1 fikk straffavbrudd 15. september 1950 på grunn av invaliditet.

1 ble benådet 17. november 1950, slik at han ses løslatt på prøve 22. juni 1948 da straffen ble avbrutt på grunn av invaliditet.

1 ble benådet til løslatelse på prøve 16. juni 1950.

1 ble benådet til løslatelse på prøve 13. oktober 1950.

1 ble benådet til løslatelse på prøve 20. oktober 1950.

12 år — 7 domfelte.
6 ble benådet til løslatelse på prøve 2. mars 1951.

1 ble benådet til løslatelse på prøve 9. mars 1951.

13 år — 1 domfelt.
Benådet til løslatelse på prøve 7. september 1951.

15 år — 5 domfelte.
1 ble benådet til løslatelse på prøve 16. juni 1950.

3 ble benådet til løslatelse på prøve 7. september 1951.

1 ble benådet til løslatelse på prøve 19. september 1952.

18 år — 3 domfelte.
Alle 3 benådet til løslatelse på prøve 30. november 1951.

20 år — 8 domfelte.
1 fikk straffavbrudd 4. august 1950 på grunn av invaliditet.

1 ble benådet til løslatelse på prøve 16. juni 1950.

2 ble benådet til løslatelse på prøve 21. desember 1951.

1 ble benådet til løslatelse på prøve 4. juli 1952.

1 ble benådet til løslatelse på prøve 14. november 1952.

Livsvarig tvangsarbeid —
16 domfelte + 2 dødsdømte.
1 fikk straffavbrudd 23. juli 1952 på grunn av helseforholdene.

2 ble benådet til løslatelse på prøve 11. desember 1952 og på grunn av overleveringskrav ikke sendt tilbake.

3 ble benådet til løslatelse på prøve 9. mai 1950.

1 ble benådet til løslatelse på prøve 22. mai 1950.

1 ble benådet til løslatelse på prøve 5. juni 1950.

1 ble benådet til løslatelse på prøve 19. juni 1950.

4 ble benådet til løslatelse på prøve 16. oktober 1953.

(Blant de sistnevnte 4 var de 2 som opprinnelig hadde fått dødsstraff.)

Benådningssakene er på vanlig måte behandlet av benådningsutvalget, hvis innstilling er fulgt.

Samtlige løslatte krigsforbrytere er utvist og hjemsendt direkte etter løslatelsen. Dette gjelder også de krigsforbrytere som har fått straffavbrudd på grunn av helseforholdene.

d. Rettighetstap.

Etter frigjøringen ble personer som hadde vært medlemmer av NS eller på utilbørlig måte hadde gått fienden til hånd, i meget stor utstrekning satt ut av arbeidet. Det ble derfor en oppgave av vesentlig samfunnsmessig betydning å få dem inn i arbeidslivet igjen. Det hadde betydning for landet at også denne del av arbeidskraften ble nyttiggjort på best mulig måte. For den enkelte landssviker og hans familie medførte arbeidsledigheten en psykisk og økonomisk påkjenning som vanskeliggjorde hans resosialisering.

Myndighetene var oppmerksom på disse forhold og traff tidlig tiltak for å lette gjenoppsettelse i samfunnet av landssvikerne. Man viser herom til den pressemelding som Sosialdepartementet sendte ut den 11. april 1946 hvor de retningslinjer som N.A.F. og L.O. trakk opp, ble tatt inn, se Ot. prp. n.r. 14 for 1949 s. 1. og 2.

Statens personaldirektorat anmodet senere i rundskriv departementene og offentlige institusjoner om å følge retningslinjene.

Arbeidsdirektoratet innhentet gjentatte ganger opplysninger angående landssvikernes sysselsetting i arbeidslivet. I et brev til Sosialdepartementet av 5. oktober 1948 uttalte Arbeidsdirektoratet innledningsvis at det stort sett ikke hadde vært særlig vanskelig for tidligere NS-medlemmer å få beskjeftigelse og at den overveiende del hadde kommet i arbeid ved egen hjelp. Uttalelsen er i sin helhet tatt inn i Ot. prp. n.r. 14 for 1949 s. 3.

Videre har Arbeidsdirektoratet i brev av 19. januar 1952 til Justisdepartementet uttalt:

«Etter 1948 har spørsmålet fremstillet seg så lite aktuelt, sett fra et arbeidskraft- eller et arbeidsløshetssynspunkt, at en ikke har funnet å burde foreta nye undersøkelser.»

Et særskilt problem utgjorde imidlertid de landssvikere som på grunn av lovgivningens bestemmelser om rettighetstap ble hindret fra å gjeninntrå i ervervslivet på den plass hvor de etter sine evner, utdannelse og praksis var blitt kvalifisert.

I landssviklovens § 3 ble det bestemt at forbrytelse mot § 2 kunne straffes med tap av

Stiftelsen norsk Okkupasjonshistorie, 2014
 almen tillit, jfr. § 10, eller begrenset rettighetstap, jfr. § 11. I § 10 regnes i 9 punkter opp de rettigheter som tillitstapet omfatter. Etter at Høyesterett ved alvorlige forbrytelser som ble straffet med 15 og 20 års frihetsstraff, ikke ville idømme tap av almen tillit, ble denne straff sjelden anvendt.

Etter § 11 kunne begrenset rettighetstap gå ut på fradømmelse av en eller flere av de rettigheter som er nevnt under § 10 nr. 1—9. Rettighetstapet etter nr. 3 og 7 var endelig, fradømmelsen etter nr. 1, 2 og 4 kunne skje for 10 år eller for alltid, mens nr. 5, 6, 8 og 9 kunne fradømmes for det antall år retten bestemte, eller for alltid. Etter straffelovens § 32 tapes en fradømt rett fra den dag dommen blir endelig. Fristen for et tidsbestemt rettighetstap løper dog ikke i den tid domfelte soner frihetsstraff som er fastsatt i dommen, eller unndrar seg fullbyrdelsen av slik straff, jfr. straffelovens § 32, 2. ledd, slik den lyder i h.h.t. lov nr. 3 av 22. mai 1953.

I h.h.t. landssviklovens § 10 kunne rettighetstapene omfatte:

1. Tap av stemmeretten i offentlige anliggender.
2. Tap av retten til å gjøre tjeneste i rikets krigsmakt.
3. Tap av offentlig tjeneste som den skyldige innehar.
4. Tap av adgangen til å oppnå offentlig tjeneste.
5. Tap av rett til å inneha stilling eller drive erverv som er betinget av offentlig autorisasjon.
6. Tap av rett til å drive annen selvstendig ervervsvirksomhet av slik art som blir bestemt i dommen.
7. Tap av ledende stilling eller lønt eller ulønt tillitsverv i selskaper, stiftelser eller sammenslutninger.
8. Tap av rett til å oppnå slik stilling som er nevnt under nr. 7.
9. Tap av adgang til å eie eller erverve:
  - a) fast eiendom,
  - b) slik rettighet i fast eiendom som det etter gjeldende lovgivning trengs konsesjon til å erverve,
  - c) norsk registreringspliktig skip,
  - d) aksjer eller andre andeler i norske ervervsdrivende selskaper eller sammenslutninger.

Ifølge Statistisk Sentralbyrås landssvikstatistikk av 1954 er det i alt 46 085 som er straffet for landssvik, og herav er det i alt 44 406 som er ilagt et eller flere rettighetstap, hvorav 48 tap av almen tillit.

I begynnelsen av rettsoppgjøret var domstolene strenge med idømmelse av rettighets-

tap, men domspraksis ble etter hvert mildere. Ved den revisjon av de tidlige frontkjemperstraffer m. v., som er omhandlet foran omtalen av frihetsstraffen, fulgte departementet derfor — etter innstilling fra benådningutvalget — stort sett følgende praksis:

I de tilfelle hvor frihetsstraffen ble slått nedsatt til under 5 år, ble rettighetstapet samtidig foreslått begrenset til nr. 1—3 av § 10.

Hvor straffen ble foreslått nedsatt til 5 år, ble rettighetstapet samtidig foreslått begrenset til nr. 1—4 og 7, mens lengre straffer vanligvis førte til at domfelte også måtte holde eventuelt rettighetstap etter nr. 5 i § 10.

Før endringer ble foretatt ved lov nr. 122. mai 1955 var det flere bestemmelser i sivillovgivningen som knyttet følger til fradømmelsen av «statsborgerlige rettigheter», dvs. tap av stemmerett i offentlige anliggender og av adgang til å oppnå offentlig stilling (nr. 1 og 4 ovenfor).

Det kan således nevnes at lov om alderstrygd av 16. juli 1936 § 3 bestemte at som var fradømt statsborgerlige rettigheter var utelukket fra å få alderstrygd. Lov om Universitetet i Oslo av 9. oktober 1936 § 40 ble den studerende som ble fradømt statsborgerlige rettigheter automatisk relegert fra å studere ved universitetet i den tid rettighetstapet varte, og det gjaldt ved Norges Tekniske Høyskole. Lov av 12. juni 1936 § 42, og ved Norges tekniske høyskole, jfr. lov av 18. juni 1938 § 33.

Enkelte lover gjorde også adgangen til å utøve et bestemt yrke avhengig av at kommande ikke hadde mistet sine «statsborgerlige rettigheter» (nr. 1 og 4), se sivilloven av 8. mars 1935 § 18 om adgangen til å få handelsbrev, og lov av 25. juli 1935 om adgangen til å få håndverksbrev.

Etter hotelloven av 25. juni 1935 § 11 den som ble fradømt stemmerett i offentlige anliggender utelukket fra å få bevilling til å drive hotell, annet herberge eller bevertning eller fra å få hotellfagbrev.

De forskjellige følger som rettighetstap således hadde, hindret mange av dem å komme i en virksomhet hvor de kunne tjegge seg den utdannelse de hadde. For å avbøte de uheldige følger av rettighetstap, søkte departementet i stor utstrekning å utvirke benådning for rettighetstap, og det var imidlertid uoverkommelig for departementet å imøtekomme alle søknader om benådning for rettighetstap, og det ble derfor i det vesentlige innskrenket seg til å benådning i de tilfelle hvor søkeren påviste et aktuelt behov for å få et eller flere rettighetstap.

Av rettighetstapene var det særlig

og § som stillet seg hindrende i veien for landssvikernes ervervsvirksomhet, og benådningene har da også i særlig grad dreiet seg om disse rettighetstap. I noen få tilfelle er det gitt benådning for de øvrige rettighetstap som er nevnt i landssviklovens § 10 (landssviklovens § 11) og straffelovens § 30, jfr. § 29. For rettighetstapene etter nr. 1 skyldes benådningene i det vesentlige forannevnte bestemmelse i hotellovens § 20. I et enkelt særlig tilfelle er det gitt benådning for tap av stilling (nr. 3) og i 2 tilfelle er det gitt benådning for rettighetstap etter nr. 6 for h.h.v. å kunne drive entreprenørvirksomhet og forlagsvirksomhet.

Nedenstående tabeller viser hvordan benådningene for rettighetstap har vært gitt.

Den første tabell gjelder benådninger for rettighetstap alene, mens den annen tabell gjelder benådninger for rettighetstap i forbindelse med benådninger for frihetsstraff eller bot.

Benådning for rettighetstap alene.

Benådet for følgende rettighetstap:

	M.	Kv.	I alt
L.s.v.l. § 10 nr. 1	0	0	0
Hotellfagbrev (jfr. l.s.v.l. § 10 nr. 1 og lov av 25. juni 1935 § 20)	7	11	18
L.s.v.l. § 10 nr. 1—2	13	1	14
» § 10 » 2	3	0	3
Handelsbrev (jfr. l.s.v.l. § 10 nr. 1 og 4 og lov av 8. mai 1935 § 18)	1	0	1
L.s.v.l. § 10 nr. 3	1	0	1
» § 10 » 4	53	9	62
» § 10 » 4 og 5	5	1	6
» § 10 » 5	76	1	77
» § 10 » 4, 5 og 8	43	0	43
» § 10 » 4, 5, 7 og 8	9	2	11
» § 10 » 4 og 8	0	0	0
» § 10 » 5 og 8	14	0	14
» § 10 » 4, 5, 7, 8 og 9	6	1	7
» § 10 » 5, 7 og 8	4	0	4
» § 10 » 5, 7, 8 og 9	1	1	2
» § 10 » 6	1	0	1
» § 10 » 8	5	0	5
L.s.v.l. § 10 nr. 4, jfr. § 29 nr. 4			
» § 10 nr. 3 av 22. mai 1953)	4	0	4
L.s.v.l. § 10 nr. 4, jfr. § 29 nr. 2			
» § 10 nr. 3 av 22. mai 1953)	1	0	1
L.s.v.l. § 10 nr. 2, jfr. § 29 nr. 2	1	0	1
» § 10 nr. 3 av 22. mai 1953)			
L.s.v.l. § 12 (oppholdspåvise et aktuelt behov for å få et eller flere rettighetstap)	0	1	1
Tilsammen	248	28	276

Benådning for rettighetstap i forbindelse med benådning for frihetsstraff eller bot.

Benådet for følgende rettighetstap:

	M.	Kv.	Tils.
L.s.v.l. § 10 nr. 1	1	2	3
» § 10 » 1 og 2	2	1	3
» § 10 » 1, 2 og 4	1	0	1
» § 10 » 1 og 4	0	0	0
» § 10 » 2	0	0	0
» § 10 » 3	0	0	0
» § 10 » 4	30	0	30
» § 10 » 4 og 5	20	0	20
» § 10 » 5	7	0	7
» § 10 » 4, 5 og 8	27	0	27
» § 10 » 4, 5, 7 og 8	119	0	119
» § 10 » 4 og 8	5	0	5
» § 10 » 5 og 8	29	0	29
» § 10 » 4, 5, 7, 8 og 9	6	0	6
» § 10 » 4, 7 og 8	3	0	3
» § 10 » 5, 7 og 8	32	0	32
» § 10 » 5, 7, 8 og 9	2	0	2
» § 10 » 6	1	0	1
» § 10 » 8	7	1	8
	1	0	1
» § 10 » 7 og 8	2	0	2
Tilsammen	295	4	299

De benådninger for rettighetstap som er omhandlet i den siste av de to foranstående tabeller, skjedde for det overveiende antall i forbindelse med den foranhandlede revisjon av tidligere frontkjemperstraffer m. v.

Som det fremgår av foranstående oversikt, var det bare et fåtall av de 44 406 landssvikere med rettighetstap som kunne få sine rettighetstap endret gjennom benådning. En mer effektiv hjelp for landssvikernes resosialisering var imidlertid lov om brigade i rettsapsreglene i landssviklovene av 28. juli 1949. Ved bestemmelsene i § 2 i denne lov falt rettighetstapene etter nr. 4, 8 og 9 bort for dem som var idømt frihetsstraff på 8 år eller mindre, og likeledes rettighetstapet etter nr. 5 i den utstrekning dette rettighetstapet ikke omfattet rett til å inneha stilling som sakfører, lege, dyrlege, apoteker, jordmor, prest, menighetsforstander, bestyrer av eller lærer ved undervisningsanstalt, oppdragelsesanstalt eller barnehjem, eller som skipsfører.

Etter lovens § 3 bortfalt videre særlige følger som lovene har knyttet til stemmerettstap med mindre dommen gikk ut på frihetsstraff i over 8 år. En slik særlig følge av stemmerettstap alene var, som nevnt, adgangen til å oppnå hotellfagbrev eller bevilling til å drive hotellvirksomhet, annet herberge eller bevertning.

Videre bortfalt i h.h.t. lovens § 4 tapet av stemmerett og vernerett (nr. 1 og 2) fra 9. mai 1950 når dommen ikke gikk ut på frihetsstraff i over 1 år.

Stillingen etter loven av 28. juli 1949 var da slik:

Nr. 1. Tap av stemmerett i offentlige anliggender.

Dette rettighetstap beholdt de som var idømt frihetsstraff på over 1 år, dvs. ca. 10 000 personer.

Særlige følger som spesiallover hadde tillagt stemmeretts tap gjaldt bare for dem som var idømt straff på over 8 år, dvs. ca. 550 personer.

Nr. 2. Tap av retten til å tjenestegjøre i rikets krigsmakt.

Dette rettighetstap beholdt de landssvikere som var idømt frihetsstraff i mer enn 1 år, dvs. ca. 10 000 personer.

Nr. 3. Tap av offentlig tjeneste som den skyldige innehar.

Man har ingen oppgave over hvor mange som er fradømt offentlig stilling. Bare en person er — p. g. a. rent spesielle omstendigheter — benådet for tap av stillingen. I og med at alle med straff på 8 år eller derunder fikk tilbake rettigheten etter nr. 4 (adgang til å oppnå offentlig tjeneste), kan vedkommende nyansettes i hvilken som helst stilling i det offentlige, også i tilsvarende eller samme stilling som han var fradømt, forutsatt at ikke andre rettighetstap, f. eks. tap av stemmerett, er til hinder for det.

Nr. 4. Adgang til å oppnå offentlig tjeneste.

Dette rettighetstap beholdt bare de landssvikere som var idømt frihetsstraff på over 8 år, dvs. ca. 550 personer.

Nr. 5. Tap av rett til å inneha stilling eller drive erverv som er betinget av offentlig autorisasjon.

Dette rettighetstap beholdt bare de landssvikere som var idømt frihetsstraff på over 8 år, dvs. ca. 550 personer, dog således at de som var idømt mindre straff fortsatt ikke kunne inneha stilling som sakfører, lege, dyrløge, apoteker, jordmor, prest osv. Det gjaldt her stillinger som krever en særlig tillit, og gjenervervelse av en slik rettighet burde derfor overveies i hvert enkelt tilfelle.

Gjennom benådning er det gitt adgang til gjenerverv av følgende rettigheter:

Sakførerbevilling	55	personer
Legelisens	2	"
Tannlegelisens	2	"
Dyrløgisens	2	"

Nr. 6. Tap av retten til å drive annen stendig ervervsvirksomhet av slik art som er bestemt i dommen.

Frådømmelse av denne rett har vært sjelden. I 2 tilfelle er det gitt benådning for slikt rettighetstap, nemlig for h.h.v. å drive entreprenørvirksomhet og forlagsvirksomhet.

Nr. 7. Tap av ledende stilling eller lønnet ulønnet tillitsverv i selskaper, stiftelser eller sammenslutninger.

I og med at vedkommende får tilbake retten etter nr. 8 (adgang til å «oppnå» slik stilling eller verv som nevnt under 7), kan han nyansettes i hvilken som helst slik stilling.

Nr. 8. Tap av rett til å oppnå slik stilling eller verv som er idømt under nr. 7.

Dette rettighetstap beholdt bare de landssvikere som var idømt frihetsstraff på over 8 år, dvs. ca. 550 personer. Det må dog være et fåtall av disse ca. 550 personer.

Nr. 9. I den utstrekning det bestemmes i dommen tap av adgang til å eie eller erverve a) fast eiendom, b) slik rettighet i fast eiendom som det etter gjeldende lovgivning kan ges konsesjon til å erverve, c) norsk og utlandsregistrert skip, d) aksjer eller andeler i norske ervervsdrivende selskaper eller sammenslutninger.

Dette rettighetstap beholdt bare de landssvikere som var idømt frihetsstraff på over 8 år, og av disse visstnok bare de ganske få som var fradømt almen tillit.

Som det fremgår ble rettighetstapet for landssvikere sterkt redusert ved lov nr. 28, juli 1949. En ytterligere reduksjon ble gjort ved lov nr. 3 av 22. mai 1953 om endringer i lovgivningen om rettighetstap. Det gjelder endringer i reglene om rettighetstap i den alm. straffelov og en rekke spesiallover og samtidig ble det foretatt ytterligere endringer i rettighetstapsreglene for landssvikere som var idømt til frihetsstraff på 3 år og derunder. For landssvikere som var idømt straff på mer enn 3 år skulle rettighetstapet falle bort etter 5 år regnet fra utløpet av dommen osv., dog ikke for dem som var idømt mer enn 8 år straff.

... bortfalt for alle landssvikere rettighets tapet nr. 4, 5, 8 og 9 når unntas retten til å inneha stilling som sakfører, lege, dyrløge, jordmor, prest eller menighetsråd, bestyrer av eller lærer ved underrettsskole eller barnehjem eller som...

Nr. 1. juli 1953, da sistnevnte lov av 22. mai 1953 trådte i kraft, er stillingen slik: Tap av rett til å oppnå offentlig tjeneste (nr. 1 (stemmerett) bortfaller etter 5 år regnet fra løslatelsen, bedømmelse osv., dog tidligst fra 8. mai 1955) er bortfalt med over 5 års frihetsstraff.

Sammenslutninger man dette med fangetallsregningen på side 412 vil det fremgå at pr. 1 januar 1953 var det bare 65 som ikke hadde fått tilbake stemmeretten. Pr. 1. januar 1959 var tallet 40, pr. 1. januar 1960 14, pr. 1. januar 1961 13, pr. 1. januar 1962 4 og pr. 1. januar 1963 var det bare 0. Til samtlige tall kommer det må kanskje få (vesentlig landssvikere som er gått til utlandet) som ikke er kommet ut av landet og ikke er benådet.

Nr. 9. (vernerettstap) består fortsatt for de som er idømt mer enn 1 års frihetsstraff (dvs. ca. 10 000 personer) i den utstrekning rettighetstapet ikke er bortfalt som følge av fradømmelsen i dommen, jfr. dog straffelovens § 22.

Verneretten kan ved utløpet av straffen få tilbake ved kjennelse av domstol jfr. straffelovens § 30, 2. ledd, og det må være etter lov av 22. mai 1953.

Det må kanskje endring i dette rettighetstap, jfr. straffelovens § 428.

Adgangen til å oppnå offentlig tjeneste (nr. 4) er bortfalt for samtlige landssvikere og gjærlates til vedkommende ansettelse som tjeneste.

Adgangen til å oppnå offentlig tjeneste (nr. 4) er bortfalt for samtlige landssvikere og gjærlates til vedkommende ansettelse som tjeneste.

Adgangen til å oppnå offentlig tjeneste (nr. 4) er bortfalt for samtlige landssvikere og gjærlates til vedkommende ansettelse som tjeneste.

Adgangen til å oppnå offentlig tjeneste (nr. 4) er bortfalt for samtlige landssvikere og gjærlates til vedkommende ansettelse som tjeneste.

Adgangen til å oppnå offentlig tjeneste (nr. 4) er bortfalt for samtlige landssvikere og gjærlates til vedkommende ansettelse som tjeneste.

Adgangen til å oppnå offentlig tjeneste (nr. 4) er bortfalt for samtlige landssvikere og gjærlates til vedkommende ansettelse som tjeneste.

Adgangen til å oppnå offentlig tjeneste (nr. 4) er bortfalt for samtlige landssvikere og gjærlates til vedkommende ansettelse som tjeneste.

Adgangen til å oppnå offentlig tjeneste (nr. 4) er bortfalt for samtlige landssvikere og gjærlates til vedkommende ansettelse som tjeneste.

har fått lisensen tilbake fordi fristen er utløpet. 8 apotekere ble fradømt sitt apotek. Ingen av disse har ved benådning fått tilbake bevilling til å drive apotek. 16 mistet dessuten retten etter nr. 5 (dvs. adgang til å oppnå bevilling til å drive apotek), men tidsfristen for rettighetstapet etter nr. 5 må antas utløpet for de fleste vedkommende. Som nevnt på side 440 regner man med at 184 sakførere mistet retten til å være sakfører for kortere eller lengre tid. Som nevnt er 55 personer benådet slik at rettighetstapet etter nr. 5 ikke lenger skulle være til hinder for at de kunne få adgang til å praktisere som sakførere. For øvrig hadde 150 av dem fått bevillingen tilbake før 1955, jfr. s. 440.

Nr. 6 og 7. Det er ingen endring i disse rettighetstap, se for øvrig s. 428.

Nr. 8. Er bortfalt for samtlige landssvikere. Det overlater til vedkommende ansettelsesmyndighet å avgjøre om en landssviker bør inntas i slik stilling eller tillitsverv.

Nr. 9. Dette rettighetstap er bortfalt for samtlige landssvikere.

e. Bøter.

For overtredelse av landssviklovgivningen kunne det ifølge landssviklovens § 3 ilegges bot — alene eller i forbindelse med frihetsstraff og/eller rettighetstap.

Landssviklovens § 6 bestemte at det ved fastsettelsen av botene, foruten til det straffbare forhold og den ved handlingen voldte skade, burde tas særlig hensyn til hva den skyldige etter sine økonomiske forhold og ervervsmuligheter antokes å kunne utrede. Dette siste følger også av straffelovens § 27.

Ifølge Statistisk Sentralbyrås landssvikstatistikk av 1954 er i alt 21 820 personer ilagt bøter for landssvik, herav 13 317 menn og 8 503 kvinner. Tallet omfatter bøter ilagt i tillegg til frihetsstraff, og bøter ilagt uten frihetsstraff. Ifølge Stortingsmelding nr. 47 — 1953 vedrørende beretning om Erstatningsdirektoratets virksomhet, utgjorde ilagte bøter i alt kr. 51 708 324.

Da det er tatt hensyn til de økonomiske forhold og ervervsmuligheter ved fastsettelse av botene, har det i liten utstrekning vært aktuelt å regulere botenes størrelse, slik som man til dels har gjort det ved frihetsstraffene.

Der hvor man har gått til benådning for bot, er det vanligvis fordi botlagtes økonomiske forhold har undergått forandring slik at det har vært umulig å få innrevet boten, eller at det ville medføre urimelig store oppofrelser for botlagte å betale boten eller iallfall hele boten. Det er særlig mindre bøter, og hvor altså det straffbare forhold har vært for-

holdsvis ubetydelig, som har vært gjenstand for benådning.

Nedenfor gis en oversikt over antallet benådnings og ettergitte beløp i de forskjellige år, fordelt på menn og kvinner. Når man først i 1950 kom ordentlig i gang med behandling

av søknader om ettergivelse av bøter, skjedde i forbindelse med benådning for hetsstraff og/eller rettighetstap.

Bøter ettergitt eller nedsatt i årene 1945—1957.

Ar	Antall menn	Sum kr.	Antall kvinner	Sum kr.
1945	0	0	0	0
1946	1	1 000,—	0	0
1947	4	3 900,—	1	500,—
1948	9	13 600,—	0	0
1949	7	37 200,—	5	43 290,—
1950	114	139 844,47	272	178 639,25
1951	344	391 234,43	464	299 845,25
1952	283	699 850,30	168	148 394,40
1953	206	306 530,69	114	88 464,25
1954	105	194 334,66	30	18 158,50
1955	15	29 947,23	8	7 800,—
1956	2	1 050,—	1	1 440,—
1957	2	1 887,50	0	0
	1092	1 820 379,28	1063	786 232,35

Ettergitte bøtebeløp utgjør således tilsammen kr. 2 606 611,66 fordelt på 2155 personer (saker). Det gjennomsnittlige ettergitte beløp pr. person (eller sak) utgjør således kr. 1 209,56.

I et brev av 17. desember 1957 stilet til Kongen, henstilte Forbundet for Sosial Oppreisning at det måtte bli truffet tiltak med sikte på å mildne virkningene av rettsoppgjøret, blant annet ved ettergivelse av alle usonte strafferestanser og av ubetalte bøter m. v., refusjon av erstatningsbeløp idømt på grunnlag av påstand om solidarisk erstatningsansvar, og stryking i Strafferegistret av alle «som er straffet på politisk grunnlag».

Justisdepartementet svarte forbundet i av 19. april 1958 at det ikke fant at det grunnlag for å fremme forslag om en slik nestilov eller om andre lempninger i rettsoppgjøret som forbundet antydde, og at departementet ikke fant grunn til å foredra saken til Kongen.

I et brev av 15. juli 1958 klaget for over denne avgjørelse, og i henhold til instruksens § 5 nr. 2, annet punktum foredro Justisdepartementet saken for kongen. Ved kgl. resolusjon av 19. september 1958 ble det besluttet at henvendelsen av 1958 ikke foranlediget noen forføyning.

Kap. VII. Oppryddingen i den offentlige tjeneste og blant sakførere¹⁾

Oppryddingen i statstjenesten.

For lettere å nå sine mål søkte de tyske okkupasjonsmyndigheter og deres norske hjelpeorganer allerede fra et tidlig tidspunkt å nasi- statstjenesten. For det første prøvde de å presse statens embets- og tjenestemenn inn i statstjenesten. Presset på de forskjellige etater ble satt med forskjellig styrke og til forskjellig tid. Særlig til å begynne med hadde nazistene motstand ble organisert og paroler gitt, det færre og færre som ga seg for presset, det annet søkte nazistene å ansette eller fremme NS-medlemmer eller sympatisere i ledige eller nyopprettede stillinger.

For hvert ble en rekke stillinger ledige ved deres innehavere ble avskjediget eller på annen måte tvunget bort av nazistene. Alle embetskontor ble det opprettet et særskilt kontor. Alle ansettelsessaker måtte passere kontoret som ga uttalelse om innstilte «politiske kvalifikasjoner».

Et spørsmål på hvilket omfang nazifisering av statsadministrasjonen fikk, satte Statens forvaltningsvesen etter frigjøringen — etter samarbeid med Justisdepartementet — i gang en undersøkelse. Denne omfattet bare den egentlige offentlige tjeneste og ikke kommunal tjeneste og andre offentlige institusjoner. Det ble bare undersøkt for statens tjenestemenn, ikke for statsarbeidere. Midlertidig ansatte ble tatt med, men en del institusjoner skulle tas med, men en del institusjoner ble tatt med — også statsarbeidere.

De offentlige institusjoner opprettet i statsinstitusjoner som «Kultur- og folkehelsedepartementet», «Statspolitiet» og «Statspolitiet». Men «Departementet for kultur og idrett» og etater under departementet ble tatt med fordi mange av tjenestemennene i dette departement var overført til statsinstitusjoner, særlig fra Forsvarsdepartementet, særlig fra Forsvarsdepartementet.

Forsvaret ble etter kapitulasjonen oppløst av okkupasjonsmyndighetene. Da Forsvarsdepartementet ble opprettet, ble det under okkupasjonen, ble det oppgaver for disse etater ved departementet utarbeidet på grunnlag av rapporten fra Eivind Hanssen.

frigjøringen. Utenriksdepartementets utenrikske stasjoner måtte holdes utenfor undersøkelsen også over de ansatte pr. 9. april 1940.

Undersøkelsen tok bl. a. sikte på å få undersøkt 1) hvor mange av de «gamle» embets- og tjenestemenn (dvs. de som var ansatt i sine stillinger før okkupasjonen) som hadde sviktet og 2) i hvilken utstrekning det var lyktes å få ansatt eller forfremmet NS-medlemmer i ledige stillinger.

For de «gamle» statstjenestemenn ga undersøkelsen følgende hovedresultater:

	Antall tj.menn 9/4 1940	NS-medl. etter 9/4 1940	I alt	Pst.
Embetsmenn og høyere tjenestemenn	4 844	356	7,3	
Andre tjenestemenn ..	34 905	1 872	5,4	
I alt	39 749	2 228	5,6	

Når medlemsprosenten var større for embetsmennene og de høyere tjenestemenn enn for de andre statstjenestemenn, antas dette særlig å skyldes at de første var utsatt for sterkere press.

NS-medlemmer i en del forskjellige etater var:

	Antall tj.menn 9/4 1940	NS-medl. etter 9/4 1940	I alt	Pst.
Departementene	884	31	3,5	
Geistligheten	714	26	3,6	
Universiteter, høyskoler o. a. stats-skoler	1 545	74	4,8	
Etater under Justis- og politidepartementet	4 071	1 123	27,6	
Forsvaret	2 952	177	6,0	
Andre etater	29 583	797	2,7	
I alt	39 749	2 228	5,6	

Det var meget stor variasjon i medlemsprosentene mellom de forskjellige etater. Av departementene hadde Justis- og politidepartementet og Kirke- og undervisningsdepartementet de høyeste prosenttall. Grunnen er formentlig at det var disse departementer okkupasjonsmakten hadde størst bruk for å få underlagt seg.

holdsvis ubetydelig, som har vært gjenstand for benådning.

Nedenfor gis en oversikt over antallet benådnings saker og ettergitte beløp i de forskjellige år, fordelt på menn og kvinner. Når man først i 1950 kom ordentlig i gang med behandling

av søknader om ettergivelse av bøter, skatte og straffesaker, ble dette vesentlig at søknadene om benådning og frihetsstraff måtte gis prioritet. Benådnings saker er i noen få tilfelle (for 13 menn og 1 kvinne) skjedd i forbindelse med benådning for hetsstraff og/eller rettighetstap.

Bøter ettergitt eller nedsatt i årene 1945—1957.

År	Antall menn	Sum kr.	Antall kvinner	Sum kr.
1945	0	0	0	0
1946	1	1 000,—	0	0
1947	4	3 900,—	1	500,—
1948	9	13 600,—	0	0
1949	7	37 200,—	5	43 290,—
1950	114	139 844,47	272	178 639,28
1951	344	391 234,43	464	299 845,82
1952	233	699 850,30	168	148 394,40
1953	206	306 530,69	114	88 464,2
1954	105	194 334,66	30	18 158,66
1955	15	29 947,23	8	7 800,—
1956	2	1 050,—	1	1 440,—
1957	2	1 887,50	0	0
	1092	1 820 379,28	1063	786 232,34

Ettergitte bøtebeløp utgjør således tilsammen kr. 2 606 611,66 fordelt på 2155 personer (saker). Det gjennomsnittlige ettergitte beløp pr. person (eller sak) utgjør således kr. 1 209,56.

I et brev av 17. desember 1957 stilet til Kongen, henstilte Forbundet for Sosial Oppreisning at det måtte bli truffet tiltak med sikte på å mildne virkningene av rettsoppgjøret, blant annet ved ettergivelse av alle usonte strafferestanser og av ubetalte bøter m. v., refusjon av erstatningsbeløp idømt på grunnlag av påstand om solidarisk erstatningsansvar, og strykning i Strafferegistret av alle «som er straffet på politisk grunnlag».

Justisdepartementet svarte forbundet i et brev av 19. april 1958 at det ikke fant at det grunnlag for å fremme forslag om en slik nestilov eller om andre lempninger i rettsoppgjøret som forbundet antydte, og at departementet ikke fant grunn til å foredra saken til Kongen.

I et brev av 15. juli 1958 klaget forbundet over denne avgjørelse, og i henhold til statsrådsinstruksens § 5 nr. 2, annet punktum, ble saken foredret Justisdepartementet for avgjørelse. Ved kgl. resolusjon av 19. september 1958 ble det besluttet at henvendelsen av 15. juli 1958 ikke foranlediget noen forføyning.

Kap. VII. Oppryddingen i den offentlige tjeneste og blant sakførere¹⁾

Oppryddingen av nazifiseringen i statstjenesten.

For lettere å nå sine mål søkte de tyske okkupasjonsmyndigheter og deres norske hjelpeorganer allerede fra et tidlig tidspunkt å nasjonalisere statstjenesten. For det første prøvde de å fjerne statsens embets- og tjenestemenn inn i statsforvaltningen. På de forskjellige etater ble satt opp kommisjoner med forskjellig styrke og til forskjellig oppgaver. Særlig til å begynne med hadde nazistene et stort innflytning i sine bestrebelser. Etter hvert ble det færre og færre som ga seg for presset. Det ble søkt nazistene å ansette eller utnevne NS-medlemmer eller sympatisere med nazismen i ledige eller nyopprettede stillinger. På hvert etat ble en rekke stillinger ledige ved at de innehavere ble avskjediget eller på annen måte tvunget bort av nazistene. Alle stillinger som ble ledige i løpet av året 1940 ble det opprettet et særskilt kontor. Alle ansettelsessaker måtte gå gjennom dette kontor som ga uttalelse om de innstilte «politiske kvalifikasjoner». Det ble også påpekt på hvilket omfang nazifiseringsarbeidet i statsadministrasjonen fikk, satte Statens arbeidsbyrå etter frigjøringen — etter samarbeid med Justisdepartementet — i gang en undersøkelse. Denne omfattet bare den egentlige statsforvaltning og ikke kommunal tjenesteforvaltning og offentlige institusjoner. Det ble bare gjort en undersøkelse for statsens tjenestemenn, ikke for statsens arbeidere. Midlertidig ansatte ble tatt med, men en del institusjoner skulle tas med, men en del institusjoner ble tatt med — også statsinstitusjoner som «Kultur- og folkehelsedepartementet», «Statspolitiet» og «Statspolitiet». Men «Departementet for Kirke og idrett» og etater under Justisdepartementet ble tatt med fordi mange av tjenestemennene i dette departement var overført til andre departementer, særlig fra Forsvarsdepartementet. Forsvaret ble etter kapitulasjonen oppløst av okkupasjonsmakten. Da Forsvarsdepartementet ble oppløst, ble de fleste av de tidligere statsinstitusjoner under okkupasjonen, ble det opprettet et særskilt departement for disse etater ved statsrådsinstruksens § 5 nr. 2, annet punktum. Dette departement ble utarbeidet på grunnlag av en rapport av statsrådsmedlem Elvind Hanssen.

frigjøringen. Utenriksdepartementets utenrikske stasjoner måtte holdes utenfor undersøkelsen også over de ansatte pr. 9. april 1940.

Undersøkelsen tok bl. a. sikte på å få undersøkt 1) hvor mange av de «gamle» embets- og tjenestemenn (dvs. de som var ansatt i sine stillinger før okkupasjonen) som hadde sviktet og 2) i hvilken utstrekning det var lyktes å få ansatt eller forfremmet NS-medlemmer i ledige stillinger.

For de «gamle» statstjenestemenn ga undersøkelsen følgende hovedresultater:

	Antall tj.menn 9/4 1940	NS-medl. etter 9/4 1940	I alt	Pst.
Embetsmenn og høyere tjenestemenn	4 844	356	7,3	
Andre tjenestemenn ..	34 905	1 872	5,4	
I alt	39 749	2 228	5,6	

Når medlemsprosenten var større for embetsmennene og de høyere tjenestemenn enn for de andre statstjenestemenn, antas dette særlig å skyldes at de første var utsatt for sterkere press.

NS-medlemmer i en del forskjellige etater var:

	Antall tj.menn 9/4 1940	NS-medl. etter 9/4 1940	I alt	Pst.
Departementene	884	31	3,5	
Geistligheten	714	26	3,6	
Universiteter, høyskoler o. a. statsinstitusjoner	1 545	74	4,8	
Etater under Justis- og politidepartementet	4 071	1 123	27,6	
Forsvaret	2 952	177	6,0	
Andre etater	29 583	797	2,7	
I alt	39 749	2 228	5,6	

Det var meget stor variasjon i medlemsprosentene mellom de forskjellige etater. Av departementene hadde Justis- og politidepartementet og Kirke- og undervisningsdepartementet de høyeste prosenttall. Grunnen er formentlig at det var disse departementer okkupasjonsmakten hadde størst bruk for å få underlagt seg.

I etater under Justis- og politidepartementet (som hadde de høyeste prosentall) varierte medlemsprosenten betydelig. Undersøkelsene ga her følgende resultater:

	Pst. medl.
Fylkesadministrasjonen	6,0
Domstolene	5,1
Påtalemyndigheten	6,9
Politiet	41,7
Lensmannsetaten (unntatt betjenter)	28,9
Fengsels- og tvangsarbeidsvesenet	10,6

Politietaten var den første etat som ble utsett for et virkelig press om innmelding i NS. Presset kom før det var organisert noen motstandsbevegelse. Særlig truselen om at Hirden skulle overta politiets oppgaver førte til mange innmeldelser.

For statstjenestemennene pr. 8. mai 1945 ga undersøkelsene følgende hovedresultater:

	Antall tj. menn 8/5 1945	Ansatt etter 9/4 1940	NS-medl. etter 9/4 1940	Pst.
Embetsmenn og høyere tjenestemenn	3 947	1 204	630	16,0
Andre tjenestemenn	43 024	17 829	3 377	7,8
I alt	46 971	19 033	4 007	8,5

Av departementene hadde følgende høyest medlemsprosent:

	Pst. medl.
«Kultur- og folkeopplysningsdepartementet»	92,3
Justis- og politidepartementet	38,3
Kirke- og undervisningsdepartementet	26,4

For en del etaters vedkommende ga undersøkelsen følgende resultater:

	Antall tj. menn 8/5 1945	Ansatt etter 9/4 1940	NS-medl. etter 9/4 1940	Pst.
Departementene	1 727	1 044	299	17,3
Geistligheten	612	104	28	4,6
Universitetet, høyskoler o. a. statsskoler	1 747	306	110	6,3
Etater under Justis- og politidepartementet	7 071	4 936	2 482	35,1
Andre etater	35 814	12 643	1 088	3,0
I alt	46 971	19 033	4 007	8,5

For etater under Justis- og politidepartementet ga undersøkelsene følgende resultater:

	Antall tj. menn 8/5 1945	Ansatt etter 9/4 1940	NS-medl. etter 9/4 1940	Pst.
Fylkesadministrasjonen	237	183	62	26,3
Domstolene	775	269	75	9,7
Påtalemyndigheten	29	8	5	17,2
Politiet	4 551	3 585	1 845	40,7
Lensmannsetaten	896	703	442	49,3
Fengsels- og tvangsarbeidsvesenet	583	188	53	9,1
I alt	7 071	4 936	2 482	35,1

Om de undersøkelser som Statistisk sentralbyrå foretok kan for øvrig vises til en artikkel av daværende byråsjef, nå underretter Signy Arctander i Nordisk Administrativ Tidsskrift for 1953, hefte 3, side 241 ff.

2. Gjennomføringen av oppryddingen i offentlige tjeneste.

Det var klart at det etter frigjøringen landet ville bli nødvendig å foreta en opprydding i den offentlige tjeneste. Først fremst måtte man fjerne NS-medlemmer og andre medløpere. Videre ville det bli et mål om å gjeninnsette tjenestemenn som var blitt ulovlig avskjediget av okkupasjonsmyndighetene eller som selv hadde søkt avskjed fra sine stillinger. Endelig måtte man ta standpunkt til hva som skulle gjøres med alle dem som var ansatt eller forfremmet under okkupasjonsregimet, men som ikke hadde vært medlemmer i NS og heller ikke på annen måte hadde sviktet.

De gjeldende bestemmelser var ikke tilstillende for en slik opprydding. Det var derfor til kap. III om lovgivningstiltak vedtatt av Stortinget, foran s. 38 flg.

Allerede i en kunngjøring av januar 1945 ga regjeringen i London uttrykk for inngrep i den offentlige tjeneste som var tatt av okkupasjonsstyret, ville bli til prøvelse på fritt grunnlag etter frivillig avskjed eller ved provisorisk anordning av 26. februar 1945. De nærmere retningslinjer ble vedtatt ved provisorisk anordning av 26. februar 1945 om gjenoppretting av lovlige forhold i offentlige tjeneste i Norge — «Tjenestemenns anordning». Etter forslag fra Hjemmestyret ble det vedtatt at de tjenestemenn som hadde vært medlemmer i NS eller som på annen måte hadde sviktet, skulle gis mulighet til å søke om gjeninnsettelse i tjenesten på fritt grunnlag etter frivillig avskjed eller ved provisorisk anordning av 24. november 1944. Angående de tjenestemenn som hadde vært medlemmer i NS eller som på annen måte hadde sviktet, skulle de gis mulighet til å søke om gjeninnsettelse i tjenesten på fritt grunnlag etter frivillig avskjed eller ved provisorisk anordning av 24. november 1944. Angående de tjenestemenn som hadde vært medlemmer i NS eller som på annen måte hadde sviktet, skulle de gis mulighet til å søke om gjeninnsettelse i tjenesten på fritt grunnlag etter frivillig avskjed eller ved provisorisk anordning av 24. november 1944.

Ved kgl. res. av 15. desember 1944 ble det gitt en instruks for fylkesmennene om oppryddingen i den offentlige tjeneste.

Den første opprydding i statstjenesten. Det ledende synspunkt var at de forskjellige lovlige ansettelsesmyndigheter selv skulle foreta den første opprydding. Man regnet imidlertid med at det i mange tilfeller ikke ville være noen slik ansettelsesmyndighet. Fylkesmannen ble derfor gitt fullmakt til å foreta det nødvendige. Det var også forutsetningen at fylkesmannen skulle ta initiativ i de tilfeller hvor Kongen eller et departement var ansettelsesmyndighet med mindre det i det enkelte tilfelle ble truffet annen bestemmelse. Fylkesmannen skulle føre det alminnelige tilsyn med oppryddingen, og gi den nødvendige veiledning til de lokale myndigheter. Instruksjonen fulgte for øvrig i det vesentlige Tjenestemannsordningens system.

De tyskerne kapitulerte uten kamphandlinger kunne den første opprydding i statstjenesten foretas etter de fastsatte planer og uten særlige vanskeligheter. I sentraladministrasjonen ble oppryddingen straks satt i verk, og instruksjoner og direktiver ble sendt til de andre etater. Ute i distriktene ledet de midlertidig oppnevnte fylkesmenn oppryddingen, og de ga nødvendig instruksjon til de lokale ansettelsesmyndigheter.

Ved frigjøringen ble så godt som alle NS-medlemmer og andre medløpere som var mistenkt for straffbart forhold straks arrestert. De offentlige tjenestemenn som hadde vært medlemmer av NS eller som på annen måte hadde sviktet, ble utstrekning i straffbart forhold ble således straks satt ut av sine stillinger.

Tjenestemenn som var ansatt før okkupasjonen og som var mistenkt for medlemmer i NS eller for annen straffbar landssvik ble gitt mulighet til å søke om gjeninnsettelse i sine stillinger i medhold av tjenestemannsordningens § 2, første punktum. De tjenestemenn som hadde vært medlemmer i NS eller som på annen måte hadde vist seg uverdige til sine stillinger, ble suspendert etter § 2, annet punktum.

De tjenestemenn som var ansatt etter 8. mai 1945 og som var mistenkt m.v. under okkupasjonsregimet på noenlunde samme måte. De tjenestemenn som var mistenkt for straffbar landssvik eller som på annen måte hadde vist seg uverdige til sine stillinger, ble gitt mulighet til å søke om gjeninnsettelse i sine stillinger i medhold av tjenestemannsordningens § 2, første punktum. De tjenestemenn som hadde vært medlemmer i NS eller som på annen måte hadde vist seg uverdige til sine stillinger, ble suspendert etter § 2, annet punktum.

I mange tilfeller ble formell godkjenning av ansettelsesmyndighetene nødvendig. Derfor ble det gitt en instruks for fylkesmennene om oppryddingen i den offentlige tjeneste.

hadde, var å ta hver enkelt mistenkt forhold opp til nærmere undersøkelse slik at man fikk materiale til å avgjøre hvilke tiltak som skulle treffes overfor de forskjellige. I de tilfeller hvor det foregikk politietterforskning kunnes ansettelsesmyndighetene overlate det vesentlige av undersøkelsesarbeidet til politiet. Den måtte dog selv sørge for å skaffe til veie eller å henlede oppmerksomheten på omstendigheter som angikk vedkommendes forhold i tjenesten. Når politiet var ferdig med etterforskningen måtte ansettelsesmyndighetene ta standpunkt til om det forelå grunnlag for avskjed eller for annen reaksjon. Hvis den mente at det var grunnlag for avskjed, kunne den selv gi avskjed hvis det var anledning til det, f. eks. etter tjenestemannslovens bestemmelser. Den kunne også be påtalemyndigheten om i straffesaken å legge ned påstand om tap av stilling som straff, eller den kunne be påtalemyndigheten om i sammenheng med straffesaken å ta med krav om avskjed etter tjenestemannsordningens § 1.

I alle tilfellene hvor det ble reist straffesak var det ønskelig med et samarbeid med politiet og påtalemyndigheten. Ved et slikt samarbeid unngikk man atskillig dobbeltarbeid. I den første tiden etter frigjøringen var dette samarbeid ofte mindre bra. Grunnene til dette var at det var et helt nytt sakkompleks som skulle behandles. Nye bestemmelser måtte anvendes, og arbeidet ble ofte utført av uøvede funksjonærer. Det dreiet seg også om et uhyre stort sakantall. — Til å begynne med forekom det derfor at det i straffesaker mot offentlige tjenestemenn ikke ble lagt ned påstand om avskjed som straff. Som følge herav bestemte riksadvokaten i et rundskriv av 21. januar 1946 at påtalemyndigheten ikke måtte unnlate å ta med bestemmelse om rettighetstap etter landssvikanordningens § 11 nr. 3 overfor tjenestemenn ved utferdigelse av forelegg eller i straffepåstanden for retten, uten at spørsmålet på forhånd var forelagt vedkommende ansettelsesmyndighet til uttalelse.

I utrenskingsloven av 19. juli s. å. som avløste tjenestemannsordningen, fikk man så i § 1, annet ledd, en bestemmelse som slo fast at sak om avskjed etter utrenskingsloven kunne og burde behandles sammen med straffesaken, jfr. nedenfor under punkt 6. Behandlingen av avskjedssakene.

Hvis vedkommende tjenestemann ikke var mistenkt for noe straffbart forhold, måtte ansettelsesmyndighetene selv skaffe frem det nødvendige materiale. En del av dette materiale var i mange tilfeller skaffet til veie allerede under okkupasjonsregimet. I enkelte store etater hvor svikten blant tjenestemennene hadde

vært stor, ble det et svært arbeid å få undersøkt de forskjellige forhold.

Når sakene var tilstrekkelig opplyst måtte så ansettelsesmyndigheten avgjøre om det forelå grunnlag for avskjed. Denne kunne da meddeles administrativt hvis det var anledning til det eller ansettelsesmyndigheten kunne be påtalemyndigheten reise sak etter tjenestemannsordningens bestemmelser. I de tilfeller hvor det ikke forelå grunnlag for avskjed, men dog for ordensstraff, f. eks. etter tjenestemannslovens bestemmelser, måtte ansettelsesmyndigheten ta standpunkt til om ordensstraff skulle ilegges og med hvilken reaksjon. I ikke så få tilfeller ble sakene løst ved at vedkommende tjenestemann selv søkte avskjed.

Som før nevnt sto ansettelsesmyndigheten helt fritt når det gjaldt de okkupasjonsansatte. I instruksen av 15. desember 1944 var det bl. a. sagt: «for å unngå unødige opprivning av statstjenesten bør ugyldige ansettelser m. v. foreløpig opprettholdes, dersom det er behov for vedkommende og han nyter alminnelig tillit og har vist fast nasjonal holdning under okkupasjonstiden.» I samsvar hermed ble mange gitt midlertidig godkjenning.

I tjenestemannsordningens § 3 var det forutsatt at Kongen skulle gi nærmere regler om godkjenning av de okkupasjonsansatte. Slike regler ble gitt ved kgl. res. av 19. oktober 1945. Resolusjonen lød slik:

«I henhold til § 3 i provisorisk anordning av 26. februar 1943 om gjenoppretting av lovlige forhold i den offentlige tjeneste i Norge fastsettes følgende regler om ansettelse (godkjenning) i stillinger som har vært besatt i okkupasjonstiden:

1. Stillinger som er besatt i okkupasjonstiden og som fortsatt opprettholdes skal besettes av den lovlige ansettelsesmyndighet etter kunngjøring på den måte som er vanlig for vedkommende stilling.
2. Vedkommende departement eller den departementet bemyndiger kan bestemme at kunngjøring ikke skal foretas når hensynet til tjenesten eller andre særlige grunner tilsier det.»

Resultatet av kunngjøringene ble i de fleste tilfeller at den okkupasjonsansatte ble ansatt påny i stillingen forutsatt at det ikke hadde vært noe å si på vedkommende.

Når det gjaldt tjenestemenn som under okkupasjonen var forfremmet, forflyttet eller etter søknad ansatt i en annen offentlig stilling, så måtte også disse godkjennes, dvs. ansettes pånytt i samsvar med de regler som er nevnt i de foregående avsnitt. Hvis vedkommende ble nektet godkjenning i medhold av § 3 eller hvis han ikke kunne fortsette i stillingen p.g.a. forhold som nevnt i tjeneste-

mannsordningens § 6, jfr. 7, dvs. hvis et tidligere innehaver av stillingen fikk tre år eller mer i fengsel, så hadde den okkupasjonsansatte krav på å gå tilbake til sin førkrigsstilling med bestemmelsene i § 8. Ansettelsesmyndigheten kunne dog nekte vedkommende å gå tilbake til førkrigsstillingen hvis han gikk inn i § 2.

Under den granskning av tjenestemenn som ansettelsesmyndigheten måtte foreta, sto det ofte tvilsomme spørsmål. Blant vanskeligste var spørsmålet om en tjenestemann kunne sies å ha vist seg uverdigg til stilling. Regjeringsdelegasjonen bestemte for at tvilsomme spørsmål av denne art vedkommende fagdepartement kunne forelegges Justisdepartementet. Til å bistå Justisdepartementet med behandlingen av de sakene nedsatte departementet allerede i 1945 et særskilt utvalg. Utvalget var på medlemmer med advokat Gustav Heiberg som formann. To av utvalgets medlemmer var statsfunksjonærer og representanter for statstjenestemennene. Granskingsutvalget for statstjenestemennene trakk straks i funksjon. Det ga innstilling i en rekke saker og var i virksomhet til februar 1946. Foruten dette sentrale granskingsutvalg ble det også opprettet en del lokale utvalg i de største etater i oppryddingen.

Det oppsto naturligvis vanskeligheter med om i administrasjonen ved at mange av statstjenestemennene ble fjernet ved frigjøring i mange tilfeller — særlig i viktigere stillinger — hadde man allerede under okkupasjonen pekt ut nye folk. De fleste av de som ble ansatt i okkupasjonen var ulovlig avskjediget av okkupasjonsmakten eller som av politiske grunner hadde fratrudd sine stillinger, kom de tilbake til sine stillinger igjen. Vanligvis ble det derfor i alminnelighet snarere enn senere.

3. Fortolkningen av utrenskingsloven

Justisdepartementet fikk seg etter okkupasjonslovens (tjenestemannsordningens) bestemmelser. En vesentlig del av utrenskingslovens § 5 som handlet om lønn i suspensjonstiden. Etter § 5, første ledd, hadde den som var suspendert etter § 2, første ledd (som mistenkt for straffbart medbrudd av NS m.v.) ikke krav på lønn i suspensjonstiden, med mindre det ble godtgjort at vedkommende hadde gjort seg skyldig i straffbart medbrudd. Hvis det forelå en fellende dom i straffsaken oppsto det ikke noe tvil. Hvis dommen var en fradømmende dom, så hadde krav på lønn hvis frifinnelsen

utrenskingslovens § 5. Hvis straffesaken var avsluttet ved påtaleunntatelse antok man at vedkommende i alminnelighet ikke hadde krav på lønn i suspensjonstiden. I begge de to sistnevnte tilfeller ble det dog antatt at vedkommende kunne kreve lønn fra den dag den frifinnende dom ble avsagt eller påtaleunntatelse ble gitt, hvis det ble reist sak etter utrenskingslovens § 1. Hvis straffesaken ble henlagt på grunn av bevisets stilling, antok man at vedkommende kunne kreve lønn i suspensjonstiden.

§ 5 berørte ikke spørsmålet om opptjent lønn eller utbetalt lønn. Det ble antatt at tjenestemannen som var ansatt før okkupasjonen hadde krav på å få utbetalt lønn som de hadde til gode ved suspensjonens begynnelse. Personer som var ansatt eller forfremmet under okkupasjonen og som ble fjernet ved frigjøringen, fikk derimot ikke utbetalt slik lønn.

Forholdet til pensjonskassene var ikke berørt i tjenestemannsordningen og heller ikke i utrenskingsloven. Personer som var ansatt i tjenesten under okkupasjonen og hvis tjeneste ikke ble godkjent, ble betraktet som om de aldri hadde vært medlem av pensjonskassen. Som følge herav fikk de tilbakebetalt pensjonsmidler. Tjenestemann som var ansatt i okkupasjonen ble antatt å ha sin pensjonsforhold selv om de ble avskjediget. Hvis vedkommende var forfremmet under okkupasjonen, fikk de ikke gå tilbake til sin førkrigsstilling. Det tok man at han bare kunne kreve utbetalt lønn i suspensjonstiden på grunnlag av sin pensjonsforholdige status på det tidspunkt da han ble avskjediget i førkrigsstillingen.

En fortolkningsspørsmål var sjelden om utrenskingslovens § 5. I det overveiende antall saker var det bare spørsmål om utrenskingslovens § 5. Tjenestemann ved sitt forhold ble det derfor i alminnelighet snarere enn senere. Det tok man at han bare kunne kreve utbetalt lønn i suspensjonstiden på grunnlag av sin pensjonsforholdige status på det tidspunkt da han ble avskjediget i førkrigsstillingen. Høyesterett uttrykk for at det var riktig å fradømme en okkupasjonsansatt (som ikke var godkjent) stillingen, idet vedkommende ikke hadde innehadde noen stilling før okkupasjonen. I en dom av 30. november 1944 ble det slått fast at det samme gjaldt for en tjenestemann som var ansatt før okkupasjonen, men som under denne var forfremmet. Høyesterett e. l. uten at dette var blitt nevnt i § 3. I en kjennelse av 18. desember 1944 (Høyesterett i plenum, kom med 14 mot 5 stemmer — tjenestemann som straff kunne bli suspendert i stilling han hadde under okkupasjonen) ble det slått fast at utrenskingslovens § 10 nr. 3) når han hadde gått over i en annen stilling, så hadde krav på lønn hvis frifinnelsen

myndigheten om at han skulle få gå tilbake til den tidligere stilling. (Rt. 1948 s. 1085). Denne rettsoppfatning ble umiddelbart etter lagt til grunn i dom av Høyesterett av 21. desember 1948. I en dom av 16. desember 1952 (Rt. 1952, s. 1240) slo Høyesterett fast at en tjenestemann som var suspendert etter utrenskingslovens § 2, annet pkt. hadde krav på full lønn i suspensjonstiden uten fradrag for inntekter som vedkommende i nevnte tid hadde hatt i andre stillinger.

Spørsmålet om grunnlovsmessigheten av utrenskingslovens bestemmelser var flere ganger oppe for Høyesterett. I dom av 27. mai 1947 (Rt. 1947, s. 289) og i to dommer av 29. november s. å. er det gitt uttrykk for at utrenskingslovens § 1 i de foreliggende tilfeller ikke var i strid med Grunnlovens § 97. I en dom av 16. februar 1951 ble det antatt at § 5 uten hinder av Grunnlovens § 97 kunne anvendes overfor en tjenestemann som hadde vært medlem av NS etter 24. november 1944. I en plenumsdom av 13. september 1952 (Rt. 1952, s. 932) ble det fastslått at § 5, første punktum ikke kunne anvendes overfor embetsmenn hvis straffbare forhold opphørte før 24. november 1944. Endelig ble det i en plenumsdom av 10. januar 1953 (Rt. 1953, s. 24) fastslått at § 5, første punktum, uten hinder av Grunnlovens § 97 kunne anvendes overfor embetsmenn (tjenestemenn) som hadde opprettholdt sitt medlemskap i NS eller hadde begått annen straffbar landssvik etter 24. november 1944. Angående de to sistnevnte dommer vises for øvrig til avsnittet om lønn under suspensjon, nedenfor.

Allerede fra et tidlig tidspunkt begynte Justisdepartementet å sende ut rundskriv hvor alle uttalelser som man antok hadde alminnelig interesse ble tatt inn. Departementet skulle tilstilles utskrifter av alle dommer i utrenskingssaker. I rundskrivene ble det redegjort for dommer som var av alminnelig interesse. Endelig ble det i rundskrivene redegjort for endringer i utrenskingsloven og i bestemmelsene om behandlingen av utrenskingssakene samt om andre bestemmelser som var av interesse for oppryddingen.

4. Spørsmålet om lønn i suspensjonstiden.

Tjenestemannsordningen hadde opprinnelig ingen bestemmelse om det skulle betales lønn i suspensjonstiden til de tjenestemenn som ble suspendert etter anordningen. Ved endringsanordning av 24. november 1944 ble det bestemt at tjenestemann som ble suspendert fordi det var skjellig grunn til å anta at han etter 8. april 1940 på straffbar måte hadde vært medlem av NS eller gjort seg skyl-

dig i annet straffbart landsforrødersk forhold (§ 2, 1. pkt.) ikke kan kreve lønn i suspensjonstiden, med mindre det blir godtgjort at han ikke har gjort seg skyldig i straffbart forhold som nevnt (§ 5, 1. pkt.).

Bestemmelsen ble håndhevet slik at de som var mistenkt for straffbart forhold ble suspendert uten lønn. Lønn ble bare tilstått i helt særlige tilfeller. For den som ble suspendert, ikke for straffbart, men for uverdigg forhold (§ 2, 2. pkt.), gjaldt ikke denne bestemmelsen, som nektet lønn. Disse fikk derfor lønn etter de vanlige bestemmelser om lønn i suspensjonstiden (tjenestemannslovens § 25 og skolelovens bestemmelser, jfr. for embetsmenn, Grunnlovens § 22).

Bestemmelsene ble opprettholdt i lov om utreinsking i offentlig teneste av 19. juli 1946. I samsvar med den allerede etablerte praksis ble det dog i § 5, 2. pkt. tatt inn en bestemmelse om at hel eller delvis lønn likevel skulle betales, dersom det av særlige grunner var rimelig. Bestemmelsene om lønn i suspensjonstiden ble praktisert slik at de som var suspendert uten lønn, men som fikk sin landssviksak avgjort ved påtaleunntatelse (strprl. § 85, 2. ledd), som regel fikk lønn under den fortsatte suspensjon fra påtaleunntatelsen frem til endelig avgjørelse av avskjedsspørsmålet. I de tilfelle hvor det ble betalt lønn, ble i alminnelighet annen lønnsinntekt i suspensjonstiden trukket fra.

For tjenestemenn som var forflyttet eller forfremmet under okkupasjonen var det gitt særlige regler om en betinget rett til å gå tilbake til førkrigsstillingen (utrenskingslovens § 8, jfr. § 3). Den som ikke fikk adgang til å gjeninntre ble ikke ansett for å ha vært lovlig innehaver av stillingen etter frigjøringen, og ble derfor ikke betraktet som suspendert. Den som fikk gjeninntre ble i prinsippet regnet for å ha vært suspendert fra det tidspunkt han reiste krav om å få gjeninntre. I de tilfeller hvor det ble betalt lønn for suspensjonstiden ble det i praksis regnet med at slikt krav forelå fra den dag han ble fjernet etter frigjøringen, altså som for de øvrige suspenderte. Bestemmelsen i § 8 var en ny regel til fordel for de tjenestemenn som under okkupasjonen hadde oppgitt sin førkrigsstilling på en slik måte at de — i mangel av særskilt bestemmelse om forholdet — ellers ikke ville hatt rett til å gå tilbake til sin førkrigsstilling. Når retten til å gjeninntre var hjemlet i selve utrenskingsloven, måtte bestemmelsen i lovens § 5 komme til anvendelse i disse suspensjonstilfeller også overfor dem hvis straffbare landssvikforhold lå forut for 24. november 1944 da bestemmelsen i § 8 kom inn i tjenestemannsordningen. Her oppsto

således ikke det spørsmål som ble reist om domstolene, om bestemmelsen i § 5 overfor tjenestemenn hvis straffbare landssvik var gått for bestemmelsen ble gitt, var i strid med Grunnlovens § 97 om forbud mot at lover og forskrifter ble tilbakevirkende kraft.

Ved Høyesteretts plenumsdom av 13. september 1952 (Meyer-dommen — Rt. 1952/932), ble 6 tidligere politiembetsmenn, som hadde vært suspendert i henhold til utrenskingslovens § 2, 1. pkt. og senere hadde fått avskjed, tilkjent lønn i suspensjonstiden. Dommen er avsagt med 9 mot 4 stemmer. Rettsflertall (8 av dommerne) fant at det ikke var tilbakevirkning i strid med Grunnlovens § 97 å anvende utrenskingslovens (tjenestemannsordningens § 5, 1. pkt.) overfor disse. De hadde alle meldt seg ut av NS den 24. november 1944, da bestemmelsen kom inn i tjenestemannsordningen. Dette ble bygget sin avgjørelse på at en suspendert embetsmann etter sedvane hadde krav på lønn i suspensjonstiden etter den rett som gjaldt 24. nov. 1944. Etter begrunnelsen skulle holdet være det samme for tjenestemenn som etter tjenestemannsloven hadde krav på lønn under suspensjon. Ved en ny plenumsdom av 10. januar 1953 (Stensrud-dommen — Rt. 1953 s. 24) slo Høyesterett fast at bestemmelsen i utrenskingslovens § 5 kom til anvendelse overfor embetsmenn (og tjenestemenn) som hadde opprettholdt sitt medlemskap i NS og hadde begått annen straffbar landssvik 24. november 1944. Disse hadde derfor krav på lønn i suspensjonstiden.

Ved en Høyesterettsdom av 6. desember 1952 (Johannessen-dommen — Rt. 1952/1240) fant Høyesterett — når det gjaldt suspensjon med lønn — med 4 mot 1 stemme at det ikke var adgang til å gjøre fradrag i lønnsinntekten for tjenestemannens inntekter i annen stilling i privat tjeneste i suspensjonstiden, og med 3 mot 2 stemmer fant at det heller ikke var adgang til å gjøre fradrag for lønnsinntekter i annen hovedstilling i staten når det ikke ved ansettelsen var forbeholdt om at tjenestemannen ikke skulle ha rett til begge lønninger.

Etter at de nevnte dommer var falt ble satt frem etterbetalingskrav fra en rekke embets- og tjenestemenn som mente at de i henhold til disse avgjørelser kunne kreve lønn i suspensjonstiden. De fleste av disse krav ble antatt å være foreldede. Enkelte krav, som var foreldede fordi vedkommende hadde fått avbryte foreldelsen, ble gjort opp. Disse kravene og forslaget fra det utvalg som ble drøftet, og for å gjennomføre kravene og komme med forslag om mulig gjøres med kravstillerne, ble det satt ned

Utvalgets innstilling er trykt som bilag til St. pr.p. n.r. 62 (1955). I denne proposisjon ble det i samsvar med utvalgets forslag foreslått å etterbetale lønn i suspensjonstiden til 180 av de 183 som man fant hadde et forfalt krav på lønn. Siden det gjaldt foreldede krav ble det foreslått å gjøre fradrag for annen lønnsinntekt som vedkommende hadde fått i suspensjonstiden, med unntagelse for dem som fikk kravstillerne som var frifunnet eller som hadde fått landssviksaken avgjort på tilsvarende grunnlag. De foreslåtte lønsetterbetalinger var beregnet å ville koste ca. kr. 1 500 000,—.

Forfallet i Stortingets Justiskomiteé var i det vesentlige enig i proposisjonen, jfr. Innst. S, n.r. 174 (1955). Et mindretall ville på lang tid med hensyn til etterbetaling enn forslaget. Med 72 mot 66 stemmer vedtok Stortinget den 25. oktober 1955 et forslag om at St. pr.p. n.r. 62 ikke skulle bifalles. Forslaget var begrunnet med at staten overfor disse krav burde benytte seg av foreldelsesreglene så langt råd var.

Enkelte av kravstillerne var som nevnt tjenestemenn som var blitt frifunnet i landssviksaken eller hadde fått sin sak henlagt på tilsvarende grunnlag (etter bevisets stilling eller henvisning til landssviklovens § 5). Disse sto i en særstilling idet deres krav ble bygget direkte på utrenskingsloven. De var dem var for øvrig også tjenestemenn som var forfremmet i okkupasjonstiden, men som ikke fikk adgang til å gjeninntre i sine førkrigsstillinger i henhold til utrenskingslovens § 8. Uttalelsene under debatten i Stortinget gikk ut på at det var en forutsetning for at det skulle være adgang til å gjøre fradrag i lønnsinntekten for de som var foreldet. I samsvar med det i St. pr.p. n.r. 23 (1956) foretatt ble det kr. 100 000,— til dekning av disse kravene på grunn av de særlige skattemessige forhold som ville oppstå i forbindelse med at de skulle bli skatt på årets inntekt. Enkelte av disse krav skulle etterbetalingsbeløpene dekket av Finansdepartementet nært samarbeid med de særlige skattemessige forhold.

Etter at de nevnte dommer var falt ble satt frem etterbetalingskrav fra en rekke embets- og tjenestemenn som mente at de i henhold til disse avgjørelser kunne kreve lønn i suspensjonstiden. De fleste av disse krav ble antatt å være foreldede. Enkelte krav, som var foreldede fordi vedkommende hadde fått avbryte foreldelsen, ble gjort opp. Disse kravene og forslaget fra det utvalg som ble drøftet, og for å gjennomføre kravene og komme med forslag om mulig gjøres med kravstillerne, ble det satt ned

som var oppnådd i annen stilling i suspensjonstiden.

44 av de kravstillerne som etter Stortingets vedtak av 25. oktober 1955 ikke fikk noen etterbetaling reiste senere sak ved domstolene med krav på etterbetaling. Ved Oslo Byretts dom av 13. juni 1957 ble staten enstemmig frifunnet (3 juridiske dommere). Dommen er opprettholdt av Høyesterett (Rt. 1959 s. 98).

5. Lønnstap på grunn av ulovlig avskjed under okkupasjonen.

Også enkelte tjenestemenn som hadde vært medlemmer av NS, hørte til dem som ble avskjediget på ulovlig måte av okkupasjonsmyndighetene. Noen av disse har gjort krav på erstatning for sitt lønnstap på grunn av den ulovlige avskjed.

Finansdepartementet ga i rundskriv av 14. juli 1945 bestemmelser om erstatning til stats-tjenestemenn for slike lønnstap under okkupasjonen. Finansdepartementet bygget på den rettsoppfatning at tjenestemennene ikke hadde rettskrav overfor staten på erstatning for lønnstapet. De erstatninger som ble ydet var grunnet i billighet. Betingelsen for å få slikt lønnstap erstattet var etter de gitte bestemmelser at vedkommende tjenestemann ikke ble rammet av landssvikforordningen eller av utrenskingsforordningens §§ 1 eller 3. Også i tilfelle hvor landssviksaken resulterte i at vedkommende ble fritatt for straff i henhold til landssviklovens § 5 a, har erstatning for lønnstap vært gitt etter de fastsatte retningslinjer for erstatningen (netto lønnstap).

6. Behandlingen av avskjedssakene.¹⁾

Etter Tjenestemannsordningen § 1, 3. ledd skulle saker om avskjed etter 1. ledd reises av påtalemyndigheten etter begjæring av den lovlig ansettellesmyndighet for så vidt Kongen ikke bestemte noe annet. Sakene skulle behandles etter reglene i rettergangsforordningen, jfr. dens § 1 nr. 2 a. Avskjedskravet kunne enten behandles sammen med en straffesak eller særskilt. Bestemmelsen om fellesbehandling fantes i rettergangsforordningens § 31, 1. ledd. Etter denne bestemmelse skulle påtalemyndigheten senest samtidig med innkallingen til hovedforhandling i straffesaken forkynde for tiltalte hva kravet gikk ut på, hva det ble støttet på, de bevis som ville bli ført og den påstand som ville bli nedlagt. Hvis kravet ble fremmet særskilt, skulle det også behandles av landssvikdomstolene, men etter tvistemålslovens regler, jfr. rettergangsforordningens § 32. Det kan i denne sammenheng nevnes at dens § 29, 2. ledd ga påtalemyndig-

¹⁾ Jfr. om disse spørsmål kapittel III, 3, c. s. 77.

heten adgang til å utferdige forelegg om avskjed etter tjenestemannsordningen.

Det mest hensiktsmessige var at straffekrav og avskjedskrav ble behandlet i samme sak. Det forekom imidlertid at det i saker om straff for landssvik ble nedlagt påstand om avskjed som straff uten at denne påstand ble tatt til følge og uten at det var fremsatt krav om avskjed etter tjenestemannsordningen. For å unngå slike situasjoner ble det i lov av 19. juli 1946 um utrensking i offentlig tjeneste (som avløste tjenestemannsordningen) § 1, 2. ledd tatt inn en ny bestemmelse som gjorde det klart at sak om avskjed kunne og burde behandles sammen med straffesaken.

Både etter tjenestemannsordningens § 1 og utrenskingslovens § 1 hadde påtalemyndigheten en ubetinget plikt til å reise avskjedssak etter begjæring fra ansettelsesmyndigheten. For å unngå unødvendige saksanlegg ble det etter foranledning av riksadvokaten ved kgl. res. av 31 januar 1947 truffet slik bestemmelse:

«... Når ansettelsesmyndigheten — i tilfelle hvor denne ikke er Kongen eller et departement — overfor påtalemyndigheten fremsetter begjæring om å reise sak om avskjed etter nevnte lovs (utrenskingsloven) § 1 første ledd, kan påtalemyndigheten, hvis den mener at søksmål ikke fører frem, bringe spørsmålet om begjæringen skal tas til følge inn for vedkommende fagdepartement til avgjørelse. ....»

Tilsvarende bestemmelse ble samtidig truffet for så vidt angikk spørsmålet om å påanke en frifinnende avskjedsdom.

Ved lov nr. 2 av 21. februar 1947 om rettergang i landssviksaker ble reglene om behandling av avskjedssakene noe endret. Sakene skulle fortsatt behandles av landssvikdomstolene, jfr. lovens kap. V. Forutsetningen var fortsatt at straffekrav og avskjedskrav så vidt mulig skulle avgjøres i samme sak. Bestemmelse om fellesbehandling fantes i lovens § 35. § 34 ga regler for behandling av særskilt avskjedssak. I motsetning til tidligere skulle etter rettergangsloven også avskjedssakene behandles etter straffeprosesslovens regler. Bestemmelsene om rettsmidler ble også endret noe.

En rekke tjenestemenn ble avskjediget administrativt. Disse kunne alltid bringe spørsmålet om lovligheten av avskjedsvedtaket inn for domstolene. De kom imidlertid i en ugunstigere stilling fordi de selv måtte gå til saksanlegg. For å bote på dette ble det i utrenskingslovens § 1 femte ledd gitt en bestemmelse om at nevnte tjenestemenn kunne bringe sakene inn for retten ved en begjæring til påtalemyndigheten som så reiste saken. Begjæringen

måtte være fremsatt innen en måned etter at de fikk redegjørelse på avskjedsvedtaket. Bestemmelsen ble også gjort gjeldende for dem som var avskjediget for lovens ikrafttreden.

Utrenskingslovens § 1, femte ledd innebar imidlertid en henvisning til lov om offentlig tjenestemenn av 15. februar 1918 § 24, første ledd. Dette innebar at domstolene i saker etter femte ledd ikke kunne prøve den skjønnsmessige side av avskjedsspørsmålet. Det var derfor fortsatt en vesentlig ulikhet til stede, da domstolene i saker etter § 1, første ledd kunne prøve saken helt ut.

For så vidt administrativ anke var påtalemyndigheten den forsøkes for sak kunne reises.

Ved en lovendring av 16. mai 1947 ble det nevnte ulikhet opphevet, idet henvisningen i tjenestemannslovens § 24, fjerde ledd ble opphevet. Samtidig ble det positivt sagt at det ikke var nødvendig først å forsøke administrativ anke.

Femte ledd ble samtidig vesentlig endret på et annet punkt, idet bestemmelsen om at påtalemyndigheten på begjæring skulle reise saken, ble utelatt. I stedet ble etterpåklovens § 38 gitt tilsvarende anvendelse på saksøkeren, slik at retten kunne oppnevne prosessfullmektig for ham.

7. Resultatet av domstolbehandlingen

Domstolene behandlet i tiden etter frigjøringen en rekke saker mot offentlige tjenestemenn — både etter landssvikloven og utrenskingsloven. Et forholdsvis stort antall av disse sakene kom også opp for Høyesterett. Det domstolene i alle tilfelle skulle prøve var om vedkommende tjenestemann var i forhold under okkupasjonen hadde vært uoverdig til sin stilling, dvs. til den stilling som han innehadde eller som han hadde krav på å inneha.

I de tilfeller hvor tjenestemannen selv var aktiv medlem i NS eller hadde vært seg skyldig i grovere forhold, kan man se seg selv til tjenestemannslovens § 35, som gir adgang til et fradømt sin stilling. Med aktivt medlem er forstått at vedkommende har handlet i en nazistisk innstilling, f. eks. hvor han virket i partierverv, hvor han har gendert for partiet i tale eller skrift eller han har forsøkt å verve medlemmer til NS.

Som hovedregel førte også det passive medlemskap til tap av stilling. Under en passivt medlemskap er foruten de som er inn etter overbevisning, også regnet de som er inn etter oppgjøret, og som har søkt om medlemskap, f. eks. for å bli medlem av NS for å miste sine stillinger.

For at passivt medlemskap ikke skulle føre til tap av stilling måtte det foreligge særlige forvillende omstendigheter. Det ble således lagt vekt på om det forelå særlige forhold som kunne føre til innmeldelsen i NS, f. eks. om det ble foretatt etter konferanse med samvirkende eller om den ble foretatt etter oppgjøret fra nasjonalt hold. Videre ble det lagt vekt på medlemskapets lengde og på om vedkommende for øvrig hadde vist god nasjonal holdning, spesielt på om han hadde ydet bidrag til motstandsbevegelsen.

For at det passive medlemskap ikke skulle føre til tap av stilling måtte som regel flere av de foran nevnte omstendigheter foreligge, f. eks. kortvarig medlemskap og betydelig bidrag til motstandsbevegelsen.

Hvis det dreiet seg om samfunnsmessig sett viktig betydningsfulle stillinger førte som regel passivt medlemskap til tap av stillingen selv om det forelå særlige forvillende omstendigheter.

Medlemskap i andre organisasjoner enn NS kunne også føre til tap av stillingen. Således ble flere lærere fradømt sine stillinger særlig ved medlemskap i «Lærersambandet». Videre ble lærere i visse NS-pregede institusjoner fradømt sine stillinger p.g.a. medlemskap i AT. (Arbeidstjenesten).

Endelig kan nevnes at enkelte prester som ble fulgt sine embetsbrødre da disse nedla sine embeter våren 1942, ble fradømt sine embeter p.g.a. dette forhold.

Det kan for øvrig vises til det som er sagt under kap. VIII, Administrasjonen av landssvikoppgjøret, avsnitt 5, a Politiet under okkupasjonen og under kap. V, Registrering av landssvikforbrytelsene med gjerningsbevisning og statistikk, avsnitt 5, gruppe 1 og 2 og 119 og 245.

Oppryddingen blant sakførere.

Bestemmelsen i landssviksaker om at enhver som utøvet sakførervirksomhet til etter oppnevning av retten i sak som forsvarer i landssviksaker, ble etter dette skulle gis av Justisdepartementet. Det var uten videre gitt at de som hadde landets jurister måtte ta del i oppgjøret under avsnittet om administrasjonen av landssvikoppgjøret, og det var derfor nødvendig med en bestemmelse om at det var mulig ikke bare blant de som hadde offentlig tjeneste, men også blant de som hadde bevilning som sakførere.

Bestemmelsen i § 50 ga Kongen eller departementet adgang til inntil videre

å forby den som drev virksomhet som krevet offentlig autorisasjon å utøve virksomheten dersom vedkommende var mistenkt for landssvik og det var overveiende sannsynlig at han ville bli fradømt retten etter autorisasjonen.

Ved kgl. resolusjon av 12. juli 1945 ble myndighet etter denne bestemmelse når det gjaldt sakførere, ført over til Justisdepartementet. Etter konferanser med Den Norske Sakførerforening nedla departementet slikt midlertidig forbud overfor ca. 200 innehavere av sakførerbevilling. En fortegnelse over disse ble sendt domstolene og andre interesserte myndigheter til orientering. En rekke av disse praktiserte imidlertid ikke som sakførere.

Overfor en stor del av de sakførere som hadde gjort seg skyldig i landssvik ble det dog ikke lagt ned forbud etter anordningens § 50. Departementet fant likevel at disse ikke uhindret burde utøve sakførervirksomhet i tiden inntil deres sak var avgjort, og bestemte derfor at ingen sakfører som var mistenkt for noen form for landssvik måtte oppnevnes som aktor eller forsvarer, som bestyrer i konkurs- eller akkordforhandlingsboer eller som prosessfullmektig i benefiserte saker og ekte-skapssaker inntil deres forhold var klarlagt. Departementet ga samtidig uttrykk for at det var en forutsetning for at bestemmelsen i § 50 ikke straks ble brakt til anvendelse på disse sakførere at de overhodet ikke møtte ved rettene før deres forhold var nærmere undersøkt eller avgjort. Hvis noen av dem allerede var oppnevnt som bobestyrere osv., skulle det i et hvert enkelt tilfelle innhentes avgjørelse fra departementet om vedkommende skulle tillates å fortsette i vervet. Departementet fikk seg forelagt en rekke slike saker.

I et rundskriv til fylkesmennene av 21. juni 1945 hvor departementet redegjorde for oppryddingen blant sakførerne, ble det henstillet til alle sakførere som antokes å komme inn under landssvikforbudslovens § 50 å sende inn til departementet en redegjørelse om deres forhold under okkupasjonen. En tilsvarende henstilling ble tatt inn i en pressemelding som ble sendt ut samtidig. Det var imidlertid forholdsvis få sakførere som etterkom denne anmodningen.

Eter påtaleinstruksens § 56, annet ledd skal etterforsking angående mulig straffbart forhold fra en sakførers side innen tiltalespørsmålet avgjøres sendes gjennom riksadvokaten til Justisdepartementet med uttalelse om hvilke forføyninger som aktes truffet. I samsvar med denne bestemmelse ble dokumentene i saker mot sakførere som var siktet for overtredelse av landssvikforbudslovens § 50 sendt inn til departementet. Departementet gjennomgikk do-

kumentene og ga uttalelse om sitt syn på spørsmålet om det burde legges ned påstand om tap av sakførerbevillingen. Når sakene var avgjort, fikk departementet underretning om resultatet.

Under okkupasjonen utferdiget okkupasjonsmyndighetene en rekke sakførerbevillinger m. v. Når det gjaldt disse fastsatte Justisdepartementet i henhold til restitusjonsanordningens § 3 at reglene i § 2 skulle gjelde for sakførerbevillinger og for erklæringer om å kunne opptre som sakfører ved langmannsretten. Disse regler skulle også gjelde for bevillinger som høyesterettsadvokat som var gitt før 1. januar 1941. Etter dette skulle disse bevillinger og erklæringer gjelde fortsatt med mindre de ble omgjort av departementet. Det ble derfor ikke nødvendig for dem som hadde fått slik bevilling eller erklæring å gjøre henvendelse til departementet for å få den stadfestet.

Okkupasjonsmyndighetene hadde kalt tilbake en del sakførerbevillinger. I de fleste tilfeller skjedde dette på rent politisk grunnlag, og avgjørelsen var da ugyldig etter restitusjonsanordningens § 1. I de øvrige tilfeller måtte en eventuell omgjøring skje i henhold til § 2. Allerede 12. mai 1945 sendte departementet ut melding om at tilbakekallelsen var ugyldig, i de tilfelle som man hadde kjennskap til og hvor man antok at den ikke var

begrunnet i mislig forhold. Det vises i dette sammenheng til Justisdepartementets skriv av 10. september 1945 om «Okkupasjonsmyndighetenes avgjørelser etter sakførerlovgivningen».

Justisdepartementet har samlet en del statistiske data når det gjelder rettsoppgjøret forløp særskilt for landets jurister. Som tidligere sagt falt tyngden av arbeidet med landssvikoppgjøret på landets jurister, og det ble derfor en viss interesse å gi noen korte opplysninger om oppgjøret innen denne faggruppe. Særlig har det betydning å se i hvilken måle de som sviktet igjen har funnet sin plass i samfunnet, ikke minst fordi juristene har vært regnet for en av de vanskeligste yrkesgrupper å føre tilbake til sitt yrke. En undersøkelse med mellom 4000 og 4500 jurister i Norge den 9. april 1940, og av disse kom ca. 370 under forfølgning for landssvik eller 8-9% av dem, over halvparten fikk frihetsstraff, og av disse igjen vel 60 mer enn 5 års frihetstapp. Resten mistet retten til å være sakførere for kort eller lengre tid, men over 150 av disse fikk bevillingen tilbake før 1955. En noe mer detaljert oppgave viser for årene like før 1940 gjennomsnittlig skattbar årlig inntekt for 300 jurister som hadde vært under forfølgning for landssvik på vel 18 000 kroner. Det var en fjerdedel av disse hadde under kr. 10 000 i årlig skattbar inntekt.

Kap. VIII. Administrasjonen av landssvikoppgjøret¹⁾

1. Innledning.

Under avsnittet om lovgivningen vedk. landssvikoppgjøret er det gjort rede for de lover som gjaldt før krigen, den lovgivning som ble satt under krigen og de lover som ble vedtatt for landssvikoppgjøret etter frigjøringen av landet. I dette avsnittet om administrasjonen av landssvikoppgjøret vil det bli gjort rede for utbyggingen av alle de organer som virket med i rettsoppgjøret og for avviklingen av disse. En vil vise hvorledes saksbehandlingen i Justisdepartementet, påtalemyndigheten, politiet og Erstatningsdirektoratet ble bygget opp eller omgjort med sikte på å gjennomføre landssvikoppgjøret innenfor rammen av lov og bestemmelse.

Landssvikoppgjøret var bare en av de mange oppgaver som rettsvesenet og landets jurister ble stillet overfor ved frigjøringen. Den første oppgaven som trengte seg på var oppryddingen i den offentlige tjeneste. Gjennomgangen av denne og oppryddingen blant sakførere er omhandlet foran i kapittel VII. En skal her bare nevne at det var nødvendig å gå strengt til verks i den offentlige tjeneste som hadde tilknytning til rettsoppgjøret, og overfor de jurister som måtte ta del i oppgjøret. Ved siden av selve landssvikoppgjøret falt det på landets jurister å ta særskilt del i gjenoppbyggingen av hele vår samfunnsordning. Gjenreisningen av landets næringsliv og oppbyggingen og oppryddingen av de krigsherjede strøk krevte en stor arbeidskraft fra landets jurister. Hele det norske arbeidsliv skulle i gang igjen etter krigens mange år, og dette stillet store krav til administrasjonen og juristene. Som tidligere er det mange rettsspørsmål som måtte løses ved frigjøringen viser en til det som oppsto ved restitusjonsanordningens § 1 august 1945 om gjenopptakelse av jusdielle og administrative avviklinger under den tyske okkupasjon. En skal her peke på det store antall av saker som ble behandlet som forklaringsaker som fulgte av at Norge var i en krisetilstand som krevde omfattende offentlige reguleringer. En skal her påpeke at gjennomføringen av rettsoppgjøret i landssvikkerne, og dette var utarbeidet på grunnlag av advokat Andr. Aulie og advokat G. Sverdrup-Thygeson.

planlagt i stor målestokk. Etter de oppgaver man satt inne med ved frigjøringen ville rettsoppgjøret måtte omfatte 40-50 000 saker, og ved siden av dette skulle rettsmyndighetene drive sin mere vanlige virksomhet.

Ved administrasjonen av rettsoppgjøret måtte det selvsagt stadig tas hensyn til alle de mange andre store oppgaver som krevde rettsvesenets og juristenes medvirkning. Stort sett var det dog landssvikoppgjøret som dominerte bildet i de første par år etter frigjøringen, og store mengder av saker måtte skyves ut til tiden etter oppgjøret.

Under avsnittet om opprydding i offentlig tjeneste er det på side 431 tatt inn en oversikt over medlemmer av Nasjonal Samling i offentlig tjeneste og folk som ble ansatt under okkupasjonen og som ble nektet godkjenning i etater under Justisdepartementet. Den særlig strenge utrenskning i disse etater gjorde det, som allerede nevnt, vanskelig å skaffe tilstrekkelig og kvalifisert arbeidskraft til løsning av alle de oppgaver som presset på.

Før en går over til nærmere å omtale de enkelte etaters utbygging og virksomhet vil en vise til nedenstående tabell som gir en oversikt over antallet personer som deltok i rettsoppgjøret og over avviklingen av det ekstraordinære personell. Når man sammenholder den overfor nevnte oversikt som er tatt inn i avsnittet om opprydding i offentlig tjeneste side 431 med tabellen nedenfor, vil man se størrelsen av den foretatte utbygging av personalet. Videre er det nedenfor gjengitt en oversikt over forløpet av rettsoppgjøret med noen forklaringer til de to tabeller.

Det vil sees av disse tabeller at i slutten av 1945 og i begynnelsen av 1946 arbeidet det nær 5 000 personer med rettsoppgjøret. 1. april 1946 var ca. 20 pst. av rettsoppgjøret avviklet (jfr. tabell nr. 2). I november/desember 1947 var antall personer redusert til 2 152, dvs. til ca. 45 pst. av det opprinnelige, og tilsvarende var pr. 1. oktober 1947 ca. 80 pst. av rettsoppgjøret avviklet. I november/desember 1948 var personalet redusert til 21 pst., og pr. 1. oktober 1948 var 96 pst. av rettsoppgjøret avviklet. For 1949 var de tilsvarende tall 12 pst. og 98 pst., dvs. at rettsoppgjøret på denne tid for politiets, domstolenes og påtalemyndighetens vedkommende praktisk talt var avviklet.

Stiftelsen norsk Okkupasjonshistorie, 2014

Tabell nr. 1. Oversikt for etater under Justisdepartementet over antall personer som deltok i landssvikoppgjøret

	Politiet	Påtalemyndigheten	Erstatningsdirektor.	Domstolene	Tils.	Fengselsstyret	Tilsam. (og i pst.)
Det høyeste antall ¹⁾	1 750	90	211	175	2 226	ca. 2 500	4 736
Nov.—des. 1947	555	45	170	135	905	1 247	2 122
→ 1948	86	22	134	110	352	669	1 022
→ 1949	20	14	100	ca. 30	164	414	590
→ 1950	6	5	62	0	73	121	186
→ 1951	3	0	31	0	34	60	98

1) Tallene bygger på oppgaver fra de oversikter over rettsoppgjøret som er oppgitt i Justisdepartementets budsjettproposisjoner 1948—52.

2) For politiet gjelder oppgavene over høyeste antall pr. 1. november 1945, for Erstatningsdirek-

toratet pr. juli 1946, mens tallet for de etater antas å være fra begynnelsen av bortsett fra Fengselsstyret, hvor løslatelsen av mange varetektsfanger i siste halvår 1946 antas å ha ført til en reduksjon i antall personer som befattet seg med vakthold.

Tabell nr. 2.

Oversikt over forløpet av landssvikoppgjøret.

Tids- punkt for opptelling	Personer hvis saker er avgjort ved						Personer		
	Lag- manns- rett ¹⁾	Herreds- og byrett ²⁾	Til- sammen (og i pst.)	Vedtatt forelegg på			mot hvern påtale er unnlat	hvis sak er hen- lagt ³⁾	Til- sammen (og i pst.)
				Frifrihets- straff	Annen straff	Til- sammen (og i pst.)			
1/4 1946	924	3 812	4 736 (ca. 22 %)	3	5 832	5 835 (ca. 20 %)	2 490	6 599	9 089 (ca. 21 %)
1/1 1947	1 535	10 558	12 093 (ca. 50 %)	1 431	18 057	19 488 (ca. 69 %)	4 494	17 594	22 088 (ca. 52 %)
1/10 1947	1 981	14 939	16 920 (ca. 77 %)	2 286	23 118	25 404 (ca. 89 %)	5 267	28 006	33 273 (ca. 77 %)
1/4 1948	2 234	16 560	18 794 (ca. 85 %)	2 702	24 241	26 943 (ca. 95 %)	5 493	32 258	37 751 (ca. 88 %)
1/10 1948	2 363	18 031	20 394 (ca. 93 %)	3 052	24 966	28 018 (ca. 99 %)	5 567	35 430	40 997 (ca. 96 %)
1/10 1949	2 497	4) 19 105	21 602 (ca. 98 %)	3 089	25 146	28 235 (ca. 99,8 %)	5 613	36 271	41 884 (ca. 98 %)
1/7 1950	2 520	5) 19 314	21 834 (ca. 99,9 %)	3 113	25 100	28 213 (ca. 99,8 %)	5 520	37 119	42 639 (ca. 99,9 %)
1/11 1951	2 530	19 320	21 850 (100 %)	3 130	25 180	28 310 (100 %)	5 500	37 150	42 650 (100 %)

1) Inklusive frifunne og personer hvis saker er fornyet behandlet.

2) Inklusive frifunne og personer hvis saker er pådomt etter straffeprosesslovens § 377.

3) På grunn av bevisets stilling.

4) Fratrasket 169 hvis sak har vært til fornyet behandling.

5) Fratrasket 203 hvis sak har vært til fornyet behandling.

Pr. november 1951 kommer 45 uoppgjorte saker i tillegg, men 16 av disse skulle for Dessuten var det 28 saker til observasjon hos politiet fordi de mistenkte personer har kunnet finnes etter frigjøringen.

De to tabeller illustrerer også hvorledes administrasjonen av rettsoppgjøret i store linjer har utviklet seg. Ved frigjøringen ble det foretatt store omorganiseringer — dette er omhandlet nærmere i kapittel VI — og samtidig ble det i mange saker som deltok i rettsoppgjøret. Det var særlig i forbindelse med oppgaven å foreta registrering i sakene og sikre bevisene samt i forbindelse med de provisoriske fengsler. I desember 1947 var politiets styrke redusert til en tredjepart og fengselsvesenets personell redusert til en halvpart. Derimot var det for domstolene en ubetydelig reduksjon. Ønsket og forberedt fra alle hold i samfunnet var at rettsoppgjøret skulle avvikles hurtigst mulig, men den annen side skulle oppgjøret skje på en måte og i samsvar med rettsstatens prinsipper. Mens man for politiets og fengselsvesenets vedkommende for så vidt kunne bygge ut ekstraordinære organisasjonsformer, var det for domstolenes vedkommende forutsatt at de ordinære instanser skulle benyttes. Særdomstoler var uønsket, og domstolene kunne derfor bli minimumsfaktoren og kunne komme til å bestemme farten i utviklingen av rettsoppgjøret. En vil i dette sammenheng vise hvorledes en til enhver tid søkte å utnytte den eller de etater hvor rettsoppgjøret i utveiblikket førte til det største arbeidsomfang. Dette flyttet seg etter hvert fra politiet og fengselsvesen til påtalemyndighet og Erstatningsdirektoratet og videre oppover til domstolene. En vil vise hvorledes en i forbindelse med oppgjøret og ved andre midler søkte å utnytte hele administrasjonsapparatet til det største omfang og også til en viss grad i forbindelse med oppgjøret til det apparat som var teknisk og praktisk mulig å utnytte.

Justisdepartementet. Administrasjonens medvirkning i oppgjøret er først og fremst knyttet til administrasjonen. Det var Justisdepartementet som hadde de tre etater under dette departementet — domstolene, påtalemyndigheten og Erstatningsdirektoratet, fengslene og Erstatningsdirektoratet — som sammen i alt vesentlig utgjorde oppgjøret. Departementets stilningsmessige grunner bli forklart av de forskjellige etater. De som ikke øve noen form for innflytelse i deres dømmende virksomhet i rettsoppgjøret. Domstolenes dømmende virksomhet er i samsvar med loven, og prinsippet ble ikke utnyttet i oppgjøret. Når det gjelder

Justisdepartementet. Administrasjonens medvirkning i oppgjøret er først og fremst knyttet til administrasjonen. Det var Justisdepartementet som hadde de tre etater under dette departementet — domstolene, påtalemyndigheten og Erstatningsdirektoratet, fengslene og Erstatningsdirektoratet — som sammen i alt vesentlig utgjorde oppgjøret. Departementets stilningsmessige grunner bli forklart av de forskjellige etater. De som ikke øve noen form for innflytelse i deres dømmende virksomhet i rettsoppgjøret. Domstolenes dømmende virksomhet er i samsvar med loven, og prinsippet ble ikke utnyttet i oppgjøret. Når det gjelder

påtalemyndigheten er det Kongen som utøver den høyeste myndighet, og det er Justisdepartementet som behandler og forbereder de saker som legges fram for Kongen. Erstatningsdirektoratet ble gitt en helt tilsvarende stilling under Kongen og som hørende under justisministerens fagområde. Politiet og fengselssetaten blir i stor utstrekning direkte ledet av avdelinger under Justisdepartementet.

Benådning for straff kan bare gis av Kongen i statsråd, men det er også her Justisdepartementet som behandler og forbereder sakene. Ettergivelse av idømte inndragninger og erstatninger hører under Stortinget, men Justisdepartementet ble i meget stor utstrekning gitt myndighet til å gi slike ettergivelser og forberedte i alle tilfelle de saker som skulle legges fram for Stortinget. Justisdepartementets medvirkning og innflytelse på de ulike etaters virksomhet vil mest hensiktsmessig kunne behandles under framstillingen av disse etaters virksomhet og ikke samlet under et avsnitt.

Justisdepartementets egen utbygging og reorganisering ble ikke bare bestemt ut fra de oppgaver som rettsoppgjøret skapte, men også ut fra en rekke andre ordinære og ekstraordinære arbeidsoppgaver som fra gammelt lå under departementet eller som ved frigjøringen ble gitt dette departement til løsning. Ved kgl. resolusjon av 8. mai 1945 ble det bestemt at departementet skulle ha 6 avdelinger, nemlig foruten de tidligere 4: Den administrative avdeling, fengselsstyret, lovavdelingen og kommunalavdelingen (den siste var i okkupasjonstiden ført over til «Innenriksdepartementet») tillike en midlertidig oppgjørsavdeling og en midlertidig politiavdeling. Begge de to siste avdelinger var blitt opprettet av administrasjonsrådet i 1940, men oppgjørsavdelingen for rekvisisjoner og krigsskader var ført over til «Innenriksdepartementet», og politiavdelingen var gått opp i det høsten 1940 opprettede «Politidepartementet». Av de som gjorde tjeneste i disse seks avdelinger ble i alt 38 personer fjernet som medlemmer av Nasjonal Samling eller fordi de for øvrig på grunn av sitt forhold i okkupasjonstiden ble ansett for å ha vist seg uverdige til sine stillinger.

Om de forskjellige avdelingens arbeid i sammenheng med rettsoppgjøret kan i korthet nevnes:

Den administrative avdeling.

Under avdelingen hører bl. a. domstolenes administrasjon, påtalemyndigheten og sakførerne og Erstatningsdirektoratet og saker om ettergivelse av erstatninger og inndragninger i landssviksaker ble lagt under denne avdeling. Avdelingen hadde departementets

egen administrasjon og foresto derfor oppryddingen blant tjenestemennene i departementet og hadde foruten opprydding i sine ytre etater også som oppgave å stå for koordineringen av all opprydding i den offentlige tjeneste. Den store økning i sakmengden i avdelingen førte til at det ble opprettet et nytt midlertidig kontor under navn av 4. sivilkontor. Kontoret trådte i virksomhet 13. juni 1945 og tok over bl. a. saker vedkommende påtalemyndigheten, Erstatningsdirektoratet og sakene om opprydding i den offentlige tjeneste.

Fengselsstyret.

Allerede straks etter frigjøringen ble det opprettet et nytt 4. kontor i Fengselsstyret for spesielt å ta seg av saker vedkommende landssvik. Det ble gitt en rekke bestemmelser om driften av fengsler og leirer for landssvikere og behandlingen av fangene i dem.

Ved kgl. resolusjon av 5. april 1946 ble Fengselsstyrets landssvikavdeling opprettet. Denne avdeling overtok det tidligere 4. kontor og hadde som hovedoppgave å arbeide videre med organisering og utbygging av provisoriske fengsler og tvangsarbeidsleirer for landssvikfangene og administrere avsoningen av fengselsstraffer for landssvik. En viser ellers til den nærmere omtale av Fengselsstyret under kap. VI.

Lovavdelingen.

Denne avdeling forberedte alle saker om endringer i og tillegg til den gjeldende forfatnings-, straffe- og prosesslovgivning samt den alminnelige sivil- og politilovgivning.

Alle de lover som er nevnt under avsnittet om lovgivningstiltak vedkommende landssvikoppgjøret, var forberedt i denne avdeling.

Politiavdelingen.

I samsvar med den før nevnte kgl. resolusjon av 8. mai 1945 ble «Politidepartementet» nedlagt, og rikspolitisjefen, hvis oppgaver var fastsatt ved kgl. resolusjon av 26. februar 1943 i henhold til provisorisk anordning av samme dag, innrettet en sentralisert administrasjon av rikets politi. Inntil august 1945 fungerte rikspolitisjefen samtidig som ekspedisjonssjef for den gjenopprettede politiavdeling i Justisdepartementet (opprettet under administrasjonsrådet). Om sakkfordelingen mellom denne avdeling og rikspolitisjefens kontorer kan i alminnelighet sies at avdelingen behandlet de ordinære politisaker, og rikspolitisjefen hadde — foruten den daglige ledelse av politiet — de mange ekstraordinære saker. Rikspolitisjefen hadde tilsammen 5 midlertidige kontorer. Det vises for øvrig til framstillingen under politi-etaten.

3. Domstolenes utbygging og organisasjon.

Som nevnt under avsnittet om lovgivningstiltak, bygget den provisoriske anordning 16. februar 1945 om rettergangsmåten i sviksaker i prinsippet på de ordinære domstoler. Mens anordningen av 13. februar innførte den såkalte Rikslagmannsrett, fikk den ellers på forutsetningen om at domstolene skulle behandle landssviksaker (høyesterettsdommer og 2 lagdommere ved nevnte domstoler) og 2 lagdommere ved nevnte domstoler mens en konstituert lagdommer ved nevnte domstoler ble oppnevnt til å behandle landssviksaker sammen med samme avdeling.

De øvrige lagdommere ble det ikke gjort noen egen avdeling for landssviksaker men det ble ved samme resolusjon konstituert 1 lagmann og 2 lagdommere ved nevnte domstoler. Herreds- og byrettens vedkommende i samsvar med anordningens § 16 oppnevnt dommer for hvert fylke, dog slik at i Oslo og Akershus ble oppnevnt 3 dommere. For Oppland fylkes vedkommende ble oppnevnt 2 dommere.

Kapitel 4 ga bestemmelser om domstolene og rettergangen. Anordningen innførte domsmannsordning i lagmannsrettssaker, foran under avsnittet om lovgivningstiltak. Videre var det i §§ 16 og 18 bestemt at domstolene skulle behandle landssviksaker. For herreds- og byrettens kommande ble forutsatt at det skulle oppnevnt minst en dommer i hvert fylke. For lagrettens vedkommende ble det sagt at retten kunne bestemme at det skulle oppnevnt egen avdeling for landssviksaker ved domstolene.

I forarbeidene til denne bestemmelse understreket at man ikke på vesentlig måte brøt med den ordinære instansbeholdning. Således heter det bl. a. i Hjemmefrontens alminnelige bemerkninger:

«Hver enkelt sak vil ikke bli rykket fra sitt ordinære verneting, og den vil bli behandlet med domsmenn trukket fra domskrets, der saken hører hjemme. Foruten fra den vanlige behandling blir den behandlet av domsmenn hører hjemme. En må gå ut fra at det på denne måte oppnevnt flere landssvikdommere uten å opprette særdomstoler lar seg få samlet en stab av særdeles skikkelige dommere til å lede disse saker.»

Allerede før okkupasjonens opprydding arbeidet med å finne fram til de mest egnede dommere begynt. Som nevnt samtidig skje en ganske vesentlig utrydding til dommerstanden, men departementet søkte ved valg av landssvikdommere

personer som hadde vært dommere alle de år for krigen.

Ved kgl. resolusjon av 12. juni 1945 ble det oppnevnt dommere i henhold av provisorisk anordning av 16. februar 1945 §§ 16 og 18 organisert en avdeling av Eidsivating lagmannsrett til å behandle landssviksaker. Samtidig ble det oppnevnt en lagmann (høyesterettsdommer og 2 lagdommere ved nevnte domstoler) og 2 lagdommere ved nevnte domstoler mens en konstituert lagdommer ved nevnte domstoler ble oppnevnt til å behandle landssviksaker sammen med samme avdeling.

De øvrige lagmannsretter ble det ikke gjort noen egen avdeling for landssviksaker men det ble ved samme resolusjon konstituert 1 lagmann og 2 lagdommere ved nevnte domstoler. Herreds- og byrettens vedkommende i samsvar med anordningens § 16 oppnevnt dommer for hvert fylke, dog slik at i Oslo og Akershus ble oppnevnt 3 dommere. For Oppland fylkes vedkommende ble oppnevnt 2 dommere.

Departementet sa bl. a. i foredraget:

«Departementet har lagt vekt på å finne dommere som både ved sin erfaring og ved sin utdannelse i okkupasjonstiden må anses særskilt egnede til å behandle landssviksakene. De som har videre ansett det ønskelig at de domstolene forttrinnsvis skjer blant de faste dommere, og departementet har derfor foreslått oppnevnt andre.»

De dommere nevnt regnet man på grunnlag av erfaring som forelå straks før frigjøringen 50 landssviksaker mot ca. 50 000 saker. Ved de lovgivningstiltak som ble gjort ved frigjøringen var tallet anslått til ca. 30 000—40 000 saker — jfr. uttalelse i Hjemmefronten til landssvikanordning. Det oppnevnt et betydelig større antall dommere opprinnelig forutsatt, og fordi det ble tatt hensyn til at departementet bygget ut domstolene, måtte domsapparatet bygges ut til et større uttrekning enn opprinnelig antall.

Departementet la som nevnt stor vekt på å oppnevnt dommere som kunne oppnevnt et betydelig større antall dommere opprinnelig forutsatt, og fordi det ble tatt hensyn til at departementet bygget ut domstolene, måtte domsapparatet bygges ut til et større uttrekning enn opprinnelig antall.

Den første tid søkte man å gjenopprette de tidligere vedtatte linjer ved å oppnevnt flere landssvikdommere i hvert fylke og i tillegg oppnevnt flere ekstraordinære dommere i domstolene. Således ble alle domstoler i Oppland fylke og ytterligere i Hedmark fylke. Etter dette kom stadig nye henvendelser om utbygging av domstolene.

tere tidsrom, dog ikke utover 3 måneder, å oppnevnt dommere i landssviksaker ved lagmannsrettene og herreds- og byrettene og til i forfallstilfelle å oppnevnt stedfortredere for dommere i disse saker ved de nevnte domstoler.

I et rundskriv av 25. juli 1945 ble domstolene underrettet om resolusjonen, og departementet uttalte i den anledning bl. a.:

«Departementet vil fremheve at det er av den største betydning at landssviksakene blir fremmet så hurtig som råd er. Viser det seg påkrevd å foreta ytterligere deling av distriktene for dommerne i disse saker eller å få oppnevnt flere dommere, går departementet ut fra at vedkommende dommer snarest mulig fremsetter forslag om dette. Forslaget sendes inn gjennom fylkesmannen som forutsettes også å gi uttalelse om hvilken dommer som bør oppnevnes.»

Videre heter det i samme rundskriv:

«Det er ved rettergangsordenen ikke opprettet særdomstoler til behandling av landssviksakene, men enkelte dommere er når det gjelder behandlingen av disse sakene, blitt pålagt dette arbeid også for andre domssogn. En siterer i denne sammenheng fra departementets innstilling hvor det heter i avsnittet ad kap. 5: «Motivene fremhever i denne forbindelse betydningen av at sakene ikke blir rykket bort fra sitt ordinære verneting, men blir behandlet med domsmenn trukket fra den rettskrets hvor saken hører hjemme. Forskjellen fra den vanlige behandling blir bare den at rettsformann er en annen enn den vanlige.»

Rundskrivet gir videre direktiver av organisatorisk karakter og sier bl. a.:

«Uttrekning av domsmenn til landssviksaker bør foretas av den ordinære dommer i domssognet. Han har best anledning til å påse at bestemmelsen i domstollovens § 86, 2. ledd, blir fulgt. Når landssvikdommeren anmoder den ordinære dommer om å foreta uttrekningen, er denne bemyndiget til å trekke ut domsmenn på landssvikdommerens vegne. Den ordinære dommer bør også tilsi domsmennene.

Rettsmøtene bør i størst mulig utstrekning holdes på de faste rettssteder for domssognet.»

Det ble dog etter hvert stadig tydeligere at skulle ikke landssviksakene stoppe opp ved domstolene og denne instans bremse utviklingen unødig, måtte ytterligere tiltak fremmes. Det høye antall personer som var satt inn på politiets side, medførte en forholdsvis rask etterforskning av sakene. Det dannet seg snart en noenlunde fast praksis i straffutmålingen, og etter at Høyesterett hadde truffet visse prinsippavgjørelser, var de store linjene i rettsoppgjøret for en del klarlagt. Det var da mindre betenkelig å foreta en omfattende utvidelse av domsapparatet. Uten at man der ved tapte noe i enheten i oppgjøret, kunne

flere dommere trekkes inn i første instans. I samsvar med dette ble det ved kgl. resolusjon av 25. oktober 1945 bestemt:

«I henhold til § 16, tredje ledd, i provisorisk anordning av 16. februar 1945 om rettergang i landssviksaker, bemyndiges Justisdepartementet til å treffe bestemmelser om å legge forretningene i landssviksakene til de vanlige dommere ved herreds- og byrettene.»

I sitt foredrag sier departementet bl. a.:

«I den nevnte § 16, tredje ledds siste punktum er det videre gitt Kongen adgang til — etter hvert som forholdene gjør det tilrådelig — å kalle oppnevningen tilbake for enkelte dommere og legge forretningene til de vanlige dommere ved herreds- og byrettene. Denne adgang er allerede blitt nyttet i flere tilfelle, idet det ved kgl. resolusjoner av 28. september og 19. oktober 1945 er bestemt at herreds- og byrettens forretninger med landssviksaker i Finnmark, Nord-Trøndelag, Oslo og Akershus, Bergen og Hordaland fylker skal legges til de ordinære dommere ved herreds- og byrettene. Riksadvokaten har underhånden erklært seg enig i at landssviksakene i vid utstrekning blir overført til de vanlige herreds- og bydommere. Etter de oppgaver departementet hittil har mottatt vil dette være tvingende nødvendig om den foreliggende saksmengde skal kunne bli avviklet i en rimelig fremtid. Departementet arbeider derfor med planer om i nær fremtid å foranledige slike bestemmelser også for de fleste andre av landets fylker.

Det antas at det vil være den mest praktiske og hensiktsmessige ordning at Justisdepartementet får adgang til selv å treffe de beslutninger som måtte finnes påkrevd i så henseende, uten å være nødsaget til å innhente kongelig resolusjon i hvert enkelt tilfelle.»

I et rundskriv av 20. november 1945 meddelte departementet hvilke overføringer det foreløpig hadde funnet grunn til å gjennomføre, og etter hvert ble det stadig flere og flere overføringer.

I Ot. prp. nr. 128 1945—46 anbefører departementet således bl. a.:

«Departementet har derfor etterhånden i stadig større utstrekning måttet utvirke overføring av landssviksakene til de ordinære underdommere. Det faktiske forhold i dag er således at behandlingen av landssviksakene i de faste domstoler foretas av de ordinære dommere ved underrettene. Bare i ganske få distrikter hvor særlige grunner taler for det, er ordningen med særskilt oppnevnte dommere beholdt. Det ordinære dommerapparat ved herreds- og byrettene er dessuten blitt utbygget ved ansettelsen av en rekke hjelpedommere og ekstraordinære dommerfullmektiger.»

Det kan i samme anledning vises til nevnte rundskriv av 20. november 1945, hvor det bl. a. er anført:

«Etter den nye ordning vil landssviksakene kunne pådømmes også av hjelpedommere ved embedene og av dommerfullmektiger i den ut-

strekning disse har bemyndigelse til å domme. Saker som antas å ville frembringe vanskeligheter eller hvor en må regne at det blir spørsmål om idømmelse av selsstraff eller tvangsarbeid for lengre tid bør dog i alminnelighet ikke overlates til dommerfullmektiger.»

I budsjettproposisjonen for 1946 — St. prp. nr. 2 — uttalte Justisdepartementet under avsnittet om domstolene at det i hvert hadde overført behandlingen av sviksakene praktisk talt til samtlige herreds- eller byretter, slik at ordningen med særskilte landssvikdommere «nå bare opprettholdes ganske få distrikter hvor særlige grunner taler for det».

Etter hvert ble det klart at hvis ikke mannsrettene skulle sinke rettsoppgjøret, det også nødvendig å fremme tiltak med på å avlaste lagmannsrettene. Når det ble flere dommere i herreds- og byrettene behandlet landssviksaker, fremstilte det som naturlig å søke flere saker behandlet denne instans. Dette var bakgrunnen for midlertidige lov av 29. september 1945, er behandlet under avsnittet om lovverket, og som hjemlet adgang til å utvalgte landssviksaker ved herreds- eller byretter påtalemyndigheten ikke nedla påstand høyere frihetsstraff enn fengsel eller tvangsarbeid i 8 år. Som et tiltak som lettet arbeidet på herreds- og byrettene kan man fram den midlertidige lov av 22. februar nr. 2 om forelegg på frihetsstraff. Som går fram av tabell 2, var slike forelegg 1. november 1951 vedtatt av 3130 personer.

Et lovgivningstiltak, som tok sikte på å skynde lagmannsrettens behandling av sviksaker skjedde ved midlertidig lov av juni 1946 nr. 13. Domstolslovens § 10 ble endret av justitarius og 17 dommere, 5 år om gangen blant dommerne i lagmannsrettene kunne oppnevne dommere og varare dommere, og ved gjenopptakelsen av forordningen tiltrådte således justitarius og 17 dommere i Høyesterett. 13 dommere var i okkupasjonsrettergangsordningen av 16. februar 1945. Bare dommere som var fast knyttet til mannsrettene skulle oppnevnes til å behandle landssviksaker. Denne ordningen holdt ble nå endret, slik at herreds- og byretts dommere kunne tilkales til lagmannsrettens behandling av landssviksakene.

I Ot. prp. nr. 109 1945—46 anbefaler departementet sin forutsetning i alminnelighet bare blir tilkalt herreds- og bydommere som har erfaring med landssviksaker». Av lagmannsrettene var det ved Eidsivating lagmannsrett at det

landssvikavdeling. Ved kgl. res. av 1. april 1949 ble denne nedlagt fra 1. juli 1949. Om Høyesteretts og Høyesteretts kjæremålsutvalgets virksomhet i landssviksaker.

målsutvalgs virksomhet vedkommende landssvikoppgjøret kan vises til nedenstående tabell (nr. 3).

Tabell nr. 3.

Oversikt over Høyesteretts og kjæremålsutvalgets virksomhet i landssviksaker.

	1945	1946	1947	1948	1949	1950	1951	Til-sammen	Pst.
Høyesterett:									
Aksan forkastet	43	87	149	152	37	50	12	530	22,0
Aksan avvist	—	2	1	2	1	3	1	10	0,4
Dommen opphevet	13	56	81	94	24	23	11	302	12,6
Straffen nedsatt	53	203	166	135	61	56	14	688	28,6
Straffen skjerpet	7	202	368	163	48	23	7	818	34,0
Tiltale frifunnet	—	4	20	8	12	10	3	57	2,4
Til sammen for Høyesterett ..	116	554	785	554	183	165	48	2405	100,0
Kjæremålsutvalget:									
Avvist av formelle grunner	—	1	6	11	3	—	1	22	0,3
Avvist som åpenbart grunnløs	111	1492	1566	579	199	87	14	4048	57,8
Avvist til Høyesterett	163	625	714	296	136	58	24	2016	28,8
Avvist etter strpl. § 378	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Endret til gunst for	18	262	337	106	26	14	2	765	11,0
Avviklede avgjørelse opphevet	—	37	73	28	6	4	—	148	2,1
Til sammen for Kjæremålsutv.	292	2417	2696	1020	370	163	41	6999	100,0

mai 1945 gjenopptok Høyesterett behandlingen. Ved krigsutbruddet besto Høyesterett av justitarius og 17 dommere, 5 år om gangen blant dommerne i lagmannsrettene kunne oppnevne dommere og varare dommere, og ved gjenopptakelsen av forordningen tiltrådte således justitarius og 17 dommere i Høyesterett. 13 dommere var i okkupasjonsrettergangsordningen av 16. februar 1945. Bare dommere som var fast knyttet til mannsrettene skulle oppnevnes til å behandle landssviksaker. Denne ordningen holdt ble nå endret, slik at herreds- og byretts dommere kunne tilkales til lagmannsrettens behandling av landssviksakene.

I det foredrag som lå til grunn for nevnte anordning — gjengitt i Ot. prp. nr. 109 1945—46 uttaler departementet bl. a.:

«Under den foreliggende ekstraordinære situasjon leder imidlertid bestemmelsen i aldersgrenselovens § 4 annet ledd til det uheldige resultat at de høyesterettsdommere som i løpet av okkupasjonstiden har nådd avgangsalderen (70 år), ikke etter frigjøringen vil kunne gis anledning til på ny å oppta sine funksjoner.

Departementet er av den oppfatning at det er grunn til å søke å råde bot på det forhold at en del av den lovlige Høyesteretts medlemmer vil være satt ut av av spillet når det norske rettssamfunn blir gjenopprettet. Man legger i denne forbindelse hovedvekten på betydningen av å bevare kontinuiteten i Høyesteretts virksomhet. Ved siden herav kan man imidlertid ikke se bort fra at det av hensyn til den nasjonale innsats Høyesterett har ytet og dens dermed sammenhengende høye plass i den norske almenhets bevissthet, vil være gunstig om samtlige gjenlevende av den siste lovlige Høyesterett umiddelbart etter befrielsen igjen kan innta sine stillinger.»

Departementet tok senere opp spørsmålet om en ytterligere forlengelse av adgangen til å fortsette i stillingen uavhengig av oppnådd aldersgrense. Ved nevnte Ot.prp. nr. 109 1945—46 ble fremmet forslag om forlengelse til 30. juni 1947, vedtatt ved lov av 28. juni 1946 (nr. 12). I Ot. pr.p. nr. 109 heter det bl. a.:

«Departementet har overveiet en midlertidig forsterkning av Høyesterett ved tilsetning av ekstraordinære dommere eller ved en gjeninnføring av den tidligere ordning ved tilkalte dommere i Høyesterett. Man har imidlertid hatt avgjørende betenkeligheter ved dette av konstituasjonell og annen art. For så vidt angår ordningen med tilkalte dommere er Høyesterett — etter å ha drøftet spørsmålet i plenum — enstemmig kommet til det resultat at gjeninnføringen av en slik ordning ikke kan tilrås. (Adgangen til å nytte tilkalte dommere ble opphevet i 1939 blant annet på grunnlag av en enstemmig uttalelse fra Høyesterett av 27. mai 1938, jfr. Ot.prp. nr. 36 (1939).

Etter frigjøringen er det utnevnt 11 nye dommere i Høyesterett. Å gå til ytterligere nyutnevninger på det nåværende tidspunkt, finner departementet av forskjellige grunner mindre heldig.»

Av de nevnte nyutnevnte 11 dommere ble 5 utnevnt ved kgl. res. av 11. april 1946, men de utnevnte dommere kunne ikke tiltre straks etter utnevningen.

I henhold til domstollovens § 8 kan Høyesterett når den finner det påkrevd, nedsette flere kjæremålsutvalg. Så lenge landssvikoppgjøret varte med vesentlig tyngde for Høyesteretts vedkommende, arbeidet Høyesterett med minst 2 utvalg. I en kortere periode, ved årsskiftet 1946—47, var det hele 4 utvalg.

Også ved andre tiltak enn gjennom lovgivning søkte man å påskynde saksbehandlingen ved domstolene samt skape en enhet i rettsoppgjøret. Således ble det tilsatt en rekke hjelpedommere og ekstraordinære dommerfullmektiger samt kontorphonale for å avlaste dommerne, slik at de fikk større anledning til å ofre tid og krefter på landssviksaker. Ved møter, distribusjon av litteratur og domssamlinger (Riksadvokatens Meddelelsesblad), rundskriv o. l. ble dommerne søkt holdt å jour om forskjellige spørsmål.

Av forskjellige rundskriv kan nevnes et av 16. september 1946 om straffutmåling i landssviksaker, hvor departementet ga oversikt over resultatet av stemmegivning om straffutmåling. Det heter i rundskrivet bl. a.:

«Lagmannsrettene:

Ved lagmannsrettene er det pr. 1. juli 1946 i alt pådomt 1154 landssviksaker hvor resultatet er blitt fellende dom. I 334 av disse saker var det blant rettens medlemmer meningsforskjell om straffutmålingen.

I 208 tilfeller stemte mindretallet for strengere straff enn flertallet (i 23 tilfeller stemte ett mindretall for en strengere straff og ett for en mildere straff enn flertallet). Mindretallet besto i 14 tilfeller av jurister, dommere, i 55 tilfeller av domsmenn og i tilfeller av både juridiske dommere og domsmenn. I 30 tilfeller er vedkommende dommer oppgave til departementet ikke slik spesielt at det framgår hvem som var i mindretallet.

I de tilfeller hvor lagmannsrettens dom gått ut på livsvarig fengsel har det blant retts medlemmer vært meningsforskjell om straffutmålingen i 6 tilfeller. I 2 tilfeller stemte en juridisk dommer og 2 domsmenn for dødsstraff, i et tilfelle stemte en juridisk dommer og 3 domsmenn for dødsstraff, i 1 tilfelle stemte 2 juridiske dommere og 2 domsmenn for dødsstraff, og i et tilfelle 2 domsmenn for dødsstraff.

I 20 tilfeller har lagmannsretten avgjort dødsdom. I 8 av disse tilfeller var det meningsforskjell om straffutmålingen, i et enkelt domsmann har dissenteret i 7 tilfeller og 2 domsmenn i et tilfelle.

Herreds- og byrettene:

Ved herreds- og byrettene er det i alt 1. juli 1946 pådomt 6121 landssviksaker. Domsmenn har deltatt, og resultatet er blitt fellende dom. I 516 tilfeller har det vært dissens blant rettens medlemmer om straffutmålingen.

I 307 tilfeller stemte mindretallet for strengere straff enn flertallet. Mindretallet besto i 219 tilfeller av rettens formann og i 88 tilfeller av en domsmann.

I 209 tilfeller stemte mindretallet for mildere straff enn flertallet. I 83 tilfeller var det dissens mellom dommerne og i 11 tilfeller av en domsmann.»

Vedkommende lov av 22. februar 1946 forelegg på frihetsstraff uttalte departementet bl. a. i et rundskriv av 25. mars s. a.:

«Forelegg på frihetsstraff skal vedtas for forhørsdommeren i den rettskrets som siktede bor eller oppholder seg.

Når forhørsdommeren mottar slik forelegg av forelegg utøver han ingen dommerfunksjon. Vedtagelsen skal således ikke foretas i rettsmøte, og det bør ikke gis siktede i tilfelle hans sakfører — adgang til å opplyse.

Dommeren bør imidlertid — før han kaller siktede — gjennomgå forelegget og de saken tilbake til statsadvokaten og finne ut det forhold som er nevnt i forelegget eller det etter dommerens erfaring er et åpenbart misforhold om straffbare forhold og den straff som skal legges.

For dommeren mottar siktedes forelegg skal han etter loven avse seg om at siktede har full forståelse og om innhold og virkningen av forelegget.

En understreker at saken må fremsettes så hurtig som mulig. Siktede bør innvilges så langt varsel som dommeren finner i hvert enkelt tilfelle.»

til ått kan nevnes et rundskriv av 25. mai 1946 om offentlige forsvarere for siktede i landssviksaker, hvor departementet bl. a. uttalte:

«Provisorisk anordning om rettergang i landssviksaker av 16. februar 1945 er det vedtatt særlige regler for rettergangen i disse saker.

«Om offentlig forsvarer for siktede bestemmer anordningens § 15:

«Forsvarer som utfører sakførervirksomhet er oppnevnt av retten pliktig til å tjenestegjøre som offentlig forsvarer i saker om handlinger som nevnt i § 1 nr. 1, og om han er oppført i de i straffeprosesslovens § 104, nevnte utvalg.

«Særlige regler om oppnevningen gis av departementet.»

«Videre fastsetter anordningens § 17, siste ledd, at det i saker hvor det er utferdiget offentlig forsvarer skal besikkes offentlig forsvarer under hovedforhandlingen når saken går ut på tiltastap eller oppholdsforbud.

«Med de endringer som følger av disse regler gjelder straffeprosesslovens regler om forberedelse og de saker som skal behandles i anordningens regler, jfr. dens § 40.

«Retten i medhold av den foran nevnte anordning oppnevner forsvarer for siktede også i saker hvor det er fast besikket offentlig forsvarer, bør det påses at oppnevningen gjelder tur blant de høyesterettsadvokater som er i besittelse av den nødvendige dyktighet og de karakterer som man må kreve av forsvarere.

«Ingen må besikkes med mindre offentlig forsvarer alminnelig tillit og i tjenestetiden har vist en særlig sjjonal holdning.»

«Det skal for øvrig til tabell nr. 2 om anordningens oppnevning som tok del i rettsoppgjøret og etter hvert i antallet av dette per rettskrets landssvikoppgjøret forsinket og forhindret av de ordinære saker, slik som det måtte opprettholde et ekstraordinært sakapparat for å avvikle disse saker.

«Når det gjelder tiden etter at tyngden av landssviksaker er behandlet, konkluderes med at utbyggingen av domstolene måtte skje i langt større grad enn det som er foretatt forutsatt.

«Denne utbygging må skje på en måte som normaliserer vedtakene i større utstrekning ble gjennomført i domstolsbehandlingen av de saker som er nevnt i forelegget, men den betød også at brukte ekstraordinær arbeidskraft og mindre erfaring, og at det mere avhengig ved domstolene måtte presses fram til å kunne gjennomføres i rettsoppgjøret.

«Påtalemyndigheten. «Påtalemyndigheten hadde opprinnelig forutsett en særskilt politi- og påtalemyndighet i rettsoppgjøret. Rettergangs-

anordningen av 16. februar 1945 og senere rettergangsloven av 1947 bygde på den ordinære borgerlige påtalemyndighet, likevel slik at denne måtte bygges ut sterkt og at det ville være behov for effektivisering av påtalemyndigheten. Rettergangsloven og rettergangsloven for landssviksaker hadde ikke vesentlige avvik fra de alminnelige regler om påtalemyndigheten og påtalen i straffeprosesslovens kap. 8 og 9; bortsett fra organiseringen av et eget Erstatningsdirektorat som overtok en del av de funksjoner som knyttet seg til den rent økonomiske side av rettsoppgjøret, og som ellers ville ha ligget til påtalemyndigheten.

Om utbyggingen av påtalemyndigheten i forbindelse med rettsoppgjøret uttalte Justisdepartementet bl. a. følgende i St. pr.p. nr. 1 (1948):

«Etter samråd med riksadvokaten konstituerte Justisdepartementet den 22. og 24. mai 1945 20 midlertidige statsadvokater for behandling av landssviksakene; konstituasjonene ble bekrefte ved kgl. resolusjon av 12. juni s. å. Disse konstituerte statsadvokater skulle utelukkende befatte seg med landssviksaker. På den annen side skulle de 12 ordinære statsadvokater foreløpig være fritatt for å behandle slike saker.

Hvert fylke utgjorde i alminnelighet distriktet for ett statsadvokatembete for behandling av landssviksaker (landssvikstatsadvokatembete). I enkelte tilfelle utgjorde dog 2 fylker ett distrikt, således Oslo og Akershus fylker, Bergen og Hordaland fylker, Sogn og Fjordane og Møre og Romsdal fylker, Sør- og Nord-Trøndelag fylker samt Troms og Finnmark fylker. 17 av de konstituerte landssvikstatsadvokater ble knyttet til disse embeter. De øvrige 3 skulle gjøre tjeneste ved riksadvokatembetet. Til dette embete ble det dessuten knyttet en konstituert statsadvokat som skulle behandle ordinære borgerlige straffesaker.

Etter hvert som forholdene gjorde det nødvendig, måtte en gå til oppretting av flere midlertidige embeter og til omregulering av embetenes distrikter. Således ble landssviksakene fra Sogn og Fjordane fylke overført til statsadvokaten for landssviksaker i Bergen og Hordaland, likesom det ble opprettet et særskilt statsadvokatembete for behandling av landssviksaker i Nord-Trøndelag fylke. Antallet av midlertidige statsadvokatembeter i Oslo og Akershus fylker ble etter hvert øket fra 3 til 7, og i Rogaland, Møre og Romsdal, Sør-Trøndelag og Troms og Finnmark fylker fra 1 til 2. Ved riksadvokatembetet ble det opprettet et midlertidig statsadvokatembete for behandling av saker mot utenlandske krigsforbrytere og dessuten 3 midlertidige juridiske fullmektigstillinger. Midlertidige hjelpstatsadvokater har vært knyttet til statsadvokatene i Oslo og Akershus, Østfold, Hedmark, Buskerud, Vestfold, Telemark, Vest-Agder, Møre og Romsdal, Sør-Trøndelag og Nordland.

Hvor arbeidsmengden ved et midlertidig

statsadvokatembete er brakt ned på et slikt nivå at spørsmålet om avvikling er blitt aktuelt, har man som regel valgt den framgangs-
måte å nedlegge embetet og overføre de gjen-
stående saker til det tilsvarende embete i na-
bodistriktet. Av forskjellige grunner har en
hittil funnet en slik framgangsmåte mer hen-
siktsmessig enn å overføre de gjenstående sa-
ker til vedkommende ordinære statsadvokat-
embete. Flere av de midlertidige opprettede
embeter er allerede avviklet på denne måte.
Fra 1. september 1946 ble statsadvokatembe-
tet for landssviksaker i Aust-Agder nedlagt
og de gjenstående saker overført til det til-
svarende embete for Vest-Agder; til dette em-
bete ble fra 15. september 1947 også overført
sakene fra Rogaland, og fra 1. oktober s. å. ble
de gjenværende sakene fra Vestfold overført
til statsadvokaten for landssviksaker i Tele-
mark. Fra 1. januar 1948 overføres sakene fra
Nord-Trøndelag til Sør-Trøndelag, 15. s. m.
sakene fra Oppland til Hedmark og 1. mars
s. å. sakene fra Nordland til Troms og Finn-
mark. Fra 1. januar n. å. overtar den ordinære
statsadvokat i Møre og Romsdal behandlingen
av landssviksakene i dette fylket.

Det høyeste antall embets- og tjenestemenn
som har vært knyttet til påtalemyndigheten
som følge av landssvikoppgjøret var 28 stats-
advokater, 15 juridiske fullmektigere og hjel-
pestatsadvokater og 47 kontorfunksjonærer.
Pr. 1. januar 1948 vil det fremdeles være i
tjeneste 17 statsadvokater, 4 hjelpestatsadv-
okater og 34 kontorfunksjonærer.»

Man viser for øvrig til tabell nr. 1 som illu-
strerer hvorledes avviklingen av dette ekstra-
ordinære personalet fant sted etter hvert som
sakene var ferdigbehandlet fra påtalemyndig-
hetens side. Man bør i den forbindelse nevne
at avviklingen av personalet kanskje gikk se-
nere enn forutsatt, men dette skyldes bl. a.
de mange begjæringer om gjenoptakelse av
pådmte saker som ble fremmet under slutt-
fasen av rettsoppgjøret.

Det kan synes å være en vesensforskjell
i oppbyggingen av påtalemyndigheten og
domstolene. Bortsett fra en kort tid i 1945 kan
man si at sakene for domstolenes vedkommen-
de stort sett ble behandlet av ordinære dom-
mere som også hadde de vanlige straffesaker,
mens det for påtalemyndighetens vedkommen-
de ble forutsatt at alle ordinære saker skulle
behandles av de ordinære statsadvokater og
landssviksaker av de spesielle midlertidig kon-
stituerte landssvikstatsadvokater. Denne for-
skjell er av mer administrativ betydning og
betød prosessuelt svært lite. Ordningen kunne
ikke sies å bryte med den uttalte forutsetning
om ikke å bygge ut en egen påtalemyndig-
het for landssviksaker. I og med at de gjel-
dende bestemmelser bygde på den ordinære
påtalemyndighet, ville riksadvokaten bibehol-
de sin sentrale plass også for landssviksake-
nes vedkommende. Straffeprosessloven har be-
stemmelser om en betydelig instruksjons- og

omgjøresrett for overordnet påtalemyndigheten. Ifølge straffeprosesslovens § 74 ble statsadvokaten «påtalemyndigheten riksadvokatens overledelse». Denne bestemmelse forutsetter at riksadvokaten ved alle og generelle instruksjoner sørger for å ordinere statsadvokatens virksomhet for å oppgjøret, eller om man skulle la de landssviksaker behandles av spesielt utvalgte embetsmenn. Hele påtaleapparatet var lagt riksadvokatens ledelse, og fra riksadvokatembetet utgikk under hele rettsopp-
gjøret en lang rekke direktiver, meddelelser etc. Det dreide seg om administrative tiltak, de dette overensstemmende med beslutning eller etter samråd med Justisdepartementet. Dog foretok riksadvokaten på egen hånd nevne av de mange aktører i landssvikopp-
gjøret, som ble valgt blant distriktenes praktiserende advokater, jurister i h. t. rettergangordningens senere avløst av rettergangsloven av 21. bruar 1947 nr. 2 § 8. Likeså ga han i h. t. samme bestemmelse en rekke advokater sakførere i oppdrag å overta hele strafford-
ningen mot en enkelt lovovertræder, mot bedriftsledere som hadde arbeidet i tyskere i større stil. Hvor det dreiet seg om utøvelsen av de funksjoner riksadvokaten tillagt etter straffeprosessloven, handledt han selvstendig og på eget ansvar, selv om naturligvis i flere tilfelle rådførte seg med Justisdepartementets sjef.

Da påtalemyndigheten etter frigjøret skulle ta fatt på å forberede de enkelte til avgjørelse av tiltalespørsmålet, ble straks stillet krav til dens embetsmenn helt annen måte enn under normale forhold. For det første var den straks ved frigjøringen foreliggende sakmengde så enorm at mange etterforskere til å ta fatt på hvert som politiet ble utbyttet.

For det annet dreiet det seg om terogen masse av handlinger mer eller klart oppfattet som «bistand til fiender». Dette hadde vært underkastet den lenes strafferettslige vurdering her i Det var derfor nødvendig at riksadvokaten traff bestemmelser ikke bare om i gruppevis rekkefølge disse sakene skulle terforskes, men også nærmere etter plan de skulle fremmes for domstolene. Det var nødvendig at han mer aktivt ble med den enkelte sak. Dette initiativ

gjøre seg gjeldende under den første rettsopp-
gjøret, men den sentraliserte rettsopp-
gjørets virksomhet ble ellers en vesentlig riksadvokatens personlige arbeide
for de første år rettsoppgjøret pågikk. Når det dreiet seg om de såkalte profittørsaker fore-
traktet. Når det dreiet seg om sa-
rent offentlige tjenestemenn var et til-
samarbeid med departementene på-
kattkurs som riksadvokaten ledet i
begynnelsen av juni måned

Omformingen omfattet strafferett og pro-
sedyrker med henblikk på landssvik-
oppgjøret og den rettergangsordningen
for forbindelse hermed, statsrettslige
spørsmål foruten forvalt-
ningsordninger, særlig angående på-
talemyndighetens og politiets reorganisering,
rettsdirektoratet og dets funksjoner,
midlertidige fengselsadministrasjonen,
og oppryddingen i den offent-
lige tjeneste m. v.

Riksadvokatene arrangerte deretter i ad-
distrakter kurser i sine distrikter med
representanter for riksadvokaten
i Justisjefen, eller de orienterte de un-
tjenestemenn ved sirkulærer og
konferanser.

Statsadvokatembetet ble som før nevnt ut-
valgt personale svarende til det ekstra-
ordinære behov. Mens riksadvokaten for kri-
seperioden alle år bare hadde hatt en juri-
dikk knyttet til embetet, ble det
konstituert flere statsadvokater
Under hele rettsoppgjøret var
engasjert flere juridiske fullmek-
tigere eller lengre tid. Foruten å
aktører i Høyesterett, etterhvert
advokater innløp fra de underordnede in-
stansene statsadvokatene og fullmek-
tigere Riksadvokatembetet fra første
til å forberede de enkelte mer be-
saker som ble fremmet ved lag-
domstolene og løst mange grunnleg-
gende spørsmål som ville få konse-
kvenser for det etterfølgende rettsopp-
gjøret. Dette ble «prinsippaker» valgt
i de lokale instanser.

Den første fase av planleggingen
ble utredning og assistanse av
utredet strafferettslige, pro-
sedyrker og folkerettslige pro-
gram ble professor dr. jur. Johs. An-
tok som konsulent ved embetet.
strafferettslige, statsrettslige og

folkerettslige spørsmål. Enkelte folkerettslige spørsmål ble også utredet i betenknin-
ger av dav. lagmannsretts sakfører Ole Torleif Røed.

Embetsjurister opprettholdt under hele rettsoppgjøret personlig kontakt med distrik-
tenes statsadvokater, mottok og ga oriente-
ring, og ble daglig konsultert av statsadv-
okater, aktører og forsvarere. På denne måte
og ved felleskonferanser sørget man for så
vidt mulig å skape grunnlag for en ensartet
rettergang i alle distrikter. Av vesentlig be-
tydning var utgivelsen av «Riksadvokatens
Meddelelsesblad» som fra juli måned 1945 til
juni måned 1953 jevnlig er distribuert til alle
som deltok aktivt i rettsoppgjøret. Bladets
viktigste innhold var de mange rettsavgjørel-
sene om prinsipielle spørsmål, og høyesteretts-
dommer som viste hvilken straffutmåling ble
funnet passende for de forskjellige lovover-
trædelser som oppgjør dreiet seg om.

Der ble gitt instruksjoner om anvendelse av
bøteforelegg og forelegg på frihetsstraff, —
om rettighetstap, om suspensjon av tjenest-
menn, om gransking og relegasjon av studen-
ter osv. Ved rundskriv ble det gitt retnings-
linjer for bruken av påtaleunntatelse når det
dreiet seg om mindre graverende forhold. I
alle tilfelle hvor statsadvokaten fant grunn
til å beslutte påtaleunntatelse måtte han for
øvrig overensstemmende med straffeprosess-
lovens § 91, 2. ledd forelegge saken for riks-
advokaten og søke dennes samtykke.

Da det jo var mange spesielt av de midler-
tidig konstituerte embets- og tjenestemenn i
påtalemyndigheten og politiet som fra tidli-
gere hadde liten eller ingen erfaring m.h.t.
behandlingen av straffesaker, var det også
ellers nødvendig for påtalemyndighetens le-
delse å utarbeide ganske detaljerte instruksjoner
for etaten. Dette skjedde for en stor del i form
av rundskriv og ellers i enkeltbrev i forbin-
delse med individuelle saker.

Et annet middel til å skape et mest mulig
ensartet rettsoppgjør var de stensilerte «med-
delelser» som embetet sendte ut og som inne-
holdt orientering om fakta fra okkupasjons-
tiden, erfaringsmateriale som etter hvert inn-
løp fra politiet og fra hjemmefrontens orga-
nisasjoner. Det dreiet seg om opplysninger av
generell interesse for etterforskerne, påtale-
myndigheten og domstolene. Som eksempel
kan nevnes meddelelser om sammensetningen
av og virksomheten i mange nasifiserte in-
stitusjoner som bl. a. yrkesorganisasjonene,
statlige og kommunale etater, om NS-kamp-
grupper, om tyske nazistiske næringsorgani-
sasjoner som hadde virke her i landet og om
deres spesielle transportformasjoner, om tysk
og norsk nazistisk politi, om «Abwehr», hir-

statsadvokatembete er brakt ned på et slikt nivå at spørsmålet om avvikling er blitt aktuelt, har man som regel valgt den framgangsmåte å nedlegge embetet og overføre de gjestående saker til det tilsvarende embete i nabo-distriktet. Av forskjellige grunner har en hittil funnet en slik framgangsmåte mer hensiktsmessig enn å overføre de gjestående saker til vedkommende ordinære statsadvokatembete. Flere av de midlertidige opprettede embeter er allerede avviklet på denne måte. Fra 1. september 1946 ble statsadvokatembetet for landssviksaker i Aust-Agder nedlagt og de gjestående saker overført til det tilsvarende embete for Vest-Agder; til dette embete ble fra 15. september 1947 også overført sakene fra Rogaland, og fra 1. oktober s. å. ble de gjestående sakene fra Vestfold overført til statsadvokaten for landssviksaker i Telemark. Fra 1. januar 1948 overføres sakene fra Nord-Trøndelag til Sør-Trøndelag, 15. s. m. sakene fra Oppland til Hedmark og 1. mars s. å. sakene fra Nordland til Troms og Finnmark. Fra 1. januar n. å. overtar den ordinære statsadvokat i Møre og Romsdal behandlingen av landssviksakene i dette fylket.

Det høyeste antall embets- og tjenestemenn som har vært knyttet til påtalemyndigheten som følge av landssvikoppgjøret var 28 statsadvokater, 15 juridiske fullmektinger og hjelpestatsadvokater og 47 kontorfunksjonærer. Pr. 1. januar 1948 vil det fremdeles være i tjeneste 17 statsadvokater, 4 hjelpestatsadvokater og 34 kontorfunksjonærer.»

Man viser for øvrig til tabell nr. 1 som illustrerer hvorledes avviklingen av dette ekstraordinære personalet fant sted etter hvert som sakene var ferdigbehandlet fra påtalemyndighetens side. Man bør i den forbindelse nevne at avviklingen av personalet kanskje gikk senere enn forutsatt, men dette skyldes bl. a. de mange begjæringer om gjenoptakelse av pådømte saker som ble fremmet under sluttfasen av rettsoppgjøret.

Det kan synes å være en vesensforskjell i oppbyggingen av påtalemyndigheten og domstolene. Bortsett fra en kort tid i 1945 kan man si at sakene for domstolenes vedkommende stort sett ble behandlet av ordinære dommere som også hadde de vanlige straffesaker, mens det for påtalemyndighetens vedkommende ble forutsatt at alle ordinære saker skulle behandles av de ordinære statsadvokater og landssviksaker av de spesielle midlertidig konstituerte landssvikstatsadvokater. Denne forskjell er av mer administrativ betydning og betød prosessuelt svært lite. Ordningen kunne ikke sies å bryte med den uttalte forutsetning om ikke å bygge ut en egen påtalemyndighet for landssviksaker. I og med at de gjeldende bestemmelser bygde på den ordinære påtalemyndighet, ville riksadvokaten bibeholde sin sentrale plass også for landssviksakenes vedkommende. Straffeprosessloven har bestemmelser om en betydelig instruksjons- og

omgjøresrett for overordnet påtalemyndighet. Ifølge straffeprosesslovens § 74 ble statsadvokaten «påtalemyndigheten riksadvokatens overledelse». Denne bestemmelse forutsetter at riksadvokaten ved elle og generelle instruksjoner sørger for å dirigere statsadvokatens virksomhet for å oppnå en ensartet praksis. Det var således rent praktisk administrativt spørsmål om skulle la alle statsadvokater medvirke i rettsoppgjøret, eller om man skulle la de spesielle sakene behandles av spesielt utvalgte embetsmenn. Hele påtaleapparatet var lagt riksadvokatens ledelse, og fra Riksadvokatembetet utgikk under hele rettsoppgjøret en lang rekke direktiver, meddelelser etc. Det dreide seg om administrative tiltak, som de dette overensstemmende med beslutning eller etter samråd med Justisdepartementet. Dog foretok riksadvokaten på egen hånd nevne av de mange aktører i landssvikoppgjøret, som ble valgt blant distriktenes praktiserende jurister i h. t. rettergangordningens senere avløst av rettergangsloven av 21. januar 1947 nr. 2 § 8. Likeså ga han i h. t. samme bestemmelse en rekke advokater sakførere i oppdrag å overta hele straffordningen mot en enkelt lovovertreder, mot bedriftsledere som hadde arbeidet i tyskere i større stil. Hvor det dreiet seg om utøvelsen av de funksjoner riksadvokaten tillagt etter straffeprosessloven, handlet selsystendig og på eget ansvar, selv om naturligvis i flere tilfelle rådførte seg med Justisdepartementets sjef.

Da påtalemyndigheten etter frigjøringen skulle ta fatt på å forberede de enkelte saker til avgjørelse av tiltalespørsmålet, ble det straks stillet krav til dens embetsmenn om helt annen måte enn under normale forhold. For det første var den straks ved frigjøringen foreliggende sakmengde så enorm at ikke var i stand til å mobilisere tilstrekkelig mange etterforskere til å ta fatt på mer enn en brøkdel av sakene. Det måtte skje hvert som politiet ble utbygget.

For det annet dreiet det seg om terogen masse av handlinger mer eller mindre klart oppfattet som «bistand til fienden». Dette hadde tidligere ikke vært underkastet den lenes strafferettslige vurdering her i landet. Det var derfor nødvendig at riksadvokaten traff bestemmelser ikke bare om i gruppevis rekkefølge disse sakene skulle terforskes, men også nærmere etter plan de skulle fremmes for domstolene. Det var nødvendig at han mer aktivt enn tidligere ble professor dr. jur. Johs. Antok del i statsadvokatens og politiets straffereettslige, statsrettslige og

gjøre seg gjeldende under den første rettsoppgjøret, men den sentraliserte rettsoppgjørets virksomhet ble ellers en vesentlig del av statsadvokatens personlige arbeide. De første år rettsoppgjøret pågikk. Når det gjaldt om de såkalte profitterersaker foretatt i samarbeid med Erstatningsdirektoratet. Når det dreiet seg om sarent offentlige tjenestemenn var et tilknyttet samarbeid med departementene pålagt. Den første plan ble lagt fram på et kurs som riksadvokaten ledet i juni måned i begynnelsen av juni måned.

Oppgjøringen omfattet strafferett og prosessrettslig med henblikk på landssvikoppgjøret og den rettergangsordningen som ble i forbindelse hermed, statsrettslige og strafferettslige spørsmål foruten forvaltningssaker, særlig angående påtalemyndighetens og politiets reorganisering, statsadvokatdirektoratet og dets funksjoner, samt de tidligere fengselsadministrasjonen, og de oppgjørene for oppryddingen i den offentlige m. v.

Statsadvokatene arrangerte deretter i samarbeid med statsadvokaten kurs i sine distrikter med utvalgte representanter for riksadvokaten og statsadvokaten, eller de orienterte de utvalgte tjenestemenn ved sirkulærer og konferanser.

Statsadvokatembetet ble som før nevnt utbygd med personale svarende til det ekstraordinære behov. Mens riksadvokaten for krigen hadde alle år bare hatt en juridisk knyttet til embetet, ble det etter frigjøringen konstituert flere statsadvokater. Under hele rettsoppgjøret var engasjert flere juridiske fullmektinger eller lengre tid. Foruten å utbygge aktører i Høyesterett, etterhvert som innløp fra de underordnede instanser statsadvokatene og fullmektingene Riksadvokatembetet fra første dag å forberede de enkelte saker som ble fremmet ved lagretten. Det var nødvendig hurtig å få utbygd og løst mange grunnleggende spørsmål som ville få konsekvenser for det etterfølgende rettsoppgjøret. Dette ble «prinsippaker» valgt som de lokale instanser.

I den første fase av planleggingen ble statsadvokaten også for assistanse av utredet strafferettslige, statsrettslige og folkerettslige spørsmål som ble professor dr. jur. Johs. Antok som konsulent ved embetet. Dette ble strafferettslige, statsrettslige og

folkerettslige spørsmål. Enkelte folkerettslige spørsmål ble også utredet i betenkninger av dav. lagmannsretts sakfører Ole Torleif Røed.

Embetets jurister opprettholdt under hele rettsoppgjøret personlig kontakt med distriktenes statsadvokater, mottok og ga orientering, og ble daglig konsultert av statsadvokater, aktører og forsvarere. På denne måte og ved felleskonferanser sørget man for så vidt mulig å skape grunnlag for en ensartet rettergang i alle distrikter. Av vesentlig betydning var utgivelsen av «Riksadvokatens Meddelelsesblad» som fra juli måned 1945 til juni måned 1953 jevnlig er distribuert til alle som deltok aktivt i rettsoppgjøret. Bladets viktigste innhold var de mange rettsavgjørelsene om prinsipielle spørsmål, og høyesterettsdommer som viste hvilken straffutmåling ble funnet passende for de forskjellige lovovertredelser som oppgjør dreiet seg om.

Der ble gitt instruksjoner om anvendelse av bøteforelegg og forelegg på frihetsstraff, om retthetstap, om suspensjon av tjenestemenn, om gransking og relegasjon av studenter osv. Ved rundskriv ble det gitt retningslinjer for bruken av påtaleunntatelse når det dreiet seg om mindre graverende forhold. I alle tilfelle hvor statsadvokaten fant grunn til å beslutte påtaleunntatelse måtte han for øvrig overensstemmende med straffeprosesslovens § 91, 2. ledd forelegge saken for riksadvokaten og søke dennes samtykke.

Da det jo var mange spesielt av de midlertidig konstituerte embets- og tjenestemenn i påtalemyndigheten og politiet som fra tidligere hadde liten eller ingen erfaring m.h.t. behandlingen av straffesaker, var det også ellers nødvendig for påtalemyndighetens ledelse å utarbeide ganske detaljerte instruksjoner for etaten. Dette skjedde for en stor del i form av rundskriv og ellers i enkeltbrev i forbindelse med individuelle saker.

Et annet middel til å skape et mest mulig ensartet rettsoppgjør var de stensilerte «meddelelser» som embetet sendte ut og som inneholdt orientering om fakta fra okkupasjons-tiden, erfaringsmateriale som etter hvert innløp fra politiet og fra hjemmefrontens organisasjoner. Det dreiet seg om opplysninger av generell interesse for etterforskerne, påtalemyndigheten og domstolene. Som eksempel kan nevnes meddelelser om sammensetningen av og virksomheten i mange nasifiserte institusjoner som bl. a. yrkesorganisasjonene, statlige og kommunale etater, om NS-kampgrupper, om tyske nazistiske næringsorganisasjoner som hadde virke her i landet og om deres spesielle transportformasjoner, om tysk og norsk nazistisk politi, om «Abwehr», hir-

Stiftelsen norsk Okkupasjonshistorie, 2014
 den og dens beredskap og mobiliseringsplaner, om innkalling til våpenøvelser, om Hirdens Alarmerhet og Førergarden, om de forskjellige norsk-tyske vaktbataljoner, om opprettelse av og verving til Den norske legion og andre lignende væpnede formasjoner, om alle slags NS partiforordninger og om et stort antall varierende NS-tiltak mot hjemmefronten planlagt og ledet av partiets tillitsmenn. På samme måte ble det sendt ut orienteringer som kom fra departementene, fra Erstatningsdirektoratet, fra prispolitiet osv. De siste hadde særlig betydning for etterforskningen angående økonomisk landssvik.

Spesielt i løpet av de to første år ble adskillig etterforskingsmateriale distribuert til statsadvokater og politi. Dels gjelder det dokumenter som ble funnet i departementenes arkiver og som bl. a. skriver seg fra de kommissariske statsråder, dels fra riksadvokatembetets arkiv, dels fra det nazifiserte politi og dels dokumenter som ble funnet i NS-organisasjonens kontorer og arkiver. Men det meste dokumentmateriale er samlet av landssvikpolitiet selv, eller delt ut fra Rikspolitisjefens kontor. En viser om dette til Justisdepartementets tilråding til budsjett i St. prp. nr. 1 for 1948 hvor det heter:

«Etterhvert kom etterforskningen i gang. I forbindelse med denne hadde politiet et stort arbeid med å samle, beslaglegge og fordele arkivmateriale som var av betydning for etterforskningen i de enkelte saker. Dette materiale hadde et overveldende omfang. Det viktigste skrev seg fra NS-arkivene, fra politiets arkiver rundt om i landet, fra Hjemmefrontens kontraspionasje under okkupasjonen, fra Rettskontoret i Stockholm, fra Rikspolitisjefens etterretningskontor i London og endelig fra tyske arkiv. Det sistnevnte materiale har hatt særlig betydning for etterforskningen av økonomiske landssviksaker.»

For å gi et inntrykk av omfanget av det materialet som det her er tale om, kan for øvrig nevnes at man i Oslo hadde beslaglagt inntatt hele NS-partikontors arkiv med tilhørende kartotek. Dette inneholdt 61 000 kort for partimedlemmer, 6500 kort for førergarden, 4200 over frontkjempere, 2400 over bondesambandets medlemmer, 3000 over tillitsmenn i NS, 2100 over rikshirdens medlemmer osv. Rettskontorets kartotek i Sverige, det såkalte Kjesäterkartotek, omfattet 71 200 kort. Fra Rettskontorets saksarkiv i Stockholm ble det overført ca. 6800 etterforskningssaker som ble fordelt til politimestrene. Fra Rikspolitisjefens etterretningskontor i London ble det hjemført og fordelt ca. 13 000 etterforskningssaker.»

Etterforskningen av enkelte forbrytelses-kategorier ble av praktiske grunner sentralisert, således sakene mot de tyske krigsforbrytere som var siktet for drap og torturhandlinger. Mange av disse satt fengslet på

Akershus landfengsel. Til å begynne med fengslet i flere måneder rekvirert av allierte militære overkommando, som lot gene eksaminere av sine securityoffiserer og norske politifolk som også under krigen de samarbeidet med britisk Security Service ble stillet til påtalemyndighetens disposisjon av rikspolitisjefen. Riksadvokaten tok etter initiativet til å få en særskilt statsadvokat konstituert for å organisere en særskilt overledelse av alle krigsforbrytelsestiltalinger over hele riket. Denne statsadvokat hadde også utstrakt forbindelse med utenlandsmyndigheter, vesentlig United Nations Crimes commision i London og Central Registry of War Crimes and Security Summaries i Berlin. (Se videre herom i St. prp. nr. 1 for 1948 s. 6.)

På lignende måte ble etterforskningen i terhver koordinert når det gjaldt visse typer av handlinger som hadde pågått i de såkalte tyske «Sonderkommando» nordpå. En del norske vaktmannsforbrytelsestiltalinger var implisert i disse misgjerninger og ble trukket til ansvar.

Behandlingen av saker mot nordmenn hadde stått til fiendens disposisjon i Akershus fengsel og ble også i noen utstrekning sentralisert.

Ellers kan det nevnes at det allerede i januar 1945 ble satt ned en komité for å undersøke etterforskningen av krigsforbrytelsestiltalinger mot nordmenn i Tyskland. I komitéens rapport ble daværende høyesterettsdommer Stang formann. Videre oppnevnte riksadvokaten en granskningskomité med riksadvokat Haakon Sund som formann til å undersøke aviseiernes ansvar og den måte hvorpå det var blitt drevet under krigen. Oppdraget ble gitt etter konferanse med Justisministeren. Det av komiteen bearbejdede materiale ble distribuert til politiets landssvikavdelinger.

En mindre etterforsker-gruppe med statsadvokat Ivar Follestad som leder ble opprettet og sendt til Tyskland med oppdrag å foreta en grundig undersøkelse, spesielt med henblikk på den ferske mot Vidkun Quisling som var i Tyskland forberedelse og mot en del av hans medarbeidere.

I sammenheng med denne generelle gjennomlegging av rettsoppgjøret som er i gang, må en se de tiltak som er iverksatt for å søke rettsoppgjøret begrenset til de visse forhold av mindre graverende art som en slags «avkriminalisering» på et senere stadium. (Jfr. Statistikk over krigsforbrytelsestiltalinger 1940—1945, Statistisk Sentralbyrå nr. 14.)

I et foredrag i Oslo krets av

forening uttalte daværende statsråd A.C. Sandersen følgende:

«Begrensning måtte til, og den måtte gjøres selv om den i øyeblikket kom tvers av den alminnelige rettssans. Allerede høsten 1945¹⁾ innskjerpet statsadvokaten at straffeprosesslovens § 85, 2. ledd skulle anvendes under rettsoppgjøret. Det viktigste i denne forbindelse var den hensikt som ble gjort i forhold til pas-pas-medlemmer som meldte seg inn av egen vilje eller av uforstand og som gikk ut av statsaksen på Akershus 1. februar 1946. Disse skulle det i alminnelighet ikke være tale om, men spørsmålet om påtaleunntak skulle bringes inn for riksadvokaten. En bestemmelse var blitt truffet med Stortinget allerede i februar 1946 som innskjerpet at jeg ikke var særlig opptatt med at opplysningen ble relativt lett for den kunne lett på det tidsreist en motstand som ville bli overvunnet senere. Senere er begrensningen videre. I november 1947 uttalte riksadvokaten til departementet at man ikke skulle overse at personer som kommer etter rettsforfølgning nå, 2½ år etter frihet, og som kanskje har klart å oppnå å holde fast ved yrke hvori de hele livet har vært beskjeftiget, vil bli rammet av en dom ved en rettsforfølgning på et punkt enn om de hadde fått saken straffen utstått tidligere. Hendelses økonomi og den arbeidsro som er nødvendig for dets gjenreisning stiller krav om moderasjon fra straffeprosessens side.» Videre: «Påtalemyndigheten har i atskillig utstrekning begjært og dermed også fulgt sin straffeprosessloven til å unnlate å straffe personer som det foreligger et straffbart forhold. Dette utvei har påtalemyndigheten etter fritt skjønn finner at intet nytt krever at den straffbare personen.»

I et rundskriv av 29. november 1945, nr. 56, blir det påpekt at det bør overveies å innrømme at personer som overfor frontkjempere som hadde fått straffen som følge av alvorlige krigsforbrytelsestiltalinger som ble gjennomført som omformell påtaleunntak i strpl. § 85, 2. ledd, ikke skulle straffes av riksadvokaten i enkelte skriv. Det ble påpekt at hvoretter rettsforfølgningen ble gjennomført overfor enkelte handlingsforbrytelsestiltalinger, det kunne herske tvil om foretatt påtaleunntak som rettsstridig og straffbar. I et rundskriv av statsadvokaten i et rundskriv av 17. januar 1946, nr. 1, (Unghirden, Jentehirden, og Gjerningshirden) ble det påpekt at vedkommende hadde hatt at vedkommende hadde vært medlem av partiets senest ved det fylte hadde nådd den alder ved frihet i 1945. (St. prp. nr. 1 for 1948, s. 7.)

Når det gjelder avkriminalisering m. h. t. «krigsforbrytersakene» foregikk den i en grovere skala og etter andre retningslinjer enn når det gjaldt landssviksakene. I den første tid (den militære fase) foregikk etterforskningen mot utlendinger som under tjenestegjøring i tyske militære, eller halv-militære enheter eller i tysk politi hadde gjort seg skyldig i overgrep mot den okkuperte befolkning i samarbeid med allierte militære instanser. Disse krigsforbrytere hadde ofte også begått misgjerninger i andre okkuperte land i en slik grad at det kunne være grunn til å sette dem under tiltale ved «the International Military Tribunal» (St. prp. nr. 1 for 1948, s. 7.)

gjøringen. (Rundskriv L. 50 for 15. november 1945.) I et skriv til Justisdepartementet av 25. november 1947 (nevnt i St. prp. nr. 1 for 1948 uttalte videre riksadvokaten at det etterhånden overfor påtalemyndighetens tjenestemenn er gitt uttrykk for at medlemsskap i forskjellige nazifiserte yrkesorganisasjoner, såsom lærersambandet, legeforbundet eller advokatforbundet, ikke bør anses som straffbart. Heller ikke medlemsskap i Norsk-Tysk Handelskammer (Rundskriv L. 21 for 11. august 1945). Tjenestegjøring i A.T. som befal har i alminnelighet ikke ført til påtale. I en annen stilling kommer A.T.-befalingsmenn som har drevet NS-propaganda for mannskapene (L. nr. 21 for 11. august 1945). Lignende retningslinjer er gitt for tjenestegjøring i Teknisk Nødhjelp (Rundskriv L. nr. 82 for 29. april 1946). Hvor der var foretatt tvangstiltak til N.S.K.K. måtte naturligvis forfølgning ikke iverksettes mot den tvangstiltakskrevne. (Skriv L. nr. 21, 11. august 1945.) Som regel heller ikke ved bidragsytelse til N.S.H. som i alminnelighet var beskjedne. (Skriv L. nr. 43 for 16. oktober 1945.)

I et rundskriv fra riksadvokaten (skriv L. nr. 69 for 10. februar 1946) er det trukket opp retningslinjer for påtalemyndighetens behandling av forfølgningen mot de såkalte «tyskerarbeidere». Som regel burde bare de personer straffes som hadde utført arbeide av direkte krigsviktig karakter, til tross for at de tidligere hadde hatt alminnelig bra avlønnet norsk arbeide. Selv innenfor den ramme som her ble trukket opp viste det seg umulig å fremme oppgjøret mot «tyskerarbeiderne». Rettsapparats begrensede kapasitet tillot ikke noen nøyaktigere granskning av de titusener som hadde arbeidet ved tyske anlegg. Resultatet ble at man stort sett innskrenket forfølgningen til de arbeidere som slo seg sammen i små arbeidslag som stillet seg til tyskernes disposisjon ved å påta seg arbeidsoppgaver (jfr. Ot. prp. nr. 1 for 1948, s. 7.).

Når det gjelder avkriminalisering m. h. t. «krigsforbrytersakene» foregikk den i en grovere skala og etter andre retningslinjer enn når det gjaldt landssviksakene. I den første tid (den militære fase) foregikk etterforskningen mot utlendinger som under tjenestegjøring i tyske militære, eller halv-militære enheter eller i tysk politi hadde gjort seg skyldig i overgrep mot den okkuperte befolkning i samarbeid med allierte militære instanser. Disse krigsforbrytere hadde ofte også begått misgjerninger i andre okkuperte land i en slik grad at det kunne være grunn til å sette dem under tiltale ved «the International Military

Tribunal i Tyskland. Det kunne også være spørsmål om å utlevere en krigsforbryter, arrestert i Norge, til et av de allierte land. Men særlig var det viktig for den allierte militære overkommando under den første periode av våpenstillstanden i Europa å forta en såkalt «screening» i krigsfangeleirene i alle land hvor tyske tropper ble avvæpnet for å identifisere Abwehrs og Sipos folk som i stor utstrekning hadde tatt på seg Wehrmachts uniformer og skjulte seg blant soldatene. Det gjaldt nemlig å avdekke de vidt forgrenede spionnett som man antok at tyskerne hadde etterlatt seg innen befolkningen i alle tidligere okkuperte land. Likeså var det påkrevet å avdekke hemmelige sabotørgrupper blant de mest fanatiske SS-folk. (Se St. meld. n. r. 64, bilag I «Angrepene på rettsoppgjøret med landssvikerne», s. 10—12.) Under den del av etterforskningsarbeidet var det et planmessig samvirke mellom norske og allierte tjenestemenn — en såkalt norsk «sambandsavdeling» og britisk «Task Force».

En del av arrestantene ble av de militære myndigheter ført til Tyskland og trukket til ansvar der. De øvrige tok den norske påtalemyndighet seg av. Om hvor langt man gikk med å aksjonere slike saker finnes en uttalelse i St. prp. n. r. 1 for 1948 som siterer et skriv fra riksadvokaten således:

«Ingen egentlige krigsforbrytelsessaker (dvs. saker angående handlinger, begått i tidsrommet fra 9. april 1940 til 9. mai 1945, og begått av utlendinger i tysk tjeneste som ikke har oppholdt seg så lenge i landet før okkupasjonen at de vil kunne behandles som landssvikere) blir fremmet uten at vedkommende er blitt listeført ved WWC.

Det overveiende antall listeføringer ble foretatt i London før frigjøringen. Tallet var til sammen ca. 380. En stor del av de listeføringer som fant sted før frigjøringen er blitt foretatt på et sviktende bevismessig grunnlag.

Tyske krigsfanger som har vært undergitt etterforskning som mistenkt, er i noen utstrekning sendt til Tyskland etter at forfølgningen mot dem her er blitt innstillet. Kun få av disse henleggelse skjedde etter bevisets stilling. En har i mange tilfelle funnet, alle omstendigheter tatt i betraktning, således krigsforbrytelsenes ringe antall, mindre grove karakter, mistenktes underordnede stilling m. v., at det ikke har foreligget tilstrekkelig vektige offentlige hensyn som krevet at det ble reist tiltale, jfr. prinsippet i strpl. § 85, og saken er derfor henlagt med en uformell beslutning fra Riksadvokatens side. Det kan således slås fast at i intet av disse tilfelle ville man kunne regne med en høyere fengselsstraff enn 10 år. Påtalemyndigheten har således i grov målestokk arbeidet etter de retningslinjer som er angitt i rundskriv L. nr. 44 av 24. oktober 1945 om etterforskningen i krigsforbrytersaker, hvor blant annet er anført:

«Jeg antar imidlertid at det vil bli veldig å begrense påtalen av slike handlinger til de mest alvorlige, og etterforskningen derfor, når det gjelder voldsforbrytelser, må løp konsentreres om forhold hvor tortur og skaper har vært brukt, eller døden eller delig skade er blitt følger. Tilsvarende etterforskningen av formuesforbrytelser skrenke seg til å omfatte de mest alvorlige»

Etter hvert som tiden gikk ble det mer nødvendig å få tømt krigsfangeleirene få sendt tyskerne ut av landet. Det fremlet seg som mindre aktuelt å ta fatt på mindre graverende forhold, selv om nok enkelte hjemmefrontfolk var lite tilfreds å se en rekke av deres tidligere plager slippe ut gjennom påtalemyndighetens maskede nett.

Det lykkedes ikke påtalemyndigheten rettsoppgjøret fremmet så hurtig som man forhånd hadde håpet. De mest optimistregnet med ett år. Det tok godt og vel (Jfr. St. prp. n. r. 1 for 1952) kommer ikke bare av at antallet saker måtte undersøkes og avgjøres ble betydelig større enn man opprinnelig antok. Det seg også at behandlingen av den enkelte ble omstendeligere og mer tidkrevende var en feilregning når man hadde forutsett saksbehandlingen ville gå på løpende bånd når man hadde fått et visst antall prøver ende dommer og hadde fått visse retninger for straffutmålingen. Domstolene overbelastet. Det forelå i de fleste saker viduelle omstendigheter som domstolene de å få utredet med samme grundighet under vanlig straffejustis. En viss trender fra enkelte siktede og deres forsvarere har utvilsomt også forekommet. Disse andre forhold er berørt i flere av riksstiftelsen innberetninger om rettsoppgjørets sjon.

I det tidligere siterte brev 25. 1947 fremhever riksadvokaten som å påskynde rettsoppgjøret den utvidede foreleggsinstituttet som ble innført av 22. februar 1946 nr. 2. Det ble da til å utferdige forelegg på frihetsstraffen et år. Således hadde det vist seg for mulig å kunne bruke denne fremgangsmåte varetakt hadde vært anvendt og hvor selsstraffen kom til omtrent å motvirketstiden. Men forelegg er brukt i utstrekning også utenfor disse tilfelle.

Pr. 10. oktober 1949 beregnes at saker gjensto. Av disse antok man at måtte fremmes i retten.

I St. prp. n. r. 1 for 1950 sies en innberetning til Justisdepartementet riksadvokaten. Det heter her:

militære myndigheter og til manntallføreren i ca. 7500 tilfelle. Hver enkelt melding forutsetter naturlig nøyaktige undersøkelser.»

Pr. 1. november 1951 var det fremdeles en restanse på 45 saker, hvorav 28 gjaldt økonomisk landssvik. Riksadvokatens innberetning på den tid inneholdt følgende bemerkning iflg. St. prp. n. r. 1 for 1952:

«I tillegg til observasjonssaker som er nevnt i oversikten (saker hvor tiltale er reist) er en rekke saker (ca. 300) stillet til observasjon hos politiet i det de mistenkte ikke har kunnet finnes etter frigjøringen. En del av disse personer må antas å oppholde seg i utlandet, muligens i krigsfangeleirer, andre er døde uten at dette har kunnet bringes sikkert på det rene. Fra tid til annen dukker noen av dem sikkert opp, og sakene blir da behandlet. Denne gruppe av saker medfører imidlertid et helt uvesentlig arbeid for påtalemyndigheten sammenlignet med det ordinære etterarbeid landssvikoppgjøret fører med seg. Jeg sikter her til benådnings-, erstatnings- og gjenopptakelsessakene, som — da det ofte er de mest kompliserte og vanskelige sakene det gjelder — stadig krever et betydelig arbeid fra påtalemyndighetens side. Blant gjenopptakelsessakene regner jeg da også det ikke ubetydelige antall saker som sendes inn med begjæring om opphevelse av tidligere vedtatt forelegg (overordnet påtalemyndighets adgang til å oppheve forelegg til gunst for siktede er ubundet av tidsfrist, jfr. landssvikrettergangslovens § 17).

Det har tidligere vært fremholdt av Riksadvokaten at rettsoppgjøret med landssviksakene ikke vil være tilendebrakt før lovens foreldelsesfrister er utløpt. Erfaringene m.h.t. etterarbeidet i det sist forløpne år synes fullt ut å bekrefte dette.»

Det kan i den forbindelse nevnes at påtalemyndigheten ved enkelte anledninger har revidert vedtatte forelegg idet man i henhold til lov om rettergang i landssviksaker av 21. februar 1947 § 17, 1. ledd, annet punktum, har opphevet disse når det har vist seg at de har vært urimelige eller har omfattet forhold som etter de fastsatte retningslinjer ikke ble ansett for straffbare.

Etter at påtalemyndigheten i alt vesentlig hadde gjort seg ferdig med rettergangen i landssviksaker fikk den overført oppgaver i sammenheng med en forenkling av administrasjonen som Justisdepartementet fant det nødvendig å gjennomføre på dette tidspunkt. Ved lov av 4. juli 1952 ble nemlig Erstatningsdirektoratet nedlagt fra 1. juli s. å. Skifterettene overtok alle de oppgaver som pålåg Erstatningsdirektoratet ved behandlingen av avviklingsboer. — landssvikl. §§ 49, 51 og § 53, mens de øvrige oppgaver ved forfølgningen av landssviksakene ble overført til påtalemyndigheten. Ved kgl. res. av 1. august 1952 ble riksadvokaten bemyndiget til å

har i løpet av inneværende år særlig meget tungt arbeid å få fremmet til saker hvor påtalemyndigheten har tiltalespørsmålet. Især har det vist seg at i denne periode at det har vært vanskelig med restansene ved herreds- og byrettene har helt fra årets begynnelse på advokatene å føre skarp kontroll disse saker ble hurtigst mulig berammet for fremmet uten opphold og har naturlig forsøkt å skyve på lasset. Således jeg i mai måned foretatt en reise til de viktigste fylker hvor saksbehandlingen ble tatt tilbake og konfererte med så vel dommer og advokater og forsvarere der. Det må nok legges adskillig vekt på det som dommere utover i distriktene for kommende forklarer om årsakene til at dommer er gått ned. Herreds- og byrettene det forløpne år etter frigjøringen andre saker til side, således at trykningen å få fremmet også andre rettsaker, som sivil tvistemål, i løpet av det siste halvåret meget sterkt. Særlig gjelder dette personlige hensyn gjør det nødvendig å tilveiebrakt dom i rimelig tid, som skilsmisssaker og huslesiesaker viser det seg ofte når det gjelder profitorsaker at en dommer, antakelig med aktor og forsvarer, har villet med sakens berømmelse inntil dom i en parallell sak i samme eller et annet domstol gjelder særskilt sakene mot domstolene på Østlandet. Når man ellers restanselistene ved de forskjellige domstoler fremgår det oftest at der har vært mange grunner til at sakene har foruten hva jeg allerede har nevnt er det som begrunnelse for utsettelse av tiltalte eller viktige vitner forhindret fra å møte på grunn av sykdom eller andre avgjørende saker.

Pr. 1. november 1950 gjensto iflg. St. prp. n. r. 1 for 1951 106 saker. Det dreier seg nå om saker som av særlige grunner hittil ikke er kommet til observasjon. Ofte hadde ho-ving i sakene måttet utstå fordi dommer var syk, — eller fraværende fra domstolene. I tillegg til denne restpulje kom det mange tidligere pådømte saker som ble besluttet gjenopptatt i henhold til §§ 414 og 415. I et brev til Justisdepartementet av 30. november 1950 uttaler riksadvokaten herom:

«Påtalemyndigheten har fortsatt arbeidet med avsluttede landssviksaker. Det vil volder de mange begjæringer om gjenopptakelse i pådømte saker et stort arbeidsområde er det regelmessig nødvendig å gjøre undersøkelser og avgi uttalelser i anledning av krav om erstatning fra påtalemyndigheten har vært under forfølgning som er frifunnet. Politiet oppgaver som følger meget arbeide med saker som er gjenstående av lov nr. 25 av 28. juli 1945 som gjelder idømte rettighetstap. Alene disse saker må sende underretning til

Stiftelsen norsk Okkupasjonshistorie, 2014

treffe bestemmelser om fordelingen av disse oppgaver på påtalemyndighetens tjenestemenn. Bestemmelser herom ble gitt i rundskriv av 21. august 1952. Oppgavene ble fordelt mellom statsadvokaten for pris- og rasjoneringsaker og politiet. — En rekke større økonomiske saker som tidligere var behandlet ved Erstatningsdirektoratets hovedkontor, Juridisk avdeling, ble overført til behandling ved Oslo statsadvokatembete ved en av statsadvokatene som tidligere hadde vært knyttet til Erstatningsdirektoratet.

5. Politiet.

a) *Innledning. Politiet under okkupasjonen.* Justisdepartementets arbeid med å reetablere politietaten i forbindelse med frigjøringen bød på særlige problemer. Det dreiet seg ikke bare om å foreta opprensning blant embets- og tjenestemenn. Under nazistenes herredømme var politiets organisasjon strukturelt omskapt. Dette gjaldt både den øverste ledelse, idet der var opprettet et eget «politidepartement», og det gjaldt den ytre etat. Man måtte med ett slag reorganisere politistyrken og etablere en ny ledelse som passet for situasjonen under den kritiske overgang fra krig til fred.

Den 9. april 1940 hadde man ca. 3000 politifolk i Norge, omfattende embetsmenn, polititjenestemenn, lensmenn og lensmannsbetjenter. Embetsmennenes antall var 137. Det var naturlig at de tyske angrepsstyrker i april 1940 tok over ledelsen av det norske politiet etter hvert som de fikk herredømme over distriktene. Okkupanten vil alltid ha interesse av å holde flest mulig av de stedlige politifolk på plass. Tyskerne var derfor i første omgang forholdsvis måteholdne med sine krav og arrangementer som inntil videre ble holdt noenlunde innenfor folkerettens ramme. Og Wehrmachts distriktskommandanter viste også som regel politimesteren skyldig respekt. Men da Reichskommissariatet hadde etablert sitt store apparat og hadde sikret seg kontakt med den norske sivile administrasjon, således at det var i stand til å gå i gang med sine nazifiseringsplaner, ble tonen skarpere. Dette skjedde omtrent fra det tidspunkt da de «kommissariske statsråder» som befant seg under Quislings førerskap ble plasert og gitt myndighet av okkupanten, i september 1940. Politimesteren i Oslo ble således som en begynnelse fjernet fra sitt embete, senere arrestert og til slutt ført i fangenskap i Tyskland. Det ble så opprettet et kommissarisk politiministerium under ledelse av Jonas Lie. Dette nye departement konsentrerte en sterk politiadministrasjon omkring solid utbygde sentralorganer. Av rikets

54 politimestre som før hadde stått under ledelse av direktoratet ble fjernet fra tjenesten, således de 48 brakt i underordningsforhold til 6 overpolitimestre som fikk titelen politipresidenter. Hver av disse fikk forordnet 2 såkalte politikommandanter som førte kontroll med den sivile administrasjon og kriminaltjeneste i presidiet. Et presidium omfattet 8 à 10 ordinære politijurister. Presidentenes hovedsete var i Bergen, Trondheim, Stavanger, Tromsø og Kirkenes. I disse byene var de samtidig politimestre. Ellers ble politiapparatet på samme måte som i «Stor-Tyskland» administrert i to hovedgrener, ordenspolitiet og sikkerhetspolitiet. Hver ble kommandomessig underlagt en politigeneral som sorterte direkte under ministeren. Ordenspolitiet som omfattet enes regulære ordensavdelinger og senere også lensmennene, ble styrket med militær oppsatt og rustede beredskapsavdelinger. egen organisme dannet det under krigen rettede pris- og rasjoneringspolitiet, som underlagt en politinspektør i hvert presidium. Til sikkerhetspolitiet hørte det ordinære minalpolitiet og videre det nyopprettede statspolitiet, som sammen med tysk gestapo hadde til oppgave å avsløre og kjempe den «illegale» motstandsberedskap. Statspolitiet var uavhengig av de lokale litipresidenter og deres stab. Toppen av litipyrampen besto således under okkupasjonstiden av en politiminister, — under 2 politigeneraler — videre 6 politipresidenter og 12 kommandører og 54 politimestre, foruten en rekke av politimestrene uavhengige, sjefstatspolitiet, grensepolitiet og ordenspolitiet beredskapsavdelinger. Gjennom sentrale lokale nøkkelmenn ble således forvaltet og gjennomført som kommandoføring trukket helt til politiministerens stab. Departementet ble gripe inn i gjennomføringen av en rekke som helst aktuell politioppgave og ble ført. Men samtidig som politistaten ble bygd opp strukturelt, ble den enkelte viduelle politimann planmessig seekuet. Disse folk ble så erstattet av hirtfolk, frontkjempere og andre mindreverdige personer. Et resultat av denne omveltning innen det norske politiet var at man ved rikets frigjøring var nødt til å suspendere over 2000 embetsmenn og 5500 tjenestemenn av en samlet politistyrke på 5500.

b) *Politiets beredskapsplaner under okkupasjonen.* Den norske regjering i London og den norske frontens ledelse i Norge var klar over at

avpasset etter de militære operasjonsplaner. Regler ble utarbeidet om deres samarbeid med hjemmestyrkene og med invasjonstropenes politi og security-personell under de forskjellige alternativer for krigføring som ble forutsatt. Man regnet med disse alternativene: Alliert militær invasjon, tysk tilbaketrekning uten formell kapitulasjon og endelig erklært kapitulasjon i Norge. En avgjørende forutsetning for at det ville kunne lykkes å etablere ro og orden over hele riket antok man det ville være at den vesentlige del av de forhatte landssvikere ved frigjøringen uoppholdelig ble anholdt og isolert. I ventetiden var derfor de utpekte politimestre pålagt å orientere seg om de landssvikere som burde arresteres innen deres distrikt. I dette øyemed pågikk hemmelig etterforskning. Der ble utarbeidet arrestlister innen de forskjellige distrikter overensstemmende med retningslinjer som var godtatt av justisministeren og meddelt politiledelsen hjemme i Norge. Disse omfattet også de tyske krigsforbrytere.

Så lenge okkupasjonen sto på, fant man ikke å kunne organisere hemmelig politikorps innen riket på samme måte som hjemmestyrkenes organiserte fullt oppsatte partisanavdelinger. Derved unngikk politiet de mange farlige «opprullinger» som utsatte nøkkelmennene (politiledelsen og politimestrene) for å bli rykket bort. Derimot organiserte man grupper av politifolk som var engasjert i hjemmestyrkene på militær side, dels i oppsatt kampgrupper, dels i etterretningsvesenet. Planene for rekrutteringen til politikorps var til gjengjeld stort sett basert på detaljerte avtaler med de hemmelige, militære organisasjoner. Den hemmelige politiledelse sto i nær og fortrolig samarbeid med mil.orgs ledelse helt fra 1942. Dette samarbeid var forplantet nedover til distriktene hvor de militære distriktssjefer og politiets sjefer rådførte seg med hverandre. På politiets side var en del av politimestrene utpekt til såkalte distriktspolitisjefer som i visse henseender skulle ha kommando over de øvrige politimestrene. Der var 17 distriktspolitisjefer. Kun disse hadde direkte forbindelse med politiledelsen inne i Oslo og mottok instruksjoner fra denne til iakttagelse og videre kunngjøring til kollegene. Det var også disse 17 distriktssjefer som alene hadde kontakt med hjemmestyrkenes distriktssjefer. Med hensyn til gjenoprettelsen av politikorps var det truffet den avtale at de militære organisasjoner (H.S.) når tiden kom skulle avgi et på forhånd beregnet antall av sine kadre til politiet for å gjøre

Stiftelsen norsk Okkupasjonshistorie, 2014

tjeneste under politimestrene. Hjemmestyrene opprettet enkelte steder tropper av der til skikkede menn som ble ledet og trent spesielt for politioppgaver av politimenn som hadde militær befalsutdanning. Disse avtaler med overføring av hjemmestyrenes grupper til politiet ble effektive ved frigjøring overalt i landet unntagen i de nordlige distrikter hvor mil.org. på grunn av forholdene ikke hadde kunnet organisere seg. Da Øst-Finnmark ble frigjort ved kamp høsten 1944, ble til gjengjeld politimenn som var utdannet blant flyktninger i Sverige sendt til dette distrikt under ledelse av en erfaren politimester for å gjenopprette et borgerlig politi i de frigjorte områder. Innen riket kan ordningen kort rekapituleres derhen at man hadde utpekt 54 politimestre, hvorav 17 distriktpolisitjefer under ledelse av et fem-mannsråd, som hadde avtale med hjemmestyrene om eventuell overføring av mannskaper til polititjeneste. Fem-mannsrådet hadde forbindelse med rikspolis sjefen som inntil frigjøringen var knyttet til regjeringen i London.

Foruten de politistyrker som man på denne måten forberedte innen rikets grenser ble det også utenfor dem opprettet sterke politikontingenter. Det var jo på den tid helt uklart om frigjøringen ville komme til å skje på fredelig måte eller om det ville reise seg alvorlig væpnet motstand fra nazistenes side. Som ledd i forberedelsene besluttet derfor London-regjeringen etter å ha innhentet de svenske myndigheters samtykke, å sette opp et ordenspolitikorps i Sverige med rekruttering av flyktninger i vernepliktig alder. Korpset ble organisert etter militært mønster med oppsetting av lag, tropp og kompani. Korpset ble garnisonert i Johannesberg Säteri ved Gottröra i Sverige. Befal og mannskap ble trent så vel i våpenbruk og eksersis som i rene politigjøremål, spesielt ble det lagt vekt på ordenspolitimensig massetjeneste. Der ble også arrangert undervisning i teoretiske fag på samme måte som på vanlig politiskole. Her hadde man bistand av svenske lærere. Det første politikompani ble satt opp i 1943. I 1945 besto det av 8 kompaner, hvert av dem på ca. 165 mann. Med administrasjonspersonale og leiarbeidere besto korpset ved frigjøringen av 1670 mann, herav 182 befalingsmenn. Sjefen for dette korps var en norsk politiembetsmann. Korpset ble i Sverige beregnet som «Rikspolitikorps» for å markere at det var en del av det norske rikspoliti underordnet rikspolis sjefen og Justisdepartementet, i motsetning til det i Sverige samtidig opprettede meget større norske såkalte «Reservepoliti».

Dette siste lå under militær kommando sorterte under Forsvarsdepartementet og i virkeligheten en ren militær oppsetting. Der overføringen ble rikspolitikorps og til utrykningspoliti, noe som var nytt til dets oppgaver.

En var tidlig oppmerksom på at det bli særlig vanskelig å gjenopprette korpset politiet hjemme. Det forestående store oppgjør ville komme til å medføre en arbeidsbyrde for politiets etterforskere, straffdommere og advokater som på samme tid ble særlig belastet ved at det kom inn så mange kartla de misgjerninger som forsvarende og hans folk øvet umiddelbart etter frigjøringen begynte i Norge. Den jurist som i ledet etterforskningen mot Rinnanmannen Henry Oliver Rinnan, hvorfor han ble etter frigjøringen beskikket som dommer i det nye saksforvaltningsretten og Høyesterett.

Av materiell til politiet ble det innkjøpt inn «battledresser» til 5000 mann. I tillegg ble det innkjøpt uniformer, våpen og utstyr til utrykningspoliti og foruten det ble innkjøpt delvis rullende materiell. Alene motorvagnar og verkstedsutstyr som ble innkjøpt hadde en verdi av ca. 1½ million kroner.

Under krigens gang lot regjeringen opprette 3 etterforskningskontor utenfor Norge. Det største var det etterforskningskontor ved den norske legasjon i Stockholm hvor de fikk en grundig utdanning. Disse etterforskere ble organisert i arbeidsgrupper for overføring til de forskjellige distrikter i Norge når tiden kom. Under krigens gang lot regjeringen opprette 3 etterforskningskontor utenfor Norge. Det største var det etterforskningskontor ved den norske legasjon i Stockholm hvor de fikk en grundig utdanning. Disse etterforskere ble organisert i arbeidsgrupper for overføring til de forskjellige distrikter i Norge når tiden kom.

Denne forordningen skulle oppretholdes så lenge det var krig og så lang tid deretter som det ble nødvendig. Ved kgl. res. av samme dato ble rikspolis sjefens myndighetsområde utvidet til hele det norske politi, herunder utrykningspoliti og var politimestrenes overordnede myndighet. Han kunne berede og tjenestemenn til å gjøre tjeneste som helst distrikt og kretsområde og fjerne embets- og embetsforføyninger som politiets embetsmenn var undergitt. Han hadde fullmakt til å gjøre midlertidige forandringer i politidistrikter. Likeså hadde han fullmakt til å gjøre forandringer med hensyn til oppsettningen som krigssituasjonen var nødvendig. Det kan særlig nevnes at ledelsen til å beordre embetsmenn ved politiet avgitt til landssviksaker samt til overføring av de således beordrede embetsmenn til å gjøre tjeneste under landssviksaken. Organisasjonen av den sivile overføringen ble underlagt rikspolis sjefen og skulle pålagt å føre tilsyn med samarbeidet mellom det norske rikspoliti og alliert krigspoliti og de lokale politier. Han tilhørte ikke

c) Rikspolis sjefen.

Et eksempel kan nevnes at der det kom inn så mange kartla de misgjerninger som forsvarende og hans folk øvet umiddelbart etter frigjøringen begynte i Norge. Den jurist som i ledet etterforskningen mot Rinnanmannen Henry Oliver Rinnan, hvorfor han ble etter frigjøringen beskikket som dommer i det nye saksforvaltningsretten og Høyesterett.

Et eksempel kan nevnes at der det kom inn så mange kartla de misgjerninger som forsvarende og hans folk øvet umiddelbart etter frigjøringen begynte i Norge. Den jurist som i ledet etterforskningen mot Rinnanmannen Henry Oliver Rinnan, hvorfor han ble etter frigjøringen beskikket som dommer i det nye saksforvaltningsretten og Høyesterett.

Et eksempel kan nevnes at der det kom inn så mange kartla de misgjerninger som forsvarende og hans folk øvet umiddelbart etter frigjøringen begynte i Norge. Den jurist som i ledet etterforskningen mot Rinnanmannen Henry Oliver Rinnan, hvorfor han ble etter frigjøringen beskikket som dommer i det nye saksforvaltningsretten og Høyesterett.

Et eksempel kan nevnes at der det kom inn så mange kartla de misgjerninger som forsvarende og hans folk øvet umiddelbart etter frigjøringen begynte i Norge. Den jurist som i ledet etterforskningen mot Rinnanmannen Henry Oliver Rinnan, hvorfor han ble etter frigjøringen beskikket som dommer i det nye saksforvaltningsretten og Høyesterett.

Et eksempel kan nevnes at der det kom inn så mange kartla de misgjerninger som forsvarende og hans folk øvet umiddelbart etter frigjøringen begynte i Norge. Den jurist som i ledet etterforskningen mot Rinnanmannen Henry Oliver Rinnan, hvorfor han ble etter frigjøringen beskikket som dommer i det nye saksforvaltningsretten og Høyesterett.

påtalemyndigheten. Under hensyn til at den nye politiordning måtte forutsettes å kunne bli gjennomført under kamp i Norge ble rikspolis sjefen i en prov. anordning tildelt en vidtgående adgang til å treffe generelle bestemmelser for befolkningen som angikk den ytre orden. Han hadde fullmakt til å fastsette regler om offentlige møter og demonstrasjoner, til å regulere forskriftene for salg og skjenking av rusdrikk, til å fastsette luknings-tiden for bevertningssteder m. v., til å anordne portforbud, til å foreskrive legitimasjonstegn for sivilbefolkningen og til å fastsette restriksjoner for reiser fra et distrikt til et annet.

Allerede under okkupasjonen ble det lagt vekt på at man på forhånd måtte regulere kompetanseforholdet mellom politiet og den militære (allierte) overkommando på norsk område. Bestemmelsen herom ble fastsatt i en juridisk saksavtale som ble opprettet i London og tiltrådt av samtlige vedkommende regjeringer. Denne avtale var resultatet av en langvarig og omhyggelig forberedelse fra norsk side, da den jo på den ene side måtte sikre den allierte overkommando en så stor myndighet, også over norske sivile forvaltningsorganer under krigsoperasjoner at den bevægelsesfrihet og militære slagkraft ikke ble unødvendig hemmet. På den annen side var det jo også en iøyenfallende viktig norsk sak at den såkalte militære fase av frigjøringen ikke kunne bli nyttig for militært formål lenger enn hensynet til norsk suverenitet tillot det. Til den nevnte juridisk saksavtale sluttet seg en del såkalte gentlemen agreements mellom rikspolis sjefen med justisministerens billigelse og general Thorne som var sjefen for Scottish Command. Disse avtaler gjaldt vesentlig de beføyelser som det britiske militære security service skulle kunne ha på norsk område og om formene for samarbeid med det norske politi.

For at rikspolis sjefen under frigjøringsfasen hurtigst mulig skulle kunne orientere politimestrene om sådanne hemmelige avtaler og videre om instruks og retningslinjer som rikspolis sjefen for øvrig utarbeidet, ble det opprettet i Storbritannia tatt ut en del yngre jurister som fikk i oppdrag å fungere som rikspolis sjefens representanter eller liaisonoffiserer ved de norske militære kommandostaber som etter planen skulle opprettes i frigjorte områder (såkalte distriktskommandostaber). Liaisonoffiserene — «P.representanter» som de ble kalt — hadde i et antall av 7 deltatt i vel et års forberedende arbeid i Storbritannia under rikspolis sjefens ledelse og hadde

Stiftelsen norsk Okkupasjonshistorie, 2014

tatt del i kurser for allierte «Civil Affairs officers» og i krigsspill som ble arrangert på militær side i samråd med representanter for den sivile administrasjon. Da overføringen til Norge av de militære staber i mai 1945 fant sted var P.representantene utstyrt med muntlige og skriftlige forholdsordrer som gjaldt politiadministrasjonen og ble i så henseende politimestrenes rådgivere på de steder hvor de ble dirigert. De fungerte også som forbindelsesledd mellom politimestrene og de allierte Civil Affairs Officers som var knyttet til distriktenes Zone Commands under den kortvarige militære fase av frigjøringen. De samme representanter var endelig utstyrt med fullmakt til å foreta den første offisielle beskjekelse av de utpekte politimestrene på regjeringens vegne.

d) *Virksomheten etter frigjøringen.*

Da frigjøringen inntraff den 7. mai 1945 ble politiet reorganisert i alt vesentlig overensstemmende med det program som var lagt på forhånd. Umiddelbart etter at den tyske overkommando hadde erklært kapitulasjon overtok de utpekte politimestre sine stillinger idet de avløste sine nazistiske forgjengere og offentliggjorde dette overensstemmende med regjeringens beslutning. Politimestrene i de tre største byer var i den første tiden assistert av såkalte visepolitimestre foruten at deres stab av embetsmenn her som overalt ellers ble betydelig utvidet. Straks etter kunngjøringen satte politimestrene i verk opprydding ved sine korps i form av suspensjon og i alvorlige tilfelle pågripelse og arrestasjon. Samtlige politifolk som hadde vært medlemmer av NS ble etter instruks fjernet fra tjenesten, hvorefter der ble reist individuelle saker som gikk over til etterforskning og behandling av særlige granskingsutvalg. I St. pr.p. nr. 1 for 1948 er det opplyst at ca. 2000 av ca. 5500 polititjenestemenn straks etter frigjøringen ble suspendert eller fjernet. Av politiemetsmenn, 189 i det hele, ble 86 suspendert, derav 40 politimestre. Distriktpolisjefene hadde i sitt område å føre oppsyn med at denne oppgave ble gjennomført programmessig av de dem underlagte politimestre og sto derom i rapportforhold til rikspolisjefen. Arrestasjon av landssvikere ble gjennomført således som bestemt i samarbeid med hjemmestyrkene som fra sine hemmelige forlegningssteder var rykket inn til byene. Hjemmestyrkene hadde også til å begynne med vaktholdet over de provisoriske fangeleirene, ca. 50 i tallet, men ble her så hurtig som mulig avløst dels av polititjenestemenn og dels av vaktstyrker som i det øyemed ble utdannet av og sto under komman-

do av politiet. I noen utstrekning assisterte de utdannede fengselstjenestemenn hvis arbeid var for ringe til at Fengselsstyret i samarbeid med de første måneder kunne overta forvaltningen av fangeleirene. Det ble også etableret politimestrene.

Utrykningspolitiets kompanier rykket over grensen fra Sverige og fordelte seg i distriktene etter den plan som var lagt på forhånd — 3 kompanier til Oslo, 1 til Bergen og 1 til Trondheim og 3 til de nordlige fylker. Kompanisjefene utførte med sine folk den viktigste tjeneste som den stedlige politimester hadde dem.

Som før nevnt hadde man regnet med at det ville bli en vanskelig oppgave å bemanne minimalpolitiet. Det ble en av politisjefenes største tiltak å utbygge de allerede eksisterende kriminalavdelinger og å bygge opp nye sådanne som skulle ta seg av rettssaker og gjøret med landssvikerne. For å bote på mangelen på personale engasjerte man et betydelig antall yngre jurister som så det som borgerplikt å stille seg til disposisjon, og fordelte man 270 etterforskere som utførte tjeneste ved de tidligere norske rettsinstanser i Sverige og Storbritannia, hvor de hadde gjennomgått utdanning ved den politiske skole. Da behovet ennå på langt nær var dekket, ble det satt i verk kortere kurs i Oslo til utdanning av etterforskere som etter ble fordelt til politikamrene der behovet var størst. Man fant det praktisk å oppsærskilte av de regulære korps uavhengige kriminalavdelinger for behandling av landssvikere. Utover som tidligere ble der organisert i alt 42 landssvik-avdelinger. Disse tallet pr. 1. november 1945 tilsammen ca. 200 embetsmenn og 1550 tjenestemenn, senere er tallet gått ned. Ved rekrutteringen til politiet i hele tatt i det første hektiske halvår var grammet dette: Å bygge opp politistyrker med hjelp av reservemannskaper i så vidt som strekning at man var sikker på å kunne gjennomføre politiets del av rettsoppmerksomheten. Samtidig var man imidlertid oppmerksom på at styrkene måtte reduseres etter hvert som forholdene ble mer normale. Det var viktig å gjennomføre en gradvis nedrustning av styrkene og en avmilitarisering av disse. Programmet ble fulgt nøyaktig. Pr. 1. november 1940 hadde man i Norge hatt ca. 3000 polititjenestemenn og 8 kontorfunksjonærer. I løpet av krigsårene hadde det nazistiske litidepartementet sørget for at styrkene ble betydelig. Ved frigjøringen var det 20 politistyrker på ca. 5500 mann.

disse avdelinger var altså i løpet av 1948—49 blitt avviklet. Til slutt ble Oslo-avdelingen avviklet pr. 1. oktober 1950.

e) *Ekstraordinære politioppgaver i forbindelse med landssvikoppgjøret.*
«Administrativ» fengsling og «sikrings-arrest».

I Rikspolisjefens årsberetning 1945—46 gis det følgende korte redegjørelse:

«I løpet av første kvartår etter frigjøringen var politiet i første rekke opptatt med å arrestere de landssvikere som hadde inntatt en mer fremtredende stilling, som ansåes for farlige eller som ved sitt forhold hadde utsatt seg for befolkningens hat. Antallet av arresterte var i den første tid meget høyere enn på forhånd beregnet, dog ikke på langt nær så høyt som i de fleste andre land som hadde vært okkupert. Etter hvert er belegget i landssvikleirene redusert betraktelig. I det første tidsrom overkom ikke forhørsretten å prøve fengslingsspørsmålet. Politiet var derfor henvist til den såkalte «administrative» arrest overensstemmende med politianordningens §§ 3 og 6¹⁾. Avgjørelse om forlengelse av fristene for sådan varetektsarrest var underlagt Rikspolisjefen, med Justisministerens bemyndigelse. Etter hvert som rettsapparatet maktet å overta behandlingen av de mange arrestsaker, gikk domstolene over til å gjennomgå og kontrollere fengslingene i landssviksaker etter straffeprosesslovens regler. Rundskriv fra Rikspolisjefen om overgang til denne mer betryggende ordning er sendt ut pr. 13. august 1945.

1) Bestemmelsene lyder slik:

Landssvikianordningens § 3: Personer som mistenkes for å ha foretatt eller være i ferd med å foreta eller forberede noen overtredelse av straffelovens kapitler 8, 9, 13 eller 14, den militære straffelovs §§ 80, 81, 84, 86, 88, 89 eller 91, prov. anordning om tillegg til straffelovgivningen om forræderi av 22. januar 1942, lov om forsvarshemmeligheter av 18. august 1914 eller forsyningsloven av 14. mai 1917 eller for å ha foretatt eller være i ferd med å foreta eller forberede rettsstridig angrep på noens liv, legeme eller helse, kan av politiet pågripes og holdes i fengslig forvaring i opptil 30 dager eller med samtykke fra Justisdepartementet i opptil 60 dager, uten at straffeprosesslovens regler kommer til anvendelse. Justisdepartementet kan bestemme at fengslingen skal vedvare, dog ikke utover tilsammen 120 dager.

Landssvikianordningens § 6: Personer som blir eller befryktes å ville bli utsatt for overlast fra befolkningens side på grunn av formodning om unasjonalt sinnelag, kan av politiet tas i forvaring på slik måte og for så lang tid som anses nødvendig av hensyn til deres egen sikkerhet, dog ikke utover 30 dager. Justisdepartementet kan bestemme at fengslingen skal vedvare, dog ikke utover tilsammen 120 dager.

Oversikt.

Samlet antall personer arrestert for landssvik i tidsrommet 7. mai 1945 til 1. mai 1946	29 013
Antall løslatte eller overført til avsoning	11 239
Antall arrestert pr. 1. mai 1946	5 497.»

I løpet av de første måneder etter frigjøringen var det nødvendig å bruke «sikringsarrest» etter politianordningens § 6 over såkalte «tyskerjenter».

I Rikspolitistjefens beretning heter det:

«Allerede fra første uke etter frigjøringen har befolkningens aggressivitet mot de såkalte tyskerjenter har et av de kjedeligste uromomenter. Spesielt har dette ført til vanskeligheter i de større byer.

Denne holdning har naturligvis, kan man si, straks ført til at piker som hadde hatt forbindelse med tyskerne, er blitt jaget fra arbeidsplassene og sjikanert bort fra et hvert anstendig miljø. Mere hårdhendte metoder ble også brukt i løpet av de første månedene da man kunne registrere ikke så få overfall på disse piker. Noen få av dem fikk pryl, i de fleste tilfelle slapp de med hårklipping. Befolkningen tok også til med å organisere arrestasjoner på egen hånd og overleverte pikene til politiet. Arrestasjonene foregikk til dels på gaten og andre offentlige steder, til dels fra private hus. Herunder er det også forekommet at en del uskyldige er blitt tatt. Hvis de arresterte ikke ble satt i arrest, førte dette til demonstrasjoner og til dels til at vaktstyrkene ved de forskjellige fangeleire nedla arbeidet eller truet med det.

Under disse omstendigheter fant politiet det nødvendig å anvende arrest i henhold til § 6 i politianordningen av 26. februar 1943. Noen annen hjemmel forelå overhodet ikke, idet kvinners samkvem med tyskere ikke rammes av noen straffebestemmelse når man bortser fra at en del av dem hadde overtrådt forbud fra militær side mot å begi seg inn i tyske fangeleire. Dette forhold vil kunne rammes av provisorisk anordning av 5. desember 1944, jfr. 3. august 1945, — om straff for visse handlinger begått i krigstid.

Sikringsarrestasjoner etter politianordningen ble gjennomført i forskjellig omfang utover landet, og pikene ble her tatt inn i leire som var innrettet for det formål. Pr. 1. august 1945 var det over hele landet arrestert tilsammen 1097 såkalte tyskerjenter. Pr. 1. november 1945 var antallet 400. Ved årsskiftet 1945 —46 ble disse sikringsarrestasjoner avvirket.»

En helt ekstraordinær oppgave for politiet i den første tid var å innrette, administrere og bemanne med vaktstyrker de mange fangeleire.

Om repatrieringen av landssvikere fra utlandet opplyser årsberetningen:

«I Sverige var det 7. mai internert av svenske myndigheter ca. 350 landssvikere, i de fleste tilfelle etter anmodning fra Rettskontoret ved Legasjonen i Stockholm. Noe nøyaktig tall har en ikke da det var de sven-

ske myndigheter som sto for interneringen og det skulle meget til å få en person internert i lengre tid enn 3 måneder.

Hovedparten av de internerte kom på tre transportert, 27. juli og 1. august med holdsviv 217 og 120 mann i hver, og en port på 22 kvinner 24. august.

De internerte ble eskortert av svenske til Charlottenberg, og derfra ordnet politistjefens kontor transport og eskorte til Ilebu. Samtlige politimestre ble underherfra.

Fangene ble transportert fra Ilebu til stedet dels av Oslo politi og dels hentes politikkammer som skulle behandle vedmendes sak.

Siden er det kommet serietransport og to mann, delvis til Charlottenberg og vis til Korsnäs. Politimestrene i Kongsv og Halden har i disse tilfelle besørget porten fra grensen til Oslo (Ilebu). Ved mende er så brakt dit hans sak skal beh etter at de respektive politimestre er rettet herfra.

Transporten fra England til Norge internerte landssvikere er ordnet av Rikspolitistjefens kontor har overtatt porten ved ankomsten til norsk havn eller plass og ordnet transport til hjemstedet har som regel gått om Ilebu eller gaten 19. Det er i alt kommet ca. 70 per

Fra kontinentet er det kommet i alt ca. 400 landssvikere, dels med fly eller med busser fra København te er stort sett personer som av de er behandlet som displaced persons. Transporten av disse er ordnet enten av allierte myndigheter eller av repatrieringstørets representanter i utlandet. De har minnelighet vært ukjente for politiet mange tilfelle er politiet ikke blitt under i tide. Det har i disse tilfelle vært med registreringsundersøkelse for å få forhold brakt på det rene. Det har meget arbeid å få klarlagt om de burde steres og hvor deres sak skulle behandle.

Fra U.S.A. er det kommet med angerfjord» ca. 150 sjøfolk som har ternert der. For disses vedkommende det seg stort sett om disiplinærsaker av alvorlig art.»

Nasjonal Samlings eget medlemsregister kartotek over landssvikere som rett i Stockholm og i London under utgjorde et meget betydningsfullt for etterforskningen i landssviks ordningen av disse kartotekene opply Rikspolitistjefens årsberetning 1945

«Det har vært nødvendig å innrette tor til ordning og vedlikehold av NS-ene som ble beslaglagt etter frigjø De fleste kort i kartotek nr. 1 tet under flyktningskontrollen i S riksledelse, mens en del er ansvarende personale. Nr. 8 kontoret arbeider 32 personer. Det 8 kontorlokaler. Kontormateriellet er etter Nasjonal Samling.

NS-kartokene og det dertil herriell ble for det meste beslaglagt av styrkene i Rådhusgt. nr. 17. like

Kartotekene ble så overtatt av Riks- den. Siden har en etter hvert fra for- kontorer samlet inn et betydelig do- materiale vedrørende medlemsskap i og dens underorganisasjoner. Videre har inn en mengde tyske dokumenter i det vesentligste er sendt til de alliertes Document Section, Klingenbergt. 7, NS- bygger opp på det materiell som riksledelse og dens underorganisasjon- Det kan bemerkes at NS's riks- hadde brent meget verdifullt stoff før styrkene slapp til. En del stoff angår tyrkene til NS, angiveri m. m., og dette da ut til landssvikavdelingen på stede. Det foreligger fremdeles materiale som ikke er ferdig sortert. Være sendt ut i løpet av ca. 2 må-

Faloppgave over kartotekkontor.

Kartotekene.	
Kartotek over medlemmer av NS for hele landet innehol-	61 400 kort
Kartotek over medlemmer av fylkingskontor ..	30 650 »
politikkammer har tatt fra dette kartotek for angår Stor-Oslo. En kort er fra dette i kartotek satt inn i kartoteket landet.	
Utenriksorganisa- kartotek inneholder	6 500 »
mannskartotek in-	4 200 »
Hjelpeorganisasjo- tekk inneholder ..	3 200 »
Ungdomsfylkingen kartotek in-	4 200 »
kartotek inne-	2 100 »
over gamle NS- fra 1933—1940	1 200 »
er det viktigste, og etter 2—12 settes inn i De fleste kort i kartotek nr. 1 riksledelse, mens en del er ansvarende personale. Nr. 8 sentlige utarbeidet av dette. 1946 har kontoret gått et sentralregister for gjorte landssvik pr. 15. mai 1946 ca. 3500	

II. Kjesäterkartoteket.
 Dette kartotek inneholder 71 200 kort. Kartoteket ble satt opp ved den norske mottakersentral Kjesäter i Sverige og inneholder oppgaver over landssvikere for hele landet.

Formålet med NS-kartotekene og Kjesäterkartoteket er å gi opplysninger angående landssvikere til samtlige landets landssvikavdelinger. Videre gi opplysninger til offentlige og halvoffentlige institusjoner, granskingskomitéer etc. I særlige tilfelle gis også opplysninger til privatpersoner. Ellers vises privatpersoner til landssvikavdelingen på vedkommende sted.

III. Arrestregister over lands- vikere.

Ved Rikspolitistjefens kontor er det opprett et sentralregister og et distriktsregister over arresterte og løslatte landssvikere. Distriktsregisteret er bygget opp på meldinger som politimestrene på anordnet skjema sender inn. Antall kort i registret skulle svare til antall arresterte og løslatte, men dette er ikke alltid nøyaktig da arbeidspresset ved politikamrene er så stort at de til sine tider ikke overkommer å sende meldinger hurtig nok.

Registret har likevel vært til meget stor nytte ved etterlysning av landssvikere. En har mottatt daglige etterspørsler og har i meget stort antall tilfelle kunnet gi opplysninger om hvor vedkommende sitter arrestert.»

f) Rikspolitistjefinstitusjonen reguleres og blir avvirket.

Rikspolitistjefinstitusjonen undergikk forandringer i løpet av det 1½ år den besto etter frigjøringen. Overensstemmende med forutsetninger som var stillet opp på forhånd var rikspolitistjefen i løpet av de første 3 måneder etter frigjøringen sjef så vel for den ytre etat som for Justisdepartementets politiavdeling. I det tidsrom ble det store nazistiske politidepartement avvirket og politiadministrasjonen ført tilbake til Justisdepartementet. Et mindretall av politidepartementets tjenestemenn som etter granskning var erklært pliktlo og pålitelige stillet seg til rikspolitistjefens disposisjon. Personalet ble supplert med jurister, polititjenestemenn og kontorfunksjonærer fra Justisdepartementets politiavdeling i London og fra den norske legasjonens rettskontor i Stockholm. I den første tid ble det innrettet en administrasjonsavdeling og en kommandoavdeling. I den første anbrakte man tjenestemenn som fra før av hadde erfaring fra departementspraksis. I den annen avdeling ble det samlet tjenestemenn som hadde noen erfaring i praktisk polititjeneste. Imidlertid forberedte man samtidig en ordning hvoretter det skulle foretas en deling av arbeidsoppgavene og personalet mellom Justisdepartementets politiavdeling under en egen ekspedisjonssjef og rikspolitistjefens kontor. Departe-

tet seg imidlertid til inkassoene. Pr. 20. november 1951 gjesto det således ca. 6140 inkassosaker. 24 boer var under konkursbehandling, 147 boer var under avvikling etter landssveivlovens kap. IV og 129 boer var undergitt tilsyn. Etter Erstatningsdirektoratets inkassooversikt pr. 29. februar 1952 utgjorde de utestående krav ca. 95 mill. kr., hvorav det vesentligste var ansett for å være uerholdelig.

Ved kgl. resolusjon av 1. august 1952 ble riksadvokaten bemyndiget til å treffe bestemmelse om helt eller delvis å overlate til pris- og påtalemyndighetens embetsmenn de oppgaver som i henhold til § 2 i loven av 4. juli 1952 skulle overtas av påtalemyndigheten. I henhold hertil fastsatte riksadvokaten 21. august s. å. følgende bestemmelser:

Statsadvokaten for pris-, rasjonerings- og forsyningsaker skal

1. utføre de oppgaver som tillå Erstatningsdirektoratet i forbindelse med forvaltningsboene, jfr. landssveivlovens kap. 3,
2. treffe beslutning om fremme av erstatnings-, inndragnings- og omstøtelseskrav, jfr. landssveivlovens §§ 23 og 24, med unnatak av de tilfelle hvor den ordinære påtalemyndighet allerede har sådanne krav under behandling i forbindelse med fremme av straffekrav,
3. utøve den myndighet som tillå Erstatningsdirektoratet etter lov om rettergangsmåten i landssveivaker § 16 til i visse tilfelle å samtykke i frivillig innbetaling,
4. utøve den myndighet som tillå Erstatningsdirektoratet etter landssveivlovens §§ 48 og 52,
5. avgjøre søknader om akkord i henhold til kgl. res. av 14. november 1947 om adgang for Erstatningsdirektoratet til som ledd i en akkordordning å ettergi krav etter landssveivloven på erstatning, inndragning som ikke er straff og saksomkostninger.

Politiet skal

1. utføre de oppgaver som tillå Erstatningsdirektoratet etter landssveivlovens § 34, 1. ledd,
2. fullbyrde bøter, erstatnings- og inndragningsansvar samt saksomkostninger. Likeledes fullbyrder politiet omstøtelseskrav, jfr. landssveivlovens §§ 23 og 24,
3. utøve den myndighet som tillå Erstatningsdirektoratet etter kgl. res. av 12. juni 1945, jfr. kgl. res. av 31. august s. å.

Ved nedleggelsen inneholdt Erstatningsdirektoratets arkiv ca. 62 000 saker, som ble fordelt på de politikamre hvor de hørte hjemme. Av disse sakene var ca. 56 000 henlagt eller avsluttet, mens resten, ca. 6000 saker, var aktuelle inkassosaker. Det var således betydelige arbeidsoppgaver som ble lagt til po-

litikamrene, idet det var disse som foretø inkassoene.

Av de ca. 6000 uavsluttede sakene var det en rekke tilfeller uerholdelig. I store deler ble Kongens myndighet overført til Justisdepartementet. Etter at Justiskomiteens flertall i Innst. n. r. 204 for 1949 hadde fremsatt forslag om det, vedtok Stortinget 25. juli s. å. å overføre fullmakten til også å gjelde krav på erstatning i straffesaker, og å oppheve den tidligere Kongens myndighet ble på samme måte som tidligere overført til Justisdepartementet, jfr. kgl. resolusjon av 16. september s. å.

I St. prp. n. r. 42 for 1949 er det redegjort for de omstendigheter som ble tatt i betraktning ved Justisdepartementets avgjørelse av søknader om ettergivelse av inndragning og erstatning. Det heter her:

Ved avgjørelsen av søknader om ettergivelse av inndragning legger departementet først og fremst vekt på søkerens formues- og inntektsforhold. Er søkeren ufornuende og hans inntekt ikke større enn at den kan antas å gå med til nødvendigt underhold, vil departementet som hovedregel innvilge søknaden. Men selv om søkeren har en mindre inntekt vil søknaden i visse tilfelle bli innvilget, helt eller delvis. For det første gjelder det om å gjøre kravet må antas å være til søkerens eksistensgrunnlag rykkes bort (blant annet hvis formuen bare består av nødvendig innbo). Dernest hvis søkeren har betydelig forsørgelsesbyrde og videre om det på grunn av hans alder, sykighet, uførhet eller annet er grunn til å tro at han vil ha vanskelig for i tiden framover å utføre arbeid og inntekt.

c) Ettergivelse av inndragning og erstatning i landssveivaker.

Som nevnt var atskillige av statens krav uerholdelige. Det gjaldt først og fremst på inndragning, idet slike krav til å betale med ble idømt eller ilagt uten hensyn til vedkommende landssveivker hadde midler til å betale med. Dessuten var det mange som hadde vanskelig for å skaffe likvide midler til å gjøre opp for seg. En rekke skyldnere gjorde derfor etter hvert å søke om helt eller delvis ettergivelse av inndragnings og/eller erstatningsbeløpene.

Ettergivelsesmyndigheten tillå Stortinget i henhold til Stortingets vedtak av 27. juli 1917, jfr. kgl. resolusjon av 27. juli 1917, og Justisdepartementet ettergitt inndragning til statskassen av en viss størrelse. Dette utbytte når særlige forhold og beløpet ikke var over kr. 1000.

I St. prp. n. r. 56 for 1945 ble det fremsatt forslag om bemyndiget Kongen til å ettergi bl. a. inndragning og erstatning selv om vedkommende hadde utbytte når særlige forhold og beløpet ikke var over kr. 1000. En nevner også den strenge retten har gitt uttrykk for i

for 1946 ble verdigrensen hevet fra kr. 5000 til kr. 5000. Vedtaket skulle gjelde til 1. januar 1950. Ved kgl. resolusjon av 21. februar 1950 ble Kongens myndighet overført til Justisdepartementet.

Etter at Justiskomiteens flertall i Innst. n. r. 204 for 1949 hadde fremsatt forslag om det, vedtok Stortinget 25. juli s. å. å overføre fullmakten til også å gjelde krav på erstatning i straffesaker, og å oppheve den tidligere Kongens myndighet ble på samme måte som tidligere overført til Justisdepartementet, jfr. kgl. resolusjon av 16. september s. å.

I St. prp. n. r. 42 for 1949 er det redegjort for de omstendigheter som ble tatt i betraktning ved Justisdepartementets avgjørelse av søknader om ettergivelse av inndragning og erstatning. Det heter her:

Ved avgjørelsen av søknader om ettergivelse av inndragning legger departementet først og fremst vekt på søkerens formues- og inntektsforhold. Er søkeren ufornuende og hans inntekt ikke større enn at den kan antas å gå med til nødvendigt underhold, vil departementet som hovedregel innvilge søknaden. Men selv om søkeren har en mindre inntekt vil søknaden i visse tilfelle bli innvilget, helt eller delvis. For det første gjelder det om å gjøre kravet må antas å være til søkerens eksistensgrunnlag rykkes bort (blant annet hvis formuen bare består av nødvendig innbo). Dernest hvis søkeren har betydelig forsørgelsesbyrde og videre om det på grunn av hans alder, sykighet, uførhet eller annet er grunn til å tro at han vil ha vanskelig for i tiden framover å utføre arbeid og inntekt.

Etter at Justiskomiteens flertall i Innst. n. r. 204 for 1949 hadde fremsatt forslag om det, vedtok Stortinget 25. juli s. å. å overføre fullmakten til også å gjelde krav på erstatning i straffesaker, og å oppheve den tidligere Kongens myndighet ble på samme måte som tidligere overført til Justisdepartementet, jfr. kgl. resolusjon av 16. september s. å.

I St. prp. n. r. 56 for 1945 ble det fremsatt forslag om bemyndiget Kongen til å ettergi bl. a. inndragning og erstatning selv om vedkommende hadde utbytte når særlige forhold og beløpet ikke var over kr. 1000. En nevner også den strenge retten har gitt uttrykk for i

saker som gjelder overtredelse av saneringslovgivningen.

Ved avgjørelsen av søknader om ettergivelse av erstatning etter landssveivlovens § 22 antar departementet at man må legge avgjørende vekt på søkerens formuesforhold.

De retningslinjer som departementet her trakk opp for behandlingen av søknader om ettergivelse av inndragning og erstatning i landssveivaker fikk full tilslutning i Stortinget. Retningslinjene ble også senere fulgt. Etter som tiden gikk ble dog praksis noe endret, idet man fant å burde ettergi alle krav som var uerholdelige og likeledes i stor utstrekning krav hvor dekningsmulighetene var tvilsomme eller langsiktige. Dette førte bl. a. til at en del søknader som ved første gangs behandling ble avslått, senere helt eller delvis ble innvilget.

Det ble i en rekke tilfeller søkt departementet om ettergivelse av inndragnings- og erstatningsbeløp som allerede var betalt, og hvor følgerig en ettergivelse ville medføre en tilbakebetaling. Departementet oppfattet Stortingets vedtak slik at den også omfattet myndighet til å ettergi slike beløp, idet vedtaket ikke inneholdt noen begrensning i denne hensende. Det ble imidlertid bare i et ubetydelig antall tilfeller foretatt ettergivelse av ansvar som allerede var oppgjort. Det vises i denne forbindelse til St. meld. n. r. 53 for 1950 om ettergivelse av inndragning og erstatning til statskassen i straffesaker.

Alt i alt har det vært foretatt ettergivelse med derav følgende tilbakebetaling i vel 20 tilfeller. Det vesentlige antall av disse tilfeller har vært avgjort av Stortinget.

Alle ettergivelsessøknader ble i Erstatningsdirektoratets tid undergitt forberedende behandling av vedkommende fylkesrepresentant og av direktoratet. Etter dets nedleggelse ble den forberedende behandling foretatt av politimestrene og av statsadvokaten.

Søkere som var misfornøyd med Justisdepartementets avgjørelse hadde anledning til å bringe saken inn for Stortinget. Denne adgang ble i en viss utstrekning brukt. Disse saker ble forberedt på vanlig måte og samlet i departementet, som en gang om året forela sakene for Stortinget med forslag til avgjørelse. I samme forbindelse ble det sendt oppgave over de ettergivelser som departementet hadde foretatt i årets løp.

I tiden 1. juli 1947 til 31. desember 1961 er det behandlet følgende antall ettergivelsessaker:

Stiftelsen norsk Okkupasjonshistorie, 2014
Tidsrom

Tidsrom	Antall soknader	Innvilget	Avslått	Samlet gitt
1/7 -47-30/6 -48	4	4		13 400
1/7 -48-31/12 -49	456	380	76	1 357 000
1950	541	282	259	4 065 000
1951	1099	598	501	8 064 000
1952	763	398	365	10 133 000
1953	888	548	340	10 557 000
1954	698	469	229	8 805 000
1/1 -55-28/2 -56	512	410	102	18 894 000
1/3 -56-31/12 -56	339	303	36	14 154 000
1957	147	130	17	5 351 000
1958	21	21	0	1 364 000
1959	10	5	5	444 000
1960	3	1	2	
1961	3	3		403 000
Tilsammen	5484	3552	1932	82 613 000

Følgende antall av de ovennevnte saker har vært avgjort av Stortinget i tiden etter at Justisdepartementet var gitt fullmakt og med det anførte resultat:

Tidsrom	Antall Saker	Opprett. holdt Dep.tets avgjørelse	Delvis omgjort	Helt omgjort	Saker til bakesenat komitéen	Ettergitt beløp
1950	34					379 538,18
1951	10	7	3			10 251,13
1952	33	21	8	3	1	119 626,14
1953	41	22	18	1		292 439,40
1954	71	43	26	1	1	131 620,65
1955	47	31	15		1	129 590,53
1956	27	23	1	2	1	77 000,00
1957	17	14	3			29 304,00
1958	10	10				
1959	3	2		1		12 000,00
1960	6	6				
1961	1	1				
Tilsammen	300	180	74	8	4	1 181 370,23

Det ble ved dom eller forelegg ilagt i alt .....

som fordeler seg således:

Boter	kr. 51 708 324,00
Inndragninger	» 165 042 429,15
Erstatninger	» 73 101 619,62
Av det samlede beløp er inngått i alt	ca. » 201 000 000,00
Bortfalt ved ettergiv., benådning, død, akkordordning og foreldelse	ca. » 89 000 000,00
Til rest pr. 31. desember 1961	» » 150 000,00
Inntil E.D.s nedleggelse den 30. juni 1952 var det inngått i alt	ca. » 188 000 000,00
og ettergitt	» » 22 000 000,00

Kap. IX. Debatten omkring landssvikoppgjøret¹⁾

1. Innledning.

Debatten omkring landssvikoppgjøret har vært i en årrekke, og den har vært meget omfattende. En har i det etterfølgende søkt å gi inntrykk av dette ordskiftet. Fremstillingen omfatter både den saklige meningsutveksling og de mer tendensiøst utformede ansettelse som tok sikte på å vise at oppgjøret ikke hadde grunnlag i lov og rett. Stoffet er meget omfattende. Det har derfor bare vært mulig å gi for seg en begrenset del av dette, og da særlig de saker som finnes i bøker, brosjyrer og tidsskrifter. Det har ikke vært overkommelig å gjennomgå den store mengde artikler om rettsoppgjøret i dagspressen, og det er derfor mer unntaksvis at slike artikler er gjengitt i fremstillingen. De mer fremtredende saker i debatten skulle likevel være med.

En meget betydningsfull del av ordskiftet er foregått i Stortinget. Denne delen av ordskiftet ville kreve en særdeles inngående behandling, og det har bare vært mulig å kommentere på enkelte sider av denne debatten i del 2 i det etterfølgende. Under dette avsnitt er det gitt en kronologisk oversikt over enkelte deler av ordskiftet med hovedvekt på de saker nr. 64 for 1950 om angrepene på rettsoppgjøret, og på den betenkning («Den norske rettsoppjørelsen») som ble avgitt i Stortinget i 1955 av «Instituttet for offentlig og internasjonal rett» i Stockholm, samt de saker som denne betenkningen ble møtt med. Deretter følger en systematisk fremstilling av synspunkter i debatten, ordnet etter rettslige synspunkter (3), konstitusjonelle synspunkter (4) og strafferettslige synspunkter (5). Under 6 er det gitt en fremstilling av ordskiftet om det økonomiske oppgjøret, og da først og fremst erstatningsregler for NS-medlemmer. Rettergangssaker i landssviksakene har ikke vært behandlet med samme interesse som de saker som er behandlet i rettsoppgjøret, men har likevel vært en del av ordskiftet som behandles i dette avsnitt. En ganske omfattende debatt om oppgjøret er det rede- og omgjort. Som 9 er det tatt med et avsnitt om de enkelte skrifter med tilknytning til oppgjøret.

2. Spredte trekk av debatten.

I møte den 12. juli 1945 behandlet Stortinget følgende spørsmål fra representanten Moseid:

«Er Regjeringen oppmerksom på at fremstående rettslærde har reist innsigelse mot lovligheten av provisorisk anordning av 15. desember 1944 om landssvik og av 16. februar 1945 om rettergang i landssviksaker?»

Vil Regjeringen foranledige at disse saker blir forelagt Stortinget så snart det blir høve til det?»

I sin begrunnelse for spørsmålet viste Moseid til et brev av 29. juni 1945 fra professorene Johs. Andenæs og Frede Castberg til Stortingets justiskomité, og videre til uttalelser fra professor Jon Skeie. Spørsmålene ble besvart av daværende justisminister, statsråd J. Cappelen. Statsråden bekreftet at Regjeringen var oppmerksom på at rettslærde hadde gjort innvendinger mot lovligheten av de nevnte bestemmelser, men fremholdt at det under de forhold som forelå i okkupasjonstiden, måtte være adgang til å gi slike bestemmelser ved provisorisk anordning uten at Grunnlovens § 17 var til hinder for dette. Landssvikanordningens straffebestemmelser hadde bare karakter av lempninger i den tidligere straffelovgivning. Det var vesentlig ved erstatningsbestemmelsene at det ble spørsmål om forholdet til anordningsmyndigheten og Grunnlovens § 97. Spørsmålet hang her sammen med om en ville si at disse erstatningsbestemmelsene bare var en nærmere utforming av den erstatningsrett som gjaldt fra tidligere, eller om det var tale om ny erstatningsrett. For rettergangsordningens vedkommende kunne det neppe være tvil om at det etter Grunnlovens § 97 måtte være fullt berettiget å anvende nye rettergangsregler på forbrytelser som var begått på et tidligere tidspunkt.

Til Moseids annet spørsmål bemerket statsråden at Stortinget allerede hadde fått seg forelagt disse spørsmål i Ot. prp. nr. 1 om adgang til å anvende dødsstraff der det het:

«De nevnte anordninger er på samme måte som Regjeringens øvrige lovgivning i krigstiden for øyeblikket gjeldende lov i landet. De vil holde sin lovs kraft, inntil det nyalgte storting blir oppløst, med mindre dette eller det storting som nå er samlet, tar uttrykkelig standpunkt til bestemmelsene.»

kr. 289 852 324

Stiftelsen norsk Okkupasjonshistorie, 2014

Da denne proposisjonen ble vedtatt, hadde Stortinget uttrykkelig tatt standpunkt til de av bestemmelsene som ga adgang til å nytte dødsstraff. Stortinget hadde også hatt adgang til å behandle de øvrige bestemmelsene, men det var forutsetningen at dersom de ikke ble tatt opp i inneværende sesjon, ville de bli realitetsbehandlet av neste Storting. Bestemmelsene var for øyeblikket gjeldende rett for så vidt forfatningen ikke begrenset området for deres anvendelse. Dette spørsmål ville domstolene måtte ta standpunkt til, og de ville da komme til å avgjøre om de innsigelser som representanten Moseid hadde nevnt, ville føre fram eller om bestemmelsene var gyldige. Landssvikanordningen og da særlig bestemmelsen om erstatning — var for tiden oppe til nærmere overveielse. Når det forelå endelige avgjørelser fra domstolene, ville Regjeringen ta opp spørsmålet om de ga grunn til noen endring i lovgivningen. (Stort. forh. 1945 s. 118—121.)

Landssvikoppgjøret har ellers med jevne mellomrom vært debattert i Stortinget. En betydelig del av denne debatt er foregått under behandling av lovsaker og bevilgningssaker. I en rekke tilfelle har landssvikoppgjøret også vært gjenstand for interpellasjoner og spørsmål i Stortinget. En del av stortingsmeldingene i samband med rettsoppgjøret førte dessuten til omfattende ordskifte.

I stortingsmøte den 18. desember 1945 grep representanten Versto ordet og klaget over at riksadvokaten hadde truffet avgjørelse om at det ikke skulle åpnes straffeforfølgning mot kommunestyremedlemmer som uten å være medlem av NS, hadde vært med på å bevilge penger til frontkjempere. Versto fremholdt at det ikke var til å undre seg over at mange nordmenn kjente seg snytt og krenket og uttalte blant annet:

«Straffutmølinga kan vi ordskiftast om, men når det gjeld straffskylda, då er det nasjonale rettsmedvitet ikkje til å misforstå. Dei som tok sæte i eit nazistisk kommune-ting, får ta ansvaret for sine gjerningar. Dei stripe te vande å få tak på, for di vi vil ha prov før vi dømer; men i dette tilfellet meiner eg at saka er klår. Vi har ansvar andsynes dei som sette livet til, og vi må andsynes dei komande ættleder slå fast på ein klår måte te kva dei har å venta som ikkje står prøva når fedrelandet kallar. Eg vonar at rette vedkomande vil taka seg av dette og få orden på det. (Stort.forh. 1945—46. s. 105.)

Versto benyttet seg her av den reglementerte adgang til å få ordet før et stortingsmøte heves, og det ble derfor ikke noe ordskifte om saka.

I stortingsmøte den 12. april 1946 gjorde representanten Vogt oppmerksom på at

det vi i Oslo og Aker politi var gjenstand for ca. 200 politimenn som hadde vært suspendert på grunn av medlemskap i NS. Samtidig det være sagt opp en rekke andre politimenn som nestemenn. Representanten henstillet til tisministeren å gripe inn og sikre at ingen kunne få den almene anseelse som det var behov for. I sitt svar uttalte statsråd Gundersen blant annet at det var et holdsvi meget stort antall politimenn ble suspendert ved frigjøringen og at det mulig å en ut fra det syn at det for politimenn var en ganske avgjørende betydning å men tillit, her gikk strengere til enn overfor noen annen etat. Senere en blitt stilt overfor spørsmålet om disse pensjoner skulle etterfølges av avskjed å få dette på det rene ble det nedsatt gringskomitéer som var så representativt mensatt som en kunne få dem, og de ble gransket hver enkelt politimanns forbehold betryggende former. Det overveide de ville naturligvis ikke komme inn igjen det var ikke så få politimenn som lot seg med under den første forvirring i 1940 som baketter, da forholdene ble avklart meldte seg ut igjen, og som senere hadde tatt i hjemmefrontens arbeid på en slik at en måtte si at de helt ut hadde rehat seg. Dem tok man inn. Men det kreves en innsats i hjemmefrontens arbeid de skulle komme inn igjen. (Stort. forh. 1945—46, s. 665—668.)

Den 13. november 1946 behandlet Stortinget følgende interpellasjon fra representant Hognestad:

«Etter hvilke lovbestemmelser har det te nazi-ordfører i Stavanger, lege H. N. tillatelse til å oppta sin lægepraksis for har vært for retten og fått sin dom?»

Interpellanten uttaler at det under var mange som fryktet for at rettsoppgjøret med landssvikene skulle bli preget av en forskjellen i samfunnet, men at denne forskjellen sett hadde vist seg ugrunnet. Representanten gjøret hadde i det store og hele foretatt en moni med rettsoppfatningen i folket. Han var selv sagt uunngåelig at det i den masse landssviksaker ville bli truffet avgjørelser som store deler av folket ville anse uriktig. Lensmann som på en uttale måtte hadde gått okkupasjonsmakten i møte, hadde fått fortsette i sine stillinger, og hadde underordnede funksjonærer hadde stilling fordi vedkommende sto i fortegnelsen for NS. Det ville ikke være uheldig, men farlig dersom det ble mange rettsavgjørelser som strødd oppfatningen hos største delen av befolkningen fellet med dr. N. var riktignok

avgjørelse, men i betraktet de som ble fallet i Rogaland kunne vanskelig for å bli av fremtredende landssviker som dr. N. hadde fått lov til å oppta sin legepraksis for hadde vært i retten og fått sin dom. Interpellanten nevnte at Stavanger-avisene hadde kritiskert avgjørelsen ganske skarpt.

I sitt svar til interpellanten fremholdt statsråd Oftung at landssvikanordningens § 23 ga adgang til midlertidig å frata NS-leger rett til å praktisere, når det var overveiende sannsynlig at vedkommende ville bli fratatt denne retten. Like etter frigjøringen ble Sosialdepartementet derfor vedtatt at NS-leger skulle få sin licentia practice suspendert i henhold til denne bestemmelse. Det ble gjort noen unntak fordi enkelte hadde meget kort medlemskap og derigjennom hadde vist god nasjonal holdning på forrige måte. Til å begynne med regnet en seg at det var tilstrekkelig grunnlag for suspensjon når det kunne godtgjøres at vedkommende lege hadde vært medlem av NS og at hvis var grunn til å tro at det forelå noen de forhold som etter anordningens §§ 4 og 5 kunne begrunne straffrihet. I henhold til disse bestemmelser ga riksadvokaten i sitt svar av 15. november 1945 uttrykk for at disse skulle legges ned påstand om tap av rett til å praktisere eller dyrlegers rett til å praktisere hvor det ikke var tale om aktiv medlemskap i NS. Etter hvert som dommene falt ble praksis ble klarere, hadde det vist seg at domstolene med Høyesterett i spissen hadde villet gå til fradømmelse av enkelte å praktisere som lege — uansett om de var medlemmer av NS. De gjeldende landssvikforholdet hadde vært slik at lisens var blitt suspendert samtlige av de øvrige NS-legers umiddelbart ved frigjøringen. Domstolene så ut til å følge den vei at vilkåret forat lisensen skulle gis en lege, måtte være at vedkommende ikke hadde misbrukt sin stilling som lege og ikke hadde vært uverdigg i denne funksjon. Tilsvarende gjøret mot dr. N. omfattet følgende: Representanten i Stavanger, leder av NS-organisasjonen i Stavanger og Rogaland, medlem av «Legforbund»s sentralråd, og medlem av «Legforbund»s sentralråd, og medlem av okkupasjonstiden holdt flere foredrag og hadde gitt bidrag til nazistiske formål, og hadde fått bevilling til «den norske legiti- matiserte politiet overleverte trusselbrev til dr. N. som hadde mottatt, men uten at dette hadde vært offentliggjort, og at disse brevskriverne ble fakkert. Slik som det ble nevnt i dr. N. ville bli fradømt retten til å praktisere som lege.

Interpellanten uttalte at det var stortingsrepresentanter som ellers hadde vært interpellasjonsordskiftet, ga de

fleste uttrykk for at det virket oppsiktsevende og støtende at dr. N. på ny fikk adgang til å praktisere. Under debatten ga statsråd Gundersen en del opplysninger om rettspraksis ved fradømmelse av retten til å drive yrke eller næring. I enkelte yrker var det regelen at retten til å drive næringen ble fradømt for kortere eller lengere tid. Dette gjaldt for eksempel sakførere og andre som hadde sin plass i rettsapparatet. Det samme gjaldt lærerne med sin spesielle oppgave overfor ungdommen, og slik kunne forholdet også være i andre yrker. Domstolene hadde som regel inntatt det standpunkt at en landssviker ikke fikk adgang til å utøve offentlig myndighet, og han fikk heller ikke beholde en stilling eller et yrke hvor han måtte tilkjenne seg samfunnets tillit ved en autorisasjon eller bevilgning. Spørsmålet var da om legene sto i noen særstilling, om en kunne si at de sto i samme stilling som f. eks. lærere og sakførere eller om de for så vidt burde komme i klasse med andre arbeidere på samfunnslivets forskjellige felter, som ingeniører, forretningsmenn osv. Gundersen fremholdt at en i alminnelighet måtte forsøke å gjennomføre rettsoppgjøret med så lite tap av nyttig arbeidskraft som mulig. Hvis ikke yrket var av en spesiell art, burde fradømmelse i alminnelighet ikke skje. Dersom Stortinget var av den oppfatning at spesielle yrker burde stilles i en unntaksstilling, ville det i og for seg ikke være vanskelig å innsnevre domstolenes spillerom for skjønn. (Stort. forh. 1945—46, s. 1943—1951.)

I stortingsmøte den 9. juli 1947 stilte representanten Erling Wikborg følgende spørsmål:

«Hva er eller vil bli foretatt i anledning den mishandling av to landssvikfanger på Voss i juni 1945 som er omtalt i presten Madlands åpne brev til Stortinget i «Dagen» for 12. april 1947?»

Wikborg ga følgende fremstilling av episoden:

«I juni 1945 ble to landssvikfanger beordret til å vaske liket av en kvinne som hadde begått selvmord. Under dette arbeid, som fant sted på bataljonens sykehus på Vossevangen, stod disse to landssvikfangerne under kommando av en politisoldat som ved anledningen synes å ha vært atskillig beruset. Han opptrådte meget brutalt, slo fangene med geværkolben og tilføyde dem alvorlig molest. Det skjedde også andre ting som jeg ikke her skal gå nærmere inn på, dertil er detaljene for avskyelige og motbydelige. De militære myndigheter, hva enten det nå var bataljonen eller kompaniet, la politisoldaten en refselse på 6 døgns arrest.»

Wikborg bemerket at det her gjaldt en sak fra den første tid etter frigjøringen da

Stiftelsen norske krigsoppgjøres historie. Dette likevel funnet det nødvendig å ta saken opp i Stortinget fordi det utvilsomt forelå et opprørende misforhold mellom forbrytelse og straff og fordi tilfelle som dette senket folkets rettsbevissthet og følelsen av at det skulle være likhet for loven. I en av avisartiklene om saken var det blitt spurt om disse sakene ble gransket med samme alvor som når det gjaldt mishandlinger i de nazistiske fangeleirene, og om en hadde grepet inn med samme strenghet.

Statsråd Hauge som besvarte spørsmålet, uttalte innledningsvis at mishandling av fanger etter norsk lov og norsk rettsoppfatning var en alvorlig forbrytelse og fortsatte:

«Under det norske rettssamfunns oppgjør med torturister og landssvikere for deres krenkelse av rett og menneskelighet, for deres mishandling av gode nordmenn i fengsler og konsentrasjonsleirer, gjelder det at mishandling av fanger ikke bare er en alvorlig forbrytelse, men også et angrep på den rettslige og moralske grunn som rettsoppgjøret hviler på. Det gjør ingen forskjell om fangene, slik som i dette tilfelle, er landssvikere av verste sort, og har medvirket til at en norsk patriot ble drept. Ikke noe menneske kan etter mitt skjønn være i tvil om at norske myndigheter, høye og lave, sivile og militære, ser slik på disse spørsmål, og ingen behøver å frykte for at «nazismens vrangsnudde rettsoppfatning» har fått noen innpass i vårt land.»

Statsråden uttalte at rettsforfølgningen mot vedkommende politisoldat hadde tatt meget lang tid, og at det var uheldig i en sak som denne. Men på den annen side var det også en rekke meget alvorlige landssviksaker som ennå ikke var kommet for domstolene. Politii, påtalemyndighet og domstoler hadde vært og var fremdeles overbelastet med arbeid. Det var i og for seg ikke galt, men tvert imot riktig, at sjefen for den bataljonen politisoldaten tilhørte, øyeblikkelig ila ham 6 døgns vaktarrest som disiplinær refselse. Dette var det meste han etter loven hadde adgang til å ilegge. Men det gale var at den videre rettsforfølgning mot politisoldaten ikke kom hurtigere i gang, og at den etterpå kom i gang ved urett påtalemyndighet. Statsråden viste til at saken ville komme opp for militær domstol i nær fremtid. (Stort. forh. 1947, s. 1464—1465).

Ved militær forhørsretts dom av 16. oktober 1947 ble vedkommende soldat (en sjåfør) dømt til 6 måneders fengsel betinget for forbrytelse mot straffelovens § 228.

Den 27. januar 1948 behandlet Stortinget en interpellasjon fra representanten Løberg:

1. Er Regjeringen merksam på den sikt Regjeringens grunngiing ved behandlingen av landssvikeren G. N. har vært i de videste kretser av det norske folk?
2. Hvilken linje akter Regjeringen å følge ved behandlingen av søknader fra dødsdømte landssvikere?

Interpellanten siterte fra Regjeringens begrunnelse for benådningene:

«En nærmer seg nå rettsoppgjørets avvikning, og dødsstraffen er ikke innført som permanent ledd i vårt straffesystem. Selv synet på landssvikforbrytelsenes straffverdi er ikke er endret — og ikke kan det — tør det konstateres at en endret oppfatning gjør seg gjeldende i vide kretser av folk når en står overfor spørsmålet om er nødvendig å fullbyrde de dødsdommer avvises. Dyptgripende samfunnshensyn og raske og etiske momenter kommer inn i vurderingen av dette spørsmål og får utstrekning sin vekt og betydning fra alminnelige rettsbevissthet i folket. Det mentet legger vekt på den endring i alminnelige oppfatning som her tydelig har funnet sted.»

Interpellanten erklarte seg dypt i dette syn og påpekte at Høyesterett stemmig hadde uttalt at en ikke fant til å anbefale benådning. Han pekte på at ikke var så forferdelig mange som kvalifiserte seg for dødsstraff. Men det fantes en person eller personer som enten var hoved-medansvarlig for landsforræderi eller var skyld i mord og grove angivelser, folk som det landssviksamfunn var uten betydning å behandle som med åpne øyne og fullt bevisst foretatt sine forbrytelser, folk hvis slørte handlinger den norske rettsbevissthet ikke tillot noen velvillig reaksjon overfor retten og rettferdigheten innhentet den nødvendige rettsbevissthet ut fra en linje, ut fra justisministerens ord ved de enkelte saker på dens eget grunnlag. Interpellanten hadde vanskelig for å forstå det var dette prinsipp som her var fastholdt, og det var ikke bare fastholdt, delse av straff. Det ligger også en positiv hensyn til grunn. Det skal koste å forråde sitt land, og det skal koste for de ansvarlige. Av hensyn til fremtiden skal det også koste å være angiver og å være dødsdømt ville — om det fastholdes av Høyesterett — kunne bli regelen, ville rettsoppgjørets mest like del etter interpellantens oppfatning torpedert. Dersom Regjeringen ikke fattet vedtak om nåde ut fra provinsialrettsvesenets syn på den enkelte sak på dens eget grunnlag, ville kretser av det norske folk sitte igjen med bittet følelse av at det fremfor noe

følgen i sakenes behandling som var bestemmende for om landsforrædere kvalifisert til dødsstraff skulle få beholde livet. I mitt svar på interpellasjonen uttalte statsråd Gundersen blant annet:

Jeg tror enhver vil forstå at de som sitter i en regjering, gjerne ville ha vært fri den som ligger i å måtte treffe disse avgjørelser; men det kan vi ikke bli. Vi er etter alt akjønn forpliktet til å ta hver enkelt sak som behandler og til å treffe avgjørelsen. Men andre kan gjøre det, og en er her inne i et område hvor selv Stortingets oppfatning får en begrenset betydning i forhold til dypt personlige ansvar det her er tale om. Jeg tror Stortingets flertall vil forstå meg på dette punkt, og ikke presse debatten inn på de enkelte saker som har foreligget til avgjørelse.

Hvor skal man så finne grunnlaget for disse avgjørelser? Loven løser ikke det spørsmålet, den gir ikke engang noen anvisning på hvilken retning løsningen er å finne. Slik må det vel også være; for denne avgjørelse ligger på et annet plan enn rettens dom i saken. Det er etter mitt skjønn to i sin art prinsipielt forskjellige spørsmål som her foreligger. Det ene spørsmål er om moralske og etiske normer som bestemmende innflytelse på ens holdning og vide og dyptgripende samfunnshensyn kommer inn. I det foredrag til kongelig uttalelse i G. N.-saken, som også interpellanten refererte bruddstykker av, uttalte de vurderingsmomenter som avgjørende, i vid utstrekning får sin betydning fra den alminnelige rettsbevissthet i folket. Jeg fastholder det. Med hensyn til mine standpunkter som bestemmende og umiddelbart fra den alminnelige oppfatning blant mine medmennesker, kan jeg ikke meg selv for å anvende mitt skjønn og min egen vurdering på de avgjørende spørsmål; men jeg legger vekt på å forstå innholdet og betydningen av andres oppfatning, og jeg kan ikke se hvordan noen kan unnlate å gjøre det når han er avgjørelser av den art det her er tale om. Med mindre man har sine oppfatninger framkret i et system av urokkelige

foredraget jeg nevnte, ble det anført at det ikke på dødsstraff i og for seg, men på spørsmålet om det var fullbyrde alle dødsdommer som hadde gjennomgått en endring i vårt folk. Jeg tror at det jeg har sagt er riktig. Andre kan ha en annen oppfatning, men det er nødvendig å bygge på min. Men så vidt ble anført, er ikke mer enn vurderingsmomenter som foreligger. En grunnelse som interpellanten siterte, var å sette spørsmålet om fullbyrde dødsdommer inn i den samfunns- og økonomiske sammenheng det burde stå i, og den burde stå i noen korte og sikkert ufullstendige angivelser å knytte problemet til det

moralske og etiske vurderingsgrunnlag som det ikke kunne løsrives fra. Statsråden avslø å gi noe svar på interpellantens annet spørsmål og fremholdt at han følte seg forpliktet til å ta hver sak opp til behandling på dens eget grunnlag. Han trodde ikke det var mulig eller riktig å søke å fastslå noen linje for behandlingen av nådesøknadene og ville ikke uttale noe om hvordan avgjørelsene ville komme til å falle i andre saker.

Under debatten karakteriserte Moseid dødsstraffen som en skamlett på vår rettskultur og et kreftsråd på vårt samfunn. Svaret mente at rettsoppgjøret var lagt for bredt an og at folkemeningen hadde skiftet. Wright grep ordet for å gjendrive agitasjonen om at den norske regjering ved inngåelsen av avtalen av 16. april 1944 hadde oppgitt sin selvbestemmelsesrett og at den etter avtalen var nødt til å drive rettsoppgjøret videre fremover slik som hittil var skjedd. Han karakteriserte dette som en ganske feilaktig oppfatning av det som den gang skjedd. Claudia Olsen fremholdt at rettsoppgjøret og dermed anvendelsen av dødsstraff hadde trukket ut atskillig lenger enn de fleste hadde tenkt seg, og at det av generalpreventive grunner ikke lenger kunne være nødvendig å opprettholde loven om dødsstraff. I hvert fall burde man avstå fra å anvende dødsstraff. Vogt trodde at en med god grunn kunne si at synet på nødvendigheten av å fullbyrde dødsdommer ikke var endret, men at det tvert imot var den alminnelige oppfatning at det i rettsoppgjøret i en rekke tilfelle hadde vært vist for meget mildhet overfor økonomiske landssvikere og de store, ledende landssvikere. Magnus Johansen uttalte at det i betraktning av rettsoppgjørets omfang ikke var grunn til å klage over at oppgjøret hadde trukket ut, og fremholdt at alle ville være best tjent med at rettsoppgjøret fikk gå sin gang. Røiseland gjorde gjeldende at rettsfølelsen i landet ikke ville tåle den byrden som en rekke nye fullbyrdinger av dødsstraff ville være, og mente at en burde få bort loven om dødsstraff. Broch hadde inntrykk av at det mest var ytterstandpunktene som var kommet til orde og ga sin fulle tilslutning til statsrådets syn, som han trodde ble delt av den overveiende del av folket, uansett politisk oppfatning. Vårt folk hadde ønsket oppgjøret slik, og alle interesser ville være best tjent med at en ikke pisket opinionen opp på noe område. Oscar Torp sluttet seg helt til justisministeren og uttalte at den situasjon som førte til at Stortinget innførte bestemmelsen om dødsstraff, var ekstraordinær og enestående i vårt land. Den sak-

lige og rolige vurdering førte f. til dødsstraff, måtte en holde fast ved innta oppgjøret var slutt. Johannes Olsen fremholdt at rettferdsynet hos vårt folk ikke hadde endret seg når det gjaldt dødsstraffen, og at landssvikoppgjøret måtte gå sin gang. Selv om lagmannsretten eller Høyesterett dømte et individ til døden, måtte Kongen og Regjeringen selvfølgelig ikke kritiseres fordi om de ga benådning. Det enkelte tilfelle måtte selvfølgelig vurderes, men dermed hadde en ikke gitt landssvikoppgjøret noe dødsstøt. Natvig Pedersen tok avstand fra representanten Moseids karakteristikk av dødsstraffen og protesterte mot at slike uttrykk ble brukt om en lov som med overveldende flertall var vedtatt i Odelstinget og Lagtinget. Rysstad uttalte blant annet:

«Når det gjeld spørsmålet om grid, om å gjeva nåde, vil eg gjerne ha sagt dette: Dersom nokon skal få nåde, bør dei få nåde som har fortent det. Dei store nazibrotsmennene har ikkje fortent nokon nåde, dei har gjort for mykje vondt til det. Det spørsmålet vil då gjerne bli reist: Er der så nokon som har fortent nåde? Til det vil eg seia at det er mogleg at det er det, men eg trur at dette spørsmålet må liggja no. Skal det koma for mykje fram, samstundes med at ymse blad har mange artiklar om at desse nazistane lid urett, at domstolane er urettvise, då trur eg det blir vanskelig å gjennomføra resten av rettsoppgjøret såpass verdig som det har vorti gjort hittil. Skal den nåden som eventuelt blir gjeven, byggjast på at nazistane lid urett gjennom domstolane, då trur eg at rettsoppgjøret vil få ein alvorleg støyt. Dei store brotsmennene lid ingen urett; men det er sjølv sagt ein stor del små. Vi har passive medlemmer, og vi har unge jyllinger som kanskje har lati seg narra til fronten. Dei er mogleg offer både for ein uansvarleg agitasjon frå nazistane under krigen, og for ein agitasjon som vart driven føre krigen. Det er sikkert ein del av dei som har ansvaret for dette, som no sit skotfrie, kanskje som gode nordmenn. Derfor meiner eg at dersom dette spørsmålet om nåde skal takast opp, må det vera dei små ein må nemna i dette tilfelle.»

Lyng bemerket at han i den konkrete sak debatten dreide seg om, ikke fant grunn til å rette noen som helst kritikk mot Regjeringens utøvelse av benådningsmyndigheten. Men det måtte være ganske klart at denne beslutning innebar konsekvenser for fremtidige saker, — ikke i den form at man nødvendigvis måtte treffe beslutning om benådning i alle saker som senere ble brakt inn for statsråd, men i den forstand at begrunnelsen inneholdt visse generelle elementer som nødvendigvis ville måtte tas i betraktning i en rekke av de saker som også senere måtte dukke opp. Lyng ville for sitt vedkommende finne det riktig og gledelig hvis Regjeringen trakk disse konsekven-

ser av i foreliggende beslutning. Lyng la derette, med følgende bemerkning til representanten Moseid:

«Vi kan ikke diskutere dette rettsoppgjøret uten at vi hele tiden holder oss klart for hva vi egentlig vil oppnå med det. Der har vi langt menneskeheten kan huske tilbake. Uødeleggende kriger i serier, og etter hver har samvittighetsfulle mennesker søkt botemidler mot en ny krig. Det er et nytt ment som er kommet inn i dette etterkrigsoppgjøret, det er den tanke at man skal prøve å trekke de enkeltpersoner som er skyldige å sette en forbrytersk krig i gang, og de enkeltpersoner, som er skyldige i å gjøre krigen i ganske særlig grad umenneskelig, personlig ansvar for deres handlinger, — trekke dem til ansvar under et rettslig oppgjør som vi dem alle muligheter til å forsvare sine handlinger. Men man skal — hvis man finner dem skyldige — straffe dem og straffe dem i den eneste og utelukkende hensikt deretter å prøve å gjøre sitt til å forhindre at dette ender en gang til. Det er mulig at det som vi her har, ikke er riktig. Vi kommer her på uhyre dyptliggende problemer om determinisme og indeterminisme, problemer hverken hr. Moseid eller jeg eller noen av oss i denne sal, og kanskje intet nålevende menneske, har forutsetninger for å kunne bedømme fullt ut. Men like fullt som vi, som mener at vi har vært forpliktet til å være med på å sette inn dødsstraff som et ledd i dette rettsoppgjøret, respekterer hr. Moseids syn, mener jeg han måtte kunne respektere fullt ut og det helt igjennom ideelle hensikter som ligger bak rettsoppgjøret i dette land og bak rettsoppgjøret i alle andre demokratiske land.

Tøndel uttalte frykt for at rettsoppgjøret i større grad hadde skapt grobunn for straff ble innført og oppretholdt, enn det hadde maktet å rydde ut det nazistiske oppgjøret i folket. Terje Wold hadde intet å berede til justisministerens uttalelse, men ville ikke ha sagt at han trodde det var uriktig og urett å være slik i denne sak. Tøndel ble urettferdig på det avgjørelser med at rettsoppfatningen hadde endret seg. Denne grunngivning fant urettferdig fordi den var generell og ikke tilpasset de enkelte sakene. Lyng gikk direkte på den enkelte foreliggende sak. Lavik understreket at det skulle være urettferdig å sette dødsstraff, men at alle var enige i at benådningsretten skulle nyttes. Kittil Lunde fremholdt at det ville virke urettferdig å sette dødsstraff, men at alle var enige i at grunnelsen for benådningen av G. N. Moseid var rettslig og ikke moralsk. Lunde ble senere avvikiing av landssvikoppgjøret (Stort. forh. 1948, s. 60—78).

Spørsmålet om landssvikerees gjeninnarbeid i arbeidslivet hadde allerede vært strøket ut av stortingsdebatten 13. november 1948. Den gående legen som hadde fått tillatelse

prosoppa sin praks. Dette spørsm. kom opp under interpellasjoner som Stortingsrådet behandlet den 19. mai 1949. Interpellasjonen var fremsatt av representantene Skofo og Ingvaldsen og gjaldt den måte som en ulovlig drosjesjåførstreik var blitt behandlet på. Drosjesjåførene var gått til streik for å hindre at en drosjekjører etter endt oppgjør fikk kjøre drosje. Drosjeeiernes og drosjesjåførenes organisasjoner var blitt enige om å tillate tidligere NS-medlemmer ikke skulle kjøre drosje og hadde forpliktet seg til å håndheve dette. Interpellantene etterlyste om Regjeringen ville gjøre noe med dette.

I sitt svar påpekte statsråd Gundersen at problemet med å få landssvikere tilbake til arbeidslivet etter endt oppgjør med samfunnet hadde vist seg langt lettere å løse enn man med rimelighet hadde kunnet vente vårhøsten og sommermånedene 1945. En av de faktorer som hadde virket sterkest i denne retning var en erstatningskomst som ble inngått i april 1946 mellom Arbeidernes Faglige Landsorganisasjon og Norsk Arbeidsgiverforening. Spørsmålet om resosialisering av landssvikere hadde altså vist større problemer av generell art enn det som ble diskutert under interpellasjonen. Lyng var inne på — at når en mann var blitt med sitt oppgjør og hadde sonet sin straff, ville han tilbake til arbeidslivet og samfunnet. Denne hovedregel måtte imidlertid brukes med skjønn og fornuft. Visse saker hadde alltid stått i en særstilling; det var saker som prest eller lærer hvor en måtte være særlig grad av aktelse og tillit, det var saker i rettsvesenet der en må forlanger en særlig grad av hederlighet og rettssans, det var saker i forsvar og politi hvor man hadde krevd en særlig grad av fasthet og hederlighet i nasjonal holdning. I slike saker hadde man en hel del folk som det ikke var mulig å gjeninnsette. Statsråden hadde et riktig standpunkt. Skulle man se på de mange år som hadde gått for seg over en lengre periode, hvor både det gjeldt, fikk anledning til å bli utnyttet på nytt var verdige til å tre inn i arbeidslivet hvor samfunnet på sin side fikk en fordel av at de kom tilbake. Det hadde vært viktig for at man kunne avfinne seg med det gjeldt. Drosjeyrket var imidlertid en spesiell situasjon som de nevnte saker hadde. Denne stilling krever ikke samme grad av tillit som en prests eller lærers stilling og heller ikke den samme grad av hederlighet som en dommers eller advokats stilling og heller ikke den samme grad av hederlighet som en offentlig tjenestemans stilling. Det ville det være urimelig å stille krav til drosjesjåfører lot drosjesjåførenes eget

syn på yrket komme til orde. De var svært ofte i den stilling at de kjørte hjelpeløse folk og de måtte ofte kjøre under vilkår hvor de helt ut hadde herredømme over sin passasjer. De hadde funnet det nødvendig å stille særlige krav til sikkerhet og hederlighet hos dem som skulle utøve dette yrket, og de hadde med støtte av politiet vært meget strenge med å utøve disiplin innen sine egne rekker. Nå hadde de altså sett det slik at landssvik var en forbrytelse blant alle de andre, og hvis en mann som hadde begått tyveri eller underslag, ikke kunne kjøre drosje, så kunne heller ikke en mann som hadde begått landssvik gjøre dette; for landssvik var ikke noen finere forbrytelse enn alle andre. Selv om statsråden i høy grad respekterte det arbeidssjåførene hadde nedlagt for å holde og høyne den standard de gjerne ville hevde for sitt yrke, måtte han likevel ta bestemt avstand fra den holdning de hadde tatt til gjeninntakning av landssvikere i dette yrket. Dersom en landssvikforbrytelse kunne sees som et utslag av svikt i alminnelig hederlighet, eller den tydet på at en hadde med en samfunnsfarlig person å gjøre, burde en slik kar ikke kjøre drosje. Men dersom hans landssvikforbrytelse var av rent politisk natur uten at den viste en slik holdning som nevnt, burde drosjeyrket stå åpent for tidligere landssvikere på samme måte som andre yrker gjør det. Statsråden fremhevet at disse prinsipielle retningslinjer måtte trekkes opp på en menneskelig bakgrunn og at det var tusen forhold mellom mennesker som ikke kunne reguleres ved påbud eller forbud fra myndigheter eller andre autoriteter. Den som under krigen skapte nag eller frykt eller forakt omkring seg, fikk ingen av disse følelser opphevet ved påbud fra myndighetenes side. Hvis han derfor i tross trengte seg inn i samme miljø eller på samme arbeidsplass hvor disse følelser ble skapt og fremdeles var til stede, så måtte det komme til vanskeligheter. Statsråden kunne ikke se at noen myndighet kunne gripe inn og oppheve sanksjoner som her var kommet mer eller mindre automatisk og som til syvende og sist var utslag av en rettssans som en hadde all grunn til å respektere. Statsråden gikk deretter inn på vedkommende sjåførs forhold og konstaterte at denne mannen i lys av betydningfull innsats i illegalt arbeid ikke var noen dårlig nordmann eller noen kar hvis hederlighet hadde sviktet, eller som det overhodet skulle være noe å si på når det gjaldt retten til å kjøre drosje. Statsråden henstillet at organisasjonene så på saken på ny og gjorde seg kjent med alle foreliggende opplysninger. Han trodde det var fornuftig å ta saken på denne måten og kunne ikke se at Regje-

Stiftelsen norsk Okkupasjonshistorie, 2014
ringen burde bruke tvangsmidler. Det var en opplysningsoppgave som her forelå, og en modningsprosess som måtte gjennomløpes. Regjeringen fulgte utviklingen meget nøye og ville om nødvendig ta adekvate forholdsregler.

Representanten Løberg fremholdt at det neppe var noen i Stortinget som var mot en tilbakeføring til arbeidslivet av folk som hadde vært medlemmer av NS, men at det måtte være et avgjort og klart forbehold at det skulle skje innenfor rammen av gjeldende lov og avtaler, og ikke være til fortrensning for folk som hadde opptrådt korrekt under krigen. Han var glad for overenskomsten av 1946 og trodde at denne hadde bidratt til å skape rensligere forhold enn man ville hatt hvis avgjørelsen i disse saker utelukkende skulle være overlatt til rettsapparatet. Løberg trodde at drosjesjåførene etter denne overenskomst hadde rett til å opptrå som de hadde gjort. Dersom en mente at overenskomsten var i strid med rettsfølelsen i landet, måtte en søke å få den endret. Men slik som rettsoppjøret hadde utviklet seg, mente representanten det ville være behov for å beholde avtalen ennå en tid. Representanten D a l l a n d var ikke i tvil om at hensikten med interpellasjonen og aggitasjonen i pressen på den ene siden hadde vært å hindre at arbeidernes organisasjoner fikk mulighet for å gjennomføre de beslutninger som var fattet, og på den annen side å slå et slag for å endre de bestemmelser som hittil hadde vært gjeldende for landssvikoppjøret og som for øvrig med korte mellomrom var blitt lempet på i en slik grad at de ikke falt i samforstand med det som var oppfatningen blant alminnelige folk. R o s t a d syntes at interpellasjonene var vel berettiget og fremholdt at det rådet stor forargelse over drosjesjåførenes aksjon. M o s e i d var glad for den sterke reaksjon på forliket i drosjesjåførsaken, og fremholdt at dette bare var ett av de mange tusen tilfelle der tidligere NS-medlemmer som var ferdige med rettsoppjøret, på en eller annen måte ble holdt utenfor eller forfulgt. S u n d t mente at forholdene var så alvorlige at statsmaktene ikke bare i r kunne se på den fremadskridende modning, men at en om ikke så lenge burde finne adekvate midler. Det kunne være spørsmål om ikke retningslinjene av 1946 måtte tas opp til revisjon. S v a r s t a d konstaterte at det dreide seg om en ulovlig streik, at forliket var i strid med styremaktens retningslinjer for rettsoppjøret og fremholdt at det ville være de beste kjenslene i folkesjelen dersom slikt fikk lov til å hende uten at styremaktene grep inn. (Stort. forh. 1949 s. 1326—1339.)

I 1948 utga major O. H. L a n g e l a n d boka «Dømmer ikke» der han blant annet rettet kritikk mot en rekke embets- og tjenestemenn for tjenestehandlinger i okkupasjonstiden. Omtrent samtidig utkom et stenslest skrift under tittelen «We are no Criminals» forfattet av Arne B e r g s v i k. Skriftet var et angrep på landssvikoppjøret og inneholdt dessuten ærekrenkende beskyldninger mot en rekke embets- og tjenestemenn. I november 1948 fremholdt riksadvokaten overfor Justisdepartementet at påtalemyndigheten ville måtte ta standpunkt til de beskyldninger som der var fremsatt. Riksadvokaten gjorde oppmerksom på at han selv var inhabil i saken og foreslo oppnevnt en satsriksadvokat til å behandle den på påtalemyndighetens vegne. Ved kongelig resolusjon r. 10, desember 1948 ble riksadvokat Andre A u l i e fritatt for å lede etterforskning med vedrørende disse publikasjoner og høyesterettsadvokat Øyste i n T h o m m e s s e n ble konstituert som riksadvokat med dette spesielle oppdrag. Samtidig ble høyesterettsadvokat R o l v R y s s d a l konstituert som ekstrordinær statsadvokat for å delta i etterforskningen. Senere ble det truffet bestemmelser om at høyesterettsadvokatene T h o m m e s s e n og R y s s d a l s oppdrag også skulle omfatte en ny bok av L a n g e l a n d med tittel «For ut ikke skal dømmes» samt et skrift «Nasjonsholdning i Justisdepartementet og tilgrensede regioner» av samme forfatter. Den 15. mars 1950 stilte justiskomiteens formann, stortingsmann L a r s R a m n d a l følgende spørsmål i Stortinget:

«Kva har styremaktene gjort i medhens til åtak og kritikk retta mot dei embets- og tjenestemenn som har hatt med rettsoppjøret å gjera?»

I sitt svar uttalte justisminister G u n d o r s e n bl. a.:

«Vi står, som herr Ramndal sa, overfor grupper av angrep. Den ene angrepsgruppen går løs på embets- og tjenestemenn, og på dem som tar del i rettsoppjøret, for deres holdning og handlinger under krigen. Rettsoppjøret og beskyldningene skal tjene til å renske disse embets- og tjenestemenn ikke var bedre enn mange av dem — kanskje de aller fleste — som dømmes for landssvik. Den første gruppen av angrep føres mot embets- og tjenestemenn for deres handlinger og dughetsutøvelse under rettsoppjøret. Den andre gruppen av angrep hører sammen med den første og er rettet mot dem som under en særskilt satterriksadvokat, som er oppnevnt for å lede etterforskningen, er trukket med i angrepet og ønsket å stå fritt for. Den tredje gruppen av angrep hører sammen med den første og er rettet mot dem som arbeider med den dobbelte oppgave for å belyse de forhold som er kritisert og å pålegge injuriantene til ansvar. Og siden det

er seg om forbrytelser av en slik art at spørsmålet om påtale eller påtaleunntatelse delvis hører under Kongen, har jeg bedt om at påtalemyndighetens redegjørelse og innstilling blir gitt på bredt grunnlag med sikte på en grundig og åpen utluftning. Hvis det er noe ønske om det, vil jeg gjerne sende disse redegjørelser til Stortinget når de foreligger — forhåpentlig i løpet av våren ...»

Stortingsmann R a m n d a l oppfordret statsadvokaten til å gi en slik melding, og ved kgl. res. av 8. september 1950 ble det fremsatt stortingsmelding om angrepene på rettsoppjøret og landssvikene (St. meld. n. r. 64 — 1950). Som bilag til denne fulgte innberetninger som Justisdepartementet hadde mottatt fra riksadvokat A u l i e og kst. riksadvokat T h o m m e s s e n.

I innberetningen fra kst. riksadvokat T h o m m e s s e n er det bl. a. redegjort for de rettslige grunntal for landssvikoppjøret og gjennomferingen av dette. Etter en del særskilte bemerkninger om de offentlige tjenestemenns stilling i okkupasjonstiden behandles de spesielle forhold som er omtalt i L a n g e l a n d s og B e r g s v i k s skrifter. Innberetningen tar her for seg tilfelle for tilfelle. I den vurdering av L a n g e l a n d s bøker uttalte statsadvokaten bl. a. (innberetningen s. 78—79):

«Det vil fremgå av redegjørelsen, er L a n g e l a n d s omtale av offentlige tjenestemenns opptreden i okkupasjonstiden i høy grad påvisende og egnet til å villette. For det første er hans fremstilling på en måte som kan virke direkte uriktig.

For det annet er den ufullstendig, og uunnværende å ta med viktige opplysninger er uteluttet gjennomført på den måte at det er gjort rede for de navngitte personer som er omtalt. Tredje har L a n g e l a n d en del kom som ikke har noe reelt grunnlag, og som kan virke tilførlig for den falske kjennskap til de forhold L a n g e l a n d mener inn på.

Grunnen er en rekke begivenheter som ugenkjennelighet i L a n g e l a n d s

er det lagt hovedvekten på å gi en riktig vurdering av de handlinger og omtaler. Blant de mange forhold som er behandlet, vil det nok kunne finnes det kan være delte meninger om det er riktig og heldig av vedkommende å handle slik som det ved angrepet er gjort. Det kan dog etter min mening så langt ingen av de forhold som er omtalt, kan danne grunnlag for en straff eller straffbar opptreden fra den offentlige tjenestemenns side. Det er derfor at en rekke av de embets- og tjenestemenn som L a n g e l a n d omtaler i boken «Dømmer ikke» fremtrer som samarbeidsfolk, i virkeligheten

hører til dem som viste en mer enn alminnelig god nasjonal holdning i okkupasjonsårene, og som tok del i motstandsarbeidet mot fienden på en fremragende måte.»

Ved vurderingen av B e r g s v i k s skrift fant riksadvokaten det stort sett tilstrekkelig å vise til bedømmelsen av L a n g e l a n d s skrivemåte. Riksadvokaten kom i begge tilfelle til at skrivemåten var så uforutsigelig at det av almene hensyn var nødvendig å reise straffesak. Ved valget av de tilfelle som ble gjort til gjenstand for tiltale, la riksadvokaten vekt på å få med de mest alvorlige av beskyldningene. Det ble tatt med så mange uttalelser at det ikke med noen som helst grunn kunne sies at det var plukket ut noen få tilfelle fordi de andre var riktige. På den annen side anså riksadvokaten det ikke praktisk overkommelig å ta med alle de tilfelle hvor det etter påtalemyndighetens oppfatning forelå straffbart forhold.

Beretningen fra riksadvokat A u l i e om undersøkelser i anledning beskyldninger mot politiet, vaktmannskaper ved fangeleirene m. v. for bruk av ulovlige metoder under rettsoppjøret innledes med en fremstilling av forholdene i politiet ved frigjøringen. Riksadvokaten gir så en oversikt over de angrep som under oppjøret var rettet mot myndighetene og fremholdt at det i den første tid var alminnelig misnøye med at en ikke gikk fram med nødvendig strenghet overfor landssvikene. Det ble klaget over at alt for mange ble satt på frifot og at behandlingen i fangeleirene var lemfieldig. Riksadvokaten uttalte bl. a. (s. 14—16 i beretningen):

«Politiets vanskeligste arbeid i løpet av det første halvår var kanskje det å vinne tilbake den utøvende makt i samfunnet, som skal ligge hos Kongen og Regjeringen ved de dem underordnede organer. Erfaringen fra andre land under frigjøringen hadde vist oss at dette måtte skje med lempe om ikke alvorlige brudd skulle oppstå mellom hjemmefrontens maktkonsentrasjoner og statens organer. Vanskelighetene ble utjevnet ved klokt samarbeid mellom politiets og mil. org.s sjefer som jo hadde samvirket om disse ting også på det planleggende og forberedende stadium. Men mange steder ble dog politiets tålmodighet satt på en svær prøve. Demonstrasjoner og resolusjoner mot politiet hørte til dagens orden.»

«En ting kan det være sunt å spekulere på når man i dag trekker fram fra glemselen resolusjoner av denne art, mektig appellerende til de brede masser og sterkt suggestiv som de er. Det er følgende overveieelse: Hvordan ville behandlingen av NS-folket ha blitt om politiet ikke hadde forsøkt å fare med lempe overfor de aktive grupper, om det hadde latt så mange NS-folk bli på frifot som planen på forhånd egentlig var. Ville hjemmestyrene på samme måte som i Danmark ha nøyd seg

Stiftelsen norsk Okkupasjonshistorie, 2014

med å opprette sine egne fangeleire, helt unndratt politiets kontroll? Eller ville der ha oppstått en åpen konfliktsituasjon? Og ville den ha ført til kanskje det vi gjennom årene frykter mest: «De lange knivers netter?»

Dette er det ikke lett å svare på. Jeg innrømmer at politiet under presset av sitt ansvar arresterter eller beholdt i varetektssarrest langt flere NS-folk enn det etter vanlige prosessuelle indikasjonjer skulle være nødvendig. Og mange ganger flere enn man på forhånd regnet med i politiledelsens overslag.

«Sikringsarrest» overensstemmende med politianordningen av 26. februar 1943 § 6 ble kanskje anvendt til overmål. Men de fleste eldre politifolk med noen erfaring mener at det dog er disse tiltak som har avverget de ulykker vi frykter mest for. La være at de mange arrestasjoner kan ha medvirket til at rettsoppjøret har fått et større omfang enn beregnet. Jeg kan innrømme det. Men jeg må også spørre om det fra et rent politimessig synspunkt sett var mulig å forhindre det.»

«En får ikke glemme at ytterliggende grupper av befolkningen enkelte steder direkte opprettet «aksjonsutvalg». Politimessig anses det å være et tydelig urovarsel av ganske faretruende art.»

«På den annen side tok allerede senhøsten 1945 en og annen røst til orde i avisene mot påstått ubarmhjertig behandling av fanger. Politiet undersøkte forholdene uten at det førte til noe. I et par tilfelle hvor det vitterlig hadde funnet overgrep sted, således overfor tidl. banksjef Sandberg som var tvunget til «likbæring» uaktt han var gammel og syk, søkte man forgyves å få identifisert de ansvarlige blant de mange frivillige vaktpatruljer som gjorde tjeneste på politikkamreret.

I mars 1946 utkom Martha Steinsviks bok «Frimodige Ytringer». Den ble innledet med en henvendelse til Justiskomiteens formann inneholdende et bredt forment forsvar av NS-medlemmenes sak, fortsatte med en del sitat av forskjellige aktuelle innlegg i dagspressen og summerte deretter opp en lang rekke av overgrep, til dels av meget grov natur, som skulle ha funnet sted overfor landssvikfanger. Etter riksadvokatens ordre ble der satt i verk etterforskning, sentralisert under politimesteren i Oslo, for å bringe på det rene om misligheter hadde funnet sted ved de forskjellige fangeleire spredt over hele landet. I noen tilfelle førte etterforskningen til at riksadvokaten påbød tiltale reist mot politifolk eller vaktmannskaper som etter hans mening hadde forgått seg. I et senere avsnitt skal jeg gjøre nærmere rede for disse saker. I andre tilfelle satt en nok etter lesingen av etterforskningsrapportene igjen med en forestilling om at der var en kjerne av sannhet i de fremsatte beskyldninger, men når en kom til de konkrete tilfelle sto som regel påstand mot påstand. En kunne ikke komme det nærmere, og forfølgningen er i flere tilfelle innstilt etter bevisets stilling under den tvil som har hersket. Det er også noen tilfelle hvor påtalemyndigheten har unnlatt å reise sak mot tjenestemenn som har opptrådt med større

strenghet overfor fanger som sto under dens tilsyn enn den aktuelle situasjon syntes å kreve. Begrunnelsen for henleggelsen har i noen tilfelle vært at maktmisbruket har funnet sted på et tidlig tidspunkt etter frigjøringen og det for uøvede folk kunne være vanskelig å trekke den rette grense. Jeg skal i et senere avsnitt også gjøre rede for en del sådanne saker. Endelig ble det konstatert i en rekke tilfelle at fru Steinsviks beretning om forholdene var sterkt overdrevet. Også eksempel herpå vil bli påvist.»

Et intermesso under denne etterforskningen var den såkalte «Fanebust-sak». Thoralf Fanebust som utga «§ 100», et prosessiskrift som utelukkende beskjeftiget med angrep på rettsoppjøret, hadde i et nummer i oktober 1946 innlegg med tittel «Granskerne granskes» hvori han tydig beskyldte tidligere riksadvokat Arntzen for under okkupasjonen å ha seg skyldig i angiveri. Fanebust ble etter strl. § 247 og saken pådømt i lagmannskretsen den 1. juli 1947. Thoralf Fanebust ble kjent skyldig og dømt til fengsel i 9 måneder (ubetinget) samt inndragning av straff. Han anket til Høyesterett hvor anken ble avvist.

Imens fortsatte etterforskningen angående de påståtte mishandlinger av fangene, og se ble selv bidragsyttere til flere tidsskrifter som sirkulerte, såsom «Trollspillet», «Skolenytt» og «§ 100». På den danned der seg et krets av redaksjonelle arbeidere, og riksadvokaten anså det som meget at disse sto i forbindelse med fangene. Legget på Akershus og Oslo Kretsfengsel.

Under Oslo-politiets undersøkelser angående de fangebehandlingen avga den fra marksevakueringen velkjente politifolk «dent» Gard Holtskog en omfattende klarlegning om fangemishandling og tortur til ukjent grusomhet, om politiets tystere og provokatører og ellers om grep som prester, jurister og politifolk ha gjort seg skyldig i overfor landssvikfanger. Meget av dette finner en igjen i den tidligere svik straffedømte konsul P. Harsen «Utrolig men sant» og i et senere nummer «8. mai» som ble utgitt av den tidligere svik straffede Nils Vikdal. I et senere nummer ring kom Holtskog atskillig inn på politiet hadde gjort av gestapotom i Somdalen under etterforskning av kernes norske agenter og spioner. Som ble deretter avhørt, og to politifolk Oslo kriminalpolitiet var et halvt år skjeftiget med å granske Somdalen, te, hans opphold ved de forskjellige re og hans bidrag til landssvikpolitets somhet. Påtalemyndighetens ledelse først av ikke holdt å jour med

Derimot viste det seg at gjenpar- overmåte omfangsrike politirapport- sirkulert i fengslene blant interes- landssvikfanger. Etterhånden kom rap- også til et par forsvarsadvokater, og det for uøvede like kunne være vanskelig å dokumenter som var avfattet på tysk, og innholdet å dømme var vekslert mel- del tjenestesteder for Wehrmacht og Sicherheitspolizei. Skrivelsene omfattet de som var oppe under Fanebust-saken, og ville hvis de var ekte danne et bevis for at advokat Arntzen hadde gjort seg skyldig i angiveri. I november 1948 ble kriminalpolitiet til og foretok ransaker i fangeleire som ble benyttet av fangene Gard Holtskog, Sten Blom Westberg og tyskeren Hans Johan Krijom. Blom Westberg hadde funnet dokumenter som med et tydig gjorde det åpenbart at fangene ikke alene hadde bevisføring i sine egne saker, men også hadde fremsatte mot menn som de kjente som sine motstandere. Beslaget omfattet 3784 nummer. En del ble funnet i fangeleire og levert tilbake til fengslet, mens 3740 nummers vedkommende ble bevist i et detaljert stadfestet. Ved avhør av tyske agenter og Abwehr-folk i Tyskland og i etterforskning her i landet ble det konstatert at avskriftene var falsk- etterforskningen omfattet også en del fra Holtskogs medfange, den norske agent Blom Westberg, som hevdet at disse i hans sak var forfalsket av et utvalg av etterforskere i saken hans, og at for sin innsats i hjemmefronten hadde Abwehragenter. Også her var bakvaskelse positive.

Den 3. juni 1949 fra statsadvokaten i Oslo — en innstilling av advokaten sluttet seg til — het innstillingen, s. 24—25):

«Det er først den bruk landssvikoppjøret av Bernt Somdalen. Det er innstillingen klarlagt at Bernt Somdalen transportert til en rekke utenlandsleire i tiden fra begynnelsen av 1945 en rekke tilfelle reist under tittelen «Innlagt i det tyske fangeleiret i det eksaminert de siktede nummer på det skarpeste å bruke etterforskningen har vært som for forholdene ekstraktet berettiger ikke på noen måte å bruke etterforskningsmateriale som er og i strid med norsk lov. Det er dog ikke ved en meget grundig saks dokumenter som er funnet for å anta at den nevnte advokat har hatt noen avgjørende innflytning på rettsavgjørelsene enn si ført

til uriktige dommer. Under disse omstendigheter finner jeg ikke grunn til noen forføyning fra påtalemyndighetenes side, men finner det rimelig at Justisdepartementet får høve til å gjøre seg kjent med sakens dokumenter med henblikk på eventuell administrativ forføyning like overfor de polititjenestemenn det her dreier seg om og som fremdeles måtte være ansatt i politietaten.»

«Jeg går deretter over til å behandle landssvikfangenes, F. Kl., T. T. og M. J. S. rømminger fra Iebu og Kongsvinger hjelpefengsel. Det er på det rene at disse rømminger var arrangert av politiet og at formålet var å komme organisert ulovlig flyktningehjelp og illegale nazistiske organisasjoner tilhils (bl. a. Varulvirksohmhet). Jeg vil i den anledning bemerke at jeg ville ha funnet det heldigst om man hadde kunnet unngå slike tiltak. Imidlertid må en erindre at forholdene det første år etter frigjøringen var så vidt ekstraordinære og bød på så mange faremomenter, at en ikke finner å burde ta avstand fra de nevnte forholdsregler som utelukkende hadde til formål å hindre straffbar virksomhet i framtiden.

Beskyldninger mot diverse tjenestemenn i politiet og fengselsvesen for tortur etc.:

En rekke av de fremsatte beskyldninger har tidligere vært etterforsket og avgjørelser er truffet av såvel påtalemyndighet som domstoler. Jeg nevner i denne forbindelse «Akershus-saken», saker fra Hønefoss hjelpefengsel og de mishandlinger og provokasjoner som skal ha forekommet i Drammen. Hva de øvrige beskyldninger angår, således bl. a. beskyldninger mot førstebetjent S. i landssvikpolitiet, skal jeg bemerke at jeg etter nøye gjennomgåelse av saken anser det utelukkende at S. har gjort seg skyldig i noe som helst straffbart forhold. De beskyldninger som Heinz, Vierke m. fl. har framsatt, må ses som et organisert forsøk på å ødelegge rettsoppjøret ved å fremsatte beskyldninger mot de personer som i første rekke har ledet etterforskningen for på den måten å skape mistillid til oppjøret og også danne grunnlag for de gjenopptagelsesbegjæringer som Vierke m. fl. har framsatt. Spørsmålet om tiltale mot Vierke og andre for forbyrte mot straffelovens § 168 bør imidlertid utstå til de respektive gjenopptakelsesbegjæringer er endelig avgjort.»

Statsadvokaten viste til at såvel Holtskog som Blom Westberg allerede var blitt dømt til 20 års fengsel for landsforrædersk virksomhet og påpekte at tiltale mot disse derfor ikke ville føre med seg noen tilleggsstraff av betydning. Påtale ble derfor for begges vedkommende unnlatt i medhold av straffeprosesslovens § 85, første ledd nr. 2.

Planen om å tilstille pressen utførlig orientering om resultatet av denne etterforskning ble oppgitt, vesentlig fordi det var vanskelig å begrense en slik beretning til et rimelig omfang på grunn av det veldige og til dels kompliserte saksforhold det her gjaldt. Dette førte

Stiftelsen norsk Okkupasjonshistorie 2014
«Dømmer ikke» og «Dømmer ikke»
Criminals» inndratt i medhold av straffelovens § 323. Tiltalen gjaldt opprinnelig også overtredelse av straffelovens §§ 130 og 248, men disse tiltalepunkter ble frafalt under hovedforhandlingen. Domfelte Bergsvik anket over straffeutmålingen, og både Langeland og Bergsvik anket over lovanvendelsen og saksbehandlingen med den begrunnelse at de påklagede uttalelser ikke inneholdt noen ærekrenkende beskyldning, og at den kjennelse av retten som lå til grunn for avgjørelsen av mortifikasjonsspørsmålet i all fall var ufullstendig. Langeland hadde også anket over inndragningen av «Dømmer ikke».

I en tilleggsinnberetning av 28. februar 1951 til Justisdepartementet hadde kst. riksadvokat Thommessen påpekt at lagmannsrettens dom var endelig i den utstrekning de tiltalte var frifunnet for straff og mortifikasjon var nektet. Den omstendighet at lagretten hadde ansett sannhetsbevis ført for enkelte av de fremsatte beskyldninger, gjorde det nødvendig å ta opp vedkommende embetsmenns forhold til fornyet overveielse. Riksadvokat Thommessen gjennomgikk deretter de uttalelser som ikke ble mortifisert og ga en nærmere vurdering av det faktiske grunnlag for beskyldningene og de kritiserte tjenestemenns forhold. Riksadvokaten fant at lagrettens avgjørelse ikke kunne gi grunnlag for noen bebreidelse mot vedkommende tjenestemenn — en vurdering som Justisdepartementet sluttet seg til i brev av 27. mars s. å. til Justiskomiteén. Justiskomiteéns flertall var enig i dette. Et av mindretallene i komiteén, medlemmet Stavang fant ikke grunn til å gå inn på dette spørsmål og uttalte:

«Om spørsmålet ikke er avgjort i og med dommen i sakene mot dei tvo bokskrivarane, meiner eg ein ikkje kan tvila på at dei menn klagemåla galdt, i krigsåra med, freista kvar på sin plass å gjera arbeidet sitt så godt som dei visste få det til, dei sameleis som nordmenn flest. Når det er så, meiner eg at det ikkje kan vera grunn til å tala meir om dei ting.

Men ser ein dei nemnde gjerningane frå krigsåra under denne synsvinkelen, må ein sjølv sagt gjera det same med gjerningane til andre og. Kravet til rettviss oppgjerd er ikkje stetta utan.»

Det annet av mindretallene, medlemmet Bunkholt mente at det neppe var så enkelt som kst. riksadvokat Thommessen fremstilte det. Nye opplysninger om viktige kjensgjerninger var stadig kommet fram, og bedømmelsen av disse opplysningene var høyst skiftende. En absolutt nøktern, liden-

skap og objektiv vurdering var det vel den færreste som maktet.

Om klagemålene om bruk av ulovlige todele under rettsoppgjøret bemerket Justiskomiteéns flertall at det i utgangspunktet var å legge til stortingsmeldingen var gitt de destgjørende imøtegåelse av en rekke beskyldninger om ulovlig myndighetsutøvelse, men at det på den annen side også var klarlagt at de hadde forekommet uheldige episoder og enkelte overgrep under landssvikoppjøret. Flertallet fant grunn til å beklage at hendelser hadde forekommet, men fremholdt at en måtte ha for øye at de grovere overgrep hadde funnet sted den nærmeste tid etter frigjøringen da en sto overfor en situasjon som ikke kunne sammenliknes med noen av den i landets historie. Flertallet fant det ståelig at ikke alle de nye, uerfarne tjenestemenn maktet å være uberørt av den nye stemning, og at de ofte også var preget av opplevelser under krigen. Det store antallet presset hadde etter flertallets oppfatning uten ført til at de overordnede ikke hadde føre nøye tilsyn og kontroll med de underordnede, og at disse ofte måtte gis frie handlingsrom. For forgåelser i 1946 eller senere kunne synsmåter ikke gjøres gjeldende i de alvorlige episoder. Flertallet understreket antallet misligheter under arrestasjonen etterforskningen hadde vært meget lite i forhold til saksmassen og antall personer under rettsforfølgning. Det store flertall av dem var beskjeftiget med oppjøret, gjorde samvittighetsfullt og anerkjennende arbeid, og dette gjaldt både øvede og nye. Flertallet fremholdt at landssvikernes messige undergravning av rettsoppjøret hadde vanskeliggjort politiets og fengselsens arbeid. En kunne ikke laste dem ved enkelte anledninger hadde opptrådt stridig i tjenesten uten å være oppmerksom på at årsaken først og fremst var de vanskeligheter forbryterne selv hadde skapt. Det dreide seg imidlertid her om et stort tall landssvikere, og deres aksjoner hadde hatt begrenset virkning.

Mindretallet Stavang uttalte at når det gjaldt klagen over fangemishandlingen og dårlig fangestell, hadde styremaktene sett gjort det som gjøres kunne for å sikre klart forholdene og trukket de skyldige ansvar. Når strevet ikke alltid hadde blitt gjennomført, kunne styremaktene ikke klandres for. Bruken av provokatorer og andre etterforskningsmetoder hadde myndighetene imidlertid ikke tatt så hardt på som de hadde påtalt fremgangsmåten.

ikke satt noen under tiltale for slike forbrytelser. Stavang kunne ikke skjønne annet enn at det som var kommet fram om bruken av provokatorer, måtte være til skade for politiet og ikke vekke den tiltro politiet skulle ha i et såkalt land.

For å vidt angikk angrepene på det rettsoppjøret grunnlag for landssvikoppjøret, sluttet Justiskomiteéns flertall seg til riksadvokat Thommessen hadde fremholdt i sin beretning. Flertallet mente at spørsmålet var tilstrekkelig belyst i innstillingen fra Undersøkelsekommiteén av 1945 og i protokollkommiteéns innstilling O. IX — 1948 med påfølgende debatt samt under forarbeid og debatt om landssvikloven og rettergangsmåten for slike saker. Flertallet viste ellers til at det faktiske grunnlag var prøvet av Høyesterett og fant ikke grunn til at Stortinget skulle behandle dette.

Mindretallet Stavang var ikke enig i dette. Flere ting i landssvikloven og i den loven Stortinget hadde vedtatt, og Stortinget gikk inn på de enkelte anførsler da loven ble gitt. Klagemålene viste at de som før mente at grunnlaget ikke var tilstrekkelig, hadde de stemte seg for så sterke da Stortinget vedtok landssvikloven, lagt seg så meget at de kunne droffes med større ro. Deretter de artikler som G. Høel og Johs. Andersen hadde publisert i Norsk Sakførerblad 1945 om lovbrudd og erstatningsansvar for medlemmer, og erklærte seg stort syn som der ble hevdet. Straffbestemmelsene om næringsvirksomhet til de som hadde vært fange, hadde den fant han ikke mindre tvilsomme om dette var forment å være en regel, og bruken av slike regler var i seg selv en tvilsom sak. Det var at de forskjellige næringsforholdene i 1940 hadde bygd ut et omfattende nett med fienden, men opplysningene om ikke fram de første årene hadde vært slutt. Det tok lang tid før man kunne vite hva gode nordmenn hadde gjort, og da det ble kjent, fikk man et syn på slike saker enn de hadde vært. Bestemmelsene om utrensking av de som måtte etter Stavangs medlemskap, om straffebestemmelser — om de som hadde vært fange — og i gagnet. Utrenskingsloven var en standardregel og hadde også av en standardregel og hadde også av en standardregel. Stavang mente også at regler om rettsstap var urimelige og at de fremdeles voldte store

vanskeligheter for dem som var ferdige med straffen. — Alle disse bestemmelsene hadde gjort sitt til at rettsoppjøret hadde fått et slikt omfang, noe som igjen hadde ført til ulikhet i avgjørelsen og tilstander som verken var til gagn for den enkelte eller for samfunnet. Riksadvokaten hadde sikkert rett i at mange av klagen var overdrevne og at noe av det som der ble sagt, enten var misvisende eller også rett ut usant. Men var det ikke også grunn til å tro at det samme var tilfelle med mange av opplysningene som kom fram i landssviksakene — så oppkavet som de fleste var i den første tiden etter krigen? I sakene mot NS-folk syntes det ikke alltid å være blitt lagt tilstrekkelig vekt på de subjektive straffbarhetsbetingelser. Stavang stilte seg tvilende til flertallets anførsel om at misforhold ved straffeutmålingen systematisk var søkt rettet ved benådning og fremholdt at det materiale som var lagt fram for komiteén, ikke ga grunnlag for å bedømme hva som var gjort i så måte. Det burde åpnes adgang til å få endret alle avgjørelser som var urimelige eller tvilsomme, og det burde gis særlige regler for gjenopptaking av slike saker.

Det andre av mindretallene, Bunkholt fremholdt at synet på rettsoppjøret ikke lenger var så følelsesbetont som i 1945, og at både viljen og evnen til nøkternhet å bedømme de historiske og rettslige forutsetninger for rettsoppjøret nå var større enn den gang. Etter Bunkholts syn trengtes det i begge ytterstandpunktets leire mer forståelse av den annen parts synspunkter og dermed også erkjennelse for begåtte feil, ikke minst fra NS-folkets side. Samfunnet måtte nå gå inn for forsoning og utjevning. Bunkholt erklærte seg ut fra dette syn stort sett enig i Stavangs bemerkninger, men kunne derimot ikke slutte seg til dennes konklusjon. Dersom Stavangs forslag skulle bli vedtatt, ville dette etter Bunkholts mening føre til en ny, alvorlig belastning for rettsapparatet, og det ville heller ikke føre til ro omkring rettsoppjøret. Bunkholt mente det ville være best om Stortinget nedsatte en kommisjon til å utrede om det var nødvendig å få en bedømmelse av rettsoppjørets historiske og rettslige grunnlag samt på hvilken måte dette eventuelt burde skje. En slik kommisjon måtte dessuten undersøke om det kunne være hensiktsmessig med en revisjon av de enkelte landssvikdommer og om det i tilfelle kunne gjøres noe for å avbøte eventuelle uheldige økonomiske og sosiale følger av rettsoppjøret. Dette forslag ble også støttet av Stavang.

Justiskomiteéns innstilling ble behandlet i Stortinget i dagene 21. og 22. januar 1952, og

dette moment falle. Når retten har talt, tjener det ikke til noe å fortsette prosedyren ute blant folk. Det er da ingen annen utvei enn å avfinne seg med rettens avgjørelse. Og så får man, om man virkelig eier et nasjonalt sinnelag og virkelig vil tjene norske interesser, akseptere sin skjebne og søke lojalt å begynne fra nytt av. Det er etter min mening å tjene norske interesser.»

Christie hadde inntrykk av at det blant mange av de tidligere NS-medlemmene var et ønske om at fortiden nå måtte være gjemt og glemt så de kunne tre inn i samfunnet som lojale og likeberettigede samfunnsborgere. Men ulykkeligvis var det ikke disse sindige som førte ordet. Når disse jevne, sindige mennesker ofte beklaget seg over at de etter å ha sonet sin straff stadig fikk kastet sin fortid i ansiktet, så hadde de i stor utstrekning sine egne talsmenn å takke for det. Skulle det lykkes å lege de sårene som rettsapparatet hadde voldt, kunne ikke dette skje ved at man ensidig stilte krav til samfunnet om imøtekommethet. Om de stadig offentlig og privat rippet opp i fortiden og egget sine omgivelser til motsigelse, ville dette bare bidra til å forlenge og holde liv i uviljen. De renvasket ikke seg selv ved å drive nedrakingstrafikk mot dem som hadde hatt det tunge ansvar her hjemme i krigsårene og etterpå, de tjente ikke sin egen sak ved å holde gående en ondsinnet og infam agitasjon mot det samfunn som de skulle oppnå i. Lavik var enig i at rettsoppgjøret hadde fått et alt for bredt grunnlag. Folk ventet at en skulle gjøre noe for å få mange av disse som led under oppgjøret, tilbake til samfunnslivet — særlig småsynderne. Hønsvald pekte på at de viktigste ankeemålene mot landssvikoppgjøret var avgjort i Høyesterett. Landssvikoppgjørets rettslige grunnlag var etter hans mening så uomtvistelig at det måtte vekke forbauselse at det fremdeles ble reist kritikk og tvil.

«Hvis det hadde vært så at aktoratet og domstolene hadde gått lenger enn lovene forutsatte, at maksimumsstraffer fortrinnsvis var anvendt, og hvis påtalemyndigheten hadde aksjonert i tilfelle hvor samfunnsmessige hensyn ikke tilsa aksjon, da kunne det vært grunn til å si fra. Men forholdet har jo nærmest vært det motsatte. Atskillige tusen mennesker som var skyldige til straff etter de lover Stortinget har vedtatt, har fått påtaleunnatelse. Straffene var de første par årene nokså strenge, iallfall etter det syn vi har i dag, men dette ble rettet på ved halvering av straffen for alle som fikk 8 år og derunder. Også på andre måter er straffene etter hvert mildnet, og ved prøveløslating før tiden og ved benådning er det inntrykk som dommene av 1945 og 1946 skapte, totalt endret. Folk som fikk helt opp til 20 års tvangsarbeid, er i dag på frifot og delvis opptatt i arbeidslivet.»

Hadde noen i 1945 gjort seg til talsmenn for en slik utvikling, ville det sikkert blitt rabalder. Det var derfor ingen grunn til klage over hardhendt behandling og så små om nødvendigheten av mildhet og tilgivelse. Hønsvald trodde ikke det var riktig at rettsoppgjøret hadde skapt et dypt skisma i de norske folk. Kritikerne av rettsoppgjøret hadde hatt minimal tilslutning fra den ustraffede del av befolkningen. En måtte sterkt betenke de overgrep og uregelmessigheter som hadde funnet sted under rettsoppgjøret. Men de måtte da reduseres til sine faktiske dimensjoner. Knut Strand mente at landssvikoppgjøret burde ha vært fremmet etter det verket vi hadde før krigen. Det ville da ikke kunne ha vært reist noen tvil om det rettslige grunnlag for oppgjøret. Wright uttalte at når man så på forholdet som en helhet, måtte man vel innrømme at oppgjøret hadde vært seg ganske godt. Man kunne være over den selvdisiplin og beherskelse som på tross av alle dets hjelpere — ja hele det norske folk utviste i mai-dagene 1945.

Statsråd Gundersen fremholdt at landssvikoppgjøret ikke på noe tidspunkt hadde foreligget som et ferdig og sluttet kompleks av problemer og at enhver øyeblikkelig og statistisk betraktning av det var feilet i sitt anlegg. De oppgaver som måtte løses, måtte en ta fatt på før en med en fredsstillende grad av sikkerhet kunne vurdere deres omfang og rekkevidde. Statistisk redegjorde for det omfang som oppgjøret fikk, og opplyste at det på den tid (september 1952) satt 107 landssvikere inne til straff. Av disse hadde bortimot ¼ straff for drap, 39 av dem var dømt for drap, 36 var dømt for legemskrenkelse, 24 var kjent skyldige i Abwehr-tjeneste, angiveri eller spionasje mens de øvrige 8 hadde hatt høyere stilling i stat og parti. Gundersen trodde at rettsoppgjøret var gitt et for vidt omfang og mente at rettsfølelsen i praktisk talt hadde folk var bak oppgjøret i den form og den fang som det fikk. Hadde en vært mer feldig og vekket tilbake for de praktiske muligheter ville en ha fått merke en bedre moralsk og rettslig balanse i vårt land. Hadde det vært slik, ville følgene ha rammet NS-folkene. Hadde rettsapparatet ikke grepet inn, ville det vært en katastrofe. De tre krefter i samfunnet har gjort det som de har. Det er ikke vår oppgave å etterlatte en pariakaste av dem som ble rammet for straff. Det var riktig at den som fastslo at medlemskap i NS var straffelovs § 86, ble avsagt under Høyesterett. Men en måtte da være

at spørsmålet ble reist i en sak hvor... kapet bare var en kort og så å si... attributt til en rekke andre avskyelige... telse. Høyesterett hadde videre en... fastslått at medlemskap var straff... etter straffelovs § 98. Påtalemy... hadde ikke påstått at landssvik... kunne anvendes med tilbakevirken... og den var ham bekjent aldri blitt... med slik virkning. I hvert tilfelle... anordningen ble anvendt på forhold... forut for dens ikrafttreden, hadde... først måtte konstatere at forhold... var straffbart etter straffeloven av... og at forholdet i tilfelle måtte bli å be... minst like strengt etter straffeloven... landssvikanordningen. Påtalemy... hadde i det store og hele unnlatt å... mot passive NS-medlemmer som... ut før landssvikanordningen av... kraft, et tidspunkt som så noen... sammen med statsakten på Akers... Quisling proklamerte den nasjonale... Om dem som etter dette tidspunkt... medlemmer av NS, kunne... for alvor sies at de var passive, ... uskyldige mennesker som i det store... fortjente å rammes av straff... i landet, og det var bare ved fiend... at revolusjonen kunne gjennom... viste alle, ikke minst nazistene... umtaksfritt var det bare disse... som ble straffet, og det var bare... dem som ble rammet av frihets... aller fleste av dem fikk meget... straff. — Statsråden ga dessuten... om resosialiseringen av... Helt siden begynnelsen av... oppgjøret hadde rettsmyndighetene... direktoratet og arbeidskontorene... merksheten særlig henvendt... om landssvikerens stilling i ar... ble gjennomført tellinger... gang på gang. Etter 1948... tidspunkt fremstillet seg... spurt av Arbeidsdirektoratet... burde foreta nye under... februar til oktober 1946 falt an... NS-medlemmer fra vel 1 000... 9. januar 1948 regnet direk... tallet ledigmeldte NS-med... hvis ikke var mer enn 250... Det var naturligvis slik at... ikke var kommet tilbake... samme stilling som de før... det kunne hende at de hadde... stasjonert — ofte også bosted... gå tilbake fra overordne... stillinger, og det kunne... vært hardt for dem, men de

var i det store og hele absorbert i arbeidslivet. En del prester, jurister, noen lærere og en del eldre kontorfolk hadde spesielle problemer, men dette ga ikke noe uttrykk for den generelle tilstand. Den hadde en all grunn til å være fornøyd med.

Stranger erklærte seg stort sett enig i innstillingen fra flertallet i Justiskomiteen. Han kom inn på tilbakeføringen til arbeidslivet, og var ikke helt sikker på om alt var såre vel omkring på arbeidsplassene. Hegna trodde at landssvikoppgjøret under de foreliggende forhold jevnt over ikke kunne ha foregått på en mer tilfredsstillende måte, men mente at en del forhold hadde bevirket at oppgjøret ikke hadde fått den fulle virkning som en kunne ha ønsket. Rettsoppgjøret hadde tatt tid. Dette vanskeliggjorde etterforskningen, men trakk uvegerlig også med seg endringer i selve grunnlaget for den samfunnsmessige reaksjon. Rettsapparatet var prinsipielt innstillet på å beskytte den enkelte person, og var av gode grunner mindre fortrolig med de prinsipielle spørsmål som knytter seg til beskyttelse av samfunnet når dette krenkes og trues på livet. Landssvikerer hadde selv frivillig stillet seg utenfor samfunnet og hadde da ingen rett. Han fikk det som samfunnet fant å burde gi ham av nåde ut fra samfunnsmessige hensiktsmessighet eller på grunn av personlige omstendigheter og forhold hos landssvikerer. Svarstad fremholdt at det ville ha vært riktig om en fra først av hadde trukket en snevrere ramme om oppgjøret. Vi hadde gått til rettsoppgjøret i en kjenslerus. Dersom en nå skar over tvert i rettsoppgjøret for å få ro, gjorde en den samme feilen om igjen. Dette ville ikke svare til rettskjenning i folket. Svarstad håpet at slutten på rettsoppgjøret måtte få et sterkt forsonende innslag. Friis uttalte at det var gått for meget jurister i rettsoppgjøret og at det var viktigst å komme fram til et oppgjør og en opprydding med de sosiale fenomener som nazismen og NS representerte. En glemte alt for ofte at disse folkene ikke bare var nasjonale forrædere, men at de også var sosiale forrædere, og at de ble støttet i det fra mange hold som ikke hadde kunnet rammes senere, men som i virkeligheten i høy grad var medskyldige. Hadde en alt i 1946 satt i gang en sosiologisk undersøkelse og analyse i flukt med den rent rettslige, hadde vi fått et helt annet og riktigere bilde som hadde vært til langt større nytte i framtiden. Det var blitt et skarpt og beklagelig misforhold mellom dem som under parolen om at hjulene måtte holdes i gang innledet samarbeid med tyskerne, og de andre. De førstnevnte hadde sluppet merkelig lett i forhold til de villedte og fortunlede unge men-

nesker som ikke hadde forutsetninger for å forstå hva NS og nazismen var for noe. Remse mente at rettsoppjøret hadde fått det omfang det burde ha. Det ville være en under- vurdering av dem som gikk inn i NS å hevde at de ikke visste hva de gjorde. Det hørte ingen steds hjemme å sammenlikne tyskerarbeiderne med frontkjemperne. Det kunne være lett etterpå å kritisere folk som tok tyskerarbeid. Men en måtte huske på at det den gang var folk som gikk arbeidsledige, og det var ikke så godt for dem å være å ta noe arbeid når de ikke hadde noen ting å falle tilbake på. Det var ikke skapt noen pariakaste av dem som oppjøret omfattet, og en overveidende del av dem var igjen kommet inn i arbeidslivet. Men enkelte NS-medlemmer hadde gjennom «8. mai» og andre publikasjoner gjort det vanskelig for dem som ønsket forsoning. Kobbefremholdt at vi da krigen kom til landet ikke var bedre forberedt mentalt enn vi var det militært. På denne bakgrunn måtte en se opprettelsen av Administrasjonsrådet. Administrasjonsrådet måtte gjøre tyskerne til viljes på mange områder, og dette bidro til å forkvakle begrepene hos mange. Han næret imidlertid ingen tvil om at de menn som, sikkert ikke med noen glede, gikk inn i Administrasjonsrådet, var fedrelandsløse og dypt bekymret for landets skjebne og at de mente de handlet i landets interesse. Kobbefremholdt at de ikke så sikker på om ikke en del av uroen omkring rettsoppjøret nettopp hadde årsak i at juristene hadde vært uenige i avgjørende spørsmål. Ramndal hadde atter ordet og kritiserte Kobbes uttalelse om Administrasjonsrådet. Statsråd Gundersen svarte et kategorisk nei på Moseids spørsmål om den norske regjering hadde inn- gått noen avtale med fremmed makt om hvorledes vi i Norge skulle ordne vårt interne rettsoppgjør. Han avsluttet sitt innlegg med følgende ord:

«Jeg vet, vi vet alle, at mange av landssvikene er bitre, noen er hatefulle, nesten alle er ulykkelige. Ja, men ulykken ligger i deres svikt og svik under krigen, og den ulykke kan ingen andre bære for dem. Det vi kan gjøre, det er å godta dem som medborgere når de ser at det var de selv og ikke samfunnet som styrtet dem i ulykken, eller når de i det minste slutter med utfordringene til kamp, når de selv begraver stridsøksen. Fører de kampen videre, kan det ikke unngås at den alminnelige mann i landet oppfatter det som en fortsettelse av den kamp mot rettsstaten og demokratiet som de kastet seg ut i under krigen, og er blitt dømt for.»

Justiskomiteén hadde rådd til at stortings- meldingen om angrepene på rettsoppjøret ble vedlagt protokollen. Ved Stortingets votering ble denne tilråding bifalt enstemmig. Bunk-

holts forslag (se foran s. 485) ble stemmer ikke bifalt. To forskjellige forslag fra representantene Lyng og Bondsvik (henstilling til Regjeringen 1) om å få en om revisjon av idømte rettighetstap og 2) om å sette ned et utvalg til å bearbeide materialet og vurdere erfaringer som er samlet om rettsoppjøret) ble enstemmig besluttet sendt Regjeringen. (Stort. forh. 1951, s. 71—160, jfr. s. 312—314.)

I ærekrenkelsessakene som var omhandlet i beretningene fra riksadvokat Aulie og riksadvokat Ø. Thommessen, ble uttalt dette:

Den 11. januar 1952 avsa Høyesterett enstemmig dom i saken mot Langeland og Bergsvik. Straffen ble for Bergsviks vedkommende fastsatt til fengsel i 30 dager (uttalelse). Ankene fra Langeland og Bergsvik ellers forkastet.

Ved Agder lagmannsretts dom av 26. januar 1951 ble Aasulv Holte dømt for forbrytelse mot straffelovens § 247 jfr. § 62 til en straff av kr. 500, subsidiært 45 dagers fengsel. Uttalelser som tiltalen gjaldt, ble erklært ugyldige og maktesløse. Domfeltes anke om saksbehandlingen og lovanvendelsen ble forkastet den 22. desember 1951 enstemmig. Den 16. januar 1952 til Odelstingets protokollkomité, gjorde Holte gjeldende at de av Høyesteretts dommere som hadde behandlet saken hadde gjort seg skyldig i åpenbar rettsnektelse som burde bringe ansvarlighet til anvendelse. I møte den 16. mai 1952 ble Odelstinget enstemmig protokollkomitéstilling om at Holtes innberetning ble anledning til noen forføyning fra Odelstingets side.

Den 22. oktober 1951 ble Peter Andreas Harsem, Øyvor Hansson, Oddvar Halvorsen, Aleksander Lange, Nils Vikdal og Arntzen Arntzen satt under tiltale ved Eidsivating lagmannsrett for å ha fremsatt forføyning om ærekrenkende uttalelser. Tiltalebestemmelser ble senere trukket tilbake og erstattet med en og noe endret tiltale. Før hovedforhandlingen begynte, ble tiltalen mot Harsem, Arntzen og Vikdal var i mellomtiden trukket tilbake. Saken mot Arntzen ble ved døden. Saken mot Arntzen ble ved dette utsettes og endte med at den ble henlagt fordi offentlige hensyn på dette tidspunkt ikke lenger krever det. Under hovedforhandlingen ble en talepostene mot de øvrige frafalt. Domhold til straffeprosesslovens § 85, nr. 2, dels på grunn av bevisets mangelfullhet, dels på grunn av Eidsivating lagmannsretts dom av 26. januar 1951.

1) Se for øvrig foran under kap. I.

1952 ble Peter Andreas Harsem dømt for forbrytelse mot straffelovens § 248 jfr. § 247 og § 247, alt sammenholdt med §§ 62 og 64 til en straff av tre års fengsel samt tap av statsborgerskap og av alle statsborgerskaplige rettigheter for et tidsrom av 10 år. Øyvor Hansson og Aleksander Lange ble ved samme dom dømt for forbrytelse mot straffelovens § 247 jfr. § 62 til henholdsvis 30 og 90 dagers fengsel, som for begge vedkommende ble gjort betinget. For enkelte av tiltalte ble de tiltalte frifunnet for straff. Statsadvokaten hadde, med unntak for en enkelt passus, nedlagt påstand om mortifikasjon av de uttalelser tiltalen gjaldt, og denne påstand ble tatt til følge. Harsem anket over lagmannsrettens saksbehandling, men ble saken forkastet ved Høyesteretts kjennelse av 8. mai 1953.

I juni 1951 hadde påtalemyndigheten be- gjort rettslig forundersøkelse i ærekrenkelsessaken mot Ragnvald Wergeland Huse. Forundersøkelsen trakk ut — blant annet på grunn av forskjellige innsigelsjer fra Huse — og ble først avsluttet i februar 1953. I juni 1953 ble Huse satt under tiltale for forbrytelse mot straffelovens § 247. Lagmannsretten ble etter saksforberedelse i saken. Etter at den 3. februar 1955 hadde avgitt en dom der han tilbakekalte beskyldningene i tiltalen trukket tilbake og saken hen- læst til ytterligere forføyninger fra påtalemyndighetens side.

Den 22. oktober 1955 avga «Instituttet för offentlig Internationell Rätt» i Stockholm en uttalelse under tittelen «Den norske rettsstatens ansvar for landssvik». Dette instituttet var ikke som tidligere hadde tyde på, noen offentlig institusjon, men en byrå av privat karakter. Betenkningens oppdrag etter oppdrag fra et fåtall statsborgere som i Norge hadde uttalt seg om straffeforfølgning, for landssvik og straffeforfølgning, for landssvik og straffeforfølgning av professorene Halvar G. Høegh, Hilding Eek og Erik H. Høegh med assistanse blant annet av professorer Strahl. Oppdragsgiverne hadde bedt om en rettsvitenskapelig undersøkelse av spørsmålet om norsk landssviklov og om internasjonal rett og alminnelige rettsgrunnsetninger kunne anvendes på statsborgere. Spørsmålet om statsborgere vedkommende kunne ansees som statsborgere (deni de justice), ble behandlet i følgende ordelag:

«Landssvik dømts for landssvik under straffeloven vid en tid, da enligt svensk straffelov i Norge opphørt, och med strafflagstiftning, vars syfte var att bekämpa mot lantkrigsreglementets bestämmelserna på okkuperat område.»

temot hennes egendom i Sverige stod även i strid mot förutsättningarna för 1948 års konvention.

Enahanda folkrättsstridighet häftar vid domen över Wanda P.; någon verkställighet har dock ej skett i Sverige. Enar Wanda P. vid tidpunkten för gärningen och för lagföringen var norsk medborgare, kan emmellertid något anspråk icke från svensk sida resas för hennes vidkommande i följd av den folkrättsliga regeln, att ett ersättningskrav skall alltifrån dess uppkomst till dess framställande hava uppburits av personer med det ersättningskrävande landets nationalitet.

Även åtgärderna mot ingenjören Ulfsjö, som vila på landssvikslagstiftningen, måste bli föremål för samma omdöme som åtgärderna mot Lisa J.; någon verkställighet har dock icke heller här skett i Sverige. I detta fall framstår klart åsidosättandet av den rättsstatlige egalitetsprincipen, om såsom upplysts de av Ulfsjö anställda arbetarna icke blivit åtalade. Här till kommer, att arbetena påbörjats efter hänvändelse av norsk myndighet.

I den mån landssvikslagstiftningen utgör grund för åtgärderna mot Lisa J:s make och dödsboet efter honom äger jämväl vad som sagts beträffande Lisa J. tillämpning i fråga om dessa. De uppgifter, som lämnats till svenska ambassaden i Oslo av dess juridiske rådgivare, utvisa, att mannen och dödsboet blivit föremål för norsk injustice patente genom att norsk myndighet satt sig i besittning av hans och boets egendom och disponerat däröver mot en ersättning, som är oskäligt låg. Härigenom har dödsboet tillfogats skada, vilken ytterligare ökat genom att boet dessutom tvingats erlagga arvode till konkursförvaltaren för att denne utan mannens eller dödsboets medgivande förfogat över egendomen.»

I betenkningen opplyses at undersøkelsen var gjort mulig ved økonomisk støtte fra et antall interesserte norske statsborgere som selv var dømt for landssvik. Dertil hadde «ett hundratal norske medborgere i aktad stilling» — deriblant 13 stortingsrepresentanter, hvorav 11 senere tilbakekalte sin underskrift — overfor instituttet fremholdt at det fra norsk synspunkt var ønskelig at utredningen kom i stand. Henvendelsen til instituttet hadde allerede i mars 1953 vært gjenstand for en interpellasjon i Stortinget. Interpellasjonsordskiftet finnes gjengitt i Stortingsforhandlingene for samme år, s. 472—486, se også s. 602. Det hadde vært de norske bidragstyes forutsetning at undersøkelsen fikk en prinsipiell karakter. Bidragstyesne hadde fortrinnsvis ønsket følgende spørsmål behandlet:

1. om landssviklovgivningen hadde konstitusjonell støtte i Elverums-fullmakten og Kongens rett til å utstede provisoriske anordninger, eller i konstitusjonell nødrett,
2. om Norge var i slik krigstilstand som forutsettes i straffelovens § 86,

Stiftelsen norsk Okkupasjonshistorie, 2014

3. om landssviklovgivningen innebar tilbakevirkende straffelovgivning eller avvek fra prinsippet om alles likhet for loven,
4. om betydningen av befolkningens lydighetsplikt overfor okkupasjonsmakten og
5. om den norske eksilregjeringens lovgivning var bindende for innbyggerne i det okkuperte område.

Forfatterne så seg ikke i stand til å besvare spørsmålene under punkt 1, bl. a. fordi disse spørsmål var av internt konstitusjonell natur og derfor uten betydning for spørsmålet om landssviklovgivningen tilfredsstiller folkerettens krav.

Med utgangspunkt i uttrykket «krig» i straffelovens § 86 drøfter forfatterne om og når Norge kom i krig og når krigstilstanden opphørte. De finner det nærliggende at begrepet krig i § 86 stemmer overens med krigsbegrepet i folkeretten. Betenkingen kommer inn på begivenhetsforløpet i april 1940 og fremholder at mens den svenske regjering allerede fra første stund synes å ha betraktet Norge som krigsførende, hadde den tyske regjering til å begynne med vært av en annen oppfatning. Først den 19. april ble den norske sendemann anmodet om å forlate Tyskland, og dette ble begrunnet med den fiendtlige holdning som Kongen og regjeringen Nygaardsvold hadde inntatt. Deretter aksepterte en på begge sider at krigstilstand var inntredt. Innledningen til Führererlass av 24. april 1940 synes likevel å være funnet for hastet i og med at forordningens uttalelse om krigstilstanden ble utelatt da forordningen ble kunngjort i Norge. Den 28. april sendte den norske regjering på sin side ut en kunngjøring der den ga uttrykk for at krigstilstand hadde bestått siden overfallet den 9. april. Forfatterne anser det utvilsomt at disse erklæringer etter folkeretten hadde tilbakevirkende kraft, slik at krigstilstand inntredte ved stridshandlingene 9. april 1940. Denne oppfatning kom også til uttrykk i saken Thistlebrae, der den tyske prisedomstol uttalte at da Tyskland den 24. april 1940 konstaterte at en var i krig med Norge «so trat mit den ersten norwegischen Schüssen» — dvs. den 9. april — «auch der Krieg ein».

Om overenskomsten i Trondheim den 10. juni 1940 heter det at denne ikke synes å kunne betraktes som en rent militær kapitulasjonsavtale, men at den fremtrer som en statsakt inngått på vegne av Kongen og Regjeringen. Forfatterne er ikke i tvil om at det var den norske regjeringens oppfatning at Norge og Tyskland fortsatt var i krig, selv om det ikke var aktuelt å holde fram med krigshandlinger i Norge. Men når det gjelder oppfatningen i landet, mener de å kunne konstata-

tere at det utvilsomt var den alminnelige mening at krigen var slutt, og begrunner dette med at fremstillingene i den tyskkontrollerte presse her måtte være avgjørende. På tysk side synes det å ha vært en viss usikkerhet om situasjonen skulle betraktes som krigstilstand. Kongens proklamasjon under riksforhandlingene ble imidlertid fra tysk side tegnet som en fornyet krigserklæring. Den svenske oppfatning var at krigen i Norge facto var slutt, men riktigheten av dette kunne selvfølgelig diskuteres. Sovjetregjeringen erklærte — under henvisning til at Norge ikke lenger var noen suveren stat og at Sovjet ikke var representert i Norge — at faksen for den norske sendemann i Moskva var utløpt. Norge ble av de allierte nektet til tysk krigsbytte og synes for så vidt å være blitt anerkjent som krigsførende. Forfatterne konkluderer med at hensikten med kapitulasjonsoverenskomsten må antas å ha vært at våpenedleggelsen skulle være definitiv. Krigstilstanden var imidlertid ikke avsløst av fredstilstand. Regjeringen skulle fortsette kampen for Norges frihet og uavhengighet, men den skulle ikke føres i Norge.

Etter hvert som verdenskrigen trakk ut og eksilregjeringen fikk tid og anledning til å ta en mer aktiv motstand ved sabotasje og voldshandlinger. I 1943 synes Hjemmefrontens ledelse og eksilregjeringen inntok i hvert fall til å begynne med — en mer eller mindre avvissende holdning til sabotasje og framtirøraksjoner var godgrunn av represalier som slike tiltak kunne fremkalle. Krigsutbruddet mellom Tyskland og Sovjet førte imidlertid til at de norske kommunister etter sovjetrussisk anvisning begynte å øve aktiv motstand ved sabotasje og voldshandlinger. I 1943 synes Hjemmefronten å ha begynt å akseptere voldshandlinger som motstandsmiddel. Snikmord (vedvaskinger) skulle således i prinsippet bli anerkjent av London-regjeringen og autorisert av Hjemmefrontens ledelse. Hjemmefronten fylte ikke de krav som landkrigsløstheten stiller til stridende styrker. Rettslig sett var de derfor framtirøraksjoners innsett kunne ikke bedømmes som krigshandlinger. Selv om nordmenn deltok i aksjoner som fant sted fra enkelte kommandoer eller måtte ansees umiddelbart gjenopptaking av fiendtlighetene mellom

av og Tyskland. Forfatterne konkluderer med at krigshandlingene i Norge opphørte i juni 1940, og at en fra da av ikke hadde norske krigshandlinger på norsk statsterritorium. Rettslig sto imidlertid krigstilstanden som likt.

Straffelovens § 86 rammer rettsstridig bistand til fienden «under en krig, hvori Norge deltar». Ut fra en folkerettslig betraktning måtte denne paragraf utvilsomt kunne komme til anvendelse på bistandshandlinger under okkupasjonen. Fra strafferettslig syns måtte en likevel kunne spørre om § 86 med sin høye minimumsstraff også tok sikte på en formell krigstilstand uten krigshandlinger. Etter ordlyden rammer bestemmelsen imidlertid også bistand «med sådan krig for øye» noe som viser at straffbar bistand kan foreligge under en situasjon hvor det ikke er akutt krigsfare ikke kommer til uttrykk. En slik situasjon hadde for så vidt en del av tiden med den foreliggende hvor krigshandlingene var opphørt, men krigstilstand hadde bestått. Ved bedømmelsen av den enkeltes ansvar for å avgjøre om våpenhandlingene var avviklet eller om det forelå en aktuell grunn for at de kunne blusse opp på ny, måtte den alminnelige oppfatning i Norge være av avgjørende betydning. I all fall til å bestemme oppfatningen blant nordmenn om krigen opphørte ved kapitulasjonen i mai 1940. Svenske statsborgere måtte under omstendighet ha sterk støtte i den offentlige oppfatning at krigen i Norge opphørte da var opphørt. Hvorvidt det i så fall kunne stilles større krav til innsikt hos norske statsborgere, fikk stå hen. Etter overenskomsten var kommet med i krigen, ble det vanskelig å se på Hjemmefrontens kjennskap til at Hjemmefrontens framtirøraksjoner var godgrunn for Regjeringen, ville i påtakelig grad til å regne med at krigshandlingene kunne blusse opp. Først på et senere tidspunkt ble det imidlertid med noen rett gjøres at den enkelte burde ha hatt en viss innsikt i krigshandlingene kunne bli tatt ut fra en fotnote anføres det «enligt en uttalt foretrådd mening» skulle § 86 overhodet ikke komme til anvendelse på lenge ikke regulære krigshandlinger eller måtte ansees umiddelbart gjenopptaking av fiendtlighetene mellom

til i egen, befolkningens og den lovlige statsmakts interesse å trygge alminnelig orden og sørge for at samfunnslivet i størst mulig utstrekning kan gå sin vante gang. Derved oppstår det en viss faktisk og rettslig sammenheng mellom okkupanten og befolkningen. Skal okkupanten kunne sørge for ordnede forhold og befolkningens behov, må han kunne regne med en dertil svarende holdning fra befolkningens side. Det kreves således et samvirke mellom okkupant og befolkning, og et slikt samvirke er ikke mulig dersom befolkningen ikke iakttar lojalitet mot okkupasjonsforvaltningen. Denne lojalitetsplikt (lydighetsplikten) omfatter i første rekke plikt til å unnlate alt som hindrer okkupasjonsmakten i å sørge for den sivile forvaltning. Krigstilstanden består imidlertid, og okkupanten er fortsatt landets fiende. Befolkningen må derfor være berettiget til å innta en passiv holdning til okkupasjonsmakten hvor landkriksreglementet ikke forutsetter lydighetsplikt. Okkupasjonsmakten kan etter landkriksreglementets artikler 23 og 52 ikke kreve samarbeid som innebærer deltagelse i militære operasjoner mot befolkningens eget land. Et slikt samarbeid vil være i strid med troskapsplikten og kan av hjemlandet straffes som forræderi. Derimot har det vært delte meninger om hvorledes en skal bedømme deltagelse i andre tiltak til fremme av krigsføringen — som arbeid i krigsindustrien, militære verksteder, anlegg av flyplasser og befestninger eller transport av tropper og materiell bak fronten. Tilbud om varer og arbeidsytelser som okkupasjonsmakten har rett til å kreve, kan etter instituttets mening ikke med rimelighet betraktes som brudd på troskapsplikten overfor den lovlige regjering. Generelt må det kunne sies at den lovlige regjering ikke kan kreve at borgerne utfører handlinger som utsetter dem for folkerettsmedholdelige straffereaksjoner fra okkupasjons side.

Omfanget av sivilbefolkningens lojalitetsplikt har etter forfatterens mening særlig betydning for bedømmelsen av motstandsbevegelsens folkerettslige stilling. Forfatterne antar at innbyggerne har rett til å yte aktiv motstand i den utstrekning de iakttar folkerettens regler for krigføring, og at de i så fall har krav på den beskyttelse folkeretten gir de krigsførendes stridskrefter. Motstand i andre former — som sabotasje, politiske streiker, organisert lydighetsnektelse og andre ordensforstyrrende tiltak — lar seg etter instituttets mening ikke forene med lojalitetsplikten overfor okkupanten.

Okkupanten overtar hele den myndighet som tilligger den lovlige stat. Denne myndighet skal okkupanten etter landkriksreglemen-

Stiftelsen norsk Okkupasjonshistorie 2014

tets artikkel 43 utøve i samsvar med landets lover dersom ikke hensynet til okkupasjons militære sikkerhet uttrykkelig er til hinder for dette. I denne plikten ligger at okkupasjonsorganisasjonen skal la den bestående forvaltnings- og domstolsorganisasjon fortsette sitt arbeid. Det kan da ikke være noen brudd på troskapsplikten mot hjemlandet om tjenestemennene fortsetter i sine stillinger. Som forbindelsesledd mellom okkupasjonsstyret og landets forvaltningsorganisasjon kan okkupasjonsorganisasjonen enten nytte sitt eget personale eller innvånere på det okkuperte område. Administrasjonsrådet var et slikt forbindelsesledd, selv om dette kom i stand som en nødutvei etter initiativ fra Høyesterett. Det samme gjelder om de statsråder som Reichskommissar konstitueres, ja selv Quislings regjering synes ikke å kunne betraktes under noen annen synsvinkel. Tjenestegjøring i et slikt organ, eller i okkupasjonsforvaltningen for øvrig, kunne ikke i seg selv være i strid med troskapsplikten. Ved maktekssesser fra okkupasjonsmaktens side, kan tjenestemennene imidlertid komme i en konfliktsituasjon der det er vanskelig å holde den rette balanse mellom troskapsplikten mot suveren og lojaliteten mot okkupasjonsmakten. Forfatterne drøfter dette nærmere og konkluderer med at det i og for seg ikke vil være noen krenking av troskapsplikten om en tjenestemann fortsetter i sin stilling. Dette gjelder i hvert fall hvor det ikke forut for okkupasjonsmakten er gitt noe forbud mot dette. På den annen side innebærer det ikke noen illojalitet mot okkupasjonsmaktens side om tjenestemennene slutter i tjenesten. Men okkupasjonsmakten behøver ikke finne seg i organiserte streiketiltak fra tjenestemennenes side.

Okkupasjonsmakten medfører ikke noen endring i suvereniteten over området. Okkupasjonsmakten har riktignok adgang til å gi lover til sin egen beskyttelse og kan også provisorisk utøve den lovgivningsmyndighet som tilligger de lovlige statsmaktsmyndigheter. Samtidig består den lovlige statsmakts lovgivningsmyndighet. Befolkningen blir derved undergitt konkurrerende lovgivningsmyndigheter. Okkupasjonsmakts lovgivningsmyndighet er, om enn skjønsmessig, begrenset med hensyn til formål og innhold, mens den lovlige statsmakts lovgivningsmyndighet i prinsippet er ubegrenset. Haagkonvensjonen kan imidlertid ikke ha ment å sette befolkningen i en slik stilling at den samtidig er undergitt to stridende lovgivningsmyndigheter. Forholdet mellom disse må derfor bestemmes slik at det ikke oppstår kollisjon. Slik kollisjon kan bare hindres dersom den lovlige regjeringens lovgivningsmyndighet suspenderes på visse områ-

der. Den omvendighet at eksilregjeringer mangler evne til å håndheve sine lover, anse forfatterne i denne forbindelse å være uten betydning. Spørsmålet om betydningen av en eksilregjeringer lover ikke har kunne kunngjøres på okkupert område, har vært behandlet i interne rettsavgjørelser og da med forskjellig resultat. Forfatterne mener om grunnsetningen i menneskerettighetserklæringen av 1789 om at ingen må straffes uten etter lov som er vedtatt og utført forut for gjerning og viser dessuten til artikkel 65 i Genèvekonvensjonen av 1949 som bestemmer at straffeforskrifter som okkupasjonsmakten utferdiger, ikke skal tre i kraft for de er kunngjort på befolkningens språk. Det har her åpenbart vært hensikt å binde okkupasjonsmakten til alminnelige rettsgrunnsetninger som forutsetter iakttagelse av statens interne lovgivning. I den utstrækning den norske landssviklovgivningen nærmer handlinger som tidligere var straffbare innfører nye eller skjerpede reaksjoner på tidligere straffbare handlinger, vil håndheving av denne derfor være ensbetydende med at alminnelig anerkjente rettsgrunnsetninger settes til side. Selv om det med noen grader kan hevdes at landssviklovgivningen i hvert fall måtte kunne anvendes mot personer som på en eller annen måte hadde fått kjennetegn til den, kan dette likevel ikke gjelde landssvikanordningen av 15. desember 1944 som ble hemmeligholdt til etter frigjøringen.

I avsnittet om okkupasjonsmaktens lovgivningsrett hevder forfatterne at en under oppgjøret i Norge har grepet inn på områder som folkerettslig faller inn under okkupasjonsmaktens kompetanse i og med at det straffet for handlinger som okkupasjonsmakten folkeretten kunne kreve, og straff er berettiget til anvendelse på unnlatelse av handlinger som okkupasjonsmakten folkeretten kunne kreve. Slike konfliktsituasjoner skal en forsøke å unngå. Slik konfliktsituasjon når okkupasjonsmakten har benyttet seg av sin folkerettslige gang til å gi ordre eller liknende. Denne oppfatning kan etter forfatternes mening være riktig. De hevder i denne sammenheng at landssvikanordningen av 1944 tok sikte på å skape en plikt til motstand mot okkupasjonsmakten. Men da anordningen ble hemmelig av regjeringen, kunne den ikke bli kjent til mottiltak fra okkupasjonsmaktens side. Den spontane reaksjon på okkupasjonsmaktens handlinger, ville befolkningens lydighetsplikt hevet over diskusjon. Okkupasjonsmaktens lovgivningsmyndighet omfatter hele det okkuperte område og omfatter derfor ikke stemples krenking av troskapsplikten.

I nasjonal rettspraksis er det ofte oppstått spørsmål om virkningen av straffebud hvor okkupasjonsmakten tar sikte på å kriminalisere «collaboration» med fienden på områder som faller inn under okkupasjonsmaktens lovgivningsmyndighet. I mange tilfelle har domstolene ansett slike straffebestemmelser for gyldige, men det er også avgjørelser som går i motsatt retning. De sistnevnte avgjørelser bygger åpenbart på det prinsipp at den forsvarende statsmakt er avskåret fra å gi lover i strid med bestemmelser som okkupasjonsmakten etter folkeretten har adgang til å utferdige. Denne oppfatning har også støtte blant folkerettslige teoretikere og synes i prinsippet å være blitt akseptert av Norges Høyesterett i Haaland-dommen (Rettsstidende 1945, s. 15). Lovkollisjon kan etter forfatternes mening bare unngås dersom en tilkjennes okkupasjonsmaktens eksklusiv lovgivningsmyndighet innen de grenser som Haagkonvensjonen og Genèvekonvensjonen trekker opp, slik at disse områder under okkupasjonsmakten ligger utenfor den lovlige statsmakts kompetanse.

Betenkningen konstaterer at de tyske okkupasjonsmakter til å begynne med synes å ha hatt til hensikt å opptre i samsvar med landkriksreglementet, men at forholdet senere ble et annet. Landkriksreglementet i landets innenrikspolitiske forhold førte sammen med de partipolitiske uttalelsene til at okkupasjonsmakten stadig fikk et mer ondartet karakter og resulterte i en mer overgrep og voldshandlinger fra okkupasjonsmaktens side. Dette undergravde befolkningens plikt til lojalitet mot okkupasjonsmakten og stimulerte til passiv og aktiv motstand med sabotasje og bruk av vold i strid med folkeretten. Betenkningen tar avstand fra oppfatning at de tyske overgrepene var det berettiget å gå til den slags motstand. Befolkningen kunne ikke anses som berettiget til å overta okkupasjonsmaktens kompetanse og dermed bli berettiget folkerettssubjekt, og det dessuten være tvilsomt om den lovlige statsmakt som represalie kunne pålegges å nekte okkupasjonsmakten å sette til verk represalietiltak. Det er ikke tvilsomt at okkupasjonsmakten som represalietiltak å sette til verk represalietiltak om at straffebud ikke skulle ha noen straffevirkende kraft, eller å skape konflikter ved å overskride grensene for den lovlige statsmakts lovgivningsmyndighet. Dette kommer at okkupasjonsmakten å bringe ordre fram til befolkningen. Den spontane reaksjon på okkupasjonsmaktens handlinger måtte bero på represalietiltak som kunne falle forskjellig ut. Om befolkningens interesser ble berørt med motstand mot okkupasjonsmaktens tiltak, eller om en i

størst mulig utstrækning burde søke å bevare okkupasjonsstyret i norske hender for derved i noen grad å kunne dempe maktekssessene og varetta befolkningens interesser. Om dette vanskelige spørsmål ble besvart i den ene eller den annen retning, kunne den fordrøvede statsmakt ikke anse dette som noen krenking av troskapsplikten.

Avsnittet om de folkerettslige virkninger av okkupasjonsmakten avslutter instituttet med følgende bemerkninger:

«Det har stundom från norsk sida anförts, att uppgörelsen var en inrikespolitisk nödvändighet för att förebygga en våldsam utlösning av det uppmagasinerade hat, som okkupationstidens svårigheter, okkupationsmaktens övergrepp och de av Nasjonal samlings ledning dirigerade, inspirerade, tolererade eller obeivrade ogärningarna skapat. Drylligt må möjligen kunna försvaras såsom ett i en nödsituation ufrånkomligt offer åt en upphetad folkstämming. Det är likväl ett missbruk av ord att kalla en dylik inrikespolitisk uppgörelse för en rättsuppgörelse. Med rätten i vanlig mening har den ingen förbindelse. Och även om en stat må anses oförhindrad att av politiska skäl beröva egna medborgare liv, frihet och egendom, måste det anses otillåtet att låta en dylik uppgörelse gå ut över annat lands medborgare. Kan angreppet motiveras såsom nödatgård, ådrager det i vart fall enligt folkrättens regler landets regering skadeståndsskyldighet.»

Forfatterne kommer deretter inn på spørsmålet om tilbakevirkning og argumenterer mot den oppfatning at landssvikanordningene bare betyr en lempning i den strengere bestemmelse i straffelovens § 86. Forfatterne viser til at norske rettslære før krigen var enige om at forræderiparagrafen bare rammer handlinger som på en eller annen måte tjener fiendens militære kraftutvikling, og peker på at det av strafferammen synes å fremgå at bistanden må være av en viss intensitet. Til slik bistand kan ikke regnes passivt medlemskap i en politisk organisasjon eller utøvelse av vanlig næringsvirksomhet, selv med okkupasjonsmakten som avtaker. Forfatterne siterer fra Hjemmefrontkomitéens motiver til landssvikanordningen av 1944 og Solems kommentar til samme og mener med dette å kunne påvise at det bl. a. hadde vært hensikten å utvide området for det som var straffbart. Støtte for dette finner forfatterne også i bruken av det nye uttrykket «landssvik» i stedet for straffelovens «landsforræderi». Når landssvikforbrytelsen i anordningen beskrives som om den faller inn under straffelovens forræderibestemmelse, mener instituttet at lovgiveren med dette har foregrepet den tolking av straffeloven som normalt hører under domstolene.

Stiftelsen norsk Okkupasjonshistorie, 2014

« — Förfarandet att giva landssvikslagstiftningen sken av att förtydliga eller förklara gällande rätt, innebär med andra ord, att lagstiftaren genom att anknyta denna lagstiftning till landsförraderistadgandet vill på en omväg påverka tolkningen och därmed tillämpningen i enskilda mål av den gällande rätten och således i realiteten ger landssvikslagstiftningen karaktär av ny strafflagstiftning med retroaktiv effekt.»

I betenkningen heter det videre:

«Exilregeringens lagstiftning innebar emellertid icke allena den kriminalisering av handlingar, vilka icke tidigare voro straffbara. Den innehöll också olika straffskärningar. Sålunda skulle enligt 1941 års provisoriska anordning dödsstraff kunna tillämpas vid sådana i strafflagens 8 och 9 kap. omförmälda brott, där livsstraff fanns stadgat, «tvangsarbeid», skulle kunna utmätas i stället för hefte och fengsel samt ständig rättighetsförlust kunna ådömas. År 1942 infördes «tap av almen tillit» och bötestraff inntill 1 million kronor, och även denna begränsning borttogs år 1943, medan strafflagens bötesmaximum varit 10,000 kronor. Konfiskationspåföljdens utsträckande till indirektvinster innebar en skärpning av strafflagens allmänna konfiskationsstraff; enahanda gäller 1944 års bestämmelse om ekonomiskt medansvar för den dömdes make.»

Regelen om solidarisk erstatningsansvar for NS-medlemmer hadde riktignok et visst grunnlag i den alminnelige regel om erstatning hvor flere har medvirket til en ulovlig handling. Her melder det seg imidlertid flere spørsmål — for det første om hvilken økonomisk skade landet var påført ved partiets samarbeid med okkupasjonsmakten, og derneft om ikke landet på denne måten også hadde oppnådd økonomiske fordeler. Dersom det siste var riktig, måtte det etter vanlige erstatningsrettslige regler foretas en avregning mellom vinning og skade — kompensatio lucri cum damno — men dette kompensasjonssynspunktet var det ikke tatt hensyn til under landssvikoppgjøret. Erstatningsansvaret hadde i virkeligheten karakter av økonomisk straff, og dette straffansvaret hadde en innført med tilbakevirkende kraft. Kombinasjonen av bøter av hittil ukjent størrelse med inndragning og erstatning, måtte etter forfatterens mening ses som et forsøk på å omgå Grunnlovens bud at «Jord og Boeslod kan i intet Tilfelde forbyrdes». Forfatterne konkluderer med at amnestikonstruksjonen ikke er holdbar og tilføyer at det ikke er sannsynlig at en under okkupasjons- og frigjørings tidens opphissede stemning ville ha funnet forståelse for lovgivningstiltak som tok sikte på å gi landsforrædere en mildere behandling enn den som fulgte av straffeloven.

Betenkningen nevner så en rekke eksempler på samarbeidshandlinger fra Administrasjons-

rådet og kommunale myndigheter og konsulter at hensikten å varetta norske interesser — å holde næringslivet i gang, fremme varesforsyningen, hindre arbeidsløshet og opprettholde forvaltningen forble i norske hender — hadde bevirket at selv meget vidtgående samarbeidshandlinger unngikk å bli karakterisert som straffbar bistand til fienden. Dermed var straffelovens § 86 blitt funnet anvendt på økonomisk landssvik og på medlemskap i NS. Det samme var også tilfelle med medlemsskap i humanitære organisasjoner som var tilknyttet NS, ut fra det syn at slik virksomhet skaffet partiet sympati og dermed medlemmer. I disse tilfelle gir dommene etter forfatterens mening uttrykk for en ganske annen oppfatning av begrepet «bistand» enn den som har ligget til grunn for vurderingene av Administrasjonsrådets tiltak. Forfatteren finner det ikke mulig å unngå den slutning at landssviklovgivningen har ført til at bistandsbegrepet har fått et vesentlig utvidet innhold, og at dette også har hatt virkning på dømmelsen av handlinger som var begått før den tid da landssviklovgivningen ble innført.

Forfatterne kommer så inn på forholdet mellom rettsstridsbegrepet i straffelovens 86 og landssvikanordningens utilbørlighetsbegrep og anfører at det førstnevnte under oppgjøret er blitt betraktet som synonymt med det annet, som i motsetning til det første gir anvisning på en vurdering. Denne vurdering kan skifte, og dette har nettopp vært tilfelle under rettsoppgjøret. Handlinger som tidligere ble begått på Administrasjonsrådets tid, kan bli ansett som utilbørlige og derfor ikke være rettsstridige, er — når de ble begått senere — blitt bedømt på annen måte. Rettsstridigheten er dermed gjort avhengig av utviklingen under okkupasjonen. Under oppgjøret er også dette synspunktet gjort gjeldende. I prinsippet var all bistand under hele okkupasjonen rettsstridig, men den alminnelige oppfatning om nødvendigheten av et samarbeid med okkupanten kunne virke som et objektive moment av typen rettsvillfarende omstendigheter. Men selv om dette betingelsesløst mener forfatterne at grensen mellom tolerert og straffbar bistand blir flytende og foranderlig, så er den alligevel drabar alltså en opposisjonell eller efterslapphet i åsiktsbildningen. Det er vesentlig denne vurderingsendringen som er blitt nevnt i betenkningen. Men selv om ikke bare Administrasjonsrådets virksomhet men enda mer at deltaking i de mange omveltning klart siktende riksrådsforretninger anses straffri, mens endog samarbeid med okkupasjonsmakten bedømmes som landssvik. Denne kriminalisering av

forbitt samarbeid med okkupasjonsmakten skjedde ikke på noe bestemt tidspunkt og berodde ikke på direktiver fra norske statsmyndigheter, men ble påvirket av de standpunkter som enkelte anonyme personer inntok. Den lovlige regjeringens manglende orientering om de politiske forhold i det okkuperte Norge og hvem som representerte Hjemmefronten, gjør det tvilsomt om det kan stilles krav til noen slik hensikt hos den enkelte borger. Fra motstandsbevegelsens side krevde en at befolkningen skulle gjøre passiv motstand. Det kunne spørres om deltaking i en slik uvanlig og av krigsreglementet uforutsett form for krigshandling kunne være noen ufrakommelig rettslig plikt for befolkningen, i hvert fall før denne krigshandling hadde fått noen offisiell sanksjon. Samarbeidet synes i Administrasjonsrådets tid å være begrunnet i ønsket om å beholde forvaltningssystemet i norske hender. Samme ønske hadde etter forfatterens mening åpenbart vært bestemmende for et betydelig antall andre medlemmer, deriblant medlemmer av NS. Den oppfatning at denne politikk ble landsstridig da okkupasjonsmakten engasjerte seg i landets indre anliggender, er vel forståelig, men neppe så ugjengjeldelig at det må anses rettsstridig eller utilbørlig å være av en annen oppfatning.

Endringen i vurderingsnormene har ikke bare et kronologisk karakter. Forfatterne mener at bestemmelsen i § 5 annet ledd av landssvikanordningen av 15. desember 1941 om at straff for utilbørlig ervervsarbeid kan settes ned eller falle bort dersom arbeidssaker som bare har deltatt som arbeider underordnet funksjoner under erstatning for fienden, strider mot prinsippet om menneskerettsklæringen av landssvik. Borgerne skal være like for loven og en slik motsetning som også er tatt med i konvensjonen om menneskerettigheter, som gjeller i stilling kunne i slike tilfelle føre til uttrykk ved straffrettslovgivningen eventuelt ha ført til nedsettelse av straffen etter straffelovens § 58. Men selve betingelsene burde her ha vært å være å sette gjerningsmannens stilling i samarbeidende bedrift. Bestemmelsen har ført til at 150 000—250 000 personer har unngått ansvar. Forfatteren mener det lite overbevisende når kst. kommissjonen på s. 17 i vedlegg til den 1. d. nr. 64 — 1950 opplyser at det er lite effektivt fordi myndighetene har maktet å sette i verk den nødvendige forskning som der hadde vært tilgjengelig. Forfatterne har vanskelig for å forstå at det har vært vanskeligere å bringe

ge på det rene hvem som hadde arbeidet innen en bedrift, enn å få rede på hvem som hadde vært medlemmer av NS. Denne svakhet i argumentasjonen mener forfatterne i noen grad gir støtte for påstandene om at ulikheten hadde en innenrikspolitisk forklaring. Betenkningen viser til anførsler fra Gustav Smedal, O. H. Langeland og Arne Bergsvik og uttaler at det er åpenbart at tap av stemmerett for tyskerarbeiderne ville ha forhindret sosialdemokratens valgseier i 1945.

I siste avsnitt av betenkningen går forfatterne inn på spørsmålet om landssviklovgivningen kunne anvendes på svenske statsborgere. I den utstrekning svenske borgere er blitt straffet for ikke å ha deltatt i de norske krigsanstrelgelser, vil dette være i strid med folkeretten. I de tilfelle hvor den norske eksilregjering hadde grepet inn med lovgivning på et område hvor lovgivningsmyndigheten var forbeholdt okkupasjonsmakten, var svenske statsborgere i den særstilling at de i forholdet til Norge ikke var bundet av den troskapsplikt som følger av statsborgerskap, men utelukkende hadde plikt til å følge landets lover. Noen politisk — av troskapsplikten følgende — plikt til å nekte okkupasjonsmakten lydighet hadde de derfor ikke. Troskapsplikten mot eget land ville snarere kreve at svenske statsborgere måtte være særlig omhyggelige med å opptre i samsvar med den folkerettslige regulering av okkupasjonsforholdet. Den norske eksilregjeringens kompetanseoverskridelse måtte etter forfatterens mening bedømmes som et inngrep mot okkupasjonsmakten; teoretisk kunne til og med okkupasjonsmakten av denne grunn reise krav mot Norge. Straffefølgning mot utenlandske statsborgere vil — i den grad landssviklovgivningen bryter med den folkerettslige regulering av lovgivningsmyndigheten — betegne et slikt folkerettsbrudd at vedkommende fremmede makt kan kreve avgjørelsen omgjort. I slike tilfelle var det også folkerettsstridig å straffe norske statsborgere, men disse kunne i motsetning til utenlandske borgere ikke benytte seg av internasjonale hjelpemidler.

Det er ikke noe folkerettsbrudd om en stat under behandlingen av egne borgere krenker de grunnsetninger som gjelder for en rettsstat. Men dersom fremmede statsborgere behandles på samme måte gjør vedkommende stat seg skyldig i injustice patente eller annen deni de justice og blir ansvarlig for dette. Hvor langt den folkerettslige beskyttelse her går, kan undertiden være vanskelig å avgjøre. Deni de justice vil imidlertid foreligge hvor straffebestemmelser gis tilbakevirkende kraft, hvis det da ikke dreier seg om forfølgning av handlinger som etter alminnelig internasjo-

nal rettsoppfatning må anses ubetinget fo-
Stiftelsen **bodsk** Okkupasjonshistorie, 2014

«Det kan därför icke råda någon tvekan om att en bestraffning av handlingar, begångna i Norge av där bosatta svenska medborgare, vilka vid tidpunkten för deras begående icke voro kriminaliserade som landsförräderi, eller utdömande för straffbara handlingar av påföljder, som vid handlingarnas begående icke voro lagstadgade, innebära brott mot den internationella standarden för behandlingen av utlänningar.»

Når en norsk landssvikdom var blitt fullbyrdet overfor en svenske som på fullbyrdes-tiden var bosatt i Sverige, var dette etter forfatterens mening dessuten i strid med forutsetningene for den svenske lov av 17. desember 1948 om fullbyrdelse av danske og norske dommer i Sverige.

Betenkningen fra professor Sundbergs institutt ble møtt med atskillig kritikk. Høyesterettsadvokat Alf Nordhus påpekte i en anmeldelse i «Arbeiderbladet» for 8. mars 1956 at en her sto overfor et privat kollektivarbeid som hadde fått en offentlig preget etikett, og at en alminnelig leser derved lett kunne ledes på villspor og få inntrykk av at det dreide seg om en uttalelse fra en svensk offentlig rettsinstans. En slik vurdering av det norske rettsoppgjør hadde liten sjanse til å bli riktig når de som vurderer står fremmed for miljø og nasjonale forutsetninger. Det kunne ikke forlanges at professorer som krigsårene igjennom syslet ved sitt skrivebord i et nøytralt land, skulle fatte noe særlig av krig og motstandskamp, men det hadde etter anmelderens mening vært grunn til å vente en større beskjedenhet ved vurderingene og større forsiktighet ved klarleggingen av de momenter som skulle være avgjørende for konklusjonene. Anmelderen påpeker at forfatterne under drøftingen av spørsmålet om Norge var i krig ikke hadde forsømt å ta med en eneste idé eller uttalelse som kunne peke i retning av total norsk oppgivelse, og at de endog gikk så langt som til å drive den snevreste bokstavfortolkning av enkeltuttrykk — således når det i statsråd 7. juni 1940 ble uttalt at det ville «være håpløst for Norge å fortsette krigen». Nordhus gjør oppmerksom på at de rettssspørsmål som landssvikoppgjøret reiste, er prøvd i Høyesterett etter prosedyre fra aktor og defensor, og at en ved domstolsbehandlingen unngår den ensidighet som betenkninger så lett vil komme til å lide av.

Lagmann Carl Bonnevie fremholdt i en anmeldelse i tidsskriftet «Samtiden» 1956 side 225 flg. blant annet at de svenske rettskyndige dommer medlemmene av NS forbausende mildt og at det ikke var lett å frigjøre seg

fra det inntrått at forfatterne hadde hatt flere tere for å sette seg inn i Quisling-tilhengernes tenkemåte enn tenkemåten til dem som sto på den andre siden.

I en anmeldelse i «Tønsberg Blad» for 1. mars 1956 uttalte sorenskriver Harald T. m a s at de svenske vitenskapsmenns betenkning selv sagt var et solid og grundig arbeidet bygget på inngående kjennskap til folkerettslig litteratur og praksis, men at betenkningen ikke inneholder nye synspunkter eller drøfte problemene på nytt grunnlag. Anmelderen hadde vesentlige innvendinger mot forfatterens syn om at det ville være i strid med alminnelig anerkjente rettsgrunnsetninger å anvende ikke kunnigjorte anordninger på handlinger som ble begått under okkupasjonen og fremholdt:

«Når der ikke finnes noen ensartet internasjonal praksis på området, synes det mest dristig å ville erstatte denne mangel med en i denne forbindelse så lite forbindende og alminnelige rettsgrunnsetninger. Dermed er å si at spørsmålet om kunnigjoringens betyning må være et nasjonalt rettssspørsmål og ikke noe folkerettslig eller internasjonalt rettslig spørsmål, og at spørsmålet hos oss er avgjort av Høyesterett etter norsk lov. Endelig er å bemerke, at de svenske vitenskapsmenn enten ikke synes å være klar over eller ikke har villet anerkjenne forholdet mellom landssvikanordningen og straffelovens § 86.

Landssvikanordningen av 15. desember 1945 har som bekjent vært kalt en amnestilov for forhold til straffelovens § 86. Det er uansett somt riktig for så vidt som minstestraftebestemmelser § 86 var fengsel eller hefte i 3 år, mens der etter landssvikanordningen er adgang til å idømme kortere frihetsstraff eller bare fengsel. Men samtidig forhøyet landssvikanordningen maksimumsbeløpet for bot og innførte straffebestemmelser om rettighetstap. At det til kunde der, sa professor Andenæs i et foredrag i mai 1945, være tvil om om det strengeste, og da måtte dommen passe på at den tiltalte ikke ble verre straffet enn etter lovgivningen på handlingstid. Videre bemerkes at forutsetningen for anvendelse av straff etter landssvikanordningen var, at den tiltaltes forhold var straffbart etter straffelovens § 86. Høyesterett var derfor streng på dette området og forlangt domfellelse etter landssvikanordningen som et subjektivt gjennomgått det her foretalte uttalelse i dommen om, at tiltaltes hold gikk inn under straffelovens § 86. Denne straffebestemmelse var nu iallfall gjort på lovforeskrevet måte.»

Når de svenske rettslærde hevdet at det ikke var en kollisjon mellom regjeringens landssvikanordning og okkupasjonslovgivnings- og straffsaksjonsrett, var dette ikke riktig da de bestemmelser som Kongen fastsatte i pasjonstiden ikke på noen måte krysser okkupasjonsmaktens lovgivningsrett. Om forholdenes fortolkning av straffelovens § 86

ket anmelderen at de norske forfattere av denne bestemmelse ikke kunne ha tenkt seg forhold og omstendigheter slik som de forelå under okkupasjonen. Det oppsto under okkupasjonen en helt ny situasjon som krever en ny vurdering. De svenske vitenskapsmenn kunne ikke ha hatt kjennskap til den agitasjon som NS ved sin ledelse hadde drevet for direkte norsk deltagelse i tyskernes krigføring. Til instituttets behandling av spørsmålet om tilbakevirkning bemerket Thomas bl. a. at uttalelsen som ble dømt etter landssvikanordningen, var straffskyldige etter § 86.

Cand. jur. Stig B. H. a r r i s påtalte i en anmeldelse i «Bergens Tidende» for 24. mars 1956 at betenkningen kritiserte rettsavgjørelsen under landssvikoppgjøret uten å redegjøre for domspremissene og imøtegå dem på et riktig grunnlag. Rettsoppgjøret tok sikte på å ramme frivillig bistand til fienden, ikke de handlinger som skyldtes påbud fra okkupasjonsmakten. Noen lovkonflikt forelå derfor ikke. Anmelderen fremholdt at forfatterne hadde valgt sitt materiale ut fra en ensidig synsvinkel og at de hadde gitt uttrykk for at de folkerettslige synspunkter som ble forfattet var mindre omtvistet enn de i virkeligheten var.

I en artikkel i «Verdens Gang» for 24. mars 1956 fremholdt høyesterettsadvokat Annæus Schjødt at det var forbausende hvor lite betenkningen beskjeftiget seg med det som egentlig angir som emne, og uttalte:

«Rettsoppgjør må nødvendigvis i alt overensstemmelse med grad bety hvorledes domstolene utkomende spørsmål, men herom boken svært lite. Instituttets norske lovgivnings gyldighet og foran kan være ganske interessant stoff, og oppgjøret må først og fremst og kritiseres etter hvorledes dommen har anvendt disse lover. F. eks. de har vurdert forholdet mellom okkupasjonen og landets rett, hvorledes kravet til sannkap om den norske regjeringens ansvar har vært vurdert, hvilken vekt vilighet eller særlig risiko har vært gitt. Instituttet har ikke samvittighetsobjektivt gjennomgått det her foretalte uttalelse i dommen om, at tiltaltes hold gikk inn under straffelovens § 86. Denne straffebestemmelse var nu iallfall gjort på lovforeskrevet måte.»

«De andre sider av det faktisk stedrettsoppgjør har interessert instituttet og står f. eks. intet om påtalemyndighets avgjørelse av spørsmålet om påtalemyndighet.»

«Dermed ha ventet at instituttet ville ha vært ordentlig inn i de faktiske forhold i pasjonstiden. Her som overalt el-

lers vil det være umulig å utmåle rett og plikt uten på et korrekt og fylldig faktisk grunnlag. At den folkerettslige «lydighetsplikt» overfor okkupasjonsmakten fortsetter å eksistere uforandret selv under sterkt stigende overgrep som bringer forholdet langt hinsides Haag-reglens forutsetninger, er en oppfatning som neppe en gang hører hjemme i de bleke, forvokste teories verden. Samme grunnleggende uvitenhet omfatter også de norske nazisters stilling og virksomhet. Den uinnvidde leser ville lett sitte igjen med det inntrykk at den norske regjering misbrukte sin lovgivningsmyndighet slik at det oppsto en uøselig konflikt mellom befolkningens plikter overfor okkupasjonsmakten og overfor sin regjering, og at det var dette angivelige forhold som forklarte og i stor utstrekning unnskyldte nazistenes og medløpernes forhold. Anmelderen minner om at nazistene bisto tyskerne med å verve tusenvis av unge norske gutter til deltagelse i krigen på fiendens side og at NS under okkupasjonen gikk over til å bli det «statsbærende parti» som stillet seg på tyskernes side i kamp mot og forhånelse av nasjonens lovlige myndigheter. — Lydighetsplikten utstrekkes av instituttet til å omfatte ikke bare det som okkupasjonsmakten faktisk forlanger, men også til hva han rettmessig kunne ha forlangt hvis han hadde villet. Derved søkes rettsoppgjørets syn på frivillig bistand rammet. Å konstruere en lydighetsplikt overfor krav om bistand som okkupasjonsmakten ikke har fremst, synes lite riktig. — På enkelte punkter var imidlertid anmelderen ikke så svært uenig med instituttet. Dette gjaldt f. eks. betegningen av landssvikanordningen som en amnestianordning. I en rekke tilfelle hadde nok anordningen ført til påtaleunntatelse og mildere straff. Men samtidig burde det vel erkjennes at den i andre tilfelle hadde ført til tiltale og straff for personer som ellers ville ha gått fri fordi en — tross rettslig adgang til dette — ikke ville ha funnet det riktig å anvende straffelovens strengere bestemmelse. Anordningen hadde gitt oppgjøret et betydelig omfang — ikke større enn fortjent, men kanskje større enn kriminalpolitisk nødvendig. Schjødt var heller ikke begeistret for partimedlemmenes solidariske erstatningsansvar og mente at bestemmelsen om dette mer hadde karakter av straff enn av erstatning. — Anmelderen fant det helt underlig når instituttet hevdet at likhetsgrunnsetningen var krenket ved bestemmelsen om at straffen for utilbørlig ervervsvirksomhet kunne settes ned eller falle bort for den som bare hadde deltatt som arbeider eller underordnet funksjonær. Likhetsgrunnsetningen gir ikke uttrykk for annet enn at objektivt og subjektivt like

Stillelsen norsk okkupasjonshistorie, 2014 ikke i strid med denne setning at den strafferettslige reaksjon tar hensyn til stilling, stand og arbeidsmessig ansvarsskrå. — Anmelderen savnet en sammenlikning med tilsvarende rettsoppgjør i andre land, og fant at publikasjonen i alt for påtagelig grad hadde karakter av et politisk tendensskrift, merket av forfatterens personlige politiske innstilling og oppdragets suggestive kraft. Anmelderen fant også atskillig å utsette på forfatterens valg av kilder og bruken av sitater.

Ensidigheten i valget av det faktiske materiale og bruken av kildematerialet ble også påtalt i en anmeldelse fra høyesterettsadvokat Knut Blom i «Morgenbladet» 2. og 3. mai 1956. Instituttet behandlet ikke spørsmålet om hvordan det norske rettsoppgjøret i praksis ble gjennomført overfor nordmenn, og instituttet hadde ikke gått inn på det vell av faktiske opplysninger som finnes i Høyesteretts dommer. En kunne derfor ikke vite hvilke straffedommer forfatterne mener er av sagt med rette og hvilke ikke. Advokat Blom karakteriserte det som livsfjern teoretisering når forfatterne ville opprettholde befolkningens lydighetsplikt uansett hvilke folkerettsbrudd okkupanten gjorde seg skyldig i, og tilføyde at de praktiske konsekvenser av forfatterens syn kunne bli vidtgående og alvorlige dersom de legges til grunn i en fremtidig krig. Men for bedømmelsen av rettsoppgjøret var ikke dette syn av særlig interesse. Regjeringen hadde aldri truet nordmenn med straff for passivitet og nøytralitet under krigen, og straff ble under rettsoppgjøret heller aldri anvendt for handlinger som okkupanten i samsvar med folkeretten krevde utført. Det var den aktive støtte til tyskerne som var straffbar — enten til deres direkte krigsanstrengelser eller til den organisasjon de betjente seg av for å nå sine mål. Når forfatterne kritiserte at straff hadde vært anvendt hvor en nordmann frivillig hadde tilbudt fienden ytelser som denne kunne ha rekvirert, var anmelderen ikke i stand til å følge dette resonnement. — Domstolene hadde heller ikke straffet tjenestemenn for å ha forblitt i sine stillinger fra før krigen, men hadde — med rette — anvendt straff for overtaking av stillinger som var etablert eller omorganisert i nyordningens tjeneste. — Når forfatterne mente at det var i strid med alminnelig anerkjente rettsgrunnsetninger å anvende ikke kunngjorte ordninger som setter straff for tidligere lovlige handlinger eller skjerper strafferammene, kunne det med føye innvendes at det lenge før krigen var en sikker regel at lover — også straffelover — kunne tre i kraft før de var kunngjort i Lovtidende. Spørsmålet om

straff vil i slike tilfelle utelukkende avhenge av om gjerningsmannen kjente eller burde kjent til rettsstridigheten av det han gjorde seg på. Og når en så under og etter krigen likhet med land som Holland, Belgia og Italia hadde fulgt det samme prinsipp, kunne en kritikk med sinnsro. — Innsigelsen om at den enkelte ikke forsto at det var krig mellom Norge og Tyskland hadde domstolene prøvet i hver eneste forræderisak, og i de overveiende antall tilfelle var innsigelsen ble forkastet. — Instituttets behandling av spørsmålene om tilbakevirkning og rettsstrid kommenterte advokat Blom på følgende måte:

«En annen innvending er at straffeloven § 86 bare rammet mer bastante forhold i landssvik og at det følgelig foreligger grovsstridig tilbakevirkning når landssvikloven rammer det passive medlemskap og ordinær forretningsvirksomhet. Hertil er det at opprettholdelsen av ordinær forretningsvirksomhet i vanlig omfang ikke har vært straffet med mindre det gjelder særlig krevende ytelser. Og hva medlemskapet angår har straffelovens forfattere visselig ikke formuleringen av § 86 hatt for øye den mulighet at en gruppe av befolkningen skulle stå seg sammen i en organisasjon som gikk inn i samarbeide med fienden på alle områder. Men livet er mangfoldigere enn lovkonsepser kan tenke seg, og nettopp ved å benytte den ubestemte formulering «bistand til fienden» har den norske straffelov åpnet adgang til ramme bistandsformer som ikke var avsett ved det fredelige århundreskifte.

Men med en slik formulering må man fornuftigvis ha en begrensning. Ikke enhver handling som teoretisk kan komme fram til nytte kan være belagt med forræderstraffen for at straff kan anvendes krevende at handlingen må være rettsstridig. Hvorvidt den det er vil selvsagt bero på rettsstridigheten i det enkelte tilfelle. Således kan et bistandshandling kunne ha avgjørende betydning for den som berøres. Men det kan ikke kunne passere uten strafferettslig ramme vil etter 4 års besettelse og under den betingelse som da foreligger kunne sees som en temmelig graverende forbrytelse. Og en slik bistand fra en bedriftsleder vil naturlig lettere kunne rammes av straff enn ansattes bistand ved å arbeide i bedriften.

Betenkningen fra det svenske instituttet er også omtalt i juridiske fagtidsskrifter. Advokat fessor Johs. Andersen s fremholder i en meldelse i Svensk Juristidning for 1955, s. 352 flg. at fremstillingen kan leses med interesse og utbytte så lenge resonnementet er på det generelt folkerettslige plan. Men man som anmelderen har avvist, og som fra den siste verdenskrig viser seg å være en fiendtlig okkupasjon kan utvilsomt ha en viss virksomhet i alle former av virksomhet, og det ville da være helt riktig å vedta bestemmelsen om lands-

svikloven i landssvikloven § 5 inneholder noen tilsidesettelse av prinsippet om likhet for loven og fremholder at samme bestemmelse i så fall måtte felles overfor alle de bestemmelser, f. eks. i næringslovgivningen, som nøy seg med å rette straffetiltalen mot innehaveren av en virksomhet, mens de underordnede ikke rammes. Det samme måtte gjelde den alminnelige bestemmelse i straffelovens § 58 om fleres samvirke, og instituttets nye og revolusjonerende anvendelse av likhetsprinsippet syntes også å måtte ramme den tilsvarende bestemmelse i den svenske straffelov. — Uttalelsene om forholdene i det okkuperte Norge vitnet etter anmelderens oppfatning enten om mangelfull orientering eller om en politisk tendens av en slik styrke at den hadde svekket evnen til objektiv vurdering. Instituttets kritikk virket i utgangspunktet objektivt eller velorientert, og det virket som om forfatterne i alt for høy grad hadde vært avhengig av det materiale og de synspunkter som oppdragsgiverne hadde forelagt dem. — Noe som også var kommet til uttrykk ved at under tiden nokså forbausende kildemengder. Det forekom at uttalelser som ble gjort henviste til, var uriktig gjengitt, mens i andre tilfelle ikke fant det en etter annen skilning skulle vente. I Norge ville beklageligvis neppe bli tillagt noen større vekt. Men ved materialet og betenkningens utgangspunkt ligger for den velleser i dagen. Men utenfor landets grenser kan man ikke regne med at lesekreterne inne med noe slikt førstehånds til emnet.

Artikkel i Tidsskrift for Rettsvitenskap 1954 flg. har den danske professor Hurwitz gitt betenkningen en innledende behandling. Professor Hurwitz finner at når betenkningen som argument for å bevende fortolkning av begrepet straffelovens § 86 anfører at det ettersom i denne paragraf må være tale om alene siktes til forræderi mens Hverken lovens forarbeider, lovforarbeidene reelle grunner kan føre til at det kan anses uanvendelig hvor nasjonalstaten regjering fra sitt påtvungne eksil kan utvilsomt ha en viss virksomhet i alle former av virksomhet, og det ville da være helt riktig å vedta bestemmelsen om lands-

forræderi ikke skulle kunne anvendes under slike forhold. Hurwitz bestrider at det foreligger noen lydighetsplikt overfor okkupanten, og nevner at det kunne siteres fremragende folkerettslære som talsmenn for at en slik plikt ikke består. Betydningen av Haagkonvensjonen og landkriksreglementet er i denne forbindelse bare den at det settes visse grenser for den maktanvendelse okkupanten kan tillate seg uten å gjøre seg skyldig i folkerettsbrudd. Dersom befolkningen overhodet har noen beskyttelse av praktisk betydning overfor okkupasjonsmakten, ligger den særlig i muligheten av å trekke krigsforbryterne til ansvar etter at okkupasjonen er slutt. Dette forutsetter såvisst ingen teori om en generell lydighetsplikt av rettslig natur hos befolkningen i det okkuperte land. Når det på grunnlag av denne omstridte lydighetsplikt trekkes den konklusjon at frivillig yttelse av varer og arbeidskraft til okkupanten ikke kan være utilitelig så lenge det dreier seg om ytelser som okkupanten ved Haagkonvensjonen ikke har forpliktet seg til å avstå fra, finner anmelderen dette ganske uholdbart. Det samme er tilfelle med den neste konklusjon som instituttet trekker av lydighetsplikten — at motstandsbevegelsen stemples som folkerettsstridige. Forholdet er i virkeligheten det motsatte: Den universielle anerkjennelse av motstandskampen i de okkuperte land, viser klart at det ikke kan anerkjennes noen lojalitetsplikt overfor okkupanten. Forfatterne forveksler her atter spørsmålet om okkupanten handler folkerettsstridig ved å bekjempe slik virksomhet med spørsmålet om hvorledes denne virksomhet skal bedømmes folkerettslig og nasjonalrettslig. Det kan ikke bestrides at det innen folkerettens rammer står de skarpeste maktmidler til rådighet for okkupanten. Like ubestridelig vil det imidlertid nå for tiden være at et lands lovlige regjering ikke handler folkerettsstridig ved å oppfordre sine borgere til aktiv eller passiv motstandskamp på okkupert område eller ved å støtte denne kamp med våpenforsyninger m. v. — Hurwitz bestrider også at det skulle være en i folkerettslig teori eller praksis anerkjent grunnsetning at det er en betingelse for gyldigheten av en eksilregjeringens lovgivning at bestemmelsene kunngjøres på det okkuperte område i samsvar med de forskrifter som i fredstid gjelder for kunngjøring av lover. Den herskende oppfatning, som har støtte i en omfattende rettspraksis i en rekke land, går nå klart i motsatt retning. En gjennomføring av forfatterens standpunkt ville være det samme som å fornekte eksilregjeringer den lovgivningskompetanse som prinsipielt

Stiftelsen norsk Okkupasjonshistorie, 2014

innrømmes dem fra alle hold. Hvorledes den norske regjering så på samarbeidet med okkupasjonsmakten behøvede neppe noen å ha vært uvitende om. Og når det gjelder forfatterens påstand om at landssviklovgivningen skulle være i strid med okkupasjonsmaktens kompetanse og skape en for borgerne utålelig konfliktsituasjon, forutsetter denne påstand nettopp det som skulle bevises. I virkeligheten er forholdet at det fra norsk side med full grunn kan hevdes at ingen straffebestemmelse er gitt eller anvendt slik at straff for landssvik har rammet noen som bare har gjort hva han var nødt til å gjøre på grunn av okkupantens maktstilling i landet. Noen konflikt med okkupasjonsmaktens lovlige kompetanse har ikke vært til stede. At den blotte «mangel på motstandsvilje» skulle være blitt kriminalisert, er et av betenkningens mest urimelige postuler. — Når betenkningen avviser at tyskernes makteksesser kunne berettiggje befolkningen til i og for seg folkerettsstridige motforholdsregler, er dette uriktig. Forfatterens represaliesynspunkt er i denne forbindelse helt forfeilet. At det gjøres passiv motstand overfor en okkupasjonsmakts forsøk på folkerettsstridig å omstyrte landets lovlige forfatning, er ingen represalie, men bare uttrykk for en i selv selv lovlig motstand mot å medvirke til grove rettsbrudd. — Professor Hurwitz kommer deretter inn på instituttets strafferettslige betraktninger og fremholder at den omstendighet at den norske straffelov av 1902 ikke hadde kunnet forutse nettopp de former for krigføring, okkupasjonsovergrep og masseforræderi som kom til utvikling i Norge og andre okkuperte land under den siste verdenskrig, naturligvis ikke er ensbetydende med at straff skulle være uanvendelig på nye typer av bistandshandlinger. Innenfor lovens uttrykksmåte er det plass for en reelt påkrevet anvendelse av straffebestemmelsen på nye typer av straffverdige bistandshandlinger som først den totale krig gjorde aktuelle. Når det gjelder medlemskap i nazistpartiet har det i Norge vært meget vektige grunner for å karakterisere dette som landsforrædersk. Videre har det hatt full legal og moralsk hjemmel når visse grovere former for økonomisk utnyttning av landets stilling til frivillig, utilbørlig samarbeid med tyskerne er blitt straffet som landssvik. Noe mer rammende kriterium for det straffbare samarbeid enn at det ved dom skulle finnes «utilbørlig» i forbindelse med en i lovgivningen oppstillet spesifikasjon av de praktisk viktigste indikasjoner for utilbørligheten, har det ikke vært mulig å fastsette i nyere lovgivning etter den annen ver-

denskrig. For så vidt angår den påståtte tvivle fra likhetsgrunnsetningen etterlyser professor Hurwitz hvilken relevant strafferettslig betraktning som skulle være til hinder for at en underordnet ansvarlig en ervervsvirksomhet kan bedømmes mildere enn driftherrens. Og når det gjelder straffskjerpelser som skal være medført med tilbakevirkende kraft, angår det til dels ikke straff i egentlig forstand, det her er tale om tap av rettigheter, inndragning og erstatningsansvar som etter en bredt oppfatning faller utenfor de reaksjonsformer som går inn under grunnsetningen om straffebestemmelser ikke skal gis tilbakevirkende kraft. Disse rettsfølger må også ses på bakgrunn av at det etter straffelovens § 1 hadde vært hjemmel for — uten tilbakevirkning — å legge strengere straffansvar på det som i form av bøter eller andre rettsfølger ble ilagt for medlemskap og økonomisk stand.

I en artikkel i Tidsskrift for Rettsvitenskap for 1957 side 146 flg. knyttet en av betenkningens forfattere, professor Hilding Eek, en del bemerkninger til anmeldelsen fra professor Hurwitz. Professor Eek, som også uttalte seg på vegne av professorene Sundberg og Fahlbeck, innrømmet her at de folkerettslige spørsmål både var omstridte og vanskelige å bedømme. Bortsett fra noen dommer over svenske statsborgere hadde instituttet ikke foretatt noen gjennomgåelse av dommer som var avsagt under rettsoppsett i Norge. «Det har derfor læmnats öppet, med en lagstiftning, vars straffanspråk knyttet til folkrättsstridige och, särskilt framförallt, frånvaron av delgivning, jämväl stridande om allmänna rättsgrundsatser, tillämpats på fråga om norska medborgare, att sammanseende skilda straffdomar legat inom gränserna för folkrättsligt tillåtliga.» På side 151—152 uttrykker han sin mening om at det i samme årgang av tidsskriftet har publisert et svar av Strahl redegjort for sin betenkning med betenkningen.

I en senere artikkel i Förvaltningsrättens Tidsskrift 1958 side 185 flg. har professor Sundberg søkt å imøtegå den kritikk som betenkningen ble mottatt med. Dette ble gjort i en del bemerkninger fra Stig Jägerskiöld på side 285 flg. i samme årgang av den samme tidsskrift. Jägerskiöld redegjør for den betenkning som førte fram til landkrigsreglementet og konstaterer at det av reglementet ble utledes noen folkerettslig plikt til bistand mot okkupasjonsmakten. En slik plikt kan heller ikke utledes av alminnelige folkerettslige prinsipper. Dette er en skilnaden mellom den folkerettslige prinsipp, tur, og statenes interne rettspraksis og

den også anser seg berettiget til å straffe samarbeid på felter hvor okkupanten opptrer i samarbeid med folkeretten. Dette belyses blant annet ved sitater fra belgiske og hollandske dommer fra tiden etter den annen verdenskrig. Befolkningens forhold til okkupanten må bedømmes ut fra vedkommende lands interne strafferett. Dersom denne straffelovgivning har bestemmelser som rammer samarbeid med fienden, er det fra folkerettens side intet til hinder for å anvende straffebudene overfor innbyggerne på det okkuperte område. — Såvel under den første som den annen verdenskrig utferdiget landflyktige regjeringer forordninger som fastsatte ansvar for befolkningen i de okkuperte områder. For Belgias vedkommende innførte således Londonregjeringen ved en forordning av 17. desember 1942 dødsstraff for politiske forbrytelser, og den 14. juli 1943 ga den hollandske eksilregjering nye straffebestemmelser med sikte på forholdene under okkupasjonen. Samme fremgangs måte hadde også andre av Europas kulturstater nyttet under tidligere kriger, således Frankrike under krigen 1870—71. Det er etter folkeretten klart at den lovlige regjering kan utøve lovgivningsmyndighet for det okkuperte område, og det gjøres intet unntak fra dette i tilfelle hvor lovgivningen innfører straff for samarbeid med okkupanten. Først hvor lovgivningen har sikte på å fremkalle folkerettsstridige handlinger eller hvor det er tale om tilbakevirkende eller melder det seg betenkeligheter. Hvor okkupasjonsmakten forbyr befolkningen en forbindelse med den lovlige regjering gjøres det intet å høre på radioutsendinger, oppstå problemer i forbindelse med utvekslingen av nye forordninger. Men disse forholdene er ikke av alminnelig folkerettslig karakter. En kommer her over i det interne spørsmål om befolkningen i slike tilfeller må påberope seg rettsvillfarelse.

En av Lise J. henvendte advokat U. Sundberg til svenske utenriksdepartementet med spørsmål om at departementet søkte å oppnå en forbindelse med den lovlige regjering. Svaret ble opphevet, eller at hun hadde påført henne. Andragendet ble behandlet den 31. juli 1956 og ble det ble besluttet «lämnat öppet». I det foredrag som ligger til grunn for den betenkningen, uttalte utenriksministeren bl. a.:

«... av den av U. åberopade skriftens av honom använda uttrycks- och beteckningens syfta, göres gällande, att de som skulle åga befogenhet att av

utländska medborgare fordra deltagande i statens krigsansträngningar, att enligt lantkrigsreglementet regeringen i en av fiendemakt okkuperad stat icke skulle åga förbjuda befolkningen visst samarbete med okkupasjonsmakten samt att en stats åsidosättande gentemot medborgare i annan stat av grundsatsen nulla poena sine lege skulle berättiga den sistnämnda staten att kräva rättelse.

Emellertid må framhållas, att Lisa J. icke blivit dömd för underlåtenhet att stödja den norska statens krigsansträngningar utan för bistånd til fienden, vilket bestämt i att hon frivilligt igångsatt en industriell tillverkningsinriktad på leveranser till okkupasjonsmakten. Någon folkrättslig grundlags eller regeringsenligt vilken en stat skulle vara förhindrad att straffbelägga handlingar av denna typ, och detta även om de begås av utländska medborgare, bosatta inom statsområdet, lär icke kunna påvisas. Vad åter angår påståendet, att grundsatsen nulla poena sine lege blivit åsidosatt i Lisa J:s fall, vilket påståendet enligt det ovan sagda torde få anses innefattat i U:s framställning, är att märka, att redan från tiden före kriget gälde § 86 i den norske strafflagen, varest för den som lämnar fienden bistånd stadgas vida strängare straff än som ådömts Lisa J.

På grund av vad sålunda anförts, och då den av U. åberopade skriften icke heller i övrigt påvisar någon grund, varpå ett inkrandende av svenska regeringen med anledning av den av norsk domstol med tillämpning av norsk lag avkunnade lagakraftvunna domen mot Lisa J. skulle kunna stödjas, torde Kungl. Maj:t lämna U:s framställning utan avseende.»

Samme standpunkt inntok Kungl. Maj:t til en liknende henvendelse fra boutredningsmannen i dødsboet etter Lisa J.'s ektefelle.

Det norske justisdepartement overveide i sin tid å imøtegå betenkningen fra professor Sundbergs institutt. Etter det standpunkt den svenske regjering inntok, ble en slik imøtegåelse ikke lenger funnet påkrevet.

3. Forholdet til folkeretten.

a. Krigstilstandens varighet.

De fleste er enige om at krigstilstanden mellom Norge og Tyskland inntrådte 9. april 1940. R. N. Torgersen fremholder således at krigen var et faktum allerede om morgenen den 9. april da den norske regjering nektet å godta kravene i det tyske memorandum av samme dag (Tidsskrift for Rettsvitenskap 1945 s. 19—20). Frede Castberg anser krigstilstanden for inntrådt i og med det tyske overfall natten til 9. april og den væpnede norske motstand (Statsvetenskaplig Tidsskrift 1946 s. 244). Avvikende synsmåter har vært hevdet av Arne Bergsvik og pseudonymet Justus Vericulator. I skriftet «Vi er ikke forbrytere» s. 67—69 hevder Bergsvik at hele perioden 11.—16. april kan

Stiftelsen norsk Okkupasjonshistorie 2014
 betegnes som en krigshistorie. I boka «Den norske kapitulasjon og krigføringens problem 1940—1945» fremholder at de første kamphandlinger ikke kunne anses som krigshandlinger i folkerettslig forstand. Først ved avbrytelsen av den diplomatiske forbindelse den 19. april 1940 mener denne forfatter det var berettiget å anse forholdet til Tyskland som krigstilstand de facto, — formelt inntrådte imidlertid krigstilstanden først ved «Erlas des Führers» av 24. april 1940 om okkupasjonsstyret i Norge. I betenkningen «Den norske rettsoppførelsen» (s. 29—33) antar professor Sundbergs institutt at denne forordning og den norske regjeringens kunngjøring av 28. april 1940 etter folkeretten hadde tilbakevirkende kraft slik at krigstilstanden må anses å være inntrådt ved stridshandlingene den 9. april 1940.

I folkerettslig teori har en befattet seg en del med såkalt debellatio som form for opphør av en krig ved utsletting av en av de krigførende stater. Spørsmålet har også vært drøftet med henblikk på situasjonen etter de militære nederlag i Norge 1940. Frede Castberg påpeker i «Norge under okkupasjonen» at en krigførende stats okkupasjon av motpartens territorium ikke er ensbetydende med debellatio, og at det fra tysk side heller ikke ble påstått at den norske stat skulle være blitt utslettet på denne måte. Den norske stat hadde fremdeles en regjering som ble anerkjent i de fleste land. Under regjeringens ledelse kjempet fremdeles norske stridskrefter, likesom regjeringen og dens organer hadde herredømme over den største del av Norges handelsflåte. Det kunne også pekes på at deler av Norges statsterritorium — Svalbard og Jan Mayen foruten Bouvetøya og Peter I's øy — fremdeles var ubesatt (s. 11—12 og 34—35). R. N. Torgersen fremholder at det for spørsmålet om debellatio måtte være avgjørende hvorvidt den okkuperte stat — enten alene eller sammen med sine allierte — hadde utsikt til innen rimelig tid igjen å fordrive okkupasjonen fra landet, og kom til at debellatio hverken forelå for Norge eller noe annet av de land som tyskerne besatte (Tidskrift for Rettsvitenskap 1945 s. 22—23).

Under angrepene på rettsoppjøret har det vært hevdet at forræderbestemmelsen i straffelovens § 86 ikke skulle kunne anvendes på handlinger foretatt etter den militære kapitulasjon 10. juni 1940. Dette begrunnes med at selve krigstilstanden opphørte fra denne tid, eller at forholdene under enhver omstendighet var så uklare at de subjektive betingelser for straff ikke kunne være til stede. Den sistnevnte gruppe av disse synspunkter

vil det bli re _jort for nedenfor under 5. pkt. c s. 523 flg.

I boka «Dømmer ikke» siterer O. H. L. a. g e l a n d på s. 266—267 en ofte påberopt avisartikkel som advokat Holthe hadde skrevet i «Dagsposten» 6. august 1940 og bemerket at det var «avgjort tvilsomt» om Norge var i krig etter 9. juni 1940. Selv var han imidlertid uenig i at krigen var opphørt. I boka «— forat I ikke skal dømmes» bemerket Langeland på s. 25 at fremtrede rettslære tvistes om Norge etter kapitulasjonen i Norge. Norge fortsatt var i krig med Tyskland og viser igjen til advokat Holthes artikkel. På s. 67 flg. kommer Langeland tilbake til spørsmålet i et eget avsnitt, hvor han fremholder at det svakeste punkt i hele rettsoppjøret er spørsmålet om det var krigstilstand i Norge. Arne Bergsvik hevder at krigen opphørte ved kapitulasjonen og at regjeringen da gikk over fra å være stridende til å bli ikke-stridende — «så å si en frivillig på Englands side». Dette standpunkt søker han så å underbygge med en rekke sitater («Vi er ikke forbrytere», s. 67—81). På side 85 i samme skrift fremholder Bergsvik at det mellom krig og fred kan ligge en rekke tilstander og at Norge etter kapitulasjonsavtalen av 10. juni 1940 «var nøyaktig i en sådan fredelig ikke-krigs-situasjon». Fra den tid opphørte Tyskland å være fiende og ble i stedet okkupasjonsstat. I skriftet «Landssvikoppjøret og motpartens territorium» siterer C. H. B. Benneche at det ikke kan være tvilsomt at regjeringen ved kapitulasjonen og sin avreise fra landet hadde måttet gjøre slutt på krigen. Regjeringen var faktisk og rettslig utelukket fra å fortsette krigen, — faktisk fordi regjeringen ikke hadde noen krigsmakt og rettslig fordi den hadde forpliktet seg og Norge til ikke å føre krig mot Tyskland (s. 13—15). I det foran nevnte skrift av Justus Vericulus gjelder det gjeldende at det hverken faktisk eller rettslig er holdbart at Norge var i krig etter 10. juni 1940, og at påstanden om at den motsatte skyldtes opportunistisk ønske om å vinne krigen utviklet seg i Vestmannaeyar til fordel for den tyske okkupasjonsstaten.

«Fra eksilregjeringen fremkom ingen tilkjenne-givelse om dens oppfatning av kapitulasjonen — bortsett fra de negative slutninger som kan trekkes av dens eget forhold til de forskjellige uttalelser fra regjeringens leder — før den ved hemmelig avtale av 10. juni 1941 med England hadde grunnlag for å bli anerkjent som den norske regjeringen. Først 30. juni 1941 ble det gitt uttrykk for at regjeringen seg som værende i fortsatt krig med Tyskland, men heller ikke ved denne anledning klæringen i offisiell form. Etter regjeringens egen beslutning om demobilisering senere i 1941, var denne demobilisering uforståelig i Norge.

«Mobiliseringen» a ordmenn i ut let i august 1942 kan oppfattes som en tilkjenne-givelse av hensikt om gjenopptagelse av stilling krigføring, men fremdeles manglet offi-ciell erklæring om forholdet og formell notifi-ering til fremmede makter i samsvar med folkerettens krav.» — «å støtte en krigførende med frivillige og materiell er som bekjent ikke noe kriterium på statlig krigføring, jfr. den sovjet-russiske og kinesiske støtte i Korea og Indo-China — —»
 «Først ved at Bergkp. 2 i Finnmark «om-trent fra årsskiftet 44/45» av russerne ble stillet fritt og således ble direkte underlagt F.O.K., var en av de nødvendige forutset-ninger til stede for et norsk-ledet krigstiltak. Landsatsen førte imidlertid bare til norsk be-settelse av et militært tomrom og kan for-mått til inntekt for påstand om gjenopptagelse av norsk krigføring da den på grunn av dens minimale omfang var uten enhver betydning.» (s. 44—45)

Spørsmålet om kapitulasjonens betydning er langående drøftet i betenkningen fra pro-fessor Sundbergs institutt. Det vises for så vidt til fremstillingen under 2, foran s. 491 flg. Instituttet konkluderte med at krigshandlingene i Norge opphørte i juni 1940 og at norske krigshandlinger deretter ikke fant sted på norsk statsterritorium, men at krigstilstand fortsatt besto (betenkningen s. 53). Instituttet kom imidlertid til at det av andre grunner kunne være tvilsomt om straffelovens § 86 kunne komme til anvendelse på handlinger som var begått etter kapitulasjonen. Det vises for så vidt til fremstillingen under 5, a og c s. 517 og 523. — Det direkte å komme inn på kapitulasjons-tilstanden av 10. juni 1940 fremholdt Frede Castberg i en uttalelse av 8. mars 1941, at «Norge under okkupasjonen», at krigen mellom Norge og Tyskland ikke hadde hendt noe som hadde ført til krigstilstanden — som juridisk forhold mellom to stater — til opphør (s. 67). — Det vises i flere av betenkningene (s. 178, 185—187 og 201—203) inn til spørsmålet om det fortsatt besto krigstilstanden under okkupasjonen og peker på at det var tvilsomt å den tyske prisedomstol i Oslo som dom av 4. oktober 1940 i saken «Thistlebrae» om et tysk dampskip «Thistlebrae» og «Pelagos» og «Solglimt». — Det vises at krigstilstanden var en uttrykkelig stilltende forutsetning for en rekke administrative og juridiske forføyninger under okkupasjonstiden og viser dessuten til «statsråd» Meidells tale i Oslo den 10. september 1941, gjengitt i «Landssvik» etterfølgende dag. I en artikkel i «Landssvik» Tidsskrift for 1946, s.

243 flg. fremholder Castberg at de tyske myndigheter fra første stund søkte å legge grunnen for en slags samarbeidspolitikk i Norge og at de i dette øyemed fremstilte forholdet mellom de to land som et fredelig, ja vennskapelig forhold. Dette dobbeltspillet fortsatte i hele okkupasjonstiden. Alt ettersom det passet de tyske interesser, ble forholdet fremstillet som et krigsforhold eller fredsforhold. I skriftet «Rettsoppførelsen i Norge» uttaler Johs. Andersen at påstanden om at krigen opphørte ved kapitulasjonen i 1940 er åpenbart uholdbar og fortsetter (s. 23—24):

«Kapitulationsavtalet är ett rent militärt avtal om oppgjøret av de norske styrkorna i Nordnorge, den enda plats där striden fortfarande pågick, och inte någon politisk traktat rörande relationerna mellan staterne Tyskland och Norge. Detta framgår också av avtalets inledande passus: «Med hänsyn till den tappra hållning, som sätts norska divisionen ådagalagt, beviljas vapennedläggelse på följande årofulla villkor.» Enligt Norges grundlag skall frågan om krig och fred avgöras av kungen i rådet och inte av det militära överkommandot. Att inlägga någonting utöver det ovan sagda i kapitulationsavtalet skulle direkt strida mot föreliggande fakta. I sin proklamation den 7 juni klaggjorde kungen och regeringen, att striden komme att fortsätta utanför landets gränser. De militära resurserna var från början små men utökades efter hand, även om de aldrig blev kvantitativt betydande. Redan fram på sommaren och hösten 1940 utfärdade regeringen en rad provisoriska förordningar att gälla «under det nuvarande krigstillståndet» eller «så länge Norge är i krig» — den sista formuleringen kom till användning redan i en förordning av den 12. juli om registrering av norska medborgare. Hur situationen uppfattades på tysk håll fick man otvetydiga bevis för när de norska officerarna hösten 1943 arresterades och fördes i krigsfångenskap till Tyskland. Quising själv förklarade för övrigt, att det vore en uppgift för hans regering att sluta fred med Tyskland.

Objektivt sett kan det således inte råda något rimligt tvivel om att krigstilståndet förelåg, vare sig man betraktar saken ur folkrättslig eller ur straffrättslig synspunkt.»

I innberetningen fra kst. riksadvokat Thommessen (vedlegg nr. 2 til St. meld. nr. 64—1950 om angrepene på rettsoppjøret, s. 2—5) påvises det også at Norge var i krig med Tyskland under hele okkupasjonstiden. Det pekes her på protokollasjonen i statsråd 7. juni 1940 samt Kongens og Regjeringens proklamasjon av samme dag, forsvarsministerens ordre av samme dag til Forsvarets Overkommando, evakueringsordren fra kommanderende admiral, general Ruges melding av 9. juni 1940, at det i provisoriske anordninger fortsatt ble gitt uttrykk for at Norge var i krig, kapitulasjonsoverenskomstens innhold samt forklaringer fra general-

Stiftelsen norsk Okkupasjonshistorie, 2014
 Om Høyesteretts standpunkt til spørsmålet om krigstilstandens varighet kan en vise til kapitel IV «De prinsipielle rettsproblemer i Høyesterett» foran s. 96 fjr. s. 95. Så sent som i 1959 kom Høyesteretts kjøremålsutvalg inn på spørsmålet om varigheten av krigstilstand. Kjennelsen gjaldt en begjæring om gjenopptaking. I begjæringen var det blant annet vist til Trygve Lies bok «Hjemover» og domfelte påberopte seg dessuten «annen sensasjonell dokumentasjon». Disse opplysninger skulle, etter hva domfelte gjorde gjeldende, vise at det ikke hersket krigstilstand i Norge etter kapitulasjonen i Nord-Norge den 10. juni 1940. Begjæringen ble forkastet av formelle grunner, men kjøremålsutvalget fant å burde tilføye at det ikke kunne sees å foreligge nye opplysninger av en slik art at de kunne begrunne gjenopptaking av straffesaken eller erstatningssaken. (Rt. 1959 s. 697 flg.).

b. Den lovlige regjerings lovgivningsmyndighet under folkerettslig synsvinkel. Trokapsplikt og lydighetsplikt.

Stort sett synes det å være enighet om at den tyske okkupasjonen ikke førte til noen endring i suvereniteten over det besatte område. Norge eksisterte fortsatt som rettslig suveren stat. På samme måte fortsatte rikets høyeste statsmakter å bestå. Se således Castberg «Norge under okkupasjonen» s. 28—30 og R. N. Torgersen i Tidsskrift for Rettsvitenskap 1945 s. 39. Folkeretten var heller ikke til hinder for at norsk statsmyndighet kunne utøves utenfor landets grenser, jfr. Castberg i Statsvetenskaplig Tidsskrift 1946 s. 254. I skriftet «Landsvikoppgjøret og meg» hevder derimot C. H. B. Benneche at Regjeringen ved å forlate landet hadde brutt båndene mellom seg og folket og at dens medlemmer etter dette utelukkende hadde status som privatpersoner. Etter landkriksreglementets artikkel 43 var styremakten helt og holdent gått over til okkupanten, og regjeringen hadde da ikke rettslig adgang til å fortsette virksomheten (s. 13—15).

Derimot har det vært delte meninger om okkupasjonens betydning for regjeringens lovgivningsmyndighet over det okkuperte område. I en betenkning gjengitt i Norsk Sakførereblad 1945 s. 32 flg. anfører G. Astrup Hoel at regjeringens provisoriske anordninger i realiteten hvilte på den forutsetning at en eksilregjering fra fremmed land kunne utøve lovgivningsmyndighet på det besatte område i konkurranse med okkupantens lovgivning. Etter den overveiende oppfatning i

folkerettsl. teori måtte det imidlertid utelukket at en slik myndighetsutøvelse lovlig. Dette var ikke bare tilfelle ved trykkelig kollisjon mellom eksilregjering og okkupantens straffebestemmelser, også hvor eksilregjeringen forbyr en handling som okkupasjonsmyndigheten og landets tidligere lovgivning vel ikke påbyr, men likvis betrakter som fullt legal. Men selv hvor regjeringen bare endrer lovgivningen om tidligere straffbare handlinger, måtte det prinsipp gjøres gjeldende.

«Det er okkupasjonsmakten som i sin skap av den øverste statsmyndighets tidlige innehaver, i tilfelle har å foranstalte nødvendige endringer i den tidligere lovgivning. Der er ingen hjemmel for den antagelse at noen annen lovgivningsinstans her skulle kunne tre i okkupasjonsmaktens sted, endog foreta endringer som okkupasjonsmakten selv etter folkeretten var avskåret å gjennomføre. «Ukjente anordninger fra faktisk maktesløs eksilregjering og med våning fra utferdiglestiden, vilde stride mot folkeretten like fullt som deres virkning har tidligere tidspunkt vilde stride mot Grundloven.»

Johs. A. N. S. karakteriserer det på annen side som en misforståelse når det lades at en slik lovgivningsmyndighet er med bestemmelsen i Haagkonvensjonens krigsreglement om at håndhevingen av diktasjonen på et okkupert område går over okkupanten. Okkupanten overtar den lovgivningsmyndighet som er nødvendig for at skal kunne opprettholde ro og orden hindre angrep på sine interesser, og han dessuten rekvirere tjenester og utøve over folkingen. Men han har ingen som helt til å kreve at innvånerne skal begå for Dersom straffen for forræderi skjerpes om det gis særskilte bestemmelser som det letter å trekke en person til ansvar, høver det ikke av den grunn å oppstå konflikt mellom lydighetsplikten mot panten og troskapsplikten mot de lovlige digheter. Annerledes kunne saken kastede seg dersom eksilregjeringen trusel om straff hadde pålagt borgerne okkuperte område å gjøre aktiv motstand okkupasjonsmakten. Men noe slikt har vært på tale. («Rättsoppførelsen i Statskaplig Tidsskrift 1946 s. 256—257 folkerettslige bedømmelse av den regjerings myndighetsutøvelse fra Landkriksreglementet av 1907. Prinsippene her de er utformet, først og fremst i pantens rettsstilling i reglementets artikkel 43 utelukker at landets lovlige regjering slett oppholdssted utenfor det okkuperte område kan gi lover av en art som helt med virkning for befolkningen på det okkuperte område. Den kan ikke gi lovregler som forbyr befolkningen å etterleve bestemmelser som okkupanten har vært berettiget til å utferdige, og den er som alminnelig regel utferdig fra å endre den rettsorden som det okkupasjonsmaktens rett og plikt å respektere og opprettholde. Den landflyktige regjering må være berettiget til å gi bestemmelser som ikke endrer rettigheter og plikter for landets borgere under krigen, men derimot regulerer det strafferettslige og øvrige rettsregler etter krigens slutt. Det var ikke i strid med folkeretten når regjeringen skjerpet straffen for landsforræderi (provisorisk anordning av 3. oktober 1941) eller for visse andre grovere forbrytelser (provisorisk anordning av 22. januar 1942). Heller ikke var det i strid med folkeretten at det ble gitt særlige regler om rettergangen i landssviksaker slik som dette skjedde ved provisorisk anordning av 18. februar 1945. Også ut over disse grenser kunne regjeringen være berettiget til å gi nye rettsregler, særlig i kraft av det folkerettslige represalieprinsipp, som følge av okkupasjonsmaktens brudd på folkeretten. I Tidsskrift for Rettsvitenskap 1945 s. 43—46 anfører R. N. Torgersen inn på forholdet mellom den okkuperende og den okkuperte statsmyndighet over det besatte land og regjeringen der. Okkupanten kan etter folkeretten utøve den gjeldende lovgivning i landet som er absolutt nødvendig samt beslaglegge og offentlig eiendom, pålegge skatter osv. Men han er bare midlertidig utøver og utøver av den faktiske myndighet over området. Han har ikke ervervet rettslig myndighet over området og kan ikke forplikte borgerne. Her er myndighetsutøvelse den legale statsmakt ubeskåret, og derfor kunne utøve sin myndighet over området for det okkuperte område som ikke griper inn i de rettigheter som okkupanten gir okkupanten. Det ville riket bli til uholdbare tilstander om borgerne i det besatte land skulle lyde to herrer. Okkupasjonsmaktens folkerettsstridige bestemmelser kan ikke være forpliktet til å etterleve lovlige regjeringer må derfor ha adgang til å ta sine forholdsregler mot dem som utferdig fra okkupasjonsmaktens bestemmelser som skaper et grunnleggende opp regnskapet med dem som utferdig påbud fra okkupanten eller som tar del i hans rettsstridige handlinger. Okkupasjonsmaktens faktiske maktstilling kan ikke være for at regjeringens bestemmelser gjennomføres. Men disse bestemmelser presenterer fra emanasjonen en

latent straffetruel for borgerne. Okkupanten kan nok sette igjennom sine tiltak ved tvang. Men om dette skal virke diskulperende for dem som adlyder de ulovlige ordrer eller støtter ulovlige inngrep, må den lovlige regjering i tilfelle kunne treffe bestemmelse om. I relasjon til folkeretten er den norske regjeringens anordninger om rettsoppgjøret med landsvikerne derfor fullt gyldige.

De folkerettslige forutsetninger for oppgjøret med landsvikerne er også drøftet av O. T. Røed i artikler i Norsk Retstidende 1946 s. 65 flg. og i Riksadvokatens Meddelelsesblad nr. 32 s. 30 flg. Røed påpeker at forræderbestemmelsen i straffelovens § 86 i første rekke er skrevet med henblikk på innbyggerne i et krigførende ikke-okkupert område. Enhver bistand i råd og dåd som befolkningen yter fienden, er her straffbar. Anvendelsesområdet er imidlertid ikke uttømt ved at de direkte krigshandlinger i første omgang er forbi og territoriet okkupert. I og med at fienden trenger inn på norsk område, vil innholdet av § 86 likevel endres betraktelig. De folkerettslige okkupasjonsregler forutsetter at befolkningen i en viss utstrekning har lydighetsplikt overfor okkupanten. I og med at befolkningen og okkupanten skal leve side om side på samme område, må det være et visst samarbeid mellom dem. På okkupert område er det derfor bare en kvalifisert form for bistand til fienden som er straffbar etter § 86. I den utstrekning borgerne på det okkuperte område adlyder påbud eller forbud som okkupanten med hjemmel i folkerettens regler gir med direkte adresse til den enkelte borger, kan slike handlinger heller ikke være rettsstridig etter norsk rett. Som motstykke til at de enkelte borgere gjør hva de rettslig er forpliktet til overfor okkupanten, står da manglende rettsstrid og straffrihet etter norsk rett. Det som da blir igjen av troskapsplikten mot hjemlandet, er først og fremst at en ikke deltar i krigshandlinger mot sitt eget land eller dets allierte, eller utfører noe arbeid som kan stilles på linje med direkte motarbeidelse av ens eget lands interesser. Arbeid i fiendelandets propagandatjeneste vil således selvsagt være straffbart landsforræderi. På en rekke områder vil det under okkupasjonen foreligge en stadig pliktkonflikt som i noen tilfelle vil måtte løses til fordel for troskapsplikten, i andre tilfelle til fordel for lydighetsplikten. Slik konflikter vil måtte løses på grunnlag av folkerettens regler. Det er nemlig her en må søke opplysning om hvor langt lydighetsplikten går. Først etterat det på denne måten er avgjort at handlingen ikke kan kreves av okkupanten, kan en la hele det øvrige register av subjektive straffbarhets-

betingelser spille inn for å avgjøre om handlingen er straffbar. For at en handling skal kunne straffes som økonomisk landssvik, krever landssvikanordningens § 2 nr. 3 dessuten at handlingen må kunne karakteriseres som utilbørlig. En stilles her overfor en dobbelt vurdering av handlingens rettsstridighet på objektivt grunnlag: først får en den folkerettslige vurdering og dernest vurderingen av handlingens utilbørlighet. — Forfatteren undersøker hvilke ytelsier okkupanten har adgang til å kreve etter landkriksreglementets artikkel 52 og fremholder at den omstendighet at en handling kunne ha vært pålagt av okkupanten, ikke gjør handlingen straffri når den er utført på frivillig grunnlag og uten at okkupanten har benyttet seg av sin rekvisisjonsrett. To personer som utfører ett og samme arbeid, kan derfor rettslig måtte bedømmes forskjellig alt etter som arbeidet gjøres frivillig eller etter rekvisisjon. Det en her straffer, er den manglende motstandsvilje hos den som har utført arbeidet frivillig. Det er bare hvor det foreligger en virkelig ordre — et kategorisk pålegg — at troskapsplikten må vike for den okkupasjonsrettslige lydighetsplikt. Sistnevnte standpunkt inntar også Jon Skeie på s. 42—43 i «Landssvik». Skeie fremholder at frivilligheten og tilbudene lettet og påskyndte tyskeres mobilisering av den norske arbeidskraft. Både entreprenører og arbeidere måtte forstå at de ved sin tjeneste ødela nesten uerstattelige verdier og ytet fienden bistand. De burde heller ha holdt seg skjult og arbeidet videre på jord og skogkultur. «Men» — tilføyer Skeie — «pengefortjenesten var ganske sikkert da blitt liten». I en artikkel i Tidsskrift for Rettsvitenskap 1945 antar J. C. Mellbye på samme vis at selv om okkupanten har rekvisisjonsrett, var det ingen grunn til å frita ham for den betydelige ulempe ved selv å finne fram til dem som kunne yte hva han behøvde. Derimot kunne en etter denne forfatters mening ikke stille opp noen generell regel om at det også måtte foreligge formell rekvisisjon for at forholdet ikke skulle være utilbørlig. Hvor vedkommende måtte forsømme sin norske kundekrets, burde en nok i alminnelighet forlange en rekvisisjon for at de tyske krav skulle prefereres. Hvor derimot de tyske krav gikk ut på ytelsier som normalt gikk inn under vedkommendes næring, og oppfyllelsen av kravene ikke hadde nevneverdig innflytelse på driftsforholdene for øvrig, ville det være for strengt å kreve rekvisisjon for at gjerningsmannen skulle gå fri for straff. Men også ytelsenes art og omfang måtte her ha meget å si (s. 71—72).

I innberetningen fra kst. riksadvokat Ø. Thommesen pekes det på at okkupanten

nok har folkerettslig adgang til å fatte vedtak som retter seg mot befolkningen i et besatt land, jfr. særlig landkriksreglementets artikler 43 og 52 om okkupantens lovgivningsmyndighet og rekvisisjonsmyndighet, og at det var hevdet — men ikke ubestridt — at innbyggerne pliktet å rette seg etter slike vedtak. Derimot har okkupanten selvsagt ingen noe krav på at befolkningen skal begå lovbrudd. Bistandshandlinger rammes av straffelovens § 86 i den utstrekning de øvrige straffbarhetsbetingelser er til stede. Det straffrettslige ansvar kan i noen grad bli avhengig av at okkupanten nytter sin rekvisisjonsrett. Den omstendighet at en handling kunne ha vært pålagt i medhold av artikkel 52, kan ikke uten videre handlingen straffri dersom den er utført helt frivillig uten at okkupanten har benyttet seg av sin adgang til å rekvisionere. Kongen har ikke gitt provisoriske ordninger som under trusel om straff har pålagt befolkningen å gjøre aktiv motstand mot den tyske okkupasjonsmakt eller å sette seg ut over bestemmelser som okkupanten har gitt i medhold av krigsfolkerettens regler. Disse supplerende regler om rettsoppgjøret kommer derfor ikke i strid med de rettigheter som landkriksreglementet gir okkupanten (innberetningen, s. 5 og 7).

Betenkningen fra professor Sudbergs institutt og kritikken til denne, er det redegjort for under 2, innberetningen s. 491. En skal her komme nærmere inn på en del av punktene. Betenkningen slår fast at den lovlige statsmakt beholder sin statsrettslige lovgivningsmyndighet, og fremholder at denne i motsetning til okkupantens lovgivningsmyndighet teoretisk er ubegrenset. Konvensjonen kan imidlertid ikke ha noen innflytelse på den umulige situasjonen den samtidig skulle være undergitt til den lovlige statsmakt. Suverensmakt, men kommer til at dette givningsmyndighet må derfor i noen tilfeller suspenderes innenfor det okkuperede område. Befolkningens lydighetsplikt innbefatter i første rekke plikt til å unnlate alt som kan hindre okkupasjonsmakten i å sørge for en effektiv forvaltning av området. Hvor landkriksreglementet ikke forutsetter lydighet, er det derimot berettiget til å innføre en passiv holdning til okkupanten. Den lovlige statsmakt kan ikke kreve at borgerne skal utføre handlinger som utsetter dem for folkerettslige straffereaksjoner fra okkupantens side. Okkupanten kan — i den utstrekning han har formålstjenlig — regulere handel og økonomisk virksomhet på det okkuperede område, og han må også kunne sørge for at økonomiske liv fungerer mest mulig normalt. Bestemmelsene om rekvisisjoner i

reglementets artikkel 52 innebærer også en lovgivningsrett for okkupasjonsmakten. Rekvisisjonsordrene må nemlig kunne gis i en viss form slik at de retter seg mot hele befolkningen eller yrkesgrupper. Disse regler innebærer ingen direkte begrensning i suverenetsrett til å pålegge befolkningen å utføre handlinger som okkupantens virksomhet ved å utføre aktivt eller passiv sabotasje, men viser at okkupanten har folkerettslig adgang til å gi ordre som opphever suverenets pålegg. Når det gjelder under rettsoppgjøret er straffet for handlinger som okkupanten etter folkeretten kan kreve eller straff er brakt til anvendelse på unnlattelse av å foreta handlinger som okkupanten kunne forby, innebærer dette innbegrensning på områder som folkerettslig er underlagt okkupantens kompetanse. Forfatterne mener at det er uriktig når en i Norge har villet ta hensyn til konfliktsituasjonen når okkupanten faktisk har benyttet seg av sin adgang til å gi pålegg, og uttaler at landssvikanordningen av 1944 tok sikte på å skape en plikt til motstand mot okkupasjonsmakten. Et økonomisk samvirke med okkupanten vil etter forfatternes mening være til fordel for befolkningen og kan ikke stempes som en tilsidesettelse av troskapsplikten under den lovlige statsmakt. Lovkollisjoner oppstår en bare ved å tilkjenne okkupasjonsmakten eksklusive lovgivningsmyndighet utenfor de grenser som landkriksreglementet fastsetter, slik at dette lovgivningsområde utgjør en del av den lovlige statsmakts kompetanse. Tyskeres makttekstesser under okkupasjonsmakten kan ikke berettigede regjeringen til å suspendere grensen for dens egen lovgivningsmyndighet og derved skape uløselige lov-kollisjoner. Det er derfor ønskelig at det instituttet drøfter dessuten betydelig om regjeringen under okkupasjonsperioden til å gjennomføre anordninger som kan medføre en innskrenkning i lovgivningsmyndigheten. Annerledes bedømmer innberetningen betydningen av at regjeringen ikke kunne offentliggjøre sine anordninger på det okkuperede område. Betenkningen konstaterte at spørsmålet har vært en uklar og forskjellig resultat i andre lands lovoppgjørelser, men antar likevel at de anordningene betegner en tilsidesettelse av den anerkjente rettsgrunnsetningen i den utstrekning anordningene handler om tidligere var utført eller skjerpet anordninger som også tidligere var utført selv om det med noen grunnlovsmessige unntak gjaldende at anordningene likevel kan anvendes på personer som på den måte hadde fått kjennskap til

dem, kunne dette ikke gjelde landssvikanordningen av 15. desember 1944, da denne ble holdt hemmelig like til frigjøringen. I et senere avsnitt konstaterer forfatterne så at landssvikanordningene på visse områder gikk videre enn forræderbestemmelsen i straffeloven av 1902. Dette var således tilfelle når anordningene innførte straff for passiv medlemsskap i NS og for utøvelse av «vanlig» næringsvirksomhet, når de innførte dødsstraff og tap av allmen tillit, fjernet straffelovens botemaksimum og skjerpet bestemmelsene om inndragning. Det samme måtte også gjelde for bestemmelsen om solidarisk erstatningsansvar for NS-medlemmer.

Kritikken mot denne del av betenkningen kan sammenfattes på følgende måte:

1) Det påpekes at det overhodet ingen lov-kollisjon var mellom regjeringens og okkupasjonsmaktens forordninger, således av Thomas i «Tønsbergs Blad» 10. mars 1956, Schjødt i «Verdens Gang» 24. mars 1956, Harris i «Bergens Tidende» 24. mars 1956, Blom i «Morgenbladet» 3. mai 1956 og Hurwitz i Tidsskrift for Rettsvitenskap for 1956 s. 304 flg.

Blom uttrykker det slik:

«Vår lovlige regjering har nemlig aldri under krigen truet nordmenn med straff for passivitet og nøytralitet, og straff har under rettsoppgjøret heller aldri vært anvendt for handlinger som okkupanten med folkeretten i ryggen krevde utført. Det som har vært straffbart har vært aktiv støtte til tyskerne — enten til deres direkte krigsanstrengelser eller til den organisasjon de betjente seg av for å nå sine mål, og endog forfatterne mener vel neppe at dette kan være folkerettsstridig. Spesielt hvor det gjelder økonomisk landssvik har da også våre domstoler aldri anvendt straff for oppfyllelsen av en folkerettsmessig varerekvisisjon. Og når forfatterne kritiserer at straff har vært anvendt der hvor en nordmann frivillig har tilbudt fienden ytelsier som denne kunne ha rekvirert, er ikke jeg i stand til å følge deres resonnerement.»

2) Kritikerne bestrider dessuten at det besto av noen lydighetsplikt som kunne utelukke at økonomisk samarbeid med fienden ble belagt med straff, således Blom, Schjødt og Hurwitz i de publikasjoner som er nevnt i det foregående, samt Jägerskiöld i Förvaltningsrättslig Tidsskrift 1958 s. 285 flg. Sistnevnte fremholder blant annet:

«Sammanfattningsvis kan enligt min mening konstateras, att någon «lojalitetsplikt» icke för en ockuperad befolkning del kan härledas ur konventionell folkrätt. Tvärtom har förslag att utforma LKR i dylik riktning avvisats efter ingående debatt. Mot at motsvarande regel skulle kunna ingå i allmän folkrätt talar en omfattande intern rättspraxis,

där kollaboration bestraffats; någon däremot stridande internationell folkrättspraxis torde icke finnas. Doktrinen utvecklade överensstämmelse med detta rättsläge. Aldre stormaktsprogram, proklamerande befolkningens lojalitetsplikter mot okkupanten, ha länge återgivits. Men i modern doktrin är detta i regel icke fallet. Debatt föres däremot om den faktiska lydtnadsplikten.

Sålunda är, tvärtom vad som hävdats, den övervägande meningen i doktrinen och i praxis den, att befolkningen på ett okkuperat område allenast faktiskt men ej folkrättsligt är lydtnadspliktig i förhållande till okkupanten. I linje härmed ligger, att invånare icke till sitt fredande i förhållande till t. ex. den lagliga regeringen kunne åberopa lydtnadsplikt i förhållande till okkupanten; varken intern rätt eller folkrätt känner någon sådan plikt. Ej heller är den lagliga regeringen — t. ex. i exil folkrättsligt förhindrad att stadga ansvar för handlingar, vilka innebära en frivillig åtdydnad av okkupationsmaktens order.»

«Ej heller torde 1949 års Genèvekonvention kunna tolkas som uttryck för ett allmänt godtagande av satsen, att förhållandet mellan okkupant och befolkning är rättsligen reglerat med en lydtnadsplikt för befolkningen. Att 1949 års konvention söker i vida större mån än LKR reglera aktuella frågor — varom krigen givit erfarenhet — är ju ett annat förhållande än att okkupantens ställning skulle radikalt ha ändrats. Tvärtom är ju läget det, att med nämnda konvention ytterligare gränser för okkupantens makt och vidare skyldigheter för okkupanten i förhållande till civilbefolkningen införts. Tanken att skapa en lojalitetsplikt för invånarna avvisades och deras folkrättskyddade motståndsrätt vidgades. Men det är missvisande att härur deducera en folkrättslig plikt att underlåta annat motstånd.»

3) Videre blir det bestridt at det av folkerettslig teori eller praksis kan utledes noen grunnsetning om at gyldigheten av en eksilregjeringens anordninger er betinget av at disse er kunnngjort på det okkuperte område i samsvar med de forskrifter som gjelder for kunnngjøring av lover i fredstid. Det fremholdes at dette ikke er noe folkerettslig spørsmål, men et spørsmål som må avgjøres etter vedkommende lands interne rett. Se således Thomas, Blom, Hurwitz og Jäger-skiöld i de nevnte publikasjoner. Blom uttaler blant annet:

«Fra norsk side kan her med føye innvendes at det lenge for siste verdenskrig var en sikker regel at lover — også straffelover — kunne tre i kraft før de var bekjentgjort i Lovtidende. Spørsmålet om straff skal anvendes vil i slike tilfelle utelukkende avhenge av om gjerningsmannen kjente eller burde kjent til rettsstridigheten av det han innlot seg på. Ingen — og aller minst våre svenske venner — har av den grunn villet frakjenne oss

æren av å høre til en rettsstat. Og når vi under, og etter krigen har fulgt det samme prinsipp — og for så vidt i godt følge som i hvert fall Holland, Belgia og Italia har vært med på ferden, tror jeg vi kan ta kritikken med sinnsro.»

4) Det bestrides også at landssvikanordningene er gitt tilbakevirkende kraft til skade for de tiltalte. Således Thomas, Blom og Hurwitz. Schjødt synes i prinsippet heller ikke å være uenig i dette, men fremholder at landssvikanordningen hadde gitt oppgjøret betydning omfang «— ikke større enn for tjent, men kanskje større enn kriminalpolitisk nødvendig». Schjødt var heller ikke begeistret for partimedlemmenes solidariske erstatningsansvar og mente at bestemmelsen om dette «nektelig mer hadde karakter av straff enn erstatning.

Om rettspraksis på dette område viser en fremstillingen om de prinsipielle rettsspørsmål, foran under kap. IV.

Spørsmålene om tilbakevirkning og betydningen av at regjeringens anordninger ikke ble kunnngjort på foreskrevet måte har også vært drøftet ut fra statsrettslige synspunkter. Denne diskusjon er det redegjort for under 4, punkt b, s. 513 i det etterfølgende.

c. Okkupasjonsmaktens forhold til administrasjonen.

Dette spørsmål er blant annet behandlet av Frede Castberg i et par av de betenkningsnotiser som senere ble samlet under tittelen «Norge under okkupasjonen». Castberg påpeker her at okkupasjons situasjonen i krigsreglementets artikkel 43 er karakterisert på den måte at «den lovmessige makt faktisk er gått over til den som har besatt området». Okkupanten kan la de eksisterende forvaltningsorganer fortsatte å fungere, eller kan erstatte dem med sine egne organer i utstrekning dette kan anses nødvendig av hensyn til okkupantens militære interesser på okkupert område. At de stedlige forvaltningsorganer i en viss utstrekning må vike for okkupasjonsmaktens organer, er noe som prinsipielt følger med militær okkupasjon. Prinsippene i den tyske anordning av 24. april 1940 om utøvelse av regjeringens myndighet i Norge, var i og for seg ikke i strid med Haag-reglementets regler om militær okkupasjon (s. 27—28). Innsettingen av strasjonsrådet måtte oppfattes som en midlertidig ordning av okkupasjonen enn en fast ordning før i tiden hadde ansett som den lovmessige (s. 53). Det var etter folkeretten heller ingen hindrer for at den tyske regjering kunne utnevne tyske borgere som det tyske rikes

Norge under okkupasjonen. Administrasjonsrådet utøvet likevel sin myndighet som et norsk statsorgan i henhold til den beslutning som Norges Høyesterett — som en «nødutvei» — fattet den 15. april 1940, selv om bestemmelsene i landkriksreglementet måtte spille en vesentlig rolle ved avgjørelsen av rekkevidden for rådets myndighet. Myndighetsorganer som den tyske regjering eller tyske regjeringsmyndigheter innsatte til å ivarta okkupasjonsmaktens interesser, var derimot tyske og ikke norske statsorganer, uansett om personene var norske statsborgere (s. 58—59). — Om de kommissariske eller «konstituerte» statsråder som var i funksjon fra 25. september 1940 med til «statsakten» den 1. februar 1942 har Castberg ellers uttalt at disse overhodet ikke kunne betraktes som norske statstjenestemenn, men utelukkende som tjenestemenn i det tyske okkupasjonsstyre. Det som skjedde ved statsakten på Akershus var intet annet enn at rikskommissæren på Det tyske rikes vegne ga Quisling den nye maktstilling som «interpresident». Akten hadde ingen innflytning på den bestående norske forfatningsrett og medførte bare en ny ordning av okkupasjonsstyret i Norge. Om den tyske nazifiseringspolitikk i det okkuperte Norge uttalte Castberg at denne var grovt folkerettsstridig (Okkupasjonskaplig Tidsskrift 1946, s. 245—247). Den samme oppfatning gir R. N. Torgersen i uttrykk for i Tidsskrift for Rettsvitenskap 1945, s. 17 flg., se særlig s. 35—38. Torgersen fremholder at Tyskland alt fra krigens første dag handlet folkerettsstridig ved å benytte seg av tysk side til å opprette en regjering som skulle overta og administrere Norge. Tyskernes samtykke til at Administrasjonsrådet overtok den norske forvaltning som et midlertidig tiltak. Deres hensikt med den såkalte «nyordning» var å gjennom begivenhetene den 25. september 1940 og den 1. februar 1942. Torgersen uttaler at fra tysk side uttrykkelig ble prelatkommissærens stilling og omfanget av hans myndighet ikke hadde endring ved Quislings regjeringsskifte i 1942, og han siterer høyesterettsadvokat Bønnervies brev av 11. februar 1942 til Justisdepartementet, der det uttrykkelig er sagt at «den tyske regjeringsskifte» var en tysk regjeringsskifte og at den tyske regjeringsskifte var en tysk regjeringsskifte.

nasjonal riksregjering. Quislings regjering er derfor så lenge krigen varer i like stor utstrekning som den tyske okkupasjonsmakt forpliktet til å «respektere de lover som gjelder i landet, medmindre det foreligger absolutte hindringer derfor».

Skeie fremholder at en forstandig okkupant lar de nasjonale tjenestemenn fortsatte så lenge de ikke viser tegn til sabotasje, og uttaler at de fleste tjenestemenn vil føle det som en plikt å stå i tjenesten så lenge okkupanten ikke gjør unødige inngrep i denne. Men en tjenestemann kan alltid kreve seg fritatt når han finner at han ikke lenger har den nødvendige frihet til å ivareta landets tarv. Dersom en av landets egne borgere påtar seg den i regelen utaknemlige oppgave å fortsatte i vedkommendes stilling, kan han ikke bare av den grunn dømmes for landssvik. Han må dømmes etter sine handlinger («Landssvik», s. 41). O. T. Røed uttaler at det i en viss utstrekning antakelig vil være tillatt frivillig å ta arbeid i administrasjonen på det okkuperte område. Det går imidlertid ikke inn under befolkningens lydighetsplikt å stille sin arbeidskraft til rådighet for okkupanten, og han den fortrente regjering — slik som Østerrike i 1866 — forbudt sine borgere å fortsatte i sine stillinger, må det også være rettsstridig å ta en stilling under okkupantens administrasjon (Retstidende 1946 s. 65).

I betenkningen fra professor Sundbergs institutt fremholdes det at okkupanten skal la den bestående forvaltnings- og domstolsorganisasjon fortsatte sitt arbeid, og det kan da ikke være i strid med troskapsplikten mot tjenestemennenes eget land om disse fortsetter i sine stillinger. Som forbindelsesledd mellom okkupasjonsstyret og landets forvaltningsorganisasjon kan okkupanten også benytte seg av det okkuperte lands borgere. Slike forbindelsesledd var Administrasjonsrådet og «de konstituerte statsråder», ja selv Quislings regjering synes å måtte betraktes under denne synsvinkel. Tjenestegjøring i et slikt organ, eller i okkupasjonsforvaltningen for øvrig, vil i og for seg ikke betegne noe brudd på troskapsplikten. Ved makteksesser fra okkupasjonsmaktens side, kan tjenestemennene komme i en konfliktsituasjon der det kan være vanskelig å holde den rette balanse mellom troskapsplikten mot suveren og lydighetsplikten mot okkupanten. Det kan da bli spørsmål om de skal fortsatte å utføre sine funksjoner eller om de skal ta avskjed. Forfatterne konkluderer med at fortsatt tjenestegjøring i og for seg ikke innebærer noen krenking av troskapsplikten, og at dette i hvert fall må gjelde hvor den lovlige statsmakt ikke forut for okkupasjonen har nedlagt forbud mot dette. På den annen side vil det

heller ikke kunne karakteriseres som illojalt mot okkupasjonsmakten om en tjenestemann slutter i tjenesten. Men okkupanten behøver ikke å finne seg i organiserte streiketiltak fra tjenestemennenes side.

Til instittuttets utredning på dette punkt bemerket Blom i «Morgenbladet» 3. mai 1956 at de norske domstoler aldri har straffet tjenestemenn for å ha forblitt i sine stillinger fra før krigen. Derimot har domstolene med rette anvendt straff for overtaking av stillinger som var etablert eller forandret i nyordningens tjeneste.

d. Motstandsbevegelsens rettsstilling.

Under debatten om rettsoppgjøret er en også kommet inn på motstandsbevegelsens rettsstilling. I betenkningen fra professor Sundbergs institutt innrømmes det at motstandsbevegelse ikke alltid er folkerettsstridig. Innvånerne må alltid være berettiget til å yte motstand i den utstrekning de iakttar folkerettens regler om krigføring. Partisaner kan betraktes som fiendtlige styrker og bør ikke være dårligere stilt enn opprørere. De behøver ikke engang som disse ha herredømme over noe territorium. Men de må oppfylle de krav som landkrigsreglementet stiller til kjempende styrker, og har i så fall krav på den beskyttelse som gjelder for krigførende stridskrefter. Motstand i andre former som sabotasje, politiske streiker, organisert lydighetsnekting og andre tiltak som forstyrrer ro og orden, lar seg ikke forene med lojalitetsplikten overfor okkupanten, ettersom de truer troppenens sikkerhet og effektiviteten av okkupasjonsforvaltningen og hindrer okkupanten i å oppfylle sine plikter overfor befolkningen på det okkuperte område. Forfatterne bestrider at overgrepene fra okkupanten kunne gjøre noen endring i dette. I så fall måtte man enten betrakte okkupasjonsområdet som et eget folkerettssubjekt, — noe som ikke synes å være mulig, eller så måtte en falle tilbake på en erklæring fra den lovlige regjering om at den som represalie hadde pålagt befolkningen å nekte okkupanten lydighet. En slik erklæring ble ikke gitt av den norske regjering og ville neppe heller ha vært i samsvar med folkeretten. Instituttet antyder at den lovlige regjering i slike tilfelle skulle være henvist til å søke erstatning hos okkupanten.

Hertil bemerket Annæus Schjødt i «Verdens Gang» for 24. mars 1956:

«At den folkerettslige «lydighetsplikt» overfor okkupanten fortsetter å eksistere uforandret selv under sterkt stigende overgrep som bringer forholdet langt hinsides Haagreg-

lenes forutsetning, er en oppfatning som hører hjemme i det virkelige liv, ja engang i de bleke, forvokste teoriers verden».

Og Knut Blom fremholdt («Morgenbladet» 3. mai 1956):

«Når forfatterne synes å ville opprette befolkningens lydighetsplikt mot okkupanten, likegyldig hvilke overtredelser av Haagreglementet denne gjør seg skyldig i, og likevel hvor avskyelig han for øvrig ter seg, står for meg som livsfjern teoretisering. Internt som ønsker å bestå som nasjon vil i en situasjon kunne innta «en væsentlig og neutral hållning», og dette må rettelene ta hensyn til. De praktiske konsekvenser av forfatternes syn kan så vidt jeg tror bli både vidtrekkende og alvorlige, hvis legges til grunn i en fremtidig krig, men bedømmelsen av rettsoppgjøret tror jeg det har særlig interesse.»

Stephan Hurwitz fremholder (Tidsskrift for Rettsvitenskap 1956, s. 311—312) at universelle anerkjennelse av motstandsrett i de besatte land under den siste verdenskrig klart viser at en ikke kan anerkjenne lojalitetsplikt overfor okkupanten, og legger:

«Forf. forveksler her atter spørsmålet om okkupanten handler folkerettsstridig ved å bekjempe den mot ham rettede virksomhet med spørsmålet om denne virksomhet er dommelse folkerettslig og nationalrettslig der indenfor folkerettens rammer står de pekte magtmidler til rådighed for besatte land. De betraktes som et gyldig grunnlag for magten overfor partisanvirksomhet, der dens sikkerhet, er ubestridelig. Lige så stridelig er det imidlertid nuomdagens lands lovlige regering ikke handler folkerettsstridig ved at opfordre sine borgere til eller passiv modstandskamp på besatte land eller ved at støtte denne kamp ved forsyninger m. v. og at heller ikke de besatte borgere, der sætter livet ind på okkupasjonsmodstandskampen, gør sig skyldige i et retsbrud mod folkeretten eller deres egen lov, omend de risikerer at blive straffet af besættelsesmagten og dens organer.»

Spørsmålet om motstandsbevegelsens rettsstilling og enkelte sider av dens virksomhet er for øvrig behandlet av Andersen i Tidsskrift for Rettsvitenskap 1948 s. 1 og av Castberg i skriftet «Soldater og frantirører». Som påpekt av Andersen i «Morgenbladet» 3. mai 1956 er bedømmelsen av motstandsbevegelsen uten særlig nytte for vurderingen av rettsoppgjøret. Vår lovlige regjering aldri truet med straff for passivitet og nøytralisering. Straffbare har utelukkende bestått i å støtte til tyskerne — enten til deres anstrengelser eller til den organiserte motstanden. Vi har på ingen måte karakterise-

4. Grunnlovsmessige synspunkter.

a. Kongens lovgivningsmyndighet.

Det er i det foregående redegjort for en del grunnlovsmessige synspunkter vedrørende landsvikanordningene. Kongens myndighet til å utstedte anordninger av et slikt innhold har også vært drøftet på statsrettslig grunnlag. Det er på det rene at disse anordninger ligner på de som utstedes i et område hvor Kongen etter Grunnlovens § 17 normalt kan utstede provisoriske anordninger. Derimot har vært delte meninger om betydningen av kongens fullmakt av 9. april 1940 — «Elverumsfullmakten» — og spørsmålet om disse anordningene kunne begrunnes i kongens konstitusjonell nødrett.

Det gjelder Elverumsfullmakten som har det vært pekt på at det blant store representantene var delte oppfatninger om omfanget av denne, og at fullmakten ikke var tatt opp til formell votering. Det har også vært berørt at Stortinget ikke på denne måte kan bryte med det prinsipielle i konstitusjonens maktfordeling, se således Skeie i Tidsskrift for Rettsvitenskap s. 20—27 og G. Astrup Hoel i Norsk Saksforerblad 1945 s. 32 flg. Castberg peker på at Elverumsfullmakten rekke langt videre enn Grunnlovens § 17. Etter kongens fullmakt hadde, ville den under de omstendigheter som var gjeldende i disse forhold ikke vært gyldig med mindre den var vært vedtatt i form av lov eller statsforordning. Dersom fullmakten ble betraktes som et gyldig grunnlag for kongens berettigelse til å utøve ekstraordinær kongemakt måtte en gripe til konstitusjonens nødrettsbetraktninger. Kongens fullmakt fra Stortinget måtte være berettiget og forpliktet til å utstede forføyninger som var nødvendige for å sikre landets frihet og selvstendighet. Kongen kunne under sin virksomhet i disse omstendigheter ikke ubetinget være bundet av kompetanseregler i Grunnloven. Stortinget faktisk var satt ut av kongen i et permanent nødsituasjon og kongens myndighet nødvendigvis var seg langt og hvor det måtte være et visst spillerom for regjeringens virksomhet. Tidsskrift for Rettsvitenskaplig Tidsskrift 1946, s. 257). Samme oppfatning gir Andersen i «Statsforfatningen i Norge» s. 35). Astrup Hoel mener at fullmakten ikke kunne forning som nødrettsbetraktninger. I den utstrekning kongens forholdsregler sto i samsvar med Grunnloven, kunne disse anordninger være gyldige for så vidt de enkeltvis kunne begrunnes i nødrett. Endelig må det påpekes at disse anordningene til den borgerlige straffelov og på ingen måte karakterise-

res som nødvendige og uoppsettlige forholdsregler. Også Skeie var av den mening at det ikke var nødvendig med særlige rettergangsregler i landsvikanaker og at det heller ikke var en slik lovmanget vedrørende straff- og erstatningsansvar at dette kunne rettferdiggjøre brudd på de konstitusjonelle grunnsetninger («Landssvik», s. 27—29).

Om Høyesteretts standpunkt til disse spørsmål vises til fremstillingen om de prinsipielle rettsspørsmål, jfr. foran under kap. IV s. 80 flg.

b. Forbudet mot tilbakevirkende lov (Grunnlovens § 97).

Allerede før frigjøringen hadde en komité av norske jurister i Stockholm utarbeidet en brosjyre med tittelen «Rettsoppgjøret med landsvikaner». Brosjyren var utarbeidet etter oppdrag av det norske justisdepartementet og ga en oversikt over det rettslige grunnlag for det oppgjør som foresto. Komitéen antok at Grunnlovens forbud mot tilbakevirkende lov ikke kunne hindre at sakene ble pådømt etter landsvikanordningen:

«Det vil jo også i og for seg virke støtende om landsvikanerne som har støttet det styre som har umuliggjort at Stortinget etterhvert under okkupasjonen kunne gi straffebestemmelser og andre lovbestemmelser som var avpasset etter situasjonen, skulle oppnå en fordel ved at lovgivningen i denne tid kun i ringe utstrekning har kunnet holde skritt med hva folkets rettsbevissthet etterhvert har forlangt.»

I en artikkel i Tidsskrift for Rettsvitenskap 1945 uttalte J. C. Mellbye at landsvikanordningen ikke innebar noe brudd med Grunnlovens § 97. Landsvikanordningens § 1 ga tvert imot utvetydig uttrykk for forutsetningen om at de handlinger som var nevnt i § 2, også var straffbare etter lovgivningen før 9. april 1940. Domstolene måtte alltid ha de opprinnelige straffebestemmelser for øye. — «Spesielt gjelder det at avgjørelsen av om en overtredelse av L. A. er rettsstridig må treffes etter de prinsipper jeg har gjort rede for i forbindelse med str.l.s. §§ 86 og 98. Ved fortolkning av L. A. § 2 og dens forgjenger, anordningen av 22. jan. 1942 alene, kunne man vel ikke uten videre komme til de samme resultater.» — Mellbye påpekte videre at landsvikanordningen bygget på den oppfatning av Grunnloven at denne ikke var trådt for nær så lenge den skyldige ikke fikk strengere straff enn hva det maksimalt var adgang til å illegge ham etter den eldre lov. En så streng straff var gjerningsmannen nemlig forpliktet til å ta i betraktning. Denne grunnlovfortolkning stemte ikke med den tradisjonelle oppfatning av § 97, hvoretter det

Stiftelsen norsk Okkupasjonshistorie 2014
ville være i strid med Grunnloven, dersom den nye lov i det konkrete tilfelle førte til et strengere resultat enn den lov som gjaldt på gjerningstiden. Etter Mellbys oppfatning ville det imidlertid neppe være behov for å bygge på den første av disse fortolkningene.

«Det kan nemlig ikke antas at L. A. gir uttrykk for et strengere syn på forræderi enn den gamle straffelov. Motivet for strafforandringene har alene vært å finne fram til mer hensiktsmessige og smidige former for straff. Og § 97 kan ikke antas å være til hinder for at slikt gjøres med tilbakevirkende kraft. Det § 97 forbyr — etter eldre teori — er at det samlede straffeende som tilføyes etter den nye lov ikke blir større enn det ville blitt etter den gamle lov. Arten av ondet sier § 97 intet om. Det er selvsagt vanskelig for en dommer å sammenligne så inkommensurable straffarter som frihetsstraff, formuesstraff og rettighetstap. Men straffutmåling kan i seg selv aldri bli noe regnestykke. Også den gamle straffelov stilte dommeren overfor problemet å omregne bøter i frihetsstraff. Den vanskelighet som foreligger kan vel tilsi en viss forsiktighet i domfeltes favor, men prinsipielt er dommeren i overensstemmelse med gr.l.s. § 97 hvis han ved utmålingen av den samlede straff ikke mener å ha tilføyet et større ondt enn han ville ha utmålt og også hadde adgang til å utmåle etter den gamle lov om den hadde vært gjeldende alene.» (s. 80—82).

I et radioforedrag i mai 1945 (inntatt i «Landsviksakene», Oslo 1945) fremholdt Johs. Andenæs at straffebestemmelsene i landsvikanordningen ikke var i strid med Grunnlovens forbud mot tilbakevirkende lover.

«— De forhold som rammes av anordningen kunne nemlig tidligere straffes etter de strengere bestemmelser i den alminnelige straffelov; det er altså en fordel for den skyldige å bli bedømt etter anordningen. Av og til kan der riktignok være tvil om hva som er det strengeste; da må dommeren passe på at den tiltalte ikke blir verre stilt enn etter lovgivningen på handlingstiden.» (s. 47).

Castberg påpeker at Høyesterett ved løsningen av spørsmålene om de provisoriske anordningers tilbakevirkning ikke i noe tilfelle hadde funnet det påkrevd å anvende nødretten. Domstolen hadde her hele tiden fulgt hevdvunne prinsipper for fortolkningen av Grunnlovens § 97.

«Den provisoriske anordning av desember 1944 — landssvikanordningen — gjaldt, som før nevnt, de små forrædere, — spesielt de hvis brøde innskrenket seg til at de hadde vært medlemmer av Quislings parti eller de dertil knyttede organisasjoner. At denne anordning kunne anvendes for hele krigstiden, har følgende grunn: Anordningens formål var nettopp å medføre en mindre streng behandling av forrædere av dette beskjedne format. Forfatningens forbud mot tilbakevirkende lover er derimot rettet mot forføyninger som

rammer den enkelte i hans skade. Dette forfatningsbud er en av de konstitusjonelle bestemmelser som skal verne individet statsmakten. Forsåvidt nå landssvikanordningen måtte føre til mildere resultater enn alminnelige straffelovs forræderiparagrafer, kunne den utvilsomt gis tilbakevirkende kraft uten hinder av konstitusjonen. Det måtte for bli et springende punkt ved løsningen av de konstitusjonelle spørsmål på dette område å ta stilling til, for det første hvorvidt det å være medlem av Quislings parti var landssvikanordningen i den eldre lovgivnings forræderi. Hvis det var tilfelle, ville jo strenge straffer kunne anvendes etter denne lovgivning. For det annet måtte domstolene ta stilling til hvordan vedkommende landsforræders stilling ble bli etter den gamle lov sammenholdt med den nye anordning. Høyesterett har tatt utgangspunkt, at den nye anordning kan anvendes så sant domstolene føler seg overbevist om at straffen etter den nye anordning er mildere enn den ville ha blitt etter den gamle straffelov. Denne konkrete vurdering av de gamle lovs resultat sammenholdt med resultatet av den nye bestemmelse, foretar de enkelte domstoler i alle saker hvor landssvikanordningen av 1944 kommer til anvendelse. På denne måte skulle da forholdet til Grunnloven være i orden.» (Juristen 1945, s. 119—120).

Andenæs kritiserer den lovtekniske forming av landsvikanordningen og fremhever at denne har ført til vanskeligheter:

«Ur lagteknisk synpunkt erhøll forordningen en utformning, som givt opphov til en viss misforståelse. Den er nemlig ikke forordnet som en samling bestemmelser om straff, men som en samling bestemmelse om straffbestemmelser med tilhørende straffbestemmelser mot den som etter den 8. januar 1940 varit medlem av NS, som på egen idkat eller deltagit i otilbørligt förvärvt till gagn för fienden eller som på annat överträtt bestämmelserna om förräderi står därför förordningen som en straff mot handlingar som redan ägt rum, detta givit opphov till missuppfattning, uppgörelsen bygger på en provisorisk bestemmelse, som står i strid med grundlagen bud mot retroaktiv lagstiftning. Det förhållandet är emellertid, att förordningen avser handlingar, som var straffbara på grundval av tidigare bestämmelser, som den möjligger en mildare behandling dessa. — Det skulle enligt min mening ha varit fördel, om man i stället för landsvikanordningen endast fått en bestämmelse, som gav möjlighet att sänka det ordinarie straffet för förräderihandlingar begångna under ockupationen. I praktiken skulle detta inneburet någon nämnvärd skillnad, om man skulle ha sluppet ifrån många tillämpningsproblem, som förordningen medför, och som i agitatörernas uttalanden har givit opphov till, och som i agitatörernas uttalanden har givit opphov till, och som i agitatörernas uttalanden har givit opphov till.» (Rättsuppörelsen i Norge, s. 29—30).

I boka «Patriotisme og landssvik» anfører Smedal at det ved sammenlikningen av landssvikanordningen og straffeloven ikke var gitt an å ta hensyn til fengselsstraffen som bort fra tillitstapet, oppholdsforbudet og de ubegrensede bøter. Tok disse straffer i betraktning, var det ingen tvil om at de passive NS-medlemmer, som ikke noe, ble rammet langt hardere enn de aktive hadde blitt pådomt etter straffeloven. Bøtene kunne gjøres så store at de ble sterkere enn selv en ganske høy fengselsstraff. Under oppgjøret skulle det således bli en gang ha forekommet at de tiltalte hadde bedt om frihetsstraff i stedet for pengebøter (s. 124).

Kier Mordt fremholder at anførselen i landsvikanordningens forarbeider om at det var hensikten å mildne straffene i forhold til den store gruppe vanlige NS-medlemmer, ikke kunne tas helt alvorlig. Hensikten hadde vært å ramme landsvikerne i stedet for de aktive medlemmer som gjaldt fra tidligere anordningen tok spesielt sikte på å ramme landsvikerne økonomisk. Å sammenholde fengselsstraff med den fullstendige konfiskering av de tiltaltes formuer og til erverv, var vel heller ikke mindre dreier seg om helt inkommensurable bøter. Men det var likevel denne begrunnelsen som hadde funnet avgjørende uttrykk for at anordningen ga anledning til mildere straff. Rent bortsett fra det måtte være helt uberettiget å straffe frihetsstraffer til andre straffbestemmelser — hadde konsipistene av anordningen dessuten sett bort fra straffelovens § 58 hvoretter straffens samvirke kan nedsettes under visse forhold bestemte lavmål og til en viss del. Etter bestemmelsen i straffeloven kunne dessuten medlemskap i straffet med bøter eller med hefte på inntil 3 måneder. («Det urettmessige oppgjør», s. 13—17, 19—20 og 21).

«— Om tilbakevirkning er også betenkningsingen fra professor i rettsvitenskap, som instituttet. Om betenkningsingen mot instituttets synspunkt det til 2 og 3 b foran.

«3 b) er det redegjort for betydning av at regjeringen ikke ble kunngjort (proklamasjon) med de forskrifter som skulle anvendes for kunngjøring av lover. Det har også vært drøftet fra utgangspunkt, og det har da vært

nevnt at det også ville være i strid med Grunnlovens § 97 å anvende anordningene på handlinger som vel var foretatt etter at bestemmelsene var gitt, men før de ble kunngjort. Skeie fremholder således i «Landssvik» at forbudet i § 97 i motsatt fall ville miste en meget vesentlig del av sin hensikt — nemlig den å beskytte individet mot overgrep fra statsmakten. Etter Skeies mening ville det være et eiendommeligg tilbakekritt i vår statsrett om en her skulle oppgi kravet om kunngjøring. Anordningene fra London kunne ikke bli kunngjort på en slik måte at det ville være forsvarlig å anvende dem mot folk som ikke hadde kjennskap til dem. Skeie viste til at det var forholdsvis få som i denne tida hadde hatt adgang til å høre radioutsendinger, og at de personer som bestemmelsene var rettet mot, ikke ble kjent med innholdet av de hemmelige aviser. Flere av de bestemmelser det her var tale om, syntes for øvrig å ha vært hemmeligholdt for folk her hjemme (s. 30—32).

R. N. Torgersen peker derimot på at det i Norge er sikker rett at kunngjøring i Norsk Lovtidende ikke er noen absolutt betingelse for at en lov eller provisorisk anordning kan tre i kraft straks. Selv om regjeringens anordninger ikke var kunngjort på denne måte, måtte de likevel ha bindende kraft fra det tidspunkt de ble utferdiget. Hvorvidt quislingene kunne regne med frifinnelse på grunn av rettsvillfarelse, ville avhenge av omstendighetene i det enkelte tilfelle. Norsk rett stiller meget strenge krav til den rettsvillfarelse som skal virke som frifinnelsesgrunn. Dertil kommer at hovedbestemmelsene om forræderi sto i den norske straffelov fra før av. Ved de fleste anordninger var det alene innført straffeskjerpelser som neppe noen quisling med grunn kunne anføre ikke skulle gjelde overfor ham fordi han ikke hadde kjennskap til dem. Noen av anordningene var dessuten blitt sitert i utdrag i den trykkkontrollerte presse. Og under enhver omstendighet måtte quislingene ha regnet med at det ville bli innført straffeskjerpene bestemmelser eller nye straffer for landsforræderi (Tidsskrift for Rettsvitenskap 1945, s. 46—48).

Andenæs uttaler om dette spørsmål, («Rättsuppörelsen i Norge», s. 14—16):

«Frågan om regjeringens befoegenhet att stifta lag hänger också nära samman med frågan om vilken vikt man bör tillmäta den omständigheten, att dess förordningar inte blivit kunngjorda i vanlig ordning i det ockuperade området. Från försvarets sida hävdades, att nya bestämmelser som medförde ökad ansvarighet inte kunde tillämpas redan från och med den dag de utfärdats, utan först se-

kunne dette ikke frita hans hjelpere for straff etter § 86. Annerledes kunne saken stille seg for den som handlet på egen hånd. Var tiltaket alvorlig ment, ville det vel imidlertid kunne straffes som forsøk.

Debatten om rekkevidden av straffelovens § 86 har særlig dreid seg om straffbarheten av vanlig medlemskap i NS og økonomisk samarbeid med fienden. Professor Sundbergs institutt er ikke i tvil om hvorledes disse spørsmål skal løses:

«Att okvalificerat (passivt) medlemskap av en politisk organisasjon, «Nasjonal samling», eller idkande av en vanlig næringsvirksomhet, låt vara med medlemmar av okkupationsmakten som avnåmare, icke i och för sig kan innebära landsförräddiskt bistånd åt fienden bör vara uppenbart.» (Betenkningen, s. 126).

Dette begrunner instituttet med at det i Hjemmefrontkommiteens motiver til landssvik-anordningen uttales at den frihetsstraff som er fastsatt i §§ 86 og 98, er alt for streng for de overtredelser det her er tale om, og at minimumstraffen på 3 år i § 86 ville gjøre bestemmelsen uanvendelig på flesteparten av de handlinger som det ville være ønskelig å ramme. Tilsvarende betraktninger møter en også hos O. H. Langeland («Dømmer ikke», s. 260).

Mot denne synsmåte innvender Johs. Andersen at strafferammen i § 86 modifieres ved den alminnelige bestemmelse i § 58 om at når flere har samvirket i straffbart øyemed, kan straffen settes ned under lavmålet og til en mildere straffeart bl. a. for den hvis medvirkning «har vært av ringe betydning i forhold til andres». De menige NS-medlemmers medvirkning hadde nettopp vært av ringe betydning i forhold til lederne, slik at straffen for deres vedkommende ville kunne settes til bot eller rettighetstap — selv om landsvikanordningen aldri hadde vært gitt. En kunne si at § 58 nettopp forutsetter at også den ubetydelige medvirkning skal rammes, men ganske visst med mildere straff. («Aftenposten» 19. februar 1949 og «Rattsuppgjørelsen i Norge», s. 17—18).

I innstillingen fra kst. riksadvokat Thommesson (vedlegg nr. 2 til St. meld. nr. 64—1950) s. 6—7 minnes det om at Nasjonal Samling i krigsårene var en organisasjon som støttet og samarbeidet med okkupasjonsmakten, at denne bistand til fienden ble mer effektiv jo sterkere partiet var, at lederne overhodet ikke kunne ha ytt sin form for bistand uten at det var medlemmer i partiet, og at et hvert medlemskap derfor innebar en viss støtte til partiets virksomhet. Hvert enkelt av de menige medlemmer kunne

nok hevde at nettopp hans medlemskap var noen nødvendig forutsetning for Nasjonal Samlings virksomhet, men på den side var hver enkelt en av de mange medlemskap var ubetinget nødvendig kunne i det hele tatt ikke være tvil om at enkelte medlem iallfall indirekte hadde vært av viss betydning.

Hurwitz fremholder i sin anmeldelse betenkningen fra Sundbergs institutt at det har foreligget meget vektige grunner for å karakterisere medlemskap i NS som landssvik (Tidsskrift for Rettsvitenskap, s. 316) og henviser til O. C. Gundertens begrunnelse i samme tidsskrift for 1948: 482 flg. Gundersen nevnte her at over 40 tyskerne gikk til angrep på demokrasien i Norge, hørte det med til den totale krigsforberedelse. Ved nærmere overveielse vil kanskje å knytte forbindelser med grupper og partier av folk som arbeidet mot selve fiendens retts idé og som mer eller mindre var parat til å støtte tyske nazistparti. Oppgaven for disse grupper var å lamme motstanden med seg. Den totale krig var ikke bare kjempelig. Den mer målbevisst og med kraft enn i tidligere kriger søkte å lamme landsforræderiet som våpen, men tok oppmerksomhet på en fullstendig omdanning av det styresett i de erobrede land. Uten partiets medlemmer kunne enkeltpersoner aldri ha grepet makten. Enhver av dem den gang ga ham sin tilslutning ved å seg inn i hans parti eller ved uttrykk for opprettholde sitt medlemskap, og som gjorde dette med kjennskap til hans proklamasjoner og taler, måtte vite at han svek sitt land i forsvarskampen. Med et NS-styre i kommuner ble det lettere for fienden å besatte landet og utnytte det strategisk og økonomisk. Dette styre ble selv sagt av jo flere som sto bak det. Og med en slik de NS-organisasjon i landet ble det lettere og farligere å føre holdningskamper og yte annen motstand, — verre jo flere medlemmer Quisling fikk. Dette var også til det såkalte passive medlemskap. Med etter unntakstilstanden i Oslo — etter holdningskampen hadde fått virkelig form og begynt å få sin faste form — måtte det være en aktiv handling selv om det bare var at vedkommende var medlem, betalt med penger og var kjent som landssvik. Det heller ikke glemmes at enhver som ble medlem av NS, skapte utrykk for støtte og kunde hemme motstandens holdningskampen i vid omkrets. Og den vidt fylte han en aktiv funksjon. Og dette heller ikke så mange som innstrømte i NS den tid måtte ha manglet betydning. De fleste gjorde noe mer enn det, om

grunner så fordi partiet etter hvert i seg selv ble å være helt passive i sitt forhold til partiets virksomhet. De løfter om troskap og partiinnsats som ble avkrevd medlemmene, var ikke helt betydningsløse.

Schjødtt peker på at partiet bikk tyskerne ved å verve tusenvis av unge mennesker til deltagning i krigen på tysk side. Den krigen var Nasjonal Samling et lovlig parti, men under okkupasjonen gikk det ut av det å bli det «statsbærende parti», som ble sett på tyskernes side i kamp mot den tyske forhåndselse av nasjonens lovlige myndighet. A fortsettelse som medlem av partiet ble en uansvarlig avgjørende endring var selvfølgelig. Partiets ledere påberopte seg stadig store numeriske størrelse, uten hensyn til om det dreiet seg om aktive eller passive medlemmer. Ved nærmere overveielse vil kanskje å knytte forbindelser med grupper og partier av folk som arbeidet mot selve fiendens retts idé og som mer eller mindre var parat til å støtte tyske nazistparti. Oppgaven for disse grupper var å lamme motstanden med seg. Den totale krig var ikke bare kjempelig. Den mer målbevisst og med kraft enn i tidligere kriger søkte å lamme landsforræderiet som våpen, men tok oppmerksomhet på en fullstendig omdanning av det styresett i de erobrede land. Uten partiets medlemmer kunne enkeltpersoner aldri ha grepet makten. Enhver av dem den gang ga ham sin tilslutning ved å seg inn i hans parti eller ved uttrykk for opprettholde sitt medlemskap, og som gjorde dette med kjennskap til hans proklamasjoner og taler, måtte vite at han svek sitt land i forsvarskampen. Med et NS-styre i kommuner ble det lettere for fienden å besatte landet og utnytte det strategisk og økonomisk. Dette styre ble selv sagt av jo flere som sto bak det. Og med en slik de NS-organisasjon i landet ble det lettere og farligere å føre holdningskamper og yte annen motstand, — verre jo flere medlemmer Quisling fikk. Dette var også til det såkalte passive medlemskap. Med etter unntakstilstanden i Oslo — etter holdningskampen hadde fått virkelig form og begynt å få sin faste form — måtte det være en aktiv handling selv om det bare var at vedkommende var medlem, betalt med penger og var kjent som landssvik. Det heller ikke glemmes at enhver som ble medlem av NS, skapte utrykk for støtte og kunde hemme motstandens holdningskampen i vid omkrets. Og den vidt fylte han en aktiv funksjon. Og dette heller ikke så mange som innstrømte i NS den tid måtte ha manglet betydning. De fleste gjorde noe mer enn det, om

Blom mente at følgende måtte ha betydning for enhver drøfting av oppjøret:

Den 1. september 1940 søkte tyskerne ved Nasjonal Samlings hjelp planmessig å nazifisere norske samfunn. De spilte herunder en viktig rolle, like fra almindelig propagandakampanje, bakvaskelse av Kongen og Regeringen, folkerettsstridig forandring av lovgivning og ren terror. Et av tyskernes fellesmål var å bevege flest mulig til å ta aktivt del i krigen på tysk side. Dette var tysk mobilisering av folk. NS støttet åpent tyskerne i dette tiltak, og det ble fra partiets side uttrykt at jo større tilslutning det fikk, desto lettere kunne det bli å nå de mål. Det overveiende flertall av folk var avgjort motstandere av dette tiltaket, og like fra høsten 1940 var det isolert minoritet, som ikke ble støttet av partiet.

Blom ga ikke utredningen fra prokurrat Thommesson institutt. Blom slo fast at det er til liten nytte dersom den delvis galt og delvis grovt ufullstendig syn på straffbarheten av NS er kommet til uttrykk i H. H. Thommessons bok «Det urettferdige Norge». Denne forfatter synes å mene at fra januar 1942 vel kunne fienden i objektiv henseende, kunne da ikke kunne straffes for den tid måtte ha manglet betydning. De fleste gjorde noe mer enn det, om

til fiendens krigshandlinger. Men fra den 1. februar 1942 da Quisling oppnådde regjeringmakten, kunne en ikke lenger si at det enkelte medlemskap hadde noen betydning fordi medlemstallet fra da av verken spilte noen rolle for NS-partiet eller tyskerne (s. 47—52). Ved «loven om parti og stat» av 12. mars 1942 ble det bestemt at partiets organisasjon og virksomhet samt medlemmenes plikter fastsettes av NS' fører. Men denne loven var i høyeste grad ugyldig og uforbindende — også for partiets medlemmer. De bestemmelser som ble truffet med hjemmel i denne loven, kunne en derfor neppe ta hensyn til (s. 55). Det hadde ingenting å si at medlemmene ved søknad om opptaking i partiet hadde erklært å ville arbeide for dets program. Den slags forsikringer ville stride mot tro og love, og kunne ikke engang gi partiet noen moralsk rett til å kreve forsikringene oppfylt. Forfatteren fremholder at det etter dette vil være vanskelig å finne tilfelle hvor det blotte medlemskap er straffbart. Men derved er det etter hans mening heller ikke skjedd noen skade da tilslutningen til partiet i de fleste tilfelle bare hadde vært av formell art (s. 56—57). — Quisling opptrådte den 9. april 1940 uten å rådføre seg med noen av partiets organer. Han fulgte heller ikke partiets lover og forpliktet derfor ikke partiet på lovlig måte (s. 61—62). Forfatteren reiser spørsmål om Quisling i kraft av sitt førerskap hadde rett til å forandre organisasjonens formål, og om dette forhold var klart for alle dem som meldte seg inn eller fortsatte å stå som medlem. Partiets formålsparagraf lå på det indrepolitiske plan og henviste til retningslinjer som forelå før 9. april 1940. Forfatteren finner det meget omtvistelig om det var straffrettslig relevant å melde seg inn eller fortsette som medlem av NS. (s. 73—74). De passive medlemmer kunne heller ikke ha noe ansvar for at Quisling ved forordningen av 5. februar 1942 tiltok seg den makt som etter Grunnloven tilligger Kongen og Stortinget (s. 82—83).

Som argument for at vanlig medlemskap i NS ikke rammes av forræderbestemmelsen i straffelovens § 86, har også vært hevdet at medvirkning ikke kan straffes etter denne paragraf. Således fremholder G. A. Strup Hoel i artikkelen i Norsk Sakførerblad 1945 s. 32 flg. at § 86 tar sikte på direkte hjelp til fienden eller en konkret og klart påviselig svekkelse av landets eller dets alliertes stridsevne. Passivt medlemskap i et parti hvis ledere og enkelte andre medlemmer måtte ha gjort seg skyldig i en slik forbrytelse, kunne i det høyeste betraktes som medvirkning. Men da § 86 ikke sier noe om at

medvirkning rammes, må det etter hevdvunnen oppfatning være utelukket at denne handlingsform overhodet er straffbar etter nevnte bestemmelse. Ved en friere tolkning av loven kunne det ganske visst bli spørsmål om å anse medvirkning for straffbar, selv om straffebestemmelsen ikke sier noe om dette. Men dette ville bare kunne skje fordi straffelovens § 58 i samvirketilfellene gir adgang til å sette den straffen. Det måtte da under enhver omstendighet være forutsetningen at en bare rammer handlinger som i vanlig kriminalrettslig forstand er vitterlige medvirkningshandlinger: direkte forledelse eller tilskyndelse, eller umiddelbar medhjelp ved forøvelsen av forbrytelsen. Passivt medlemskap i et parti måtte etter forfatterens mening ligge alt for fjernt til å kunne rammes. Dette synet har vært støttet av flere av dem som kritiserer rettsoppgjøret, og det har i denne sammenheng vært vist til straffelovens motiver, til Kjerschows kommentar til straffeloven s. 209 og 285 og til Skeie «Den norske strafferett» II, s. 545 og 554—58.¹⁾

Med disse uttalelser kan sammenholdes Johs. Andenæs' «Alminnelig strafferett» s. 280—281. Andenæs fremholder at når medvirkning ikke er nevnt, vil det bero på en tolking av det enkelte straffebud om det bare rammer den som har foretatt selve den utøvende handling, eller om bestemmelsen i større eller mindre utstrekning også rammer medhjelpene. I noen tilfelle er gjerningen beskrevet så snevert, at en medvirker ikke vil rammes, mens loven i andre tilfelle er så generell i sine uttrykk at den foruten den utførende handling også omfatter flere eller færre medvirkningshandlinger. Det som er avgjørende for straffbarheten, er ikke om en handling kan karakteriseres som hovedgjerning eller som medvirkning, men om den etter en naturlig tolking rammes av straffebudets ord. Skeie hevder derimot en annen oppfatning. Han tar som utgangspunkt at lovens ordning er at den uttrykkelig nevner medvirkning over alt hvor denne skal være straffbar; konsekvensen må være at medvirkning ikke kan straffes hvor dette tilleggs mangler. En slik tolking er etter Andenæs' mening i seg selv neppe berettiget, og han påviser at det fra 1936 foreligger fast rettspraksis i motsatt retning.

Forutsetningen for at et samarbeid skal straffes som bistand til fienden, er at dette er rettsstridig. Straffeloven fremhever at det bare er den rettsstridige bistand som rammes. Det er det samme som i landssvik-ordningen med sikte på ervervsvirksomhet

1) Se for øvrig foran under kap. IV s. 94—96.

for fienden uttrykkes slik at forholdet må være utilbørlig. Om dette uttaler Andenæs i en artikkel i «Aftenposten» 19. februar 1949:

«Om det er ytet en bistand til fienden uten den i tilfelle er stor eller liten, er det uten betydning hvis forholdet ikke er utilbørlig — en kan tilføye: Så utilbørlig at det rimelighet kan belegges med straff. Dette er en begrensning som får særlig betydning opp under okkupasjonsforhold. Under en langvarig okkupasjon tvinger et visst samarbeid mellom okkupasjonen og befolkningen seg fram. Ikke minst gjelder det i et land som er avhengig av tilførsler utenfra som Norge. Skulle folket i det hele kunne fortsette å leve, måtte vi ha tilførsler fra Tyskland på av korn, kull og olje, og for å få dette måtte vi til gjengjeld levere fisk, tremasse, bær, verksprodukter og andre eksportvarer. Inne for administrasjonen var et tilsvarende samarbeid nødvendig hvis vi ikke ville følge en kaoslinje. Ordne forhold var i den norske befolkningens interesse, men den var også tysk interesse. I løpet av krigen ble, som det er blitt sagt, praktisk talt hele landets næringsliv og administrasjon spent foran tyske krigsvogn. Derfor er det så viktig i tid å ha for øye den begrensning som ligger i at bare den utilbørlige bistand er straffbar.»

Det kunne under krigen ofte være meningsforskjell blant nasjonalsinnede nordmenn om hvilken linje som burde følges overfor okkupasjonsmakten og NS. Og oppfatningen var ofte ettersom fronten ble fastere og krigens stillingen mer innarbeidet. Det som ble seipert av den alminnelige mening eller i fall av de toneangivende lag i 1940, ville kanskje blitt betraktet som et klart brudd på den nasjonale solidaritet i 1943 eller 1944. Det er derfor overordentlig vanskelig nu etter å trekke grensen mellom det tilbørlige og det utilbørlige samarbeid til enhver tid. Et viktig moment blir det standpunkt som de ansvarlige myndigheter tok til samarbeidet med tyskerne; etter hvert som administrasjonen mer og mer nyordnet, overtok de partipolitiske organisasjoner innenfor Hjemmefronten en tilsvarende funksjon. Alle som vært noe borte i rettsoppgjøret vet hvor viktig det er å trekke opp retningslinjer for behandlingen av det økonomiske samarbeid med fienden, som gjør rett og urett alle steder. At det her er plass for en forskjell, sier seg selv. Men en kan kanskje den grunn slå en strek over hele oppgjøret og la opplagte profiterer gå fri.»

Om rettsoppgjøret med de økonomiske landssvikere uttaler H. Kiær Morgenstjerne «betegnelsen av den straffbare krigsforbrytelse ved erverv med fienden er gitt i lovliggende ordelag, at nesten ingen forfattermann som har drevet sin virksomhet i Norge, sig sikker» («Det urettferdige rettsoppgjøret» s. 19).

På side 8—9 i kst. riksdagens utvalgs Thommessens innberetning om rettsoppgjøret på at vurderingen av økonomisk samarbeid

standshandlinger i høy grad vil avhenge av hvorledes okkupasjonen arter seg, og særlig av det standpunkt landets lovlige myndigheter tar ansettelse å måtte innta.

«Når det gjelder den strafferettslige behandelse av ervervsmessig bistand til fienden foretatt under krigen mot Tyskland, er det derfor nødvendig å ta utgangspunkt i den samarbeidslinje som ble valt allerede i Administrasjonsrådets tid, og som på dette felt i stor utstrekning ble fulgt i hele okkupasjonsperioden. Det sier seg selv at domstolene og påtalemyndigheten her er blitt stilt overfor en meget vanskelig oppgave, og at det i grensefallene må bero på et skjønn om ervervsvirksomheten skal karakteriseres som utilbørlig. Arbeidets krigsviktighet er selvsagt et moment av vesentlig betydning, men det er hoved en utiltallig forenkling når Langehaug på side 283 i «Dømmer ikke» hevder at straffbarheten ene og alene avhenger av arbeidets art. Det er ikke her grunn til å gå inn på hvilke andre momenter som er blitt tillagt vekt, men det kan opplyses at høyesterett gang på gang har unnlått å domme om det ikke kunne konstateres at tilfelle i sin ervervsvirksomhet hadde opptrådt som bistand for fienden på en klanderverdig måte som atskilte ham fra andre ervervsdrivende personer. For sum kan praksis kanskje sammenhengende med dette på at virksomheten bare er straffbar dersom den har vært i strid med den alminnelige norm for samarbeid.»

Denne meningen fra professor Sundt i Høyesterett fremholdes det at utgangspunktet innebærer at straffbarheten av nødrett og nødgerve. Men utgangspunktet gir ikke dommeren noen skjønsmessig vurdering alt annet enn om handlingen er forkastelig eller samvirket. Forfatteren mener at betingelsene for straffbarhet i Norge er gitt ettersom samarbeidet og at den betraktes som synopende samarbeidsbegrepet. De fremstående

«Et den hos oss vanlige åskådningskravet medfører, at den standigheten måtte beaktas, at utgangspunktet det omvända uttrykket: rettsstridighetskravets med otilbørlighetsrekvisitet standigheten, som gjør en normal straffbar. Dette aggraverer, at otilbørlighet utgör ikke et stillbart kriterium utan en vurdering kan växla. Detta gäller vid uppgörelsen. Enahandlingen under administrationsrådens tid är icke otilbörliga och därför kan, företagna senare, beaktas sätt. ... «Detta betyder till konsekvens, att rettsstridigheten av okkupasjonsforbrytelse; en enhetlig måttstock utgör uppgörelsen.» ... «Uppgjøret genom okkupasjons-

förhållandets utveckling, förvandlats från rettsenligt till rettsstridigt, innebär i realiteten, att det straffbara förhållandet anses bestä därt, att gärningsmannen antingen icke hunnit med i den politiska åskådningens förändringar eller icke delat den vid en viss tidpunkt rådande meningen utan haft en annan åsikt om den för befolkningen ändamålsenliga politiken. Kriminaliseringen drabbar alltså en opposition mot eller eftersläpning i åsiktsbildningen.» (s. 138—139.)

Til instituttets behandling av den økonomiske bistand til fienden bemerket Harald Thomas at betenkningen gjør et stort nummer av at det norske næringsliv under okkupasjonen hadde økonomisk samarbeid med Tyskland.

«Men der er dog en vesentlig forskjell mellom den omstendighet, at eldre bedrifter fortsatte sin virksomhet, med Tyskland som avtager, og grunnlegging av nye bedrifter hvis eneste stiftelsesgrunnlag og arbeidsgrunnlag var leveringer til Wehrmacht eller andre tyske organisasjoner, og hvis beveggrunn var profittbegjær eller ønske om å støtte fienden.» («Tønsbergs Blad» 10. mars 1956).

Knut Blom pekte på at tidspunktet kunne ha avgjørende betydning. En bistands-handling som sommeren 1940 ville kunne passere uten strafferettslig reaksjon, ville etter 4 års besettelse og under den situasjon som da forelå, kunne betraktes som en temmelig graverende forbrytelse. («Morgenbladet» 3. mai 1956).

Stephan Hurwitz fremholdt i sin anmeldelse at det hadde fullt legal og moralsk hjemmel når visse grovere former for økonomisk utnyttelse av landets fortvilede situasjon gjennom frivillig, utilbørlig samarbeid med tyskerne, var blitt straffet som landssvik.

«Et mere ramrende kriterium for det straffbare samarbeid, end at det ved dom skal findes at have været «utilbørligt», i forbindelse med en i lovgivningen opstillet specifikation af de praktisk vigtigste indikationer for utilbørligheden, har det ikke været muligt at fastsætte i nyere lovgivning efter den anden verdenskrig.» (Tidsskrift for Rettsvitenskap 1956, s. 317).

Om Høyesteretts avgjørelser på dette område vises til fremstillingen om de prinsipielle rettsprospørsmål, foran under kap. IV, s. 94—95 og 104—106.

b. Angrep på statsforfatningen.

I sin artikkel i Norsk Sakførerblad 1945 s. 32 flg. bestriker G. Astrup Hoel at passivt medlemskap i NS er straffbart etter straffelovens § 98, som setter straff for «den som søker å bevirke eller å medvirke til, at rikets statsforfatning ved ulovlige midler forandres» (høyforræderi):

«Denne bestemmelse rammer ga. visst kuppeløst og uten plott med det spesielle formål å iverksette et sådant kupp når hovedmennene har «søkt å bevirke» dette. Den rammer også de partimedlemmer som direkte tilskynder eller aktivt understøttet en partiledelse som måtte forgå seg på denne måte. Den rammer derimot ikke de tusener på tusener av passive partimedlemmer som står tilsluttet partiet fordi de er enige i dets mangesidige program, men som hverken ved tilskyndelse eller direkte medhjelp har hatt noen befattning med de ulovlige handlinger. Et sådant forhold er ikke straffbar medvirkning i lovens forstand. Det ligger langt hinsides dens tanke og forutsetning at sådanne personer skal være hjemfalle til en heftestraf på minst 5 år, således som bestemmelsen foreskriver.

Under alle omstendigheter kommer også her § 58 til anvendelse .....

J. C. Mellbye fremholder at § 98 også rammer NS-medlemmene som sådanne. Med ordet «statsforfatning» menes ikke alene det system som er bygd opp ved Grunnloven og konstitusjonell sedvanerett, men alle de vesentlige trekk ved organiseringen av samfunnsmakten som er fastsatt i alminnelig lov, f. eks. det kommunale selvstyre, flerpartisystemet og reglene til sikring av lekdommernes uavhengighet av den utøvende makt. Ulovlige er alle andre midler enn de som forfatningen stiller opp til forandring av Grunnlov og lov, eller som går inn under den lovgivningsmyndighet landkriksreglementets artikkel 43 hjemler en okkupasjonsregjering. § 98 rammer derfor storparten av loverket fra okkupasjonsperioden. Ansvarlige er i første rekke de norske og tyske ledere som har gitt disse «lovers». For et politisk parti som tar sikte på gjennomgripende endringer i folkets politiske liv, var det selvsagt en livsbetingelse å få et stadig økende medlemstall. Fiendens bajonetter kunne ikke erstatte folkets opplutning. Ethvert nytt medlem var et steg på veien mot målet, en styrking av partiets posisjon med tilsvarende mulighet for å fremme idéene. Særlig gjelder dette et parti som ikke kan eller vil la folket uttale seg i valg. NS kunne ikke underbygge sin påstand om å ha folkets tillit på annen måte enn ved å henvise til medlemstallet. Partiets iver for å verve proselytter, og særlig de metoder som ble brukt, gjorde dette synbart. Dette belyser Mellbye nærmere ved uttalelser fra Quisling og Terboven samt sitater fra NS' program (Tidsskrift for Rettsvitenskap 1945, s. 51 flg.).

I boka «Patriotisme og landssvik» s. 195—197, jfr. s. 120, kritiserer Gustav Smedal Høyesteretts dom av 20. september 1945, der domstolen enstemmig kom til det resultat at alminnelig medlemskap i NS rammes av straf-

fen § 98. Forfatteren mener at avgjørelsen var feilaktig og fremholder at «tidens lov er i krig eller ikke. Ved i større utstrekning å bygge oppgjøret på § 98 ville en deriver til uttalelser fra professor Skeie» («Den norske strafferett», bd. II, noten s. 438—439) om at okkupasjonen førte med seg en forfattere faktisk ble satt ut av funksjonen og oppnevningen av Administrasjonen det straks ble misbilliget av Kongen. Ingen bedømte den som et forfatningsstraff. På den annen side ble ikke bare Quisling, også de kommissariske statsråder satt ut i tildtale bl. a. etter § 98. Skeie mente at det subsumsjon var uriktig. De endringer som foretatt, medførte etter Skeies oppfatning re endringer i okkupasjonsstyret, ikke i dets konstitusjon.

Samme standpunkt begrunner H. E. Mordt med disse betraktninger:

«Siden Quisling og hans ministre utvokende representerte tysk regjeringsmakt i landet, var det kun spørsmål om utøvelse tysk regjeringsmakt under okkupasjonsperioden, ikke om forandring av statsforfatningen etter okkupasjonsloven. Det spørsmål kunne bare avgjøres med hensyn til den enkelte, ikke ved innmeldelse i NS.» («Det ferdige rettsoppgjør», s. 75).

Om anvendeligheten av § 98 fremholder Johs. Andersen:

«Den annen hovedbestemmelse under § 98 er straffelovens § 98 om medvirkning til ulovlig forandring av statsforfatning. praksis blir denne bestemmelse ikke svært ofte, som regel bare overfor de fremtredende ledere innenfor NS. På et synes jeg dette er prinsipielt uriktig, for opp den politiske nyordning var et punkt i partiets virksomhet, og dette på med makt å påtvinge folkets store et forhatt politisk system, bidro sikkert meget som selve samarbeidet med fienden å skape den voldsomme reaksjon mot NS gjorde ingen hemmelighet av at partiets mål å avskaffe det bestående demokratisk forfatningssystem med politisk, storting og parlamentarisme, og det med en nasjonalistisk forening disse forandringene skulle ikke ske på måte som Grunnloven foreskriver for endringer, nemlig med 2/3 flertall i tinget, men ved hjelp av tyske bajonetter. At dette var en ulovlig forandring av forfatningen kan jeg ikke forstå at det være blind for, selv om han mente nye styre var bedre enn det gamle, og hans folk talte jo også med forkynning om «den nasjonale revolusjon».

Straffelovens § 86 rammer altså partiets virksomhet at det gjøres sak med fienden i kampen mot var gjering. § 98 rammer den side av heten at partiet ulovlig ville forandring forfatningen med fiendens hjelp. At mer også menige medlemmer av

enstemmig fastslått. Høyesterett. Og straffen er her ganske uavhengig av om landet er i krig eller ikke. Ved i større utstrekning å bygge oppgjøret på § 98 ville en deriver til uttalelser fra professor Skeie» («Den norske strafferett», bd. II, noten s. 438—439) om at okkupasjonen førte med seg en forfattere faktisk ble satt ut av funksjonen og oppnevningen av Administrasjonen det straks ble misbilliget av Kongen. Ingen bedømte den som et forfatningsstraff. På den annen side ble ikke bare Quisling, også de kommissariske statsråder satt ut i tildtale bl. a. etter § 98. Skeie mente at det subsumsjon var uriktig. De endringer som foretatt, medførte etter Skeies oppfatning re endringer i okkupasjonsstyret, ikke i dets konstitusjon.

Om Høyesteretts standpunkt til straffbarheten av medlemskap etter § 98, se foran kap. IV s. 97.

c. De subjektive straffbarhetsbetingelser.

Til forsvar for de dømte er det ofte blitt hevdet at de har handlet i god tro og at dette må virke straffriende. Det er da viktig at en klar for seg hva de subjektive straffbarhetsbetingelser innebærer. Om dette heter advokat Thommessen bl.a.:

«Den omstendighet at det foreligger et objektivt straffbart forhold, er ikke i seg selv betrekkelig til at gjerningsmannen kan straffes. Det kan bare skje hvis også de subjektive straffbarhetsbetingelser er til stede. I alminnelighet kreves det at tiltalte har handlet med sinnsforstand. Således kan hverken straffelovens §§ 86 og 98, den provisoriske anordning av 22. januar 1942 eller landssvikanordningen anvendt med mindre tiltalte har handlet for-

Langeland og Bergsvik fremhever gang de subjektive betingelser, men uansynlig ikke klar over hva kravet til skyld innebærer. Det er således når Bergsvik side 81 øverst sier ikke kan anvendes med mindre vedkommende var klar over at han begikk en misforståelse i «Dømmer ikke», på side 13, og den kommer igjen for eksempel på side 282 nederst. om forsett kan kort — og litt ufullstendig å gå ut på at tiltalte må ha bevisst som på de faktiske omstendigheter. Derimot behøver han ikke å ha bevisst om de lovbestemmelser som anvendes. Han behøver med andre ord å være klar over den lov som gjelder for foretatt. Om han er uvitende om innholdet av rettsreglene, blir det rettsvillfarelse, som i alminnelighet utelukker straffansvar.» (s. 9—10).

«På dette område har gjerne vært følgende punkter: hevdet at selv om det i virkeligheten ble opprettet krigstilstand i okkupasjonsperioden, måtte endringene i lovverket sin del ikke var klar over krigstilstand og derfor frifinnes på dette

- 2) Undertiden har det også vært påberopt god tro i en helt annen forstand: det hevdes at vedkommende har handlet i den tro at han gagnet landet ved sin opptreden og i den hensikt å mildne de ulykker som landet var kommet ut i.
- 3) Dessuten blir det gjort gjeldende at medlemmer av NS ikke hadde vært seg bevisst at de med sitt medlemskap var med på å støtte fienden eller at de med dette hadde medvirket til ulovlig endring av landets statsforfatning.

Ad 1.

I boka «Dømmer ikke» siterer O. H. Langeland en artikkel av advokat Holthe i «Dagposten» 6. august 1940 og bemerker i den sammenheng:

«Som en ser fastslår den meget sakkyndige mann at krigen opphørte 9. juni. Han fastslår videre uten forbehold at hverken Kongen eller regjeringen Nygaardsvold var berettiget til å la den norske stat være krigførende. Jeg som har lest så meget av krigshistorie og krigslov i 40 år var ikke enig med advokaten. Vi behøver dog ikke å diskutere om advokatens syn er riktig eller ikke. Spørsmålet er avgjort tvilsomt. Men etter mitt skjønn er det urettferdig og nærmest latterlig å forlange at gamle Olava at hun skulle ha klart for seg at Norge var i krig når hun hadde lest advokat Holthes artikkel. I utallige dommer leser man den stereotype formel: «Retten har funnet det bevist at siktede var klar over at Norge fremdeles var i krig med Tyskland osv.» Når det er gått noen år blir vi flauere å lese disse dommene, hvor så mange dommere har sluttet en fra påtalemyndigheten utlevret stereotyp frase, som er ytterlig slett underbygd.» (s. 267).

Gustav Smedal kommer også inn på Holthes artikkel og påpeker at statsminister Nygaardsvold i en radiotale fra London 25. juni 1940 nyttet uttrykket «i de to måneder krigen varte». Smedal hevder at ved disse og liknende uttalelser ble mange mennesker bi-brakt den oppfatning at krigen var slutt. Selv om den rette mening skulle være at det fortsatt var krig, kunne disse menneskene ikke rammes av straffelovens § 86 i og med at de subjektive straffbarhetsbetingelser manglet. («Patriotisme og landssvik», s. 199).

I betenkningen fra professor Sundbergs institutt heter det om dette:

«Inom det okkuperte landet var oppfatningen om fortsatt krigstilstand påtaglig klar eller frammande. General Ruge har i vitnesmål uttalt, at han kunde forstå, «att andre mennesker som ikke kjente forhistorien kunne komme til en annen oppfatning både av uttrykkene i avtalen og i proklamasjonen». Før oppfatningen i det okkuperte Norge voro givetvis tidningarnas — av tyskar- na mer eller mindre dirigerade — framställ-

Stiftelsen ninger avgjørende, og uttrykkssåten där a. nger, det nasjonale Norges Ut, var avslutat och att krigstillstandet opphört. Den 10. juni meddelade sålunda tidningarna: «Norge har kapitulert» — ikke blott nordarmen eller de norske krigsstyrkorna i Nordnorge. Uppmerksamma läsare torde dock av enstaka uttalande kunnat sluta sig till, att Konungen och regeringen ämnade fortsätta kriget på de allierades sida. Den allmänna uppfattningen var otvivelaktigt, att för det ockuperade Norges del «krigen var slutt.» (s. 42—43.)

Instituttet peker imidlertid på at forræderiparagrafen ikke bare gjelder bistand under «krig, hvori Norge deltar» men også bistand «med sådan krig for øye». Ved bedømmelsen av den enkeltes mulighet for å avgjøre om stridshandlingene (vapenskiiftet) igjen kunne blusse opp, måtte den alminnelige oppfatning i Norge være avgjørende, og denne oppfatning var som nevnt at krigen var slutt. Etter at Sovjetunionen trådte inn i verdenskrigen og Hjemmefronten i 1943 begynte med sabotasje og franktiraksjoner, ble situasjonen en annen. Den som hadde kjennskap til at denne virksomhet var godkjent av regjeringen, måtte ha hatt påtakelig grunn til å regne med nye krigshandlinger. — «Først vid en senere tidpunkt bör det med någon rätt kunna göras gällande, att den enskilde bort hava krigshandlingarnas återupptagande «for øye» och att förty å fienden lämnat bistånd kunnat med fog bedömas såsom uppsåtligt och därför straffbart krigsforræderi enligt strafflagen § 86.» (betenkingen, s. 54—57).

Til dette bemerket Schjødt i «Verdens Gang» 24. mars 1956:

«Disse uttalelser har lite med virkeligheten å gjøre. Instituttet er klar over at Kongen og regjeringen — som etter norsk grunnlov bestemmer over krig og fred — ved sin avreise fra landet i juni 1940 hadde gitt tydelig beskjed om at Norge fortsatte kampen. Den gang hadde vi våre radioapparater, og det skal være visst at vi brukte dem. også senere var det mange mottagerapparater på norske hender, og de norske nazister var selvfølgelig særbegeistret også i så henseende. Påstanden om at de tyskdirigerte avisers skriverier «givetvis» var avgjørende for oppfatningen i det okkuperte Norge, fortjener i beste fall et overbærende smil. Den «illegale» presse som etter hvert vokste opp, kjenner instituttet åpentbart intet til — og dog spilte denne alt fra et nokså tidlig tidspunkt en meget stor rolle som opplysningskilde.»

Og Blom fremholdt («Morgenbladet» 3. mai 1956):

«En innvending mot anvendelsen av forræderiparagrafen er at det vel var krig mellom Norge og Tyskland, men dette forsto ikke den enkelte nordmann som ydet bistand til fienden. Dette er en rent konkret innvending mot anvendelse av straff i det enkelte tilfelle. Den har i hver eneste forræderisak vært prøvet av

domstolene er i det overveiende antall tilfelle forkastet. For et norsk publikum har det neppe interesse å diskutere hva svenske professorer mener om hva vi mente om krig eller ikke krig. Det kan bare vekke forundring at forfatterne på bakgrunn av sine informasjoner — hvor de nu enn måtte skrive seg fra — kan komme til at den alminnelige oppfatning i Norge var at krigen var opphørt.»

I artikkelen i «Aftenposten» 19. februar 1949 kom Johs. Andersen også inn på spørsmålet om villfarelse med hensyn til krigstillstanden:

«At det objektivt sett var krig mellom Norge og Tyskland den hele tid, er derfor ikke tvilsomt. Men det lar seg ikke nekte at iallfall en stund hersket en viss uklarhet om spørsmålet. «Det var sommeren 1940 en ikke ualminnelig mening at krigen mellom Norge og Tyskland slutet 9. juni og at nordmenn som fortsatte krigen i utlandet var å betrakte som frivillige, som ikke bandt staten Norge», sier professor Steen i bilag 9 til Udersøkelseskomisjonens innstilling, og han siterer en avisartikkel i denne retning fra august 1940, skrevet av en ansett Trondheimadvokat. Forestillingene om den rettslige situasjon var nok hos de fleste temmelig klare, og antagelig mest hos NS-folk. Og naturlig nok stiller de domfelte det spørsmål: Er det selv fra juristhold ble hevdet at det okkuperte Norge ikke lenger var i krig med Tyskland, skulle da ikke vi ha vært hørt med at ikke forsto at det var krig, og skulle vi da ha vært frifunnet på dette grunnlag? En domstolene, slik som de oftest har gjort, videre erklære at vi har forstått at Norge var i krig med Tyskland?»

Jeg er enig i at denne uttrykksmåte i demene ikke er heldig, og kan forstå at de domfelte stusser over den. Men realiteten er riktig. Det som juridisk sett kreves til frihetskap til de faktiske forhold som var avgjørende, nemlig at landet hadde tatt kampen mot det tyske overfall, at det ikke var krig og fred, og at Kongen og Regjeringen fortsatte striden utenfor landets grenser. Dette var som enhver voksen og normalt orientert person hadde kjennskap til, og den som hadde dette, han visste det han trengte. Om han vært klar over den nærmere avgrensning i juridiske begrep «krig», spiller ingen rolle.

Spørsmålet behandles også i innberetningen fra kst. riksadvokaten Thommessen s. 10 der det påpekes endog ledelsen i NS etter 1940 offentlig uttrykk for at det fortsatt var krig mellom Norge og Tyskland:

«Som eksempel på dette kan nevnes den le som den kommissariske statsråd holdt i kringkastningen den 10. september i anledning av unntagelsestillstanden og kernes henrettelse av Hansteen og strøm samme dag. I talen, som dagens ble referert i avisene, fremholdt Thommessen trykkelig at det fremdeles besto krig mellom Norge og Tyskland, og han uttalte dere «at det fra besetelsesmyndighet

de har vært vist en jelden imøteko...nenhet tolkingen og en sjelden langmodighet, arindrer at vi befinner oss i krig.» annet eksempel kan nevnes at Quisling i sin tale i anledning av statsakten på 1. februar 1942 fremholdt at det var en oppgave for den nasjonale regjering å slutte fred med Tyskland.»

Om rettspraksis på dette område viser en innstillingen om de prinsipielle rettsavgjørelser foran s. 96 og til Høyesteretts dom av 20. oktober 1951 i erstatningssak mot Sveriges Rikets RM h. 59 s. 25 flg.). Helligkheten at han som jurist på grunnlag av de juridiske studier hadde dannet seg en oppfatning at krigen var avsluttet ved Ruges kapitulasjon. Denne oppfatning er han ikke bare på egen vurdering, men det seg også til hva det var uttalt av jurister. Dessuten la han vekt på hva norske jurister hadde uttalt etter generalkapitulasjonen. Da han således hadde uttalt under villfarelse med hensyn til den rettslige situasjon, manglet det etter hans oppfatning forsett, hvilket var en betingelse for at han kunne straffes. Og i hvert fall hans mulige feilbedømmelse av sin egen føre til frifinnelse etter regelen om villfarelse i straffelovens § 57. Hertil ble det utvoterende, dommer Soelseth, og utvoterende dommere sluttet seg til dette.

«Det er så at det fremdeles ikke er riktig å tvile på at det er korrekt å anta at Høyesteretten har antatt at Helligkheten at krigen var slutt i og med Ruges kapitulasjon, er dette, som også av lagmannsretten, ikke avgjørende for straffeskyld. Han var nemlig etter dette tid under okkupasjonen klar over at Konge og Regjering etter at landet betraktet Norge som værende med Tyskland og fortsatte kampanne med Tyskland med de midler som til en viss grad til rådighet. Det foreligger da ikke noen faktisk villfarelse fra hans side om hvorvidt landet var i krig med Tyskland, og han har vært i noen villfarelse om til den rettslige bedømmelse av den sak som forelå, var denne villfarelse i seg selv uskyldelig. Det er derfor ikke avgjørende av om Helligkheten uttrykk etter landssviklovens § 86 legges noen vekt på hva han har sagt i anledning av de subjektive betingelser og han er da erstatningspliktig for de skadene i den nevnte lov.»

«Ingen stat som vil bestå, kan rolig se på at enkelte av landets innbyggere slutter opp om fienden selv om det skulle skje ut fra idealistiske motiver. Under en krig må det kreves at enhver bøyer seg for loven og for vedtak som de lovlige myndigheter fatter i medhold av loven. I dommen over Quisling ga Høyesterett uttrykk for dette med ordene «I et lands skjebnetime får kaos ikke rå.»

«Terboven hadde i sin tale den 25. september uttalt at veien til Norges frihet gikk gjennom NS, og på det grunnlag blev der nu satt iverk en voldsom propaganda for opslutning om NS. De som gikk inn fordi de trodde at det var veien og måten til å berge landet på, og som altså trodde på denne propaganda, kan man ikke ta som forrædere mot Norges sak.» («Det urettferdige rettsoppgjør», s. 49)

Og Gustav Smedal uttaler:

«Forat en person skal kunne dømmes etter § 86, kreves dessuten et subjektivt moment. Astrup Hoel uttrykker det på den måten at «angjeldende må ha visst og i sitt sinn akseptert, at han ytet fienden bistand». Professor Jon Skeie fremholder i sin brosjyre «Landssvik», (Oslo 1945), s. 13: «Etter § 86 må aktor bevise at tiltalte har ytet fienden bistand i råd eller dåd, og at han har gjort dette med vilje.» (Uthevelsene er gjort her). Enhver forstår da at paragrafen ikke rammer den som har sluttet seg til NS, ikke for å hjelpe tyskerne, men for å verge landet mot tyske overgrep og for å gjenvinne den tapte frihet og selvstendighet.» («Patriotisme og landssvik», s. 119.)

Henvisningen til Skeie er i denne sammenheng ikke treffende. På sidene 43 flg. i samme skrift går Skeie nærmere inn på de subjektive straffbarhetsbetingelser og nevner bl. a. følgende eksempel:

«Når en mann blir tiltalt for bare passivt medlemskap i Nasjonal Samling, gjør han vel i regelen gjeldende at han ikke skjente at han dermed støttet en landsfiendtlig virksomhet.»

Vi kan tenke oss at han åpent sier: «Jeg visste at Quisling samarbeidet med tyskerne.»

Men han tilføyer: «I den første del av krigen var jeg overbevist om at tyskerne snart ville komme til å knuse all motstand fra de allierte; derfor var det best for oss å være gode venner med dem på forhånd; kan hende vi da fikk beholde friheten, og i alle fall ville Norge få gunstigere vilkår i det Stortyske Rike enn de stater som hadde samarbeidet Hitler. I den senere tid var spørsmålet dette: om Tyskland eller Russland skulle bli den herskende makt i Europa; jeg foretrakk Tyskland.» Om retten godtar denne forklaring, kan den ikke frifinne tiltalte.»

Kst. riksadvokat Thommessen uttaler at tiltaltes motiv om å gagne landet etter omstendighetene kan bli tillagt vekt ved straffutmålingen, men at det under enhver omstendighet er uten betydning for selve straffbarheten:

«Ingen stat som vil bestå, kan rolig se på at enkelte av landets innbyggere slutter opp om fienden selv om det skulle skje ut fra idealistiske motiver. Under en krig må det kreves at enhver bøyer seg for loven og for vedtak som de lovlige myndigheter fatter i medhold av loven. I dommen over Quisling ga Høyesterett uttrykk for dette med ordene «I et lands skjebnetime får kaos ikke rå.»

Stiftelsen, norsk Okkupasjonshistorie, 2014

disse sarkynlige grupper må følge-
lig sveve i rettsvillfarelse! Men, når de høyeste lærde slik er uenige, da må vel menigmanns oppfatning, i dette tilfelle min, at en ikke gjorde noe ulovlig ved å melde seg inn i NS, i alle fall være meget unnskyldelig.»

Gustav Smedal fremholder i «Patriotisme og landssvik», s. 168—172 at det etter dissensen i Haaland-saken verken juridisk eller moralsk kunne forsvares at en reiste tiltale for landsforræderi mot passive NS-medlemmer. Han viser i den sammenheng til en uttalelse av Jon Skeie i «Den norske straffrett», 1946-utgaven, bd. I s. 277:

«Kan dommerne ikke enes om at tiltaltes handling var objektivt lovlig, må det flertall som erklærer den rettsstridig i alle fall kunne erkjenne at tiltalte har handlet i velgrunnet god tro på lovligheten, når han derom har hatt samme mening som rettens mindretall.»

Med disse uttalelser kan sammenholdes følgende fra Johs. Andenæs i «Alminnelig strafferett»:

«I praksis er det nå en helt fastslått setning at det også ved ellers forsettlig rettsbrudd bare kreves uaktsonhet med hensyn til rettsnormen. Eller som det gjerne blir uttrykt: Det er bare den unnskyldelige rettsvillfarelse som fører til frifinnelse. Selve betegnelsen «unnskyldelig rettsvillfarelse» er kanskje litt misvisende; «unnskyldelig» står her ikke som motsetning til «unnskyldelig», men til uaktsonhet. Det er bare den rettsvillfarelse som i det hele ikke kan legges gjerningsmannen til last, som virker straffriende. En uaktson rettsvillfarelse kan ha betydning for straffutmålingen, men ikke for selve straffbarheten.»

Regelen gjelder også hvor straffebudet inneholder uttrykket «rettsstridig» eller en tilsvarende reservasjon. Denne uttrykksmåte medfører ikke at det kreves kunnskap om rettsstridigheten. Det som kreves er, her som ellers, kunnskap om de faktiske omstendigheter som er grunnlaget for lovens karakteristikk, ikke kunnskap om betydningssinnholdet av de uttrykk loven bruker.» (s. 228—229).....

«Det kommer imidlertid ikke i første rekke an på spørsmålet juridisk sett var mer eller mindre tvilsomt, men om tiltalte har innrettet seg lojalt etter det som han måtte gå ut fra var lovens øyemed. Den som har innrettet seg på å utnytte huller i loven, kan ikke vente noen barmhjertighet hvis han griper feil, selv om spørsmålet om rekkevidden juridisk sett var aldri så tvilsomt. Det forekommer at tiltalte blir dømt til tross for at et mindretall i Høyesterett deler hans rettsoppfatning. Det har vært fremhevet at det ikke bør erklæres for en straffbar uaktsonhet av tiltalte, at han har forstått loven på samme måte som en del av rettens medlemmer (Skeie I s. 276—277). Det som i virkeligheten bebreides tiltalte i et slikt tilfelle er imidlertid ikke at han hadde en uriktig rettsoppfatning, men at det var klanderverdig å

handle som han gjorde, når det kunne tvil om lovligheten. Forholdet kan være også mindretallet er enig i at handlingen er forkastelig og straffverdig, selv om det nær at den går klar av loven.» (s. 231).

Til belysning av dette refererer Andenæs del høyesterettsavgjørelser fra førkrigstiden. Om dissensen i Haaland-saken om medlemskapet var straffbart etter straffelovens § 86 uttaler han:

«Spørsmålet om frifinnelse på grunn av rettsvillfarelse ble overhodet ikke reist. Avgjørelsen har vært sterkt diskutert, og det har bl. a. vært fremhevet at det var urimelig å domfelle tiltalte fordi han hadde hatt en rettsoppfatning som 4 av Høyesteretts medlemmer. Denne argumentasjon er ikke treffende. Også rettens mindretall var enig i at partiledere samarbeidet med fienden, og at partiganisasjonen var en sterk støtte for dette samarbeid; dissensen gjaldt bare spørsmålet om det enkelte medlemskap ikke var ubetydelig til å kunne rammes. Det er ikke medlems mulige tro på at hans deltakelse i partiet var for ubetydelig til å kunne rammes av loven, kunne selvsagt ikke være straffriende god tro.» (s. 232.)

Samme synsmåte kommer også til uttrykk på side 11 i innberetningen fra kst. riksadvokat Thommessen, der det tilføyes:

«For øvrig var det neppe mange innenfor okkupasjonstiden regnet med å være helt fri om Tyskland — og dermed NS — etter krigen. Om de ikke hørte betegnelsen forræder av andre, kunne de lese den i sine aviser. Det er karakteristisk at «Fritt Norge» allerede den 16. mai 1940 hadde en ledende overskriften «Loven og vi», hvor det ble uttrykt:

«Vi NS-folk føler ikke ringeste sorg over med de maktthavere som har drevet vårt ut i krig mot Tyskland. Er vi landsvikkere? La oss ta denne anklagen med ro. Men lovligheten, sier du. Men hvert samfundssystem skaper sine egne demokrati har drevet itherdig med hensyn til de herskende parti og maktthaveres interesse. .... Hvordan kan nogen tro at vi som har en nasjonalrevolusjonær innstilling vi som vil en opprensning og utrydding av Norge — skulde la oss avvæpne av dem som maliteter? At vi skulde la oss stå i en kamp mot demokratene av ærefrykt for ord som de samme demokrater har uttrykt om det ved endel papirark! .... Og vi som nettopp samle Norge på nytt og fulle av rald Hårfages verk — på tross av at «lover» som partisystemet har kanoniseret hellige. .... Og høire- og arbeiderpartiene roper i kor at «Nygaardsvold er en lovlig regjering» — alle andre forrædere! Med andre ord: De som vil lig og nytteles krig for stormaktsinteresser, er de sanne nordmenn, som vil fred og positivt samvirke med andre!»

I innstillingen fra kst. riksadvokat Thommessen minnes det om at dissensen

bare gjaldt domfellelse etter straffelovens § 86. At medlemskap i NS var straffbart som medvirkning til angrep på statsforfatningen (straffelovens § 98) og for samme etter 22. januar 1942 — etter anordning av samme dag om medlemskap i NS — hadde det derimot aldri vært noen uenig-

«Det urettferdige rettsoppgjør» s. 56. H. Kiær Mordt gjeldende

Mange mennesker villedet av fagre ord i den offentlige presse hadde forutsetning for å forstå, hverken at NS-medlemmer kunne bety støtte av fienden eller til endring av landets statsforfatning. Det nevnte henseende er det jo også å ta hensyn til at kommunistene før krigen straffet og revolusjonen og omveltning.»

Gundersen gir uttrykk for et standpunkt på dette spørsmålet (Tidsskrift for Rettsvitenskap 1948, s. 488—489):

«Andre siden av forræderiet og samarbeidet med fienden: sviket overfor vårt folk. Dette er enda klarere fram. Allerede i april 1940 uttalte Quisling oss at nå skulle vårt land endres radikalt, og i desember samme år uttalte han om den nasjonale revolusjonen at nå skulle gjennomføres. Hirdeleders «revolusjonspolitikk». Og etter stats-

Akershus 1. februar 1942 ble bildet enda mer vel mulig. Quisling sa i sin tale om ledning at Nasjonal Samlings hele arbeid hadde gått ut på dette: «å overbevise massen og bolsjevismen i Norge ved en sosialistisk nyordning i nordisk samarbeid». «Errettingen i 1942 fikk han sine ord med i en bekjennelse «til den nasjonale revolusjons historiskskapen». Han uttalte selv at «en stor nyordning har alltid vært gjennomført i mindretall, ikke av den kommanden». Historisk sett kan vel dette uttrykket være riktig, men den som tar del i en slik sak, må ta sitt ansvar.»

Landsvikkere sier om sitt forhold til fienden og hans krigsmål, så måtte de ha egen bevegelses uttalte mål og oppgaver — de måtte vite at de var statsforfatning med ulovlige

arbeidene til den provisoriske anordning 22. januar 1942, mener Kiær at det er påvise at det etter § 1, første ledd, anordningen er en del av den statsforfatning som gjerningsmannen forpliktet til å yte fienden bistand i forbindelse med rettsoppgjør», s. 69). Og i samme bok polemiserer han om anordningen av 22. januar 1942 som straff for medlemskap uten å være medlem av medlemskap støttet fienden. Han har det imidlertid vært pekt

på at anordningen gjorde medlemskapet i NS til et selvstendig straffbart forhold. Det kan for så vidt vises til daværende justisminister Terje Wolds kringkastingstale den 23. januar 1942 som er gjengitt i utdrag på s. 41 i Kap. III. Lovgivningstiltak vedkommende landssvikkoppgjøret. J. C. Mellbye i Tidsskrift for Rettsvitenskap 1945, s. 56, kst. riksadvokat Thommessen's innberetning, s. 9 og 11 samt til de høyesterettsavgjørelser som er nevnt i fremstillingen om de prinsipielle rettsspørsmål, kap. IV, s. 98. Riktigheten av dette syn bekreftes også fra hold som stiller seg ytterst kritisk til rettsoppgjøret, se således G. A. Strup Hoels betenkning i Norsk Sakførerblad 1945 s. 32 fig., nest siste avsnitt under III og Gustav Smedal i «Patriotisme og landssvik», s. 128.

6. Økonomisk ansvar.

a. Inndragning.

I en artikkel i Tidsskrift for Rettsvitenskap 1945 kom R. Karlrud inn på grunnlovsmessigheten av inndragningsbestemmelsene i landssvikanordningen. Han ga der uttrykk for det hovedsynspunkt at de som hadde oppnådd en inntekt ved et straffbart forhold ikke hadde noen velervervet rett til å beholde denne (Grunnlovens § 97). I den utstrekning det kunne sies at landsvikanordningen avklart tvilsspørsmål som knyttet seg til inndragningsbestemmelsen i straffelovens § 36, kunne det ikke reises noen innvending mot grunnlovsmessigheten. Men selv på punkter hvor anordningen hadde større rekkevidde enn straffelovens § 36, trodde han ikke at spørsmålet kunne reises. Forfatteren siktet her til anordningens § 15 som foruten å ramme enhver inntekt ervervet ved forhold som var straffbart etter § 2, også omfattet inntekt som måtte antas foranlediget ved slikt forhold eller ved det forbryterske sinnelag som dette ga uttrykk for. Ved å utvide kretsen av de personer som kunne rammes av et inndragningskrav, hadde anordningen dessuten fanget opp en rekke forsøk på omgørelser hvor firmaer under krigen hadde søkt å unngå ansvaret ved å dekke seg bak agenter eller kommisjonærer. En slik utvidelse av regelen i straffelovens § 36 mente forfatteren ikke kunne komme i konflikt med Grunnlovens bud om at lover ikke må gis tilbakevirkende kraft. (s. 100—101.)

Johs. Andenæs fremholdt i en artikkel i Nordisk Tidsskrift for Strafferett 1945 (s. 214) at inndragningsbestemmelsene i landssvikanordningen ville bli på tvilsomme spørsmål i forhold til Grunnlovens § 97. I «Rättsoppjørelsen i Norge» (s. 30) sier han om dette:

Stiftelsen norsk Okkupasjonshistorie 074

Stiftelsen norsk Okkupasjonshistorie omhandler de viktigste punkter inneholdt i landssvikanordningen, bestemmelsene, som innebar en skarpning av de tidligere bestemmelsene, eller åtminstone gav anledning til ifrågasatta huruvida så ikke var fallet. Dette gjelder sålunda bestemmelsene om inndragning av ulovlig førtjenest, om økonomisk medansvar for den skyldiges åkta make, om inndrivning av skadestånd og ytterligere några punkter. Då domstolarna i Norge har rätt och plikt att underkänna grundlagsstridiga lagar, måste de i varje särskilt fall ta ställning till frågan, huruvida de nya bestämmelserna står i strid med grundlagens förbud mot retroaktivt lagstiftning, ett förbud som för övrigt inte kan tas bokstavigt, i all synnerhet inte i den extraordinära situation som uppstår i och med att det ordinarie lagstiftningsmaskineriet upphör att fungera.»

Om domspraksis på dette område vises til fremstillingen om de prinsipielle rettssspørsmål, kap. IV s. 88 jfr. s. 84.

b. Erstatning.

I et radioforedrag i mai 1945 (inntatt i «Landssviksakene», Oslo 1945) orienterte Jens Chr. Hauge om det solidariske erstatningsansvar for NS-medlemmer. Hauge fremholdt at det måtte være klart for alle at quisling-styret hadde påført det norske folk enorme økonomiske tap og nevnte følgende tre hovedposter:

1. Tapene for alle dem som hadde vært kastet i fengsel og konsentrasjonsleir av det norske quisling-politi på grunn av sin motstand mot nazismen, eller som hadde måttet reise av landet for å unngå denne skjebne.
  2. Tapene som quisling-styret hadde påført enkeltpersoner, selskaper, foreninger og stiftelser ved ulovlige beslagleggelser, tilegnelse eller inndragning av deres midler eller ved rettsstridige eller vilkårlig regulering av deres virksomhet.
  3. Tapene for det offentlige ved nazistenes misbruk av offentlige midler til partiformål, så som bevilgninger direkte til partiet og hirden, til frontkjemperne, til propaganda, enten det nå skjedde gjennom propagandadepartementet eller direkte, til det nazistiske politi, til omorganisering av staten i nazistisk retning osv.
- Disse tapene hadde medlemmene av NS plikt til å erstatte etter vanlige erstatningsregler — en for alle og alle for en.

«Det er ikke bare de øverste partilederne som er ansvarlige, selv om deres skyld naturligvis er størst. Det var med NS, det statsbærende parti, som plattform at Quisling og hans medsammensvorne fikk hånd over statsapparatet og dermed mulighet for maktmisbruk og pengemisbruk, og tapene er uten unntakelse en direkte konsekvens av bestrebelsene på å gjennomføre det nazistiske sy-

stemt, som medlemmene jo ville påføre. Ingen av dem kan regne med å bli tatt alvorlig, hvis de hevder at de ikke har gjort noe som foregikk. Hva quisling-styret har vært klart for hele det norske folk, NS og andre. NS har jo forøvrig selv gjort noen hemmelighet av det. Det vil ikke nytte å si at de var passive, at de avstand fra maktmisbruk, terror og korruptjon all den stund de ikke meldte seg ut, derved i gjerning tok sin støtte fra systemet. Alle som sto i partiet, har medvirket til å de de store tapene, — uten partiet kunne ikke vært voldt — og liksom de er skyldige etter straffeloven for bistand til fiender forsøk på å omdanne vår konstitusjon til ulovlige midler, er de solidarisk ansvarlig for det tap de har voldt private borgere i staten. Det er ikke en ny ansvarsbestemmelse med tilbakevirkende kraft som landssvikanordningen inneholder i § 25, når den sier at medlemmene svarer en for alle og alle for en for skade som organisasjonen har voldt og medvirkning til rettsstridig styre av landet eller ved andre rettsstridige handlinger, en en presisering av en grunnsetning i vår erstatningsrett.» (s. 58—59).

R. Karlsrud fremholdt at det hadde vært et særpreget trekk ved okkupasjonsperioden at så mange av landets borgere hadde gjort seg skyldig i landssvik. Men for erstatningsansvaret måtte det i prinsippet være å kegyldig om antallet forrædere var stort eller lite.

«At NS-partiet kom til makten og misbrukte den skyldes ikke alene de aktive og fremtredende medlemmer eller alene de passive medlemmer. Det foreligger her et samarbeid mellom de passives rekker og de aktive medlemmer sammen har de muliggjort selve partistyrings sistens og de overgrep dette har begått. Vi på den ene side anerkjenner at det ikke er riktig å overse det samarbeidet mellom medlemmskapet og de aktive medlemmer. Pønale hensyn har jo slått igjen slik som i erstatningsretten.» —

«Noe parallell tilfelle til de skader som har voldt har vi ikke i norsk erstatningsrett og derfor kan det være noe villedende å motivene er sagt at § 25 bygger på prinsippet om rett. Spørsmålet blir om en ikke kan fram ved sin rettsfølelse bygget på de grunnsetninger som er slått fast med tiden i erstatningsretten. Vår rettsrett kan ikke bare utslag av de rettsregler som har dannet seg, men også av de samtidige hensyn som foreligger. Klart nok kanskje bildet fram når en tenker på NS-medlem eier et par millioner og en NS-medlem skulle få slippe med et vel på noen hundre tusen, således at de vel fortsetter å være en holden mann som her være rimelig i betraktning av at mennesker har vært påført lidelser og økonomiske tap ved nazistenes overgrep og erstatningsansvar gjeldende. Skulle de lidte bære tapet selv, til tross for at de

kan tilbake til NS-partiet, eller om det er urettferdighet.»

Andenæs mente at det ikke kunne være at de passive medlemmer hadde forburde ha forstått at partiet og medførte staten og borgerne skade. Medlemmene skulle være de første til å utnytte statens og kommunenes midler hadde vært misbrukt til frontkjemperne m. v. De burde ha forstått at likvidasjonsstyres påførte flyktingene stor skade og deres formuer ble spredt for alle vinder av Erstatningsrettssvitenskap 1945, s. 106.

I et artikkel i Norsk Sakførerblad 1945, s. 7 og 8, og i Johs. Andenæs uttrykk for et spørsmål om erstatningsregelen i landssvikanordningens § 25. Andenæs fant det vanskelig å tilpasse regelen i sine tidligere erstatningsrettslige forestillinger, og fremholdt at det var en forskjell mellom den erstatningsbetingende og skaden, som en sammenfatter i begrepet årsakssammenheng, her som mangler. Han kritiserte den oppfatningen at det var oppslutningen av de menige medlemmer som hadde gjort det mulig for de aktive å drive sin virksomhet og utnytte partiet.

«Et parti var ingen forutsetning for at de har deltatt i administrasjon under har voldt skade, kunne ha vært en vesentlig samme måte direkte til den som ble oppnevnt i september 1940 som enkelte som ikke var medlemmer av partiet var altså ingen nødvendig for denne ordning, så lenge der personer som stilte seg til disposisjon var vanskelig å overse hvordan stillingene var ved en fortssettelse av den administrasjon. På personer som hadde gått inn i partiet etter 1. februar 1942, er grunnlaget særdeles vanskelig. Selv om et visst medlemsansvar var en forutsetning for at partiet skulde utnytte statsmakten, lar det seg neppe å avvise sannsynlighet hevde at partiet regjeringsmakten igjen har fått nye medlemmer hadde medlemmer som var gått ut av partiet 1942, er grunnlaget særdeles vanskelig.

«Den argumentasjonen er likevel vanskelig. NS-medlemmene som en ensidig for å se på det enkelte medlem som skaden. Den forutsetter derfor at det den skulde bevise, og medlemmene er solidarisk ansvarlig for.

«Det fremmed overfor tanken om at alle oppslutning om partiets regler i et medlemskap, skulde være for alt som ble foretatt i

partiets navn. Han mente at erstatningsansvaret måtte være utelukket fordi det ikke var tilstrekkelig nærhet i årsakssammenheng, og pekte på at en her sto overfor en helt enestående situasjon i vår retts historie, og at det derfor kunne være vanskelig å finne direkte paralleller fra tidligere.

«Det som det faller nærmest å sammenlikne med, er forholdet mellom organisasjoner, slik som fagforeninger, arbeidsgiverforeninger, leieboerforeninger, aksjeselskaper osv., og de enkelte medlemmer av organisasjonen. Det har ofte vært drøftet å gjøre organisasjonen ansvarlig for skadevoldende handlinger fra de enkelte medlemmer. Men så vidt jeg vet har det aldri vært tale om å gjøre de enkelte medlemmer, bare i kraft av deres medlemskap, personlig ansvarlig for skadevoldende handlinger som organisasjonens ledelse gjør seg skyldig i. Det kan innvendes, at parallellene ikke har synderlig beviskraft, fordi det her er spørsmål om lovlige sammenslutninger, mens NS var en sammenslutning med ulovlige formål. Det ulovlige ved NS hang imidlertid sammen med andre sider ved organisasjonens virksomhet enn den økonomiske skadevirkning som det her er tale om å gjøre ansvar gjeldende for. Det var bistanden til fienden og til omstyringen av vår statsforfatning som gjorde partiet ulovlig og som vilde ha gjort det ulovlig selv om det ikke hadde medvirket ved noen av de enkelte skadevoldende handlinger som det nå er tale om å pålegge ansvar for.»

Andenæs mente at det var praktiske ulemper ved regelen og at gjennomføringen av ansvaret kunne få uheldige sosiale konsekvenser med en veldig økning av det sosiale bunntap som gir stadig tilsig til løsgjeriet og den vanlige kriminalitet. — Hvis det først var riktig at regelen om solidaransvaret var ny rett, ville den ikke kunne anvendes overfor medlemmer som var gått ut av partiet før landssvikanordningen ble gitt den 15. desember 1944. Det ville være grunnlovsstridig, ikke bare overfor medlemmene selv, men også overfor kreditorene som mistet sin dekningsadgang ved Erstatningsdirektoratets krav. Det nyttete ikke å hevde at Grunnlovens § 97 bare rammer den urettferdige og vilkårlige tilbakevirkning. Dette er en formel som kan ha sin gyldighet på andre rettsområder, men ikke når det er tale om å knytte straffe- eller erstatningsansvar til en eldre handling. Andenæs pekte dessuten på at regelen om NS-medlemmenes solidaransvar kunne komme i strid med bestemmelsen i Grunnlovens § 104 om at «Jord og Boslod kan i intet Tilfælde forbydes». Men også fra skadeliidendes synspunkt kunne det gjøres konstitusjonelle innvendinger mot den utforming reglene hadde fått. Reglene i anordningens § 25, annet og tredje ledd om begrensnig i partimedlemme-

Stiftelsen norsk Okkupasjonshistorie, 2014
nes erstatningsansvar kunne bare forsvarers dersom staten ytet så stort tilskudd til de skadelidende at dette oppveiet den forringelse i dekningsadgangen som ansvarsbegrensningene førte til.

Bestemmelsen om det solidariske erstatningsansvar har også vært kritisert fra annet hold. Således fremholder H. Kiær Mordt («Det urettferdige rettsoppgjør», s. 86 flg.) at det var meningen at alle NS-medlemmer ved denne regel skulle fratras sine formuer, og at dette var et eklatant brudd på Grunnlovens § 104. Selv om det ved provisorisk anordning av 3. august 1945 ble åpnet adgang til å redusere erstatningsansvaret på grunn av vedkommendes økonomiske stilling og skyld, ble regelen likevel i hovedprinsippet opprettholdt. På grunnlag av forarbeidene til landsvikanordningen mener forfatteren å kunne konstatere at det hadde vært meningen å skape ny rett ved den erstatningsregel som ble gitt. Han polemiserer mot Høyesteretts avgjørelse i erstatningssaken mot Carl Stephanson og fremholder at de vanlige NS-medlemmer ikke er blitt kjent erstatningsansvarlige for sine handlinger, men for sine meninger, og at det er syndet mot den elementære rettferdsregel at en ikke skal straffes for sitt sinnelag. Tyskernes oppnevning av Quisling som «ministerpresident» var ikke følge av noen partibeslutning i NS. Det var Quisling og de ledende innen partiet som hadde all bestemmelsesrett. Etter partiets lover var medlemmene uten noen som helst myndighet og kunne ikke øve den fjerneste innflytelse på de beslutninger som ble truffet av partiets tillitsmenn. — «Det er like livsfjernt å gjøre disse NS-medlemmer medansvarlige for ledelsens handlinger som å dømme f. eks. en russisk kommunist for ledelsens misgjerninger». Kiær Mordt mener at det kunne være sterke grunner for å tro at Høyesterett ville ha kommet til et annet resultat dersom disse opplysninger var blitt lagt fram under Stephanson-saken.

Liknende betraktninger finner en også hos C. H. B. Benneche i skriftet «Landssvikoppgjøret og meg», s. 79—80. Gustav Smedal fremholder at det virker helt fremmedartet at medlemmer av et politisk parti skulle være økonomisk ansvarlig for skade som partiledelsen forårsaket. Forklaringen på det resultat som Høyesteretts flertall kom til i erstatningssaken mot Stephanson, kunne etter denne forfatters mening ikke være noen annen enn den hektiske tid hvori dommen ble avsagt. Smedal anfører dessuten at en av Høyesteretts dommere ved denne anledning var inhabil fordi vedkommende hadde vært med i et møte der utkastet til landsvikan-

ordningen ble forelagt for Hjemmefrontens ledelse. Smedal kritiserte også den beregningsmessige prinsipp om at flere som har vært til en skade, er solidarisk ansvarlige. Saken ble behandlet i Høyesterett, var saken i § 25 blitt ganske sterkt modifisert ved anordningen av 3. august 1945, som åpnet adgang på at erstatningsansvaret for medlemmer skulle fastsettes etter det forbruyterske forhold, den utgjorde den skyldiges økonomiske stilling og rikdommens forholdene for øvrig. Stephanson var gift mann på 68 år, hadde en formue på ca. kr. 165 000, heri medregnet innbo og utlån på ca. kr. 28 000. Han var tidligere medlem av Høyesteretts dom av 8. september 1945 som tilpliktet å betale kr. 40 000 i erstatning. Han fikk dermed beholde ca. kr. 125 000 i formuen. Erstatningsdirektoratet hadde gitt instruks om at ansvar ikke skulle gjeldende overfor personer med en formue på kr. 20 000 når det gjaldt passivitet og kr. 10 000 når det gjaldt aktivitet. Etter å ha gitt disse opplysninger til de domende i Høyesteretts dom av 8. september 1946, s. 22):

Professor Sundbergs institutt peker på at erstatningsansvaret for NS-medlemmer har en viss dekning i den alminnelige regel om solidaransvar hvor flere medlemmer til en straffbar handling, men fremholder at alminnelige erstatningsregler i prinsippet krever en avregning mellom vinning og tap (compensatio lucri cum damno). En kompensasjonsinnsigelse hadde imidlertid Oslo byrett i Blehr-saken avvist med at svaret ikke kunne kompenseres med de enkelte medlemmers misgjerninger, som måtte være oppnådd resultat av i og for seg prisverdige, men så vidt pliktmessige anstrengelser. Instituttet kommenterer instituttet i følgende vendinger:

«Uttalandet innebærer, at ett av rättsreguleringen såsom ogilgitt og straffbart ansett valtningsoppdrag ikke forty skulle bli en gal plikt på «landssvikeren» at framføre dets interessen! Man frågar sig: var i «landssviket»?»

Instituttet fremholder at landssviklovens erstatningsansvar i virkeligheten har rakter av økonomisk straff av samme karakter som bøter eller skadestånd tar mot den skyldiges skuldbørda og økonomiske forholdene. Når en hadde ordnet seg med skadestånd, hadde den skyldiges skyldighet funnits, skulden var dermed opphevet, og det som nu tas ut som skadestånd har fått erlaggas i form av bøter og skadestånd. Den avgjørende avgjørende er, at det er en summa i ett for allt, som er utbetalt til brottet; hur beløpet delas på bøter og skadestånd og hvilken del skal betales av underordnet myndighet.

«Om de prinsipielle rettsreguleringene i § 82 og 83 har det allerede er blitt sagt i sider av Høyesteretts dom av 8. september 1945 i erstatningssaken mot Carl Stephanson» (Retstidende 1945, s. 52). Instituttet fremholder at det er en summa i ett for allt, som er utbetalt til brottet; hur beløpet delas på bøter og skadestånd og hvilken del skal betales av underordnet myndighet.

I Stephanson-saken godkjente Høyesterett med 8 mot 3 stemmer det syn at

grunnsetninger. Herom uttalte førstvoterende, dommer Stang med tilslutning av dommerne Larssen, Næss, Schjelderup, Evensen, Klæstad, Grette og Bonnevie blant annet:

«Nasjonal Samling stilte seg etter 9. april 1940 til oppgave å yte fienden bistand (straffelovens § 86), og å søke rikets statsforfatning forandret ved ulovlige midler (straffelovens § 98). Med støtte i okkupasjonsmakten dannet partiet en såkalt «regjering» alt den 9. april 1940 mens Kongen og Regjeringen ennå var i landet. Den 25. september 1940 medvirket partiet ved okkupasjonsmaktens utnevning av kommissariske statsråder — vesentlig partifolk — og den 1. februar 1942 dannet partiet den såkalte «nasjonale regjering» med Quisling som ministerpresident. Partiet gikk allerede høsten 1940 igang med å omskape statens og kommunenes administrasjon og mange private organisasjoner etter nasjonalsosialistisk mønster. Partiet organiserte vegne styrker dels for å slå ned motstanden i Norge, dels for å kjempe på tysk side mot Norges allierte. Det er klart at partiet for å fremme disse formål og for å fremme partiets egen virksomhet måtte bruke svære summer av statens og kommunenes midler. Dertil kom et stort forbruk av statens og kommunenes midler som skyldtes korruptjon og slett administrasjon. Fra å slå motstanden i det norske folk ned, gikk partiet til ulovlige fengslinger og drap av nordmenn og konfiskasjoner av deres formuer. Det er umulig å beregne det tap som på denne måten er voldt det offentlige og de private, men ankeparten har fremlagt en foreløpig oppgave over utgifter påført staten av Nasjonal Samling, som viser et samlet beløp på over 280 millioner kroner. Bare for tiden 15. desember 1944 til 7. mai 1945 kommer disse utgifter anslagsvis opp i mer enn 40 millioner kroner. En kan derfor med sikkerhet gå ut fra at Nasjonal Samlings rettsstridige virksomhet har kostet Norge så svære summer at tapet ikke tilnærmevis kan dekkes av partiet og dets medlemmer.

Det er mulig at en del av disse tap ville vært voldt også om okkupasjonsmakten selv hadde overtatt hele forvaltningen i Norge enten direkte eller ved norske enkeltpersoner som stilte seg til disposisjon. Men okkupasjonsmakten har ikke innrettet seg på denne måten. Den tillot Nasjonal Samling som det eneste tillatte parti i Norge, som «det statsbærende parti» å overta forvaltningen, gjennomføre de nasjonalsosialistiske prinsipper og slå motstanden i det norske folk ned, og partiet har derfor iallfall som medvirkende det fulle ansvar for den skade som er skjedd.»

«Den ankende part har ved sitt medlemskap i partiet ytet sin støtte og medvirken til den rettsstridige og skadegjørende virksomhet partiet drev. Det må antas å ha vært av avgjørende betydning for de ledende innen partiet å ha den størst mulige medlemsmasse bak seg. Jo sterkere partiet ble, desto bedre ble det i stand til å gjennomføre sine mål. Dette innså også den ankende part. Det var derfor han meldte seg inn.

Stiftelsen for Okkupasjonshistorie, 1904 for Stortinget så snart dette kom sammen. Grunnen til at en fikk rettergangsordeningen av 16. februar 1945, mener Skeie var den «at den politiske hjemmefronts ledere ennå tenkte seg at de skulle kunne hindre at stortinget kom sammen» (s. 28—29).

I et radioforedrag i mai 1945 kom Johs. Andersen inn på behovet for en egen rettergangsordning i landssviksaker:

«Under forberedelsen av oppgjøret, som har pågått i lang tid under samarbeid mellom hjemmefront og utefront, var det to hensyn som sto i forgrunnen. På den ene side at det måtte bli et rettsoppgjør, ikke bare i navnet, men også i gagnet. Vår norske rettstradisjon krever at ingen blir dømt uten en betryggende rettergang, der han har anledning til å forsvare seg og der formildende og skjerpende omstendigheter blir veid mot hverandre. På den annen side må oppgjøret skje raskt. Vi må engang bli ferdig med fortidens urett for å kunne samle alle krefter om de positive, byggende oppgaver. En måtte derfor prøve å gjøre rettergangsreglene så enkle som det var råd, uten at det gikk ut over sikkerheten. En må i denne sammenheng huske hvor stort antallet av saker er, mangedobbelte av det som påtalemyndighet og straffedomstoler normalt har å arbeide med, samtidig med at også den vanlige kriminalitet i krigstiden er øket og skaffer mer arbeid enn normalt.» («Landssviksakene», s. 65—66).

Diskusjonen om rettergangsordningen har særlig dreid seg om bruddet med jury-systemet og innskrenkingen i adgangen til å nytte rettsmidler.

Skeie påpekte at okkupasjonsstyret hadde opphevet jury-ordningen ved en forordning av 3. september 1941, hvoretter lagmannsretten i den enkelte straffesak skulle bestå av en lagmann, 2 meddommere og 4 domsmenn og slik at samtlige medlemmer avgjorde såvel skyldspørsmål som straffespørsmål. Etter nazi-styrets fall hadde en fått juryen tilbake — unntatt i landssviksakene. Skeie fant det underlig at vi i disse — uhyggeligste og i mange tilfelle vanskeligste sakene i vår retts historie — skulle beholde nazi-styrets lagmannsrett. («Landssvik», side 18—19.)

Andenæs gjorde i nevnte kringkastingsforedrag oppmerksom på at det til fellende avgjørelse i skyldspørsmålet krevdes minst 5 stemmer av de 7, og at det samme gjaldt vedtak om å anvende dødsstraff.

«Tanken med denne ordning har først og fremst vært å skaffe legmannselementet en sterkere innflytelse. I landssviksakene vil skyldspørsmålet som regel være opplagt, det er straffutmålingen som blir det springende punkt. Og da har en funnet det riktig at folket selv skal være med og ha ansvaret for avgjørelsen. Dessuten har domsmannssystemet store praktiske fordeler fremfor det mer for-

melle og tu inte jurysystem. En innstilling til den ordningen var det at samme rettsoppgjør ble gjennomført under okkupasjonen ved et forordning av den kommissariske justisminister, Riisnæs. Men en ble stående ved at ikke kan forkaste en ordning bare fordi har vært tatt i bruk av NS. Det avgjør må være om ordningen i seg selv er god dårlig. Og i de sakene det her gjelder domsmannsystemet utvilsomt mange ganger.» («Landssviksakene» s. 69).

I brosjyren «Rettsoppgjøret i landssviksakerne» (Stockholm 1948) fremholdes det blant annet at den nye nisasjon av lagmannsretten gir en bedre adgang til å begrunne domsresultatene. Alene heten ville derved kunne følge bedre med. Dette ville avverge misforståelser som lett kunne oppstå. Ordningen ville føre til flere saksbehandling, og ankeinstansene dessuten få et bedre grunnlag for sin behandling av sakene (side 23—24).

Skeie kritiserte også bestemmelsen i ordningens § 25, hvoretter det til fornyet avgjørelse av skyldspørsmålet ved høyere rettsinstans (lagmannsrett) alltid kreves samtykke fra Høyesteretts Kjæremålsutvalg. Etter anordningen skulle kjæremålsutvalget bare gi slikt samtykke når det var sannsynlig at skyldspørsmålet var uriktig avgjort eller særlig vanskelige saker ellers tilsa dette.

«Kjæremålsutvalget har ingen adgang til å høre de samme vitneprov som høyesteretts dommer har bygd sin dom på; det har bare adgang til å se portretter og forhørsrettsreferater (målt ut fra politirapporter). På grunnlag av et materiale kan utvalget nær sagt aldri bli uriktig i skyldavgjørelse som er bygd på forkla- ringene i den dømmende rett, og høyesteretts sakforberedelsen. Jeg får i denne sammenheng minne om at dommen ikke inneholder noe referat av forklaringene; den inneholder kun «Retten finner det bevist» osv.

Dersom en mann blir kjent skyldig i landssvik etter anordningen av 15. desember 1941 er han dermed gjort æreløs for resten av livet; han blir fratatt alle offentlige rettigheter, utelukket fra retten til selvstendig virksomhet, og faktisk også fra adgangen til å søke om verv og tjeneste. Og vanæren rammer hans pårørende. Det er da uenkelig å se på den ordning at han ikke skal ha adgang til å få dommen prøvd av høyere rett. Vi har en rik historie hatt en sådan rettshistorie.» («Landssvik», s. 17—18.)

O. H. Langeland anførte at det var ofte at små menn var i stand til å bringe sak for Høyesterett («Dømmer ikke» og Arne Bergsvik hevdet at adgangen til å appell ble gjort diminutiv. Til dette ble det anført at riksadvokat Thommesen hevdet at adgangen til appell ble gjort av mindre betydning:

«I dette er å si at § 25 i ordningen og Høyesteretts Kjæremålsutvalg, og at henholdsvis §§ 26 og 27 og § 43 også i en viss utstrekning kreves samtykke fra Høyesteretts Kjæremålsutvalg. I tillegg må altså begjæringen eller anken gå til de tre høyesterettsdommere som utgjør Kjæremålsutvalget. Begrensningen i adgangen har i praksis hatt liten betydning av regelen i straffeprosessloven. I fjerde ledd hvoretter Kjæremålsutvalget kan pålegg om å utarbeide alle straffesaker har adgang til å gjøre det samme. I Norsk Retsvesen for 1948 side 1175—1176 og 1949 side 1174 er det gitt oversikter over Høyesteretts virksomhet i tidsrommet fra 8. januar til 31. desember 1949. Oversiktene viser at Høyesterett i denne tiden har pådømt 1 500 landssviksaker (med ca. 2 200 tiltalte) og avvist nesten 4 000 anker som gjelder vedtatte forelegg, vil de over 7 000 tiltalte som har fått pålegg av minst tre høyesterettsdommere i nesten tredjedelen av de saker som er dømt ved lagmannsrett eller ved høyesterett. Oversiktene viser at Høyesteretts Kjæremålsutvalg har behandlet 1 500 begjæringar om fornyet avgjørelse for lagmannsrett.»

«Høyesteretts Kjæremålsutvalgets innføring av landssvikoppgjøret. Innføringen for oppgjøret. Begrensningene på rettsoppgjøret gjøres gjeldende at oppgjøret var inspirert av den gamle, bevinnelse og til hev, brødnidd etc. og at oppgjøret gjennomførings av oppgjøret også vært hevdet at rettsoppgjøret var et verk for å dekke over påståtte begjæringar eller ledende kretser. Som eksempel kan gjengis et utdrag fra Arne Bergsviks bok «Tilbrøytere», s. 133:

«Det var forsvarspolitikken fra før av som sto uforstående overfor krigsforbrytelse. Tusen årsaker var med på å gjøre folk, selv om det hetet tysk, til å bli elsket de myndigheter, som hadde tatt dem i strid. Det var derfor av vital betydning for disse å finne en altomfattende måte å løse på, og denne fant man i NS. Det var den ideen, dess bedre mottakelse av den, når de — som de tross alt hadde gjort — vendte hjem. I festrus skulde man glemme det gamle og kun se i de nye, i seierherrene, som så godt som hadde vundet verdenskrigen. Man skulle glemme overfor NS-organisasjonen og det gamle, og overfor hvert enkelt medlem.»

«Det hevdtes det også at partipolitikken var avgjørende for oppgjøret. I boken «Det urettferdige» fremholder H. Kiær

Mordt med bred penn at rettsoppgjøret fortrinnsvis har vært et politisk oppgjør på et ensrettet grunnlag og at det dermed kan tjene til skrekk og advarsel for ettertiden (s. 162). Når rettsoppgjøret fortrinnsvis ble rettet mot NS-medlemmene, mener forfatteren at dette vesentlig skyldes politiske hensyn. Regjeringen skal ikke ha funnet det opprettende å røre ved «de mere enn hundretusen tyskerarbeidere, som representerte et tilsvarende stemmetall», og den skal heller ikke ha funnet det tilrådelig å støte fra seg alle de tusener embetsmenn og funksjonærer som «helt inn- til frigjøringen hadde vært fullt beskjeftiget i administrasjonens tjeneste og derfor hadde måttet delta i nazifiseringen — om enn dette arbeide ble mer eller mindre sabotert». Forfatteren mener at rettsoppgjøret må ses på bakgrunn av motsetningsforholdet mellom Arbeiderpartiet og NS i førkrigstiden og fremholder at NS ble valgt som syndebukk for å avlede oppmerksomheten fra Regjeringens ansvar for manglende beredskap i 1940 og fra ledende kretsters svakhet og unnfal- lighet under okkupasjonen. Forfatteren sikter her til riksrådsforhandlingene, samarbeidserklæringene, næringslivets samarbeid og administrasjonens bistand til tysk maktutøvelse (s. 142—146). Og betenkningen fra professor Sundbergs institutt hevder på side 150 at suspensjonen av NS-medlemmenes stemmerett ikke var uten betydning for utfallet av stortingsvalget i 1945, og at en tilsvarende suspensjon av tyskerarbeidernes stemmer åpenbart ville ha forhindret at Arbeiderpartiet fikk flertall i Stortinget. Instituttets karakteristikk av oppgjøret som et indrepolitisk oppgjør er gjengitt i det foregående under 2 (s. 495).

Til instituttets anførsler bemerket Annæus Schjødt («Verdens Gang» 24. mars 1956):

«Instituttets kritiske bemerkninger om norsk politikk før krigen har således intet med den rettslige vurdering å gjøre, men man har ikke kunnet dy seg. Å forsøke å tillegge oppgjøret utenforliggende, partipolitiske motiver faller tilbake på den som tillater seg å antyde noe slikt.

Det fremholdes på side 122 at det stundom «från norsk sida» har vært anført at oppgjøret var en innenrikspolitisk nødvendighet for å forebygge en voldsom utløsning. Denne løse anførsel om oppgjørets indrepolitiske nødvendighet fortolkes så plutselig og helt vilkårlig som en innrømmelse av at rettsoppgjøret er gjennomført uten at man har ansett det bygget på forsvarlig rettslig grunnlag! Instituttet synes åpenbart ikke tidligere å ha gjort den erfaring at et skritt som anses nødvendig, kan gjennomføres på en helt legal og tilfredsstillende måte.»

«Og Harald Thomas fremholdt i sin anmeldelse («Tønsbergs Blad» 10. mars 1956)

at slike uttalelser ikke var egnet til å øke tilliten til betenkningens objektivitet.

I en anmeldelse av Kjør Mordts bok (i «Morgenbladet» 21. februar 1956 under tittelen «Forvirring») uttalte Knut Blom bl. a.:

«La oss tenke så ille om Arbeiderpartiet før, nu og i fremtiden som hver enkelt av oss måtte lyste. Men kom ikke her og fortell oss at Arbeiderpartiet med djevelsk dialektikk presterer å bygge opp et landssvikoppgjør for dels å unnskylde seg selv, dels å renavaske storindustrien!

Jeg skal ikke følge advokat Mordt videre ad denne vei som han titt og ofte slår inn på. Men akkurat i det øyeblikk martyrglorien er begynt å ta form over «ofrenes» (forfatterens karakteristikk) hoder, slår han bena vekke under hele sin argumentasjon. Han gir den riktige opplysning at straff i bare noen ganske få helt spesielle tilfelle er ilagt medlemmer av NS som meldte seg ut før 22. januar 1942. Men samtidig erkjenner han at NS-ledelsen efter denne tid — og altså efter at landet i snart 2 år hadde vært hårtatt av fienden — «vitterlig for alle viste seg å være tyskernes lydige redskaper og foretok handlinger som etablerte et voldsomt motsetningsforhold til landets øvrige befolkning». Og han sier med åpenbar rett at «når forholdene hadde utviklet seg slik, kan man ikke lenger høres med at man ikke forsto at medlemskapet betydde tilslutning også til fienden». Noe senere forteller han oss at medlemmene nok kjente «Quislings syn og visste at partiet i tilfelle av tysk seier ville nazifisere og de så at Quisling allerede ved tyskernes hjelp nazifiserte landet».

Men da må det i fornuftens navn spørres hvor meget som er igjen av «den fryktelige menneskejakt», av «ofrene» og av den hårreisende urimelighet som skulle ligge i at disse personer for en dels vedkommende måtte betale en bot og erstatning som i gjennomsnitt vel utgjorde 20—30 pst. av deres nettoformue.»

Johs. A n d e n æ s påpekte i en artikkel i Nordisk Tidsskrift for Strafferett 1945 bl. a. at det under straffeoppgjøret også ville bli spørsmål om å anvende andre straffebud enn bestemmelsene om forræderi og anslag mot statsforfatningen.

«Et av de mest framtrepende trekk ved den nye tid i Norge var således en utbredt korrupsjon fra øverst til nederst og en kan gå ut fra at påtalemyndigheten vil legge arbeid på å få disse forhold klarlagt for å vise hvordan slagordet «fellesnyttan foran egennyttan» ble praktisert. Utroskap, tyveri, underslag, heleri og misbruk av offentlig myndighet er de forbrytelseskategorier det her oftest vil være tale om. Angiverne vil, dersom de subjektive betingelser foreligger, være ansvarlige ikke bare for bistand til fienden, men også for de ondt som offeret er blitt påført (mishandling, frihetstap, døden). De nordmenn som har gjort tjeneste i det norske statspoliti eller det tyske sikkerhetspoliti, vil være ansvarlige for de ulovlige frihetsberøvelser de har medvirket

til; alvorligere — det at de i atskillig utstrekning har gjort seg skyldig i opprørende handling av de arresterte, som rammes av bestemmelse om legemsrenkninger og i strl. kap. 22.» (s. 212—213).

Om begrunnelsen for rettsforfølgning den store masse av landssvikere — NS-medlemmer, profitører og frontkjempere — holdt Andenæs:

«Det en fra rent praktiske synspunkt oppnå ved rettsoppgjøret mot disse grupper å forhindre at noe liknende gjentar seg i fremtiden. Straffen skal understreke betydningen av nasjonal solidaritet eller kanskje mer sist uttrykt kravet til lojalitet overfor makten, slik at en ikke i en ny og liknende situasjon en gang i fremtiden opplever keltpersoner eller hele politiske grupper som seg til disposisjon for fienden». («Om rettsoppgjøret» s. 21).

På den annen side kunne en ikke se bort fra at folkeopinionen her hadde satt visse grenser for myndighetenes handlefrihet. Andenæs har i en artikkel i Svensk Juristtidning 1946 på spørsmålet om å begrense oppgjøret i kretsen av dem som hadde spilt en ledende rolle eller hadde gjort seg skyldig i annet særlig graverende forhold, og uttalte:

«Men et folk som reiser seg etter en undertrykkelse og terror er ikke opplyst og kjølig forstandsmessig drøftelse av årsak og virkning, av mål og midler. Den allierte makten i gata under krigen med den sterke vedtaket, har lagt på kravet om streng straff for forrædere og krigsforbrytere, har i høy grad bidratt til å aktivisere de naturlige hevningimpulser hos befolkningen i de berørte land. Det viste seg etter frigjøringen at land etter land at kravet om straff og undertrykkelse og deres hjelpere, et krav som blir båret oppe av dype drifter i det menneskelige sinn, forsterket og forgrovt ved utslag ved den devaluering av menneskeliv som det som krigen har ført med seg, brakt med overveldende styrke.

I mange land har det ført til private halvprivate oppgjør av lite oppbyggende karakter. Norge synes å være det land hvor offentlige myndigheter har bevart kontrollen best og oppgjøret har foregått i de verdigste former. Men også her har trykket fra en offentlig folkestemning satt bestemte grenser for myndighetenes handlefrihet.» (s. 17).

b. Omfanget av oppgjøret.

Bortsett fra selve spørsmålet om omfanget av medlemskap i NS har det vært reist spørsmål om det ikke ut fra et minimalpolitisk synspunkt hadde vært ønskelig eller forsvarlig å la oppgjøret få et større omfang. Dette spørsmål må settes fra hold som står landssvikernes fremtidige foregående er allerede sitert en del av Andenæs som streifer inn på dette

til Tidsskriftet «Omkring rettsoppgjøret» sier om dette:

«en hadde kunnet se bort fra de sterke grunner som er oppmagasinert gjennom årene tror jeg personlig en i atskillig utstrekning enn det er blitt gjort i den gamle oppskrift for oppgjøret med opprørsbevegelser: Å henge lederne på de andre lope. Det som framtiden har er først og fremst at kravet om nasjonal opplysn — «kravet om lydlighet og trofasthet» — den som lovlig representerer landet som Høyesterett uttrykte det i Quislingdommen — blir fastslått ved strenge krav over lederne og foregangsmennene. Det blir gjort ville det neppe være beaktet av hensyn til framtiden om en bestemt store masse som villet få, som det vil tilgivelse for. Slik som situasjonen i seg til disposisjon for fienden». («Om rettsoppgjøret» s. 21).

Risikoen på dette felt bunner ikke sjelden i kjennskap til hvorledes oppgjøret ble gjennomført overfor NS-medlemmer som et eksempel på gjennomføringen av oppgjøret nevner O. H. Lange på side 48 i «Dømmer ikke» en gruppe på over 70 år — han kaller Olava — som for 14 dagers medlem i høsten 1940 ble straffet med bot og arrest og som på grunn av straffetapt en pensjon hun ellers ville ha fått. Langeland fremholder at tilfelle ikke er noe enestående eksempel, tvert imot «er straffet i massevis som ikke er vesensforskjellige fra

riksadvokat Thommesberetning (s. 13—14) fremgår at Langeland under etterforskningen ikke fikk et eneste eksempel på at det var straff for et helt kortvarig medlemskap i NS høsten 1940. Ifølge riksadvokaten kjente man heller ikke ved embedet til at noen var straffet for forhold av denne art. Tvert imot ble det stor utstrekning unnlatt på medlemskap som hadde vart meget tilfellet Olava. Allerede ved utgangen av februar 1946 var det unnlatt på 2 300 medlemmer av NS som hadde meldt seg ut innen 1. februar 1942 og som var meldt seg inn under press. Det var påtaleunntalser i landssvikdommen april 1950 5 508. Herav gjaldt 5 000 landssviksaker mens de øvrige gjaldt såkalt passivt medlemskap i NS. Hertil kom så at et ytterligere 2 300 medlemmer hadde fått utslaget etter landssvikanordningen for Oslo statsadvokatembete og for landet for øvrig var antal-

let av slike henleggelse pr. 1. april 1950 rundt regnet 1 600. — Allerede i rundskriv av 19. november 1945 meddelte Riksadvokaten at han i stor utstrekning hadde unnlatt påtale mot personer som hadde vært medlemmer av NS, men som hadde meldt seg ut før 22. januar 1942. For at praksis skulle bli mest mulig ensartet, ga han i den forbindelse instruks om at alle saker som passivt medlemskap som var opphørt for 22. januar 1942, skulle sendes inn til Riksadvokatembetet, og en har som hovedregel unnlatt påtale i slike saker. I de ganske få tilfelle hvor det var blitt fremmet straffesak for medlemskap av kortere varighet, synes domstolene å ha vært tilbøyelig til å frifinne.

I det foredrag som er tatt inn i Tidsskrift for Rettsvitenskap 1948, s. 481 fig. uttalte O. C. Gundersen at de myndigheter og personer som i London og her hjemme forberede overgangen fra krig til fred, stadig med uro måtte stille seg spørsmålet om det ville være mulig å komme igjennom overgangstiden uten uroligheter, selvtakt og overgrep. Skulle selve frigjøringen kunne foregå i ordnede former, måtte det norske folk vite at rettsoppgjøret med landssvikerne ville bli gjennomført hurtig, omfattende og rettfærdig. Ved arrestasjonene i 1945 beskyttet samfunnet seg selv mot uroligheter og oppløsning, og landssvikerne mot resultatene av selvtakt. Så snart forholdene gjorde det mulig, slapp en landssvikeren ut igjen. Allerede ved årsskiftet 1945—46 var tallet på varetektsfanger sunket til 7 600. Et kvartal senere var tallet 5 000 og ved neste årsskifte var det ikke mer enn 1 400. — Når det gjaldt problemene på lengre sikt, kom tidlig de sosiale og økonomiske hensyn og tekniske og prosess-økonomiske overveielser i forgrunnen. Det ble helt klart at en ikke kunne gjennomføre rettsoppgjøret i hele det omfang som straffebestemmelsene ga adgang til. En begrensning måtte til, og den måtte gjennomføres selv om den i øyeblikket kom til å gå på tvers av den alminnelige rettsans i folket. Gundersen kom så inn på påtaleunntalene mot passive medlemmer som gikk ut av partiet før statsakten på Akershus 1. februar 1942, og nevnte at denne begrensning senere ble ført videre. Flerparten av dem som var medlemmer i 1942 og senere, hadde sluppet med bøter, rettighetstap og i noen tilfelle erstatning. Lenger i begrensningen kunne en etter Gundersens mening ikke gå. Det kunne snarere være spørsmål om en ikke hadde gått for langt. Han fortsatte:

«Det er ingen grunn til å tillegge straffens preventive virkning overdreven betydning, hverken individuelt eller generelt. Men jeger ser

rettsoppgjøret i det omfang det har fått, som et utslag av vergensintakter som en rettsstat må opprettholde hvis den skal være motstandsdyktig mot ytre og indre angrep. Og jeg tenker på fremtiden, vi kan komme til å oppleve det samme igjen. Da står det for meg så at nettopp overfor dem som kan føle seg fristet til å gå med i en forræderorganisasjon, for små fordelers skyld, av personlig frykt, på grunn av tvil om utfallet, for å forsikre seg til begge kanter eller for å fremme gruppeinteresser og partiformål — nettopp overfor dem kan landssvikoppgjøret komme til å bli stående som et moralsk og rettslig krav, som et urokkelig utgangspunkt for den tanke at nettopp i en slik situasjon forlanger samfunnet i det minste disiplin og samhold. Om straff overhodet har noen mening, og det må vi tro at den har, kunne vi ikke ha anvendt den i mindre utstrekning enn vi har gjort under landssvikoppgjøret.» (s. 492—496).

c. Egalitetsprinsippet.

Under debatten om rettsoppgjøret har det også vært klaget over at oppgjøret skal være gjennomført i strid med egalitetsprinsippet — prinsippet om likhet for loven. I betenkningen fra professor Sundbergs institutt gjøres det gjeldende at bestemmelsen i § 5, annet ledd, punkt b i landssvikanordningen av 1944 bryter med dette prinsipp. Etter denne bestemmelse kan straff for utilbørlig ervervsvirksomhet for fienden nedsettes eller bortfalle for den som bare har tatt del i virksomheten som arbeider eller underordnet funksjonær. Instituttet fremholder:

«Skillnaden i ställning borde hava kunnat observeras vid straffmätningen och eventuellt föranlett en straffmildring eftersom strafflagen § 58 ansågs vara tillämplig vid förräderibrott. Däremot synes vid likformig strafflagstillämpning själva straffbarheten bort vara densamma, oavsett ställningen inom företaget. Landssviklagstiftningens anförda stadgande har dessutom givits den tillämpningen, att s.k. «tyskarbetare» till ett antal av 150 000 a 250 000 personer — uppgifterna växla- undgått ansvar för landssvik och därmed även landssvikbrottets påföljd tap av almen tillitt med åtföljande rösträttsförlust. Såsom skäl härtill lärer av riksadvokaten hava anförts, att ifråga om arbeten, vilka icke voro direkt krigsviktiga, det «ikke var grunn til å straffe arbeiderne selv om produksjonen gikk til okkupasjonsmakten, men at man i slike tilfelle fikk nøye seg med å gjøre ansvar gjeldende mot bedriftslederen». Denna olikformighet har även präglat rättstillämpningen.» (s. 149—150).

Til dette bemerket Annæus Schjødt («Verdens Gang» 24. mars 1956):

«Helt underlig virker det når instituttet hevder at likhetsgrunnsetningene er krenket gjennom landssvikanordningens bestemmelse om at straffen for utilbørlig ervervsvirksomhet kan nedsettes eller falle helt bort overfor den som bare har deltatt som ar-

beider eller som underordnet funksjonær. Likhetsgrunnsetningene inneholder hverken eller mindre enn et objektivt og subjektivt like forhold skal behandles likt — og at det ikke er i strid med denne setning at den straffrettslige reaksjon tar hensyn til stilling, stand og arbeidsmessig ansvarsområde. Vi vil understøttet formentlig kunne finne frem til mange synderlige ekstraarbeide.»

Knut Blom pekte på at økonomisk bistand fra en bedriftsleder naturlig lettere vil kunne rammes av straff enn den ansattes bistand og å arbeide ved bedriften («Morgenbladet» 1. mai 1956).

Johs. Andersen s fremholdt:

«Hvis det hadde vært grunnlag for uttalelsen om at denne bestemmelse er en klar sidesettelse av prinsippet om likhet for loven, måtte vel den samme knusende dom felles på så over alle de bestemmelser f. eks. i næringslovgivningen, som nøyer seg med å rette straffetruuselen mot innehaveren av en virksomhet, mens de underordnede ikke rammes. Det ville me måtte gjelde om den alminnelige bestemmelse i strl. § 58 om fleres samvirke, som sier at straffen kan nedsettes og i visse tilfelle falle bort for deres vedkommende «hvis motvirken vesentlig har vært foranlediget ved deres avhengige stilling til noen annen av de skyldige eller har vært av ringe betydning i forhold til andres». Og den nye og revolusjonerende anvendelse av likhetsprinsippet ville å måtte ta med seg i fallet også den tilsvarende bestemmelse i den svenske strafflovens 3. kap. 5 §.» (Svensk Juristtidning 1956, s. 354).

Og Stephan Hurwitz spurte om hvilken relevant strafferettslig betraktning som kunne anføres mot en regulering hvorved underordnede ansvar kunne bedømmes annerledes enn driftherrens (Tidsskrift for Rettsvitenskap 1956, s. 317).

Samme syn som Sundbergs institutt har O. H. Langeland tidligere gjort gjeldende i boken «Forat I ikke skal dommes», s. 21. Dette bemerket kst. riksadvokat Thomassen (s. 16—17 i innberetningen) at han enn mente om tyskerarbeiderne, måtte iallfall være klart at forholdet for det allmenveieende antall av dem hørte til de såkalt samarbeidshandlinger». Påtalemyndighetens standpunkt til tyskerarbeidersakene var kommet til uttrykk i Riksadvokatens rapport av 10. februar 1946. Det ble der nevnt at først og fremst måtte legges vekt på om det art, at dette i visse tilfelle — når det gjelder arbeid utført med tydelig sikte på å gjennomføre stående krigsoperasjoner — kunne være av avgjørende betydning. På side 213 i «Patriotiske» gjengir G. Smedal en uttalelse under Dommerforeningens møte i januar 1947 om at straffutmålingen hadde vært ensartet og at det i slike tilfelle ville være avgjørende for en lands-

svik og skaffet seg en uforholdsmessig fordel. Om arbeidet de vært av avgjørende betydning. Når det gjaldt arbeid som ikke var av avgjørende krigsviktig, hadde riksadvokaten uttalt at det etter hans skjønn ikke var grunn til å straffe arbeiderne selv om produksjonen gikk til okkupanten, men at en i slike tilfelle fikk vekt på om arbeidet de vært av avgjørende betydning. Thomassen opplyste at disse tilfelle ville være avgjørende for en lands-

svik og skaffet seg en uforholdsmessig fordel. Om arbeidet de vært av avgjørende betydning. Når det gjaldt arbeid som ikke var av avgjørende krigsviktig, hadde riksadvokaten uttalt at det etter hans skjønn ikke var grunn til å straffe arbeiderne selv om produksjonen gikk til okkupanten, men at en i slike tilfelle fikk vekt på om arbeidet de vært av avgjørende betydning. Thomassen opplyste at disse tilfelle ville være avgjørende for en lands-

svik og skaffet seg en uforholdsmessig fordel. Om arbeidet de vært av avgjørende betydning. Når det gjaldt arbeid som ikke var av avgjørende krigsviktig, hadde riksadvokaten uttalt at det etter hans skjønn ikke var grunn til å straffe arbeiderne selv om produksjonen gikk til okkupanten, men at en i slike tilfelle fikk vekt på om arbeidet de vært av avgjørende betydning. Thomassen opplyste at disse tilfelle ville være avgjørende for en lands-

sviker om han bodde i Vestfold eller Buskerud. Smedal hevdet at den økonomiske reaksjon har vært ytterst forskjellig, og at bønder gjennomgående er blitt behandlet lempeligere enn byfolk.

Kritikken mot straffutmålingen gjelder gjerne to ting — den ulikhet som har fulgt med selve tidsforløpet, og den ulikhet en har ment å kunne konstatere mellom dommer avsagt på samme tid. I det foredrag som er gjengitt i Tidsskrift for Rettsvitenskap 1948, kom O. C. Gundersen også inn på dette. Om den siste av innvendningene fremholder han at den ofte berodde på en rent overfladisk vurdering, og at den som regel hadde sitt utgangspunkt i en generell påstand enten om at dommene var for milde eller at de var for strenge. Som et karakteristisk eksempel på dette nevnte foredragsholderen et tilfelle som ble trukket fram høsten 1945 der en frontkjemper fikk 7 år og en annen 2 år til tross for at det ytre handlingsforløp var noenlunde likt. Ved nærmere undersøkelse viste det seg at han som fikk 2 år, hadde vært 18 år da han meldte seg til tjeneste, og at han var blitt sterkt påvirket av en NS-gårdbruker som han arbeidet hos. Den andre var derimot lektor og over 30 år da han meldte seg. Liknende forklaringer på iøynefallende ytre ulikhet fant en ofte, og ulikheten viste seg som regel å være godt begrunnet.

«Men videre er det jo så at oppgjøret måtte gjennomføres ved mange domstoler, og der er også innenfor lovens ramme en viss variasjonsbredde i menneskelige vurderinger av andre personers handlinger og subjektive forutsetninger. Om dette er en svakhet, så hefter den prinsipielt ved enhver form for straffrettspleie unntagen den summariske nazirettersgang som vi fikk føle på kroppen under krigen.»

Men med disse reservasjoner måtte det innrømmes at det i begynnelsen av oppgjøret da straffnormene ennå ikke var klare og faste, forekom ujevnheter som var urimelig og som det ikke hadde lyktes å fjerne i ankedomstolene. Dette var forsøkt rettet ved benådning¹⁾. Frontkjemperdommene ble gjennomgått systematisk, og i mer enn 300 tilfelle ble straffen nedsatt. Også i mange andre tilfelle hadde straffen strenghet — enten alene eller sammen med andre momenter — begrunnet benådning. Det måtte i noen utstrekning innrømmes at dommene var blitt mildere etter hvert. Men dette var i og for seg ikke urimelig:

«Tiden har alltid virkning i strafferettspleien, noe som blant annet er kommet til uttrykk i straffelovens bestemmelser om foreldelse. Det er etter mitt skjønn riktig og et utslag av sunn rettspleie at man tar hensyn til at

1) Se herom under kap. VI, s. 410 fig.

det er gått lang tid siden forbrutene ble be-
stilt. Det er jo heller ikke så at en
som har måttet vente f. eks. i 3 år på å få sin
dom og som så slipper noe billigere får dette
fradrage gratis. Det å gå i så lang tid og
vente på at en forfølging for landssvik skal
få sin endelige avgjørelse er ingen liten på-
kjenning, og har nok for mange båret med
seg moralske, økonomiske og psykologiske
virkninger som godt kan måles med de som
følger med å sone en dom.»

Gundersen pekte på at dette med særlig
styrke kunne gjøres gjeldende i dødsstraff-
sakene og at både påtalemyndigheten og dom-
stolene i stigende utstrekning hadde måttet
tillegge dette momentet betydning ved straff-
utmålingen. (s. 497—499).

e. Andre klagemål over gjennomføringen av rettsoppgjøret.

Kritikken over fangebehandlingen
og påstandene om bruk av irregulære et-
terforskningsmetoder er behandlet i
det foregående under 2. Det kan for så vidt
vises til fremstillingen der.

Videre har det vært klaget over inha-
bilitet under rettsoppgjøret. Disse klagemål
har særlig omfattet riksadvokat Sven Arntzen,
Erstatningsdirektoratets første leder Jens
Christian Hauge, lagmann Erik Solem og høye-
sterettsdommer Ferdinand Schjelderup. Klage-
målene begrunnes for de tre førstnevnte med
at disse var medlemmer av den hjemmefront-
komité som utarbeidet utkast til den senere
landssvikanordning av 15. desember 1944. Når
det gjelder Schjelderup, blir påstanden be-
grunnet med at denne deltok i et par møter
der komitéutkastet ble behandlet i Hjemme-
frontens ledelse. Enkelte utvider klagemålene
til også å omfatte høyesterettsjustitiarius Paal
Berg. Slike anførsler finner en blant annet hos
H. Kiær Mordt «Det urettferdige retts-
oppgjør», s. 101 fig., O. H. Langeland
«Forat I ikke skal dommes», s. 76, Arne
Bergsvik «Vi er ikke forbrytere», s. 159—
161 og 165, C. H. B. Benneche «Landssvik-
oppgjøret og meg», s. 25 og 91—93 og Gustav
Smedal «Patriotisme og landssvik», s. 137
138 og 171. Sistnevnte gir også uttrykk for at
han finner det uheldig når spørsmålet om
Kongens lovgivningsmyndighet første gang
kom opp for Høyesterett da retten tok stand-
punkt til den anordning som suspenderte al-
dersgrensen for høyesterettsdommere (Høye-
steretts beslutning av 6. august 1945, se frem-
stillingen om de prinsipielle rettsspørsmål kap.
IV s. 80). Smedal gjør oppmerksom på at de
av dommerne som spørsmålet direkte berørte,
ikke selv tok del i beslutningen, men fant like-
vel å burde uttale:

«Det trenger en påvisning at det er
den største viktigheten å unngå at det kan bli
om en domstol at den selv er interessert i
et spørsmål som forelegges den. Blir avgjørelsen
i en bestemt retning.» (s. 167—168).

Bare i et eneste tilfelle synes det ved
stolene å være reist inhabilitetsinnsigelse
noen av de nevnte. Dette skjedde ved Høye-
steretts behandling av Haaland-saken. Forret-
ten gjorde gjeldende at lagmann Solem hadde
vært ugild som dommer i lagmannsretten for-
di han hadde vært med på å utarbeide et
forslag som lå til grunn for den provisoriske
anordning av 16. februar 1945 om retter-
i landssviksaker, og at lagmannen dermed
hadde tatt standpunkt til spørsmålet om
Kongens adgang til å gi en anordning med
innhold. Til dette bemerket førstvoterende
dommer Næss, med tilslutning av de øvrige
voterende dommere:

«Etter det som er opplyst for Høyesterett
må jeg gå ut fra at det forholder seg at
lagmann Solem har deltatt i utarbeidelsen av
det forslag til provisorisk anordning som
her er tale om. Jeg anser det ikke nødvendig
å ta standpunkt til om lagmannen av den
grunn burde ha veket sete etter bestemmelsen
i domstollovens § 108. Som jeg straks
mer tilbake til, anser jeg det nemlig
tvilsomt at den provisoriske anordning av
16. februar 1945 er rettsgyldig, og jeg kan derfor
finne det sannsynlig at det forholdt det
gjelder, kan ha virket bestemmende på
Kongens innhold, jfr. straffeprosesslovens
første ledd.» (Retstidende 1945, s. 13)

En inhabilitetsinnsigelse av noe annen
art er behandlet i Høyesteretts kjøremåls-
kjennelse av 27. juni 1959, der kjøremåls-
utvalget tok standpunkt til en begjæring om
gjenopptaking av en landssviksak. Den
felle mente ved nye opplysninger å
godtgjøre at Norge ikke var i krig etter
tulasjonen 10. juni 1940, og rettet inha-
bilitetsinnsigelse mot alle dommere som
deltagende i landssviksakene som dom-
mer, lovgivere, aktører eller liknende. Innsig-
else ble grunnlagt med at det for dommerne
tidligere hadde tatt standpunkt til spør-
smålet om krigstilstand i Norge etter den
1940, forelå særlige omstendigheter
skilket til å svekke tilliten til deres
het. Domfelte krevde derfor «ny høy-
dom av jurister, som ikke for har
landssviksaker, som ikke er belastet
sistehensyn og egeninteresse og der-
habile etter domstollovens § 108». Om-
sies det i kjennelsen blant annet:

«Kjøremålsutvalget kan
det her dreier seg om en ugildhet
etter domstollovens § 108, jfr. § 116.
Man har her å gjøre med en inn-
sett kan jeg ikke se at dom-
er helt generell for så vidt som den

jurister som tidlig i en hvilken
egenskap, har ha befattning med
oppgjøret. Innsigelsen vil omfatte
Høyesteretts dommere og de fleste
dommere i landet. Innsigelsen er bare
med at dommerne tidligere har hatt
med landssviksaker; det er ikke på-
stolene å være reist inhabilitetsinnsigelse
noen av de nevnte. Dette skjedde ved Høye-
steretts behandling av Haaland-saken. Forret-
ten gjorde gjeldende at lagmann Solem hadde
vært ugild som dommer i lagmannsretten for-
di han hadde vært med på å utarbeide et
forslag som lå til grunn for den provisoriske
anordning av 16. februar 1945 om retter-
i landssviksaker, og at lagmannen dermed
hadde tatt standpunkt til spørsmålet om
Kongens adgang til å gi en anordning med
innhold. Til dette bemerket førstvoterende
dommer Næss, med tilslutning av de øvrige
voterende dommere:

«Det her også vært klaget over manglen
på objektivitet fra domstolens side,
H. Kiær Mordt, s. 117—128,
Bergsvik, s. 167—169, Gustav
Smedal, s. 128—129, 164—167 og 205—208
gjelder de skrifter som er
side 542 foran). Det samme har Al-
seners gitt uttrykk for i et til-
Anæus Schjødts anmeldelse av be-
fra professor Sundbergs institutt.
advokat Wiesener uttalte der:

«Retten har tross alt ikke vært den
stol i rettsoppgjøret i Norge. Bevis-
er jo ikke de høyest ærverdige
underinstansene har syndet stør-
fra vedtatte tankekisjører og kri-
andaforestillinger om motiver og
er hos de anklagede å presumere
enhver tid har måttet forstå.
blitt til at de tiltalte har forstått.
kaller man det bevisbedømmel-
om at tvil skal komme de ankla-
hjelper dessverre lite overfor
ikke engang formår å trenge
På disse skanser har forøvrig
svikten vært stor.» («Verdens
1956).

Bemerket Schjødts:

ingen grunn til å gå nærmere
advokat Wieseners sterke kritikk
bevisdommelse. Det er noe
for min artikkel. Jeg skal kun
hans sterke kritikk av at dom-
han hevder — satte likhetstegn
om tiltalte måtte ha forstått
faktisk har forstått. Det fore-
så klart, at når en når fram-
kunde normalt utstyrt menneske
unngå å vite og forstå, så
at vedkommende faktisk har
med mindre han ligger uten-
normalt utstyrte mennesker
spesielle forhold kan på-
sett kan jeg ikke se at dom-
mått å vurdere disse subjektive

forhold hvor det virkelig har vært alvorlig
spørsmål om dem.» («Verdens Gang» 9. april
1956).

9. Periodiske skrifter med tilknytning til landssvikoppgjøret.

Etter krigens slutt har det allerede fra et
meget tidlig tidspunkt under rettsoppgjøret
vært tidsskrifter som synes å ha hatt som
hovedoppgave å angripe rettsoppgjøret og de
personer som har hatt med dette å gjøre. An-
grepen har også vært rettet mot folk som
har spilt en fremtredende rolle i motstands-
bevegelsen under okkupasjonen. De tids-
skrifter som fra først av kom ut, var «Troll-
speilet», «Skolenytt» og «§ 100». I riksadvoka-
tens beretning om undersøkelser foretatt i
anledning av beskyldninger mot politiet, vakt-
mannskap ved fangeleirene m. v. (vedlegg nr.
1 til St. meld. nr. 64—1950) er det
opplyst at det i flebu fangeleir hadde dannet
seg en krets av redaksjonelle medarbeidere og
at det var liten tvil om at de sto i forbindelse
med fangebelegget på Akershus og Oslo
Kretsfengsel. Senere ble et periodisk skrift
som kom ut i Kristiansund N under tittelen
«8. Mai», et hovedorgan for den samme per-
songruppe og de samme synspunkter. Dette
skriftet gikk inn høsten 1952 og ble avløst av
«Folk og Land», som fremdeles kommer ut.
En organisasjon, «Forbundet for sosial opp-
reising», som under ledelse av tidligere NS-
folk blant annet arbeider for å få revidert
rettsoppgjøret, har i sine årsberetninger gitt
til kjenne at «Folk og Land» er forbundets
organ. I årsberetningen for 1953 (som for øv-
rig også hadde befattning med bestillingen av
utredningen fra professor Sundbergs institutt)
opplyses det at avissaken er en sak av største
betydning for forbundets arbeid. «Som det
vil være kjent», heter det, «ble avisen «8. Mai»
på grunn av stedlige vanskeligheter nødt til
høsten 1952 å forlegge både redaksjonen og
utgivelsen fra Kristiansund til Oslo. Etter
mange vanskeligheter — som Forbundet gjor-
de sitt beste for å eliminere — og etter at man
hadde stiftet A/S Sambandstrykket for å
sikre avisen trykningsmuligheter, tok avisens
utgivelse i Oslo til i september måned. Over-
flytningen viste seg imidlertid å kreve større
utlegg enn påregnet og alt midt i oktober var
det innlysende at man ikke kom utenom en
hel reorganisering. I desember måned 1952
ble det sendt ut et par prøvenummer av en ny
avis — «Folk og Land» — under ny redak-
sjon og nytt apparat for øvrig. Denne avis har
siden fortsatt å utkomme med ett nummer pr.
uke.» De skiftende redaktører av «Folk og
Land» er folk som tidligere er straffet for
landssvik. Det samme gjelder atskillige av bi-
dragsyterne. En vesentlig del av artiklene har

Stiftelsen hele tiden bestått i angrep og beskyldning mot personer som har tatt del i rettsoppgjøret, beskyldninger som ofte kunne ha gitt anledning til offentlige eller private injuriersøksmål mot avisen og bidragsyterne. Samtidig har avisen inneholdt forherligelse av en rekke hovedpersoner blant landssvikere og tyske nazister.

For påtalemyndigheten har det gjentatte ganger vært et spørsmål som trengte overveielse om en burde aksjonere med straffesak mot redaktørene av disse skrifterne. Med et par unntak (redaktørene av «§ 100» og av «8. Mai», Thoralf Fanebust og Nils Vikdal — se s. 480 og 420) har påtalemyndigheten hittil avstått fra dette på samme måte som den også ellers har vært meget tilbakeholdende med injuriersøksmål i samband med angrep på rettsoppgjøret. Fra det foran nevnte vedlegg til St.meld. nr. 64 — 1950 kan i denne sammenheng hitsettes følgende:

«Det er en nokså utbredt oppfatning, at en beskyldning framsatt mot en offentlig tjenestemann alltid må få konsekvenser: Enten må det gjøres ansvar gjeldende mot ærekrenkeren for at vedkommende tjenestemann kan få offentlig tilbakevist beskyldningen. Eller også må vedkommende tjenestemann trekke seg tilbake. Dette må innrømmes å være en ganske sunn oppfatning, og prinsipielt kan en sådan ordning kanskje framholdes som ideell. Men det er ikke mulig i vårt samfunn å innrette seg etter en sådan absolutt regel. Selv under normale forhold ville dette føre til overbelastning av rettsapparatet med en mengde ærekrenkelsessaker av relativt liten offentlig interesse. Saker mot kverulantene ville få altfor bred plass. Altfor ofte ville man få se tiltale mot mennesker som i og for seg mener det bra, men som mangler intellektuell evne til å uttrykke seg adekvat under et ordskifte.

Skulle r reist ærekrenkelsessak i alle felle hvor beskyldning er blitt framsatt under rettsoppgjøret mot landssvikere, at man finner at ærekrenkeren har sitt vismateriale i orden, ville vi på sett og vis fått rettsoppgjøret opp igjen i form av juriesaker. De ville ikke kunne forsvares en henvisning til samfunnsmessige interesser og en sådan rettspleie ville dessuten umulig. Vi har ikke et rettsapparat som kunne overkomme det. Påtalemyndigheten derfor fornuftigvis måttet rasjonere den saksanlegg, og har i det hele tatt ført ledet injuriersaker i de siste årene etter rettsoppgjøret mot landssvikere er i det sentligste avviklet.

Også i de tilfelle hvor det er blitt reist offentlig injuriersak mot forfatteren av en flett eller redaktøren av tendensblad, har påtalemyndigheten måttet begrense seg til grunnlaget. Man kan ikke ta inn i tiltale slutningen alt det som har stått i en artikkel og invektiver som måtte finnes i boken eller lede repertoar. Påtalemyndigheten må foreta en skjønnsmessig vurdering av hva som anses mest viktig å få behandlet i retten, hva som er særlig grovt. Det er i allmänhet påkrevet å holde seg til de konkrete beskyldninger og la mere generelle påstander og svevende insinuasjoner stå ved sitt. En må også legge noen vekt på hvilken innvirkning en uriktig påstand må antas å vinne. Derfor også så at påtalemyndigheten i betraktning hvilken person som er krenkende beskyldning skriver seg fra, må f. eks. en jurist under offentlig rett reist skarpe beskyldninger mot tjenestemenn for å ha handlet lovstridig, har dette hatt særlig oppmerksomhet.»

Påtalemyndigheten eller andre av myndigheter har heller ikke funnet det nødvendig å imøtegå noen av de fremstillinger som er gitt i «Folk og Land».

Vedlegg 1.

Det Kongelige Jus og Politidepartement.

Landssvikoppgjøret. Innstilling fra det av departementet oppnevnte utvalg med mandat å utarbeide en plan for arbeidet med å bearbeide det materiale og å vurdere de erfaringer som er samlet under landssvikoppgjøret

Det vises til departementets brev av 15. november f. å. hvorved utvalget ble oppnevnt.

Utvalgets arbeid er som følge av sykdomsforfall blant medlemmene blitt sterkt forsinket, og man er av denne grunn først nå i stand til å fremkomme med forslag om hvordan arbeidet bør legges an.

Utvalget antar at dette arbeid bør ledes av en mindre komité på ca. 5 medlemmer. Utvalget har drøftet om det også arbeid er mulig å skaffe et antall avdelingsgrupper som er tilstrekkelig uholdt til å utarbeide fremstilling hvis objektivitet ikke kan garanteres i tvil. Dette har utvalget ikke ansett som hensiktsmessig.

Man er etter utvalgets oppfatning til å benytte seg av personer som har hatt befattning med landssvikoppgjøret. Noen vurdering av landssvikoppgjøret kan derfor tenkes for man kan se oppgjøret i et klart lys. Utvalget antar at det ved utvalget av komitéen bør presiseres at utvalget er noe granskingsutvalg og at den utvalgte arbeid bør innskrenke seg til å gi en fremstilling av det som faktisk er skedd under landssvikoppgjøret.

Helt vurderingsfri vil en slik fremstilling aldri kunne bli, — blant annet fordi det selv sagt bero på et skjønn hva som er skedd med i fremstillingen og hva som er årsaken til den.

Utvalget har derfor foreslått at utvalget om landssvikoppgjøret antas utarbeides med en nøktern, men ikke partisk fremstilling av okkupasjonsstatens historie i den utstrekning som historieforskningsforløpet avspeiler seg i rettsstatistikken over landssvikere og krigsforbrytere. Utvalget beretningen om landssvikoppgjøret utvalgets mening omfatte følgende:

I. Lovgivningshistorie.
Her finne fram til det stoff som er grunn for landssvikanordningene, og de henvendelser og informasjoner som er kommet i denne forbindelse mot departementet. Fremstillingen må videre omfatte lovgivningen etter frigjøringen, og landssvikrettergangsloven og lov om straff i offentlig tjeneste, og lov om til «halvtidsloven» av 9. juli 1949 og 22. mai 1953).

II.

En fremstilling av de prinsipielle rettsproblemer som landssvikoppgjøret reiste, og deres avgjørelse i Høyesterett.

III. Talloppgaver over domte landssvikere og en registrering av hva landssvikforbrytelsene faktisk inneholdt.

Man måtte her utarbeide et eget registreringssystem (muligens ved hjelp av hullkort) med en hensiktsmessig gruppering av forbrytelsestypene. Det er mulig at man på grunn av landssviksakenes sammenheng med krigsforbrytersakene også må ta med de sistnevnte.

IV.

Som en gruppe for seg kunne man kanskje stille opp de økonomiske landssviksaker (profitørsakene) og få klarlagt hva folk her ble dømt for. Man bør her prøve om det er mulig å trekke opp en klar grenselinje mellom rettmessig ervervsvirksomhet og den ervervsvirksomhet som ble betegnet som rettsstridig.

V. Arrestasjoner og varetektfengsling. Straffullbyrdelsen.

- Arrestasjonene etter frigjøringen. Hvordan var opplegget, hvem utførte disse og hvordan ble de utført? Hvor mange ble arrestert?
- Varetekten. Forholdene i fengsler og fangeleire. Hvor lenge ble de arresterte sittende fengslet?
- Fullbyrdelsen av frihetsstraff, — herunder også benådningspraksis.
- Inndrivning av bøter (i den utstrekning denne ikke kommer inn under VIII i det etterfølgende). Avtjening ved tvangsarbeid.
- Rettighetstapene. Benådningspraksis.

VI. Utrenskingen blant offentlige tjenestemenn,

ikke bare i statstjenesten, men også i kommunene. Utrensking i kommunale ombud. I hvilken utstrekning ble f. eks. de okkupasjonsinnsatte ordførere fjernet?

Utrenskingen i større organisasjoner og foreninger. Utrensking i private bedrifter bør antageligvis holdes utenfor.

Stiftelsen norsk Okkupasjonshistorie, 2014

Etterbetaling av lønn til suspenderte tjenestemenn.

VII. Resosialiseringen av landssvikene.

Samfunnets reaksjon overfor landssvikene (de ikke-judisielle sanksjoner), hvilke stengsler møtte landssvikene i privat og offentlig arbeidsliv? Organisasjonenes stilling. Hva ble gjort for å få landssvikene tilbake til samfunnet?

VIII. Administrasjonen av rettsoppgjøret.

Sentraladministrasjonens befattning med landssvikoppgjøret. Organisering av domstoler, påtalemyndighet, politi og fengselsvesen.

Erstatningsdirektoratet og dets virksomhet.

Påtalemyndighetens og skifterettens overtakelse av Erstatningsdirektoratets funksjoner. Herunder kan det også falle naturlig å redegjøre for utmålingen av inndragnings- og erstatningsansvar i landssviksaker samt Stortingets og Justisdepartementets praksis med hensyn til ettergivelse av slike krav.

IX. Angrepene på landssvikoppgjøret.

Man bør etter utvalgets mening ikke innlate seg på noen vurdering av landssvikoppgjøret og de angrep som har funnet sted, men bare gi en fremstilling av angrepene og de svar som har vært gitt.

X.

I tilknytning til beretningen om landssvikoppgjøret bør det, blant annet av hensyn til den historiske forskning i ettertiden, utarbeides et register over det materiale som forefinnes angående rettsoppgjøret. Samtidig bør stoffet besørges arkivert på en oversiktlig måte. Planutvalget har drøftet spørsmålet om en innsamling av materialet på det nåværende tidspunkt, men er blitt stående ved at det inntil videre bør bli liggende arkivert hvor det administrativt hører hjemme.

Komitéen må, for å kunne løse sitt oppdrag, få adgang til å anta sakkyndig hjelp til arbeidet. Det antas mest praktisk at hver av de sakkyndige gjøres ansvarlig for sitt spesielle område. Da man her må benytte seg av folk som allerede på forhånd er sterkt oppatt, må disse få anledning til å engasjere den nødvendige underordnede hjelp. Det stoff som på denne måte kommer inn til komitéen, må bearbeides og eventuelt suppleres av denne, slik at beretningen om landssvikoppgjøret fremtrer som en enhet.

Planutvalget vil foreslå følgende fordeling av arbeidet:

1. Den historiske innledning vil kunne utarbeides ved professor Sverre Steen, som antar den nødvendige hjelp.
2. Det lovgivningshistoriske stoff (gruppe I foran) antas å burde utarbeides av høyesterettsdommer Finn Hiorst, høy med hjelp av Justisdepartementets avdeling.
3. Fremstillingen av de prinsipielle rettsspørsmål (gruppe II foran) og av grensen mellom rettmessig og rettsdydig ervervsvirksomhet (under gruppe IV) antas å kunne utarbeides av høyesterettsadvokat Rolv Ryssdal.
4. De undersøkelser som for øvrig er nevnt i det foregående under avsnittene III og IV antas å burde utføres ved Riksadvokatembetet under ledelse av riksadvokat Andreas Aulie.
5. Stoffet vedkommende arrestasjonene antas å kunne utredes av politimestrene Simon Østmoe og Erling Østerberg samt av politinspektør Lars L'Abée-Lund. Fengselsvesenets befattning med landssvikoppgjøret antas å burde utredes av ekspedisjonssjef Johannes Halvorsen med hjelp av Fengselsstyret.
6. Stoffet angående utrensningen i offentlig tjeneste, administrasjonen av landssvikoppgjøret samt angrepene på dette (gruppene VI, VIII og IX foran) antas å burde utredes av ekspedisjonssjef Gustav Sverdrup-Thygeson med hjelp av Justisdepartementets administrative avdeling. Det nødvendige materiale vedkommende Erstatningsdirektoratet og dets virksomhet antas å ligge i St. meld. nr. 47 for 1953. I tillegg det skulle vise seg nødvendig med en supplerende av dette stoff, antas dette å kunne overlates til statsadvokat Johs. Risting.
7. Materiale vedkommende resosialiseringen antas å kunne skaffes til veie fra de enkelte departementer som må kunne gi opplysninger om de underrettede etater. For så vidt angår resosialiseringen av landssvikene innen det private arbeidsliv, må Arbeidsdirektoratet utsettes å kunne gi opplysninger om kuratorvirksomhet blant landssvikfanger og hva det fra fengselsvesenets side er gjort for å lette landssvikfangeres gjeninntreden i samfunnet. Dette kunne gis av Fengselsstyret, som vil muligens være praktisk å la stå.

Denne gruppe (resosialiseringen av landssvikene, gruppe VII i det foregående) bearbeides av en historiker eller sosiolog.

Man har funnet det praktisk at materialregistret utarbeides i samråd med professor Sverre Steen.

Det er her nevnt en del navn, men man har ikke innhentet noe samtykke fra disse personer. Heller ikke er det gitt noe endelig tilsagn fra planutvalgets medlemmer.

Utvalget har latt utarbeide en fortegnelse over stortingsdebatter og stortingsdokumenter vedkommende landssvikoppgjøret, som vedleg-

ges. Fortegnelsen gjør ikke krav på å være uttømmende.

Planutvalget finner det på det nåværende stadium ikke mulig å gi noe overslag over de utgifter som arbeidet med beretningen vil medføre.

Planutvalget anser med dette sitt arbeid for avsluttet. Utgiftene ved planutvalgets arbeid, — godtgjøring til utvalgets medlemmer og sekretær innbefattet, — beløper seg til kr.1 198.03.

Oslo, den 30. juni 1955.

O. C. Gundersen.

Litteraturen om landssvikoppgjøret 1945–1961.

I denne bibliografien har ein registrert eit utval av dei viktigaste som er skrivi om rettsoppgjøret med landssvikarane i Noreg etter 1945. Det er berre bøker og artiklar som drofter dei juridiske sidene av oppgjøret, som kritikk av dommar, som er tekne med. Utgreiingar som vert gjeve saker mot einskildmenn er stort sett utelukka. Slike er heller ikkje einskilddomar registrerte, jamvel om dei var «prinsippaker». For desse sakene viser ein til Riksadvokatens meddelelsesblad og Norsk retstidende.

Avisene har eg ikkje sjølv gått gjennom systematisk. I si tid samla eg sjølv på utklipp av utvalde avisartiklar. Denne samlinga har eg supplert med registrering av utklipp ordna av Erstatningsdirektoratet (no i Norsk krigstrykksamling) og av Forbundet for sosial oppreisning. Inngangspunkt for desse samlingane har teki utklipp frå aviser som berre vedkjem oppgjøret: «Skoleoppgjøret», «Den 8. mai» og «Folk og land».

Dei fleste norske avisene hadde med jamne mellomrom leidarar om rettsoppgjøret. Det er sjeldnare å registrera alle desse. Men dei fleste av ordskifta om rettsoppgjøret i Stortinget, som kom kvar gong det var ordskifte om dette i Stortinget. Vidare vil ein finna leidarar og ordskifte så lengje rettsoppgjøret som pågår.

Kaare Haukaas.

Bøker og tidsskriftartiklar.

Almest, Johannes: Almene og individuelle henholdsvis rettsoppgjøret. Foredrag. — Presteforeningens 19. generalforsamling 1947, s. 80. — Prenta i Kirke og Kultur 52 (1947), s. 10–11.

Ansvar for NS-medlemmer. Oslo 1947. 12 (1945), s. 27–32.

Landssvik. Oslo 1947. 25 s. Fyrst i Verdens Gang 1947 24–26/6.

Rettsoppgjøret. Oslo 1945. 31 s. Foredrag (for landssvikfanget) 1947. 18 s.

Rettsoppgjøret i Norge. — Svensk juristtidende 1946. s. 15–25.

Rettsoppgjøret med landssvikene og krigsforbrytningene i Norge. — Nordisk tidsskrift for rettsvitenskap 1945. s. 197–222.

Rettsoppgjøret i Norge etter andra verdenskrigen. — (Verdandis småskrifter. Nr. 1) 1948. — (Verdandis småskrifter. Nr. 1) Adresseavisen 1951 2/7.

Rettsoppgjøret med landssvikene. Nr. 84/1950. Oslo 1950. 119 + 116 s. Nr. 1: Beretning fra riksadvokaten. Nr. 2: Beretning fra kst. riksadvokat Ø.

Rettsoppgjøret med landssvikene. De økonomiske landssviksaker. Riksadvokatens meddelelsesblad nr. 23, s. 1–2.

Rettsoppgjøret med landssvikene. Dødsstraffen. Forsøk til en sak. Oslo 1945. 63 s.

Rettsoppgjøret med landssvikene. Hvilken måte kan tvang (trust) anvendes (økonomisk sådan) og plikt-

kollisjon tenkes å diskutere — Riksadvokatens meddelelsesblad nr. 32, s. 18–30.

— Kort oversikt over problemstillingen i krigsprofitorsaker — Riksadvokatens meddelelsesblad nr. 32, s. 12–18.

Barry-Berg, R.: Noen bemerkninger om utilbørighetsstandarden i landssvikanordningens § 2 nr. 3. — Norsk sakførerblad 13 (1946), s. 119–26.

Benneche, C. H. B.: Landssvikoppgjøret og meg. Oslo 1953, 152 s.

Berentsen, Aksel: Ola Fritzner. En norsk kapteins kamp før og etter frigjøringen. 1949.

Berggrav, Eivind: Folkedommen over NS, Oslo 1945, 38 s. — Fyrst prenta i Kirke og kultur 50 (1945) s. 6–44: Folkedommen over NS menneskelig og moralsk. Hva vil være rett av oss? — Svensk oms.: Folkdomen över för- räderna. Vad kräver rätten? Sth. 1945. 72 s.

Bergloff, Anders: Etter 7. mai. Oslo 1945. 160 s.

Bergsvik, Arne: Vi er ikke forbyrtere. Oslo 1950. 256 s. — We are no criminals. (Stensilert 1948.)

Brandt, Willy: Quislingprosessen. Sth. 1945. 32 s. (Världspolitikkens dagsfrågor. 1945: 8.)

(Brochmann, B. Dybwad) Rettssaken mot B. Dybwad Brochmann ved Voss herredsrett 5. — 8. mai 1947. Stenografisk referat. Bergen 1947. 381 s.

— Supplement til Rettssaken mot B. Dybwad Brochmann. Stenografisk referat fra Høyesterett. Sept. 1948. Bergen 1949. 80 s.

— Apent brev til Norges justisminister i anledning anholdelsen av den norske sosiolog B. Dybwad Brochmann. Bergen 1945. 4 bl. 4°.

Brynildsen, Aasmund: Dømmen til døden. 1.—2. oppl. Oslo 1946. 90 s. — Dødsstraffens problem. — Spektrum 1948, s. 97–104.

Castberg, Frede: Den norske grunnlov og rettsoppgjøret. — Juristen 1948, s. 113–122.

— Juridiske stridsspørsmål i Norges politiske historie. Oslo 1961. S. 48–63.

— Norge under okkupasjonen, Oslo 1945. 217 s.

— Norsk statsrett under krigen med Tyskland, Statsvitenskaplig Tidsskrift 1946. 2. 243–270.

Christie, H. C.: Dødsstraff. Foredrag. — Norsk kirkeblad 40 (1945). s. 3–13, 74–76. — Sjø og s. 76–78 av Eystein Poulsen, s. 78–80 av Einar Lyngen og s. 80–82 av Bernhard Sel-

land.

Christoffersen, Rolf: Avvikling av insolvente landssvikboer. — Norsk sakførerblad 14 (1947), s. 1–6.

Corneliussen, Einar: Trelastbrukenes stilling under rettsoppgjøret. Oslo 1948. 245 s. 4°. Stensilert. Meldt i Nationen 1949 24/1 av L. Vogt.

— Det økonomiske landssvikoppgjør. (Stensilert som ms.) Oslo 1947. 173 pag. bl. 4°.

Dansk syn på rettsoppgjøret. Oslo 1951. 15 s.

Didriksen, Bjarne: Gjenopprettelsen av landssvikene. Et aktuelt sosialt spørsmål. Oslo 1946. 18 s. (Sosiale småskrifter. 1.) Fyrst prenta i Sosialt arbeid 1945, nr. 6–7.

Dødsstraffen under avvikling. — Norsk kirkeblad 43 (1948), s. 267–69.

Stiftelsen norske Okkupasjonshistorie 20/4 Arbeiderbladet 1946 1/3 av H. Amundsen.

Lundevall, Tarald: Beskjed til landssvikene. — Morgenbladet 1945 20/9. — Jfr. leidaren 29/8.

Lühr, Holm: Norsk rettsfølelse. — Morgenposten 1947 21/1.

Lyng, John: Rettsoppgjøret i perspektiv. — Aftenposten 1948 18/12. Jfr. 24/12: Er rettsoppgjøret lagt for bredt an? Av Sven Arntzen; John Lyngs svar 31/12.

— Rettsoppgjøret må ses i historisk perspektiv. Intervju. — Nationen 1948 19/2.

Lødrup Hans P.: Boomerang? — Tønsbergs blad 1948 13/5.

— En bombe i rettsoppgjøret. — Tønsbergs blad 1948 6/11.

Madland, Peter: Kvar ber det av? — Vårt land 1947 5/3.

Mellbye, Johan E.: Landssvikoppgjøret. — Morgenbladet 1950 29/3.

— Vårt indre oppgjør. — Nationen 1945 12/11.

Meyer, H.: Nazimetoder ved Landssvikavdelingen. — Friheten 1945 30/7. Jfr. 20/7 av J. Selikowitz.

Mjøen, John: Om døden og dødsstraffen. Apent brev til overlege Johan Scharffenberg. — Dagbladet 1945 20/12.

Nissen, Gunnar: Hva nå med dødsstraffen. — Morgenbladet 1945 7/5.

Nissen, Hartvig: Juryens plass i vår rettergang. — Morgenbladet 1945 29/8.

Nordrå, Olav: Svikere og andre brottsmenn. — Friheten 1946 10/8, 12/8.

Den Norske Sakførerforening v/Henning Bødtker: Sakførerne og landssviksakene. — Verdens Gang 1945 20/8.

Ottestad, Per: Hvem tar ansvaret? — Dagbladet 1945 5/9.

Parr, Hugo: Det økonomiske landssvikoppgjør. — Stavangeren 1946 3/7.

Petersen, K.: Oppgjørstriden. — Dagsavisen 1945 3/8.

Pickelner, Arvid: De norske landsförrådarnas behandling. — Stockholmstidningen 1948 19/10.

Platou, Fredrik: Advokater og landssvikoppgjør. — Aftenposten 1950 18/10.

Poulsen, Eystein: Dødsstraffen og kirken. — Buskeruds blad 1947 20/9, 23/9.

— Er det rettferdig? — Drammens tidende 1948 20/7; 1949 19/2. — Aftenposten 1949 28/3.

— Kirken og «landssvikene». — Buskeruds blad 1948 16/11.

— Det «rettsindige og menneskelige» rettsoppgjør. Apent brev til Professor Andenæs. — Morgenbladet 1948 20/1. Jfr. J. A. i Kirke og kultur, og svar fra J.A. 27/1 og E.P.'s svar 9/2 og J.A.'s sluttreplik 13/2 og E.P.'s siste svar 26/2.

— Rettsstaten Norge. — Buskeruds blad 1947 26/2, 10/3. Jfr. 6/3 av L. Vogt.

— De suspenderte. — Buskeruds blad 1948 24/1. — Jfr. 4/2 av Erling Hoff og E.P.'s replikk 23/2 — E.H. 30/3.

Protester mot de milde dommer i landssviksakene. — Arbeideravisen 1945 4/9.

Riisøen, Sverre: Akilleshelen i norsk rettspleie. En vurdering av loven om tap av almen tillit. — Morgenavisen 1945 31/10. Og prenta i Vårt Land 1945 17/11.

— Landssvikerenes samvittighet og vår. — Morgenavisen 1945 15/8.

Ringnes, Ellef: Falsknere. — Verdens Gang 1950 29/6. Jfr. 24/6 av Per Vogt.

— Thi kjendes for rett. — Verdens Gang 1950 24/6.

Riple, Alf: Landssvikene tilbake til net. — Morgenavisen 1945 22/11.

Rubach, J.A.: «Dommer ikke» og rettsoppgjør. — Nationen 1948 30/12.

Sandemose, Aksel: Rettsoppgjøret en skole i framtidige landssvikere. Foredrag i tersamfundet i Trondhjem — Nidaros 11/2.

Sanner, John: Oppgjøret med forræder. Morgenbladet 1945 14/8.

Scharffenberg, Johan: Dommerstandens gighet. — Morgenbladet 1947 16/10.

— Feilvurderinger på begge sider. — Morgenbladet 1948 13/1. Jfr. 7/1 av O.T. Kind.

— Feilvurderinger på begge sider. — Morgenbladet 1950 16/5. Jfr. 8/5, 20/5. En farlig feilvurdering av forbyrte landssvik. Av Frank. 26/5 Hvis feilvurderinger skader mange mest? Av Johan Scharffenberg: 23/5 giske feilvurderinger i forbindelse med landssvik. Av Reidar M. Holen.

— For de utstøtte. — Morgenbladet 1947 7/1. Jfr. 1948 7/1 av Olaf Trampe Kind.

— Gjærningen og gjærningsmannen. — Morgenbladet 1948 29/1. Jfr. Jonas Jansen 14/14.

— Passive NS-medlemmers rettsstilling. — Morgenbladet 1947 30/12. Jfr. 1948 7/1 av Olaf Trampe Kindt.

— Rettsstatens prinsipper. — Arbeiderbladet 1945 25/8.

— Straffede og ustraffede gjærninger. — Morgenbladet 1952 7/1. Jfr. Reidar Soot 2/12 av E. Solem og 3/12 av S. Arntzen.

— Utstøtte politifolk. — Morgenbladet 1948 27/5.

Schjelderup, Ferdinand: Har landssviklovens paragraf 22 hjemstavnsrett i norsk lov? — Verdens Gang 1946 30/11, 7/12, 16/12 og 2/12 av E. Solem og 3/12 av S. Arntzen.

— Regjeringen og hjemmefronten. — Morgenbladet 1947 27/5.

Skjeseth, Kristen: Den menneskelige rettshet. — Arbeiderbladet 1947 13/3.

Schjødt, Annæs: Mot folkets rettsbevisning. Dagbladet 1949 7/12. Jfr. reportasje 12/12.

Schou, Aage: Isfronten. — Morgenbladet 9/7. Jfr. G. Holm.

Schubeler, Ludvig: Isfront og kirkefront. — Morgenbladet 1945 1/8. Jfr. G. Holm.

Schwabe, Ingebjørn: Oppgjøret med landssvikene. — Morgenbladet 1945 18/7. Jfr. G. Holm.

Seip, Inge: Rettsoppgjøret og opprydningen og kommuner. — Arbeiderbladet 1948 19/11.

Skeie, Jon: Dommerhabilitet i landssvikene. — Nationen 1945 2/8.

Slaggard, Bjarne: Rettsoppgjør og makten. — Vårt land 1947 31/3.

Smedal, Gustav: Oppgjør uten avstusning. — Nationen 1950 3/2.

Smedsrud, Thorbjørn: Et forslag. Rettsoppgjøret omkring landssvikoppgjøret. — Dagsavisen 1946 13/9.

Solem, Erik: Hos lagmann Solem. Medtale i Eidsivating lagstol. — Aftenposten 1947 13/4.

— Justisnemnda og landssvikloven. — Verdens Gang 1947 5/2. Jfr. 12/2 av E. Solem.

Cappelen.

— Landssviklovens paragraf 22. — Verdens Gang 1946 2/12. — Jfr. 30/11 av E. Solem.

16/12 av F. Schjelderup; 3/12 av S. Arntzen.

Sonberg, Leif: Forandring i landssvikloven gjeldende fra 15. mars 1947. — Morgenbladet 1947 17/3.

Stang, A.C.: Løgeerklæringsgranskningssaker. Foranlediget ved lov om gjenoppsettning av lovlig

... tjeneste. — Morgenbladet 1945 1/11.

Marta: «Frimønstre Ytringer». Apert brev til riksadvokat Aulie. — Nationen 1947 30/11.

... M.: «Dommer ikke». Melding av O.H. — Nationen 1948 30/11.

... oppgjøret. — Nationen 1947 17/9.

... oppgjøret. — Nationen 1945 28/7.

... Roald: Store økonomiske landssvik. — Morgenbladet 1948 30/4.

... Tidemann: Det moralske oppgjøret. — Morgenbladet 1945 18/8.

... Isfronten. — Morgenbladet 1945 13/7. — Jfr. 27, 20/7 og 30/7 av Gerh. Holm, 20/7 A.

... Andreas: Landssvikerkonstruksjon økonomiske. — Aftenposten 1945 22/11.

... Den praktiske virkning av landssviklovens pgr. 22. — Aftenposten 1945 22/11.

... John O.: Skal vi ta hevn? — Friheten 1945 6/8.

... L.: Landssvikernes fremtid. — Morgenbladet 1945 17/12.

... Asbjørn: Rapporten om grov fange. — Dagbladet 1948 13/9. Jfr. 15/9 av Knut Løken.

... Th.: Juridisk forklaring. — Verdens Gang 1947 17/2.

... Johannes: Anordningen av 22/1 1952. — Morgenbladet 1947 24/12.

... R. N.: Lovgivningen fra London. — Morgenbladet 1945 24/7.

... Quisling-styret. — Verdens Gang 12/10.

... En ikke-juridisk dom over rettsoppgjøret. — Verdens Gang 1947 20/11.

... holdning til rettsoppgjøret. — Verdens Gang 1947 27/11.

... Olav: Moralske betraktninger om landssvikoppgjøret. — Dagen 1945 28/1.

... Rettsoppgjøret. — Arbeiderbladet 1947 21/1 leidaren.

... Landssvikoppgjøret. — Morgenbladet 1947 28/1.

... Nede kapittel. — Verdens Gang 1947 28/3.

... «At yde fienden bistand». — Vårt land 1947 28/3.

... angiveri. — Om ordfører E. Solem. — Buskeruds rundskriv av 8/6 1945. — Tønsbergs blad 1950 5/2.

... sviktet. Tønsbergs blad 1948 28/3.

... reagerer mot «rettsoppgjøret» og Tønsbergs blad 1948 30/3, 31/3.

... gjærningen og rettsoppgjøret. — Tønsbergs blad 1947 18/9.

... bare en brøkdelen av én prosent. — Buskeruds rundskriv av 2/12.

... dom over rettsoppgjøret. — Agder Tidende 1951 17/7.

... arkiv. (Nevnden for industri og handel). — Tønsbergs blad 1948 28/4.

... Gunnar Schjelderup 15/5 og Riksmiddelbladet. Arg. 4 46 (1948).

... dokumenter. — Verdens Gang 1947 28/3.

... rett. — Tønsbergs blad 1948 28/3.

... by Ravn og Sandberg. — Tønsbergs blad 1947 8/10, 9/10.

Vogt, Lorentz: Den gode dommer sørenskrivar Lundevall. — Tønsbergs blad 1947 25/8.

— Grunnlaget mangler. — Nationen 1951 6/7.

— Høyesterett har talt. — Tønsbergs blad 1949 10/9.

— Isfronten smelter. — Drammens tidende 1947 3/5.

— Kretsens erobring av rettsapparatet. — Tønsbergs blad 1947 12/12.

— Kultursvikt. — Nationen 1949 11/4.

— Langlands bok Dommer ikke. — Tønsbergs blad 1948 4/11.

— Major Langeland — professor Andenæs. — Nationen 1948 7/12. — Jfr. 6/1 1949 av Johs. Andenæs og 10/1 1949 av L. V. og 13/1 av M. Sterri.

— Menneskejakt og Menneskelighet. — Adresseavisen 1949 5/3.

— Opinionsdannelse utenom avisen. — Nationen 1949 4/10.

— Opphørte Norges krigsdeltagelse 10. juni 1940? Eiendommelige dokumenter. — Tønsbergs blad 1948 2/6.

— Opplysning eller forkludring. — Tønsbergs blad 1948 17/11.

— Oppreisning — ikke nåde. Om det danske rettsoppgjøret. — Agder tidend 1951 7/11.

— Oppreisning, ikke nåde for politiske forbrytere. — Nationen 1951 7/12.

— Politistat — Rettsstat. — Tønsbergs blad 1948 7/3.

— Professor Andenæs og rettsoppgjøret. — Nationen 1949 17/3. Jfr. Johs. Andenæs i Aftenposten 1949 19/2 og J.A.'s svar Nationen 1949 28/3.

— Fåtalunnlattelse mot prominente personer. — Dagbladet 1950 17/4.

— Redaktør Aadahl. Hvorfor tiltale? Hvorfor friinnelse? — Tønsbergs blad 1948 8/11.

— Rett og rettsbegreper. — Verdens Gang 1946 9/12. Jfr. F. Schjelderup 30/11 og 7/12.

— Rettens verdighet satsadvokat Dorenfeldt i Håsem-vaken. — Agder tidend 1952 1/4.

— Rettsapparatet. 8 artikler om «Kretsens erobringstokt». — Tønsbergs blad 1947 29/8 ff.

— Rettsforfølgelsen av de små i samfunnet. — Nationen 1947 16/10.

— Rettsoppgjøret og grunnloven. — Nationen 1947 26/7.

— Rettsoppgjør og prominente personer. — Nationen 1947 11/8.

— Rettsoppgjøret lar seg ikke forsvare. — Smaalenenes amtstidende 1952 2/1.

— Rettsstaten Norge. — Buskeruds blad 1947 6/3. Jfr. 26/2, 10/3 av E. Poulsen.

— Riksadvokatembetet og dets innehavere. — Adresseavisen 1950 2/2.

— Samarbeidet med tyskerne. — Nationen 1946 25/11.

— De skjulte dokumenters mænd. — Agder tidend 1951 27/11.

— Slektenes eie. — Nationen 1947 7/1.

— Straffelovens § 86 og § 139. — Tønsbergs blad 1947 31/12, 1948 2/1.

— Sven Arntzens dom over «rettsoppgjøret». Med tilføre av nyårsintervju. Romsdals Budstikk 1952 31/1.

— Søk sammenheng, Schjelderup! — Tønsbergs blad 1948 11/6.

— Tage Petersson og det øvrige politi. — Tønsbergs blad 1948 31/5. — Jfr. av T.P.

— 25. september 1940 og statsrådsdommen. — Nationen 1947 22/4.

— To justisministre. To motsatte standpunkter. — Nationen 1951 10/11.

- De tre grupper. — Dagbladet 1950 20/6. Jfr. Stiftingsloven 1949 1/1. Falsknere. Av Per Vogt.
- Ulovlig frihetsberøvelse. — Tønsbergs blad 1950 8/4.
- Uærlige — ærlige — og politiske forbrytere. — Grimstad adressetidende 1952 20/3.
- Ved justisministerens føtter. — Tønsbergs blad 1949 29/1. O. C. Gundersen i Sakførerforeningen 1949 18/1.
- Visste du ikke? — Tønsbergs blad 1948 5/6.
- Ørstedes ånd. — Men Norge i dag. — Nationen 1949 25/4.
- Vogt, Per: Falsknere. — Verdens Gang 1950 24/6. Jfr. Morgenbladet 20/6: De tre grupper. Av Lorentz Vogt.
- Wesseltoft, Alf: Landssvikoppgjøret. — Morgenbladet 1948 15/1.
- Wiesener, Albert: Staten frifinnes. — Nationen 1951 3/12.
- Wiesener, G.: Gjenreise og tillitstap. — Morgenbladet 1945 5/12.
- Wilberg, Ragnvald: Byråkrati og landssvik. — Aftenposten 1949 22/4. Jfr. Ivar Arctander 13/4, 22/4.
- Rettsoppgjøret med de små landssvikere og høyesterettsdommen. — Nationen 1945 13/8. Jfr. 22/8 av Bjørn Bjørnseth jr.
- Wyller, Trygve: Det økonomiske landssvikoppgjør. — Verdens gang 1946 19/8, 20/8. Jfr. 23/8 av Jannik Lindbæk.
- «Morgenposten». — Verdens gang 1946 6/11, 7/11.
- Øksnevad, Toralv: Loftene fra London. — Morgenbladet 1948 26/1.
- Øslebe, Jorgen: Landssvikere og radioapparater. — Dagbladet 1946 25/4.
- Østerberg, Erling: Politiet og landssvikfangene. — Arbeideravisen 1945 13/8.
- Øverland, Arnulf: Landssvik og rettsoppgjør. — Verdens Gang 1948 13/10.
- Waal, Nic: Landssvikere. Oppgjør, hevn eller behandling? — Arbeiderbladet 1945 6/8, 7/8.
- Aars-Nicolaysen, N.: Statens moral kontra individets. — Morgenbladet 1947 10/1. Jfr. 6/1 av G. Langfeldt.

3. Rettsoppgjøret i Stortinget 1945—1957.

- 1945.
- Om adgang til å anvende dødsstraff.
- Ot.prp. nr. 1 (1945).
- Innst. O. nr. 4 (1945).
- O. forh. 1945, s. 14—35 (29/6). Med i ordskiftet: Fjalstad, Knut Strand, Sig. Jacobsen, Stray, Førre, Cappelen, Lavik, Meisdals-hagen, Chr. L. Jensen, Grasåsen, Hambro, Saltbubæk, Foshaug.
- L. forh. 1945, s. 2—7 (2/7). Med i ordskiftet: Moseid, Anton Jenssen, Sigurd Olsen.
- Framlegg fra Norges kommunistiske parti m.a. om «Konfiskasjon av formue tilhørende krigsforbrytere og landssvikere».
- St. forh. 1945, s. 28.
- Spursmål fra repr. Moseid: Er Regjeringen oppmerksom på at fremstående rettslærde har reist innsigelse mot lovligheten av provisorisk anordning av 15. des. 1944 om landssvik og av 16. febr. 1945 om rettergang i landssviksaker? Vil Regjeringen foranledige at disse saker blir forelagt Stortinget så snart det blir høve til det? S. forh. 1945, s. 118—20 (12/7): Med svar fra statsråd Cappelen. Jfr. s. 236.
- Om tillegg til straffeprosessloven av 1. juli 1887 (slik at straffesaker mot landssvikere kan anlegges ved herreds- eller byrett når påtale-

- myndigheten ikke vil nedlegge påstand om frihetsstraff eller fengsel eller tvangsarbeid i 8 år).
- O.prp. nr. 12 (1945).
- Innst. O. nr. 17 (1945).
- O. forh. 1945, s. 59—61 (26/9): Med i ordskiftet: Stray, Cappelen, Getz.
- L. forh. 1945, s. 12 (29/9): Med i ordskiftet: Moseid.
- Ankemål fra repr. Versto over at riksstyret har teki avgjørd om at det ikke strafforfølgning mot kommunestyret som utan å stå i NS har vori med pengar til frontkjempere. S.tid. 1945 (18/12).
- 1946.
- Om tillegg til straffeprosessloven av 1. juli 1887 (Forelegg).
- Ot.pr. nr. 1 (1945/46).
- Innst. O. nr. 24 (1945/46).
- O. forh. 1946, s. 33—77 (7/2). Med i ordskiftet: Lyng, Magnus Johansen, Ramdal, Løberg, Skogen, Lavik, Broch, Bunn, Friis, Granås, Olaf Christensen, Moseid, Chr. Oftedal, Hambro, Natvig, Gundersen, Astrid Skare, Watnebry, gebretsen, Sundt, Vogt.
- L. forh. 1946, s. 7—30 (14/2). Med i ordskiftet: Tveit, Bettum, Rysstad, Lobak, Svarstad, Jensen, Granli, Oscar Olsen, Rye, Roiseland, Dalland, Johannes Stranger.
- Henstilling fra repr. Løberg om orkenvann mellom rettsinstansene i landssvikoppgjøret. S.tid. 1945/46, s. 1070 (29/3).
- Bevilgning for 1945—46 til Erstatningsloven. St.prp. 1, kap. 346 og 2921 (1945/46).
- Budsjettetinnst. S. nr. 37 (1945/46).
- S.tid. 1945/46, s. 545 (3/4).
- Henstilling fra repr. Vogt om de tjenestemenn i politietaten. S.tid. 1945/46, s. 665—668 (12/4). Med i ordskiftet: Vogt, statsråd Gundersen.
- Hovudbudsjettet vedkomande Justisdepartementet 1945/46.
- S.tid. 1945/46, s. 734—52 (9/5). Med i ordskiftet: Wright, Vogt, statsråd Løberg, Dalland, Benum, Vogt, Magnus Johansen, Ramndal, Vinje, Moseid.
- Om lov om endring i § 27 i alminnelig straffelov av 22. mai 1902. (Botskrift).
- Ot.prp. nr. 97 (1945/46).
- Innst. O. nr. 177 (1946).
- O. forh. 1945/46, s. 402—03 (4/7).
- L. forh. 1945/46, s. 138 (8/7).
- Bevilgning 1946—47 til Erstatningsloven. Budsjettetinnst. S. nr. 338 a (1945/46).
- S.tid. 1945/46, 1734 (21/10).
- Hovudbudsjettet vedkomande Justisdepartementet 1946/47.
- S.tid. 1945/46, s. 1818—21 (30/10). Med i ordskiftet: Kittil Berg, statsråd Gundersen, Ramndal.
- Interpellasjon fra repr. Hognestad om lovbestemmelser har den første statsråd Stavanger, løge H. Næs, fått tilfredsstillende svar på. (Botskrift).
- S.tid. 1945/46, s. 1943—51 (13/11).
- S.tid. 1945/46, s. 1943—51 (13/11).
- skiftet: Hognestad, statsråd Gundersen, Pedersen, Chr. Oftedal, Utheim, Friis, Granli, Gundersen, Noddings, lien, statsråd Gundersen, Noddings, Ingebretsen, Oscar Olsen.
- Bevilgning av tyskerfortjeneste utenfor Norge. (Botskrift).
- O. forh. 1946, s. 663 (28/1).
- O. forh. 1946, s. 663 (28/1).
- 47 til koordinerende studie- og utvalg for landssvikproblemet. S.tid. 1945/46.
- O. forh. 1946, s. 2148 (2/12).
- 47 til utvalg til å utrede og eventuelt foreslå lovbestemmelser om utbetaling av tyskerfortjeneste. S.tid. 1945/46.
- O. forh. 1946, s. 2150 (2/12).
- 47 til Riksadvokatens aviskomité. S.tid. 1945/46.
- O. forh. 1946, s. 2150 (2/12).
- 47 til undersøkelse av militære forhold før og under krigen i Norge. S.tid. 1945/46.
- O. forh. 1946, s. 2151 (2/12).
- 47 til granskingskommisjonen for polititjenestemenn. S.tid. 1945/46.
- O. forh. 1946, s. 2150 (2/12).
- 47 til det sentrale granskingsutvalg. S.tid. 1945/46.
- O. forh. 1946, s. 2151 (2/12).
- 47 til straff for utlandske krigsbrotst. S.tid. 1945/46.
- O. forh. 1946, s. 730—34 (5/12). Med i ordskiftet: Moseid, Løberg, Utheim, Wik-Gundersen, Skogen, Ramndal, Natvig, Gundersen, s. 887—88 (14/12).
- 47 om bruk av dødsstraff. S.tid. 1945/46.
- O. forh. 1946, s. 723—30 (7/12). Med i ordskiftet: Chr. Oftedal, Gundersen, Lyng, Natvig, s. 229—32 (12/12). Med i ordskiftet: Ramndal, Gundersen, Lothe, Jenssen, s. 1947.
- 47 om å utvikle i at Kongen kan etterkomme nummer i straffesaker. S.tid. 1945/46, s. 217 (4/2). Sume av repr. nemningene i komiteen, men berre laust.
- 47 om økonomisk ansvar for landsvikoppgjøret. (Botskrift).
- O. forh. 1946, s. 217 (4/2).
- 47 om inndragning av utvalgte landssvikforhold. S.tid. 1945/46, s. 217 (4/2). Med i ordskiftet: Gundersen, Ramndal, Kittil Berg, Lovlien, Wikborg, Lyng, Natvig, s. 214 (14/2). Med i ordskiftet: Tveit, Svarstad, Strander, s. 1945/46.
- O. forh. 1946, s. 217 (4/2).
- 72 (6/2). Utan ordskifte. S.tid. 1945/46, s. 217 (4/2).

- Tillatelse til bruk av bilag til Undersøkelss-kommisjonens innstilling under rettssaker mot de kommissariske statsråder og mot oberst Sundlo.
- S. tid. 1947, s. 81—82 (28/2), s. 397 (26/3).
- Forestilling vedk. dødsstraffen fra 1) Andr. A. Bjelland, Odda, 2) Jan Valand og Hans Hougnes, Haugesund, med 800 underskrifter fra befolkningen i Haugesund. S.tid. 1947, s. 1321 (23/6).
- Henstilling fra Frikirkens kvinnestevne, Fredtun, om å oppheve loven om dødsstraff. S.tid. 1947, s. 1425, (8/7).
- Spursmål fra repr. Wikborg: «Hva er eller vil bli foretatt i anledning den mishandling av to landssvikfanger på Voss i juni 1945 som er omtalt i presten Madlands åpne brev til Stortinget i «Dagen» for 12. april 1947?» S.tid. 1947, s. 1464—65 (9/7). Med svar fra statsråd Hauge.
- Henstilling om å oppheve dødsstraffen fra 1) Norges storlosje av I.O.G.T., 2) Thoralf Fanebust og 3) Agnes Bernes på vegne av 360 stemmeberettigede personer i Lunde kommune, Telemark. S.tid. 1947, s. 1570 (15/9).
- 1948.
- Forestilling fra prost A.E. Hedem om en av Eidsivating lagmannsrett og Høyesterett avsagt dom i en landssviksak, referert i Norsk rettstidende, 1945, s. 13—26. S.tid. 1948, s. 29 (19/1).
- Søknader om nedsettning eller ettergivelse av inndragning i enkelte landssviksaker. S.tid. 1948, s. 29, 514, 1916, 2168.
- Henstilling oversendt av Diskusjonsklubben av 1947, Heggen menighetsråd, Modum, Bykle soknråd og Eivind og Ragna Groven om opphevelse av dødsstraffen. S.tid. 1948, s. 59, 126, 391 og 1940.
- Interpellasjon fra repr. Løberg: 1) «Er Regjeringen merksam på den oppsiktslige Regjeringens grunnnging ved benåden av landssvikeren Gungborg Nilsen har vakt i vide kretser av det norske folk? 2) Hvilken linje akter Regjeringen i framtiden å følge ved behandlingen av nådesøknader fra dødsdomte landssvikere?» S.tid. 1948, s. 59—75 (27/1). Med i ordskiftet: Løberg, Gundersen, Moseid, Svarstad, Wright, Claudia Olsen, Vogt, Magnus Johansen, Roiseland, Oscar Torp, Johannes Olsen, Natvig Pedersen, Rysstad, Lyng, Tøndel, Terje Wold, Lavik, Kittil Berg.
- Forslag fra representanten Gabriel Moseid og H. Haldorsen til lov om at visse straffebod held opp å gjelda. (Dok. nr. 4/1948).
- O. forh. 1948, s. 129. Innlegg av Moseid.
- Forestilling fra prost A.E. Hedem om landssvikoppgjøret og rettskildene. S.tid. 1948, s. 400 (4/3).
- Meddelselse fra Justis- og politidepartementet, Fengselstyrets landssvikavdeling, om at det i terminen 1945—46 og 1946—47 ikke er innvilget noen nedsettelse eller ettergivelse av inndragningsbeløp i landssviksaker ved denne avdeling. S.tid. 1948, s. 514 (9/4).
- Rettsoppgjøret med landssvikere. S.tid. 1948, s. 717—18 (22/4). Med i ordskiftet: Ramndal, Lyng, Moseid, statsråd Gundersen, Oscar Olsen og Vogt på s. 730.
- Henstilling fra Den Norske gruppe av International kvinnelige for fred og frihet om at benådning og amnesti må anvendes i størst

Stiftelsen norsk Okkupasjonshistorie 2014 for de siste

elleve ennå sittende landssvikere».

S.tid. 1955, s. 578—581 (14/3). Med svar frå statsråd Hauge.

Om utlegg med å søkja inn krav m.m. i landssviksaker.

S.tid. 1955, s. 1229 (5/5). Med i ordskiftet: Løvlien, statsråd Hauge.

Om løyving til fengsels- og tvangsarbeidsstellet.

S.tid. 1955, s. 1232 (5/5). Innlegg av Løberg.

Om etterbetaling av lønn til embets- og tjenestemenn som har vært suspendert på grunn av sitt forhold under okkupasjonen.

Innst. S nr. 174 (1955).

S.tid. 1955, s. 2603—2653 (24/10, 25/10). Med i ordskiftet: Strømdahl, Stavang, Henrik Svensen, Hauge, Løberg, Askildsen, Ramndal, Aabrek, Røiseland, Bruu, Løvlien, Haugland, Ullmann, Hegna, Seip, Watnebryn, Hoff, Vatnaland, Werner, Berge, Erling Petersen, Torgeir Selvik, Sundt, Thomas Hønsvald, Hoel, Hambro, Jfr. s 2672—73: Hauge, Watnebryn, Hønsvald, Hambro, Løberg, Røiseland.

1956.

Om ettergivelse av inndragning og erstatning til statskassen i straffesaker og i utsatt sak vedr. Walborg Johanne Røed.

S.tid. 1956, s. 506—24 (28/2). Med i ordskiftet: Askildsen, Strømdahl, statsråd Haugland, Henrik Svensen, Lindberget, Løberg, Stavang, Bruu, Versto, Ramndal, Henry Jacobsen.

Om utlegg med å søkja inn krav m.m. i lands-

sviksaker. (L. delegare Erstatningsdirektøren

Budsjettinnst. S nr. 64 b (1956).

St.prp. nr. 1, kap. 346 og 2921 (1956).

S.tid. 1956, s. 939 (12/4).

Om etterbetaling av lønn i suspensjonstiden i embetsmenn som er frifunnet i landsviksaker eller har fått sin sak henlagt på tilsvarende grunnlag.

Innst. S nr 69 (1956).

St.prp. nr. 23 (1956).

S.tid. 1956, s. 1807—17 (14/5). Med i ordskiftet: Strømdahl, Henrik Svensen, Stavang, Askildsen, statsråd Haugland, Berge, Løberg, Sundt, Christie, Versto, Bruu, Watnebryn, Hoff.

Om ettergivelse av inndragning og erstatning til statskassen i straffesaker.

S.tid. 1956, s. 2714—27 (9/10). Med i ordskiftet: Jacob Pettersen, Stavang, Ramndal, Askildsen, statsråd Haugland, Strom, Berge, Lars Moen, Toven, Strømdahl, Løberg, Hoff.

1957.

Om ettergivelse av inndragning og erstatning til statskassen i straffesaker.

S.tid. 1957, s. 1619—1625 (11/4). Med i ordskiftet: Smeby, Stavang, Løberg, Haugland, Bruu, Ramndal, Askildsen, Røiseland, Kjeldset Moe, Smeby, Røiseland, Solberg.

Om utlegg med å søkja inn krav m.m. i landsviksaker (tidl. Erst.dir.).

Budsjettinnst. S nr. 54 d (1957).

St.prp. nr. 1, kap 346 og 2921 (1957).

S.tid. 1957, s. 1264 (11/4).

St. meld. nr. 18.

(1962—63)

A/S Vinmonopolets virksomhet i regnskaps- og driftsåret (kalenderåret) 1961.

Tilråding fra Sosialdepartementet av 9. november 1962, godkjent ved kongelig resolusjon samme dag.

(Foredratt av statsråd Olav Bruvik.)

Departementet tillater seg med dette å legge fram melding om A/S Vinmonopolets virksomhet i kalenderåret 1961.

Etter § 12 i loven om A/S Vinmonopolet av 13. juni 1931 skal slik melding — med et utdrag av regnskapet — for hvert år sendes Stortinget. Meldinga for 1961 er mottatt med brev fra Vinmonopolet av 27. juni 1962. Melding og regnskap ble behandlet i mono-polets tid i møte 29. mai 1962. Jfr. § 9 i mono-pol-loven.

Samt det går fram av meldinga ble det i 1961 — på grunnlag av avstemninger — åpnet salg for brennevin og vin i Porsgrunn og stadig for vin i Notodden.

Departementet viser ellers til A/S Vinmonopolets melding som følger som trykt vedlegg, og foreslår at avtrykk av meldinga og av dette foredraget blir sendt Stortinget.

Sosialdepartementet

tilrår:

Avtrykk av tilråding fra Sosialdepartementet av 9. november 1962 om A/S Vinmonopolets virksomhet i regnskaps- og driftsåret (kalenderåret) 1961 — med vedlegg — blir sendt Stortinget.

KONGERIKET NORGES

107. ORDENTLIGE

STORTINGS
FORHANDLINGER

1962—63

3. DEL

INNEHOLDENDE

ST. MELD. NR. 1—88

OSLO
TRYKT I FLERE BOKTRYKKERIER

KONGELIGE

PROPOSISJONER OG
MELDINGER

FREMSATT FOR

107. ORDENTLIGE STORTING
I 1962—63

3. DEL b

INNEHOLDENDE DE FOR

STORTINGET

FREMSATTE SAKER, ST. MELD. NR. 17—36

OSLO
TRYKT I FLERE BOKTRYKKERIER

Innhold av 3. del b.

Meldinger til Stortinget.

Nr.	Nr.
17. Om landssvikoppgjøret. Vedlegg: Om landssvikoppgjøret. Innstilling fra et utvalg nedsatt for å skaffe til veie materiale til en innberetning fra Justisdepartementet til Stortinget.	27. Om Valutafondet. Verdensbanken, Finansieringsinstituttet og Det internasjonale utviklingsfond.
18. A/S Vinmonopolets virksomhet i regnskaps- og driftsåret (kalenderåret) 1961.	28. Om Norges stilling til den internasjonale overenskomst om regulering av hvalfangsten, underskrevet i Washington 2. desember 1946.
19. Distriktenes utbyggingsfonds virksomhet i 1961.	29. Reassuranseinstituttet for Fiskefarkosters virksomhet i året 1961.
20. Offentlige fond m. m. Beretning og regnskap 1961.	30. Reassuranseinstituttet for Fiskeredskapers virksomhet i 1961.
21. Om kulturelle og økonomiske tiltak av særlig interesse for den samisktalende befolkning. Vedlegg: Innstilling fra komitéen til å utrede samespørsmål.	31. Direktoratet for statens skogers virksomhet i året 1961.
22. Statens Fiskeredskapsimports virksomhet i 2. halvår 1960 og budsjettåret 1961.	32. Melding om kommunenes økonomiske stilling og om fordelingen av skatteutjæmningsmidlene for 2. halvår 1960, 1961 og 1962.
23. Årsmelding 1960 for Statens pensjonskasse m. v.	33. Om Norges stilling til Det Europeiske Kull- og Stålfellesskap (CECA). Vedlegg: Traktat om opprettelse av Det Europeiske Kull- og Stålfellesskap.
24. Om A/S Finnmark og Nord-Troms Fiskeindustri's virksomhet i 1961.	34. Tillatelse til å drive fiske med trål m. v. i året 1961.
25. Om Garanti-Instituttet for Eksportkredits virksomhet i 1961.	35. Om tiltak iverksatt i medhold av kap. II i lov av 14. desember 1956 om forsynings- og beredskapstiltak.
26. Verksemda til Statens Fiskarbank i rekneskapsåret 1961.	36. Om sluttavviklingen av Norsk Brenselimport A/S.